

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HASEKİ HÜRREM SULTAN YAPILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şehri KARTAL

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

OCAK 2012

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HASEKİ HÜRREM SULTAN YAPILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Şehri KARTAL
(502091109)**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

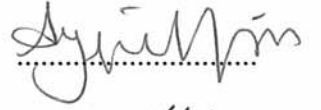
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aygöl AĞIR

OCAK 2012

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502091109 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Şehri KARTAL**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı **“HASEKİ HÜRREM SULTAN YAPILARI”** başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

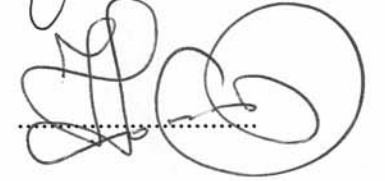
Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Aygül AĞIR**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Doç. Dr. Zeynep KUBAN**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. M. Zeki SÖNMEZ
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Teslim Tarihi : 19 Aralık 2011
Savunma Tarihi : 23 Ocak 2012

Teyzeme,

ÖNSÖZ

16.yy'ın ilk yarısında yaşamış olan Haseki Hürrem Sultan'ın Osmanlı Mimarisi'ne kattığı yapılar ile ilgili olan bu çalışma, daha önce Haseki Hürrem Sultan'ın tüm yapılarını ele alan başka bir çalışma bulunmamasından dolayı onun mimariye katkılarını konu alan diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. 16.yy ve sonrası Osmanlı dönemi saraylı kadınlara mimari alanda öncülük eden Haseki Hürrem Sultan gibi güçlü bir kadın, Kanuni Sultan Süleyman gibi dünya çapında 'Muhteşem' sıfatıyla tanınan, zengin ve oldukça geniş Osmanlı topraklarının sahibi bir padişah, Mimar Sinan gibi 16.yy'a mimari alanda damgasını vurmuş, günümüze 'Mimarbaşı Koca Sinan' sıfatıyla gelmiş bir mimarlık dehası bir araya geldiğinde ortaya çok miktarda ve Osmanlı'nın geniş topraklarına yayılan önemli mimari ürünler çıkmıştır.

Yukarıda bahsedilen sahip olduğu değerler sebebiyle üzerinde çalışılması zaman ve sabır gerektiren bu çalışma kapsamında bana yardım ve destekte bulunan danışman hocam Doç. Dr. Aygöl Ağır'a, fikirlerini paylaşan tezimin jüri üyelerinden Doç Dr. Zeynep Kuban ve Prof. Dr. Zeki Sönmez'e, Harvard Üniversitesi, Sanat ve Mimarlık Tarihi Bölümü'nden Prof. Dr. Gülru Necipoğlu'na, Krakow Jagellonia Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nden Dr. Rafal Quirini-Poplowski'ye ve Koç Üniversitesi, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü'nden Doç. Dr. Lucienne Thys-Şenocak'a, görsel kaynak sağlayan Vakıflar 1.Bölge Müdürlüğü'nden Sayın Murat Sav'a, Haseki Külliyesi'nin restorasyonu ekibinden Y. Mimar Ebru Sünnetçi'ye, Ankara'da bulunan Haseki Sultan Camisi için bilgi ve görsel veri sağlayan Prof Dr. Mehmet Tuncer'e ve VGM'den Sayın Ali Kılıcı'ya, Özel arşivini bana açan Atatürk Kitaplığı'ndan Sayın İrfan Dağdelen'e, Osman Kesicioğlu tarafından günümüz Türkçesi'ne çevrilen vakfiyeleri edinmemi sağlayan Ankara VGM Kültür ve Tescil Dairesi Arşivi'nden Sayın Hasan Demirtaş'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edindiğim Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgeleri günümüz Türkçesi'ne çeviren Bilim ve Sanat Vakfı Osmanlı Türkçesi hocalarından Sayın Samime İnceoğlu'na, öğrencilerinden Esin Şirin'e, Emine Külünk'e ve Zeynep Yıldız'a, Topkapı Sarayı Arşivi'nden Sayın Murat Bilgin'e, Farsça kaynakları Türkçe'ye çeviren İTÜ'den arkadaşım Ashkan Mansouri'ye, Almanca kaynakları Türkçe'ye çeviren Almanca ders hocam Vanessa Yılmaz'a ve İTÜ'den arkadaşım Araş. Gör. Kaan Sağ'a, İngilizce çeviride yardımcı olan arkadaşlarım Seda Kebabcı ve Ruveyda Öztürk'e, redaksiyonunu yapan Boğaziçi Üniversitesi'nden ders hocam Sevda Akyüz'e, bazı yapıların varlığından haberdar olmamı sağlayan Sayın Talha Uğurluel'e, bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Baha Tanman'a, İTÜ'den arkadaşlarım Araş. Gör. Çağhan Keskin, Betül Atasoy ve özellikle Muzaffer Özgüleş'e, çalışmalarım sırasında desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Nazlı Turan, Nagihan Yanar, Zeynep Banu Özger, Sümeyra Eroğlu, Tuba Yalçın ve Funda Yücel'e, ailemden babam Mevlüt Kartal, annem Şerife Kartal, ablalarım Çiğdem Kartal, Münevver Sevinç ve kardeşim Şerife Kartal'a teşekkür ederim.

Ocak 2012

Şehri Kartal
(Mimar)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
ÖZET.....	xxiii
SUMMARY	xxv
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Amacı	1
1.2 Literatür Araştırması	2
2. TARİHTE SARAYLI KADINLARIN YAPILARI İLE İLGİLİ NOTLAR	5
2.1 Hristiyan Kültüründe Saraylı Kadınlar ve Yapıları	5
2.2 İslam Kültüründe Saraylı Kadınlar ve Yapıları.....	18
2.3 Erken Dönem Osmanlısı'nda Saraylı Kadınlar ve Yapıları	28
2.4 Klasik Dönem Osmanlısı'nda Saraylı Kadınlar ve Yapıları	35
3. HASEKİ HÜRREM SULTAN VE VAKFİYESİ.....	53
3.1 Haseki Hürrem Sultan'ın Hayatı	53
3.2 Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na Ait Vakfiyelerin İncelenmesi	110
3.2.1 Vakfın tanımı ve tarihi gelişimi ile ilgili notlar	110
3.2.2 Haseki Hürrem Sultan Vakfiyeleri'nin incelenmesi	118
4. HASEKİ HÜRREM SULTAN YAPILARI.....	139
4.1 Haseki Hürrem Sultan Vakfiyeleri'nde Yer Alan Yapılar	139
4.1.1 Haseki Sultan Külliyesi (Avratpazarı-İstanbul).....	139
4.1.1.1 Haseki Sultan Camisi	149
4.1.1.2 Haseki Sultan Medresesi	157
4.1.1.3 Haseki Sultan Mektebi	162
4.1.1.4 Haseki Sultan İmareti	168
4.1.1.5 Haseki Sultan Darüşşifası	176
4.1.1.6 Haseki Sultan Çeşmesi, kervansaray ve dükkanlar.....	185
4.1.2 Haseki Hamamı (Bahçekapı-İstanbul)	195
4.1.3 Kalcılar (Halıcılar) Hanı (Daye Hatun-İstanbul)	220
4.1.4 Haseki Sultan Cami (Ankara)	232
4.1.5 Haseki Sultan Külliyesi (Kudüs).....	244
4.1.5.1 Haseki Sultan İmareti	263
4.1.5.2 Haseki Sultan Hanı-Kervansarayı	277
4.1.5.3 Haseki Sultan Ribatı (55 oda)	284
4.1.5.4 Haseki Sultan Cami.....	286
4.1.5.5 Sebil, türbe, adliye dairesi ve değirmen	288
4.1.6 Sultan Hamamı (Kudüs).....	304
4.1.7 Hasekiye Medresesi (Remle)	316
4.2 BOA Belgeleri ve Kitabelere Göre Vakfa Eklenen Yapılar.....	316
4.2.1 Haseki Sultan (Hasekiye) Medresesi, İmareti ve Ribatı (Haremeyn).....	316

4.2.1.1 Haseki Hürrem Sultan Medresesi, İmareti ve Ribatı (Medine).....	318
4.2.1.2 Haseki Hürrem Sultan Medresesi, İmareti ve Ribatı (Mekke).....	323
4.2.2 Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Ayasofya-İstanbul)	328
4.2.3 Haseki Suyu (Edirne)	350
4.2.4 Haseki Hürrem Sultan Külliyesi (Svilengrad-Bulgaristan).....	368
4.2.5 Haseki Sultan Kariye Medresesi (İstanbul).....	377
4.3 Diğer Yapılar	381
4.3.1 Yazılı Kaynaklarda Haseki Hürrem Sultan’a atfedilen yapılar.....	381
4.3.2 Haseki Hürrem Sultan Türbesi (Süleymaniye-İstanbul)	394
4.3.3 Haseki Hürrem Sultan ikametgahları	411
4.4 Vakfa Bağlı Küçük Vakıflar, Vakfa Gelir Getiren Yapılar ve Araziler.....	418
4.4.1 Vakfa bağlı küçük vakıflar	419
4.4.2 Vakfiyelerine ve arşiv belgelerine göre gelir getiren yapılar ve araziler	427
5. DEĞERLENDİRME.....	445
5.1 Haseki Hürrem Sultan’ın Harem Kurumu’nun Oluşmasındaki Rolü Açısından Değerlendirme	445
5.2 Haseki Hürrem Sultan’ın Baniliği ve Mimari ile ilişkisi Açısından Değerlendirme	448
5.3 Haseki Hürrem Sultan’ın Mimari Faaliyetlerine Kanuuni Sultan Süleyman’ın Desteği Açısından Değerlendirme.....	454
5.4 Yer Seçimi Açısından Değerlendirme.....	457
5.5 Tarih Açısından Değerlendirme	464
5.6 Yapı Türü ve Bu Yapılardan Yararlananlar Açısından Değerlendirme	467
5.7 Bani ve Mimar Açısından Değerlendirme.....	473
5.8 Onarımlar Açısından Değerlendirme	475
6. SONUÇ.....	477
KAYNAKLAR.....	487
ARŞİV KAYNAKLARI.....	503
EKLER.....	515
ÖZGEÇMİŞ.....	597

KISALTMALAR

A.S.Ü	: Ali Saim Ülgen
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DAI IST	: Deutsches Archaologisches Institut, İstanbul Şubesi
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DVİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
d.	: Doğum tarihi
H.	: Hicri
h.	: Hükümdarlık dönemi
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Yayınları Türkçe, 1949-1986
İAMFA	: İstanbul Arkeoloji Müzesi Fotoğraf Arşivi
İKSA	: İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi
IRCICA	: Research Centre for Islamic History, Art and Culture
K.T.İ.B	: Kudüs Taş ve İnsan belgeseli (TRT, 2009)
L.	: Levha
M.K	: Milli Kütüphane (Ankara)
ö.	: Ölüm tarihi
R.	: Rumi
REKİA	: Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi
TİEM	: Türk ve İslam Eserleri Müzesi (İstanbul)
TS.MA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VİBM	: Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Pantokrator Manastırı (en.wikipedia.org).	11
Şekil 2.2 : Sitti Hadak Cami (Williams, 1994, s.55).	19
Şekil 2.3 : Ayşe Bibi Cami kubbesi, Semerkand (Golombek ve Wilber, 1998).	21
Şekil 2.4 : Huand Hatun Külliyesi, Kayseri (Sümertaş, 2006, s.75).	26
Şekil 2.5 : Ayşe Kadın Cami, Edirne (edirnevdb.gov.tr).....	34
Şekil 2.6 : Hafsa Sultan Külliyesi, Manisa (www.kenthaber.com).	40
Şekil 2.7 : Atik Valide Külliyesi, Üsküdar (Necipoğlu, 2005, s.283).	42
Şekil 2.8 : Eminönü Yeni Valide Külliyesi, 1680 (Grelot, 1998, s.225).....	44
Şekil 2.9 : a. Mihrumah Sultan Külliyesi, Üsküdar (Necipoğlu, 2005, s.300). b. Mihrumah Sultan Külliyesi, Edirnekapı (2005, s.307).	45
Şekil 2.10 : İsmihan Sultan ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi, Kadırga (Necipoğlu, 2005, s.334).	46
Şekil 2.11 : Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa Külliyesi (Necipoğlu, 2005, s.369). ..	47
Şekil 3.1 : Haseki Hürrem Sultan Portresi, 16.yy, (tr.wikipedia.org).....	57
Şekil 3.2 : Tiziano Vecellio (15.yy) tarafından resmedilmiş portre (tr.wikipedia.org).	58
Şekil 3.3 : 1550 tarihli Matteo Pagan portresi (Necipoğlu, 2005, s.268).	59
Şekil 3.4 : TSM'de bulunan portresi, 18.yy (Tuğlacı, 1985, s.302).	59
Şekil 3.5 : 1638 tarihli Richard Knolles portresi (Tuğlacı, 1985, s.303).....	59
Şekil 3.6 : a. Melchior Lorichs'in 1581 tarihli gravürü (Fischer, 2009, s.107).....	60
Şekil 3.7 : İtalyan ressama ait yağlıboya portre, Floransa, t.y (Tuğlacı, 1985, s.302).	61
Şekil 3.8 : İtalyan ressama ait yağlıboya portre, t.y, (Tuğlacı, 1985, s.303).	61
Şekil 3.9 : A. Hickel'in tablosu: 'Roxelana ve Sultan', 1780 (tr.wikipedia.org).	62
Şekil 3.10 : Hürrem Sultan'ın Ukrayna, Rohatyn'deki heykeli (tr.wikipedia.org). ..	62
Şekil 3.11 : TİEM'de bulunan Hürrem Sultan'a ait rahle (Atıl, 1987, s.169) ve cüz muhafazaları (Taşkiran, 1972, s.23).	106
Şekil 3.12 : TSMA'da Hürrem Sultan'a ait kaşbastılar ve çevreler (Atıl,1987,s.201-202;Taşkiran,1972,s.24).	106
Şekil 3.13 : Kudüs'teki külliye ait mülkname örneği (KTİB, 2009, 6.Bölüm). ..	121
Şekil 3.14 : 1540 tarihli vakfiyenin cildi (Taşkiran, 1972, s.40).	123
Şekil 3.15 : 1540 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (Akkan, 2009, s.130)...	123
Şekil 3.16 : 1540 tarihli vakfiyede Sultan Süleyman'ın tuğrası (Taşkiran, 1972, s.40).	124
Şekil 3.17 : 1551 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (Akkan, 2009, s.130)...	125
Şekil 3.18 : 1552 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (KTİB,2009,6.Bölüm). 128	
Şekil 3.19 : 1557 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (Taşkiran, 1972, s.44)..	130
Şekil 3.20 : 1552 tarihli vakfiyede Sultan Süleyman tuğrası (KTİB, 2009, 6. Bölüm).	133

Şekil 4.1 : Arcadius Sütunu çevresi pazar alanı, 17.yy b. Arcadius Sütunu çevresi sıra dükkanlar, 1610 (Necipoğlu, 2005, s.274-275).	140
Şekil 4.2 : Haseki Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (Kuban, 2007, s.264).....	143
Şekil 4.3 : Matrakçı Nasuh'un 1537 tarihli <i>Beyân-i Menâzil-i Sefer-i Irakeyn</i> adlı eserinden suluboya İstanbul Minyatürü (Necipoğlu, 2005, s.109).	145
Şekil 4.4 : Haseki Sultan Külliyesinin gelişim planı (Şehri Kartal).....	146
Şekil 4.5 : Haseki Sultan Külliyesi onarımları.	148
Şekil 4.6 : Haseki Sultan Külliyesi perspektif (Necipoğlu, 2005, s.273).	149
Şekil 4.7 : Haseki Sultan Camii'nin 16.yy planı ve kesiti (M.K,A.S.Ü,L7,1939)..	150
Şekil 4.8 : Haseki Sultan Camii'nin 17.yy planı (Kuran, 1986, s. 37).	150
Şekil 4.9 : Haseki Sultan Camii'nin kasmağa oturan kubbeleri (Solda: İAMFA; Sağda: Muzaffer Özgüleş).....	151
Şekil 4.10 : Haseki Sultan Cami, kubbe ve kubbeye geçiş (mimarsinanerleri.com).	151
Şekil 4.11 : Haseki Sultan Cami, mihrap cephesi (Muzaffer Özgüleş).	152
Şekil 4.12 : Haseki Sultan Cami içi ve giriş cephesindeki mahfil (www.fatihmuftulugu.gov).....	153
Şekil 4.13 : Haseki Cami, giriş revakları (mimarsinanerleri.com).....	154
Şekil 4.14 : Haseki Cami, giriş kapısı (Şehri Kartal, 2012).....	154
Şekil 4.15 : Haseki Cami, güneydoğu girişi (Şehri Kartal, 2012).	155
Şekil 4.16 : Haseki Sultan Cami son cemaat yerinde ahşapla (Solda: İAMFA, t.y) ve alüminyum doğramayla (sağda: Şehri Kartal, 2012) kapatılan revakı (Şehri Kartal, 2012).	156
Şekil 4.17 : Haseki Sultan Külliyesi'nde medresenin konumu (Kuran, 1986, s.40).	157
Şekil 4.18 : Haseki Sultan Medresesi 1960 onarımı, var olan sütunun yeri (VİBM).	158
Şekil 4.19 : Medrese planı (Necipoğlu, 2005, s.272) ve görünüş (Muzaffer Özgüleş).	158
Şekil 4.20 : Haseki Sultan Medresesi'nin giriş kapısı (Şehri Kartal, 2012) ve Çinili Köşk'e alınan çinili kitabesi (Taşkıran, 1972, s.103).....	159
Şekil 4.21 : Haseki Sultan Medresesi kesit ve görünüşler (M.K, A.S.Ü, L 8, 1939).	160
Şekil 4.22 : Haseki Sultan Medresesi'nin derslane birimi (solda: Şehri Kartal, 2012) ve bu birimin kitabesi (Taşkıran, 1972, s.107).....	160
Şekil 4.23 : Haseki Sultan Medresesi avlusu, (solda:İAMFA, 1960-70 onarımı öncesi) ve avlu revakları (sağda:Şehri Kartal, 2012 onarımı).....	162
Şekil 4.24 : Haseki Sultan Mektebi (VİBM, 1960 onarımları sonrası) ve giriş cephesi (Şehri Kartal, 2012 onarımı).	163
Şekil 4.25 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi planı (Necipoğlu, 2005, s.272).	164
Şekil 4.26 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi kesitleri (MK, , A.S.Ü, L 7, 1939).....	164
Şekil 4.27 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi, çatı saçağı (Şehri Kartal, 2012).	165
Şekil 4.28 : Haseki Sultan Mektebi önünde bulunan havuz (DAİ-İST R2787/2, t.y).	166
Şekil 4.29 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi, (İAMFA, 1968 onarımı öncesi).	167
Şekil 4.30 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi, (VİBM, 1968 onarımı öncesi ve sonrası).	168
Şekil 4.31 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi'nde bulunan kapalı derslik biriminin tavan süslemesi (Şehri Kartal, 2012).....	168

Şekil 4.32 : Haseki Sultan İmaretı, İmaret Aralığı ve önünde bulunan ahşap yapılar (İstanbul Şehir Rehberi, 1966).	169
Şekil 4.33 : Haseki Sultan İmaretı kitabeli kapısı (solda: Şehri Kartal, 2012) ve İmaret Aralığı (Sağda: DAİ-İST KB 26149, t.y).	170
Şekil 4.34 : Haseki Sultan İmaretı planı (M.K, A.S.Ü, L 6, 1939).....	171
Şekil 4.35 : Haseki Sultan İmaretı kesitleri (MK, A.S.Ü, L 10, 1939).....	171
Şekil 4.36 : Haseki Sultan İmaretı mutfağı (Sümertaş, 2006, s.90; Sünnetçi, 2012).	173
Şekil 4.37 : Haseki Sultan İmaretı mutfağı plan ve kesiti (Eriş, 1992, L.38).....	173
Şekil 4.38 : Haseki Sultan İmaretı çini kaplamalı nişler, (VİBM, t.y).	174
Şekil 4.39 : Haseki Sultan İmaretı havalandırma fenerleri (Şehri Kartal, 2012).....	175
Şekil 4.40 : Haseki Sultan İmaretı avlusu (Akkan, 2009, s.169).....	175
Şekil 4.41 : Haseki Sultan İmaretı dış cephesi (İAMFA, 1917 yangını sonrası) ve bu cepheye yapılan gecekondular (VİBM; 1968 onarım öncesi).....	176
Şekil 4.42 : Haseki Sultan İmaretı avlusu (İAMFA, 1968 onarımı öncesi) ve mutfağın Haseki Eğitim Vakfınca kullanımı (VİBM, 1968 onarım sonrası).	176
Şekil 4.43 : Haseki Sultan Küliyesi'nde darüşşifanın yeri (Günay, 2006, s.28).	177
Şekil 4.44 : Haseki Sultan Darüşşifası planı (Kuban, 2007, s.264).....	178
Şekil 4.45 : Haseki Sultan Darüşşifası görünüşleri (MK, A.S.Ü, L 9, 1939).....	180
Şekil 4.46 : Haseki Sultan Darüşşifası, 1948 onarımı sırasında kapatılan eyvanları (Soldaki: İAMFA, t.y; Sağdaki: DAİ-İST: KB 26158, t.y).....	183
Şekil 4.47 : Haseki Sultan Darüşşifası, alüminyum doğrama ile kapatılan eyvanları (Akkan, 2009, s.173) ve 2012 restorasyonu (Ebru Sünnetçi).	183
Şekil 4.48 : Haseki Hürrem Darüşşifası'nın meccanın müşahedehanesi olarak kullanımında büyütölen kısmı (Ünver, 1939, s.17).....	184
Şekil 4.49 : Haseki Sultan Çeşmesi (Şehri Kartal, 2012).....	185
Şekil 4.50 : Haseki Sultan Medresesi duvarına bitişik bir dükkan (Solda: VİBM, 1960; Sağda: Şehri Kartal, 2012).....	186
Şekil 4.51 : G.A.Vavassore 1479 İstanbul çiziminde Arcadius Sütunu çevresinde St.Andrea ve St.Lazaro kiliseleri (Fischer, 2009, s.58-59).....	188
Şekil 4.52 : Matrakçı Nasuh'un 'İstanbul' adlı minyatüründen, Haseki bölgesinde görölen yeşillik ve pazar alanı, 1537 (Necipoğlu, 2005, s.109).....	188
Şekil 4.53 : Lorichs'in 1559 İstanbul Panoraması'sından Yedikule önünde Arcadius Sütunu ve Haseki Sultan Külliyesi (Fischer, 2009, s.12-13).	189
Şekil 4.54 : Haseki Hamamı ve çevresi, 1917 (Müller-Wiener, 2002, s.51).....	197
Şekil 4.55 : Haseki Hamamı planı, Asar-ı Atika Encümeni Rölövesi, (İrfan Dağdelen Özel Arşivi, dosya kayıt tarihi:1939).....	200
Şekil 4.56 : Haseki Hamamı üst örtü planı, Asar-ı Atika Encümeni rölövesi, (İrfan Dağdelen Özel Arşivi, dosya kayıt tarihi:1939).....	200
Şekil 4.57 : Haseki Hamamı, Zühtü Başer Rölövesi, t.y (Haskan, 1995, s.176).....	204
Şekil 4.58 : Haseki Hamamı, Glück Rölövesi (Glück, 1921, s.139).	205
Şekil 4.59 : Haseki Hamamı soyunmalık kubbeye geçiş öğesi (Glück, 1921, s.138).	206
Şekil 4.60 : Haseki Hamamı sıcaklığı (Glück, 1921, s.140).	207
Şekil 4.61 : Ayverdi haritasında hamamın vaziyet planı (Ayverdi, 1958, Harita B4).	208
Şekil 4.62 : II. Bayezid Suyolları Haritası'nda Haseki Hamamı (Çeçen, 1997, s.60).	209

Şekil 4.63 : Melchior Lorichs'in 1559 İstanbul Panoraması'ndan Haseki Hamamı olması muhtemel bir ayrıntı (Fischer, 2009, vol.4).	211
Şekil 4.64 : Anonim bir Avusturyalı sanatçıdan Panoramik İstanbul çizimi (1590lar), ve bu çizim içinde Haseki Hamamı (And, 2011, s.108).	211
Şekil 4.65 : Bayezid Kulesi'nden Boğaziçi Manzarası'nda Haseki Hamamı'nın soyunmalık birimleri kubbeleri, 1868 (Genim, 2006, s.15)	212
Şekil 4.66 : Turhan Sultan Türbesi karşısında Haseki Hamamı, t.y (eskiistanbul.net)	213
Şekil 4.67 : Turhan Sultan Türbesi önünde görünen arazi, Haseki Hamamı'nın yıkımında boş kalan alan (Thys- Şenocak, 2009, s.263).	215
Şekil 4.68 : Alana yapılan hangar ve sıra dükkanlar, 1920-40 (Pervititch, 2001, H.72).	215
Şekil 4.69 : Solda: Hamamın ifrazına ait harita (A.K NEA, Hrt 5489), Sağda: yerine yapılan hanın krokisi (AK NEA, Hrt 5490, Prost imzalı).	215
Şekil 4.70 : Haseki Hamamı'nın yerine yapılan han (Şehri Kartal, 2012).	216
Şekil 4.71 : Plan von Constantinopel'den Eminönü Yeni Valide Külliyesi'nin yerini gösteren bir ayrıntı, t.y (Thys-Şenocak, 2009, s.212).	217
Şekil 4.72 : Kalcılar Hanı ve yakın çevresi (Cantay, 1994, s.424).	222
Şekil 4.73 : Kalcılar Hanı, Daye Hatun Mahallesi'nde yeri (İstanbul Şehir Rehberi).	224
Şekil 4.74 : Kalcılar Hanı ve yakın çevresi (İstanbul Şehir Rehberi).	226
Şekil 4.75 : Kalcılar Hanı planı (Benli, 2007, Envanter no:66).	227
Şekil 4.76 : Kalcılar Hanı giriş koridorundan avluya bakış (Şehri Kartal, 2012).	227
Şekil 4.77 : Kalcılar Hanı üst kat hücrelerin kapıları (Şehri Kartal, 2012).	228
Şekil 4.78 : Kalcılar Hanı, üst kata ulaşım sağlayan merdivenler (Şehri Kartal, 2012).	228
Şekil 4.79 : Alt kat yuvarlak ve üst kat kaş kemerli revaklar (Şehri Kartal, 2012).	229
Şekil 4.80 : Kalcılar Hanı, üst kat revakları ve kubbe örtüsü (Şehri Kartal, 2012).	229
Şekil 4.81 : Kalcılar Hanı, doğu cephesi (Şehri Kartal, 2012).	230
Şekil 4.82 : Kalcılar Hanı kuzey cephesi (Şehri Kartal, 2012).	230
Şekil 4.83 : Kalcılar Hanı, zemin kat ve üst kat seviyesine hakim olan vitrinler ve kapatılan revak açıklıkları (Şehri Kartal, 2012).	231
Şekil 4.84 : 16.yy'da Ankara mahallelerini, Aşağı ve Yukarı Yüz'ü gösteren harita üzerinde Haseki Cami'nin yeri (Tuncer, 2001, 2.bölüm).	233
Şekil 4.85 : Balıkpazarı Caddesi'nden görünen Haseki Cami'nin minaresi, t.y (Erdoğan, Narince ve diğ., 2007, s.48).	234
Şekil 4.86 : Ankara uydu görüntüsünde Haseki Cami'nin yeri (maps.google.com).	235
Şekil 4.87 : von Vincke'e ait Ankara planının krokisi (Eyice, 1970, Lev. XL).	235
Şekil 4.88 : 1929 [yangın öncesi] Kadastral Haritada Haseki Cami (Tuncer, 2010).	236
Şekil 4.89 : 1929 [yangın öncesi] Kadastral Haritada Haseki Cami (Tuncer, 2010).	237
Şekil 4.90 : 1928 yangını öncesi Haseki Cami (Erdoğan, Kılıcı ve diğ., 2007, s.182).	238
Şekil 4.91 : 1928 yangını öncesi Haseki Cami (Erdoğan, Kılıcı ve diğ., 2007, s. 182)	239
Şekil 4.92 : 1929 [yangın öncesi] Kadastral Haritada Haseki Cami (Tuncer, 2010).	239

Şekil 4.93 : Haseki Cami'nin bulunduğu alanın 1930 yılındaki hava fotoğrafı, Ankara İmar Müdürlüğü Arşivi (Tuncer, 2001, 3.bölüm).	241
Şekil 4.94 : Balıkpazarı Caddesi'nden Haseki Cami, Tahtakale Hamamı ve Suluhan'ın yerleşimi (Erdoğan, Narince ve diğ., 2007, s.161).	243
Şekil 4.95 : Haseki Sultan Külliyesi'nin Kudüs'teki yeri (Singer, 2002, s.2).	247
Şekil 4.96 : Haseki Sultan Külliyesi'nin yerindeki Azize Helena'nın hayır eseri, (Adrichem, Christiaan van, 1584; encyclopediaaurantia.org).	248
Şekil 4.97 : Haseki Sultan Külliyesi ve çevre yapılar (Myres, 2000, s.570-571)....	249
Şekil 4.98 : Haseki Sultan Külliyesi'ne ait yapıların kuzey ve güney avlusu etrafında gruplanması, hava fotoğrafı (Natsheh, 2000, s.790).	250
Şekil 4.99 : Haseki Sultan Külliyesi yapılarının kuzey ve güney avlusu etrafında gruplanması (Natsheh, 2000, s.772).	251
Şekil 4.100 : Haseki Sultan Külliyesi ve Tunşuk Hatun Sarayı'nın kuzey cephesi (Natsheh, 2000, s.773; Necipoğlu, 2005, s.277).	255
Şekil 4.101 : Haseki Sultan Külliyesi'nin kuzey cephesi (Natsheh, 2000, s.773)...	256
Şekil 4.102 : a.Kuzey giriş portalı, sokağa doğu yönünde bakış (Myres, 2000, s.578); b. Kuzey giriş portalı görünüşü (Myres, 2000, s.576)	257
Şekil 4.103 : Haseki Sultan Külliyesi'nin kuzey avlu planı (Myres, 2000, s.572)..	258
Şekil 4.104 : Haseki Sultan Külliyesi, kuzey avlusunun doğu uzantısına ulaşımı sağlayan merdiven (Myres, 2000, s.568).	259
Şekil 4.105 : Haseki Sultan Külliyesi'nin kuzey cephesinden doğu yönüne bakış (Natsheh, 2000, s.778).	260
Şekil 4.106 : Haseki Sultan Külliyesi, güney görünüşü (Natsheh, 2000, s.773).	261
Şekil 4.107 : Haseki Sultan Külliyesi'nin güney avlusu planı (Myres, 2000, s.569).	262
Şekil 4.108 : Külliye'nin güney avlusuna güneybatı yönünde bakış, Adliye Dairesi ve han avlusuna bağlanan kemerli açıklık (Myres, 2000, s.566).	262
Şekil 4.109 : Haseki Sultan Külliyesi'nin güney avlusuna güneydoğu yönünde bakış, sağda adliye, solda yemekhane (Myres, 2000, s.566).	263
Şekil 4.110 : Haseki Sultan İmareti'nin mutfak birimine ait planlar; a. zemin kat planı (Myres, 2000, s.572); b. çatı terası planı (Natsheh, 2000, s.774).	264
Şekil 4.111 : Haseki Sultan İmareti'nin mutfak birimi; a. kuzeye bakış (Myres, 2000, s.581); b. kuzeybatıya bakış (KTİB, 2009, 6.Bölüm).	265
Şekil 4.112 : Haseki Sultan İmareti'nin mutfak birimine ait çatı, kubbe ve bacaların görünüşü a. çatıdan güneye bakış (Myres, 2000, s.581); b. kubbenin içten görünüşü (KTİB, 2009, 6.Bölüm)	265
Şekil 4.113 : Haseki Sultan İmareti, mutfak birimine ait çatı ve bacaların görünüşü, a. güneyden türbe yönünde bakış (Natsheh, 2000, s.784); b. bacaların içten görünümü (KTİB, 2009, 6.Bölüm).	266
Şekil 4.114 : Haseki Sultan İmareti, mutfak biriminin ocak bulunan hacminde (4) yer alan baca (KTİB, 2009, 6. Bölüm).	266
Şekil 4.115 : İmarete ait mutfağın kuzey cephesi (Myres, 2000, s.581).	268
Şekil 4.116 : İmarete ait fırın biriminin zemin kat planı (Myres, 2000, s.572).	269
Şekil 4.117 : İmarete ait fırın biriminin 1.kat planı (Myres, 2000, s.579).	270
Şekil 4.118 : İmarete ait fırın birimi, üst kata çıkan merdiven (Natsheh, 2000, s.789).	271
Şekil 4.119 : İmarete ait fırın biriminin güney cephesi (Natsheh, 2000, s.789).	272
Şekil 4.120 : Haseki Sultan İmareti'ne ait fırın biriminin Horn tarafından çizilen ve caddeye bakan kuzey cephesi, 1724-1744 (Singer, 2002, s.49).	273

Şekil 4.121 : Haseki Sultan İmareti'ne ait yemekhanenin planları a. zemin kat planı (Myres, 2000, s.569); b. birinci kat seviyesi (Natsheh, 2000, s.774).	274
Şekil 4.122 : İmarete ait yemekhanenin içinden görünüş, a. kuzeye bakış (Myres, 2000, s.574); b. kuzey cephede kapatılan kapı (Myres, 2000, s.574).	275
Şekil 4.123 : İmarete ait yemekhanenin güney cephesi (Natsheh, 2000, s.781).	276
Şekil 4.124 : İmarete ait yemekhanenin kesiti (Natsheh, 2000, s.776).	276
Şekil 4.125 : Haseki Sultan Hanı'nın zemin kat planı (Myres, 2000, s.577).	278
Şekil 4.126 : Haseki Sultan Hanı'nın avlusu, 1. Tunşuk Hatun Sarayı'na bağlanan revak (M1); 2. wc; 3. güney avlusuna geçiş (Myres, 2000, s.573).	280
Şekil 4.127 : Haseki Sultan Hanı'nın 1.kat planı (Myres, 2000, s.575).	281
Şekil 4.128 : Hanın birinci katında bulunan odanın (S2) <i>Akabetü's-Saraye</i> Caddesi'ne bakan ikili penceresi (KTİB, 2009, 6.Bölüm).	282
Şekil 4.129 : Hanın terasından birinci kat odalarına bakış (Myres, 2000, s.573).	283
Şekil 4.130 : Sebilin planı ve batı cephesinden görünüşü (Myres, 2000, s.572).	289
Şekil 4.131 : a. Türbenin zemin kat planı (Myres, 2000, s.569); b. çatı planı (Natsheh, 2000, s.774).	291
Şekil 4.132 : a. Türbenin ana girişi ve kubbeye geçiş öğeleri (Natsheh, 2000, s.787); b. kubbeden güneydoğuya bakış (KTİB, 2009, 6.Bölüm).	291
Şekil 4.133 : 19.yy eki Adliye Dairesi'nin güney cephesi (KTİB, 2009, 6.Bölüm).	293
Şekil 4.134 : 19.yy eki Adliye Dairesi'nin zemin kat planı (Myres, 2000, s.569).	294
Şekil 4.135 : Mutfağın çatısı, kubbe ve bacaların görünümü, (KTİB, 2009, 6.Bölüm).	296
Şekil 4.136 : Meşakkat Yolu'nda Sultan Hamamı, 3.durak (KTİB, 2009, 1.Bölüm).	306
Şekil 4.137 : Meşakkat Yolu'nda Sultan Hamamı'nın yeri, hamam ve külliye Müslüman Mahallesi içinde kalmakta (KTİB, 2009, 1.Bölüm).	306
Şekil 4.138 : Horn'un çiziminde Sultan Hamamı'nın çifte kubbeleri ve önde üç kemer gözlü giriş revakı, 1732 (Dow, 2000, s.523).	309
Şekil 4.139 : Sultan Hamamı'nın girişine ait revak ya da sebil olduğu düşünülen üç kemer gözlü Polonya Katolik Şapeli (Dow, 1996, s.95).	309
Şekil 4.140 : Sultan Hamamı'nın girişine ait revak olduğu düşünülen üç kemer gözlü Polonya Katolik Şapeli (KTİB, 2009,1.Bölüm)	310
Şekil 4.141 : Sultan Hamamı'nın girişine ait revak olduğu sanılan üç kemer gözlü Polonya Katolik Şapeli (KTİB,2009, 1.Bölüm)	310
Şekil 4.142 : Sultan Hamamı'nın giriş revakı, Polonya Şapeli (KTİB, 2009, 1.Bölüm).	311
Şekil 4.143 : Ermeni Kilisesi'nde Sultan Hamamı'ndan kalan alan (KTİB,2009,1.Bölüm)	312
Şekil 4.144 : Ermeni Kilisesi'nde Sultan Hamamı'na ait izler (KTİB, 2009, 1Bölüm).	313
Şekil 4.145 : Sultan Hamamı yerine yapılan Ermeni Kilisesi (KTİB, 2009, 1.Bölüm).	313
Şekil 4.146 : Sultan Hamamı'ndan kurna örneği (Dow, 1996, s. 9).	314
Şekil 4.147 : 1946 yılına ait Mekke planı (www.lib.utexas.edu).	325
Şekil 4.148 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı ve çevresi (Yılmaz, 2003, s.193).	329
Şekil 4.149 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Şen, 2008, s. 111).	330
Şekil 4.150 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı planı, 1939 (MK, A.S.Ü, L 215).	331
Şekil 4.151 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kesiti, 1939 (MK, A.S.Ü, L 218).	331
Şekil 4.152 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı görünüş, 1939 (MK, A.S.Ü, L 219).	332

Şekil 4.153 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı, t.y (DAI İST).....	332
Şekil 4.154 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı giriş revağı, t.y (İAMFA).....	332
Şekil 4.155 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kesitinde erkeklere ait soyunmalık birimi, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 217).....	333
Şekil 4.156 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı soyunmalığı ve önündeki fiskiyeli havuzu (ayasofyahamami.com).....	334
Şekil 4.157 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kadınlar soyunmalığındaki sekiler, ahşap soyunmalıklar, fiskiyeli havuz (Şehri Kartal, 2012).	335
Şekil 4.158 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı ılıkılık, 2012 (ayasofyahamami.com).	335
Şekil 4.159 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kesitinde erkeklere ait ılıkılık birimi, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 217)	336
Şekil 4.160 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı sıcaklığı ve mozaikli göbek taşı, 2012 (ayasofyahamami.com).	337
Şekil 4.161 : Haseki Sultan Hamamı'nın cehennemlik planı (M.K, A.S.Ü, L 216).	337
Şekil 4.162 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Kuran, 1986, s. 90).	338
Şekil 4.163 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı cephesi, (Haskan, 1995, s. 175).	338
Şekil 4.164 : Sıcaklıkta bulunan göbekteşinde ve eyvan zemininde bulunan geometrik bezemeler (Glück, 1921, s.90).	339
Şekil 4.165 : Sultanahmet bölgesinde Müslüman Mahalleleri, t.y (Kaya, 2010)... ..	340
Şekil 4.166 : Hamamın ön görünüşü, 1916-17 (Glück, 1921, s. 85).	340
Şekil 4.167 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı, 1989 onarımı öncesi ve sonrasına ait hava fotoğrafı (Şen, 2008, s.112).	342
Şekil 4.168 : 1989 Restorasyonu öncesi soyunmalıkta ahşap soyunma kabinleri ve sonrası halı sergi işlevi kazandırılması (Şen, 2008, s.113).	343
Şekil 4.169 : 2008 - 2011 restorasyonları sonrasında Sultan Ahmed Meydanı'ndan görüntüsü ve cepheye eklenen barok çeşme (Şehri Kartal).	344
Şekil 4.170 : 2008 – 2011 restorasyonları kafe biriminin eklenmesi ve duvarın payandalar ile desteklenmesi (Şehri Kartal).	344
Şekil 4.171 : 2008-2011 restorasyonları sırasında eklenen kafe biriminin erkekler bölümünün revaklı girişine yansması (Şehri Kartal).	345
Şekil 4.172 : Hürrem Sultan Hamamı üst örtü sistemi (Tanman, 1994, s.4).	346
Şekil 4.173 : Zeuxippos Hamamı'nın kalıntıları ve Haseki Hürrem Sultan hamamı'nın yeri (Müller-Wiener, 2002, s.232).	348
Şekil 4.174 : Sıcaklık birimindeki 'Sultan Eyvanı' (ayasofyahamami.com).	350
Şekil 4.175 : Pınarlar, suyun toplanması ve kemerler (Onur, 1978, s.8-9).	352
Şekil 4.176 : Mimar Sinan suyuollarının şehiriçi krokisi (Onur, 1978, s.24-25).	354
Şekil 4.177 : Kümbetlerin yerleşim krokisi (Öziş, Arısoy, 1987, s.2-5).	358
Şekil 4.178 : İçinde pınarların toplandığı yedigen kümbet (Onur, 1978, s.40).	359
Şekil 4.179 : Taşlımüsellim'de pınarların toplandığı kümbetler (Onur, 1978, s.23).	359
Şekil 4.180 : Kümbetlerden suyu alan kanallar (Onur, 1978, s.23).	359
Şekil 4.181 : Kemer üzerinde dıştan üçgen kesitli su kanalları ve havalandırma bacaları (Onur, 1978, s.27).	360
Şekil 4.182 : Üzerleri a. kalın taş kapak ve b. kalın kiremit kapak örtülü su kanalları ve kesiti (Onur, 1978, s.33).	360
Şekil 4.183 : Solda keten kenevir ve horosan ile korunan künk ile sağda kiremit su künkü (Onur, 1978, s.32).	360
Şekil 4.184 : Yedigöz Kemer (Öziş, Arısoy, 1987, s.2).	361

Şekil 4.185 : Kanalların ilk çıkış yerinde bulunan tek gözlü kemer (Onur, 1978, s.40).	362
Şekil 4.186 : Taşlık Maksemi (Onur, 1978, s. 44).	362
Şekil 4.187 : Taşlık Maksemi iç görünümü (Onur, 1978, s. 44).	363
Şekil 4.188 : Sinan dönemi piramit kubbeli çeşme (Onur, 1978, s.72).	364
Şekil 4.189 : Hürrem Sultan'a ait çeşme kitabesi (Dijkema, 1977, s.55).	364
Şekil 4.190 : Haseki Hürrem Sultan Cami ön cephe, 19.yy (Necipoğlu, 2005, s. 279).	372
Şekil 4.191 : İstanbul Tarihi Yarımada'da Mimar Sinan tarafından yapılan medreseler (Ahunbay, 1988, s. 296 - 297).	380
Şekil 4.192 : Leblebici Hanı'nın ve haritadaki konumu (İstanbul Şehir Rehberi). ...	382
Şekil 4.193 : Leblebici Hanı, 1920-40 (Pervititch, 2001).	382
Şekil 4.194 : Sağda: Leblebici Hanı'nın üst katlarda ve avlusunda aldığı ekler ile bugünkü durumu ve giriş cephesi (Şehri Kartal, 2012).	383
Şekil 4.195 : Haseki Bostan Hamamı ve Haseki Sultan Külliyesi'nin hava fotoğrafında yeri (İstanbul Şehir Rehberi).	383
Şekil 4.196 : Haseki Bostan Hamamı planı (Haskan, 1995, s.68).	385
Şekil 4.197 : Haseki Bostan Hamamı kadınlar girişi (Haskan, 1995, s.68).	385
Şekil 4.198 : Haseki Bostan Hamamı'nın arkadan görünüşü (Haskan, 1995, s. 69).	385
Şekil 4.199 : Sultaniye Külliyesi plan ve perspektif (Necipoğlu, 2005, s. 234).	386
Şekil 4.200 : Hamamın onarım öncesi / sonrası (http://www.restorasyonforum.com).	387
Şekil 4.201 : Mekke yakınlarındaki Ayn-ı Zübeyde suyunun kaynağı ve geçtiği yerleri gösteren harita (BOA, HRT, 541; Ovalıoğlu ve diğ., 2008, s.433).	390
Şekil 4.202 : Süleymaniye Külliyesi Planı ve Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin konumu, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 31).	395
Şekil 4.203 : Süleymaniye Külliyesi Perspektifi ve Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin konumu (Necipoğlu, 2005, s.206-207).	395
Şekil 4.204 : Süleymaniye Hazinesi'ndeki Haseki Hürrem Sultan Türbesi, Lokman, Tarih-i Süleyman, 16.yy (Necipoğlu, 2005, s.135).	396
Şekil 4.205 : Lorichs'in 1559 tarihli İstanbul Panoraması'nda Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin konumu (Fischer, 2009, vol.4).	396
Şekil 4.206 : Lorichs'in 1574 tarihli gravürü, Eski Saray'dan Süleymaniye Külliyesine bakış (Fischer, 2009, s.55).	397
Şekil 4.207 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi Planı (Önköl, 1992, s.148).	397
Şekil 4.208 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi cephesi ve önde giriş revakı (wowturkey.com).	398
Şekil 4.209 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin iç görünümü (www.flickr.com).	399
Şekil 4.210 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin kubbesi (wowturkey.com).	400
Şekil 4.211 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin revaklarında bulunan çini panolardan detaylar (Sezgin, 2003, s.56).	401
Şekil 4.212 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi iç görünüşü (www.flickr.com).	402
Şekil 4.213 : Pencere üstü yazı ve bezemeli çini pano (Sezgin, 2003, s.55).	403
Şekil 4.214 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin hazire içindeki yönelişi, 1939, (M.K, A.S.Ü, L. 31, 33).	407
Şekil 4.215 : a.Matrakçı Nasuh'in 'İstanbul' minyatüründe Topkapı Sarayı ve Harem Dairesi, 1537 (Atıl, 1987, s.30); b. Lorichs'in panoramasında Topkapı Sarayı ve Harem Dairesi, 1559 (Fischer, 2009, Vol.4).	413

Şekil 4.216 : 1584 tarihli Hünername’de Harem’in daha genişletilmiş olarak görünümü, TSMA (Yerasimos, 2000, s.310).	415
Şekil 4.217 : Daye Hatun Cami çizimi, 1964 (Serhatoğlu, 2007, s. 30).....	420
Şekil 4.218 : Sıbyan Mektebi eski hali, IRCICA, 1999 yılı hali (Serhatoğlu, 2007).	421
Şekil 4.219 : Toklu İbrahim Dede Mescidi, plan, kesit ve görünüş (Müller-Wiener, 2002, s.207-208).....	422
Şekil 4.220 : Hasan Dede Zaviyesi planı (Önge, 1983, s. 146).....	424
Şekil 4.221 : Hasan Dede Zaviyesi görünüşü (Önge, 1983, R. 2).....	425
Şekil 5.1 : Haseki Hürrem Sultan’ın İstanbul’daki yapılarının yeri (Sümertaş, 2006, s.77)	462
Şekil 5.2 : Haseki Hürrem Sultan yapılarının hac yolu üzerindeki konumlanması (Faroqhi, 1995, s.12)	463

HASEKİ HÜRREM SULTAN YAPILARI

ÖZET

Osmanlı dünyasının kadınları, özellikle saray kadınları, birçok yönü ile üzerinde çalışmalar bulunan bir konudur. Bununla beraber, kadınların mimari anlamdaki katkılarının incelenmesi son yirmi yıla dayanmaktadır. Gerek kadınların belirli bir döneme mimari katkısı, gerekse bu çalışmada olduğu gibi, belirli bir kadının mimariye katkısı incelemelere konu olmuştur. Bu çalışma kapsamında, Osmanlı dünyasındaki kadınlar içinde önemli bir konuma sahip olan Haseki Hürrem Sultan'ın yapıları incelenmiştir.

Haseki Hürrem Sultan 16.yy'ın ilk yarısında Rusya yakınlarından Osmanlı Sarayı'na getirilmiş ve o dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi olmuştur. Döneminin siyasi olaylarında, Şehzade Mustafa ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın ölümünde aldığı roller açısından tartışılmıştır. Sahip olduğu birden fazla erkek çocuk doğurması, padişah ile evlenmesi, şehzadeleri ile birlikte sancağa gitmemesi ve Harem'i Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı'na) taşınması ile çocuklarının sahip olduğu ayrıcalıklar ve veliaht kavgaları dönemin diğer ilgi çeken konuları olmuştur. Aslında Haseki Hürrem Sultan, mimari alanda da en az politik alanda olduğu kadar kendinden söz ettirecek öneme sahiptir. O, kendinden önceki saray kadınlarına nasip olmayan bir şeyi başarmış, başkent İstanbul'da, bulunduğu semte de adını verecek bir külliye yaptırmıştır. Üstelik bununla kalmamış, yine İstanbul'da başka yapılara, Edirne'de, Ankara'da, Aksaray'da, Konya'da, Mekke'de, Medine'de, Kudüs'te ve Bulgaristan'da birçok yapıya, ya da yapı topluluğuna adını vermiştir. Bu kadar geniş coğrafyaya bu kadar çok sayıda yapı yaptırması bakımından Osmanlı kadın dünyasında bir ilk, üstelik bunları 'valide sultan' sıfatını kullanmadan 'hasekilik' döneminde yaptırması açısından tektir. Yapıları ise, dönemin olayları ve Haseki Hürrem Sultan'ın her elde ettiği yeni bir ayrıcalık ile bağlantılı yapım tarihine sahip olması nedeni ile, yer seçimi ve Mimar Sinan'ın denemelerinin bir parçası olması ile politik ve sanatsal anlamda değer kazanmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'ın genel olarak saraylı kadın yapılarına katkıları yukarıda görüldüğü şekilde ortaya çıkarıldığı gibi VGM ve BOA'dan elde edilen dört adet vakfiyenin ve belgelerin ışığında, Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan yapılar incelenmiştir. Haseki Hürrem Sultan, mimari alandaki ilk projesine 1537-51 yılları arasında Sinan'a yaptırmış olduğu, İstanbul'un Avratpazarı'ndaki cami, medrese, mektep, imaret ve darüşşifadan oluşan külliye ile başlamıştır. Bu külliye gelir getirmesi için Eminönü-Bahçekapı'da, yine Sinan'a 1537-40 yıllarında yaptırdığı Haseki Hamamı (Eski Hamam) ile yine Eminönü-Daye Hatun Mahallesi'nde yaptırdığı Kalcılar Hanı'nı takiben Edirnekapı'da 1555-56 yıllarında Mimar Sinan tarafından genişletilerek medreseye çevrilen Kariye Hankahı ile 1556-57 yılında At Meydanı'nda yaptırdığı Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Ayasofya-ı Kebir Hamamı / Yeni Hamam) İstanbul'daki imar faaliyetlerinin devamı niteliğindedir. İstanbul'daki Haseki Külliyesi'nin yapıldığı yıllarda bir de Ankara'da Haseki Sultan Cami yaptırılmıştır. Haseki Hürrem Sultan adına 1548-52 yılında Müslümanlığın kutsal toprakları olan Mekke ve Medine'de de birer imaret ve medrese yaptırılmıştır.

Bulgaristan Cisri Mustafa Paşa Köprüsü başında cami, sıbyan mektebi, imaret, hamam, kervansaray ve dükkanlardan oluşan Haseki Sultan Külliyesi'ni ise sağlığında yaptırmayı düşünmüş, fakat vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1559-60 tamamlanmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'ın hayır eserleri arasında suyolları da bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın hastalığı nedeniyle Edirne'de bulundukları sırada karar verilip 1556 yılında yaptırılan Edirne Haseki Suyu, Cisri Mustafa Paşa'da yaptırmak istediği külliyesi için bir hazırlık niteliğindedir. Haseki Hürrem Sultan'ın su yolu ile ilgili diğer çalışması ise Haremeyn topraklarında Abbasi Halifesi Harunu'r-Reşid'in hanımı Zübeyde tarafından yaptırılmış olan Ayn-ı Zübeyde suyollarının onarımıdır. Kudüs'teki külliyesi ise 1549 yılında başlamış olup 1557 yılında Haseki Hürrem Sultan'ın vefatından hemen önce bitirilmiştir. İmare, cami, ribat, han, hamam, medrese, değirmenler ve dükkanlardan oluşan külliye, Müslümanlar için üç kutsal kentten biri olan Kudüs'te kadınsı değerleri olan bir arazide yapılmıştır. 1558 yılında vefat eden Haseki Hürrem Sultan adına eşi Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan türbesi ise Süleymaniye Külliyesi'nin haziresinde bulunmaktadır.

Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyeleri, kendi yaptırdığı hayır eserleri haricinde, bir nedenle Haseki Hürrem Sultan'ın sevgisini kazanmış kişilerin yaptırdığı yapılara verilen bağışları da içermektedir. İstanbul Kağıthane'deki Daye Hatun Külliyesi, İznik'teki Daye Hatun Mescidi, Ayvansaray'daki Toklu Dede Zaviyesi, Aksaray Acıpınar'daki Hasan Dede Zaviyesi, Denizli Sarımahmutlu'daki Şeyh Muhlisiddin (Merkez Efendi) Camisi ve Uşak'ta Şeyh Muhlisiddin'in oğlu Şeyh Ahmed'e ait zaviyeli cami, Haseki Hürrem Sultan'ın vakfına bağlı küçük vakıflardır. Resmi kaynaklara dayanmayan fakat Haseki Hürrem Sultan'a atfedilen Avratpazarı'ndaki Haseki Bostan Hamamı ve Konya Karapınar'daki Valide Hamamı, Eminönü'ndeki Leblebici Hanı gibi yapılar da bulunmaktadır. Varlığı kanıtlanan, ancak Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu belirlenemeyen bu yapılar haricinde, Bulgaristan Nevrekop ve Misivri'da camiler, Galata'da cami, medrese ve imaret, Kanlıca'da cami, Anadolu Kavağı'nda hamam, Saraçhane ve Ahmed Paşa Cami yakınlarında çeşmeler, Sufiler Mahallesi'nde onarttığı mektep gibi BOA belgelerinde Haseki Hürrem Sultan'a ait görünen, fakat varlığı kanıtlanamayan yapılar da bulunmaktadır.

Tez kapsamında öncelikli olarak vakfiyesi ve yapıların mimarisi incelenmiştir. Ancak Haseki Hürrem Sultan'ın baniliği açısından, binaların mimari özelliklerine katkısından ziyade Osmanlı toprakları boyunca nerelerde inşa ettirdiği ve kurumsal olarak işleyişi gibi sonuçlara ulaşılabilmiştir.

HASEKI HÜRREM SULTAN BUILDINGS

SUMMARY

The women of the Ottoman era, especially the occupants of the palace, is a topic upon which a number of studies have been undertaken. Alongside these, the investigation of the contribution of women to the architectural world has taken place in the last twenty years. Whether it be the contribution of women in the area of architecture at a certain period or as in this study the contributions of a specific woman, has been subject to examination. Within the scope of this study, the buildings of Haseki Hürrem Sultan, who had an important status amongst the women of the Ottoman world, is examined.

Haseki Hürrem Sultan was brought to the Ottoman Palace from Ukraine in the first half of the 16th century and became the *haseki* of this period's sultan, Kanuni Sultan Süleyman. She has been a controversial figure due to the role she played in the deaths of Şehzade Mustafa and Grand Vizier Ibrahim Pasha among the political events of this era. The privileges enjoyed by her children and the heir apparent battles have been other topics of interest from that time period. In fact, Haseki Hürrem Sultan has sufficient significance in the architectural domain to attract as much attention as in the political domain. She achieved something unprecedented for the royal women and had a complex built in the capital, Istanbul, giving her name to the suburb containing it. Moreover, she did not remain restricted to this, and gave her name to other buildings within Istanbul as well as to buildings or complexes in Edirne, Ankara, Aksaray, Konya, Mecca, Medina, Jerusalem and Bulgaria. She was the first within the Ottoman women's world in commissioning this many constructions within this extensive geography, and more so since she was the only one to have them built without using the title of '*Valide Sultan*', during her '*Haseki*' phase. Due to the events of the time, the correspondence of their construction dates to her attainment of each new power or privilege, choice of their location as well as being part of the experiments of Mimar Sinan, her structures have enhanced her political and artistic status.

At the beginning of the thesis, as an introduction to Haseki Hürrem Sultan's buildings, the constructions commissioned by royal women of different time periods and with varying religious - Christianity and Islam - influences have been investigated, and it has been seen that a great number of charitable establishments have been ordered to be built by women in both religious communities. Some of these women have been role models for other women with the buildings they had ordered to be constructed. Haseki Hürrem Sultan must also have associated herself with various historic women. Roman Emperor Constantine's mother Queen Helena and Abbasid Caliph Harun al-Rashid's wife Zubayda Hatun are two of the women likely to have inspired Haseki Hürrem Sultan, and the fact that one is a Christian and the other a Muslim attracts notice.

When the topic is considered in relation to the Ottoman era, it is seen that there are points which mark the distinction between the Early Ottoman Period and the

Classical Ottoman Period. The person that stands between the Ottoman early period and Ottoman classical period, which caused great distinctions between these two eras is the *haseki* of Kanuni Sultan Suleyman, Hürrem Sultan. Through the privileges of being allowed to give birth to more than one male child, getting married to the sultan, not going to the district with her sons and moving the *Harem* from the Old Palace in Bayezid to the New Palace (Topkapı Sarayı), she proved to be more ambitious in terms of architectural patronage than those before her. All these privileges, especially not going to the province, allowed her and the following palace women to focus their building efforts in Istanbul.

As the general contribution of Haseki Hürrem Sultan to the constructions built by royal women has been unearthed in this way, her buildings have been examined in the light of four *waqfiyyas* and archive documents obtained from the VGM and BOA. Haseki Hürrem Sultan's first architectural project began in 1538-40 with the appointment of Sinan as the head architect (*mimarbasi*); and the complex made up of a Friday mosque, madrasa, elementary school (*maktab*) and hospice (*imaret* or '*imara*') was designed by Mimar Sinan close to the Avratpazarı in the capital of Istanbul. The unexpected death of Şehzade Mehmed and the illness of Sultan Süleyman as well as the unhealthy growth of Şehzade Cihangir had a big impact upon Haseki Hürrem Sultan's psychology; and this resulted in the addition of a hospital (*darüşşifal*) to the complex in 1551. This complex, which consists of two Arabic *waqfiyyas*, dated 1540 and 1551, after the completion of the hospital, is the first one among the six imperial complexes that were built during Suleyman the Magnificent's reign. The correspondence of the addition of the hospital to the complex with the aftermath of Şehzade Mehmed's death, and the period of Sultan Suleyman's illness reflects Haseki Hürrem Sultan's sensitivity towards illnesses. This is the first complex amongst the six imperial complexes built in Istanbul during Kanuni's time; and it also comes to the foreground as the first comprehensive project of Mimar Sinan. Even though it has a secondary standing amongst the imperial structures due to its mosque having only one minaret, it has gained significance as a result of the scale and number of the buildings it contained. In an area with feminine significance, beyond a coincidence, is likely to have been specifically selected.

There is not further information about the *khan* with fifty two rooms in the suburb of Daye Hatun, which is one of the funding institutions of this complex other than the descriptions of *waqfiyyas* dated 1540 and 1551. However, the *khan* in these descriptions must be the Kalcılar (Halıcılar) Hanı in Eminönü, which is said to be among Haseki Hürrem Sultan *waqfs* in the documents of the archives. Relying on the information from archival documents, it can be said that it is one of the rare *khans* in that area surviving today from the 16th century.

The Haseki Hammam (Old Bath), constructed in the years 1537-40 in Bahçekapı, and Haseki Hürrem Sultan Hammam (New Bath), built in the years 1556-7 for the purpose of generating revenues for the complex close to Avratpazarı, again by Sinan, were part of the architectural developments. Possibly being the first bath designed by Mimar Sinan, the bath in Bahçekapı, which is mentioned in *waqfiyyas* dated 1540 and 1551, constitutes the basis, in an architectural sense, of the Haseki Hürrem Sultan Hammam, which was built in place of the Zeuxippos Bath near Hagia Sophia. The location of this bath in the region encompassing the Topkapı Sarayı (Palace), Hagia Sophia and At Meydanı, which is mentioned only in archive documents and Sinan's autobiographies (*tezkires*), increased Haseki Hürrem Sultan's respectability in the eyes of the people.

According to the *waqfiyyas* dated 1540 and 1551, during which the Haseki Sultan Complex was built close to Avratpazarı in Istanbul, Haseki Sultan Mosque was also built in Ankara. The Haseki Sultan Mosque built in the Asağı Yüz of the city, in the Tahtakale region, next to the Hasan Pasha *Waqf* establishments built during Bayezid the Second's reign, provided services in combination with the establishments forming this *waqf* like one complete complex. As for Kariye Khanqah in Edirnekapi in İstanbul which belongs to Haseki Hürrem Sultan, it is understood from Sinan's autobiographies and archive documents that this *khan* was extended by Mimar Sinan in 1555-1556s and was turned into a madrasa.

Despite failing to reach the *waqfiyyas* of the monuments of hers in Haremeyn Region, according to the archive documents and Sinan's autobiographies, hospices, madrasas, *sebils* and *ribats* have also been built on behalf of Haseki Hürrem Sultan in the sacred Muslim cities of Mecca and Medina. Since these buildings, thought to be designed by Mimar Sinan like the ones from 1548-52 and many others, do not exist today, there is no data in relation to their location or architecture.

Her complex in Jerusalem, which has three Ottoman Turkish and Arabic *waqfiyyas* dated 1552 and 1557, was begun to be built in the year 1549, and was completed in the year 1557 just before the death of Haseki Hürrem Sultan. After the death of Haseki Hürrem Sultan, the additional *waqfiyya* has been registered in 1562 by her spouse Kanuni Sultan Süleyman including additional villages to her *waqf*. The complex, made up of a hospice, mosque, fifty-five cells, caravanserai, double bath, madrasa, mills and shops, was built in a field carrying feminine significance, in one of the holy cities for Muslims. The sacredness of the complex in the city in which a holy story is written upon each stone, comes from its construction on the site of the charitable establishment of Queen Helena of the 4th century. Dar al-Sitt Tunshuq, built over Helena's establishment during the Memluk era, gives this structure an additional feminine value. In this case, the complex of Haseki Hürrem Sultan was erected with the development and extension of this palace and added a further feminine worth to the location. The Sultan Hammam which forms a part of this complex was built nearby and gains its significance from being the only double bath in Palestine. Today, an Armenian Monastery has been built over this bath. The complex can be distinguished from other structures as it has survived until today, continuing to serve the needy as an establishment.

As for another complex which she had planned to have built while alive, it was completed in 1559-60 by Kanuni Sultan Süleyman after her death. According to archive documents and Sinan's autobiographies, it is believed that the Haseki Sultan Complex built next to the *waqf* units made up of shops, bath, *caravanserai* and the bridge of Mustafa Pasha at the entrance of the Bulgarian Cisri Mustafa Pasha Bridge, which comprised a mosque, elementary school, hospice, caravanserai and shops, was initially planned with double minarets, but was later reduced to one minaret because of the outbreak of the war between Şehzade Bayezid and Selim, her sons.

Among Haseki Hürrem Sultan's charity monuments, there are some waterways which can not actually be found in formal documents like archive documents or *waqfiyyas*, but they are only mentioned in the fountain inscriptions and the historical books of the era. The Edirne Haseki Suyu (channels), planned at a time when they were in Edirne due to the illness of Kanuni Sultan Süleyman, and built in 1556, was the preparatory step for the complex she wanted Cisri Mustafa Pasha to build. Another waterway thought to belong to Haseki Hürrem Sultan is the Ayn Zubayda

(Arafat Water Channel) built by the wife of Abbasid Caliph Harun al-Rashid, Zubayda Hatun, in the Haremeyn Region. This water channel gained significance for having a woman as its first builder, and due its restoration being made by other royal women following Haseki Hürrem Sultan including her daughter Mihrümah Sultan.

The tomb bonded to the *Waqf* of Süleymaniye and built in the name of Haseki Hürrem Sultan by her husband Kanuni Sultan Süleyman after her death in 1558, is found in the cemetery (*hazire*) behind the *qibla* wall of the Süleymaniye Complex which was being built at this time. It has taken its place within the classical era Turkish architecture for the 16th century tiles found within its inner facade walls and the outer portico (*riwaq*).

Among the buildings that are thought to belong to Haseki Hürrem Sultan by modern historians but not supported by formal documents like archive documents, inscriptions or *waqfiyyas*, there are baths, *khans* and waterways. First of these buildings thought to belong to Haseki Hürrem Sultan is the Haseki Bostan Hammam in Avratpazarı. It has been noted that the bath, known to be existent at the time of Fatih, was reconstructed by Sinan and made a part of the complex's *waqf*. It is also considered that the bath was referred as 'Valide Sultan Hamamı' in Sinan's autobiographies, forming a part of the Sultaniye Complex ordered to be built by Haseki Hürrem Sultan's son Selim the Second between 1563-74 in Konya, was commissioned to be built by Haseki Hürrem Sultan. However, assuming that there is no mistake in Sinan's autobiographies, thinking that Haseki Hürrem Sultan was not alive at that time, it was either built by her before the construction of the complex or by her husband or her son in her memory after her death. As for Leblebici Hanı in Eminönü Commercial Region, it is usually confused with 52 cells *khan* in the suburb of Daye Hatun which is mentioned in the *waqfiyya* dated 1540 and 1551 and shown to belong to Haseki Hürrem Sultan. However, as it is not mentioned in any archive documents, and as it is located out of the borders of suburb of Daye Hatun, the *khan* mentioned in the *waqfiyyas* is not this one. As it is mentioned above, Kalcılar Hanı meets this definition.

Apart from these buildings which are proven to have existed but not determined for sure whether they really belong to Haseki Hürrem Sultan, there are the mosques in Nevrekop and Misivri; the mosque, madrasa and hospice in Galata; the mosque in Kanlıca, the bath in Anadolu Kavağı, the fountains near Saraçhane and Ahmed Pasha Mosque and some other buildings like the elementary school in the suburb of Süfeler which seem to belong to Haseki Hürrem Sultan in BOA documents, but as they didn't reach the present day, their existence have not been proven. It has not been understood whether these constructions were built during her lifetime or purchased after her death by the remaining revenues of her *waqfs*.

Besides all these, land and different structures like *khans*, households, shops, bakeries, soap factories (*sabunhane*), mills, storage cellars, avenues, fields, farms, and villages (*karye*) were connected to Haseki Hürrem Sultan *Waqfs* so that they could generate some revenues. The *waqfs* of Haseki Hürrem Sultan, alongside the charitable establishments ordered to be built by her, include the funds given to the structures built by those who gained the love of Haseki Hürrem Sultan: The Complex of Daye Hatun in Istanbul Kagithane, and Daye Hatun Mesjid in İznik, Toklu Dede Zaviyeh in Ayvansaray, Seyh Muhlisiddin (Merkez Efendi) Mosque in Denizli Sarimahmutlu, and a mosque with a *zaviyeh* of Şeyh Ahmed (son of Merkez Efendi) in Uşak are all small *waqfs* attached to the Haseki Hürrem Sultan's *waqfs*.

Haseki Hürrem Sultan was able to commission the building of all these structures with the support of Kanuni Sultan Süleyman. During this era, a large number of architectural works have been completed with the encouragement of Kanuni Sultan Süleyman, and the appointment of Sinan as the head architect and the structures of Haseki Hürrem Sultan have taken their place amongst these. At the time when Haseki Hürrem Sultan had her structures built in Istanbul, Mecca, Medina, Jerusalem and Bulgaria, Kanuni Sultan Süleyman also initiated structures in these regions, and they acted as a couple for the development and improvement operations.

It appears that Haseki Hürrem Sultan took into consideration various factors in selecting locations for her buildings. She had structures built in the four sacred cities of Islam (Mecca, Medina, Jerusalem and Istanbul), and aimed to earn the good grace of God mentioned in the *hadith*. Besides, she ensured the development and Muslimisation of the conquered Balkan region (attached to Edirne during her time) by having structures built. Almost all of the buildings initiated by her lie either on the pilgrimage route, or the main roads used by travellers passing through the Ottoman soil or commercial trails. A second factor she took into consideration was the existence of feminine value to the land utilised. She reduced the cost of her structures by adding her own establishment next to already built *waqf* buildings and turning them into a complex or by using the foundations for repairing and expanding the already existent establishments.

As for the the date of buildings, which is as important as her choice of land, the constructions centered on two different time periods; one is between 1537 and 1540, when Şehzade Mehmed reached puberty, and the other is from the end of 1540s to 1558, when Şehzade Mehmed died, and she herself got ill and finally died. Although it is not known whether she took part in the architecture and design of these buildings, she was effective in the choice of structures like mosques, *zaviyehs*, madrasas, elementary schools, hospitals, *khans*, double baths, *caravanserais*, hospices, waterways, *sebils* and fountains that served believers, *ulemas*, dervishes, tutors, sheikhs, students, physicians, patients, passengers, pilgrims, travelers, the hungry, the thirsty and the homeless, and she got blessings from people from all segments of society. In any formal documents, Haseki Hürrem Sultan's name is mentioned as the owner of palaces or military buildings such as quarters or citadels.

As these buildings named after Haseki Hürrem Sultan were financially supported by his husband, they were designated more as Suleyman the Magnificent's than Haseki Hürrem Sultan's by the historians of the Ottoman Period. For this reason, the buildings named after Haseki Hürrem Sultan have either been ordered to be built by herself or by Suleyman the Magnificent for her. At the time when Haseki Hürrem Sultan started to be engaged in public improvement activities, Mimar Sinan was assigned as the chief architect, and considering that the vast majority of the structures mentioned in Sinan's autobiographies, Haseki Hürrem Sultan's constructions in İstanbul were built under the supervision of Mimar Sinan.

In the scope of this thesis, primarily the *waqfiyyas*, the architecture of structures and the architectural development of the selected regions have been examined. Even though no data regarding the contribution of Haseki Hürrem Sultan to the architectural characteristics of the buildings has been obtained, discoveries have been made in relation to the locations she had them built upon throughout the Ottoman lands and their institutional operation.

1. GİRİŞ

Bu çalışma, 16.yy'ın ilk yarısında Kanuni Sultan Süleyman'ın başhasekisi olan Hürrem Sultan'ın, o zamanki Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde bulunan yapılarını ve bayındırlık çalışmalarını içermektedir. Haseki Hürrem Sultan'ın hayatı, vakfiyesi ve cami, mescid, medrese, mektep, imaret, hamam, kervansaray, han, dükkanlar, kira getiren evler, depo, anbar, şadırvan, çeşme, su yolları vb gibi çok geniş bir yelpazeyi içeren yapıları çeşitli kaynaklar kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı ya da mimarlık tarihçilerinin çalışmalarından, Haseki Hürrem Sultan Vakfiyeleri'nden ve arşiv belgelerinden yazılı kaynak olarak yararlanılırken, görsel açıdan tezin tamamlanması için eski fotoğraflar, gravürler, minyatürler, panoramalar ve bugünkü durumunu ortaya koyan fotoğraflar kullanılmıştır.

1.1 Tezin Amacı

Osmanlı dünyasında 'kadın baniler' önemli, ancak mimarlıktaki yeri ortaya konulması tam olarak sağlanamamış bir konudur. Bugüne kadar, çeşitli araştırmacılar tarafından dönemlere ayrılarak ya da tek kişiye indirgenerek kadın banilerin mimari alandaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmalara bir yenisini eklemek, Osmanlı dünyasındaki kadın banilerin mimari alandaki yerini belirlemeye katkıda bulunmak ve Haseki Hürrem Sultan gibi önemli birinin farkını diğer kadın yapılarından soyutlama – onlar ile karşılaştırma – bağlantı kurma yolu ile ortaya koymak için bu araştırma konusu seçilmiştir.

Bu araştırmada Haseki Hürrem Sultan, kendinden önceki İslam ve Hristiyan dünyasındaki kadınlar ve Erken Dönem ve Klasik Dönem Osmanlısı'ndaki saraylı kadınlar ele alınarak Haseki Hürrem Sultan'ın diğer saray kadınları arasındaki yeri verilmeye çalışılmıştır. Yine Haseki Hürrem Sultan'ın yapıları tek tek ele alınarak, yapının konumu – bölgenin mimari tarihçesi – tarihi – mimarisi – onarımları incelenmek, Osmanlı mimarisindeki yeri ve Haseki Hürrem Sultan açısından değeri belirlenmek istenmiştir. Ayrıca tüm yapıları bir bütün olarak ele alınarak, ortak ya da

ayrıışan noktaları, Mimar Sinan'ın – belki de Haseki Hürrem Sultan'ın – plan kararları, yer ve yapı türü seçimi, yapıların şekillendiğı ortam koşulları ve ortaya konulmuştur.

1.2 Literatür Araştırması

Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarının incelendiğı bu tez çalışması için yapılan araştırmalar sırasında vakfiyeler, arşiv belgeleri, tarih araştırmaları, mimari araştırmalar, seyahatnameler, çeşitli açılardan kadınları konu alan araştırmalar, Haseki Hürrem Sultan ya da Mimar Sinan'ı konu alan araştırmalar, eski ve yeni fotoğraflar ve çizimler kullanılmıştır.

Tez içinde yer verilen yapılar için ana kaynak olarak VGM'den alınan 608/2 numaralı defterin 213 sayfa ve 176. sırasında kayıtlı H.947/1540 tarihli Arapça vakfiyenin Türkçe tercümesi (VGMA; **Ek A.1.1**), 608 /2 numaralı defterin 222. sayfa 177. sırasında kayıtlı H.958/ 1551 tarihli Arapça vakfiyesinin Türkçe tercümesi (VGMA; **Ek A.1.2**) ve 608/2 numaralı defterin 235.sayfa 178. sırasında kayıtlı H.964/1557 tarihli Arapça vakfiyenin Türkçe tercümesi (VGMA; **Ek A.1.3**) kullanılmıştır. Ayrıca Kudüs'te bulunan H.959/1552 tarihli vakfiyenin yine VGM'nin 1963 Umumi 267 dolap ve 8 kutu numarasında bulunan kopyası ve İngilizce tercümesinden (VGMA; **Ek A.1.4**) de yararlanılmıştır. Bu tercüme Kudüs'te bulunan Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na, Kanuni Sultan Süleyman'ın H.967/1560 tarihinde yeni gelirler eklediğı ek vakfiyeyi de içermektedir.

Yapıların zaman içinde geçirdiğı onarımlar, değışiklikler, eklemeler ve yıkımlar için resmi kaynak olarak VGM, BOA ve BCA'da bulunan arşiv belgeleri kullanılmıştır. Bu belgeler, vakfiyelerde yer almayan Bulgaristan, Mekke ve Medine'de hayıreserleri için ana kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışma süresince TS.MA kapalı olduğı için bu arşivde bulunan belgelerden BOA'da bulunduğı ölçüde ve tez kapsamında ulaşılan tarihsel çalışmalarda kullanıldığı sürece yararlanılabılmıştır.

Tez çalışmasının geneli açısından vakfiyeler ve arşiv belgeleri gibi bürokratik metinlerin yanında historiyoğrafik metinler de kullanılmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın hayatı için Dernschwam (1553-55), Busbecq (1555) ve Gerlach (1577-78) gibi döneminin seyyahlarının notları, günlükleri ve mektuplarından yararlanıldığı

gibi, yapıları için dönemine ait görsel kaynak olarak Lorichs'in (1557-61) panoramaları ve gravürleri kullanılmıştır.

Harem kurumunun yapısı, Haseki Hürrem Sultan'ın Harem'deki konumu ve hayatı, yapılarının genel değerlendirmesi için Peirce'in 1996 tarihli 'Haremi Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrancılık ve Kadın' adlı çalışması, Thys-Şenocak'ın 2009 tarihli 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan' adlı çalışması, Necipoğlu'nun 2005 tarihli '*The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*' adlı çalışması, Sakaoğlu'nun 2009 tarihli 'Bu Mülkün Kadın Sultanları: Vâlide Sultanlar, Hârunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultaneferendiler' adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki külliyesi için ana kaynak olarak Taşkıran'ın 1972 tarihli 'Hasekinin Kitabı' adlı çalışmasından, Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki külliyesi için ana kaynak olarak Singer'ın 2002 tarihli 'Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti' adlı çalışmasından, Kudüs'ün Osmanlı dönemini konu alan 2000 yılında basılmış '*Ottoman Jerusalem; The Living City 1517-1917*' adlı iki ciltlik çalışmadan, Kudüs'ü konu alan 2009 yapımı, 13 bölümlük TRT belgeseli 'Kudüs Taş ve İnsan'dan ve Edirne'deki Haseki Hürrem Sultan'ın su yolları için ana kaynak olarak Onur'un 1978 tarihli 'Edirne Su Kültürü: 'Kadim Su' (Haseki Suyu)' adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

Çalışma süresince restorasyonlar nedeniyle ziyarete kapalı olan İstanbul Haseki Sultan Külliyesi, Haseki Hürrem Sultan Türbesi'ne izin alınamadığı için girilememiştir. Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı özel işletmede olduğu için girişe izin verilmiş olup soyunmalık hariç diğer bölümlerde fotoğraf çekimi yapılamamıştır. Bulgaristan, Mekke ve Medine'deki yapılar bugün mevcut olmadığı için görsel kaynak sağlanamamıştır. Kudüs'te bulunan külliye gidilemediği için yerinde inceleme yapılamamıştır. Yerinde inceleme yapılamadığı için görsel olarak, günümüzde ayakta olan yapılar için tarafımdan çekilen ya da arkadaşlardan elde edilen fotoğraflardan yararlanılmıştır. Bugün mevcut olmayan birçok Haseki Hürrem Sultan yapısı için arşivlerden ve çeşitli kitaplardan elde edilen çizimler, eski fotoğraflar, gravürler ve panoramalardan faydalanılmıştır. Görsel verilerin bir çoğu için İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin fotoğraf arşivine (İAMFA), Atatürk Kitaplığı'nın Nadir Eserler Arşivi'ne (A.K NEA), Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi arşivine (DAI IST), Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne (VGM), Vakıflar 1. Bölge

Müdürlüğü'ne (VİBM) ve İstanbul'daki Haseki Sultan Külliyesi'nin restorasyonunu yüklenen inşaat firmasına (Sayın Y. Mimar Ebru Sünnetçi'den alınan fotoğraflar) başvurulmuştur. Haseki Hürrem Sultan'a ait yapıların mimarını belirlemek için Sinan tezkirelerine bakılmıştır.

Çalışma boyunca aksi belirtilmedikçe Miladi tarih verilmiştir. Her başlık kendi içinde bir düzene konulmak için numaralandırılmamış alt başlıklara ayrılmıştır. Her bir yapı ile ilgili konu başlığında ise numaralandırılmamış alt başlıklar 'bölgenin mimari gelişimi, yapının konumu, yapının tarihi ve mimarı, mimarisi ve onarımlar' olarak bir sıralama göstermektedir. Her yapının kendi içindeki değerlendirmesi kendi başlığının sonunda verilmiştir. Bu değerlendirme çalışmanın sonunda bulunan değerlendirmeden ayrı tutulmuştur. Bazı külliyeler büyüklükleri ve yeterli kaynak ulaşımı nedeniyle farklı alt başlıklara sahip olabilmektedir. Örneğin İstanbul'daki Haseki Sultan Külliyesi ve Kudüs'teki Haseki Sultan Külliyesi, çok sayıda yapı barındırdığı ve günümüze ulaşabildiği için birimler ayrı ayrı ele alınabilmektedir. Bazı külliyeler ise yeterli bilgi sağlanamadığı ve günümüze gelemediği için birimlere ayrılmadan bir bütün olarak incelenmiştir. Bazı alt başlıklar ise anlatımı yapılan yapı hakkında bilginin az olması durumunda, başka bir alt başlık ile birleştirilmiştir ya da kaldırılmıştır. Bu alt başlıklar, her yapı anlatımında düzenli olarak tekrarlanamadığı için tezin 'içindekiler' bölümüne dahil edilmemiştir.

2. TARİHTE SARAYLI KADINLARIN YAPILARI İLE İLGİLİ NOTLAR

Çeşitli zaman diliminde ve çeşitli dinler altındaki kadınların sahip oldukları hayır vakıfları hakkında yapılan çalışmalar göstermektedir ki kadınların sahip oldukları vakıf eserlerinin toplama oranı %17 ile %50 arasında değişmektedir ve bu da ortalama %35 demektir. Bu oran kadınların toplam nüfusa oranından daha az olmasına ve her kadının hayır eseri yaptırma olanağına sahip olmadığını göstermesine rağmen, varlıklı kadınların büyük bir oranının sahip oldukları mal varlıklarını dilediği gibi tasarruf ettiklerini göstermektedir (Roded, 2008, s.142). Aşağıda da farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda, farklı dinler etkisinde gelişen varlıklı kadınların imar faaliyetleri hakkında bazı notlara yer verilmiştir.

2.1 Hristiyan Kültüründe Saraylı Kadınlar ve Yapıları

Hristiyan kültüründe yapı yaptıran kadınlar arasında elit, aristokrat sınıftan kadınlar ve İmparatorluk kadınları olduğu görülmektedir. Heykeller ve anıtsal yapılar, Roma dönemi varlıklı kadınlarını halkın önünde görünür kılmış ve halkla iletişime geçiren araç olarak kullanılmıştır. Kadınların bu şekilde kendilerini görünür kılma tarzı, Geç Roma'dan Bizans'a kadar uzanmaktadır (Brubaker, 1997, s.53).

Buradan da anlaşılabacağı gibi Hristiyan kültüründe kadınlar tarafından yaptırılan yapılar yeni bir tez başlığı olabilecek kadar geniş bir konudur. Bu nedenle tezin bu noktasında konuyu sınırlandırmak gerekmektedir. Haseki Hürrem Sultan ile ilişki kurulabilecek şekilde Haseki Hürrem Sultan'ın kendine örnek aldığı varsayılan Konstantinos'un annesi Helena ile konuya başlanacak, Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarının yer aldığı İstanbul'dan Kudüs'e uzanmak ve yine Haseki Hürrem Sultan ile aynı döneme fakat farklı topraklarda adını yazdıran Avrupalı kadın baniler ile sonlandırılacaktır.

Geç Roma ve Bizans dönemlerinde saraylı kadınlar ve yapıları

Hristiyan kültürünü en iyi şekilde temsil ettiği ve Osmanlıların üzerindeki etkileri yadsınamayacağı için Bizans döneminde Hristiyan kültürü içinde yetişmiş kadınların saraya gelin olarak seçilmeleri, evlilikleri, annelikleri, naibelikleri¹, saraydaki güçleri ve nüfuzu, uyması gereken kurallar, kamu önündeki rolleri, servetleri ve bu servetlerini tasarruf şekillerinin incelenmesi Osmanlı dönemi saraylı kadınları ile karşılaştırılabilmeleri bakımından önem taşımaktadır. Kısaca bu konulara değinildikten sonra banilikleri daha geniş açıdan ele alınacaktır.

İmparatoriçe seçimi farklı yollardan olabilmıştır. İmparatorluğun her köşesinden gelen gelin adaylarının güzellik ve yetenek yarışması niteliğindeki “gelin gösterisi” ile büyük ölçüde dış güzelliğin ön planda tutulduğu bir seçim yapıldığında, seçilen kızın ailesi birden ünlü hale gelmiştir. Nişanlanma çocuk yaşta olurken, evlilik on iki yaşlarında yapılmıştır. taç giyme töreni sarayda, evlilik töreni ise Ayasofya’da yapılmaya layık bulunmuştur (Connor, 2011, s.80). İmparator ile evliliği ve hanedanı sürdürecektir veliaht doğuran anne konumu imparatoriçenin imajı açısından çok önemli olmuştur. Çocuklar öğretmenlere teslim edilecek yaşa kadar anneleri tarafından eğitilmiştir. İmparatorun ölmesi durumunda çocukların 18 yaşına gelmesine kadar oğullarına naibelik yapmışlardır. Ölen imparatorun dul eşi ve kız kardeşi iktidar hakkına sahip olmuş, veliahdın bulunmaması durumunda imparatoriçe imparatorluğu yönetebilecek biri ile evlenme hakkına sahip olmuşlardır (Connor, 2011, s.81). Tahta doğum, evlat edinilme, veraset yoluyla, darbeyle ya da imparatorun dul eşi, kızı veya kız kardeşi ile evlenme yolu ile sahip olunmuştur. İmparator ve imparatoriçelerin makamına Tanrı tarafından getirildiğine inanılmıştır ve bu da hanedanın sürekliliğini sağlamıştır (Connor, 2011, s.81).

Bizans ve Roma İmparatoriçeleri evlendikleri andan itibaren protokolce belirlenen kurallar ile yaşamını kamuoyunun gözü önünde yaşamışlardır. Fakat makamının getirdiği kurallara rağmen imparatorun kararlarını etkileme gücüne de sahip olmuşlardır. Bu dönemlerde saraylı kadınlar kendi kararlarını ve imparatorluk için önemli olan konularda kararlar verebilmişlerdir. En göz önünde bulunan saray kadınları imparatorun kız çocukları ve imparatoriçelerdir. İmparatorun *Augustus*

---

¹ Hükümdarın yokluğu, yetersizliği ya da çocukluğu süresince hükümdar adına devleti yöneten kimseye denilmektedir. Bu kişi erkek olduğunda ‘naip’, kadın olduğunda ‘naibe’ denilmektedir.

unvanına karşılık bu kadınlar *Augusta* unvanı almışlardır ve bu da iktidarı imparator ile paylaştıklarını göstermektedir (Connor, 2011, s.77-78).

İmparatoriçenin stratejik biçimde kamu önünde bulunmasını gerektiren rolü büyüktür ve saray sistemi gözlerden ırak yaşamasına izin vermemiştir. Doğum sonrası verilen yemeklerde, geçitte, paye verilmesinde, hipodromdaki etkinliklere katılımda imparatoriçenin varlığı tören sisteminin parçalarındandır. Saray yaşamının önemli bir kısmı imparatoriçenin etrafında gerçekleşmiştir. Düzenli olarak etrafta dolaşmak, sivil etkinliklere katılmak ve görülmek onun kamusal görevlerindendir (Connor, 2011, s.81). Ayrıca imparatora işlerinde yardımcı olan, iktidarın ailesel rolünü ön plana çıkaran bir kadınsı otorite imgesi vardır. Bunlar, “çocukları ile ilgili kaygılar, eşe sadakat, dindarlık ve hanedanın devamlılığı” olarak nitelendirilmektedir (Connor, 2011, s.83).

İmparatoriçelerin de imparator gibi kendi özel odaları, hadım edilmiş hizmetkârları, aristokrat kadınlardan oluşan maiyeti olmuştur. Ayrıca zamanla sabit bir role dönüşen hayırseverlik ve cömertlik gibi beklentileri karşılayabilecek, kendi özgür kullarımlarına ait servetleri de olmuştur (Connor, 2011, s.79). Bunun yanında kimileri dine bağlı olmaları ile kimileri ise aldıkları eğitim ile daha ön planda olmuşlardır. Servetlerini kullanmada oldukları gibi siyasal ve dinsel eğilimlerinde de özgür olmuşlardır. Bu da kilise, hükümet ve idari bürokrasi çalışanları üzerinde nüfuza sahip olmalarını sağlamıştır (Connor, 2011, s.80). İmparator ailesinin tebaasına Konstantinos ve annesi Helena’nın Hristiyanlık paradigmasına dayalı bir görüntü yansıtmışlardır (Connor, 2011, s.78).

Banilik açısından incelendiğinde de Hristiyan dünyası için banilik yapan kadınların atası olarak Helena (Elena), Bizans için oğlu Konstantinos kadar önemli bir sembol olmuştur. Ölümünden 65 yıl sonra, 395 yılında değer kazanmış ve adı Kudüs ile özdeşleşmiştir. Bu kutsal topraklardaki bazı yapılar ona atfedilmiştir (Brubaker, 1997, s.52).

Helena, İmparatoriçe Fausta’nın ölümü ile sarayın en önemli kadını ve inşaa faaliyetlerinde oğlunun en önemli yardımcısı olmuştur. Roma’nın ilk Hristiyan İmparatoru Konstantinos, annesi Helena ile birlikte Hristiyanlaştırma politikasında önemli rol oynamıştır. Hristiyan propagandası amaçlı Kudüs’e Hac seyahatine çıkan İmparatoriçe Helena gittiği hac güzergahı üzerinde bir çok önemli kiliseye banilik

etmiştir. Hristiyanlığa “İsa’nın ayak izlerini takip edin” çağrısının yapıldığı dönemlerde 326 yılında gerçekleştirilen bu ziyaret sırasında ve Kudüs’e ulaştığında, bahsi geçen İsa’nın Mezarı ve İsa’nın Doğum kiliselerinin (Kutsal Kabir Kilisesi) inşasının başlamış olması muhtemeldir ve İmparatoriçe Helena bugüne kiliselerin yaptırıcısı olarak anlatıla gelmiştir. Kaynaklara göre Helena bu iki kiliseyi de Tanrı’ya adanmış ve pek çok hediyeler sunmuştur. İnanılanlara göre gerçek haçın bir parçasını bulmuştur. Bulduğu araziye Hz. İsa’nın mezarı olarak düşünmüş ve buraya da yukarıda bahsi geçen Kutsal Kabir Kilisesi’ni inşa ettirmiştir. Kudüs’te hastaneler, darülacezeler, yaşlılar evi, manastırlar inşa ettirmiştir. Helena hac rotası boyunca halkın ve askerin desteğini toplamış, fakirlere para ve giysi dağıtmış, tutsakları serbest bırakmıştır. Bu faaliyetlerine Konstantinos finansal destek sağlamıştır (Nalçacı, 2010, s.9-10; Singer, 2002, s.97-98).

Helena ile birlikte Konstantinos’un inşa ettirdiği ya da inşa edilmesini istediği belirtilen birçok kilise vardır ancak banisi olarak gösterilmemiştir. Helena hac güzergahı boyunca birçok kiliseye banilik etmiş, Konstantinapolis, Nicomedia ve Mamre’de kiliseler inşa ettirmiştir. Hac dönüşünde Antakya’yı da ziyaret etmiş ve Niğde- Andaval’daki Konstantinos ve Helena Kilisesi’ni de bu sırada yaptırmıştır (Nalçacı, 2010, s.9-10).

Helena’nın yeni başkent olan Konstantinopolis’te de yapıları vardır. Onun tarafından yaptırıldığı iddia edilen Anastasis Manastırı da Tauri ve Konstantin Forumu’nun ortasında, Mese Caddesi’nin kuzeyinde yapılmıştır (Erdoğan, 2009, s.34). 7. yy kaynaklarına göre Konstantinos annesi için anıt sütun diktirmiştir. Helena’nın adını taşıyan heykel gibi anıtların varlığı da söylenceler arasındadır (Brubaker, 1997, s.58).

Konstantin’in Hristiyanlaştırma süresi ve Helena’nın baniliği daha sonraki dönemleri de etkilemiştir. Theodosios Hanedanı, 379-455 yılları arasında hüküm sürmüş ve bu dönemde Hristiyanlığın, pagan kültürleri karşısında itibarı artmış, Roma aristokrasisi yeni inancı kabul etmiş, bu inanca mensup insanlar siyasette de güçlenmiştir. Tüm bu gelişmelerde imparatorluk kadınlarının da katkısı olmuştur (Erbilgin, 2010, s.iii). Özellikle saray içinden ve çevresinden kadınlar İmparatorluk sınırları içindeki birçok yapıya banilik yapmış ve imparatorluk anneleri, eşleri ve kızları yönetimde ve dini olaylarda rol almışlardır (Erbilgin, 2010, s.2).

Arkadios'un eşi ve II. Theodosios'un annesi Aelia Eudoxia (?-404), 402-407 tarihleri arasında inşa edilen Gaza (Gazze) Katedrali'nin yapımına katkı sağlamıştır (Brubaker, 1997, s.60-61). Bu katedralin yerinde daha önceden Zeus Marnas Tapınağı bulunmaktayken yıktırılarak yerine kubbeli, haç planlı bu katedral yaptırılmıştır. Yapının planı hakkında iki ayrı görüş savunulmuş, bir kısım yıkılan tapınakla aynı plana sahip olmasını isterken, diğer kısım tapınağı çağrıştıracak yanının olmasına karşı çıkmıştır. Eudoxia piskoposa içinde kilisenin planının bulunduğu bir mektup yollayıp bu sorunu çözmüş ve kilisenin yapımına başlanmıştır. Bu yapının tasarlanmasında sorumlu mimarın hiçbir katkısı olmamış tamamen Eudoxia'nın gönderdiği plana uyulmuştur. İmparatoriçe aynı zamanda 32 mermer sütun yaptırıp halkının büyük çoğunluğunun pagan olduğu Gazze kentine katedralin yapımı için göndermiştir (Erbilgin, 2010, s.52-53). Bu yapı daha sonra Eudoxiana adını almıştır. Aynı zamanda tıpkı Helena gibi onun da heykeli yapılmıştır. (Brubaker, 1997, s.60-61).

II. Theodosios (408-450), ablası Pulkheria'nın ve eşi Athenais Eudoxia'nın etkisinde kalmıştır. Eudoxia, hem doğduğu kent olan Atina'nın kültürüne hem de yeni dine bağlı kalmış, Bizans'ta Hıristiyanlık ve pagan kültürünün beraberliğine örnek olmuştur. 425 yılında İstanbul'da, I. Konstantinos zamanından beri var olan okulun genişletilmesi ve yeniden organize edilmesi ile oluşan üniversitenin kurulmasında imparatoriçenin etkisi olmuştur (Erbilgin, 2010, s.12). Öncesinde pagan olan Athenais Eudoxia, II. Theodosios ile evliliği sırasında vaftiz edilerek Hıristiyan olmuş, İstanbul'da Polyeuktos Kilisesi'nin yapımını başlatmıştır ama tamamlamamıştır (Erbilgin, 2010, s.96). 437-60 yılları arasında İstanbul'dan sürgün edilen Athenais Eudoxia, üvey kızı Eudoxia ile birlikte Helena'nın yolunda Kudüs'e gitmiş, onun yaptırdığı kilisede kalmış ve 415 yılında keşfedilen St Stephanos'in mezarına yardımda bulunmuşlardır. Eudoxia, Helena'dan sonra Kudüs'e giden ilk İmparatorluk kadınıdır. Tıpkı Helena gibi 439 yılında, Konstantinopolis'e döndükten sonra anılmaya başlanmıştır. Konstantinopolis'den Kudüs'e kadar çeşitli yerlerdeki St. Stephanos, Sts. Laurence ve Agnes Kiliselerine kuruculuk yapmıştır (Brubaker, 1997, s.55). Kudüs'teki Aziz Stephanos Kilisesi'ni İstanbul'daki Studios Kilisesi'ni örnek alarak yaptırmıştır (Erbilgin, 2010, s.95). St Laurence Kilisesi ise 14 yıl sonra II. Theodosios'un kız kardeşi Pulkheria tarafından

bitirilmiştir. Kilise yapıları sonraki dönemlerde çeşitli kadınlar tarafından geliştirilmeye devam edilmiştir (Brubaker, 1997, s.55).

II. Theodosios'un ölümü ile Doğu İmparatorluğu ablası Pulkheria'ya kalmıştır. Tahta geçtiğinde askerlik deneyimi olan Markianos ile evlenmiş, ancak yetkilerini ona devrederek kendisi rahibe olarak kalmıştır (Erbilgin, 2010, s.18-19). Pulkheria kendini hayır işlerine adanmış ve yaşlı, evsiz, göçebeler için kendi gelirinden para yardımıyla bulunmuştur. Sinagogları özel mülk ilan ederek Hristiyanlardan korumuştur (Erbilgin, 2010, s.124). Pulkheria, kilisede değişim politikası uygulamıştır. Flavian'ın bedeni, Kutsal Havariler Kilisesi'ne gömülmek için başkente getirilmiştir. Pulkheria, Kudüs'teki Aziz Stephanos Kilisesi'ndeki aziz röliklerini İstanbul'daki Büyük Saray'a getirtmiş, Hipodrom yakınlarına 428-29 yılları arasında din şehidi Stephanos'a adanmış Aziz Stephanos Kilisesi'ni inşa ettirmiş ve bu rölikleri oraya koydurmuştur (Erbilgin, 2010, s.81). Yine Pulkheria tarafından II. Theodosios döneminde Ayasofya'nın kuzeybatısında Chalkoprateia Kilisesi, güneydoğusunda Hodegetria Kilisesi, Ayvansaray bölgesinde 450-53 yılları arasında Meryem adına Blachernai Kilisesi -bu kilisenin bitiş tarihinde İmparatoriçe ölmüştür- yaptırılmıştır. Öldüğünde ise tüm mal varlığını hayır amaçlı vakıflara bırakmıştır (Erbilgin, 2010, s.83, 89, 93, 125)

II. Theodosios'un kızı ve III. Valentinianos'un eşi (Doğu ve Batı İmparatorlukları birleştirmek için siyasi bir evlilik yaptırılmıştır) Licinia Eudoxia (422-462) tarafından Kadıköy Yel değirmeni'nde 440'lı yıllarda Azize Euphemia² Kilisesi'nin yapımına başlanmıştır (Erbilgin, 2010, s.97). Bu kilisenin yapımını kızı Placidia 461-472 yıllarında devam ettirmiş, Placidia'nın kızı Anicia Juliana tarafından 527/8 yılında ölümünden önce tamamlanmıştır (Brubaker, 1997, s.56).

Anicius Olybrius'un kızı ve General Areobindus'un eşi Anicia Iuliana³ (461-529), büyük büyükannesi Athenais Eudoxia tarafından başlatılan bugünkü Saraçhane'deki Hagios Polyeuktos Kilisesi'ni 524-527 yılları arasında tekrar yaptırmıştır (Erbilgin, 2010, s. 110). Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi yine Anicia Iuliana, büyük annesi

---

² Azize Euphemia, Romalılar tarafından 303? ya da 306? yılında Kadıköy'de öldürülen bir din şehididir (Erbilgin, 2010, s. 97).

³ Anicia Iuliana, hamiliği ve Saraçhane'deki Hagios Polyeuktos Kilisesi hakkında bilgi için Connor, C.L, 2011. Bizans'ın Kadınları, çev. Cezar, B., YKY, İstanbul, s.157-171.

Licina Eudoxia tarafından temelleri atılan, annesi Placidia tarafından genişletilen Azize Euphemia Kilisesi'nin bezemelerini yaptırmıştır (Erbilgin, 2010, s. 119).

Kadınlar tarafından yapılar yapılmaya devam etse de Helena, 5.yy'ın yarısından sonra yapıları ile anılmasını yitirmiştir. Hz. Meryem'in Efes'te varlığı keşfedilince Helena'nın yerini Bakire Meryem imajı almıştır (Brubaker, 1997, s.62). Bakire Meryem imajı azize, arındırıcı, acıların anası olmasıdır ve bunun yanında doğurganlık imajı da geçerlidir (Singer, 2002, s.85). Bizans dönemi imparatorluk kadınları tarafından İstanbul'da yaptırılan ya da onarılan dini yapılar Bakire Meryem imajına örnek niteliğindedir.

I.Aleksios Komnenos'un annesi Anna Dalassena 11.yy'da Havariyun Kilisesi'nin yakınına Khristos Pantepoptes Manastırı'nı inşa ettirmiştir. Khora Manastırı (Kariye Müzesi) 11.yy'da I. Aleksios Komnenos'un eşinin annesi, Maria Doukaina tarafından genişletilmiştir. II. Andronikos'un oğlu İoannes ile evlenen Eirene Khoumnaina erken yaşta dul kalmış ve Philanthropos Manastırı'nı yaptırıp buraya çekilmiştir (Erdoğan, 2009, s.42, 49, 60).

Bugün Zeyrek Kilise Camisi olarak bilinen Pantokrator Manastırı ise İmparator II. İoannes Komnenos ve karısı İmparatoriçe Eirene tarafından 12.yy'da yaptırılmıştır (**Şekil 2.1**). Ölümünden ve buraya gömülmesinden sonra da yapımı devam etmiştir. Theotokos Panagiotissa Moukhliotissa Manastırı (Kanlı Kilise) ise 1266 yılında Maria Doukaina Akropolitissa tarafından büyütülmüştür (Erdoğan, 2009, s.57, 64).

Şekil 2.1 : Pantokrator Manastırı (en.wikipedia.org).

Kyra Martha Manastırı (Sekbanbaşı Mescidi) 13.yy'da İmparator VIII. Mikhael'in kız kardeşi Maria Martha Palaiologina tarafından kurulmuştur. Aristines Manastırı ise VIII. Mikhael'in yeğeni Theodora tarafından 1289-91 yılında restore edilmiştir. Maria / Martha Kommene ise 13.yy sonlarında Tauri Forumu'nun güneyine Glabaines Manastırı'nı yaptırmıştır. Kocasının ölümü ile Pammakaristos Manastırı'na mezar şapeli ekletmiştir. Hagios Andreas Manastırı (Koca Mustafa Paşa Cami) 13.yy sonlarında VIII. Mikhael'in yeğeni Eirene Aulogia ve Ioannes Kantakouzenos'un kızı Theodora Rhaoulaina tarafından onarılmıştır. Anargyroi Kadın Manastırı (Kilisesi 1512 yılında Atık Mustafa Paşa Camisi'ne çevrilmiştir), 1282-1303 yılında VIII. Mikhael'in eşi Theodora Palaiologina tarafından onarılmıştır. Bebaia Elpis Manastırı da İoannes Komnenes'in eşi Theodora Synadene ve kızı tarafından 1300 yılında yeniden yapılmıştır (Erdoğan, 2009, s.34, 36, 37, 43, 45, 51, 56).

Megale Doukania Manastırı (13.yy sonu) ve Petra İoannes Prodromos Manastırı (14.yy başı) da kadın baniler tarafından yaptırılmış ya da onarılmıştır. Megale Domestikissa Eugenia Komnene Palaiologina Manastırı ise 14.yy başında VIII. Mikhael'in kuzeni Eugenia Komnene Palaiologina tarafından tekrar inşa edilmiştir. 15.yy'da Topkapı Sarayı'nın yapımı sırasında zaten yıkıntı halindeyken tamamen yıkılan Khiristos Soter Krataios Manastırı ise 14.yy başında Anna Komnena Raoulaina tarafından inşa ettirilmiştir. Maria Martha Glabania ve Mikhael Doukas Glabas Tarkhaneiotas tarafından ise 14.yy başlarında Pammakaristos Manastırı (Fethiye Camii) onarılmıştır. İlk olarak 10.yy'da yapılan Lips Manastırı (Fenari İsa Camii) İmparator II. Andronikos'un annesi Theodora Palaiologina tarafından genişletilmiş ve hastane birimi eklenmiştir. (Erdoğan, 2009, s.43, 47, 52, 53, 56).

Bizans'ın yukarıda kısaca bahsi geçen hayırsever kadınları Osmanlı kadınlarını da hayır işlerinde etkilemiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki imaretini konu alan çalışmada Singer, Bizans kadınlarının Osmanlı kadınlarına etkisini dört gruba ayırmıştır: mekanda, zamanda, gelenek ve efsanelerde, kişisel olarak.

Osmanlı Anadolu'su, Balkanlar ve Arap eyaletleri daha öncesinde Bizanslılara ait olduğu için bu dönemde kadınlar tarafından yaptırılmış olan yapılar Osmanlı dönemine örnek olarak kalması Osmanlı kadınlarına mekanda örnek teşkil ederken, Türklerin 11.yy'dan itibaren Bizans Anadolu'suna göç etmeleri ve İstanbul ve Trabzon fethedilene kadar 150 yıl bir arada yaşamaları zamanda karşılıklı etkileşim

sağlamıştır (Singer, 2002, s.98-99). Bizans kadınlarının hayır işleri ile sahip oldukları ün, Bizans kültürüne yerleşmiş ve sözlü ve yazılı ifadelerde yer almıştır. Osmanlıların fethi ile efsaneleşen bu söylentiler ağızdan ağıza saray içi Haremine kadar yayılmıştır (Singer, 2002, s.99). Gelenek ve efsanelerden başka Bizans kadınları kişisel olarak Osmanlı sarayında bulunmaları ile de Osmanlı kadınlarının hayır işlerinde etkili olmuşlardır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Bizans prensesleri ile evlenildiği, Bizans kadınları esir alındığı ve Hristiyan cariyeler edinilmekle beraber bunlara Müslüman beyliklerinden gelen gelinlere verilmeyen haklardan veliaht olacak evlat sahibi olma hakkı verilmiş ve de hayır işlerine büyük ölçüde karışabilmişlerdir. Kendi kültürlerinde hayır işleri yapmak üzerine yetiştirilen bu Bizanslı eşler yeni yuvaları olan Osmanlı sarayında da eskisi gibi hayır işlerine devam etmiş, fakat İslam dininin yönlendirmesi ile zekat ve sadaka ilkesine uygun olarak eylemlerde bulunmuş, kilise manastır yerine cami ve tekkeler yaptırmışlardır (Singer, 2002, s.99-100).

Avrupa coğrafyasında saraylı kadınlar ve yapıları

Avrupa'daki hanedana mensup kadınların mimarlığa katkıları Avrupa'da kadınların çeşitli dönemlerde kazandıkları ya da ellerinden alınan haklara göre değişmiştir. Bunları belirlemek ve sonrasında Avrupalı kraliyet kadınları ile Osmanlı hanedan kadınlarının özgürlük sınırlarını karşılaştırmak gerekmektedir. Böylece, hangi koşullarda Osmanlı kadınından daha ileri gidebildikleri ya da geride kaldıkları ortaya konulabilecektir.

Ortaçağ öncesi, kadınların konumu çok daha iyi olmuştur. Justinianos döneminde kadının elindeki yetkinin kocaya devredilmediği evlilik modeli (*sine manu*) benimsenmiştir. Theodosius Yasaları'nda da görülebilir olan, kadınların ergenlik dönemine geldiklerinde kendi mallarını kontrol etmeleridir. (Wemple, 2005, s. 169-170). 10.yy'a gelindiğinde kadın hakları giderek artmıştır. Evli kadınlar kale komutanı, toprak sahibi, kilise sahibi olmuşlardır. Kadınlar ailelerinden ya da kocalarından toprak alabilmişlerdir. Eşleri öldüğünde iktidar yetkisini kullanmışlardır (Wemple, 2005, s. 181). Ortaçağ Avrupası'nda ise Roma dünyasının etkilediği yerler İtalya, İspanya ve Fransa gibi ülkeler olmuştur. İnsanlar evliliklerle ve toprak değişimleriyle, göreneklerini birbirleri ile harmanlamaya, yeni kavramlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu yeni kavramlar kadınların haklarının

tanımlanmasında etkili olmuştur (Wemple, 2005, s.167-168). Kavramlardaki değişiklikler kadın haklarını değiştirmiş ve bu da baniliklerine yansımıştır.

Ortaçağ kadınlarının banilik iddiaları 15.yy başında Pisan'ın "*The book of the city of the ladies*" adlı kitabından hareketle Thys-Şenocak'ın çalışmasından öğrenilmektedir. Bu kitapta erkeklerin karşı olmalarına rağmen kadınların kendini görünür kılma ve korunma ihtiyaçları, toplumda daha sağlam bir yer edinmeleri, zorluklara göğüs gerdiklerini simgelemek için bina yapmaları anlatılmaktadır (Thys-Şenocak, 2009, s.94). Buradan Antik çağda ve ortaçağda kent surları, su yolları ve kaleler gibi çeşitli yapı türlerini üstlendikleri anlaşılmaktadır. Kitap, 16.-17.yy'da yapı yaptırmak isteyen kadınlara örnek olmuştur. Bu dönem kilise babalarının yazıları da kilise ve manastır kurmuş ilk Hristiyan kadınların (Helena gibi) örneklerini içermekte ve Avrupalı kadınlar tarafından esinlenilmektedir. Bunu, 1598'de Urbino dükünün kızı İsabella della Rovere tarafından Quirinale Tepesi'nde Cizvit yurdu yaptırması ile burada bina yaptıran on kadından biri olması örneklemektedir. 4.yy'da Romalı koruyucu anası Vestina'nın San Vitale Bazilikası için mücevherlerini satmasını örnek almış ve İsabella da malından para ayırmıştır (Thys-Şenocak, 2009, s.94-97).

16.yy'da Fransa ana kraliçesi Catherine de' Medici'nin banilik etkinliklerinde ise Houel tarafından yazılan "*History of the Devotion, Piety and Charity of the Illustrious Queens of France*" adlı kitabı etkili olmuştur ve Medici eski zamanın soylu kadın baniliklerini sahiplenmiştir. Bu kitaba göre bir kraliyet ailesinden kadın banilerin ısmarlayabileceği yapı türleri kilise, manastır, hastane, okul ve hanedan mezarı olarak sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Medici de bu tavsiyeler üzerine kendini kocası Mausolos için Halikarnassos'da anıt mezar yapan Karya Kraliçesi Artemisia ile özdeşirmiş ve resimlendirilmiş biyografisini yaptırmıştır (Thys-Şenocak, 2009, s.97, 102-103). Lawrence'nin yine bu dönem Avrupalı kadınlar hakkında yazdıkları da kadın banilerin yaptırabileceği yapı türlerinin eskiçağ ve ortaçağdan farklı olarak sınırlandırıldığını göstermektedir. "Erkek hamiler daha çok büyük kamu binaları yaptırmaya ve dekore ettirmeye ya da anıtsal heykeller, resimler ısmarlamaya eğilimliyken, kadınlar, genel kabullerin düşündürebileceğinden çok daha sık olarak konut, kilise ve şapel yaptırmak ve dekore ettirmekle uğraşırlardı" (Thys-Şenocak, 2009, s.102).

Konu Hristiyan kadını Müslüman Osmanlı kadınından ayıran farklar açısından incelendiğinde, önemli farklardan birinin görsel imgelerden yararlanarak kendilerini görünür kılabilmeleri ve tebaasına kendini göstermede herhangi bir kısıtlamanın olmamasıdır. Bu kadınlar diplomatik görüşmeler, törensel etkinlikler, fiziksel görüntüsü para üstünde, heykel ve afişlerde kendilerini güç gösterisi olarak halka sunma, politik imajları ve bunun halka gösterimi için yazılı ve görsel kadın tasvirlerinden yararlanma yoluyla kendilerini meşrulaştırmış ve kendilerini görünür kılmışlardır. Fakat bu durum Osmanlı kadını için geçerli olmamış, dinsel, toplumsal ve kültürel nedenlerle kısıtlandırılmışlardır. Yoksun oldukları tasvirçiliğin karşılığında adlarının başına onurlandırıcı unvanlar almışlar, kendilerine verilen imkanları doğru bir şekilde kullanarak ritüeller, kutlamalar -düğün, sünnet, alaylar, sefere gidiş ve dönüşleri gibi- ve yaptırdıkları yapılar ile mimarlığı himayelerini görünürlüklerine aracı yapmışlardır. Bu nedenle de 16.-17.yy'lar Harem'in kapalı kapıları ardındaki kadınların özellikle İstanbul'daki yapı etkinliği artmıştır (Peirce, 1996, s.249-50; Thys-Şenocak, 2009, s.80). Avrupa'daki durum Osmanlı'daki artışa paralel değildir. "Kadınlar açısından geriye doğru bir adım" olarak nitelendirilen himayeciliklerinde azalış ve yerlerini erkeklere bırakma dönemi içerisine girmişlerdir. Avrupalı kadınlar ellerindeki mülkü Osmanlı kadınları kadar denetleme, ellerinden çıkarma, erkeklerden bağımsız mülk alma, yasal sözleşmeler yapma haklarına sahip değildir (Thys-Şenocak, 2009, s.80). Çünkü 12.yy'dan itibaren *Roma drahoması* canlandırılmıştır. Bu kurumsal olarak gelinin mülkiyetinde olmasına rağmen uygulamada tasarrufu erkeğe aittir ve kadın bu hakkı evli iken değil ancak dul kaldıktan sonra kullanabilmiştir (Thys-Şenocak, 2009, s. 119).

Osmanlı hanedan kadınları ile Avrupalı kraliyet ailesi kadınlarını birbirinden ayıran bir fark da yaptırdıkları yapılarda andıkları kişilerdir. Sadece padişah kızlarının asıl akrabası olan babalarına ve dedelerine atıfta bulunmaları hariç tutulursa, valide sultan ya da haseki sultanlar, kendi ailelerinin –ki bunlar cariye olarak gelmeden önce asil bir ailenin kızı da olabiliyorlardı– eski kültür kökenini yaptırdıkları yapılarda anmamışlardır. Avrupalı hanedan kadınları ise kendileri de kraliyet ailesinden geldikleri için yapılarında asıl akrabaları ve doğdukları topraklarla bağlantı kurmuşlardır. Doğuştan gelen kökenleriyle bağını yaptırdıkları binaların yer seçimi, türü ve mimari üslubuna yansıtılmışlardır (Thys-Şenocak, 2009, s.115).

Catherine de' Medici, bir yandan Henri'nin dul karısı olarak Fransa krallarının gömüldüğü St. Denis'teki mezar projesini üstlenmiş, bir yandan da konumunu sağlamlaştırmış ve doğum yeri olan İtalya'yla, soyundan geldiği Valois ailesiyle bağını vurgulayarak saltanat haklarını yinelemiştir. St. Denis'in kuzeyinde daire şeklinde tasarlanan Valois Şapeli'ne eşi, kendisi ve çocukları için mezar yapmayı planlamış, bununla da Valois ailesinden geldiğini hatırlatmış ve dairesel plan ile anayurdundaki Roma mozolelerine benzerlik kurmaya çalışmıştır (Thys-Şenocak, 2009, s. 116).

Osmanlı saray kadınları Avrupalı hemcinsleri gibi kendi portrelerini ya da heykellerini yaptıрма, görsel kadın tasvirlerinden yararlanma gibi bir olanakları olmadığı için yapılarına banilik yaparken büründükleri kişilikleri farklı bir yolla aktarmışlardır. Hayır işlerinde kendilerine yazılı kadın tasviri sunan vakfiyeleri aracılığı ile eski çağ havası katan ve dindarlığını vurgulayan efsanelerdeki ve tarihteki hayırsever kadınları örnek almış ve böylece saraydaki yeni rollerini -valide sultan olmaları- meşrulaştırmış hem de bu rol ile birlikte üzerine toplanan dikkatleri yükselişe geçen eleştirileri dağıtmaya çalışmışlardır. Asur Kraliçesi Semiramis, Seba Melikesi Belkis, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meyrem, Bizans imparatorunun annesi Azize Helena, Hz. Muhammed (s.a.v)'in ailesinden Hz. Hadice (r.a), Hz. Aişe (r.a), Hz. Fatıma (r.a) ve İslam şehidi Hz. Rabia bunlara örnektir. Yapılarına yer seçerken de Avrupalı kadınlar gibi kendinden önceki Helena, Zübeyde Hatun gibi ünlü kadınların bina yapmış oldukları yerleri seçmiş, var olan yapılarını yenilemişlerdir (Thys-Şenocak, 2009, s.94, 98-100).

Hayır işlerinde birbirleri ile kendi içlerinde yarışan Osmanlı saraylı kadınları ile Avrupalı hemcinsleri arasındaki iletişim ise birçok yol ile olmuştur. İstanbul, Paris, Venedik ve Londra arşivlerinde bulunan mektuplarda Osmanlı ve Avrupa saraylarındaki kadınların birbirleri ile diplomatik yazışmalar (Nurbanu Sultan - Catherine de' Medici, Safiye Sultan - Kraliçe Elizabeth), birbirlerinin kültürünü yansıtabilecek hediye (Habeş esir, zürafa gibi egzotik hayvanlar, balsam, kil, yaldızlı tabak, giysi, çeşitli kumaş türleri, gümüş, Türk tarzında elbise, kaftan, kuşak, hamam havlusu, mendil, taç, araba ve arabacısı, org ve yapımcısı, saat, küçük köpekler, koltuk, pencere camı, özel yapım bebekler) talepleri ve bunların gönderilmesi yer almaktadır (Thys-Şenocak, 2009, s.81-85). Balyos ve elçilerin diplomatik ilişkilerini yürütebilmede valide sultanları hediyeler ile memnun etmenin etkin olduğu, bazen

gönderilen hediyelerin beğenilmeyip başka bir şeyler talep edilmesi durumunun gözlemlendiği de anlaşılmaktadır. Osmanlı saltanat ailesinden olmayan fakat Osmanlı Haremi'ne giriş çıkışı rahat olan azatlı köleler, çırağ edilenler, hadım ağalar (saray kadınlarının vakıf eserlerinin mali işlerine bakan darüssaade ağaları vb), kira kadınlar⁴ ve evlendirilen hanım sultanlar (Osmanlı prensesleri) Harem'e giriş çıkışlarında saray ve saray dışındaki olaylarla alakalı bol bilgi sağlamışlardır (Thys-Şenocak, 2009, s.82, 85).

Seçkin Avrupalı kadınlarından Osmanlı topraklarında esir düşenler ya da Osmanlı seçkin sınıfından yöneticilerin eşi ve akrabası olarak kendi isteği ile gelenler de Harem kadınları ile tanışmış ve bilgi alışverişi yapabilmışlardır (Thys-Şenocak, 2009, s.87).

Yukarıda bahsedilen bu kadınların Osmanlı Haremi'ndeki rollerine, birbirlerinin yaşantılarına ve kültürlerine duydukları ilgilerine bakarak Osmanlı saray kadınlarının Avrupalı hemcinslerini banilik açısından ne kadar takip ettiğini anlamak mümkün değildir. Ancak Avrupalı diplomat ve ticari temsilciler gibi kendi topraklarına raporlar hazırlayanların İstanbul'dan verdikleri haberler arasında Osmanlı saray kadınlarının yapı projeleri de yer almaktadır (Thys-Şenocak, 2009, s.89). Osmanlı saray kadınlarının yapı faaliyetleri bu yolla Avrupa'da dillenmesi gibi, Avrupa'dan gelen bu temsilcilerin, diplomatların, elçilerin ve seyyahların kendi memleketlerindeki saray mensuplarının yapı faaliyetlerini İstanbul'da edindiği çevrede dillendirdiğini ve bu bilgilerin saray haremine haber getiren yukarıda bahsi geçen kadınlar aracılığı ile girdiği bir ihtimal olarak verilebilir.

Osmanlı saray kadınları esir alınıp Harem'e girdiklerinde geçmişlerini unutması, geride akraba bırakmaması tercih edilmiştir. Böylece bağlılık gösterebileceği kimsesi olmadığı için Osmanlı hanedanına, eşine ve şehzadesine bağlı, sadık olabileceği düşünülmüştür. Tüm bunlara rağmen ana vatanlarından tamamen kopmadıkları varsayılabilir. Nurbanu Sultan'ın kira kadını Venedik düküne gönderdiği mektubunda “valide sultanın bu ülkeye büyük sevgi duyduğunu, ana vatanından pek çok hatırasını unutmadığını ve [kendisinden] her türlü desteğin elbette beklenebileceğini” belirtmesi (Thys-Şenocak, 2009, s.88), Haseki Hürrem Sultan ve

---

⁴Kira kadınına gönderdiği mektubunda Safiye Sultan “Venedikliler neden sınır boylarında kaleler yapmaktadırlar? Kendilerine söyleyiniz kaleleri yıksınlar, yoksa ne olacağını bilirler” (Thys-Şenocak, 2009, s.87) derken siyasetinde yaptırılan yapıları da takip ettiğini düşündürmektedir.

kızı Mihrümah Sultan'ın Polonya Kralı II. Sigismund'a gönderdiği mektuplarda samimi ifadeler yer alması aslını unutmadıklarını düşündürmektedir

2.2 İslam Kültüründe Saraylı Kadınlar ve Yapıları

Arap kültüründe saraylı kadınlar ve yapıları

Müslüman Arap coğrafyası içinde hayırseverliğin ilk tohumları Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde atılmıştır. Eşlerinin ve kızlarının hayırseverliği, her ne kadar kendileri yapı yaptırmış olmasalar da, bundan sonraki çağlarda yapı faaliyetine katılan Müslüman kadınlar tarafından örnek alınmıştır. Kendi çabaları ile ön plana çıkan bir tüccar olan Hz. Hadice (r.a) ve Hz. Ayşe (r.a) mal varlığını hayır işlerinde harcamış, Hz. Fatıma (r.a) ise yaşamı ile hayırlı bir evlat, eş ve ana olma sembolünü üstlenmiştir. Müslüman kadınların örnek aldığı bir diğer kadın ise Abbasi Halifesi Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde'dir. Kendisi hacca gitmiş ve hac yolları üzerine darülacezeler ve su dağıtım şebekeleri kurmuştur (Singer, 2002, s.96). Bu tarihten sonra birçok hayırsever Müslüman kadın -özellikle Osmanlı saray kadınları ki bunların arasında Haseki Hürrem Sultan da vardır- Zübeyde'nin yaptırdığı suyollarını onartmış ve yeni suyolları yaptırmıştır.

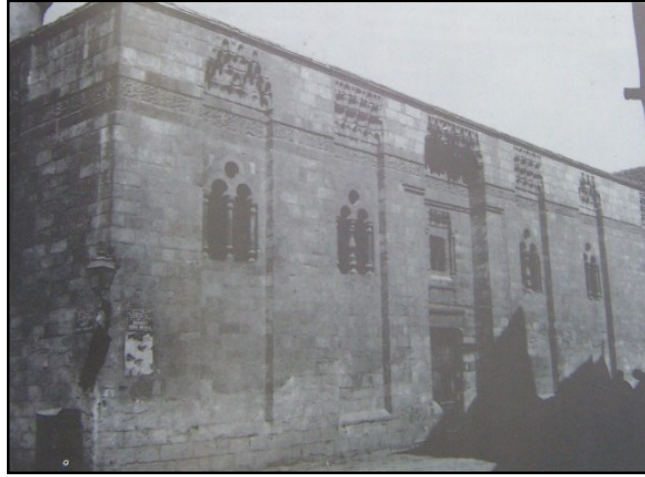
Abbasi Halifesi El- Muktedir'in annesi Şaghab (10.yy başları) kendinden bir asır önce yaşamış olan Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde'den sonra kutsal topraklarda hacılar için hayır işlerine kalkışması ile tanınan ikinci hayırsever kadındır. Hacılar için her yıl bir milyon dinar tahsis etmiş, hac yolundakilerin su sıkıntıları ile ilgilenmiş ve sağlık sorunları için doktor sağlamıştır. Ayrıca üçüncü kutsal şehir olan Kudüs'te de hayır işlerine kalkışmış ve Mescid-i Aksa'nın kubbesini onartmış, yapıya dört ahşap işçilikli kapı ekletmiştir. Mekke ve Medine'de de hayır eserleri, Bağdat'da darüşşifası vardır. Bizanslılara karşı yapılan savaşta Arap-Bizans sınırları korumak için surların yakınlarında savaşıyan Müslüman gönüllüler için en büyük konaklama kompleksini yaptırmıştır (El-Cheikh, 2004, s.155,156).

Müslümanlığın yayıldığı topraklardan diğer örneklerden biri de Eyyübi döneminde Halife en-Nasır li-Din Allah (h.1180–1225)'in annesi Zümrüt Hatun'un Bağdat kentinde pek çok dinsel kurumun kurucusu olmasıdır. Bağdat'taki (1202'den önce) Zümrüt Hatun Camisi yaptırdığı yapılara örnektir (Uluçam, 1989, s.55). Eyyübiler dönemi Şam'ında (1174-1260) saltanat ailesinden hayır işleyenlerin yarısı kadındır. Kurdukları vakıflar genelde medreseler, tekkeler ve türbelerdir (Singer, 2002, s.101).

Suriye'nin başkenti Şam'da bulunan Beyaz Köprü Camii ise Eyyubi Sultanı'nın eşi Ahşa Sultan tarafından yaptırılmıştır (Manaz, 1992). Yine Şam'da bulunan Şamiye Medresesi (1186), Küçük Adiliye Medresesi (1221) ve Mürşidiye Medresesi (1256) kadın baniler tarafından yaptırılan Eyyübi yapılarıdır (Özkan, 2005, s.20). Eyyübi dönemi Halep'inde ise önde gelen kadınlardan hükümdar ez-Zâhir Gazi'nin eşi Dayfa Hatun'dur. Kendi ve ailesi için türbe ve medrese, tasavvuf tekkesi yaptırmıştır (Singer, 2002, s.102).

Kahire'de de birçok dönemde önemli kadın yapıları vardır. Sultan Nasir Muhammed ibni Kalavun'un dadısı ve köle sınıfından olan Sitti Hadak'ın 740 yılında Kahire'de yaptırdığı Sitti Hadak Camisi (**Şekil 2.2**) ve el- Hasan'ın torunu (Peygamberin torununun kızı) Hz. Nefise'nin türbesi iken II. Abbas döneminde camiye çevrilmiş Hz. Nefise Camisi bunlara örnektir (Williams, 1994, s.55-64). Tunus'ta Hafsililerden Ebu Zekeriya'nın eşi tarafından 13.yy'da yaptırılan Tevfik Cami de kadınlar tarafından yaptırılan camilere başka bir örnektir (Pektaş, 2002, s.245).

Şekil 2.2 : Sitti Hadak Cami (Williams, 1994, s.55).

Memluk kadınları da banilikte etkin olmuşlardır. Bu aldıkları etkin rol, Kahire'de bulunan Kıpçak ve Çerkez Memlukların, Orta Asya'dan aldıkları geleneklerle kadınların eşitlikçi ve toplumda etkin rol almalarına bağlanmakta ise de Memluk kadınların vakıflarının daha çok oğulları ya da eşlerinin eseri olduğu, erkeklerin onlar adına başlattığı faaliyetler olduğu ya da eşleri ve babalarının mal varlığı ile yaptırdıkları vurgulanmaktadır. Özellikle hac mevsiminde Mekke'ye bağışlar yapmaları Memluk kadınlarının dindarlığını vurgulayan önemli bir yönelimdir (Singer, 2002, s.102-103). Önde gelen Memluk kadınlarından Şecarat ed-Dürr Kahire'de kendisi ve kocası için türbe yaptırmıştır. Memluk kadınları sultanlar kadar

görmekli yapılar inşa ettirmemekle beraber camiler, medreseler ve tasavvuf tekkeleri inşa ettirmişlerdir. Sultan Çakmak'ın (h.1439-53) eşi Mughul yaptırdığı medreseyi Kudüs yoksullarına bağışlamıştır (Singer, 2002, s.103).

Türk kültüründe saraylı kadınlar ve yapıları

Türk devletlerinde kadının yeri ve hayır eserleri incelenecek olursa, Göktürkler dönemine kadar inmek gerekmektedir. Göktürkler döneminin abidelerinden Orhun Kitabelerindeki ifadeler Türklerin kadına verdiği önemi simgelemektedir. Diğer toplumlar ataerkil iken, Türklerde kadın kağan ile eşit konumdadır ve hatun sıfatı ile anılmaktadır: “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında arasında insanoğlu yaratıldı. Türk milleti yok olmasın bir millet olsun diye Tanrı babam İleriş Kağan ile annem İl- Bilge Hatun’u tepelerinden tutmuş, üstlerine çıkarmıştır” (Orkun, 1987, s. 15-29). Bu kut ile İl-Bilge Hatun - Umay ilahesi arasında bağ kurulmuştur. Hatun Ana Tanrıça Umay’a, Hakan ise Gök Tanrısına benzetilmiştir (İzgi, 1975, s. 150-151). Uygurlarda da hatuna önem verilmiştir. Uygur kadınları hayır işlerinde -Budizm etkisinde- etkili olmuşlardır. Budist manastırlarında mektep ve hastane yaptırmışlardır (Esin, 1991, s.380).

İslamiyet’in kabulünden sonra yazılmış olan Seyhun Oğuzlarının Dede Korkut Hikayeleri’nde de kadın oldukça özgürdür. Türk kadınları erkekler gibi kahramanlıklar gösterebilmekte, eş adaylarıyla ok atma-at koşma-güreş gibi dallarda yarıştırmakta, evde söz sahibi olmakta ve kız çocuklarına da erkek çocuk kadar önem verilmektedir. Bu hikayeden anlaşılabileceği gibi tek eşlilik esastır (Kaplan, 1951, s. 99-112).

İslamiyet’in erkeklere evliliklerde dört kadına izin vermesi nedeniyle Müslümanlaşan Türklerde de çok eşlilik görülmeye başlanmıştır. Kur-an’da kadın ve erkeğin eşitliğini vurgulayan ayetler⁵ olmasına rağmen Arapların etkisi ile köle kadın sınıfının oluşması ve buna bağlı olarak Harem yapısının gelişmesi Türklerde de görülmektedir. İslam dininde kölelerin Müslümanlığı kabul etmesi durumunda azat edilmelerinin sevap olmasından dolayı, Türklerde -özellikle Osmanlılarda- köle alımına ve sevap kazanmak için bunların azat edilmesine sık rastlanmaktadır (Peirce,

---

⁵ En’am Suresi’nin 165. ayetinde “ Her iki cins de Allah’ı tanımak ve ona ibadet etmek, yeryüzünü mamur etmek için yaratılmıştır” ifadesi kadın ile erkeğin eşit olduğunu vurgulamaktadır. Bu ayetteki ‘yeryüzünü mamur etmek’, şenlendirmeyi yani İslam’a yaraşan imar faaliyetlerini desteklemesiyle de dikkat çekicidir.

1996, s.38). İslamiyet'in izin verdiği dört eş -bunun yanında sınırsız cariyeye- alımı ve göçebe olan Türk kavimlerinin yerleşikliğe geçmesi ile Arap, İran ve Bizans kaynaklı olan Harem de bir kurum olarak doğmuştur. Ayrıca Türkler, İslamiyet'i kabul ile Arap toplumunun ataerkil yapısının da etkisi altına girmiştir (Can, 2008, s.142, 143, 145).

Türk devletlerinde kadına verilen önem ve Harem yapısı yukarıda belirtildiği gibi gelişirken kadınların hayırseverlikleri de buna bağlı olarak şekillenmiştir. Türk Moğol gelenekleri Selçuklu ve Orta Asya kadınlarına yardımseverlik aşlamış, siyasi ve askeri alanlarda rol almalarını da sağlamıştır. Dede Korkut hikayelerinde dahi kadınların rolü şekillendirilmiştir. “Kurumuş kanallara su doldurdum/ Kara cübbeli dervişlere vaat edilenleri sundum/ Açları gördüğümde karınlarını doyurdum/ Çulsuzlara urba buldum” şeklinde hayırseverlik dile getirilmiştir (Singer, 2002, s.100-101). Moğol hatunları sosyal, dini ve kültürel hayatta önemli rol oynamışlardır. Gazan Han'ın zevcesi İltuzmuş Hatun Budist iken İslamiyete geçmiş ve bu dinin İlhanlılarda yayılmasına çabalamıştır (Turan, 1971, s.596). Hülagu Han'ın kızı Tütegeç Hatun ise medreseler ve tekkeler yaptırmıştır (Çandarlıoğlu, 1966, s.26).

Altınordu devletinde kadınların kendilerine ait sarayları, çadırları, mescid ve camileri olmuştur. Hatunların maiyetinde, camilerinde görevli hoca, imam ve muhafızları yer almıştır (Kurat, 1992, s.135).

Timurlular döneminde ise Gevher Şad, Ayşe Bibi Hatun (**Şekil 2.3**), Sultan Begüm, Tuba Şah, Saray Mülk Hanım ve Saliha Hanım mimarlık alanında medrese, cami ve türbe gibi eserler vermişlerdir (Golombek ve Wilber, 1988).

Şekil 2.3 : Ayşe Bibi Cami kubbesi, Semerkand (Golombek ve Wilber, 1998).

İran'daki Safevi devletinin kadınları ise Osmanlı kadınlarının en güçlü olduğu dönemlerde (1501-1723) etkin olmuşlardır. Statüleri Osmanlı kadınlarına benzer olan bu kadınlar hem cömert olmaları hem de hayır işlerine harcayabilecekleri büyük bir serveti olmaları nedeniyle de Osmanlı kadınlarını hatırlatmaktadırlar. Osmanlı kadınlarından farklı olarak eğitim gördükleri alanlar daha geniştir. Bu kadınlar at binme ve silah kullanma gibi dini ve dişiliğini geliştiren dersler dışı eğitimler de görmüşlerdir ve siyasal işlerde daha etkin rol oynamışlardır. Yaşam ve servetini istediği gibi harcama konusunda da daha özgür olmuşlardır (Singer, 2002, s.104). Şah İsmail'in eşi Taclu Hanım İran'ın Kum kentindeki Fatima el-Ma'sume türbesini oraya yardım dilemeye giden kadınlara bağışlamıştır ve diğer Safevi kadınlarına da örnek olmuştur (Singer, 2002, s.111).

Selçuklu döneminde saraylı kadın yapıları

Selçuklu coğrafyasında saraylı kadınların yaptırdığı yapılar incelenmeden önce Selçuklu Haremi'nin yapısından söz etmek gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Beyliği, Selçuklu döneminin sonlarında kurulmuştur ve Osmanlı müesseseleri Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerini örnek alarak oluşturulmuştur. Ayrıca Selçuklu kadınlarının mimari alanda verdikleri eserler sahip oldukları haklar dahilinde şekillenmiş ve bazı haklar Osmanlı Devleti'ndeki saraylı kadınlar tarafından da kullanılmıştır. Diğer bir deyişle Selçuklu devletlerinin idari ve sosyal yapısı Osmanlılar için altlık oluşturmaktadır. Selçuklu Haremi Osmanlı Haremi kadar gösterişli olmasa da işleyiş bakımından benzerlik göstermektedir.

Selçuklu Haremi'nde hükümdarın zevcesi (hatun), diğer nikahlı hanımları, odalıkları (cariye), erkek ve kız çocukları (melik ve melike), hatunların maiyeti ve hizmetlileri bulunmaktadır (Köymen, 1992, s.125). Hükümdarın zevceleri statülerine ve durumuna göre en yüksek mertebe olan '*terken*', Göktürklerden beri kullanılan '*hatun*', eşleri olmayanları simgeleyen '*naibe*' gibi unvanlar kullanmışlardır. Hükümdar eşlerinin asil olmaları ve erkek çocuk doğurmaları statülerini yükseltmektedir (Can, 2008, s.134, 135).

Cariyeler, Harem'in en kalabalık nüfusedir. Bu kadın köleler belli bir eğitimden geçmiş ve önemli görevlere –hatta hatunluğa- kadar yükselebilmişlerdir. Sultan Melikşah'ın eşi, Muhammed Tapar ve Sancar'ın anneleri olan Seferiye Hatun da bir cariyedir (Can, 2008, s.137). Hükümdarın zevceliğine yükselenler azat edilmiş ve memnun kalınmayan cariyeler evlendirilmiştir. Cariyeler Harem'e büyük çoğunlukla

savaşlarda esir edilen kadınlardan, savaş ve fetihlerin azaldığında ise esir pazarından temin edilmiştir (Köymen, 1992, s.15). Özellikle Bağdat, Halep ve Sivas gibi büyük kentler esir ticaretinin en yoğun olduğu yerlerdir. Buralarda Kıpçak, Gürcü, Ermeni ve Rum köleler satılmıştır. Ayrıca komşu devletlerden hediye olarak gönderilen köleler ve evlilik sırasında hatunların beraberinde getirdikleri köleler de sarayda bulunmaktadır (Turan, 1993a, s. 158).

Cariyeler evlenmeden önce azat edilmiş ya da nikâh akdi ile evlenilmiştir ve nikâhlı eş sayısı dört ile sınırlandırılmıştır (Can, 2008, s.142). Evliliklerde devletin çıkarları ön planda tutulmaktadır. Çevredeki Türk hükümdarları, Bizans, Gürcü ve Abbasi devletlerinin hanedan üyeleri ile siyasi evlilikler yapılmıştır. Evliliklerde amaç, diğer devletin topraklarını fethetmeye zemin hazırlamak, dini duyguları öne çıkarıp itibar sağlamak (Abbasiiler ile), Hristiyan evlilikleri ile yöre halkını Türkleştirmektir (Çetin, 1990, s.132). I. Mesud, Suriye Atabeyi Melik Adil Nureddin Mahmud'a ve Danişment hükümdarı Yağıbasan'a kızını vermiştir. II. Kılıç Arslan da Hasankeyf hükümdarı Nureddin Mehmed'e kızını vermiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Rum asilzadelerinden Mavrozom'un kızını almıştır. Büyük oğlu İzzeddin Keykavus, Mengüceklerden Fahreddin Behramşah'ın kızıyla evlenmiştir. I. Alâeddin Keykubad'ın zevcelerinden biri Rum, diğeri ise Eyyubi hükümdarı Keliki Adil Ebubekir'in kızıdır. II. Gıyasüddin Keyhüsrev de aynı hükümdarın kız kardeşini almıştır. Annesi Mahperi Hatun Rum olduğu gibi iki zevcesi de Rum, biri de Gürcü Kraliçesinin kızıdır (Uzunçarşılı, 1984, s.59-62). Gürcü Melikesi Gürcü Hatun ile evliliği sırasında, gelin Konya'daki saraya kendi mukaddes eşyalarını ve bir papazı getirmiş, saraya da bir kilise yaptırmıştır, fakat sonradan Müslüman olarak Mevlana'nın müritleri arasına girmiştir (Turan, 1993a, s.353- Can, 2008, s.229).

Selçuklu saray kadınlarının kullandığı çeşitli unvanlar vardır. Bu unvanlar onların yüceliğini, dindarlığını ve masumiyetini vurgulayıcıdır. Ayrıca hayır işlerine katkıları, ulemaya ve ilme gösterdikleri ilgi ve saygıdan dolayı '*alime, zahide, abide, hayır-göster, hayırhah*' gibi sıfatlar almışlardır. Kadınların kullandıkları bu lakaplar hukuki ve sosyal statülerine göre değişmektedir. Hükümdara yakınlıklarına göre '*hatun, melike, Hond – Hand ve terken*' unvanlarını taşırlar (Can, 2008, s.250). Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun'un yaptırdığı külliye'nin kitabesinde '*büyük melike, safvetü'd-dünya ve'd-din, kadınların şahı*' gibi unvanlar kullanmıştır (Turan, 1971, s.403). II. Kılıç Arslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun, yaptırdığı

şifahanenin kitabesinde ‘*melike, İsmete’ d-dünya ve’ d-din*’ gibi sıfatlar kullanmıştır (İnan, 1963, s.1-8).

Hanedan mensubu kadınların şahsi gelirleri de bulunmaktadır. Bunlar mehir ve hediye olarak gelen mallardır ve bunları denetlemek için mali teşkilatları ve *müstevfi* denen görevlileri vardır. Hatunların bu özel hazinelerini istediği gibi kullanma hakkı vardır (Can, 2008, s.88). Aynı zamanda meliklere, emirlere, devlet ricaline verilen ikta arazileri hanedana mensup kadınlara da ikta edilmiştir fakat karşılığında devlete asker yetiştirmek zorunda tutulmuşlardır. Bu iktalar oğluna, kardeşine ya da kölesine devredilebilmiş, fakat hibe, vakıf ve satışa izin verilmemiştir (Turan, 1977, s.954). Bu iktalar devlet başkanı değişikliklerinde bile varislerinden geri alınmamıştır (Demir,1986, s.188). Hanedan mensubu kadınlar, kendilerine verilen ikta arazilerini istedikleri gibi kullanabilmiştir (Can, 2008, s.90).

Selçuklu saray kadınlarının yaptırdıkları hayır eserleri ise tüm Türk İslam dünyasına yayılmıştır. Kadınlar arasında en az Haseki Hürrem Sultan kadar ünlü olan Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah’ın eşi Terken Hatun siyasi açıdan olduğu kadar yaptırdığı ya da adına yaptırılan yapılar açısından da önemlidir. Eşi Melikşah tarafından yaptırılan İsfahan Cuma Camisi’nin kubbesinin tam karşısına gelen kubbe ‘*Kubbet-i Haki*’ adıyla anılmaktadır. Terken Hatun adına 1088’de yaptırılmıştır ve adı kubbeye yazılıdır (İyianlar, 1992, s.3). Yine Terken Sultan tarafından Irak’ta 1075–94 yılları arasında Terken Hatun Cami yaptırılmıştır (Uluçam 1989, s.209). Büyük Selçuklulardan Sultan Sencer’in eşi Terken Hatun tarafından Meşhed- Serahs arasında oğuz isyanlarında tahrip olmuş bir Ribat-ı Şerif 1145-55’de onarılmıştır (Altun, 1988, s.23). Terken Hatun’un bir de sarayı vardır (İyianlar, 1992, s.2). Melikşah’ın kızı İsmet Hatun, gelin olarak gittiği Abbasi sarayında hayır işleri ile meşgul olmuştur. Bir imaret külliyesi kurdurmuş, satın aldığı bir köyün işletmesini ve elde ettiği geliri vakfın idaresine bırakmıştır (Kitapçı, 1994, s.205-260). Yine Büyük Selçuklu sultanlarından Muhammed Tapar’ın kızı İsmet Hatun, Abbasi sarayına gelin olarak gittiğinde, Gazneli din adamı Ali bin Hüseyin adına Bağdat’ta ribat yaptırmıştır (Kitapçı, 1994, s.205).

Kirman Selçuklu Sultanı I. Arslanşah’ın eşi, Zeytun’un Yezd’te yaptırdığı medrese lakabı olan *İsmetü’ d-din*’den dolayı ‘İsmetiye’ adını taşımaktadır. Ayrıca Medrese-i Derb-i Mahan ve Ribat-ı (Kuçe-i) Yezdiyan yaptırdığı diğer tesislerdendir (Merçil, 1988, s.235-259).

Osmanlı öncesinin Anadolu eserlerine bakıldığında hem Anadolu Selçukluları hem de Beylikler döneminde, çoğu saray çevresinden gelen kadınlara ait yapılara rastlanmaktadır. Selçuklu kadınlarının en önemli eserleri türbelerdir. Yaptırdıkları türbelerden de anlaşılmaktadır ki kadınlar sosyal alanda politik alandan daha öndedir. Bates'in Türkiye'deki kadın baniler hakkında yazdığı makalesi Selçuklu dönemi imar faaliyetinde kadınların payı hakkında oransal bilgiler vermektedir. Buna göre, türbelerin %20'si kadınlara aittir. Diğer taraftan kesin olarak bilinen tek kadın camisi vardır, bu da Mahperi Hatun'un Kayseri'de yaptırdığı külliye'nin bir parçasıdır. 13-15.yy arası bilinen 100 medreseden 5'i kadın ismi taşımaktadır ve bunlardan 3'ü Artuklu ve Selçuklu sultanlarının annelerine aittir. Toplamdaki 119 kervansaraydan 6'sı kadınlara, bunlardan 5'i de Mahperi Hatun'a aittir (Bates, 1978, s.245-246).

Durukan'ın kadın baniler hakkındaki makalesinde ise daha geniş bilgiler yer almaktadır. Selçuklularda 3 sultan eşinin 14, 1 sultan halasının 1, 5 sultan kızının 9, 3 sultan torununun 5, 1 vezir kızının 1, 1 emir kızının 1, 1 saray mensubu kadının 1, 1 hacip kızının 1, 2 kimliği belirlenemeyen kadının da birer tane yapısı vardır. Bu yapılardan 16'sı anıtsal boyutlardadır ve 7 tanesi mescid ve camidir. Selçuklu dönemi beyliklerinden Artuklulara ait 3, Mengüceklere ait 1, Saltuklulara ait 1 ve İlhanlılara ait 2 kadının 13 yapısı bilinmektedir. Beylikler zamanında Osmanlı'na ait 23, Aydınoğulları'na ait 6, Karaman ve Turgutoğulları'na ait 4, Akkoyunlulara ve Memluklara ait 3, Candar ve Eretna oğullarına ait 2, Alaiyye Beyliği ile Dulkadir ve Saruhanlı'na ait 1 kadın kurucu toplam 87 yapı yaptırmışlardır⁶ (Durukan, 2006, s. 153-156).

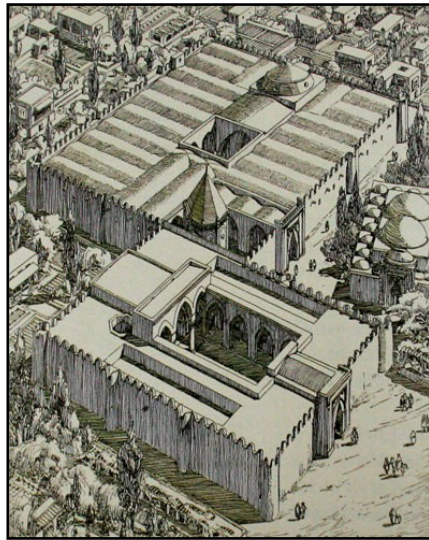
Selçuklu kadınlar yaptırdıkları hastane, zaviye, medrese ve cami gibi içtimai, hayır eserleri ve dini müesseselerin masraflarını karşılamak, sürekli ve düzenli şekilde işletilmesini sağlamak için de pek çok emlak, bina ve arazi vakfetmişlerdir (Yediyıldız, 1982, s.162). Kadınların yapımında öncülük ettiği vakıf eserlerinin arasında en önemli yeri medrese, cami, darüşşifa, çeşme ve türbe gibi tesislerden oluşan büyük ölçekli külliye'ler almaktadır. Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde bulunan cami, çeşme, kümbet ve şu anda mevcut olmayan medreseden oluşan Elti Hatun Külliyesi Süleyman Şah'ın kızı Elti Hatun tarafından 1252 yılında yaptırılmıştır. Sivas Hatun (Ulu) Cami Kayseri'nin Develi ilçesinde 1281 yılında III. Keyhüsrev

---

⁶ Bu rakamsal verilerin hangi yapılar olduğu, kimler tarafından hangi dönemde yapıldığı baksi geçen Durukan'ın makalesinde yer almaktadır (2006, s.153-156).

zamanında Göçeraslan oğlu Nasrullah ve eşi Sivasti Hatun tarafından yaptırılmıştır (Karpuz ve diğ, 2008, s.464-466, 478, 479).

Selçuklular döneminde kadınların yaptırdığı külliyele arasında en ünlüsü ve en büyüğü ise I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Huand [Hunad, Honad, Hwand] Hatun'un Kayseri'de yaptırdığı külliyesidir. Alanya Tekfuru Kir Vard'ın kızı olan Mahperi Hatun, eşinin ölümüne kadar Hristiyan kalmış, yapılarını eşinin ölümünden ve Müslüman olmasından sonra tamamlamıştır. Yaptırdığı altı yapının biri külliye, diğer beşi kervansaraydır. Cami, medrese, hamam ve türbeden oluşan külliyesi 1238'de yaptırılmıştır (**Şekil 2.4**). Bunlardan hamam ve medresenin kitabesi bulunmadığından eşi tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir (Durukan, 2006, s. 153-154). Caminin kapılarında bulunan kitabeler hitap açısından ilgi çekicidir. Diğer kitabelerine benzer ifadeler ile doğu kapısındaki kitabede “ Bu mübarek mescidin inşasını Keykubad oğlu, büyük sultan, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev devrinde 635 (1238) yılında, büyük- Melike, din ve dünyanın yüz akı Mahperi Hatun emretti – Allah onun yüce varlığını sürekli kılsın” yazmaktadır. Türbesinde ise ‘takva sahibi, ibadet ehli, dindar, dünyada kadınların sultanı, çağının Meryem’i, zamanının Hadice’si, binlerce mal ve sadaka veren’ diyerek kendini tanımlamaktadır (Özkeçeci, 1997, s.108). Dindarlığını vurgulaması, kitabesinde eşi ve oğlunun adını kullanması ve eserini dul kaldıktan sonra yani valideliği döneminde yaptırması önemlidir. İlerleyen bölümlerde değinileceği gibi bu betimlemeler Osmanlı dönemi saray kadınları tarafından özellikle vakfiyelerinde de kullanılmıştır.

Şekil 2.4 : Huand Hatun Külliyesi, Kayseri (Sümertaş, 2006, s.75).

Sosyal devlet anlayışının göstergelerinden biri olan şifahanelerde tedavi ve tıp eğitimi verilmektedir. Şifahanelerde kadın hastalar için ayrı bölümler de bulunmaktadır (Turan, 1993a, s.348). Anadolu Selçukluları devrinde kadın hayratı olan ilk hastane, Kayseri'deki 1206 tarihli Gevher Nesibe Şifahanesi'dir (Cantay, 1992, s.3,41; İnan, 1993, s.1-8). Veremden ölmeden önce mal varlığı ile darüşşifanın yapılmasını vasiyet etmiştir (Cunbur, 1987, s.342). Diğer bir şifa merkezi ise karı-koca ortak baniliğini simgelemektedir. Sivas'ta bulunan Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası 1228-29 yıllarında Mengücekoğulları'ndan Süleyman Şah'ın oğlu Ahmed Şah ve eşi Melike Turhan Melek Sultan tarafından inşa ettirilmiştir (Karpuz ve diğ, 2008, s.328, 351). Bu cami ve darüşşifanın taç kapı bezemelerinin İslam dininde kabul görmeyen insan figürleri içermesine bakılacak olursa, banilerin yapının süslemelerinde söz sahibi olmalarının göstergesi olması nedeniyle oldukça ilginçtir (Kuban, 1999, s.119-123). Amasya'daki İlduz (Yılduz) Hatun Darüşşifası ise İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'nun zevcesi İlduz Hatun tarafından yaptırılmıştır (Cunbur, 1987, s.344).

İlim hayatına verilen önemi temsil eden medreseler, eğitim ve öğretimin yapıldığı kurumlardır ve Selçuklular döneminde sistemleşmiştir (Nizamiye Medresesi örneği). Kadınların kuruculuk ettiği medreselerden biri olan Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese, I. Alaeddin Keykubad'ın kızı Hwand (Huand, Hunad) Hatun tarafından yaptırılmıştır. Üç köy ve çok sayıda dükkanın gelirleri bu külliye vakfedilmiştir (Turan, 1993b, s.455).

Kadınların kurduğu zaviyeler hakkında yeterli veriler yoktur. Ancak Mevlana'nın kızının ve bir kadın müridinin birer zaviyesi olduğu bilinmektedir (Turan, 1971, s.524; Gölpınarlı, 1963, s.123-253). Erzincanlı Mengücek hükümdarı Fahreddin Behremşah'ın hanımı İsmetiye Hatun tarafından yaptırılan İsmetiye Hankahı da Anadolulu kadınlar tarafından yaptırılan zaviyelere bir başka örnektir. Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled de Anadolu'ya gelişinde İsmetiye Zaviyesi'nde kalmıştır (Turan, 1993b, s. 75, 524).

Kadınların yaptırdığı yapılar ibadet ve eğitim yapısı olan cami ve mescidleri de içermektedir. II. Kılıç Arslan'ın oğlu Mugiseddin Tuğrul-Şah'ın kızı tarafından yaptırılan Isparta'nın Uluborlu ilçesindeki cami, bölgedeki ilk Selçuklu eserlerindendir (Turan, 1971, s.266). I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında babasının

azatlı cariyesi olan Sanavber Hatun tarafından da Ilgın'da bir mescid yaptırılmıştır (Turan, 1971, s. 293).

Selçuklu saray kadınşarı bazı hayır eserlerinin baniliğini üstlenmeseler de yapımında rol oynamış ya da onartmışlardır. II. Gıyasettin Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun, Mevlana'nın türbesinin yapımında önemli rol almıştır (Gölpınarlı, 1963, s.237). Yağıbasanoğlu Muzafferiddin Mahmud'un kızı Atsuz Elti Hatun ise Kayseri'deki Gülük Cami'yi onartmıştır (Karpuz ve diğ, 2008, s. 436-438).

Gerek Anadolu topraklarında gerekse diğer İslam topraklarında yaptırılmış olan bu yapılar, Haseki Hürrem Sultan'ın yapı faaliyetlerini sınırlandıran İslami yönetim altındaki kadınların mimarideki yerini göstermekte ve yine Haseki Hürrem Sultan'a yapı faaliyetlerinde öncül olan ve Anadolu'ya yayılan Selçuklu kadın faaliyetlerinin önemini göstermektedir.

2.3 Erken Dönem Osmanlısı'nda Saraylı Kadınlar ve Yapıları

Osmanlı Beyliği Osmanlı Beyliği kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed'e kadar, iki başkent, dolayısıyla iki saray değiştirmiş, Fatih'in İstanbul'u fethiyle de biri Beyazıd'da diğeri Sarayburnu'nda iki saray daha edinmiştir. 18.yy'dan sonra sahil sarayları ile sayılar artmış, 19.yy'da Beylerbeyi, Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları yaptırılıp kullanılmıştır. Kuruluşundan çöküşüne kadar saraylar değıştikçe saraydaki yaşantılar, dolayısıyla Harem de değışmiştir. Harem'in Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar koruduğı yapısı Haseki Hürrem Sultan'ın saraya girmesi ile bir takım değışikliklere uğramıştır. 18.yy'a kadar süren bu yeni yapısı, 18.yy'dan itibaren de Batı'ya açılımlarla birlikte bambaşka yapıya dönüşmüştür. Kadınlar Harem hiyerarşisindeki değışimlerle edindikleri yeni güçlerle kentin imarına katkıda bulunmuşlardır. Değışimlere paralel olarak baniliğini yaptıkları mimari eserlerin boyutlarında, türlerinde ve inşa ettirdikleri yerlerde de birtakım farklılıklar olmuştur.

Osmanlı Beyliği kurulduğunda sultan ve eşi arasındaki ilişki Selçuklu dönemindekine benzemektedir. Sultanlar köle sınıfından olan cariye eşlerinden farklı olarak resmi olarak düğünlönikahlı aldıkları eşlerini politik nedenlerden dolayı Müslüman Anadolu beyliklerinden, Hristiyan Balkan Despotlarından ya da Bizans İmparatorluğundan seçmiştir. Kuruluş ve büyümeye başlama aşamasında olduğu için diğerk devletlerle ilişkilerini iyi tutmak, kan bağı oluşturmak ve çeyiz olarak verilen

toprakları elde etmek gibi amaçlarla eşlerini diplomatik ilişkiler doğrultusunda sarayına gelin olarak almışlardır (Necipoğlu, 2007, s.210; Sakaoğlu, 2009, s.12; Peirce, 1996, s.54). Her ne kadar diğer Müslüman ya da Hıristiyan hanedan kızları ile evlenilse de soylu kadınların anne olarak dışılıkten güç almasını engellemek, gelin olarak geldikleri hanedanın statüsünü küçültmek ve kızı oldukları komşu hanedanın politik desteği ile şehzadesinin avantaj elde etmemelerini sağlamak için cariyelere nazaran daha imtiyazlı olan soylu grup ile çocuk sahibi olunmaktan kaçınılmış ve üreme politikası cariyeler ile sınırlandırılmıştır (Peirce, 1996, s.51, 53, 58, 365). Osmanlı sarayına giren cariyelerden seçilmiş olanları imparatora çocuk doğurma hakkına -erkek çocuk sayısı bir ile sınırlandırılmıştır- sahip olmuştur⁷. Bu doğumlar, hanedanın sürmesi için ve padişahın politik tehditlerini azaltmak için gereklidir. Haseki Hürrem Sultan'a kadar kadınlar iç politikada rol alabilmiş, fakat buna başkentte değil, şehzadeyle birlikte gittikleri taşrada izin verilmiştir⁸. Kadın taşrada eş olarak değil veliaht sultanın validesi olarak bulunmuş ve lalası ile birlikte geleceğin padişahını yetiştirme görevini üstlenmiştir⁹. Erken dönem Osmanlısında eşlere bir takım yetkiler verilmiş olsa da 14.yy sonlarında bu güç “anne” olmaktan ileriye gidememiştir (Peirce, 1996, s.29, 55-56, 365).

Osmanlılardan önceki Selçuklu, Timurlu ve Akkoyunlu gibi hanedanlarda evlilik kuzen, diğer hanedanlar ve cariyelerin birleşimi şeklinde olmuşsa da Osmanlı'nın erken döneminden sonra Fatih döneminden itibaren iktidarı saltanatın tek elinde toplamak amacıyla bu ortadan kalkmış, eşler diğer hanedan ailelerinden değil de köle olarak gelen cariyelerden seçilmiştir¹⁰ (Peirce, 1996, s.35-37, 365-366). Sebeplerden

---

⁷ Her anneye bir şehzade düşmesinin nedeni annelerin şehzadesinin eğitimi ile ilgilenmesi, onun ile sancağa gitmesi kaynaklıdır. Şehzade sayısı artması durumunda, bu saltanat adaylarından birini seçmesi ve diğerinden siyasi açıdan vazgeçmesini ve seçtiği şehzadesi ile sancağa gitmesini gerektirmektedir (Peirce, 1996, s.58). Nitekim sancağa gidecek yaşa erişebilen üç şehzadesi olan Haseki Hürrem Sultan da bu sorunu oğulları ile birlikte sancağa gitmemek ile ve çocukları arasında öncesinde Şehzade Mehmed'i, onun ölümünden sonra ise Şehzade Bayezid'i seçmek zorunda kalması ile aşmaya çalışmıştır.

⁸ 16.yy'da Haseki Hürrem Sultan ile birlikte valide sultanlar sadece taşrada değil başkentte de kamu önünde onurlandırılmış ve politik güç elde etmişlerdir (Peirce, 1996, s.365).

⁹ Şehzade annelerinin sancağa gönderilmesinin bir diğer nedeni ise iktidar merkezinden uzaklaştırılarak merkezde bir hiziplik çıkarmalarına engel olmaktır. Oğlu ölse bile saraya geri dönüp padişahın haremine tekrar girememiş, Bursa'ya yerleşip din işleri ile uğraşmış ve de kendisine bazı durumlarda ise oğullarına türbe yaptırmıştır. Bu noktada oğullarının ölümü ile yenilgiye uğramış cariyelerin vakıf eserlerinin türbe ile sınırlandırıldığı görülmektedir (Peirce, 1996, s.65-66, 68).

¹⁰ Osmanlı hanedanının üreme politikasında uygulanan anne olan cariyelerin cinsel haklarının kısıtlanmasıyla uyumayan Müslüman kadınların birden fazla çocuk sahibi olma hakkı ve erkeğin cinsel bakımdan rolünü yerine getirmesi gerekliliği hanedanın üremedeki denetimine ters düştüğü için Müslüman ve özgür eş tercih edilmemiştir. Ayrıca Haremin rekabetçi ortamı, veraset sisteminde

biri yukarıda belirtildiği üzere hanedanlar arası evliliklerde zevcelerinin akrabalarının tahtta hak iddia edebilmelerine engel olmak olduğu gibi bir diğeri de soyun erkekten gelmesi düşüncesidir. En önemli sebebi de hiçbir hanedanın ya da soylunun kızı sultana eş olabilecek kadar asil görülmemesidir, diğer bir tabirle Osmanlı ailesinin bağ kurmak istediği bir devlet kalmamıştır, çevresindeki devletlerden daha güçlüdür. Artık hanedanın soyu sarayda yetişmiş cariyeler ile yürümektedir. Soylu kadınların yerine köle statüsünde cariyelerin alınması resmi evliliklerin de en azından Kanuni dönemine kadar sonunu getirmiştir¹¹. Padişahın ailesi (validesi, hasekileri ve bunların çocukları) Eski Saray’da (Beyazıt), hediye olarak sunulan köle kızlar da Topkapı Sarayı’nda kalmaktadır. Hristiyan olarak gelen köleler burada eğitim aldıktan sonra Müslüman olmuş; dikiş, müzik, dans gibi dersler alıp beceriler elde etmişlerdir. Buradaki cariyeler zamanı geldiğinde sarayda yetişmiş yüksek devlet görevlileriyle evlendirilmiştir, böylece soylu bir sınıf yaratılmış olmuştur. Padişaha çocuk verenler de Eski Saray’a alınmış, orada şehzadenin eğitimiyle ilgilenmiştir. Zamanı geldiğinde şehzade validesiyle birlikte vali olarak sancağa gitmiştir. Ekberiyet sistemi¹² olmadığı için, gittiği sancakta anne çocuğunu taht için yetiştirmiştir (Necipoğlu, 2007, s.210-211; Peirce, 1996, s.167, 232, 365-366).

Osmanlı sultanlarının kız doğan çocukları da sevilmiş, beşik alayı düzenlenmiştir. Hanım sultanlar kendine bahşedilen toprakları asla Osmanlı toprak bütünlüğünden çıkarmamış, diğer hanedanlar ile evlilik yaptıklarında çeyiz olarak kendine bahşedilen toprakları getirmemişlerdir. Bu toprakların gelirleri Osmanlı içinde bulunan vakıflara bağışlanmıştır. 15.yy sonrasında ise bu sorun sultan kızlarının hanedan içinde bilhassa sadrazam gibi devlet adamlarıyla evlendirilmesi suretiyle çözülmüştür (Peirce, 1996, s.28).

Nikahlı-düğünlölük olarak siyasi amaçlı evlenilen soylu kadınlara, cariyeye eşlere ve çocuklarına ‘hatun’, sultan annelerine ‘ana-hatun’ denilmiştir (Sakaoğlu, 2009, s.23).

---

kaybeden erkek evladın ortadan kaldırılması gibi Müslüman kadınların onurunu çiğneyici ortamlarda bu hür Müslüman kadınlarının bulunmasına izin verilmemiştir (Peirce, 1996, s.366-67).

¹¹ Padişahların evlenmeyi kesmesinin nedeninden biri Yıldırım Bayezid’in Timurlularla yaptığı savaşta esir alındığında eşinin de esir alınıp Osmanlıyı küçültücü muameleler görmesi ise de bir diğer nedeni ‘padişaha nasıl Kral muamelesi yapılıyor ise evlendiği taktirde eşine de Kraliçe muamelesi yapılacak’ olmasıdır (Peirce, 1996, s.232).

¹² Padişahattan sonraki en yaşlı erkek üyenin veliaht kabul edildiği sistemdir. Şehzadelerin sancağa gönderilmesi geleneğinin yerine ‘kafes’ sistemine geçildiği I. Ahmed dönemi ile birlikte başlamıştır.

Mimari de bu doğrultuda gelişmiştir. Erkek evlat vermede olduğu gibi anıtsal inşalarda da soylu hanedan kadınları açısından boşluk vardır. Nilüfer Hatun ile başlayan şehzade annelerinin cami, imaret, mektep, tekke ve türbe gibi yapılar inşa etmesi ya da oğulun anneleri adına bu tür yapılar yaptırması görülürken Müslüman olan eşler adına bu tür yapılar yapılmamıştır ki Hristiyan eşler bu Müslüman etkinliğine zaten katılmamışlardır. Kamu yapılarının yapımına rastlanmaması soylu eşlerin statüsünü yükseltmemek adına ikinci sınıfa indirmenin bir yolu olarak görülmektedir. Anne olan cariyelerin kazandıkları bu ayrıcalıklardan bu sığata sahip olamayan soylu eşler yararlanamamıştır¹³ (Peirce, 1996, s.53).

Bunun yanında hanedana şehzade veren kadınların yaptırdıkları yapılar şehzadeler ile birlikte gittikleri Manisa, Amasya gibi payitaht kentlerde, Bursa ve Edirne gibi eski başkentte ve belki fethedilen topraklarda yani Balkanlarda yer almaktadır. Şehzadelere güç gösterisinde bulunup tahta aday olduklarını simgelemesin diye yapı yaptırmak yasaklanmıştır (Peirce, 1996, s.25-26, 70). Şehzadelerin yoksun bırakıldığı bu faaliyete hanedan ailesinden sadece padişah ve yapısal faaliyetleri yasaklanan şehzadelerin anneleri gibi kadın üyeler dahil edilmiştir. Damatların bu yapı faaliyetine katılımı 16.yy'da sultan kızları ile evlendirilen vezir ve sadrazamlar yoluyla olmuştur (Peirce, 1996, s.264). Bu durum sonucunda verilmiş en çok kadın eserleri II. Bayezid dönemine rastlamaktadır. Bu döneme kadar başkentlik yapmış olan Bursa ve Edirne hanedan kadınları tarafından yaptırılan yapıları barındırırken, bu dönemde şehzadesiyle birlikte sancağa çıkmış anneler tarafından Amasya ve Manisa'da yapılar yaptırılmıştır (Çıkla, 2004, s.87). Böylece oğlunun tahta aday olduğunu, kendisini de müstakbel valide olarak gördüğünü halka duyurmaktadır. Şehzadelerin yeniçeri ya da halk tarafından bağrına basıldığı sürece tahta çıkabilmeleri olasıdır. Halkın belleğinde canlı kalabilmesi için seferlere katılıp kahramanlıklar yapması ya da annesi aracılığıyla halka hizmet sunması -annelerinin yaptırdıkları külliyele ile- işe yaramıştır (Peirce, 1996, s.25-26, 70). Bu dönemde ayrıca İstanbul'da ilk defa önemli sayıda kadın banilerin hayır kurumları yer almıştır, bu kadınların yeni fethedilmiş olan yerlerde yapılar yaptırmayı tercih ettiklerini göstermektedir (Çıkla, 2004, s.87).

---

¹³ Sadece I. Bayezid'in eşi Aydın Beyliğinden Hafsa Hatun babasının topraklarında evlenmeden önce 1390 yılında yapı yaptırmış ve Fatih Sultan Mehmed'in eşi Dulkadir prensesi Sitti Hatun Edirne'de kaldığı dönemde kendi adına saray, cami ve türbe yaptırmıştır (Peirce, 1996, s.53).

Kadınlar oğulları padişah olduktan sonra valide sıfatıyla da yapı yaptırabilmişlerdir. Bazen de valideleri adına padişahlar yapı yaptırıp annelerinin adını vermiştir. Mimari alanda eser veren bir diğer kadın grubu da padişah kızlarıdır. Bu duruma verilebilecek en önemli örnek de Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun ve Ayşe Hatun'dur. Selçuk Hatun çok uzun dönem -üç padişah dönemi görmüştür- yaşamış ve Fatih dönemi'nde halası olarak da yapılar yaptırmıştır.

Mimariye katkısı olan bir kadın grubu da dayelerdir. Padişahın annesinin zamansız ölümü ile sultan annesi olma ayrıcalığını kısmen yaşayabilen ancak padişahla kan bağı olmayan bu sütanneler verdikleri eserler ile edindikleri statüyü gözönüne sermişlerdir. Fatih'in dayesi varlıklı bir kadın olması nedeniyle bu alanda en çok eser vermiş kişidir. Bunlardan diğer ikisi olan Çelebi Mehmed'in dayesinin bir mescidi ve II. Bayezid dönemindeki Kethüda Hatun'un İstanbul'da iki mektebi, hamamı ve türbesi vardır (Çıkla, 2004, s.86). Bundan sonrasını da hacı sıfatını taşıyan kadınlar ve devlet görevlisi eşi olan varlıklı kadınlar oluşturur ki eserleri mescid ölçeğinde ve daha küçüktür.

Hanedan mensubu kadın banilerin mimari alanda verdikleri eserlerin türü incelenecek olursa ilk sırayı zaviye-imaret türü yapılar almaktadır. Buna dönemin siyasal ve sosyal durumu neden olmuştur ve merkezileştirme çabaları arttıkça kadın baniler zaviyeli camiler yaptırmaya öncelik vermişlerdir (Çıkla, 2004, s.88). Bunun yanında medrese ve mektep de özellikle II. Bayezid döneminde kadınlar tarafından sıklıkla tercih edilen yapılar olmuştur. Ticari yapılardan han ve hamamlar da II. Mehmed döneminde başlanan bir yapı türüdür. Yapıların ayrı ayrı ve farklı bölgelerde konumlanması, kadınların büyük külliyelerin ortaya çıkışını engelleyecek şekilde sadece küçük yapılar vakfettiklerini göstermektedir. Tekil yapıların külliye olarak bir araya gelebilmesi II. Bayezid döneminde taht varislerinin anneleri tarafından inşa edilmeleriyle mümkün olmuştur (Çıkla, 2004, s.89).

Erken dönem saraylı kadın yapılarını kronolojik olarak listelemek gerekirse, Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi döneminde kadın yapılarına rastlanmazken, ilk kadın yapıları Orhan Gazi ile başlamaktadır. Eşi Nilüfer Hatun'un Bursa'da tekkesi ve köprüsü vardır. Murad Hüdavendigâr döneminde kızı Nilüfer Hatun Bursa'da Hızırlık Camisi ve İzzeddin Camisi'ni yaptırmıştır. İznik'teki Nilüfer İmareti'ni (1388) de I. Murad annesi için yaptırmıştır. Yine bu devirde getirilen yasaklamadan dolayı örneğine az rastlanan Şehzade Yakup Çelebi de kendi adına cami yaptırmıştır. Yıldırım Bayezid

döneminde verilen eserlerde öne çıkan tek kadın, oğlu Şehzade Yahşi Bey adına yaptırdığı mescid, imaret ve medrese ile Yıldırım'ın eşi Gülçiçek Hatun'dur (Ayverdi, 1989).

Çelebi Mehmed döneminden başlayarak kadınların yaptırdığı eserler artmaktadır. Çelebi Mehmed'in dayesi Daye Hatun'un Bursa'da mescidi vardır. Çelebi Mehmed'in annesi Devlet Hatun'un (Germiyenoğlu Yakup Bey'in kızı) türbesi de Bursa'dadır. Devlet Hatun Merzifon'a da külliye (cami-imaret-zaviye) yaptırmıştır. II. Murad Devri'nde Çelebi Mehmed'in kızı Hafsa Sultan Bursa'da Bedrüddin Mescidi'ni -Emir Sultan'ın ikinci halifesi Bedrüddin Mahmud namına- yaptırmıştır. Yine Bursa'da Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun kendi adını taşıyan bir mescid ve Mihrablı Köprüsü'nü yaptırmıştır (Ayverdi, 1989a).

Fatih Devri'nde İstanbul'un da alınmasıyla birlikte topraklar daha da genişlemiş yeni başkentin buraya taşınmasıyla imar faaliyetleri artmıştır. Fakat yine de Haseki Hürrem Sultan'a kadar bu kentte dayeler ve padişah kızlarından başka yapı yaptıran saraylı kadın olmamıştır. İstanbul'daki toplam 192 adet camiden 4 tanesi kadınlara, bunlardan 2 tanesi -Tarakçılar ve Demirkapı Mescidi- Fatih'in sütünnesi Hand Hatun'a (Daye Hatun) aittir. Diğer yapılardan biri olan Selçuk Hatun Mescidi'nin, adından dolayı padişah kızına ait olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Bursa ve Edirne yine imara açıktır ve birçok kadın yapısı vardır. Bursa'da Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun tarafından 1450 yılında bir cami yaptırılmıştır. Yine burada bulunan bir diğer cami de Selçuk Hatun'un kızı Hadice Hatun tarafından yaptırılmıştır. Fatih'in eşlerinden biri olan ve Şehzade Mustafa'nın annesi Gülşah Hatun'un da bir camisi vardır. Edirne'de ise bu dönemde yapılan 36 camiden 10 tanesi kadınlara, bunlardan 5'i paşa-bey kızlarına, 5'i de saraylı hanımlara aittir. Bunlar, Ayşe Kadın Cami (**Şekil 2.5**) (Çelebi Mehmed'in kızı Ayşe Hatun tarafından 1468 yılında), Daye Hatun Mescidi (Fatih'in sütünnesi), Gülbahar Cami (1451'de, Fatih'in eşi), Selçuk Hatun Mescidi (Çelebi Mehmed'in kızı), Sitti Hatun Cami (Fatih'in eşi, Süleyman Bey'in kızı)'dir. Bu devirde Balkanlar'da da saray mensubu kadınların yaptırdığı yapılar vardır. Üsküp'te Ayşe Kadın Mescidi (Çelebi Mehmed'in kızı) ve Selçuk Hatun'un Yunanistan'daki Zinciriye Camisi bunlara örnektir. (Ayverdi, 1953; Ayverdi, 1989b).

Şekil 2.5 : Ayşe Kadın Cami, Edirne (edirnevdb.gov.tr).

II. Bayezid döneminde padişahın eşlerinin şehzadeleri adına yaptırdıkları yapıların çokluğu dikkati çekmektedir. Amasya’da valilik yapan Şehzade Ahmed’in annesi Bülbül Hatun tarafından 1509–10 yılında yaptırılan Hatuniye Cami, yine aynı hanımın Ladik’te yaptırdığı cami, Amasya Umera’sından Emir Bey’in kızı, II. Bayezid’in ilk eşi Hatun Sultan’ın yaptırdığı darulkurra, Manisa’da Şehzade Şehinşah’ın annesi Hüsn-i Şah Hatun’un 1490–91 yılında yaptırdığı Hatuniye Külliyesi, Akhisar’da Şehzade Alemşah’ın annesi Gülrüh Hatun’un 1517 yılında yaptırdığı cami bunlara örnektir. Saraylı diğer kadınlara örnek olarak ise Bursa’da Şehzade Abdullah’ın kızı Ayni-şah tarafından yaptırılan mektep ve Gelibolu’da II. Bayezid’in kızı Ayşe Hatun’un 1505’te yaptırdığı mescid verilebilir. Tokat’ta ise II. Bayezid annesi Gülbahar Hatun için bir mescid ve bir külliye yaptırmıştır. Ayrıca annesinin Tokat’ın bir köyünde kendi yaptırdığı mescidi vardır (Yüksel, 1983).

Yavuz Sultan Selim döneminde yaptırılan 37 camiden 3 tanesi kadınlara aittir. Trabzon’da Hatuniye Külliyesi’ni Selim, annesi Ayşe Gülbahar Hatun için 1514 yılında yaptırmıştır. İstanbul’da Kamer Hatun mescidi de 1511 tarihinde Yavuz Sultan Selim’in dayesi tarafından yaptırılmıştır. Fakat aslı yıkılmış olup, bugün Mimar Kemalettin tarafından 1912 tekrar yapılan camisi ayaktaadır (Yüksel, 1983).

2.4 Klasik Dönem Osmanlısı'nda Saraylı Kadınlar ve Yapıları

Klasik dönem Osmanlı saray kadınları politik gücünü kullanımda, hane içi karşı gruplar yaratmada, diğer devletlerle yazılı görüşmeler yapmada ve oğullarına naibelik etmekte kendinden öncekilerden daha öndedir. Kamusal ritüellerde, yapılara banilik etmede ve sanatsal üretimin saltanat himayesine alınmasında aldıkları rol oldukça önemlidir (Peirce, 1996, s.vi). Fetihlerin azalması, şehzadelerin sancağa gönderilmemeleri, buna bağlı olarak hanedan ailesinin başkentte kalması, kardeş katlinin ortadan kalkması ve ekberiyet sistemine geçilmesi ile haseki ve valide sultanlar için 16-17.yy'da yükseliş dönemi olmuştur (Peirce, 1996, s.146-147).

Erken dönem ile klasik dönem arasında kadınlar açısından bağlantı kurulduğunda, bir padişahın iki kadın ile bağı bulunduğu görülmektedir. Bunlar padişahın annesi ve erkek evlat veren gözdesidir ki anne ölene kadar gözdesi ikinci plandadır. Gözde ise iki erkek ile bağı vardır ki bunlar padişah olan eşi ve şehzadesidir. Bunlardan ikincisi olan oğluna olan bağ daha önemlidir ki bu şehzadenin tahta geçmesi durumunda Harem'in tek hakimi olarak valide olacaktır (Peirce, 1996, s.147). Harem'de köle olmayan iki makam vardır. bunlardan biri şehzadesi tahta çıktığı anda özgürleşen valide ve padişahın kızı veya kız kardeşi olan hanımlardır (Peirce, 1996, s.191). Bir cariyenin kaderi üç şekilde sonuçlanabilmektedir. Ya erkek evlat doğurup hanedan ailesine girmiş, ya Harem'de bir göreve yükselmiş ya da azat edilerek evlendirilmişlerdir (Peirce, 1996, s.190). Buna herhangi bir nedenle öldürülmek ya da saraydan kovulmak da eklenebilir.

Yukarıda bahsedilen iki dönem benzerlikleri arasındaki tek fark kadınların adının önüne gelen sıfattır. Erken dönemin genel olarak kullandığı 'hatun' sıfatının yerine Padişah anneleri 'valide', erkek evlat veren gözdeleri 'haseki', kızları ve kız kardeşleri ise 'hanım' sıfatını almıştır. Bu dönemde hanedan mensubu kadınların yukarıda belirtilen sıfatların yanına aldığı en önemli sıfat padişah ve oğullarına verilen 'sultan' sıfatıdır (Sakaoğlu, 2009, s.159).

Kanuni dönemine kadar Harem'de her şey eski sisteme göre sürmüştü, haseki sultan taşrada sancağa çıkan şehzadesinin sarayında başı çekmiş, valide sultan Eski Saray'ın başı ve padişah Yeni Saray'ın başı olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın cariyelerinden Mahidevran şehzadesi Mustafa ile sancağa gitmiştir (Necipoğlu, 2007, s.211-212).

16.yy'ı Harem kurumunun işleyiş şeması açısından kadınlar için özel kılan, Haseki Hürrem Sultan'ın kurallara getirdiği yeniliklerdir. Hafsa Sultan'ın da Harem'deki yeri özeldir. Bugüne kadar saraya komşu Müslüman beyliklerin kızları dâhil, gelin geldiğinde 'sultan' unvanını kullanan olmamıştır (Peirce, 1996, s.367). Bu unvanı cariyeye olarak gelmesine rağmen ilk kullanan Hafsa Sultan'dır¹⁴ (Singer, 2002, s.105). Ondan sonra gelecek olan Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Hürrem Sultan ile haremden bir takım kurallar da değişecek, kadınlar mimaride ilk önemli örneklerini Haseki Hürrem Sultan ile birlikte vermeye başlayacak ve daha sonra gelecek olan valide sultanlara örnek olacaktır.

Gözle görülür değişiklikler padişahın validesi Hafsa Sultan'ın ölümü ve Harem'in padişahın gözdesi Haseki Hürrem Sultan'a kalması ile başlamıştır. Yasalara aykırı olmasına rağmen onu evlenmeye ikna etmiş ve Yeni Saray'a taşınmıştır. Üç oğlu bulunmasına rağmen hiçbir oğlu ile birlikte sancağa gitmemiştir. Eski Saray'daki padişah ailesini Topkapı Sarayı'na taşıyarak, Eski Saray'ın tümüyle terk edilmesinin başlangıcını yapmıştır. Eski Saray kariyeri dolan valide sultan ve hasekilerin hanesi olmuştur (Necipoğlu, 2007, s.211-212; Peirce, 1996, s.148). Osmanlı üreme politikasında erkek evlat doğuran cariyeye 'doğurganlık sonrası dönem'e girmişler ve sultan hanesinin zevce olabilecek yaştaki cariyesi olarak değil sancağa gönderilen şehzade hanesinin büyüğü olarak annelik rolü üstlenmeleri ile sultanla olan ilişkileri kesilmiştir. Haseki Hürrem Sultan şehzadeleri ile birlikte sancağa gitmediği ve eşi ile birlikte ana sarayda kaldığı için 'cinsellik sonrası kadın statüsü'ne geçememiştir. 'Valide sultan' olarak saygı gören annelerin aksine 'haseki sultan' olarak Hürrem Sultan'ın imajı çevre tarafından cinsel nesne olarak görülmüştür ve halkın antipatisine, bu antipati de büyücülükle suçlanmasına neden olmuştur. Haseki olarak kalmasında valide sultanlık yapacak kadar yaşayamamasının da payı vardır (Peirce, 1996, s.370). Haseki Hürrem Sultan'a olan halkın gözündeki sevgisizlik hasekilerin gücünü azaltmamasına rağmen kendinden sonraki hasekilerin gücünü toplum önünde sergilenmesine engel olmuştur (Peirce, 1996, s.371).

---

¹⁴ Bu dönemde Sultan unvanını kullanan tek kişi Valide Hafsa değildir. Kanuni Sultan Süleyman Han da 'sultan' ve 'han' çifte unvanını kullanarak İslami ve Orta Asyalı mirasını üstlenmiştir. Sultan Süleyman'ın şehzadesi de Şehzade Sultan Mehmed, kızı Mihrümah Sultan ve hasekisi Hürrem Sultan da bu unvanı taşımıştır. Burada tek fark 'sultan' unvanının erkek hanedan üyelerinin ismi önüne, kadınların ise isminden sonra gelmesidir (Peirce, 1996, s.22).

Haseki Hürrem Sultan'ın gelini Nurbanu Sultan ise hasekiliği döneminde validesi ile birlikte Topkapı'da yaşıyor olmayan ilk hanım sultandır. Hasekiliğini eşi II. Selim'in şehzadelik döneminde vali olarak gittiği sancaktaki sarayda Harem'in baş kadını olarak geçirmiştir. Eşinin padişah olup tahta geçtiğinde ve Valide Nurbanu Sultan İstanbul'a gelip Topkapı Sarayı'na yerleştiğinde, validesi Haseki Hürrem Sultan'ın ölümünün ardından sekiz yıl geçmiştir. Başkente dönüşünden şehzadesinin tahta geçtiği döneme kadarki hasekiliğinde de Harem'in tek hakimi olmuştur. Nurbanu Sultan aynı zamanda hasekisi olduğu padişah ile evlenen ikinci hanım sultan ve "valide" unvanını kullanan ilk hanım sultandır. Ondan önce Hafsa Sultan bile 'sultan' sıfatını kazanmasına rağmen resmi olarak 'valide' ünvanını taşımamıştır. Valide Nurbanu Sultan sağlığında kazandığı bu "valide sultan" unvanı ile "hasekilik" unvanı açısından en önemli konumda olan Haseki Hürrem Sultan'ı geçmiştir (Kayaalp-Aktan, 2005, s.17, 82). Haseki Hürrem Sultan'ın hasekilikte öncül olmasına benzer şekilde Valide Nurbanu Sultan da validelikte öncül olmuştur. Fakat Valide Nurbanu Sultan'ın hanedan ailesindeki saygın büyük olarak sahip olduğu ayrıcalığı haseki olarak Hürrem Sultan kullanamamış, dolayısıyla halk önüne çıkma olanağına ve devlet işlerinde onay hakkına onun kadar fazla sahip olamamış, sadece padişahın kararlarını etkilemiştir. Yeni getirilen 'valide' unvanı, kadının eşi değil oğlu kaynaklı olduğunu vurgulayan bir anlam içerse de rolü gereği oğluna bağlı değildir ve Valide Nurbanu Sultan ile seleflerine devlet işlerinde onay hakkı getirmiştir (Peirce, 1996, s.250-251).

Valide Nurbanu Sultan da Haseki Hürrem Sultan'ın yolundan gitmiş ve hareme getirdiği yeni kurallara uymuştur. Sancağa oğlu ile birlikte gitmemiştir. Valide Nurbanu Sultan ile başlayan Harem'deki gelişmeler de oğulların sancağa gönderilmemesiyle bağlantılıdır. Sultan ailesinden iki ayrı sultan annesi kuşağı (kaynana-gelin yani padişah annesi ile şehzade annesi) aynı çatı altında birleşmiştir¹⁵. Bu çok geçmeden Harem'de bir hiyerarşinin oluşmasına neden olmuştur. Valide sultan haremden otorite kurmuş ve en büyük söz sahibi olarak oğullarının kararlarında etkili hale gelmiştir. Bu tarihten sonra anne oğul ilişkisine dayanan bir valide sultan gücünün başarıya ulaşması vardır. Oğlunun başında olması, ona danışmanlık yapması ve aşırılıklarını yumuşatması, himaye ve hayırseverlik sorumluluklarını

---

¹⁵ Valide Nurbanu Sultan, oğlunun tahta geçmesi ile birlikte gözdesi Safiye Sultan'la aynı çatı altında yaşamış ve Harem'de karışıklık ve tehlikeli durumlar başlamıştır (Sakaoğlu, 2009, s. 193).

yerine getirmesi ve politik bakımdan uyumlu ilişkisi, valide sultanların imparatorluk hanesinde otoritesinin göstergesidir (Peirce, 1996, s.30-31, 120). Haremde oluşan hiyerarşi, şehzadesinin tahta geçme hevesi nedeniyle padişah tarafından izlenmesine paralel, kadınlarda da kendi oğlunu tahta geçirmek isteyen hasekilere karşı oğlu tahtta olan valide sultanların tetikte olmasına ve gelinlerinin hareket alanlarını sınırlandırılmasına sebep olmuştur (Peirce, 1996, s.149).

II. Selim ile başlayan hareme kapanma, vaktinin çoğunu sarayda geçirme ile dışarıda kendini göstermeme, halk arasında büyük bir huzursuzluğa yol açmıştır. Saraydan çıkmamalarına bağlı olarak seferler de kesintiye uğramış, tahtı halk karşısında onurlandıracak fetihler yapılmamıştır. Sefere çıkmayan sultanlar “yerleşik sultanlık” kavramının oluşmasına neden olmuş, sefere uğurlanan ya da dönüşünü selamlayan halk için sultanı görebilmeleri ancak saray ve has bahçelerine giden sultan alaylarında, düğün törenlerinde nasip olmuştur. Valide sultanların halk önüne çıkışındaki artış ise Sultan Süleyman dönemi sonrasındaki padişahların saltanat törenlerine katılımındaki azalış ile orantılıdır ve padişahın halk önüne çıkmasındaki eksikliği kapatmaya yaramıştır (Peirce, 1996, s.254).

17.yy’da Osmanlı Harem’inin yapısını etkileyen ise kardeş katlini durdurmak için getirilen ekberiyet sistemi ile en yaşlı oğul tahta çıkarılmasıdır. Tahta çıkıp çıkamayacakları belli olmadığı için katledilmeyi azaltmak uğruna, şehzadelerin tahta çıkmadan evlat sahibi olmalarının önüne geçilmiştir. Şehzadelerin ancak padişah olduktan sonra erkek evlat sahibi olabilmeleri neticesinde, kısa süren saltanatlarından sonra tahtı devralacak olan varisi, yetişkinliğe erişmeden tahta çıkmak zorunda kalmıştır. Bu ortamda hanedanı bir arada tutma görevi anneleri valide sultanlara kalmıştır. Kadın burada seçimini oğlundan yana yapmış, güçlerini oğlunun çıkarları için korumuştur. Böylece anne olarak itibar görebilmiştir. Aksi takdirde bir eş olarak ön plana çıkarsa özerkliği tehdit unsuru olacaktır (Peirce, 1996, s.135, 138). Valide sultanların naibelik yapmasında ve gücünü uzun süre korumasındaki en büyük etken, eşleri öldüğünde ya da tahttan indirildiğinde oğullarının küçük yaşta olmasıdır. Bu, küçük yaştaki yeni padişahın iktidarı tamamen eline geçirene kadar uzun süre gerektirmiş, bazı annelerin iki oğlunun tahta çıkışına tanık olmasına neden olmuştur. Hatta valideliği daha da uzatanlara örnek olarak Kösem Sultan’ın torunu küçük yaşta tahta çıktığında annesi Turhan Sultan daha yirmili yaşlarında (yaşlılık kuşağına

girememiştir) olduğu için valide sultanlık görevini bırakmaması verilebilir (Thys-Şenocak, 2009, s.43).

Ekberiyet sistemin neden olduğu şehzadelerin rolünün azalması ile anneleri (valide sultanlar değil hasekiler) de rolünü yitirmeye başlamış ve anonimleşmişlerdir. IV.Murad ve İbrahim dönemleri, var olan hasekilerin sayısı ile statüleri eşit birçok cariyenin bulunduğu Erken Dönem Osmanlısı'na dönüş niteliğindedir (Peirce, 1996, s.144). 17.yy'da haseki unvanı resmi kullanımlarda kalkmış, yerine statüsü azaltılmış "kadın" unvanı verilmiş olup bunlardan ilk evlat verene "başkadın", diğer cariyelere "ikinci kadın" unvanını hiyerarşik olarak taşımışlardır (Peirce, 1996, s.145). Hasekilerdeki bu unvan değişikliği valide sultan ile cariyeler arasındaki sınıf farkını daha da arttırmaktadır. 'Sultan' unvanı cariyelerden kaldırılmış olup sadece padişahın validesi ve kızları tarafından kullanılmıştır (Peirce, 1996, s.145).

Klasik dönem Osmanlısında 'hanım sultan' olarak doğan kız çocuklarının Harem'deki görevleri ise evlilikleri ile başlamıştır. Vezir, sadrazam gibi yüksek rütbelilerle evlendirildiklerinde eşiyle birlikte vali olarak atandığı kente gitmiş, Topkapı Sarayı'na misafir olarak gelmesi bile padişahın izin alarak olmuştur. Kızlarını evlendireceği kişiyi, ya da evlendikten sonra boşanmasını padişah belirlemiştir, bu konuda eş olarak seçilen vezirlerin de söz hakkı yoktur (Tezcan, 2006, s.17). Toprak bütünlüğünü korumak için başlatılan hanım sultanların devlet adamları ile olan evliliklerini sadece tahtın sahibi olan sultan değil valide sultan ve hasekiler de kendi yararına kullanmışlardır. Buna en iyi ve en erken örneklerden biri Haseki Hürrem Sultan ile damadı Rüstem Paşa'nın ittifakıdır. Mihrümah Sultan gibi evli hanım sultanlar gelin olarak yeni saraylarına gitse bile ebeveynlerinin bulunduğu imparatorluk sarayına girme, bilgi verme, kuryelik yapma ve politik strateji belirlemede etkindirler¹⁶. Hanım sultanların çıkarları -her ne kadar eşlerinin kariyerini yükseltme ve sağ kalmasını sağlama odaklı olsa da- haremdeki anneleri (haseki ya da valide sultan) ile uyumlu olduğu için annelerine harem dışından müttefik bulma konusunda önem taşımaktadırlar. Hasekilerin bu nedenle tahta aday olacak bir erkek evlat istedikleri kadar kız evlat doğurmaları yukarıda belirtilen nedenle normal karşılanmalıdır (Peirce, 1996, s.196-197).

---

¹⁶ Padişah kızlarının evlendirildiği eşi vezirlikte üst görevlere gelemezse vali olarak atandığı kente kocalarıyla birlikte gitmesi kuralına, Mihrümah Sultan Rüstem Paşa ile evlendirilmesine rağmen eşinin valiliğini yaptığı Diyarbakır'a gitmemiş, İstanbul'da kalmayı tercih etmiştir (Tezcan, 2006, s.17).

16.yy'ı mimari açıdan kadınlar için özel kılan, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Manisa'da yaptırdığı cami ve Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul, Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal şehirlerde baniliğini yaptığı külliyelerdir.

Hafsa Sultan'ın Manisa'da yaptırdığı cami bir şehzade annesi yani cariyeye yapısı olmasına rağmen sarayın adını taşır ve çift minarelidir (**Şekil 2.6**). Çift minareli olarak yapılan ilk kadın camisi olması padişah annelerinin statüsünün değişmesinin, kadınların hanedanın ailesine dahil edilmesinin habercisidir (Singer, 2002, s.105) ve Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarına öncüdür. Ondan sonra gelecek olan Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Hürrem Sultan ile birlikte mimaride ilk önemli örneklerini vermeye başlayacak ve daha sonra gelecek olan valide sultanlara örnek olacaktır.

Şekil 2.6 : Hafsa Sultan Külliyesi, Manisa (www.kenthaber.com).

Haseki Hürrem Sultan'ın eserleri kendinden sonraki validelere örnek olsa da hiçbir haseki onun kadar gösterişli yapılar yapamamıştır, Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi, bir sultanın hasekisi olarak, eşi hayattayken İstanbul'da yapılmış ilk ve tek cariyeye yapısı olması dolayısıyla kendinden sonrakilere İstanbul'da yapı yapmanın ve yapıların burada yoğunlaşmasının yolunu açmıştır. Mekke ve Medine gibi kutsal topraklarda su yollarını onartmak ve imaret yapmak gibi bir geleneği başlatan da Haseki Hürrem Sultan olmuştur. Haseki Hürrem Sultan'ın eserlerinin yazılı belgelerinde 'şehzade annesi' olarak tanımlanmasına rağmen yapılarının adlarında 'Haseki' sıfatını kullanmış ve anne değil padişah eşi olarak kalmayı tercih etmiştir (Peirce, 1996, Bölüm 7).

Haseki Hürrem Sultan'ın baniliğini özel kılan yapıların işlevi kadar bu yapıların sayısı ve bulunduğu yerler olmuştur. İlk defa imparatorluğun başkentinde bu kadar

büyük ölçekte yapı topluluğu yaptıran cariyeler olarak tarihte yer edinmiştir (Peirce, 1996, s.264). Yaptırdığı Mekke, Medine ve Kudüs'teki külliyyeleri de bir haseki için oldukça büyüktür. Bu yerlerin dışında Ankara, Edirne, Bulgaristan gibi yerleşimlerde de yapıları bulunması sebebiyle baniliği oldukça geniş bir Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır.

Yaptırdığı yapılar için hazırlanan her türlü evrak ve belgede “şehzade annesi” olarak nitelendirilmesine rağmen yapılarının adı Haseki olarak (Haseki Cami, Haseki Hamamı gibi) kalmıştır. Bu şekilde isimlendirilmesindeki en önemli neden padişah olan oğlunun yönetiminde değil padişah olan eşinin yönetiminde bu yapıları yaptırmış olması ve “valide sultan” sıfatını hiçbir zaman kullanamamasıdır (Peirce, 1996, s.370). Haseki Hürrem Sultan'dan sonraki hasekilerin hayratları anıtsal bina niteliğine ulaşamamış ve yoksullara bağış ve camilerde Kuran okutma ile sınırlı kalmıştır¹⁷ (Peirce, 1996, s.371).

‘Sultan’ unvanını yitirip anonimleştikleri 17.yy’da dahi hasekiler oğullarının tahta çıkma imkanı olduğu sürece öneme sahip olabilmişlerdir ama hayratları için vakıf kurma ve oğulları, kendileri için türbe yaptırma gibi kendilerini tarihin kayıtlarına geçirecek, toplum içinde kendilerini görünür kılacak etkinliklere katılmamışlardır (Peirce, 1996, s.139-140).

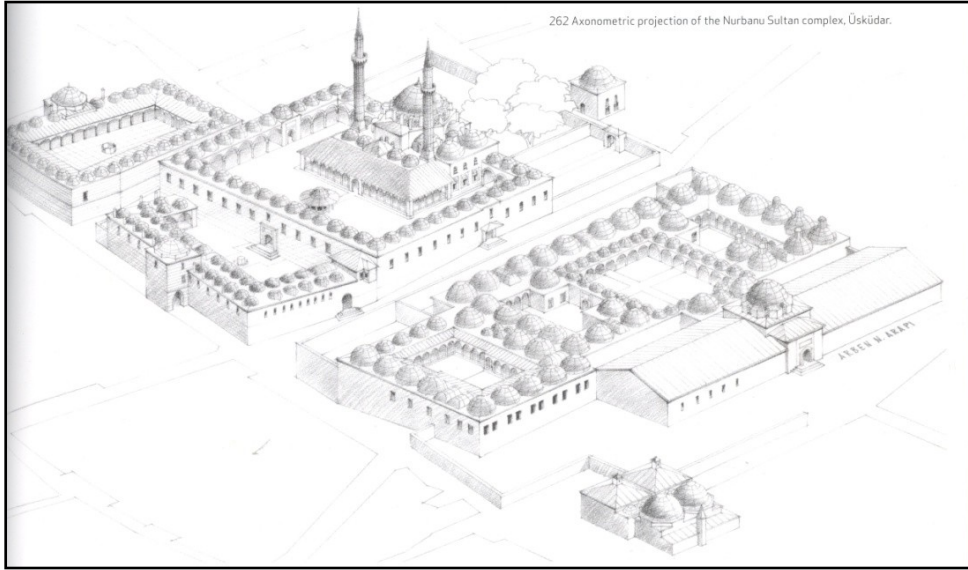
16. ve 17.yy’a damgasını vuran diğer kadın yapıları hep validelik simgesi olarak ‘haseki’ sıfatıyla değil ‘valide’ sıfatıyla anılmışlardır. Bu, baniliğini üstlendikleri eserleri padişahın eşleri iken değil daha sonra tahta geçen oğullarının saltanatı sırasında yaptırmış olmalarına bağlanmalıdır. Valide sultanlara ait camiler çifte minareleriyle ve padişah olan oğullarının cami yaptırmamaları nedeniyle görünüşte selâtin camileri niteliği kazanmışlardır. (Peirce, 1996, Bölüm 7).

Validelerin mimari anlamdaki bu büyük adımları II. Selim dönemi ile başlayan Harem'deki değişimlere bağlı olarak gelişmiştir. Padişahların gazalara ve divan toplantılarına katılımı azaldığı, ‘Yerleşik sultanlık’ın ortaya çıktığı dönem ile birlikte fetihleri taçlandıran selâtin camileri yapılamamıştır. Bu görevi valide sultanlar üstlenmiş, hükümdarın güç gösterisini, ritüellere katılımı ve hanedanın cömertliğini

---

¹⁷ Bir istisna olarak Safiye Sultan da Mekke ve Medine'ye giden hac suyollarının yapım ve onarım işini hasekilik döneminde 1639 yılında üstlenmiştir (Thys-Şenocak, 2009, s.105).

ve dine bağlılığını gösteren anıtların yapımında ağırlığını koymuşlardır. Valide Sultanların mimarideki bu büyük adımının ilk örneği Valide Nurbanu Sultan'ın adını taşıyan Üsküdar'daki Yeni Valide Külliyesi olmuştur (**Şekil 2.7**) (Thys-Şenocak, 2009, s.129; Peirce, 1996, s.249). Valide Gülnuş Emetullah Sultan'ın Üsküdar sahilinde 18.yy başında yaptırdığı Yeni Valide Külliyesi nedeniyle Atik Valide Külliyesi adını alan Valide Nurbanu Sultan'ın külliyesi (1583), 1557 tarihli Süleymaniye'nin yaptırılmasından 1617'de Sultan Ahmed Külliyesi'nin yapılmasına kadar İstanbul'da yaptırılan camiler arasında tek hanedan üyesi külliyesi olmuştur (Peirce, 1996, s.248). Yine bu külliye çifte minareli (sadece sultanların kullanabildiği bir mimari özelliktir) ilk hanedan kadını camisini içermesi bakımından İstanbul için bir ilktir. Eşi Sultan II. Selim de oğlu III. Murad da gazalar için başkentten ayrılmamış¹⁸ ve selatin külliyelerini İstanbul'da yaptırmamışlardır¹⁹. Bu nedenle padişahlara nasip olan başkentte selatin camisi niteliğinde yapı yaptırma ayrıcalığını Valide Nurbanu Sultan yakalamıştır. Nurbanu Sultan'ı daha sonraki valide sultanlar takip etmiştir (Peirce, 1996, s.252).

Şekil 2.7 : Atik Valide Külliyesi, Üsküdar (Necipoğlu, 2005, s.283).

Fetihlerin azalmasına bağlı olarak hazinenin geliri de azalmış, ülke fetih gelirinden mahrum kalmıştır. Hatta bu nedendir ki Valide Nurbanu Sultan'ın gelini, III. Murad'ın hasekisi Safiye Sultan Eminönü'ne büyük bir selâtin camisi yapmaya

¹⁸ Padişahların yaptırdıkları selatin camiler için gazaları yolu ile gelen ganimetlerle yapılması gereği bulunmaktadır.

¹⁹ II. Selim'in selatin külliyesi Edirne'de, III. Murad'ın külliyesi ise Manisa'dadır.

kalkışınca bazı çevreler fetihlerden gelen ganimet olmadığı için böylesi pahalı bir işe kalkışmanın dine yakışmadığını, var olan bir camiye onartmanın dinen daha hayırlı olduğunu düşünmüşlerdir. Valide Safiye Sultan, oğlunun ölümü üzerine Eski Saray’a gönderilmesi nedeniyle bu camiye bitirememiş ama Kahire’de yapımına başlanan bir camiye devralmış ve bitirmiştir. Caminin adı bugün Kraliçe Safiye ya da Melike Safiye olarak geçmektedir (Peirce, 1996, s.274-275; Thys-Şenocak, 2009, s.111).

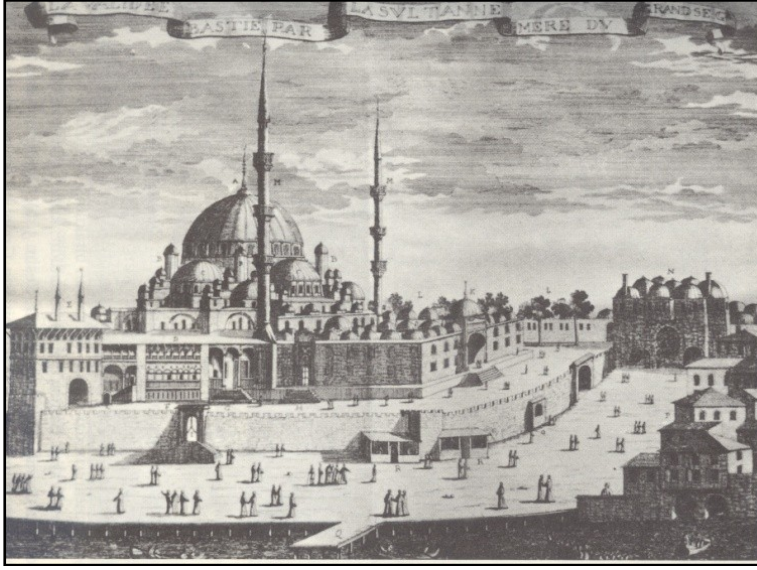
Valide Safiye Sultan’dan sonra yaptığı kısa dönemlik validelik ile eser verememiş olan Valide Handan Sultan (I. Ahmed’in annesi) ile Valide Mahfiruz Sultan (II. Osman’ın annesi) sayılmayacak olursa adından belki de en çok bahsettirecek olan I. Ahmed’in eşi, IV. Murad ve I. İbrahim’in annesi Valide Kösem Valide Sultan’dır. Kendisi iki oğlunun ve bir de torunu IV. Mehmed’in döneminde validelik yapmıştır. Oğlu IV. Murad’ın genç yaşta (14 yaşında) tahta geçmesi ile devletin idaresini eline almış ve 10 yıllık saltanatına başlamıştır. Saraya kadın idaresinin ve entrikanın girdiğinin en somut delili bu valide döneminde verilmiştir. O döneme kadar Harem’e girmesi yasak olan devlet büyüklerine Harem’in kapılarını açmıştır. Devlet işlerini Valide Sultan Dairesi’nde görüşmeye başlamış, yönetimde söz sahibi olmuştur. Oğlunun ölümü üzerine diğer oğlu I. İbrahim geçtiğinde eşi I. Ahmed döneminde yapılan Sultan Ahmed Cami’den başka selâtin camisi yapılmadığının farkında olan Kösem Sultan, kendisi eski saraya gönderilmeden adını yaşatacak bir cami yaptırmak istemiş, Üsküdar’da Çinili Külliye’sini 1640 yılında başlatmıştır (Peirce, 1996, 7. Bölüm).

17.yy’ı sonlandıran Valide Kösem Sultan’ın gelini, I. İbrahim’in hasekisi Hadice Turhan Sultan ise oğlu IV. Mehmed’in tahta çıkmasına rağmen valideliği Kösem Sultan’dan alamamış, bu hakka ancak onun 1651’de öldürülmesi ile erişmiştir. Valideliği sırasında Valide Safiye Sultan’ın Eminönü’nde yarım bıraktığı külliyeinin inşaatını devralmış ve klasik dönemi sonlandıran büyük külliyesini 1663 yılında yaptırmıştır²⁰ (Şekil 2.8). Bu külliye Sultan Ahmed Külliyesi’nden sonra ilk defa hünkâr mahfili ve kasrına sahip bir yapıdır ve çifte minaresiyle kadınların yaptırdığı gerçek anlamda ilk selâtin külliyesidir. Bundan önceki Hafsa Sultan, Mihrümah Sultan ve Atik Valide Sultan Cami’leri de çifte minareli olmasına rağmen

---

²⁰ Grelot 17.yy’da İstanbul’a yaptığı seyahati anlattığı eserinde Valide Hadice Turhan Sultan’ın eserinin yer seçimini Osmanlı tebaasına ve İstanbul’a gelen yabancılara kendini hatırlamaya zorlamak istemeye bağlamıştır (Grelot, 1998 [1630], s.223-224).

yapıldıkları dönemde padişah tarafından selâtin camisi yapılmış olması nedeniyle gerçek anlamda bu sığata kavuşamamışlardır. Kösem Sultan'ın Camisi ise döneminin tek simgesel yapısı olsa da tek minaresiyle tam bir selâtin camisi görevi görmemiştir. Ama Eminönü Yeni Cami'nin çifte minaresi ve döneminde oğlu tarafından cami yapılmaması onu özel kılmıştır. Bu dönemden sonra iki valide sultan daha başa geçmiş ama gelini Emetullah Gülnuş Sultan'a kadar (1708–10 yıllarına kadar) böyle büyük bir kadın banili cami yapılmamıştır (Peirce, 1996, Bölüm 7).

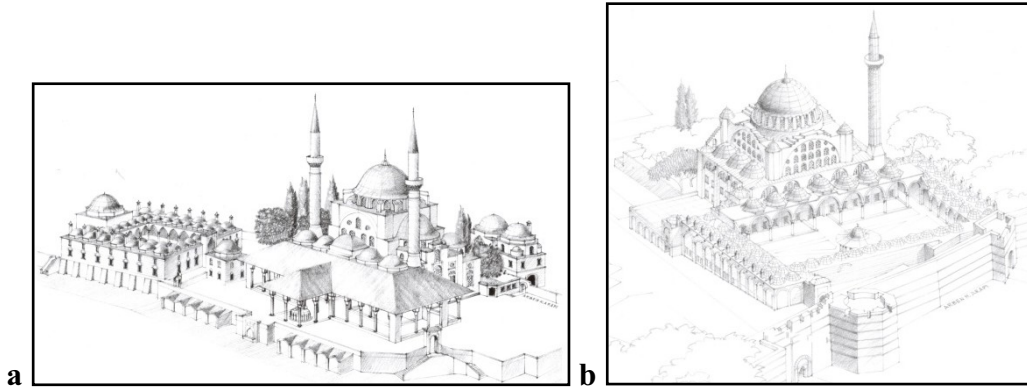

Şekil 2.8 : Eminönü Yeni Valide Külliyesi, 1680 (Grelot, 1998, s.225).

Bu dönemde sadece valideler değil hanım sultanlar da etkili olmuşlardır. Bürokrasinin önde gelen üyeleri ile evlenmelerine rağmen büyük yapılarının arkasındaki gücünü kan bağı olan hanedan üyesinden yani babasından almaktadırlar. Bunlardan en önemlisi yine Haseki Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrümah Sultan'dır. İstanbul'da yaptırdığı biri çifte minareli iki camisi ve annesinin yolundan gidip Mekke yolu üzerinde Harunu'r-Reşid'in karısı Zübeyde'nin yaptırdığı su yollarını genişletip onartması ile annesi Haseki Hürrem Sultan'ın sahip olduğu özel durumunun tamamlayıcısı ve gözler önüne serici simgesi olmuştur (Thys-Şenocak, 2009, s.107). Kendinden önceki hanım sultanlar kendi adlarına küçük çapta da olsa sıbyan mektebi, medrese, hastane gibi vakıf yapıları yapmışlardır, ancak Mihrümah Sultan'ınki gibi biri çifte minareli camiye sahip olan iki büyük külliye daha önce hiçbir padişah kızı banilik yapmamıştır (Tezcan, 2006, s.17). Hanedan kanını taşıdığını da eserlerindeki kitabelerinde eşinin değil de dedesi

ve babasının adını zikretmesi aracılığıyla halkın belleğinde tutmuştur²¹ (Thys-Şenocak, 2009, s.107).

Mihrümah Sultan yirmili yaşlarında, eşi Rüstem Paşa'nın vezir olduğu dönemlerde, Üsküdar'da külliye yaptırmış (**Şekil 2.9.a**), kırklı yaşlarında ise dul bir kadın olarak Edirnekapı'daki ikinci büyük camisini yaptırmıştır (**Şekil 2.9.b**). Üsküdar'daki çifte minareli camiye içeren külliyesinin inşası babası Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında başlanıp bitirilmiş, Edirnekapı'daki tek minareli camiye içeren külliyesinin inşasına babasının saltanatında başlanmış, abisi II.Selim'in saltanatında bitirilmiştir. Bu iki yapıdaki mimari veriler Sultan Süleyman'ın kızı olarak yaptırdığı yapı ve II. Selim'in pek sevmediği kız kardeşi olarak yaptırdığı yapı olarak ayrılabilir özelliktedir (Necipoğlu, 2005, s.296). Bu dönemde sayıları artan ve Mihrümah Sultan gibi sadrazamlar ile evlendirilen II. Selim'in kızları Şah Sultan ve İsmihan Sultan gibi külliye yaptıran örneklerin çoğalması Mihrümah Sultan'ın Üsküdar'daki külliyesinden sonra çifte minareli camiye sahip olmalarının yolunu kapatmıştır. Hanım sultanların sayısının artması, Mihrümah Sultan gibi tekil örnek olma (padişahın tek kızı) özelliğine sahip olamamalarına neden olmuş, her biri bir devlet adamıyla evlendirilen hanım sultanların²² bundan sonraki sürecinde evlilikleri ile sahip oldukları saray yapılarında rekabete gidilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.306).

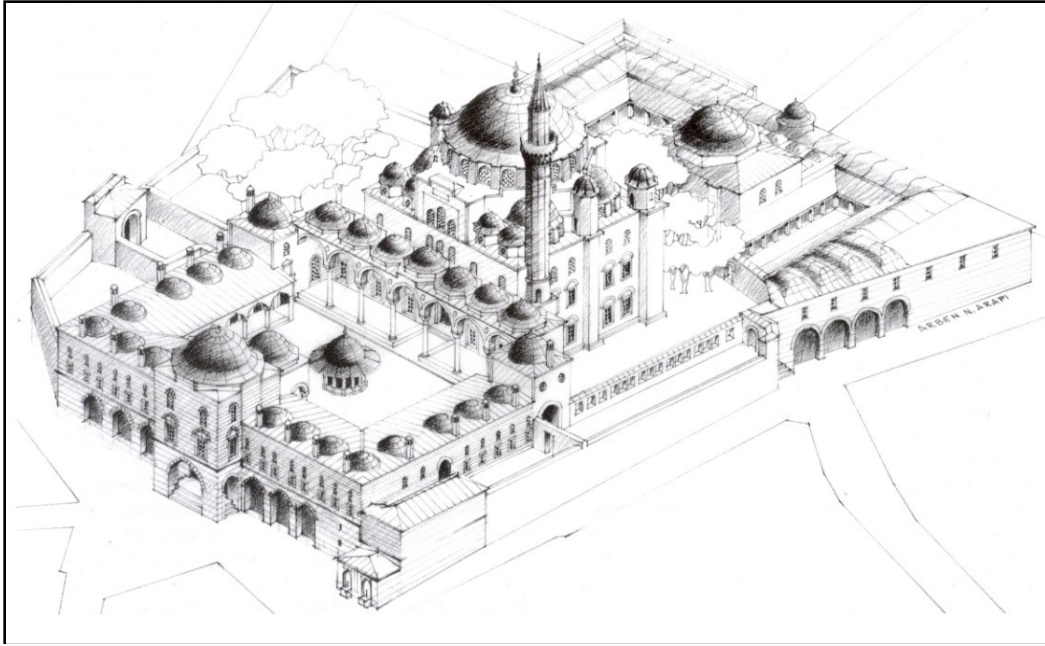

Şekil 2.9 : a. Mihrümah Sultan Külliyesi, Üsküdar (Necipoğlu, 2005, s.300).
b. Mihrümah Sultan Külliyesi, Edirnekapı (2005, s.307).

²¹ Bunun sebebi Hanım sultanlar eşlerinin politik ve sosyal konumundan çok babasının konumunu paylaşıyor olmasıdır. Hüdavend Hatun da kendisi için Niğde'de yaptırdığı türbesinin kitabesinde babası Selçuklu sultanının ismini verirken, devlet memuru olan Moğol eşinin ismini vermemiştir. (Bates, 1978, s.248).

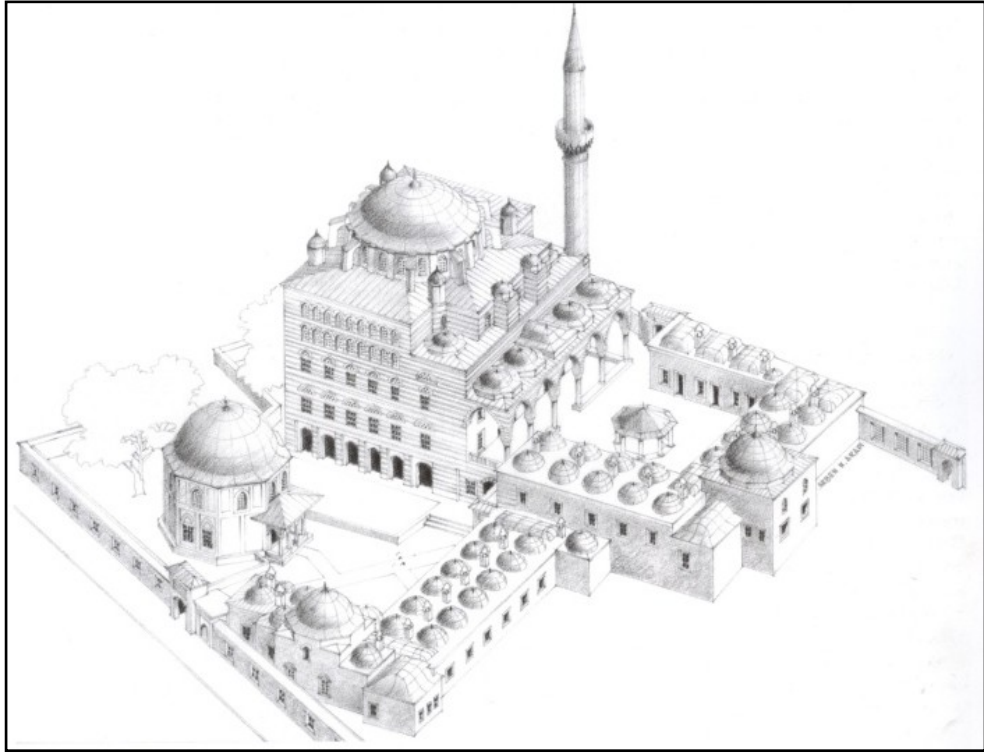
²² Evlilikler: Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan-Lütfi Paşa, Mihrümah Sultan- Rüstem Paşa, İsmihan Sultan-Sokullu Mehmed Paşa, Gevherhan Sultan-Piyale Paşa, Şahsultan-Zal Mahmud Paşa, Fatma Sultan-Siyavuş Paşa (Necipoğlu, 2005, s.540).

II. Selim ile Nurbanu Sultan'ın kızları evlendirildikleri vezirlerle birlikte İstanbul'a çok önemli eserler vermişlerdir. Şah Sultan'ın eşi Sadrazam Zal Mahmud Paşa ile birlikte Eyüp'te yaptırdığı külliye, diğer kızı İsmihan Sultan'ın eşi Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ile birlikte Kadirga'da yaptırdığı külliye 16.yy kadın yapıların büyük ölçekli örneklerindendir (Şekil 2.10) (Peirce, 1996, Bölüm 7). Bu yapıların diğer özelliği hukuki bir metin özelliği taşıyan vakfiyelerine göre hanım sultanlar tarafından eşleri adına yapılmış olsa da bunların mimarlık dünyasındaki yansıması eşlerinin adlarına olmalarıdır. Kadirga Külliyesi, İsmihan Sultan'ın eşi Sokullu Mehmed Paşa'nın adını taşımaktadır ve Ayvansaray'ı gibi historiyoğrafik metinlerde, arşiv belgeleri gibi bürokratik metinlerde ve tezkirelerde İsmihan Sultan'dan bahsedilmeden yalnız eşinin ismi ile geçmektedir²³. Aynı durum Zal Mahmud Paşa ile evli olan kızı Şah Sultan'ın Eyüp'te yaptırdıkları yapı için de geçerlidir (Şekil 2.11) (Necipoğlu, 2005, s.69; Tanyeli, 1999, s.81).

Şekil 2.10 : İsmihan Sultan ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi, Kadirga (Necipoğlu, 2005, s.334).

²³ Bu durum ve Nurbanu, Safiye, Mahpeyker Kösem ve Hadice Turhan Sultan gibi valide sultan yapılarının kitabelerinde özel isim zikredilmeden 'oğlum Sultan X'in validesi' şeklinde geçmesi Tanyeli tarafından "her şeyin baniyenin bilgisi ve kuşkusuz mali ilgisi dışında olup bittiğini de içerikleriyle apaçık ortaya koymaktadır" olarak yorumlanmıştır (Tanyeli, 1999, s.81).

Şekil 2.11 : Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa Külliyesi (Necipoğlu, 2005, s.369).

Büyük ölçekli külliyeler yaptıran hanım sultanlar gibi küçük ölçekli yapılar yaptıran hanım sultanlar da bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan'ın vakfına ait üç yapı İstanbul'un Davutpaşa, Eyüp²⁴ ve Yenikapı semtlerinde bulunmaktadır. Şah Sultan, hanedan ailesinin küçük bir üyesi, padişahın başka anneden olma kardeşi olarak, padişahın çekirdek ailesinden olmayanların sahip oldukları gibi İstanbul'un dış mahallesinde mütevazı ölçekte, sade, camisi tek minareli-tek şerefeli bir mimariye sahip eserlere banilik yapmıştır. Bu özellikteki eserlerden biri Sultan Süleyman'ın diğer kardeşi Hanım Sultan için oğlu Osmanşah tarafından Aksaray'da, bir diğeri de Sultan Bayezid'in kızı tarafından Yenibahçe'de yaptırılan camidir. Bu yapılar Mihrümah Sultan'ın Üsküdar ve Edirnekapı'daki külliyesi ile kıyaslandığında Mihrümah Sultan'ın ayrıcalığı banilik yaptığı mimaride görülmektedir (Necipoğlu, 2005, s.294, 296).

Yapılara banilik yapmada etkin olan bir saraylı kadın grubu da daye hatunlardır ki dayeler önemini padişahın annesinin ölümü ile kazanmışlardır ve anne vekilliği rolünü üstlenmişlerdir (Peirce, 1996, s.176). Daha önce de bahsedildiği gibi Erken Osmanlı döneminde verilen örneklerle benzer şekilde Klasik Osmanlı döneminde

---

²⁴ Şah Sultan'ın 1537 yılında yapılmış olan Eyüp'teki yapısı Sinan'ın mimarbaşı olmadan önceki yapıları arasındadır (Necipoğlu, 2005, s.294).

Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan'dan doğan şehzadesi Mehmed'in dayesinin Eminönü bölgesinde bulunduğu mahalleye adını veren bir camisi, Kağıthane ve İznik'te giderlerinin Haseki Hürrem Sultan'ın vakfından sağlandığı cami, medrese ve hamamdan oluşan küçük külliyesi vardır²⁵. Sultanın şahsi hizmetlerine bakan kethüda hatunlar da daye hatunlar gibi önemli kişiler olmuşlar ve yapılara banilik yapmışlardır. Valide Nurbanu Sultan'ın kedhürası Canfeda Hatun emekli maaşı ile İstanbul'da bir cami ve bir çeşmesi, kentin çevresinde bir köyde bir başka cami ve hamam yaptırmıştır (Peirce, 1996, s.177).

Osmanlı'nın saraylı kadınları sadece camiler yaptırmamışlardır. Haseki Hürrem Sultan'ın Edirnekapı'da Kariye Medresesi, Ayasofya ve Bahçekapı'da hamamları, Valide Nurbanu Sultan'ın Üsküdar ve Çemberlitaş'ta hamamları, Valide Mahpeyker Kösem Sultan'ın Eminönü'nde Yeni Valide Hanı, Turhan Sultan'ın Beşiktaş'ta bulunan çeşmesi örneklerinde olduğu gibi hanlar, hamamlar, su yolları, çeşmeler de hayır eserlerinin arasındadır (Peirce, 1996, s.277). Hayır amacından farklı olarak din dışı konut yapıları da bulunmaktadır. Mihrümah Sultan'ın eşi ile birlikte İstanbul'da Sinan tarafından tasarlanmış üç sarayı - Hipodrom Kadırga'da Rüstem Paşa Sarayı, Üsküdar'da külliyesinin yanında saray, Yeşilköy – Bakırköy yakınlarında Mihrümah Sultan'ın İskender Çelebi Bahçesi olarak bilinen bahçe sarayı -İsmihan Sultan'ın Kadırga'da yaptırdığı Topkapı Sarayı'nın bir örneği niteliğindeki sahilsarayı ve Nurbanu Sultan'ın Yenikapı ve Üsküdar'daki külliyesinin yanındaki sarayları 18.yy'da görülecek olan kadınların saray yaptırma yarışına örnek teşkil etmektedir (Peirce, 1996, s.255; Necipoğlu, 2005, s.300; Kayaalp-Aktan, 2005, s.137). Askeri alanda kadınlar arasında kışla yaptırma örneğine hiç rastlanmayacak olmasına rağmen Valide Hadice Turhan'ın Çanakkale Boğazı'nı koruma amaçlı boğazın iki yakasına yaptırdığı kaleler²⁶ bu alanda tekil örnek olarak kalmıştır (Thys-Şenocak, 2009, 4. Bölüm).

Osmanlı hanedan kadınları sadece yapı yaptırmakla kalmamış, Valide Safiye Sultan'ın savaş hazırlıklarına destek amaçlı kaynak bağışı, Valide Hadice Turhan Sultan'ın kale yapımını üstlenmesi, Mihrümah Sultan'ın devletin bunalıma girdiği

---

²⁵ Şehzade Mehmed'in dayesine ait yapılar tez kapsamında “Vakfa bağlı küçük vakıflar” başlığı altında incelenmiştir.

²⁶ Valide Hadice Turhan Sultan'ın Çanakkale Boğazı'na yaptırdığı kaleler Seddülbahir ve Kumkale'dir. Aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye'yi de onartmıştır (Thys-Şenocak, 2009, s.131).

dönemde servetlerini paylaşımı yolları ile yönetime de destek sağlamışlardır (Peirce, 1996, s.279-280, 281). Valide Nurbanu Sultan ve Valide Hadice Turhan Sultan camilerine kütüphaneler vakfetmişlerdir. İstanbul'da kütüphane kuran ilk kadın unvanını taşıyan Valide Nurbanu Sultan'ın kütüphane eserleri arasında 16 Kur'an bulunmaktadır (Peirce, 1996, s.275).

Valide Hadice Turhan Sultan'ın Çanakkale Boğazı'ndaki kalesine ait iki küçük camisi (47 kitap) ve İstanbul Eminönü'ndeki camisi (300'ün üstünde kitap) de padişahın saray hazinesinden gönderdiği kitaplarla doludur. Bu kütüphaneler için bazı eserleri de kendisi ısmarlamış olmalıdır. Bu hayır işi ile medreselerdeki öğrencilerin yararlanması sağlandığı gibi eserlerin hazırlanması için hattatlar, tezhip ustaları, ciltçiler ve diğer zanaatkarlara iş verilmiştir (Peirce, 1996, s.275-276). Safiye Sultan ve Handan Sultan gibi kimi valideler de eşlerinin türbelerinde Kuran okunması için de vakıflar kurulmuştur. Çeşitli tarikatlara mensup şeyhler de Osmanlı kadınları tarafından himaye edilmiştir. Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan, Haseki Hürrem Sultan, Mihrümah Sultan, Valide Safiye Sultan ve Valide Mahpeyker Kösem Sultan gibi saray kadınlarının görevlerinin iadesini sağladıkları, türbelerinin yapımını ya da bakımını üstlendikleri şeyhler bulunmaktadır (Peirce, 1996, s.278-279). Valide sultanlar Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerde de hayır işinde yarışmışlardır. Haseki Hürrem Sultan da dahil hemen hemen tüm valide sultanlar hacılara su sağlanması için deve ve su taşıyıcı, taşıyan araçlar vakfetmiş, Haremeyn'in yoksullarına ve yoksul hacılara giyecek dağıttırmış, Mekke Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirlerin camilerinde Kur'an okutmuştur (Peirce, 1996, s.278).

Osmanlı'nın saraylı kadınları diğer kadınlar için de girişimlerde bulunmuşlardır. Osmanlı tarihi, fahişeler, mahkumlar, esir ve yetimler için yardımlarda bulunmuş Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan, III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan, Valide Mahpeyker Kösem Sultan gibi hanedan kadınlarının hikayelerini barındırmaktadır (Peirce, 1996, s.267-68). Valide Sultanlar çeşitli çalışanların da geçimini sağlamışlardır. Kendi hizmetinde çalışanların, kadın kölelerin ve azadlı kölelerinin maaşı, azad edilirken verilen küçük servet ve çeyizlerinin karşılanması gibi hizmetler sağlamıştır. Bu hayır işleri arasına kölelerin azad edilmesini sadece dini amaçlı olarak değil, azad edip evliliğini sağladıktan sonra saray dışı dünya ile bağ kurmak amaçlı olarak desteklemiş ve iki taraf arasında bir iletişim ağı kurmak istemişlerdir (Peirce, 1996, s.279).

Osmanlı saray kadınlarının yaptırdığı yapılar ve edindikleri güç genel olarak değerlendirilecek olursa 16.-17.yy'a damgasını vuran kadın yapıları şüphesiz ki valide sultanlara aittir ve saygınlığı, siyasal gücü vefat eden eşinden dul kalmalarından değil –ki Avrupa'daki hemcinslerinin bu dulluktan güç aldıkları da olmuştur- eşinin yerine tahta çıkan oğlundan gelmektedir. Binalarında yer alan kitabelerde eşlerine değil tahtın sahibi oğullarına atıfta bulunmaları bunu kanıtlamaktadır (Thys-Şenocak, 2009, s. 108-114). Bunu anlamak pek güç değildir, hasekiler döneminde oğulları henüz veliahttır ve tahta çıkma olasılıkları kesin değildir. Bu durumdaki kadınlar henüz hanedan ile kan bağına sahip olamamış, hatta aile üyesi sayılmamışlardır. Fakat eşinin ölüp de oğullarının tahta çıkması garantilendiği zaman, hanedanın başındaki kişinin annesi olarak aile bağına sultandan sonra birinci sıradan katılmışlardır.

Saray kadınlarının yaptırmış olduğu eserlerin ölçeğinde büyümenin gösterdiği süreç, erken dönem kadınlarının yaptırdığı eserler imparatorluk ailesinin gücünü simgelerken klasik dönem ve sonrasına ait eserlerin haseki ve validelerinin bireysel gücünü yansıtmaya dönüşmesinin gösterdiği süreç ile paraleldir (Akkan, 2009, s.26). Bu süreçte Osmanlı saray kadınlarının gücünü Harem'deki statüsü, maiyetinin genişliği, yaptırdığı yapıların ölçeği ve yeri belirlemektedir (Peirce, 1996, s.249). Yapı etkinliğini yoğunlaştıran dinamikler ise kadınların artan politik gücü, hanedanlığın dindarlığı, maddi kaynaklarının çokluğu, kentsel gelişme stratejisinin bir parçası ve eksilen padişah otoritesini gizleyen perde olmalarıdır (Akkan, 2009, s.29).

Konu yer seçimi açısından değerlendirilecek olursa, hanedan mensubu kadınların kendilerini en görünür kılacak şekilde kentin önemli noktalarda büyük yapılar yaptırmaları, hanedan mensubu erkeklerin yapılarını aratmadığını ve en az onlarınki kadar halkı etkilemeye yeterli olduğunu göstermektedir (Thys-Şenocak, 2009, s.29). Kentin önemli noktalarına yapılmış olsa da sultanlarınki kadar seçkin araziler olmamış, yapıldığı dönem için şehrin dışında kalan Haseki Hürrem Sultan'ın Avratpazarı'ndaki külliyesi ve Mihrümah Sultan'ın Edirnekapi'daki külliyesi örneğinde olduğu gibi genel olarak bulunduğu bölgenin tek hanedan yapısı olmuştur (Peirce, 1996, s.267). Bölge olarak ise genelde İstanbul, Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal şehirler, bu şehirlerden İstanbul içinde Eyüp, Üsküdar gibi dış mahalleler, ya da şehri sınırlayan surların yakınları seçilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.274).

Osmanlı saray kadınlarının özellikle dinsel alanda oldukça yoğun bir imar faaliyetine kalkışmaları, Osmanlı toplumu içinde kadınların dinsel kariyer yapma şansının olmayışı ve bu boşluğun dine hizmet eden imar faaliyetleri ile kapanmaya çalışmasına bağlanmıştır (Akkan, 2009, s.28; Necipoğlu, 2005, s.70; Thys-Şenocak, 2009, s.29). ‘Allah’ın rızasını alma, sevap kazanma’ gibi dini yararlarının yanında, kamunun desteğini alma, statü ve zenginlik ilanı ve hayırseverliği halka gösterip minnettar bırakma gibi dünyevi getirileri de bulunmaktadır (Peirce, 1996, s.263).

Saraylı kadınların imar faaliyetlerinde yapılan harcamalar ise ya hasekilikleri ya da oğullarının saltanatı sırasında edindikleri çeyiz, mehir, maaş, mücevher, pahalı kumaş, lüks eşyalardan, padişah olan eş ya da oğulları, damatları ve kızları, devlet görevlileri ve yabancı elçiler tarafından fetihlerde, şehzade sünnetlerinde, elçi ziyaretlerinde, saraydan kız çıkarılması sırasında getirilen hediyelerden ve hergün, haftada, ayda ya da üç ayda bir verilen, haremdeki konumuna göre değişen maaşlardan elde edilmiştir (Thys-Şenocak, 2009, s.121-123; Peirce, 1996, s.286-289).

Hasekiyken ya da valideyken kendilerine tahsis edilmiş has topraklar da vardır. Padişahlar tarafından kendilerine temellük hakkı verilmiş topraklardan gelen vergi gelirleri, bu topraklardaki mülkleri (mahallelerde bulunan dükkânlar, evler gibi) ve diğer toprak gelirleri para biriktirmelerine yardımcı olmuştur. Miri topraklardan verilen has topraklardan başka paşmaklık (ayakkabı parası) denen topraklar da verilmiştir. Padişah ailesinden gelen kadınlara verilen paşmaklık hasları vezirlere verilen haslardan farklı olarak, bir göreve getirilip görevden alınmadıkları için ömür boyu kendi tasarruflarında kalmış ve kendinden alınıp başkasına verilmemiştir. Bir kadının hasa ihtiyacı kalmadığında ya da vefat ettiğinde ise o has miri topraklara geri dönmüş, ileriki bir dönemde başka bir valide sultana verilmiştir²⁷. Bu durum önceden belirlenmiş bir takım miri toprakların devamlı valide sultanlara paşmaklık olarak verilmek üzere ayrılmış olduğunu göstermektedir. Bu topraklarda tarımdan, madencilikten, gümrük ve liman vergilerinden gelir sağlanmıştır. Vefatından sonra el değiştirememesi ve böylece kendi adlarını yaşatmak için vakıf eserleri yaptırmış, toprakları da bu vakfa bağlayarak eserlerine devamlı gelir sağlamış, akrabalarına,

---

²⁷ Örnek olarak Valide Safiye Sultan’a ait toprakların vefatından sonra Valide Mahpeyker Kösem Sultan’a verilmesi, Kösem Sultan’a ait toprakların da vefatından sonra Valide Hadice Turhan Sultan’a verilmesi gösterilebilir (Peirce, 1996, s.284).

gözdelerine ya da bağışlarını esirgemek istemediği diğer kişilere yaşam boyu ödenek ayırmışlardır (Thys-Şenocak, 2009, s.122; Peirce, 1996, s.282-284).

Tüm bu mal varlıklarına rağmen padişahın izin almadan yapı yapamamışlardır. Önce arazi seçilmiş, padişahın izin alınmış, bu arazi yapıyı yaptıracak olan kadın sultanın üstüne geçirilmiş, daha sonra yapı yapılmıştır. Haseki Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan ve diğerleri yaptıracakları yapıların arazisi için izin almış ve tapularını üzerlerine geçirmişlerdir (Singer, 2002).

Bazı kadın yapılarının historiografik metinlerde döneminin padişahı tarafından yaptırıldığı bilgisinin yer alması, arşiv belgeleri gibi bürokratik metinlerde baninin adının geçmemesine bakılacak olursa saray kadınlarının kişisel serveti Osmanlı sistemi içinde devlet gelirinin el değiştirmesi şeklinde elde edilmiştir. Rical grubunda sık rastlanan, sadece devletten aldıkları parayla değil, ekonomik girişimlerle ve yatırımlarla genişletilen kişisel servetler kadınlarda görülmez (Tanyeli, 1999, s.79-80). 16. ve 17.yy’larda Osmanlı hanedan kadınlarının önüne kolaylıkla serilen bu servet ve servetin kadınlar tarafından hayır işlerinde kullanılmasının sağlanması, edindikleri servetleri kamu yararına kullanmaya teşvik etme amaçlı gibi görünmektedir (Peirce, 1996, s.289-290).

3. HASEKİ HÜRREM SULTAN VE VAKFİYESİ

3.1 Haseki Hürrem Sultan'ın Hayatı

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi ve II. Selim'in annesi olan Haseki Hürrem Sultan, döneminin gezginleri, elçileri, Osmanlı ve günümüz tarihçileri tarafından üzerinde en çok durulan Osmanlı Haremi'ndeki cariyelerden biridir.

Haseki Hürrem Sultan hakkında kaynaklarda yapılan açıklamalar soyu, fiziki özellikleri, hayatı ve ölümüyle ilgili bilgiler vermektedir. Yabancı gözlemcilerin yazılarında Haseki Hürrem Sultan'a geniş yer verilmesine rağmen abartılı ve taraflı bir tutum sergileyenler bulunmaktadır. Osmanlı tarihçilerinin eserlerindeki ise Osmanlı'nın şerefli olduğunu düşündükleri dönemin, bilhassa Harem hayatının daha yumuşatılmış anlatımıdır. Eldeki sınırlı ve doğruluğu kanıtlanamayan verileri kullanarak günümüz tarihçileri Haseki Hürrem Sultan'ın hayatını kaleme almışlardır. Haseki Hürrem Sultan'ın önemi yaşadığı dönemden, Osmanlı Sarayı'na getirdiği yeniliklerden ve etkin rol oynadığı düşünülen siyasi olaylardan ileri gelmektedir.

Uyruğu

Haseki Hürrem Sultan'ın uyruğu, adı ve doğum yılı, tartışılanların ve fikir farklılıkların başında gelmektedir. Rus, Slav, Litvanyalı, Ukraynalı, Polonyalı, Leh, hatta Fransız ya da Çerkez olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Günümüzde ortaya atılan bir iddia da İtalyan asıllı soylu bir aileden olduğudur. Doğum yılı hakkındaki tahminler 1500-1506 yılları etrafında toplanmaktadır ve asıl adı için *Alexandra – Anastasia- Nastia- Nastusen'ka- Margherita,- Roxelana –Rosanne - Rossa* gibi adlar kullanılmıştır.

Döneminin Osmanlı tarihçileri, seyyahları ve elçileri Rus asıllı olduğu konusunda hemfikirdir. Mekki 1557-58 tarihli eserinde Rus asıllı olduğunu ve annesi tarafından yetiştirilip oğluna şehzade iken sunulduğunu belirtmektedir (Necipoğlu, 2005, s.268). 1526'da İstanbul'a gelen Venedik balyosu Pietro Bragadino, 1534'te gelen Daniello Ludovici ve Saray'da iç oğlan olarak bulunan Menavino da Rus asıllı olduğunu belirtenlerin başında gelmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.163). Kırım'daki

Litvanya elçisi Mikhail Litvin (Mikhalon Lituan), 16.yy'ın ortalarında 1550'de aldığı notunda Türk'ün eşi ve veliaht şehzadesinin annesi olan kadının yıllar önce kendi memleketinden kaçırılmış olduğunu bildirmektedir (Yermolenko, 2005, s.234). 1553-54 yıllarında İstanbul'da bulunan Navagero ve Trevisano yazılarında onun Rus olduğunu belirtmektedirler. 1621-22 yıllarında Polonya'nın Osmanlı elçisi olan Samuel Twardowski, Haseki Hürrem Sultan'ın Podolia'da küçük bir köy olan ve Lviv yakınlarında bulunan Rohatyn'deki Ortodoks rahibin kızı olduğunu Türklerden duyduğunu belirtmiştir. Bukovina bölgesinde eski bir anonim türkûde güzel ve genç kız olan Nastusen'ka (Anastasia)'nın Tatarlar tarafından Rohatyn'dan kaçırılıp Türklerin Haremi'ne satılmasını hikaye etmesi Twardowski'nin anlatılarını doğrulamaktadır (Yermolenko, 2005, s.234). 16.yy'ın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan seyyahlardan Gerlach da Haseki Hürrem Sultan'ın adının Rus asıllı olmasından dolayı *Russa* olduğunu, Rusya'dan esir alındığı için bu adın konulduğunu belirtmiştir (Gerlach, 2007, s.693).

Haseki Hürrem Sultan'ın asıl adı olarak Anastasia Lisowska'nın her ne kadar 19.yy'da ortaya atıldığı düşünülse de Ukrayna için çok eskiye dayanan bir görüşe göre Kral I. Sigismund ile sarayında hizmetçi olarak çalışan Kniazh'lı Leksandra adlı bir kadın aşk yaşamış, bu aşktan da Nastia Lisowska ya da diğer deyişle Roxolana doğmuş, çocukluğunda ona 'prenses' olarak hitap edilmiş, ancak Leksandra'nın Gavriil Lisowski ile evlenmesi ile Anastasia Lisowska olarak büyümüştür²⁸ (Yermolenko, 2005, s.248).

Taşkıran'ın çalışmasından edinilen bilgilere göre ise Alderson (1956), *The Structure of the Ottoman Dynasty* adlı kitabında Slav asıllı olduğunu belirtirken ilk adının 'Rus' kelimesinden gelen *Roxelana* olduğunu savunmuştur. Alzonne (1936) 'İstanbul' adlı kitabında Rusya'nın Polonya Köyü'nde doğduğunu asıl adının Acemce kökenli *Khourem* olduğunu, çok neşeli olmasından dolayı *Joyeuse* denildiğini belirtmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın Rus asıllı olduğunu, güzelliği ve aklı ile nüfuz sahibi olduğunu belirten tarihçilerden biri de II. Abdulhamid'in saltanatı sırasında yayınlanan *Kamusü'l-âlâm* adlı kitabıyla Şemseddin Sami'dir (Taşkıran, 1972, s.14-15).

---

²⁸ Bu hikaye günümüzde kabul gören Rutenyalı varlıksız bir rahibin kızı olduğu yönündeki görüşlerin tersine Roxolana'nın Osmanlı Sarayı'na gelmeden önce doğuştan soylu olduğunu ortaya atmaktadır.

Haseki Hürrem Sultan'ı konu alan çalışmalar ile günümüz tarihçileri ise Haseki Hürrem Sultan'ın Polonya'nın bir parçası olan Batı Ukrayna'da yaşayan Rutenyalı varlıksız bir Katolik rahip olan Marsigli'nin 1504-1506 yılında doğan kızı olduğunu, asıl adının Aleksandra Lisowska olduğunu, Tatarlar tarafından Dinyester (Dniestr) üzerinde Lvov (Lviv) yakınındaki Rogatin (Rohatyn) kentinden dokuz yaşındayken esir edildiğini, Kırım Sarayı'nda birkaç yıl terbiye gördükten sonra gönderildiği Osmanlı Sarayı'nda 'şen, neşeli, güleç' anlamlarına gelen 'Hürrem' adının verildiğini (16.yy Osmanlı tarihçisi Âli'ye göre 'Hürremşah' adı verilmiştir), Avrupalıların ona ya 'Rutenyalı Bakire' anlamına gelen Lehçe bir terimden dolayı *Roxelana*, ya Rusyalı kökenini vurgulayan *la Rossa* ya da 'gül, Rus kızı' anlamındaki *Rosa*, *Rosanne*, *Ruziac*, *La Rossa* dediklerini belirtmektedirler (Peirce, 1996, s.77; Necipoğlu, 2005, s.268; Sakaoğlu, 2009, s.163-4; Öztuna, 1965, s.182; Gökbilgin, 1950, s.593). Türk tarihçilerinden Danişmend, kronolojisinde Haseki Hürrem Sultan'ın Rus, Leh, Fransız, Çerkes olduğu yönde rivayetlerin olduğunu, Osmanlı Sarayı'nda kadınlar saltanatını kurduğunu, *Roxelane*, *la Russe*, *la Rossa* olarak da bilindiğini belirtmektedir (Danişmend, 1947-1961).

Rutenya kökeninin ve *Rossa* benzeri adların Haseki Hürrem Sultan'a yakıştırılmasında doğruluk payının olabileceği de birtakım savlar ile ortaya konulmuştur. Taşkiran, Rohatyn veya Rogatino kasabasında oturanların kızıl saçlı bir boydan geldiğini, bu tipe Haseki Hürrem Sultan'ın anlatılagelen fiziki yapısının uyduğunu, İtalyanca'da *Rossa*'nin kırmızı demek olduğunu belirtmiştir (Taşkiran, 1972, s.15). Yerasimos da Hürrem Sultan'ın adının Rus anlamındaki *Russe* ya da kızıl saçlı anlamındaki *rousse* sözcüğünden türediğini belirtmiştir (Yerasimos, 2000, s.258). Yermolenko'nun belirttiğine göre ise *Roxalana* kelimesi Ukrayna'nın batısında bulunan Ruthenia ya da Rutenia'dan geldiği ve bu bölgenin değişik zamanlarda Kızıl Rus, Galicia ya da Podolia (Polonya'ya dahil) olarak anıldığı belirtilmektedir. *Roxolani* adı ise eskiden Sarmatian kabilesine ve Dniester Nehri üzerindeki yerleşimi tarafından kullanılmıştır. Bu günlerde ise Ukrayna'nın Odesse bölgesine denilmektedir (Yermolenko, 2005, s.234). Yine Yermolenko'dan edinilen görüşe göre Haseki Hürrem Sultan'ın Osmanlı Haremi'nde olduğu halde diğer Harem kadınlara nasip olmayacak hakları elde edebilmesi, Ukrayna ve Polonya'da kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması, bu bölgelerdeki özgür kadınların ruhunu taşımasına bağlanmaktadır (Yermolenko, 2005, s.241).

Yeni olarak ortaya atılan bir başka görüş ise yukarıda belirtilen tüm bilgileri bir tarafa itmektedir. Vatikan Gizli Arşivi'nde 15 yıldan uzun süredir araştırmalarda bulunan Türkiye Katolik Ruhani Reisler Kurulu'nun resmi tarihçilerinden Rinaldo Marmara, bu arşivden edindiği bir belgeden yola çıkarak Haseki Hürrem Sultan'ın İtalyan asilzadesi Hanne Marsigli'nin kızı Margherita Mersigli olduğunu belirtmektedir. Türk korsanların İtalya'nın Siena bölgesindeki Collechio Şatosu'na saldırdığını, Hanne Marsigli'ye ait olan bu şatodan Leonardo ve Margherita adlı iki çocuğundan erkek olan Leonardo'nun bırakılıp, güzel kızıl saçları olan Margherita'nın Osmanlı Sarayı'na vermek için kaçırıldığını belirtmektedir (Marmara, 2012). Bu bilgi de Polonya Kralı I. Sigismund'un gayri resmi kızı olarak asil doğduğu yönündeki görüşlere benzer şekilde Rutenya'lı varlıksız papazın kızı olduğu yönündeki görüşlere karşı gelerek asil ve zengin bir ailenin kızı olduğunu vurgulamaktadır. Bu yeni bilgide geçen İtalyan asilzadelerinden *Marsigli* soyadının Sakaoğlu'nun Haseki Hürrem Sultan'ın hayat hikayesi için verdiği bilgide geçen varlıksız papazın adı ile aynı olması dikkat çekicidir (Sakaoğlu, 2009, s.164; Marmara, 2012).

Haseki Hürrem Sultan portrelerine göre fiziksel görünüşü

Haseki Hürrem Sultan'ın uyuğu kadar fiziksel yapısı hakkında da yorumlar yapılmıştır. Ukraynalı ve Polonyalı kaynaklarda Hürrem Sultan'ın güzelliği vurgulansa da Venedik Balyosu Pietro Bragadin, Haseki Hürrem Sultan'ın güzel olmadığını, fakat şirin, minyon, endamlı ve genç olduğunu belirtmiştir. Güler yüzü nedeniyle de Hürrem adı verilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.268-269; Yermolenko, 2005, s.234). Dernschwam da şişman, âtıl, kaba saba bir kadın olarak çirkinliğini vurgulayıcı tanımlamalarda bulunmuştur (1987, s.188). Uyuğu hakkındaki görüşlerden yola çıkılarak Rusça ve Lehçe bildiği, mektuplarından yola çıkılarak Saray Türkçesi ve Divan Edebiyatı'nı öğrendiği, kişisel eşyalarından ve diğer hanedanlara hediye ettiklerinden yola çıkılarak kumaş, giysi, desen ve modadan anladığı varsayılabilir (Sakaoğlu, 2009, s.163).

Fiziki yapısı hakkında fikir verebilecek bir diğer veri de yaşadığı dönemlerde ve daha sonra yapılmış olan portreleridir. Haseki Hürrem Sultan'a atfedilen dokuz portreden ikisi duruş açıları, hotozunun yukarıya doğru daralarak uzaması ve damla şekilli küpeleri ile ortak dile sahiptir. 16.yy'da yapılmış olan bu iki portreden ilkinin kesin yılı ve yapanı bilinmemektedir. Diğer portrelerinde olduğu gibi Haseki Hürrem

Sultan'ı iri gözlü, hokka ağızlı ve ince burunlu gösteren bu yağlıboya portrede diğer tüm portrelerden farklı olarak yuvarlak yüzlü ve yazı yazmakta olarak betimlenmiştir (**Şekil 3.1**). Kırmızı kadifeden yapılmış olan kıyafetinde tek aksesuar olarak inci düğmeler ve belindeki kemer dikkati çekmektedir. Tüm saçını içinde toplayan hotozunun alın kısmında ucunda inci bulunan bir madalyon yer almaktadır. Arşidük Ferdinand koleksiyonunda da (Sakaoğlu, 2009, s.179) 16.yy ressamlarından Tiziano Vecellio'ya (1490-1576) ait olduğu düşünülen bir portresi bulunmaktadır. Portrenin kesin tarihi bilinmemektedir ancak aynı ressamın Kanuni Sultan Süleyman'ı resmettiği portresinin 1539 yılına ait olduğu düşünülürse yakın tarihli olmalıdır. Bu portrede de Haseki Hürrem Sultan yan durmuş olarak yarı cepheden çizilmiştir (**Şekil 3.2**). Başının alın kısmında büyük yeşil taşı bulunan hotozu, üzerinde yarım kollu ve açık yakalı saray kıyafetiyle betimlenmiştir. Örgülü saçları arkaya atılmış, alnı ve şakaklarına zülüfler inmiştir. Aksesuar olarak hotozunda çeşitli renklerde taşları ve kulağında diğer portredeki gibi damla şeklinde küpeleri bulunmaktadır.

Şekil 3.1 : Haseki Hürrem Sultan Portresi, 16.yy, (tr.wikipedia.org).

Şekil 3.2 : Tiziano Vecellio (15.yy) tarafından resmedilmiş portre (tr.wikipedia.org).

Portrelerinden bazıları duruş açıları, kıyafetleri ve yüz ifadeleri açısından ortak bir dile sahiptir. Haseki Hürrem Sultan'ın hayatta olduğu dönemde resmedildiği kesin olarak bilinen tek portre, Matteo Pagan tarafından çizilen Venedik'te bulunan 1550 yılına ait gravürdür (Necipoğlu, 2005, s.268). Bu portrede mücevherli hotozu, küre şeklindeki küpesi, ince kaşları, şakaklarına inen zülüfleri, taşlı kolyesi, hilal ve çiçek desenli kıyafeti ile betimlenmiştir (**Şekil 3.3**). Yine benzer şekilde Topkapı Sarayı'nda bulunan ve sanatçısı bilinmeyen 18.yy'a ait portresinde (Sakaoğlu, 2009, s.179) mücevherli hotozu, ince kaşı, taşlarla süslü kolyesi, hükümdarlık simgesi olan kulağındaki hilal küpesi (mengüş) ve haseki sultanlığını vurgulayan kıyafeti ile gösterilmiştir (**Şekil 3.4**). 1638 tarihli Richard Knolles tarafından çizilen başka bir gravürde de (Tuğlacı, 1985, s.303) benzer şekilde hotozu, ince kaşı, taşlı kolyesi, arkadan toplanmış kabarık saç, geniş yakalı kıyafeti ile betimlenmiştir (**Şekil 3.5**). Bu portrelerde giysi ve aksesuarlarına özen gösterir imajı yaratılmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.178).

Şekil 3.3 : 1550 tarihli Matteo Pagan portresi (Necipoğlu, 2005, s.268).

Şekil 3.4 : TSM'de bulunan portresi, 18.yy (Tuğlacı, 1985, s.302).

Şekil 3.5 : 1638 tarihli Richard Knolles portresi (Tuğlacı, 1985, s.303).

Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu bilinen diğer üç portre ise yan profilden çizilmeleri, burun yapıları, örgülü saçları ve genç-orta-yaşlı olarak yaşam evrelerini yansıtmaları açısından benzerlik göstermektedir. Sultan Süleyman'ın yaşlılık devrinde İstanbul'a gelen Danimarkalı ressam Melchior Lorichs'in 1581 tarihli Haseki Hürrem Sultan gravürü Danimarka Kongilige Kobberstik Samling'de bulunmaktadır ve diğer portrelerden farklı olarak orta yaşlı çizilmiştir (Şekil 3.6) (Taşkıran, 1972, s.16). Yine de diğer portrelere benzer şekilde elinde çiçek, başında lale ve baklava motifli, inci işlemeli hotozu ve kulaklarında armudi küpeler ile betimlidir. İtalya Floransa'da bulunan yağlıboya portrede ise '*Rosa Solimani Turc imp. Vxor*' (Türk İmparatoru Süleyman'ın Gülü) yazmaktadır ve Sakaoğlu'na göre hamile gibi gözükmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.179). Genç yaşta gösterilen Haseki Hürrem Sultan'ın siperlikli şapkası üzerinden dolanan yaşmağı çenesinin altından dolanmış, kıyafetinin geniş yakası arkada sırtını açıkta bırakacak kadar geniş devam eder gibidir (Şekil 3.7). İtalyan bir ressam tarafından çizilen ve Viyana Sanat Tarihi Müzesi'nde bulunan, ancak tarihi bilinmeyen portre (Tuğlacı, 1985, s.303) ise yine yan profilden çizilmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ı orta yaşlı ve balık etli gösteren bu portrede önüne ve arkasına dağıtılmış örgülü saçları, incilerle süslenmiş hotozu, takısız ve sade kıyafetli olarak betimlenmiştir (Şekil 3.8).

Şekil 3.6 : a. Melchior Lorichs'in 1581 tarihli gravürü (Fischer, 2009, s.107).

Şekil 3.7 : İtalyan ressamına ait yağlıboya portre, Floransa, t.y (Tuğlacı, 1985, s.302).

Şekil 3.8 : İtalyan ressamına ait yağlıboya portre, t.y, (Tuğlacı, 1985, s.303).

Haseki Hürrem Sultan'ın 18.yy'da Alman Barok ressam Anton Hickel tarafından resmedildiği portrede ise, diğerlerinden çok farklı olarak odalık gibi betimlenmiştir (Şekil 3.9). Yine diğer portrelerden farklı olarak Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte resmedilmiş olup vücudu diz kapaklarına kadar oldukça geniş açıdan alınmıştır. Hotozu karmaşık, saçları dağınık ve boyun bölgesi açık olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın önünde oturan Haseki Hürrem Sultan, onu müziği ile eğlendirmektedir. Haseki Hürrem Sultan'ı anavatanı olarak benimsenen Ukrayna'nın Rohatyn kentinde anısına bir anıt yaptırılmıştır (Şekil 3.10). Alnında bandajı, üstünde imparatorluk kıyafeti ve kolyesi ile betimlenen bu anıt bir eline aldığı gülü ve diğer elinde tuttuğu hotozlu tacı ile portrelerine benzemektedir.

Şekil 3.9 : A. Hickel'in tablosu: 'Roxelana ve Sultan', 1780 (tr.wikipedia.org).

Şekil 3.10 : Hürrem Sultan'ın Ukrayna, Rohatyn'deki heykeli (tr.wikipedia.org).

Haseki Hürrem Sultan'a ait portreler genel olarak güzelliği ile değil, yüzünde zarıflığı, inceliği ve zekiliği verilmeye çalışılması, elinde gül tutuşu, başında haselik hotozu, küpeleri, uzun kollu yakası arkaya atık giysisi ile ortak bir dile sahiptir. Giyim kuşamı da statüsünün büyüklüğünü vurgulamaktadır (Sakaoğlu, 1999, s.572; Sakaoğlu, 2009, s.163, 178). Hemen hemen tüm resimlerinde yüz hatları benzer şekilde ince ve uzun gösterilmiş, gözleri iri, burnu kalkık ve hokka ağızlı verilmiştir (Sakaoğlu, 2009, s.179). Haseki Hürrem Sultan'ın Harem yaşantısının kuralları gereği ulaşılması güç, hatta erkekler için imkansız olduğu ve resamlara poz vermeyeceği göz önünde bulundurulursa ne kitaplardaki tasvirler ne de portreler bize doğru bilgiler verebilir niteliktedir. Lorichs hariç bilinen diğer ressamalar Türk topraklarına gelmemiş olması da gerçeğe uygun çizilmediğini göstermektedir. Ancak hem sağlığında, hem de öldükten sonra, çeşitli yüzyıllarda portrelerinin yapılmasına bakılırsa portrelere konu olma özelliği hep güncel kalmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.178).

Osmanlı Sarayı'na gelişi

Haseki Hürrem Sultan'ın Osmanlı topraklarına ne zaman ve ne şekil geldiği hakkında da bilgiler rivayetler aracılığıyla elde edilmiştir. Sultan Süleyman'ın şehzadeligi sırasında, validesi Hafsa Sultan'ın kölesi olduğu, sonrasında Sultan Süleyman'a sunulduğu ya da kardeşi Hadice Sultan veya o sıralarda hasodabaşı olan İbrahim Paşa tarafından Sultan Süleyman'a hediye edildiği rivayetler arasındadır. Peirce saltanatının ilk yıllarından hemen önce ya da ilk yıllarında geldiğini düşünmektedir; padişaha cülus hediyesi olarak sunulmuş olabileceğini de belirtmektedir (Peirce, 1996, s.77). Taşkiran, Haseki Hürrem Sultan'ın asıl sahibinin İbrahim Paşa olduğunu ya da Sultan Süleyman'ın şehzadeligi sırasında, annesi Hafsa Sultan'ın kölesi olduğunu söyleyen kaynakların bulunduğunu belirtmektedir. Fakat Manisa Sarayı'nın personellerini ad vererek açıklayan Manisa şer'îye sicillerinde, Hürrem ya da *Roxilan* adına rastlamadığını, bu yüzden bu ihtimali kabul etmenin mümkün olmadığını da eklemiştir (Taşkiran, 1972, s.15). Böyle bir belgenin bulunmadığını Sakaoğlu da belirtmektedir. Sakaoğlu, Şehzade Mehmed'i 1521'de - Süleyman'ın padişahlığının ikinci yılında- doğurmasından yola çıkarak, 1520 yılında, doğrudan İstanbul Sarayı'na girmiş de olabileceğini düşünmektedir. Manisa Sarayı'na alınmış olma olasılığının cariyelik koşullarında olabileceğini belirtmiş, bunun nedeninin de ne kadar güzel olursa olsun cariyelerin Harem'deki birkaç yıllık acemilik eğitiminden sonra sultana ya da şehzadeye sunulduğuna bağlamıştır. Haseki Hürrem Sultan acemilik evresini, 1510'larda Kırım Sarayı'nda, Manisa ya da İstanbul saraylarında veya Hasodabaşı Pargalı İbrahim'in gözetiminde bir yerde geçirebileceğini varsaymıştır (Sakaoğlu, 2009, s.164).

1553-55 yılları arasında İstanbul'a gelmiş olan Dernschwam ise, annesi ve babasını bilmeden yetim bir Rus kızı olarak Osmanlı topraklarına ilk geldiğinde Sultan Süleyman'ın kız kardeşinin haremde gizlice yetiştirildiğini, sonrasında Valide Sultan'ın Harem Odası'na verildiğini ve annesi tarafından oğluna hediye edildiğini belirtmektedir (Dernschwam, 1987, s.186). Uluçay ise Haseki Hürrem Sultan'ın 14-17 yaşları arasında Osmanlı Sarayı'nda cariyelik yaptığını belirtmektedir (1992, s.34). Uluçay aynı zamanda Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın Haremi'ne girmesini Şehzade Mahmud ve Şehzade Murad'ın anneleri olup olmamasına bağlamaktadır. Eğer Haseki Hürrem Sultan bu şehzadelerin annesi ise Sultan Süleyman ile şehzadeligi döneminde, değil ise saltanatının ilk senesinde

Harem'ine dahil olmuş olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Bunu da tahta çıkışından bir sene sonra Haseki Hürrem Sultan'ın Şehzade Mehmed'i doğurmasına bağlamaktadır (Uluçay, 2001, s.24). Yermolenko ise Haseki Hürrem Sultan'ın Osmanlı Sarayı'na 1517-1520 yılları arasında ama Sultan Süleyman'ın tahta geçmesinden önce 15 yaşlarında iken geldiğini belirtmektedir (2005, s.233). Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan'ı Kefe'deki sancağında iken tanımış olabileceği de belirtilmektedir (Atıl, 1987, s.21).

Çocukları

1521 yılında Şehzade Süleyman padişah olduğunda diğer iki oğlu olan Şehzade Mahmud ve Şehzade Murad'ı kaybetmiş, fakat aynı yıllarda Haseki Hürrem Sultan hanedanın devamı için çocuklar vermeye başlamıştır (Peirce, 1996, s.72-73). Osmanlı Sarayı'na geldikten sonra cariyelik döneminde Kanuni Sultan Süleyman'a ardı ardına çocuklar veren Haseki Hürrem Sultan, Şehzade Mehmed'i H.927-1521, Mihrümah Sultan'ı²⁹ H.928-1522, Şehzade Abdullah'ı H.929-1522-23, Şehzade Selim'i H.930-1524, Şehzade Bayezid'i H.931- 1525 yılında doğurarak beş senede beş çocuk vermiştir (Necipoğlu, 2005, s.268; Peirce, 1996, s.80). Bu çocuklardan Abdullah üç yaşında iken 1526 yılında ölmüş, 1531 yılında ise son çocuğu Şehzade Cihangir'i doğurmuştur. Şehzade Mehmed'i doğurduğunda Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi olan Mahidevran Hatun'dan olan oğlu Şehzade Mustafa (d.1515) 6 yaşında iken, Şehzade Cihangir'i doğurduğunda ise 16 yaşına gelerek sancağa çıkma yaşına girmiştir. Şehzade Mustafa bir sonraki kuşağın erginliğini sağladığı için Şehzade Cihangir ile hanedanın devamı için gerekli olan üreme politikası Kanuni Sultan Süleyman dönemi için son bulmuştur (Peirce, 1996, s.80).

Normalde cariyelerin birden fazla şehzade doğurmasına izin verilmemiştir. Cariyeler arasında eşit durum yaratması, hasekilerden birinin padişah üzerindeki etkisinin fazla olup, şehzadelerinden birinin tahta diğerinden fazla yaklaşmaması için 1 haseki- 1 şehzade kuralına uyulmuştur (Yermolenko, 2005, s.233-234). Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a çok erkek evlat vermesi ile ilgili ilginç bir

---

²⁹ Kanuni Sultan Süleyman'ın adı ve anneleri bilinmeyen üç kızından daha bahsedilir. Bunlardan birinin Mahidevran'dan doğan kızı olduğunu ve sultanın süt kardeşi Yahya Efendi'ye manevi evlat olarak verildiği ve türbesinde "Kanuni Süleyman'ın kızı, Yahya Efendi'nin manevi kızı Tasasız Raziye Sultan" yazdığı belirtilmektedir. adı bilinmeyen bir diğer kızının ise İnebahtı savaşında şehit olan Kaptanıderya Müezzinzâde Ali Paşa'nın zevcesi olduğu, 1521 tarihinde bebekken ölen bir kızının daha olduğu bilinmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.191).

hikaye Kara tarafından Lamartine'den alınarak aktarılmaktadır. Verdiği bilgiye göre Mahidevran Hatun'dan dört çocuğu olan Kanuni Sultan Süleyman'ın çocuklarından o dönemde 6 yaşında olan Şehzade Mustafa hariç üçünün zamansız ölümü³⁰ Valide Hafsa Sultan'ı endişelendirmiş ve veliaht kalmama riski sorununa çözüm olarak Haseki Hürrem Sultan'a ve onun kısa sürede çok erkek evlat vermesine ihtiyaç duyulmuştur (Kara, 2010, s.37). Hanedanın acil varis ihtiyacı elçilerin gözünden de kaçmamıştır. 1522 tarihli Minio'nun raporunda Sultan Süleyman'ın sadece küçük varisler bırakarak ölmesi durumunda imparatorluğun karışacağından bahsetmesine bakılacak olursa Haseki Hürrem Sultan'ın erkek çocuklarının çokluğuna sultan ve annesi sevinmiş olmalıdır (Peirce, 1996, s.80). Haseki Hürrem Sultan'ın beş sene boyunca sürekli hamile kalarak beş çocuk vermesi ancak bu durumla açıklanabilir.

Harem'de haseki olarak geçirdiği ilk on yılı, evliliği ve Harem'i Yeni Saray'a taşıması

Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın Harem'ine girmeden önce ve girdikten sonra ardı ardına evlat verdiği yıllarda Kanuni Sultan Süleyman'ın birçok cariyesi bir de erkek evlat veren başka bir hasekisi bulunmaktadır. Sultan Süleyman'ın Manisa'da şehzadelik yaptığı dönemlerde Manisa Sarayı'na kayıtlı 17 cariyeden biri olan Mahidevran Hatun 1515 yılında Şehzade Mustafa'yı doğurmuş ve Harem'deki statüsü yükselmiştir (Peirce, 1996, s.72-73). Şehzade Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim'in vefatı ile 1520 yılında İstanbul Topkapı Sarayı'na geldiğinde hasekisi Mahidevran Hatun ve validesi Hafsa Sultan da İstanbul Bayezid'teki Eski Saray'a gelmişlerdir. Haseki Hürrem Sultan da Harem'deki ilk yıllarını padişahın ilk hasekisi Mahidevran Hatun ve validesi Hafsa Sultan arasında geçirmiştir. Mahidevran Hatun ile verdiği cariyelik savaşında Harem'in sükunetini korumaya çalışan Hafsa Sultan olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarındaki Harem yaşantısı Osmanlı kaynaklarında bahsedilmekten kaçınıldığı için ancak Batılı kaynaklardan öğrenilebilmektedir. Venedik elçisi Mario henüz genç yaşta olan padişahın '*çok şehvet düşküni*' olduğunu ve '*kadınlar sarayını*' sıklıkla ziyaret ettiğini yazmaktadır (Peirce, 1996, s.77). Bundan birkaç sene sonra, Haseki Hürrem Sultan'ın padişahın

---

³⁰ Sultan Süleyman'ın Belgrad seferinde iken ve İstanbul'a döndüğü 1521 yılında çiçek hastalığından öldüğü düşünülen oğulları Şehzade Murad, Şehzade Mahmud'un ve Raziye Sultan olarak bilinen kızının annesi Gülfem Hatun da olabilir (Peirce, 1996, s.79-80).

ilgisini çekip Mahidevran Hatun'un gözden düşmesini sağlamasına yönelik en erken tarihli bilgi niteliğinde olan Venedikli diplomat olan Pietro Zen (1524) ise , Sultan Süleyman'ın artık Haseki Hürrem Sultan'a bağlı olarak tek eşli yaşadığı yönündeki gözlemlerde bulunmuştur. Bu gözlemler 1526 yılında Pietro Bragadin tarafından da kaydedilmiştir. Bragadin ve Luigi Bassano sultanın tek eşli ve eşine sadık olduktan sonra Harem'deki cariyeleri birer birer evlendirerek sarayından uzaklaştırdığını da bildirmiştir (Necipoğlu, 2005, s.268; Peirce, 1996, s.77-78). Haseki Hürrem Sultan'ın etrafında kendine rakip olabilecek cariyelerin evlenmesini sağlayarak saraydan tek tek uzaklaştırması Bragadin'in raporunda ayrıca bir olayla örneklendirilmektedir. Bragadin'in naklettiğine göre, bir sancak beyinin sultan ve validesi için verdiği iki güzel Rus kızı gören Haseki Hürrem Sultan çok mutsuz olmuş ve ağlayarak kendini yerlere atmıştır. Kendine verilen kızı da sultana vermiş olan validesi Hafsa Sultan bu olaya çok üzülmüş ve kızı geri alarak bir sancak beyine göndermiştir. Bu kızların sarayda kalması durumunda üzüntüsünden ölebilecek olan Haseki Hürrem Sultan uğruna geleneği bir kenara atan sultan da kendine verilen kızı başka bir sancak beyine göndermeye razı olmuştur (Peirce, 1996, s.78).

Bir başka elçi Bernardo Navagero'nun 1553 tarihli raporu ise Haseki Hürrem Sultan'ın sultanın sevgisini nasıl kazandığını ortaya koymaktadır. Bu rapora göre biri ilk oğlu Şehzade Mustafa'nın annesi olan Çerkez uyruklu diğeri uğruna atalarının geleneğini çiğneyerek evlendiği Rus uyruklu iki kadın arasından Haseki Hürrem Sultan padişah tarafından o kadar sevilmiştir ki, Osmanlı tarihinde ondan büyük otorite sahibi olan kadın gelmemiştir. Tatlı ve mütevazi olan Haseki Hürrem Sultan, sultanın karakterini çok iyi tanımaktadır ve onun gözüne girmenin yolunu bulmuştur. Sultanın Haseki Hürrem Sultan'dan memnun kaldığını öğrenen Mahidevran Hatun, Haseki Hürrem Sultan'a hakaret etmiş ve "hain, satılık et" demiştir. Kendisi ile yarışmasına sinirlenen Mahidevran Hatun yüzüne saldırmış ve giysilerini yırtmıştır. Birkaç gün sonra sultanın huzuruna çağrılan Haseki Hürrem Sultan huzuruna çıkamayacak durumda olduğunu söyleyerek reddetmiştir. Sultan ısrar edince her şeyi açıklayan Haseki Hürrem Sultan'ın söylediklerini Mahidevran Hatun da onaylayıp daha fazlasını hak ettiğini bildirince sultan da Mahidevran Hatun'a öfkelenmiş ve tüm sevgisini Haseki Hürrem Sultan'a vermiştir (Peirce, 1996, s.78-79). Yukarıda anlatılan, ancak dedikodu niteliğinde olan olaylar, sultanın hasekisine derinden bağlılığından, Haseki Hürrem Sultan'ın isteklerini dayatacak kadar sultanın gözünde

güvende olmasından ve ilişkilerini sürdürmek için kuralları çiğnemesine sessiz kalmasından ya da sesini çıkaramamasından kaynaklanmış olmalıdır (Peirce, 1996, s.79).

Kavgaların olduğu döneme rastlayan Mahidevran Hatun'un oğlu Şehzade Mustafa ile birlikte sancağa gönderilmesi, taşkınlıkları nedeniyle bir sürgün olarak yorumlanmaktadır. Haseki Hürrem Sultan bundan sonra arzusuna ulaşmış ve nikah kıydırmıştır (Gökbilgin, 1950, s.593; Hammer, 1993, s.598). Bu kavga, Haseki Hürrem Sultan'ın sultanın gözünde değerini arttırırken, sultanın Mahidevran Hatun'dan soğumasına neden olmuştur (Sakaoğlu, 2009, s.165), ancak Mahidevran Hatun'un sancağa gönderilmesi Haseki Hürrem Sultan'ın kavgadaki zaferine bağlanmamalıdır. Mahidevran Hatun sürülmemiş, 1533 yılında Osmanlı saltanat sisteminin bir kuralı olarak 16 yaşına gelip ergenliğe ulaşan şehzadesi ile taşradaki görevine gitmiştir (Sakaoğlu, 2009, s.168). Ancak sancağa gönderilmesi ve 19 Mart 1534 yılında iki taraf arasındaki gerginliği dengeleyen sultanın validesi Hafsa Sultan'ın vefatı ile Haseki Hürrem Sultan'ın Harem'in mutlak hakimi olduğu doğrudur. Harem'de elde ettiği birden fazla çocuk sahibi olma ayrıcalığının ardından başarılı olduğu ikinci ayrıcalık ise yıllardır süregelen Osmanlı geleneğini bozup Sultan Süleyman ile 1530 yılında ya da 1534 yılının Haziran ayında Hipodrom'da yapılan bir törenle resmi olarak nikahlanmasıdır. (Necipoğlu, 2005, s.268). Böylece Hürrem Sultan, engel bulunmamasının yanında geleneklerin ağır basmasına rağmen kölelikten yasal eşliğe terfi eden ilk cariyeye olmuştur (Necipoğlu, 2005, s.269; Peirce, 1996, s.81).

Döneminin Osmanlı ve Batılı birçok yazılı kaynağında geçen Haseki Hürrem Sultan'ın resmi evliliği ilk olarak 1530 yılında İngiliz Sir George Young da Haseki Hürrem Sultan ile Sultan Süleyman'ın Atmeydanı'ndaki görkemli düğününün tanımlamalarında geçmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.165; Peirce, 1996, s.82).

Bu hafta, bu şehirde çok olağanüstü bir olay yaşandı; sultanlar tarihinde kesinlikle bir örneği daha bulunmayan bir olay. Büyük Senyör Süleyman, Roksalana isimli Rus köle kadını imparatoriçe olarak aldı ve büyük bir şölen düzenlendi. Topkapı sarayındaki şenlikler görülmedik derecede muhteşemdi. Hediyeler bir alay halinde şehirde sergilendi. Geceleri başlıca sokaklar ısıltı ısıltı aydınlatılıyor, bir yerde müzik çalınıyor, ziyafet veriliyor. Evler çiçeklerle süslenmiş, insanların büyük bir neşeyle bindiği salıncaklara her köşede rastlanıyor. Eski Hippodrom'a, İmparatoriçe ve nedimleri için ayrılan kısmı yaldızlı bir kafesle bölünmüş, büyük bir tribün kuruldu. Burada Roksalana ve padişahın maiyeti Hristian ve

Müslüman şövalyelerin katıldıkları büyük bir turnuvayı, canbazları, hokkabazları, bir vahşi hayvan geçidini ve boyunları neredeyse göğe değecek kadar uzun zürafaları izlediler.. Evlilik hakkında çok konuşuluyor, ama kimse bunun ne anlama geldiğini bilemiyor. (Peirce, 1996, s.82)

Bu düğün sırasında padişah 35'lerinde, Haseki Hürrem Sultan ise 25 yaşlarındadır. Yukarıda betimlenenler Şehzade Mustafa, Şehzade Mehmed ve Şehzade Selim için 27 Haziran 1530 tarihinde At Meydanında yapılmış olan, şenlikleri üç hafta süren ve Kağıthane'deki koşu ile sonlanan sünnet düğünü olabilir (Hammer, 1993, s.81, 85). Sünnet düğününü Sultan Süleyman ile birlikte izleyen Harem ileri gelenlerinin arasında Haseki Hürrem Sultan'ın ve Hafsa Sultan da var olduğu düşünülürse Haseki Hürrem Sultan'ın hür bir cariye olarak nikahına alınması bu düğüne denk getirilmiş de olabilir. Saray düğünlerinin çok masraflı olması nedeniyle birkaç düğünün bir araya getirilip aynı anda kutlanması Osmanlı'da rastlanır bir olaydır. Bu nikah hikayesine, sadece yabancı seyyah ve elçiler için değil Osmanlı tarihçileri için de – evlilik 16.yy Osmanlı tarihçisi Mustafa Âli'nin anlatımlarında '*taht-ı nikâh-ı padişâhîde*' olarak geçmektedir - doğru olduğu için kesin gözüyle bakılmalıdır (Sakaoğlu, 2009, s.166).

Bu düğün aynı zamanda Venedik elçisi Daniello De'Ludovici'nin 1534 yılına ait bir raporunda da yer almaktadır. Elçinin bahsettiği gibi düğün Haziran 1534'te ya da öncesinde Sir George Young'un bahsettiği bir tarihte gerçekleşmiştir. Düğünün 1530 tarihli olduğu düşüncesi Mart 1534'te ölen validesi Hafsa Sultan'ın ölümünden önceye rastlaması sebebiyle validesinin bu evlilikten oğlunu caydıracağı düşünüldüğünde olası görünmemektedir. 1533 yılında Mahidevran geleneklere göre şehzadesi ile birlikte İstanbul'dan ayrıldığına göre, düğünün Haseki Hürrem Sultan'ın rakibinin Harem'den uzaklaşmasından sonraya rastlaması muhtemeldir. Fakat Haziran 1534 tarihinin doğru olduğu düşünüldüğünde valide sultanın ölümünün üzerine henüz iki ay geçmesine rağmen yas dönemi içinde düğün yapmış olmaları çok mantıklı değildir. Haziran 1534-Ocak 1536 arası Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferinde olduğu düşünülürse, Hafsa Sultan'ın bu evliliğe izin vermeyeceği düşüncesine rağmen ölümünden önce yapılmış olması daha baskın bir olasılıktır (Peirce, 1996, s.83).

Düğün yine Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına gelen diğer seyyah ve elçilerin günlüğüne de yansımıştır. 1554 yılında Trevisano'nun yazdığına

göre sultan nikahtan sonra tek eşli olmuş ve diğer cariyeleri hayatına dahil etmemiştir. Bu durum da veliaht şehzadelere sahip olmak, böylece Osmanlı'nın devamını garantiye almak için birçok hasekisi olan padişahların adetlerine terstir (Yermolenko, 2005, s.235). Ancak birçok hasekinin sağladığı erkek evladı Haseki Hürrem Sultan'ın tek başına ve resmi evliliğinden önce sultana vermesi nedeniyle bu tek eşlilik hanedanın devamı için sorun teşkil etmemiştir. Busbecq'in 1555'teki anlatımlarında aktarılan evlilik, erkek evlat vermesi ile özgürlüğüne kavuşan Haseki Hürrem Sultan'ı derinden seven Sultan Süleyman'ın onu yeniden elde etmek için evlenmek zorunda kalması şeklinde yorumlanmıştır (Busbecq, 1939, s.149).

....Süleyman'ın Roxolana'dan başka evlatları da olmuştu. Bu kadını o kadar seviyordu ki, ona meşru bir zevce payesi vermiş ve cihaz [çeyiz] yapmıştı. Türkler arasında bu meşru bir izdivaç alâmetidir. Süleyman bunu yapmakla kendisinden evvelki sultanların âdeti hilâfına hakaret etmiş oluyordu. Çünkü onlardan hiçbiri Beyazıt zamanından beri evlenmemişlerdi...." (Busbecq, 1939, s.42)

1550'lerde İstanbul'da bulunan Alman seyyah Dernschwam'ın anlatımlarında ise padişaha çocuk vermesi ile onunla evlenebilmiş ve padişahı kendine bağlamak için diğer cariyeler gibi azat edilip serbest bırakılmaktan kendini korumuştur ve böylece karısı olarak sarayda kalmayı başarmıştır (Dernschwam, 1987, s.186).

İster 1530 yılında, isterse 1534 yılında gerçekleşmiş olsun, Haseki Hürrem Sultan'ın bu düğün ile elde ettiği ikinci ayrıcalığın ardından halkın nefretini kazanmış, hakkındaki dedikodular döneminin yabancı kaynaklarına da yansımıştır. 1530'larda Luigi Bassano da Zara padişahın hasekisine olan aşırı sevgisini ve halk üzerindeki etkisini şu şekilde gözlemlemiştir.

Süleyman ona öyle bir aşk besliyor ve tüm tebaasını öyle şaşırtıyor ki, onun sultanı büyülediğini ileri sürüyorlar; bu yüzden kendisine cadı diyorlar. Yeniçeriler ve bütün saray halkı ondan da, çocuklarından da nefret ediyor. Ama sultan onu sevdiği için kimse düşüncesini açıklamaya cesaret edemiyor. Ondan ve çocuklarından herkesin hep kötü söz ettiğini duydum, sultanın ilk doğan oğlu ve gözden düşen annesi hakkında ise iyi konuşuluyor. (Peirce, 1996, s.83-84)

Busbecq de büyücülük konusunda bu görüşleri doğrulamaktadır. Türklerin eskiden beri süre gelen inançları gereği aşk işlerinde büyük etkisi olduğuna inanılan iki sırtlan gördüğünü, fakat sahiplerinin bunu sultanın zevcesi için ayırttıkları gerekçesiyle kendisine satmak istemediğini anlatmaktadır ve bunu da Haseki Hürrem

Sultan'ın Sultan Süleyman ile kendisine büyü yaparak evlenebildiğine bağlamaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.166).

Erken Dönem Osmanlı hanedanlarının yaptığı evlilikler 16.yy'a gelindiğinde artık hatırlanmamaktadır. Bu, 16.yy başlarında saraya giren Cenevizli Giovanantonio Menavino'nun düştüğü nottan da anlaşılmaktadır: “Ne bu sultan, ne de atalarından herhangi biri eş almamıştır.” Belki de bu nedenle de Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan ile yasal evlilik yapması halkı rahatsız etmiştir. Geleneğe uymayan bu uygulama karşısında hoşnut olmayan halk Haseki Hürrem Sultan'ı cadılık ile suçlayarak açıklamıştır (Peirce, 1996, s.37, 147). Uzun zaman yasal evliliklerden kaçınılmanın bir gerekçesi de nikahın getirdiği yükümlülüklerden ve yasal eşin statü sahibi bir kadın olarak saygıyı hak etmesinden kaçınmaktır. Padişahın cariyeler ile yetinip eş almaması bu görüşe göre ‘eşine de Kraliçe gibi davranılması gerekeceği’ nedeniyle (Peirce, 1996, s.51). Nitekim de Haseki Hürrem Sultan da elde ettiği bu nikah avantajı ile kraliçe gibi yaşamıştır³¹. Aslında Haseki Hürrem Sultan'ın halk tarafından sevilmemesi yasal evlilik yapmasından değil, kraliçe gibi davranılması örneğinde olduğu gibi padişahın tek kadına bağlı kalmasına dayalı olarak Haseki Hürrem Sultan'ın sürekli yükselişi ve statü artışından kaynaklanmaktadır (Peirce, 1996, s.83).

Haseki Hürrem Sultan'ın evliliğin hemen akabinde sahip olduğu bir diğer ayrıcalık da Harem'in hanedanın çekirdek ailesi olan bölümünü, yani kendisi ile çocuklarını Eski Saray'dan yönetimin merkezi olan Topkapı Sarayı'na taşımasıdır³². Bu taşınma ile devlet işlerine karışmayı, veraset işini halletmeyi, devlet adamları ile sıkı temasta bulunmayı, divan toplantılarını takip edebilmeyi amaçladığı düşünülmektedir (Uluçay, 2001, s.28).

Haseki Hürrem Sultan kariyerinin Harem'de çocuk doğurarak geçirdiği ilk on yılını “haseki” olarak, 1530-34 evliliği ve Topkapı Sarayı'na taşınması sonrasında “haseki

---

³¹ Haseki Hürrem Sultan'a kraliçe gibi davranılması kaçınılmazdır. Çünkü, 16.yy, içinde Muhteşem Süleyman gibi Osmanlı padişahını da barındıran “krallar çağı” olmakla birlikte Anne Boleyn, Navarre'lı Margaret, I. Elizabeth, Catherine de Medicis ve İskoç Kraliçesi Mary'nin bulunduğu ‘kraliçeler çağı’ da olmuştur. Osmanlıların yine aynı döneme rastlayan kraliçesi de Haseki Hürrem Sultan olmuştur (Peirce, 1996, s.76).

³² Bu konu tez kapsamında ayrı bir başlık halinde ‘Haseki Hürrem Sultan ikametgahları’ başlığında ayrıntılı işlenmiştir.

sultan” olarak geçirmiştir³³ (Sakaoğlu, 2009, s.167) ve adını Harem kavgalarından sildirip devletin politik meselelerine yazdırmıştır. 1530’daki evliliği kabul edilecek olursa, bir yıl sonra hür ve nikahlı bir kadın olarak padişaha bir erkek evlat – Şehzade Cihangir – daha vermiştir. Şehzade Cihangir fiziksel rahatsızlıklarına rağmen hür ve nikahlı bir anneden doğmuş olmanın ayrıcalığına sahiptir (Sakaoğlu, 2009, s.167).

Sadrazam İbrahim Paşa’nın katli

Haseki Hürrem Sultan mahiyeti ile birlikte Yeni Saray’a taşınarak sultan ile arasındaki mesafeyi kaldırmasından ve Harem’de sükuneti sağlayan validesi Hafsa Sultan’ın vefatından iki sene sonra 1536 yılında, 1523 yılında Sadrazam olan ve Sultan Süleyman’ın kız kardeşi olan Hadice Sultan ile 1524 yılında evlendiği düşünülen Sadrazam İbrahim Paşa’nın katlinden sorumlu tutularak politik alandaki ilk dedikodusunu başlatmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.167). Sadrazam İbrahim Paşa ile Haseki Hürrem Sultan arasında var olan ve sadrazamın katli ile sonuçlanan rekabetin nedeni tam olarak bilinmemektedir. Tıpkı Haseki Hürrem Sultan gibi Sadrazam İbrahim Paşa da padişahın verdiği ayrıcalıklardan yararlanmış - İbrahim Paşa’nın düşününe sultan da katılmış, Mısır seferi sırasında sultan sadrazamını tebaanın önünde uğurlamış ve Enderun’a istediği gibi girmesine, padişahın odasının yanındaki odada gecelemesine izin verilmiştir - geleneklere aykırı olarak yüksek mevkiler elde etmiştir. Her ikisi de 1523 yılında sultanın tahta geçişinden bir süre sonra kendi bulundukları alanda tek güç haline gelmişlerdir. Fakat imparatorluk kurallarını bozarak cariyelikte ve vezirlikte yükselmelerini sağlayan padişahın kendisi olmasına rağmen halkın gözünde suçlular hasekisi ve nedimi olmuştur (Peirce, 1996, s.100-101).

Sultan Süleyman’ın saltanatında çocukluk dönemini atlatarak tahtta hak iddia edebilecek beş şehzadenin bulunması veliaht şehzadenin belirlenmesi için anneleri arasında rekabet oluşturmuştur. Bu rekabette kendi oğlu Şehzade Mustafa’yı Haseki Hürrem Sultan’ın çocuklarına karşı korumaya çalışan Mahidevran Hatun’a Sadrazam İbrahim Paşa’nın da taraf olarak katıldığı varsayılmaktadır. Sadrazam İbrahim Paşa ve Hadice Sultan tarafının sancaktaki Şehzade Mustafa ve annesi Mahidevran Hatun

---

³³ 933 sayılı Saray defterinin H.935/1531 yılına ait bölümde Valide Sultan’dan sonra sıralanan saray kadınları arasında birinci sırayı Hürrem Sultan almıştır. Bu listenin yapıldığı sırada Mahidevran’ın oğlu Şehzade Mustafa’nın 16, Hürrem Sultan’ın oğlu Şehzade Mehmed’in 9 yaşında olmasına rağmen Hürrem Sultan birinci sırada “*Valide-i Sultan Emir Mehmed*” sıfatı ile yer almıştır (Ok, 1996, s.60).

ile mektuplaşmalarında yer alan Sadrazam İbrahim Paşa'nın Şehzade Mustafa'ya yönelik '*cenab-ı muhlisleri*' ve 'soylu ve mübarek varlığından faydalanarak sevinmeyi' dileyen anlatımlar aralarında var olan sıkı dostluğu gösterir durumdadır (Peirce, 1996, s.104-105). Haseki Hürrem Sultan'ın padişaha gönderdiği mektuplarda yer alan Sadrazam İbrahim Paşa'ya kızgın olduğu ifadesine yukarıda bahsedilen Sadrazam İbrahim Paşa'nın Şehzade Mustafa lehine tutumu neden olmuş olmalıdır³⁴. Diğer taraftan hem sadrazam hem de hasekisi sultanın kendi alanlarında en gözde kişileridir ki bu kızgınlık aralarında var olan çekişmenin ya da sultanın ilgisini çekme yarışının da göstergesi olabilir (Peirce, 1996, s.105). Hafsa Sultan'ın bu atışmalarda Şehzade Mustafa – Mahidevrah Hatun – Sadrazam İbrahim Paşa – Hadice Sultan ittifakından yana olduğu görüşünü destekleyecek pek kanıt yoktur. Ancak Hafsa Sultan'ın Şehzade Mustafa tarafını tuttuğu, Haseki Hürrem Sultan'ın planlarını bildiği konusundaki görüşlerini oğlu Kanuni Sultan Süleyman'a Şehzade Mustafa'yı koruyucu bir dille yazdığı mektubunu örnek vererek açıklayan Giz, Şehzade Mustafa'nın Hafsa Sultan tarafından desteklendiğini belirtmiştir. "...ve badehu Mustafa Bendeniz mübarek eşiğiniz tozuna yüz sürer, mübarek ayağınız öper, aramızda onun gibi bir nesne yoktur. Filcümle sağ ve selamet bilesiz.....Valide-i Sultan Süleymanşah" (Ok, 1996, s.62). Bu mektup haricinde tek bilinen Hafsa Sultan'ın 1534'te vefatının ardından 1533-36 Irak'ın seferinden dönen İbrahim Paşa'nın öldürülmesidir ki buradan Hafsa Sultan'ın sağlığında Sadrazam İbrahim Paşa'yı koruduğu sonucu çıkmaktadır. Peirce çalışmasında bu konu ile ilgili, bir valide sultan olarak yapması gerektiği gibi oğlunun davranışlarını yumuşatmak ve kızının çıkarları için kocasını korumak istemiş olabileceğinden bahsetmektedir. Daha önce de diğer kızı Beyhan'ın vezir olan eşinin idam edilmesinden alıkoymaya çalışmıştır. Bu durum aralarında Haseki Hürrem Sultan ve çocuklarına karşı politik ittifak kurdukları sonucunu göstermemektedir (Peirce, 1996, s.106).

Haseki Hürrem Sultan ile Sadrazam İbrahim Paşa arasındaki çekişmenin kaynağı olarak yukarıda belirtilen veliaht tartışmaları gösterilmektedir. Uzunçarşılı ve Danişmend Haseki Hürrem Sultan'ı İbrahim Paşa'nın ölümünün suçlusu olarak

---

³⁴ Sadrazam İbrahim Paşa'nın Hadice Sultan'a yazdığı mektuplarından Hadice Sultan ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın Haseki Hürrem Sultan ile arasının iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Sadrazamın eşi ile mektuplaşmalarından Haseki Hürrem Sultan'ın mektuplarında belirttiği Sadrazam İbrahim Paşa'ya olan kızgınlığının kaynağı Sadrazam İbrahim Paşa'nın Hadice Sultan'ın Harem'e ziyaretini onaylamaması ve sünnet düğününe gitmemesi olarak gösterilebilir (Uluçay, 2001, s.84).

göstermişler ve bunu Sadrazam İbrahim Paşa'nın Şehzade Mustafa'yı yaş nedeniyle tahta aday göstermesine karşın Haseki Hürrem Sultan'ın Şehzade Bayezid'i taht için düşünmesinin örtüşmemesine bağlamışlardır (Sakaoğlu, 2009, s.167).

Gerlach (1577-78) ise İbrahim Paşa'nın katli için birbirinden farklı iki senaryoyu dinlemiş ve seyahatnamesine aktarmıştır. Bu hikayelerden ilki, Haseki Hürrem Sultan'ın parmağının olmasını içermemesi ve yalnızca İbrahim Paşa'yı suçlu duruma düşürmesi nedeniyle yukarıda anlatılagelen hikayelerden ayrılmaktadır. Aktardığı bilgiye göre Viyana Seferi'ne katılan ve padişah tarafından her istediği yapılan İbrahim Paşa, padişahı Viyana'yı zapt etmekten vazgeçiren kişidir. İbrahim Paşa'nın kendi sarayının altında bir şapelinin olduğunu, burada kendine dualar okuttuğunu ve amacının Macaristan kralı olmak olduğunu, bunun için de bir takım anlaşmalar yaptığını belirtir. Venedikliler tarafından ihbar edilince padişah onu boğdurtmuştur (Gerlach, 2007, s.106). Boğdurulması ile ilgili diğer hikayede ise başrolde Haseki Hürrem Sultan vardır.

Rivayete göre padişahın eşinin de bunda parmağı varmış, çünkü o hem İbrahim Paşa'ya hem de eşine düşmanlık besliyormuş. Padişahın eşi bir gün onları ziyarete gittiğinde, İbrahim Paşa'nın eşine ait bir sürü ziynet eşyasının arasında, altın ve mücevherlerle süslü bir çift ayakkabı görmüş. Bunlar Venediklilerin bir armağanıymış ve padişahın eşi böylesini o güne kadar hiç görmemiş. Bu pabuçların kendisine verilmesini istemişse de, İbrahim Paşa'nın eşi, kendisine verilen bir armağanı başkasına veremeyeceğini söyleyerek bunu reddetmiş. Padişahın karısı buna çok kızmış Üstelik orada Sultan Süleyman'a ait bir mendil görmüş. Bu mendili Sultan Süleyman bir gün avlanmaya çıktığında, İbrahim Paşa'ya tutması için vermiş, o da onu evinde muhafaza etmiş. Padişahın eşi bundan da kuşkulunmuş ve kocasının İbrahim Paşa'nın karısıyla bir ilişkisi olduğuna hükmetmiş. Bunun üzerine gene İbrahim Paşa'yı kötüleyen düzmece mektuplar yazmış ve Süleyman'a göstermiş. Böylece onu bu haince cinayete teşvik etmiş. Ama İbrahim'in suçsuzluğu ortaya çıkınca, Padişah yaptıklarına çok pişman olmuş. (Gerlach, 2007, s.107)

Gerlach'ın ilk anlatımına benzer şekilde idamına Sadrazam İbrahim Paşa'nın din dışı tavırları ve Irakeyn seferinde pek başarılı olamaması gösterilmektedir. İbrahim Paşa'nın 1533-36 Irakeyn seferinde Tebriz'in alınmasından sonra şehre karşı tutumu ve "evet, Sultan'ın kuluyum, ama ben ne dersem o olur. Bir seyisi paşa yapmak için elimi oynatmam yeter..." (Merriman, 1944, s.121,122) tarzı sarf ettiği belirtilen sözler, halkın dilinde 'Hz. İbrahim putları yıkarken, bu İbrahim diyor' sözlerinin dolaşması, onun 15 Mart 1536 gününde asılmasına sebep olmuştur (Mansel, 2008, s.116, 117). Buna karşın Mustafa Âli (16.yy), *Künhü'l-ahbar* adlı eserinde Sadrazam

İbrahim Paşa'nın katlini Sultan Süleyman'a 'Türk' diye hitap etmesine içerlemesinin sonucu olarak görmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.167). Hammer (20.yy), Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferinden sonra nediminin büyük iktidarından çekinmeye ve hıyanetinden korkmaya başladığını, belki de Sadrazam İbrahim Paşa'nın Kur'an gibi mukaddes kitaplara hürmetsizliğine öfkелendiğini belirtmektedir (Hammer, 1993, s.137). Peçevi (17.yy), Sadrazam İbrahim Paşa'nın öldürölmesini ve bunun sebebini bir kaç olayın birikimi olarak vermektedir. Bunlar sadece birkaç kalenin alınması ile biten 1533-36 Irakeyn seferi sırasında askerlerin kışa yakalanmasına meydan vermesi, bu olayı Defterdar İskender Çelebi'ye yüklemesi ve haksız yere idamına sebep olması, ulema ve bazı kimseler tarafından kendisine de sultan denilmesini hak ettiğı yönünde pohpohlanması, Tebriz'de sultan buyruğı diye buyruklar çıkartması olarak verilmiştir (Peçevi, 1992, s.139-140). Celâlzade de İbrahim Paşa'nın çok iyi bir sadrazam olduğunu, Irakeyn seferi sonrasında kötü kişilerle arkadaşlık kurması nedeniyle ahlakının bozulduğunu ve yozlaştığını, bunun da padişahın gözünden kaçmadığını, neticede padişahın sarayında uyurken boğdurulduğunu belirtmektedir (Peçevi, 1992, s.140).

Sadrazam İbrahim Paşa'nın yukarıda geçen taşkınlıklarını Haseki Hürrem Sultan'ın ondan kurtulmak için uydurmuş olduğuna bağlanmaktadır. Yerasimos, Irakeyn seferi dönüşünde Haseki Hürrem Sultan'ın Sadrazam İbrahim Paşa'yı padişaha komplo düzenlemek ile suçladığını ve öldürölmesine sebep olduğunu belirtmektedir (Yerasimos, 2000, s.259). Uluçay'a göre ise Haseki Hürrem Sultan, Sadrazam İbrahim Paşa'dan kurtulmak için onun "sultan" unvanını kullanmasını, İskender Çelebi gibi kıymetli devlet adamını astırtmasını, Ofen Kraliyet kasrından aldığı üç heykeli Atmeydanı'na dikmesini ve Muhsine adındaki sevgilisi ile padişahın kız kardeşine ihanetini öne sürmüştür (Uluçay, 2001, s.91). Hammer da 'Onun veziri azam İbrahim Paşa'yı gizlice İranlılara hizmet eder göstererek ve İbrahim'in Tebriz ve Bağdat'ı yağmadan askeri men etmiş olmasını bu fikre delil tutarak, onun padişah nezdinde haiz olduğu itimadı mahv etmişti.' diyerek Hürrem Sultan'ı azmettirici olarak göstermiştir (Hammer, 1993, s.370).

Baniliğı

Haseki Hürrem Sultan Yeni Saray'da oturmaya başlamasının üzerine ardı ardına politik girişimlerde bulunmuştur. 1536'da Sadrazam İbrahim Paşa'nın katlinden sonra evliliğini ve 16 yaşında tahta aday gösterilebilecek bir şehzade annesi olarak

30'lu yaşlarına varmasını, buna bağlı olarak toplum içindeki rolünü kazanmasını kutlamak için 1537-40 yılları arasında İstanbul Avratpazarı'ndaki külliye'nin baniliğini üstlenmiştir (Peirce, 1996, s.371).

Bu külliye'nin yapıldığı tarihlerde dikkat çeken bir nokta ise Sadrazam İbrahim Paşa'nın aralarında dinden sapsak, ordu ve devleti ihmal etmek, ihtiras da bulunan suçlamalar sonucu 1536'de idamından sonra dine bağlılığa verilen önem artmış olmasıdır. Sinan'ın mimarbaşı olduğu 1537 yılında başlanan hanedanın dine sadakati ve hayırseverliğini sergileyen külliye'ler imparatorluğun çeşitli yerlerine yaptırılmış, Müslüman tarihinin anılarını taşıyan ve İslamiyet'in kutsal merkezleri olan Mekke, Medine ve Kudüs'te Sultan Süleyman ve ailesi üyeleri tarafından imar faaliyetleri başlatılmış ve yaşam kalitesi yükseltilmiştir (Peirce, 1996, s.101, 231). Sultan Süleyman'ın İstanbul'da yaptırdığı külliye'lerden sadece Süleymaniye Külliyesi sultanın kendi adını taşımaktadır, diğer külliye'ler babası, çocukları ve zevcesi Haseki Hürrem Sultan adına yaptırılmıştır (Hammer, 1993, s.418). Devletin dindarlığını simgeleyen bu külliye'lerden ilk yapıları ise Haseki Hürrem Sultan adına olan Avratpazarı'ndaki külliye'dir. (Peirce, 1996, s.101-102).

Haseki Hürrem Sultan, İstanbul'da 1537 yılında başlattığı külliye'nin ardından vefat ettiği 1558 yılına kadar inşa faaliyetlerine devam etmiş, yaklaşık yirmi senelik banilik hayatına Ankara'da cami, Bahçekapı'da hamam, Eminönü'nde han, Mekke, Medine, Kudüs, Bulgaristan ve Edirne'de külliye'ler ve su yolları, Edirnekapı'da medrese ve Ayasofya'da hamamı sığdırmıştır. Bu hayır eserlerine gelir olarak Sultan Süleyman aşar gelirleri yüksek olan köy, mezra ve çiftlikler vermiştir (Sakaoğlu, 2009, s.180).

Mihrümah Sultan'ın Rüstem Paşa ile evliliği ve Rüstem Paşa'nın vezirliğe getirilmesi

Banilik görevini üstlenmesinin akabinde 1539 yılında Bayezid ve Cihangir'in sünnet düğünüyle eş zamanlı olarak Haseki Hürrem Sultan'ın kızı Mihrümah Sultan Eski Saray'dan gelin çıkartılarak Diyarbakır Beylerbeyi Hırvat asıllı Rüstem Paşa ile evlendirilmiştir (Peirce, 1996, s.102). Sultanın kız kardeşi Hadice Sultan'ın düğününde olduğu gibi Mihrümah Sultan düğün şöenlerinin ihtişamlı bir şekilde 15 gün sürmesi gelecek nesillerdeki hanım sultan düğünlerinin debdebeli kutlamalarına zemin hazırlamıştır (Peirce, 1996, s.89-90).

Haseki Hürrem Sultan'ın, kızını, kendi çıkarları doğrultusunda, Şehzade Mustafa'ya karşı kendine ittifak yapabilmek için, hakkında çıkan cüzam hastalığına rağmen, sarayın en nüfuslu adamı ve aslen Bosnalı bir domuz çobanı olan Rüstem Paşa'ya verdirdiği düşünüldüğü gibi (Dernschwam, 1987, s.186; Busbecq, 1939, s.43 ; Sakaoğlu, 2009, s.188), tersi açıklamalar da bulunmaktadır. Haseki Hürrem Sultan, kızı Mihrümah Sultan'ın daha yakışıklı olan Kariye valisi ile evlenmesini istemiş ve Rüstem Paşa'dan kurtulmak için saray hekimini Rüstem Paşa'nın cüzam hastalığı olduğunu söylemeye teşvik etmiştir (Necipoğlu, 2005, s.297). Rüstem Paşa'nın hasta olmadığı ortaya çıkınca Haseki Hürrem Sultan'a rağmen Mihrümah Sultan ile evlendirilmiştir. Rüstem Paşa bu olaydan dolayı Haseki Hürrem Sultan'a kin gütmemiş, Haseki Hürrem Sultan da oğullarına tahtın yolunu açabilmesi için kurduğu ittifaka Rüstem Paşa'yı dahil edebilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.297). Evliliğinden üç yıl sonra 1541 yılında, Rüstem Paşa ve Mihrümah Sultan'ın İstanbul'da kalabilmesi için Kubbealtı veziri olarak ikinci vezirliğe getirilmiş, 1544 yılında Hadım Süleyman Paşa azledilmesi ile sadrazam olmuştur (Sakaoğlu, 2009, s.188).

Rüstem Paşa sultanın kızı ile evlendikten sonra nüfuzunu yükseltmiştir ama hiçbir zaman Maktul İbrahim Paşa ile eş statüye erişememiş ve padişahın huzuruna onun kadar yaklaşamamıştır. Navagero'nın açıklamalarına bakılacak olursa Mihrümah Sultan ile Haseki Hürrem Sultan'ın Rüstem Paşa'yı Maktul İbrahim Paşa'ya nasip olan sultanın sırdaşlığına erişebilmesi için çalışmışlarsa da sonuç alamamışlardır. "Güvenilir bir kanaldan, Rüstem'in İbrahim gibi aileden biri olarak padişahın sarayına girebilmesini sağlamak için birçok girişimde bulunduklarını öğrendim. Sultan onlara bir kez yapılan budalalığın yeterli olduğu yanıtını verdi." (Peirce, 1996, s.102-103). Navagero ve Busbecq'in belirttiğine göre sultan yine de Maktul İbrahim Paşa'ya verdiği otoriteden fazlasını Rüstem Paşa'ya vermiş, keskin zekası ve ileri görüşü ile Sultan Süleyman'ın ününün artmasında etkin rol oynamıştır (Peirce, 1996, s.103; Busbecq, 1939, s.43).

Şehzade Mehmed'in sancağa gönderilmesi, vefatı ve veliaht meseleleri

Rüstem Paşa'nın 1539 yılında Mihrümah Sultan ile evlenmesinden sonra, 1540 yılında Haseki Hürrem Sultan Şehzade Selim ve Şehzade Mehmed'i yanına alıp Edirne Sarayı'na gitmiş, 1541 Nisan'ında dönmüştür. Dönüşünde Rüstem Paşa ikinci vezirliğe getirilerek İstanbul'a yerleşmiş, Şehzade Mustafa 1533 yılında 40.000 duka

ile gittiği Manisa sancağından 1541 yılında senelik 500.00 akçe ile Amasya'ya gönderilmiş, veliaht şehzadelerin atandığı Manisa'ya da 1542 yılında Şehzade Mehmed gönderilmiştir. Şehzade Selim, Karaman, Şehzade Bayezid ise Kütahya sancağına atanmıştır (Peirce, 1996, s.169; Hammer, 1993, s.107, 193).

Osmanlı geleneğinde şehzadesi 16-17 yaşına gelen hasekiler oğulları ile birlikte sancağa gitmiş, buradan İstanbul'a dönüşü ancak oğlu sultan olduğunda "valide sultan" sıfatıyla mümkün olabilmıştır. Ancak Haseki Hürrem Sultan'ın o yaşlara eren dört oğlu olmasına ve bunlardan üçünün sancağa gönderilmesine rağmen hiç biri ile sancağa gitmemiş ve İstanbul'da kalmıştır (Yermolenko, 2005, s.235).

Haseki Hürrem Sultan'a verilen birden fazla erkek evlat doğurma ayrıcalığı cariyeliğin bir kuralı olan sancağa gitme görevini yerine getirmesine engel olmuştur. Çünkü sancağa gitmek için oğullarından birini seçmek zorunda oluşu, o şehzadenin taht mücadelesinde öne geçmesi anlamına gelecektir (Peirce, 1996, s.81). Belki de bu durumun hasekiliğinin başlarında farkına varan Haseki Hürrem Sultan padişaha çok sayıda şehzade vererek sancağa gitme görevinden kurtulup İstanbul'da kalmayı başarmıştır. İstanbul'da kalmayı da sırf aşkı nedeniyle değil, başkentteki siyasi gelişmeleri izlemek ve siyaseti kendi yönlendirmek, padişaha danışmanlık etmek için istemiş olmalıdır (Sakaoğlu, 2009, s.168). Diğer taraftan Şehzade Cihangir sağlık sorunları nedeniyle hükümdarlık için düşünülmemesi ve tedavisinin İstanbul'da görülmesi sebebiyle sancağa gönderilmemiş ve belki de bu sakatlık nedeniyle Haseki Hürrem Sultan'ın diğer şehzadeleri ile birlikte sancağa gitmemesine izin verilmiştir (Peirce, 1996, s.81).

Haseki Hürrem Sultan şehzadelerden herhangi birinin taht mücadelesinde ayrıcalıklı konuma gelmemesi için sancağa gitmemiş olsa da yeniçeriler ve halk tarafından çok sevilen en büyük şehzade olan Mahidevran Hatun'un oğlu Şehzade Mustafa ile Sultan Süleyman, Haseki Hürrem Sultan ve devlet adamları tarafından çok sevilen Haseki Hürrem Sultan'ın en büyük oğlu Şehzade Mehmed'in taht için diğerlerinden daha ön planda tutulduğu açıktır. Peçevi, Şehzade Mehmed için "Babası ile annesi için, dünyayı gören gözlerden ve canlarından daha değerli bir şehzade idi ve daha sağlıklarında onu veliaht yapmaya kararlaştırmışlardı....." (Peçevi, 1992, s.15) derken Dernschwam ise halk tarafından çok sevilen Şehzade Mustafa'nın sultanın ölümünden sonra tahta oturacağını kesin olduğunu, ancak Haseki Hürrem Sultan'ın tahtı bir cariyeden doğan Şehzade Mustafa'ya kalmaması için Sultan Süleyman'ı

kendine bağladığını, diğer cariyeler gibi azat edip serbest bırakmasını önlediğini ve karısı olarak İstanbul'da kaldığını belirtmiştir (Dernschwam, 1987, s.186-187). Busbecq de benzer şekilde Haseki Hürrem Sultan'ın halk ve yeniçeriler tarafından çok sevilen ve en büyük çocuk olarak tahta daha yakın aday olan Mustafa'nın hakkını elinden almak ve tahtın yolunu kendi çocuklarına açabilmek yolunda yasal eşi olma avantajını öne sürdüğünü belirtmiştir (Busbecq, 1939, s.43).

Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan ile evlenmesi Şehzade Mehmed'in rakipleri arasında veliahtlığının derecesini arttırmış ve onu tahta bir adım daha yaklaştırmış ve sancakbeyi olarak yanında annesi Haseki Hürrem Sultan olmadan Manisa vilayetine gönderilmiştir. Diğer yandan en büyük oğlu olan Şehzade Mustafa ise Osmanlı hanedan geleneklerine göre cariyeye olan annesi Mahidevran ile birlikte sancakbeyi olarak bulunduğu Manisa'dan Amasya'ya gönderilmiştir. Osmanlı dönemi tarihçilerinden Mustafa Âli (16.yy) ve Peçevi (17.yy) bu olaya Şehzade Mehmed'in Haseki Hürrem ve Sultan Süleyman tarafından veliaht şehzade seçilmesinin bir kanıtı gözüyle bakmaktadır. Tarihçi Âli bu alışılmışın dışındaki ayrıcalığın ana nedenini Şehzade Mehmed'in hem annesi ve babası gibi hanedan üyeleri hem de devlet ileri gelenleri tarafından sevilmesine dayandırmaktadır (Necipoğlu, 2005, s.191).

Şehzade Mehmed Manisa Sancağı'na çıktıktan kısa bir süre sonra çiçek hastalığından vefat etmiştir. Peçevi, Şehzade Mehmed'in vefatı için “....amansız ecelin yolcusu olarak, Manisa valiliğinde iken bu böbürlenlenlerin dünyasından sevinç sarayına göç etti ve rahmetle bezenmiş naşı İstanbul'a getirilerek yapımına başlanmış olan mübarek cami yanına gömüldü ve bu cami onun temiz adı ile ün kazandı.” demektedir (Peçevi, 1992, s.15). Şehzade Mehmed'in vefatı için 6 Ekim 1543 (8 Şaban H.950) tarihini vermektedir ve Manisa'da öldüğü sırada sefer için yola çıkan Sultan Süleyman'ın Edirne'den döndüğünü, İstanbul'a getirilen naşının Bayezid Cami'de kılınan cenaze namazı ile kendine ayrılan güzel bir yerde toprağa verildiğini bildirmektedir (Peçevi, 1992, s.189).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Şehzade Mehmed sancağa çıkışından kısa bir süre sonra çiçekten öldüğünde, Kanuni Sultan Süleyman bir geleneği - şehzadelerin Bursa'da gömülmesi geleneğini- daha bozarak şehzadesi için İstanbul'da türbesi ve çifte minareli camisini barındıran büyük bir külliye

yaptırmıştır³⁵ (Peirce, 1996, s.108). Bu külliye ile başkent İstanbul'da şehzade için yapılan ilk türbe de Haseki Hürrem Sultan'ın oğluna nasip olmuştur. Bu Sultan Süleyman'ın hem oğluna olan sevgisi hem de Haseki Hürrem Sultan'a olan aşkı kaynaklı bir durumdur. Haseki Hürrem Sultan ayrıca oğlunun türbesinin yapımında maddi yardımlarda bulunmuştur (Necipoğlu, 2005, s.194-195). Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan'dan doğma oğluna olan sevgisinin derecesi açısından, şehzadenin türbesindeki özel durum da belirleyici rol oynamaktadır. Şehzade Mehmed'in sandukası üzerinde dört ayaklı, fildişi kakmalı bir taht bulunmaktadır. Bu taht Kanuni Sultan Süleyman tarafından konulmuş ve ölümünden sonra Şehzade Mehmed'in padişah olmasını istediği simgelenmiştir (Önköl, 1992, s.139).

Haseki Hürrem Sultan 1542 yılında oğlu Şehzade Mehmed ile sancağa gitmediği gibi, onun ölümünden sonra en küçük oğlu Şehzade Cihangir'in yaşı engel olmamasına rağmen diğer oğulları ile de sancağa gitmemiştir (Peirce, 1996, s.80). Ancak şehzadeleri ile sancağa gitmese de onlara yapacağı kısa süreli ziyaretler ile taht yolunda destekte bulunmuştur. Sicil kayıtlarına göre 1543'te Şehzade Mehmed'i Manisa'da, Şehzade Selim'i Konya'da ziyaret etmiştir. 1544 yılında ise Mihrümah Sultan ile damadı Rüstem Paşa ile birlikte Selim'in ve ailesinin de çağrıldığı Bursa'ya 40 günlük ziyarette bulunmuştur. 1546'de en küçük şehzadesi Cihangir ile birlikte Manisa sancağına abisi Şehzade Mehmed'in ölümünden sonra geçen Şehzade Selim'in yanına gidip bir ay kalmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın Şehzade Bayezid'i de Kütahya ve Amasya'da ziyaret ettiği düşünülmektedir (Peirce, 1996, s.80-81).

Kanuni Sultan Süleyman şehzadelerini sancağında ziyaretinden ziyade oğullarının askeri ve idari eğitimi için seferlerde yanında götürmüş ve sefere götürmediklerini de imparatorluğun çeşitli bölgelerini korumakla görevlendirmiştir. 1533-36 Irak ve 1538 Boğdan seferleri sırasında Anadolu'nun korunmasını Şehzade Mustafa'ya bırakırken, 1540 kışını Şehzade Mehmed ve Selim ile birlikte Edirne'de geçirmiştir. 1543 II. Macaristan seferine Şehzade Bayezid'i, 1548 Elkas seferinde batı tehlikelerine karşı Edirne'yi Selim'e bırakmış, Akşehir'e kadar kendine Şehzade Bayezid eşlik etmiş ve Amasya'dan çağırttığı Mustafa ile de buluşmuştur (Peirce, 1996, s.308-309).

---

³⁵ Bununla birlikte suçlanarak öldürülen Şehzade Mustafa ve Bayezid başkentten uzakta Bursa ve Sivas'ta gömülmüştür (Peirce, 1996, s.108).

Haseki Hürrem Sultan taht için kendi oğullarını Şehzade Mustafa tehlikesine karşı ön planda tutmaya çalışırken Kanuni Sultan Süleyman da doğal olarak tahtta bulunduğu dönem boyunca oğullarının gösterdiği uygun ya da uygun olmayan niteliklere göre taht için düşündüğü adayları değiştirmiştir. Bazı tarihi kaynaklar en büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı tercih ettiğini düşünürken, bazı kaynaklar da ikinci oğlu Haseki Hürrem Sultan'dan doğma Şehzade Mehmed'i tercih ettiği için şehzadeler arasında olması gereken mücadele geleneğine aykırı olarak tahtı bu şehzadesinin lehine bırakmayı düşündüğünü belirtmektedir. Bu savı Şehzade Mehmed'in sancağa çıkması sırasında yönetim merkezine en yakın olan Manisa'da bulunan büyük şehzadesi Mustafa'nın Amasya'ya gönderilip, yerine bu şehzadesinin tayin edilmesi ve türbesinde bulunan sandukasının üzerindeki taht simgesi desteklemektedir (Peirce, 1996, s.107). Diğer taraftan Şehzade Mustafa'nın Amasya'ya geçişi (1541) ile Şehzade Mehmed'in onun yerine tayin edilmesi arasında 14 ay vardır. Şehzade Mustafa'nın sancak değiştirmesi maaşında artış ve terfi ile olmuştur (Peirce, 1996, s.108). Sultan Süleyman, Şehzade Mehmed'in vefatı ile başlarda oğulları arasında tercih yapmayarak tahtı üç şehzadesi arasında mücadeleye bırakmıştır (Peirce, 1996, s.108). Tahta aday gösterilebilecek bu üç şehzadenin dışında tutulan Şehzade Cihangir için ise Peçevi padişahın sürekli yanında tuttuğunu, savaş ve barışta yanından ayırmadığını, gezi ve avlanmalarında da padişahın gözünün nuru ve gönlünün sevinç kaynağı olduğunu belirtmektedir (Peçevi, 1992, s.15). Ancak hastalığı nedeniyle ailesi ve tebaa tarafından tahta hiçbir zaman aday görülmemiştir.

Şehzade Mehmed'in ölümünden sonra Kanuni Sultan Süleyman veliaht meselesini şehzadeler arası mücadeleye bıraksa da Haseki Hürrem Sultan'ın veliaht seçimi için farklı yorumlar yapılmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın varis olarak Şehzade Selim'i seçtiğini belirten Croutier, bu düşüncesini Şehzade Cihangir'in zeki fakat hastalıklı, Şehzade Bayezid'in yetenekli fakat zalim, Şehzade Selim'in ise tahta çıktığı takdirde kardeşlerini öldürtmeyecek kadar yumuşak olmasına bağlanmıştır (Aksoy Croutier, 2009, s.115). Bunun yanında Uluçay, Haseki Hürrem Sultan'ın Şehzade Selim'i sevdiğini belirtmektedir ve bunu şehzadesini Karaman ve Manisa sancağında sık ziyaretine dayandırmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.172). Dernschwam ise 1553-1555 tarihli notlarında "Bayezid'in annesi onu Selim'den önce tahta geçirmek istermiş. Zira Selim, şişman birisi imiş ve çok içki içermiş." (Dernschwam, 1987, s.332) diyerek Gökbilgin ve Peçevi gibi Bayezid'in şansının daha yüksek olduğunu

belirtmektedir (Peçevi, 1992, s.269; Gökbilgin, 1950, s.594). Busbecq 1554 de Haseki Hürrem Sultan'ın Şehzade Bayezid'e ilgi gösterdiğini belirtmekte, bunu da ya kendisine gösterdiği hürmete ya da Şehzade Selim'in tahta geçişi ile kardeşi Şehzade Bayezid'i ortadan kaldıracağına üzülmeye bağlamaktadır (Busbecq, 1939, s.104). Venedikli diplomat Navagero (1553) ve Trevisano (1554) Haseki Hürrem Sultan'ın tercihinin Şehzade Bayezid'ten yana olmasına rağmen Rüstem Paşa ile birlikte Şehzade Selim'in veliaht olmasında karar kıldıklarını belirtmişler, 1558 yılında Antonio Barbarigo ise Haseki Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa'nın Şehzade Bayezid'i desteklediğini yazmıştır (Necipoğlu, 2005, s.531).

Ortaya atılan bu iddialar arasında en desteklisi Şehzade Selim'in yeni veliaht olarak Şehzade Mehmed'den boşalan Manisa Sancağı'na atanmasıdır. 1544 yazında, Şehzade Mehmed'in cami ve türbesinin yapımından hemen sonra Sultan Süleyman Bursa'ya avlanmaya gitmiş ve Karaman'da (Konya) sancakbeyi olan şehzadesi Selim'i de yanına çağırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman bu av gezisine içinde eşi Haseki Hürrem Sultan, ikinci şehzadesi Bayezid, kızı Mihrümah Sultan ve damadı, aynı zamanda veziri olan Rüstem Paşa'nın da bulunduğu büyük bir mahiyet ile birlikte gitmiştir. Avcılık, toplantı ve müzakerelerle geçen günlerin ardından Sultan Süleyman mahiyeti ile birlikte İstanbul'a dönmüş (Necipoğlu, 2005, s.531), Şehzade Selim Manisa Sancağı'na atanmıştır³⁶. Bu buluşma Şehzade Selim'in taht için yeni seçilen aday olduğunu göstermektedir ve sakatlığı nedeniyle tahta çıkma şansı olmadığı düşünülmüş olsa gerek Şehzade Cihangir Bursa'ya götürülmemiştir (Necipoğlu, 2005, s.193-4). Bu gezinin bir amacı da damat Rüstem Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi olacak ki gezi dönüşünde Hadım Süleyman Paşa azledilerek yerine Rüstem Paşa Sadrazam olmuştur (Sakaoğlu, 2009, s.170, 188). 1544-45 yılında Sultan Süleyman Sadrazam Rüstem Paşa'nın Gümülcine'de verdiği av partisinde yeniden oğulları Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid ile görüşmüştür (Necipoğlu, 2005, s.531). 1546 yılında ise Haseki Hürrem Sultan şehzadesi Cihangir ile birlikte Manisa'da Şehzade Selim'i ziyaret etmiştir (Necipoğlu, 2005, s.531). Şehzade Selim, Şehzade Külliyesi'nin tamamlanması ile Safevilere karşı Elkas seferine çıkan babası Sultan Süleyman'ın ardından ülkenin batı ucunu korumak için

---

³⁶ Konya'da bulunan Selim, kardeşi Mehmed'in 1543'te salgından ölümü ile onun yerine Manisa'ya atanmış ancak veba salgın nedeniyle hemen gidememiş, bir müddet Bursa'da kalmıştır. 1544'de Manisa'ya gidince burada üç kızı olmuştur (Hammer, 1993, s.224).

Edirne'ye geçici olarak yönetici vekil olarak gitmiştir. Şehzade Selim Yanbolu yakınlarında av partisi vermiş ve Haseki Hürrem Sultan ile burada bir kere daha bir araya gelmişlerdir. Osmanlı tebaasının ve yeniçerilerin taraf olduğu Şehzade Mustafa'nın 1553 yılında boğdurulmasına kadar Haseki Hürrem Sultan ile Sadrazam Rüstem Paşa oğlu Selim'den yana olmuş, bu olaydan sonra Sultan Süleyman hala Şehzade Selim'den yana olmasına rağmen Sadrazam Rüstem Paşa ve Haseki Hürrem Sultan tercihlerini Şehzade Bayezid'den yana çevirmişlerdir (Necipoğlu, 2005, s.194).

Mirzaların İstanbul'a kaçması ve 1548 Elkas Seferi

1547 yılı ile başlayan gelişmeler, Haseki Hürrem Sultan'ın siyasetteki rolünün kavranması açısından önemli bir dönemdir. Biri Şirvanşahlar'dan Burhan-ı Ali ve diğeri Şah İsmail'in oğlu, Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza olmak üzere ülkelerinde yoksun kaldıkları taca ulaşmak için yardım dilemek amaçlı iki prens İstanbul'a gelmiştir. 1546-47 kışını Edirne'de geçiren çiftin bu olay üzerine İstanbul'a gelişi nedeniyle görkemli bir tören düzenlenmiş ve bu tören prensleri hayran bırakmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.170). Bu sığınmacılık boyunca Haseki Hürrem Sultan mirzalara yakınlık göstermiş, anne şefkati ile yaklaşmış ve hediyeler sunmuştur. Peçevi'nin ve Mustafa Âli'nin anlatılarına göre padişahın isteği ile Haseki Hürrem Sultan mirzalara kendi elleri ile diktığı on bin altından fazla eden altın ipeklerle işlenmiş don, gömlek ve mendiller, hamam takımları, sırmalı giysiler, yatak örtüleri, işlemeli yorgan ve yastık yüzleri vermiştir (Peçevi, 1992, s.269; Sakaoğlu, 2009, s.170). Hediyeler arasında kadınlar için yapılmış bazı elişleri de bulunmaktadır ve bu hediyelerin Elkas Mirza'nın Harem'i için olabileceği düşünülmektedir (Peirce, 1996, s.293). Bu hediyeler Kanuni Sultan Süleyman'ın hediye ettiklerine nazaran daha sade ama daha çok güven duygusu uyandırıcıdır (Sakaoğlu, 2009, s.170). Haseki Hürrem Sultan'ın mirzalara hediye vermesi sırasında devletin bütün ileri gelenlerinin, katılımlarının zorunlu kılındığı bu cömertlik gösterisini izledikleri düşünüldüğünde bunun politik bir girişimi olduğu anlaşılmaktadır (Peirce, 1996, s.293; Peçevi, 1992, s.269; Gökbilgin, 1950, s.594; Hammer, 1993, s.370).

Bu politik girişiminin ana hatlarının 1543 yılında Şehzade Mehmed'in vakitsiz ölümünden sonra Haseki Hürrem Sultan'ın diğer üç oğlundan Bayezid'i babasına halef olarak uygun bulması ile çizilmiş olduğu düşünülmektedir. Rüstem Paşa'nın

mevkisini kuvvetlendirmek, Şehzade Bayezid ve Selim'in kendilerini halkın ve askerinin sevgisini kazanacak şekilde göstermelerini sağlamak için mirzaların Osmanlı'ya ilticasından sonra padişahın 1548-49 yıllarındaki Elkas seferine çıkmasını sağlamıştır. Böylece Selim'in "saltanat kaim makamı" unvanıyla devlet işlerine el atması için Rumeli'de kalmasını ve Bayezid'in Halep'te babası ile bulunmasını sağlamıştır (Tuğlacı, 1985, s.303; Baltacı, 1998, s.499; Hammer, 1993, s.8; Gökbilgin, 1950, s.594; Peirce, 1996, s.294; Sakaoğlu, 2009, s.171.). Şehzade Selim babasının düzenlediği sefere Seyyid-Gazi'den dahil olmuş ve Rumeli'de bulunması emrini almış Edirne'ye dönmüştür. Şehzade Bayezid ise kışı Halep'te babası ile birlikte geçirmiş, Şehzade Mustafa ise bu seferden uzak tutulmuş, Amasya'da kalmıştır (Gökbilgin, 1950, s.594). Haseki Hürrem Sultan sebebiyet verdiği düşünülen bu sefer boyunca sultanla 20 ay ayrı kalmıştır. (Sakaoğlu, 2009, s.171).

Polonya mektupları

Haseki Hürrem Sultan ülkeler arası elçilik görevini diplomatik yazışmalardaki barışçıl söylemlerde ve hediyeleşmelerde yerine getirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarına doğru imparatorluk sınırlarındaki ülkelerle barışçıl tutum içine girmiş ve diplomatik konuşmalar Haseki Hürrem Sultan'ın dahil olması ile gerçekleşmiştir (Peirce, 1996, s.294).

Haseki Hürrem Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın hayatına dahil olduğu ilk yılında diplomatik açıdan etkili olamamıştır. Yeni tahta geçmiş olan Sultan Süleyman 1521 tarihli I. Macaristan seferinde Polonya'ya da saldırıyı düşünmüş ancak Kırım Hanı Mehmed Giray Han'ın ikazı üzerine vazgeçmiştir (Uçtum, 1980, s.709). Yine de geri kalan hayatı boyunca, Polonya ile olan 1525, 1528 yılındaki Polonya-Osmanlı ateşkesinde ve 1533, 1553 yıllarındaki 'sonsuz barış' anlaşması aracılığıyla olan kardeşçe ilişkilerde rol aldığı da düşünülmektedir. Tatar ve Türkler tarafından Ukrayna topraklarından kaçırılan insanların köle olarak satılması da Sultan Süleyman'ın yönetimindeki Osmanlı ile Sigismund I ve oğlu Sigismund II August'un yönetimindeki Polonya arasındaki müzakerelerde önemli bir başlık olmuştur. Bumüzakereler, esirler için istenilen fidye konusunda uzlaşmaya varmada ve esirlerin ülkelere dönüşünde Polonya'ya avantaj sağlamıştır (Yermolenko, 2005, s.241). Polonya-Osmanlı arası mektuplaşmalarda da anlaşmalarda olduğu gibi birbirlerine karşı yumuşama görülmektedir. 1528 tarihli mektubunda Osmanlı Sultanı

kendini ‘Akdeniz, Karadeniz, Rumeli, Anadolu, Karaman, Rum, Zulkadiriye, Diyarbekir, Kürdistan, Azerbaycan, Acem, Şam, Halep, Mısır, Mekke, Medine, Kudüs, Arap, Yemen Sultanı ve Padişahı Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim han oğlu Sultan Süleyman Şah’ olarak zikretmiş, Polonya kralı Sigismund’a ise sadece ‘*Sen ki Leh vilâyetinin kralı Sigismund’sun....*’ demiştir. 1533 tarihli mektubunda Leh kralına biraz daha itibar göstermiş, 1550 tarihli mektubunda ise ‘*Sen ki Vilâyet-i Leh Kırallı İftiharı-L-ümera-ul- İzam-il-iseviyye-muhtar-ul-kübera-ul-feham fî millet-i-misihîyye muslih-i mesalihi cemahir-il-fırkat-ul-nasraniyye sahib-i ezyal-ül-haşme vel-vekar sahib-i delayil-il mecd cel-iftihar Sigismund Kırall’sın*’ diyerek itibarını genişletmiştir (Uçtun, 1980, s.710-711).

Haseki Hürrem Sultan’ın öz vatanı olarak görülen Polonya ve Ukrayna toprakları üzerine köle toplamak için düzenlenen akınları engelleme konusundaki rolü bilinmemektedir. Bu konuda dönemin kaynaklarında bilgi yoktur. Sadece 1533 yılında Osmanlı topraklarında bulunan Polonyalı elçi Piotr Opalinski, Haseki Hürrem Sultan’ın ricası üzerine, Sultan Süleyman’ın Kırım Hanı’nı Polonya topraklarında rahatsızlık çıkarmasını yasakladığını belirtmektedir (Yermolenko, 2005, s.239). Ukrayna’daki anonim türkûde ise Ukrayna’da bulunan bir kasaba olan Bohuslav’da bir Ortodoks papazın kızı olan Marusia’nın kaçırılması ve Osmanlı Haremi’ne girişi anlatılmaktadır. Bu türkûye göre Türkler tarafından da benimsenen Marusia’nın kutsal bir cumartesi günü yedi yüz Ukraynalı Kazak’ın padişahın hapisanesinden serbest bırakılmasını sağladığı anlatılmaktadır. Bu hikayedeki kişinin Haseki Hürrem Sultan olduğu düşüncesi ile onun da kendi vatanından olanlara yardım etmiş olabileceği varsayılmaktadır (Yermolenko, 2005, s.241).

Polonya ile yapılan ateşkeslerinin Polonya-Osmanlı ortak anti-Habsburg politikası ile ilgili olduğu yönündeki görüşlere rağmen Sultan Süleyman’ın Osmanlı’ya tabi olmayan bu Hristiyan toprakları ile iki kere ‘sonsuz barış’ anlaşması yapması, Müslüman olan Osmanlı’nın kafirler kategorisine giren bir devlete sunulan ayrıcalıktır (Yermolenko, 2005, s.239). Hammer da bu konuyu destekleyecek şekilde 16.yy Sultan Süleyman dönemi Osmanlısında Polonyalı elçilerin diğer Avrupalı elçilere oranla daha fazla olduğunu belirtmektedir (Yermolenko, 2005, s.239-240).

Osmanlı- Polonya yakın ilişkilerindeki Haseki Hürrem Sultan’ın rolünün önemini Haseki Hürrem Sultan’ın yeni tahta çıkan Polonya Kralı II. Sigismund August’a hitaben yazdığı Polonya arşivlerinde bulunan iki mektubu kanıtlamaktadır. Haseki

Hürrem Sultan'ın ve bütün Kanuni hanedanının özel ulaşı olan Hasan Ağa tarafından iletilen bu mektupların 1548 tarihli ilkinde kral tebrik edilmiş, iş birliği tavsiye ve temennisinde bulunulmuştur. Ayrıca bu ulak ile mektuba yazılamayacak sözlü haber de yollanıp, yine sözlü cevabın güvenilir olan ulaşı çekinmeden söylenebileceği belirtilmiştir (Taşkiran, 1970, s.338). Aynı şekilde Kanuni Sultan Süleyman ve kızları Mihrümah Sultan da tebrik mektubu yollamıştır (Taşkiran, 1970, s.339). 1549 tarihli ikinci mektup ise kral tarafından birinci mektubuna verilen cevabın karşılığı olarak yollanmıştır ve ayrıca bazı hediyeler (iki çift don ve gömlek, uçkuru ile birlikte altı tane mendil, bir havlu) de eklenmiştir. Mektubun ilginç noktası ise “Padişah hazretleri o kadar memnun olmuşlardır ki, koca Kral bizimle iki kardeş gibiydi, inşallah bu Kral ile ata ile oğul gibi olalım, demiş ve size kulum Hasan'ı kendi emr-i şerifi ile yollamıştır” ve “Kral Hazretleri, malum-u şerif ola ki, padişah yanında her ne husus için sizlerden zikrolunursa, on ol kadar (on misli) sizleri hayr ile yad etmeyi cana minnet biliriz” şeklinde geçen sözlerdir.(Taşkiran, 1970, s.340). Bu mektuplardan ilki belki de Kanuni Sultan Süleyman'ın haberi olmadan yazılmıştır, çünkü o sırada seferdedir ve İstanbul dışındadır. Bu sırada Haseki Hürrem Sultan dış ilişkileri eline almış ve kendi inisiyatifıyla hareket etmiştir (Taşkiran, 1970, s.343).

Hasan Ağa'ya güvenebileceği, onunla sözlü iletiler verebileceğini belirtmesi Ukraynalı bir yazar tarafından³⁷ Haseki Hürrem Sultan'ın öz vatanına olan ilgisi, ve onlara mümkün olan her türlü yardımı yapmak istemesi olarak yorumlanmıştır. Elçi Piotr Opalinski'nin gördüğünü belirttiğine göre, Sultan Süleyman'ın 1551 yılında Polonya Kralı II. Sigismund'a gönderdiği mektubunda, eşi Haseki Hürrem Sultan için “senin kız kardeşin ve benim karım ” demesi Polonya Kralı ve Haseki Hürrem Sultan arasında tahmin edilenden daha sıcak bir arkadaşlık olduğunu göstermektedir. İki taraf arasında daha yakın bir bağ olduğu da düşünülmektedir (Yermolenko, 2005, s.240-241).

Haseki Hürrem Sultan'ın entrikaları herkes arasında yayılmış iken onun politik alandaki gücünü gösteren Polonya kralına mektubunu ve savaşlar sırasında eşine

---

³⁷ Yermolenko kaynak olarak “*Mozhe, tse turbota pro ridnu zemliu, iaka bula pid panuvanniam pol'skoho korolia, i namahannia sultanshy dopomohty jiy riznymy sposobamy?, Kis', Lehendy i fakty pro Roksolanu, 30*” vermektedir (2005, s.248).

gönderdiği mektuplar 19. ve 20. yy'a kadar bilinmemiştir (Yermolenko, 2005, s.231).

Habsburglu V. Carlos'a karşı donanma hazırlanması

Sultan Süleyman'ın 1548 yılında çıktığı Elkas seferinden dönüşünden sonra rastlayan 1550 sonları tarihli Cataro'lu Vicentio Buchia'nın gönderdiği haberlerde Sultan Süleyman çok kızgın ve sinirli, üzgün ve kendinden geçmiş bir halde 'melankolik' olarak tasvir edilmektedir. Bu haberin devamına göre Haseki Hürrem Sultan, onu 'mutlu edip sakinleştirmek' için afyonlu ilaçlar hazırlatıp içirmektedir (Sola, 2007, s.103). Bu dönem boyunca 'kendini dine vermiş', 'uzun günler boyunca (Haseki Hürrem Sultan'ın bakımında) sağlığını yitirmiş' ve 'uyuyan adam' olarak nitelendirilen Sultan Süleyman Habsburglu V. Carlos'un 1549 yazında Osmanlılarla yaptığı barışın ardından Afrika'da bulunan Mehdiye'yi alması üzerine 1551 Nisanı ortalarında Edirne'den İstanbul'a dönmüş, yani 'uyuyan adam uyandırılmış'tır. Bahar için donanma hazırlıkları yapılmış ve Ragusa Devleti'yle işbirliği yapılmaya karar verilmiştir (Sola, 2007, s.105). Ancak güvenilir kişilerden oluşan donanmanın kontrolü Hürrem Sultan'ın etkisi altında olduğu Kaptan Juan Busto'nun Ragusa'dan gönderdiği haberlerle yayılmıştır.

Hürrem Sultan'ın Türk'ün bu kadar isteksiz olduğunu görünce bu bahsi geçen donanmanın elde tutulmasını, ölmesi halinde küçük oğlunun diğer pek çok şey ve hazinenin yanı sıra bunların sahibi olmasını ve bu sayede ona saldırmak isteyebilecek olan ağabeyiyle diğer hükümdarlara karşı koymasını arzuladığı söyleniyordu. Donanmanın bütün kaptanları Hürrem Sultan tarafından seçilecekti. (Sola, 2007, s.106)

Rugasa'nın işbirliği ile yapılacak olan donanma çıkartmasının başında da Hürrem Sultan'ın damadı Rüstem Paşa'nın kardeşi ve yine Hürrem Sultan'ın güvenilir adamı olan Sinan Paşa'nın bulunacağı da kesinleşmiştir. Yine bu haberler arasında Türk'ün sağlığına kavuşmuş bir vaziyette İstanbul'da bulunduğu anlatılmış ancak Trablus'un alınması, Turgut Reis ve Sinan Paşa'nın İtalya seferine çıkmasıyla gücünün doruk noktasına ulaşmış olan Sultan Süleyman tasvirlerde ihtiyarlamış ve saçları ağarmış olarak yer almıştır (Sola, 2007, s.106).

Şehzade Mustafa'nın katli, Rüstem Paşa'nın azli, Şehzade Cihangir'in vefatı, Düzmece Mustafa olayı ve Kara Ahmed Paşa'nın idam edilerek Rüstem Paşa'nın göreve alınması

Şehzade Mehmed'i kaybettikten sonra tahtın hayatta kalan diğer oğullarından birine kalması için entrikalara başvurmakla suçlanan Haseki Hürrem Sultan, en büyük

günahı olarak görüldüğü Şehzade Mustafa'nın katlinde de başrol almaktadır. H.921/1515 yılında padişahın ilk gözdesi Mahidevran Hatun'dan dünyaya gelen Şehzade Mustafa hakkında Peçevi "Bu şehzade aslında temiz yürekli ve şerefli, kardeşleri arasında eli açıklığı ve merhameti ile sivrilmiş, sanat ve bilgiye her zaman istekli, şanı yüksek bir kişi olduğundan çok sevilirdi...." demektedir (Peçevi, 1992, s.15).

1553 yılındaki raporunda elçi Bernardo Navagero, Mahidevran Hatun'un, oğlu Şehzade Mustafa'yı tehlikelerden koruduğunu, oğlunu zehirlenmekten korumak için tetikte beklediğini, bu konuda her gün uyardığını ve oğlunun annesine karşı büyük bir saygısının olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda herkes tarafından çok sevildiğini, babasına karşı darbe yapabileceğinin düşünüldüğünü, kendine olan güveni nedeniyle İstanbul'a daha yakın mesafede bulunan şehzadelerden ve bunlardan birinin zaten sarayda yaşıyor olmasından hiç endişelenmediğini bildirmiştir. Yine Navagero'nun raporuna göre bu akıbeti Sultan Süleyman da inanmaktadır. Şehzade Cihangir'in sakatlığı nedeniyle kardeş katlinden kurtulabileceği düşüncesini babasına söylediğinde, Sultan Süleyman "Oğlum, Mustafa sultan olacak ve hepinizin canını alacak" demiştir (Peirce, 1996, s.73, 109). Yukarıda belirtildiği gibi Şehzade Mustafa'nın darbe yapması kaçınılmaz olarak görülmektedir. Navagero gibi Bragadin de Şehzade Mustafa için "yaşarsa Osmanlı hanedanına büyük şan getirecek diyorlar, ve şu da söyleniyor ki sultanın uzun yaşaması halinde Mustafa'nın büyük karışıklıklar çıkarması kaçınılmazdır." demiştir (Peirce, 1996, s.109-110).

Bunların yazıldığı 1553 yılında, 1548-49 tarihli Elkas seferinden dört yıl sonra Kanuni Sultan Süleyman Şehzade Cihangir ile birlikte Nahçıvan (İran) seferine çıktığında, Şehzade Bayezid orduyu Yenişehir'de karşılamış ve Rumeli koruyuculuğu göreviyle Edirne'ye yollanmıştır (Peçevi, 1992, s.214). Manisa sancağında olan Şehzade Selim ise buradan sefere katılmıştır. Ereğli'de ordu Şehzade Mustafa tarafından karşılanmış, padişahın otağına girdiğinde ise ölüm fermanı yerine getirilmiştir (Peçevi, 1992, s.217). Şehzade Mustafa'nın Konya Ereğli'de katledilmesi³⁸ ile ilgili döneminin elçileri ve seyyahları tarafından verilen

---

³⁸ Oğlunun ölümünden sonra Mahidevran Hatun Bursa'ya çekilmiş ve Şehzade Mustafa da oraya gömülmüştür. Maddi durumu kötü olan Mahidevran Hatun'un Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarında –ki itibarının iadesinin Haseki Hürrem Sultan'ın vefatından sonraya rastlaması bu noktada ilginçtir- II. Selim tarafından bir ev alınması ile düzelmiştir. Şehzade Mustafa'nın türbesi de II. Selim tarafından yaptırılmıştır. 1581 yılında ölen Mahidevran Hatun ise oğlunun türbesine gömülmüştür.

çeşitli hikayelerde Haseki Hürrem Sultan azmettiren olarak suçlanmaktadır. Şehzade Mustafa'nın katlinden bir yıl sonra 1554 yılında İstanbul'a gelen Busbecq, Şehzade Mustafa'nın askerler tarafından çok sevildiğini, Sultan Süleyman'ın yerine geçirmek istediklerini, en büyük evlat olarak tahta geçme ihtimalinin yüksek olduğunu, Haseki Hürrem Sultan'ın ise bu meziyetlerini hükümsüz bırakmak istediğini, bunun için ilk iş olarak Rüstem Paşa'ya kızını verdiğini, müşterek menfaatlerini birleştirdiğini, Rüstem Paşa ile birlikte padişaha tesir ettiğini, büyüleri ile Şehzade Mustafa'dan soğuttuğunu, bunu haber alan Şehzade Mustafa'nın babasının elinden tahtı almaya karar verdiğini, Nahçıvan seferine giderken Sadrazam Rüstem Paşa'nın Sultan Süleyman'ı Şehzade Mustafa'nın ihaneti konusunda uyardığını, Sultan Süleyman'ın oğluna mektup göndererek otağına çağırdığını, Şehzade Mustafa'nın Amasya'dan çıkıp babasının otağına gittiğini, müftüden fetva alan Sultan Süleyman'ın oğlunu boğdurttuğunu bir rivayet olarak nakletmektedir. Şehzadenin cansız bedeni ile karşılaşan askerlerin Şehzade Mustafa'nın üvey anasının müfsitliğine ve zalimliğine, Sadrazam Rüstem Paşa'nın da kötülüğüne lanetler ettiklerini belirtmektedir. Şehzade Mustafa'nın oğullarının katlini de dileyen Haseki Hürrem Sultan bu yeni katli de yeniçerilerin Şehzade Mustafa'nın oğullarını tahta getirmeye çalışacağını, öyle olursa tahta çıkan çocuğun babasının intikamını alacağını, bu durumda Şehzade Mustafa'nın katlinin memleketin emniyet ve huzuruna hizmet etmemiş olacağını neden göstererek istemiştir (Busbecq, 1939, s.42-50).

Mustafa'nın babasından daha iri yapılı, halk ve askerler arasında en sevilen şehzade olduğunu vurgulayan Dernschwam da, yeniçeriler tarafından padişahın tahttan indirilip onun tahta çıkarılmasının olası bir durum olduğunu, Haseki Hürrem Sultan'ın bu durumda çocukları ve kızı ile birlikte Sadrazam Rüstem Paşa'ya kaçıp kurtulmak ya da öldürülmekten başka akıbet beklemediğini belirtmektedir (Dernshewam, 1987, s.186). Dernschwam, üç üvey kardeşi arasında tahta çıkma olasılığı daha yüksek olan Şehzade Mustafa'dan İran Şahı'nın da korktuğunu belirtmektedir.

..... Zira Padişah bizzat kendi oğlunu öldürtmüştür. Şah, Mustafa'dan çok korkuyordu. Zira Mustafa onun memleketine çok yakındı ve padişah olabilecek durumda idi. Üstelik üç üvey kardeşinden çok dirayetli idi. Bunlardan biri şişman bir adam olan ve çok içki içen Selim'dir

---

Mahidevran Hatun'un Osmanlı tarihindeki yeri oğlu ile birlikte sancağa çıkan ve oğlunun ölümü ile Bursa'ya çekilen son haseki olması ile belirlenmiştir (Peirce, 1996, s.74).

ki, şimdi babasıyla seferdedir. İkinci halen Edirne’de bulunan ve zayıf karakterli bir şehzade olan Bayezit’tir. Üçüncüsü ise en küçükleri kambur Cihangir’dir. (Dernschwam, 1987, s.126)

Ancak ikisinin de beklediği korkular gerçekleşmemiştir. Dernschwam verdiği bilgilerin devamında, Ekim ayında Halep’ten Şehzade Mustafa’nın öldürüldüğüne dair haberler geldiğini³⁹, padişahın oğlunu yeniçeriler tarafından çok sevilip sultan olarak görülmesi nedeniyle boğdurttuğunu, aslında oğlunun böyle bir niyetinin olmadığını, babasının eceliyle ölmesini beklemek istediğini, bu durumda da Haseki Hürrem Sultan’ın çocuklarını öldürtmek zorunda kalacağını, bu sonucu önceden öngören Haseki Hürrem Sultan’ın kızı ve damadıyla birlikte Sultan Süleyman’ın kanına girip Şehzade Mustafa’ya olan güvenini sarstığını belirtmiştir. Naaşının Bursa’ya gönderilmesinden bir müddet sonra da İbrahim Paşa, padişahın emri ile Bursa’daki Mustafa’nın oğlunu boğdurmuştur (Dernshwam, 1987, s.82, 186-187).

Yine benzer şekilde Venedik büyükelçilerinin raporlarında Şehzade Mustafa’nın boğdurulması ve bu olayda Haseki Hürrem Sultan’ın rolü görülmektedir. 1553 sonlarına doğru Francisco de Vargas’ın elçilik raporlarında dedikodulara kesin haber gözüyle bakılmaktadır.

.....Aydın (Ekim) 6’sında Türk’ün Haraech’te (?) kendi de burada en büyük oğlu Mustafa’yı öldürttüğünü yazıyorlar..... Aralarında Rüstem Paşa’nın da olduğu bazı kişileri evlerine dönüp dinlenmelerini emretmiş. Rüstem Paşa’nın kardeşi ve Türk’ün eşi Hürrem’in oğlunun tahta geçmesi ve hepsinin hayatlarını güvenceye almak için bu planı yaptıklarına dair kesin haberler var. Bu o kadar barbarca bulundu ki az hayret uyandırmadı doğrusu ve bundan sonra ne olabileceğine dair dedikodular dallanıp budaklanıyor. (Sola, 2007, s.107-108)

Raporların devamında Rüstem Paşa’nın bu işleri ayarlayan kişi olduğu ve Şehzade Mustafa’nın padişaha karşı planlara giriştiğine, elinde Şah’a gönderdiği mektupların bulunduğu, kendisi ile görüşmeye gelmesi durumunda yanında taşıdığı hançer ile babasını öldürtmek isteyeceği konusunda annesinin bile kendisini uyardığına dair padişahı kandırdığı bilgisi yer almaktadır⁴⁰. Şehzade Mustafa’nın günahı olmadığını

---

³⁹ Dernschwam’ın Şehzade Mustafa’nın ölüm haberini Ekim 1553 olarak vermesine bakılacak olursa Haseki Hürrem Sultan Şehzade Mustafa’nın öldürüldüğü bölge olan Larende (Karaman) uleması ve fukarası için sadaka dağıtması şehzadenin vefatından bir ay sonraya rastlamaktadır (BOA/TS.MA.d 4088, H.960.Z.30/ 1553 Kasım 7)

⁴⁰ Peçevi Tarihi’nde Sadrazam Rüstem Paşa’nın, padişahın ikinci İran seferine çıkmasından bir yıl önce, 1552 kışını Konya-Aksaray’da geçirirken Şehzade Mustafa’nın İran’la haberleştiğine, İran Şahı’nın kızı ile evlenip İran’dan destek sağlayacağına ve baş kaldıracağına, kendi adına tuğ ve alemler diktiğine dair yazı yolladığını belirtmektedir. Robertson’un ‘*Histoire de l’empereur Charles-*

öğrenen padişahın çok üzüldüğünü yazan bu raporlarda bu nedenle Rüstem Paşa ve yandaşlarını öldürteceğinin düşünüldüğü belirtilmektedir⁴¹ (Sola, 2007, s.110-115). Venedikliler Şehzade Mustafa'nın boğdurulması işinde çok tedirgin olmuşlardır. Şehzade Mustafa'nın Venediklilerle bazı gizli ajanlar aracılığıyla anlaştığını sandığı için babası tarafından öldürüldüğünü düşünmüşler ve tahtın yeni varisi ve Haseki Hürrem Sultan'ın oğlu olan Şehzade Selim'in kendilerine yarar bir adam olmadığına kanısına varmışlardır (Sola, 2007, s.108). Elçi raporlarından anlaşılanlara göre padişah Sadrazam Rüstem Paşa'yı İstanbul'a göndermekle yetkilerini alıp cezalandırmamış, sadece yeniçerileri sakinleştirmek ve Sadrazam Rüstem Paşa'yı kurtarmak için geri dönme emri vermiştir (Sola, 2007, s.109). Bu elçi ya da seyyah raporları ve mektuplarının verdiği bilgiler 1553-55 yılları arasında geçtiği için Şehzade Mustafa'nın 1553'te boğdurulduğu bilgisi doğru olsa da mektup ve raporların '–miş' gibi anlatımlarına bakılacak olursa çevreden edinilen bilgilere, duyulan hikayeleri içeriyor olması nedeniyle kesin gözüyle bakılmamalıdır.

16.yy Osmanlı tarihçilerinden Mustafa Âli, '*Künhü'l-Ahbar*' adlı eserinde, Mustafa'nın idamı için 'kadınların komplosu ve namussuz damadın sahtekarlığı' suçlamasını yapmıştır. Burada bahsedilenler isim verilme de Haseki Hürrem Sultan, Mihrümah Sultan ve Rüstem Paşa üçlüsüdür. Ayrıca Şehzade Mustafa'ya yapılan darbeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü için başlangıç olabileceğini söyleyerek olayın önemini belirtmiştir (Peirce, 1996, s.112). Münecimbaşı'nın '*Sahayifü'l-ahbar*'ında ise padişahın günlünün Şehzade Mustafa'dan yana olduğu ve onu veliaht olarak seçtiği, fakat Haseki Hürrem Sultan, Mihrümah Sultan ve Rüstem Paşa'nın veliaht olması için Şehzade Bayezid'in gailisine düştükleri ve Rüstem Paşa'nın nifak çalışmalarıyla maksatlarına ulaştıkları belirtilmektedir. Şehzade Selim'in ise Şehzade Mustafa'nın öldürülme komploları ile hiçbir ilgisinin olmadığı vurgulanmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.172). Bu açıklamalardan Mihrümah Sultan'ın tahrikçi, Haseki Hürrem Sultan'ın teşvikçi ve Rüstem Paşa'nın planı kuran, yürüten ve sonuçlandıran olduğu anlaşılmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.172). Şehzade Mustafa'nın ölümünde Rüstem Paşa-Haseki Hürrem Sultan- Mihrümah Sultan

---

Quint' adlı yapıtında ise Rüstem Paşa sultana yolladığı yazıya Şehzade Mustafa'nın İran Şahı ile haberleşmelerine ait sözde mektupları da eklemiştir (Sakaoğlu, 2009, s.173).

⁴¹ Şehzade Mustafa'nın ve Şehzade Cihangir'in ölümü, bu ölümlerde Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa'nın rolü için elçilerin mektuplarından elde edilen daha geniş çapta bilgi için bakınız (Sola, 2007, 106-118; Peirce, 1996, s.107-112)

ittifakının olduğu kadar, Sultan Süleyman'ın belleğinde babasının II. Bayezid'i tahttan indirerek sultan olmasının yer tutması da yatmaktadır (Peirce, 1996, s.109). Peirce, Sultan Süleyman'ın en büyük oğluna ayrıcalık tanıyıp onun tahta çıkmasını sağlamak yoluna, bu durumda en sevdiği hasekisinden daha da ilerisi eşinden olma çocuklarının öldürülmesi gerektiği için başvurmadığını bir olasılık olarak sunmaktadır (Peirce, 1996, s.114).

Dernschwam da Şehzade Mustafa'nın katlinin arkasından meydana gelen karışıklıkları, azmettirenlerin korkularını ve sultan tarafından şehzadenin katledilmesinin sebebini şöyle anlatmaktadır.

Mustafa'nın ölümünden sonra padişah ordugahından türlü haber ve rivayetler gelmekte ve burada da herkes bir isyan çıkabilir diye endişe içinde. Bunun için Sinan Paşa, gece gündüz şehir içinde dolaşıyor. Sinan Paşa, Şehzade Bayezid'i gizlice İstanbul'a getiriyormuş, fakat Bayezid yolda İstanbul'daki duruma dair bazı şeyler öğrenince İstanbul'a gelmeyip gene gizlice geri dönmüş. Bayezid'in şayet padişah ve kardeşi Selim bir isyan sonucu öldürülürse kendisinin tahta geçeceğini kuvvetle ümit ettiği için yoldan geriye döndüğü anlaşıyor. Hürrem Sultan ve damadı Rüstem Paşa, zan altında bulundukları için padişahın idam edilmesini ve oğullarından birinin tahta geçmesini istiyorlardı. Padişahın babası Selim'e yaptığını oğulları da ileride kendisine yapacaklardı. Hiç şüphe yok ki, eğer padişah erken davranmasaydı, Mustafa babasını bertaraf edecekti. Zira ordu Mustafa'yı çok seviyordu. Ve onu resmen padişah ilan edeceklerdi. (Dernschwam, 1987, s.86)

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin akabinde üzücü bir olay daha yaşanmıştır. Dernschwam'ın notlarında Aralık 1553'te Halep'ten İstanbul'a getirilen Şehzade Cihangir'in cenazesi diğer kardeşi Şehzade Mehmed'in türbesine, kardeşinin yanına defnedilmiş ve sonradan yanına Şehzade Mehmed adına büyük bir cami yapılmıştır. Ölüm nedeniyle ilgili birçok rivayet dolaştığını belirten Dernschwam bu rivayetlerden ikisini şöyle anlatmaktadır.

Halep'te bulunanlardan işitildiğine göre: Rüstem Paşa enişte sıfatıyla, Cihangir'e annesi Hürrem Sultan ile beraber olup padişaha nüfuz ederek kendisini affettirmelerini ve tekrar sadrazam olmasını sağlamasını yazmış. Padişah bunu haber almış, mektubu araştırmış. Cihangir, mektup aldığını inkar edince padişah karnına bir tekme savurmuş, o da ölmüş. Bazıları da olayı başka türlü anlatıyorlar: Güya padişah Cihangir'i zehirletmiş. Ben her iki piç kurusu şehzadenin yalnız camideki mezarlarını gördüm. (Dernschwam, 1987, s.83)

Diğer bir rivayet ise Busbecq'in anlatımı ile Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin ardından aynı akıbete uğramaktan korktuğu ve bu nedenle hastalanıp öldüğü yönündedir (Busbecq, 1939, s.104). Sola'dan edinilen Venedik elçilerinin

raporlarında ise padişahın çok sevip yanından ayırmadığı şehzadesi Cihangir'in de Şehzade Mustafa'nın akıbetine üzülüp kendini yaralayarak ya da kendini sinirlendirdiği için babası tarafından yaralanarak öldüğü ve padişahın buna çok gözyaşı döktüğü, neredeyse ölecek kadar sağlığını yitirdiği bilgisi yer almaktadır (Sola, 2007, s.115). Peçevi ise olaylara üzülen sultanın bunalan ruhunu ferahlatmak için Şehzade Cihangir'in vefat ettiği sıralarda Maraş'ta kışlayan Şehzade Selim'i Halep'e çağırdığını, birkaç avlanma ve gösteriden sonra kışlaklarına döndüklerini bildirmektedir (Peçevi, 1992, s.217).

Bu olayların yaşandığı sırada Haseki Hürrem Sultan'ın padişahı İstanbul'a döndürmek için elinden geleni yaptığı yine bu Venedik elçi raporlarından anlaşılmaktadır.

Hürrem, Süleyman İstanbul'a geri gelsin diye türlü numaralara girişmiş. Her gün ona mektuplar göndererek eğer gecikecek olursa kendisini sağ bulamayacağını yazıyormuş. Onun ve Rüstem'in, Süleyman'ın onları ele geçirip canlarını almasından çok korktukları bilinen bir şeymiş. Donanmadan bir haber yokmuş. Türk'ün vereceği emirler bekleniyormuş. (Sola, 2007, s.111-112)

Sultan Süleyman hem en büyük oğlu hem de en küçük oğlunun ölümü ile acısını Haseki Hürrem Sultan'dan uzakta yatıştırmak için kışı Halep'te geçirmeye karar vermiş, Şehzade Cihangir'in cenazesini İstanbul'a yolladığı sıralarda ise Venedik elçilerinin bahsettiği gibi bu vefattan bihaber olan Haseki Hürrem Sultan'dan mektup almıştır. Mektubunu Şehzade Cihangir'in gözlerinden öperek sonlandırmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.172; **Ek A.2.6**, Mektup 6). Bu mektuptaki özleme rağmen Sultan Süleyman azap ve ızdırabını bastırmak için iki yıl boyunca Anadolu'da kalmış, ikinci kış Amasya'da İranlılarla anlaşma yapmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.172). Olaya cinayetin azmettiricisi olarak görülen Haseki Hürrem Sultan tarafından bakılırsa Şehzade Cihangir'in cenazesi ile karşılaştığında, Şehzade Mustafa'nın katli ile suçlandığında ve eşine iki yıl hasret kaldığında hissettiği evlat acısı, suçlanmaların korkusu ve sultanın hasreti bilinmemektedir (Sakaoğlu, 2009, s.172). Sakaoğlu, bu tedirginlik yaratıcı sarsıntılar, yaşlanmaya başlamaları, sağlık problemleri ve İstanbul'da çıkan dedikodular nedeniyle Haseki Hürrem Sultan- Kanuni Sultan Süleyman aşkının soğumaya başlamış olabileceğini belirtmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.172).

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1555'te seferden döndüğünde memlekette bir buçuk yıldır süren Düzmece Mustafa ayaklanması baş göstermiştir. Bu olay da Haseki Hürrem Sultan'a bağlanmıştır. Haseki Hürrem Sultan ile Karaman valisi olan Şehzade Bayezid'in oyunu olarak nitelendirilen bu olayda ana oğul, Sultan Süleyman'ın evlat katili imajını silmek için bir hikaye hazırlamışlardır. Bu oyunun hikayesinde Şehzade Mustafa babasının kendini öldüreceği zannına kapılmış, ordugaha gitmeyip kendine benzer birini göndermiştir. Hilesi anlaşıldığında ise sultan oğlunu değil dublörünü cezalandırmak için idam etmiştir. Şehzade Mustafa da gizlice Rumeli'ye geçip isyan etmiştir. Bu oyunun sonuna göre hem sultan oğlunu değil dublörünü öldürtmek istemiş olarak evlat katili damgasından kurtulmuş olacak hem de Şehzade Bayezid ise kendi gönderdiği Düzmece Mustafa'yı Rumeli'de yakalayarak öldürecektir. Böylece hem cinayete bir meşruluk getirmiş olacak hem de sultanın gözüne girecektir (Sakaoğlu, 2009, s.173).

Busbecq'ten edinilen bilgilerde ise kendisinin Şehzade Mustafa olduğunu iddia eden biri Rumeli'de etrafına insan toplamış ve "Hain bir üvey ananın kurbanı olduğumu görünce bana ikbal zamanlarında olduğu kadar idbar zamanında da müzaheret edin! Bu ihtiyar âciz adam ve üvey ananın sihir ve büyüüne zebundur!" demiştir (Busbecq, 1939, s.174). Sultan Süleyman sefer dönüşünde Düzmece Mustafa olayını bertaraf etmiş, bu olayı oğlu Şehzade Bayezid'in düzenlediğini öğrenmiştir. Ancak oğluna ne ceza vereceği konusunda her zamanki gibi yine eşinin tesirinde kalmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın Sultan Süleyman'ı etkileyen sözleri Busbecq tarafından verilmiştir.

Bu arada, kurnaz ve zeki bir kadın olan Roxolana Süleyman'ın maksadını kolayca anlamıştı. Hiddeti geçsin diye birkaç gün bekledikten sonra, sultanın huzurunda meseleyi açtı, gençliğin düşüncesizliğinden, kadere karşı koymanın imkansızlığından bahsetti. ....İlk kabahati affetmenin büyüklüğün şanından olduğunu söyledi. Eğer oğlu islahınefs ederse babası oğlunun hayatını bağışlamakla hayırlı bir iş görmüş olacaktı. .... Çocuğuna merhamet etmezse hayatını kurtarmak için yalvaran bir anaya acımasını söyledi. Şöyle diyordu: 'Allahın bana verdiği iki evlattan biri sizin gazabınıza uğrar da kendisinden mahrum kalırsam ben bu acıya nasıl dayanabilirim?'.....İstikbalde gayet muti bir evlat sıfatile hareket edeceğine Bayazıdın anası kefalet ediyordu. Kadın bu lakırdılara göz yaşlarını ve okşamalarını da ilave etti. Süleyman yumuşadı. Her zamanki gibi gene karısının nüfuz ve tesiri altında kalarak bizzat gelip babasının emirlerini telakki etmek şartile Bayazıdın hayatını bağışladı. ....Beyazıda mektup yazarak kendisi çağırılacak olursa babasının huzuruna

gelmekten hiç korkmamasını bildirdi. Çünkü kendisi zemini hazırlamıştı. .... (Busbecq, 1939, s.110-111)

Bayezid'in canını sultanın hışmından koruyan Haseki Hürrem Sultan, halkın ve yeniçerilerin beklediği cezayı almayan damadı Rüstem Paşa'nın itibarını kurtarmış, görevinin iadesini de sağlamıştır. Yukarıdaki Venedik elçilerinin raporlarında da belirtildiği gibi Haseki Hürrem Sultan eşine mektuplar yollayıp kızı Mihrümah Sultan'ın hatırı için affetmesini dilemiştir (Uluçay, 2001, s.60-63; **Ek A.2.6**). Olaylardan yakasını kurtaran Rüstem Paşa'nın sadrazamlık makamını geri almasına kesin gözüyle bakılıyor olduğu Busbecq'in notlarından da anlaşılmaktadır. "...Payitahtta vali hadım İbrahim Paşa ile o zaman mevkiinden düşmüş bulunan Rüstemden başka kimse yoktu. Mamafih, eski büyüklüğünü ve yakında tekrar ikbale geçmesi ümidini düşünerek ona resmi bir ziyarette bulunduk, kendisini selâmladık ve hediyeler verdik. " (Busbecq, 1939, s.42).

Gerçekten de Busbecq'in önceden tahmin ettiği gibi Rüstem Paşa iki sene sonra makamına geri dönmüştür. Rüstem Paşa'nın yeniden sadrazam olmasının ardından yeniçerilerin padişaha yolladıkları Rüstem Paşa'yı şikayet edici ve Şehzade Mustafa'nın ölümüne duydukları hüznü dile getirici mektupta Rüstem Paşa'nın sadrazamlığa gelmesini sağlayanları [Muhtemelen kayınvalidesi Haseki Hürrem Sultan ve eşi Mihrümah Sultan'dan bahsediliyor] lanetleyici ifadeler yer almaktadır.

...Devletlû Padişah! Sen bunu adam sanursın; bu adam değildir; bu şeytan aleyhüllâne kendüsüdür. Hayf yazdık, senin buna ittüğün itikada. Hâşâ ve kellâ bu senin terbiyende büyümüş ola. Yazık değil midir? Evvelâ her kim bunu ortaya getürüb ağa olmasına sebep olduysa Tanrı rahmetinden mahrum olan. Gün olur mu ki seni malzemeye koymıya. Bigünâh bunca kişinin dirliğine mân, olup ve nica kimesnenin dahi katline sebep olur; ahrette bunun cevabı senden mi talep olunur, yoksa kendusinden mi? Niçin görmezsin, Padişah-ı âlem-penâhsın, hak katında ne cevap vereceksin?.... (Uzunçarşılı, 1967, s.196-197)

Şehzadenin katline isyan eden sadece yeniçeriler olmamıştır. Döneminin şairlerinden Yahya Bey'in yazdığı mersiye ecel eşkıyaları olarak Sadrazam Rüstem Paşa'nın içinde bulunduğu ittifaktan dem vurması sadrazamı çok öfkelenmiştir. "... Meded meded bu cihanın yıkıldı bir yanı / Ecel celâlileri aldı Mustafa Han'ı ... Nesim-i subh gibi yerde koyma ahımızı / Hakaret eylediler nesl-i padişahımızı" (Uluçay, 1956, s.86-87). Mersiyede "Bir iki eğri fesâd ehli nitekim şemşîr / Bir iki nâme-i

tezviri kıldı katline tîr” dizelerinde de düzmece mektuplara⁴² değinilmiştir (Sakaoğlu, 2009, s.173).

Gerlach’a (1577-78) göre de Sadrazam Rüstem Paşa’nın azledilip iki sene içinde sadrazamlığa geri alınmasında Haseki Hürrem Sultan’ın rolü vardır. Şehzade Mustafa’nın boğdurulmasına sebep olan ve halkın düşmanlık duyduğu Sadrazam Rüstem Paşa’nın azledilip Kara Ahmed Paşa’nın yerine atanması hikayesi de şöyle anlatılmıştır. Rüstem Paşa’nın, eşi Mihrümah Sultan ile kayınvalidesi Haseki Hürrem Sultan’ın etkisinde kalarak Şehzade Mustafa’nın boğdurulma olayını tezgahlamış, olayların yatışması için yerine geçirilecek olan Kara Ahmed Paşa kadınların egemenliği (Haseki Hürrem Sultan kastedilmektedir) altına girmeyi reddetmiş, fakat kabul etmek zorunda kalmış, Sultan Süleyman’ın Asya yolculuğundan döndüğünde iki saraylı kadın (Haseki Hürrem Sultan ile kızı Mihrümah Sultan) Kara Ahmed Paşa’ya iftiralar atarak kötülemiş, bunun üzerine Kara Ahmed Paşa boğdurulmuştur (Gerlach, 2007, s.729). Bu konuda tarihçi Mustafa Âli (16.yy) de Safevi Sultanı Şah Tahmasb’ın Sultan Süleyman için iki kararında –Şehzade Mustafa ve Kara Ahmed Paşa- kadınlar yüzünden hata yaptığını söylediğini belirtmiştir (Peirce, 1996, s.112). Kara Ahmed Paşa sultanın kardeşi Fatma Sultan’ın kocasıdır ve askeri ve politik alanda simge isimlerden olduğu söylenmektedir. Busbecq’in de “düşünceden çok cesaret adamı” olduğunu belirttiği Kara Ahmed Paşa hakkında söylenen bu onurlandırıcı sözler için Peirce, suçlanan üçlü ittifakın suç yükünü ağırlaştırıcı etkisinin olduğunu belirtmektedir (Peirce, 1996, s.112). Sultan Süleyman seferler sırasında yorulmasından, yapacak işlerin yükünün büyük olmasından ve çeşitli ölümler nedeniyle matemde olmasından dolayı yine aklanmış ve Kara Ahmed Paşa’nın akıbeti de kadınların elinde oyuncak olmasına bağlanmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.174).

Haseki Hürrem Sultan’ı suçlu gösteren onca iddialara rağmen günümüz tarihçilerinden karşı savlar da bulunmaktadır. Bahadıroğlu, Haseki Hürrem Sultan’ın Şehzade Mustafa’nın ölümüne tek sebep olmadığını, bunu yapmış olsa bile kendi oğullarının hayatını kurtarmak gibi bir mazeretinin olduğunu, bunun bedelini de kendi şehzadesinin (Şehzade Cihangir’in) vefatı ile evlat acısını tadarak ödediğini, zaten en sevilen şehzadesi Mehmed’in de ölümüne şahit olduğunu belirtmiştir.

---

⁴² Robertson’un ‘*Histoire de l’empereur Charles-Quint*’ adlı yapıtında Şehzade Mustafa’nın İran Şahı ile haberleşmelerine ait sözde mektuplar yer almaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.173).

Şehzadenin hazin sonunda Haseki Hürrem Sultan'ın ve Rüstem Paşa'nın etkisi olduğunu ancak şehzadenin de hatalarının bulunduğunu, Haseki Hürrem Sultan'ın isteği ile Rüstem Paşa'ya Şehzade Mustafa'nın mührünü taklit ederek yazdırdığı savunulan mektupların sahte olmadığını, üzerinde bulunan tuğranın açıktan bir isyan olduğunu, boğdurulmasının Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin fetva vermesi ile gerçekleştiğini yazmaktadır. (Bahadıroğlu, 2011, s.183-185, 239-240). İki şehzade annesi arasında verilen taht mücadelesini kazanan Haseki Hürrem Sultan'ın tahtın oğullarına kalması için gösterdiği çabaları o günün şartlarına göre değerlendirilmelidir.

Süleymaniye Külliyesi'nin inşası ve Şah Tahmasb ile mektuplaşmalar

Sultan Süleyman ve Haseki Hürrem Sultan'ın gücünün doruğunda olduğu ama aynı zamanda hastalığın baş gösterdiği, ölüme yaklaşıldığı dönemlerde Sultan Süleyman'ın önünde dünyanın çeşitli yerlerinden gelen elçiler eğilirken Haseki Hürrem Sultan da hediyeler ve mektuplar ile diplomatik protokolde yer almıştır (Sakaoğlu, 2009, s.176). Haseki Hürrem Sultan, Polonya Kralı Sigismund II ile kendisine hemşirem diye hitap eden mektuplaşmaları haricinde Safevi devletinin hükümdarı Şah Tahmasb'ın Harem'i ile de mektuplaşmıştır.

Süleymaniye Külliyesi yapıldığında İran Şahı Tahmasb dört tebrik mektubu göndermiştir. Biri Sultan Süleyman'a, diğeri Sadrazam Rüstem Paşa'ya olmak üzere ikisi Şah'tan, bir diğeri yine Sadrazam Rüstem Paşa'ya olmak üzere Şah'ın şehzadesi Mehmed'den, biri de Haseki Hürrem Sultan'a olmak üzere Şah'ın kızkardeşi Sultanım'dan gelmiştir. Bu mektuplar savaş esnasında yazıldığı için tahrik edici ve o kadar da nezaketli üslupla yazılmıştır (Hammer, 1993, s.420-421).

Sultanım'dan gelen mektupta⁴³ Süleymaniye Camisi'nin tamamlanması ile birlikte abisi Şah Tahmasb'tan hediye olan camiye serilmelik halıların gönderildiğini, birkaç nüsha Mushaf-ı Şerif hediye eylediklerini, bunu Cami-i Şerif'e konulacağını ümit ettiklerini ve İran halkının Süleyman ve saltanatının devamı için dua ettiğini bildiren sözler yer almaktadır. Bu mektubun devamında 1555 yılında iki devlet arasında imzalanan Amasya Anlaşması övülmüş, Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa'nın bu anlaşmaya ön ayak olmaları (bu sevabın hazırlayıcısı ve müsebbibi) ve anlaşmanın

---

⁴³ Peirce mektup için kaynak olarak “*Shah Tahmasb-e Safavi, Mujmu'a-yi Asnad ve Mukatibat-ı Tarikhi*, A.H Navaii (ed.), Tahran, 1350/1931-1932, s.343-346” vermektedir (Peirce, 1996, s.295, 383-384).

gerçekleşmesinde de ortak olacakları açısından bir kuşklarının olmadığı belirtilmiştir (Peirce, 1996, s.295). Şahın kızkardeşi mektubunda Haseki Hürrem Sultan'ı övgülerle betimlemiştir.

Rûzân ü şebân, tertîl-i hamd ü Huda-yı mennân ile güzârende-i âvân olan sâkinân-ı âlem-i bâlânın enfâs-ı kudsiyesinden muktebes cevâhir-i medâyîd-i lâmi'a, elsine-i erbâb-ı imân ve ashâb-ı hasenâtdan sudûr ile dergâh-ı icâbet-i lâyezâle suûd eden ed'îye-i sâfiyye, müşâbih da'vât-ı hâlîsa, cihânda her şeyden daha kıymetdâr her türlü şeref-i bî-gâye, müşteri gibi tâbân ve necm ü sihr kadar firûzân olan Firengis (Siyavuş'un zevcesi, Afrasyab'ın kızı) – mertebet-i Belkis (Saba melikesi) – kudret, Zelihâ-ismet (Firavun'un karısı), Meryem-iffet (Hz. İsa'nın annesi), sermâye-i mefhâret-i nisvân, hurşîd-i hüsn ü ân, Kaydâfe-i (Rumların Kandaka'sı) asr ve nûşâbe-i dehr, melek-hasâil, mazhar-ı envâ-ı fazâil Haseki Sultan hazretlerine sezâvardır. (Hammer, 1993, s.420-421)

Bu betimlemede bahsedilenlerin ortak özelliği güzellikte ve huyda eşsiz olarak nitelendirilen, tarihin övünç kaynaklarından seçme kadınlar olmalarıdır (Sakaoğlu, 2009, s.176).

Haseki Hürrem Sultan ise Sultanım'a verdiği cevap niyetli mektubunda⁴⁴ Süleymaniye Camisi'ne yapılan bağışlar için teşekkür etmiş ve sultanın iki devlet arasındaki barışa sadık kalacağını vurgulamıştır. Sultan Süleyman'ın seferlerinin nedeni için Müslüman topraklarına saldırmak değil bu topraklardaki dini yapıları onarma ve bu toprakları süsleme olduğunu belirtmiştir. Her iki mektup da iki devlet arası barışın ebedi olması temennisi öncelikli bir içerikte yazılmıştır. Gerçekten de Sultan Süleyman eski Sünni halifeliğinin merkezi olan Bağdat'ı fethettikten sonra dört Sünni mezhebin ilk kurucusu olan Ebu Hanefi'nin türbesini onartmıştır (Peirce, 1996, s.295). Haseki Hürrem Sultan'ın yazdığı mektupta hediyeler için teşekkür mahiyetinde sözler yer almaktadır.

...hûr-ı şebâbet, Zelihâ-letâfet, Dârâ-kudret, bedreka-i müşâverân-ı siyâset, Îsâ, mülhemîyyet, necm-i tâbdâr-ı şevket, dürretü't-tâci'l-muhsinât, enmûzec-i bi-misâl muhadderât bir bânu-yı serâ-perde-i ismet tarafından gönderildiği için gülbün-i melâike-i kirâmdan berçîde incülere gıpta-âver ve erbâb-ı ihlâsın cevâmî'de nisâr eyledikleri mercanlar kadar muattar olan temenniyatı bir hediye-i niyâz-ı cennet olmak üzere kemâl-i ihlâs ile telâkki eyledikleri..... (Hammer, 1993, s.420-421).

---

⁴⁴ Peirce mektup için kaynak olarak "Feridun Ahmed Beg, *Münşeat üs-Selatin*, 2 cilt, İstanbul, 124771831-1832, s.65-66" vermektedir (Peirce, 1996, s.295, 382).

Haseki Hürrem Sultan'ın Sultan Süleyman'a Mektupları

Haseki Hürrem Sultan'ın Sultan Süleyman'ın yokluğunda kaleme aldığı mektupları uzun süren seferler sırasında birbirlerine olan hasret, özlem ve ayrılığın acısı ile doludur. Bu mektuplarda aynı zamanda çocuklardan selamlar yollayarak Haseki Hürrem Sultan'ın annelik yönü vurgulanmıştır. Mektupları konu olarak İstanbul'un durumu, saraydaki uygulamaların ayrıntıları, kendi yapılarının gidişatı ve çocukların sağlık durumunu içermektedir. Mektuplarından politik konulara da değindiği ve padişah üzerinde etkisinin olduğu da anlaşılmaktadır (Necipoğlu, 2005, s.269; Thys-Şenocak, 2009, s.84).

TSMA arşivinde Haseki Hürrem Sultan tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a yazılan 7 mektup bulunmaktadır, ayrıca var olduğu düşünülen diğer mektuplara bugün ulaşılamamaktadır. Mektuplaşmalarının sıklığı, Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'dan mektup ya da ulak gelmemesi durumunda üzülmesi ve sık mektup yazmaya teşvik etmesi, yazmadığı takdirde şehirde dedikoduların dolanacağını belirtmesinden anlaşılmaktadır (Uluçay, 2001, s.33). Bu mektuplardan şivesinin bozuk olduğu fakat güzel konuştuğu ve akıcı yazdığı anlaşılmaktadır. Haseki Hürrem Sultan Harem'e yeni bir üslup getirmiş, kızı Mihrimah Sultan, torunları Hümaşah Sultan ve Ayşe Sultan da mektuplarını onun stilinde ve üslubunda yazmışlardır. İçli, tatlı dilli ve çekici ifade ile yazdığı mektuplarını şiirlerle de süslemiştir. Özellikle kocasının savaşta bulunduğu dönemlerde onun ihtiyacı olan aşk, şiir ve şefkati yumuşak ifadeler ile mektuplarına işlemiştir. Mektuplarında konular belirli bir sıraya göre işlenmiştir. Önce tatlı diller dökmüş, dualar etmiş, daha sonra da asıl maksadını dile getirmiş ve Sultan Süleyman'ı etkilemek istediği meseleyi satır aralarına sokuşturmuş ve bu konu üzerine düşünmesini sağlamıştır. Mektubun üslubunda Haseki Hürrem Sultan'ın mantığı, politik konularında ise zekası görülmektedir. Bu sahibinin esiri değil, esirin sahibini idare etmesi olarak nitelendirilmektedir (Uluçay, 1956, s.82-83).

Haseki Hürrem Sultan mektuplarında kendinden '*zayıf*', '*fakir cariye*', '*çirkin yüzlü*', '*ben fakiri yerden kaldırdınız*' diye bahsederek, sultana karşı mütevazî olmaya çalışmış, kendini alçaltarak sultanın sıfatlarını yükseltmede pekiştirme yapmıştır. Ayrıca sultana '*saadetim yıldızı Sultanım, canım paresi, can û azizim, devletim, ömrümün hasılı, gözüm nuru, benim yüzü Yusuf'um sûzi kandım*' gibi aşk kelimeleri ile seslenmiştir (Uluçay, 2001, s.33). Uluçay'ın dikkatini çeken bir konu da ilk

mektuplarında kendini küçülten, yalvaran, inleyen, ayrılık üzerinde duran bir kişilikten son mektuplarına kocasına akıl veren bir kişiliğe yükselmesidir (Uluçay, 2001, s.34; **Ek A.2.6**).

Mektuplarında çok güzel mısralara da rastlanmaktadır. Bu eşi gibi şiire de el atmış olduğunu göstermektedir. Ama bu şiirler Sultan Süleyman'inkini geçmeyecek şekilde denemeler şeklindedir (Uluçay, 2001, s.35-36). Bu mektuplarda Uluçay'ın dikkatini çeken bir diğer nokta da dönemin dine verdiği önemin ya da padişahın dinine aşırı bağlılığının farkında olan Haseki Hürrem Sultan'ın Sultan Süleyman'a bulunduğu telkinlerde dini araç olarak kullanmasıdır (Uluçay, 2001, s.34; **Ek A.2.2; Ek A.2.6**).

Haseki Hürrem Sultan'ın TSMA'da 7 mektubu olmasına rağmen Kanuni Sultan Süleyman'ın ona yolladığı hiçbir mektubu yoktur. Haseki Hürrem Sultan'ın ulak gelmediği zaman üzüldüğüne dair söylemlerine ve sultandan yazı gelmediğinde ağlayıp mektubu ulaştığında sevinmesine bakıldığında mektupların karşılıklı yollandığı ortaya çıkmaktadır. Seferlerden maddi değeri yüksek mücevherler, kumaşlar, kürkler, paralar, nadide hediyeler ve manevi değeri yüksek olan sakalından bir tel gibi özel eşyalar yolladığı gibi bunlarla beraber mektup da yollamış olmalıdır. (Sakaoğlu, 2009, s.181; Uluçay, 2001, s.34; **Ek A.2.3**).

Haseki Hürrem Sultan saraydaki ilk yıllarında, 1530'ların ortalarına kadar Türkçe'yi güzel kullanamadığı için ilk mektuplarını Harem katibine sevgi, iyi dilek dua cümlecikleri, ayetler şeklinde, zarif bir anlatımla, çok resmi bir üslupta yazdırmıştır (Peirce, 1996, s.84; Uluçay, 2001, s.24; Sakaoğlu, 2009, s.181). Kanuni Sultan Süleyman'ın, mektubunda ona “Eğer yazımı okumuş olsaydın daha çok hasretler yazardın” demiş olduğu, Haseki Hürrem Sultan'ın mektubundan öğrenilmektedir (Uluçay, 2001, s.42; **Ek A.2.1**). Çocukları ile kendisinin padişaha olan özleminin abartılarak anlatıldığı kişisel notlarındaki yazım hatalarına göre Haseki Hürrem Sultan'ın en azından o zamanlar Türkçeyi iyi bilmediği kesindir (Sakaoğlu, 2009, s.181; Peirce, 1996, 85).

Mektupların içeriğine gelince, ilk ikisi şehzade Abdullah'ın ölmediği, Şehzade Bayezid ve Cihangir'in doğmadığı dönemlerde yani 1525-26 yıllarında yazıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen 1526 Mohaç harbinde iken yazdığı, padişaha dua, övgü ve özlem dolu sözlerle başlayan birinci mektubunda ondan gelen yazılar ile çok

sevindiğini, mektuplarını beklediğini bildirmiş, aralara beyitler sıkıştırılmıştır. Çocuklarından selam yolladıktan sonra Paşa'ya (Sadrazam İbrahim Paşa) küskün olduğunu, ancak sultanın istediği açıklamayı sefer dönüşü karşılıklı görüşmesinde yapabileceğini belirtmektedir. Küskünlüğüne rağmen kabul buyurursa Paşa'ya selam yollamıştır. Padişaha selam gönderen çocukları arasında Mehmed, Mihrümah, Selim ve Abdullah ile birlikte Şehzade Mustafa da yer almaktadır, fakat annesi olan Mahidevran Hatun'dan bahsetmezken Gülfem cariyeden⁴⁵ ve Siyavuş adında birinden bahsetmektedir (Uluçay, 2001, s.36-40; **Ek A.2.1**).

Yine 1526 yılına ait olduğu düşünülen padişaha dua, övgü ve özlem dolu sözlerle başlayan ikinci mektubunda da ondan gelen yazılar ile çok sevindiğini bildirmiş ve aralara beyitler sıkıştırılmıştır. Yokluğunda şehrin durumu hakkında bilgiler vermeyi de unutmamış, Mekke'den rüyasında Hz. Peygamber (s.a.v)'ı gördüğünü iddia eden aziz birinin geldiğini, rüyasında Peygamber (s.a.v) tarafından sultanı gazalarda koruyacak bir gömlek dikilmesi söylendiğini haber vermiştir. Haseki Hürrem Sultan da rüyada belirtilen tarife göre gömleği diktirip sultana yollamış, bunu sırtından çıkartmaması için uyarılarda bulunmuştur. Padişaha selam gönderen çocukları arasında Mehmed, Mihrümah, Selim ve Abdullah ile birlikte Şehzade Mustafa da yer almaktadır. Mektubun yan tarafında Haseki Hürrem Sultan'ın haberi olmadan Gülfem Cariye tarafından yazılan yazıda ise padişahın gelen kolonya ve altınları aldığı ve sevinçten kolonyayı tamamen üzerine döküp bayıldığı belirtilmiştir. Ayrıca padişahın isteği üzerine Haseki Hürrem Sultan'a maddi durumunu sorduğunu, söylemediğinde ise Enver adlı birinden beş yüz altınının kaldığını öğrendiğini belirterek Paşa'ya selam yollamış, ilk mektupta zikri geçen Siyavuş kulundan da selam göndermiştir (Uluçay, 2001, s.44-47; **Ek A.2.2**) Bu not Haseki Hürrem Sultan'ın kendi işlerini idare edemediğini gösterse de siyasete karıştığının izleri mektuplarda sezilmektedir (Peirce, 1996, s.85).

İlk iki mektup hariç diğerlerinin ise 1530'lara ve sonrasına ait olduğu anlaşılmaktadır. 1533-36 Irakeyn seferi sırasında yazdığı üçüncü mektubunda

---

⁴⁵ Gülfem Hatun'dan cariyeye diye bahsetmesi kendisi ile eş statüye sahip olduğunu, Daye Hatun ile birlikte selam göndermesi de Harem görevlilerinden biri olduğunu düşündürmektedir ancak kimliği tam belirlenememiştir. Alderson Haseki Hürrem Sultan'dan önceki hasekisi derken Uluçay Haseki Hürrem Sultan'dan sonraki hasekisi olarak vermektedir. Padişahın 1521-22'de ölen şehzadeleri Mahmud ve Murad'ın anneleri olduğu da düşünülmektedir. 1561 yılında tamamlanan Üsküdar'daki camisi, mektebi ve türbesinden başka otuz dört oda, on bir ev, bir bahçe, altı dükkan ve bir fırını vakfetmiştir (Sakaoğlu, 2009, s.186-187).

sultandan gelen cevaba sevindiğini belirtmiş, mutfak masraflarından bahsetmiş, çocuklarının sağlık durumunun iyi olduğunu, ancak Şehzade Cihangir'in omzundaki sorun ile ilgili olarak yakı konulduğunu, deşildiğini ve durumunun iyiye gittiğini bildirmiştir. Söz arasına da uzun bir beyit yerleştirmiştir. Başkentteki durumlar hakkında İmam-ı Sultani'nin hasta olduğunun haberini vererek Barbaros Hayrettin Paşa'nın Tunus seferinden padişaha hayırlı haberler gönderdiğini bildirmiş ve bunlarla birlikte Sadrazam İbrahim Paşa'ya selam yollamış ise de sefer dönüşü İbrahim Paşa'nın idamında önemli rol oynamıştır (Gökbilgin, 1950, s.954; Uluçay, 2001, s.54-57; **Ek A.2.3**). Mektubunda “hamamdan ötürü bize hayırlı haberler göndermişsiniz, hüküm göndermişsiniz” diyerek sevindiği haber ise Haseki Hürrem Sultan adına 1537-40 yılları arasında bir tarihte Bahçekapı'da yapılan hamam ile ilgili olsa gerektir⁴⁶.

1537 Avlonya seferi sırasında yazdığı dördüncü mektubunda benzer dua ve hasretlerle başlamış ve bir buçuk aydır mektubu gelmemesi nedeniyle öldüğünü, şehre fetih haberlerinin gelmesi ile dirildiğini, yedi iklimi ele geçirmesini dilediğini, gönderdiği beş bin altını aldığını ancak gönderdiği bıyığının bir telinin daha kıymetli olduğunu belirtmiştir. Şehirdeki duruma da değinerek başkentte hastalığın hala devam ettiğini ancak azaldığını ve halkın hayırlı haberler beklediğini, gelmediği takdirde söylentilerin dolanacağını bildirmiştir. Konu arasına da padişahı etkilemiş gibi olmamak için “Hemen ben kendü nefsim için isterim sanmayasız” sözlerini eklemiştir (Gökbilgin, 1950, s.594). Seferde bulunan şehzadeleri Mehmed ve Selim'e selam gönderirken Daye Hatun, Gülfem Cariye ve diğer çocukları Şehzade Bayezid, Cihangir ve Mihrümah Sultan'ın selamlarını da iletmiştir (Uluçay, 2001, s.50-52; **Ek A.2.4**).

1548 Elkas seferinde olduğu sırada Mekke'den gelen ve İznik ve Dikilitaş çevresinde konaklayan hacılar aracılığı ile gönderdiği beşinci mektubunda ayrılık acısından bahsetmiş, sağlık haberlerini beklemiş, Şehzade Bayezid'e selam yollayarak Şehzade Cihangir, Mihrümah Sultan ve Gülfem cariyenin selamını iletmiştir (Uluçay, 2001, s.59; **Ek A.2.5**).

---

⁴⁶ Bu konu tez kapsamında, Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarının incelendiği bölümde ‘4.1.2.Haseki Hamamı (Bahçekapı-İstanbul)’ başlığı altında yorumlanmıştır.

Sultanın hastalığından söz etmesine bakılacak olursa yine 1548 tarihli Elkas Seferi'ne tarihlenen altıncı mektubunda sultandan gelen mektuba sevindiğini, mektubunda belirttiği 'Bir iki gün ayağım ağrıdı' sözüne üzüldüğünü, 'şimdilik eyüdü' sözüne sevindiğini, beklemeyip gelmesini istediğini, sağlık durumu ile ilgili yeni haberlerini beklediğini, Şehzade Selim'e gönderdiği mektubu ileteceğini, kendisini soracak olurlarsa sıhhatte olduklarını bildirmiştir. Daha sonra da Mihrümah Sultan'dan, onun kızı Hümaşah Sultan'dan ve Gülfem Cariye'den selam göndermiş, seferde babasının yanında bulunan Şehzade Bayezid ve Cihangir'e selam yollamıştır (Uluçay, 2001, s.66-68; **Ek A.2.6**). Sultan Süleyman'ın, Şehzade Selim'e yazdığı mektubu Haseki Hürrem Sultan'dan iletmesini istemesi iletişim işlevi açısından çok güvendiğini göstermektedir (Peirce, 1996, s.86).

1553-55 Safevileri karşı yapılan Nahçıvan seferi sırasında yazdığı yedinci ve son mektupta padişaha dua ile başlayıp, her mektubundaki ayrılık acısını tekrarlamış, ölen Şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah Aişe ve Peyk Kadın'ın selamlarını iletmiş ve babasıyla sefere katılan Şehzade Cihangir'e Halep'teki vefatından habersiz olarak selam yollamıştır. Sultanın yokluğunda başkentteki gelişmeler olarak İstanbul'da güvenlik sorununun olmamasından, zafer haberleri beklentisi ile halkın şehir donanmasına hazır durduğundan bahsetmiştir. Kızılbaş'ın oğlu ve eşinin esir edilmesi haberinin gelmediğini, zafer haberlerini getirecek olan muştucuları beklediği için Edirne'deki Şehzade Bayezid'in yanına gitmediğini, halk arasında sultanın Halep'te kışlayacağına dair haberlerin geleceğine dair söylentiler başladığını belirtirken sultanın sessizliği karşısında meraktan ölmektedir. Bir azizin padişahın sefere bu yıl gitmesinin iyi olmadığını bildirdiğini, ancak gitmekle iyi yaptığını, çok fazla kaza bela olmadan savdığını ve her tasanın bir sevinci olduğunu söyleyerek teselli vermeye çalışmıştır. Mektubun arka sayfasında ise seferde yanında bulunan sadrazam Rüstem Paşa'nın korunmasını kızı Mihrümah Sultan'ın hatırı için istemiştir (Uluçay, 2001, s.60-63; **Ek A.2.7**). Endişelerini daha kendinden emin üslupta ve o kadar acil bir şekilde bir şeyler yapılması gerektiği fikri ile yazmıştır ki Peirce, bu duyguyu Şehzade Mustafa'nın idamının tebaa arasında neden olduğu hoşnutsuzluğun yol açmış olabileceğine bağlamıştır (Peirce, 1996, s.86). Mektuptan anlaşılabileceği gibi, rakip hanedan ailesinden birinin esir edilmesi, kendi haremmini koruyamadığı gibi ülkesini de koruyamayacak olan yenilen hükümdarın tüm gözler önüne serilmesinin kanıtıdır. Sultan Süleyman'ın babası olan Yavuz Sultan Selim de 1514 yılındaki

Çaldıran Savaşı sonrası İran'daki Safevi hükümdarının karısı Taçlu Hatun'u esir alması ve kocasına iade etmeyerek devlet adamlarından biriyle evlendirmesi Haseki Hürrem Sultan açısından bu kanıtı doğrulayan en yakın tarihli örnektir (Peirce, 1996, s.48). Hürrem Sultan Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra damadı hakkında söylenenleri öğrenince Sultan Süleyman'ın bir şey yapma olasılığına karşı Halep'te kışlayan eşine bu mektubu yollayarak Rüstem Paşa'yı aklamaya çalışmış ve hakkında söylenenlere inanmamasını, Mihrümah ve kendi hatırı için onu korumasını tembih etmiştir (Peirce, 1996, s.87). Bu sözler ile Rüstem'i kurtarmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın mektubunun bulunmamasına karşılık eşine olan duygularını başka yoldan yansıtmıştır. Haseki Hürrem Sultan'a karşı zaafını Muhibbi mahlasıyla yazdığı şiirlerinde işlemiştir. “Ne umarsın ey gönül ol gözleri celladdan / Günde bin kez kan ide hazz ide ol feryaddan ..... Yazılan başa gelirmiş, ey gönül ah eyle! / Dâmına düştün anın rahm umma ol seyyaddan.....Sure-i velleyl okurdum dün namaz-ı şâmda / Zülfün andım dilberin, nittim, ne kıldım, bilemedim” (Altınay, 2000, s.42).

Vefatı

1555 Temmuz ve 1558 Nisan arasını birlikte geçiren Sultan Süleyman ve Haseki Hürrem Sultan çifti bu dönemde hastalıklarla savaşımlardır. Sultan Süleyman'ın gut hastalığı, Haseki Hürrem Sultan'ın kadın hastalıkları, Harem şartlarına bağlı hastalıklar [sıtma ve kulunç] ve belki de veremden çekmiştir. Bu hastalıklarla boğuşurken doktorun da tavsiyesiyle kışlarını Edirne'de Kavak Sarayı'nda veya Sarayı'ndeki kasırda geçirmişlerdir (Sakaoğlu, 2009, s.176). Haseki Hürrem Sultan, hastalığı nedeniyle İstanbul'a dönmüş ve Eski Saray'ın hastanesine götürülmüştür (Goodwin, 1998, s.105).

Taşkıran'dan edinilen bilgiye göre, Doğulu elçi Kutbeddin-i Mekki 1557 yılında Mekke Şerifi Seyyid Hüseyin ebi Nemi tarafından Medine'de bulunan yeniçeri kumandanı olan Piri adlı kişinin zulmünü padişaha iletmesi ve onun Medine'den çıkartılmasını sağlamak için İstanbul'a gönderilmiştir. Mekki Haseki Hürrem Sultan'ın ölümünden önceki hastalık hallerine ve bunun üzüntüsün etrafa nasıl yansıdığına da eserinde yer vermiştir. Bu notlar Haseki Hürrem Sultan'ın sıtma veya kulunç hastalığı nedeniyle doktor kontrolünde Eski Saray'da yaşadığını doğrulamaktadır.

Mumaileyh bu zat (yani Hekimbaşı Bedrettin-i Kaysunî) söz arasında Haseki Sultan'a bir hediye olup olmadığını sordu. Tabii olduğunu söyledim. Bu da, sıtmadan yatıyormuş. Haseki'nin kızı Hanım Sultan'ın hediyesi olmadığı için, Haseki'nin hediyesini kendisi ile kızı arasında taksim etmecliğini münasip gördüklerinden, dediklerini yaptım..... Ayın 15 inci pazartesi. Bugün bana bir nevi yalnızlık arız oldu. Bugün Vezir-i Âzâm ile görüşmek üzere, dışarıya çıktım. Beni odasında kabul eden Vezir'in canı pek sıkılmıştı. Fikren pek meşgul görünüyordu ki, bu vaziyeti, Haseki'nin rahatsızlığından neş'et ediyordu..... Bu ayın 18 inci Perşembe günü, Haseki Sultan'ın yeri olan eski saraya gittim. Ali Ağa ile görüştim. Şerif'in Haseki Sultan'a gönderdiği hediyeleri vermek için, kendisinden müsaade isteyerek, ona Şerif namına şu hediyeleri verdim. (Taşkıran, 1972, s.20-21)

Verdiği hediyeler çoğu ipekli, pamuklu, atlas kumaşlardan oluşmaktadır. Burada elçi ve özel görev ile gönderilenlerin padişaha meramını anlatmadan önce Haseki Hürrem Sultan'ın da hediyeler ile gönlünü alması, hastalığında Eski Saray'da oturuyor olması kadar önemli noktadır (Taşkıran, 1972, s.21).

Doğulu elçi Mekki, İstanbul'da kaldığı sürede Haseki Hürrem Sultan'ın ölümüne de şahit olmuş ve cenaze törenini hatıratında anlatmıştır (Taşkıran, 1972, s.20). “*Elfevaidüs-seniyye fil rahlet-ül Medine vel-Rumiye*” adlı seyahatnamesinde Haseki Hürrem Sultan'ın ölümünden şöyle söz etmektedir.

Cemaziy-yül ahârın yirmialtıncı cumartesi günü, Padişahların Annesi, bir müddetten beri muzdarip bulundukları hastalıktan şifayab olamayarak, vefat etmişlerdir. Sıtma ve kulunçtan muzdarip idiler. Bunun, Haremler'de ve Kudüs'te ve bazı şehirlerde bir çok hayrat ve teberruları vardır.....Söylendiğine göre, aslen Rus olup, Sultan Süleyman'ın annesinin (Hançerli Sultan) cariyesi imiş. Sultan Süleyman'a şehzadelğinde takdim edilmiş; sultanın hoşuna gittiği için, onunla evlenmiş ve nihayet, Merhume, ihraz ettiği mevkii, bu şekilde kazanmış idi. Padişah'a o derece nüfuz etmişti ki, birçok işlerin hal-lü faslı bunun elinde idi. Bundan birçok çocuklar dünyaya gelmişti ki, onlar da Selim, Beyazıt, Mehmet, Cihangir ve Hanım Sultan'dır. Anneleri hayatta iken, çok iyi geçinen bu kardeşlerin, vefatından sonra aralarına nifak girdi. Bunun adının Hürrem Sultan olduğu söylenmektedir. Onu çıldırısıya seven Sultan'ın yüreği, ölümü ile parçalanmıştır.....Cenazesi, vezirlerin omuzlarında, Beyazıt Camisi meydanına getirilerek, Müfti-i Âzam'ın imametiyle, namazı kılındıktan sonra, yine büyük Müftü Şeyhülislâm'ın eliyle defnedildi. Ölümü, bütün İstanbul halkını müteessir etmiştir. (Taşkıran, 1972, s.20)

Bu bilgiler cenazesine padişah, devlet erkanları, ulema, Ocak ağaları ve tabadan cemaat katılması, cenaze namazının Bayezid Camii'nde Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından kıldırılması hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Önemli olan bir nokta da ölüm tarihini 15 Nisan 1558 (26 Ca. 965) olarak tam vermesidir.

Haseki Hürrem Sultan'ın vefatına bütün İstanbul halkının üzülməsi, Batılı seyyahların verdiği büyücülük yapması nedeniyle halkın nefret ettiği bilgisi ile çelişmektedir. Süleymaniye Külliyesi'nin haziresine defnedildikten sonra Mimar Sinan tarafından üzerine türbesi yapılmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.176). Eşi tarafından Mısır hazinesinden Mekke ve Medine'deki ulema ve fukaraya üç bin altın gönderilmesini Mısır beylerbeyine emretmiştir⁴⁷ (Gökbilgin, 1950, s.596).

Haseki Hürrem Sultan yaklaşık kırk yıl süren Osmanlı Haremi'ndeki yaşamında her zaman mutlu olmamış, hüznü anları da olmuştur. İlk şehzadesi Abdullah'ı bebek yaşta kaybetmiş, veliaht olarak tahta geçmesi için mücadele verdiği Şehzade Mehmed Manisa sancağında genç yaşta vefat etmiş, hastalıklı şehzadesi Cihangir Şehzade Mustafa'nın katlinden kısa bir müddet sonra ölmüştür. Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki kardeş mücadelelerinin en büyüğü olan mücadeleye tanık olamamış, bu nedenle de kavgaya müdahale edememiştir (Taşkıran, 1972, s.27).

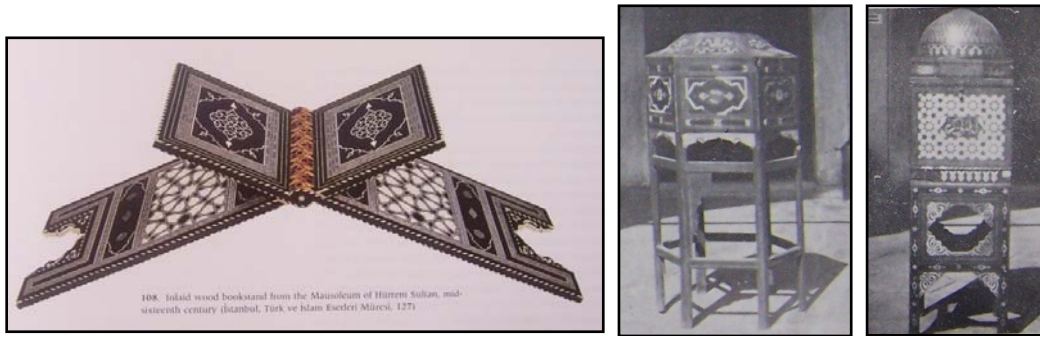
Haseki Hürrem Sultan'ın vefatına üzülmek yerine sebebiyet verdikleri nedeniyle vefatına kadar olan yaşamını eleştiren Hammer, onun için son sözlerini şöyle söylemiştir.

Güzelliği ve zekası sayesinde adi bir cariyelikten padişah zevceliğine yükseldikten sonra güzelliğinin cazibesi kalmadığı bir yaşta dahi nüfuzunu muhafaza edebildi. Süleyman, devlet üzerinde nasıl mutlak surette hükmederse, fikir ve ahlakının yüksekliği sayesinde o da padişah üzerinde öyle hükmederdi. Entrikalarıyla iki vezir-i azamın (İbrahim ve Ahmed) idamini, Şehzade Sultan Mustafa'nın katlini, daha sonra iki şehzade arasında felaketli bir muharebeyi ve şehzadelerin haremde mahbusiyetine yol açan ihtilafı hazırlamak suretiyle iktidarını kötüye kullanmış olduğundan, tarihin kendisini şiddetle takbih etmesi lazım gelir. Şehzadelerin haremde kalması tedbiri devletin inhitatına oldukça fazla tesir etmiştir. Zira haremın kadınca terbiyesi millete ancak gayretsiz ve iktidardan mahrum hükümdarlar yetiştirebilir.....Biri Türkiye'nin idaresinde, diğeri Macaristan'ın idaresinde nüfuzunu kullanmış olan iki prensesin, yani Rokzelan ile Lehistan Kraliçesi İzabel'in vefatını gören senei İngiltere'den Kraliçe Mari'yi ve Almanya'dan kayınpederi Şarlken'i aldı. (Hammer, 1993, s.422)

---

⁴⁷ İlgili arşiv kaynakları:'Mekke fakirlerine, merhumun cariyelerine, Haremeyn fukarasına Harç filorisi içinden verilen filoriler' (BOA/ TS.MA.d 7234, H.973/1566) ve 'Şehzade Sultan Selim'in (II. Selim) validesi Hürrem Sultan'ın ruhu için Medine ahalisine taksim ve tevzi olunmak üzere gönderilen meblağları havi defter.'(BOA/TS.MA.d 9896, H. 969/1562).

Haseki Hürrem Sultan'ın TSMA'da bulunan kişisel eşyalarına ve çeşitli devletlerin büyüklerine hediye ettiklerine bakılarak giyimine özen gösteren ve bizzat kendi diktiği parçaları bulunan biri olarak görülmektedir. Haseki Hürrem Sultan'a ait eşyalardan İslam Eserleri Müzesi'nde rahle ve Cüz muhafazaları (Şekil 3.11), TSMA'da kaşbastılar, sim, sırma ve ipek işlemeli mendiller bulunmaktadır (Şekil 3.12). Yine bu müzede bulunan bazı özel işlenmiş, kumaşı ve biçimi ile özgünlük içeren kaftan, yelek, gömlek gibi eşyaların da ona ait olabileceği belirtilmektedir. Elkas Mirza'ya gömlek ve tıraş önlüğü diktiği gibi kendi giysilerini de diktiği düşünülmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.178).

Şekil 3.11 : TİEM'de bulunan Hürrem Sultan'a ait rahle (Atıl, 1987, s.169) ve cüz muhafazaları (Taşkiran, 1972, s.23).

Şekil 3.12 : TSMA'da Hürrem Sultan'a ait kaşbastılar ve çevreler (Atıl,1987,s.201-202;Taşkiran,1972,s.24).

Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid'in taht mücadeleleri

Haseki Hürrem Sultan, Şehzade Mustafa'nın vefatı ile başlayan Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki taht mücadelesinde Şehzade Bayezid'in Düzmece Mustafa oyununa dahil olmuş ve taht kavgaları boyunca destekçisi olduğunu göstermiştir. Şehzade Bayezid'in küçük kardeş olmasına rağmen verdiği taht mücadelesi Busbecq'in satırlarına şöyle yansımıştır.

....şimdi Süleymanın yalnız iki oğlu hayatta bulunuyor. Bunlardan Selim büyük olduğu için babası tarafından veliaht tayin edilmiştir. Bayazıt annesinin muhabbet ve himayesini

kazanmıştır. Ya Beyazıdı muhakkak surette bekliyen felaketten dolayı ona acıyor, yahut kendisine karşı gösterdiği hürmetkarane muameleden dolayı, yahut başka sebeplerden onu tercih ediyor. Herhalde herkes emindi ki yeni sultanı seçmek kudreti onun elinde kalırsa Beyazıdı Selime tercih edecek ve onu tahta geçirecektir. Fakat babanın arzusuna itaat edilmek lazımdır. Süleyman ise vefatından sonra yerine Selimin geçmesini şiddetle arzu ediyor. Beyazıt bunu bildiği cihetle, bekliyen felaketten kurtulmak için her çareye başvuruyor, muhakkak bir ölüme maruz kalmaktan ise bir taht kazanmayı istiyor. Annesinin ve Rüstemin müzaheretleri ona ümit veriyor. Taht için çarpışarak ölmeyi ve talihini denemeyi bir kurban gibi kardeşinin elinde şerefsizce ölmeğe müreccah bulunuyor.... (Busbecq, 1939, s.104)

Şehzade Bayezid gösterdiği taht mücadelesinde Düzmece Mustafa olayından, annesi Haseki Hürrem Sultan sayesinde kurtulabilmiş, ancak annesinin vefatı ile desteksiz kalmış, taht için gösterdiği hırçınlıkları ile kendini bekleyen acı sona doğru yol almıştır.

Peçevi'den (17.yy) rivayet edilene göre Haseki Hürrem Sultan'ın vefat ettiği 1558 tarihinde Şehzade Selim Manisa sancağını, Şehzade Bayezid de Kütahya sancağını yönetirken Şehzade Selim'in Konya sancağına, Şehzade Bayezid'in Amasya sancağına gönderilmesi üzerine Şehzade Selim'in boyun eğmesine karşın kardeşi Şehzade Bayezid karşı çıkmış ve başkente uzaklığı nedeniyle gitmek istememiştir (Peçevi, 1992, s.271-272). Babasının tehditleri ile Amasya'ya gitmiş ise de abisi Şehzade Selim'e ağır mektuplar yazmış, bu mektupları padişahın görmesi ile tahtın varisliğinden uzaklaştırılmıştır. Tarihçi Ali Efendi'nin belirttiğine göre ise Şehzade Bayezid'in Lalası Mustafa Paşa tarafından kışkırtılması ile Acem Şahı ile iletişime geçmiştir (Peçevi, 1992, s.272). İki kardeş Konya ovasında 30 Mayıs 1559 (11 Şaban 966) tarihinde savaşmış, Şehzade Bayezid'in dört şehzadesi ile birlikte İran Şahı'na sığınması ile sonuçlanmıştır. İki devlet arası mektuplaşarak şehzadelerin geri istenmesi sonucu İran Şahı Şehzade Bayezid ve çocuklarını zehirleyerek öldürmüş ve cesetler Sivas'a gönderilerek orada gömülmüştür (Peçevi, 1992, s.276-288). Taht için tek varis olarak Şehzade Selim'in kalmasından da anlaşılacağı gibi Sultan Süleyman'dan sonra Şehzade Selim tahta II. Selim olarak geçmiştir.

Şehzade Bayezid, annesi Haseki Hürrem Sultan'ın taht için verilen iki kardeş arası mücadeleden önce ölmesi nedeniyle kendini koruyup kollayan annesinin desteğinden yoksun kalmış, taht yolunu kendi lehine çevirememiştir (Sakaoğlu, 2009, s.175). Annesinin sağlığında ablası Mihrümah Sultan'ın ve eniştesi Rüstem Paşa'nın da

desteğini alan Şehzade Bayezid, 1558’de annesi Haseki Hürrem Sultan’ın ölümü ile birlikte ablası ve eniştesinin kardeşlerin kavgasına seyirci kalması nedeniyle bu destekten de yoksun kalmıştır (Sakaoğlu, 2009, s.189).

Haseki Hürrem Sultan için yapılan yorumlar

Devlet yönetimine kadınların dahil olması İslam dünyasında olumsuz yorumlara sebep olmuştur. Sultan Süleyman dahi başa geçişinin ilk on yılında kadınlar konusunda uyarılmıştır. İlk sadrazamı Piri Mehmed Paşa’ya imparatorluğunu zayıflatacak nedenlerini sorduğunda, vasıfsız bir kişinin sadrazam yapılması, rüşvet karşılığı makam sahibi olunması ve kadınların isteklerine uymayı cevap olarak almıştır (Peirce, 1996, s.240). Ancak bu cevap ders niteliğinde olmamış, Sultan Süleyman dönemi kadınlarının rolü daha o günlerden başlayarak bugüne kadar tartışma konusu olma özelliğini canlı tutmuştur.

Haseki Hürrem Sultan döneminin Batılı seyyahları, zaman zaman da Osmanlı tarihçileri tarafından politik olaylardan sorumlu tutulmuştur. Mustafa Ali gibi dönemin tarihçileri tarafından kadınların nüfuzuna karşı söylemler Haseki Hürrem Sultan, kızı Mihrümah Sultan ve damadı Sadrazam Rüstem Paşa ittifakı ve sahip oldukları güç nedeniyle ifade edilmiştir. Ama ekonomik, askeri ve politik sorunlara neden olarak gösterilen kadınlar konusunda oldukça dikkatli ve cüretsiz davranmışlardır. Bu konuya Batılılar açısından bakılacak olursa tam da Haseki Hürrem Sultan’ın çağdaşı bir dönemde John Knox’un yazdığı Mary Stuart ve I. Elizabeth’e karşı yazılmış olan ‘Canavar Kadınlar Alayına Karşı Trompetin İlk Çalışı’ (1558) gibi kadınlara doğrudan saldıran bir tutum sergilenmiştir (Peirce, 1996, s.239). Osmanlı topraklarına gelen Batılı seyyahlar da dedikodularla karışık olarak anlattıkları politik olaylarda Haseki Hürrem Sultan’ı suçlu göstermekten kaçınmamışlardır. 17.yy’ın sonlarında, belki de Osmanlıların bir tehdit olmaktan çıkmaya ve Türklere karşı tavırların değişmeye başlaması ile birlikte Avrupa’da Hürrem Sultan’ın kötü imajı da değişmeye başlamıştır. Döneminde cadı gibi gösterilen, Sultan Süleyman’a büyü yapan, önünde bulunan engelleri öldürtmeye kalkışan kadın imajı 17.yy sonlarından 19.yy’a kadar zeki, eğitilmiş, ileri görüşlü olarak tasvir edilmiştir (Yermolenko, 2005, s.233).

Osmanlı sultanları ise ataları olarak övündükleri Sultan Süleyman ve Haseki Hürrem Sultan’a küçük düşürücü söz gelmesine müsaade etmemişlerdir. Bunun en güzel örneği BOA’daki bir belgede bulunmaktadır. “Paris’te tab olunan Hurrem adlı roman

ile Bruksel'de neşrolunan Independance Belge gazetesinin 4 Tesrin-i Evvel 1315 tarihli nüshasının idhal ve intisarının önlenmesi” (BOA/DH.MKT. 2259/140, H.1317/ 1899).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde bazı tarihçiler ise Haseki Hürrem Sultan'ı neden olduğu olaylar yüzünden Osmanlı'nın gerileme sebebi olarak damgalamış, valide sultanların etkin olduğu dönemi 'Kadınlar Saltanatı' olarak adlandırmışlardır. Hammer anlatımlarında Haseki Hürrem Sultan'ın entrikalarını onun Müslüman kimliğinden ve yaptığı hayır eserlerinden önde tutmuştur (Sakaoğlu, 2009, s.177) Hammer gibi Altınay, Danişment ve Uluçay da Haseki Hürrem Sultan'dan bahsederken “ihtiraslarını siyasi cinayetlerle teskin eden”, “parlak saltanatını kanlarla kirleten”, “Hürrem öldü. Fakat kadınların devlet işlerine karışması hortlamadı, bilâkis çimlendi ve kökleşti”, “Osmanlı imparatorluğunu kemiren, mahveden bir âfet olarak yaşadı, bu yüzden Türk milleti senelerce çile çekti ve gözyaşı dökmeğe mahkum oldu”, “masum bir babayı masum bir evlada saldırtıp o feci levhayı derin bir menfaat zevkiyle seyretmişlerdir” gibi entrikalarının, kadınlar saltanatının kötü sonuçlarının üzerine vurgu yapmışlardır (Sakaoğlu, 2009, s.174, 178).

Haseki Hürrem Sultan'ı ipe çeken tarihçilerin hepsinin erkek olduğu, ortada var olan suçun Haseki Hürrem Sultan'dan çok bu hükmü veren Kanuni Sultan Süleyman'ın olduğu, erkek tarihçiler tarafından kaleme alınan yazıların ise Sultan Süleyman'ı beraat ettirmek için Haseki Haseki Hürrem Sultan'ı ipe çektiğine dikkat çeken tarihçiler (Bahadıroğlu, 2011, s.184-185) de bulunmaktadır. Peirce'in da belirttiği gibi Haseki Hürrem Sultan'ın tarihte kötü biri olarak anılmaktan kurtulamamasının nedeni, tüm suçlardan beraat ettiği takdirde, Sultan Süleyman'ın suçlanarak kötü biri gibi gösterilecek olmasıdır (Peirce, 1996, s.118).

Sebebiyet verdiği düşünülen olaylarda Haseki Hürrem Sultan'ın işini kolaylaştıran biraz da Sultan Süleyman'ın kendisi olmuştur. Babasının fikirlerini kimseyle paylaşmayan karakterinin yanında Sultan Süleyman yönetimi kişisel sevgisini adadığı kişilerle paylaşmıştır. Bu kişiler annesi Hafsa Sultan, eşi Haseki Hürrem Sultan, nedimi ve sadrazamı İbrahim Paşa, kızı Mihrümah Sultan, damadı ve sadrazamı Rüstem Paşa, oğlunun damadı ve sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa, Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve her biri veliaht adayı olan şehzadeleridir. (Peirce, 1996, s.115-116). Haseki Hürrem Sultan 'a gereğinden fazla ilgi göstermesi döneminin seyyahlarından Busbecq (1555) ve Navagero'nun (1553) gözünden kaçmamış “en sert eleştirilerin bile onu karısına gereksiz yere itaat etmesinden daha

ciddi bir şeyle suçlamadığını...”, “sultanın idaresinin dizginlerini elinde tuttuğunu” ve çok sayıda kişi ile ilişkilerinde gereğinden fazla yakınlık kurduğunu da belirtmiştir (Peirce, 1996, s.115-116).

Haseki Hürrem Sultan’ın kötü kalmasının bir diğer nedeni de hayatı boyunca sultan eşi ve şehzadelerin annesi olma rollerinin arasında kalmış olmasıdır. Her ne kadar evlilik yapmış olsa da resmi belgelerde kendinden öncekiler gibi şehzadelerinin validesi ve haseki olarak geçmiş, kendine verilen ayrıcalıklara rağmen çok eşlilik ve açık taht mücadelesi devam etmiştir (Peirce, 1996, s.119-120). Haseki Hürrem Sultan’ın diğer şehzade sahibi annelerden farkı sultanın tek gözdesi olması ve bunu, yaptırmasına sultan tarafından izin verilen yapıları aracılığı ile halka ilan etmesidir. Bu yapı yaptırma ve çocuğunu eğiterek taht mücadelesine hazırlama rolünü İstanbul’da değil de taşrada üstlenmiş olsa belki de bu kadar dikkat çekmeyecek ve tıpkı Mahidevran Hatun gibi imajını olumlu yönde oluşturacaktı. Fakat birden fazla oğlu olduğu için sancağa gidememiş ve sultanın hep gözdesi olarak kalması nedeniyle sultanın otoritesini zayıflatmamak için eşine karşı oğullarından birinin başarılarını destekleyememiştir (Peirce, 1996, s.120). Haseki Hürrem Sultan ile Mahidevran Hatun’un yaşam tarzları arasındaki farkın bu kadar çok olması, iki kadın arasında, halkın sevgisini paylaşımlarının arasını da açmıştır (Peirce, 1996, s.120).

3.2 Haseki Hürrem Sultan Vakfı’na Ait Vakfiyelerin İncelenmesi

3.2.1 Vakfın tanımı ve tarihi gelişimi ile ilgili notlar

Vakıf kelimesi, sözlük anlamı olarak ‘durma, durdurma, dinlendirme, hapsetmek ve alıkoymak’ demektir. Hukuki anlamı ise ‘bir şeyin intifa hakkının kamu yararına tahsis edilerek, devamlı olarak başkalarının temellükünü engellemek ve durdurmak’tır. Vakfın çoğuluna *evkaf*, Osmanlı Türkçesi’nde kök fiile *vakfetmek*, vakıf senedine *vakfiye*, vakfeden kimseye *vâkıf*, vakfın konusu olan şeye *mevkûf*, vakıftan yararlananlara *mevkûfunaleyh* denilmektedir (Yılmaz, 2002, s. XXV, Ertuğ, 2007, s.8).

Vakfın hukuku boyutu olduğu gibi dini boyutu da bulunmaktadır. Ömer Hilmi Efendi’nin 19.yy konularında kaleme aldığı eserinde “Vakfın menfaati ibadullaha ait olur veçhile bir ayn’i, Cenabı Hak’kın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temelluktan mahbus ve memnu kılmaktır.” şeklinde tarif edilmektedir. Tanımlama ‘yararı (vakfedilen menkul veya gayrimenkulün aslı değil geliri) Allah’ın kullarına

(vakfeden kişi, kişiler, çocuklar, hastalar, yaşlılar, yolcular, hayvanlar) ait olmak üzere, mülkün hapsedilmek suretiyle, mevcut sahibinden diğerk kimseye satış, bağış veya miras kalması yoluyla başka bir kişinin kullanımına geçirilmesini durdurmak' manasına gelmektedir. Bu tanımlamaya göre mülkün asıl sahibi Allah'tır ve kontrolü vakfa aittir (Yavuz, 2007,s.3-4).

Vâkıf olabilmenin şartları bulunmaktadır. Şartlardan biri kişinin '*temlik* ehliyeti' ve '*teberru* ehliyeti' olmasıdır. Diğerk bir deyişle, mülkünü istediğı gibi tasarruf edebilmesi, satabilmesi, işletebilmesidir ve mülk hakkını devredebilmeye, hakkını kaldırabilmeye yetkisinin olmasıdır. Bu da mülkün tüm haklarının kendine ait olması demektir. Bu ehliyeteye sahip olan kişinin ise 'akıllı', 'reşit' ve 'hür' olması, 'kısıtlı olmaması' şarttır. Bir diğerk şart ise '*vâkıf*'ın rızasının olmasıdır ki zorla vakıf kurulamaz (Yavuz, 2007, s.5, 7).

Mevkûf ise dinen yasak ya da umumi bir mal olmamalıdır. Dinen sakıncası olmayan ve kullanım-tasarruf hakkı elde edilmiş olan mallar vakfedilmesi gerekmektedir. Vakfedilen malın, mülk ve akar olması şarttır. Buradaki akar, bina, arazi, bağı, bahçe, arsa gibi bir yerden başka yere nakli mümkün olmayan maldır. Bir diğerk koşul ise vakfedilen malın '*ayn*' olması gerekmektedir. Bu ise elle tutulabilir olmasını, somut olmasını gerektirmektedir. '*Mevkûf*'un *malum* ve *muayyen* olması da şartlar arasındadır. Bu da meçhul olmamasını, malın vasıflarının açıklanmasını, belirsizlikler ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir ki vakfedilen mal açıkça belirtildiğı takdirde, hangi malın vakfedildiğı gibi konularda belirsizlikler ortadan kalkabilmelidir. Vakfedilen malın, *ifraz* [ayırma] edilmiş olması gerekir. İfraz edilmemiş olan mal ise hisseli, kişiler arasında taksim edilemeyen maldır. Taksimi mümkün olmayan malın tarifi mümkün olunamayacağından Hanifilere göre vakfedilemez. Vakfedilen malın *meşgul* olması ise sorun değıldir. Ekili tarla, eşyalı ev, işletilen dükkan sorun teşkil etmemektedir (Yavuz, 2007, s.7-9). Vâkıflar vakfiyelerinde genel olarak tarlalar, çiftlikler, değırmenler, köyler, ormanlar, bahçeler, zeytinlikler, nehirler, göller, madenler, evler, dükkanlar, hanlar, hamamlar, mer'âlar, su kaynakları gibi varlıklarını vakfetmişlerdir (Ateş, 1990, s.13-14).

Vakıftan yararlanacak olan '*mevkufunaleyh*'in ise fakir ve muhtaç kişiler olması öncelikli olmasının yanında zengin olması yararlanmasına engel teşkil etmemektedir. Ayrıca yararlanacak olan kişinin Müslüman olması belki ayrıcalık getirse bile müslim ya da gayrimüslim olması fark yaratmamaktadır. Tek şart *kurbet kastının*

(mali bir ibadet yapmak, Allah’a yakınlaşmak kastı) gerçekleşmesidir. Bu, vakfedilen şeyin diğer dinlere ait yapılar olmaması ya da kötü kişiler lehine yapılmamış olması demektir ki, diğer dinlere ait tapınak yaptırmak, katil ve gaspçilerin yararını düşünmek için Müslüman’ın malını vakfa çevirmesi kabul edilemez. Aynı şekilde Müslüman olmayanın cami yaptırmak için ve bir Musevi’nin sinagog yaptırmak için vakıf kurması geçerli değildir. Aranılan şart bir ihtiyaç sahibinin olmasıdır. Bu şart sağlandığı takdirde bir Müslüman’ın kilisenin kendisine değil de o kiliseye mensup gayrimüslim yoksullar için vakıf kurmasına engel yoktur. Hanifi mezhebine göre vakıftan yararlanabilecek kişiler vakfi kuran ve çocukları olamaz. Ancak sağlığında kendi ve çocukları yararına, vefatlarından sonra ise ihtiyaç sahipleri için yapılan aile vakıfları Osmanlı Devleti’nde mevcuttur (Yavuz, 2007, s.11-14).

Vakıf kelime olarak Kuran’da geçmediği için vakıftan yararlanacak kişiler de Kuran’da belirtilmemiştir. Ancak vakfın temelleri sadakadan geldiği için Kuran’da belirtilen sadaka verilecek olan kişiler vakıfdan yararlanacak kişiler için de geçerlidir. Kuran’da sadakadan yararlanacak olan kişiler “Sadakalar Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, memurlara, gönülleri (İslam’a) ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolculara mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (IX:60) “Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir.” (II:177) ve “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.” (II:215) şeklinde geçmektedir (Singer, 2002, s.23, 32-33). İslam’da fakirin zenginden hayır işi talep etme hakkı vardır ve diğer taraftan insanın kendi ailesinin geçimini sağlaması da farzdır. Bu nedenle bahsi geçen her iki farzı sağlayan bir aracı olarak vakıf çok talep görmüştür⁴⁸ (Singer, 2002, s.31).

---

⁴⁸ Kadınların kurdukları vakıflarda genel olarak dul kadınlara yardım, fakir kızlara çeyiz, düşkünlere bakılması, kimsesiz fakirlerin cenazelerinin defni, kışın kar bastırıldığında aç kuşların beslenmesi, çalışan kadınların çocuklarının korunması, hizmetçilerin kırdıkları kap-kacak ve testi gibi malzemelerin ödenmesi ve hatta yollara atılan pisliklerin giderilmesi amaçlı hizmetlerdir (Ateş, 1990, s.13-14). Buradan vakıftan yararlanacak olan kişilerin de kadın ağırlıklı olması dikkat çekicidir.

Vakıf, Hanefi hukukuna göre *daimi* olmalıdır. Buna göre vakfedilenin iptali söz konusu değildir. Vakıf *yasal* olmalıdır ki bu da vakfın bütün işleyiş şeması kuruluş sırasında kayıt ve şartlara bağlanması demektir. Gelir getiren mülkler daimi olarak temlik edilir, yardım alacakların kalmaması, vakfedilen binanın yıkılması, kişilerin ölmesi gibi durumlarda vakfın gelirleri başka şehirlerdeki yoksullara kaydırılmaktadır (Singer, 2002, s.24). Vakfın daim olması için vakıftan yararlanacak olanların daim olması gerektiği gibi vakfı yönetecek ve vakfın sürekliliğini sağlayacak olanların da daim olması gerekmektedir. Bu yüzden vakfın yöneticisi *mütevelli* seçildiğinde haleflerinin de belirlenmesi gerekmektedir. Vakfın işlevini yürütmeye başlaması için yazılı belgenin (vakfiyenin) hazır olması şart değildir (Singer, 2002, s.25).

Vakfiyeler vakfın kurucusu, vakfedilen mülkleri, vakfın kuruluş amacını, vakıf kaynaklarını, bunların işletilmesi, harcamaları, idari örgütlenmeyi, vakıftan yararlanacak kişileri, vakfın sunacağı yardımları ve bu yardımlarda uyulması gereken kuralları içeren vakıf senetleridir (Singer, 2002, s.48). Daha geniş ifadeye göre, “vakfiyeler, diplomatik açıdan tasdik ibaresi, davet lafzı, vakfın, mütevellinin (vakıf yönetimi) ve mevkufun tanımı, vakıf şartları, vakfın rücu (mütevellinin itirazı, hakimın hükmü), vakfı bozacaklar için beddua, tarih ve şahitler kısımlarından oluşurdu” (Yavuz, 2007, s.15-16).

Vakfın gelişmesini ve çoğalmasını sağlayan temel dinamikler ise muhtaçlara rencide etmeden yardım sağlama düşüncesi, vakıf sayesinde yapılan hayrın sürekliliğinin sağlanması, din ve milliyet farkının gözetilmemesi, vâkıfa şartları belirleme serbestliği verilmesi, arzu ve ihtiyaçları karşılaması, dini sebepler, servet teşhiri, hayırda yad edilme arzusu, çocukların geleceğinden duyulan endişedir (Ertuç, 2007). Vakıfların sağladığı sosyal işlevler; yardım ve dayanışma, güvenlik, ekonomik fonksiyonlar; gelir-servet dağılımına etkisi, devletin ekonomik yükünü hafifletmesi, istihdamı arttırması, idari işlevler ise; merkezi yönetimin kolaylaştırılması, iskan politikaları, atıl toprakların değerlendirilmesi, asayiş ve güvenliğin temini, katılım ve demokrasiye katkısıdır (Ertuç, 2007). Vakıfların yerine getirdiği genel hizmetler, hastaneler, kervansaraylar, imaretler gibi sosyal hizmetler; sıbyan mektepleri, medreseler, darülhadisler, kütüphaneler gibi eğitim hizmetleri; camiler, dini ihtiyaçların karşılanması, dinin tebliği ve İslamlaştırma faaliyetleri gibi dini hizmetler; şehirleşme, su yolları, altyapı tesisleri gibi imar ve bayındırlık hizmetleri;

bireylerin arasında bütünleşmenin sağlanması, nakit ihtiyacının karşılanması, kültür ve sanat gibi diğer hizmetlerdir (Ertuğ, 2007).

Hayır sahiplerinin vakıf kurmadaki en büyük nedeni, insanların sahip olduğu mal varlığını sadece dünyada iken kullanabileceği gerçeği ve ölümü ile bu malların kendine olan faydasının ortadan kalkacak olmasıdır. İnsanlar hem dünyada bıraktıkları eserle anılmak hem de öldükten sonra da Allah'ın rızasını kazanmak istemişlerdir. Ayrıca bu dünyada edinilen mal varlığının ahiret hayatına da faydalı olacak şekilde kullanmaları için verilmiş olduğunu düşünerek, yani “dünya ahiretin tarlasıdır” mantığı ile de vakıf kurmaya yönelmişlerdir. İslam'ın insanları hayırda yarışmaya çağırması ve amel defterinin ahiret hayatında da kapanmayacağı düşüncesi de vakıf kurmak için geçerli olan bir nedendir (Yılmaz, 2002, s. XXV-XXVI). Kuran'da ve hadislerde hayır işlemeyenlerin mükafatlandırılacağı bilgisinin yer alması insanların hayır işlemede yarışmaları için önem arz etmektedir. “Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükafat vardır” (LVII:18) “İman edip yararlı iş yapanlara gelince onlar da cennetliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar” (11:82) ayetleri, ve “Bir insan öldüğünde, ameli kesilir. Defter-i a'mâli kapanır. Yalnız sadaka-i câriyesi, ilmi bir eseri, kendisine dua eden hayırlı bir evladı olan kimsenin defter-i a'mâli kapanmaz.” hadisi bu yönde hayırlı haberler veren ve İslam inancında mutlak doğruluk içeren dini kaynaklardandır (Singer, 2002, s.17, 33).

Vakıf kurmanın başka bir boyutu daha vardır. İnsanları mal, sağlık, çalışma ve güç bakımından eşit olmamaları, fakir – zengin, güçlü - zayıf gibi zıtlıkların var olması nedeniyle toplumdaki farklılıkları kaldırmak ya da azaltmak için yardımlaşma ve paylaşım devreye girmiştir. Böylece toplumda yükselme, birlik, kuvvet kazanma, ilmi gelişmelerde artma, servette çoğalma, suçta azalma sağlanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi vakıflar, yardımlaşma, sınıflar arası denge ve barışı sağlama, isyan, ihtilal ve anlaşmazlıkları engelleme sağlayan müessesedir (Yılmaz, 2002, s.XXVI-XXVII).

Allah'ın rızasını alma ve cemaate hizmet etmek için kurulan vakıflar kişisel mal varlığının korunmasına, vakıf kurucusunun ailesinin geçindirilmesine ve miras paylaşımı gibi sorunlara da cevap verir niteliktedir. Siyasal ve toplumsal amaçlara ulaşmada ve mevki elde etmede olduğu kadar parasal hırslar için de vakfa

başvurulmuştur. Zamanla gözde olan vakıf kurma işi hükümdar ve ileri gelenler ve mütevazı kimseler arasında yaygınlaşmıştır. Kurucusunun hanedandan ya da ileri gelenden olması durumunda vakıflar nüfuzu genişletmek, halka güç gösterisinde bulunmak ve birilerini himaye altına almak için kullanılmıştır (Singer, 2002, s.31-32).

Son olarak vakıf müessesesini en iyi açıklayan söz, “vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer içer, vakıf kitaplarından okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü” (Arsebük, 1938, s.279) şeklinde tanımlamadır ki vakıfların insan hayatına ne denli dahil olduğunu göstermektedir.

Vakfın tarihine değinilecek olursa, İslam dünyasında ilk vakfın ne zaman ve nerede çıktığı bilinmemekle beraber, ilk defa Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından bir başka Müslüman’ın ona bıraktığı serveti değerlendirirken kurulduğu düşünülmektedir. Bir başka deyişe göre ise Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ömer (r.a)’ın malını nasıl değerlendirmesi gerektiği ile ilgili soruya “İstersen malı kendine sakla ve mahsülünü dini emellere vakfet” demesi üzerine Hz. Ömer (r.a)’ın bunu uygulayıp arazi ve mallarının satış ve miras yolu ile başkalarına geçmemesini şart koşması ile başlamıştır (Singer, 2002, s.18). Vakıf gerçek anlamı ile yazılı belgelerde ilk olarak 8.yy sonları 9.yy başlarından kalma hukuki metin ve kitabelerde geçmektedir (Yediyıldız, 1996, s.153-154).

İslam dini, kitaplı dinlerin sonuncusu olarak Hristiyan Bizans ve Zerdüş Perslerin yükselişte olduğu dönemlerde, Musevi toplumun içinde doğmuştur. Museviliğe ait hayırseverliğin ifadelerinden ‘*sedakâ*’ sözcüğünün kullanımı MS. 2.yy’a dayanmaktadır (Singer, 2002, s.27). Singer çalışmasında, Musevilikteki bu sözcüğün Müslümanlara ait ‘*sadaka*’ kelimesi ile aralarındaki benzerlik nedeniyle, Müslümanların düşünce ve uygulamada Musevilerden etkilenmiş olabileceğini belirtmektedir. Bunu ilk Müslüman toplum içindeki Yahudi cemaatinin varlığı ve uzun süreli yakın ilişkisine bağlamıştır (Singer, 2002, s.28-29).

Müslümanların hayır işleme biçimine Hristiyan Bizans geleneklerin de etki etmiş olması mümkündür. Bizans’ta da pek çok yardım kurumu Arabistan, Suriye ve Mısır’da bulunan ilk Müslümanlara mesafe bakımından oldukça yakındır. Fethedilen Hristiyan topraklarında bulunan uygulamalar da yukarıda bahsedilen Musevi

hayırseverliği gibi Müslüman Araplar tarafından benimsenmiş olabilir (Singer, 2002, s.28). Hristiyan hayırseverlik örnekleri özellikle I. Konstantin döneminden başlayarak başkentleri olan Konstantinopolis'te gelişmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun pek çok bölgesinde muhtaçlara yönelik kurumlar devlet destekli olarak kilise yetkililerinin işletiminde kurulmuşlardır. 4. ve 6. yy hayır işleri 7.yy'da daha geniş bir alana yayılmış, yetimler, dullar, yolcular, yaşlılar, aç ve hastalar için kurumlar kurulmuş, manastırlara ek ya da onlarla birleşik olarak işletilmişlerdir (Singer, 2002, s.28- 29). Bu kuruluşlar kiliselerin, devletin ve mevki sahibi kişilerin bağışları ile ayakta duran yapılardır. Bizans imparatorları, onların anneleri, kız kardeşleri, eşleri ve kızları birçok hayır işlerine destek olmuşlardır.(Singer, 2002, s.29). Hristiyan hayırseverliği ile Müslümanların hayırseverliği arasında başka bir benzerlik de tutulan kayıtlar için geçerlidir. Hayırsever kişilerin (*ktetor*) yaptırdığı manastırlar için manastır kurallarını içeren yazılı metin (*typikon*) düzenlemeleri (Erdoğan, 2009, s.1), Müslüman hayırseverlerin (*bani, hami*) yaptırdığı yapılar için işletme kurallarını içeren yazılı metin (*vakfiye*) düzenlenmeleri ile paralel bir benzerliktir.

Sasani toplumuna ait kitapsız dinlerden Zerdüştlükteki vakfetme geleneği ile daha sonra gelen ve üç semavi dinden biri olan İslamiyet'teki vakıflar arasında da benzerlik bulunmaktadır. Zerdüşť vakıflarının özelliği olan vakfın varlığının sürdürülmesi ve vakfedilen malın geri alınamazlığı, vakfın dini amaçlı ya da kurucunun ruhu için kurulması Müslüman vakıflarda da görülmektedir (Singer, 2002, s.29).

Tüm bu faktörlerden etkilenen İslam devletlerinde insanlara ve kurumlara mali destek sağlamak, siyasi meşruiyet, mevki ve himaye gibi araçlar için de vakıf rağbet görmüştür. Han hamam, çarşı gibi altyapıları, cami, medrese ve imaret gibi toplumsal ve kültürel yapıların yapımını sağlayan vakıflar bulunduğu bölgenin gelişimini sağlamışlardır. Siyasi güç ve himaye için bir örnek olarak çeşitli emirliklerde emirlerin medreseler bağışlayarak ulemayı yönlendirmeleri, buna karşılık olarak da kendi siyasetine karşı destek kazanmaları gösterilebilir. Mısır'daki Şii Fatimilerin fethinden sonra Sünniliğin kurulması için de medreselerde Sünni ulemayı öne çıkartarak böyle bir himaye yoluna geçilmiştir (Singer, 2002, s.33).

Anadolu Selçukluları'nda sultanlar ulemaya yönelik himaye yolunun yanında tüccarlara yönelik (hazine için) yol güvenliği ve yiyecek, konaklama sağlayan ticaret

yolları üzerine kervansaraylar da yaptırmışlardır (Singer, 2002, s.34). Osmanlılar döneminde ise vakıf kurma fethedilen toprakların Müslümanlaşmasını sağlama ve yerleşime açmak için bölgeyi cazip hale getirme olarak kullanılmıştır. Osmanlılar var olan Selçuklu vakıflarını tanımakla birlikte benzer yardım kuruluşları için vakıflar kurmuşlardır ve tekil vakıf binaları giderek külliye şeklini almaya başlamıştır. 16.yy ortalarına kadar vakfedilen hanedan külliyelerin sermayesi savaş ganimetlerinden karşılanmıştır. Vakfedilen bu kurumlara yakın ya da uzak kırsal alandan mülkler gelir olarak bağlanmış ve yakın çevresinde yapılan han, hamam, imalathane ve konutların kira gelirleri ile de desteklenmiştir. Bu külliyeler bölgenin yerleşime açılmasının yanında, var olan yerleşimde genişleme, iş imkanı sağlama, ticari açıdan canlanma ve kentlerin büyümesini sağlamaktadır (Singer, 2002, s.35).

1453 İstanbul fethinden itibaren tahta çıkan sultan şehre kendi adını ya da bir devlet ricalinin adını taşıyan büyük bir vakıf külliyesi ekletmiştir. Bu külliyelerin bulunduğu mahalleler de yaptırının ismi ile anılmıştır; Fatih, Süleymaniye, Sultanahmet, Mahmutpaşa ve Kocamustafapaşa gibi Haseki Külliyesinin bulunduğu mahalle de bugün yaptırının ismi ile anılmaktadır (Singer, 2002, s.36).

Saltanat vakıflarına ait mülklerin çoğu devlet hazinesine aittir yani *miri*'dir. Devlete ait hazineyi padişahın seferlerde kazandığı ganimetlerle doldurulduğu ölçüde bu kabul edilir olarak görülmüştür (Singer, 2002, s.36). Sultan Süleyman dönemine kadar zaferler sayesinde hazine dolmuş ve sonucunda da hazine vakıf eserleri için kaynak olarak kullanılmıştır. Zaferlerin olmadığı saltanat dönemlerinde yapılan Sultanahmet gibi selatin külliyesi ise bu nedenle eleştirilmiş *miri* toprakların bu vakıflara dağıtılması hoş karşılanmamıştır ve bu zaferden yoksunluk vakıfların 19.yy'da istimlak edilmeye başlanmasına sebep olmuştur (Singer, 2002, s.37).

Vakıf kurma geleneğinin padişah ailesi açısından en baskın olarak hissedildiği dönem Sultan Süleyman dönemidir. Osmanlı vakıfları tebaaya dini, eğitim ve toplumsal açıdan katkıda bulundukları kadar hanedanlığın gücünü de simgelemektedir. Bu vakıflar Sultan Süleyman'ı İslam dünyasının tek koruyucusu ve kutsal şehirlerin bekçisi yapmaktadır (Singer, 2002, s.43).

Vakıf kurmanın maddi olanaklara bağlı olması sadece padişah, onun ailesi ve devlet ricalinin imparatorluğun hayırseverliğini ve gücünü simgeleyici büyük külliyeler için vakıf kurmasına imkan vermiştir (Singer, 2002, s.44). Bu külliyeler içinde

padişahların yaptırdıkları ise selatin külliyesi olacak şekilde ayrıcalıklı ve heybetli mimariye sahiptir.

Saltanat ailesi vakıflarında, devlet ricalinin vakıflarının da dahil olduğu diğer vakıflardan farklı olarak yönetim ve vakfın işletmesinde akraba değil yüksek rütbeli devlet memurları çalışmıştır. Saltanat ailesinde vakıf nazırlığı babüssa'ade ağası veya 16.yy sonlarındaki şekli ile darüssa'ade ağasına verilmiştir Padişah ailesinin vakıf üzerinde maddi çıkarının olmaması, önceki padişahların vakıflarının saltanat ailesinin bir parçası olarak korunup gözetilmesi, ata yadigarı olarak bakmakla yükümlü hissettikleri için bir rekabete girişmeden vakfın işletmesinde akraba ayrıcalığı gütmeden o vakfın sağladığı prestij, meşruiyet ve himayecilikten yararlanmışlardır (Singer, 2002, s.43,44).

3.2.2 Haseki Hürrem Sultan Vakfiyeleri'nin incelenmesi

Haseki Hürrem Sultan'ın kurduğu vakıflara ait beş adet asıl vakfiye⁴⁹ bulunmaktadır. Bunlar, İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi'nde (TİEM) -Mayıs 1552 tarihli vakfiyesi Kudüs'de- bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden Recep H.947/ Kasım 1540 ve Muharrem H.958/ Ocak 1551 tarihli vakfiyesi İstanbul'daki Haseki Sultan Külliyesi'ne ait olup C.evvel H.959/ Mayıs 1552 ve Şaban H.964/ Haziran 1557 tarihli üç vakfiye ise Kudüs'teki Haseki Sultan Külliyesi'ne aittir.

Bu beş vakfiyeden farklı olarak, içinde Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyesine ait bölümlerin de bulunduğu üç vakfiye daha vardır ki bunlar Şehit Ali Paşa Kitaplığı No. 943; Esat Efendi Kitaplığı No. 3752 ve Bağdatlı Vehbi Vakfiyesi No. 2001 (Süleymaniye Kitaplığı)'nda bulunmaktadır. Bu adı geçen vakfiyelerin hepsi de Süleymaniye Devlet Kütüphanesi'ne nakledilmiştir (Taşkiran, 1972, s. 38-39, 52-53). Kudüs'te bulunan Mayıs 1552 tarihli vakfiye Osmanlı Türkçesi, diğer tüm vakfiyeler ise Arapça yazılmış olup, asılları ve sonraki dönemlere ait olanları ile birlikte toplam sekiz adettir. Osmanlı Türkçesi'nin genelde yazı dilinde harekesiz kullanılmasına rağmen beş adet olan vakfiyelerin asılları hareke içermektedir, fakat daha sonraki tarihli Süleymaniye Kitaplığı'nda bulunan vakfiye özetleri harekesiz yazılmıştır.

---

⁴⁹ Vakfiyelerin fiziki nitelikleri ve diğer özellikleri için Taşkiran'ın 'Hasekinin Kitabı' adlı çalışmasına bakılmalıdır (1972, s.38-55).

Bu tez kapsamında incelenmiş olan dört vakfiye ise İstanbul'daki külliyesine ait Kasım 1540 – Ocak 1551 tarihli ve Kudüs'teki külliyesine ait Mayıs 1552- Haziran 1557 tarihli vakfiyelerin asılları 1955 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde çevirisi yapılmış olan ve yine VGM Kültür ve Tescil Dairesi Arşivi'nde bulunan kayıtlardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden Osman Kesioğlu tarafından yapılan çeviriye ve arşivde kayıtlı olan Arap harfleriyle yazılı metnine tezin ekler bölümünde yer verilmiştir (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2 ; Ek A.1.3; Ek A.1.4).

Bu vakfiyeler, arşivde kayıtlı 608/ 23. defterin 213. yaprak ve 176. sırası; 222. yaprak ve 143. sırası; 235. yaprak ve 178. sırasında yer almaktadır. Mayıs 1552 tarihli vakfiye ise 1963 Umumi 267 dolap ve 8 kutu numarasında bulunmaktadır ve adı 'Haseki Sultan'ın Trablus Vakfiyesi' olarak geçmektedir⁵⁰. Bu metin Haseki Hürrem Sultan'ın vefatından sonra H.967/1560 Kanuni Sultan Süleyman tarafından çıkartılan ek vakfiyeyi de içermesi bakımından önemlidir.

Haseki Hürrem Sultan vakfiyeleri hakkında yukarıda verilen bu genel bilgilerden sonra, her bir vakfiyeyi ve mülknameleri fiziki özellikleri, sanatsal değeri ve içerdiği önemli bilgiler açısından kısaca incelemek yerinde olacaktır.

Mülknameler⁵¹

Mülknameler tapusu verilen mülkleri ve tahmini getirileri hakkında bilgi veren belgelerdir ve mülkü verenin, mülkü alanın ve şahitlerin kim olduğunu da içermektedir. Haseki Hürrem Sultan'a temlik edilen arazileri içeren en erken berat belgesi H.930/ 1523/24 yılına aittir⁵².

Kanuni Sultan Süleyman'ın tamamlanmamış beratı: Bundan evvel Mısır'da vefat eden Hain Ahmed Paşa'nın, İstanbul'da Mahmud Paşa Hamamı kurbunda Daye Hatun mahallesinde vaki Haraccı evleri demekle maruf miri için zabtedilmiş olan hanelerinin, Şehzade Mehmed'in validesi Haseki Sultan'a temlik edildiği. a.g.tt. (BOA/TS.MA.d 7373, H.930/1524)

---

⁵⁰ Bu vakfiyenin aslı Kudüs'de bulunmakta olup, Stephan tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. Bu çeviri 1963 yılında *"The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine"* Vol.X, No. 4, adlı kitapta yer almıştır. Çeviri, Kudüs Arap Koleji Müdürü Sami El-Halidi tarafından bulunup VGM'ye gönderilmiştir. Bu İngilizce tercümenin sonunda yer alan vakfiyenin aslının Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olması gerekçesiyle VGM tarafından günümüz Türkçesi'ne çevirme gereği duyulmamıştır. Bu çalışmada vakfiyenin aslını günümüz Türkçesi'ne çevirme imkanı bulunamadığından İngilizce metninin eklerde (Ek A.4) yer alması uygun görülmüştür.

⁵¹ Bu bölümde yer alan mülknamelere tez çalışması boyunca Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi kapalı olduğu için ulaşılamamıştır. Bu nedenle çeşitli kaynaklarda yer alan tanımlamalardan yararlanılmıştır.

⁵² Haseki Hürrem Sultan'a bu tarihten önce de araziler temlik edilmiş olmalıdır, fakat araştırma boyunca TSMA kapalı olduğu için BOA'nde bulunan özetlere ulaşılabilmektedir.

Belge 1523-24 tarihlerine aittir ve 1523 yılında Şehzade Abdullah'ı, 1524 yılında Şehzade Selim'i dünyaya getirdiği düşünülürse Haseki Hürrem Sultan'a bir doğum sonrasında temlik edildiği varsayılabilir. Hasekiliğinin başlarında hazırlanmış olan bu belgede de haseki sultanlık dönemlerinde hazırlanan vakfiyelerinde olduğu gibi Şehzade Mehmed'in validesi olarak gösterilmesi önemlidir. Şehzade Mehmed'in vefatından sonra bile bu sıfatla anılmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'a temlik edilen arazilerden Silistre sancağına ait Ahyolu ve Aydos kazasının öşür ve haraçlarına ait mülkname Feridun Beğ tarafından Münşe'atü's Selâtin'de yer verilmiştir (Peirce, 1996, s.180).

H.958/ 1551 yılında padişah Silistre sancağında Aydos ve Ahyolu kazalarını bütün mahsulleri ve harçları ile birlikte Haseki Hürrem Sultan'a temlik etmiş ve bu kariyelerin hudutlarını gösteren bir mülkname sureti çıkartmıştır (Peirce, 1996, s.180).Bu temliğe ait mülkname II. Selim döneminde yenilendiği BOA'daki berat özetinden öğrenilmektedir.

II. Selim beratı: İslimye Sancağı Aydos Kazası Misivri Köyü hududunda Yeniceköy, Abana, Keşişler Manastırı, Ulaş, Anderya karyelerini bütün hudud, hukuk ve levahıkıyla mezzaları, haracı, kaçkunu, ispençe, beytülmal ve mal-ı gaib, mâl-, mefkud, cürüm ve cinayet rüsumu, badihava, resm-i ganem, zahireleri, a'şar-ı şer'iyeye ve rüsum-ı örfiyesiyle, iskeleleri ve dalyanlariyle babası Kanuni Sultan Süleyman tarafından validesi merhum Haseki Sultan'a temlik edildiğine dair mülkname-i hümayunu kendisinin de yenilediği. a.g.tt. (BOA/TS.MA.d 7189, H.1182/ 1768)

Bu mülknamede geçen araziler 1540 ve 1551 tarihli vakfiyesinde de yer almaktadır (Ek. 1.1; Ek. 1.2).

Haseki Hürrem Sultan'ın vefatından bir yıl önceki H.964/ Mart 1557 yılına ait Vize sancağının Pınarhisar kasabasının mülknamesini Edirne'de Sadrazam Rüstem Paşa, Vezir Semiz Ali Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, Pertev Paşa, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ile vekil Muhammed b. Abdi ve defterdarlar tanıklık etmişlerdir. Bu belgelerde şahitlik edenlerin mevkileri gereği dini, askeri ve idari olarak Haseki Hürrem Sultan'ı onurlandırdığı görülmektedir (Peirce, 1996, s.273; Gökbilgin, 1950, s.596).

Hürrem Sultan'a bağışladığı kaynakların mülkname senetlerin hazırlanışında gösterilmiş olan özen, Haseki Hürrem Sultan'ın hayır işlerine devletin verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Hat ve tezhip sanatının örneği olan bu mülknameler

işçilik bakımından Saray-ı Hümayun arşivlerinin en güzel örneklerindendir. Haseki Hürrem Sultan vakfına ait mülknameler arasında en güzel örnekler ise 1550 ve 1559 yılları arasındaki Kudüs'teki külliyesi için hazırlanmış olan mülknamelerdir (Peirce, 1996, s.272).

1550-1557 yılları arasında Sultan Süleyman 10 mülkname hazırlatarak, daha sonra her biri imarete bağışlanacak olan mülklerin tapusunu bütün hakları ile Haseki Hürrem Sultan'a vermiştir. Bu mülknameler 2-3 metre uzunluğunda olup başında padişaha ait süslü ve çok büyük bir tuğrası bulunan parşömen kağıda yazılmıştır (Şekil 3.13). Bu mülknameler sahibesinin makam ve mevkisini yansıtacak şekilde ihtişamlı ancak mütevazidir (Singer, 2002, s.52).

Şekil 3.13 : Kudüs'teki külliye için mülkname örneği (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

Haseki Hürrem Sultan'ın mülknameleri hakkında çalışması bulunan Singer, bu belgeler ve belgelerin sahibi olan Haseki Hürrem Sultan arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır. Bu çalışmada verilen bilgilere göre Haseki Hürrem Sultan'ın mülknameleri belki Kanuni Sultan Süleyman ve Haseki Hürrem Sultan'ın emrindeki saray görevlilerinin nazarına sunulmuş, belki de Haseki Hürrem Sultan bu belgelere zaman zaman bakıp artistik değerleriyle ilgilenmiştir (Singer, 1997, s.99). Bu belgeler hanedanın ve imparatorluğun sahibi olan Kanuni Sultan Süleyman ile Haseki Hürrem Sultan arasındaki ilişkiyi eş olarak yansıtmakla birlikte Haseki

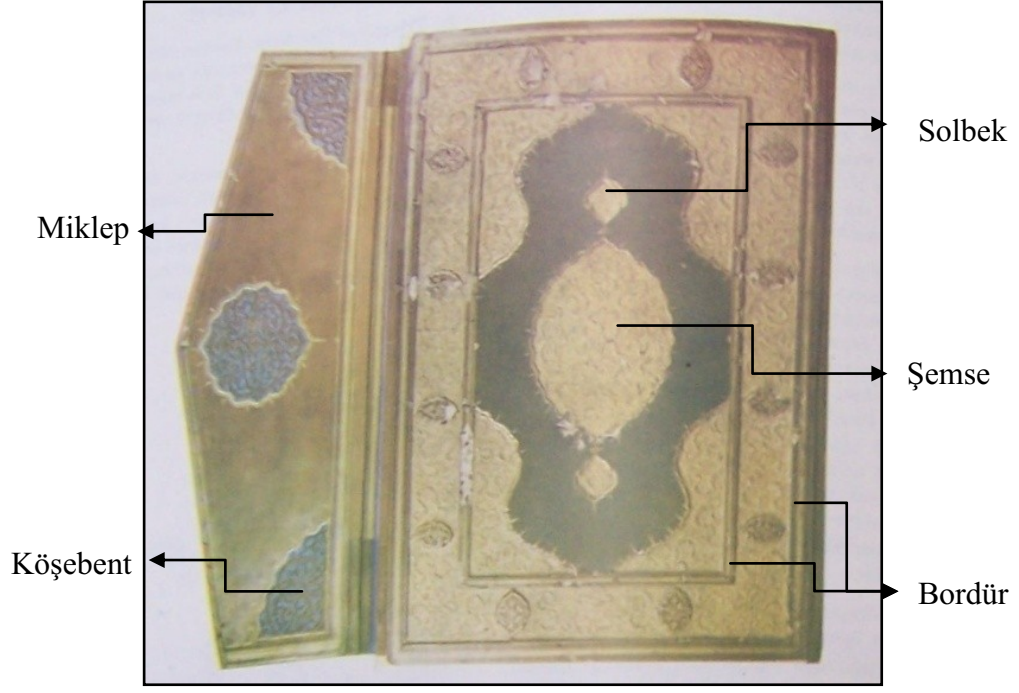
Hürrem Sultan'ın adı arkasında bulunan asıl cömert ve bağışçı olan sultanın hasakisine ihsan ve hediye ettiği mal mülkün dokümanları niteliğindedir. Haseki Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki bağ nedeniyle katipler sanatsal değeri yüksek yazılar yazmaya cesaret edebilmiş ya da sultan tarafından böylesi emredilmiştir. Mülknamelerin hazırlanması ile görevlendirilen katip ve zanaatçılar bu belgelerin hazırlanma ve süsleme işini malzeme ve tasarım çeşitliliği içerisinde Haseki Hürrem Sultan'ın kişisel statüsüne uygun olarak seçmiş ve uygulamış olmalıdır (Singer, 1997, s.100)

Haseki Hürrem Sultan'ın Osmanlı Türkçesi'ni ne kadar bildiği, divani yazı tarzının ayrıntılarına ne kadar vakıf olduğu ve ne kadarını okuyabildiği, vâkıfın övüldüğü Arapça söyleyişlerdeki uzun tamlamaları ne kadar anlayabildiği bilinmediğinden vakfiye ve mülknamelerin onun üzerinde ne gibi etkisi olduğu anlaşılamayacaktır (Singer, 1997, s.100-101). Mal ve mülkler ise Sultan Süleyman tarafından belirlenmiş ve Haseki Hürrem Sultan da bu hediyeleri kabul etmiştir. Bu seçimde etkin bir karakter olmasa da vakfiyenin hayırsever bir kadın ve vakfın sahibi olarak Haseki Hürrem Sultan'ın adı verilmesi kendisini etkinleştirmektedir (Singer, 1997, s.100).

1540 ve 1551 tarihli İstanbul'daki vakfına ait vakfiyeler

Haseki Hürrem Sultan'a ait olan dört vakfiye içerisinde işçilik açısından en güzeli olan ve TİEM'de 1540 tarihli vakfiye, koyu kahverengi, kenarları bordürlü ve köşebentli, ortası solbekli şemseli ve mavi süslemeli miklebi olan bir cilttedir (**Şekil 3.14**). Vakfiye 17x25 boyutlarında ve her yaprağında 9 satır bulunan 144 yapraktan oluşmaktadır. Vakfiyenin beşer satır içeren ilk iki sayfası altın yaldızlı tezhibe sahiptir (**Şekil 3.15**). Diğer sayfalardaki metinler altın şeritler ile çerçevelenmiştir ve bir çok yerde yazıda da altın tercih edilmiştir. Kanuni tuğrası da altın yaldızlarla süslenmiştir (**Şekil 3.16**). Vakfiyede yer alan tüm satırlardaki tevki yazı ile yazılmış olan cümleler altın noktalar şeklinde duraklar ile bitirilmektedir (Taşkiran, 1972, s.39).

Şekil 3.14 : 1540 tarihli vakfiyenin cildi (Taşkiran, 1972, s.40).

Şekil 3.15 : 1540 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (Akkan, 2009, s.130).

Şekil 3.16 : 1540 tarihli vakfiyede Sultan Süleyman'ın tuğrası (Taşkıran, 1972, s.40).

Bu vakfiyede tanınmış olan vakıf eserleri arasında İstanbul Avratpazarı'nda cami, medrese, mektep ve imaretten oluşan külliye ve Ankara'da bir cami yer alırken, vakfa gelir getiren ve vâkıf tarafından yaptırılan yapılar arasında Bahçekapı'da bir çifte hamam ve Daye Hatun Mahallesi'nde bir han yer almaktadır. Vakıf tarafından satın alınan yapılar ise Haseki Külliyesi yakınlarında, Nöbethane Mahallesi'nde, Edirnekapı Mahallesi'nde, Karaman Pazarı'nda, Odun Kapısı dışında, Unkapanı'nda, Tophane'de ve Beşiktaş'ta bulunan hanlar, binalar, dükkanlar, haneler, odalar, ahırlar, mahzenler ve anbarlardır. Arazi olarak Silistre kazasında üç köy ve Aydos kazasında sekiz köy yer almaktadır. Vakfa eklenen küçük vakıflar olarak Aksaray ili Acıpınar köyünde bulunan Hasan Dede Zaviyesi yer almaktadır (VGMA; Ek A.1.1).

Sultanın tuğrası altında Rumeli kazaskerinin tasdiki bulunan 1540 tarihli vakfiyenin tanıkları Büyük Vezir Lütü Paşa, Vezir Süleyman Paşa, Mehmed Paşa, Rüstem Paşa, Hüsrev Paşa, Defterdar Mahmud Çelebi, Defterdar Ebülfazi Çelebi, Defterdar Mustafa Çelebi, Tevklî Mustafa Blk. Hayrettin Ağa, Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa, Reis-ül-küttap Recep Çelebi ve Defter Emîni Mehmed Çelebi'dir (Taşkıran, 1972, s.43). Vakfa ilk mütevelli olarak Bab-üs-sade Ağası (Kapu ağası) Abdurrahman oğlu Mehmed Bey atanmıştır (VGMA; Ek A.1.1)

Vakfiyede Haseki Hürrem Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'in annesi olarak geçmektedir. Şehzade Mehmed vakfiyenin hazırlanmasından iki sene sonra sancağa gidecek yaşlardadır ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan'dan doğan ve hala hayatta olan dört şehzadesi arasında tahta aday görülen şehzadedir. Vakfiyenin hazırlandığı 1540 tarihinde Şehzade Mehmed'in henüz vefatı gerçekleşmemiş olması nedeniyle vakfiyedeki

Şehzade Mehmed'in isminin geçmesi normal görünmektedir. Burada önemli olan Haseki Hürrem Sultan'ın hayatta olan ve tahta aday olabilecek iki şehzadesi daha olmasına rağmen açık açık Şehzade Mehmed diğerlerinin yanında ayrıcalıklı tutulmasıdır. Bu en büyük şehzade olması ve tahta aday gösterilmesi ile yorumlanmalıdır.

TİEM'de bulunan 1551 tarihli vakfiye, ilk vakfiyeden 11 sene sonra hazırlanmış olup vakfa eklenen darüşşifayı içermesi bakımından diğerinden ayrılmaktadır ve külliye'nin tamamlanmış haline ait son vakfiyedir. Açık kahverengi deri kap içerisinde. Vakfiyenin cildi üzerinde solbekli şemse vardır ve diğerinden farklı olarak miklebi yoktur. Cilt ve metin 17x27cm boyutlarındadır. 114 sayfadan oluşan vakfiyenin ilk sayfası sekiz satır, diğer sayfaları ise on bir satırdır. Başlığında tezhip bulunan ilk sayfası ve yanındaki sayfa altın çerçeve içerisine alınmış olup (Şekil 3.17) diğer sayfalar çerçevesizdir. Diğerindeki gibi duraklar altın noktalıdır. Vakfiye tezyinat ve yazı karakteri olarak ilk vakfiyeye göre daha fakirdir. Yedinci sayfada Kanuni Sultan Süleyman'ın altın yaldızlı tuğrası bulunmaktadır (Taşkiran, 1972, s.44-45).

Şekil 3.17 : 1551 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (Akkan, 2009, s.130).

Bu vakfiyede tanımlı olan vakıf eserleri arasında İstanbul Avratpazarı'nda cami, medrese, mektep, imaret ve darüşşifadan oluşan külliye ve Ankara'da bir cami yer alırken, vakfa gelir getiren ve vâkıf tarafından yaptırılan yapılar arasında

Bahçekapı'da bir çift hamam ve Daye Hatun Mahallesi'nde bir han yer almaktadır. Vakıf tarafından satın alınan yapılar ise Haseki Külliyesi yakınlarında, Nöbethane Mahallesi'nde, Yahudi Kapısı dışında, Ayulanka Mahallesi'nde, Edirnekapı'da, Karaman Pazarı'nda, Emiri Mumhane yakınlarında, Odun Kapısı dışında, Unkapanı'nda, Ayakapı'da, Akkerman Mahallesi'nde, Eyüp'te, Galata'da, Tophane'de ve Beşiktaş'ta bulunan hanlar, binalar, dükkanlar, haneler, odalar, ahırlar, evler, ekmek fırınları, mahzenler, kayıkhane ve anbarlardır. Arazi olarak Silistre kazasında dokuz köy, bir mezra, Aydos kazasında on bir köy, bir karye, bir mezra, Çorlu Kazası'nda bir köy, Aydın'da Kadıncık Çiftliği yer almaktadır. Vakfa eklenen küçük vakıflar olarak İstanbul Kağıthane'de bulunan Daye Hatun Külliyesi, yine İstanbul'da bulunan Toklu Baba Zaviyesi, Aksaray ili Acıpınar köyünde bulunan Hasan Dede Zaviyesi, Denizli'nin Sarımahmutlu köyünde bulunan Şeyh Muslihiddin Camisi ve Uşak'ta bulunan Şeyh Ahmed'in zaviyeli camisi yer almaktadır (VGMA; Ek A.1.2).

Rumeli kazaskerinin tasdiki olan vakfiyenin tanıkları diğerine nazaran daha mütevazı kişilerdir. İlk vakfiyedeki tanıkların çoğu ikinci vakfiyenin hazırlandığı dönemde de hayatta olmasına rağmen yeni vakfiyede değişiklik yapılarak şahit olarak Defterdar Abdi Çelebi, Defterdar İshak Çelebi, Defterdar Musa Çelebi, Reis-ül Kaidin Şuca Ağa, Kapucular Kethüdası Mustafa Ağa, Defter Emini Hasan Çelebi, *Reis-ül küttab-ül-kiram* Mehmed Çelebi seçilmiştir (Taşkıran, 1972, s.50). Bu vakfiyede müteveli olarak da diğerinden farklı olarak Abdurrahman bin Cafer Ağa atanmıştır ve buna tanık olarak Hazineci Yakup Ağa bin Abdulkerim ile kilercibaşı Yakup Ağa bin Abdulmain gösterilmiştir (VGMA; Ek A.1.2)

Avraatpazarı'ndaki Haseki Külliyesi'ne eklenen darüşşifa nedeniyle hazırlanmış olan bu vakfiyede darüşşifanın işleyişi ile ilgili bilgiler özel bir önem kazanmaktadır. Çağdaşı olan vakfiyelerle kıyaslandığında bazı özelliklere rastlanmaktadır. Fatih Darüşşifası, Edirne II. Bayezid Darüşşifası, Süleymaniye Darüşşifası ve III. Ahmed Darüşşifası gibi yapıların vakfiyelerinde birbirine benzer anlatımlar, kalıplaşmış tekrarlar görünür iken Haseki Sultan Darüşşifası için hekimlerin nitelikleri vakfiyede önemle ele alınmıştır⁵³. Hekimlere ait bilgiler ve nitelikler hakkında esaslı

---

⁵³ Haseki Hürrem Sultan'ın darüşşifası için nitelendirdiği hastalarının sağlığı ile yakından ilgilenen, şefkatli, anlayışlı ve eli hafif doktorlar ve hasta bakıcılara benzer nitelikte Valide Nurbanu Sultan'ın vakfiyesinde de sağlık hizmetlilerinin insan nitelikleri hakkında zengin bir bilgi birikimine sahip

hükümlerin yanında, Batı ve Doğu hekimliği için önem arz eden Hippokrat yemininde bile rastlanmayacak şekilde, hekimlerden bilgi, hazakat (tıpta ustalık), tecrübe gibi vasıflar istenmiş, hastalara yapılması gereken muamele üzerinde durulmuştur (Taşkiran, 1972, s.135).

.....ilim tahsilinde ve tatbikatta zamanlar geçirmiş, onları tamamlama hususunda vakitler harcamış kimse doktor olup bunlardan her biri selim kalpli, kerim ahlâklı, güzel huylu, endişeden uzak, iyi iş yapar, ince kalpli, uysal, akraba ve ecanip hakkında hayır diler nasihati, tatlı dilli, hoş sözlü, güler yüzlü, makbul huylu olmalıdır. Hastalardan her birine candan dost gibi refet ile nazar eder, onları asık surat ile karşılamaz. Onlara az da olsa vahşet ve nefret uyandıracak söz söylemez, zira sözde bulunan sert bir kelime bazan hastaya en büyük dertten daha ağır gelir. Belki hastalara en lâtif ibarelerle söz söyler, onlara en güzel şekilde hitap eder, sual ve cevapta onlarla en şefkatli yolu tutar, zira sarf olunan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde cennet kevserinden, zülâl ve selsebilden daha tatlıdır. Hastanın tatlı söze ihtiyacı daha çoktur. Hastalara şefkat ve riayet kanatlarını indirip döşer, onların üzerine inayet ve himaye kemerlerini gerer,.... (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2).

Haseki Hürrem Sultan'ın annelik duygusu sadece darüşşifa çalışanlarının görevlerine yansıtılmamış, vakfiyesinde yer alan medrese, imaret gibi diğer kuruluşların işleyiş şartnamesinde öğretmen, şeyh ve yemek dağıtan gibi çalışanların öğrenci, fakir fukara gibi ihtiyaç sahiplerine şefkatli ve incitmeden davranması gerektiğini vurgulamıştır (Necipoğlu, 2005, s.271).

1552, 1557 tarihli Kudüs'teki vakfına ait vakfiyeleri ve 1560 tarihli ek vakfiye

24 Mayıs 1552 tarihli Kudüs vakfiyesindeki sayfaların kenarları bordürlü, sayfa başlıkları dekorludur ve yazı içindeki duraklar gül şekilleri ile süslenmiştir (Roded, 2008, s.144). Altın işlemeli tuğrası, yazıya başlamadan önce sayfa başında madalyonumsu tezyinat ile sayfanın taçlandırılması, yazının kenarlarının altın ve siyah çizgiler ile çevrenmesi ile vakfiyenin giriş sayfaları diğer sayfalardan ayrılmaktadır (**Şekil 3.18**). Giriş sayfalarının süslenmesi diğer vakfiyeler için de ortaktır, farklılaşan ise vâkıfın statüsüne göre süslemedeki ayrıntıların değişmesidir (Singer, 1997, s.100). 54 sayfadan oluşan vakfiyenin ilk sayfası altı satır, diğer sayfaları dokuz satır içermektedir.

---

olmasını istenmektedir ve bu özellikleri ile sadece tıbbi alanda bilgisini sınayan Süleymaniye vakfiyesinden ayrılmaktadırlar (Kayalap-Aktan, 2005, s.171-175).

Şekil 3.18 : 1552 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (KTİB,2009,6.Bölüm).

Vakfiye Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'te imaret, cami, 55 oda, han ve hamamdan oluşan külliyesini ve bu külliyeye gelir amaçlı Zuhur'da Sa'diyye Sabunhanesi'ni, Sabi Köyü'nde Avamid Sabunhanesi'ni, Trablus'da iki hanı ve dükkanları ve kemerli çarşısı, sekiz su değirmenini, üç seyhun yel değirmenini ve Trablusşam'da mezrayı içermektedir. Kanuni tuğrasının altında Anadolu Kazaskeri Cafer b. Ali'nin tasdik ve şahidliği yer almaktadır. Müteveli olarak Haydar Kethüda'nın atandığı vakfa aralarında Sadrazam Rüstem Paşa'nın da bulunduğu devlet adamları şahitlik etmişlerdir (VGMA; Ek A.1.4). Bu vakfiyeye göre 37 kişiden oluşan personeli bir sonraki vakfiyesinde (1557 tarihli) 49 kişiye çıkmıştır ve Bayram Çavuş müteveli olmuştur (VGMA; Ek A.1.3; Ek A.1.4).

Bu vakfiyede Haseki Hürrem Sultan, bundan önceki İstanbul'da bulunan vakfına ait vakfiyelerinde de zikredildiği gibi 'Emir Mehmed'in annesi olarak zikredilmiştir (VGMA; Ek A.1.4). Bu hem kendi şehzadeleri Selim ve Bayezid için hem de Şehzade Mustafa için sergilenen tarafsızlığın simgesidir. Ayrıca Kanuni'nin ölen şehzadesi için İstanbul'da külliye yaptırarak acısını göstermiş olmasının yanında Haseki Hürrem Sultan da ölen şehzadesini her daim anarak acısını yüreğinde taşıdığını göstermektedir (Singer, 2002, s.79). Bu hitapta Haseki Hürrem Sultan saltanatın ve halifelğin doğum noktası olarak nitelendirilmiştir ki bu da Osmanlının hanedan sürekliliğine katkılarını vurgulamaktadır. Vakfiye tarihi olan 1552'de henüz

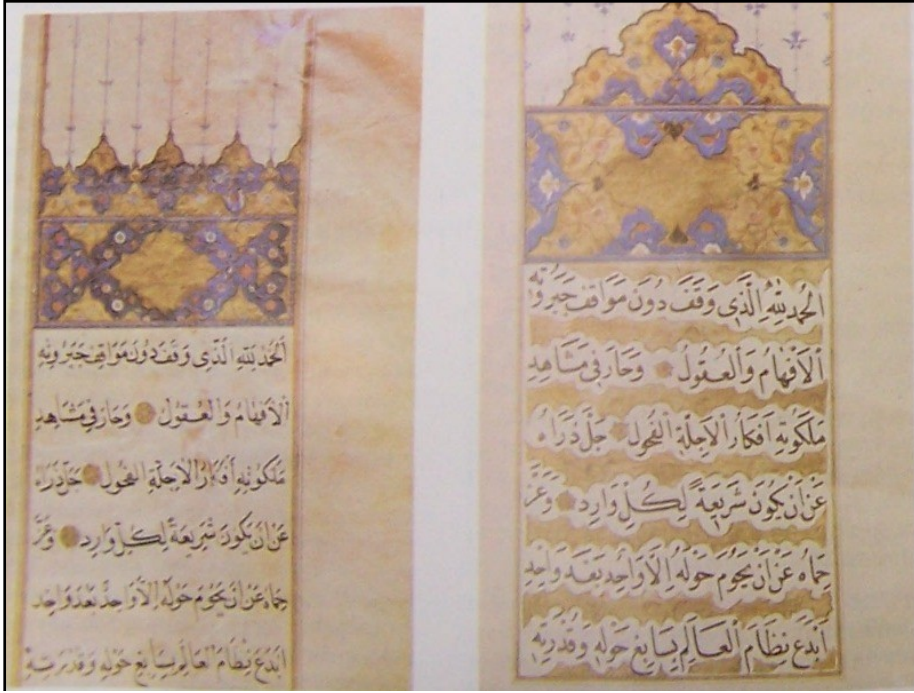
Şehzade Mustafa'nın yaşıyor olmasına bakılırsa Haseki Hürrem Sultan'a bahşedilen bu sıfatlar, onun gelecekteki sultanın validesi olacağını kesin bir ifade ile vurgular ve Şehzade Mustafa engelini ortadan kaldıracağını ölümünden bir sene önce haber verir nitelikte görülmektedir (Singer, 2002, s.79).

Haseki Hürrem Sultan'ın yine 1552 tarihli Kudüs vakfiyesinde görevlendirmeler arasında tamir ve yenilemeler de yer almaktadır. Bu belge Osmanlı'nın imaretin işlevini sürdürebilmesi için yenileme çalışmalarına değer verdiği ve vakfın devamlılığını sağlamaya çalıştığını göstermektedir. Bu iş için görevliler atanmış ve görevlinin vasıfları ve görevi ana hatları ile tanımlanmıştır (Ergin, 2007, s.162). Görevlendirmeler arasında tamir ve yenilemelerin yer alması vakfın daim olması şartından geldiği için tüm vakfiyeler gibi Haseki Hürrem Sultan'ın diğer vakfiyelerinde de görülmektedir.

1552 tarihli vakfiyesinden sonra bir takım ihtiyaçlar ve değişimler nedeniyle Şaban H.964/ 1557 yılında vakfın kurulumu tamamlandığında yeni vakfiyeler eklenmiştir. Türk İslam Eserleri Müzesi'nde Kudüs'teki vakfına ait 1556 tarihine 2192 ve 2193 numarası ile kayıtlı iki vakfiye daha bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden ilki 18x25 cm boyutlarında ve 96 yapraktan oluşmaktadır. Başlığında 'Mehmed bin Süleyman'ın validesinin vakfiyesidir" yazmaktadır. 1540 tarihli ilk vakfiyesi gibi kahverengi kaplı, köşebentli, solbekli, şemseli ve miklebli bir cilde sahiptir (Taşkiran, 1972, s.50). Her sayfasında dokuz satır bulunan vakfiyenin ilk sayfasında rumiler, karanfiller ve çin bulutları ile süslenmiş olan Kanuni Sultan Süleyman tuğrası yer almaktadır ve bu tuğra diğer vakfiyeleri arasında en güzelidir. Bu vakfiyenin ilk iki sayfası da diğeri gibi kendine özel tezyinat ile süslenmiştir. Bu ilk iki sayfa diğer vakfiyede olduğu gibi altı satır içermektedir, fakat ilk sayfadaki yazı satırlarının arası altın rengi ile doldurulmuştur ve yazı boyutu diğerlerinden daha büyüktür (**Şekil 3.19**). Cümleler altın duraklarla ayrılmıştır ve vakfiyedeki sultan isimleri de altınla yazılmıştır.

Yine Kudüs vakfına ait 1557 tarihli bir diğer vakfiye ise yine aynı müzede kayıtlıdır ve 17x27 cm boyutlarında 94 yapraklıdır. Bu vakfiyenin kapağı da diğer örneği ile aynı özelliklerde bir cilde sahiptir, fakat içinde yer alan Kanuni Sultan Süleyman tuğrası sadece altın ile yazılmıştır. Vakfiyenin ilk iki sayfası tezyinatlı fakat diğerine oranla çok daha sadedir. Her bir sayfada dokuzar satırdan oluşan yazılar altın çerçeve içine alınmış ve cümleler altın duraklıdır (Taşkiran 1972, s.50). Bu vakfiyelerden

sadece biri VGM tarafından günümüz Türkçesi'ne çevrilmiş olduğundan tez kapsamında bu çeviriden yararlanılmıştır.

Şekil 3.19 : 1557 tarihli vakfiyenin tezhibli ilk iki sayfası (Taşkiran, 1972, s.44).

1557 tarihli vakfiyelerde vakıf eserleri ve araziler eklenmiş ya da çıkarılmıştır. 1552 tarihli vakfiyede yer alan külliye gelir amaçlı olan sabunhaneler, yel değirmenleri ve Trablusşam'daki mezra çıkarılmış, Kudüs, Gazze, Beytüllâhim, Remle ve Nablus'ta araziler eklenmiştir. personel sayısında değişimler (37'den 49'a çıkmıştır) olmuştur. Görevlilere verilecek olan maaşlar Osmanlı akçesi üzerinden değil, Arap dirhemi üzerinden belirlenmiştir. Yine bu vakfiyede Haseki Hürrem Sultan için “zamanının ve çağının Zübeydesi” denilerek yaptırdığı hayır eserleri ile tanınan Harunu'r-Reşid'in karısı ile kıyaslanmış ve “İkinci Rabia” olarak nitelendirilmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın vefatından iki sene sonra, 1560 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile vakfa bazı araziler eklenmiştir (Roded, 2008, s.144).

1557 tarihli VGM tarafından çevrilmiş olan vakfiyede vakfa bağlanan gayrimenkullerin ikrar ve itirafını Abdurrahim oğlu Cafer Ağa, tanıklığını da Başhazinedar Abdurrahman oğlu Yakup Ağa ve Kilercibaşı Abdülmennan oğlu Sinan Ağa yapmıştır. Vakfa belirli bir isim verilmeden uygun olan birinin müteveli olarak atanması bildirilmiş, fakat tescil mütevellisi olarak Abdurrahman bin Haydar Kethüda seçilmiştir. Vakfin şahitleri ise Mehmed Ağa kethüdayı Ağa-yı Babüssaade, Mahmud Ağa-yı Saray-ı Cedid, Hüseyin Ağa bin Abdullah, Mustafa Ağa bin

Abdullah olmuşlardır. Bu da vakfiyelerde yer alan şahitlerin giderek silikleştiğini göstermektedir (Taşkiran, 1972, s.51).

1552 tarihli bir Osmanlı Türkçesi ve 1557 tarihli iki Arapça olmak üzere üç vakfiyesinin olması, buna gerek duyulması hakkında birkaç ihtimali akla getirmektedir. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olanı ikincisi hazırlanana kadar vakfin yöneticisi için kullanım kılavuzu olsun diye Kudüs'e getirilmiş ve burada kalmış olabilir. Diğer bir ihtimal ise Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu vakfiye Haseki Hürrem Sultan'ın okuması için hazırlanmış müsvedde niteliğinde olmasıdır. Bu durum Osmanlı Türkçesi versiyonunda Haseki Hürrem Sultan'ın övgülü anlatımının daha çok olmasına ve bir müsvedde olamayacak kadar sadelikten uzak ve hem görsel hem yazının içeriği açısından süslü olmasına bağlanmaktadır. Haseki Hürrem Sultan ömrünün sonuna kadar vakfin kurucusu olduğu gibi yöneticilerinden biri olmayı şart koşmuştur. İkinci vakfiye vakfa bağlanan mülklerdeki hızlı değişim ve mülk ekleme – çıkarmaları içermektedir ve daha süslü ve zarif olması nedeniyle vakfin kuruluşunun tamamlanması üzerine hazırlanmış son nüsha niteliğindedir (Singer, 2002, s.53).

1552 ve 1557 tarihli vakfiyelerin her üçü de Allah'ın ve Peygamber'in övüldüğü sözlerle başlamış, sonrasında Sultan Süleyman'ın tuğrası ve altında Anadolu Kazaskeri Cafer b. Ali'nin şahitliği ve tasdiki ile devam etmiş, ardından insanlığın varoluşunun esası ve Allah'ın lütufları, Sultan Süleyman ve eşi Haseki Hürrem Sultan'ı yücelten sözlere yer verilmiş, daha sonra Haseki Hürrem Sultan'ın hayırseverliği ve vakfi kurma amacı övülmüş ve sonrasında da vakfin temeli ve faaliyetlerine yer verilmiştir. Vakfa bir denetçi atanmış, ardından yapılacak olan binalar listelenmiş, vakfa bağlanacak gelir getirecek mülkler sıralanmış, vakıfta çalışacak memurlar görevleri ve maaşları ile birlikte tanımlanmış, aşevinde hazırlanacak olan yemeklerin tarifi verilmiş, miktarı belirlenmiş ve yararlanacak olanlar nitelendirilmiştir. En sonunda ise muhasebe ve yönetim ile ilgili talimatlara yer verilip tarih atılarak defter kapatılmıştır (Singer, 2002, s.54).

1557 yılındaki vakfiyede de Şehzade Mustafa ölmüş olsa da Şehzade Bayezid ve Selim arasında tarafsızlık için Şehzade Mehmed'in validesi olarak zikredilmiştir, buna neden olarak yukarıda 1552 tarihli vakfiye için de değinilen gerekçeler geçerli olmalıdır.

Şevval H.967/15-23 Temmuz 1560 tarihli Kanuni Sultan Süleyman tarafından düzenlenen ek vakfiye 1558’de Haseki Hürrem Sultan’ın ölümünden iki yıl sonra karısının anısına vakfa yeni mülkler eklemek için hazırlanmış olmalıdır (Singer, 2002, s.63). Lübnan’da yer alan Sayda eyaletinde Hârâ köyü, Sûfiyye, Galyûba ve el-Kanîse mezraları bu ek vakfiye ile vakfa eklenmiştir (VGMA; **Ek A.1.4**).

Haseki Hürrem Sultan’ın ölümünden sonra Sultan Süleyman’ın hazırlattığı bu ek vakfiyede Haseki Hürrem Sultan Şehzade Selim’in annesi olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla Şehzade Bayezid’in isyan eden asi bir evlat olması nedeniyle Şehzade Selim’in validesi olarak zikredilmesi ile tahtın müstakbel sahibi net olarak belirtilmiştir (Singer, 2002, s.80).

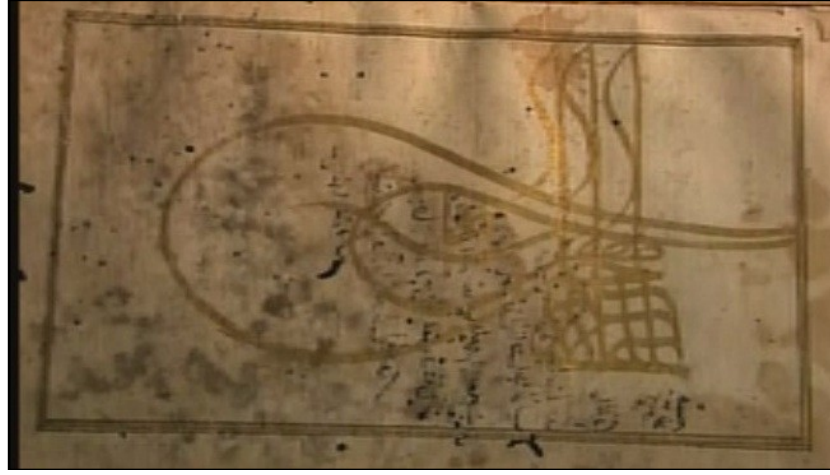
Vakfiyelerin içerikleri

Vakfiyeleri genellemeler yaparak inceleyecek olursak belirli başlıklara ayırmak yerinde olacaktır.

Mukaddime: Genellikle Allah’a hamd ve Hz. Peygamber (s.a.v)’e salat ve selam eden bölümdür. Bu bölümde Kuran’dan ayetler ve Hz. Peygamber (s.a.v)’e ait hadislerle yer verilmektedir.

Bağışlayan, yargılayan Allah’ın adı ile, bize Allah kafidir. O ne iyi yardımcıdır. Söze unvan olan en güzel kelim, mühim her işin başında zikrolunan en mübarek söz, meliki muttesal olan Allahıma hamd ve zinet etmek, azamet ve celal sahibi hakka sena eylemekti o zati kebriya ki, kudreti kahiresile kâinatı emsalsiz olarak ibda etmiş bilumum masnuatı iradatı bahiresile bir kanunun mecburiyet olmaksızın meydana getirmiş, kâinatın derecelerini çok üstün bir kaide üzere döşemiş, vucud merdivenlerini en parlak şekilde kurmuş varlıkta yer almış olanların hepsine en bedi’i nimetlerini ifaza etmiş karşılıksız inamını onlara her hududda aşırı olarak bol bol dökmüştür, parlak hikmeti ve her şeyi saran ilmi iktizasınca mürekkep ve basit varlıklarının her birine nice acaip hikmetler açık ve kapalı garip maslahatlar tevdi’ etmiştir ki, akıllar onları anlamakta hayran kalır, hayret vadisinde dolaşır, kudret ayetlerini kainatın sahifalarına nakış etmiş, vahdetin sancaklarını arazi ve ayandan her şeyin üzerine dikmiştir, insanı en güzel bir kıvamda yaratmıştır, onu anlamak ve öğrenmek şerefile şereflendirmiştir, insan iş bu ayât ve delillere bakarak Halık’ın varlığını bulmak yolunda muvaffak olmak şerefini haizdir, bunca alametlerle istidlal ederek hakka ulaşmak yoluna Allah onu irşad etmiştir. (Vakfiye 1540; **Ek. 1.1**)

Tuğra ve vakfın tasdik hücceti: Mukaddimeden sonra tuğra gelmektedir. Bu bölümde Sultan Süleyman ibni Selim Han tuğrası vardır. Altında da Rumeli kazaskesinin tevki’ ve tasdiki bulunmaktadır (**Şekil 3.20**).

Şekil 3.20 : 1552 tarihli vakfiyede Sultan Süleyman tuğrası (KTİB, 2009, 6. Bölüm).

Vakıfta yer alan kurumların inşa edilme sebepleri: Bu bölümde vakfın asıl maksadı, kuruluş gayeleri verilmiştir.

Bundan sonra asıl maksada gelince: akil selim ve doğru düşünce sahibi olan herkese pek vazih olduğu gibi anlayan gönlü olup da kulak tutup hazır olana aşikârdır ki, dirayetli olana yakışan, seçkin üstün anlayışlı kimselere vacip olan bütün varlığıyla Allah’a dönmek gizli ve aşikâr her halinde Allah’a teslim olmak her ahvalda Allah’dan lazım geldiği veçhile kurunmaktır hiç bir lahza Allah’ı unutup gaflet üzere olmamalı, onun murakabasından kendisini varestede ad etmemelidir. (Vakfiye 1540; VGMA; Ek A.1.1)

Hayır ve vakıf yapmanın önemi: Bu bölümde ayet, hadis ve beyitlerle vakıf yapmanın önemi, vakfın faydaları, kavimlerin başına gelenler bildirilmiştir.

Kavimler açısından firavunlardan kayserlere, Sasanilerden Yunanlılara kadar örnekler verilmiş ve bu kavimlerin kurduğu medeniyetlerin yok olmasından, yıkılmayacaklarını sandıkları eserlerin yerle bir olmasından bahsedilmiştir.

.....firavunların ve cebbarlar bile onun şiddetinden emin kalamazlar kayserler kisralar dahi onun dehşetinden kurtulamazlar, nice milletler zaferlerle ona hizmet ettiler fakat onlardan hiç bir eser kalmadı, bu haberleri hafızana bir sor, Sasan oğullarına verdiği saltanatı çekip geri aldı, Yunan oğullarından bir eser bırakmadı, Yemene bahş ettiklerini geri aldı, Mudar kabilesinde de bırakmadı, Sebe her tarafda dağılıp perişan oldu, onlardan göçüp giden bir yardım görmedi,.....öyle bir kitle toplandı ki hududlar onlara dar gelip taşıdı, en parlak devlet basamaklarına çıktılar, saltanatı kahirenin üst katına yükseldiler, semiz atlara bindiler, etrafı dolaşdılar, ülkeleri aktardılar, yüksek binalar kurdular, uzak emelleri elde ettiler, göklerle boy ölçüşüp yüksek binalar yaptılar, kubbeleri gök kubbeden nişan verir öyle kal’alalar kurdular ki, oraya çıkmak pek zordur, onların kurdıkları tahtlar feleklerin bürcünü andırır nice asırlar boyunca bu hal böyle devam etti onlar bunlar asla eskiyip yok olmaz zannına düşdüler ölüm şüphesi onları sardı, arzuladıkları ile aralarına perde çekti, zaman onlara hücumlarına başladı, yağma ve telanini tekrarladı, onları o yüksek köşkleri temelinden

sarsılıp yıkıldı sağlam kapuları devrildi, bayrakları solup dürüldü, otağları ortadan kalkdı, meskenlerinin izleri silindi, yerleri yurdları belirsiz oldu, divarları direkleri yıkıldı, temelleri ve köşeleri sarsıldı, kaideleri tahtları tavanları çökdü, süsleri nakışları silindi, resimleri eserleri kalmadı, ahvalleri büsbütün bozuldu, usul kaideleri yok oldu, yolları nişanları ortadan kalkıp belirsiz oldu, sahneleri muhatleri atıl olup caddeleri seyir yerleri bozulup ıssız kaldı,..... (Vakfiye 1540; VGMA; **Ek A.1.1**)

Bu bölümde yer alan ayet ve hadisler genel olarak, dünyanın faniliğinden, asıl hayatın ahiret hayatı olduğundan, diğer dünyayı garantiye alacak icraatlarda bulunmaktan bahsedilmektedir.

....Kimse için burada ebedi kalmak yoktur. Burada ancak sayılı günler, muayyen bir müddet kalınabilir. Hakim, vâhidi kahhar olan Allahü Zülcelâl elindedir. Her şey onun nezdinde muayyen bir ölçüde, takdir elidir. İnsanın üzerine düşen dünya ve âhiret ahvalini bilmek için bütün takatile çalışmak, sarfı himmet etmektir. Bu suretle ancak açık olarak hakkı bulur, sağlam kulpa ve metin ipe (Kur’ana) sarılmış olur, görüşü tevfikî ilâhi ile te’bid edilir, eşyanın hakaikını olduğu hal ve mahiyet üzere görür. Anlar ki: Bu dünya helâk evidir, karar yeri değildir. Boş emeller yuvasıdır, gam ve felâket ocağıdır..... (Vakfiye 1551; VGMA; **Ek A.1.2**)

“...isteyen, göçen selenti üzerinde mekân tutan gibidir. Peşinde koşan bu dünyayı yakalayamaz, ondan kaçan da kurtulamaz. Firavinler ve Cebbarlar dahi onun yeis ve şiddetinden yakayı kurtaramamışlar, Kayserler ve Kisralar onun dehşetinden kurtulamamışlardır.....” (VGMA; **Ek A.1.3**)

Bu bölüm vakfın kurulmasını dini yönden destekleyecek olan sadaka ve yardımlaşmanın önemini vurgulayan ayetler açısından önemlidir. Vakfiyelerin çoğu için bu bölüm geneldir, birbirlerine yakın ya da hemen hemen aynı hadis ve ayetlere yer verilmiştir.

....Hazreti Peyganber şöyle buyurmuştur: dünyandan senin olanlar ancak şunlardır: yiyip eskittiklerin, giyip eskittiklerin birde sadaka vermek suretile ibka ettiklerindir.” Yine hazreti peyganber buyurmuştur, adem oğlu ölünce bütün amelleri kesilir ancak üçü müstesnadır, kendisine dua eden salih evlat bırakanlar, nasa faydalanacakları ilim öğretip bırakanlar, bir de sadakat cariye terk edenler, bunların amelleri kesilmez şüphe yoktur ki, sadakaların en faziletlisi, hasenatın en kamil olanı, hayratın en tamı ve meberratın da en hayırlısı vakıftır ki, onun südü kesilmez yardımı nihayet bulmaz, daima memesinden süt gelen her vakit tarlasından mahsul alan bir hayır kaynağıdır, bu fani dünya durdukça duran devamlı bir sadaka gibidir, hayata bağlı olmadığı gibi ölümle de inkıta’a uğramaz, vakıf işte böyle faidesi devam eden geliri baki kalan, bereketi tazelenen bir hayırdır, geliri masraflara sarf olunurken,

vâkıfın zikri geçer adı anılır, bu vâkıf için ikinci bir ömür mesabesinde olur herkesin lisanı vâkıfı methi ve sena eder... (Vakfiye 1540; VGMA; Ek A.1.1)

Vâkıfın ve hayratın özellikleri: Haseki Hürrem Sultan'dan bahsedilmiş, şahsi özelliği ve toplumdaki konumu dile getirilmiştir. Bu bölümde Haseki Hürrem Sultan övülmüş ve İslam'a yaptığı hizmetler anlatılmış ve hayır hasenat yapmanın önemi ve mükafatı ile ilgili ayet ve hadisler zikredilmiştir.

....bu hususda Cenab-ı Hakk'ın şu kavli kerimini de mütaala buyurmuştur, “ne gibi hayırlar işlerseniz şüphesiz Allah onları bilir keza kendisinden başka tanrı olmayan Allah'ın şu kavli de vardır” kendi nefsiniz için her ne takdim ederseniz onu Allah indinde hazır bulursunuz Kur'an-ı Mübin'de bu babda daha başka nice ayetler vardır, vâkıfe hazretleri rabbinin bu kelimelerini tasdik etti, o zaten Allahına teslim olanlardandır, buna binaen nice hayrat seniyye makamları hasenat behiyye binaları kurdu, bunları en güzel azimet ve iyi niyetle içden gelen bir temiz duyguyla başardı... (Vakfiye 1540; VGMA; Ek A.1.1)

...Bu ise vâkıf için ikinci bir ömür olur. Her kesin lisanı vâkıfı medh u sena eder. Namı dillere destan olur, işte Cenab-ı Hak ve subhanehu hazretlerinin bu şerefli yola sülûke ve bu parlak sa'adete kavuşmağa muvaffak buyurduğu kullarından biri de işbu dini ve şer'i mecellenin, bu muteber ve güzel vesikanın sahibi, ismet ve celâl tacının incisi, sa'adet ve ikbal tacının gurreci, kraliçeler kraliçesi, melek halli, sultane tavırlı, zati yüce, sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi, muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zati ve şanı yüce, zamanın Aişe'si, devranın Fatma'sı, saltanat-ı zahirenin matla'-i gururi, hilâfet-i bâhirenin incisi sadeî, Melik-i Samed olan Allah'ın dürlü âtıfetlerine nail olan Sultan Süleyman'ın oğlu Emir Mehmed'in vâlidisi... (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2)

.....İşte Cenab-ı Hak ve subhanehu Hazretlerinin bu şerefli yola sülûke ve bu parlak seadete kavuşmağa muvaffak buyurduğu kullarından biri de iş bu din ve şer'i mecellenin, bu muteber ve güzel vesikanın sahibi, azamet ve celâl tacının incisi, seadet ve ikbal tacının gurreci, kraliçeler kraliçesi, melek halli, sultan tavırlı, zati yüce, sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi, muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zati ve şanı yüce, zamanın ayişesi, devranın Fatıması, saltanatı zahirenin yaldızı, hilâfeti bahirenin incisi, Meliki Samed olan allahın dürlü âtıfetlerine nail olan sultan Süleymanın oğlu emir Mehmed'in anası vâlide sultan hazretleri..... (Vakfiye 1557; VGMA; Ek A.1.3)

Vakıf için yapılan tesisler: Bu bölümde vakfa ait olan tesisler ve bunların yapılma sebepleri, vakfedilen mülkler, yerleri ve cinsleri anlatılmıştır.

Bu bölümde yer alan mülkler bir sıraya göre verilmiştir. İlk sırada vakfın asıl kurulma amacı olan, kendisi tarafından yaptırılan külliye'nin birimleri tek tek anlatılmış, sonrasında ise vakfa ait başka bölgelerde (Ankara gibi) hayır eseri varsa

bu yapılar zikredilmiştir. Bu zikri geçen eserler vakfın giderler listesindeki eserlerdir ki vakıf da bir açıdan bu eserlerin giderlerinin sürekli olarak karşılanabilmesi için kurulmuştur. Bundan sonra ise vakfa ait diğer birimler maddeler halinde sıralanmıştır. Bu sıralamada bir ölçüt vardır. İlk sıralarda vâkıf tarafından yaptırılan, gelir getiren han, hamam gibi yapılar sıralanmaktadır. Daha sonra ise satın alınmış han, hane, dükkan, ambar, tarla, arazi gibi mülkler yer almıştır. Bu mülklerin sıralanması da konumuna göre yapılmıştır. İlk olarak tarihi yarımadaadaki mülkler, Eminönü'nden Eyüp'e doğru ilerleyen bir sıra ile; sonrasında Galata bölgesindeki mülkler, Galata'dan Beşiktaş'a doğru ilerleyen bir sıra ile; sonrasında ise İstanbul dışındaki mülkler yer almaktadır. Kudüs'e ait vakfiyelerdeki gelir getiren mülkler ise karışık sıralanmıştır.

Vakfın prensibi: Vakfedilen yerlerin din üzere olduğunun belirtilmesi ve şer'an sahih bir kurum olduğunun beyanını içerir.

İş bu zikir olunan mevkufatın cümlesi sabık ve lahıkı dahil bilumum hudud ve merafikile tevabi ve levahikile zikir olunsun olunmasın yazılsın yazılmasın, sair levazimile sahih ve şer'i surette açık ve müteber yolda vakıftır. Bunların vakıf oldukları sahih surette tebeyyün ve tahakkuk etmiştir. (Vakfiye 1540; VGMA; Ek A.1.1)

Vakfın şartları: Akaratın işletme esasları, personelin niteliği, çalışma şartları, vakıf binaların bakım ve onarımı, vakıftan kimlerin yararlanabileceği, kurallar, cezalar, mütevellinin, diğer kadroların, hesap tutan cabilerin, ona bağlı katiplerin görev, yetki ve sorumlulukları, ücretleri belirtilmiştir. Vakfa ait cami, imaret, mektep, medrese, darüşşifa, hamam gibi yapıların ayrı başlıklar halinde teker teker şartları belirlenmiştir.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmişlerdir ki: İşbu zikrolunan mevkufatının cümlesinin mesalihini gözetmek, bilumum müsebbelâtının mühim ve lüzumlu işlerine bakmak, inşaat yapmak, tamir ve istiğlâl etmek, kabz ve i'tada bulunmak, hıfz ve zaptetmek, alıp vermek, bu alacakları toplayıp vazife sahiplerine vermek, hal ve akdetmek, kabul ve reddeylemek, toplayıp dağıtmak vesaire gibi küçük büyük işlerle meşgul olmak üzere bir müteveli nasb ve tayin olunur ki, bunun âkil, emin, kâmil sağlam rey sahibi, doğru düşünceli, zamanının halkı arasında mümtaz,... (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2)

Vakfın tescili: Tescilin kimin tarafından ve nasıl yapıldığını içermektedir.

Sultanın mukarrebelerinden ibrahim ağa ibni abdurrahman böylece ikrar ve itiraf etmiştir, bu vakfi ikrar ve itirafa kendisinin müşarunileyha vâkıfe tarafından vekil olduğu padişahın inayete mazhar olmuş aziz ve ihtişam devlet ve ihtiram sahipleri olan Sinan ağa bini

Abdurrahman ve Selman ağa ibni Abdulmennan nam kimselerin şehadetleriyle sabit olmuştur. Müşarunileyha vâkıfe hazretleri kendisine vakfı ikrare vekâlet verdiği gibi vakfın tescili ve sair büyük küçük az çok yapılması gereken hususların iyfası içinde vekâleti mutlaka vermiştir.” (Vakfiye 1540; VGMA; Ek A.1.1).

Hatime: Vakfı işler bir program olarak tamamlanması ve Hatime duasının edilmesini içermektedir. Bu genelde vakfiyenin hukuki durumunu ve hükümleri keyfi olarak ihlal edenlere beddua niteliğindedir.

Bundan böyle işbu vakfiyenin mazmununa aykırı bir surette tağyir ve tebdili, hiç bir sebep ve suretle noksan ve ta'tili caiz değildir. Allah'a, âhiret gününe imanı olan hiç bir kimseye, hâkim, kadı, vâris, gaip, hazır kim olursa olsun bu vakfı kararlaştırıldığı şekilden bozmak asla helâl olmaz, her kim bunu tahvil ve tağyire kalkışrsa tezvirat yaparak onu iptale çalışırsa Allah'ın, meleklerin ve nâsın hepsinin lâ'neti onun üzerine olsun. Onun varacağı yer cehennemdir. Orada kaynar su ve irinle sulanır. Her kim ki bunun şartlarından birini bozar, kaidelerinden birini değiştirirse, yahut nakz ve iptaline kalkışrsa, noksan ve ihlâline el uzatırsa ma'siyet irtikâp etmiş olur, mücrimlerin ayaklarından ve başlarından yakalandıkları kıyamet gününde cezaya çarpar. Bu vakfiyenin baş taraflarında evsafı zikrolunan müşartün ileyha vâkıfe hazretlerinin ecr ü mükâfatı Hay, Cevad ve Kerim olan Allah'a aittir.” (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2)

Tarih: Vakfiyenin en sonunda sene, ay, gün olarak belirtilmiştir. “Bunun yazılıp üzerine şahit ikame edilmesi 958 senesi Muharrem ayının gurrende Perşembe günü cereyan etmiştir.” (VGMA; Ek A.1.2).

4. HASEKİ HÜRREM SULTAN YAPILARI

Haseki Hürrem Sultan'a ait yapılar, bu başlık altında toplanırken vakfiyelerinde yer alıp almamalarına, vakfiyelerde yer alıyorsa kendi yaptırdığı yapılar, vakfa gelir amaçlı satın alınan yer ve yapılar ya da vakfına bağladığı yapılar olmasına göre ayrılmışlardır. Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu bürokratik belgelerle kanıtlanamayan yapılar ve Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılmayan ancak ikametgahı olan saraylar ve istirahatgahı olan türbesi gibi yapılar diğer yapılardan ayrılarak bir başlık altında toplanmıştır.

4.1 Haseki Hürrem Sultan Vakfiyeleri'nde Yer Alan Yapılar

Bu başlıkta yer alan yapıların listesi Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul ve Kudüs vakfiyelerinde yer alan yapılara göre oluşturulmuştur. Haseki Hürrem Sultan'ın 1540 ve 1551 tarihli İstanbul vakfiyesilerinde yer alan Avratpazarı'ndaki cami, medrese, mektep, imaret, darüşşifa, çeşme ve dükkanlardan oluşan külliyesi, bu külliyeyle bağlı Bahçekapı'da bulunan hamamı, Daye Hatun Mahallesi'ndeki hanı ve Ankara'da bulunan camisi bu başlıkta incelenmeye çalışılmıştır. 1552 ve 1557 tarihli Kudüs vakfiyelerinde yer alan Mescid-i Aksa yakınındaki imaret, cami, 55 odalı ribat, han, hamam, medrese ve sebilden oluşan külliyesi de bu başlık altında incelenmiştir. Ancak İstanbul'daki Haseki Sultan Külliyesi'ne ait çeşme, kervansaray, Kudüs'teki Haseki Sultan Külliyesi'ne ait Remle'de bulunan medresesi ve külliyenin içinde bulunan sebil, arşiv belgelerinde yer alırken vakfiyelerinde yer almamasına rağmen külliyenin mimari tanımlamasında bütünlüğü sağlamak için bu başlığa dahil edilmiştir.

4.1.1 Haseki Sultan Külliyesi (Avratpazarı-İstanbul)

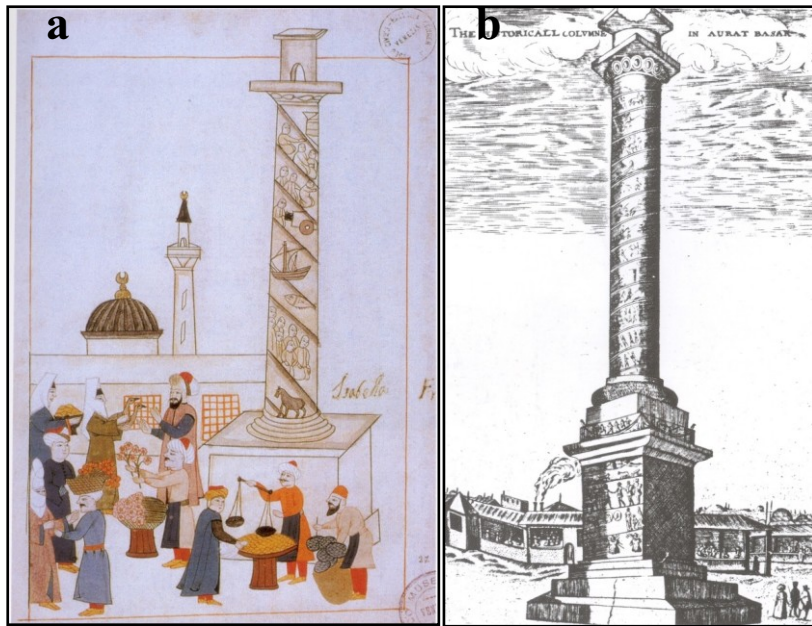
Haseki Bölgesinin Mimari Gelişimi: Haseki Külliyesi, Şehzade, Süleymaniye ve Bayezid Külliyesi gibi kurulduğu bölgeye kendi adını veren bir yapı topluluğudur. Bu bakımdan mahallenin oluşumu incelenmeye değerdir. Haseki, Millet Caddesi ile Cerrahpaşa Caddesi arasında yer almaktadır. Sınırlarını İstanbul'un fethinden sonra

oluşan ve ilk kurucularının adını taşıyan Keyci Hatun, Nevbahar, Başçı Hacı Mahmud mahalleleri oluşturmaktadır (Çınar, 2003, s. 4).

Külliyenin kurulduğu bölge, İstanbul'un yedinci tepesinde bulunmaktadır ve Osmanlı öncesinde de yoğun bir yaşam alanı sergilemiştir. Bizans döneminde Kuru Tepe / Kserolosof / Xerolophos olarak adlandırılan bu bölge, Roma ve Bizans döneminin en önemli yolu olan Mese Caddesi üzerindedir ve döneminin dört büyük alanından biri olan Arcadius Sütunu ile Arcadius Forumu'nu içermektedir (Taşkiran, 1972, s.70). Arcadius Sütunu, depremler ve yangınlar nedeniyle çevresine risk oluşturduğu gerekçesi ile 1719 depremi sonrasında kaidesine kadar ortadan kaldırılmıştır (Taşkiran, 1972, s. 78).

Osmanlı'nın fethi ile birlikte forum çevresinde ahşap evler ve dükkanlar inşa edilmiş ve burada kurulan Başçı Mahmud Tekkesi'nden (15.yy) dolayı bölge 'Başçı Hacı' adını almıştır. Bu yapı tekkelerin kapatılmasına kadar varlığını sürdürmüş, sonrasında 20.yy'ın ilk yarısında bakımsızlıktan yok olmuştur (Çınar, 2003, s.4).

Resmi belgelerde de Başçı Hacı adını taşıyan bölge, halk arasında pazar günleri kurulan ve satıcısı da alıcısı da kadınlardan oluşan pazardan (Kadınlar Panayırı) ya da kadınların satıldığı köle pazarından dolayı Avratpazarı olarak anılmıştır (Şekil 4.1).

Şekil 4.1 : a.Arcadius Sütunu çevresi pazar alanı,17.yy b.Arcadius Sütunu çevresi sıra dükkanlar, 1610, (Necipoğlu, 2005, s.274 - 275).

Peirce, Avratpazarı'nın köle pazarı olarak nitelendirilmesinin ve Haseki Hürrem Sultan'ın köle kökenli olmasına gönderme yapmak için bu mekanın seçilmiş olduğunun yanlış bir görüş olduğunu ve asıl köle pazarının kentin merkezinde, II. Bayezid Cami ile bedesten arasında bulunduğunu belirtmiştir. Bu bölgenin kadınların eşya ve elişî alıp sattıkları kadınlar pazarı olduğunu ve köle pazarına da 'Avratpazarı' denildiği için karıştırıldığını da eklemiştir. Bu durumu, cami için seçilen bölgenin kadınlara hizmet etmek amaçlı olabileceğine, hayırsever kadınların diğer kadınlara yardım etmesinin olağan bir durum olmasına bağlayarak yorumlamıştır (Peirce, 1996, s.267).

Aslında bu bölgenin adı için çeşitli seyyahlar tarafından farklı görevler yüklenmiştir. Necipoğlu'nun belirttiğine göre 1550'lerde İstanbul'da yaşayan İspanyol bir esirin anlatılarında çiçeklerin satıldığı dükkanların bulunduğu bir bölge ve her hafta kadınların toplandığı uzun ve geniş revaklı Roma tarzı bir pazar olarak geçmektedir (Necipoğlu, 2005, s.274)⁵⁴. Aynı şekilde 1587'de Reinhold Lubenau'un anlatımında da lale soğanlarının, çeşitli Türk çiçeklerinin ve çeşitli sofralıkların satışı için özelleşmiş haftalık pazar olarak geçmektedir (Necipoğlu, 2005, s.537). John Sanderson 1594 yılında yaptığı betimlemede ise kadınların kendi yaptıklarını sattığı pazar olarak geçmektedir (Necipoğlu, 2005, s.274)⁵⁵. Fakat 17.yy gravüründe bu pazarın satıcı ve müşterilerinin hem kadın hem erkek olduğu görülmektedir (**Şekil 4.1.a**).

Dernschwam da bu bölgeyi tanımlarken yiyecek satılan pazarın kurulduğu meydanın o dönemki adının Atpazarı olduğunu belirtmiştir. "...Meydanın şimdiki adı Atpazarı'dır. Bizim Pazar günleri burada Pazar kuruluyor. Tahıl, sebze vs. gibi her türlü yiyecek satılıyor. Pazar yerinin her tarafında küçük baraka ve kulübeler var..." (Dernschwam, 1987, s.137).

Vakfa ait arşiv belgelerinde de vakfın gelirleri arasında yine aynı vakıf tarafından üretilen bitkilerin satımından elde edilen gelirler bulunmaktadır. Ayrıca vakfiyesinde bir bahçevan külliyedeki caminin önünde ve yanlarında uzanan bahçe ile imaretin önünde bulunan bahçeye bakmakla görevlendirilmiştir (VGMA; **Ek A.1.1**; **Ek A.1.2**). Avratpazarı'nda bitki satışı yapılan bir pazarın olduğu ve Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinin bahçesinde bitki yetiştirildiği bilgileri birleştirildiğinde

---

⁵⁴ Necipoğlu kaynak olarak Launa, 1983, s.320 vermektedir (Necipoğlu, 2005, s.537).

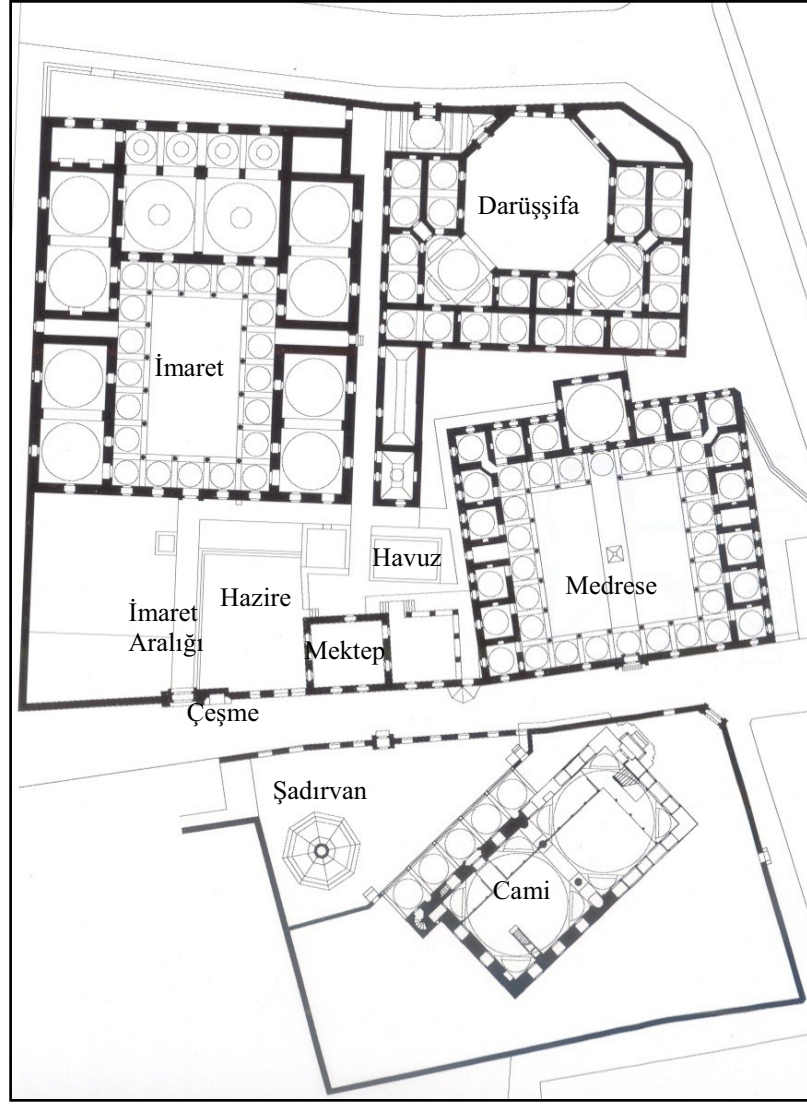
⁵⁵ Necipoğlu kaynak olarak 'Sanderson, 1931, s.77' vermektedir (Necipoğlu, 2005, s.537).

Necipoğlu'nun da belirttiği gibi külliye'nin bahçesinde üretilen bitkilerin bu pazarda satıldığı sonucuna ulaşılabilir (Necipoğlu, 2005, s.274).

Bu bölgenin neden Avratpazarı adıyla anıldığı yukarıdan da anlaşılacağı gibi tam anlamı ile belirlenememesine rağmen külliye kurulduktan sonra bu mahalle için kullanılan iki addan biri olan Başcı Hacı Mahallesi adını yitirdiği ve bu adlardan ikincisi olan Avratpazarı adı ile anıldığı bilinmektedir. Külliye'nin kurulduğu alan, eskiden de hareketli bir bölge olmakla birlikte, külliye'nin yapımı ile ticari ve sosyal anlamda daha da hareketlenmiştir (Akkan, 2009, s. 41-42). Bir süre daha Avratpazarı olarak geçen bu semt 'Haseki' adını ise 19.yy'da almıştır. Günümüzde ise 'Nevbahar Mahallesi'dir (Doğan, 1997, s.370).

Semt'in adı Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde ise 'Avratpazarı' olarak değil Fatih döneminden gelen adı ile 'Başcı Hacı Mahallesi' olarak geçmektedir. Fakat külliye yapılmadan önce olduğu gibi tamamlandıktan sonra da uzun süre semt Avratpazarı olarak anılmıştır. Buradan mahalleye halk arasında verilen bu adın vakfiye örneğinde olduğu gibi resmi belgelere geçmeyecek şekilde sembolik bir anlam içerdiği anlaşılmaktadır (Taşkiran, 1972, s. 71).

Külliye'nin Konumu: Haseki Külliyesi, adını verdiği Haseki Caddesi'nin iki yanına yerleştirilmiş beş yapıdan oluşmaktadır. Caddenin bir tarafına kibleye yönlendirilmiş olan cami, diğer tarafına medrese, sıbyan mektebi, imaret ve darüşşifa yerleştirilmiştir (**Şekil 4.2**).

Şekil 4.2 : Haseki Sultan Külliyesi Vaziyet Planı (Kuban, 2007, s.264).

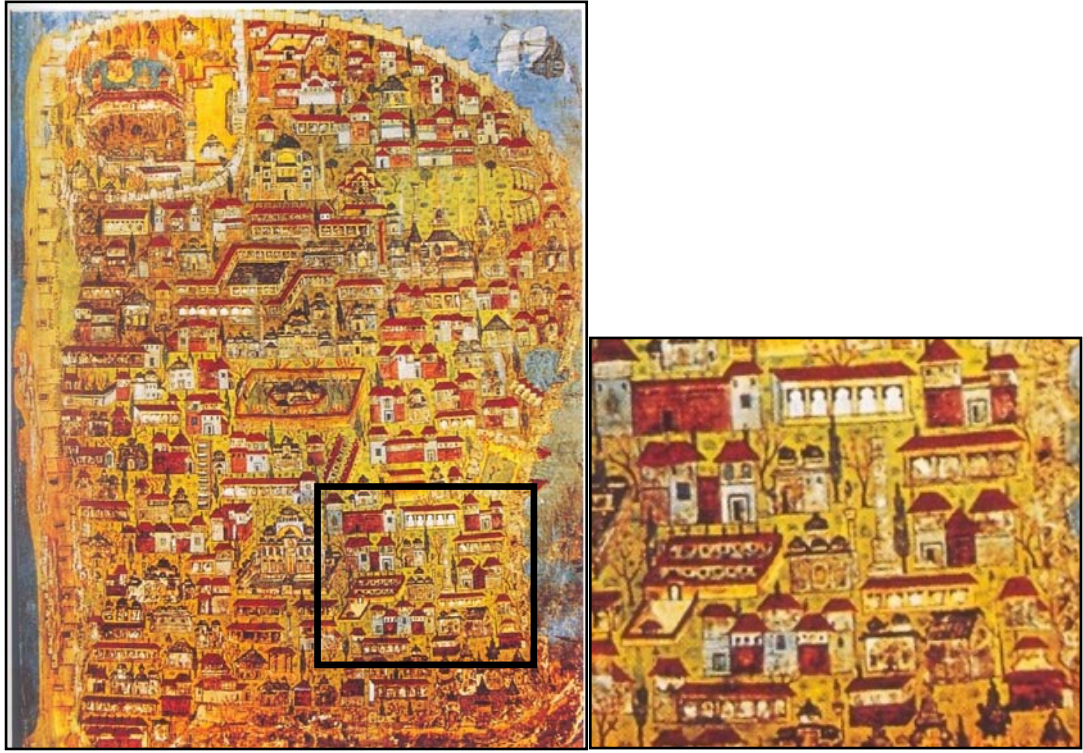
Bayram Paşa Külliyesi'nin (1635) batısında kalan cami bir avlu ile çevrelenmiştir. Avluya giriş, son cemaat yerinin önünde ve avlu duvarının kuzey doğu köşesinde bulunan kapılardan sağlanmaktadır. Haseki Caddesi'nin kuzey tarafında ise külliye giriş sağlayan üç kapı bulunmaktadır. Doğudaki medreseye, ortadaki sıbyan mektebine, batıdaki imarete geçişi sağlamaktadır. İmarete paralel olarak inşa edilen darüşşifanın kapısı ise diğerlerinden farklı olarak Cevdet Paşa Caddesi'nden açılır. İmaret ile darüşşifa arasında kalan dar geçit ile de külliyenin diğer birimlerine bağlantı sağlanmıştır.

Yapıların birbirine açılı konumlanması, boşluklar ve arada kalan dar sokaklar ile yapı daha sonra örneğine pek rastlanmayacak olan organik tasarım şemasıyla ele alınmıştır ve yakınındaki Bayrampaşa Külliyesi ile sosyal merkez oluşturmaktadır (Günay, 2006, s. 157).

Külliye'nin içinden geçen yol cami ile diğer birimleri birbirinden ayırmaktadır. Bu durum kent dokusunda önceden var olan yolun, bozulmadan külliye yerleşim planına dahil edildiğini düşündürmektedir. Diğer taraftan ilk olarak caminin planlandığı, bir yıl sonra da camiye medrese, mektep, imaret gibi diğer birimlerin eklenmek istendiği düşünülmektedir. Bu düşünceye göre caminin kurulduğu alanda var olan dokunun yeni yapı yapmaya olanak vermemesi nedeniyle yolun karşı tarafına eklenerek külliye'ye dönüştürülmüştür (Kuran, 1986, s. 39). Her iki durumda da külliye'nin planlamasında, cami merkezli külliyelerin paralel ve dik eksenli düzeni değil, topografyaya uygun organik bir düzen seçildiği anlaşılmaktadır (Kuran, 1986, s.43). Yer olarak buranın seçilmesindeki amaç ise yeni bir yerleşim alanı seçilip çekim merkezi oluşturmak değil var olan bir çevreye entegre edilmeye çalışmaktır (Sözen, 1988, s 85).

Var olan bir dokuya yerleştiği düşüncesine karşıt olan tek görüş bu külliye hakkında çalışması bulunan Taşkiran'a aittir. Cami ile diğer birimleri ayıran Haseki Caddesi'nin vaziyet planında bulunmadığını ve bu yolun sonradan oluştuğunu savunmaktadır ki tüm yapıların bir arada ve bir bahçe etrafında toplandığını, ahşap konutların ve yolun zamanla bu bahçelerin yerine yapıldığını düşünmektedir. Vakfiyesinde ve arşiv belgelerinde geçen külliye'ye ait bahçelerin mahsullerinden gelir sağlandığı bilgisi ve Matrakçı Nasuh'un minyatüründe caminin bulunduğu alanın etrafında yeşillikler bulunması (**Şekil 4.3**) onu bu düşünceye itmiştir (Taşkiran, 1972, s. 99-100). Ancak, bahsi geçen yola açılan imaret, medrese ve mektebin kapılarının özgün olduğu düşünüldüğünde ve çeşmenin de bu yol üzerinde bulunduğu göz önüne alındığında, külliye'nin kurulumu sırasında bu yolun var olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 4.3 : Matrakçı Nasuh'un 1537 tarihli *Beyân-i Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adlı eserinden suluboya İstanbul minyatürü (Necipoğlu,2005,s.109).

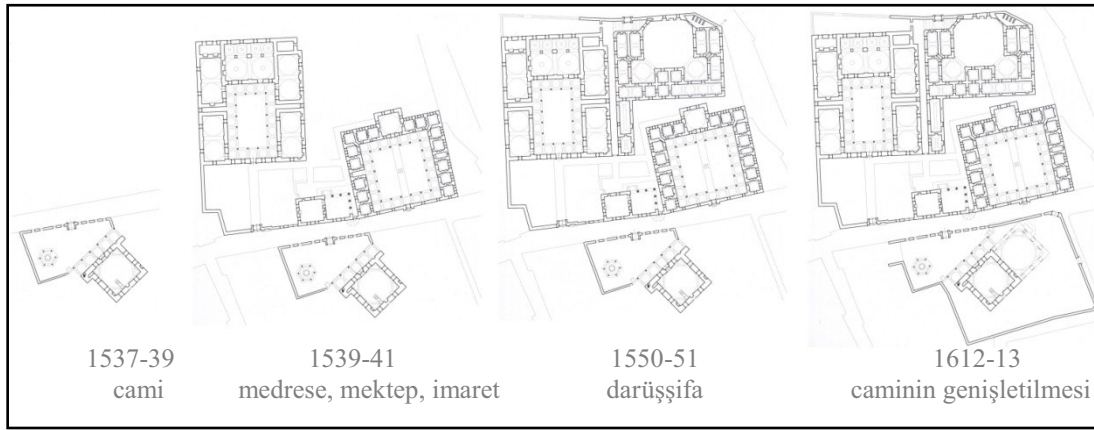
Külliyeye ait avlu duvarları, bulunduğu çevreye uyarak şekillenmiş ve külliye'nin yapılanmasını da etkilemiştir. Caminin etrafını önde ve arkada iki avlu oluşturacak şekilde duvar çevrelemektedir. Külliye'nin diğer birimlerini ise yolun karşısında başka bir avlu duvarı kısmen çevrelemektedir. Bu duvarlar 20.yy'da yenilenmiş olup imaretin batısındaki bugün mevcut olmayan ahşap konut dokusunun bulunduğu noktalarda devam etmediği anlaşılmaktadır. 1980'lerde geçirdiği restorasyonlarda külliye'nin batısında yeni bir duvar ve kapı açılmıştır (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s.17).

Tarihi ve mimarı: Külliye'nin yapılmadan önceki ve yapıldığı tarihleri içeren ilk adımları, yani vakfın kurulumu için gereken gelirleri sağlayan arazilerin temlik edilmesi BOA'de bulunan belgelerden takip edilebilmektedir (BOA/TS.MA.d 7373, H.930/1524; TSA.E 9517, H.946/1540; TSA.E 9099, H.946/1540; TSA.E 7766, H.947/1540⁵⁶). Haseki Hürrem Sultan'a temlik edilen, Ahyolu, Aydos, Pınarhisar mülklerinden edinilen gelir ile bu külliye'nin vakfı kurulmuştur.

---

⁵⁶ Topkapı Sarayı Arşivleri'ne tezin hazırlandığı dönemler boyunca kapalı olduğu için ulaşılamamıştır. Burada belirtilen arşiv kaynaklarının çoğu Necipoğlu'nun çalışmasından alınmıştır (2005, s.537).

Külliye'nin araziye yerleşimi ve vakfiyeleri incelendiğinde yapımının uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. Külliye'nin yerleşiminde belirli bir düzen olmaması, yapının bölümlerinin birbirinden farklı zamanlarda tasarlandığını düşündürmektedir. Ayrıca H.947/1540 tarihli vakfiyesinde diğer birimler olmasına rağmen darüşşifadan söz edilmemiş, bu birim ancak H.958/1551 tarihli vakfiyesinde yer alabilmiştir. Tüm bu verilerden anlaşılabileceği gibi külliye 1537-39 ile 1551 tarihleri arasında tamamlanabilmiştir. Durum böyle olunca, yapımı 12 yılı aşkın aralığa yayılan külliye'ye ait birimlerin yapım tarihleri değişmektedir. 1537-39 tarihleri arasında yapılan caminin yanına 1540-41 tarihlerinde medrese, mektep ve imaret yapılmış ve en son olarak 1551-52 tarihinde eklenen darüşşifa ile yapımı tamamlanmıştır (**Şekil 4.4**) (Taşkiran, 1972).

Şekil 4.4 : Haseki Sultan Külliyesi'nin gelişim planı⁵⁷ (Şehri Kartal).

Külliye Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılmış olsa da bir bütün olarak tasarlanmadığı ve yapımı yıllara yayıldığı için bazı birimlerin sonraki tarihlerde başka baniler tarafından eklendiği düşünülmektedir. İmaretin Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı görüşü bu düşünceler arasındadır (Günay, 2006, s. 159). Camiye eklenen tek kubbelik birim de I. Ahmed döneminde, 1612-13 yılında vakfın mütevellisi Hasan Bey tarafından dönemin mimarı Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır (Doğan, 1997, s. 370). Haseki İmareti'ne bitişik 1766 onarım tarihli fakat 16.yy özellikleri taşıyan çeşmenin ise banisi tam olarak bilinmemektedir (Çınar, 2003, s. 26).

⁵⁷ Vaziyet planı Necipoğlu'nun çalışmasından alınıp geliştirilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.272).

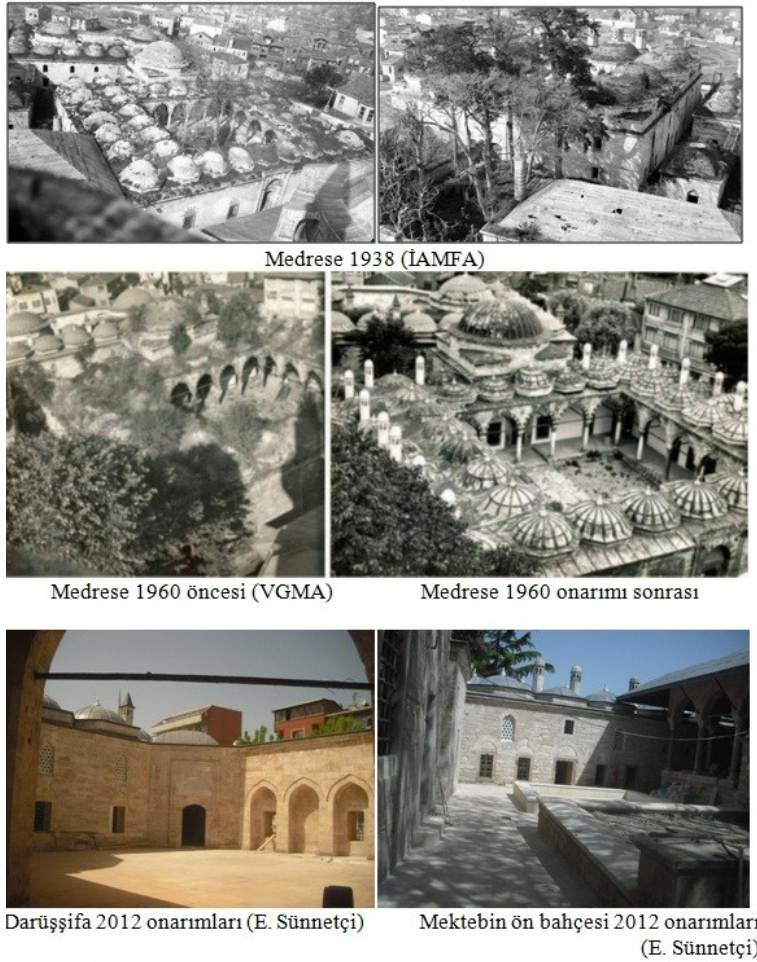

Mimar Sinan'ın mimarbaşılık mesleğine getirilmesi ile külliye'nin yaptırılmaya başlandığı tarihin çakışması, bu külliye'nin ona ait olup olmadığı yönünde tartışmalara neden olmuştur. Cansever, 'Mimar Sinan' adlı kitabında Sinan'ın 1538 yılında mimarbaşı olduğunu ve bir yıl sonra da Haseki Hürrem Sultan tarafından bu yapının yapılması istendiğini yazmaktadır (2005, s.113). Külliye'nin Sinan'ın mimarbaşı olmadan önce başlandığı ya da sadece bazı birimlerin daha sonra onun tarafından eklendiği doğrultusunda düşünceler de vardır (Goodwin, 1993, s.31). Külliye'nin ona ait olmayabileceğini vurgulayanlardan biri de Sözen'dir. Sinan'ın hayatını ve yapılarını listeleyen hiçbir belgede böyle bir çalışmadan söz edilmediğini ancak külliye'nin yapımı sırasında Sinan'ın mimarbaşı olduğunu ve yapıya katkısının az olduğunu belirtmektedir (Sözen, 1988, s.83).

Egli, külliye'nin 1538'de başlatılmasından yola çıkarak, inşaatın başladığı yıl Sinan'ın henüz mimarbaşı olmadığını, bunun için başka bir mimar tarafından (muhtemelen Acem Alisi tarafından) başlatılmış olabileceğini, ancak Haseki Hürrem Sultan'ın memnun kalmayarak Sinan'a tamamlatmış olabileceğini belirtmektedir (1954, s.58-61). Göknıl, araziye konumlanmasındaki asimetriye dikkat çekerek yapının Acem Alisi tarafından başlandığını, bu yüzden vaziyet planının ona ait olduğunu ve planı sokak konumuna göre belirlediğini, Sinan'ın işi devralması imaret ve darüşşifa gibi yapılarda simetri getirdiğini, ancak cami, medrese ve mektep gibi yapıların temelini önceden atıldığı için bu yapılara ait düzeni değiştirmeden olduğu gibi kullanmak zorunda kaldığını belirtmektedir (Vogt-Göknıl, 1987, s.13). Kuran ise, külliye'nin birimleri arasında uyum olmamasının nedenini, Sinan'ın henüz kendini ispat edememiş bir çırak olmasından çok külliye'nin bir bütün olarak tasarlanmamasına bağlamaktadır. Cami, medrese, sıbyan mektebi ve darüşşifanın da Sinan'ın eseri olduğundan emin olduğunu, fakat imaretin Sinan tarafından inşa edilmediğini bildirmektedir. Bunu tezkirelerde diğer birimlerin adı geçmekte olduğu halde imaretin adının geçmemesine dayandırmaktadır (Kuran, 1986, s. 40; Kuran, 1974, s. 63).

Onarımlar: Külliye 1689, 1690, 1719, 1754, 1766 ve özellikle 1894 depremlerinde, 1659-60, 1693, 1717, 1727, 1755, 1781, özellikle 1918 Sultan Selim yangınlarında hasara uğrayarak her defasında yeniden onartılmıştır (Taşkiran, 1972, s.244-245, 249). 1938 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü, İnşaat Müdürlüğü tarafından hasar ve tamirat raporu hazırlanmış (**Ek A.2.8**), ancak 1948 tarihinde onarılmıştır (**Şekil 4.5**).

1960-78 yılları arasında ve 1980'lerde çeşitli onarımlar geçiren külliye, geniş çaplı onarımını 1963-74 yıllarında vakıflarca geçirmiş (Şekil 4.5) ve turistik amaçlı kullanılmak istenmiştir. Mahallelilerden gelen itiraz üzerine hizmet içi eğitim merkezi yapılması için Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. 1976'dan yaklaşık 2000'lere kadar da bu kurum tarafından Haseki Eğitim Merkezi adı ile faaliyetlerine devam etmiştir. Çeşitli birimlerinde müftü ve vaizlerin mesleki eğitimleri yapılmış, kıraat ilmi öğretilmiş, medresesi yatakhane, dershanesi mescid, imareti yemekhane, sıbyan mektebi toplantı salonu ve darüşşifası eğitim ve idare binası olarak kullanılmıştır. Külliye'nin çevresindeki ihata duvarları ise 1984 onarımlarında eklenmiştir (Alioğlu, Aydemir, Sünnetçi, 2012, s.21-23; Doğan, 1997, s.372). Külliye 2010-2012 yılları arasında son restorasyonunu geçirmiştir⁵⁸ (Şekil 4.5).

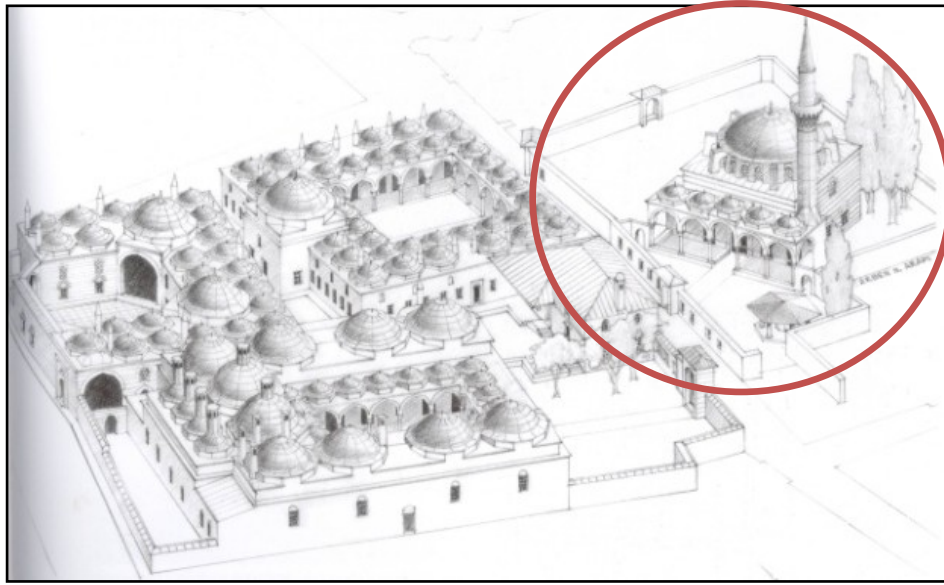

Şekil 4.5 : Haseki Sultan Külliyesi onarımları.

⁵⁸ Külliye'nin geçirdiği felaketler, onarımlar ve 2010-2012 yılı restorasyonunda oluşturulan raporda yer alan bozulmalar, müdahaleler, uygulanan koruma yöntemleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Alioğlu, Aydemir, Sünnetçi, 2012, s.18-29)

4.1.1.1 Haseki Sultan Camisi

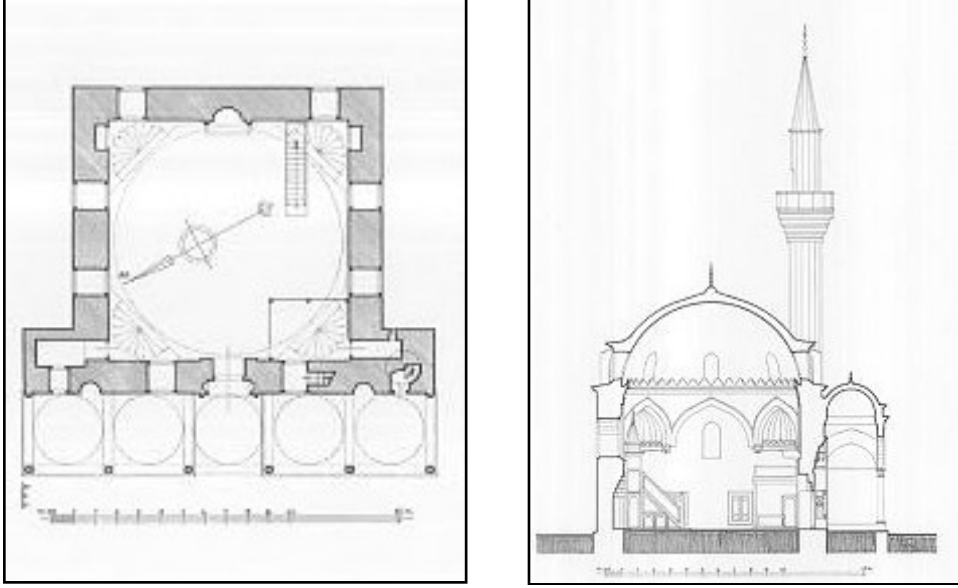
Konumu ve tarihi: Mimar Sinan'a ait olup olmadığı hakkındaki yorumlamaların odak noktasında bulunan caminin adı *Tezkiret-ül Ebniye*, *Tezkiret-ül Bünyan* ve *Tuhfet-ül Mimarın*'de yer almaktadır (Sönmez, 1988, s.30, 66, 83). Kibleye yönlendirilmiş olan cami, külliyeye ait medrese, mektep, imaret ve darüşşifa birimlerinin bulunduğu caddenin karşı tarafında konumlanmaktadır (**Şekil 4.2; 4.6**). Bayram Paşa Külliyesi'nin batısında kalan cami bir avlu ile çevrelenmiştir. Avluya giriş, son cemaat yerinin önünde ve avlu duvarının kuzey doğu köşesinde bulunan kapılardan sağlanmaktadır.

Şekil 4.6 : Haseki Sultan Külliyesi perspektif (Necipoğlu, 2005, s.273).

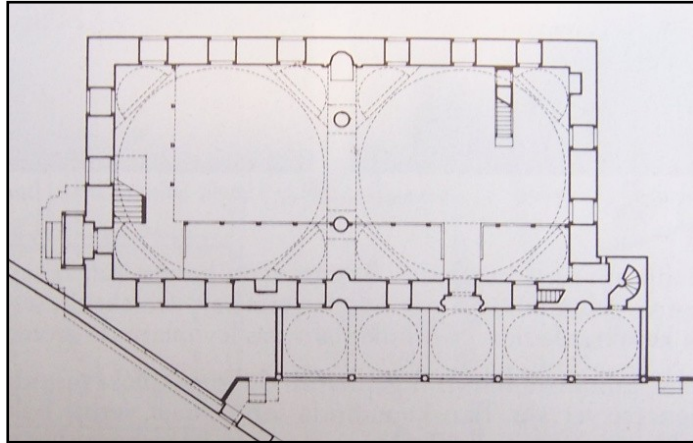
Mimari: Cami, yapımından sonra planı açısından önemli bir onarım geçirmiş olup, ilk birimin yanına 17.yy başlarında ikinci bir birim daha eklenerek cami alanı iki katına çıkarılmıştır. Cami, ilk yapıldığı hali ile bir kenarı yaklaşık 15m olan kare şeklindeki duvarların üstünü 11.3m çapında kubbenin örttüğü tek üniteli bir hacimdir (**Şekil 4.7**). Pencerelele aydınlatılmış kasnağa oturmuş olan kubbeye geçiş köşelerdeki tromplar ile sağlanmaktadır. Her birimi küçük kubbelerin örttüğü ve kubbeleri altı sütunun taşıdığı beş kemer gözlü revakın tam ortadaki biriminden camiye giriş yapılır. Girişin tam karşı duvarında, giriş aksında mihrap nişi bulunmaktadır. Mihraba göre solda minber bulunmaktadır. Zemin seviyesinde her dört duvarda da ikişer pencere açılmıştır. Her bir pencere karşı duvarındaki pencere ile aynı eksen üzerine gelecek şekilde karşılıklı simetriktr. İkinci sıra pencereler ise köşelerdeki trompların ortasında kalan duvara gelecek şekilde, her duvarda birer

tanedir. Doğu ve batı iç duvarlarda köşelerin yakınında nişler açılmıştır. Revakın bulunduğu dış duvarda girişin iki yanındaki pencerelerin de gerisinde son cemaat yeri mihrapçıkları bulunmaktadır. Caminin sağ köşesinde minare bulunmaktadır. Camideki işçilik ve bezemeler daha sonraki dönem ekleri olduğu için ilk hali bilinmemektedir.

Şekil 4.7 : Haseki Sultan Camii'nin 16.yy planı ve kesiti (M.K, A.S.Ü, L 7, 1939).

17.yy başlarında 1612 yılında I. Ahmed döneminde yapılan ekler ile caminin son şekli ise şu şekilde olmuştur. Tek kubbeli ana ünitenin yanına biraz daha büyükçe kubbeli bir birim, ilk birimin sol tarafındaki duvar kaldırılarak eklenmiştir (**Şekil 4.8**). Böylece oluşan yeni cami, 28.2x14.9m'lik bir dikdörtgen alanı kaplamaktadır. Caminin üstünü, sekiz adet kemerli desteklerle desteklenen ve yuvarlak kasnağa oturan, 11.3m çaplarında iki kubbe ile örtülmektedir (**Şekil 4.9**).

Şekil 4.8 : Haseki Sultan Camii'nin 17.yy planı (Kuran, 1986, s. 37).

Şekil 4.9 : Haseki Sultan Camii'nin kasnağa oturan kubbeleri (Solda: İAMFA; Sağda: Muzaffer Özgüleş).

Sonradan eklenen mekan ile asıl mekan arasındaki bağlantı, kaldırılan duvarın yerine kahverengi somakiden iki sütuna oturan üç kemer ile kurulmuştur. Kalın olan bu kemerlerden ortadakinin açıklığı iki yandaki kemer açıklıklarından daha geniştir. Yapının duvarlarına ve ortadaki iki sütuna oturan kubbeler geçiş oluklu (dilimli) tromplarla sağlanmıştır (**Şekil 4.10**). Bu trompların beden duvarı ile birleştiği noktada mukarnaslı çıkmalar vardır.

Şekil 4.10 : Haseki Sultan Cami, kubbe ve kubbeye geçiş (mimarsinanerleri.com).

Caminin beden duvarları tuğla hatıllı küfeki taşından örülmüş olup, kubbeler, kasnaklar ve kemerli destekler kurşunla kaplıdır. İç mekanda, kapı karşısındaki kıble duvarında bulunan mihrap kaldırılarak yerine pencere açılmış ve mihrap iki bölümün arasına sütunların aksına kaydırılmıştır (**Şekil 4.11**). Dışa taşkın olmayan bu

mihrabın malzemesi alçıdır ve günümüzde beyaz mermer görünümü verecek bir şekilde boyanmıştır. Mukarnasla doldurulmuş olan kavsarası ve vazoda çiçek kabartmaları ile süslenmiş bordürü mihrabı nitelemektedir. Minber ise mermerden yapılmıştır ve sadedir.

Şekil 4.11 : Haseki Sultan Cami, mihrap cephesi (Muzaffer Özgüleş).

Cami, beden duvarlarında bulunan alttakiler dikdörtgen söveli, üsttekiler sivri kemerli olmak üzere iki sıra pencereler ile aydınlatılmaktadır. Son cemaat yerinin olduğu duvarda iki alt pencere, sağ ve sol duvarlarda iki alt bir üst pencere, kible duvarında mihrabın sağ ve solunda üçer alt birer üst pencere, son cemaat yeri uzanmayan ön cephe sol duvarda üç alt bir üst pencere bulunmaktadır. Ayrıca kubbe kasnaklarında da kemerli yedişer pencere bulunmaktadır. Sekizinci pencerenin yeri kubbelerin birleştiği noktaya geldiği için boş bırakılmıştır. Mekanı kuzey ve doğu duvarı boyunca dolanan ahşap mahfil özgün değildir (**Şekil 4.12**). ‘L’ plana sahip olan mahfilin kible duvarına bağlanan köşesinde hünkar mahfili bulunmaktadır. Mahfil doğu duvarında dört, kuzey duvarında on bir ahşap destek ile taşınmaktadır. Girişin bulunduğu kuzey duvarındaki ahşap desteklerden üçü giriş kapısının batısında, sekizi ise doğusunda kalmaktadır. Kuzey duvarı önündeki mahfile çıkış, iç mekanın kuzeybatı köşesinde bulunan merdiven ile sağlanmaktadır. Bu merdiven üst kata batı duvarında açılan bir kapı ile bağlanmaktadır. Merdivenin beden duvarı içinde bulunması, Sinan’ın ilk yaptığı caminin de bu köşesinde bir mahfilin bulunduğunu göstermektedir. Bu mahfilin bir müezzin mahfili olduğu

düşünülmektedir (Sönmezer, 2003, s.10-11). Bugünkü mahfil katına doğu duvarı önünde bulunan büyük ve geniş merdiven ile de ulaşılabilir.

Şekil 4.12 : Haseki Sultan Cami içi ve giriş cephesindeki mahfil(www.fatihmuftulugu.gov).

Camideki süslemeler iç cephede ve kubbeye geçiş öğelerindedir (**Şekil 4.9**). Kubbe lacivert, kırmızı ve yeşil rengin baskın olduğu şemse ve yıldız motifleri ve arabeskler ile süslenmiştir. Kubbe eteklerini üçgenlerle bezeli silmeler dolanmaktadır, ayrıca testere dişli alçı süsler de bu eteklere yerleştirilmiştir. İç mekan duvarları (harim) kalem işi süslerle – kalıpla yapılmış baskı tezyinat ile – bezenmiştir. Hünkar mahfilinin kible duvarı ise perde motifli kalem işi bir mihrap deseni ile süslenmiştir.

Son cemaat yeri revakları ve esas giriş ilk yapıldığı dönemdeki gibidir, yeni bir revak gözü getirilmemiştir. Bundan dolayı revaklar yapının ön cephesinin tümünü kapsamaz (**Şekil 4.13**). Bu birimin genişletilememesi avlu duvarının elvermemesindendir. Bu yüzden asimetrik bir görünüme sahiptir. Beş kemer gözlü revakın üst örtüsü de her birimin üstünü örten beş kubbeden oluşmaktadır. Tuğla pandantiflere oturan kubbelerden oluşan örtüyü sivri tuğla kemerler ve bu kemerleri ise altı adet baklava başlıklı sütunlar taşımaktadır. Revakın orta gözü ve kubbesi diğerlerinden daha yüksektir ve bu aks üzerinde duran caminin giriş kapısını vurgulamaktadır.

Şekil 4.13 : Haseki Sultan Cami, giriş revakları (mimarsinanerleri.com).

Giriş kapısı ise üstü oluklu (dilimli) yarım kubbe ile örtülü bir niş içine alınmıştır ve yapı malzemesi bu kapıda mermere dönüşmektedir (**Şekil 4.14**). Kapının yarım kubbesi eteklerinde bulunan mukarnaslar, kapı üzerine yerleştirilen pencere ve kapı zemininde bulunan geometrik şekillerden oluşan bezeme ile giriş ekseni revakta olduğu gibi kuvvetlendirilmiştir. Giriş kapısındaki, onarım kitabesi camide karşılaşılan ilk yazılı çerçevedir. Son cemaat yerindeki mihrapçıklar da oluklu yarım kubbeler ile sonlanmaktadır. Bu mihrapçıklardan sağdakinin üstünde *kelime-i tevhid*, soldakinde dört kere ‘*Muhammed*’ yazmaktadır.

Şekil 4.14 : Haseki Sultan Cami, giriş kapısı (Şehri Kartal, 2012).

Caminin kapısındaki kitabe;

Yapub bu camii merhume Sultan / Kodu âlemde hoş hayrat-ü âsâr
Dokuz yüz kırk beşinci sâl-i hicrin / Bina oldu bu beyt-i din-ü ahyâr
Sığılmazdı cemaat kesretinden / İderlerdi hemîşe acz izhâr
Mütevellisi ol bevvâb Hasan Bey / Ana bir kubbe tanzîr etti tekrâr
Didi Âsârî itmâmına tarih / Zihî âli vû beytullâh-ı ebrâr. (H. 1021)

yazmaktadır (Kuran, 1974, s. 65).

Bir giriş kapısı da caminin sol duvarına açılmıştır ve caminin kible duvarı arkasında oluşturulan ikinci avluya çıkışı sağlamaktadır. Bu avludan da Tekke Çıkmazı ile kesiştiği noktaya çıkan bir kapı açılmıştır (**Şekil 4.15**). Yapıya sonradan eklenen cami biriminin önünde revaksız kalan duvar, avlu duvarı ve revak arasında kalan alan kapatılarak odaya çevrilmiş, bu odadan da avluya kapı açılmıştır. Yan giriş kapısındaki kitabe;

Lâ ilâhe illâllah Muhammedün resûlûllah
Hazret-i Sultân Ahmed Han asrında bugün / Âleme virdi şeref câmiyle ol zıll-ı Hüdâ
Dar idi bu cem'e sığmazdı cemâat câmie / Vüs'ati içün kılmağa bu kubbe-i munzam ana
Mustafa Ağa Kapı Ağası merh^m-i saîd / Arz idüp bu hayrı fermân itdi ol şâh-ı atâ
Tevliyetle câmi-i a'lâyı ma'mûr eyleyen / A'ni ol bevvâb-ı sultânî Hasan Bey.....
Rûh-i pâkin Hâseki Sultânın ihyâ eyledi / Ka'be veş sa'y ile bir câmi dahi kıldı binâ
Zâirân-ı akdes Âsârî ..... / Didiler târih bu makbûl-i dergâh-ı Hüdâ.

yazmaktadır (Kuran, 1974, s.66).

Şekil 4.15 : Haseki Sultan Cami, güneydoğu girişi (Şehri Kartal, 2012).

Caminin son cemaat yerinin batı ucunda, cami beden duvarına bitişik olan minarenin kaidesi dikdörtgen planlı olup, son cemaat yerine bir kapı ile bağlanmaktadır. Bu minarenin gövdesi ise yontma küfeki taşından yapılmıştır ve petek bölümü çok

köşeli, şerefe altı arkaik nişli çıkmalı, külahı sivridir. Şerefe korkuluklarında geometrik şekilli kabartmalar vardır.

Cami avlusunda, revakların sağında kalan altı sütuna oturan şadırvanı bulunmaktadır. Caminin etrafındaki avlunun ise revaksız olması caminin kible yönüne göre konumlanmasından ve mevcut yola bağlı kalmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Sönmezer, 2003, s.11)

Osmanlı mimarisindeki yeri: Camileri dayanaklarına göre gruplayan Günay, caminin ilk halini Tahtakale Rüstem Paşa Camisi ile birlikte ‘Sekiz Dayanaklı Camiler’ grubuna dahil etmektedir (2006, s. 33).

Onarımlar ve eklemeler: Camide gerçekleştirilen 1612 tarihli genişletme çalışmaları nedeniyle yapının simetrisinde bozulmalar meydana gelmiştir. Son cemaat yerinin sabit kalması ve büyütülememesi dış cephede, kapının sabit kalması ve yapıyı ortalayamaması mekan düzeninde simetriyi bozmuştur. Ayrıca mihrap da kemerleri taşıyan sütunların gölgesinde kalmıştır. İç süslemeler ise 16.yy’daki özgün durumunu yansıtmayacak kadar geç bir tarihe aittir.

Caminin ikinci kubbesi 1894 depreminde hasar almış (Ürekli, 1997, s.63) , ancak sonradan hasar giderilmiş ve son olarak 1969-70 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır (Kuran, 1974, s.59). Ayrıca caminin etrafında var olan avlu I. Ahmed döneminde kaldırılmıştır (Demir, 1991, s.118). Caminin son cemaat yeri, kemerlerin araları ahşap cephe ile kapatılarak bir dönem kullanıldıktan sonra 1969-70 onarımlarında alüminyum doğrama ile kapatılmıştır ve günümüzde hala böyledir (Şekil 4.16).

Şekil 4.16 : Haseki Sultan Cami son cemaat yerinde ahşapla (Solda: İAMFA, t.y) ve alüminyum doğramayla (sağda:Şehri Kartal,2012) kapatılan revakı.

4.1.1.2 Haseki Sultan Medresesi⁵⁹

Konumu ve Tarihi: Medresenin adı *Tezkiret-ül Ebniye*, *Tezkiret-ül Bünyan* ve *Tuhfet-ül Mimarın*'de geçmektedir (Sönmez, 1988, s.33, 70, 88). Haseki Sultan Camii'nin karşısında, Haseki Caddesi'nin kuzey tarafında, külliyyeye giriş sağlayan üç kapıdan doğudaki ilki ile medrese avlusuna geçişi sağlamaktadır (Şekil 4.2; 4.17; 4.21). Kitabesine göre camiden bir yıl sonra 1539-40 yılında yapılmıştır. Medrese paye bakımından vakfiyesine göre 1539-40 tarihinde ellili, 1552-53 ve 1008/1599-1600 tarihlerinde ise altmışlılar arasında yerini almıştır⁶⁰ (Baltacı, 1976, s.500).

Şekil 4.17 : Haseki Sultan Külliyesi'nde medresenin konumu (Kuran, 1986, s.40).

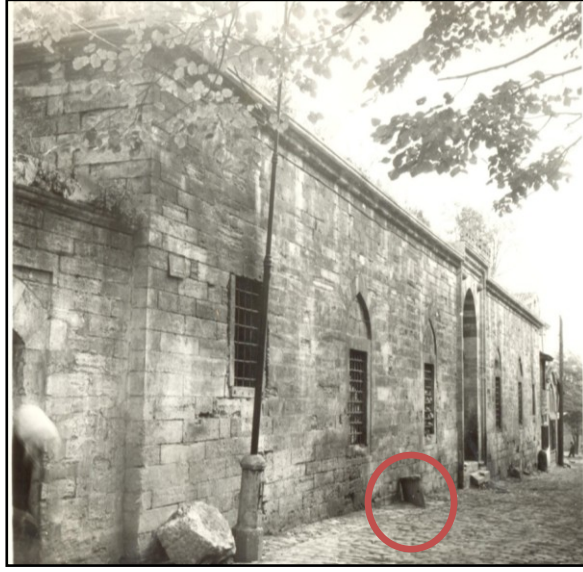
Haseki Caddesi'nin kuzey kenarına bitişik inşa edilen medrese cami gibi külliyenin genel tasarımıyla uyumsuz bir şekilde caddeye göre şekillenmiştir. Bu durum medresenin hemen önünde duran sütun kalıntısının yapının konumlanmasını sınırlandırmasına bağlanmaktadır (Şekil 4.18) (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s.11).

⁵⁹ Medresenin mimarisine ait ayrıntılı bilgi için (uzunluk, genişlik ve derinlik gibi verilerin rakamsal şekilde verilmiş ve malzemede ayrıntılı hali için) bkz. (Öklü, 2005, s. 39-40).

Ayrıca Medreselerin kuruluşu ve gelişimi, eğitim ve öğretim faaliyetleri, sınıflandırılmaları, medresenin elemanları, teşkilatı, tüm 15-16.yy medreselerinin listesi ve müderrisleri hakkında geniş bilgi için bkz: (Baltacı, 1976, s.496-500). Bu kaynakta Haseki Hürrem Sultan'ın Kariye Medresesi (Topkapı), Haseki Sultan Medresesi (Avratpazarı) ve Haseki Sultan Medresesi (Kudüs) müderrislerine de yer verilmiştir (Baltacı, 1976, s.232-33, 567).

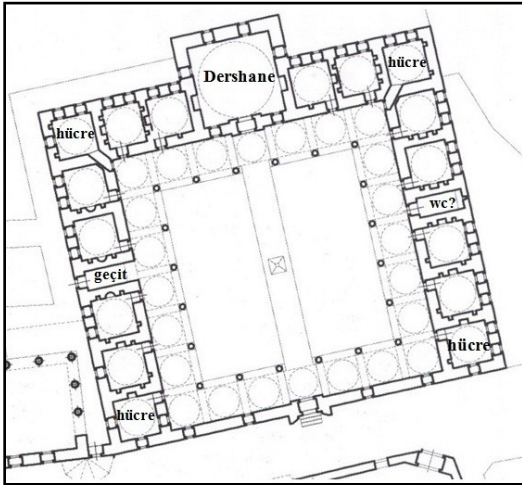
⁶⁰ Medreseler müderrislerin yevmiyelerine göre yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı ve altmış üstü medreseleri olarak ayrılmışlardır. Bu medreselerde paye değişikçe okutulan kitaplar ve öğrenim süresi değişmektedir.

Şekil 4.18 : Haseki Sultan Medresesi 1960 onarımı, var olan sütunun yeri (VİBM).

Mimari: Beden duvarları yontma küfeki taşından yapılmış ve dış boyutları 32.25 x 32.80 m olan medrese, dört yönde de revakların çevrelediği 16x16m kare bir avlunun üç cephesine öğrenci hücrelerinin yerleştirilmesinden oluşmaktadır (**Şekil 4.19**). Bu yönü ile plan, ‘eşit kollu U, avlu revakı dört yönde’ tipindedir (Öklü, 2005, s. 39).

Şekil 4.19 : Medrese planı (Necipoğlu, 2005, s.272) ve görünüş (Muzaffer Özgüleş).

Medresenin sokak cephesinde revaklar bulunmasına rağmen hücreler yer almamış, bu cephenin ortasından binaya giriş kapısı açılmıştır. Silmelerle çevrelenmiş kapı nişi zambak motifli alınlık ile sonlandırılmış ve kapı kemerleri de kırmızı beyaz mermerle örülmüştür (**Şekil 4.20**). Bu kapının üzerinde bulunan renkli sır tekniğiyle yapılmış H.936/1539-40 tarihli çini pano şeklindeki kitabesi bugün yerinde değildir. Bu giriş ile aynı eksen üzerinde tam karşı cephenin ortasında dersane birimi bulunmaktadır.

Yapı, dershane birimi ve kapı eksenini üzerinde simetrik bir görüntü sergilemektedir (Şekil 4.19).

Şekil 4.20 : Haseki Sultan Medresesi'nin giriş kapısı (Şehri Kartal, 2012) ve Çinili Köşk'e alınan çinili kitabesi (Taşkiran, 1972, s.103).

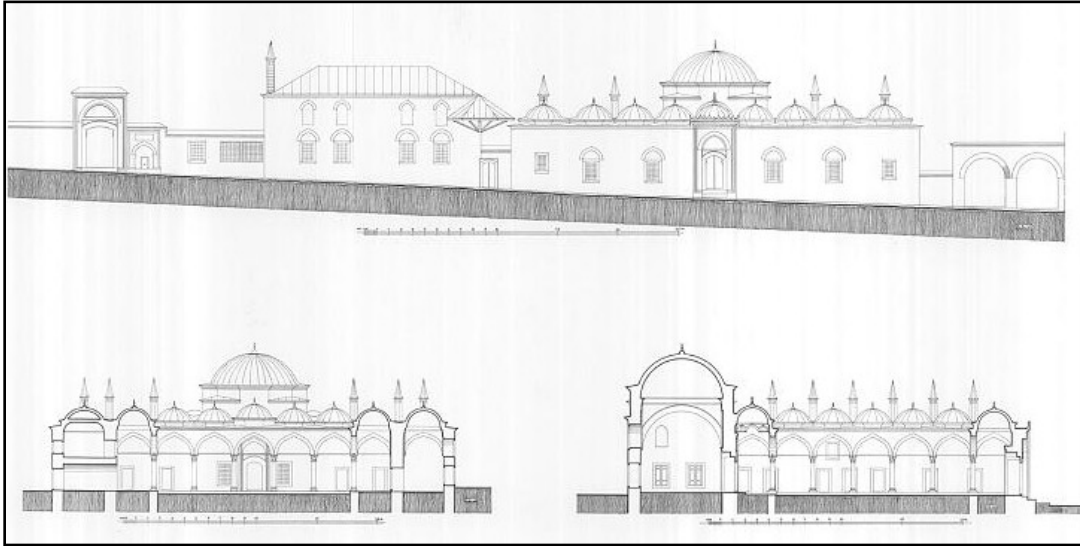
Çinili Köşk'te bulunan kitabesinde

Yâ Kadi'l hâcât ve ya mucibe 'd-da'vât veli'yyül hasenât ya Rahman ya Rahim
Bu medrese kim bunda olundu bina li'llah / Lem yerev ve lem yuhber fi'r-rif'ati sânihâ
İtmâmı zamanında ilhâm-ı ilâh ile / Denildi buna târih ve'l- Hayri li bânihâ. (H. 946)⁶¹

yazmaktadır (Şekil 4.20) (Kuran, 1974, s.66).

Ortasında su ögesi olarak bir musluğun [özgününde sekizgen havuzu vardır] bulunduğu, taş döşeli kare avlunun her cephesini beş kemer gözlü revak dolanmaktadır. Revak gözlerinin her birini sekizgen kasnağa oturan ve pendentif ile geçiş sağlanan, 2.8 m çapında kubbeler örtmektedir (Şekil 4.21). Yalnız bunlardan dershane birimindeki revak gözünün kubbesi daha yüksekçe olup, oluklu tromplara oturmuştur. Revakların kemerleri kırmızı ve beyaz taştan örülmüş olup, sütunlar beyaz mermer, granit ve somaki taşından yapılmıştır. Sütun başlıklarından dört tanesi nilüfer çiçeği biçiminde olup, geneli baklava başlıklıdır.

⁶¹ Türkçesi şöyledir: "Burada inşa edilen Allah'ın evi Medrese gibi yükseklikte bir bina ne rivayet edildi ne de görüldü. Tamamlandığı zaman Allah'ın ilhamı ile buna tarih olarak 'Velhayr-ı libaniha' yaptırıcısına hayr olsun denildi" (Taşkiran, 1972, s. 102).

Şekil 4.21 : Haseki Sultan Medresesi kesit ve görünüşler (M.K, A.S.Ü, L 8, 1939).

Dershane birimi 8.4 x 8.4m dış ölçüleri ile medrese duvarından dışarı taşmaktadır (Şekil 4.22). Mekanı örten kubbenin çapı 6.8 m ve yer döşemesinden yüksekliği 11.4 m olup, pandantifler üzerine binmektedir. Yer döşemesi altıgen tuğlalardan oluşan bu mekan, kapının sağında ve solunda altta birer, karşı duvarda altta iki - üstte iki, yan cephelerde altta bir - üstte bir olmak üzere toplam on pencere ile aydınlatılmaktadır. Alt pencereler sağır kemerli olup, alçı şebekeli üst pencereler kırmızı ve beyaz mermerle örülmüş sivri kemerlidir. Basık kemer altındaki kapı açıklığı mermerdendir. Dershanenin kapısında bulunan ana kapıdaki çini pano ile aynı özelliklere sahip kitabesi de Çinili Köşk'e alınmıştır.

Şekil 4.22 : Haseki Sultan Medresesi'nin dershane birimi (solda: Şehri Kartal, 2012) ve bu birimin kitabesi (Taşkiran, 1972, s.107).

Dershane – kapı ekseninin her iki tarafında sekizer hücre (öğrenci odası) gelecek şekilde toplam 16 hücre bulunmaktadır. Vakfiyesine göre 16 öğrencisi vardır. Bu

durumda her öğrenciye bir hücre düşmektedir. Bu hücreler, dershanenin iki yanına üçer, avlunun iki yanına beşer adet gelecek şekilde sıralanmışlardır. Her hücre pandantiflerle geçişin sağlandığı kubbelerle örtülüdür. Hücrelerin geneli iki alt bir üst olmak üzere üç pencere ile aydınlatılmaktadır. Köşelere gelen hücrelerde dışa bakan cephe sayısı ikiye çıktığı için pencere sayısı artmaktadır. Yalnız sıbyan mektebiyle çok yakınlaştığı noktada yer alan iki hücrenin alt sıra penceresi iki yerine bir adet tutulmuştur. Hücrelerin revaklı avluya açılan, düz atkılı, taş söveli kapısı bulunmaktadır. Her hücrenin külahlı bir ocağı vardır. Ocak bacalarının sekizgen gövdesinin tepesinde sekiz yüzeyli kubbecik bulunmaktadır. Sağ ve sol cephelerdeki hücre dizilerinin arasında karşılıklı iki koridor yer almaktadır. Beşik tonoz örtülü koridorlardan doğudaki, önceden wc olduğu düşünülen (Kuran, 1974, s.60) dar ve pencere açıklıksız bir hücreye, batıdaki imaret ve sıbyan mektebinin arasındaki avluya geçit niteliğindedir.

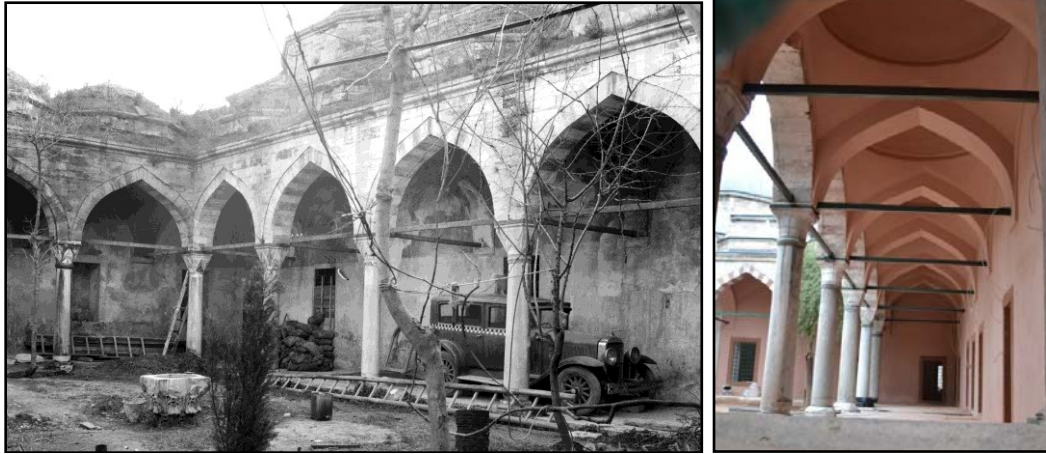
Osmanlı mimarisindeki yeri: Medresenin genel tasarımındaki ölçüler klasik Osmanlı mimarlığına uymaktadır. Avlu boyutları ve revak oranları, yerleşmiş bir tasarım kararını yansıtmaktadır. Taş ve çini işçiliği, giriş kapısında, başlıklarda, kapı-pencere aynalarında ve kemerlerde görülmektedir. Bu medresenin en önemli özelliği, Mimar Sinan'ın yaptığı medreseler arasında çini bezemenin kullanıldığı (avluy ve dersane kapılarının yazıtlı panolarında ve pencere alınlıklarında) tek yapı olmasıdır (Ahunbay, 1988, s. 244).

Medreseleri plan tiplerine göre gruplandıran Ahunbay, Haseki Medresesi'ni "Hücreleri U oluşturacak düzende dizildiği düzen" başlıklı plan tipine dahil etmektedir. Bu düzeni de kendi içinde alt birimlere ayırmış ve Üsküdar Mihrimah, Kadirga Sokollu ve Semiz Ali Paşa Medreseleri ile birlikte Haseki Medresesi için "Dershane U'nun simetri eksenini üzerinde, hücreler arasında yer almaktadır" demektedir. Cephe düzeni olarak ise Yavuz Selim, Süleymaniye Salis ve Rabi, Eyüp-Sokollu ve Selimiye Darülhadis ile birlikte üst pencerelerin sivri kemerli olduğu "iki alt, bir üst pencere"li gruba dahil etmektedir (Ahunbay, 1988, s.269, 272). Günay ise medreseleri revak - avlu - odaların konumuna göre gruplamakta, bu medreseyi Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi, Şehzade Medresesi ve Süleymaniye Evvel ve Sani Medreseleri ile birlikte 'Dört yönü revaklı bir avlunun üç yönüne odaların yerleştirildiği' gruba dahil etmektedir (2006, s.33).

Onarımlar: Medrese döneminin önemli eğitim merkezlerinden biri olmuş ve birçok Osmanlı ulemasını yetiştirmiştir. Osmanlı dönemi boyunca da kesintisiz bir şekilde eğitim vermeyi sürdürmüştür ve bu nedenle birçok onarım görmüştür. 1848 yılında cami ve sıbyan mektebi ile birlikte, 1864 yılında ise daha büyük bir onarım olmak üzere iki onarım geçirmiştir (Akkan, 2009, s. 47).

Medrese, külliye'nin diğer birimleri gibi 1894 depreminde de hasar görmüş, 19.yy başlarında onarım geçirmiştir. Mübahat Kütükoğlu'na ait 1914 tarihli İstanbul Medreselerinin durumu hakkındaki rapordan medresenin o yıllarda onarıma muhtaç olmasından dolayı kadro dışı bırakıldığı anlaşılmaktadır. Medresenin ve dersane biriminin girişinde bulunan çini panolar medresenin harap olduğu yıllarda koruma amacıyla yerinden çıkarılmış ve Çinili Köşk'e götürülmüştür (Doğan, 1997, s. 371). Kurşun kaplı kubbeleri vakıflarca 1960-70 yıllarındaki onarımlarda kurşun taklidi şapla kaplanmış, kapı ve pencerelere kırmızı renkli taş söveler imal edilmiş, doğramaları değiştirilmiş ve taş bacalar yenilenmiştir (Alioğlu, Aydemir ve Sünnetçi, 2012, s.22-23). Bu onarımlar sonrasında Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Eğitim Merkezi olarak kullanılmıştır (**Şekil 4.23; Şekil 4.5**) (Kuran, 1974, s. 60; Öklü, 2005, s. 43). Pencere alınlıklarındaki çinilerden ise bugün için iz kalmamıştır. 2010 yılında başlayan son restorasyonu 2012 yılına kadar sürmüştür (**Şekil 4.22-23**).

Şekil 4.23 : Haseki Sultan Medresesi avlusu, (solda: İAMFA, 1960 - 70 onarımı öncesi) ve avlu revakları (sağda:Şehri Kartal, 2012 onarımı).

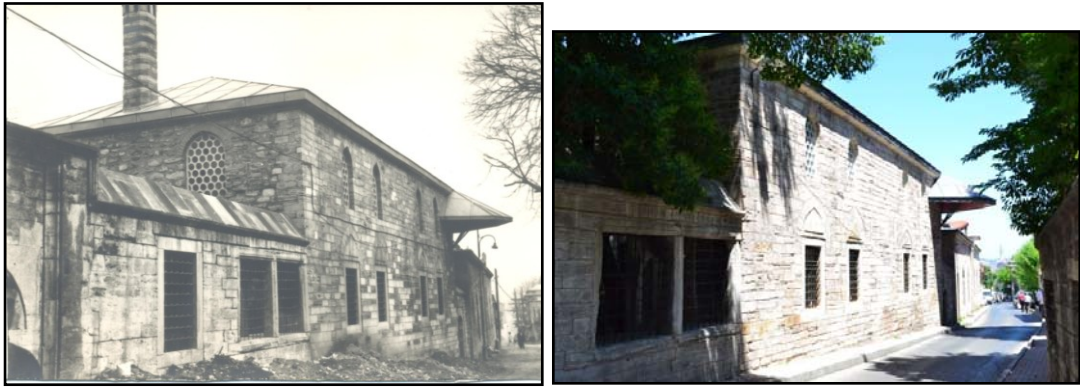
4.1.1.3 Haseki Sultan Mektebi

Konumu ve tarihi: Mektebin adı *Tezkiret-ül Mimarın*'de geçmektedir (Sönmez, 1988, s. 89). Sinan'ın sıbyan mektepleri arasında en güzeli olarak nitelendirilmektedir (Günay, 2006, s. 159). Vakfiyesine göre Müslüman çocukların

esas olarak dini eğitim ve yanında da gramer dersleri alması şart koşulmuştur (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2)

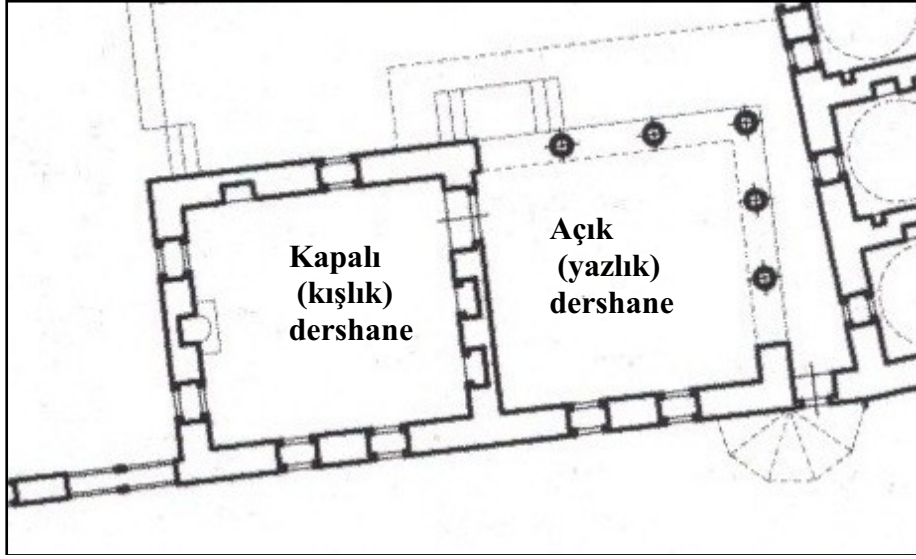
Haseki Sultan Mektebi de Haseki Medresesi gibi Haseki Caddesi üzerinde ve Medrese'nin yanında bulunmaktadır. Medrese, darüşşifa ve imaret ile aynı avlu içinde yer alan mektebe giriş Haseki Caddesi üzerinde yer alan ayrı bir kapı ile yapılmaktadır ve camiye ait avlunun girişinin karşısında yer almaktadır. Haseki Mektebi'nin de diğer tüm Sinan mekteplerinde olduğu gibi kitabesi yoktur. Mektebin araziye yerleşiminden yola çıkarak medreseden sonra, imaret ile birlikte 1540'lı yıllarda yapıldığı varsayılmaktadır.

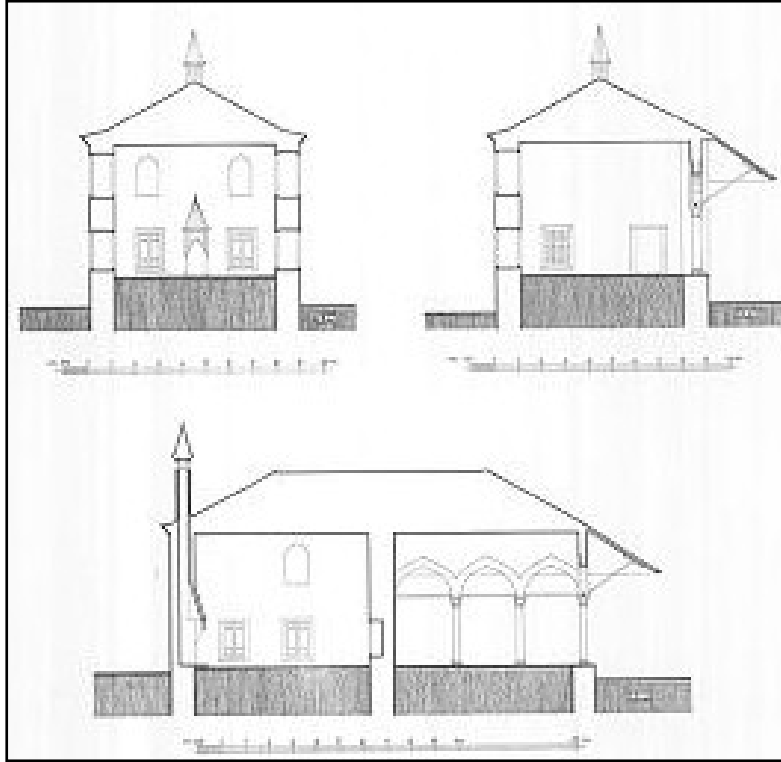
Şekil 4.24 : Haseki Sultan Mektebi (VİBM, 1960 onarımları sonrası) ve giriş cephesi (Şehri Kartal, 2012).

Mimari: Haseki Caddesi'ne paralel uzanarak caddeye uyum sağlayan mektep dikdörtgen şeklinde bir plana sahip olup, açık ve kapalı iki birime ayrılmaktadır (Şekil 4.25; 4.26). Açık birim iki yandan revakla çevrili olup zeminden beş basamakla yükseltilmiştir. Önünde dört basamaklı merdiveni bulunan açık birimin sadece caddeye bakan cephesi kapalıdır ve iki altta, iki üstte olmak üzere dört penceresi bulunmaktadır. Doğu ve kuzey cephesi toplamda beş adet sütuna oturan, her iki yönde üçer kemer ile açık bırakılmış olan mektep biriminin batı cephesini, yanındaki kapalı birimin cephesi oluşturmaktadır. Beş sütundan dördü beyaz mermerden, köşedeki sütun ise gri renkli taştan yapılmıştır. Nilüfer çiçekli başlıklı sütunların üstüne gelen sivri kemerler tuğladandır. Bu bölümün saçağı oldukça geniş tutulmuş olup doğuya doğru devam ettirilmiş ve caddeye açılan kapının önünden dönüş yaptırılarak caddeye doğru yelpaze gibi açılmıştır (Şekil 4.27). Böylece avluya girişteki geçidinin ve ana kapı girişinin üstünün örtülü olması sağlanmıştır. Mektebin önündeki bu revaklı açık bölüm, kapalı bölüme geçişi sağlamaktadır. Havaaların sıcak

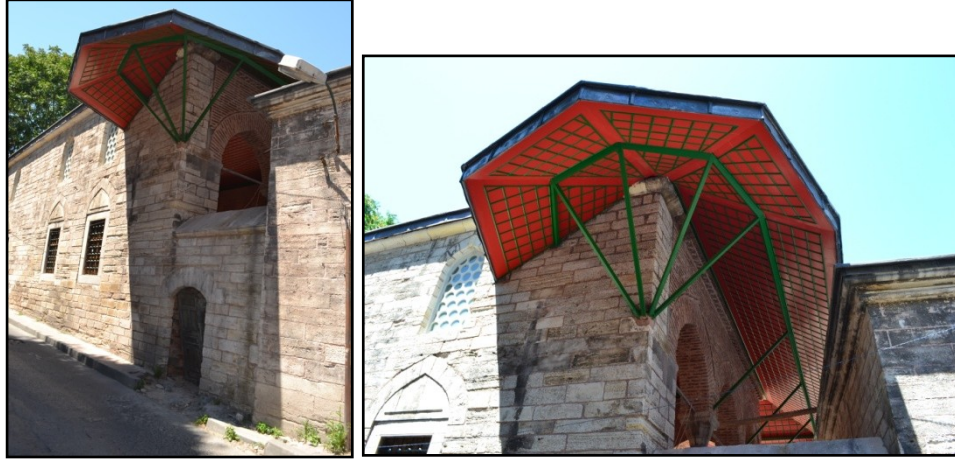
olduğu yaz döneminde yazlık derslane olarak kullanıldığı düşünölebilir (Ahunbay, 1988, s.281).

Şekil 4.25 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi planı (Necipoğlu, 2005, s. 272).

Şekil 4.26 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi kesitleri (M.K, A.S.Ü, L 7, 1939).

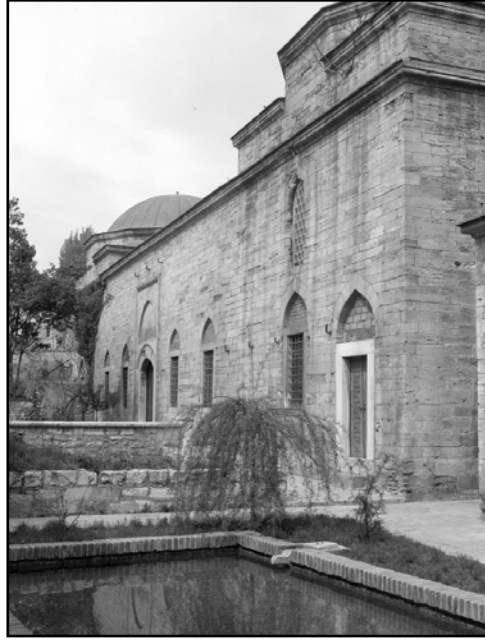
Şekil 4.27 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi, çatı saçağı (Şehri Kartal, 2012).

Bu açık birimden mektebin derslane olan kapalı kısmına geçilmektedir (Şekil 4.26). Doğu cephesinde bulunan kapıdan girilen derslane biriminin iç ölçüleri 7.3x6.8m'dir. Bu odanın iç cephesinde dolap ve pencerelerden başka bir de batı duvarının ortasında bir ocak bulunmaktadır. Darülkurra ve medreseyi mektepten ayıran özellikler arasında ocak gelmektedir. Diğer eğitim yapılarında ocaklı bir konfor koşulu aranmaz iken, Haseki Mektebi dahil tüm mekteplerde uygulanan ocaklar, mektepte ders gören çocukların kış dönemlerinde derslerini rahat yapabilmeleri için gerekli görülmüştür (Ahunbay, 1988, s. 287).

Bu birimin güney ve batı cephelerinde altta iki - üstte iki, kuzey cephesinde altta bir - üstte bir, doğu cephesinde altta bir penceresi bulunmaktadır. Tüm cephelerdeki alt pencereler mermer söveli ve sağır sivri kemerli, üst pencereler sivri kemerli, alçı şebekelidir (Şekil 4.24). Kuzey duvarında ise bir çeşme bulunmaktadır ve yapının özgününde olmadığı, sonradan eklendiği anlaşılmaktadır (Ahunbay, 1988, s. 281-82).

Duvar örgüsü cephelerin önemine göre farklılık göstermektedir. Cadde cephesinde özenli kesme küfeki taşı kullanılmış iken diğer cephelerde örgü malzemesi horasan harcı derzli düzgün yontu taşına dönüşmüştür. Bacada ise bir sıra taş, iki sıra tuğla kullanılarak almaşık örgü oluşturulmuştur. Döşemeler ise şeshane tuğlasından olup iç mekan ve saçak altları çıtalı ahşap tavadır. Dershanenin caddeye bakan cephesi olan güney cephesi ile batı cephesinde bulunan pencereler iki alt ve iki üstte olmak üzere dörder tanedir. İki cephesi açık olan revaklı bölümün ise caddeye bakan kapalı cephesi de aynı düzeni takip etmektedir. Cephesi çatı seviyesinde taş kornişle bitirilen yapı kırma çatı ile örtülmüştür (Şekil 4.26).

Binanın önünde oyun bahçesi olarak kullanılan havuzlu bir alan bulunmaktadır (Şekil 4.28). Mektebin yanında küçük bir hazire bulunmaktadır (Şekil 4.30). Mezar taşları mütevellilere, hizmetlilere ve ailelerine aittir (Doğan, 1997, s.371, 372; Çınar, 2003, s.13). Vakfiyede geçen ‘imaretin önündeki bahçeye bakacak bahçıvan’ tayin edilmesine bakılacak olursa bu hazire külliyeinin ilk inşa edildiği dönemlerde yapıya ait bir bahçe niteliğindedir ve sonradan mezarlığa dönüşmüştür (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2).

Şekil 4.28 : Haseki Sultan Mektebi önünde bulunan havuz (DAİ-İST R2787/2, t.y).

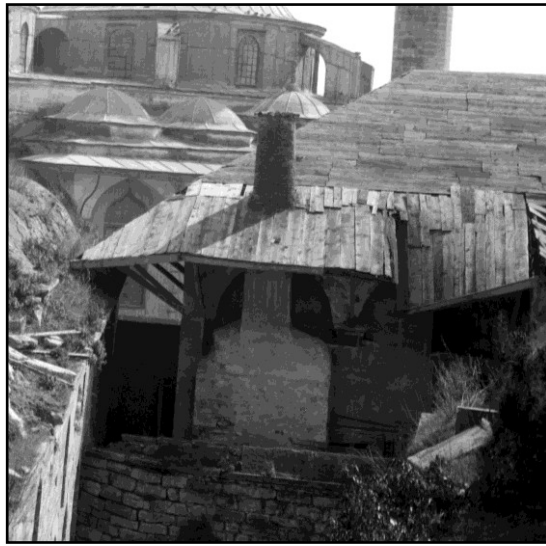
Nilüfer başlıklı sütun detayının medresede de bulunması nedeniyle aynı dönemde yapıldığı düşünülmektedir (Kuran, 1986, s.40). Her ne kadar aynı mimari öğeler içerse de araziye konumlanmaları birliktelik göstermemektedir. Bu durum ise yine yapıların birbirine göre değil belli noktalarda kırılan caddeye göre şekillenmesine bağlanmaktadır. Ya caddenin eğiminden, ya altında var olan eski bir kalıntıdan ya da medresenin çatı seviyesiyle aralarında olan uyumsuzluğu kapatma isteğinden dolayı mektebin zemin kotu yükseltilmiştir (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s. 12).

Osmanlı mimarisindeki yeri: Bu yapı Sinan mektepleri içinde sadece kendinden en az on yıl sonra Haseki Hürrem Sultan’ın eşi Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olan Süleymaniye Mektebi’ne (yaklaşık 1552-3 yılları) benzemektedir. Her iki mektep de dikdörtgen planlı olup açık bölüm (yazlık bölüm) ve kapalı bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İki mektep de merdivenler ile zeminden

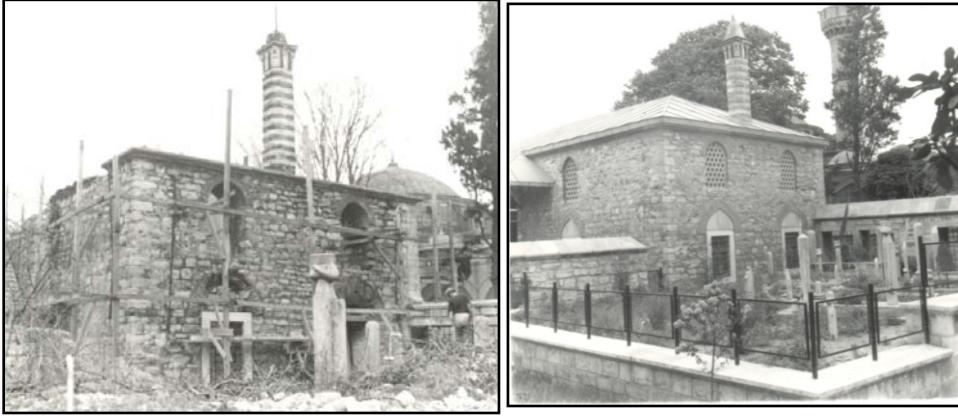
koparılmış ve yükseltilmiş bir düzlemde bulunmaktadır. Yazlık bölümlerinde yüksek sofaların oluşturulduğu da gözlemlenmektedir. Haseki Mektebi'nin ahşap çatısından farklı olarak Süleymaniye Mektebi'nin çatısı kubbedir. Süleymaniye Mektebi'nin tüm cephelerinin özenli döşenmiş kesme taşına rağmen Haseki'de bu özene sadece sokak cephesinde yer verilmiştir. Bütün külliyelerde olduğu gibi Haseki Külliyesi'nde de mektep ayrı girişi olan bağımsız yapıdır (Ahunbay, 1988, s. 285).

Osmanlı Mimarisinde, Sinan öncesi dönemde de tek örtü altında yazlık-kışlık bölümlü düzenlerin geliştirildiği bu güne ulaşabilen yapılardan anlaşılmaktadır. Bu iki mektepte görülen odur ki Sinan da aynı fikri kullanmıştır. Tek fark II. Bayezid Mektebi örneğinde de görülen giriş revakının kaldırılmasıdır. Ahunbay, Sinan tarafından getirilen bu değişikliği "Tüm yapı boyunca devam eden giriş revağının kaldırılması kapalı bölümü açığa çıkarmış, geniş saçaklarla korunan yazlık bölümle arasındaki fark vurgulanmıştır." şeklinde değerlendirmiştir (1988, s. 286).

Onarımlar: Onarımlar öncesi bir süre açık derslik biriminin revakları kapatılarak ve oluşturulan kapalı mekana ocak yapılarak kullanılmıştır (**Şekil 4.29**). Kurşun levhalarla kaplı olduğu düşünülen sıbyan mektebinin kırma çatısı da 1967-69 yılları arasında yapılan onarımlarda kurşun taklidi şap ile kaplanmıştır (Kuran, 1974, s.60). Bu restorasyonlar sırasında cephesi, pencereleri ve iç mimarisi de esaslı bir onarımdan geçmiştir (**Şekil 4.30**). 2011'de başlatılmış olan restorasyon çalışması ise devam etmektedir (**Şekil 4.31**).

Şekil 4.29 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi, (İAMFA, 1968 onarımı öncesi).

Şekil 4.30 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi (VİBM, 1968 onarımı öncesi ve sonrası).

Şekil 4.31 : Haseki Sultan Sıbyan Mektebi'nde bulunan kapalı derslik biriminin tavan süslemesi (Şehri Kartal, 2012).

4.1.1.4 Haseki Sultan İmareti

Konumu ve tarihi: Haseki Hürrem Sultan'ın Avratpazarı'ndaki külliyesine ait yapılardan sadece imaretin adı hiçbir tezkirede geçmemektedir⁶². 1540 ya da 1550'de yapıldığına dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Fakat 1540 ve 1551 tarihli iki vakfiyesinde de bulunmasından dolayı 1540 tarihinde var olduğu ve külliyenin personeli ile çevredeki 24 fakire hizmet ettiği anlaşılmaktadır (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2).

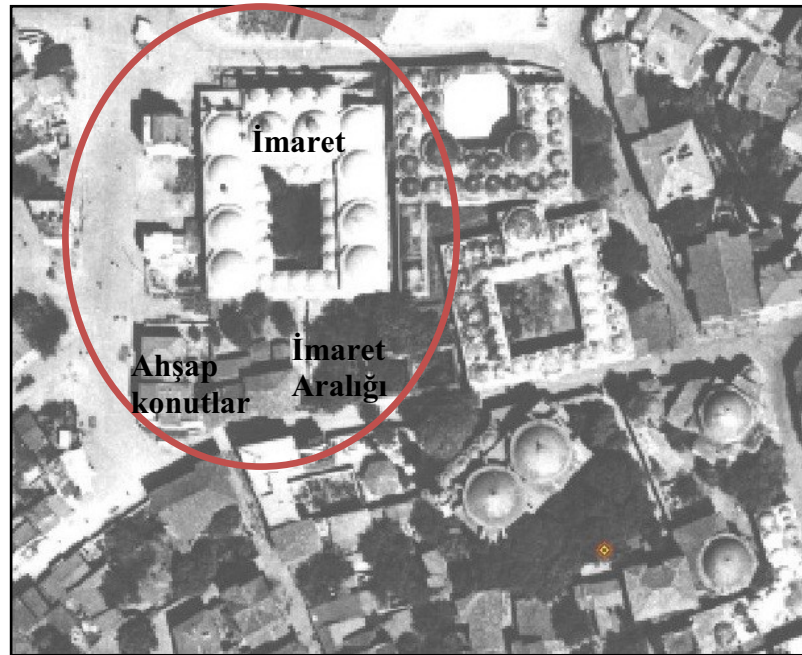
1540 tarihli vakfiyesinde olduğu gibi arşiv belgelerinde de 1540 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu belge “Şehzade Sultan Mehmed'in validesi Hürrem Sultan'ın camiinin yakınındaki matbah, kiler, fırın, anbar, su yolu ve saire inşası için Dergah-ı Ali müteferrikalarından Mehmed Bey marifetiyle yapılan masraflar” özeti altında BOA'nde bulunmaktadır (BOA/TSMA.d 3904, H.947/1540). Belge imaretin

⁶² Sinan'ın yapılarını listeleyen bazı çalışmalarda *Tuhfet-ül Mimarın*'de geçtiğini belirtilmektedir (Batur, A. ve Batur, S., 1968, s.68).

kurulduğu arazinin satın alınması için 40.000 akçe⁶³, mutfak, kiler, fırın, anbar, yemekhane, su, su yolları, arklar, musluk, lüle ve kaldırım inşası aşamasında 1.579.085 akçe harcandığını ve bu paranın düzenli olarak saraydan, medresenin yapımından artan maddi kaynaktan ve vakfın gelirinden sağlandığını göstermektedir. Bu belgede yer alan Mehmed Bey bin Abdurrahman, vakfiyesinde de vakfın mütevellisi olarak yer almaktadır ve sarayın ak haremağalarından biridir (Necipoğlu, 2005, s.271).

İmaret biriminin Haseki Caddesi'nin gerisinde arka sokağa dayanacak şekilde inşa edilmiştir. Bunun nedeni bu cadde ile önünde bir bahçe bırakmak istemeleridir ki bu sonradan hazireye dönüşecek olan bahçededir. Bunu arazinin koşullarına da bağlamak gerekir, çünkü mevcut hava fotoğraflarında imaretin önündeki arazide ahşap konutlar olduğu görülmektedir ki mevcut izler konut dokusu ile külliyei ayıran kagir duvarların varlığını göstermektedir (**Şekil 4.32**) (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s. 13-14). Durum böyle olunca külliyeinin Haseki Caddesi'ni sınırlayan avlu duvarı ile imaret arasında bir avlu oluşmuştur. Bu avluya cadde üzerindeki bir kapıdan girilmektedir ve yanında Haseki İmareti Çeşmesi bulunmaktadır.

Şekil 4.32 : Haseki Sultan İmareti, İmaret Aralığı ve önünde bulunan ahşap yapılar (İstanbul Şehir Rehberi, 1966).

⁶³ Belgede imaretin kurulduğu arazinin satın alınması için 40.000 akçe harcandığı bilgisinden ve külliyeinin araziye kurulumundan yola çıkan Necipoğlu, külliyeinin önceden belirlenmiş düzenli bir kurulum planı bulunmadığını ve yerleşim doğal bir gelişim gösterdiğini belirtmiştir (2005, s.271).

Haseki Caddesi üzerinde üçüncü sırada bulunan bu kapı, beyaz – pembe mermerden geçmeli olarak örülmüş basık kemerli bir kapı olup üstünde 1540 tarihli kitabesi vardır (**Şekil 4.33**) (Taşkiran, 1972, s.114-115).⁶⁴

İftah lena Ebvabül hayrat

...../ Ki Sultan-ı dünya kıldı bünyad

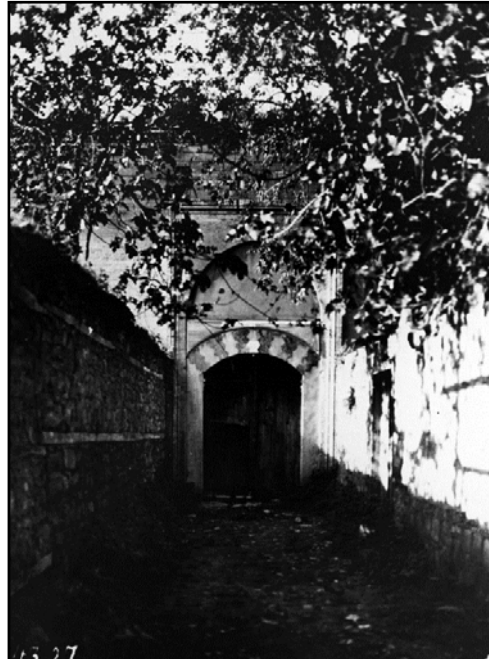
Rebi-ül âhar ayı âharında / Tamam idi buleb hayırla cusad

Görüb fazl ehli ona dedi tarih /Ola dâyim ni’amla matbah âbâd

Allah Müfettih-ül Ebvap.

(Taşkiran, 1972, s.115)

Bu kapı kaynaklarda İmaret Kapısı olarak geçmektedir ve bu kapıdan imarete kadar olan geçit ise İmaret Aralığı olarak adlandırılmıştır (**Şekil 4.33**) (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s. 13).

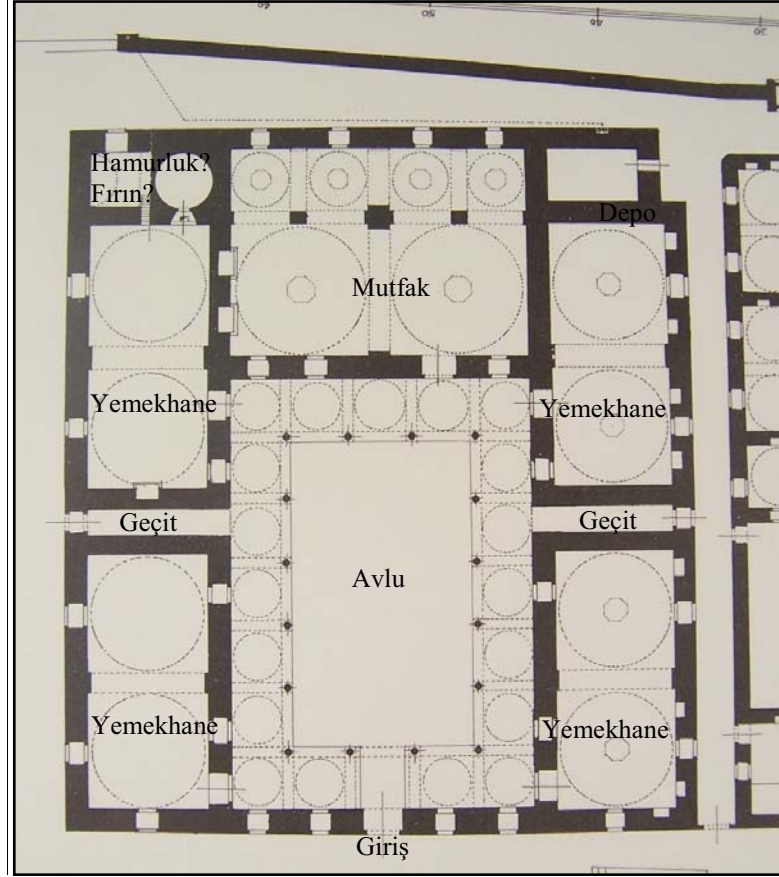
Şekil 4.33 : Haseki Sultan İmareti kitabeli kapısı (solda:Şehri Kartal, 2012) ve İmaret Aralığı (Sağda: DAİ-İST: KB 26149, t.y).

Mimari: Avlu kapısı ile aynı aks üzerinde bulunan İmaret Aralığı’nı geçtikten sonra imaretin güney cephesinin ortasında bulunan kapıya gelinmektedir. Bu kapıdan

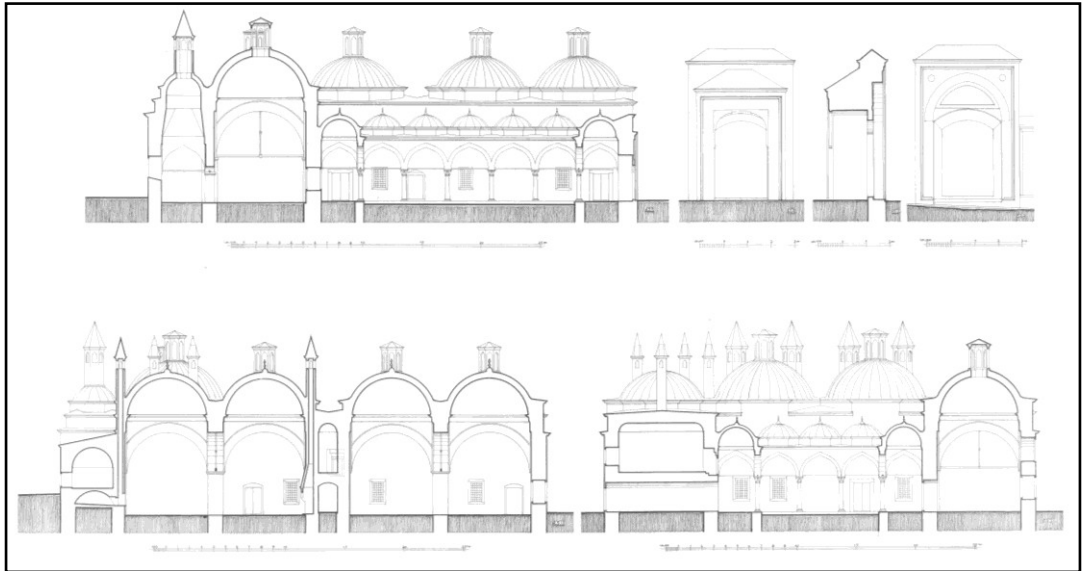
⁶⁴ Necipoğlu da kitabesinin 1540 tarihli olduğunu belirtmiştir (2005, s.271). Kuran ise kitabenin 1550 tarihli olduğunu ve yapının Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığını belirtmektedir (Doğan, 1997, s.372; Kuran, 1986, s.21, 40). “..... / Ki Sultan Süleyman [Sultan-ı dünya] kıldı bünyad / Rebiülâhir ayı âhirin de / Tamam idi bulub hayr ile hoş ad / Görüb fazl ehli eni didi tarih / Ola dâyim ni’amla matbah [mulbah] âbâd 1550 (H. 957)” (Kuran, 1986, s.66).

geçilerek girilen imaretin iç avlusu da medresesi gibi revaklarla çevrili, üç cephesinde odaların eklendiği plan şemasına sahiptir (Şekil 4.34). Yine girişin olduğu cephesi sadece revaklardan oluşmaktadır.

Şekil 4.34 : Haseki Sultan İmaretİ planı (M.K, A.S.Ü, L 6, 1939).

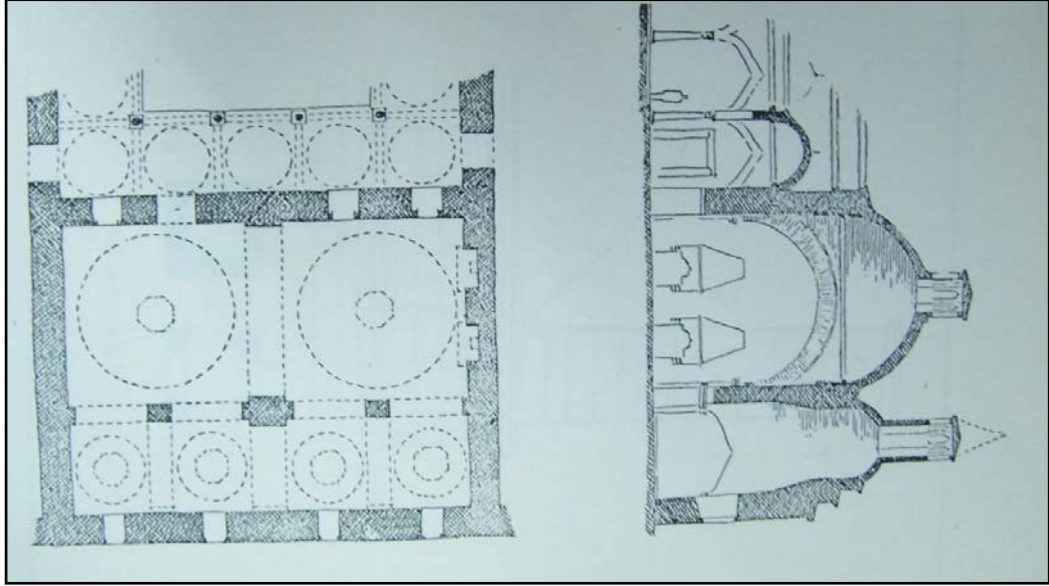
Şekil 4.35 : Haseki Sultan İmaretİ kesitleri (M.K, A.S.Ü, L 10, 1939).

Kapıdan girişte karşılaşılan 17.2x10m ölçülerindeki dikdörtgen avlu, kuzey ve güneyden üç, doğuda ve batıdan beş kemer gözlü revakla çevrilidir. Revak gözleri pandantifli kubbeler ile örtülü olup, bu kubbeler sivri kemerli, baklava başlıklı beyaz mermer sütunlara oturmaktadır. Revakın doğu ve batı kanadında ikişerden toplam dört adet çift kubbeli yemekhane birimleri bulunmaktadır. Bu odaların arasından beşik tonozlu koridorlar revaka açılmaktadır. Doğudaki koridor darüşşifa ile imaret arasındaki geçide, batıdaki ise Özbek Süleyman Sokağı'na çıkmaktadır. Bu avluya açılan ana giriş kapısı hariç tüm kapılar, düz atkılı ve taş sövelidir. Avluya açılan ve giriş cephesinde (revak duvarında) bulunan pencereler tek sıradır.

Yapının planda ve görünüşte en baskın olan birimi mutfaktır. Bu birim ana kapıdan avluya girişte tam karşıda, revaklı avlunun kuzey cephesinde yer almaktadır. Bu mutfak birimi arka arkaya sıralanmış iki büyük mekandan oluşmaktadır (**Şekil 4.36**). Bu hacim, ortada büyük bir ayağa yanlarda duvara oturan iki sivri kemerli açıklık ve bunun üzerinde 7.8 m çapında olan pandantifli iki büyük kubbeli ön mekanı; bu sivri kemerli açıklıkların ortalarına birer ayak gelecek şekilde oluşturulan daha alçak yeni kemerlere oturan 3.6m çapında, Türk üçgenli dört küçük kubbeli arka mekanı içermektedir (**Şekil 4.37**). İçinde ocakların bulunduğu mutfak birimindeki tüm kubbelerin üstünde havalandırma fenerleri yer almaktadır ki toplam sekiz adet fenerli kubbe dış cepheyi hareketlendirmektedir. Bu birim güneyde üç, kuzeyde dört pencere ile aydınlatılmıştır.

Şekil 4.36 : Haseki Sultan İmaretı mutfağı (Sümertaş, 2006, s.90; Sünnetçi, 2012).

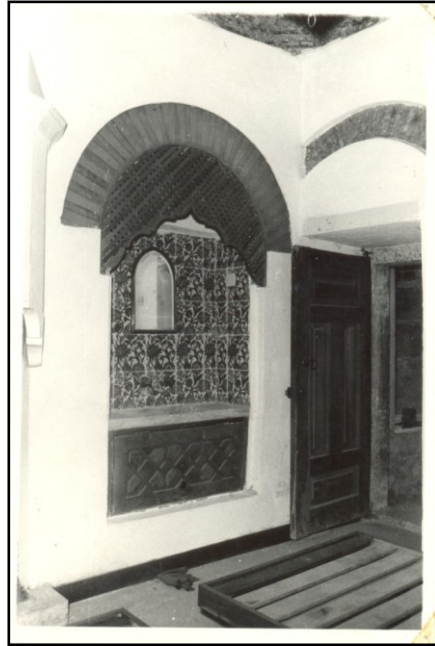
Şekil 4.37 : Haseki Sultan İmaretı mutfağı plan ve kesiti (Eriş, 1992, L.38).

Yapının kuzeybatı ve kuzeydoğu köşesinde, diğer bir tarifile mutfağın doğusunda ve batısında, yemekhanelerin bitiminde birer mekan daha bulunmaktadır. Bunlardan batıdaki hamurluk ya da fırın olduğu düşünülmektedir. Yemekhane zemininden yaklaşık 2.5 m yüksek olan bu odaya dokuz kagir basamakla çıkılmaktadır.

Doğudaki oda ise külliye'ye ait çeşmenin haziresidir (mutfağa ait su deposu da olabilir) ve boyutları daha küçüktür (**Şekil 4.34**) (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s. 13).

İmaretin kuzey cephesi, sekizgen kubbe kasnakları, sekizgen kesitli fenerleri ve dikdörtgen kesitli bacaları yontma küfeki taşından, diğer üç cephesi moloz taştan yapılmıştır. İçte ise yemekhanelerin kubbeleri taşıyan kemerlere kadar olan kısımları taş, buradan sonrası ise tuğla ile örtülüdür. Yapıdaki pencereler sivri kemerli ve altlı üstlü yapılmış olup, üst kat pencereleri alçı şebekelidir.

Yapının tezyinatı hakkında bir şey söylenemeyecek kadar onarımlara uğramıştır ve tezyinat varsa da izi kalmamış görünmektedir. Yapıya ait tek tezyinat giriş kapısında kalmıştır. İmaretin yapımına ait 1540 tarihli belgeden sadece kapının üzerinde bulunan aynada değil pencerelerin üzerinde bulunan kemer aynalarında da çini süslemeler var olduğu anlaşılmaktadır (**Şekil 4.38**). Bu çini panolardan sadece kapıdaki kitabe kalmıştır (BOA/TS.MA.d 3904, H.947/ 1540; Necipoğlu, 2005, s.271).

Şekil 4.38 : Haseki Sultan İmaret'i çini kaplamalı nişler, (VİBM, t.y).

Osmanlı mimarisindeki yeri: Havalandırma fenerleri ve farklı kotlarda ve farklı boyutlardaki kubbeleri ile oluşturulan cephedeki hareketlilik, Sinan tarafından verilmiş ilk örnek niteliğindedir (Cansever, 2005, s. 113, 115).

“İnsan ölçeğindeki revakların, üst profilinden itibaren, revak kubbelerinin arkasında, ikinci sıradaki fenerli, iri hacimli kubbelerin imaret mimarisine hakimiyeti, azamet ve zarafet

birlikteliğinin Sinan tarafından verilmiş ilk belirgin örneğidir. Haseki İmaretinde, imaret avlusunun üç tarafına iki farklı seviyede yerleştirilen bu etkileyici kubbeler silsilesi, Osmanlı mimarisindeki yeni bir oluşum olarak Sinan'ın başarılarını da müjdelir. (Şekil 4.39) (Cansever, 2005, s. 114)

Ayrıca kubbe ve havalandırma fenerleri imaretin mimarisine hakimdir ve yapıya dikeyde bir düzen katmaktadır ki bunu değişik seviyelerde kullanılan yatay silmeler dengelemektedir.

Şekil 4.39 : Haseki Sultan İmaret havalandırma fenerleri (Şehri Kartal, 2012).

İmaretteki eksiklikler ise yemekhanelerin loş bir atmosfere sahip olması, heybetli dış cephesinin aksine içeriye girildiğinde ferah bir avluya karşılaşılmaması ve avlunun yapıya oranla dar kalması, yemekhane birimlerinin mutfak ile kurulan tek ilişkisinin avlu yolu ile sağlanmış olması olarak gösterilmektedir (Şekil 4.40) (Akkan, 2009, s. 48-49).

Şekil 4.40 : Haseki Sultan İmaret avlusu (Akkan, 2009, s.169).

Onarımlar: 1917 yangınında külliyyeye ait diğer yapılarla birlikte hasar gören imaretin darüşşifa ile aynı sokağa bakan cephesinde zamanla gecekondulaşma

görülmüştür, ancak 1968 onarımlarında kaldırılmıştır (Şekil 4.41). Onarımlar sonrası Haseki Eğitim Vakfı'nın yemekhanesi olarak kullanılmıştır (Şekil 4.42). İmaretin de kurşun kaplı olduğu düşünülen kubbeleri 1968-70 onarımlarında kurşun taklidi şap ile kaplanmıştır (Kuran, 1974, s. 61). 2011 yılında başlayan restorasyon çalışması ise devam etmektedir.

Şekil 4.41 : Haseki Sultan İmareti dış cephesi (İAMFA, 1917 yangını sonrası) ve bu cepheye yapılan gecekondular (VİBM; 1968 onarım öncesi).

Şekil 4.42 : Haseki Sultan İmareti avlusu (İAMFA, 1968 onarım öncesi) ve mutfak Haseki Eğitim Vakfınca kullanımı (VİBM, 1968 onarım sonrası).

4.1.1.5 Haseki Sultan Darüşşifası

Konumu ve tarihi: Darüşşifanın adı *Tezkiret-ül Ebniye*, *Tezkiret-ül Bünyan* ve *Tuhfet-ül Mimarın*'de geçmektedir (Sönmez, 1988, s.36, 73, 90). Yapının adının 1540 tarihli vakfiyede geçmez iken ilk defa 1551 tarihli vakfiyede geçmesinden dolayı, 28-30 kişilik kadro ile 40—50 yataklık hasta birimine sahip olan darüşşifa binası, 1550-51 yılına tarihlenmektedir (VGMA; Ek A.1.2).

İmarete paralel olarak inşa edilen darüşşifaya, diğerlerinden farklı olarak Cevdet Paşa Caddesi'nden giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.43). İmaret ile darüşşifa arasında kalan dar geçit ile de külliye'nin diğer birimlerine bağlantı sağlanmıştır. Darüşşifa

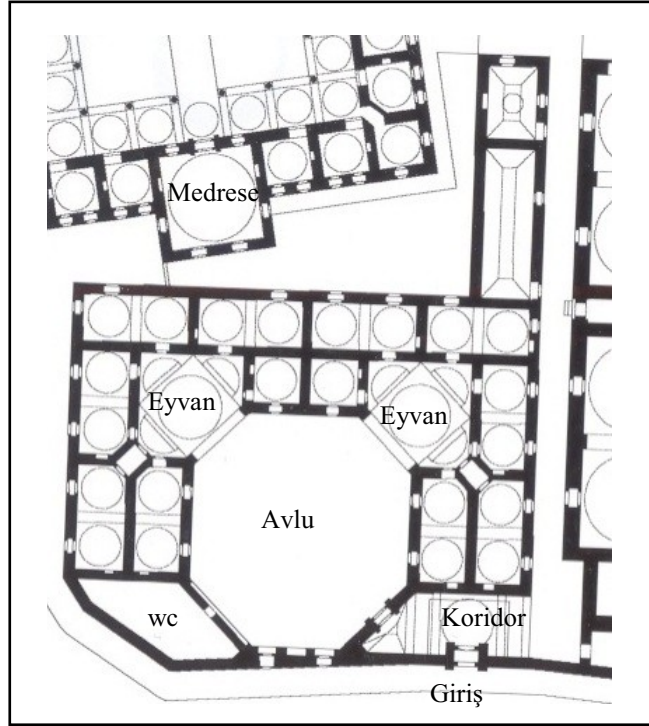
binası külliye'nin en özgün yapısı olması ve özellikle fazla büyük olmayan bir külliye'de başlı başına bir birim olarak yer alması açısından önem kazandığı düşünülmektedir (Doğan, 1997, s.372).

Şekil 4.43 : Haseki Sultan Külliyesi'nde darüşşifânın yeri (Günay, 2006, s.28).

Mimari: Külliye'nin kuzeydoğusunda yer alan ve 27 m x 34.8 m'lik bir alanı kaplayan darüşşifâ, dış görünüşü ile dikdörtgene yakın bir şekle sahip görünmekte ise de odaların güney yönünde yoğunlaştığı merkezi plan şemasına sahiptir. Beden duvarları yontma küfeki taşından yapılmış olan bu yapı, imaret ve medresesine kıyasla avlusu sekizgen, revaksız ancak eyvanlıdır. Yapı bu sekizgen avlunun beş kenarı etrafında bulunan kubbeli odalardan ve kuzeydeki üç kenarı etrafında bulunan giriş, wc ve sokak cephesinden oluşmaktadır (**Şekil 4.44**). Darüşşifâya, Cevdet Paşa Caddesi'nde bulunan kapıdan girilmektedir. Kemer beyaz ve pembe mermerden geçmeli olarak örülmüş ve birkaç sıra kaval silmeleri ile sınırlandırılmış olan taş kapıdan girişte kapı ile aynı aks üzerinde kubbe ve bunun yanlarında üç ayna tonozla örtülü koridorla karşılaşılmaktadır. Bu koridorda giriş kapısının tam karşısındaki duvarda onarım kitabesi bulunmaktadır. Bu koridorda doğu yönünde ilerlenmesi durumunda darüşşifâ ile imaret arasındaki geçide geçilmektedir. Batıya yönelilirse açılı yerleştirilmiş bir iç kapı ile avluya geçilmektedir.

Şekil 4.44 : Haseki Sultan Darüşşifası planı (Kuban, 2007, s. 264).

Caddeden girişten sonra çeşitli yönlerde açılan koridor ile karşılaşılması, bu koridordan imarete ulaşılması, avluya doğrudan girişin bulunmaması Göknil tarafından kadınlar için inşa edildiği yorumlamalarına neden olmuştur (Vogt-Göknil, 1987, s.13). Avlunun kuzey yönünde sadece pencere bulunması bu görüşü desteklemektedir (Akkan, 2009, s.50). Goodwin de hastanenin kadınlara özel olduğunu ve erkek doktorlar hariç hemşire çalışanların tamamının kadın olduğunu belirtmiştir. Girişin büyük kapıdan değil de yandaki bir kapıdan olmasının sebebini de ziyaretçi erkeklerin kadın hastaları görmemeleri için hemen sağa dönmek zorunda bırakılmasına bağlamaktadır (Goodwin, 1998, s.85). Fakat vakfiyesine bakılacak olursa kadınlara özel bir hastane olmadığı anlaşılabacaktır (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2).

Ana eksen 15.4 m x 15.2 m ölçülerinde olan ve yapının merkezini oluşturan avlunun zemini mermer kaplıdır. Avlunun doğu, batı ve güney kenarları üzerinde iki sıra halindeki odalar konumlanmıştır. Hiçbir odanın kapısı avluya doğrudan açılmamaktadır. Avluya açılan iki kapı vardır. Bunlardan biri avlunun kuzeybatısında bulunan giriş kapısı, diğeri ise kuzey doğusunda bulunan, helaların bulunduğu avluya giriş kapısıdır. Güneydoğu ve güneybatı yönünde ise kapı bulunmayıp, sivri kemerli

eyvan açıklıkları şeklindedirler ki bu eyvanlar Manisa'daki Hafsa Sultan Darüşşifası'nda da aynı maksatla bulunmaktadır⁶⁵ (Cantay, 1988, s.357). Avlunun duvar yükseklikleri uyum içinde olup tavan seviyesinde silmeler ile sınırlandırılmıştır ve bu silmeler eyvanların bulunduğu güneydoğu ve güneybatı köşelerde kaval silmeler ile yükseltilmiştir. Avlunun geri kalan kuzey, güney, doğu ve batı yönünde ise ikişer pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerden kuzeyde bulunan ikisi sokağa bakmaktadır, geri kalan altısı odaların penceresidir. Altta olanlar sivri kemerli alınlıklara sahip olan dikdörtgen, üsttekiler ise daha küçük ve alçı şebekeli kemerli pencerelerdir.

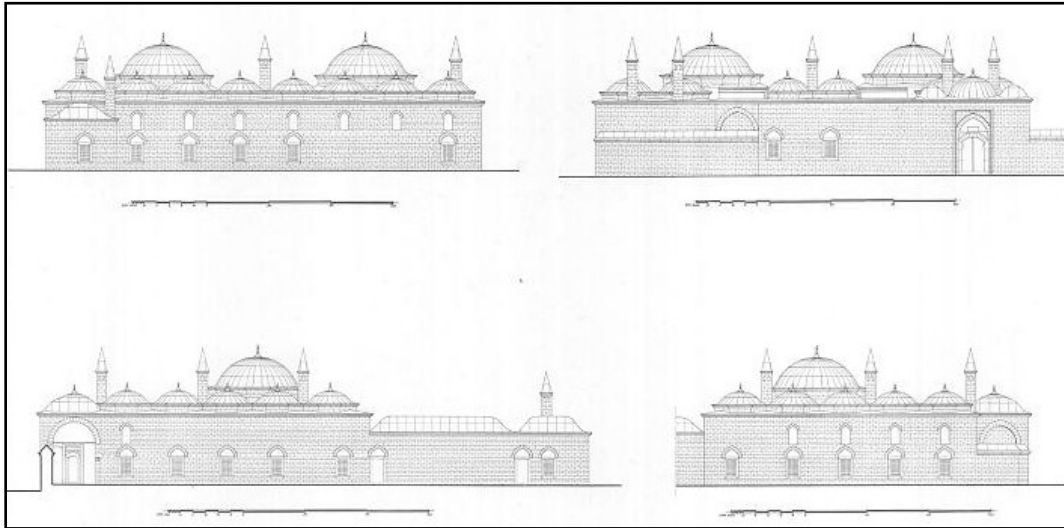
Darüşşifadaki avludan sonra yapıya hakim olan bir diğer mekan ise avlunun güney duvarının köşelerinde bulunan ve avluya bakan köşesi pahlanmış kare planlı eyvan şeklindeki birimlerdir. Pahlanmış olan cephesi sivri kemerle avluya açılan bu eyvan birimlerinin üstü 5.2m çapındaki kubbe ve bu kubbenin bindirildiği oluklu üç tromp ile örtülüdür. Bu oluklu trompların etekleri Türk üçgenleri içeren iki sıra mukarnaslar ile hareketlendirilmiş ve tromp kemerleri arası pandantifler ile doldurulmuştur. Darüşşifadaki tüm odalar doğuda ve batıda olmak üzere iki tarafta toplanmıştır. Yalnızca eyvanlara açılan çifte kubbeli 3.4 m x 3.5 m ölçülerinde dikdörtgen odaların hepsi sekizgen kasnaklı 3.4m çapında ve ortadan bir sivri kemer ile birbirine bağlanan iki kubbe ile örtülmüş olup, kubbeye geçiş pandantif ile sağlanmıştır.

Toplam on adet olan, her birinde bir ocak ve iki pencere bulunan çift kubbeli dikdörtgen odalardan sekizi yapının dış cephesini oluşturacak şekilde sıralanmışlardır. Bunlardan dördü yapının güney duvarı boyunca birbiri ardına, kısa kenarları ortak olacak şekilde sıralanmışlardır. İkişerden dört birim de yapının doğu ve batı duvarı üzerinde aynı şekilde sıralanmış olup bu sıradan sonra cephesi sekizgen avluya bakan ikinci sıra oda dizimi başlamaktadır. Avlunun doğu ve batısında birer adet olmak üzere iki adet çift kubbeli dikdörtgen oda, güneyde birer kubbeli iki kare oda bulunmaktadır. Avlunun güney köşelerinde eyvanlar, kuzeydoğuda merdivenle ulaşılan bir platforma yerleştirilmiş, sokağın dönüşüne göre şekillenen tuvalet, kuzeyde iki adet pencere ile doğrudan caddeye açılan duvar, kuzeybatıda ise giriş kapısı bulunmaktadır.

---

⁶⁵ Eyvanlar Anadolu Selçuklu döneminde ve Erken Osmanlı döneminde de darüşşifalarda farklı amaçlarla kullanılmıştır. Selçuklular bu eyvanları fonksiyonel mekanlar olarak etkin bir şekilde kullanılırken, Osmanlılar Haseki Hürrem Sultan Darüşşifası'nda da örneği görüldüğü gibi daima odalara geçişi sağlayan ara mekan olarak kullanmışlardır (Cantay, 1988, s.357).

Darüşşifanın dış cephelerinden kuzeyde bulunanı esas cephesini oluşturmaktadır (Şekil 4.45, sağ üst görünüş). Giriş kapısının bulunduğu bu cephe dıştan üç kademelidir. Her kademede birkaç dış sırası ile üstten sınırlandırılmıştır. En yüksek kademeden solunda iki adet pencere bulunmaktadır ki bunlar direkt avluya bakmaktadır. Diğer iki kademe ise tuvaleti içeren avluya ait olup sağırdır. Batı cephesi ise iki kademeye sahip olup yüksek olan cephesi beş adet pencereye sahiptir (Şekil 4.45, sol alt görünüş). Daha alçak olan kademeye sahip olan cephede ise kapı-pencere-kapı şeklinde sıralanmış ikişer adet kapı ve pencere bulunmaktadır. Doğu cephesi ise alt sırada beş, üst sırada dört pencereye sahiptir (Şekil 4.45, sağ alt görünüş). Güney cephesinde ise alt ve üstlü yedi pencere bulunmaktadır (Şekil 4.45, sol üst görünüş).

Şekil 4.45 : Haseki Sultan Darüşşifası görünüşleri (M.K, A.S.Ü, L 9, 1939).

Darüşşifadaki tüm pencereler ya bir sıra ya da iki sıra olarak tasarlanmıştır. Alt pencereler, demir parmaklıklı, sağır kemerlidir ve kemer aynaları mermerdendir. Üst pencereler sivri kemerli ve alçı şebekelidir. Yapıda kalem işi süslemeye rastlanmaz iken görsel olarak yüzey işçiliği kapının renkli kemerlerinde, kubbe etekleri mukarnalarında ve ocakların yaşmaklarında rastlanmaktadır.

Darüşşifanın batısında imaretin önündeki caddeye kadar uzanan bir koridor vardır. İki beşik tonozun örttüğü bu koridorun depo ve hizmet birimi olduğu düşünülmektedir (Kuran, 1974, s. 62).

Osmanlı mimarisindeki yeri: Sinan'ın darüşşifa planlaması için tek bir plan şemasına bağlı kalmadığı, hepsinde ayrı formlar denediği, medrese planı ile merkezi-

oktogonal planlarla değişiklikler yarattığı, bir hastane için önemli olan sağlam olarak günümüze kadar gelebilecek ve zamanla değişen ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde tasarladığı belirtilmektedir (Güreşsever, 1973, s. 102). Uludağ ve Güreşsever'in yorumlamalarına göre, bu darüşşifada plan olarak merkeziyet üslubu tercih edilmiş ve Edirne'deki II. Beyazid Darüşşifası'nın bir kubbenin etrafında altı oda dizilmiş olan planından ilham alarak, aynı amaca başka bir yoldan ulaşılmış ve sekizgen bir avlu etrafında bir duvarla ayrılmış birbirine bitişik iki birim halinde kurulmuştur. Her birimi oluşturan odalar bir merkeze (eyvana) açılmaktadır ve bu merkezden birimlerin her odasına doğrudan girilebilmektedir. Bu nedenle de merkezi işlev açısından inşa edilmiş olan ikinci Osmanlı müessesesi olarak görülmektedir (Güreşsever, 1973, s. 104; Uludağ, 1940, s.4).

Taşkıran ise bu fikre katılmamaktadır. Haseki Sultan Darüşşifası'nın Edirne'deki merkezi idare sistemi örneği simgeleyen II. Bayezid Darüşşifası'na örnek teşkil etmediğini belirtmektedir. Edirne'deki darüşşifanın merkezi kubbe etrafında altı kapılı – beş eyvanlı odaların dizilmesini sadece delilere hizmet eden doktorların hastalara kolay ulaşması ve kontrol edebilmesi için bir tedbir olarak kullanılmasına bağlamaktadır. Haseki Darüşşifası'nda ise kuzey – güney duvarının ortasından geçen simetri ekseninin yapıyı ikiye böldüğünü ama bunun Uludağ'ın belirttiğı gibi iki kanadın hastalarını ayrı ayrı kontrolüne bağlanamayacağını belirtmektedir (Taşkıran, 1972, s.144-145). Sinan'ın bu darüşşifası, Acem, Selçuklu'nun hac etkisi yaratan dört eyvanına ve erken Osmanlı'nın tek eyvanına karşılık ayrı stil ortaya koyduğunu, dar alana büyük hacimler sığdırılmak istenmiş olduğunu ve simetriyi bozmadan iki eyvan kullandığını, böylece binanın kolay kontrol edilebilir bir duruma getirildiğini belirtmektedir (Taşkıran, 1972, s. 252-253).

Cantay, darüşşifalar ile ilgili çalışmasında, Sinan'ın mekan çözümlemesini hastaya hizmet götürme fikri ile fonksiyonel mekan anlayışının bir arada ele alınmasına örnek olarak göstermektedir. Burada anlatılmak istenen, iş ergonomisini yani hastaya hizmette az personelle çabuk hizmet sunmayı dikkate alarak bu yapıyı planlamasıdır (Cantay, 1988, s.356).

Planlama açısından Osmanlı mimarisi değil de İran mimarisini andırdığı (Goodwin, 1993, s.31) ya da Roma dönemini andırdığı da düşünceler arasındadır (Sözen, 1988, s.83). Bu darüşşifa aynı zamanda, Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiğı darüşşifa birimini

içeren üç büyük külliyyeden – Haseki (1550), Süleymaniye (1555) ve Atik Valide (1583) – ilkidir (Güreşsever, 1973, s. 101).

Önceden de belirtildiği gibi bu darüşşifanın kadınlar için yaptırıldığı söylenmektedir (Günay, 2006, s.158). Bu yönüyle dünyanın ilk kadın hastanesi olarak görülmektedir (Çınar, 2003, s.15). İncelenen 1551 tarihli vakfiyesinde ise hastaların cinsiyeti hakkında kısıtlamalara rastlanmamıştır (VGMA; **Ek A.1.2**). Arşiv belgelerinden daha sonraki bir dönemlerde kadınlara özel hale getirildiği anlaşılmaktadır.

Kadınlara mahsus bir hastahane olmadığından muhtaç olan hasta kadınlar yatırılıp tedavi olunmak ve gebe kadınlara vaz-ı haml edinceye kadar bakılmak üzere Haseki'deki bimarhanenin hastahane haline konulması ve bir eczahane ile matbah ilave kılınması hakkında Meclis-i Vala kararıyla sadır olan irade-i seniye'yi mübelliğ Evkaf nazırına yazılan tezkire. (BOA/ C.SH. 13/650, H.1264/ 1847)

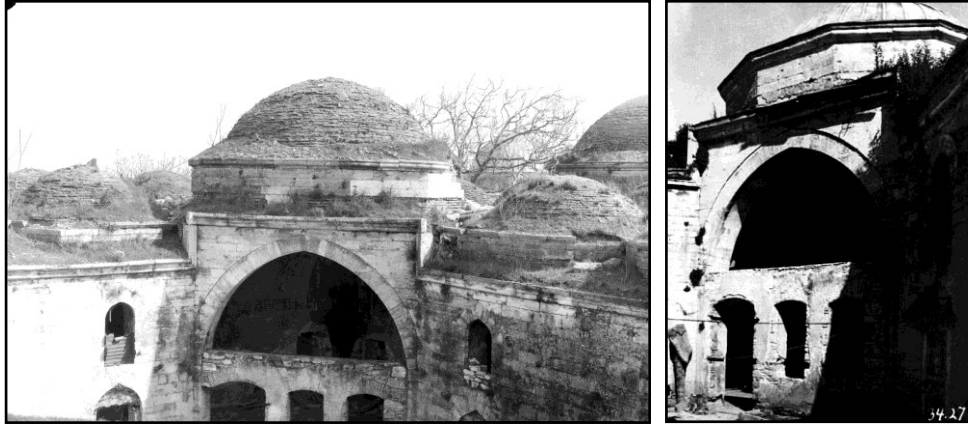
“Haseki Tevkifhanesi'nde kadınlara mahsus bir hastahane yapılması.” (BOA/ İ.DH. 598/41661, H.1286/1869).

Tarih boyunca ise Haseki Darüşşifası (1679), Haseki Sultan Darüşşifası (1801), Haseki Mecânin Müşâhedehânesi, Dârülcünun Bîmarhânesi, Haseki Zindanı (Tevkifhanesi), Acezehâne, Haseki Bimarhanesi (1844), Haseki Nisâ Hastanesi (1870), Hamidiye Nisa Hastanesi gibi adlar almıştır (Doğan, 1997, s. 372; Ünver, 1939, s.8; Güreşsever, 1973, s. 102-103).

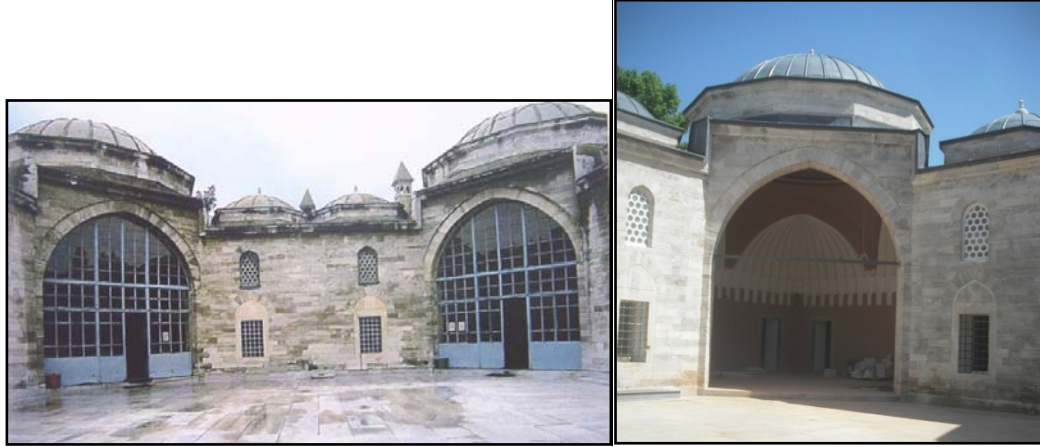
Onarımlar: Haseki Sultan Darüşşifası 1550-1884 yılları arasında ilk şekli, işlevi ve kadro sayısı ile aynı binasında hizmet verdikten sonra yakınlarına yeni hastane binasının yapımı ile 1884-1894 yılları arası iki bina birlikte çalışmış, daha sonra da yeni hastanenin gelişimi ile ek hizmet binası olarak Haseki Nisa Hastanesine bağlı kalmıştır (Taşkiran, 1972, s. 158).

Haseki Sultan Darüşşifasının kubbeleri 1894 depreminde çatlamış ve tahliye edilmiş, hastalar Darülaceze'de ayrılan kısma taşınmıştır. 1910 yıllarına kadar boş kalan darüşşifa onararak ‘Haseki Meccanın Müşâhedehanesi’ adını almıştır. 1917 yangınında hasar görmüştür (Güreşsever, 1973, s. 103-104). 1960 restorasyonlarına kadar poliklinik, dahiliye, tımarhane, kadınlar hastanesi gibi işlevlerde kullanılmıştır (**Şekil 4.46**). 1960lardaki restorasyonlarda kubbeler kurşun taklidi şap ile kaplanmıştır. Sekizgen avlunun döşemeleri beyaz mermer plaklarla değiştirilmiş ve eyvanların avluya bakan kemerleri camekanla kapatılmıştır (**Şekil 4.47**).

Onarımlardan sonra 1973 yılına kadar Haseki Hastanesi'nin dahiliye, kulak-burun-boğaz ve çocuk polikliniği olarak kullanılmıştır (Kuran, 1974, s. 62).

Şekil 4.46 : Haseki Sultan Darüşşifası, 1948 onarımı sırasında kapatılan eyvanları (Soldaki: İAMFA, t.y; Sağdaki: DAI-İST: KB 26158, t.y).

Şekil 4.47 : Haseki Sultan Darüşşifası, alüminyum doğrama ile kapatılan eyvanları (Akkan,2009, s.173) ve 2012 restorasyonu (Ebru Sünnetçi).

Ayrıca arşiv belgelerinden yola çıkarak Haseki Hastanesi'nde 1843 tarihinde fahişelerin de göz önünde tutulduğu ve bunların Edirnekapı Gureba Hastanesi'ne (Mihrumah Sultan Medresesi'nde açılan yere) nakledildiği⁶⁶, 1845 yılında Haseki'deki akıl hastası kadınların Süleymaniye Darüşşifası'nda inşa olunacak bir yere nakledilmesine karar verildiği⁶⁷ -ki buradan hastanenin hiçbir dönemde sadece akıl hastalarına tahsis edilmediği sonucu çıkmaktadır- 1847 tarihinde hasta ve fakir

⁶⁶“Haseki Sultan Kadın Darüşşifası'ndaki fahişelerin Edirnekapı'da hastahane ittihaz olunan medreseye nakledilmesine ve burasının nizam ve intizama raptı. g.tt” (BOA/C.SH. 28/1351, H.1259/1843).

⁶⁷ “Haseki Bimarhanesi'nden naklolunacak deli kadınlar için Süleymaniye Bimarhanesi'nde ayrı bir mahal inşa edilmesine ve memur ve hademeler tayin olunmasına dair takrir. g.tt” (BOA/ C.SH. 25/1234, H.1260/ 1845).

kadınların tedavisi için hastanenin onarımı, eczane ve mutfak ilave edildiği, yine bu tarihte kadınlara yönelik bir hastane bulunmamasından dolayı hasta ya da hamile kadınlar için hizmet verilmesine özen gösterildiği⁶⁸, 1868 yılında Haseki Zindanı adı verilen eski binada kadın tutukluların tedavisi için 40-50 yatak eklendiği, 1880 yılında hastanenin idaresinin Şehremanetine verildiği, tutuklu kadınlar için Mehterhanede inşa olunan Nisa Tevkifhanesine nakledildiği, bunlardan boşalan kısımda acizlere ve kimsesiz dul kadınlara verildiği, 1870 yılında yatak sayısının 80'i bulunduğu anlaşılmaktadır. 1884 yılında Dr. Kırıyako döneminde Haseki Caddesi'nde şimdiki hastanenin merkez binası yerinde Moralı Ali Bey'in iki katlı taş konağı satın alınmış ve hastanenin bir kısmı buraya taşınmıştır (Taşkiran, 1972; Güreşsever, 1973, s.103,104). Bu dönemden sonra darüşşifa ve ekleri ile birlikte yeni yapılan hastane binalarının kullanıldığı dönem başlamıştır (**Şekil 4.48**) ve bir süre sonra eski darüşşifa kullanılmaz olmuştur. Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar'ın verdiği ödenek ile 1946-48 yılları arasında Haseki Hürrem Sultan'ın yaptırdığı eski darüşşifa binası restore edilerek 1948 yılından sonra yeniden hizmete girmiştir (Kahya ve Erdemir, 2000, s.143-151).

Şekil 4.48 : Haseki Sultan Darüşşifası'nın meccanın müşahedehanesi olarak kullanımında büyütülen kısmı (Ünver, 1939, s.17).

⁶⁸ Daha önce de bahsi geçen belgedir (BOA/ C. SH. 13/650, H.1264/1847).

4.1.1.6 Haseki Sultan Çeşmesi, kervansaray ve dükkanlar

Çeşme: İmaret girişi ile sıbyan mektebi girişinin arasında kesme taştan bir çeşme yer almaktadır. Bu çeşmenin adı arşiv belgelerinde ‘Haseki Sultan Çeşmesi’ olarak geçmektedir (BOA/ EV.d. 14563, H.1268/1851). Ancak ilk yapım tarihi hakkında arşiv kaynağı yoktur. 1540 tarihli imaretin yapım aşamasını içeren belgede imarete ve sokaktan su kanalları yardımı ile su getirildiği bilgisi yer almaktadır⁶⁹ (BOA/TS.MA.d 3904, H.947/1540). Çeşme su sağlandığı bu dönemde yaptırılmış olabilir. Mermer kitabesine göre H.1180/1766’da onarım görmüştür (Çınar, 2003, s.26). Klasik tarzda dikdörtgen çerçeve içinde sivri kemer nişli çeşmenin ayna taşına, iki sütuna taşıttırılan yuvarlak kemerli kabartma işlenmiştir. Teknesinin bir kısmı yol seviyesinin altında kalmaktadır ve suyu akmamaktadır (Şekil 4.49).

Şekil 4.49 : Haseki Sultan Çeşmesi (Şehri Kartal, 2012).

Dükkanlar: Bugün hala Haseki Caddesi üzerinde, medresenin doğusunda ve sokağın karşısında bulunan bazı dükkanların Haseki Külliyesi’ne gelir getiren yapılar olduğu düşünülmektedir. Bu dükkanlar Osmanlı döneminde Avratpazarı olarak adlandırılan tonozlu birimlerdir (Şekil 4.50) (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s. 8).

---

⁶⁹ Haseki Külliyesi’nin tüm birimlerine de su sağlamak için su yolları inşa edilmiştir. “Haseki Sultan Tekkesi, Su Yolları, Cerrahpaşa Minaresi Kûlahı ve Kasımpaşa Mevlevihanesi ile defterde isimleri yazılı hayratin keşf ve tamirat masraf kayıtları.” (BOA/EV.d. 23434; H.1291/1874-75).

Şekil 4.50 : Haseki Sultan Medresesi duvarına bitişik bir dükkan
(Solda:VİBM, 1960; Sağda:Şehri Kartal, 2012).

Bu dükkanlardan başka külliye ait kervansarayın varlığından da bahsedilmektedir ancak vakfiyesi ve arşiv belgeleri bunu kanıtlamamaktadır. Bu kervansarayın varlığından ilk bahseden Gyllius “.....Arcadius sütunu yakınındaki diğer cami, kısa bir süre önce, görkemli bir kervansaray ile Türk ve Arap ilimlerinin öğretildiği okulla birlikte Sultan Süleyman’ın karısı tarafından yaptırıldı....” (1997, s.192) demektedir ise de daha sonraki dönemlere ait külliye yakınlarında kervansaray tanımlaması yoktur. Evliya Çelebi’nin (17.yy) hanlarını da sıraladığı seyahatnamesinde yerini belirtmeden Sinan yapısı olarak ‘Haseki Sultan Kervansarayı’nın varlığını bildirmektedir (Evliya Çelebi, 2003, s.280). Günümüz araştırmalarında ise Davutpaşa Limanı’nın Cerrahpaşa üzerinden Avrarpazarı’nda günümüze gelememiş olan Haseki Külliyesi Kervansarayı’na ve devamında da Aksaray’a bağlandığına dair bilgiler bulunmaktadır (Başer, 2002, s.54).

Değerlendirme

Bir bölgenin adlandırılmasında, o bölgeyi yapılandıran şahsiyetleri, bölgenin sakinleri tarafından sahiplenmesi önemli rol oynamıştır. Haseki bölgesinde de nitekim öyle olmuştur. Burada ilginç olan Bizans döneminden beri bu civardaki yer adlarının çoğunluğu kadınların oluşturmasıdır. Arkadios Forumu’nun Avrarpazarı’na, sütunun ise Avrat Taşı – Kız Taşı’na dönüşmesi, Fatih Sultan Mehmed döneminde dağlama yöntemi ile tedavi uygulayan Keyci Hatun’un kazancıyla bir mescid yaptırması, yine semtin sınırları içinde Selçuk Hatun Camisi bulunması ile Haseki Hürrem Sultan’ın bu semti seçmesi tesadüfün ötesinde

tutulmuştur⁷⁰ (Çınar, 2003, s.6). Bu külliyeinin yer seçimine ilk dikkat çeken Evliya Çelebi (17.yy) olmuştur. Seyahatnamesinde külliyeinin özelliklerini anlatırken

“Avratpazarında kıymetli bir camidir ki benzersizdir, ama başka camiler gibi büyük değildir. Bir minareli ve bir katlı aydınlık camidir. Bir imareti, aşevi, akıl hastalarının tedavi edildiği tımarhanesi, bir medresesi ve bir sıbyan mektebi ile mamur bir nurlu camidir. Padişah Süleyman Han’ın incelik ve zariflik tabiatlarındandır ki Haseki Sultan hayratını Avratpazarı’nda yaptırmıştır.” (Evliya Çelebi, 2003, s.123)

diyerek bu yerin bilinçli bir şekilde eşi tarafından seçildiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Peçevi’nin de “Avrat Pazarı’ndaki büyük cami, imaret, hastane, medrese ve daha başka hayratları heskesce tanınmaktadır. Haseki Sultan hayratının Avrat Pazarı’nda yapılmış olması, rahmetli padişahın mübarek yaradılışının inceliğini gösteren bir belirtidir.” (Peçevi, 1992, s.298) diyerek yapının yerinin bilinçli olarak seçildiğini belirtmesi Peirce tarafından bu caminin vermek istediği mesajın ‘hanedanın, kadın tebaa ile ilgilenmek’ olabileceği şeklinde yorumlanmasını sağlamıştır (Peirce, 1996, s.269).

Haseki Külliyesi’nin yapıldığı bölgenin 15.yy ikinci yarısındaki durumunu Vavassore İstanbul çiziminde, 16.yy ilk yarısındaki bilhassa Kanuni dönemindeki durumunu Lorichs panoramasında ve Matrakçı Nasuh gravüründe görmekteyiz. Bu görsellerde Avrat taşının (Arcadius Sütunu) henüz ayakta olduğu görülmektedir.

Külliyeinin yapımından kırk yıl önce, 1479 yılında Giovanni Andrea Vavassore tarafından çizilen ve 1520 yılında Venedik’te basılmış olan ‘İstanbul’ çiziminde Bizans zamanından kalma St. Lazaro (Studion) ve St. Andrea Kiliseleri (Hagios Andreas Manastırı, Koca Mustafa Paşa Cami) arasında yarı yıkılmış sütun görülmektedir (**Şekil 4.51**).

---

⁷⁰ Ayrıca bu bölge Haseki Hürrem Sultan’ın külliyesinin yapımından sonra da hanım sultan ya da devlet adamlarının eşleri gibi saraylı kadınlar tarafından yaptırılmış küçük cami ve mescidlerin bulunduğu bir bölgedir. Bu yapılardan biri Haseki Sultan’ın cariyelerinden olan Nevbahar Hatun’a aittir ve Haseki Külliyesi’nden artan malzemeler ile eski bir caminin yenilenmesi ile yapılmış ve kendi ismini vermiştir (Necipoğlu, 2005, s.274). Diğer örnekler İbrahim Paşa’nın karısı Muhsine Hatun’un Kumkapı’daki mescidi, Çivizade müftünün kızının Davutpaşa’da mescidi, Samatya’da Hamami Hatun’un Camisi, Davutpaşa’da Sultan Süleyman’ın kız kardeşi Şah Sultan’ın tekkesidir (Necipoğlu, 2005, s.537)

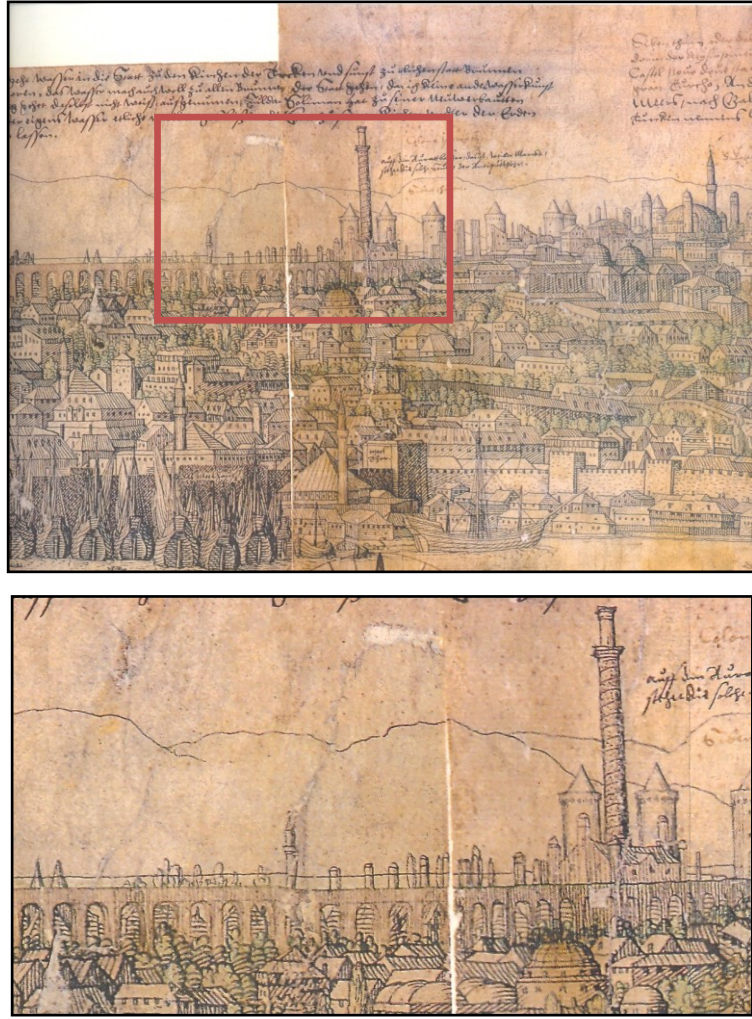
Şekil 4.51 : G.A.Vavassore 1479 İstanbul çiziminde Arcadius Sütunu çevresinde St.Andrea ve St.Lazaro kiliseleri (Fischer, 2009, s.58-59).

Matrakçı Nasuh'un minyatüründe ise Arcadius Sütunu ve kırmızı çiçekli yeşil ağaçlar arasında külliye'nin kurulduğu arazi'yi görmek mümkündür (Şekil 4.52). Bu bölgede çarşı şekline uygun olan yapıların çizilmiş olması külliye'nin kurulduğu dönemlerde de burada Avratpazarı'nda böyle bir pazar yerinin mevcudiyetine kanıtlık etmektedir (Taşkiran, 1972, s. 77-78).

Şekil 4.52 : Matrakçı Nasuh'un 'İstanbul' adlı minyatüründen, Haseki bölgesinde görülen yeşillik ve pazar alanı, 1537 (Necipoğlu, 2005, s.109).

Lorichs'in 1557-61 yılları arasında İstanbul'da kaldığı süre içinde yaptığı düşünülen panoramada Yedikule'nin önünde ve Valens Su Kemerlerinin arkasında bulunan Arcadius Sütunu yanında Haseki Sultan Külliyesi'ne ait olan caminin minaresi ve imaretin bacaları silüet'in çok gerisinde de kalsa panoramaya girebilmiştir (Şekil 4.53).

Şekil 4.53 : Lorichs'in 1559 İstanbul Panoraması'sından Yedikule önünde Arcadius Sütunu ve Haseki Sultan Külliyesi (Fischer, 2009, s.12-13).

Bu külliyenin yapıldığı yıllarda İstanbul'a gelen Gyllius ise külliye ile ilgili gördüklerini kaydetmiştir.

Yedinci tepede, başka bir çok cami arasında, özellikle göze çarpan mermer döşeli girişli ve bezeli mermer sütunlu dört cami gördüm. Doğu taraftaki üç camiden ikisinin girişinde altı sütun vardır, ...Arcadius sütunu yakınındaki diğer cami, kısa bir süre önce, görkemli bir kervansaray ile Türk ve Arap ilimlerinin öğretildiği okulla birlikte Sultan Süleyman'ın karısı tarafından yaptırıldı. Bu caminin içinde değişik türde altmıştan fazla sütun saydım. (Gyllius, 1997, s.192)

Fakat bu altmış sütun abartı mı külliyeyle ait diğer birimlerin toplam sütun sayısı mı anlaşılamamıştır.

Külliye yapım tarihi ile de dikkatleri çekmiş ve bu konulara açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Caminin başlandığı 1537-39 yılında Haseki Hürrem Sultan evli (1530?, 1534?), Şehzade Mehmed ve Mihrümah Sultan, Şehzade Selim'in annesi olarak

valide sultan adayı biridir ve külliyyeye banilik etmesi kölelikten eşliğe terfi edişini kutlar niteliktedir (Necipoğlu, 2005, s.271, 275, 276). Ayrıca külliyyenin yapımı, kızının Rüstem Paşa ile evlendiği (1539) ve oğlunun sancağa gittiği yılları (1542) kapsamaktadır. Külliyyenin yapımı Şehzade Mehmed'in ölümü (1543) ile duraklamış, araya 1543-48 yıllarında Şehzade Külliyesi girmiş, daha sonra 1549'da tekrar Haseki Külliyesi'ne darüşşifa ile devam edilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.276). Bu darüşşifa Haseki Hürrem Sultan'ın hastalara şefkatini, kendisinin de bir hasta sahibi olarak bakıcılık deneyimi olduğunu gösterir niteliktedir. Şehzade Cihangir'in hastalığı ve eşinin 1550'lerdeki hastalığında hep yanında olmuştur, bu darüşşifayı da hasta bakıcısı psikolojisi ile inşa ettirmiş olmalıdır (Necipoğlu, 2005, s. 273).

Külliyyenin inşa ediliş dönemi ve nedeni hakkında bir yorum da Kanuni döneminde İstanbul'da bulunmuş olan Dernschwam'dan gelmektedir. Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki külliyesini kendi parası ile yaptığını bildiren Dernschwam, günlüğünün ilgili kısmında "...Rus kadın (Hürrem), Süleyman tarafından azat edilmeden önce bir cami yaptırmayı ve cami mensuplarına bir vakıf tesis etmeyi düşünmüş. Ancak şeyhülislâm bunu uygun bulup fetva vermemiş. Bunun üzerine kadın kendi hesabına bir cami yaptırmış ve Yahudi mahallesinde de bir hamam yaptırarak gelirini camiye vakfetmiş." demektedir (1987, s.187-188). Altınay ise, Haseki Hürrem Sultan'ın kadınlar saltanatını başlatan kişi olarak eleştirdiği hayatı ile birlikte inşa faaliyetlerini de eleştirmiş, baniliğini politik nedenlere bağlamıştır (2000, s.54). Haseki Hürrem Sultan'ın hayır eserlerini, camilerini, darüşşifalarını cinayetlerinden sonraya koymaktadır ve Sultan Süleyman'ın bu inşalara servetler feda ettiğini belirtmiştir. Burada önemli olan Haseki Hürrem Sultan'ın cinayetlerini hayır eserleri ile örtmeye çalışır bir şekilde betimlenmesidir. Bu sonuca varmasındaki neden, Avratpazarı'ndaki külliyesini hayatının son senelerinde yaptırdığını düşünmesidir (Altınay, 2000, s.179). Aslında külliye Haseki Hürrem Sultan'ın sebep olduğu düşünülen cinayetlerden önce yaptırılmaya başlanmıştır.

Altınay ayrıca, Haseki Hürrem Sultan'ın camisinin inşasında çalışan acemoğlanlara verdiği pabuç parasını⁷¹ dönem olarak devletin şan şöhreti üzerine dökülen masum kanların, bozulan yeminlerin, katledilen şehzade ve vezirlerin olduğu bir dönemle

---

⁷¹Necipoğlu'nun çalışmasında Haseki Hürrem Sultan'ın pabuç parasını karşıladığına dair bilginin geçtiği kaynak olarak "Risâle-i Ayn-ı Ali Efendi, s.89" verilmektedir (Necipoğlu, 2005, s.179).

karşılaştırmış ve bu hayır işini de bir kötülüğü kapatmak için kullandığına dayandırmıştır (Altınay, 2000, s.51-52).

Külliyeye ait birimlerin bir bütün olarak tasarlanmaması, ayrı yapım tarihleri içermesi ve Mimar Sinan'ın mimarbaşılık mesleğine getirilmesi ile külliye'nin yaptırılmaya başlandığı tarihin çakışması gibi karmaşıklaşan veriler külliye'nin yapım tarihi ve mimarı hakkında getirilen yorumların bir o kadar karmaşık olmasına yol açmıştır. Vakfiyesinden ve de Sinan'ın mimarbaşı olduğu dönemden yola çıkacak olursak konu şu şekilde özetlenebilir.

Sinan 1529 yılında Viyana ve 1534 yılında Irakeyn seferlerine katılmıştır ve arada kalan yıllarda İstanbul'da kalmış ve birkaç mescid (1530-31 Üçbaş Mescidi, 1532-33 Kumkapı Muhsine Hatun Mescidi, 1533-34 Kasım Paşa Mescidi) inşa etmiştir. Dönemin mimarbaşı olan Acem Alisi'nin ölmesi ile Sinan mimarbaşı olmuştur. Sinan'ın mimar olması, daha önceki yeniçeriliği döneminde yaptığı köprüler ile İkinci Vezir Lütfi Paşa'nın dikkatini çekmiş olmasına ve açık kalan mimarlık mesleği için bu vezir tarafından tavsiye edilmesine bağlanmaktadır. 1538 Boğdan seferi dönüşünde ya da hemen öncesinde mimarbaşı olduğunda ilk külliyesi olan Haseki Sultan Külliyesi'nin yapımına başlamıştır (Kuran, 1986, s. 19, 21, 40).

Diğer bir olasılık ise Haseki Hürrem Sultan adına Acem Alisi'nin yapımına başladığı cami yarım kalmış ve Sinan tarafından tamamlanmıştır. Sinan'ın tamamladığı cami beğenilmiş, külliye'nin diğer birimleri de ona yaptırılmıştır ve Haseki Hürrem Sultan'ın desteği ile mimarbaşı olmuştur (Egli, 1954, s.58-61; Kuran, 1974, s.62-63). Külliye'nin imaret hariç tüm birimlerinin tezkirelerde geçmesi Sinan tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır (Sönmez, 1988). Yapıların inşa tarihine bakılacak olursa cami, medrese, mektep ve imaretin H.947/ 1540 tarihli vakfiyesinde adları geçmesine dayanarak bir külliye şeklinde yaptırılmak istendiği açıktır. Bu durumda 1537-40 tarihleri arasına yerleştirilen yapılardan ilk olarak 1537-39 yılında caminin yapıldığı inşa kitabesi olmamasına rağmen kabul edilmektedir. Caminin, kitabesine göre 1539-40 yılında yapılan medresenin ve kitabesi olmadığı için mimari özelliklerinin benzetmesinden yola çıkarak aynı dönemlerde yapıldığı düşünülen mektebin tarihlendirilmesi çoğu kaynakta uyum göstermektedir. İmaret ve darüşşifanın tarihi ise tutarlılık göstermemektedir. Vakfiyesinden de anlaşılabileceği gibi imaret külliye ile birlikte 1540 yılında tasarlanmış ve yapılmıştır (Taşkiran, 1972, s.43; Alioğlu ve Aydemir, 2011, s.13). Şehzade Mehmed'in ölümü ile külliye yarım

kalmış ve yaklaşık on iki yıl sonra darüşşifa eklenmiş ve bu ek yapı ile 1551 tarihli ikinci bir vakfiye hazırlanmıştır.

İmaretin de 1539-40 tarihinde yapılmış olması durumunda Kuran'ın çalışmalarında yer alan Sinan tarafından inşa edilmediği, kitabesine göre 1550 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilen imaretin yapıldığı yıllarda Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa Medresesini yapmakta olduğu, aynı zamanda Süleymaniye Külliyesine başladığı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi eseriyle meşgul olan Sinan yerine başka bir mimar atadığı düşüncesi (Kuran, 1986, s. 19, 21, 40; Kuran, 1974, s. 63) darüşşifa için geçerli olabilir ki her üç tezkirede de adının geçmesinden yola çıkacak olursak darüşşifanın da Sinan tarafından tasarlandığına şüphe yoktur⁷².

Ancak ilk vakfiyesinin hazırlandığı 1540'da henüz tasarımı ve büyüklüğüne karar verilmemiş, çalışan ve hasta sayısı belirlenmemiş olan darüşşifa, 1543'te Şehzade Mehmed'in vefatı ve 1550'lerde eşi Kanuni Sultan Süleyman'ın hastalanması nedeniyle hasta bakıcı psikolojisi ile külliye dahil edilmiş olabileceği gibi, ilk aşamada külliye ait birimler arasına alınmış, oğlunun ölümü ile hiç yapılamamış ve bu ancak 1550'de gerçekleşebilmiş de olabilir.

İlk aşamada külliye dahil edilmiş olması fikrini, yerine önceden karar verildiği ancak tasarlanmadığı ve aradan geçen 12 senede darüşşifa için ayrılmış olan bu arazinin, önceden yapılaşmış ve sık bir dokuya sahip olan bir çevrede boş kalabilmesine bağlamak gerekmektedir. Ayrıca yapıların vaziyet planına bakıldığında imaret ve darüşşifa arasında bir uyum olduğu görülmektedir. İmaretin avlusundan darüşşifaya açılan koridorun tasarımı yer verilmesi - simetriyi sağlama ya da o dönemde var olan bir sokağa çıkışı amaçlamış olma gibi ihtimaller göz ardı edilirse - darüşşifanın yapılacağı o yıllarda öngörüldüğünü ortaya koymaktadır (Alioğlu ve Aydemir, 2011, s. 13-14). Buradan darüşşifanın, 1540'ta başlanan ancak 1550'de tamamlanan imarete göre yine bu yıllardaki tasarım anlayışı ile Sinan tarafından simetrik olarak tasarlandığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

1550'de yapılan darüşşifanın 1539-40 yılında yapıldığı yönündeki düşünceler ise ilk olarak 1939 tarihli İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsünün '1539-1939, 400. yıl

---

⁷² Harvard Üniversitesi'nde Sanat ve Mimarlık Tarihçisi olan Prof. Dr. Gülru Necipoğlu ile mail yoluyla yapılan görüşmede (25.09.2012) imaretin yapım tarihinin kesin olarak 1540 olduğu, 1550 tarihinin darüşşifa için geçerli olduğu bilgisi alınmıştır. Verdiği bilgiler için Sayın Necipoğlu'na teşekkür ederim.

dönümü dolayısıyla Haseki Hastanesi' adı ile yapılan anma etkinliğinde ortaya atılmıştır. Vakfiyeler yanlış değerlendirilmek suretiyle bir hata yapılmış ve darüşşifanın 946/1539 yılında imaretin yanına inşa edildiği bilgisi 948/1540 tarihli vakfiyesine dayandırılarak verilmiştir (Ünver, 1939). Bu bilgi bir yıl sonra düzeltilmiş ve vakfiyelerin yanlış değerlendirildiği Hicri 948 tarihine ait bir vakfiyenin olmadığı, var olan Hicri 947 tarihli vakfiyesinde yer almadığı, ancak H.958/1551 vakfiyesinde bu darüşşifa, çalışanları, maaşları ve işleviyle birlikte verildiği Uludağ tarafından belirtilmiştir (1940, s.2-4). Bu düzeltmeye göre darüşşifanın 1550 yılında yapıldığı belirtilmesine rağmen yıllar sonraki çalışmalarda bile 1539 yılı yapım tarihi olarak verilebilmiştir (Güreşsever, 1973; Günay 2006).

Külliyeyi yapım tarihleri ve mimarı tartışmaları kadar ilginç kılan bir diğer unsur ise Kanuni'nin validesi Hafsa Sultan ve kızı Mihrümah Sultan için yaptırılan külliyelerde çift minareli tasarıma gidilmiş iken hasekisi Hürrem Sultan için yaptırılan camide çift minareye yer verilmemesidir. Gerçekten de Sultan Süleyman'ın validesinin Manisa'daki külliyesinin Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinden önce ve kızının Üsküdar'daki külliyesinin ise Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinden sonra yaptırılmasına rağmen diğer ikisi çift minareli tasarlanmış, yapım tarihi olarak bu iki külliyenin arasında kalan Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinde ise tek minareli bir tasarıma gidilmiştir. Bu durum Peirce tarafından şöyle açıklanmaktadır. "Caminin sadeliği, kuşkusuz Hürrem'in hüküm süren padişahın kanından gelmemesinin yansımasıdır.". Minare bakımından camisi ikinci planda kalsa de külliyeyle bağlı bulunan yapıların ölçeği ve sayısıyla önem kazanmıştır (Peirce, 1996, s.269).

Külliyenin yerleşiminde göze çarpan dağınıklık da bazı yorumlamaları gerektirmiştir. Bu külliye, kendinden önce yapılmış olan İstanbul Fatih – Gebze Çoban Mustafa Paşa külliyesi gibi merkezi planlamaya, Edirne – Amasya II. Bayezid külliyelerinde olduğu gibi dik açılı, üçlü yerleşim sistemine ya da İnegöl İshak Paşa – Afyon Gedik Ahmed Paşa külliyelerinde olduğu gibi uyumlu geometrik düzenlemeye gidilmemiştir. Bunun nedeni külliyenin bir bütün halinde tasarlanmamasına, ayrı ayrı düşünüldüğüne, binalar arasında mimari ilişki aranmamasına, yola bağlı kalınarak sokağın iki yanına dağılan bir yerleşim düzenine gidilmesine bağlanmaktadır (Kuran, 1986, s.43). Külliyenin cami, medrese, mektep ve imaretinin 1537-1540 yıllarında tamamlandığı, darüşşifanın 1550 yılında

eklendiği düşünülduğünde ise iki aşamalı bir tasarım süreci geçirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ilk aşamada yer alan birimlerin bir araya toplanmadan asimetrik tasarlanmaları sorgulanması gereken bir konudur. Bu, mimarbaşı olmadan önce en az sekiz yıl deneyimi bulunan Sinan'ın acemiliğine bağlanamayacak bir durumdur ve var olan bir çevreye yerleşmesine, Bursa Külliyesi'nde olduğu gibi erken Osmanlı mimarisindeki topoğrafya ile uyumlu organik düzenlenmesine bağlanmaktadır. Üsküdar Mihrümah Sultan ve Saraçhane Şehzade Mehmed külliyelerinde de organik şemaya başvurusu Sinan'ın 1540'lı yıllarda külliye planlamasında bu tutumu seçtiğini, Süleymaniye ve Edirne Selimiye külliyelerinde olduğu gibi 1550'lerde simetrik tasarımlara başvurduğu anlaşılmaktadır (Kuran, 1986, s.43; Kuran, 1988, s.167, 171). Bu durumda Haseki Külliyesi'ndeki asimetrik tutum hem arazi şartları hem de Sinan'ın bilinçli tutumundan kaynaklanmaktadır.

Haseki Sultan Külliyesi birimleri mimari açıdan ele alındığında Osmanlı Klasik Mimarisi'ne yenilik getirmeyen yapılar olarak görülmektedir. Sinan'ın ilk kagir kubbeli camisi olan Haseki Sultan Cami, yuvarlak kasnaklı kubbesi, almalı taş-tuğla duvarları, dilimli tromplarıyla Gebze Çoban Mustafa Paşa Cami'nin bir benzeridir. Mimar Sinan Gebze Çoban Mustafa Paşa Cami'ni pek beğenmiş olmalıdır ki bu camilerden daha sonra yapılan Haseki Cami'de bu camiye örnek olarak onun bir benzerini İstanbul'a taşımak istemiştir (Kuran, 1988, s. 179). Tek kubbeli, ve beş revak gözlü tüm Sinan camileri örtü sistemi bakımından birbirine benzemektedir. Hepsinin kubbeleri tuğladan örülmüş ve üstleri kurşun kaplanmıştır. Etekleri kalın kasnakla çevrelenerek köşelerde payanda kemerlerle desteklenen kasnaklarda ise tek değişiklik pencere sayılarıdır ki Haseki Cami'nin kubbe kasnağında sekiz pencere bulunmaktadır (Kuran, 1988, s. 196).

U plan tipine sahip olan medresesi ise İshak Paşa Medresesi ve Amasya – Edirne II. Bayezid medreselerinin bir benzeridir. Burada mimarbaşılığının ilk yıllarında kendi kişiliğini oluşturacak davranışlardan kaçınacak şekilde temkinli davranmış olduğu ve henüz deneyimi olmadığı konularda alışlagelmiş kalıbın dışına çıkmadığı görülmektedir. Mektep gibi küçük yapılarda ise kendi seçimini ortaya koyabilmiştir. Bahsi geçen Haseki Sultan Mektebi, çift birimli model getirmiş olması nedeniyle Osmanlı Mimarisi'nde önemli bir yere oturtulmaktadır. 15.yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkan ve ilk Bursa Sitti Sultan Mektebi'nde de görülen kubbelerle örtülmüş biri kapalı diğeri eyvanlı iki birim uygulaması Sinan tarafından Haseki Sultan

Mektebi'nde de kullanılmıştır. Fakat burada sakıflı bir uygulamaya gidildiği için ikinci birim eyvan şeklinde değil etrafı açık bir hayat şeklinde tasarlanmıştır. Bu binada ahşaba yoğun bir şekilde yer vermesi ise mimarlık mesleğine marangozluk ile başlamış olmasına bağlanmıştır (Kuran, 1986, s.43, 45).

Haseki Hürrem Sultan'ı halka görünür kılan ve statüsünü ilan eden bu külliye, kendi döneminde yapılmış İstanbul'daki külliyele arasında bu kadar çok işlevi bir arada barındıran üçüncü büyük külliye (Ertuğ, 1986, s.109). Ayrıca bir sultanın hasekisi olarak, eşi hayattayken İstanbul'da yapılmış ilk ve tek cariyeye yapısıdır. Bu nedenle Haseki Hürrem Sultan'a verilen hayır işlerindeki ayrıcalık padişah kanından gelmeyen bir kadın için verilmiş olan tarihte benzeri bulunmayan bir ayrıcalıktır. (Peirce, 1996, s.273). Genelde valideler oğlu ile birlikte gittikleri taşrada küçük külliyele yaptırmışlardır. Haseki Hürrem Sultan ise birden çok oğlu olmasına rağmen başkenti terk etmemiş ve ilk defa başkentte kendi adına külliye yaptırmış olan cariyeye sıfatını hak etmiştir. Bu külliye bir ilk olmasına rağmen camisi kendinden önceki saraylı kadın yapılarına uygun olarak merkezi kubbeli ve tek minarelidir (Necipoğlu, 2005, s.269). Fakat Haseki Hürrem Sultan'ın bu hayır eserini sıradanlaştıran merkezi kubbeli ve tek minareli camisine değil, ona ayrıcalık katan geniş ölçekli bir külliye olmasına bakılmalıdır. Çevrede küçük mescidler ya da külliyele bağımsız tekil yapılar şeklinde padişah kızı, eşi ya da dayesi yapıları bulunsa da Haseki Külliyesi birçok önemli yapıları bir arada bulunduran bir komplekstir. Bu yönü ile kızı Mihrümah, gelini Nurbanu ve torunları Şah Sultan-İsmihan Sultan da dahil olmak üzere birçok hanedan kadınının İstanbul'da yaptırdığı külliyele banilik etmesinde öncülük etmiştir.

4.1.2 Haseki Hamamı (Bahçekapı-İstanbul)

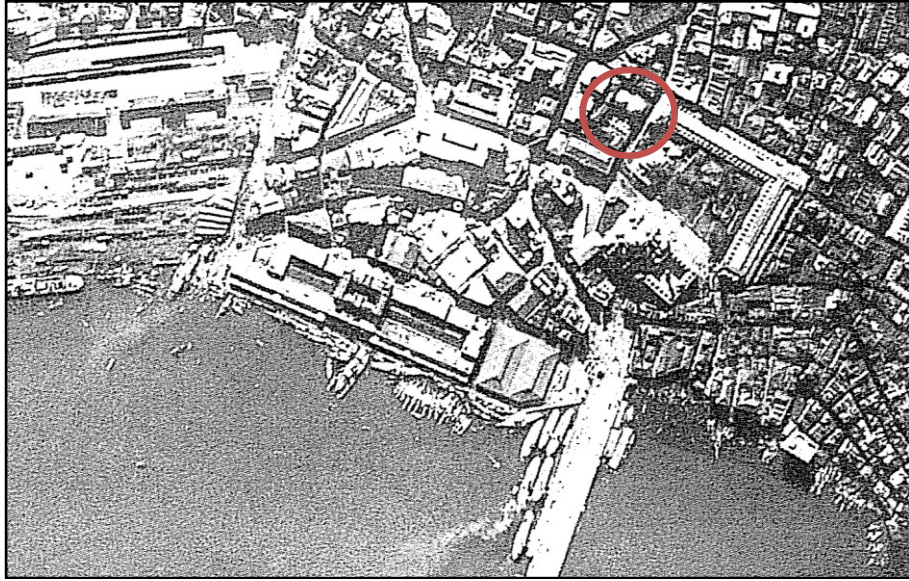
Bahçekapı bölgesinin mimari gelişimi: Haseki Hamamı'nın yer aldığı Eminönü semti yoğun nüfuslu ve ticaret ağırlıklı bir bölgedir. Fetihten önce ve sonra da çarşısı olan canlı bir semt olmuştur. Bizans döneminde '*Neorion*' adından da anlaşılacağı üzere Bahçekapı bölgesinde liman, antrepo ve gümrük anbarları yer almıştır. Gyllius (16.yy ortası), Gerlach (16.yy ikinci yarısı), Leunclavius (16.yy sonu), Sanderson (16.yy sonu), Pietro della Vallé (17.yy başı), Evliya Çelebi (17.yy) gibi seyyahların belirttiğine göre Yeni Cami'nin bulunduğu yerde 'Yahudi (Çıftı) Kapısı' bulunmaktadır (Eyice, 1997, s.369; Kömürciyan, 1988, s.517). Buradan hamamın

bulunduğu bölgenin Bizans döneminde Yahudilerin yaşadığı bir mahalle olduğu, bu bölgede bulunan İbrani Kapısı anlamına gelen sur kapısının Latince '*Porta Hebraica*' olarak adlandırılmasından anlaşılmaktadır (Thys-Şenocak, 2009, s. 215).

Bahçekapı civarındaki Yahudi yerleşkeleri nedeniyle '*Porta degli Ebrei, Porta della Giudecca*' adlarıyla da anılan, sura tutturulmuş demir halkaları olan bu kapı (Müller-Wiener, 2002, s.165), fetihten sonra 'Yahudi (Çıfit) Kapısı' olarak anılmış, kentin nüfusunu canlandırmak için gayrimüslimler kente getirilip bu bölgelere yerleştirilmiştir. Edirne'de bulunan Karait Yahudi cemaatinden 125 hane ve diğer bölgelerdeki Yahudi cemaatinden 40 hane Eminönü bölgesine yerleştirilmiştir (Thys-Şenocak, 2009, s. 215-216). Evliya Çelebi (2003), Seyahatnamesi'nde bu bölgenin 'Şehid Kuyusu' olarak bilindiğini, Yahudiler oturduğu için 'Çufud Kapısı' olarak değiştirildiğini, bu kapı ile Balıkpazarı'ndaki kapı arasında birçok Yahudi'nin yaşadığını belirtmektedir. Eremya Çelebi'nin (17.yy) söyleminde de bu bölgede yüz kadar Yahudi evi ve bir de çarşısı bulunmaktadır (Kömürçiyan, 1988, s.517). Bölgenin Bizans döneminde kendi atalarına verilmiş bir hak olduğunu iddia eden Karait Yahudileri 17.yy'a kadar bu bölgede yaşamışlardır (Kömürçiyan, 1988, s.517). Bu yüzyılda ise, Safiye Sultan'ın Eminönü Yeni Cami inşaatı için buradaki Yahudi hanelerini istimlak ettiği ve bu bölgede bulunan bir kilise ile sinagogu yıktırdığı bilinmektedir (Selaniki, 1989, s. 723, 849-851). Yeni Cami'nin Hadice Turhan Sultan tarafından tamamlanması ile bölge gayrimüslim kesimden arındırılmış, Yahudiler hanelerinin değerleri verilerek Hasköy gibi başka bölgelere gönderilmiş ve vergiden muaf tutulmuştur (Thys-Şenocak, 2009, s. 217-218; Kömürçiyan, 1988, s.517). Bizans döneminde şehrin sekizinci kapısı olarak kullanılan Yahudi Kapısı günümüze Osmanlı dönemindeki kullanımı ile 'Bahçekapı' olarak gelmiştir ve Saray'a yakınlığı ile bu adı almıştır (Kömürçiyan, 1988, s.14). Bu bölge aynı zamanda Mekke'ye gönderilen armağanların Haremeyn'e yolculuğu sırasında Üsküdar'a aktarıldığı noktadır (Müller-Wiener, 2002, s.165).

Konumu: Haseki Hamamı, Eminönü'nde, Yeni Cami Külliyesi'nin arkasında, şimdiki Vakıfbank'ın yerinde, Yeni Cami Caddesi, Vakıf Han ve Celal Bey Sokak ile çevrili arazide konumlanmaktadır. Hadice Turhan Sultan'ın türbesi ve Mısır

Çarşısı'nın Ketenciler kolunun (uzun kol) Yeni Cami Caddesi'ne açılan Haseki Kapısı⁷³,nın tam karşısında yer almıştır (Şekil 4.54).

Şekil 4.54 : Haseki Hamamı ve çevresi, 1917 (Müller - Wiener, 2002, s. 51).

Tarihi ve Mimarı: *Tezkiret-ül Ebniye*, *Tezkiret-ül Bünyan* ve *Adsız Risale*'de (bab 13/7) adı 'Haseki Sultan Hamamı' olarak geçmektedir ve Yahudiler içinde bulunduğu belirtilmiştir (Sönmez, 1988, s.39, 76, 99).

Haseki Hürrem Sultan'ın H.947/1540 ve H.958/1551 tarihli vakfiyelerinin ikisinde de bu hamamın adı geçmektedir. 1540 tarihli vakfiyesinde hamamın adının geçtiği paragraf şöyledir.

Bir birine muttasıl iki hamamın tamamı da bir evkaf cümlesinden olup bunlar İstanbul suru kapılarından Yahudi kapısı civarında Karaca Paşa mahallesinde kâin Yasef oğlu Munahim oğulları Yasef ve Furuşeni ve Şbetanyeden satın alınmış olan arsa üzerine bina edilmiştir, bu hamamlardan birisi erkekler diğeri kadınlara mahsusdur, bunların yanı başında yirmi bir dükkân ve üç ev mevcuttur. (Vakfiye 1540; VGMA; Ek A.1.1)

1551 tarihli vakfiyesinde de hamamın yanibaşında bulunan ev sayısı hariç hemen hemen aynı anlatım kullanılmıştır.

---

⁷³ Mısır Çarşısı'nın bu kapısına Haseki Kapısı denilmesinin nedeni kapının karşısında bulunan Haseki Hürrem Sultan Hamamı'ndan kaynaklanıyor olabilir. Süheyl Ünver'in İstanbul Risaleleri'nde bu kapıya 'Valde Kapısı' denildiği ve üzerindeki odalarda Valde [Valide] ilk mektebinin bulunduğu belirtilmiştir (Ünver, 1995, s. 147). Bu açıdan bakarsak bu kapı Haseki Hürrem Sultan'ın değil, Hadice Turhan Sultan'ın adını almıştır. Doğan Kuban bu kapıyı 'Ketenciler Kapısı' olarak tanımlamıştır (2005, s. 244).

İstanbul mahallelerinden Karaca Paşa Mahallesinde Yahudi kapısı civarında kain birbirine muttasıl çifte hamamın tamamı ki, biri kadınlara, biri de erkeklere mahsustur ve Yasef oğlu Menahim'in oğulları Yasef, Mezoşti ve Şabatay'dan satın alınan arsa üzerine kurulmuştur. Bu hamamın yanı başında yirmi bir dükkân ve yedi ev vardır. (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2)

Tezkirelerde adının geçmesinden de anlaşılacağı gibi Mimar Sinan yapısıdır. Vakfiyesinden anlaşıldığı üzere Haseki Hürrem Sultan tarafından vakıf eserlerine gelir getirmesi için, satın alınmış bir arazi üzerine yapılmıştır.

Şen, bu hamamın yapım tarihi için, 15-17.yy İstanbul hamamlarında işlev değişiklikleri ile ilgili tez çalışmasında, kaynak belirtmeden 1551 yılını vermiştir. Avratpazarı'ndaki Haseki Külliyesi'ne Haseki Darüşşifası eklenmesi ile hazırlanan H.958/1551 tarihli ikinci vakfiyesi kaynak olarak kullanılmış olmalıdır (Şen, 2008, s. 32, 46). Kuban ise Eminönü Meydanı gelişimini anlatırken Haseki Hamamı'na da yer vermiş ve yapım-yıkım dönemlerine değinmiştir. Fatih dönemi eserlerinden olan Tahtakale Hamamı'nın karşısına 1560'ların başında Rüstem Paşa Cami'nin yapıldığını belirtmiş, hamamın ise 1560'tan sonra yapıldığını ve 1904 yılında yıkıldığını bildirmiştir (Kuban, 2005, s.240-241). Haseki Hürrem Sultan'ın 1540 tarihli vakfiyesinde adının geçmesi bu hamamın Rüstem Paşa Cami'den önce yapıldığını göstermektedir, ayrıca Haseki Hürrem Sultan 1558 yılında öldüğü için belirtilen 1560'lı tarihlerde yaptırmış olması olanaksızdır. Daha sonra onarımlarda değinileceği üzere yıkım tarihi ise 1904 değil, 1920'dir (BOA/DH. UMVM. d. 101/33, H.1338/ 1920, v.1-25).

Kendisi ayakta olmadığı için kitabesi de bulunmayan yapının yapım tarihini saptayabilmek için vakfiyelerini göz önünde bulundurarak değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Haseki Hamamı'nın adının H.947/1540 ve H.958/1551 tarihli iki vakfiyesinde de geçmesi, 1539-1540'ta, Avratpazarı'ndaki Haseki Sultan Külliyesi'nin inşası ile eş zamanlı yaptırıldığını düşündürmektedir. Ayrıca Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a 1535 Irakayn seferindeyken yazdığı mektubunda "hamamdan ötürü bize hayırlı haberler göndermişsiniz, hüküm göndermişsiniz" demesi (Uluçay, 2001, s.54-57; **Ek A.2.3**), bahsettiği hamamın Bahçekapı'da yaptırdığı hamam olma ihtimalini doğurmaktadır. Eğer bu ihtimal doğru ise sultanın seferden döndüğü 1536 yılı ile ilk vakfiyesinin hazırlandığı 1540 yılları arasında yaptırılmış olmalıdır. Buradan da Ayasofya'daki Haseki Hürrem Sultan Hamamı'ndan önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ayasofya Hamamı

yapıldıktan sonra, daha geç tarihli olan bu hamama ‘Yeni Hamam’, Bahçekapı’daki hamama ise ‘Eski Hamam’ denilmeye başlanmıştır (TS.MA.d. 4575, H.965/1557; Taşkiran, 1972, s.187-188). Bahçekapı’daki bu hamam belki de Avratpazarı’ndaki camiden (1537-40) de önce başlanmıştır⁷⁴. Ankara’daki caminin daha küçük ölçekli olması göz önünde tutulduğunda, Avratpazarı’ndaki camiden önce, Bahçekapı’daki hamam ile birlikte 1536 yılında başlanmış olma ihtimali de oluşmaktadır.

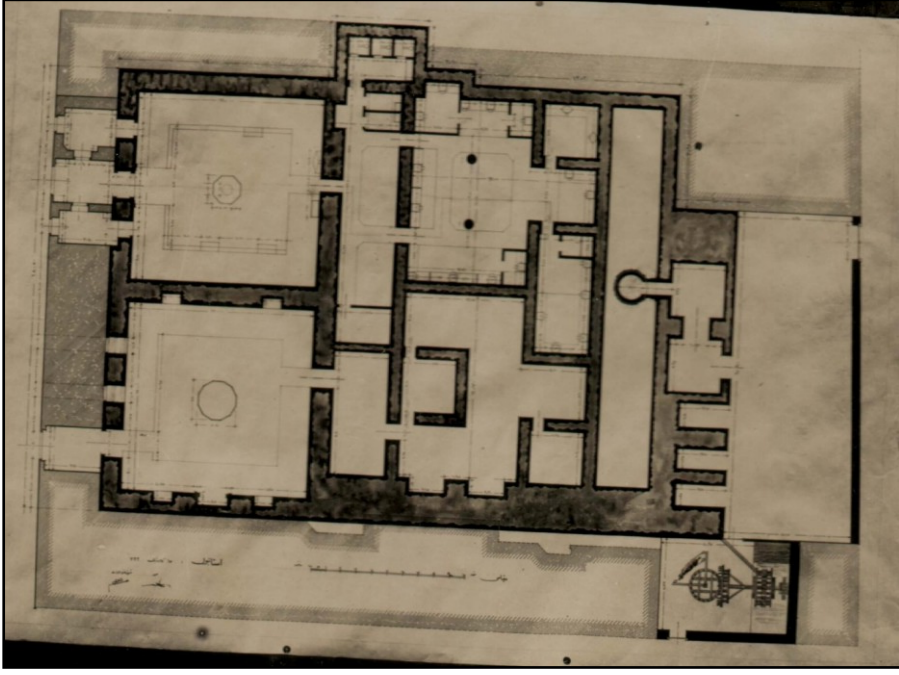
Mimari: Bugün mevcut olmayan hamama yönelik mimari anlamda açıklamalar Şen’in 15. ve 17.yy İstanbul hamamlarında işlev değişikliğini inceleyen tez çalışmasında, Ertuğrul’un İstanbul’daki Sinan hamamlarını inceleyen tez çalışmasında, Haskan’ın ‘İstanbul Hamamları’ adlı kitabında, Glück’ün ‘*The Bäder Konstantinopels*’ adlı çalışmasında ve Eyice’nin Haseki Hamamı ile ilgili makalesinde rastlanmaktadır. Araştırmalar sonucu görsel olarak biri Zühtü Başer (t.y), diğerleri Glück (1916-17) tarafından ve Asar-ı Atika Encümeni (1939) tarafından çizilmiş üç farklı plan, Glück tarafından çizilmiş kesit, iki adet iç görünüş, birkaç İstanbul Panaroması’ndan hamama ait olması muhtemel görünüş, II. Bayezid’in Suyolları Haritası’nda⁷⁵ bulunan, minyatür tekniğiyle yapılmış bir görünüş, İstanbul haritalarında yer verilmiş üç vaziyet planı ve iki adet fotoğrafa ulaşılmış ve mimari değerlendirmeler bu veriler üzerinden yapılabilmektedir.

Eldeki tüm görsel verilerde yanyana, aynı büyüklükte, iki merkezi kubbeli kütle bulunmakta ve Haseki Hürrem Sultan vakfiyelerindeki çifte hamam özelliğini doğrulamaktadır. Diğer taraftan eldeki üç plan birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Bu üç plan içerisinde Asar-ı Atika Encümeni tarafından çizilmiş olan çizimler yapının planını ve tavan izdüşümünü içermek üzere iki adettir ve eldeki tüm planlar içerisinde en ayrıntılı ve ölçeklisidir (Şekil 4.55; Şekil 4.56).

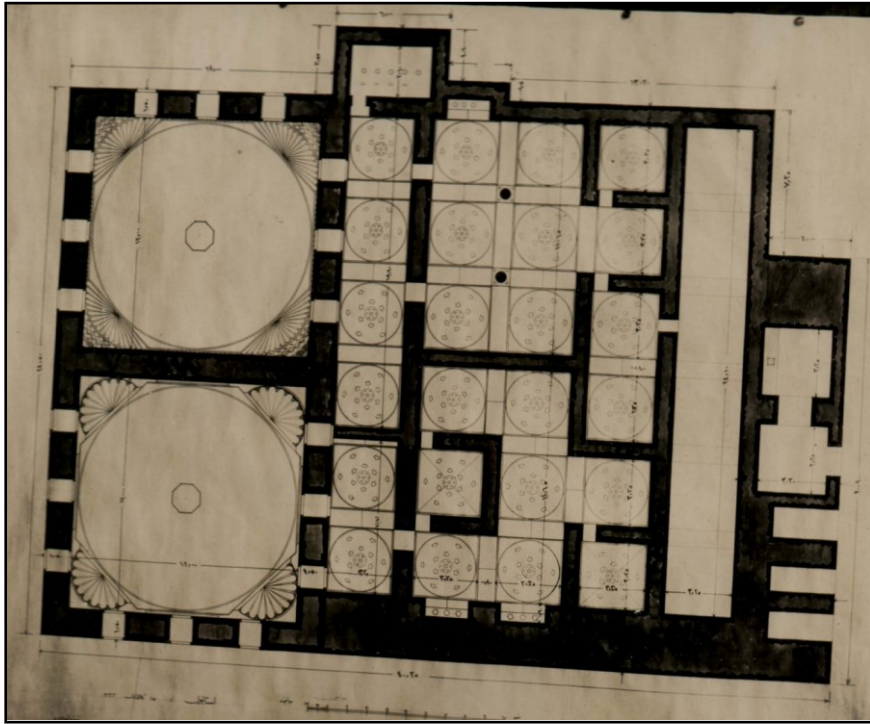
---

⁷⁴ 1535 tarihli mektupta bahsedilen hamamın, Haseki Hürrem Sultan’ın 1530’ların başında Topkapı Sarayı’na taşındığı düşünüldüğünde, Harem’in nüfusunun artması ile ihtiyaç duyulan bir hamam olma ihtimali akla gelmektedir. Sinan tezirelerinde de Tıpkapı Sarayı’na üç hamam yapıldığının belirtilmesi unutulmamalıdır.

⁷⁵ Harita, III. Selim döneminde, 1826’dan önceki bir tarihte, Mühendishane-i Berri-i Hümayun’un ilk mezunlarından Seyyid Hasan tarafından yapılmıştır (Ünver, 1995, c.1, s. 125-126, 146-150).

Şekil 4.55 : Haseki Hamamı planı, Asar-ı Atika Encümeni Rölövesi, (İrfan Dağdelen Özel Arşivi, dosya kayıt tarihi: 1939).

Şekil 4.56 : Haseki Hamamı üst örtü planı, Asar-ı Atika Encümeni rölövesi, (İrfan Dağdelen Özel Arşivi, dosya kayıt tarihi:1939).

Asarı Atika Encümeni'ne ait plana göre erkekler bölümünde cephenin ortasında bulunan kapıdan girişte karşılaşılan küçük mekanda bulunan üç kapıdan karşıdaki hamamın soyunmalığına, iki yandaki ise kendisinden daha küçük ve birbirlerinden

farklı ölçülerde olan iki ayrı mekana girişi sağlamaktadır. Soldaki diğerine göre daha dar olan bu yan hacimler karşılıklı iki pencere ile hem sokağa hem de hamamın soyunmalık birimine bakmaktadır. Giriş revakına da benzemeyen bu üç birimin ne amaçlı olduğu anlaşılamamıştır.

Bu mekanları geçtikten sonra karşılaşılan mekan merkezi kubbe ile örtülü soyunmalık (camekan) bölümüdür. Sekizgen kasnağa oturan merkezi kubbeye geçiş köşelerde bulunan üç birim mukarnaslı konsola oturan oluklu (dilimli) tromplarla sağlanmaktadır. Ortasında sekizgen bir aydınlatma feneri bulunan kubbenin izdüşümünde ve mekanın ortasında kenarları yine sekizgen olan fıskıyeli havuz yer almaktadır. Soyunmalığa girişte farkedilen bu havuz ve dört cepheyi dolanan sekiler Ayasofya'daki Haseki Hürrem Sultan Hamamı'nı hatırlatmaktadır. Bu sekilere çeşitli yerlerde bulunan birkaç basamak ile çıkılmaktadır. Giriş kapısının tam karşısında bulunan ve ılıklik bölümüne geçişi sağlayan kapının iki yanında biri lavabolu olmak üzere iki tezgah bulunmaktadır ki bu ayrıntı Glück tarafından kahve ocağı olarak nitelendirilmiştir (1921, s.140).

Soyunmalık bölümünde giriş kapısının sağında ve solunda bulunan ve yukarıda bahsi geçen küçük mekanlara açılan iki adet pencereden başka içeriği aydınlatan açıklık ve cephelerde herhangi bir niş görülmemektedir ki bu da mekana giriş seviyesinde direkt değil dolaylı yoldan aydınlatma sağlamaktadır. Soyunmalık bölümü ikinci kat seviyesinde ise kadınlar bölümüne komşu olan cephesi hariç diğer cephelerde üç küçük pencere ile aydınlatılmaktadır.

Soyunmalıktan sonra bir kapı ile ılıklik bölümüne geçilmektedir. Bu bölüm küçük ve eşit büyüklükteki kubbelerin örttüğü, birbirinden kemerlerle ayrılmış dört birimden oluşmaktadır. ılıklik birimlerinden en soldaki kubbeli birimin soyunmalığa komşu duvarında dikdörtgen bir niş ve bu nişin tam karşısında iki birimlik bir mekan bulunmaktadır ki bu mekanın işlevi anlaşılamamıştır. Bu niş ve iki birimlik mekan geçildiğinde, ılıkliğin sağ cephesinde helaya giden bir kapı bulunmaktadır. Üç adet helanın bulunduğu bu bölüm cephenin dışında kalmaktadır. ılıkliğin en sağda kalan kubbeli biriminde de duvarla çevrelenmiş ve işlevi anlaşılamayan bir birim yer almaktadır.

ılıklik birimlerinden sağdan ikinci ve dördüncü birimde bulunan iki kapı ile sıcaklik bölümüne geçilmektedir. Bu bölüm ise eşit büyüklükteki küçük kubbelerin örttüğü

altı birimden oluşmaktadır. Pandantiflerle geçişin sağlandığı kubbeler sıcaklık bölümünün duvarlarına ve ortada bulunan iki kalın sütuna bindirilmiş kemerlere oturmaktadır. Kemerlerin bindirildiği sütunlar geniş ve köşeleri pahlı bir platform üzerine oturmaktadır. Sıcaklıkta halvetlere komşu duvarın iki köşesinde birer kurnalık küçük mekanlar oluşturulmuştur. Bu mekanlardan soldakinin karşısında da duvarla kapatılmış bir mekan oluşturulmuştur. Bu mekanda iki adet kurna ve sol cephesini oluşturan duvarında niş bulunmaktadır.

Sıcaklıktan sonra, halvet hücrelerinin bağlandığı eyvan niteliğinde, üstü kubbe örtülü ve bir kemerle sıcaklığa açılan birim bulunmaktadır. Sağdaki halvet hücresi birimlerinden biri kadınlar bölümüne taşan iki birimden oluşmaktadır ve bu birimler üstte duvarlar ve aralarındaki kemer tarafından taşınan pandantifli iki kubbe ile örtülüdür. Beş kurnalık bu halvetin eyvana açılan kapısının yanında işlevi anlaşılamayan bir mekan ayrılmıştır. Soldaki halvet ise iki kurnası bulunan üstü kubbe örtülü bir birimdir ve kapısı eyvana açılan bu birimin iki duvarı boyunca seki dolanmaktadır. Sıcaklık biriminde eyvan ve halvetlerdeki kurnalar dahil yirmi kurna bulunmaktadır. Bu birimlerden sonra su haznesi ve külhan bölümleri gelmektedir. Külhana giriş güney dış cephesindendir. Bu bölümün yanında kapısı sokağa bakan ve başka açıklığı bulunmayan, depo amaçlı kullanıldığı düşünülebilecek üç küçük hacim yer almaktadır.

Kadınlar bölümünde ise, cephenin sağındaki giriş kapısından geçildiğinde karşımıza erkekler bölümündeki gibi bir mekan çıkmaktadır ve bu mekandan giriş kapısının karşısında bulunan bir diğer kapı ile merkezi kubbenin örttüğü soyunmalık (camekan) mekanına ulaşılmaktadır. Oluklu (dilimli) tromplarla geçişin sağlandığı sekizgen kasnağa oturan merkezi kubbenin ortasında sekizgen aydınlık feneri bulunmaktadır. Bu aydınlık fenerinin izdüşümünde zeminde onikigen bir havuz ve mekanı dört yönde çevreleyen sekiler bulunmaktadır. Kadınlar bölümünde bulunan havuz erkekler bölümündekine oranla daha geniştir ve fıskiyesi yoktur. Soyunmalığın sağ cephesini oluşturan duvarda ortadaki diğerlerinden daha geniş tutulmuş üç adet derin niş, sol cephesini oluşturan duvarda (erkekler bölümü ile ortak kullanılan duvar) iki adet niş bulunmaktadır. Kapının solunda bulunan iki pencereden başka diğer cephelerde yapıyı zemin katında aydınlatacak açıklık bulunmamaktadır. Üst kat seviyesinde ise erkekler bölümüne ortak olan cephe hariç diğer cephelerde üçer pencere ile aydınlatılmaktadır.

Buradan, girişin karşısında bulunan cephede biraz sola kaymış olan kapı ile eşit büyüklükteki iki kubbenin örttüğü, birbirinden kemerle ayrılmış ikili birimden oluşan ılıklik bölümüne geçilmektedir.

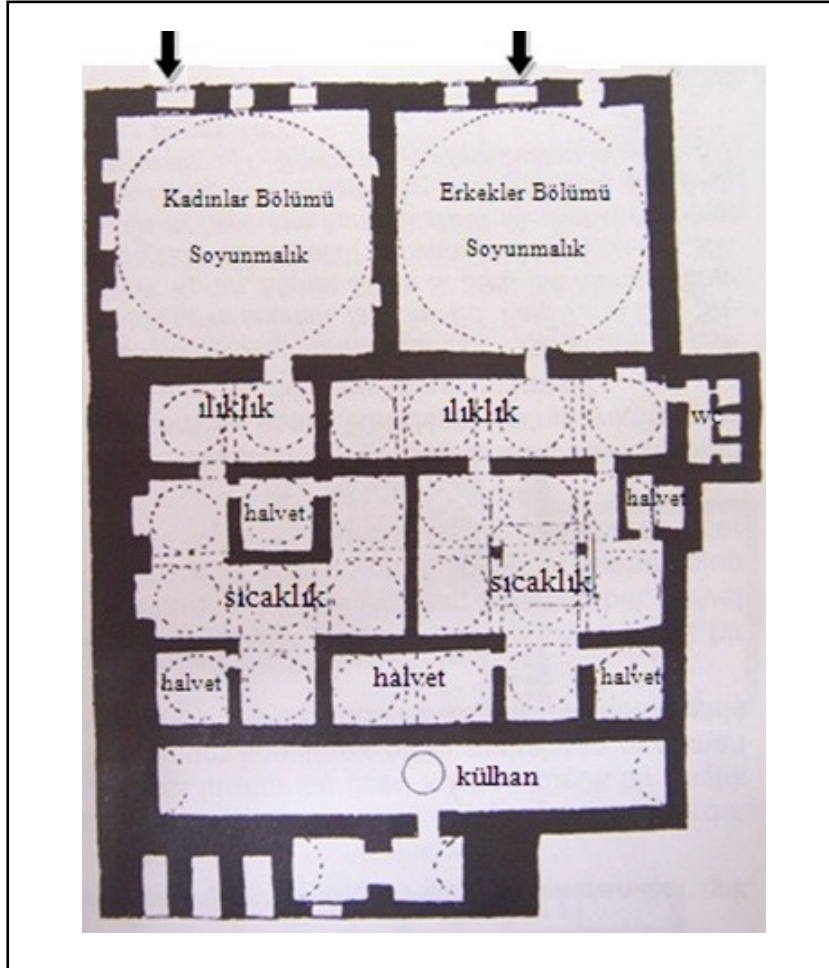
Ilıklıktan, sağı taraftaki kubbeli birimde bulunan tek kapı ile sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Bu bölümde, birimlerden beşini eşit büyüklükteki pandantifli küçük kubbelerin örttüğü altı birim bulunmaktadır. Sıcaklık biriminde yer alan birimlerden biri, ılıklik birimine cephesi olan üç birimden ortadaki, diğerklerinden farklı olarak duvarla çevrelenerek halvet oluşturulmuştur ve üstü çapraz tonoz ile örtölüdür. Karşılıklı iki duvarında da girişi bulunmaktadır. Sıcaklık biriminin sağı cephe duvarında, her iki kubbeli birime de bir tanesi denk gelecek şekilde iki adet derin niş bulunmaktadır.

Sıcaklık bölümünden sonra, halvet hücrelerinin bağılandığı eyvan niteliğinde, üstü kubbe örtölü ve bir kemerle sıcaklığa açılan birim bulunmaktadır. Bu eyvanın sağıında girişi eyvana bakan, bir birimlik ve üstü kubbe örtölü halvet bulunmaktadır. Sol tarafındaki halvete kadınlar bölümünden giriş bulunmayıp daha önce de bahsedildiğı üzere erkekler bölümüne dahildir. Plana göre, kadınlar bölümünde wc yoktur. Bu bölümden sonra külhan ve su haznesi bölümü gelmektedir. Su haznesinin sağıında sokağı açılan üç adet hücre bulunmaktadır. Hamamın kadınlar bölümünde hiçbir tefriş yapılmaması bu bölümün zamanla işlevini yitirdiğı izlenimi vermektedir.

Elde edilen diğerk planlardan Zühtü Başer'e⁷⁶ ait olanı hem kadınlar bölümü hem de erkekler bölümünü içermekte iken Glück'ün planında kadınlar bölümü içerisine giremediğı için boş bırakılmıştır. Başer'in rölöve çizimleri incelenecek olursa, hangi tarihte izildiğı belirtilmemekle birlikte çizimde ölçek bulunmadığı için hacim genişlikleri ve duvar kalınlıkları anlaşılamamaktadır. Ayrıca Başer'in planında yukarıda incelenen plandan farklı olarak üst örtü planı zemin kat planı üzerinde gösterilmiştir. Bu planda tefriş yapılmamış, sonradan eklenmiş izlenimi veren içerde oluşturulmuş ince duvarlı mekanlar işlenmemiş ve kubbelere geçiş öğeleri verilmemiştir, bu özelliğı ile taslak şeklindeydir (**şekil 4.57**).

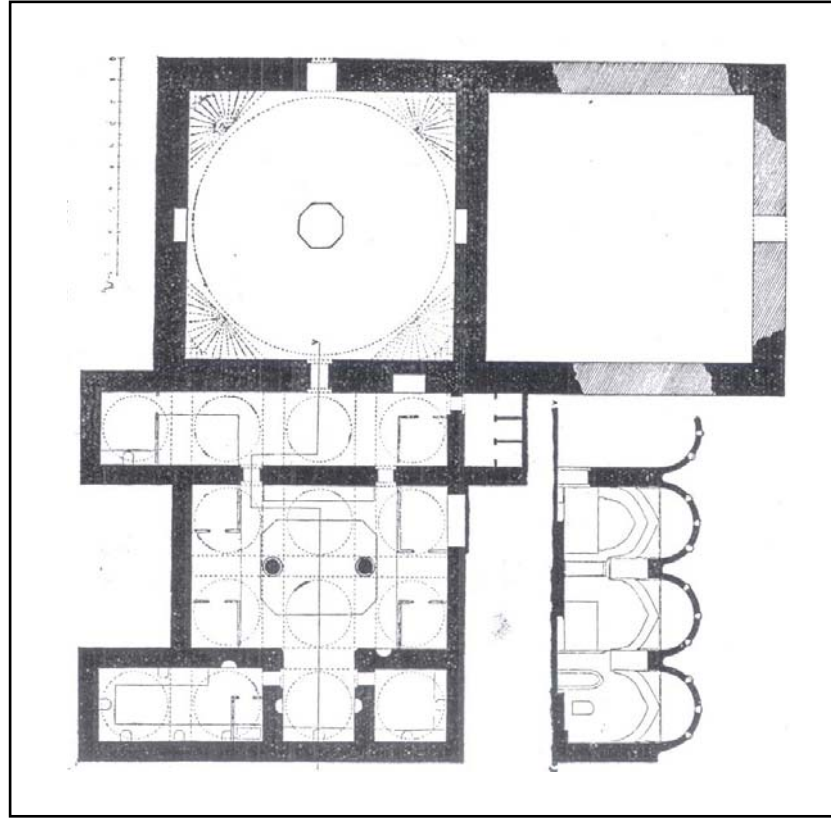
---

⁷⁶ Zühtü Başer 1915 mezunu Yüksek Mimar'dır ve 1930'ların başında Mısış arşısı'nın yakınlarındaki bugünkü Kurukahveci Mehmet Efendi binasını yapmıştır. Ayrıca çeşitli rölöve ve restorasyon çalışmaları da vardır (www.mimarlikmuzesi.org).

Şekil 4.57 : Haseki Hamamı, Zühtü Başer Rölövesi, t.y (Haskan, 1995, s.176).

Yeterli yazılı ve görsel kaynak olmadığı için plan okumaları hariç, hamamın yapı tekniği ve iç süslemeleri gibi mimari özellikleri hakkında yeterli bilgi edinilememiştir. Mimarisi hakkında bilgi veren kaynaklardan Glück'ün 1916-17 yılında yaptığı incelemelerde çizdiği plana geçecek olursak bazı noktalarda Başer'in çalışmasına, bazı noktalarda ise encümeninden elde edilen plana benzerlik göstermektedir. En büyük fark kadınlar ve erkekler bölümünün farklı tarafta olmasıdır. Encümen planında ve Başer'in planında erkekler birimin batısında gösterilen kadınlar bölümü, Glück'ün planında erkekler biriminin doğusunda ve giremediği için kısmen gösterilmiştir. Glück'ün planında kadınlar bölümünün giriş kapısı da diğer planlardan farklı olarak erkekler bölümü ile aynı cepheden değil, başka bir sokağa bakan sol cephesinden verilmiştir (**Şekil 4.58**) (Glück, 1921, s. 139-141).

Şekil 4.58 : Haseki Hamamı, Glück Rölövesi (Glück, 1921, s.139).

Glück'ün planına göre erkekler bölümünde, büyük kubbenin örttüğü kare soyunmalık birimi içten 12.5m olup, 1.5 m dış duvarlarıyla birlikte 15.5m'yi bulmaktadır. Giriş ise sokak cephesindeki ortada kalan açıklık ile sağlanmaktadır. Giriş kapısından başka mekanı aydınlatacak açıklık bulunmaz iken sağ ve sol cephelerin orta noktasında birer adet 1.5 m genişliğinde niş bulunmaktadır. Glück'ün anlatımına göre soyunmalığın iç mekanında üç cepheyi ağaç direklere dayanan ahşap platform dolanmaktadır. Bu platform yapının ikinci kat seviyesinde bulunan pencerelerle aynı yükseklikte bulunmaktadır ve kenarlarını ahşap korkuluklar sınırlamaktadır. Bu kata soyunmalığın sağ arka köşesinde bulunan ahşap merdiven ile çıkılmaktadır (Glück, 1921, s.139-140).

Kubbeye geçiş, köşelerde üç birim mukarnaslı konsola oturan oluklu dilimli tromplarla sağlanmıştır. Soyunmalık biriminin ortasında 80cm'lik kenarları olan sekizgen bir şadırvan bulunmaktadır. Ayrıca soyunmalık bölümünün sürekli badanalara maruz kalmasına rağmen kubbe eteklerini dolanan Türk üçgeni sıralarının üstünde Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı konusunda da göreceğimiz gibi palmet tezyinatı dolandığının anlaşıldığını da söylemektedir (Glück, 1921, s.140).

Kubbeye geçiş trompları da oluklu olmaları göz ardı edildiğinde mukarnaslı konsolları ile Ayasofya’daki hamamı hatırlatmaktadır (**şekil 4.59**).

şekil 4.59 : Haseki Hamamı soyunmalık kubbeye geçiş ğesi (Glück, 1921, s.138).

Glück, ılıkıkta bulunan helaların olduğu birimden bir önceki kubbeli birimin duvarında (soyunmalıkla ortak paylaştıkları 1.5m’lik duvar) derin bir niş içinde tekne bulunduğunu bildirmektedir (1921, s.141). Eyice bu teknenin ‘Yahudi ukuru’ denilen Musevi hamamlarında görülen küçük havuz olabileceğini belirtmektedir (Eyice, 1997, s. 370).

Sıcaklık bölümünde bulunan altı birimin kubbelerine geçiş pandantif ile sağlanmış olup, bu kubbeler orada bulunan iki kalın sütuna bindirilmış kemerler aracılığıyla taşınmaktadır. Kemerlerin bindirildiği basit yaprak başlıklı sütunlar, geniş ve köşeleri pahlı ve st yüzeyi kare çerçeveli porfir levha ile süslü 90 cm yüksekliğinde bir platform üzerine oturmaktadır. Stnların alt ve st başlarında bronz bilezikler bulunmaktadır (Glück, 1921, s.140-141). Sıcaklık bölümünün duvarında bulunan niş ise Glück’n anlatımına göre sivri kemerli olup içinde su bağlantılı bir tekne (225 cm genişlik, 70 cm derinlik) bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünde oluşturulan ince duvarlı küçük mekanlar ise hem kesitte hem de iç mekan resminde insan boyundan alçak duvar yüksekliğine sahip görünmektedir (**şekil 4.58**; **şekil 4.60**).

Şekil 4.60 : Haseki Hamamı sıcaklığı (Glück, 1921, s.140).

Sıcaklık bölümünde, diğer iki çizimden farklı olarak eyvanın iki duvarında ve halvetlerde muhtemelen içine mum gibi aydınlatma elemanlarının konulduğu küçük yuvarlak nişler bulunmaktadır (Şekil 4.58). Halvetlerde bulunan kurnaların ise soğuk ve sıcak su çıkışlı iki musluğu bulunduğu yazar tarafından belirtilmiştir (1921, s.141).

Kadınlara mahsus bölümün soyunmalığı erkekler bölümü ile aynı büyüklükte olduğu görülmektedir. Yazar tarafından bu eşit büyüklükten yola çıkarak aynı plana sahip olduğu çıkarımı yapılmıştır. Ancak giremediği için ölçü alıp çizememiştir (Glück, 1921, s.139). Kadınlar bölümü daha önceden de bahsedildiği gibi Başer'in planından farklı olarak erkekler bölümünün solunda kalmaktadır. Ayrıca, girişi erkekler bölümünün açıldığı sokaktan değil, yan sokaktadır (Şekil 4.58).

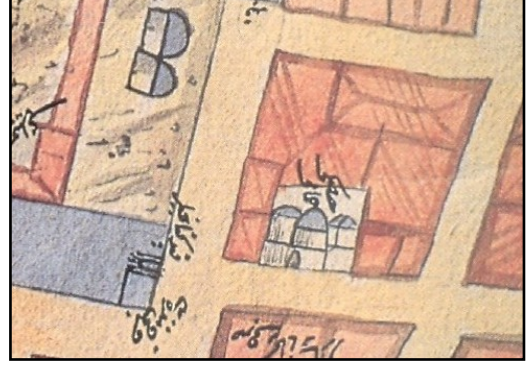
Bu birbirinden farklı üç planın yanında Haseki Hamamı'nın planı açısından fikir verebilecek bir mimari veri daha bulunmaktadır. İstanbul'un tarihi yarımadasına ait Ayverdi'nin '19. Asır İstanbul Haritası'nda Haseki Hamamı'nın yeri de gösterilmiş ve dış cephe sınırları da kabaca belirtilmiştir. Bu planda kubbelerin yerleri belirtilmemiştir, fakat cephelerdeki girinti ve çıkıntılar gösterilmiştir. Eldeki bu plan ile birlikte birbirine uymayan dört farklı Haseki Hamamı planı bulunmaktadır. Bu planın diğer planlar ile tek ortak noktası erkekler bölümündeki helaların bulunduğu çıkıntıdır. Farklı olan ise İstanbul Haritası'nda kadınlar bölümünde küçük bir çıkıntı, külhanın bulunduğu cephede de ne amaçla olduğu anlaşılamayan ve diğer üç planda bulunmayan girinti bulunmasıdır (Şekil 4.61).

Şekil 4.61 : Ayverdi haritasında hamamın vaziyet planı (Ayverdi, 1958, Harita B4).

II. Bayezid Suyolları Haritası ise üç kubbeli bir yapı olarak minyatür şeklinde çizilmiş olan Haseki Hamamı ve çevresine ait planı, hamamın etrafında oluşan yapılaşmayı, hamamın bu adada yapılar arasında sıkışmışlığını göstermesi bakımından önemlidir (**Şekil 4.62**). Etrafının yapılarla çevrili olması, giriş seviyesinde neden sadece ön cepheden pencere açıldığını açıklamaya yarayabilecek bir veridir. Minyatür niteliğinde olduğu için hamamın her biri merkezi kubbeli üç birim şeklinde gösterilmesi dikkate alınmamalıdır, zira Hadice Turhan Sultan'ın türbesi de merkezi kubbeli tek birimden oluşmasına rağmen harita üzerinde iki kubbeli iki birim şeklinde gösterilmiştir.

Şekil 4.62 : II. Bayezid Suyolları Haritası'nda Haseki Hamamı (Çeçen, 1997, s.60).

Planların ve iç görsellerin bulunduğu bu kaynaklardan başka hamamlar hakkında genel bilgi verilen ve hamamları gruplandıran kaynaklar da bulunmaktadır. Şen ve Ertuğrul tez çalışmalarında İstanbul hamamlarını sınıflandırmış ve Haseki Hamamı'nı da bu sınıflandırmalara katmışlardır. Her iki çalışmada da Başer'in çizdiği plan ele alınmış ve "D tipi"ne⁷⁷ dahil edilmiştir. Şen'in çalışmasında bahsedilen D tipi "Eşit Kubbeli Mekanlara Ayrılmış, Sütunlu veya Destekli Sıcaklık Şeması"dır. Bu şema "mekan ve destek kemerlerle eşit bölümlere ayrılmıştır. Orta kemerleri iki sütun taşır. Genellikle mekanın ortasında göbek taşı bulunmaz. Desteklerle oluşturulmuş her bölümün üst örtüsü kubbedir." olarak tanımlanmıştır (Şen, 2008, s.27). Ertuğrul'un çalışmasında ise bu şema kısaca 'Çok Kubbeli Sıcaklık Tipi' olarak belirtilmiş ve Şen'in çalışması ile benzer tanımlama yapılmıştır (Ertuğrul, 2002, s.29).

Burada önemli olan İstanbul içinde bulunan hamamlarda bu grupta Haseki Hamamı'ndan başka yapı bulunmamasıdır. Bu gruba giren çok az örnek olduğu belirtilmiş ve Kastamonu Yeni Hamamı bir diğer örnek olarak verilmiştir (Ertuğrul, 2002, s.29).

Mimari açıklamaların bulunduğu bu kaynaklardan başka dış cephesini tanımlamamıza yardımcı olacak ve yapım tekniği hakkında ipuçları verebilecek

---

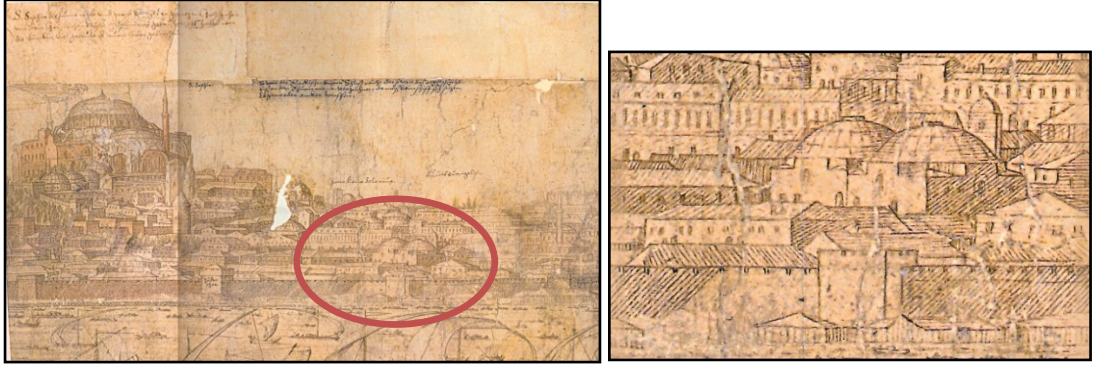
⁷⁷ Tez çalışmasında bahsi geçen tüm tipler şöyledir. **A Tipi** – Köşe Halvetli Sıcaklık Şeması, **B Tipi** – Yıldız Biçimli Sıcaklık Şeması, **C Tipi** – Üç Tarafı Halvetli Sıcaklık Şeması, **D Tipi** – Eşit Kubbeli Mekanlara Ayrılmış, Sütunlu Veya Destekli Sıcaklık Şeması, **E Tipi** – Çifte Halvetli Sıcaklık Şeması, **F Tipi** – Eşit Mekanlı Sıcaklık Şeması

panoramalar da bulunmaktadır. Bu kaynaklardan en erken tarihli, Haseki Hürrem Sultan'ın hayatta olduğu dönemde İstanbul'a gelmiş olan Melchior Lorichs'in⁷⁸ 1559'da -Haseki Hamamı'nın yapımından yaklaşık 20 yıl sonra- çizmiş olduğu ünlü İstanbul Panoraması'dır. Çoğu gerçeği yansıtmayan, yüzeysel çizimlerin aksine, bu sanatçının oldukça detaylı ve gerçeğe yakın çizimlere sahip olması nedeniyle, günümüz araştırmacıları tarafından sıklıkla tercih edilen bir kaynaktır. Bu panorama Kanuni dönemi İstanbul'unu yansıtmaları açısından Haseki Hamamı için önemli bir kaynaktır. O yıllarda oldukça yeni ve panoramaya girebilecek kadar deniz kenarına yakın bir yapı olması nedeniyle Lorichs'in dikkatini çekmiş ve panoramaya dahil etmiş olmalıdır. Ayrıca o dönemde etrafında Yenıcamı gibi büyük yapılar henüz yapılmamış olduğu için çevre yapılardan daha büyük ve Ayasofya'daki hamamı gibi anıtsal bir yapıdır. Dönemi açısından yapılan bu açıklamalara göre Lorichs'in İstanbul Panoraması'nda tariflere uyan bir yapı yer almaktadır (**Şekil 4.63**). Bu yapı denize paralel, büyük kubbeli, yanyana iki hacimden oluşmaktadır ve bir çifte hamam olması olasıdır. Bulunduğu yer, konumlanması ve çifte kubbesi ile de bu çifte hamamın Haseki Hamamı olması muhtemeldir. Fakat bu kubbeli birimlerin önünde, küçük kubbeli ılıklik ve sıcaklık hacimleri resmedilmemiştir. Bu iki kubbeli hacmin etrafı haneler ile dolu olup, oldukça sık bir yerleşim içinde (muhtemelen bahsi geçen Yahudi yerleşimi) bırakılmıştır. Büyük bir olasılıkla küçük kubbeli hacimler bu yerleşim alanı içinde kalmıştır. Mimari açıdan incelenecek olursa her iki kubbeli birimin de kubbesinin ortasında bilezik şeklinde aydınlatma bulunmaktadır ki plan çizimlerine uymaktadır. Cephelerde ise üstte tam ortaya gelecek şekilde bir, altta iki ya da üç arasında değişen pencereler yer almaktadır. Zemin seviyesi görünmediği için bu seviyede planlardaki gibi pencere olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmış olup, sekizgen bir kubbeye geçiş kasnağı bulunmaktadır.

---

⁷⁸ Danimarkalı sanatçı Melchior Lorichs, Osmanlı'ya Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu elçisi olan Busbecq başkanlığındaki heyet ile 1555 yılında İstanbul'a gelmiştir. Çizimlerini özel kılan nokta objeleri yansıttığındaki detaylı işçiliktir (Şahin, O., 2008. Melchior Lorichs: An Artist in the Ottoman Empire in the Age of Süleyman the Magnificent, Koç Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul)

Şekil 4.63 : Melchior Lorichs'in 1559 İstanbul Panoraması'ndan Haseki Hamamı olması muhtemel bir ayrıntı (Fischer, 2009, vol.4).

Üç boyutlu görüntü açısından bir diğer kaynak ise anonim bir Avusturyalı sanatçı tarafından 1590'larda çizilmiş olan İstanbul panoramasıdır. Bu panoramik çizimde o tarihlerde henüz yapılmamış olduğu için Yeni Cami ve Galata Köprüsü bulunmamaktadır. Fakat bu bölgede deniz surlarına yakın bir bölgede bulunan yapı hem konumu hem de görünüşü ile Haseki Hamamı'nı andırmaktadır (Şekil 4.64). İki büyük kubbeli ve önündeki küçük kubbeli birimlerden oluşan yapı bir çifte hamam olmalıdır. Önündeki küçük kubbeli birimler de Haseki Hamamı'nın ılıklik, sıcaklık gibi birimlerini hatırlatmaktadır. Bu yapının denize karşı konumu, büyük birimlerin yanyana olması ve küçük birimleri önüne alması, Haseki Hamamı'nın bu bölgedeki yerleşim düzenini ile aynıdır. Bu panorama küçük kubbeli birimleri de gösteren tek üç boyutlu görünüş olması nedeniyle diğer görsellerden ayrılmaktadır.

Şekil 4.64 : Anonim bir Avusturyalı sanatçıdan Panoramik İstanbul çizimi (1590lar), ve bu çizim içinde Haseki Hamamı (And, 2011, s.108).

19.yy sonu ve 20.yy başlarında çekilmiş olan fotoğraflar incelenmiş, bunlardan Yenicami'yi içeren iki fotoğrafta Haseki Hamamı'na rastlanmıştır. 1868 yılında Beyazıd Yangın Kulesi'nden çekilmiş olan bir fotoğraf, önde Yenicami ve ilerisinde boğaz manzarasını içermektedir (**Şekil 4.65**). Bu fotoğraftaki Yenicami'nin önündeki Hadice Turhan Sultan Türbesi'nin ve Mısır Çarşısı'nın uzun kolunun karşısında görünen iki kubbeli yapı Haseki Hamamı'dır. Fotoğrafta hamamın beden duvarları görünmez iken ancak orta noktasında bilezikleri bulunan kubbeleri, kısmen de kubbe kasnağı görülmektedir. Küçük kubbeleri olan ılıklik ve sıcaklik bölümü görülmemektedir.

Şekil 4.65 : Bayezid Kulesi'nden Boğaziçi Manzarası'nda Haseki Hamamı'nın soyunmalık birimleri kubbeleri, 1868 (Genim, 2006, s.15)

Diğer fotoğraf ise, Yenicami'nin arka cephesinden Hadice Turhan Sultan Türbesi ve Mısır Çarşısı'nın Haseki Kapısı'na giden Yeni Cami Caddesi'ne bakmaktadır (**Şekil 4.66**). Türbenin karşısında bulunan kubbe ve kısmen beden duvarı Haseki Hamamı'na aittir. Bu fotoğraf kubbeden zemine kadar bir cepheyi tam görmesi açısından mimari veriler sağlamaktadır. Hamam'ın bir kasnağa oturmuş olan kubbesine geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Ayrıca fark edilmektedir ki planda olmasa da görünüşte köşeli kasnağa oturan kubbesi, trompların dışarı yansması ve cephede farklı kotlarda oluşturulan satırlar ile Ayasofya'daki hamamın görsel zenginliğine altlık oluşturmaktadır.

Şekil 4.66 : Turhan Sultan Türbesi karşısında Haseki Hamamı, t.y (eskiistanbul.net)

Onarımlar:23 Eylül 1703'te (12 Cemaziyevvel 1115) meydana gelen Bahçekapı yangınında Haseki Hamamı'nın da zarar gördüğü Zübde-i Vekayiat'da bildirilmiştir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1977, s.825). Bu yangında aldığı hasarlar onarılmış olmalıdır ki 20.yy'ın başlarına kadar hamam olarak varlığını sürdürmüştür. 1891-1911 tarihli arşiv belgelerinden hamamın hala kiraya verildiği ve harap olduğu ve kadınlar bölümünün zaten kullanılmadığı gerekçesiyle kirasının azaltılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (BOA/ŞD. 2943/40, H.1308/1891; BOA/ŞD. 3058/49, R.1327/1911)

Çeşitli çalışmalarda 1920'lere kadar mevcut olduğu ve bu tarihlerde yıktırıldığı, yerine de şimdiki Vakıf Han binası yaptırıldığı bildirilmektedir (Haskan, 1995, s.176). Süheyl Ünver'in İstanbul Risaleleri'nde bu hamamın akıbeti aktarılmaktadır. "Bu güzel abide bir hiç bahasına ve büyük bir ticaretgah yapmak için yıktırılmış, lakin sahiplerine uğurlu gelmiyerek felaketlerine ve oraya bir şey yaptıramamalarına sebep olmuştur." ve dipnotunda "Bu hamamın yerine Belediye, sahiplerinden istimlak ederek evkafa satmıştır. Evkaf buraya Yenicami ve Mısırçarşısı mimarisi ile uygun büyük bir han yaptıracaktır" şeklindeki açıklamalarını arşiv belgeleri de desteklemektedir (Ünver, 1995, c.1, s.149). 1920 tarihli arşiv belgelerinden incelendiği kadarıyla bu yapının bahsi geçen sahipleri İtalyandır ve yapıyı belediye onayı olmadan tahrip edip yıkmaya başlamışlardır. Arşiv belgeleri de bu yapının İtalyan sahiplerinin elinden alınıp aslına uygun olarak restore etme çabalarını içermektedir. Fakat İtalyan sahiplerinden alınabildiğinde zaten küçük kubbeli

mekanlar yıkılmış, büyük kubbeli mekanlar ise tahrip olmuştur (BOA/DH. UMVM, d. 101/33, H.1338/ 1920, v.1-25).

Hamamın yıkımına başka müdahaleler de olmuştur, ancak hamamın korunması konusunda başarılı olunamamıştır. Asar-ı Atika Encümeni'ne ait planların kaydedildiği 1939 tarihli dosyada bulunan açıklamalarda bilinmedik bir şekilde bazı kişilerin kullanımına geçtiği, birkaç sene süren müdahalelere rağmen yıkım kararının değiştirilemediği ve onsekiz yıl önce (R.1336/1920) yıktırıldığı bilgisi yer almaktadır⁷⁹. Açıklamaların devamında Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni Daimi Müzesi tarafından yıkılmasına engel olmak için çalışıldığı, fakat diğer birçok mimari değeri yüksek hamamların yıkılması örneğinde olduğu gibi bu hamamın da yıkıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu mücadelenin ayrıntılarının 537 nolu bir dosyada yer aldığı da belirtilmiştir (**Ek A.2.9**).

17.yy'da Yeni Cami'nin batısında yer alan gümrük emaneti, gümrük deposu ve iskele ile 19.yy ortalarında Galata Köprüsü'nün başındaki bölgede yapılan gümrük depoları ve ambarları 1911 rıhtım genişletilmesi sırasında yıkılmış, burada bulunan sebze pazarı ise kaldırılmıştır. Depoların yerine daha büyük bir bina yapılmıştır (Müller-Wiener, 2002, s.166-167). Cumhuriyetin onuncu yılından sonra, özellikle Belediye Başkanı Lütfi Kırdar döneminde (1938-49) Eminönü bölgesinde temizlik amaçlı birçok yıkım olmuştur. 1936 H. Prost kent planlamalarına göre Yenicami önündeki yapıların kaldırılması ile meydan oluşturulmuş (Müller-Wiener, 2002, s.167), köprü parası toplayan bilet büfeleri kaldırılmış ve Mısır Çarşısı'nın Ketenciler Kapısı (Haseki Kapsı) restore edilmiştir (Kuban, 2005, s. 244). Hamamın yıkılmasından sonra arsası bir süre boş kalmış (**Şekil 4.67**), yukarıda bahsi geçen Cumhuriyet dönemi yıkım ve yapımları döneminde arsasına hangar ve sıra dükkanlar yapılmış(**Şekil 4.68**), en sonunda da bugün de yerinde bulunan iş hanı yapılmıştır (**Şekil 4.69; 4.70**) (Eyice, 1997, s. 370).

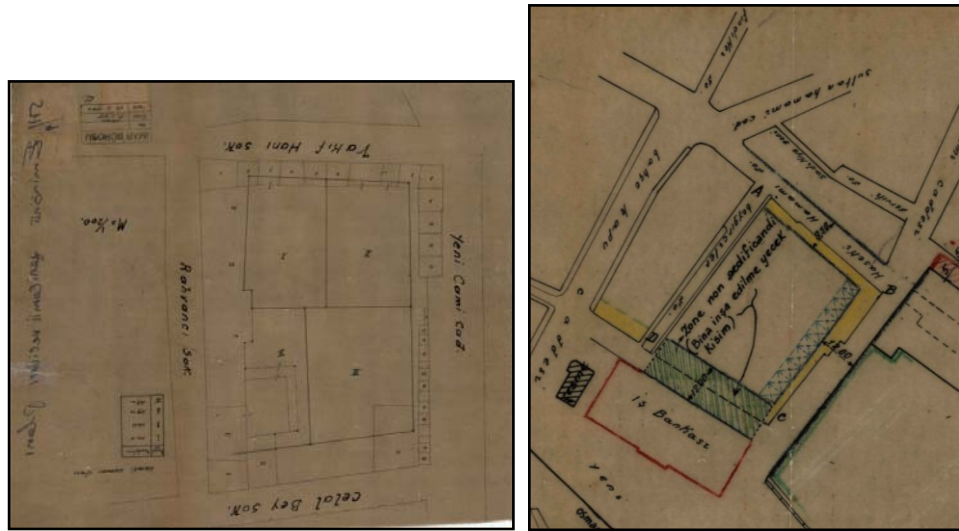
⁷⁹ Bahsi geçen yıkım tarihi arşiv belgelerinde geçen İtalyan sahiplerince tahrip edildiği tarihle aynıdır (BOA/DH. UMVM, d. 101/33, H.1338/ 1920, v.1-25).

Şekil 4.67 : Turhan Sultan Türbesi önünde görünen arazi, Haseki Hamamı'nın yıkımında boş kalan alan (Thys- Şenocak, 2009, s.263).

Şekil 4.68 : Alana yapılan hangar ve sıra dükkanlar, 1920-40 (Pervititch,2001,H.72).

Şekil 4.69 : Solda: Hamamın ifrazına ait harita (A.K NEA, Hrt 5489), Sağda: yerine yapılan hanın krokisi (A.K NEA, Hrt 5490, Prost imzalı).

Şekil 4.70 : Haseki Hamamı’nın yerine yapılan han (Şehri Kartal, 2012).

Değerlendirme

Bu hamamın yakınlarında Sultan Hamamı Caddesi bulunması çeşitli karışıklıklara yol açmıştır. Yılmaz ve Hüner’in çalışmalarında olduğu gibi kimi kaynaklar bu adı, cadde üzerinde iken bugüne ulaşamayan, Hadice Turhan Sultan’ın külliyesine ait olan ve Hacı Küçük Hamamı da denilen Sultan Hamamı’ndan aldığını belirtmektedir (Yılmaz, 2003, s.265; Hürel, 2010, s.704). Eyice ise Haseki Hürrem Sultan’ın hamamının Sultan Hamamı olarak şöhret bulduğunu ve Yenicami’nin yapımı ile hamamın Hadice Turhan Sultan’ın külliyesine dahil edildiğini bildirmektedir (1997, s.369). Glück de yapının mimarisini anlatırken belki de çok yakın konumlanmasından dolayı bu hamamın Yeni Valide Külliyesi’nin bir parçası olduğunu belirtmiştir (1921, s.139). Bahsi geçen Hadice Turhan Sultan’ın hamamının Aşir Efendi Kütüphanesi’nin karşısında, şimdiki Alaca Hamam Sokağı’nda olduğu belirtilmektedir⁸⁰ (Hürel, 2010, s. 704). 19. Asır İstanbul Haritası’nda da Haseki Hamamı ile Sultan Hamamı’nın yerleri ayrı ayrı belirtilmiştir (Şekil 4.61). Goad’ın Sigorta haritasında da Haseki Hamamı’nın üzerinde bulunduğu Vakıf Han Sokak, Haseki Hamam Sokak olarak geçmektedir. Sultan Hamam Caddesi ise bu sokağın bittiği yerden dik olarak saplanmaktadır (Goad, 2007, pafta

---

⁸⁰ Şinasi Akbatu’nun İstanbul Hamamları açısından listelediği ünlü “Hamam Esâmisi” nde Hadice Turhan Sultan Vakfına kayıtlı hiçbir hamam adı geçmemektedir (İşli, E. N., 2009. İstanbul Hamamları ve Şinasi Akbatu, Karaların ve Denizlerin Sultanı, haz. Özdem, F., cilt II, YKY, İstanbul, s. 141-157) . Ayrıca Arzu İyianlar’ın (1992) “Valide Sultanların İmar Faaliyetleri” adlı tez çalışmasındaki Hadice Turhan Sultan eserlerini içeren katalogda da hiçbir hamam adı geçmemektedir (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi).

6/5). Buradan anlaşılabileceği gibi Haseki Hamamı adını kendi önündeki sokağa vermiştir. Diğer taraftan Hadice Turhan Sultan'ın banılığı hakkında kitabı bulunan Thys-Şenocak (2009), Eminönü'ndeki külliyesini anlatırken Hadice Turhan Sultan üstüne, bu bölgede kayıtlı, böyle bir hamamın varlığından bahsetmemektedir⁸¹. Bu kadar büyük bir külliye için hamam yaptırmaması ve Haseki Hamamı'nın külliyeyle ait çarşı, türbe ve mektebin arasında kalması ise Eyice'nin belirttiği Haseki Hamamı'nı külliye bünyesine almış olma ihtimalini kabul edilebilir kılmaktadır (Şekil 4.71) (1997, s.369). Bölgenin hanlar bakımından zengin olması ticaretle uğraşan insanların bu bölgede toplanmasına, dolayısıyla kalabalık bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Bu durum ise bu bölgede hamamların sayıca yoğunlaşmasını sağlamıştır. Hamam bakımından bu kadar zengin olan bölgede adların karışması doğaldır.

Şekil 4.71 : Plan von Constantinopel'den Eminönü Yeni Valide Külliyesi'nin yerini gösteren bir ayrıntı⁸², t.y (Thys-Şenocak, 2009, s.212).

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde hamam yapılarını yaptırana göre değil, kullanıcılarına göre sıralamıştır. Bu bakımdan Haseki Hürrem Sultan'ın yaptırdığı

---

⁸¹ Koç Üniversitesi, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü'nden Doç. Dr. Lucienne Thys-Şenocak ile mail yoluyla yapılan görüşmede (10.02.2012) arşiv belgelerinde ve vakfiyesinde Hadice Turhan Sultan adına Bahçekapı bölgesinde kayıtlı bir hamam adına rastlanmadığını, vakfiyesindeki görevli listesinde de hamam adına çalışanların bulunmadığını belirtmiştir. Ancak vakfiyesinde rastlanmayan medrese, darulkurra ve darulhadis gibi yapıların arşiv belgelerinde yer almasından yola çıkarak Yeni Valide Külliyesi'nin yapımından sonraki bir tarihte vakfa hamamın eklenmiş olabileceğini, bu nedenle vakfiyesinde yer almayan hamamın gözden kaçmış olabilecek bir arşiv belgesinde bulunabileceğini belirtmiştir. Verdiği bilgi için Sayın Thys-Şenocak'a teşekkür ederim.

⁸² Bu planda Haseki Hamamı'nın olması gereken yerde bulunan yapı (külliyeyle ait darulkurra ve sıbyan mektebi olabilir) surla çevrelenerek kapalı bir kutu oluşturan külliye ile bir bütün olarak gösterilmiştir.

hamamın adını bulmak zordur. Seyahatnamede geçen ve Haseki Hürrem Sultan'ın hamamını tanımlayabilecek 'Validelere Valide Hamamı', 'Hasekilere Haseki Hamamı' ya da 'Yahudilere Çufutkapısı Hamamı' açıklamalarında Valide Hamamı'nın⁸³ ışıklı, çift taraflı olduğunu ve Süleymaniye'de bulunduğunu bildirmiştir (Evliya Çelebi, 2003, s.287-290). Haseki Hamamı'nın ise⁸⁴ hasekiler tarafından kullanıldığını bildirilmesinden ise hamamların kullanıcıları hakkında şaka yollu bir anlatıma başvurduğu anlaşılmaktadır.

Bölgenin mimari gelişiminde de anlatıldığı gibi hamamın bulunduğu mahallede Yahudiler çoğunluktadır. Bu durum, Evliya Çelebi'nin bahsettiği Çufutkapısı Hamamı'nın⁸⁵ da Haseki Hürrem Sultan'ın hamamı olma olasılığını doğurmaktadır. Evliya burada kullanıcı olarak Yahudileri vermiştir ve Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyesinde, Sinan tezkirelerinde Yahudi Kapısı'na yakın bir Yahudi mahallesinde olduğu belirtilmektedir. Fatih Vakfiyelerinde, Edirne'den sürgün ile getirilen Karait Yahudilerinin yaşadığı Balıkpazarı yakınlarındaki (Balık Kapısı, Bahçekapı ve Hobyar Mescidi arasında) Edirnevi Yahudiler Mahallesi'nde Yahudiler Hamamı (Hammam-ı Yehud) olduğu belirtilmektedir (Ağır, 2009, s.132,135,182,185). Bu durumda bahsi geçen Çufutkapısı Hamamı Bahçekapı'da Fatih döneminden beri var olduğu kesin olan Haseki Hamamı'ndan farklı ikinci bir hamamdır. Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde de "Yasef oğlu Menahim'in oğulları Yasef, Mezoştı ve Şabatay'dan satın alınan arsa üzerine kurulmuştur" şeklinde geçmesi, Haseki Hamamı'nın Yahudi sahiplerinden alınan boş bir araziye konumlandığını göstermektedir ve Yahudi Hamamı ya da var olan başka bir hamamın onarılarak vakfa katılması gibi bir ihtimaline imkan vermemektedir.

Hamamın kullanıcıları hakkında bir bilgimiz olmasa da Yahudi mahallesinde bulunması, rölövelerde kadın ve erkek girişinin aynı cephede bulunması, Glück'ün çizdiği planda Musevi hamamlarında kullanılan 'Yahudi Çukuru' denilen havuza benzer teknelerin bulunması bu hamamın gayrimüslimler tarafından kullanıldığını

---

⁸³ Yüksel Yoldaş Demircanlı 'İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi' adlı kitabında Valide Hamamı'nın Bahçekapı'daki Haseki Hamamı olduğunu bildirmektedir. Fakat bu hamamın Yeni Valide Cami ile birlikte yaptırıldığını düşündüğü için böyle bir yanılgıya düşmüş olmalıdır (1989, s. 418).

⁸⁴ Demircanlı, yukarıda adı geçen kitapta, Seyahatname'de geçen Haseki Hamamı'nı da Valide Hamamı ile aynı hamam olarak göstermektedir (1989, s.418).

⁸⁵ Bu mahallede Fatih Vakfından bir Yahudi Hamamı bulunduğu da bilinmektedir (Ağır, 2009, s. 182-183). Bahsi geçen Çufutkapısı Hamamı bu hamam da olabilir.

düşündürmektedir (Şekil 4.58). Aslında bölgede o dönemlerde sadece Yahudiler değil, Hristiyan Rum ve Ermeniler ve Müslümanlar da yaşamaktadır. Yeni Cami'nin yapımı sırasında bölgenin civarında bulunan gayrimüslimlere ait fırınlar, dükkanlar, evler, arsalar kadar Hüseyin Efendi Sarayı gibi yapılar da Müslüman sahiplerinden satın alınmış ve istimlak edilmiştir (Özcan, 2011, s.208-209). Bu durumda Haseki Hamamı'nın yakın çevresinde sadece Yahudilerin bulunduğunu iddia edip, Yahudi cemaatinin kullanımında olduğunu savunmak mahallenin diğer Hristiyan ve Müslüman sakinlerinin olduğu düşünüldüğünde pek de sağlıklı değildir. Bu görüşü destekleyen bir bilgi olarak Bahçekapısı'ndaki bu Haseki Hamamı'nın günlük kullanımına dair Hacı Şeyhoğlu Ahmed Efendi'nin anlatımlarını yorumlamak gerekirse, hamam Müslümanlar tarafından kullanılmıştır.

Tulumbacılar devrinde İstanbul'daki hamamcıların devam ettirdikleri bir adet de Ramazan'da tulumbacı reislerine ve ileri gelenlerine iftar vermektir. Başta Ayasofya, Mustafapaşa, Muhmudpaşa, Cağaloğlu, Beyazıt, Bahçekapı, Haseki, hamamları gibi hamamlar olmak üzere, İstanbul'un büyük hamamlarının sahipleri ve kiracıları Ramazan aylarında, otuz günü aralarında taksim eder, her gün bir hamamda olmak üzere tulumbacı reisleri ve ileri gelenlerini iftara davet ederlerdi. İftar sofrası camegahta kurulurdu.... (Taşcıoğlu, 1998, s. 127)

Ayrıca Başer planında görülen aynı cephede kapı açılması, aralarında paravan gibi Müslüman kadın kullanıcısının mahremiyetini sağlayacak engelin bulunmadığı anlamına da gelmemektedir. Eldeki tüm bu veriler kullanıcıyı kesin olarak belirlemeye yetmemektedir.

Yapıya ait planlar da yapının mimarisinin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Eldeki üç plan birbirinden farklıdır. Glück'ün planı, 1916-17 yılında İstanbul'da bulunmasından dolayı çizildiği tarih belirli ise de Asar-ı Atika Encümeni'nin 1939 tarihli dosyasında bulunan planın çizim tarihi okunamamaktadır ve Başer'in planının çizim tarihi hakkında hiçbir veri yoktur. Hangisinin daha önce çizildiği bilinmemektedir. Aslında erkekler bölümü üç planda da ana hatları ile birbirine benzemektedir. Ana sorun kadınlar bölümünde yaşanmaktadır. Glück'ün çiziminde yer alan kadınlar bölümü, erkekler bölümünün sağına alındığında diğer planlara uymaktadır. Glück'ün planındaki yer değişikliği, çizimler sırasında kadınlar bölümüne girememiş olması nedeniyle iki bölümün yerini yanlışlıkla değiştirmiş olması olasılığını akla getirmektedir.

Diğer iki plan incelenecek olursa, hamam özgünlüğünü yitirmiş gibi görünmektedir. Yapıda zamanla ihtiyaca bağlı olarak değişiklikler yapılmış olmalıdır. Erkekler ve

kadınlar bölümünün soyunmalıkları aynı büyüklüktedir. Bu durum da Mimar Sinan'ın her iki bölümü de simetrik ve eşit büyüklükte planlamış olabileceğini düşündürmektedir. Hamamın erkek kullanıcılarının kadınlara oranla çokluğu ya da erkek kullanıcıların zamanla artması nedeniyle kadınlar bölümünden birimleri erkekler bölümüne dahil edilerek bu bölümde genişletme yapılmış gibi görünmektedir. Glück de anlatısında bu hamamın ziyaretçisinin çok olduğunu bildirmektedir (1921, s.141). Ayrıca Asar-ı Atika Encümeni'ne ait planda kadınlar bölümünde tefriş yapılmamış olması zamanla bu bölümün kullanıcılarının azalıp yok olduğu anlamına gelebilir. Kadınların az kullanımından dolayı bu bölümden erkekler bölümüne birim eklenmesi suretiyle yapının planı değiştiği düşünülebilir.

Hamama ait planlara ait ilginç bir nokta da Asar-ı Atika Encümeni planlarında kadınlar bölümünün sıcaklığında ılıkılık bölümünü ile ortak kullanılan duvara cephesi olan iki girişi bulunan halvet birimidir (Şekil 4.55; şekil 4.56). Bu birimin ayrı tutulması ve üst örtüsünün diğer tüm kubbeli birimlerin aksine çapraz tonozlu olması erkekler bölümünde görülmeyen bir özelliktir ve Haseki Hürrem Sultan için özel tasarlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu birimin hamamda sonradan yapılan değişikliklerin ürünü olmadığı duvar kalınlığından ve üst örtü sisteminin farklı tutulmasından anlaşılmaktadır ve Haseki Hürrem Sultan'ın yaşadığı dönemden bu yana aynı şekilde geldiği düşünülmelidir. Haseki Hürrem Sultan için hamam içinde özel bir tasarıma gidilmesi Ayasofya'da bulunan hamamında da görülmektedir.

Haseki Hürrem Sultan'a ait diğer hamamlar ile birlikte değerlendirilecek olursa Kudüs ve Ayasofya'daki gibi çifte hamamdır⁸⁶ ve Sinan'ın hamam denemeleri arasında farklı bir iç tasarım ile yerini almaktadır. Bunu 15-17.yy hamamlarını inceleyen tez çalışması da doğrular niteliktedir. Şen'in bu tez çalışmasında çizelgesini hazırladığı 34 İstanbul hamamından sadece bu hamam "Eşit Kubbeli Mekanlara Ayrılmış, Sütunlu veya Destekli Sıcaklık Şeması" grubundandır (2008, s. 46).

4.1.3 Kalcılar (Halıcılar) Hanı (Daye Hatun-İstanbul)

Eminönü bölgesinin mimari gelişimi: Dış ticarete bağımlı bir ekonomiye sahip olan İstanbul, Bizans döneminden Osmanlı'ya kadar, ihtiyaç maddelerinin çoğunu

---

⁸⁶ Bu hamamlar tezin 4.1.5.2 ve 4.2.2.ci başlığında ele alınmıştır.

deniz yoluyla gelen ticari gemilerle sağlamıştır. Bu bölge, gelen malzemelerin depolanması ve dağıtılması için önemli bir liman merkezi haline gelmiştir. Fetih'ten sonra Haliç manzarasından dolayı bu bölgeye paşa konakları ve sarayları yapılmaya başlanmış olsa da 16.yy'da yangınlarda yanan konakların yerine ticari binaların yapımına geçilmiştir (Akça, 2008, s.35- 36). Bu yüzyılda nüfusun artması ve gezgin tüccarların önem kaybedip yerleşik tüccarların ortaya çıkması kentin bu bölgesinde ticaret yapılarının yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde kentin ticaret bölgesi, Sirkeci Unkapanı arasında sahil boyu limanlara paralel olarak gelişmiş, Haliç kıyılarında iskeleler ve depolar dolmuştur (Kuban, 1994, s. 532). 1577'de Halep kadısı Zekeriya Efendi'nin sayımına göre İstanbul'da 417 han bulunmaktadır. Bu hanların büyük kısmının ahşap olmaları, yangın gibi afetler sonrasında yok olmasına neden olmuştur. Bu nedenle de bu yüzyıldan günümüze gelen han sayısı azdır ve kalanların hepsi de Kanuni dönemine aittir (Kösemen, 2005, s.92). Bu hanlardan Süleymaniye, Rüstem Paşa ve Küçük Çukur Han bir külliye'ye bağlı inşa edilirken, Leblebici, Büyük Çorapçı, Büyük Şişeci, Kurşunlu Han ve Kalcılar Hanı ise külliye'den bağımsız yapılardır.

Hanların bölgeye dağılımına bakılacak olursa, ticaret bölgesi Kapalıçarşı'dan Eminönü Unkapanı yönüne doğru uzanmakta, fakat Süleymaniye, Cankurtaran gibi yerleşim bölgelerinde kesilmektedir. Bu durum ticari bölge yerleşimine bir sınır getirildiğini düşündürmektedir (Akça, 2008, s.36). Ticaretin burada yoğunlaşması, arsanın emlak değerlerini arttırmış, en küçük arsa bile değerlendirilmiştir. Durum böyle olunca, yapılar geometrik şeklinin düzgünlüğüne bakılmadan yolun ve arsanın şekline uygun olarak planlanmıştır (Başer, 2002, s.16, 26). Kalcılar Hanı da Bizans döneminde de ticaret bölgesi olan ve Fatih Sultan Mehmed döneminde bedesten ve dükkanların bir araya gelimi ile oluşan Kapalıçarşı'nın Mahmudpaşa çıkışında yaptırılmış, ancak zamanla arsa değerleri artması nedeniyle etrafı dolarak diğer han ve dükkanlar ile bitişik nizamlı organik bir doku oluşturmuştur.

Hanların 16.yy tipolojisine bakılacak olursa, Kanuni döneminde yapılmış olmaları, ticaret hanı grubundan olmaları, iki katlı - tek avlulu olmaları, işlev açısından servis ve depolama alanı (Zemin kat) + ikamet odaları (Üst kat) şeklinde olmaları 16.yy hanlarının ortak özellikleridir (Akça, 2008, s. 56-57). Bu özellikler Kalcılar Hanı'nda da görülmektedir.

Konumu: Vakfiyesinde de belirtildiği gibi Daye Hatun Mahallesinde bulunan han, kuzeyde dört katlı yapılar, doğuda Tarakçılar Sokağı'na cepheli tek katlı dükkanlar, güneyde Kaşıkçı Hanı, batıda İmameli ve Zincirli Hanları ile sıra odalar tarafından kuşatılmıştır (Şekil 4.72). Kapalıçarşı'nın Mahmutpaşa Kapısı'nın hemen bitişiğinde olması nedeniyle Kapalıçarşı grubu hanları arasındadır.

Şekil 4.72 : Kalcılar Hanı ve yakın çevresi (Cantay, 1994, s.424).

Taşınması zor malların depolandığı hanlar iskeleye yakın olurken, kuyumcu ve sarraflar gibi değerli eşyaların depolandığı yapılar daha yüksekte ve insan kalabalığından uzaklaşan korunaklı noktalarda inşa edilmiştir. Bu bakımdan iskeleden uzakta ve Kapalıçarşı'ya yakın olan Kalcılar Hanı'nda depolanması kolay mallar satıldığı için bu bölgenin seçildiği anlaşılmaktadır (Gürpınar, 2009, s.60).

Tarihi ve mimarı: Kitabesi olmadığı için banisi ve yapım tarihi hakkında bilgi bulunmayan ve tezkirelerde adı geçmeyen Kalcılar Hanı sahip olduğu mimari özellikler nedeniyle tarih araştırmacıları tarafından 18.yy'a tarihlendirilmektedir. 18.yy hanlarında, Kalcılar Hanı açısından incelenecek olduğunda, depolu-ardiyeli ticaret hanları ve yolcu hanları olmak üzere iki ayrı kullanım biçimi görülmektedir. Yoğun yapılaşma ve arsa azlığı nedeniyle bazı hanlar baskın bir dış cepheye sahip olmamış, cepheleri sadece giriş kapısından ibaret olmuştur (Eriş, 1992, s.42). 18.yy'a kadar sadece iç planın dışa yansımaları şeklinde hareketsiz cepheye sahip olan yapılarda bu yüzyılda cephelerinde süsleme endişesi güdülmeye başlanmış, hareket

kataci unsur olarak kapı üstlerine iki-üç basamaklı taş konsollar eklenmiştir (Gürpınar, 2009, s.49). Planlanış bakımından ise 17.yy'da görülmeye başlanan arazi şartlarının elvermemesinden ve yeterli alan bulunmamasından doğan düzgün dörtgenlerden biraz daha uzak organik plan tarzı görülmektedir (Eriş, 1992, s.42). Bu verilerden ve giriş cephesinde görülen mimari özelliklerin diğer 18.yy hanları ile uyumlu olmasından yola çıkılarak Kalcılar Hanı da 18.yy'a tarihlendirilmektedir. Ayrıca bu yüzyılda cephe mimarisinin önem kazanmasının yanı sıra üçüncü katın ortaya çıkması ve 17.yy'da başlayan ahırsız hanlara devam edilmesi bakımından da Kalcılar Hanı 18.yy hanları arasında anılmaktadır (Gürpınar, 2009, s.129). İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri'nin EM1627 nolu Kentsel Mimari Anıt Fişine göre 17.yy klasik üsluplu hanları grubuna alınmış olsa da ise de kitabesi olmadığı için emin olunamamıştır (URL 1).

Bu hanı 17.yy ya da 18.yy hanları grubundan çıkartan ve 16.yy'da Haseki Hürrem Sultan'a ait olma ihtimalini güçlendiren en önemli iki kaynak vakfiyeler ve arşiv belgeleridir. Yeri hakkında bilgi veren ve Kalcılar Hanı ile tanımlanan yeri örtüştüren ilk veri, 1540 ve 1551 tarihli kendi vakfiyeleridir. Bu vakfiyelerden erken tarihlişinde

İstanbul mahallelerinden Daye hatun mahallesinde vaki yeni han bu vakıflar cümlesinden olup bunun bir kısmı merhum Hızır bey evkafı arazisine, bir kısmı merhum abdusselam bey arazisine, bir kısmı sakalar başı evkafı arazisi üzerine bina olunmuştur, fevkani ve tahtani olmak üzere elli iki odayı, yirmi bir adet dükkânı müstemildir, arzın mukatası senede üç bin yedi yüz yirmi dirhem olup bunun bin beş yüz altmış dirhemi Hızır bey evkafına, bin seksen dirhemi Abdusselam bey evkafına, bin seksen dirhemide Sakalar başı evkafına verilir. (Vakfiye 1540; VGMA; **Ek A.1.1**)

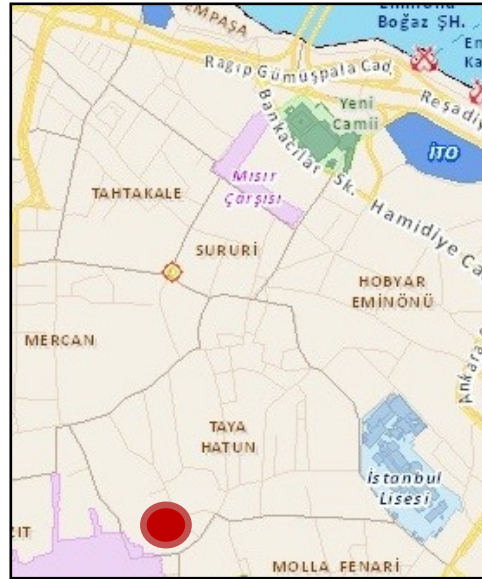
Şeklinde geçen ve 1551 tarihlişinde benzer şekilde

“İstanbul mahallelerinden Dâye Hatun mahallesinde kâin Yenihan'ın tamamı ki, bunun bir kısmı Abdüsselâm Bey Evkâfı sahasına, bir kısmı Hızır Bey evkafı arazisine, bir kısmı da sakalarbaşı evkafı arazisine bina olunmuştur. Fevkani ve tahtani elli iki odayı, yirmi bir adet dükkânı müstemildir. Arazisinin mukata'ası senede üç bin yedi yüz yirmi dirhemdir. Bunun bin **seksen** dirhemi Abdüsselâm Bey Vakfı'na, bin beş yüz altmış dirhemi Hızır Bey vakfı'na, bin seksen dirhemi de Sakalarbaşı evkafına verilir. (Vakfiye 1551; VGMA; **Ek A.1.2**)

Geçen açıklamalara göre Haseki Hürrem Sultan'ın Daye Hatun Mahallesi'nde 52 odalı fevkani ve tahtani (üst ve alt katlı) bir hanı vardır ve bu hanın adı da 'Yenihan'dır⁸⁷.

Haseki Hürrem Sultan tarafından Avratpazarı'nda 1537-1540 ve 1551 tarihleri arasında yaptırılan külliyesi için yine bu tarih aralığında inşa edilen hanın arazisi, 1540 tarihli arşiv belgesine de yansıdığı şekli ile Bahçekapı'daki Haseki Hamamı örneğinde olduğu gibi, sahiplerinden satın alınmıştır ve han vakfa gelir amaçlı yaptırılmıştır (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2).

Vakfiyesinde bahsi geçen Daye Hatun Mahallesi'nin nerede olduğu belirtilmemektedir, fakat İstanbul'da bugün bu adı taşıyan tek mahalle Eminönü'ndedir (Şekil 4.73). Kalcılar Hanı da bu mahallede yer almaktadır. Ayrıca Kalcılar Hanı'nın vakfiyesindeki hanın mimari tanımlamalarında geçen alt ve üst katlı 52 odayı yaklaşık olarak içermesi de bu ihtimali güçlendirmektedir⁸⁸. Ancak Kalcılar Hanı doğu cephesinde eğim nedeniyle üç katlıdır.

Şekil 4.73 : Kalcılar Hanı, Daye Hatun Mahallesi'nde yeri (İstanbul Şehir Rehberi).

⁸⁷ Yeni yaptırıldığı için bu adı almış olmalıdır. Bahçekapı, Ayasofya ve Kudüs'teki hamamlar da ilk yapıldığında Yeni hamam, Kariye Hankah'ı da medreseye çevrildiğinde kayıtlara 'Yeni Medrese' diye geçmiştir. Kalcılar Hanı adını işlevi nedeniyle sonradan almış olmalıdır.

⁸⁸ Vakfiyede geçen han için çeşitli çalışmalarda Leblebici Hanı önerilmiş ve Eski Eserleri Koruma Envanterinde Haseki Hürrem Sultan'a kayıtlı olduğuna dair kayıtların mevcut olduğu belirtilmiştir. Ancak bu han Daye Hatun Mahallesi'nde bulunmamaktadır ve tezin 'Yazılı Kaynaklarda Haseki Hürrem Sultan'a Atfedilen Yapılar' başlığında tartışılmıştır.

Ayrıca arşiv belgelerinde Kalcılar Hanı, Kalcılar Hanı ve Halıcılar Hanı adları ile kayıtlı olan Kalcılar Hanı'nın Haseki Hürrem Sultan vakıf eserleri arasında gösterilmesi ve bugüne ulaşan diğer bir adının da Halıcılar Hanı olması nedeniyle 16.yy'a tarihlemek yerinde olacaktır. 1630 tarihli Arşiv belgesinde Halıcılar Hanı adı ile "Haseki Sultan'ın İstanbul, Ankara, Aksaray, Cısr-i Mustafapaşa ve sair yerlerdeki cami, imaret, medrese, darüşşifa ve darülhadis evkafının .....İstanbul'daki eski ve yeni hamamların taksitleri, halıcılar hanı, dükkanlar ve mahzenlerin muacceleleri, icarları, Rumeli ve Anadolu cibayetleri, mukataalar ve .....ve sair masraflarını muhtevi defter. a.g.tt" (BOA/ TS.MA.d 3528 0014-19, H.1040/1630-31) şeklinde tanımlanan han 1718 tarihli belgede Kalıçe Hanı adı ile "İstanbul'da vaki Haseki Sultan Evkafı Han-ı Kalıçe müşahede cabiliğinin tevcihine dair Babüssaade Ağası Hasan Ağa'nın yazdığı arz." (BOA/ İE.EV. 40/4558, H.1131/1718-19) ve 1772 tarihli belgede Kalcılar (?) Hanı adı ile "Muhasebe defteri: Mütevellî Safer Ağa zamanında İskender Çelebi, Kalcılar Hanı, Büyük Ayasofya, Dane Hatun, Hamdi Efendi ve Haseki Sultan hamamları icarelerinden, ...ve saire için vaki olan tediyat ve masrafları havi Vakıf Katibi Ahmed mühürlü defter" (BOA/TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73) tanımlanmaktadır. VGM'nden elde edilen belgede ise 'Haseki Sultan Vakfı Kalcılar Hanı derununda.....' (VGMA/ EV. GDK 00184.00006, H.1257/1841) başlığı ile kayıtlıdır.

Hanın adı farklı dönemlerde farklı kelimeler ile anılmasından anlaşılacağı üzere yapıldığı günden bugüne çeşitli dönemlerde işlev değiştirmiştir. Yapıldığı dönemde yeniliği nedeniyle vakfiyesine de yansıdığı şekliyle 'Yenihan' denilmiştir (VGMA; **Ek A.1.1.**; **Ek A.1.2.**). Ya kuruluşundan itibaren ya da sonraki dönemlerde, Anadolu'daki zanaatkârların bu handa toplanması nedeniyle üst kat odaları gümüş kakma işleyen atölyeler olmuş, alt kat odaları ise bu gümüşlerin satıldığı dükkan olarak kullanılmıştır. Bundan dolayıdır ki, Kalcılar Hanı bugünkü adını, kuyumcuların atık altın tozlarından altın ayıran kalcı esnafının toplandığı alan olmasından almıştır (Gürpınar, 2009, s.86; Cantay, 1994, s.394)

Arşiv belgelerinde ise hanın adı bambaşka bir tanımlama ile '*Han-ı Kalıçe*' şeklini almıştır (BOA/ İE.EV. 40/4558, H.1131/1718-19; BOA/ TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73). *Kalıçe* kelime olarak 'küçük halı' anlamına gelmektedir ki bu nedenle bazı daha erken tarihli arşiv belgelerinde de 'Halıcılar Hanı' olarak geçmektedir (BOA/ TS.MA.d 3528 0014-19, H.1040/ 1630-31). Arşiv belgelerinden

ve belgelerin tarihinden anlaşılan odur ki, hangi dönemde halı satışına başlandığı bilinemese de kesin olarak bilindiği şekli ile, 17.yy'dan 18.yy sonlarına kadar halı satışı olmuştur. Bu nedenle Halıcılar Hanı olarak anılmış ve Kalcılar adının yanında bugüne kadar gelmiştir.

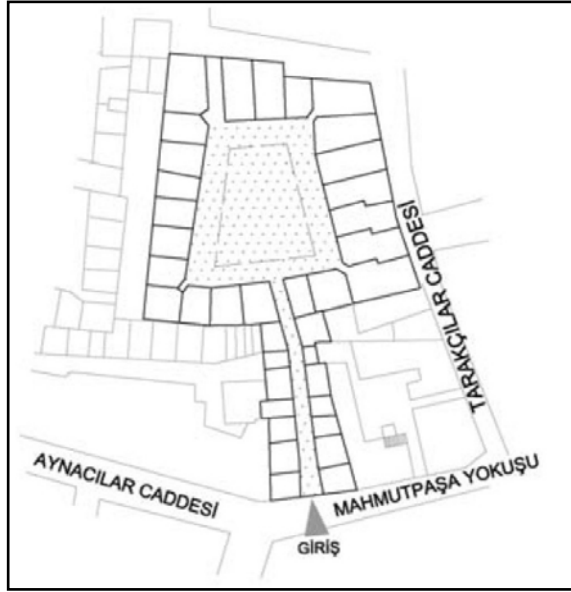
Tezkirelerde adının geçmemesi nedeniyle Mimar Sinan eseri olma ihtimali düşüktür, fakat 1537 senesinde yaptırılan ve mimarı hakkında çeşitli yorumlar getirilen Avratpazarı'ndaki Haseki Camisi örneğinde olduğu gibi bir önceki baş mimar olan Acem Alisi tarafından da yapılmış olabilir.

Mimari: Bitişik nizamda inşa edilen bu hanın, diğer yapılar arasında kalması nedeniyle arazinin şekli ile uyumlu bir organik yapısı vardır (**Şekil 4.74**). Düzgün dörtgen olmayan bir alana yerleştirilen han, güney ve batıdan olmak üzere iki girişli, revaklı avlulu bir ticaret yapısı olarak inşa edilmiştir (**Şekil 4.75**). Hanın alt katında 19 ve üst katında 31 olmak üzere günümüzde yaklaşık 50 odası –vakfiyesine göre 52 odası- mevcuttur. Beşi girişin olduğu güney yönünde, yedisi doğu cephesinde ve dördü giriş koridorunda olmak üzere hana bitişik 16 dükkan bulunmaktadır.

Şekil 4.74 : Kalcılar Hanı ve yakın çevresi (İstanbul Şehir Rehberi).

Şekil 4.75 : Kalcılar Hanı planı (Benli, 2007, Envanter no:66).

Topografyaya uydurularak planlandığından genelinde iki katlı olan hanın Tarakçılar Sokağı'na açılan doğu cephesi eğimden dolayı üç katlıdır ve bitişik nizam kullanımlı bir arazide yer aldığı için yapının sahip olduğu tek cephesidir. Güney yönünde yer alan yuvarlak kemerli kapı açıklığından yapının avlusuna ulaşılmaktadır. Giriş kapısı ile topografya nedeniyle giriş kotundan yüksekte olan avlusu arasında çapraz tonoz örtülü giriş koridoru bulunmaktadır ve bu geçiş mekanında yer alan geniş merdivenlerle 8x11m ölçülerinde olan dikdörtgen avlu kotuna çıkış sağlanmaktadır (Şekil 4.76).

Şekil 4.76 : Kalcılar Hanı giriş koridorundan avluya bakış (Şehri Kartal, 2012).

Avlusu düzenli olmayan yapının zemin katında bulunan dükkanlar, cephe açıklığını geçen lentolara sahiptir. Bu katta bulunan hücre kapıları, düz atkılı ve basık kemerli

boşluklara sahiptir. Üst katta yer alan her bir hücrelerin pencereleri ve kapısı kemerli revak birimlerinden birine açılmaktadır. Hücrelerin pencereleri düşey dikdörtgen açıklıklı, demir parmaklıklıdır. Hücrelerin kapı açıklığı taştan basık kemerlidir ve bazı pencereler yuvarlak kemerlidir (Şekil 4.77). Hanın avlusuz bölümünde yer alan hücrelerin de kemerli kapı ve pencereleri bulunmaktadır.

Şekil 4.77 : Kalcılar Hanı üst kat hücrelerin kapıları (Şehri Kartal, 2012).

Avluda yer alan kesme taştan sarnıcın doğu yüzünde, sivri kemerli çeşmesi bulunmaktadır ve avluda iki farklı yerde bulunan merdivenler ile üst kata ulaşım sağlanmaktadır (Şekil 4.78). Üst kat revaklarında sekiler gözlenmektedir.

Şekil 4.78 : Kalcılar Hanı, üst kata ulaşım sağlayan merdivenler (Şehri Kartal, 2012).

Avlu cepheleri zemin katta sıva ile kapalı iken, üst katta bir sıra kesme taş - iki sıra tuğla derz dolgulu duvar örgüsü bulunmaktadır ve cephelerde üstten iki sıra tuğla kirpi saçak frizleri dolanmaktadır. Zemin kat revakları tuğladan yuvarlak kemerli olup üst kat revakları kaş kemerlidir (Şekil 4.79). Üç katlı olan doğu cephesinin son

katında revaklar sivri kemerlidir. Revak kemerlerinin oturduğu ayaklar örme taştan kare kesitli olarak oluşturulmuştur. Alt katta bulunan revaklar ile odalar beşik tonozlu iken üst kat revaklar ve odaları kubbe örtülüdür (Şekil 4.80).

Şekil 4.79 : Alt kat yuvarlak ve üst kat kaş kemerli revaklar (Şehri Kartal, 2012).

Şekil 4.80 : Kalcılar Hanı, üst kat revakları ve kubbe örtüsü (Şehri Kartal, 2012).

Bitişik nizam nedeniyle dışarıdan diğer cepheleri algılayamayan hanın Tarakçılar Sokağı'na bakan doğu cephesi bir sıra kesme taş - iki sıra tuğla-derz hatıllı duvar örgüsüne sahiptir. Cephe üstten iki sıra tuğla-kirpi saçak frizleri ile sonlandırılmıştır. Bu cephenin zemin kat seviyesinde dükkanlar bulunmaktadır. Üst kat cephesinde ise içeride bulunan hücrelerin dışa açılan ikişer pencereleri yer almaktadır. Düşey dikdörtgen açıklıklı ve demir parmaklıklı olan bu pencereler taş söveli ve tuğla hafifletme kemerlidir (Şekil 4.81).

Şekil 4.81 : Kalcılar Hanı, doğu cephesi (Şehri Kartal, 2012).

Güney yönünde yer alan hanın girişi, taş söve ve demir putrel lento ile çevrelenmiştir. Giriş kapısının üstündeki özgünlüğünü yitirmiş olan taş kaplama cephede belirli bir düzen ve ölçüsü olmayan dikdörtgen iki sıra pencereler bulunmaktadır (Şekil 4.82). Yapının kuzeyde ve Sıraodalar Sokağı'ndan giriş koridoruna bağlanan diğer kapısının bulunduğu batıda cephesi yoktur.

Şekil 4.82 : Kalcılar Hanı, kuzey cephesi (Şehri Kartal, 2012).

Onarımlar⁸⁹: Bilinen tek onarımı 2005 yılında dükkan sahipleri tarafından yaptırılmıştır (Benli, 2007, envanter no:66). Ancak arşiv belgelerinden yola çıkılarak, tez kapsamında 16.yy hanları grubuna dahil edilen bu han 18.yy içinde büyük bir

---

⁸⁹ Onarımlar ve hanın özgünlüğünü yitiren kısımları hakkında geniş bilgi Benli'nin 'İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları" adlı doktora tezinde 66 nolu envanterinde bulunabilir (Benli, 2007).

onarım ya da yeniden yapımlar ve eklemeler almış olmalıdır ki hanlar ile ilgili çalışmalarda 18.yy'a tarihlendirilmiştir.

Tescilli hanlardan olan Kalcılar Hanı'nın Tarakçılar Sokağı'nda cephe günümüze kadar değişerek gelmiştir (Cantay, 1994, s.394). İç mekanda hücrelerin kapı ve pencerelerinde atölye ve dükkan olarak kullanılmaları nedeniyle değişikliğe gidilmiş vitrinler için geniş cam cepheler eklenmiştir (**Şekil 4.83**). Zemin kat yuvarlak kemerli revaklar kapatılmış ve dükkanlar için geniş cam cepheler eklenmiştir. Cephede hareket katıcı unsur olarak kapı üstlerine iki-üç basamaklı taş konsollar eklenmiştir, böylece 18.yy hanlarının özelliğini kazanmıştır. Yanlış onarımlar ile günümüze ulaşabilen yapıda kubbelerin çinko, kiremit ve çimento şap ile onarımı göze çarpmaktadır.

Şekil 4.83 : Kalcılar Hanı, zemin kat ve üst kat seviyesine hakim olan vitrinler ve kapatılan revak açıklıkları (Şehri Kartal, 2012).

Değerlendirme

Haseki Hürrem Sultan'a aitliği tam olarak kanıtlanamamasına ve araştırmacıların çalışmalarında 18.yy hanlarından olarak tanımlanmasına rağmen vakfiyesinde bu hana ait olabilecek bilgiler bulunması, Haseki Hamamı'nın da bu bölgeye yakın olması ve Daye Hatun'un bu civarda bir mescidinin olması⁹⁰ ve hanın adının arşiv belgelerinde Haseki Hürrem Sultan vakıf yapılarının içinde geçmesi banilik ihtimalini kuvvetlendiren verilerdir.

Yer olarak bu bölgenin seçilmesi ise Avratpazarı ve Kudüs'teki yapılarında olduğunun tersine tam da Haseki Hürrem Sultan'ın elinde olan bir şey değildir. Osmanlı döneminin de öncesinde başlayan zorunlu ticari yapılaşmaya uymuştur.

⁹⁰ Kanuni Sultan Süleyman'ın süt annesine ait olan bu mescid kitabesine göre 1530/31 yılında yaptırılmıştır (Yılmaz, 2003, c. 1, s. 269-270).

Hanların en canlandığı dönem olan 17.yy'da valide sultanlar da bu bölgeye yaptırdıkları yapılar ile bölgenin kalıcı çehresini oluşturmuşlardır. 1640 yılında Valide Kösem Sultan'ın yaptırdığı ve Eirene Kulesi'nin bir parçasını kullandığı Büyük Valide Han ve Valide Hadice Turhan Sultan'ın yaptırdığı Yeni Valide Külliyesi ve Mısır Çarşısı bu bölge yakınlarındadır. Kapalıçarşı'nın Mahmud Paşa tarafından ucunda bulunan Haseki Hürrem Sultan'ın Kalcılar Hanı'nı Eminönü sahiline kadar Kösem Sultan'ın Yeni Valide Hanı ve Hadice Turhan Sultan'ın Mısır Çarşısı takip etmektedir.

Yer seçimi için unutulmaması gereken bir durum da bu yapıların hangi amaç için yapıldığıdır. Han, hamam, dükkan gibi yapılar, vakıf eserlerine gelir getirmek amaçlı yapılardır ve ticaretin en yoğun olduğu, en çok gelir getirecek bölgeler seçilmelidir. Hanların çoğunda, alışveriş yapılan dükkanlar, imalathaneler bulunduğu için, çarşının yoğun olduğu yerlerde, bedesten yakınlarına toplanmışlardır. Kadın banilerin yapılarının bu kadar sıkışık hale getirilmiş bölgede birbirlerine yakın olmaları tesadüfi olabilir.

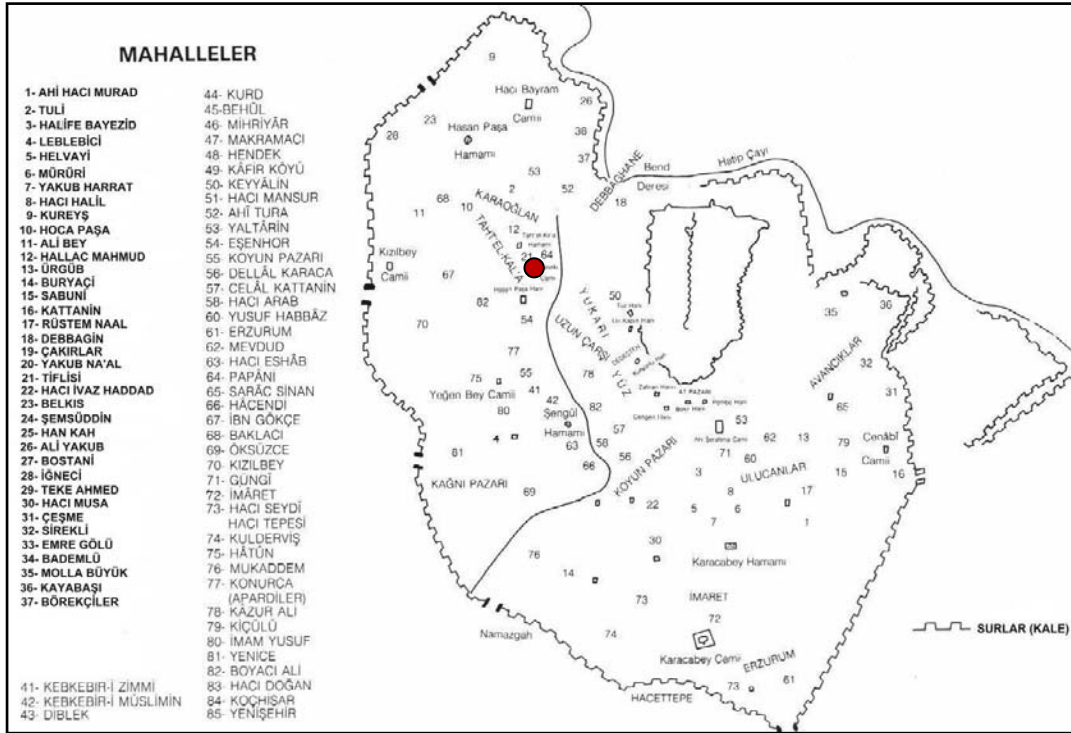
4.1.4 Haseki Sultan Cami (Ankara)

Bölgenin mimari gelişimi: Ankara 16.yy'ın ilk yarısında (1520'lerde) diğer Anadolu kentlerine oranla oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru sadece sekiz kent bu kalabalıklığa ulaşabilmiştir. (Erdoğan, 2004, s.97). 16.yy'ın ikinci yarısında ise nüfusunda hızlı bir artış meydana gelmiştir. Bu ya sancağın sınırlarının genişlemesinden ya da kalabalık bir göçebe nüfustan kaynaklanmaktadır. (Erdoğan, 2004, s. 95).

Ticaret kenti olan Ankara'nın 17.yy'daki gelişimi açısından Taş'ın çalışmasında yer verilen bilgilere göre, bu yüzyılda celali isyanlarına karşı halk tarafından sur yapılmıştır. Bu sur Avancıklar, Cenabi Ahmed Paşa Camii, Karaca Bey İmareti, Hacet Tepesi, Araba Pazarı, Tahtakale [*Tahte'l-kal'a*], Hacı Bayram ve Debbağhane'yi içine alacak şekilde kent merkezini sarmaktadır. Sur eğimli bir arazi üzerinde konumlandığı için kent Yukarı Yüz ve Aşağı Yüz olarak iki kısma ayrılmıştır. Haseki Cami'nin bulunduğu Tahtakale bölgesi Aşağı Yüz'de kalmaktadır. İki ayrı kesim bir ana yolla ayrılan iki ayrı yaşam alanına neden olmaktadır. Uzun Çarşı denilen bu yol bedestenden başlayıp Tahtakale'ye inmektedir. İki kesimin de han, hamam ve cami gibi yapıları ayrı ayrıdır ve Haseki

Cami Aşağı Yüz'ün dini yapılarından (Şekil 4.84). Kentin iki yüzü de ticaret mekanları ve yerleşim alanlarına sahiptir. Tahtakale ve Karaoğlan Çarşısı arasında kalan alan, Haseki Cami çevresi ve Karaoğlan Çarşısı, Uzun Çarşı, Hasan Paşa Hanı (Suluhan) sanat ve ticaret yerleridir. Bu bölge dar alanlara sıkışmış mahalleleri içermektedir ve meslek gruplarını içeren iş muhiti olmaları nedeniyle diğer mahallelere oranla yoğun nüfusludur (Taş, 2006, s.108-109, 111-114).

Taş'ın verdiği bilgilerden Haseki cami ile ilgili olanları derlenir ise bu caminin sur içinde, kentin ikinci merkezinde, yoğun nüfusun olduğu bir mahallede bulunduğu söylenebilmektedir. Bu mahalle iskan alanı olduğu gibi aynı zamanda sanat ve ticaret bölgesidir. Yoğun nüfuslu bir bölge olmasının sebebi, Hasan Paşa ve Haseki Vakıfları gibi önemli vakıflar tarafından desteklenen bir mahalle olması ve yerleşiklerin bu yapılarda verdikleri hizmetlerden dolayı bazı muafiyetlerden yararlanmalarıdır.

Şekil 4.84 : 16.yy'da Ankara mahallelerini, Aşağı ve Yukarı Yüz'ü gösteren harita üzerinde Haseki Cami'nin yeri (Tuncer, 2001, 2.bölüm)

Ticari hayatın canlı olduğu ve Haseki Cami'nin bulunduğu Tahtakale bölgesine de değinmek gerekmektedir. 14.-15.yy'da çarşılar kale surlarının dışına taşmış, bu taşma ile oluşan Yukarı Yüz'den sonra, 16.yy başlarında Çıkırıkçılar yokuşu ile aşağı kesime ulaşmış ve Hasan Paşa'nın vakıf eserleriyle birlikte Tahtakale Çarşısı'nın

gelişimi başlamıştır. Böylece Tahtakale, kentin Aşağı Yüz'ünün merkezi, dolayısıyla Yukarı Yüz'ünün merkezi olan Hanlar Bölgesi'nden sonra kentin ikinci merkezi olmuştur. İçinde Suluhan, Tahtakale Hanı, Tahtakale Hamamı, çeşme ve Haseki Cami, Hallaç Mahmud Cami ve İbadullah Cami gibi dini yapıları bulundurmaktadır ve bu yapılar ile Ankara'nın diğer merkezine nazaran daha gelişmiş bir merkez haline gelmiştir (Tuncer, 2010). Tahtakale Çarşısı 19.yy'a kadar gelişmesini sürdürmüş ve Karaoğlan Çarşısı ile birleşmiş, böylece han ve dükkanların yer aldığı bir ticaret bölgesi halini almıştır (**Şekil 4.85**). Bu yönünü 1929 yılındaki yangına kadar (Haseki Cami de bu yangında yanmıştır) korumuştur. Bu tarihten sonra üretimler azalmış ve dışarıya yönelik değil kent içine dönük bir ticaret hayatı başlamıştır. Tahtakale bölgesi, Suluhan ve çevresi ile birlikte kentin zorunlu gereksinimlerini karşılamıştır. (Erdoğan, Kılıcı ve diğ., 2007, s.131-132).

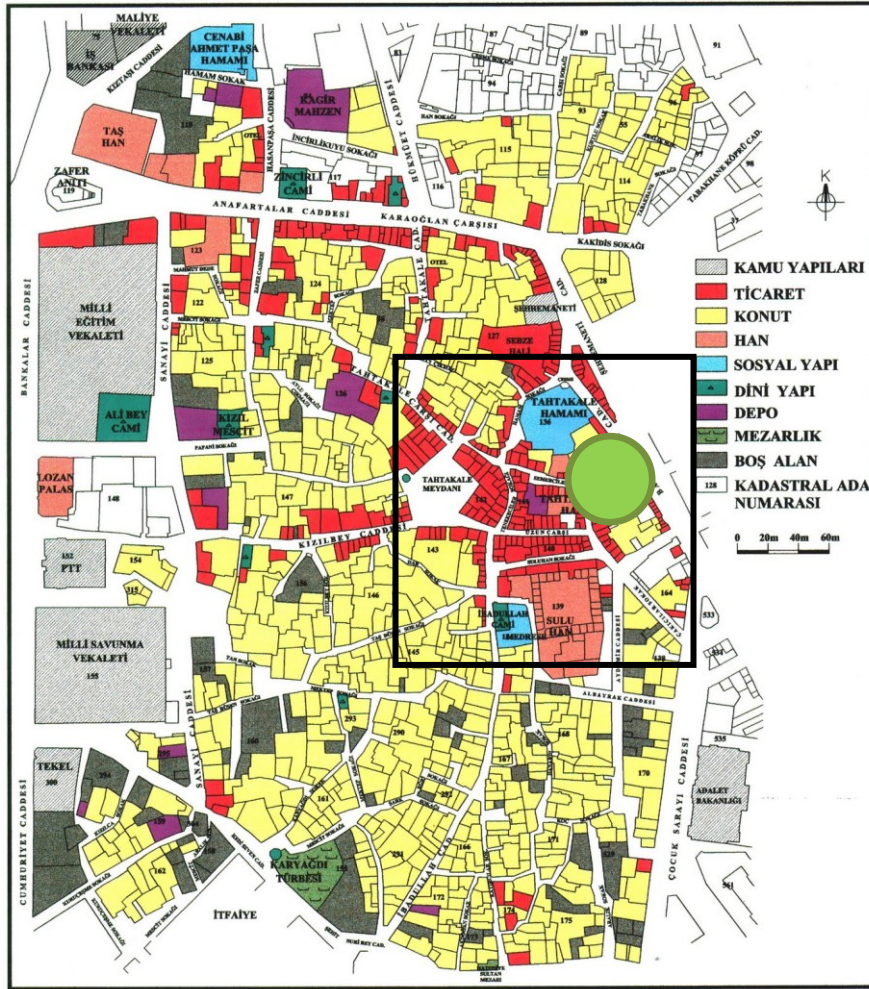
Şekil 4.85 : Balıkpazarı Caddesi'nden görünen Haseki Cami'nin minaresi, t.y (Erdoğan, Narince ve diğ., 2007, s.48)

Konumu: Bugün mevcut olmayan Haseki Cami, Ankara'nın merkezinde, 1920'lerin Balıkpazarı Caddesi'nin Semerciler Caddesi ile birleştiği köşede, bugünün Ulus Hali'ne paralel uzanan Yakut Sokak ile Anafartalar Caddesi arasındadır (**Şekil 4.86**).

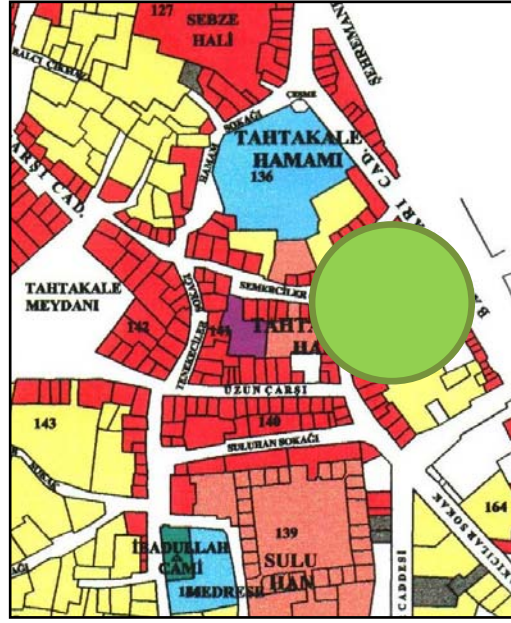

Haseki Cami'nin yerini noktasal olarak belirleyen ve mevcudiyetinin son yıllarında etrafında bulunan yapıları gösteren bir diğer harita ise 1929 tarihli kadastral haritalardan düzenlenmiş olan haritadır (Şekil 4.88). Bu haritada Haseki Cami, Suluhan'ın sokağının birleştiği Balıkpazarı Caddesi ile Semerciler Caddesi'nin birleştiği köşede bulunmaktadır. Caminin etrafı ticari dükkanlar ile çevrili olduğu için açık olan tek cephesi, bir taraftan Semerciler Caddesi'ne bağlanan diğer taraftan Balıkpazarı Caddesi'ne saplanan sokak üzerindedir (Şekil 4.89). Bu durumda caminin girişinin buradan olduğu düşünülebilir. Bu caminin yakınında Tahtakale Hamamı, Hanı ve Meydanı, Suluhan, Uzun Çarşı ve Sebze Hali bulunmaktadır (Tuncer, 2010).

Şekil 4.88 : 1929 [yangın öncesi] Kadastral Haritada Haseki Cami (Tuncer, 2010).

Şekil 4.89 : 1929 [yangın öncesi] Kadastral Haritada Haseki Cami (Tuncer, 2010).

Tarihi ve mimarı: Ankara'daki bu caminin adı Haseki Hürrem Sultan'ın 1540 ve 1551 tarihli iki vakfiyesinde de geçmektedir. Buradan 1540 tarihli İstanbul'daki Haseki Külliyesi ile aynı dönemde yaptırılan hayır eserlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyelerinde Ankara'da olduğu ve görevli atamaları haricinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1540 tarihli vakfiyesinde adı “Bu evkâf cümlesinden biri de: Anadolu şehirlerinden meşhur Ankara'da bina etmiş olduğu câmi-i şeriftir. Bi zikr olunanların cümlesi mahallerinde küçük büyük arasında meşhur olduğundan hudutları beyandan, tayin ve temyizden müstağnidir.” şeklinde geçmektedir. 1551 tarihli vakfiyesinde de benzer şekilde “Bu evkâf cümlesinden biri de: Anadolu şehirlerinden meşhur Ankara'da bina etmiş olduğu câmi-i şeriftir. Bi zikr olunanların cümlesi mahallerinde küçük büyük arasında meşhur olduğundan hudutları beyandan, tayin ve temyizden müstağnidir.” şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur (VGMA; Ek A.1.1 ; Ek A.1.2).

Mimar Sinan yapılarını içeren tezkirelerde adı geçmemektedir (Sönmez, 1988), buradan Mimar Sinan tarafından yapılmamış olduğu sonucu çıkarılabilir. Tezkirede yer verilme de Sinan'ın mimarbaşı olduğu dönemlere rastlayan bu hanedan yapıları için bir plan şeması çizip gönderdiği, yapımını İstanbul'dan denetlediğini düşünebiliriz. Ayrıca 1540 tarihli vakfiyesinde adı geçmesinden dolayı İstanbul'daki Haseki Camisi gibi 1537-39 yıllarında yapılmış olduğu varsayıldığında, bu caminin de Sinan'dan önce mimarbaşı olan Acem Alisi eserlerinden biri olabileceği

düşünülebilir. Her iki durumda da mimarbaşının Ankara'daki inşa faaliyetlerine katılmadığı, İstanbul'da bulunan mimarbaşının kararları doğrultusunda çizilen projelerinin Ankara'ya gönderildiği ve bölgenin yerel mimarları tarafından inşa edildiği varsayılabilir.

Mimari: Haseki Cami ile ilgili elde edilen kaynaklarda mimarisi hakkında bilgi ve plan – kesit – görünüş gibi mimari çizimler bulunamamıştır. Bu nedenle eski Ankara fotoğrafları incelenmiş ve Haseki Cami'yi içine alan birkaç fotoğrafa ulaşılmıştır. Bu fotoğraflardan ikisi hariç tümünde Haseki Cami'nin sadece minaresi görünmektedir. İki fotoğrafta ise yüksek bir noktadan çekilmiş olduğu için caminin üst örtüsü de seçilebilmektedir. Caminin etrafı dükkanlar tarafından sarıldığı için caddeye bakan açık bir cephesi bulunmamaktadır. Bundan dolayı da fotoğraflarda üst örtü ve minaresi görünürken yapının cepheleri görünmemektedir.

Fotoğraflarda görülen minare tuğla örülü, tek şerefeli ve bakır kaplama külahlıdır. Minarenin gövdesinin şerefeye kadar olan bölümü, düşeyde eşit aralıklarla üç adet küçük açıklık ile aydınlatılmaktadır. Gövdeden şerefeye geçiş üç sıra mukarnas ya da üçgen prizması şeklinde dış sıraları ile sağlanmaktadır. Şerefeye, karşılıklı olan iki adet yarım daire kemerli kapı açıklığı ile geçilmektedir. İki fotoğrafta ise seçilen üst örtü kubbedir. Fotoğraflarda çok net görülemediği için ne malzemesi ne de kubbeye geçiş ögesi seçilememiştir (Şekil 4.90; 4.91).

Şekil 4.90 : 1928 yangını öncesi Haseki Cami (Erdoğan, Kılıcı. Ve diğ., 2007, s.182).

Şekil 4.91 : 1928 yangını öncesi Haseki Cami (Erdoğan, Kılıcı ve diğ., 2007, s. 182).

Caminin girişi ve mihrap duvarı 1929 tarihli kadastral haritaya göre saptanmaya çalışılmıştır. Haritadan anlaşıldığı kadarı ile girişi, sokağa cephesi olan tek açıklık kuzey batıdan olup, mihrap duvarı ise kible yönüne uygun olarak güneybatı yönündeki en uzun olan cephesidir (Şekil 4.92).

Şekil 4.92 : 1929 [yangın öncesi] Kadastral Haritada Haseki Cami (Tuncer, 2010).

Caminin büyüklüğünü saptayabilmek ve Haseki Hürrem Sultan'a ait olan diğer camiler ile kıyaslayabilmek için vakfiyesindeki görevli atamalarından yararlanılmıştır. 1540 ve 1551 tarihli vakfiyesine göre bu camiye 12 kişi tayin edilmiştir (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2). Bu caminin büyüklüğünü belirleyebilmek açısından bu bilgiler önemlidir. İstanbul'da yaptırdığı camiye ise 40'a yakın görevli tayin edilmiştir. Buradan Ankara'daki camisinin İstanbul'daki camisinden - 17.yy'daki genişletmeden önceki hali düşünülmelidir- daha küçük olduğu sonucu çıkarılabilir. Kudüs'teki cami ise iki görevli ile Ankara'daki Haseki Cami'den oldukça küçüktür (VGMA; Ek A.1.3).

Ankara'daki diğer camiler arasındaki büyüklüğünü saptayabilmek için ise 1929 tarihli kadastral haritadan yararlanılmıştır. Bu haritaya göre Haseki Cami, İbadullah Cami'den büyük, Ali Bey Cami'den küçük ve Zincirli Cami'ye hemen hemen eşit büyüklüktedir (**Şekil 4.88**).

Onarımlar: Bugün mevcut olmayan bu cami H. 1336/1917 yılında tescillenmiştir (Güzel, 2002, s. 43). Hakkında, 1929 Tahtakale Yangını'nda yanarak hasar aldığı ve sonrasında yıktırıldığı bilgisinden başka veri bulunmamaktadır. Öney'in 'Ankara'da Türk Devri Yapıları' adlı eserinde bu cami hakkında sadece “*sebze halindeydi, yandı*” şeklinde açıklama yapılmaktadır (1971, s.92).

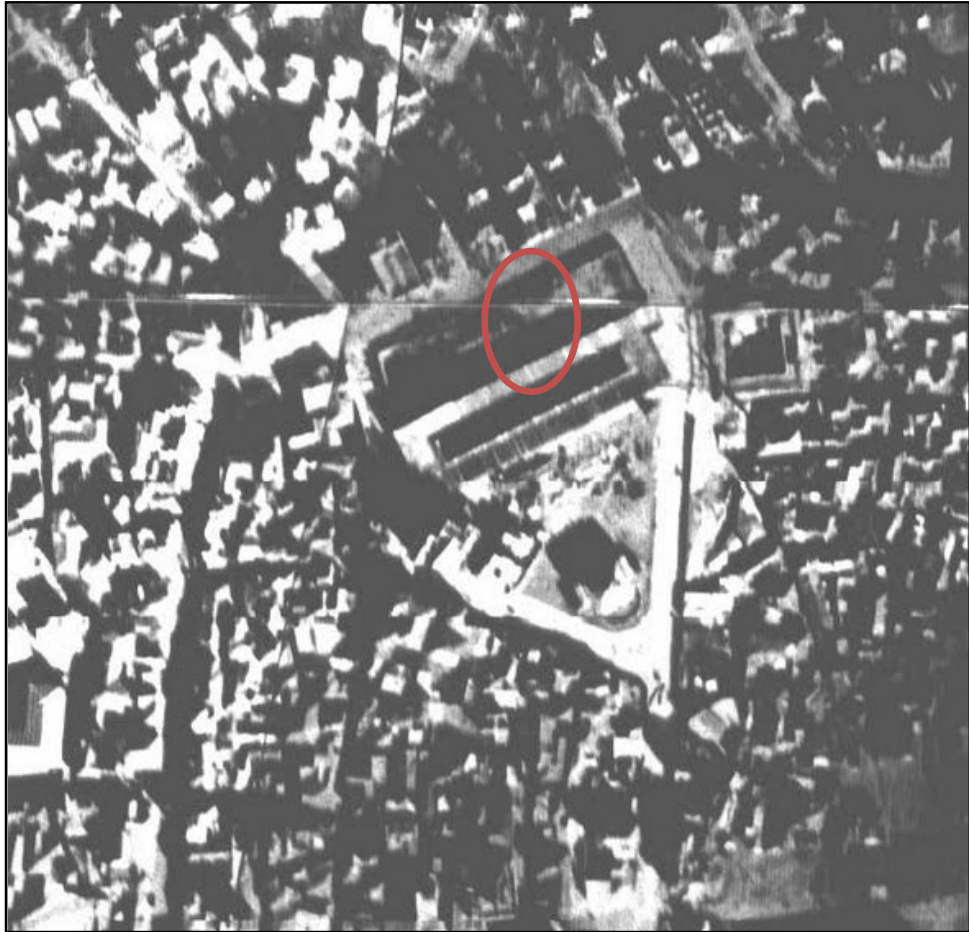
18-19 Temmuz 1929, gece 01.30'da çıkan Tahtakale Yangını'nın nerelere yayıldığı ve hangi binaların zarar gördüğü kısmen de olsa dönemin gazetelerinde yer almaktadır. Bu gazetelerden bir kısmı incelenmiş fakat Haseki Cami hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hakimiyeti Milliye gazetesinde verilen bilgiye göre yangın kereste deposunda çıkmış, Karaoğlan Çarşısı - Balıkpazarı Caddesi, demirciler ve sobacılar doğru üç kola ayrılmıştır. Tahtakale Meydanı'ndan Hacıdoğan'a, Emanet'e ve Bıçakçılar'a kadar ilerlemiştir. Müdafaa-i Milliye binasına doğru genişlemiştir. Yangın sırasında sebze hali, Tahtakale Hamamı yanmıştır. Hacıdoğan Cami yanlarında yangının önüne geçilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 20.07.1929, s.12). Yangında açıkta kalan ailelerin bir kısmı da Zincirli Cami'ye yerleştirilmiştir (Cumhuriyet, 21.07.1929, s.1).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde kayıtlı, 28.07.1929 tarihinde Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen ve Tahtakale Yangını hakkında bilgi veren belgelerde yangının sebebi verilmiş ve hasar tespiti yapılmıştır. Bu belgeye göre, 19 Temmuz'da çıkan yangın neticesinde 328 dükkan, 43 hane, 1 gazoz fabrikası, 6 ahşap han, 3 fırın, 1 mescid, 1 cami, 1 hamam, 1 otel ve 7 kereste deposu yanmıştır ve üç buçuk milyon lira zarara uğranmıştır (BCA, 030-0-010-000-000-120-851-18 ve BCA, 030-0-010-000-000-1-5-12; **Ek A.2.10 ; Ek A.2.11**)

Gazete ve arşiv kaynaklarından Haseki Cami'nin de içinde bulunduğu Tahtakale ve Karaoğlan Çarşısı'nın yandığı anlaşılmaktadır, fakat bahsi geçen bu kaynaklarda bazı tarihi eserlerin durumu hakkında bilgiye yer verilirken Haseki Cami hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir. Belli ki cami bu dönemlerde tarihi önemini yitirmiştir ya da bahsi geçen diğer yapılar kadar değerli bulunmamıştır. Ayrıca arşiv belgelerinde bahsi geçen yanan caminin Haseki Cami olma olasılığı vardır, ancak belgelerde ad

vermeden sadece yapı türleri ve sayı bildirildiği için Haseki Cami'nin yanması hakkında kesin bir bilgi olarak değerlendirilememiştir.

Ankara Belediyesi'nin hazırladığı 'Osmanlı'da Ankara' adlı çalışmada 1927 [1929] Tahtakale Yangını'nda yanında bulunan Tahtakale Hamamı ve Emینیye Medresesi ile birlikte yandığı ve yerine Vakıf işhanları yapıldığı belirtilmektedir (2007, s. 182). Caminin yangında tamamen yok olmadığı fakat büyük hasar gördüğü, yok olmasının nedeninin ise Ulus Meydanı'nın gelişimi ve 1920-40 yılları arası yıkımları olduğu Tuncer'in çalışmasından öğrenilmiştir. Bu yıllarda Taşhan, Cenabi Ahmed Paşa Hamamı, Karaoğlan Çarşısı, Tahtakale Çarşısı, Tahtakale Hamamı, sebze hali gibi Haseki Cami de yangında hasar gördüğü gerekçesiyle yıkılmıştır. Haseki Cami'nin bulunduğu Tahtakale bölgesine bugünkü Büyük Ulus Hali inşa edilmiştir (Şekil 4.93) (Tuncer, 2010).

Şekil 4.93 : Haseki Cami'nin bulunduğu alanın 1930 yılındaki hava fotoğrafı, Ankara İmar Müdürlüğü Arşivi (Tuncer, 2001, 3.bölüm).

Değerlendirme

Ankara, ticari açıdan kervan yollarına yakın olmasından dolayı Anadolu kentleri arasında oldukça önemli bir kenttir. 16.yy'da Ankara'dan geçen veya bağlantısı bulunan üç ana kervan yolu vardır. Bunlardan ilki Bursa'nın önemli bir ticaret merkezi olmasını sağlayan Bursa-Tebriz İpek Yolu'dur ki bir kolu Ankara-Çankırı-Çorum-Amasya-Tokat güzergahından geçmektedir. Bir diğer önemli yol ise İstanbul'a kadar Anadolu'yu çaprazlama geçen Halep-Şam yoludur ki Ankara bu yol ile Kayseri üzerinden bağlantılıdır. Ankara ile bağlantılı üçüncü ticaret yolu ise Antalya-İskenderiye deniz yoludur ki Ankara, Ortadoğu ülkelerine Sof ihracını bu yol ile yapmaktadır ve bu yola Konya üzerinden bağlantı kurmaktadır (Tuncer, 2001; Güzel, 2002, s. 24). Buradan ticari amaçla çevre bölgelerden ve devletlerden bölgeye gelen çok sayıda tüccarın bulunduğu anlaşılmaktadır. Haseki Hürrem Sultan'ın bu bölgeyi insanların çeşitliliği açısından seçtiği düşünülebilir. Bu yollar üzerinde bulunması, adının ve yaptırdığı hayır işlerinin duyulmasını ve yayılmasını daha hızlı ve kolay kılmaktadır.

Ankara'nın Bizans dönemi yapılarından Julianus Anıtı'na seyyahlar tarafından bir kadın adı verilmesi, Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul Avratpazarı'ndaki yine seyyahlar tarafından Avrattaşı adıyla nitelendirilen anıtının yakınlarında yaptırdığı külliye'yi hatırlatmaktadır. Maliye Bakanlığı önünde yükselen bu anıta, Ankara'ya uğrayan seyyahlardan Dernschwam (16.yy), John Macdonald Kinneir (19.yy başı) ve A.D. Mordtmann (19.yy ortası) seyahatnamelerinde 'Belkıs Sütunu – Anıtı - Minaresi', Pitton de Tournefort (18.yy başı) 'Kızların Minaresi', Aubrey de la Motraye (18.yy başı) ise 'Kıztaşı' demektedir (Eyice, 1970). Bu sütunun Ankara'da bulunması, İstanbul'daki külliyesi için Avrattaşı'nın bulunduğu Avratpazarı bölgesini seçmesi, Kudüs'teki yapısı için Helena Kilisesi ve Tonşuk Hatun Sarayı'nı kullanmış olması göz önünde bulundurulduğunda, Haseki Hürrem Sultan'ın Ankara Haseki Cami'sine yer seçiminde etkili olduğunu düşündürmektedir.

Tahtakale bölgesi yakınlarında ise Bizans döneminde yapılmış olan iki kilise bulunmaktadır. Ankara'nın gayrimüslim nüfusuna⁹¹ hizmet eden bu kiliselerin

---

⁹¹ Ankara'da Mahalleler dini yapının ya da bazı meslek gruplarının etrafında oluşmaktadır. Kalenin etrafı Müslüman Mahallelerini oluştururken diğer etnik gruplar bu yerleşimin etrafında ayrı ayrı yerleşimlerini oluşturmuşlardır (Tuncer, 2010). Von Vincke'nin 1839 tarihli Ankara Planı'nda iki Kilise görülmektedir. Biri Rum, diğeri Ermeni olan bu kiliseler (St. Klemens ve adı saptanamayan, 1917 yangınında yandığı düşünülen kiliseler) Uzun Çarşı'nın önemli elemanlarındandır ve Haseki

Haseki Camisi'ne yakınlığı von Vincke'nin 1839 tarihli planında görülmektedir (Şekil 4.87). Osmanlılar döneminde, gayrimüslimlere bağımlı ticaret alanına sahip olan bölgenin Müslüman nüfusun artması için II. Bayezid dönemi beylerbeyinden Hasan Paşa'nın yaptırdığı Suluhan, Tahtakale Hamamı ve dükkanlardan oluşan vakıf eserlerinin yanına Haseki Hürrem Sultan tarafından dini yapı olarak Haseki Cami eklenmiştir. Haseki Cami yakınlarında bulunan diğer camilerin yapım tarihine bakılır ise Tahtakale bölgesini Müslümanlaştıran ilk dini yapılardandır. Hasan Paşa'nın vakıf eserleri ile birlikte düşünüldüğünde ise tek bir külliye gibi bölgeye dini, ticari, sosyal kurumlarıyla hizmet vermiş olmalıdır (Şekil 4.94).

Şekil 4.94 : Balıkpazarı Caddesi'nden Haseki Cami, Tahtakale Hamamı ve Suluhan yerleşimi (Erdoğan,Narince ve diğ, 2007,s.161).

Ankara eyalet merkezi olmasına ve ticari hayatına rağmen, abidevi vakıf eserleri bakımından zengin olmamıştır. Hatta bu kenti ziyaret eden bazı seyyahlar tarafından fakir ve camileri gösterişsiz bulunmuştur (Eyice, 1970, s. 82). Yine de Osmanlı için zirve sayılan - Haseki Cami dönemini de içeren - 16.yy, büyük camiler ve medreseler bakımından en çok eser verilen yıllar olmuştur (Güzel, 2002, s. i). Ankara'da en çok eserin verildiği bu yüzyıla ait ve gösterişsiz sayılan camilerden biri olan Haseki Cami bulunduğu bölgeye adını veremeyen bir yapıdır. İstanbul'daki Haseki Külliyesi bulunduğu semte, Bahçekapı Haseki Hamamı önündeki sokağa, Kudüs'teki Külliye önünden geçen caddeye adını verebilecek kadar çevresinde etkili olmuş yapılar

---

Cami çevresinde bulunmaktadır. 18-19.yy'larda kentin en büyük mahallesi olan Tahtakale'yi içine alan Hacı Doğan Mahallesi'nin yaklaşık %70'i gayrimüslimdir (Tuncer, 2010).

olmasına rağmen Ankara Haseki Cami ne seyyahlara konu olabilmiş, ne yandığında üzerinde durulmuş, ne yıkıldıktan sonra çevresinde yaşayan insanlar tarafından yeri tam olarak hatırlanabilmiştir.

4.1.5 Haseki Sultan Külliyesi⁹² (Kudüs)

Bölgenin mimari gelişimi: Kudüs kentinin tarihi gelişimi, Müslümanlar açısından önemi, fethi ve mimari gelişiminin incelenmesi Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinin nasıl bir birikim üstüne yerleştirildiği ve bölgeye olan ekonomik ve sosyal katkılarını ortaya koyacaktır.

Hiz. Davud, Kudüs'ü M.Ö 1000 civarlarında fethetmiş, oğlu Süleyman Peygamber bu alanın merkezine ünlü Süleyman Tapınağı'nı yapmıştır. Böylece Kudüs Museviliğin merkezi olmuştur. M.S. İmparator Titus, tapınağı ve çevresindeki yapıları yıktırması ve Jupiter Tapınağı'nı inşa ettirmiştir. M.S. 4.yy'da Hristiyanlığın merkezi haline gelmesi ile tapınak faaliyeti durmuş, Hiz. İsa'nın çarmığa gerildiği yere Kamame Kilisesi (Kutsal Kabir Kilisesi) yapılmıştır. Mirac hadisesi nedeniyle Müslümanlar için de kutsal kabul edilen bu kentte, İslam Devletleri tarafından yönetilmeye başlaması ile birlikte Mescid-i Aksa ve Kubbet-üs Sahra Camileri yeni yönetimin din merkezi olmuştur (Avcı, 2004, s.21-22; Tanman, 2000, s.511-12). İslam hakimiyetinde, Mekke, Medine'ye giden Müslüman hacıların rotasında yer almış ve aynı zamanda Hristiyan ve Musevi hacıları da barındırdığı için bu yoğun ziyaretten fazlasıyla fayda sağlayan bir şehir olmuştur (Singer, 2002, s.45).

Yukarıda da belirtildiği gibi Kudüs üç semavi dinin de kutsal merkezlerinden biri olmuştur. Bu sebeple de çeşitli devletler tarafından sahiplenme çabalarına sahne olmuştur, fakat tarihin hiçbir döneminde ne ekonomik ne de siyasi merkez olmuştur. Ticaret ve Müslümanlar için hac güzergahlarının da dışında kalmıştır (Avcı, 2004, s.28). Mekke ve Medine'den sonra İslam'ın üçüncü kutsal kenti olan Kudüs, Osmanlı hakimiyeti ile diğer kentler gibi vergiden muaf tutulan ayrıcalıklı kent konumuna ulaşmıştır (Avcı, 2004, s.23).

---

⁹² Bu külliye ile ilgili tüm mimari tanımlamalar 'Ottoman Jerusalem; The Living City 1517-1917' adlı kitaptan alınmıştır. Planlarda mekanlara verilen numara ve harfler de anlatımın kolay anlaşılması ve kitaptaki anlatımlarla uyum sağlaması için Natsheh'in çalışmasında yer verilen mekan numaralandırmaları ve harflendirmeleri ile aynı tutulmuştur. Mimari için kullanılan kaynak: Myres, 2000, s.539-581; Natsheh, 2000, s.747-790

Yavuz Sultan Selim, Suriye ve Mısır seferi (1516) ile İslam dünyasının en güçlü devleti olan Osmanlı'ya “*hâmid-ül Haremeyn-üş şerefeyn* (Mekke ve Medine'nin koruyucusu)” unvanını kazandırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman ise “*halîfe-i rûy-i zemin* (yeryüzündeki bütün Müslümanların Halifesi)” sıfatını benimsemiştir. Tüm Müslümanların koruyucusu olarak tüm dünyada tek siyasi güç olma politikası gütmüştür. Dolayısıyla saltanat yıllarında, üç kutsal kente de özel bir önem vermiştir. Hatta Kanuni Sultan Süleyman'ın ünvanları arasında “Kudüs” adı da geçmektedir (Avcı, 2004, s.31).

Kudüs'teki kutsal mekanları korumak ve bakımını yapmak padişahlar tarafından dinsel bir vazife olarak görülmüş ve Kudüs'ün en önemli dini yapılarından olan Mescid-i Aksâ ve Kubbet-üs Sahrâ camilerinin bulunduğu Harem-i Şerif alanı Osmanlılar için diğer alanlara oranla daha özel bir konuma sahip olmuştur. Osmanlı dönemi boyunca Kudüs'te yapılan onarımlar ya da aralarında Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinin de bulunduğu cami, mescid, çeşme, han, medrese ve imaretlerin %60 gibi bir kısmı Harem-i Şerif'e yakın alanda yer almaktadır. Diğer taraftan Memlûk dönemi ile karşılaştırmak gerekirse, Klasik Osmanlı döneminde yapılan yapılar daha küçük ölçeklidir. Bunun sebebi Osmanlı Mimarisi'ni yansıtacak büyük ölçekli yapılar yapacak kadar boş alan olmaması ve Harem çevresinin Memluk yapılarıyla kuşatılmış olmasıdır. Bir diğer nedeni ise Mekke 'de de olduğu gibi, kentin silüetine hakim olan Harem-i Şerif'deki dini yapıların yüksekliğini geçmemek için dini saygı gereği küçük ölçekli yapıların tercih edilmesidir (Avcı, 2004, s.32; Tanman, 2000, s.531). Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'te bulunan külliyesi de bulunduğu bölge için simge yapıları geçmeyecek ölçüde önemli bir büyüklüğe sahiptir ancak İstanbul'daki yapılar kadar gösterişli ve büyük değildir.

Haseki Sultan Külliyesi ile birlikte Kudüs'te Kanuni Sultan Süleyman tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Kudüs'te muhtemel hacı seferine ve hacı adaylarını rahatsız eden bedevi baskınlarına karşı savunmayı güçlendirmek ve Memluk yönetiminin yerine geçen yeni Osmanlı yönetiminin ayrımını vurgulamak için surlar onarılmıştır. Öte yandan kentin su sorununa ve hacıların su sıkıntısına karşın havuzlar, kanallar, çeşmeler, rezervuarlar ve su kemerleri inşa edilmiştir (Avcı, 2004, s.32-34).

Sözü edilen bu çalışmalar, Kudüs'e sahip olan Osmanlı Devleti'nde Memluklardan farklı olarak, öncelik tanınan alanların değiştiğini göstermektedir. Kentin altyapısına

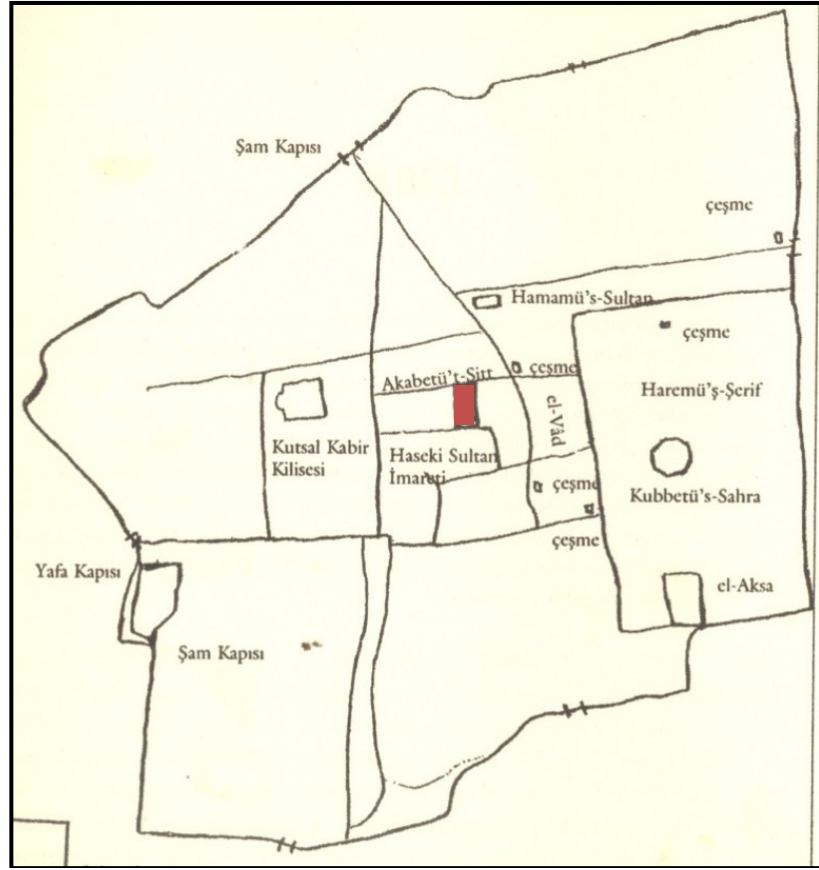
yapılan yatırımlar Kudüs'ün dini öneminin farkındalığını simgelemektedir. Memluktan farklı olarak bütçesini, kentte yeterli olan medrese, cami gibi yapılara harcama yapmak yerine, güvenlik şartlarını iyileştirmek için surlara, sağlık-temizlik ve ihtiyaç açısından su sağlanmasına, kentin ekonomisi için Hasekiye Vakfı gibi vakıflara, yaşam koşullarını iyileştirmek için kamu yapılarına harcamıştır. İdari ve ekonomik düzen sağlandıktan sonraki imar faaliyetleri, çarşılar, dükkanlar, pazarlar, un değirmenleri, fırın, sabun fabrikası, yağ fabrikası gibi iktisadi yapıların sayısının artması olmuştur. Bu faaliyetler de ekonomik gelişmenin bir parçası olmuştur (Avcı, 2004, s.35; Ze'evi, 2000, s.4; Cohen, 1989, s.8, 124).

Külliyenin Konumu: Surlarla çevrili eski kentin merkezinde bulunan ve kuzeyde *el-Vad* Caddesi'nden batı yönünde ayrılan *Akabetü't-Takiye* (Darülaceze Yokuşu)⁹³ ile güneyde *Akabetü's-Saraye* Caddeleri, doğuda Maverdiye Medresesi ve işlevi belirlenemeyen bir yapı, batıda Tunşuk Hatun Sarayı arasında kalan Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'ne ulaşım bahsi geçen caddelere bakan kuzey ve güney cephesinde bulunan kapı portallarından sağlanmaktadır (**Şekil 4.95**). Haseki Sultan Külliyesi, Filistin bölgesinde *et-Takiye*, *İmaret el-Amire* ve Haseki Sultan Tekkesi adları ile⁹⁴ de bilinmektedir (Singer, 2002, s.1; Myres, 2000, s.539; Natsheh, 2000, s.747).

---

⁹³ Bu cadde *Akabetü's-Sük* (Pazar Yokuşu) olarak da bilinir. Bu adı batıya doğru dik çıkan yokuşta kurulan pazardan almıştır. Bu cadde Haremü's-Şerif, Kubbetü's-Sahra ve Mescidü'l-Aksa'ya yakındır. Bu caddenin bir diğer adı da *Akabetü's-Sitt* (Hatun Yokuşu)'tir. Bu adı 14.yy sonunda buraya sarayını yaptıran Memluk kadınlarından Tunşuk Hatun'dan almıştır (Singer, 2002, s.1,3). Bu bölge “Kadınlar Tepesi”, sokağı ise “İmaret Sokağı” , “Kadınlar Sokağı” ya da “Kraliçe Helena Sokağı” olarak da bilinmektedir (Peirce, 1996, s.272).

⁹⁴ Geniş ölçekli yapı toplulukları için kullanılan ‘imaret’ kelimesinin yerini Osmanlı’lar döneminde ‘külliye’ almıştır. ‘İmaret’ kelimesi ise külliye içinde bulunan aşevine verilmiştir. ‘Tekke’ kelimesi Osmanlı Anadolu’sunda Sufi dervişlerinin dergahına verilen bir ad iken Filistin bölgesi için içinde imaret ve Sufi cemaati barındıran ‘külliye’ terimini karşılamaktadır. Bu nedenle Filistin bölgesi ve yakınlarında bulunan Osmanlı külliyesi Haseki Sultan Tekkesi ve Süleymaniye Tekkesi (Şam) gibi adlarla anılmaktadır (Myres, 2000, 539-540; Natsheh, 2000, s.747).

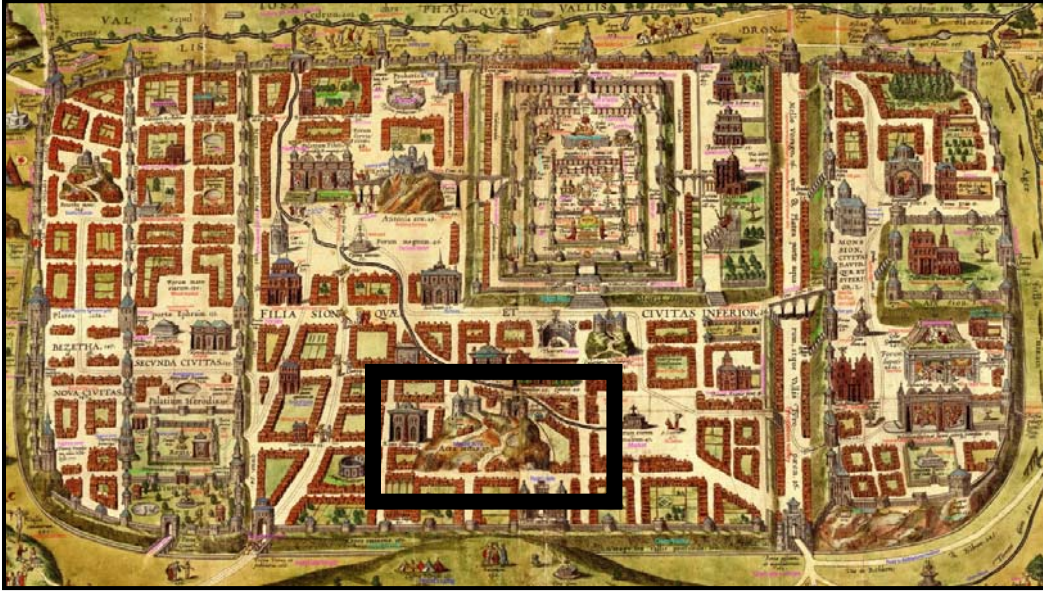
Şekil 4.95 : Haseki Sultan Külliyesi'nin Kudüs'teki yeri (Singer, 2002, s.2).

Haseki Hürrem Sultan'ın vakfını kurduğu arazide Tunşuk Hatun⁹⁵ Sarayı *es-Sitt Tunşukü'l-Muzafferiye* ve Helena⁹⁶ (Elena)'nın vakfının bulunduğu bilinmektedir. Varlığı kendileri hayattayken kayıtlarda bulunan Tunşuk Hatun'un sarayı ve Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinden farklı olarak Helena'nın hayır eserleri ölümünden çok sonra bahsedilegelmiştir. Fakat bunlardan Helena ve Haseki Hürrem Sultan adlarını Kudüs'e yaymışlardır (Singer, 2002, s.83). Bu yapının Helena ile arasında kurulan bağ Osmanlı döneminde gelen Hristiyan hacılar tarafından ortaya atılmıştır. Kudüs'ün ellerinden gittiği dönemde geçmişlerinin anısını canlandırmak için Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesini kurduğu arazi ile bağlantı kurmuşlardır (Şekil 4.96). Ancak bu konuda somut bir bilgi yoktur (Singer, 2002, s.88).

⁹⁵ Tunşuk Hatun muhtemelen Orta Asya'da doğmuş ya da azat edilmiş bir köle olarak Mısır'a getirilmiştir. Diğer bir olasılık da Muzafferi hanedanı (1313-93) Timurlenk tarafından bozguna uğratılan İran'dan Kudüs'e kaçmıştır (Singer, 2002, s. 86).

⁹⁶ Bizans İmparatoru Konstantin'in annesi. Helena tezin 'Hristiyan Kültüründe Saraylı Kadınların Yapıları' adlı başlığında anlatılmıştır. Singer'in belirttiğine göre, 19.yy'a ait bir kaynakta, bu bölge için zikredilen Elena Bizanslı değil, Part İmparatorluğunun vassal devletlerinden birinin ana kraliçesi, Adiabene'li Kraliçe Elena (ö. 50)'dir. Kendisi ailesiyle birlikte Musevi'dir, Kudüs'teki Musevi Tapınağı'na bağışlarıyla ünlüdür. Belki de Bizans'lı Helena, araziye Yahudilerden devralmıştır (Singer, 2002, s.94).

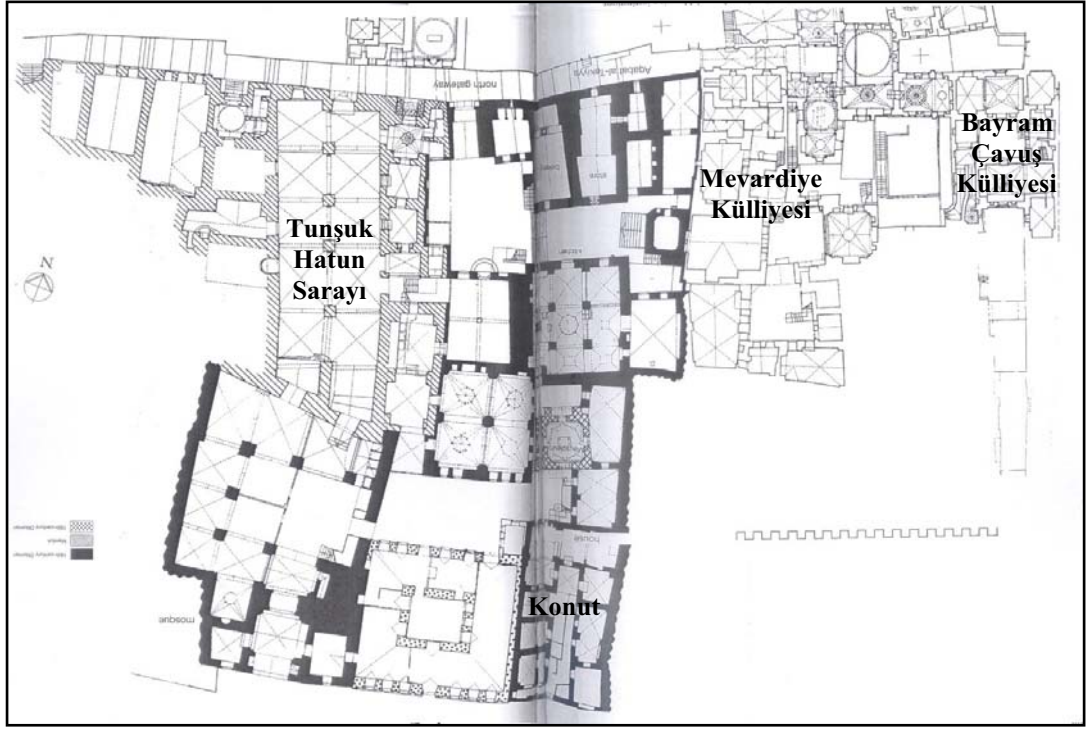

Şekil 4.96 : Haseki Sultan Külliyesi'nin yerindeki Azize Helena'nın hayır eseri, (Adrichem, Christiaan van, 1584; encyclopediaaurantia.org).

Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi bugün için beş farklı yapıyı içinde barındırmaktadır (Şekil 4.97). Bunlardan ilki Memluk döneminde yapılan ve içinde birkaç geniş salon, çok sayıda oda ve su kaynağını barındıran üç katlı Tunşuk Hatun Sarayı'dır ki Haseki Sultan Külliyesi'nin inşa aşamasında dahil edilmiştir. Bir diğeri de 1540'da külliye'nin doğusuna yapılan Bayram Çavuş Ribat ve Medresesi'dir ki külliye'nin yapımından sonra dahil edilmiştir, ancak ne zaman dahil edildiği tam olarak bilinmemektedir. Bayram Çavuş'un ribatının yanında bulunan Mevardiye Medresesi de külliye'ye dahil edilmiştir. Asali (1982) bu medresenin Hasekiye Medresesi olduğunu belirtmektedir⁹⁷. Külliye'ye dahil olduğu düşünülen bir diğer yapı da kuzeydoğu köşesinde bulunan konuttur (Myres, 2000, s.548-549).

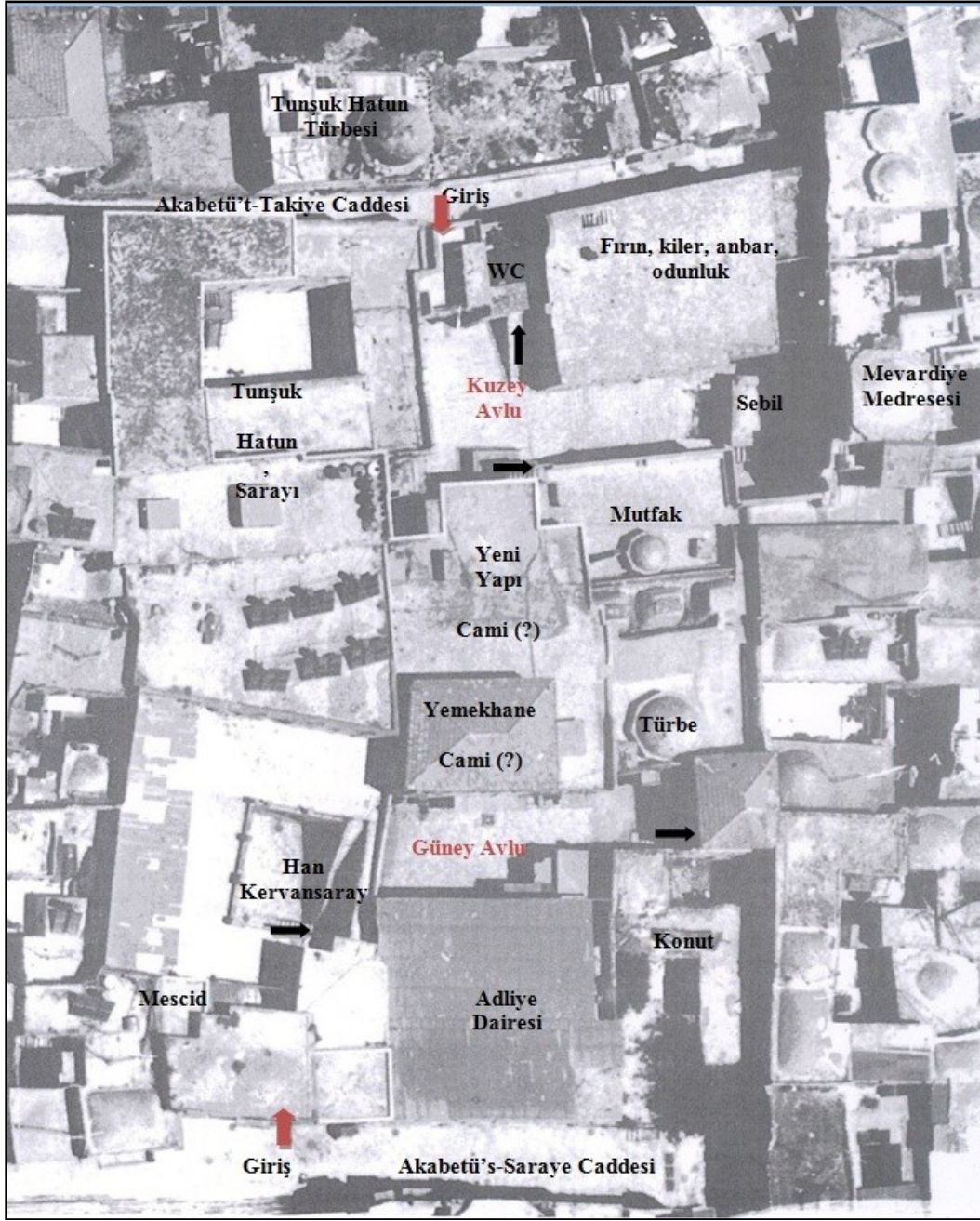
⁹⁷ Bu medrese Remle'de bulunmaktadır ve ayrı bir başlıkta incelenmiştir.

Şekil 4.97 : Haseki Sultan Külliyesi ve çevre yapılar (Myres, 2000, s.570-571).

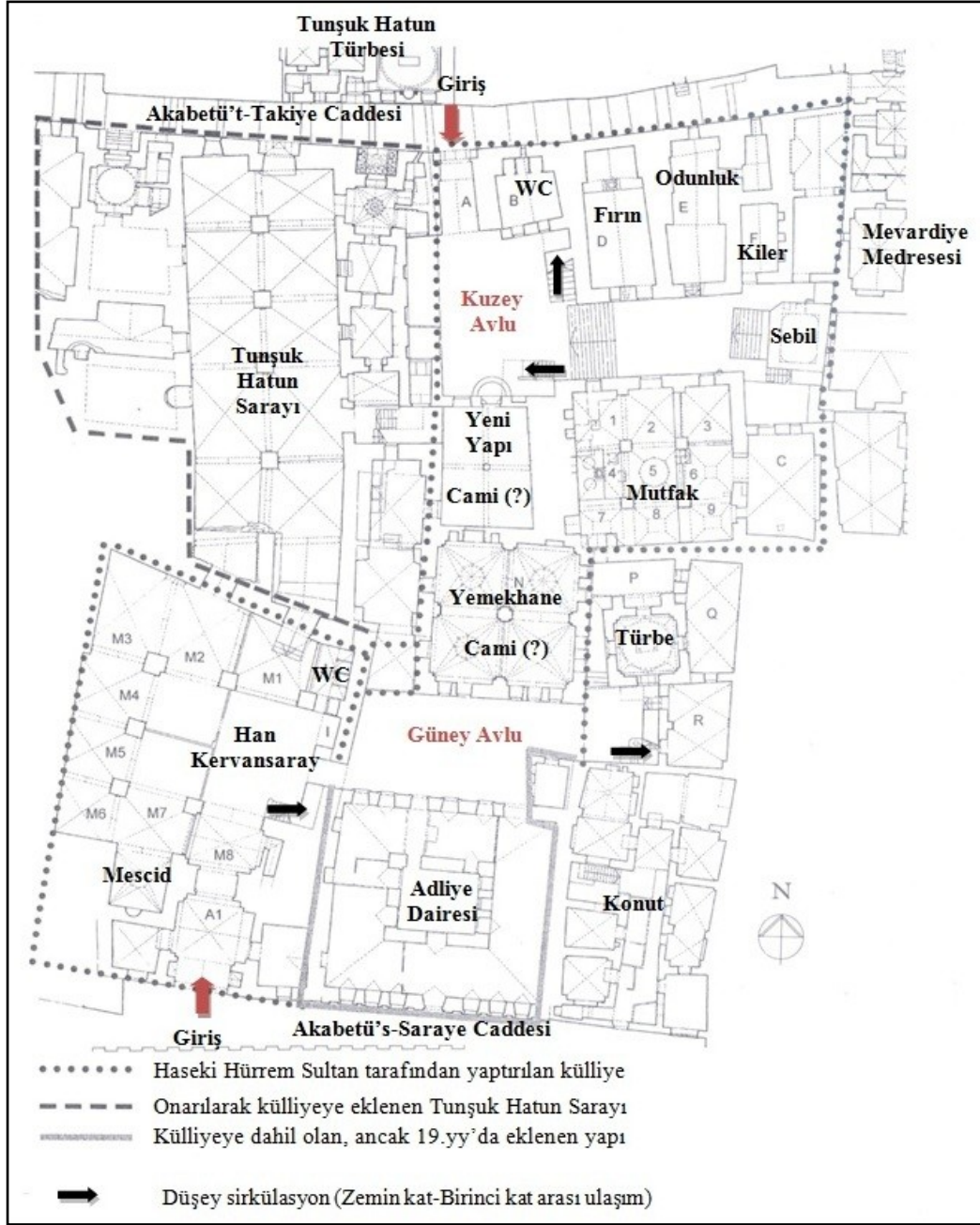
Külliye yerleşimi avlu merkezli olarak ikiye ayrılmaktadır. Güney ve kuzey olmak üzere iki avlu etrafında toplanan yapı gruplarının girişi de *Akabetü't-Takiye* ve *Akabetü's-Saraye* Caddeleri'nde bulunan kapılar ile ayrılmaktadır (Şekil 4.98; Şekil 4.99). Yolculara ve Süfilere ayrılmış olan güney avlusu etrafında han, 55 odalı ribat, 19.yy'da yapılan Adliye Dairesi ve avluya bakan kapısı kapatılarak sokak cephesine külliye'den ayrı bir girişi açılan hane konumlanmaktadır. Ayrıca hanın da kendi içinde güney avlusundan yüksekçe bir duvarla ayrılmış olan avlusu vardır. Fakirlere, yolculara ve ihtiyaç sahiplerine yemek dağıtılmaya ayrılmış olan kuzey avlusu etrafında ise mutfak, fırın, sebil, ambarlar, kiler ve yemekhane bulunmaktadır.

Şekil 4.98 : Haseki Sultan Külliyesi'ne ait yapıların kuzey ve güney avlusu etrafında gruplanması, hava fotoğrafı (Natsheh, 2000, s.790).

Şekil 4.99 : Haseki Sultan Külliyesi yapılarının kuzey ve güney avlusu etrafında gruplanması (Natsheh, 2000, s.772).

Tarihi ve mimarı: Külliye'nin yapımı yaklaşık on yıl sürmüştür. Yapımı başkent dışında olması ve bu kadar uzun sürmesi nedeniyle belgelerin miktarı hayli fazladır. Buna karşılık külliye'de bulunan dört kitabe boşluğunda da yapım tarihlerini yansıtacak kitabe panelleri bulunmamaktadır.

Külliye için harcamaların başladığı 1549 yılından itibaren vakfa kervansaray, sabunhane, değirmenler ve vakıf köylerde üretilenlerin gelirleri vakfedilmiştir. İmaret 1551 yılında yiyecek dağıtımına başlamıştır (Singer, 2002, s.124-125;

Necipoğlu, 2005, s.278). 1554'den sonra imarete iyileştirme işine kalkışılmıştır (Singer, 2002, s.127).

Haseki Hürrem Sultan'ın bu külliyei vakfedebilmesi için, eşi Sultan Süleyman'dan arazilerin tapularını bütün haklarıyla alması gerekmiştir. Bu amaçla 1550-57 yılları arası Haseki Hürrem Sultan adına 10 adet mülkname (tapu senedi) çıkarılmıştır. Bu mülknameleri de külliyesine vakfetmiştir (Singer, 2002, s.52). Bu vakıf eserinin, ilk tasarlandığı şeklini temsil eden ve yapımının uzun sürmesi nedeniyle mülklerde hızlı değişimleri kapsayan biri Türkçe (1552) diğer ikisi Arapça (1557) olmak üzere üç adet vakfiyesi vardır⁹⁸.

Külliyesine vakfettiği araziler Kudüs, Gazze, Nablus, Sayda ve Trablusşam'dadır. Vakfettiği arazilerdeki malları ise Şeyh Tutmac Hanı, yanındaki dükkanlar, bir arsa, bir kemerli çarşı (*Kayseriyyetü'l-İfrenç*)⁹⁹, Sa'diyye ve Avamid Sabunhanesi, Raşhin Köyü'nde dört Taytariyye Su Değirmeni, Bistanin Köyü'nde dört Ra'iyye Su Değirmeni, üç Sehyun Yel Değirmeni ve köylerin vergi gelirleridir. Trablusşam'da iki sabunhane ve yeni mülkler de daha sonradan eklenmiştir. Sabunhaneler beklenen geliri sağlamamış, onarımı için çok para harcanmıştır. Ayrıca Kudüs'e uzaklığı nedeniyle denetlemek ve vakıf paralarını toplamak da güç olmuştur. Bu yüzden 1552 tarihli vakfiyede yer alan sabunhaneler ve Seyhun yel değirmenleri 1557 tarihli vakfiyeden çıkarılmış yerine Kudüs ve Gazze'de 20 adet köy eklenmiştir (VGMA; **Ek A.1.3; Ek A.1.4**; Singer, 2002, s.57-58; Peri, 1992, s.170-171).

Haseki Hürrem Sultan Vakfı'nın son mülkü ise el-Vad Caddesi'nin doğusunda, Haseki Hürrem Sultan'ın imaretinin köşesini dönünce görünen çifte hamamdır¹⁰⁰. Hamam vakıf için inşa edilen yeni bir binadır. İnşası bitince vakfa gelir için kiraya verilmiştir. İnşası uzun sürdüğü için ve bütçenin üstüne çıkılınca vakfa gelir değil masraf olmuştur (Singer, 2002, s.62-63).

1557 yılı Arapça vakfiyesi hazırlanması ile külliyein kuruluşu sona ermiştir. 1558 yılında ölmesinden iki yıl sonra, Sultan Süleyman eşinin anısına saygı gereği Şam

---

⁹⁸ 1557 tarihli iki adet Arapça vakfiyenin İslam Eserleri Müzesi'nde bulunduğu Taşkiran'ın çalışmasından öğrenilmektedir (1972, s. 38-39). Tez kapsamında 1552 tarihli Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan vakfiyenin Stephan tarafından yayınlanan İngilizce çevirisi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden edinilen 1557 tarihli Arapça vakfiyenin Türkçe çevirisi kullanılmıştır.

⁹⁹ Kayseriyye bazen kervansaray için kullanılmaktadır (Singer, 2002, s.56).

¹⁰⁰ Bu hamam tez kapsamında '4.1.5.2 Sultan Hamamı (Kudüs)' başlığı altında incelenmiştir.

dolaylarındaki maddi değeri yüksek yeni mülkler eklemiştir. Bu 1560 tarihli başka bir vakıfnameye eklenmiştir (Singer, 2002, s.63, 146).

Mimar Sinan tezkirelerinden *Tuhfet'ül-Mi'marin*'de cami, imaret ve medrese¹⁰¹ olarak yer alan bu külliye'nin Sinan'ın kontrolünde yapılıp yapılmadığı belli değildir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde Mimar Sinan'ın Kubbet'üs-Sahra'nın onarımı ve Kudüs'ün yapılandırılması için sultan tarafından gönderildiğini belirtmektedir. Ayrıca Mimar Sinan'ın hac için Mekke'ye giderken Kudüs'te mola verip mimar ve yapı ustalarını Kubbet'üs-Sahra'nın onarımı için organize ettiğini de bildirmektedir. Bu bilgileri kullanan Myres ise bu ziyaretler sırasında Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi ile ilgilenecek zamanının olmadığını, üstelik külliye'nin yapım tarihini içeren 1550-58 yılları arasında Mimar Sinan'ın Osmanlı'nın çeşitli bölgesinde birçok yapıya başmimarlık edecek kadar kariyerinin zirvesinde ve meşgul olduğunu belirterek Mimar Sinan'ın inşa süreciyle ilgilenememiş olduğunu belirtmektedir (Myres, 2000, s.546). Yerel mimar ve yapı ustalarının hanedan yapılarında nadiren çalıştırıldıkları yönündeki bilgilere rağmen Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi başkentteki hanedan külliyesi kadar ustalıkla bir eser olmadığı ve yerel mimariye ait öğeler barındırdığı için bu yapıda yerel mimarlar çalışmış olmalıdır. Ayrıca 1579 tarihinde simge yapılardan olan Kubbet'üs-Sahra'nın restorasyonunda Şam'dan yerel bir mimar çağrıldığı, Sinan'ın Şam'da bulunan Süleymaniye Külliyesi'nin planlamasını yapıp yapımını yerel mimarlara bıraktığı yönündeki bilgiler Kudüs'teki Haseki Sultan Külliyesi'nde de aynı durumun geçerli olabileceğini göstermektedir (Myres, 2000, s.546).

Külliye'ye ait han ve imaretin inşa tekniği ve dekorasyonu Sultan Süleyman tarafından onarılan şehir kapıları ve sebiller ile benzer mimariye sahip görünmektedir ve bu mimari dekorasyon sadece bu üç yapıda görülmektedir. Ayrıca külliye'nin yakınlarında bulunan Bayram Çavuş Ribatı ile benzer madalyon kabartmalarına sahip olması yapılarda çalışan mimarların ortak olabileceği düşüncesini doğurmuştur, ancak bahsi geçen yapıların da mimarı bilinmemektedir ve şehir surlarının dibinde bulunan iki mezarın kapı ve sebilleri yapan mimarlara ait olduğu yönünde söylentiler vardır (Myres, 2000, s.547). 15 Temmuz 1552 tarihli arşiv belgesine göre Memluk stilinde yapılmış olan Tunşuk Hatun'un sarayına külliye eklenirken Şam valisine

---

¹⁰¹ Külliye'nin Remle'de bulunan medresesi de Mekke ve Medine'deki imaretleri gibi bugün mevcut değildir.

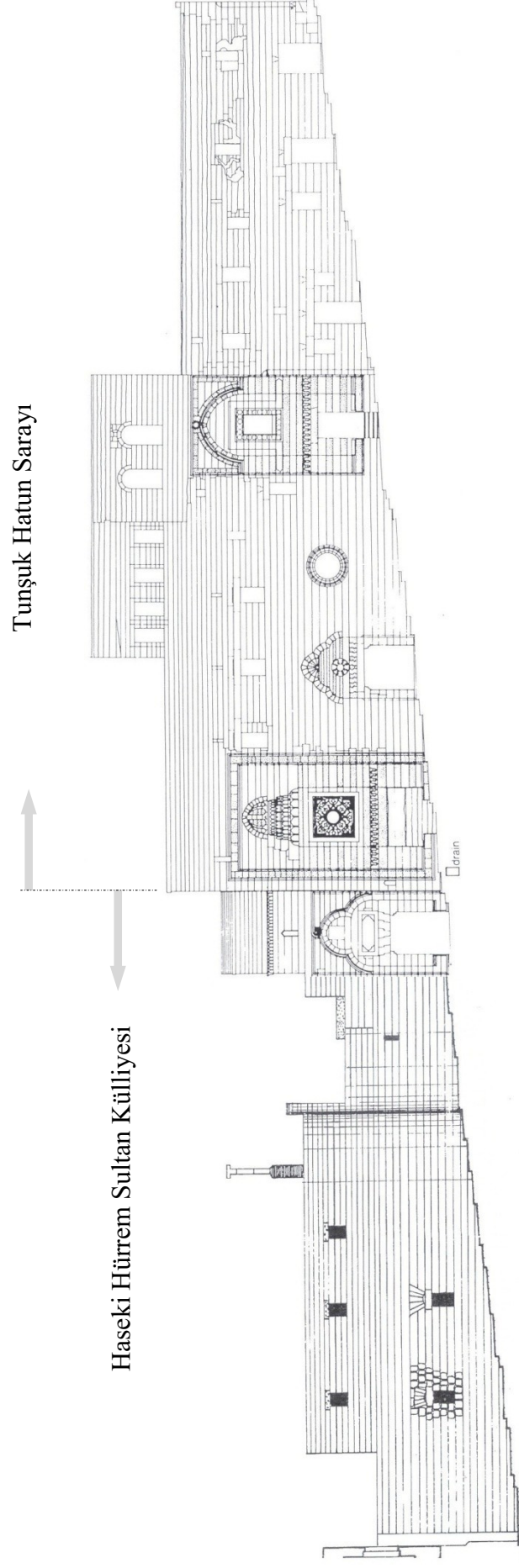
talimat verilmiş, inşa alanına duvarcı, marangoz gibi ihtiyaçları göndermesi, hiç kimseye haksızlık edilmemesi ve zarar verilmemesi emredilmiş (Necipoğlu, 2005, s.278) Külliye çeşitli bölgelerden çok sayıda ustanın çalıştığı yapının farklı mimari üsluplar içermesinden de anlaşılmaktadır. Memluk ve Suriye etkileri görülen yapıda Kariye, Şam ve Halep'ten getirilen ustaların çalıştırıldığı düşünülmektedir. İstanbul ve Şam'ın yönetiminde inşa süreci takip edilen yapıda Kudüs'ün güneyinde bulunan Kahire'den çok, kuzeyinde bulunan Halep, Şam ve Trablus mimarisinin izlerini taşımaktadır (Myres, 2000, s.547-548).

Mimari: Külliye kuzey-güney yönlü uzandığı için plan şeması da buna göre gelişmiştir. Yapılar kuzeyde ve güneyde oluşturulan avlunun etrafında konumlanmıştır. Avlu etrafına yerleşimleri önceden de belirtildiği gibi barınma ve yemek yeme işlevine göre belirlenmiştir.

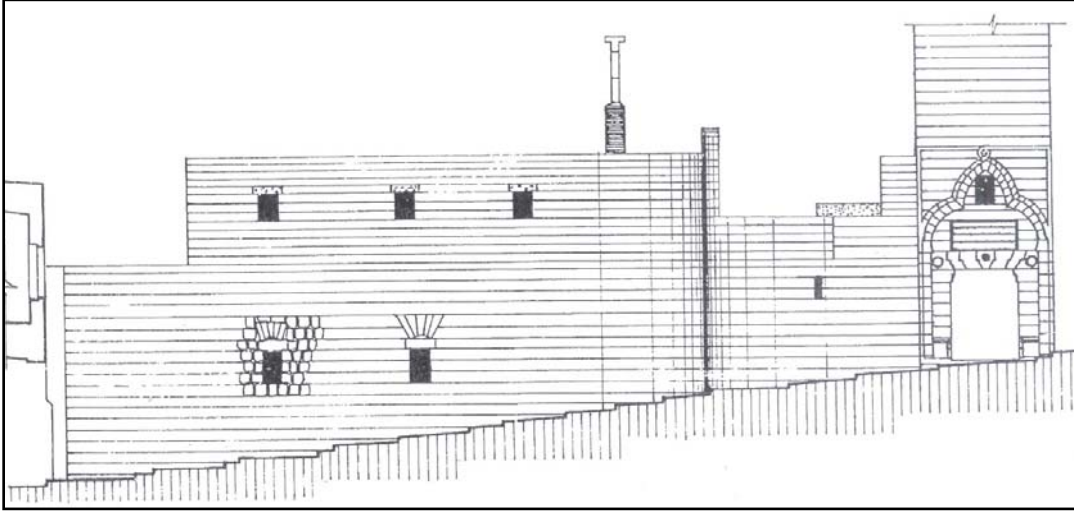
Yapıyı dışarıdan tanımlayan iki cephesi bulunmaktadır. *Akabetü't-Takiye* Caddesi'ne bakan imarete ait fırın işlevli yapı, külliye'nin kuzey cephesini oluşturmaktadır ve Tunşuk Hatun Sarayı'na ait cephe ile birlikte bütünlük göstermektedir. *Akabetü's-Saraye* Caddesi'ne bakan Haseki Külliyesi'nin bir parçası olan han, 19.yy'da eklenmiş olan Adliye Dairesi külliye'nin güney cephesini oluşturmaktadır.

Kuzey Cephesi: *El-Vad* Caddesi'nden batı yönünde ayrılan *Akabetü't-Takiye* Caddesi üzerinde bulunan bu cephe Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılan külliye'nin yaklaşık 32m genişliğindeki cephesi ile birlikte külliye'ye dahil edilen Tunşuk Hatun Sarayı'nın Memluk üsluplu cephesini de içermektedir (**Şekil 4.100**). İki farklı dönemde yapıldıkları için cepheler arasındaki teknik ve bezeme farkı kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Tunşuk Hatun Sarayı'na ait iki kat yüksekliğindeki zengin süslemeli üç giriş portalı bu cepheyi oluşturan esas öğelerdir. Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesine ait cephe ise daha sade olmakla birlikte cepheyi süsleyen esas öğesi, fırın, mutfak ve sebil gibi yapıların etrafında toplandığı kuzey avlusuna ulaşımı sağlayan giriş portalıdır (**Şekil 4.101**).

Bu cepheyi, külliye'ye ait kuzey avlusunun girişi, depo, ambar, kiler gibi birimlerin bulunduğu fırın ve üst katında sınıflar ve sonradan inşa edilen konut oluşturmaktadır. Cephe, giriş portalı, solundaki tuvalet biriminin cephesi ve fırın birimleri olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (**Şekil 4.101**).

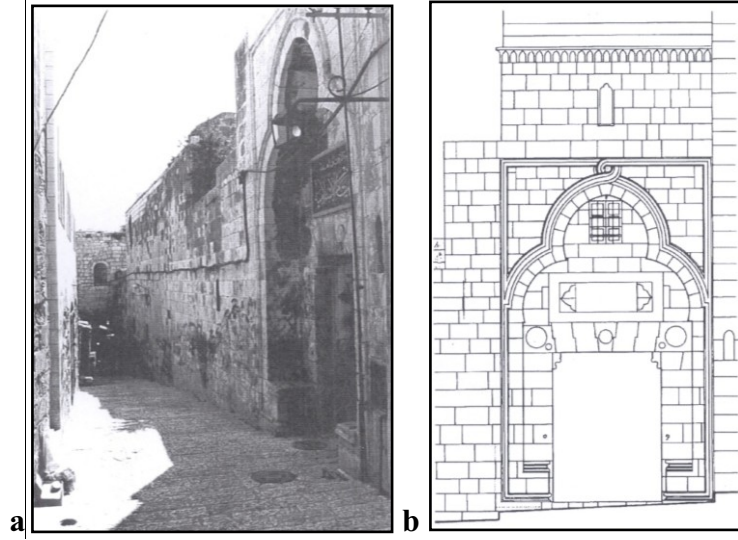
Şekil 4.100 : Haseki Sultan Külliyesi ve Tunşuk Hatun Sarayı'nın kuzey cephesi (Natsheh, 2000, s. 773; Necipoğlu, 2005, s. 277).

Şekil 4.101 : Haseki Sultan Külliyesi'nin kuzey cephesi (Natsheh, 2000, s.773).

Cephenin ilk bölümü olan ve kuzey avlusuna ulaşımı sağlayan giriş portalı, yonca kemerli 0.68 m derinlik ve 3.35m yüksekliğindeki nişten oluşmaktadır (**Şekil 4.102.a; Şekil 4.102.b**). Nişi dikdörtgen bir çerçeve içine alacak şekilde etrafını silme şeridi dolanmaktadır. Bu silme yonca kemerin tepe noktasında sarmal yaptıktan sonra kemerin etrafında da dikdörtgen çerçeveye değdiği noktaya kadar devam ettirilmiştir. Portal, bu yönü ve taş dokusu ile doğusunda bulunan Tunşuk Hatun Sarayı'nın Memluk dönemi cephesi ile benzer özellikler göstermektedir. Nişin içine yerleştirilmiş olan yaklaşık 2m yüksekliğindeki kapının iki yanında, taş peykeler bulunmaktadır. Kapı açıklığının üstünde ve iki yanında bitkisel motifli ve geometrik desenli birer madalyon bulunmaktadır. Kapı açıklığının üstündeki madalyondan sonra kitabe boşluğu gelmektedir, ancak yerinde şu anda yeni bir tabela asılıdır. Kitabe boşluğunun üstünde, yonca kemerin içinde demir parmaklıklı küçük bir pencere açılmıştır. Giriş portalının üstündeki küçük açıklık ise fırın biriminin üstüne yapılan konuta ait banyoyu havalandırmaktadır. Bu cephe üstten mukarnas sırası ile sınırlandırılmıştır.

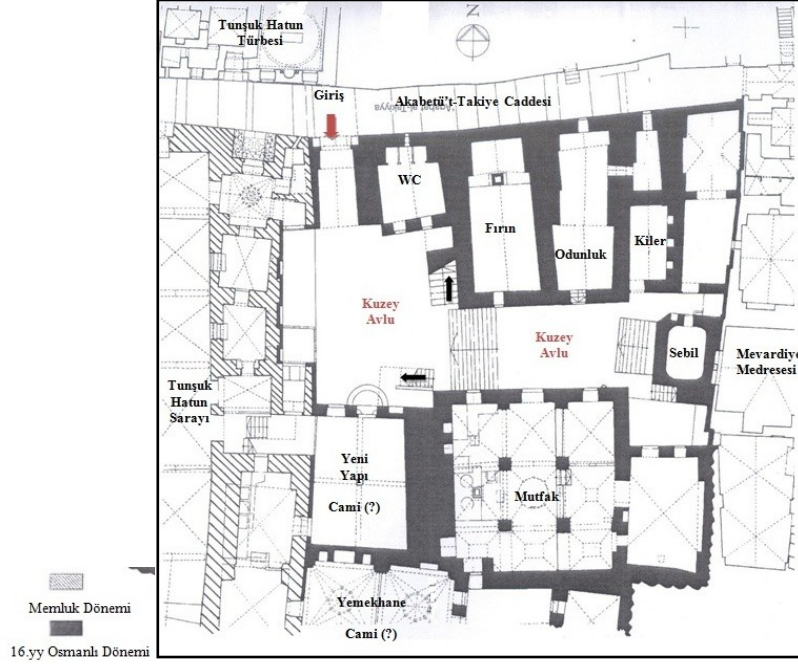
Şekil 4.102 : a.Kuzey giriş portalı, sokağa doğu yönünde bakış (Myres,2000, s.578);
b. Kuzey giriş portalı görünüşü (Myres, 2000, s.576)

Cephenin ikinci bölümü, tek kat yüksekliğinde olup cepheye yansıyan tek öğesi tuvalet birimlerini havalandıran açıklıktır (Şekil 4.101). Cephenin üçüncü bölümü ise iki kat yüksekliğinde olup, sahip olduğu öğeler alt kattaki fırın birimlerini ve üst kattaki sınıf ve konutu aydınlatan pencerelerdir. Portalın batısında bulunan dikdörtgen pencerelerden zemin kata ait olanları odun deposu ve bu depoya bağlanan küçük bir depoyu aydınlatmaktadır. Üst kat pencerelerden en batıdaki sınıf birimine, diğer ikisi ise konuta ait odalara açılmaktadır (Şekil 4.101). Üst kat pencereler aynı büyüklük ve genişlikte olup aynı seviyededirler. Alt kat birimlere ait pencereler de eğimden dolayı farklı kotlarda bulunsalar da cephede bir düzen yakalanmak için aynı seviye yer almaktadır. Fırına ait birimlerden harabe haline gelmiş olan en doğudaki odaların üstüne rastlayan bölümde ikinci kat devam etmemektedir ve cephe burada kesilmektedir (Şekil 4.101). Teras şeklinde olan bu kat doğusunda bulunan yapı tarafından balkon olarak kullanılmaktadır.

Kuzey Avlusu: Yapının *Akabetü't-Takiye* Caddesi üzerinde bulunan kuzey girişi üç kat yüksekliğinde olup bir kule gibi yükselmektedir. Özgününde iki katlı olan girişin üstüne üçüncü kat yüksekliği sonradan eklenmiştir (Şekil 4.101). Ana kapıdan sonra basık kemerli bir nişle başlayan giriş birimi beşik tonoz örtülü dikdörtgensel bir mekan olup külliye'nin kuzey avlusuna giriş sağlamaktadır. Dikdörtgensel olan avlu (Şekil 4.103) batıdan üç katlı olan Tunşuk Hatun Sarayı'nın cephesi ile sınırlanmaktadır. Avlunun güneyinden ise iki basamaklı oval merdivenle çıkılan kemerli bir açıklık ile işlevi belirlenemeyen ve yeni bir yapı olan mekana

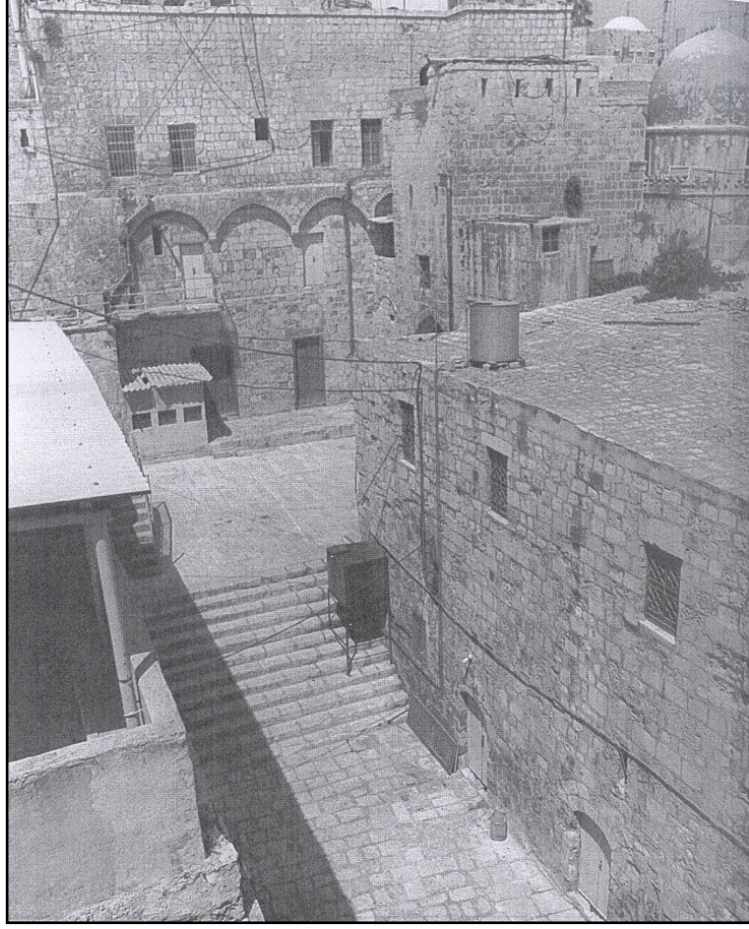
ulaşılmaktadır. Bu mekan kuzey avlusunu yemekhane doğrultusunda güney avlusuna bağlamaktadır, ancak bu ulaşım bugün için mümkün değildir. Yeni olan bu yapının yerinde özgününde hangi yapının olduğu bilinmemektedir. Ancak vakfiyesinde geçen caminin burada yer aldığı düşünülmektedir. Cami için uygun görülen bir yer de bugünkü yemekhanedir (Natsheh, 2000, s.758).

Şekil 4.103 : Haseki Sultan Külliyesi'nin kuzey avlu planı (Myres, 2000, s.572).

Giriş koridorunun sağında ve avlunun kuzey cephesinde bulunan beşik tonozlu oda ise bugün üç kabinlik tuvalet olarak kullanılmaktadır. Tuvalet biriminin yanındaki merdivenler ile üst kata ulaşım sağlanmıştır. Avlunun güneydoğu köşesinde bulunan özgün olmayan merdivenle ise mutfak biriminin çatısına ulaşılmaktadır. Bu çatıdan mutfağın güneyinde bulunan türbenin çatısının bulunduğu teras aracılığı ile güney avlusuna ve Mevardiye Medresesi'ne ulaşılmaktadır. Merdiven yapılmadan önce kuzey ve güney avlusu arasındaki bağlantı muhtemelen oval merdivenli yeni yapı ve arkasında bulunan yemekhane biriminden ya da Tunşuk Hatun Sarayı'ndan sağlanmıştır (Natsheh, 2000, s.758).

Kuzey avlusu, doğu yönünde, yine dikdörtgen bir avlu şeklinde uzamaktadır. 2.5m'lik kot farkından dolayı on iki basamaklı merdivenle inilen bu avlunun (Şekil 4.104) sonunda eğimden dolayı tekrar merdivenlerle inilen sebil ile karşılaşılmaktadır. Avlunun güneyinde imaretin mutfağı, kuzeyinde ise fırın, depo, anbar, kiler gibi birimler yer almaktadır.

Şekil 4.104 : Haseki Sultan Külliyesi, kuzey avlusunun doğu uzantısına ulaşımı sağlayan merdiven (Myres, 2000, s.568).

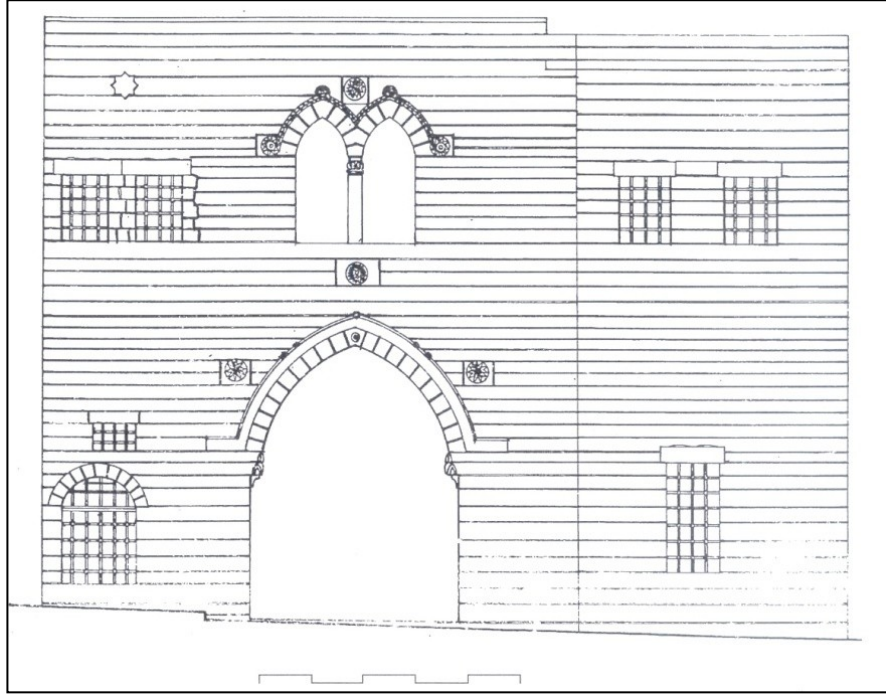
Mutfağın ve kilerin bulunduğu, günde iki kere yaklaşık 500 kişiye yemek dağıtımının yapıldığı düşünüldüğünde külliye'nin en işlek yerinin bu avlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle özgününde daha büyük olduğu düşünülmektedir (Natsheh, 2000, s.758).

Güney Cephesi: Konut, Adliye Dairesi ve handan oluşan toplam 45.1m genişliğindeki güney cephesinin Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesine ait olan bölümü 15.3m genişliğindeki hana ait olan cephedir (**Şekil 4.105; Şekil 4.106**). Hanın cephesini oluşturan esas unsur 16.yy'a ait olan giriş açıklığı ve bunun üstünde bulunan ikili penceredir. 4m genişliğinde ve iki kat yüksekliğinde olan sivri kemerli giriş açıklığında kemerin oturduğu bingi taşı üç sıra mukarnasla süslenmiştir. Palmet motifleri ile süslenmiş olan kemerin iki yanında, üstünde ve kilit taşında yıldız ve çiçek motifli madalyon kabartmaları bulunmaktadır.

Şekil 4.105 : Haseki Sultan Külliyesi'nin kuzey cephesinden doğu yönüne bakış (Natsheh,2000,s.778).

Giriş kapısının üstünde, birinci kat seviyesinde bulunan ikili pencereler üstten, ortada bulunan Türk üçgeni başlıklı sütuna oturan iki sivri kemerlerle sınırlanmaktadır (**Şekil 4.106**). Bu kemerlerin birleştiği noktada, sütunun uzantısına gelecek şekilde bir madalyon kabartması bulunmaktadır. Kemerlerin etrafını dolanan silmeler, kemerlerin bingi taşında volüt şeklinde kıvrılmaktadır. Kemerlerin kilit taşı noktasında ve volütlerin ortasında ise havalandırma delikleri bulunmaktadır. Bu pencerelerin sağ ve solunda birinci kat odalarını aydınlatan ikişer tane demir parmaklıklı dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerden solda bulunan ikisinin üstünde yıldız şeklinde havalandırma açıklığı bulunmaktadır. Zemin kat seviyesinde de giriş açıklığının her iki tarafında demir parmaklıklı birer adet pencere bulunmaktadır. Giriş holünün iki tarafındaki odaları aydınlatan bu pencerelerden sağdaki dikdörtgen, soldaki ise yarım daire kemerlidir. Kemerli pencerenin üstünde de küçük bir demir parmaklıklı açıklık bulunmaktadır.

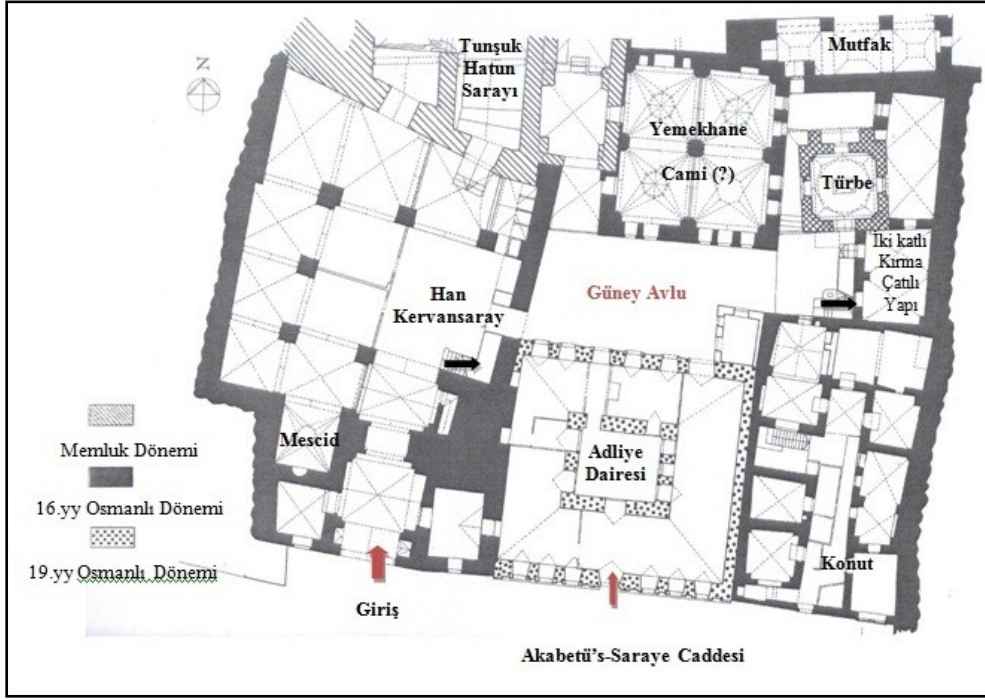

Şekil 4.106 : Haseki Sultan Külliyesi, güney g  r  n     (Natsheh, 2000, s.773).

Bu mimari verilere dayanarak alt kat cephenin 16.yy'a ait olduğu belirlenmiştir, ancak üst kat cephenin 19.yy'da eklenen odalara ait olduğu düşülmektedir. Bunun yanında s  t  nlu pencereler ve kemerlerinin etrafını   vreleyen silmeler Myres'e göre, Memluk tarzını yansıtmaktadır (Myres, 2000, s.551). Natsheh ise cephenin üst katına ait bölümünün 1923 tarihinde Yüce İslam Konseyi'nin k  lliyeeye yerleştiği dönemde yenilendiğini düşünmektedir (Natsheh, 2000, s.755). Cephenin   st katına ait bölümü Adliye Dairesi ile birlikte düşüldüğünde, İngiliz himayesinden kurtulduğunda bile Kudüs'te mimari açıdan Batı etkileri s  rd  rm    tir (Natsheh, 2000, s.755).

Güney Avlusu: Külliyeinin güney avlusu dikdörtgen planlı olup (  ekil 4.107) biri handan bir diğeri de Adliye Dairesi'nden olmak üzere caddeden avluya dolaylı olarak iki ulaşımı bulunmaktadır. Güney cephesindeki ana kapıdan girildiğinde hana ait giriş koridorları ve revakına ulaşılmakta, burada yer alan avlunun doğusundan ise güney avlusuna geçilmektedir. Adliye Dairesi'nden ulaşabilmek için de bu yapının i   avlusundan geçmek gerekmektedir.

Şekil 4.107 : Haseki Sultan Külliyesi'nin güney avlusu planı (Myres, 2000, s.569).

Güney cephesini, külliye giriş holünün doğusunda yer alan Adliye Dairesi (19.yy) oluşturmaktadır (Şekil 4.108). Güney avlusunun doğusunda okul yöneticisinin ofisi olarak kullanılan çapraz tonozlu iki katlı, kırma çatılı yapı yer almaktadır (Şekil 4.109). Avlunun güneybatı köşesinde ise tek katlı ve bir koridorun iki tarafında çapraz tonozlu odaların sıralandığı bir konut yer almaktadır. Bu konutun avluya açılan kapısı kapatılmış olup Akabetü's-Saraye Caddesi'nden giriş açılmıştır. Avlunun kuzeyinde ise üç kapı ve üç pencere ile avluya açılan yemekhane yer almaktadır.

Şekil 4.108 : Külliye'nin güney avlusuna güneybatı yönünde bakış, Adliye Dairesi ve han avlusuna bağlanan kemerli açıklık (Myres,2000,s.566).

Şekil 4.109 : Haseki Sultan Külliyesi'nin güney avlusuna güneydoğu yönünde bakış, sağda adliye, solda yemekhane (Myres, 2000, s.566).

4.1.5.1 Haseki Sultan İmaretİ

Konumu ve tarihi: Haseki Sultan Külliyesi'nin içinde barındırdığı işlevler arasında en önemli yeri yemek dağıtımını aldığı için külliyenin esas yapısı imarettir.

1557 tarihli vakfiyesinde imaret "...Bu cümleden biri: Zikri geçen Camiin karşısında İmaret olup nevalisi bol bir mutfağı, misli olmayan temiz bir yemekhaneyi, bir fırını, bir kıları, bir avluyu, bir anbarı, müteaddit halâları ve bir odunluğu müştemildir. Ona lâyük ve münasip şeyleri ..... bunu fakirlere, biçare yoksullara, zaiflere, ve muhtaçlara vakfeylemiştir." şeklinde tanımlanmakta ve kimlerin yararlanabileceği belirtilmektedir (VGMA; **Ek A.1.3**). 1552 tarihli vakfiyesinde ise caminin yanında bulunduğu ve 55 oda ile sarılmış olduğu belirtilen mutfak, fırın, kiler, ambar, helalar ve odunluktan oluşan imaretin etrafı duvarla [*muhta*] çevrili olarak tanımlanmaktadır (VGMA; **Ek A.1.4**; Stephan, 1944, s.183). Duvarlar hariç diğer birimler bugün de mevcuttur. Vakfiyesinden de anlaşılacağı üzere imaretin yapımı 1552-1557 yılları arasında sürmüştür.

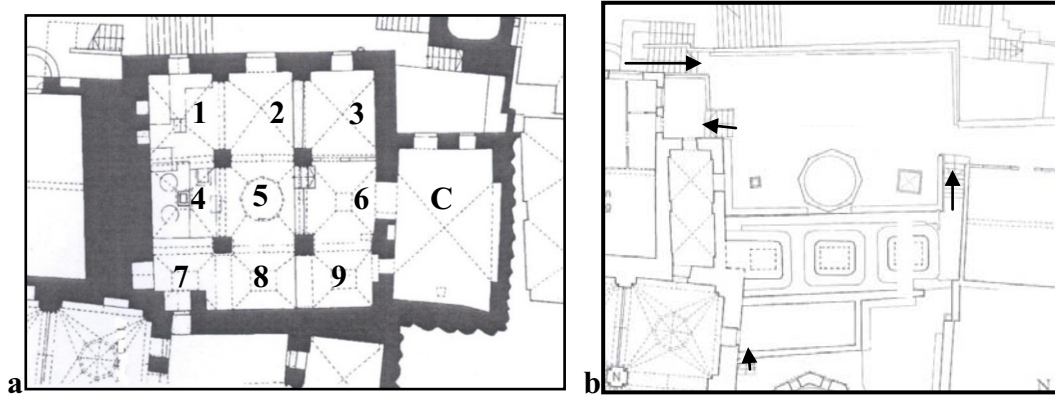
Mimari: İmarete ait birimlerden mutfak ve fırının yeri belirlenebilmiş, bugüne kadar da aynı işlevle gelmiştir, ancak kiler, anbar ve odunluk gibi işlevleri barındıran birimlerin yerleri hakkında fikir farklılıkları vardır.

Mutfak: Külliyedeki tüm birimler arasında en korunmuş yapı mutfaktır. Aradan geçen yaklaşık 460 seneye rağmen neredeyse hiç değişikliğe uğramamış ve işlevini de halen sürdürmektedir. 14.5m genişliğinde kare bir alanı kaplayan mutfak birimi

handan sonra en büyük yapıdır ve piramit şeklindeki bacaları ile diğer yapılardan ayrılmaktadır.

Mutfak biriminin doğusunda Mevardiye Medresesi, batısında işlevi belirlenemeyen oval basamaklı mekan, kuzeyinde avlunun merdivenle inilen doğu uzantısı, güneyinde türbe, güneybatısında yemekhane ve kuzeydoğusunda sebil bulunmaktadır (Şekil 4.98; Şekil 4.99). Bu birime, kuzey avlusunun doğusunda bulunan merdivenlerden inilerek ulaşılan kuzey cephesinde bulunan kapıdan ulaşım sağlanmaktadır.

Bu birim yaklaşık eşit büyüklüklerdeki dokuz (3x3) hacminden oluşmaktadır¹⁰² (Şekil 4.110.a). Tüm hacimler duvarlar ve ortada bulunan dört ayak tarafından taşınan tonozlar ile örtülüdür. Duvar ve ayaklar birbirlerine sivri kemerlerle bağlıdır ve tonozlar bu kemerlere oturmaktadır (Şekil 4.110.a; Şekil 4.111.a; Şekil 4.111.b).

Şekil 4.110 : Haseki Sultan İmareti'nin mutfak birimine ait planlar; **a.** zemin kat planı (Myres,2000,s.572) **b.** çatı terası planı (Natsheh,2000,s.774).

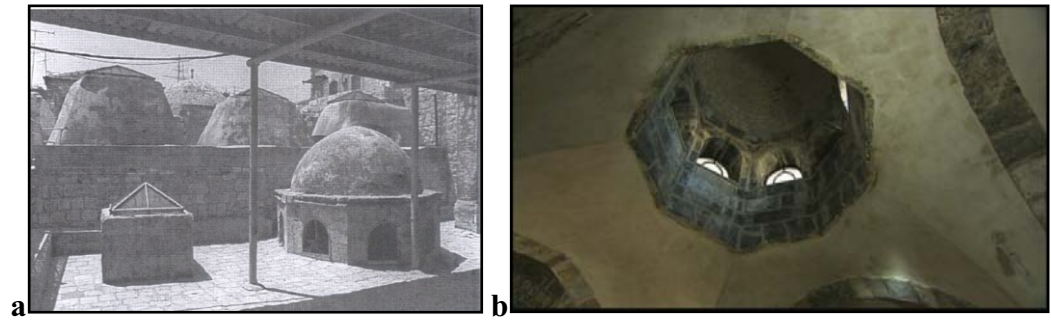
¹⁰² Özgününde 6 (3x2) hacimden oluşan mutfak birimine 1559 tarihinde Kudüs'ün mimarı Hüseyin ibni Nammer tarafından yapının güney cephesinde bulunan üç hacimlik birim eklenmiştir. Bu hacimler mutfağın çok küçük olması ve yemek buharını ve dumanı dışarı çıkartacak bacaların olmaması nedeniyle eklenmiş olmalıdır. Mutfaktaki bu eksikliğin İstanbul'a bildirilmesi neticesinde sultan tarafından yapının genişletilmesi istenmiş ve mutfak özgününde baca görevini gören kubbeli birim yapının ortasında kalacak şekilde 9 hacimlik bir mekana dönüştürülmüştür (Natsheh, 2000, s.759).

Şekil 4.111 : Haseki Sultan İmaretî'nin mutfak birimi; **a.** kuzeye bakış (Myres, 2000, s.581); **b.** kuzeybatıya bakış (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

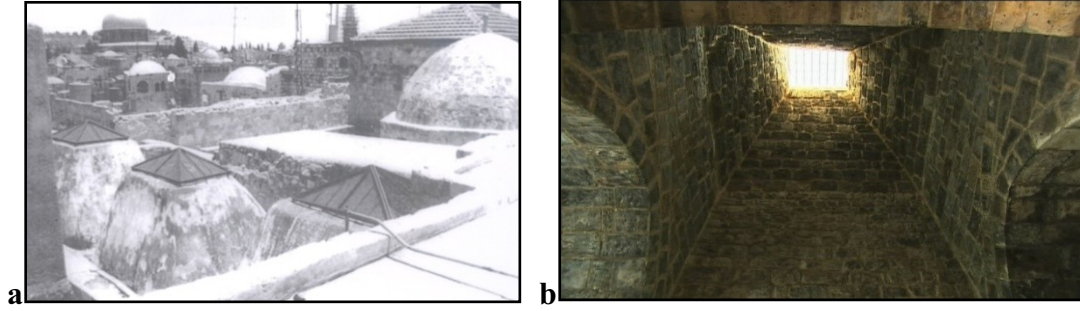
Ortada bulunan hacmin (5) dört tarafında bulunan ayakların taşıdığı çapraz tonozlu üst örtüsü sekizgen bir kasnağa oturan kubbe ile sonlanmakta ve her bir kasnak kenarında kemerli bir pencereler bulunmaktadır (Şekil 4.112.a; Şekil 4.112.b). Mutfak biriminde kubbeli uygulamaya gidilmesinin nedeni bilinmemektedir, ancak güneydeki bacalı hacimlerin (7,8,9) 1559 yılında yapıldığı düşünüldüğünde, mutfağın bu tarihten öncesi için gerekli olan duman çıkışını sağladığı düşünülmektedir. Kubbeli örtü Memluk üslubunu yansıtmaktadır, bu durum külliye'nin yapıldığı 1552 yılında Kudüs'te hala yerel mimarinin kullanıldığını göstermektedir (Natsheh, 2000, s.759).

Şekil 4.112 : Haseki Sultan İmaretî'nin mutfak birimine ait çatı, kubbe ve bacaların görünüşü **a.** Çatıdan güneye bakış (Myres, 2000, s.581); **b.** Kubbenin içten görünüşü (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

Girişin olduğu kuzey cephesindeki üç hacim (1,2,3) çapraz tonozla örtülüdür. Güney hacimleri (7,8,9) ise orta noktalarından piramitsel bacalar yükselen çapraz tonozlarla örtülüdür (Şekil 4.113.a; Şekil 4.113.b). Bu cephe'deki üç hacmin diğer altı hacimden küçük olması, bu yönde bulunan türbe ve etrafındaki yapıların önceden var

olduğunu, bu nedenle böyle bir mekan kısıtlamasına gidilmek zorunda kalındığını göstermektedir (Natsheh, 2000, s.759).

Şekil 4.113 : Haseki Sultan İmareti, mutfak birimine ait çatı ve bacaların görünüşü,
a. güneyden türbe yönünde bakış (Natsheh, 2000, s.784);
b. bacaların içten görünümü (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

Batı cephesinin ortasında bulunan çapraz tonoz örtülü hacim (4) 67cm düşürülmüş olup iki büyük ocak yer almaktadır ve bacası çapraz tonozun ortasından kare bir kesitle çatıya açılmaktadır (Şekil 4.110.b; Şekil 4.114). Doğu cephesinde bulunan üç hacmin (3,6,9) döşemesi bir platform şeklinde yükseltilmiş olup, ortadaki hacimde (6) bulunan üç basamak ile çıkılmaktadır. Bu hacim (6) yine çapraz tonozla örtülü olup tonozun ortasında kare kesitli aydınlatma feneri bulunmaktadır (Şekil 4.112.a). Bu hacimden mutfağın doğusuna eklenmiş olan çapraz tonoz örtülü odaya (C) ulaşılmaktadır. Kasnaklı kubbe ve piramitsel mutfak bacalar çatı terasına yansımaktadır (Şekil 4.110.b). Bu örtüler İngiliz mandasına girildiği dönemde beton kaplamalı onarımlar ile zarar görmüştür (Şekil 4.112.a; Şekil 4.113.a).

Şekil 4.114 : Haseki Sultan İmareti, mutfak biriminin ocak bulunan hacminde (4) yer alan baca (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

Mutfağın batı cephesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Farklı boyutlarda nişlerin yer aldığı bu cephede var olan üç açıklık da kapatılmıştır. Mutfağın kuzeybatısında

bulunan hacmin (1) batı duvarında yerden 1.5m yüksekliğinde işlevi belirlenemeyen iki niş bulunmaktadır. Bu nişlerin mutfak gereci saklama amaçlı olduğu sanılmaktadır.

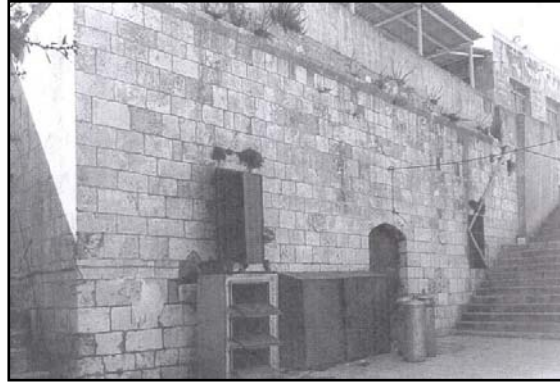
Güneybatıdaki hacmin (7) yine batı duvarında da çok daha geniş olan kemerli bir niş yer almaktadır. Bu nişin de sonradan kapatılan bir açıklık olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce doğru ise özgününde, bu açıklık ile mutfağın batısında yer alan, işlevi belirlenemeyen oval basamaklı yeni yapıya ulaşım sağlanmıştır. Mekanlar arasındaki yaklaşık 1m'lik kot farkının muhtemelen 3.6m kalınlığındaki duvarda oluşturulmuş olan rampa ile kaldırılmış olabileceği düşünülmektedir. Burada çalışanlar ile mekan arası ulaşımı sağlayan üç açıklığın daha bulunduğunu ve bu açıklıkların sonradan kapatıldığını belirtmişlerdir(Myres, 2000, s.562).

Yine güneybatıdaki hacmin (7) güney cephesinde daha derin bir niş bulunmakta ise de bu niş de diğerleri gibi kapatılmış bir podyuma ait olduğu düşünülmektedir ve içeride çalışanların yemek dağıtımlarını denetlemek için uygun bir görüş alanı sağlamıştır (Natsheh, 2000, s.759; Myres, 2000, s.562). Bu podyuma ile türbenin kuzeyinde bulunan mekandan (P) ve yemekhaneden (N) ulaşım sağlanmıştır ve bu mekanlar aracılığıyla (P, N) podyumdan mutfağın çatısına ulaşılmıştır (**Şekil 4.110.a; Şekil 4.110.b**).

Mutfağın doğu cephesinin orta ve güneydoğu hacminde (6,9) bulunan özgününde niş olan iki kapı ile geçilen dikdörtgensel çapraz tonozlu mekanın (C) doğu cephesinde çok geniş kemerli bir niş bulunmaktadır. Bu mekanın ana girişi ise kuzey cephesinde bulunmaktadır ve kemerli kapısı ile sebilin güneyine kadar uzanan kuzey avlusuna ulaşımı sağlamaktadır. İşlevi belirlenemeyen bu mekanda bulunan drenaj gideri nedeniyle vakfiyesinde belirtilen özel günlerde dağıtılan etlerin hazırlandığı, hayvanların kesim sırasında yıkanıp temizlendiği yer olarak düşünülmektedir (Myres, 2000, s.562). Şu anda kiler olarak kullanılan bu mekanın özgününde mutfakta pişirilecek olan yiyeceklerin çiğ halinin saklandığı kiler olduğu da düşünceler arasındadır (Natsheh, 2000, s.760). Bu mekanın (C) çatısının güney köşesinde bulunan küçük açıklığın yağmur suyunun toplanıp şu anda kapatılmış olan sarnıca gönderildiği sanılmaktadır (Natsheh, 2000, s.760).

Mutfağın kuzey cephesinde kapının iki tarafında birer dikdörtgensel pencere bulunmaktadır (**Şekil 4.115**). Bu cephede pencereler ve kapı arasında birer, kapının

üstünde de bir tane olmak üzere toplam üç geometrik desenli madalyon bulunmaktadır. Cephe üstten silmeler ile sınırlanmaktadır.

Şekil 4.115 : İmarete ait mutfakın kuzey cephesi (Myres, 2000, s.581).

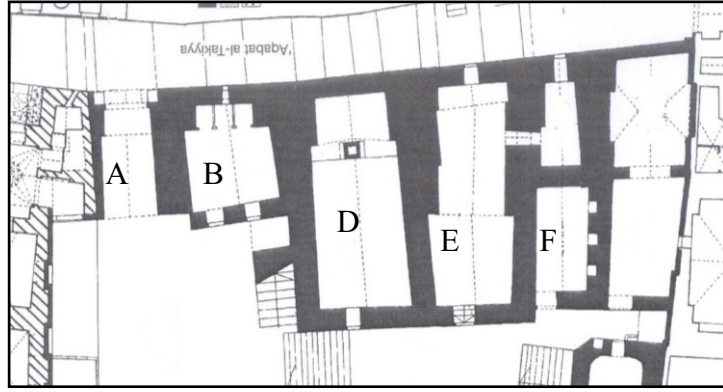
Cepheyi süsleyen öğelerden bir diğeri de doğu penceresinin doğusunda küçük bir yonca kemerli niş içinde kurna bulunmaktadır. Bu kurnanın amacı bilinmese de bu kurnanın altından mutfakın içine gönderilmiş olan boru ile yakınında bulunan sebilden su alındığı ve yemek yapımında bu suyun kullanıldığı düşünülmektedir. Mutfak'a ait başka bir boru sisteminin olmaması, çatısında su deposunun bulunmaması ve kurnanın özgün olması bu düşünceleri güçlendirmektedir (Natsheh, 2000, s.758).

Fırın: Vakfiyede adının geçmesine, içinde barındırdığı yapı türlerinin belirtilmesine rağmen, fırın biriminin yeri, mutfak'a göre konumu hakkında bilgi bulunmamaktadır¹⁰³. Fırının yeri bugün de bu işlevle kullanılıyor olmasına göre belirlenmiştir.

Fırın kuzeyden *Akabetü't-Takiye* Caddesi, güneyden külliye'nin kuzey avlusunun merdivenle inilen doğu uzantısı, sebil ve mutfak birimi, batıdan külliye'nin kuzey avlusu ve tuvalet birimi, doğudan ise Mevardiye Medresesi ile sınırlanmaktadır (**Şekil 4.98; Şekil 4.99**). Bu yapı sadece fırın birimini değil depo, ambar, odunluk, kiler, gibi değişik işlevli birimleri de barındırmaktadır. İki katlı olan yapının zemin katında yan yana sıralanmış beşik tonoz örtülü altı hücre bulunmaktadır (**Şekil 4.116**).

---

¹⁰³ Singer tarafından verilen TS.MA 3643/0001-0012, H.956-96-963/1549-1556 tarihli belge, tez aşamasında ulaşılabilen, fırının yer aldığı yapı ile ilgili tek resmi kaynaktır. Burada belirtilene göre, tahıl ambarının üstü açık bir avlusu ve su kuyuları olan bir bina olması nedeniyle saklanan tahıllar bozulmuştur. Bu nedenle kiler ile fırın üzerine ambar yapılmıştır. Odunluğun üstü de açık olduğundan odunların ıslanmaması için üstünün kapatılmasına gidilmiştir (Singer, 2002, s.127).

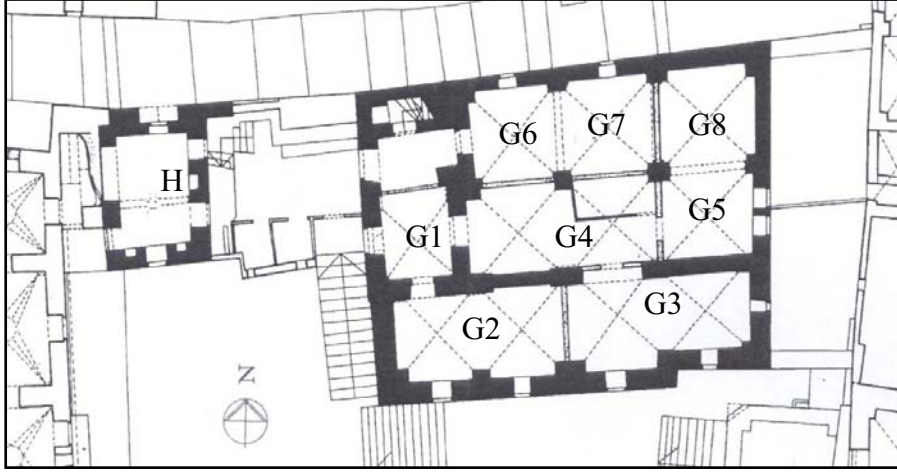
Şekil 4.116 : İmarete ait fırın biriminin zemin kat planı (Myres, 2000, s.572).

Çeşitli boyutlardaki bu hücrelere avluya açılan kapılarından girilmektedir. Bu hücrelerden tuvalet biriminin (B) yanında bulunan ve en geniş olanı (D) imaretin fırınıdır. Fırın, hücrenin kuzeyinde yer almaktadır ve bacası birinci katı da geçerek çatıya kadar çıkmaktadır. Fırının bulunduğu bu noktada çatı yüksekliği düşmektedir ve zemin de ekmeği koyup çıkarmakta kolaylık sağlamak için 60cm düşürülmüştür. Odun deposu olarak kullanılan diğer hacme (E) birkaç basamak inilerek girilmektedir ve bu hacmin sokağa penceresi açılmaktadır. Bu hücreden dar bir açıklık ile daha da alçakta bulunan ve işlevi belirlenemeyen küçük bir hücreye girilmektedir. Kuru ve serin olan bu hücrenin vakfa ait arazilerden toplanan mısırların saklandığı düşünülmektedir (Natsheh, 2000, s.761). Avluya ulaşımı olmayan bu hücrenin avlu tarafından önünde, doğu duvarında üç adet niş bulunan bir hücre (F) daha bulunmaktadır. Nişlerden dolayı kiler olarak kullanıldığı düşünülen bu hücrenin kapısı avluya açılmaktadır. Bu katta, günümüzde fırın hala Evkaf Kurumu'nun Sadaka Komitesi tarafından ekmek yapılan fırın olarak kullanılırken diğer dört hücre ise Tunşuk Hatun Sarayı'nda bulunan yetimhaneye ait marangozhane tarafından odun deposu olarak kullanılmaktadır (Natsheh, 2000, s.761).

Bu birimlerin en sonunda, sebilin kuzey tarafında biri çökmüş, bir diğeri de harabe halinde olan iki birim bulunmaktadır. Güneydeki avluya açılan kapısı kapatılmış olan hasarlı ve üstü açık hücre 3 m derinliğinde sarnıç içermekte olup hasarlar nedeniyle kuzeydeki beşik tonozlu odaya ulaşımı zorlaştırmaktadır. 2.5m kalınlığında sivri kemer açıklığı ile girilen kuzey hücresinin çatısı, yanında bulunan Mevardiye Medresesi'nde yaşayanlar tarafından balkon olarak kullanılmaktadır (Myres, 2000, s.564; Natsheh, 2000, s.761). Bu iki yapıya da bugün için külliye'den erişimi

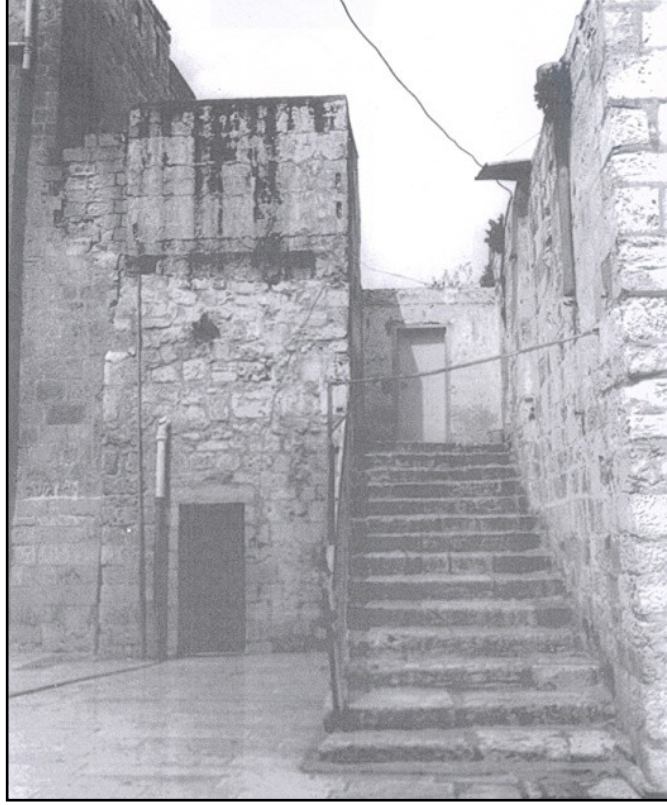

bulunmamakta olup sarnıcı içeren hücrenin doğu duvarında kapının açılmasıyla külliye ile Mevardiye Medresesi arasında bulunan yapı tarafından kullanılmıştır (Natsheh, 2000, s.761).

Şekil 4.117 : İmarete ait fırın biriminin 1. kat planı (Myres, 2000, s.579).

Bu fırın birimlerinin sınıf ve konut olarak kullanılan üst katına (Şekil 4.117) külliyenin kuzey avlusunda, tuvalet biriminin güneydoğu köşesinde bulunan merdivenlerle ulaşılmaktadır (Şekil 4.118). Merdivenlerden çıkışta, yapının batı cephesinde bulunan ilk kapı ile çapraz tonoz örtülü lobiye (G1) girilmektedir. Lobinin güney duvarında bulunan kapı ile çapraz tonoz örtülü ve güney cephesinde iki penceresi bulunan sınıfa (G2) geçilmektedir. Lobinin doğu duvarındaki kapı ise yine çapraz tonozlarla örtülü koridora (G4) açılmaktadır. Bu koridorun güney ve doğu cephesinde birer sınıf daha bulunmaktadır (G3, G5, G8). Toplamda üç adet olan sınıflardan güneydoğu köşesinde bulunan (G3) iki güney penceresi ve bir doğu penceresi ile aydınlatılmakta iken doğu cephesinde bulunan sınıf (G5), iki doğu penceresi ile aydınlatılmaktadır. Merdivenlerden çıkışta, yapının batı cephesinde bulunan ikinci kapı ile konut biriminin beşik tonoz örtülü giriş holüne ulaşılmaktadır ve burada çatıya ulaşımı sağlayan merdiven bulunmaktadır. Giriş holünün doğu duvarında yer alan kapı ile çapraz tonoz örtülü bir hacim (G6, G7) bulunmaktadır. Bu konuttan tuvalet birimlerinin üstünde bulunan çatı terası yolu ile külliye girişinin üstünde bulunan odaya (H) ulaşılmaktadır. Caddeye bakan bir penceresi ve iç cephesinde birçok nişi bulunan bu odanın banyo olduğu düşünülmektedir. Özgününde bu odanın güneybatı köşesinden Tunşuk Hatun Sarayı'nın ara katına ulaşımın var olduğu sanılmaktadır (Myres, 2000, s.560).

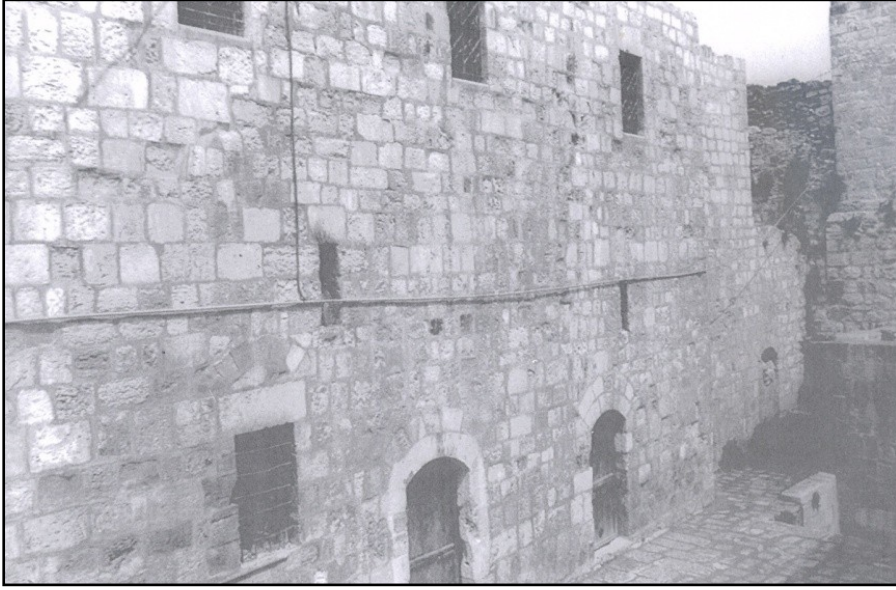

Şekil 4.118 : İmarete ait fırın birimi, üst kata çıkan merdiven (Natsheh, 2000, s.789).

Konut ve sınıf gibi işlevsel ayrımlar sonradan yapılan ekler ile oluşturulmuştur. Genel olarak bakıldığında 12 hacimlik (4x3) bir birimi kaplayan birinci katın üst örtüsü, kuzeybatı köşesinde bulunan giriş holü hariç hepsi çapraz tonoz ile örtülüdür. Bu hacimler ince duvar elemanlarıyla birbirlerinden ayrılmışlardır. Bu üst kat biriminin asıl işlevi bilinmemektedir. Külliye hakkında çalışması bulunan Myres'e göre, yukarıda bahsedilen banyodan Tunşuk Hatun Sarayı'na ulaşımın olması ve çalışma alanı olan fırının üstünde bulunması, bu birimin fırın ve mutfak çalışanlarının yatakhane olması ihtimalini doğurmaktadır (Myres, 2000, s.564). Natsheh ise Adliye Dairesi'nin bu külliye taşındığı 1869-70 yıllarında, fırının üstündeki bu katın nezarethane olarak kullanıldığı yönündeki yetimhanede çalışanlarından aldığı bilgilere dayanarak, bu bilginin mekan organizasyonunun değiştirilmesini ve tavan yüksekliklerinin 2.6m olarak alçak tutulmasını açıkladığını belirtmektedir (Natsheh, 2000, s.762).

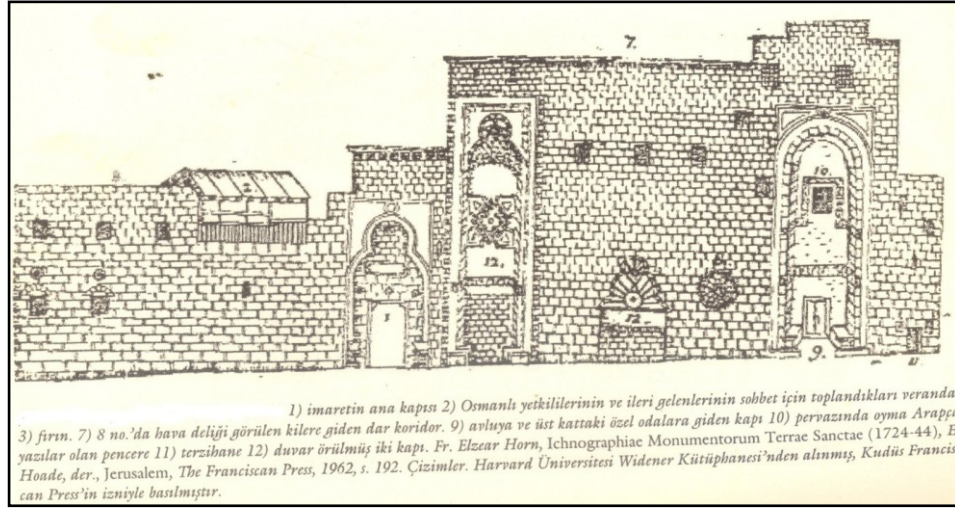
Yapının avluya bakan güney cephesinde zemin katta dört kemerli demir kapı, birinci katta dört dikdörtgensel pencere cepheyi hareketlendirirken (Şekil 4.119), caddeye bakan kuzey cephede, zemin kat depolarına ait iki pencere ve birinci katta bulunan konuta ait iki pencere bulunmaktadır (Şekil 4.101).

Şekil 4.119 : İmarete ait fırın biriminin güney cephesi (Natsheh, 2000, s.789).

Zemin kat ile üst kat arasında yapım farklılığını gösteren bir çizgi bulunmaktadır. Farklılığın bir çizgi şeklinde belirlenebilmesi ve üst kat duvarlarının Arapça yazılar bulunan devşirme taş blokları içermesine rağmen zemin katta böyle bir ayrıntıya rastlanmaması, iki katın farklı dönemlerde yapıldığını göstermektedir. Zemin katın üstüne eklenen ikinci kat yaklaşık on yıl süren inşa süreci içinde, yine 1550'lerde, 1545 depreminde zarar gören Eşrefiye Medresesi'nin taşları getirilerek inşa edilmiş olmalıdır. 1550'lerde verilen emirle depremden zarar gören şehrin temizlenmesi için yapılan çalışmalar sırasında toplanan malzemeler ile maliyeti düşük bir ek kat yapmak faydalı görülmüştür. 1555 tarihli bir sicil kaydına göre de vakfın mütevellisi Ferhad da külliye'nin inşası için Fatimiler döneminde yapılmış olan Salahiye Bimaristanı'ndan malzeme getirtmiştir. Bu bilgi Kudüs'te büyük bir malzeme takasının olduğunu göstermektedir (Myres, 2000, s.563; Natsheh, 2000, s.761). Tüm bu bilgilerle birlikte Natsheh, binanın avluya bakan güney cephesinin ve caddeye bakan birinci kat cephesinin külliye'nin özgün olan diğer yapılarla benzerlik göstermemesini 16.yy'dan sonraki bir dönemde yapılmış olan değişikliğe bağlanabileceğini de belirtmektedir. Bu değişikliğin külliye'nin inşa sürecinde mi 16.yy'dan sonra mı yapıldığı bilinmese de 18.yy'da Horn tarafından çizilen *Akabetü't-Takiye* Caddesi'ne bakan cephesinde birinci katın var olması bu katın çizim tarihinden daha öncesinde yapıldığını göstermektedir (Şekil 4.120) (Natsheh, 2000, s.761).

Şekil 4.120 : Haseki Sultan İmaretî'ne ait fırın biriminin Horn tarafından çizilen ve caddeye bakan kuzey cephesi,1724-1744 (Singer,2002,s.49).

Yemekhane: 1557 tarihli vakfiyesinde imaret birimleri arasında zikredilen yemekhane biriminin hizmetinden faydalanabilecekler belirtilmiştir.

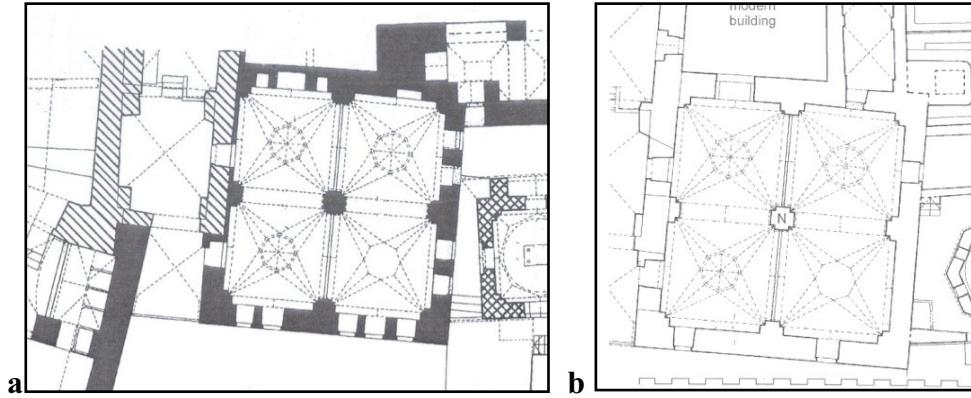
Müşarünileyha vâkıfa yine şart eylemiştir ki, akşam sabah olmak üzre fukara, biçera, zuafa ve muhtaçlardan yemekhaneye gelen dört yüz nefer kimseye iki yüz tas yemek verilir, iki kişiye bir kap yemek düşer, bu yemekler de mücavirlere verilen miktarda aş ve et bulunur. Her birine bir ekmek verilir. Vâkıfanın şartı şöyledir ki: hariçten isteyen kimseye yemek verilmez, ancak hademeler müstesnadır. Bu hususta hiç bir şefaâtçı ve vâsita kabul olunmaz, iltimas yapılmaz. Her kim bu şartlara aykırı gelüpte muhalefet ederse almış olduğu şey gadabı muciptir, haram ve zehir olur. Âhiretde azaba duçar olur. (Vakfiye 1557; VGMA; **Ek A.1.3**)

külliye hademelerine ve 400 ihtiyaç sahibine hizmet eden bu yemekhanenin, imaret birimine hizmet eden kuzey avlusu içinde olması gerektiği düşünülse de yeri kesin olarak belirlenememiştir. İşlevi hakkında farklı yorumlamalar getirilen, ancak bugün için yemekhane olarak kullanılan birimin (N), özgününde de yemekhane olduğu düşünülmektedir. Avlu içinde yemekhane işlevi için ihtimal verilebilecek başka yapı bulunmamaktadır.

Külliye'nin tam merkezinde bulunan yemekhane birimi doğudan türbe, batıdan yetimler için mutfak olarak kullanılan Tunşuk Hatun Sarayı'nın üç hacmi, kuzeyden iki katlı, oval basamaklı yeni yapı ve güneyden de külliye'nin güney avlusu ile sınırlanmaktadır. Batıdan Tunşuk Hatun Sarayı'na dayandığı için avluya bu yapının araziye yerleşimine uygun açıda konumlanmıştır (**Şekil 4.98; Şekil 4.99**). Yemekhanenin kuzey cephesi, kuzey avlusuna açılan oval basamaklı, yeni yapının

birinci katına dayanmaktadır. Bu da iki avlu seviyesi arasında var olan yaklaşık bir kat yüksekliğindeki kot farkını göstermektedir.

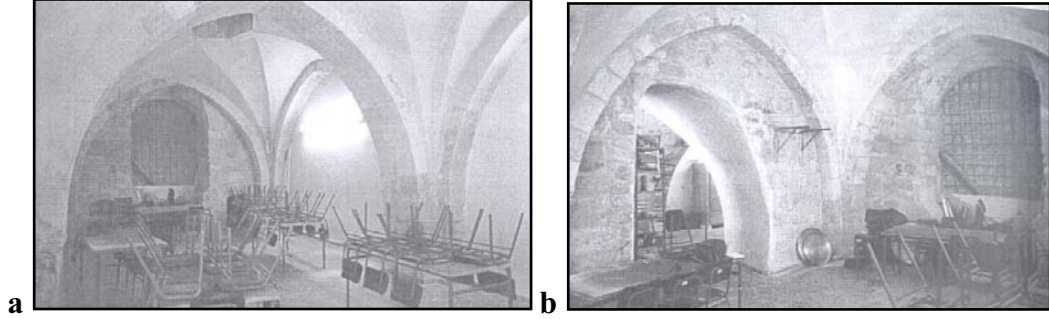
Birbirine eşit dört hacmin biraraya gelerek (2x2) 14m genişliğindeki geniş bir kare salon oluşturmaktan meydana gelen yemekhane, iki kat yüksekliğindeki zemin kattan ibarettir (Şekil 4.121.a; Şekil 4.121.b). Yapıya avluya açılan, Tunşuk Hatun Sarayı'nın güneydoğu köşesi ile hanın kuzeydoğu köşesinde bulunan çapraz tonozlu giriş holünden girilmektedir (Şekil 4.123). Birimlerin üst örtüleri salonun ortasında bulunan 1.2m genişliğindeki ayakla desteklenmektedir. Salonun dört köşesinde ve cephe duvarlarının ortalarında bulunan ayaklar birbirlerine ve ortada bulunan ayağa zeminden başlayan sivri kemerler ile bağlanmaktadır (Şekil 4.122.a; Şekil 4.124). Kemerlere oturan çapraz tonozların ortalarında sekizgen tamburlu basık kubbeler bulunmaktadır. Bu kubbelerden güneydoğudaki içerin ışık alması için 1865 yılında kaldırıldığı düşünülmektedir (Natsheh, 2000, s.768).

Şekil 4.121 : Haseki Sultan İmareti'ne ait yemekhanenin planları, **a.** zemin kat planı (Myres,2000,s.569);**b.**birinci kat seviyesi (Natsheh,2000,s.774).

Yemekhanenin doğu ve kuzey cephesinde hepsi de sonradan kapatılmış olan kapı ve pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesinde bulunan nişlerden biri kuzeydoğu hacmin kuzey cephesinde, üçü ise kuzeybatı hacmin kuzey cephesinde bulunmaktadır ve bu nişlerden ortadakinin özgününde kapı portığı olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.122.b). Yapı özgününde, türbeye bakan cephesinde bulunan üç pencere ve iki kapı ile aradaki dar geçide açılmaktadır. Burada bulunan onarım kitabesi de doğu cephesinde dört açıklığın bulunduğunu göstermektedir. Pencerelerden üçüncüsü ise yenilerde yapılmış olup kuzeydoğu hacminin üst kat seviyesinde yer almaktadır (Şekil 4.121.b). Yemekhaneden türbenin kuzeyinde bulunan koridora açılan kapılar ile eskiden mutfak birimin üstündeki terasa koridorda

bulunan başka bir kapı aracılığıyla çıkıldığı söylenmektedir, ancak terasa açılan kapı da kapatılmıştır. Bu da yemekhane ile mutfak arasında olması gereken ulaşımı açıklamaktadır. Aksi takdirde başka bir ulaşım izine rastlanmamaktadır.

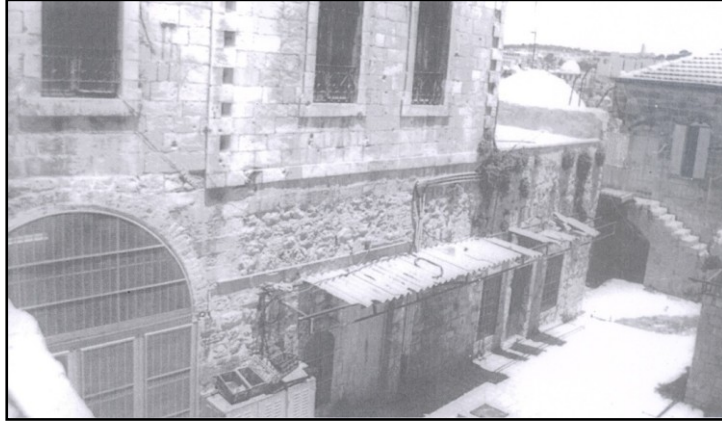

Şekil 4.122 : İmarete ait yemekhanenin içinden görünüş, **a.**kuzeye bakış (Myres, 2000,s.574);**b.**kuzey cephede kapatılan kapı (Myres,2000,s.574).

Yemekhanenin kuzeydoğu hacminin kuzey cephesinde altı üstlü iki açıklık bulunmaktadır (**Şekil 4.121.a; Şekil 4.121.b**). Basık kemerli niş içine alınmış olan açıklıklardan üstteki mutfak biriminin çatısında bulunan odaya bakmaktadır, ancak sonradan kapatılmıştır. En geniş açıklık kuzeybatıda bulunan hacmin kuzey cephesinde bulunmaktadır ve sivri kemerli niş içine alınmıştır. Bugün kapalı olan bu açıklığın mutfak birimin çatı terasına açıldığı düşünülmektedir (**Şekil 4.121.b**). Bu nişin her iki yanında da birer tane daha dar olan kemerli nişler bulunmaktadır (**Şekil 4.121.a**).

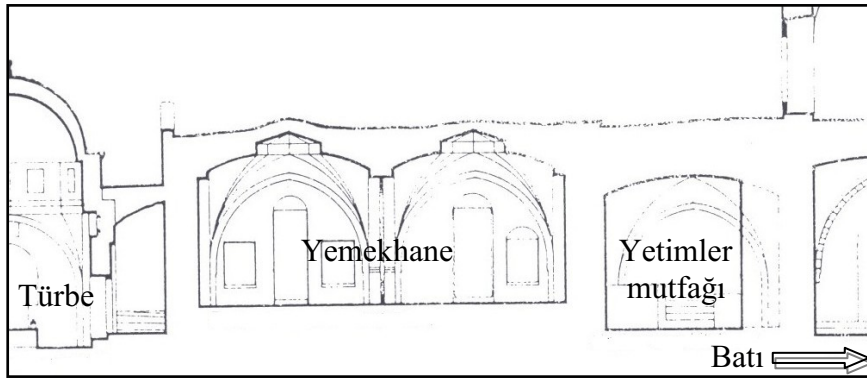
Yemekhanenin batı cephesi dışarıya ulaşımı kolaylaştırmak için değişiklikler geçirmiştir. Özgününde bir kapı ve bir pencere açıklığı olan bu cephede mutfığa ulaşımı kolaylaştırmak için ikisinin de kapıya çevrildiği düşünülmektedir. Yemekhanenin güney cephesinde ise giriş holünün güney cephesini oluşturan 3.6m genişliğindeki kemer açıklığı ile birlikte güneydoğu hacminden üç, güneybatı hacminden de iki demir parmaklıklı kapı ve pencere açıklığı külliye'nin güney avlusuna bakmaktadır (**Şekil 4.123**). Giriş holü de dahil güney cephesinde bulunan toplam altı açıklık batıdan doğuya doğru bir kapı bir pencere şeklinde sıralanmaktadır. Ortada bulunan kapının özgününde pencere olduğu ve bu kapının batısında bulunan pencerenin sonradan oluşturulduğu düşünülmektedir (Natsheh, 2000, s.768). Doğuda bulunan kapının üstünde, ikinci kat seviyesinde dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır. Tüm açıklıklar demir parmaklıklıdır. Bugün için yapıya güney cephesinde bulunan bu üç kapıdan girilmektedir.

Şekil 4.123 : İmarete ait yemekhanenin güney cephesi (Natsheh, 2000, s.781).

Yemekhane birimi, bugün için her ne kadar doğu-batı yönünde yemekhane-kiler işlevli olarak ikiye ayrılmış olsa da özgününde tek bir salon olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Yemekhanenin 19.yy'da Nazif Paşa'nın külliyyeye Adliye Dairesi'ni kattığı sırada yaptığı onarımlarda ve 20.yy'da değişikliğe uğradığı düşünülmektedir. Yemekhanenin üzerine 19.yy onarımları sırasında Adliye Dairesi ile aynı mimariye sahip olan kırma çatılı bir kat eklenmiştir. Yapının güney avlusuna bakan güney cephesi de kapıları ve pencereleri ile beraber 19.yy sonu-20.yy başında yenilenmiştir. Giriş holü, yemekhaneye batı yönünden kapı açıldığı ve güney cephesinde değişikliklerin yapıldığı 19.yy'da eklenmiş gibi görünmektedir. 19.yy'da kat eklenmesi nedeniyle aydınlık sağlayan kubbelerin üstü kapatılmıştır (**Şekil 4.124**).

Şekil 4.124 : İmarete ait yemekhanenin kesiti (Natsheh, 2000, s.776).

Bugün için yemekhane olarak kullanılan bu birimin (N) özgününde cami olduğu gibi görüşler de yer almaktadır¹⁰⁴. Burgoyne (1998) ise bu birimin duvarlarının sonradan

¹⁰⁴ Bu konu külliyyeye ait cami birimi ile ilgili başlıkta ayrıntılı olarak incelenmiştir.

eklendiğini, dinlenme ve çalışma mekanı olarak kullanılan dört bölümlü pavyon niteliğinde olduğunu belirtmiştir (Natsheh, 2000, s.769).

Hakkında farklı görüşler bulunan yemekhane biriminin yeri vakfiyelerde yer almadığı için külliye içinde bulunan hangi yapının ya da hangi alanın bu işlev için uygun olduğu yönünde bir fikir daha yer almaktadır. Yemekhane için kuzey avlusu içinde olması ve mutfağa yakın olması nedeniyle oval basamaklı yeni yapının yeri de uygun görülmektedir¹⁰⁵. İlgili başlıkta önceden de bahsedildiği gibi mutfak biriminin güneybatı hacminden (7) bu yeni yapıya daha önceden var olan bir açıklıkla ulaşılabilir olması bu görüşü desteklemektedir (Myres, 2000, s.562).

4.1.5.2 Haseki Sultan Hanı-Kervansarayı

Konumu ve tarihi: Külliye'nin güney avlusu etrafında şekillenen yapı grupları içerisinde bulunan bu hanın, kuzeyinde Tunşuk Hatun Sarayı, güneyinde *Akabetü's-Saraye* Caddesi, doğusunda Adliye Sarayı ve güney avlusu bulunmaktadır (**Şekil 4.98; Şekil 4.99**).

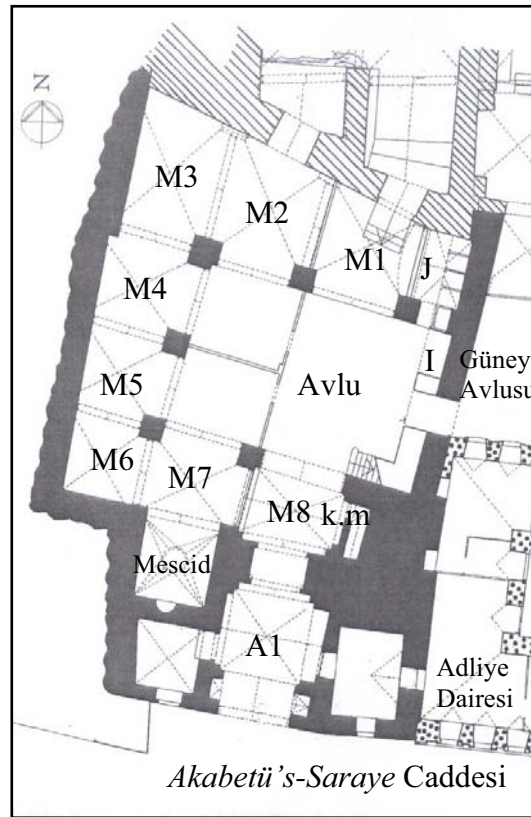
1557 tarihli vakfiyesinde han “Bu cümleden biri de: orada bina edilmiş olan geniş bir handır ki, bunu da yolculara ve müsafirlere vakfetmiştir. Bu zikrolunanların cümlesi mahallinde küçük büyük herkesçe meşhur olduğundan hududunu beyan ve tarife hâcet kalmamıştır.” şeklinde tanımlanmakta ve külliye'ye ait tüm birimlerin meşhur olması nedeniyle ayrıntılı açıklamaya gidilmediği belirtilmektedir (VGMA; **Ek A.1.3**). 1552 tarihli vakfiyede de benzer açıklamalar yapılmaktadır (VGMA; **Ek A.1.4**; Stephan, 1944, s.183). Vakfiyelerde de yer alması nedeniyle bu han, vakıf için ilk adımların atıldığı 1549 tarihi ile ilk vakfiyesinin hazırlandığı 1552 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır.

Mimari: Külliye'nin güney yönünde uzanan *Akabetü's-Saraye* Caddesi'nden ulaşılan hanın, güney cephesini oluşturan giriş mekanı, zemin ve birinci kattan ve bir de ara kattan oluşmaktadır (**Şekil 4.125**). Sivri kemerli giriş açıklığının doğu ve batı duvarında biri pandantifli, diğeri baklava desenli nişler bulunmaktadır. Bu nişlerin kapı görevlileri tarafından nöbet bekleme kabinleri olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Myres, 2000, s.551; Natsheh, 2000, s.763). Giriş koridoru (A1),

---

¹⁰⁵ Bu alan külliye'ye ait cami birimi için de uygun görülmektedir. Bu konu cami ile ilgili başlıkta ayrıntılı incelenmiştir.

dört yönde sivri kemerlere oturan çapraz tonoz örtülü birimden oluşmaktadır. Giriş koridorundan doğu ve batı yönündeki sivri kemerli nişlerde açılmış olan ahşap kapılarla çapraz tonozlu mekanlara ulaşılmaktadır. Bu mekanlardan doğudaki dikdörtgensel planlı olup güneyinde bulunan bir pencere ile *Akabetü's-Saraye* Caddesi'ne açılmaktadır. Batıdaki oda da dörtgensel planlı olup güney yönünde bulunan geniş bir pencere ile *Akabetü's-Saraye* Caddesi'ne ve doğu yönünde bulunan pencere ile Adliye Dairesi'ne açılmaktadır. 1960'tan beri yetimhane müdürünün ofisi olarak kullanılan her iki odanın da tavanı ahşapla kapatılmış olup giriş kapısı üzerinde kitabe ya da ayet-hadis içeren panel boşluğu yer almaktadır. Giriş koridorunun kuzey yönünde bulunan, 1.7m derinliğinde kemer açıklığından oluşan geçitte, iki taraftan da kemerli birer kapı bulunmaktadır. İlk kapı kemerinin sağında, solunda ve üstünde birer kabartma madalyon bulunmaktadır. Bu kapının üstünde bulunan kitabe boşluğu 1923 yılında Yüce İslam Konseyi tarafından onarım kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabenin altında 1869-70 tarihli başka bir onarım kitabesi yer almaktadır. Giriş koridorunun kuzeyinde bulunan ikinci kapıdan geçildiğinde ise hanın revaklarına (M8) ulaşılmaktadır.

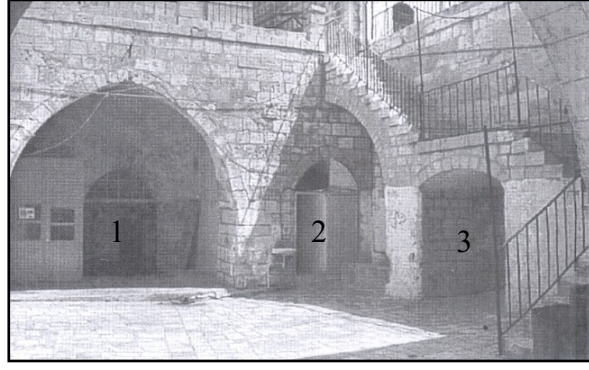

Şekil 4.125 : Haseki Sultan Hanı'nın zemin kat planı (Myres, 2000, s.577).

Avluyu kuzey, güney ve batıdan birbirinden kemerlerle ayrılan, çapraz tonoz örtülü sekiz birimlik revak (M1-M8), doğu yönünden duvar ile çevrelenmiştir. Bu tonoz örtülü revak birimleri avluya toplam altı adet ayağa ve duvarlara oturan kuzey, güney ve batı yönünden ikişer sivri kemerle açılmaktadır. Güney cephesinde bulunan kemerli birimlerden doğudaki (M8), hana *Akabetü's-Saraye* Caddesi'nden girişi sağlayan koridora (A1) bağlanmaktadır ve avluya giriş birimidir. Bu birimin üst örtüsü nervürlü çapraz tonoz olarak daha özenle inşa edilmiştir. Bu birimin revak kemeri batıdan ayağa, doğudan duvara oturmaktadır. Birimin doğu duvarı üzerinde sonradan kapatılmış olan dar bir mekan (k.m) bulunmaktadır. Bu mekanın birinci kata ve çatı terasına çıkışı sağlayan özgün merdiven olduğu düşünülmektedir. Giriş koridorunun yanındaki sivri kemerli açıklık ile de hanın güneybatı köşesinde handa kalanların ibadet mekanı olan küçük bir cami ya da mescide geçilmektedir. Ortasında küçük bir kubbe bulunan çapraz tonozla örtülü bu mekanın güneybatı yönüne bakan duvarında mihrap nişi bulunmaktadır. Bu nişin üzerinde ayetler içeren kitabe, mukarnas süslemeler ve çiçek motifli madalyon bulunmaktadır. Mukarnasların özensizliği ve mihrabın üstünde işlevi belirlenemeyen konsolun yer alması mihrap birimine bu eklerin sonradan eklendiğini göstermektedir (Natsheh., 2000, s.765). Mescid şu anda karanlık oda olarak kullanılmaktadır. Avlunun kuzey cephesinden geniş bir açıklıkla (M1) Tunşuk Hatun Sarayı'nın ana salonuna geçiş sağlanmaktadır. Kuzeydoğu köşesinde bulunan küçük oda (J) ise tuvalet olarak kullanılmaktadır (**Şekil 4.126**).

1960'larda yeni mekanlar kazanmak için hanın avlusunda üstü düz çatılı iki mekan oluşturulmuştur. Özgün olan merdivenin kullanıma kapatılması ile avlunun güneydoğu köşesinde yeni bir merdiven yapılmıştır (**Şekil 4.126**). Avluda dekoratif öge olarak doğu duvarında üç, batı duvarında bir, kuzey ve güney duvarında ikişer madalyon bulunmaktadır. Ayrıca revak kemerlerinin ayaklara oturduğu nokta sade mukarnas nişleriyle hareketlendirilmiştir. Güneyde bulunan giriş revakının doğu duvarına oturduğu noktada yaprak motifi bulunmaktadır. Avlu, doğusunda bulunan bu duvar ile külliye'nin güney avlusundan ayrılmaktadır ve avlular arasındaki geçiş kemerli bir açıklıkla sağlanmaktadır (**Şekil 4.126**).

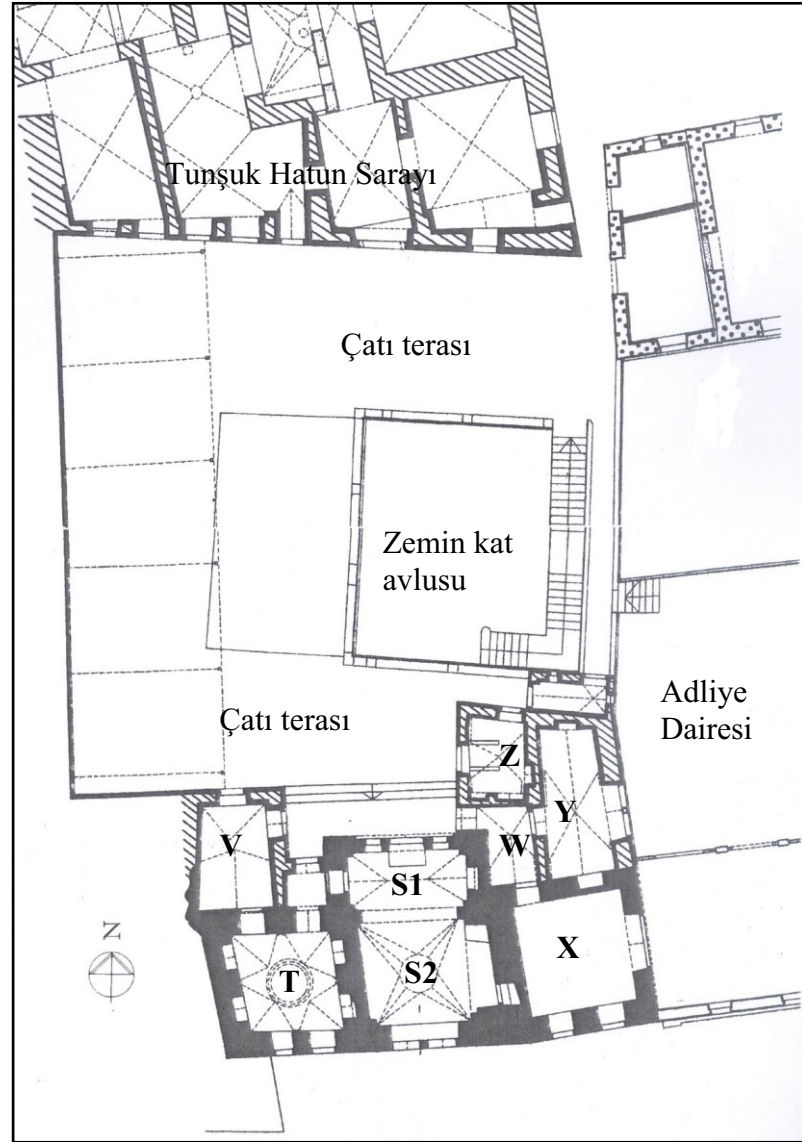

Şekil 4.126 : Haseki Sultan Hanı'nın avlusu, 1. Tunşuk Hatun Sarayı'na bağlanan revak (M1);2.wc;3.güney avlusuna geçiş (Myres,2000,s.573).

Vakfiyesinde adı '*geniş bir han*' şeklinde geçmesinden (VGMA; **Ek A.1.3; Ek A.1.4**) de yola çıkacak olunursa hanın düzgün olmayan dörtgensel şekli, odaların düzensiz yerleşimi, yeterli alan olmaması nedeniyle planda kısıtlamaya gidildiğini göstermektedir. Bu konuda Natsheh'in yaptığı açıklamaya göre, hanın doğusunda bulunan Adliye Dairesi'nin 19.yy'da yapılmış olması nedeniyle hanın özgününde bu yönde devam edip etmediği anlaşılamamaktadır. Bugünkü mevcut olan hanın simetrik bir yansıması da adliyenin bulunduğu doğu yönünde devam ederken, 19.yy'da bu binanın yapılması ile ortadan kalkmış olabilir (Natsheh, 2000, s.764). Vakfiye'de geçen '*geniş bir han*' tanımlamasına uyacak bir açıklama da Myres tarafından getirilmiştir. Yeterince geniş olmayan handa kalanlar için ikinci bir katın da olmadığı için hana kuzey cephesinden bağlanan Tunşuk Hatun Sarayı ile birlikte yolculara hizmet etmiş olabileceğini belirtmektedir (Myres, 2000, s.553).

Avlunun güneydoğu duvarında bulunan L şeklindeki merdivenin ilk sahanlığından, şehrin İngiliz işgali altında olduğu dönemlerde tevkifhane olarak kullanıldığı belirtilen, sonrasında yağ deposu olarak kullanılan ara kat odasına ulaşılmaktadır (Myres, 2000, s.553). Bugün için işlevi olmayan odanın kapatılan merdiven boşluğuna kemerli bir penceresi açılmaktadır. L şeklindeki merdivenin devamında ise hanın teras olarak kullanılan çatısına ulaşılmaktadır. Teras katı, kuzeyden Tunşuk Hatun Sarayı'nın üst kat cephesi, güneyden giriş holünün üstünde bulunan sekiz adet oda, doğu ve batı cephesi ise teras parapeti ile çevrilidir (**Şekil 4.127**). Giriş holünün üstüne gelen birinci kat odalarına zemin katta bulunan ve kapatılması ile işlevini yitiren özgün bir merdivenle çıkılıyor olması bu odaların hana ait olduğunu göstermektedir (Natsheh, 2000, s.766), ancak bugün yetimhane tarafından muhasebe

ofisleri, müzik odası ve depo birimleri olarak kullanılmaktadır. Tunşuk Hatun Sarayı'nın üst katı ise yetimler yatakhane olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.127 : Haseki Sultan Hanı'nın 1.kat planı (Myres, 2000, s.575).

Girişin üstündeki odalardan merkezi konuma sahip üçü (X, S, T) güney cephesinden caddeye bakmaktadır ve çeşitli dönemlerde değişikliğe uğramıştır. Bu odalardan ortada bulunan daha genişçe olup, sağ ve solunda bulunanlar ise hemen hemen eşit büyüklükte ve kareye yakındır. Bu birim iki hacimden (S1, S2) oluşmaktadır. Kuzeyde bulunan ön hacim (S1), dikdörtgen şeklinde olup, iki tarafından üçgen kesitli beşik tonozla örtülüdür. Bu hacmin avluya bakan kuzey cephesinde ise iki yanında birer pencere yer alan kapı açıklığı bulunmaktadır ve avludan arka hacme (S2) ulaşımı sağlamaktadır. Caddeye bakan arka hacim (S2) ise iki yanında bulunan

birimler (T, X) ile hemen hemen aynı büyüklüğe sahiptir. Çapraz tonozla örtülü olan hacmin tonoz kemerleri zeminden başlamakta olup tonozun orta noktasında kubbe kasnağı bulunmaktadır. Kasnaklarında pencereler bulunan kubbe ile birlikte *Akabetü's-Saraye* Caddesi'ne bakan sütunlu ikili pencere mekanı aydınlatmaktadır (Şekil 4.128). Giriş kemeriyle birlikte güney cephesini de hareketlendiren bu pencere Pierotti (1864) tarafından gotik, üstündeki bezemeler ise Arabesk olarak nitelendirilmiştir (Natsheh, 2000, s.766). Bu hacmin doğu ve batı duvarlarında yerden başlayarak tavan yüksekliğine kadar çıkan nişler bulunmaktadır. Bu nişlerin biri ya da her ikisi özgününde kapı olup, sonradan kapatılmış gibi görünmektedir.

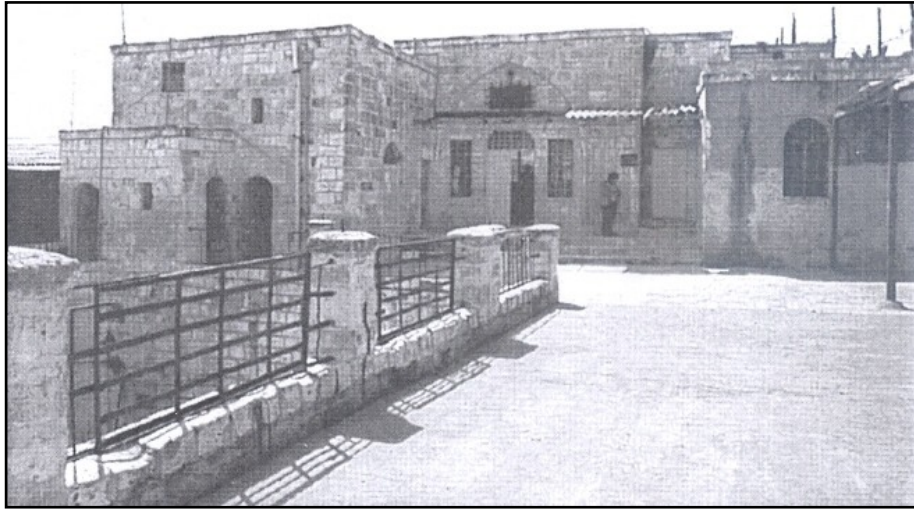

Şekil 4.128 : Hanın birinci katında bulunan odanın (S2), *Akabetü's-Saraye* Caddesi'ne bakan ikili penceresi (KTİB,2009,6.Bölüm).

Bu hacmin doğusunda bulunan birim (X) ise düz çatı ile örtülü olup geniş ve demir parmaklıklı iki dikdörtgen pencere ile caddeye bakmaktadır. Bu birim kuzey duvarında bulunan kapısından çapraz tonozlu bir mekan (W) ile terasa ulaşılmaktadır. Bu mekanın doğu cephesinde bulunan kapı ile bir birime (Y) daha geçilmektedir. Beşik tonozla örtülü bu birimin doğu cephesinde, *Akabetü's-Saraye* Caddesi'ne bakan ortası sütunlu çifte pencereye benzer şekilde pencere açıklığı, güney cephesinde ise niş bulunmaktadır. Bu birimin batısında bulunan çapraz tonoz örtülü birim (Z) ise bir kapı ile çatı terasına açılmaktadır. Kuzey cephesinde bir penceresi bulunan bu birim tuvalet olarak kullanılmaktadır. Tuvaletlerin kuzeydoğusunda (Y'in kuzeyinde) yer alan kapalı geçit ise batısında ve kuzeyinde bulunan kapılar ile külliye'nin çoğu sonradan yapılmış olan birinci kat yapılarına ulaşım sağlanmaktadır.

Batıda bulunan birime (T) ise kuzey cephesinde bulunan, üzeri altıgen kasmağa oturan kubbe ile örtülü, dar ve küçük bir mekandan geçilerek girilmektedir. Bu birimin (T) diğerlerine göre daha farklı olarak inşa edilmiş olan tonozu ortasında küçük bir kubbe bulunmaktadır. Bu birim da caddeye geniş ve demir parmaklıklı iki dikdörtgen pencere ile bakmaktadır. Birimin doğu batı ve kuzey duvarlarında çeşitli büyüklük ve seviyelerde nişler bulunmaktadır. Kuzey duvarında bulunan niş, bu cephesine yapılan birim (V) ile eş zamanlı açılan bir kapı olup sonradan kapatılarak nişe dönüştürülmüştür.

Bu katta yer alan odaların iki inşa tekniği bulunmaktadır. Bu oda gruplarından güney cephesine bakan ana birimler (S, T, X) 1550'lerde yapılan külliye'nin özgün birimleri olup diğer birimler 1869-70 yıllarında yapılan onarımlar sırasında eklenmiş gibi görünmektedir (Şekil 4.129) (Natsheh, 2000, s.767).

Şekil 4.129 : Hanın terasından birinci kat odalarına bakış (Myres, 2000, s.573).

Hanın kuzeyinde bulunan Tunşuk Hatun Sarayı'nı bu yapı ile ilişkilendirmek gerekirse, hana ait kuzey cephesindeki revaklı birimler (M1, M2, M3), aralarında sınır oluştursa da saray ile han birlikte kullanılmıştır. Hanın bir avlu etrafında toplanan revaklı odaları konaklama, bu revaklı odaların arkasında kalan Tunşuk Hatun Sarayı'nın zemin katı ise yapıldığı dönemde de olduğu gibi hayvanlar için ahır görevi görmüştür (Natsheh, 2000, s.765). Tunşuk Hatun Sarayı'nın girişi ile hana ait giriş aynı aks üzerinde bulunmaktadır ve *Akabetü's-Saraye* Caddesi'nden konaklayan yolcular için hana, *Akabetü't-Takiye* Caddesi'nden ise binekli yolcular için Tunşuk Hatun Sarayı'na giriş sağlanmıştır. Tunşuk Hatun Sarayı'nın zemin katının han ile birlikte kullanıldığını geniş salonunda bulunan 66 demir zincirlik ve

hayvanlara su sağlayan sarnıç da doğrulamaktadır. Hanı betimleyen Pierotti (1864) de bu katta deve ve atların kaldığını belirtmektedir (Natsheh, 2000, s.765).

Hanı genel olarak değerlendirmek gerekirse, Kudüs'te bu han haricinde Memluk döneminde yaptırılmış olan iki han (Tenkiz Hanı ve Sultan Hanı) daha bulunmaktadır. Haseki Hürrem Sultan'a ait han ile birlikte bu hanlar, iki katlı yapılmaları, her katın oda ve girişten oluşan birimlerle sarılı olan avluyu ve iki tarafında odalar bulunan giriş holünü içermesi açısından ortak özelliklere sahiptir. Aralarındaki fark, Haseki Hürrem Sultan'ın hanının ticaret merkezinde bulunmaması ve Tunşuk Hatun Sarayı'nı kullanması nedeniyle kendi bünyesinde hayvanlar için ahır içermemesidir (Natsheh, 2000, s.764).

4.1.5.3 Haseki Sultan Ribatı (55 oda)

1557 tarihli vakfiyesinde ribat tanımlanmakta ve kimlere vakfedildiği belirtilmektedir

Bu evkaf cümlesinden bir kısmı da: Mezkûr Camiin etrafında bina ettiği elli beş adet odalardır. Bunları da dindar mü'minlerin salihlerine ve muvahhid müttakilerden mücavir olanlara, nefislerini tabiat kirlerinden temizleyen zâhitlere; ahkâmı şer'iyeyi ihlâl etmeksizin şeriat ipine tutunanlara vakfetmiştir. Bunlar sünnet usulünce taata devam ederler, gece gündüz ayakta ve oturukça oldukları halde Allahı zikrederler, Mescidlere kapanıp rukû' ve secde yaparlar, bu evsafi haiz olanlar bu odalarda gece ve gündüz sâkin olup gizli ve âşikâr surette vâkıfın ruhu için dua ederler (Vakfiye 1557; VGMA; **Ek A.1.3**).

1552 tarihli vakfiyesinde ise ribatın cami etrafında olduğu belirtilmeden yüksek kubbeli meskenler olarak tanımlanmıştır (VGMA; **Ek A.1.4**; Stephan, 1944, s.182-183). Vakfiyelerde de yer alması nedeniyle bu ribat, vakıf için ilk adımların atıldığı 1549 tarihi ile ilk vakfiyesinin hazırlandığı 1552 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır.

Vakfiyelerinde yeri hakkında caminin ya da imaretin etrafında şekillendiği hakkında bazı tanımlamalar olmasına rağmen (VGMA; **Ek A.1.3**; **Ek A.1.4**), bugün tamamen yok olduğu ya da 55 odasından büyük bir çoğunluğunu yitirdiği için külliye içindeki konumu belirlenememiştir. Vakfiyede referans olarak verilen caminin yerinin de tam olarak belirlenememesi, ribatın yerini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Külliye içinde konumu belirlenemediği için bu konu hakkında birçok yorumlamalar getirilmiştir.

Mevcut yapıdaki yeri için yapılan yorumlamalar arasında Sufi cemaate hizmet etmek için yapıldığı ve konaklama birimlerini içeren güney avlusu etrafında şekillenen yapı grupları arasında olduğu yer almaktadır (**Şekil 4.107**). Ortak kullanım alanı olan

güney avlusunun muhtemelen bir şeyhe ait olan türbe ve hanın birlikte bulunduğu organizasyon şeması, Trablus'taki Sufi cemaate hizmet eden 14.yy Memluk hanlarının organizasyon şemasına benzemektedir. Bu hanlarda avlunun etrafında hücreler dizilmektedir. Haseki Sultan Külliyesi'nde de güney avlusunun etrafında bahsi geçen 55 odanın dizilmiş olabileceği, ancak 19.yy'da Adliye Dairesi'nin bu alanı işgal etmesi ile ortadan kaybolmuş olabileceği vurgulanmaktadır (Myres, 2000, s.544; Natsheh, 2000, s.747).

Külliyenin güneydoğu ucunda bulunan hanenin de vakfiyelerde bahsi geçen 55 odalık ribat için mekan olabileceği belirtilmektedir (**Şekil 4.107**). Bugün için külliye'den ayrı bir girişi bulunan bu hanenin kuzeyinde bulunan odanın özgününde külliyenin güney avlusuna açılan, ancak sonraki dönemlerde kapatılmış bir kapısının bulunması, yapının ribata ait olabileceği ihtimalini akla getirmiştir. Hanenin bir koridor etrafında dizilen odaları ve kuzeyde sonlanan noktasında tefekkür işlevli olabileceği düşünülen yüksek bir alanı içeren organizasyon şeması da ihtimali güçlendirmektedir (Myres, 2000, s.544).

Ribatın bugün için han olarak bilinen yapı olabileceği de varsayımlar arasındadır (**Şekil 4.99; Şekil 4.107; Şekil 4.125**) (Myres, 2000, s.544). Han ile ilgili başlıkta da bahsedildiği gibi özgününde Adliye Dairesi'nin (19.yy) bulunduğu alana kadar uzanıyor olması ihtimali, ribat için gerekli olan 55 oda için yeterli alandır. Vakfiyesinde "...orada bina edilmiş olan geniş bir handır ki,..." (VGMA; **Ek A.1.3**) şeklinde yapılan açıklamadan¹⁰⁶ hanın daha önceden inşa edilmiş bir yapı olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Burada bahsedilen önceden var olan yapının da vakfiyede tanımlandığı gibi oldukça geniş olan Tunşuk Hatun Sarayı olmalıdır. Bu durumda han olarak belirlenen revaklı yapının vakfiyede belirtilen 55 odalı ribatın bir bölümü olma olasılığı doğmaktadır. Diğer bölümü de yukarıda bahsedildiği gibi Adliye Dairesi'nin yerinde ve konut olarak kullanılan birimlerde yer almış olmalıdır.

Vakfiyede bahsedilen 55 odanın, külliye'de bulunan odaların genel toplamı için verilmiş bir sayı olabileceği de ihtimaller arasındadır (Myres, 2000, s.544). Bu sayının tutarlılık göstermediği, zaman zaman değişik miktarlarda gösterildiği

---

¹⁰⁶ Vakfiyelerinde kendi yaptırdığı yapılar için genelde 'bina etmiş olduğu', 'bina olunan', 'bina ettiği' gibi açıklamalarda bulunmuştur (**Ek A.1.1; Ek A.1.2; Ek.1.3**)

H.963/1556 tarihli arşiv belgesinden¹⁰⁷ anlaşılmaktadır. “...Şimdi bu harç ziyade olup ol kazanlar dolu pişip imaret hizmetkarlarından ve evvel 30-40 hücrelerde sakin olan ulema ve sülehadan gayrı fukaraya 280 tas aş getirilir...” (BOA/TS.MA.d 2498, H.1008/1599). Bu arşiv belgesi yukarıda bahsedilen Sufi cemaat için konaklama mekanı olma ihtimalini de doğrulamaktadır.

Ribat için seçilmiş olabilecek yerlerden biri de Tunşuk Hatun Sarayı’nın birinci katındaki odalardır (Natsheh, 2000, s.769; Necipoğlu, 2005, s.278). Bu varsayım ise yemekhane olarak kullanılan birimin (N) batı cephesinden Tunşuk Hatun Sarayı’na bir kapı açılmış olmasına bağlanmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi yemekhanede verilen yemeklerden önce hizmetkarlar, sonra hücrelerde kalan ulema ve sonrasında fukara nasibini almıştır (BOA/TS.MA.d 2498, H.1008/1599). Bu bilgi de yemekhane ile ribat arasında bağlantı olması gerektiğini göstermektedir.

Ribatın yeri hakkında yukarıda verilen tüm bilgiler varsayım olmaktan ileri gidememiştir.

4.1.5.4 Haseki Sultan Cami

1557 tarihli vakfiyesinde cami tanımlanmakta ve Haseki Hürrem Sultan’ın bu camiye yaptırmaktaki amacı açıklanmaktadır.

....bu cümleden biri Kudüs-ü Şerif mahallelerinden el-Sitt Mahallesi’nde Allah rızasıyçün takva üzre binası kurulan yüksek taklı, yüce revaklı cami-i şerif ve mabed-i müniştir. Vâkıf iş bu hayratı yapmakla: ‘innema Ya’muru Mesacidallahi’ âyeti kerimesile Cenab-ı Hakk’ın öğdüğü mü’mînler silkine dahil olan, Peygamber efendimizin hadisi şerifinde beyan buyurduğu veçhile: Allah rızasıyçün bir Mescid bina eden kimseye Allah da cennete bir ev bina eder haberine masadak olmuştur. Bu camii namaz kılmak isteyen Mü’mîn ve Mü’minelere¹⁰⁸ vakfeylemiştir. (Vakfiye 1557; VGMA; Ek A.1.3)

1552 tarihli vakfiyesinde de benzer tanımlamalar yer alırken caminin mimarisi hakkında yüksek kemerli, çok ayaklı, kubbeli olduğu ve ibadet mekanının yükseltilmiş olduğu belirtilmektedir (VGMA; Ek A.1.4; Stephan, 1944, s.182). Vakfiyelerde de yer alması nedeniyle bu cami, vakıf için ilk adımların atıldığı 1549 tarihi ile ilk vakfiyesinin hazırlandığı 1552 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır.

---

¹⁰⁷ Bu belge BOA’da H.1008/1599 tarihli olarak gösterilmektedir, ancak belge külliyein 12 Rabiulevvel ile 15 Cemazeyilahir 963 tarihleri arası muhasebesini içermektedir.

¹⁰⁸ Haseki Hürrem Sultan’ın İstanbul’daki darüşşifasında, çifte olarak tasarlattığı hamamlarında, imaretlerinde ve birçok yapısında olduğu gibi camilerinde de ibadet için gelecek olan kadınlar göz önünde tutulmuş, ayrımcılık yapılmaktan kaçınılmıştır.

Bu tanımlamalara göre yeri belirlenmeye çalışılan cami için de ribatta olduğu gibi çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. Bugüne gelebilmiş olan mimari veriler, cami için uygun yer olarak hanın zemin kat revaklı birimleri arasında bulunan mescid birimini göstermektedir. Bu oda külliyedeki tek mihraplı birimdir, ancak vakfiyede tanımlanan ayaklar, tak ve kubbeyi içermemesi ve imaretin karşısında bulunmaması nedeniyle cami değil, caminin işlevini yitirmesinden sonra handa konaklayanlar için yapılmış olan bir mescid olmalıdır. Ancak mihrabın ve çevresinde yer alan madalyonların özgün görünmesine bakılacak olursa bu birim handa konaklayanlar için yapılmış olan küçük bir cami olduğu, özgün olan bu caminin sonradan onarımlar geçirdiği daha tutarlı bir ihtimaldir (Natsheh, 2000, s.765-766).

Külliye ve mimarisi hakkında çalışması bulunan Natsheh, yemekhane biriminin (N) de özgününde cami işlevli olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır. Her ne kadar mihrabı bugüne ulaşmamış olsa da vakfiyesinde ayaklar üzerine oturduğu, yüksek taklı ve tonozlu, yüce revaklı, kubbeli ve yerden bir platform yükseltilmiş olarak tanımlanan caminin bu yapı olabileceğini belirtmektedir (**Şekil 4.121**) (Natsheh, 2000, s.747, 768). Bu yemek salonunun da ortasında ve duvarlar içinde taşıyıcı ayakları bulunduğu, yüksek kemerlere oturan yüksek tonozlarla örtüldüğü, vakfiyede yer alan '*yüksek tak*' tanımlamasının kuzey cephesinde bulunan giriş portiğini (**Şekil 4.122.b**) karşıladığını düşünmektedir. İmaretin karşısında konumlanması ve etrafında ribat birimine ait 55 odanın inşa edilmiş olması nedeniyle yerleşim açısından da camiye ait veriler içermektedir. Vakfiyesinde tanımlanan ribatın külliye içinde konumlanabileceği muhtemel alan 19.yy'da inşa edilen Adliye Dairesi'nin yeridir ki bu da yemekhanenin güney tarafından etrafında inşa edildiğini göstermektedir. Bu varsayımsal yerleşim şeması arşiv belgelerindeki cami-ribat ilişkisiyle uyumaktadır. Bu birimin (N) cami olabilmesi için gerekli olan minarenin yokluğu, Aksa Cami etrafındaki diğer camiler için gerekli bir unsur olmaması nedeniyle açıklanabilir olsa da mihrabın da yokluğu sorun oluşturmaktadır. Birimin (N) güney duvarı üzerinde bulunan kapılardan birinin özgününde mihrap olduğunu düşünmek, böyle bir onarım izine rastlanmaması ve kapılardan hiçbirinin güney duvarını ortalılamaması nedeniyle mümkün olmamaktadır. Ayrıca külliye içinde cami için uygun görülebilecek başka alan bulunmamasına rağmen, Kudüs bölgesinde dört hacme bölünmüş böyle bir planda caminin olmaması bu binanın cami olma ihtimalini daha da zayıflatmaktadır (Natsheh, 2000, s.769). Bu durumda cami için en uygun alan oval basamaklı girişi

olan iki katlı yeni yapının olduğu yerdir. Bu yapı cami için yeterli büyüklüktedir ve vakfiyede bahsedilen imaretin karşısında olma durumuna uygundur. bu ihtimalin üzerine düşünüldüğünde dört hacimli birim (N) kuzeyden ve güneyden açık olan ve caminin bulunduğu kuzey avlusu ile 55 odalık ribatın bulunduğu güney avlusunu bağlayan bir geçit niteliğinde olmalıdır.

Myres ise hanın üst katında bulunan odanın (S) cami birimine ait olabileceğini belirtmektedir (Myres, 2000, s.544). 19.yy’da değişikliğe uğrayan hanın birinci kat plan şemasının (**Şekil 4.33**), ortadaki odaya iki yandaki odanın bağlanması şeklinde olduğunu düşünmektedir. Böyle düşünüldüğünde oluşan işlev şeması; terastan merdivenler ile yükseltilmiş bulunması, kuzeyden girilen yapının güneye yönlmesi, bir ön girişin (S1) ardından gelen orta eyvana (kıble eyvanı, S2) iki yandan eyvanların (T, X) bağlanmış olması ile Haseki Hürrem Sultan’ın vakfiyesinde geçen camiye ait tanımlamaları hatırlattığı düşünülmektedir. Bu şemanın örneğine - merdivenlerle yükseltilen podyum üzerinde orta eyvan ve bu eyvana açılan yan eyvanlar bulunmasına - Memluk dönemi yapılarında da rastlandığı belirtilmektedir. Bu yapılarda caminin konaklayanların bulunduğu hanın yine bu bölümünde yer alması olasılığı güçlendirmektedir. Bu nedenle de yeri tam olarak belirlenemeyen caminin burası olduğu varsayılmaktadır. Cami ile birlikte terasın da ihtiyaç dahilinde handa konaklayanların ibadet mekanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Vakfiyelerinde bahsedilen yüksek taklı ve kubbeli caminin tanımlamasına külliye içinde bu birimler uymaktadır (Myres, 2000, s.553).

4.1.5.5 Sebil, türbe, adliye dairesi ve değirmen

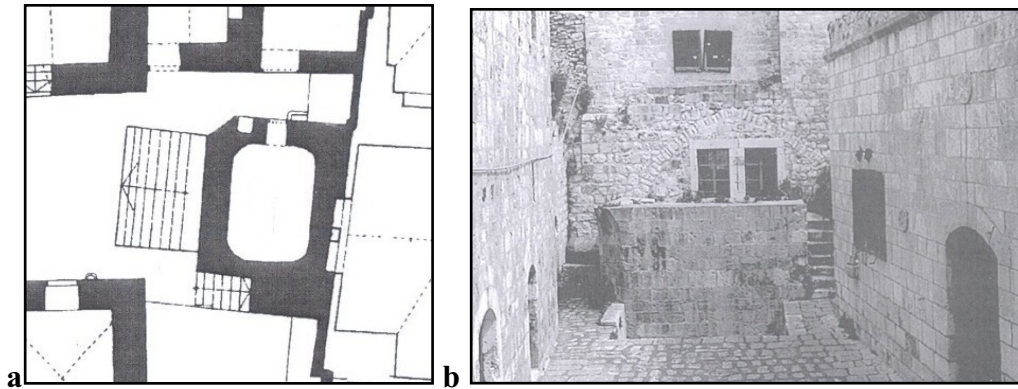
Sebil: Vakfiyede sebilden bahsedilmemektedir, ancak külliye hakkında çalışması bulunan Myres, fırın biriminin güney cephesi bir doğru üzerinde ilerlerken sebilin yer aldığı noktadan itibaren içeri doğru çekilmesi nedeniyle sebilin külliyenin yapıldığı 1552 tarihinden önce yapıldığını düşünmektedir (Myres, 2000, s.563). Diğer taraftan, H.963/1556 tarihli arşiv belgesinde¹⁰⁹ yapımından bahsedilmektedir. “Kuds-i şerifte imaret yanında sebil vakıf binanın nâ tamam olup hücreleri yoktur. Ve sebil handa konan yolculara emr olunur mu? Cevabı inayet buyurula.”

---

¹⁰⁹ Bu belge BOA’da H.1008/1599 tarihli olarak gösterilmektedir, ancak belge külliyenin 12 Rabiulevvel ile 15 Cemazeyilahir 963 tarihleri arası muhasebesini içermektedir.

(BOA/TS.MA.d 2498, H.1008/1599). Buradan sebilin imaretin yanında külliye'nin bir parçası olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Sebil, doğusundan Mevardiye Medresesi, batısından kuzey avlusunun merdivenle inilen doğu uzantısı, kuzeyinden fırın birimi ve güneyinden mutfak ile sınırlanmaktadır (Şekil 4.98; Şekil 4.99). Dikdörtgen planlı olan sebilin (Şekil 4.130.a) duvar bloklarının boyutları ve tekniği mutfak birimine benzerdir. Kot farkından dolayı batı cephesinde bulunan sekiz basamaklı merdivenle inilerek ulaşılan sebilin avlu kotundan yüksekliği 2.8m, derinliği ise 1.8m'dir. Sebilin kuzey cephesinden inen merdivenlerle beşik tonozlu su tankına ulaşım sağlanmaktadır. Güney cephesinde bulunan merdivenler ise çatıya çıkışı sağlamaktadır (Şekil 4.130.b). Çatıya çıkışı sağlayan merdivenlerin bulunuşu, sebilin üstünde bir kat daha olduğunu göstermektedir. Bu ihtimali güçlendirecek yapı kalıntıları da bulunmaktadır (Natsheh, 2000, s.760; Myres, 2000, s.565). Bu kat muhtemelen çocuklara ders verilen küçük bir odayı içermektedir. Kudüs bölgesinde sadece bir Memluk yapısı daha bu örnekte olduğu gibi altı sebil, üstü mektep gibi işlemektedir. 'Sebil-kuttab' denilen bu yapı türü Memluklular tarafından Kariye gibi şehirlerde, ardından da Osmanlılar tarafından Anadolu'da çok kullanılmıştır. Sebilin üstündeki bu odanın çocuklara hizmet ediyor olması konumu açısından da uygun bulunmaktadır. Mutfakın çocuklara da hizmet etmiş olması nedeniyle bu yapının güney avlusu içinde değil, kuzey avlusunda bulunmasını açıklamaktadır (Myres, 2000, s.565).

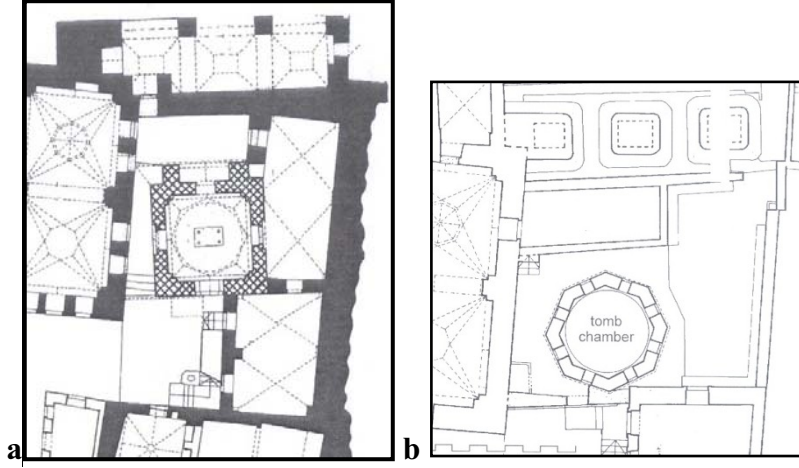
Şekil 4.130 : Sebilin planı ve batı cephesinden görünüşü (Myres, 2000, s.572).

Su tankı 14.5 litre su alabilecek kapasitededir. Bu da 1552 yılında, şehrin en büyük su kaynağı olan *Birkat el-Sultan*'dan sebile su sağlamak için kanallar yaptırılmasının nedenini ortaya koymaktadır. Şehir az yağış alan bir bölge olması nedeniyle özellikle

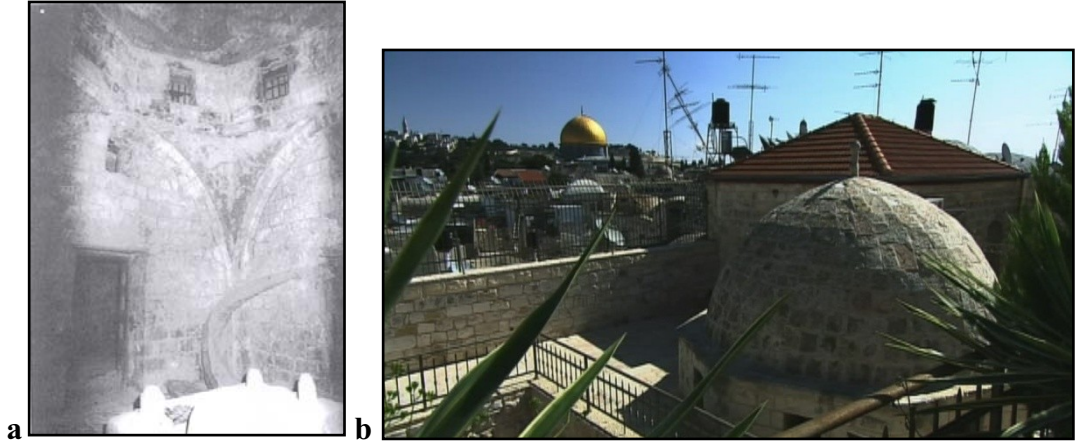
su sıkıntısının yaşandığı dönemlerde tankta depolanan su, külliye bu dönem boyunca yetecek kapasitededir (Myres, 2000, s.565). Yukarıda görüldüğü gibi külliye su sağlanması önemli bir konudur. Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi yapıldığı dönemlerde bölge yönetimi tarafından Kudüs'ü besleyen suyun yarısının bu külliye tarafından tüketildiği tespit edilmiştir. Bu bilgiyi Myres'in çalışmasında bahsedilen 1552 tarihli arşiv belgesi de doğrulamaktadır. Belgeye göre Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi için bölgede daha önceden var olan suyollarından Süleyman (Peygamber) Havuzu'nun restore ettirilip imaretin hizmetine verilmesi, bu suyun da yetmemesi nedeniyle Abyar Vadisi'nden [Vadi el-Bi'ar] ve Kanat el-Sebil'den su getirtilmesi ve bu iş için 2000 flori ayrılması Şam Kadısı ve Beylerbeyi'ne emredilmiştir (Myres, 2000, s.542; Natsheh, 2000, s.760).

Türbe ve çevre yapılar: Vakfiyesinde yer almadığı için yapım tarihi ve kime ait olduğu belirlenemeyen türbenin etrafı güney cephesi hariç her yerden külliye ekleri ile sarılmıştır. Külliye içindeki genel yerleşim şemasına göre ise doğusunda Mevardiye Medresesi, batısında yemekhane, kuzeyinde mutfak, güneyinde ise güney avlusu yer almaktadır (**Şekil 4.98; Şekil 4.99**).

Türbe, yaklaşık 6m ölçülerinde kare planlı yığma bir yapıdır (**Şekil 4.131.a**). Sekizgen bir kasnağa oturan kubbesi kasnağında bulunan pencereler ile mekanı aydınlatmaktadır, ancak yenilikler sırasında betonla kapatılmıştır. Kubbe kasnağı ise yapının duvarlarında bulunan kemerlere pandantifler aracılığıyla oturmaktadır (**Şekil 4.132.a**). Yapının etrafı ek yapılarla sarılı olduğu için üst kat terasından yapının sadece kubbesi görünmektedir (**Şekil 4.131.b; Şekil 4.132.b**). Tüm cephelerinde birer kemerli kapı açıklığı bulunan türbenin kuzey cephesinde bulunan ana kapısı yaklaşık 1m genişliğinde kemerli bir niş içinde bulunmaktadır. Kapının üstünde bulunan dikdörtgen bir pencere yapıyı aydınlatmaktadır. Kapı açıklıklarından doğuda bulunanın özgününde pencere olduğu düşünülmektedir. Zemin kotu güney avlusundan 80cm alçakta bulunduğu için kuzeydeki ana kapıdan girişte birkaç basamak inilerek ulaşılan türbenin ortasında gömülü olan zatın mermer mezarı bulunmaktadır.

Şekil 4.131 : a. Türbenin zemin kat planı (Myres, 2000, s.569);
b. çatı planı (Natsheh, 2000, s.774).

Şekil 4.132 : a. Türbenin ana girişi ve kubbeye geçiş öğeleri (Natsheh, 2000, s.787);
b. kubbeden güneydoğuya bakış (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

Türbeye ulaşımı sağlayan ve güney avlusundan üç basamakla çıkılan beşik tonozlu dörtgensel koridor (O), türbe ile yemekhanenin arasında kalmaktadır (Şekil 4.131.a). Başka bir mekan (P) da külliye'nin mutfak ile türbenin kuzey cephesi arasında yer almaktadır. Bu mekanın kuzeybatı köşesinden mutfak birimin güneybatı köşesine bakan bir podyum oluşturulmuştur. Kapatılmış olduğu için ulaşım olmayan podyuma yemekhane biriminin (N) kuzeydoğu köşesinde açılan kapı ile de geçilmektedir. Bu mekanın (P) üzeri yakın zamana kadar açıkken, yakınlarda beton bir düz çatı ile kapatılmıştır. Türbenin doğu duvarında, penceresi türbenin kuzey cephesinde bulunan mekana bakan ve kiler olarak kullanılan çapraz tonozlu bir mekan (Q) daha bulunmaktadır. Bu mekanın batı cephesini türbenin doğu cephesi oluşturmaktadır. Mekan, kapısı güney tarafında bulunan bir başka çapraz tonoz örtülü mekana (R) açılmaktadır. Türbenin güneydoğu tarafında bulunan bu mekan avluya batı

duvarındaki birkaç basamaktan çıkılarak bağlanmaktadır. Bu basamaklı çıkışın yanında bulunan kapı kapatılmış ve önüne, avludan türbenin kubbe örtüsünün bulunduğu terasa ulaşım sağlayan merdiven yapılmıştır. Bu teras külliyesinin kuzey ve güney birimlerini birbirine bağlamaktadır. Türbenin doğusunda bulunan bu mekanların (Q ve R) külliye eklenmeden önce türbenin kuzeyinde bulunan ana giriş kapısına bu yönden ulaşıldığı düşünülmektedir (Natsheh, 2000, s.771).

Türbenin kime ait olduğu konusunda yeterli bilgi sağlanamamıştır. 17.yy'da külliye kalmış olan Nabulsi, bu zatın adını kitabesinden okuduğu kadarıyla değil, birisinden duyduğu kadarıyla Şeyh Sa'd el-Din el-Rusafi olarak vermiştir. Külliyesinin içine yaptırılan bu tür mezar yapıları genelde külliye verdiği hizmetler sonrasında vefat eden mütevellilere ait olabilmektedir. Aynı zamanda adının başında geçen Şeyh sıfatından yola çıkarak vakfiyesinde geçen '*şeriat ipine tutunanlar*'ın külliye ait 55 odada kalabileceği tanımlamasının bu zat için de geçerli olabileceği düşünülmektedir. İster müteveli olsun, ister ribatta kalan bir din sahibi, külliye içinde gömülmesine engel değildir. Bu yapı aynı zamanda Kudüs'te bulunan mezar yapıları arasında şehir surları dışında bulunmayan tek bağımsız Osmanlı türbesidir (Myres, 2000, s.556).

Türbede yatanın kim olduğu ve Haseki Hürrem Sultan ile nasıl bir bağlantısının olduğu belirtilemediği gibi türbenin külliye kurulmadan önce mi bulunduğu, külliye ile birlikte mi yapıldığı yoksa külliyesinin yapımından çok sonra mı eklendiği de belirlenememiştir. Türbenin etrafındaki yemekhane gibi yapılara çok yakın olduğu halde dört tarafında da kapısının bulunması, yapıldığı dönemde etrafının açık ve bağımsız bir türbe olduğunu göstermektedir. Ayrıca girişinin külliyesinin güney avlusuna bakmaması, kuzey tarafında bulunan girişine ulaşmak için türbenin etrafının dolaşılmasının gerekmesi külliyeden sonra yapılmadığını göstermektedir. Türbenin imaret ve yemekhane arasına sıkıştırılmış olası, organizasyon bozukluğu nedeniyle külliye ile eş zamanlı olma ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Geriye sadece külliyeden önce yapılmış olma ihtimali kalmaktadır. Avlu ile aralarındaki kot farkı, girişinin külliye ait birimlerin arasında kalması, yemekhane, mutfak gibi birimlerin türbenin varlığını göz önünde bulundurarak konumlanması bu ihtimali güçlendirmektedir. Türbe etrafındaki külliye ait yapılar gözardı edildiğinde, yapıldığı dönemlerde *Akabetü't-Takiye* Caddesi'nin karşısında bulunan Tunşuk Hatun Türbesi ile aynı cadde üzerinde karşılıklı durduklarını düşündürmektedir. Ancak türbenin Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi yapılarında görülen mimari

özellikleri Memluk döneminden çok Erken Osmanlı döneminin özelliklerini göstermektedir (Myres, 2000, s.557; Natsheh, 2000, s.771).

Natsheh, türbenin yapımını, 1482 (Memluk dönemi yapısı olan Eşrefiye Medresesi'nin yapım tarihi) ile 1527 (Osmanlı dönemi yapısı olan Kasım Paşa Sebili'nin yapım tarihi) tarihleri arasına yerleştirmektedir. Bu nedenle Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesinin yanında bulunan Mevardiye Medresesi ile aynı dönemde yapıldığını düşünmektedir (Natsheh, 2000, s.771).

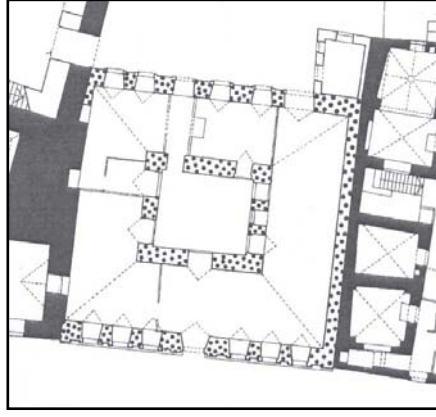
Türbe, günümüzde mobilya üreten bir atölye tarafından kamış deposu olarak kullanılmaktadır.

Adliye Dairesi: Güney avlusu yapı grupları içinde bulunan Adliye Dairesi, batıdan han, doğudan konut olarak kullanılan yapı, kuzeyden avlu, güneyden *Akabetü's-Saraye* Caddesi arasında kalmaktadır. *Akabetü's-Saraye* Caddesi'ne bakan güney cephesinden giriş bulunmaktadır. Bu girişin iki tarafında eşit aralıklarla kemerli üçer adet pencere yer almaktadır (**Şekil 4.133**).

Şekil 4.133 : 19.yy eki Adliye Dairesi'nin güney cephesi (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

Sokak girişinin karşısında bulunan kapı ile adliyenin dikdörtgen avlusuna geçilmektedir. Bu avlunun etrafında şekillenen dört adet beşik tonozlu odadan oluşan bu adliye 19.yy'da yaptırılmış olup kuzeyinde bulunan dar bir koridorla külliyenin güney avlusuna açılmaktadır (**Şekil 4.134**). Bu avluya bakan beş kemerli pencereden ikisi kapı kemerinin batısında, üçü ise doğusunda bulunmaktadır (**Şekil 4.133**). Tek katlı olan Adliye Dairesi bugün basımevi olarak kullanılmaktadır ve 1950'lerde çatı katının güney yarısını kullanacak şekilde yeni bir cami yapılmıştır.

Şekil 4.134 : 19.yy eki Adliye Dairesi'nin zemin kat planı (Myres, 2000, s.569).

Değirmen: Külliye'nin içinde 1598-99 yılında hayvan gücü ile çalışan bir at değirmeni yaptırılmıştır. Ancak kadı sicillerinde han içinde yapılacağı belirtilmesine rağmen, değirmenin yeri belirlenememiştir. Burgoyne'nin belirttiğine göre bu değirmen hanın kuzeydoğu köşesindeki çapraz tonoz örtülü iki hacimlik birimde inşa edilmiş olmalıdır. Ancak bu mekan değirmenin döndürülebilmesi için yeterli alan vermemektedir (Natsheh, 2000, s.754). Natsheh ise değirmen için en uygun yerin Tunşuk Hatun Sarayı'nın içinde bulunan tonoz örtülü on hacmi içeren büyük salonun olduğunu belirtmektedir (Natsheh, 2000, s.754). Külliye'de kalmış olan Nabulsi'nin (1689) anlatımına göre görevliye bağlı olarak at tarafından çevrilmektedir. Bu sistem, at gücü ile çevrilen değirmen taşının buğdayları öğütmesi şeklinde olmalıdır. Nabulsi'nin anlatımlarında güney avluda bulunan bu değirmenin yeri bugün belirlenemediği için, Myres'e göre avluyu işgal eden Adliye Dairesi'nin yerinde bulunuyor olmalıdır (Myres, 2000, s.543-544). Natsheh ise Nabulsi'nin anlatımına en uygun yerin yine bahsettiği Tunşuk Hatun Sarayı'ndaki salon olduğunu belirtmektedir (Natsheh, 2000, s.754).

Onarımlar¹¹⁰: Külliye 1549-1557 yılları arasında yaptırıldıktan hemen sonra eklemeler ve onarımlar görmeye başlamıştır. Natsheh tarafından verilen sicil kayıtlarına göre, külliye'nin yapılışından iki yıl sonra 1559 yılında İstanbul'dan vakfın mütevellisine ve Kudüs yönetimine gönderilen bir buyruk ile külliye'ye ait mutfak birimi genişletilmiştir. Bu genişletme işi Kudüs mimarı Hüseyin İbni Nammer tarafından yürütülmüştür. 1565 tarihli bir başka sicil kaydına göre ise vakfın

---

¹¹⁰ Yapının mimarisi ile ilgili bilgiler Natsheh, 2000 ve Myres, 2000'den alındığı için, onarımlar hakkındaki bilgilere de bu kaynaklardan ulaşılmıştır. Bu tarihlerden sonra yapılan onarımlar hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

mütevellisi Abdülkerim Bey, batıya salon yaptırılması ile görevlendirilmiştir. Bahsi geçen salonun yeri belirlenememiştir, ancak dört hacimden oluşan kare birimin (N) olabileceği düşünülmektedir. 1598-99 tarihli kayda göre de İstanbul Gazanfer Ağa'dan gelen bir buyruk, Kudüs kadısından vakfın mütevellisi Veli Bey'i vakfın gelirleri ile külliyeye bir değirmen yapımıyla görevlendirmesini istemiştir. Kadı'nın İstanbul'a yolladığı rapora göre ise, kadı, müteveli ve Müslüman cemaat külliyei incelemiş ve en uygun yerin han olduğuna karar vermişlerdir (değirmen için ayrıntılı bilgi için ilgili başlığa bakın). Bu raporun şahitleri arasında Kudüs'ün mimarı Abdülmuhsin ibni Mahmud ibni Nammer de vardır. 1753 yılında ise bir başka onarım çalışması ile külliye'nin çatıları yenilenmiştir (Natsheh, 2000, s.753-754).

Yapının geçirdiği onarımlar sicil kayıtlarından olduğu kadar külliye içinde bulunan onarım kitabelerinden de anlaşılmaktadır. Tunşuk Hatun Sarayı'nın üst avlusunun güney duvarında bulunan 1753 tarihli onarım kitabesi külliye'nin kuzey avlusu etrafındaki odaların içinde ve Tunşuk Hatun Sarayı'ndaki orta kapıda yapılan onarımları göstermektedir (Natsheh, 2000, s.748). 19.yy'da ihmal edilen külliye özellikle bu yüzyılda hasara uğramıştır. Williams'ın 1840'larda ve Schultz'un 1851'deki anlatılarında da yapı harap durumdadır. Bartlett'in 1867 tarihinde belirttikleri de yapının çürümeye yüz tuttuğu, tüm binanın un gibi dağıldığı, süvari birliklerinin atlarına sığınak olarak kullanıldığı yönündedir (Myres, 2000, s.545). 1872 tarihinde de Nazif Paşa Osmanlı yönetim binasını bu külliye'ye taşımış ve Adliye Dairesi olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlar sırasında da çeşitli eklemeler ve onarımlara uğramıştır. Bu değişimler sırasında yapının güney tarafına adliye ofisleri işlevi ile en az üç yeni yapı eklenmiştir. Bu yeni yapılar 19.yy'da Osmanlı Kudüs'ü içine hızla yayılan Avrupa tarzı mimarisi özgün külliyeden kolaylıkla ayrılmaktadır. Yapının güney girişinde bulunan 1869-70 tarihli onarım kitabesi de bu ek yapılara ait tarihi bir kayıttır, ancak bugüne gelen ekler ile birlikte bugüne ulaşamayan başka hangi ek binalar yapıldığı anlaşılamamaktadır. Yine güney girişinde bulunan ikinci bir onarım kitabesi ise 1923 tarihine aittir. Bu kitabe, 1922 yılında Yüce İslam Konseyi'nin külliye'yi İngilizlerin elinden aldığı ve onarımlar yaptığı döneme rastlamaktadır. Güney cephesinin üst katındaki yenilikler, avlunun güneybatı köşesinin daraltılması ve güney avlusunda yapılan merdiven değişiklikleri bu onarımlar sırasında olduğu düşünülmektedir (Myres, 2000, s.545; Natsheh, 2000, s.754).

Külliyenin şu anki durumuna bakılacak olursa, başlangıçta Tunşuk Hatun Sarayı ve Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılan bölümden oluşan külliye bugün için yanında bulunan Mevardiye Medresesi, Bayram Çavuş Ribatı ve yakın tarihlerde yapılan bir bina ile birlikte hizmet vermektedir (Natsheh, 2000, s.747). 1920'lerden bugüne Müslüman Mesleki Yetimhanesi (*Darü'l-Eytamü'l-İslamiyetü's- Sina'iye*) olarak kullanılan bu külliye hala yemek dağıtımını yapmaktadır. Şu anda hala yetimler yurdu, meslek okulu ve aşevi olarak kullanılmaktadır ve küçük bir konutu da içinde barındırmaktadır (Myres, 2000, s.540; Singer, 2002, s.3-4, 48). 1993 yazında Kudüs'te bulunan İngiliz Arkeoloji Okulu ve DIA tarafından hazırlanan Kudüs'ün Osmanlı dönemini konu alan bir proje kapsamında incelenip ölçüleri alınan külliye ile ilgili bir çalışma da 1994 yılında Myres tarafından yapılmıştır (Myres, 2000, s.540). Evkaf Dairesi ve Sosyal Yardım Derneği tarafından külliyenin onarımları için 3 milyon dolar ayrılmıştır (Natsheh, 2000, s.771).

Yukarıda da görüldüğü gibi külliye içinde çeşitli dönemlerde değişiklikler, eklemeler ve yeni işlevler kazanmış, bununla birlikte hasarlar oluşmuş, onarımlar yapılmıştır. Tüm onarımlara rağmen imaret yemek dağıtma işlevini yitirmemiştir (**Şekil 4.135**) (Natsheh, 2000, s.747).

Şekil 4.135 : Mutfak çatısı, kubbe ve bacaların görünümü, (KTİB, 2009, 6.Bölüm).

Değerlendirme

Haseki Sultan Külliyesi bulunduğu kente sosyal yardım sağlamak gibi toplumsal rol üstlenmiştir. Kent halkının maddi refahını arttırmak için 1552 yılında imaret, dükkanlar, medreseler, tabhaneler ve camiden oluşan külliye için kurulan Hasekiye Vakfı'na, kente komşu ve Trablusşam gibi uzağındaki köy ve eyaletlerden alınan vergiler ve öşür vergisinden muaf köylerin gelirleri doğrudan ödenmiştir. Bu suretle

küllîye çalışanlarına, görevlilerine, öğrencilerine, elli beş odalık ribatta ve kervansarayda konaklayan hacılara ve yolculara, kadının belirlediği Kudüs'te yaşayan 400 yoksula ve muhtaca olmak üzere yaklaşık 500 kişiye 36 kişilik personel tarafından sabah ve akşam pirinç ve bulgur çorbası dağıtılmıştır¹¹¹(VGMA; **Ek A.1.3; Ek A.1.4**).. Bu özelliği ile külliye Filistin'de o güne kadar kurulmuş olan en büyük vakıf olmuştur (Avcı, 2004, s.35; Singer, 2002, s.69; Ze'evi 2000, s.4, 31).

Bu kent Müslümanlar olduğu kadar Hristiyan ve Yahudiler için de önemlidir, bu yüzden her üç dinden de insanlara imaretten yemek verildiği olmuştur. Ayrıca Osmanlı külliyelerinin temel ögesi olan cami yerine bu külliye de temel öge imarettir. Üstelik İstanbul gibi kentlerde yemek dağıtan birçok imaret var iken, Kudüs'te işleyen tek imaret olmuştur (Singer, 2002, s.46).

Kente sosyal yardım sağlamak gibi toplumsal rolünün yanında vakıf sorumlularının işlettiği değirmenler, zeytin ve susam yağı makineleri, fırınlar ile kentin ekonomisinde de önemli rol oynamıştır. Loncaların sattığı ürünlerin çoğu bu vakıf tarafından alınmıştır. 17.yy sonunda düşüş göstermiş olsa da ziyaretçileri tarafından gelişen ve dinamik bir kurum olarak nitelenmiştir. 17.yy sonlarında Kudüs'ü ziyaret eden bir Şamlı “ Sonra, Kudüs ve çevresinde ün salmış Haseki Tekye¹¹²,sinin yanından geçtik. Mallar ve iyi işlerle doluydu, değirmeni rezesinde dönüyordu, bütün ambarları mağrur, ağzına kadar hayır ve merhamete gark olmuştu” demektedir¹¹³ (Ze'evi, 2000, s.32).

Pazar yerleri de kent ve çevresindeki kırsal bölge arasındaki ilişkileri kurumlaştıran unsurlar olmuşlardır. Yine bu şekilde Haseki vakfı memurları komşu köylerden bol miktarda yiyecek ve odun satın alarak bu ilişkileri kurumlaştırmışlardır. Bazı köylülere, vakfa bağış topladıkları veya vakfa mal sağladığı için para ödenmiştir. Köylülerin yasal imtiyazlardan yararlanmalarına rağmen kentlilere tanınan sosyal yardım alma izni yoktur. Bu noktada Pazar gibi vakıflar da köy ve kent arası kesişme noktası ve sınır çizgisi işlevini birlikte görmüştür (Ze'evi, 2000, s.32).

---

¹¹¹ Singer'in verdiği kaynaklara göre 1705'te Antoine Morison adlı Fransız seyyahın ve 150 yıl sonrasında Pierotti'nin anlatımlarında da imarete verilen yemekler geniş anlatılmıştır (2002, s.3, 88-89).

¹¹² Tekye: tekke ya da sosyal yardım kuruluşlarının ambarı için kullanılan bir terim

¹¹³ Yazar burada kaynak olarak “Abdülğani en-Nablusi, *Kitabü'l-Hadretü'l-ünsiyye fi'r-rıhleti'l-kudsiyye*, yazma, bibliothèque Nationale, Mss. Arabes 5960, Şam 1101/ 1690 var. 61a” vermektedir.

1525-1555 yılları arası kentin vergi geliri %20 ye varan artış göstermiş, buna paralel olarak nüfus da üç katına çıkmıştır. Bu nüfus artışı Filistin'in diğer kentlerinde de görülmüştür bu durumda artışların sadece doğal sebeplerden değil, Osmanlı'nın sağladığı güvenlik ortamı, ekonomik canlanma, yaşam standartlarındaki yükselmeden dolayıdır. Tüm bu koşullar Müslümanları olduğu kadar gayrimüslimleri de kendine çekmiş ve Kudüs çekim merkezi haline gelmiştir. Bu sayede Kudüs heterojen bir yapı göstermiştir (Avcı, 2004, s.36; Cohen-Lewis, 1978, s.19-31).

Haseki Külliyesi'nin *Akabetü's-Sitt* bölgesinde hatta Kudüs'ün genelinde yukarıda belirtildiği gibi bazı değişiklikler yarattığı kesindir. Bunun nüfus değişimi ile ilgili olan örneğini, Kudüs Merkezi ve nahiyeleindeki nüfus ve etnik yapı hakkında hazırlanan tez çalışmasında da görebiliriz. Haseki İmareti'nin bulunduğu *Akabetü's-Sitt* Mahallesi'nin nüfusu hakkında veriler sağlayan bu tez çalışmasında, 1525-26, 1538-39, 1553-54 ve 1562-63 yıllarına ait Tapu Tahrir Defterlerinin incelenmesi ile elde edilen verilere göre, Kudüs'ün mahalleleri zamanla artmaktadır ve mahalleler Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri olarak ayrılmaktadır. Bu mahallelere tabi cemaatler de bulunmaktadır. *Akabetü's-Sitt* Cemaati böyle bir cemaattir ve 1538-39 yıllarında henüz bölgeye yerleşmemişlerdir. Bölgeye yerleşip bir mahalle olarak kaydedilmeleri 1562-3 ve 1596-7 yıllarında olmuştur. *Akabetü's-Sitt* Cemaati'nde henüz Hasekiye Vakfı'nın kurulmadığı 1538-9 yılı kayıtlarına göre 170 Müslüman nüfus bu cemaatte yaşarken Hasekiye Vakfı'nın kurulduğu 1553-4, 1562-3 ve 1596-7 tahrir defterlerine göre cemaat artık bir mahalle olmuştur (Erdoğan, 1998, s.29, 31, 52, 75). Bu cemaatin sufi tarıkata ait bir cemaat olduğu düşünülebilir. Şam'dan gelen tanınmış bir sufi ve alim olan Abdülgani en-Nablusi 17.yy sonlarında Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Kent ve çevresinde sufi tarikatların hızla arttığından söz etmiştir. Kent surlarına yaklaştığında, sokaklarda, Aksa Cami ile Kubbetü's-Sahra civarında sufilerin buluşma yeri olan birçok faal zaviye ve tekke görmüştür. Bu sufi ibadet yerlerinden biri de Haseki Sultan Külliyesi içindedir¹¹⁴ (Ze'evi, 2000, s.79).

Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi için yer olarak Kudüs'ün seçiminde konusuna gelinir ise birçok neden öne sürülmektedir. Singer, Haseki Hürrem Sultan İmareti hakkında kaleme aldığı kitabında yer seçimi hakkındaki öne sürülen nedenlerden bir kısmını sunmaktadır. Dinsel nedenler düşünüldüğünde, eseri için hayırseverlik adı

---

¹¹⁴ Yazar burada kaynak olarak “Abdülğani en-Nablusi, *Rihleti ile 'l-Kudüs (el-Hadretü 'l-ünsiyye fi 'r-rihleti 'l-Kudsiyye)* Kahire, t.y, s. 13,15,19,40,52,73” vermektedir.

altında İslam dini açısından kutsal olan bu kenti seçmiş olmalıdır. Haseki Hürrem Sultan, bu külliyei yaptırarak ve temel öge olarak imaretin işleyişini sağlayarak bir nevi Hz. Peygamber (sav)’ın hadisine nail olmayı amaçlamıştır. Bu hadiste “Her kim Kudüs’te (Beytü’l-Makdis) bir dirhem sadaka verir, cehennem ateşinde yanmaktan kurtulur; ve her kim bir somun ekmek verir, yeryüzünün dağları ağırlığınca altın vermiş birinden farkı olmaz” (Singer, 2002, s.47) denilerek özellikle de açları doyurma ön planda tutulmuştur¹¹⁵. Bu da imaretin neden külliye içinde daha ön planda olduğunu göstermektedir. Gariptir ki, hayırseverlik çerçevesinde bu bölgede eser yaptırmak için iyi bir neden sayılabilecek olan böylesine önemli bir hadis olmasına rağmen hiçbir Osmanlı hanedan kadını oraya hizmet getirmemiş, hiçbir imaret Kudüs’te bu kadar sesini duyurmamış, büyüklük itibari ile ona erişememiştir.

Başka bir ihtimal de Kanuni’ye Kudüs sakinlerinden sosyal hizmet sağlayan bir tesis yapılması isteği gelmesidir¹¹⁶. Bu ihtimalin doğruluğu, 1546 yılındaki depremde yaşanan yıkımdan zarar görmesi nedeniyle istenmiş olmasıyla açıklanabilmektedir (Singer, 2002, s.76).

Osmanlı döneminde kentte hızlı bir nüfus artışı olmuştur. Kentin el değiştirmesinden dolayı doğal büyüme, göçler, hacıların sayısının artması nedenleriyle kent dolmuştur. Bu nedenle gittikçe büyüyen ihtiyaçları karşılamak için düzenli ve büyük miktarda yiyecek sağlama istenmiş olmalıdır. Bir diğer nedeni de Müslümanlar için önemli bir kutsal kent olmasından dolayı hanedan için vakıf kurmaya uygun bir yer olmasıdır. Kentteki anıtsal yapılara eklenebilmek, kenti Osmanlılaştırmak için seçilmiş olmalıdır (Singer, 2002, s.76-77). Kudüs’te aşevinin eksikliğinin hissedilmesi de bölgenin seçilmesinde etkili olmuş olmalıdır. Kudüs’ün güneyinde Hebron kentinde, hacıları doyurmak için kurulmuş vakıflardan Halil İbrahim Sofrası’nın varlığı, Kudüs’te böyle bir imaretin eksikliğini daha da ön plana çıkarmıştır. Kudüs’teki Memluk medreseleri kendi öğrenci ve personeli için erzak sağlamış, darülacezeler ve hanlarda da yolcular ağırlanmıştır. Fakat fakirler gibi şehrin diğer sakinleri için aş sağlamak yetersiz kalmakta olduğu için bu işlevin sağlanmasına ihtiyaç duyulmuş olmalıdır (Singer, 2002, s.78). Ayrıca Haseki Hürrem Sultan’ın imareti resmi olarak

---

¹¹⁵ Hayır işleme yoluyla cennetin kapılarını açma emelleri “Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğramazlar (Kuran IV:124)” ayeti ile de örtüşmektedir (Singer, 2002, s.83).

¹¹⁶ Singer bu ihtimal için kaynak olarak Halil İnalcık ile yaptığı konuşmasını vermiştir ve bunun yazılı bir kaynağı olmadığını belirtmiştir.

kuruluşundan önce de faal durumda olmalıdır. Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi ile ilgili bir raporda “evvelki uygulama”¹¹⁷ gereği günde yalnızca tek öğün yemek verilmesinden bahsedilmesi külliyenin var olan bir işlevi devam ettirdiğini akla getirmektedir. Buradan Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'te tamamen yeni bir kurum kurmadığı sonucu doğmaktadır. Bu durumda ise var olan ama yetersiz kalmış ve onarım - genişletme gerektirecek kadar işlevini yitirmiş bir kurum kalkındırılmış olmalıdır (Singer, 2002, s.55, 132). Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki bu bölgede önceden de imarete ihtiyaç duyulmuş ve yapılmış, çalışamaz duruma geldiğinde ise yerine yenisi gerekmiş ve bu ihtiyaca cevap verilme süreci hızlanmıştır.

Kudüs seçildikten sonra arazi seçimi daha kolay olmuştur. Bu konuda da varsayımlar Singer'in çalışmasında sıralanmıştır. Kentte *Haremü's-Şerif*'e yakın boş arazi az olmasından dolayı daha önceden var olan yapıyı genişletmeye gidilmiştir, buna bağlı olarak yeni bir inşaata başlamanın masrafından da kurtaracak olan Tunşuk Hatun'ın sarayı seçilmiştir. Diğer ihtimal de sarayın seçiminin bilinçli olmasıdır. Daha önceden de belirtildiği gibi külliyenin kurulduğu arazinin ilk iki sahibinin de kadın olması tesadüf değildir (Singer, 2002, s.78).

İlk sahipleri olan İmparatoriçe Helena ve Tunşuk Hatun ile Haseki Hürrem Sultan arasındaki bağ açıklanmak gerekirse, Helena ile olan bağlantısı daha kolay kurulmaktadır. Helena'nın yapısı da aş dağıtan ve konaklama imkanı sağlayan bir hayır eseridir. Kendisi de dindar bir Hristiyan olması nedeniyle kendi cemaatince cömertliği ile ünlenen bir kadındır. İslam çatısı altında hayır eserleri veren Haseki Hürrem Sultan'ın Hristiyan bir aileden geldiği¹¹⁸ Osmanlılar tarafından da kabul edilmektedir. Kudüs'teki yapısının iki cemaate de hizmet etmesi ve sahiplenilmesini sağlamıştır. Ayrıca Helena'nın eli açıklığı ile ilgili söylentiler Haseki Hürrem Sultan'ı etkilemiş, vakfını oraya kurarak bu geleneği devralmak ve Helena'nın adı ile anılan kurumda kendi adının devam etmesini sağlamak istemiş olmalıdır (Singer, 2002, s.92). Bununla birlikte imaret ile Tunşuk Hatun'un bağlantısını kurmak daha zordur. Tunşuk Hatun varlıklı bir kadındır ve sarayı kalabalıktır ve muhtemelen mutfağında pişen yemeklerden yoksullara da dağıtmıştır. Bunu kanıtlayan delil

---

¹¹⁷ Tunşuk Hatun'un sarayı çok büyüktür ve dindarlığı ile ünlü olması nedeniyle kendi sarayının mutfağından yoksullara aş dağıtmış olmalıdır. Bu durum değerlendirilerek tahmin edilene göre, uygulama Tunşuk Hatun'un ölümünden sonra da sürmüş ve zamanla talepleri karşılayamayınca Haseki Hürrem Sultan olaya el atmış ve mevcut kurumu güçlendirmiştir (Singer, 2002, s.132).

¹¹⁸ Haseki Hürrem Sultan'ın hayatının anlatıldığı bölümde bu konuya değinilmiştir.

yoktur fakat hayırsever biri olduğu bilinmektedir. Kendisi Kalenderiyye dervişleriyle bağlantılı biridir. Sarayında dervişler ve diğer konuklar ağırlandı, sarayının karşısındaki türbe de ibadet mekanı olarak kullanılmıştır. Bu ibadetler arasında yemek dağıtmak da yer almıştır (Singer, 2002, s.92).

Bu külliyei önceden var olan yapıların üzerine inşa ettirmiş olması Haseki Hürrem Sultan'ın baniliğine engel olmamıştır. Fakat bu arazinin Helena, Tunşuk Hatun ve Haseki Hürrem Sultan ile bağlantılı olması, banilik hakkının Haseki Hürrem Sultan'ın tekelinde olmasına mani olmuştur. Tunşuk Hatun'un adı pek geçmese de Helena ile Haseki Hürrem Sultan arasında bağlantı kuran, zaman zaman da karıştıran seyyahlar bu yapıyı Helena'ya atfetmişlerdir. Bir İngiliz seyyah 1669'da yazdığı mektubunda "Aziz Elena'nın Hastanesi, fakirler için iâşe hazırlansın diye yedi dev kazan kurduğu bir yer..." bahsinde Aziz Elena'nın adı verilse de 'dev kazan' kelimesinden Haseki Hürrem Sultan'ın imaretini anlattığı anlaşılmaktadır¹¹⁹. Ayrıca 1705'te Morison Kudüs ziyaretinde bu imaret hakkında;

Aziz Elena'nın Kudüs'te inşa ettirip kurduğu hastane, fakirlerin derdine deva için orada kurulduğu mükemmel şartlarda değil, ama Hristiyan hayırseverliğiyle Türk merhameti arasındaki nispetizliği ortaya koyan bir vaziyette hala yerli yerinde duruyor.....Türkler kendi aralarında devam ettirdikleri bir geleneğe göre bu hastaneyle ona bağışlanmış diğer mal varlıklarını muktedir bir Hristiyan kadına borçlu olduklarını kabul etmişler. Kapılarını çalan fakir Hristiyanları geri çevirmemek için bu yeterli; Müslümanlara ne miktarda aş verilirse onlar da aynısını alıyor, ...bina çok sağlam, geniş ve onu inşa ettiren ulu prensesin adına layık.. (Singer, 2002, s.88-89)

Diyerek bu kurumu yine yemek dağıtmak üzere Müslümanların Hristiyanlardan devraldığını, fakat daha kötü şartlar altında olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Haseki Hürrem Sultan'ın adı geçmezken Hristiyanların da eşit miktarda yiyecek aldıklarını inkar etmemiştir (Singer, 2002, s.88-89).

Kudüs'ü ziyaretlerde bulunmuş olan İngiliz teknik ressam Bartlett'ın (1867) verdiği bilgilerde de Haseki Hürrem Sultan'ın adı geçmemektedir. "...yardım kuruluşuna Tekeeyeh [tekke] adı verilmekte, halk arasında ise Aziz Elena Hastanesi diye biliniyor. Bu binanın ön cephesi Müslüman Arap mimarisinin¹²⁰ güzel bir örneği,

---

¹¹⁹ Haseki Hürrem Sultan İmaret'i'nde kullanılan kazanlar hala bulunmaktadır ve Kudüs'te sergidedir.

¹²⁰ Burada 16.yy başlarında Kudüs'ün tarihini yazan ve Tunşuk Hatun'dan bahseden Mucir ed-Din'in anlattıklarına dayanarak, Müslüman olan kurucusunun Haseki Hürrem Sultan değil de Tunşuk olduğunu sanmıştır (Singer, 2002, s.89)

ama hemen her açıdan çökmeye yüz tutmuş.....Yine de yoksullara günlük yemek dağıtımı sürüyor; .....” Fakat burada da Müslüman-Hıristiyan eşleşmesi vardır (Singer, 2002, s.89).

Bu örneklerle birlikte Haseki Hürrem Sultan’dan bahseden kaynaklar da vardır. 1860 yılında Gérardy Saintine yazılarında imaretin kurucusunu Haseki Hürrem Sultan olarak göstermektedir.

Bu tekkié Haseki Sultan’a aittir, Hıristiyanlar arasında Aziz Elena Hastanesi olarak bilinir. Bu yardım kuruluşu kendilerine bakamayacak durumda olan Müslüman hacıları ağırlamak üzere kurulmuş; her sabah öncelikle Kudüs’ün yoksullarına dağıtılmak için ekmek ve pilav hazırlanan devasa kazanları görmek hala mümkün. İmtiyazlı bir imparatoriçe olan bu Haseki Sultan hayırseverlikte öyle cömertmiş ki, Hıristiyanlar için o, sınırsız hayırseverliğiyle hala anılarında yaşattıkları Konstantin’in annesi, muhteşem imparatoriçe Azize Elena’dan başkası olamazdı.(Singer, 2002, s.89-90).

Burada Hıristiyanların gönlünde tek hayırseverlik örneğinin Helena olduğu ve imaretin velinimetinin de o olduğu vurgulanmaktadır (Singer, 2002, s.89-90).

Haseki Hürrem Sultan’ın külliyesi ve mimarisi hakkındaki bilgilere yapıyı Helena ile eşleştirme eğiliminde olan seyyahların notlarından da ulaşılmaktadır. Bartlett’ten (1867) birkaç yıl sonra, Ermete Pierotti’nin ayrıntılı olarak anlattıkları Helena’nın darülacezesi ve Haseki Hürrem Sultan’ın imareti arasındaki bağı daha güçlü olarak hissettirdiği gibi mimarisi hakkında da fikir edinmemizi sağlamaktadır. Tıpkı Saintine gibi o da, Haseki Hürrem Sultan’ın imaretinin asıl velinimetinin Helena olduğunu savunmuştur (Singer, 2002, s.90-91).

....Müslüman Arap mimarisi tarzında inşa edilmiş (birkaç yüzyıllık) bir bina, arabesk ve mozaiklerle, Filistin’den getirilen beyaz, kırmızı ve siyah taşlarla süslü zarif kapıları var.... Hıristiyanlar buraya İmparatoriçe Elena tarafından inşa ettirilen hastane diye kabul ediyorlar. İnanışa göre, [İsa’nın] Yeniden Diriliş Kilisesi’nin yapımından önce, bu işte çalışacak işçilere kalacak yer olarak yapılmış, sonradan yoksul hacıları ağırlamaya adanmış. İnanışın doğruluğunu teslim ederim, fakat şimdiki binanın o günden kaldığının doğruluğunu kabul etmem; çünkü baştan sona Müslüman Arap mimarisinin ürünü. Muhammet’e inananlar buraya Tekhiyeh el-Hasseki Sultan, yani gözde sultanın tekkesi diyorlar. Kadı mahkemelerinin tapu kayıtlarıyla ilgili belgelerinden anlaşıldığına göre, yoksullar ve hacılar için darülaceze yaptıran Muhteşem Süleyman’ın gözde karısı Rosselane [Rokselana] Sultan tarafından inşa ettirildiği apaçık ortada.... Hayır kurumu hala işliyor, ama gelirlerinin azalması ile yardımları daha küçük çaplı. Bana kalırsa, bu hayratı ilk kuran Azize Elena’ydı.; onun ölümünden sonra görevi Latinler devraldı ve Haçlı Seferleri sırasında yine onlar yürüttüler; kurum daha sonra Kudüs’ü fetheden Müslümanlara geçti, ardından Rossellane

tarafından büyütölüp zenginleştirildi; geniş odalar eklendi, yoksul ve düşkünlere yardım elini uzatmak için bazı zamanlarda kendisi de orada kalıyordu¹²¹; Müslümanların inanişında, ayrıca Kubbetü's sahra Camisinde saklanan kayıtlar da öyle der.... Söz konusu bina Azize Elena'ya Hristiyanlar tarafından verilmişti, demek ki kazanlar da. MS 326 yılında bugüne dek hala kullanılacak durumda olduklarına göre yapıldıkları pirinç alaşım pek mükemmel olmalı! (Singer, 2002, s.90)

Singer'in dikkat çekmek istediğı bir başka nokta ise, yer seçmede yaşanan bu tesadüflüğün hayırseverliğin devamı olarak görmenin tek başına yeterli olmayacağıdır. Bunun kadınlar tarafından gerçekleştirilmiş olan “gasp etme”, bu topraklarda sık rastlanan iktidarın el değıştirmesinden kaynaklanan rekabet ve kutsal noktaların kontrolünü ele geçirme olarak da görülmesi gerekmektedir (Singer, 2002, s.93-94).

Diğer taraftan külliyeinin Kudüs içinde bulunduğı yer Müslüman ve Hristiyan kutsal yapılarına hemen hemen eşit uzaklıktadır. Bu da Hristiyan varlığına karşı Müslümanlığın gelişini simgeler nitelikte olması açısından yer seçimine iyi bir neden oluşturmaktadır. Bu bakımdan Osmanlı yapıları kentin fethini simgelemektedir ve kenti Osmanlılaştırmaktadır. Bu kente gelen Hristiyan hacılara kenti Haçlılardan geri aldıklarını simgelemektedir (Singer, 2002, s.86-87). Bu külliyeyle hemen hemen aynı dönemde başlanan İstanbul'daki Süleymaniye Cami, kendine hedef olarak Hristiyan yapısı olan Ayasofya'yı seçmesi ile bağlantılı olarak Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki külliyesi de Kutsal Kabir Kilisesi gibi Hristiyan yapıların yanında anıtsal nitelikte yükselmektedir (Singer, 2002, s.81). Kanuni Sultan Süleyman'ın Şam'da yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi (1554-59) ile aynı döneme rastlamaktadır ve bir çift olarak hareket etmelerinin sonucudur (Necipoğlu, 2005, s.278).

Böyle bir hayır eseri yapımına kalkışması psikolojik açıdan da değerlendirilmelidir. İlk onarımların 1549 yılında hastalanması ile başlanmış olması, 1557'de vakıfname çıktığında yatağı düşmesi, bu kuruluşun son eseri olması, cennete girmeyi güvenceye almak için yapılmış bir hayır işi olduğunu gösterir. Vakfiyesinde de

---

¹²¹ Helena'nın Kudüs'e gittiğı kesindir, fakat Haseki Hürrem Sultan gitmemiştir. Hanedandaki Sultan ve kadınlardan Kudüs'e tek giden Sultan Süleyman'dır. Haseki Hürrem Sultan bir hayırsever olarak yardımda bulunduğı kişiler ile karşılaştırılmamıştır. Aslında söz konusu hayır eseri imaret olduğunda hayır yapan da faaliyette bulunabilmiştir. Örnek olarak, Osmanlı Padişahı Orhan Gazi, İznik'teki imaretinin ocağını ilk yakan kişidir. Fakat kadınlar hayırseverlikleri ile göz önünde bulunabilirken, kendileri göz önünde olmazlardı (Singer, 2002, s. 91)

dindarlığından, hayırseverliğinden, cömertliği ve Müslümanlığından sıkça bahsetmesi bu doğrultuda isteklerinin varlığını kuvvetlendirmektedir (Singer, 2002, s.78). Vakfiyesi de bunu doğrular nitelikte olarak Haseki Hürrem Sultan'ın müminliğinden, yardımlarından, cömertlikteki ününden söz etmektedir (Singer, 2002, s.78).

İşte Cenab-ı Hak ve subhanehu Hazretlerinin bu şerefli yola sülûke ve bu parlak seadete kavuşmağa muvaffak buyurduğu kullarından biri de iş bu din ve şer'i mecellenin, bu muteber ve güzel vesikanın sahibi, azamet ve celâl tacının incisi, seadet ve ikbal tacının guresi, kraliçeler kraliçesi, melek halli, sultan tavırlı, zati yüce, sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi, muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zati ve şanı yüce, zamanın Ayışesi, devranın Fatıması, saltanatı zahirenin yaldızı, hilâfeti bahirenin incisi, Meliki Samed olan allahın dürlü âtîfetlerine nail olan sultan Süleymanın oğlu Emir Mehmed'in anası vâlide sultan hazretleri....(Vakfiye 1557; VGMA; Ek A.1.3)

1552 ve 1557 tarihli vakfiyelerinde Haseki Hürrem Sultan'a atfedilen dindarlığın yanında politik açıdan statüsüne de yer verilmiştir¹²². Haseki Hürrem Sultan, 1543 yılında vefat eden 'Şehzade Mehmed'in Validesi' olarak tanıtılmıştır (VGMA; Ek A.1.3; Ek A.1.4). Hayatta olan diğer iki oğulları Selim ve Bayezid'in değil de daha önceden ölmüş olan ilk oğlu Mehmed'in adını kullanmış olması, tahtta hak sahibi olan iki oğlu arasında ayrımcılık yapan konumuna düşmek istememiş olmasından kaynaklanmış olma ihtimali vardır. Bu şekilde oğullarından birini gücendirmemiş, taht için kimi düşündüğünü de belli etmemiştir¹²³ (Necipoğlu, 2005, s.276; Singer, 2002, s.79). Tahta geçecek oğullarına vakfiyesinde yer vermese de valideliğinin vurgulanması onun 'Müstakbel Valide Sultan' olarak hanedan içindeki yerini garantilediğinin göstergesidir.

4.1.6 Sultan Hamamı (Kudüs)

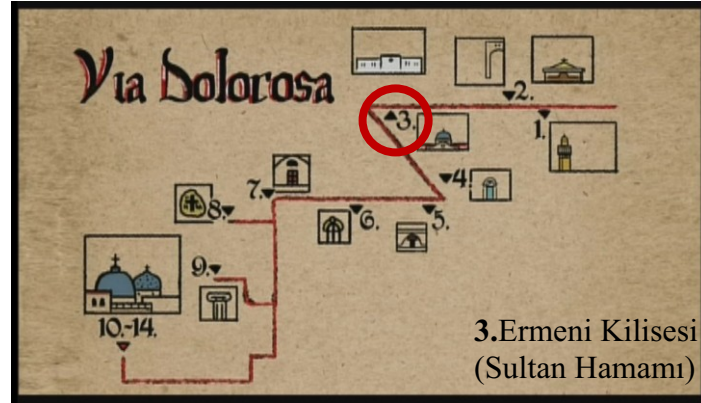
Konumu: Tarık el-Vadd Caddesi'nin doğu tarafında, *Via Dolorosa* (Meşakkat Yolu ya da Hristiyan Haç Yolu) ile birleştiği noktada (**Şekil 4.136**), Hristiyan haç yolu

---

¹²² Vakfiye tarihi olan 1552'de henüz Şehzade Mustafa yaşıyor olmasına bakılırsa Haseki Hürrem Sultan'a bahsedilen bu sıfatların gelecekteki sultanın validesi olacağını kesin bir ifade ile vurguladığı ve Şehzade Mustafa engelini ortadan kaldıracağını ölümünden bir sene önce haber verir nitelikte görülmektedir (Singer, 2002, s.79).

¹²³ Haseki Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra Sultan Süleyman'ın hazırlattığı ekte Şehzade Bayezid'in isyan eden asi bir evlat olması nedeniyle Şehzade Selim'in validesi olarak zikredilerek tahtın müstakbel sahibi net olarak verilmiştir. Bu hitapta Haseki Hürrem Sultan saltanatın ve halifeliğin doğum noktası olarak nitelendirilmiştir ki bu da Osmanlı'nın hanedan sürekliliğine katkılarını vurgulamaktadır (Singer, 2002, s.79-80).

üzerinde üçüncü ile dördüncü durak arasında, Haseki İmaretî'nin bulunduğu caddenin bitiminde başlayan cadde üzerinde (**Şekil 4.137**), Avusturya Hacı Otelî'nin karşısında bulunmaktadır. Vakfiyede hamamın yeri hakkında “Beyti Makdisi şerifte kâin iki adet hamamın tamamı ki hudutları kıbleden Haremi Halildeki Babül gavanime giden hususi yol, şarktan akdı Halil hanesi, garpten işlek umumi yol, şimalden keza yoldur (şu anki *Via Dolorosa*)” denilmektedir (VGMA; **Ek A.1.3**). Bu tarife ise şu anda Ermeni Katolik Manastırı ve Kilisesi'nin bulunduğu yer uymaktadır. Tarifin de doğruladığı üzere hamamın bulunduğu bu yer üzerinde Ermeni Katolik Patrikhanesi yapılmıştır. Yanında da 19.yy'da yaptırılmış olan Our Lady of the Spasm Kilisesi bulunmaktadır¹²⁴. Hamam ilk yapıldığı dönemlerde Kudüs'te bulunan beş adet halk hamamının içinde ‘Yeni Hamam’ olarak nitelendirilirken¹²⁵, sonrasında Haseki Sultan Hamamı adını almış¹²⁶ ve zamanla bu ad kısaltılarak ‘*Hamamü's-Sultan*’ yani ‘Sultan Hamamı’ olarak anılmıştır. Hamam varlığını yitirdikten sonra da bu bölge Sultan Hamamı olarak anılmıştır (Dow, 1996, s. 93; Singer, 2002, s.136).

Şekil 4.136 : Meşakkat Yolu'nda Sultan Hamamı, 3.durak (KTİB, 2009, 1.Bölüm).

¹²⁴ Bu kilise Hz. İsa'nın akıbetini öğrenen Hz. Meryem'in bayıldığı yere yaptırıldığı için bu adı almıştır ve *Via Dolorosa*'nın dördüncü durağıdır. Yapım tarihini bilmediğimiz kilisenin yerine 16.yy'da Türk Hamamı (muhtemelen Sultan Hamamı) yapılmıştır. 19.yy'a gelindiğinde ise bu kilise yeniden inşa edilmiştir (Dow, 1996)

¹²⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen Topkapı Sarayı Muhasebe Defterleri'nde “Haseki Sultan'ın Kudüs'teki imareti evkafından Yeni Hamam'ın, Mütevellî Haleb livası zuemasından Ferhad Çelebi ve Vakıf Katibi Hüsrev Bey marifetiyle vukubulan varidat ve masrafları” şeklinde geçmektedir (BOA/ TS.MA d 3643/0003-4, H. 961/1554)

¹²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen Topkapı Sarayı Muhasebe Defterleri'nde “Kudüs'te Haseki Sultan Hamamı ve imareti evkafının mütevellisi Ferhad'ın Kudüs'de olmadığı için, vekili olan Bayram Çavuş ve Kudüs Kadısı Abdurrahman Efendi marifetiyle vukubulan varidat ve masraflarının muhasebesine ait icmal defteri” şeklinde geçmektedir (BOA/ TS.MA d 3643/0003-4, H. 961/1554)

Şekil 4.137 : Meşakkat Yolu’nda Sultan Hamamı’nın yeri, hamam ve külliye Müslüman Mahallesi içinde kalmakta (KTİB,2009,1.Bölüm).

Tarihi ve mimarı: Hamamın inşaatına saltanat fermanıyla Haziran 1554’te başlanmış ve Nisan 1556 tarihine kadar sürmüştür¹²⁷. İnşası iki yıl süren hamamın yapım maliyeti tahmin edilenin iki katına çıkmıştır (Singer, 2002, s.137).

Tezkirelerde adı geçmeyen bu yapının Mimar Sinan’a ait olup olmadığı bilinmemektedir. Bu durumda yerel mimarlar tarafından yapıldığı, ancak saray mimarı tarafından tasarlandığı düşünülebilir. Hamam inşası için usta inşaatçıların İstanbul ve Şam’dan, vasıfsız işçilerin de yakın çevreden tedarik edildiği anlaşılmaktadır (BOA/TSMA.d 3643 0005, H.961/1554). H.963/1556 tarihine ait bir arşiv belgesine göre al-Mu’allim Banul al-İstanbuli al-Rumi al-Mi’mar al-Nasrani, al-Mu’allim Halil ibn Nammar ve al-Mu’allim Yusuf ibn ‘Abdulkadir al-Halabi adlı mimarlar Haseki Hürrem Sultan’ın yapılmakta olan yeni hamamı için 50 *kol* genişliğinde “*mazzi*” cinsi taş kaplama ile görevlendirilmişlerdir. Bu çalışmalara Hanna ibn Da’ud, Musa ibn Nasr Allah, ‘Aun al-Halabi ve Yusuf ibn Nabi adlı mimarlar da 100 *kol* genişliğinde *mazzi* taşı hazırlanmasına dahil olmuşlardır (Atallah, 2000, s.170). H.963/1556 tarihli belgeye göre ise 75 *sultani* altınına mal olan çifte hamamın döşeme taşlarının hazırlanması işinde de Al-Mu’allim Halil ve kuzeni Mahmud, Huseyn ibn Nammar, al-Mu’allim Yusuf ibn ‘Abdulkadir al-Halabi, Diyab ibn Ramazan, Hanna ibn Davud al-Nasrani ve ‘Aun ibn Musa al-Nasrani çalışmışlardır. Bu bölgedeki yapılar için taş sağlanan en yakın taş çıkartma

¹²⁷ Başlangıcı için: “Muhasebe defteri: Haseki sultanın Kudüs'teki imareti evkafından Yeni Hamam'ın, Mütevellî Haleb livası zuemasından Ferhad Celebi ve Vakıf Katibi Hüsrev Bey marifetleriyle vuku bulan varidat ve masrafları.” (TS.MA.d 3643 0003-4 H.961/ 1554). Bitiş dönemleri için: “Haseki sultanın Kudüs'teki imareti evkafının mütevellisi Bayram Bey tarafından imarete ve iki hamam binasının tamamlanması için yapılan sarfiyatı gösteren defter.” (TS.MA.d 3643 0011, H.963/1556).

noktası Dair Yasin adlı yer olduğu için bölgenin yapı malzemesinin buradan sağlandığı düşünülmektedir (Atallah, 2000, s.170). Taş bulunamadığı durumda hamamın yanında bulunan yıkılmak üzere olan ev vakfa bağlanmış ve sağlam malzemeleri toplanmıştır (BOA, TS.MA.d 3643 00012, H.963/1556). Elverdiğince yerli malzeme kullanıldığı ve mermer gibi bazı malzemelerin Yafa limanından getirildiği, bunun da pahalı olduğu da arşiv belgelerinden ulaşılmaktadır (BOA, TSMA.d 10609, H.962/ 1555; Singer, 2002, s.137-8).

Hamam inşasına malzeme temin etmedeki bu zorlukların yanında kış şartları, para sıkıntısı, malzeme ve su yokluğu nedeniyle sık sık ara verilmiş ve böylece yapımı iki yılı almak zorunda kalmıştır (Singer, 2002, s. 62-63). 1555 yılında Kahire’den inşayı denetlemeye gelen Abdülkerim adlı saray görevlisi, İstanbul’a geldiğinde çifte hamamın hala bitirilmediğini rapor etmiştir (Necipoğlu, 2005, s.278)¹²⁸. İnşasının bitiminden hemen sonra, Mart 1556’da kiraya verilmiştir. 1558 yılına kadar aynı kira miktarı ile açık kalan hamam, bu dönemde Haziran ayında yaşanan su sıkıntısı nedeniyle kapalı kalmıştır ve vakfın giderler listesine geçirilmiştir (Singer, 2002, s. 62-63, 138).

Aslında Kudüs’teki Sultan Hamamı diğer hamamlar gibi vakfa gelir getirmesi için yaptırılmış fakat yukarıda bahsedilen nedenlerle bu durum geçerli olamamıştır. Çünkü Kudüs, su sıkıntısı yaşayan ve kazanç getirecek bir hamam için uygun niteliklere sahip olmayan bir alanda yer almaktadır. Bu bölgeye gelen hacıların çokluğu, yoğun abdest alma ve yıkanma talebini gerektirmesi, normal koşullarda oldukça düzenli bir şekilde gelir getirici bir durum olmasına rağmen, özellikle hac mevsiminde yaşanan su sıkıntısı nedeniyle bu durum avantaja çevrilememiştir. Bu nedenle hamam her gün açık tutulamamış, kuraklık yıllarında, yağmursuz yaz aylarında hamamın gelirinde inişler olmuştur (Singer, 2002, s136-137).

Mimari: Filistin bölgesindeki hamamlar hakkında çalışması bulunan Dow’un söylemine göre Sultan Hamamı, Haseki Hürrem Sultan’ın vakfiyesinde geçen iki hamamdan biridir. Vakfiyesinde yazılı olduğunu belirttiği ‘iki hamamın yerlerinin birbirine sınır olan araziler üzerinde komşu olduğu’na dair ifadelerle bizim elimizde bulunan vakfiyede rastlanmamıştır. Dow’un kaynak olarak kullandığı vakfiye

---

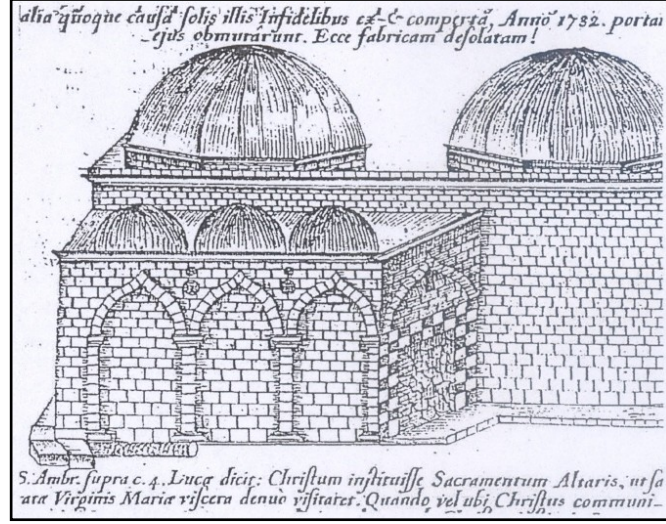
¹²⁸ Necipoğlu arşiv kaynağı olarak TSK.K 888, fol.283r H.959’u vermiştir. Ancak tez aşamasında Topkapı Sarayı Arşivi’nde araştırma yapılamadığı için bu kaynaklara ulaşılamamıştır.

Kudüs'te bulunan Osmanlıca vakfiyesidir ve Stephan'ın Kudüs'teki Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi üzerine yaptığı çalışmadan faydalanmıştır. Dow'a göre bu durum iki anlam taşımaktadır. Ya Haseki Hamamı'nın yanında ondan başka, daha önce zarar görüp yok olmuş bir hamam daha bulunmaktadır, ya da daha büyük bir ihtimalle bu bahsi geçen hamam biri erkek diğeri kadınlar için yapılmış çifte hamamdır (Dow, 1996, s. 94).

Aslında vakfiyede yazılanlar çok açıktır. Biri kadınlar diğeri erkekler için yapılmış yanyana iki hamam vardır. Bu da Ayasofya ve Bahçekapı'daki hamamları gibi çifte hamam olduğu anlamına gelmektedir. İncelenecek olursa vakfiyelerde bu hamamlar için de biri kadınlar, diğeri erkekler için iki adet hamam yapıldığı şeklinde açıklamalar bulunmaktadır, ancak yapılmış olan hamamlar çifte hamam şeklinde tek binadır (VGMA; **Ek A.1.1**; **Ek A.1.2** ; **Ek A.1.3**). Bu, Filistin bölgesi için eşine rastlanmayan bir durum olduğu için karıştırılmış ve ayrı ayrı iki hamam olarak algılanmış olabilir. Aynı zamanda kaynakça olarak yararlandığı Stephan da farklı iki hamam olduğunu belirtmektedir (Stephan, 1944, s.184). Bu konuda yanlışlık yapıldığını ve Sultan Hamamı'nın iki ayrı hamam olmayıp çifte bir hamam olduğunu Singer da belirtmektedir (2002, s.62). Çifte hamam Anadolu ve Kahire gibi bölgelerde alışıldık olsa da Filistin için tekil bir örnektir. Daha öncesinde ve sonrasında Filistin bölgesinde Sultan Hamamı örenğinde bir çifte hamam yapılmamıştır (Dow, 1996, s. 94-95).

Hamamın çifte olduğu dışında mimarisi hakkında eldeki veriler çok sınırlıdır. Bunlardan biri Dow tarafından belirtilen 18.yy'da (1732) Horn tarafından yapılmış olan Sultan Hamamı çizimidir ve hamamın işlevini sürdürdüğü dönemleri yansıtmaktadır. Bu çizime göre hamamın önünde üç gözlü ve üstü kubbe ile örtülü üç kemer açıklığı (revak) bulunmaktadır. Ayrıca revakın arkasında bulunan iki eşit kubbe, hamamın çifte olduğunu göstermektedir (**Şekil 4.138**). Bugünkü Polonya Katolik Şapel'ine (*Via Dolorosa*'nın 3.durağıdır ve manastırın olduğu yerdedir) benzemektedir (**Şekil 4.139**). Bu Şapel de, üstü kubbelerle örtülü üç sivri kemer gözlü bir odadan oluşmaktadır (**Şekil 4.140**). Bu yapı 1922 yılında Vincent ve Abel tarafından Sultan Hamamı'nın giriş revakı olduğu düşünülmüştür. 1876 yılına ait Baedeker'in elkitabında, Sultan Hamamı, Avusturya Hacı Oteli'nin karşısında ve üç kemer gözlü olarak verilmiştir. Filistin Eski Eserler Departman'ından ise bu bölümün sebil olduğu belirtilmiştir (Dow, 1996, s. 95). Bu bahsi geçen bölümün şekli hamama

ait gibi görünmesine ve Horn'un çizimlerine bakılacak olursa sebil mimarisinden çok giriş revakı mimarisine uygun durmaktadır, dolayısıyla hamamdan kalma bir bölüm olması fikri akla en yatkındır.

Şekil 4.138 : Horn'un çiziminde Sultan Hamamı'nın çifte kubbeleri ve önde üç kemer gözlü giriş revakı, 1732 (Dow, 2000, s.523).

Şekil 4.139 : Sultan Hamamı'nın girişine ait revak ya da sebil olduğu düşünülen üç kemer gözlü Polonya Katolik Şapeli (Dow, 1996, s. 95).

Şekil 4.140 : Sultan Hamamı'nın girişine ait revak olduğu düşünülen üç kemer gözlü Polonya Katolik Şapeli (KTİB, 2009,1.Bölüm).

Sultan Hamamı'na ait giriş revakını taşıyan sütunlar Osmanlı yapılarında çok kullanılan sivri kemerler üzerine oturmaktadır (Şekil 4.141) (Myres, 2000a, s.350). Polonya Şapeli'nin (1947-48)¹²⁹ iç mekanına ait kemerlerde ve kapı nişlerinde dahi Osmanlı mimarisinin izleri görünmektedir ki buradan da hamamın Filistin çevresi için müstesna bir çifte hamam olması ile birlikte mimarisi ile de tıpkı İstanbul Ayasofya'daki Haseki Hürrem Sultan Hamamı gibi göz doldurduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.142).

Şekil 4.141 : Sultan Hamamı'nın girişine ait revak olduğu sanılan üç kemer gözlü Polonya Katolik Şapeli (KTİB, 2009, 1.Bölüm).

¹²⁹ Krakow Jagellonia Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nden Dr. Rafal Quirini-Poplowski ile mail yoluyla yapılan görüşmede (20.01.2012) bu şapel hakkında hamamı içeren bilgilerin bulunduğu kaynak yardımı alınmıştır. Tarafından verilen kaynakta 1947 yılında Meşakkat Yolu'nun üçüncü durağında [hamamın bulunduğu nokta] sadece Arap tarzında inşa edilmiş Türk yapısına ait kırık bir sütunun bulunduğu, bu yapının Fransiskanlar [Hristiyan tarikat] tarafından üç kubbeli bir yapı olan şapele dönüştürüldüğü belirtilmektedir. Bu yapı sonradan Polonyalı asker ve mültecilerin finans sağlaması ile Polonyalı rahip Stefan Pietrusza-Jablonowski tarafından yeniden inşa edilmiştir. Kaynak: 'Italian guide-book of the Holy Land: Donato Baldi, *W Ojczyźnie Chrystusa. Przewodnik po Ziemi Swietej, Krakow-Asyz 1982, p. 93*'. Verdiği bilgiler için Dr. Rafal Quirini-Poplowski'ye teşekkür ederim.

Şekil 4.142 : Sultan Hamamı'nın giriş revakı, Polonya Şapeli (KTİB, 2009, 1. Bölüm).

Hamama ait eldeki diğer veriler mimarisini tanımlamaktan uzak su teminine, tamiratlara ve yıkılıp yerine manastır yapılmasına ait küçük bilgiler niteliğindedir.

Kudüs'ün güneyinde, Beytullahim yakınlarında bulunan ve Sultan Süleyman'ın adı ile anılan su depolarından toprak borular aracılığı ile Kudüs şehir kapılarından Silsile Kapısı'na getirilen suyun bir kolu, şehre girişe birkaç metre kala Daraj al-Ain yol kesiminde kuzeye ayrılmakta ve Sultan Süleyman'dan günümüze kalan altı hamamdan üçüne ve Sultan Hamamı'na su sağlamaktadır (Natsheh, 2000a, s.599).

H.1007/1599 tarihli bir kadı siciline (80:72) göre Cemşid adlı bir subaşı kadıya Sultan Hamamı'na su sağlayan kanalın El-Kastumriyye Medresesi'nin lağımindan gelen su ile kirlendiğini bildirme ve bunun araştırılması isteği ile gitmiştir. Kadı ise Kudüs'ün mimarbaşısı olan 'Abd al-Muhsin ibn Nammar'ı görevlendirmiş ve yapılan araştırmalarda tuvaletlere ait toprak boruların kırıldığını görmüşlerdir. Kadı da bu kanalın tamir edilmesini emretmiştir (Natsheh, 2000, 1018).

Bu tarihlerden sonrası için hakkında başka bilgiye ulaşamadığımız hamamın, Kudüs'ü 1671 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi tarafından Kudüs'te bulunan altı adet işler hamamdan biri olarak bahsedilmesi suretiyle, 17.yy'da hala kullanıldığı anlaşılmaktadır (Dow, 1996, s. 95).

1840’larda ise bu hamam harap bir hale gelmiştir (Dow, 2000, s.519). Bu dönemde bu arazi Halidi ailesi vakfı tarafından kiralanmış ve hamam da bir müddet dükkan olarak kullanılmıştır (KTİB, 2009, Bölüm 1). 1856 yılında ise Kudüs Ermeni Katoliklerinin birinci başrahibi Sarope Dativian, bu araziyi 1.600 Türk parasına¹³⁰ satın almış hamamı iki odası kalıncaya kadar yıktırmıştır ve bu kalan bölümüne de şapel eklemiştir (**Şekil 4.143; Şekil 4.144**) (Dow, 1996, s. 51, 95; Stephan, 1944, s.184). Burada bahsedilmeyen ancak arşiv belgelerinden takip edilen bilgiye göre 1858’de hamam Nikoli [Tokoyi?, Nukyi?] adlı Katolik bir kadın tarafından alınmış ve muhtemelen yukarıda bahsi geçen Katolik patriğine satılmıştır. Bu arşiv belgeleri hamamın boşaltılmasına ait kararnameyi içermektedir (BOA/HR.MKT. 222/43, H.1274/1858; BOA/İ.DH. 414/27417 1275/1858).

Şekil 4.143 : Ermeni Kilisesi’nde Sultan Hamamı’ndan kalan alan (KTİB,2009,1.B).

---

¹³⁰ Dow’un çalışmasında ‘Turkish pounds’ olarak geçmektedir ve buradaki pound kelimesi Osmanlı’da hangi türden bir paraya karşılık geldiği anlaşılamadığı için ‘Türk parası’olarak kullanılmıştır

Şekil 4.144 : Ermeni Kilisesi’nde Sultan Hamamı’na ait izler (KTİB,2009,1Bölüm).

Hamamın yerinde bugün duran manastır ve kilise ise Patrik yardımcısı Joachim Toumaian tarafından yaptırılmıştır. 1872 yılında Ermeni cemaatinin başına geçen Toumaian 1874 yılında şapeli, tarihi Sultan Hamamı kalıntıları ve sarnıcı ile birlikte restore ettirmiştir. Kilisenin mahzeni ve sarnıcının yapımına 1884 yılında yeniden başlanmıştır (Dow, 1996, s. 51, 95). İnşanın başlanmasından iki sene sonra 1886 yılında ise, Sultan Abdulhamid’in yayınladığı bir ferman ile burada kilise yapılmasına izin verilmiştir. Kudüs Şeriye (Dini) mahkeme sicillerine göre, Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa, Ermeni Katolik Cemaati’nin Kadiriye ve Nakşibendiye Zaviyeleri yanındaki kendi arazilerine kilise yapma ile ilgili taleplerinin kabulüne dair İstanbul’dan bir ferman almıştır. Bu fermana göre bahsi geçen zaviyelerle kendi kiliseleri arasında 5 m’lik bir yol bırakarak yapabilme iznine kavuşmuş ve 25.5 m uzunluk, 10.5 m genişlik ve 13 m yüksekliğinde bir kilise yapmışlardır (**Şekil 4.145**) (Dow, 1996, s. 95).

Şekil 4.145 : Sultan Hamamı yerine yapılan Ermeni Kilisesi (KTİB,2009,1.Bölüm).

Hamama ait olup da günümüze kalanlardan biri de kurnasıdır. Dörtgen kesitli olan bu kurnanın ön iki köşesi pahlanmış ve aşağı doğru damla şeklinde inen eğrisel süslemeler yapılmıştır (Şekil 4.146).

Şekil 4.146 : Sultan Hamamı’ndan kurna örneği (Dow, 1996, s. 9).

Kudüs’teki bazı hamamlara gelen suyun kaynakları kemerli su yollarını izleyerek bulunabilse de Sultan Hamamı gibi bazı hamamların kaynağı tam olarak bilinmemektedir¹³¹.

Değerlendirme

Eldeki veriler başmimarını ve mimarisini tanımlamaya yetmemektedir ve bu nedenle bu iki konu tartışmaya açık kalmıştır. Tezkirelerde hamamın adı geçmemesine rağmen külliye ait cami, medrese ve imaretin adının geçmesi (Sönmez, 1988, s.83), bu birimlerin bir bütün olarak Mimar Sinan tarafından tasarlanmasına rağmen külliye sonradan eklenen ve külliye den ayrı duran hamamın onun tarafından tasarlanmamış olma ihtimalini akla getirmektedir. Hamamın mimari özellikleri ve o bölge için döneminin ve sonraki 400 yıllık var olduğu dönemin en yeni tasarıma sahip hamamı olması (KTİB, 2009, Bölüm 1), yöredeki diğer tekil hamamlardan farklı olarak çifte yapılması, hamamın yıkılmadan önce önünde üç kemer gözlü revakının bulunması, bu yapının Ayasofya ya da Bahçekapı Haseki Hamamları kadar gösterişli olduğunu ve Mimar Sinan gibi bir saray mimarının elinden çıktığını düşündürmektedir.

---

¹³¹ Bir söylentiye göre, Kubbet-üs Sahra’daki Muallak Kayası’nın altında dört farklı istikamette akan dört su kaynağı bulunmaktadır. Bu su kaynağından doğu istikametine gideni Şifa Hamamı’nı beslerken batı istikametine gideni Sultan Hamamı’nı beslemektedir. Bir diğer söylenti ise, Muharrem ayının 10’unda, hamamları besleyen bu sulara zezem suyu karıştırılmasıdır (Dow, 1996, s. 29).

Yapıyı ayakta iken ve işler halde görenler ise mimarisi hakkında fikir vermemektedir. 17.yy Kudüs hacılarından ve yolculuğu 1667 yılında yayınlanan Rheinfelden ise eski Our Lady of the Spasm Kilisesi'nin olduğu yerde artık bir Türk hamamının bulunduğundan bahsetmiştir. 1671 yılında anıları yayınlanan Goujon ise Our Lady of the Spasm Kilisesi'nin Türkler tarafından yıkıldığından bahsederken yerine ne yapıldığını belirtmemiştir (Dow, 1996, s. 95).

Singer tarafından yepyeni bir bina olduğu ve vakıf adına temizlik ve abdest için özel inşa edildiği belirtilen (Singer, 2002, s.62) bu hamamın, 'Yeni Hamam' olarak adlandırılmasına rağmen arşiv belgelerindeki bilgiler ve yapılan kazılar, yapımına daha önce başlanan imaret merkezli külliyesi gibi, daha önce var olan bir yapının kullanıldığını düşündürmektedir. BOA'da bulunan belgede Ahmed Paşa'nın Kudüs'te bulunan hamamının satın alınıp çifte hamama çevrilmesi hakkında bilgi vermektedir (BOA/TS.MA.d 2498, H.1008/1599)¹³². Filistin'de bulunan tek çifte hamamın Sultan Hamamı olması nedeniyle, belgede bahsi geçen eski hamamın çifte hamama çevrilmesi, Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'te yaptırdığı başka bir hamamın varlığına ihtimal vermemektedir ve tanımlamalar Sultan Hamamı için geçerli olmalıdır. Diğer taraftan Haseki Hürrem Sultan'ın hamamının yerinde başka bir hamamın değil de kilisenin bulunduğu yönünde bilgiler de vardır. Clermont Ganneau tarafından, 1874 yılında yapılan kazılarda, 5.-6.yy'a ait bir Bizans kilisesine ait mozaiklere ulaşılmış ve bu haç planlı kilisenin kalıntılarının üzerine hamamın inşa edilmiş olduğunun farkına varılmıştır.¹³³ Ayrıca Our Lady of the Spasm Kilisesi'nin yıkılarak yerine hamamın yaptırılmış olduğu Kudüs hacıları tarafından belirtilmiştir, ancak bu kilisenin kalıntıları kullanılmış mıdır¹³⁴ bilinmemektedir. Bilinen ise, bir kilisenin yıkımı ile yerine yapılan bu hamamın yıkılmasına yine bir kilise yapımının sebep olması, hac yolunun kutsal bir durağı olması ve Kudüs topraklarının Türklerin elinden çıkmış olması nedeniyle kaçınılmaz olmasıdır.

---

¹³² Belge BOA kayıtlarında H.1008/1599 tarihli olmasına rağmen içindeki bilgiler H.963/1556 tarihine aittir.

¹³³ Burada bahsi geçen bilgiler Krakow Jagellonia Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nden Dr. Rafal Quirini-Poplawski ile mail yoluyla yapılan görüşme sırasında (20.01.2012) alınan kaynaktan elde edilmiştir. Verilen kaynak: *'Italian guide-book of the Holy Land: Donato Baldi, W Ojczyźnie Chrystusa. Przewodnik po Ziemi Swietej, Krakow-Asyz 1982, p. 93'*. Verdiği bilgilerden dolayı Dr. Rafal Quirini-Poplawski'ye teşekkür ederim.

¹³⁴ Ermeni Katoliklerinin yaygın bir görüşüne göre, hamam eski kilisenin kriptasının üzerine inşa edilmiştir ve eski yapının strüktürünü ve karakteristik dekoru olan bir çift ayak mozaigini de korumuştur (Dow, 1996, s.95). Hamamın bir kısmının ise yeni kilisenin altında kaldığı, alt kotta izlerinin hala görüldüğü Salameh tarafından da belirtilmektedir (KTİB, Bölüm 1).

4.1.7 Hasekiye Medresesi (Remle)

Kudüs'te yeterli sayıda medrese olduğu için bu külliyesinin medresesi Remle'de yapılmıştır. Bu yüzden camiye cemaat çekebilecek öğrenciden mahrumdur (Singer, 2002, s.55-56). Medresenin adına, mimarisi ve konumu hakkında bilgi içermekten yoksun görevli atamalarını konu alan arşiv belgelerinde rastlanmıştır (BOA/ İE.EV. 10/1231, H.1090/1679; BOA/C.MF. 97/4818, H.1125/1713; BOA/ C.EV. 260/13293, H.1227/1812). Resmi kaynak niteliğindeki bu belgelerden adının 'Hasekiye Medresesi' olduğu ve Remle'de bulunduğu bilgisine ulaşılabilmektedir. Vakfiyesinde de medresenin varlığından bahsedilmediği için yapım tarihi ve yeri hakkında güvenilir bilgi toplanamamıştır. Külliye hakkında bilgi veren Asali (1982) Haseki Sultan Külliyesi'nin yanındaki Mevardiye Medresesi'nin Hasekiye Medresesi olduğunu belirtmiştir (Myres, 2000, s.548-549). Ancak arşiv belgelerinin belirttiği Remle yerine Kudüs sınırları içinde bulunan Haseki Sultan Külliyesi'nin yanındaki yapıdan bahsetmesi bu bilginin doğruluk payını azaltmaktadır. Medrese hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.

4.2 BOA Belgeleri ve Kitabelere Göre Vakfa Eklenen Yapılar

1540'ların sonunda başlatılan Mekke, Medine'deki külliyelerine, vefatına yakın yaptırılan Ayasofya'daki Haseki Hürrem Sultan Hamamı'na, Edirne Suyollarına, Edirnekapı'daki Kariye Medresesi'ne ve vefatından sonra yapılan Bulgaristan'daki külliyesine ait vakfiyelere ulaşılamamasına rağmen arşiv belgeleri ve kitabeler gibi resmi kaynaklarda yer almaları nedeniyle Haseki Hürrem Sultan'a aitliğinde bir şüphe olmaması gerekçesiyle vakfiyelerinde yer alan yapılar ve Haseki Hürrem Sultan'a aitliği resmi belgelerle kanıtlanamayan yapılardan ayrı tutulmak istenmiş ve bir başlık altında toplanmıştır.

4.2.1 Haseki Sultan (Hasekiye) Medresesi, İmareti ve Ribatı (Haremeyn)

Mekke ve Medine'nin mimari gelişimi: Haremeyn bölgesinin imar tarihinin incelenmesi, Osmanlı döneminde yaptırılan yapıların, dolayısıyla Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarının nasıl bir ortamın ve kültür birikiminin üzerine inşa edildiğini bilmek açısından önemlidir. Haremeyn'e ilk hizmetler İslamiyet'ten önce Hz. İsmail'in torunlarından olan Adnan Oğullarından Kureyş kabilesi tarafından getirilmiştir. Hacıların ve kentte yaşayanların su ihtiyacının karşılamak (*Sikaye*),

yemek ve barınma ihtiyacının karşılanması (*Rifade*) ve bakım onarım (*Sidane*) gibi hizmetler örgütlendirilmiştir. İslamiyet'ten sonra ise ancak Mekke'nin fethi ile bu kentte onarım, bakım ve inşa faaliyetlerine başlanabilmiş, Hz. Peygamber (s.a.v) ve halifeler döneminde mescidler yapılmış, Kabe genişletilmiş, su temin etme çalışmaları vazifelendirilmiştir (Güler, 2002, s.29-30). Hz. Muhammed (sav) döneminin hayır kurumları öncelikli olarak ibadet mekanı olan mescidler, ikincil olarak iskan mekanı olan ribatlardır. Asrı Saadet ve Emevi döneminde yaptırılan yapıların büyük bir çoğunluğu dini amaçlı olup hayır amaçlı yapılar daha şekillenmemiştir. Emeviler döneminde devletin merkezi Şam'a kaymış ve Mekke ve Medine'ye önem verilmemiş ve merkez olma özelliğini kaybetmiştir. Bu durum 10.yy'ın başlarına kadar sürmüştür, daha sonra Abbasi Halifesi Al-Muktedir-Billah döneminde bu kutsal toprakların itibarı iade edilmiş, bu iki kentte yaşayan halka maddi yardım olarak altın gönderilmiş, Kabe ve etrafı onarılmıştır. Böylece "surre" uygulaması başlatılmış olmuştur ve Abbasi Halife'si bu bölgeye her yıl önemli bir miktar para göndermiştir. Bu dönemden itibaren dini merkez özelliği kuvvetlenmiştir (Elkabashi, 2006, s.35-36). Abbasiler döneminde yapılan inşa faaliyetlerinden biri ve kadınlar ile ilgili olanı Harunu'r-Reşid'in annesi Hazerun'un Hz. Peygamber (s.a.v)'in doğduğu evi (*Mevlid-i Sa'adet-i Mevrudu'n- Nebi*) onartması ve mescid haline getirmesidir. Bu mescid, Osmanlı döneminde Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Abbasiler devrinde ilk *surre*'nin¹³⁵ ve *deşişe*'nin¹³⁶ uygulanması ile bakım ve onarım vazifesi olan '*Sidane Vazifesi*' nihayet bulmuştur (Güler, 2002, s.35). Memlûklular ile birlikte medrese, mektep, hastane ve ribat gibi hayır kuruluşları inşa edilmeye başlanmıştır (Elkabashi, 2006, s.35-36).

Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal yerler diğer Müslüman Devletler için olduğu gibi Osmanlılar için de önemli kentler olmuştur ve fethinden önce de bu bölgelere maddi manevi yardımlarda bulunulmuştur. Bu yardımlar, hac için kutsal topraklara gelen Müslümanların ihtiyaçlarını karşılama, yol güvenliğini sağlama ve konaklama

---

¹³⁵ Surre: 13.yy'dan itibaren Osmanlı Devleti'nden her yıl Recep ayında para ve armağanların Darü's-saade Ağası'nın sorumluluğunda Mekke ve Medine'ye gönderilmesi. Surrenin gönderilmesi sırasında yola çıkan alaya Surre-i Hümayun Alayı denilmekte olup bu alaya hacca gitmek isteyenler de katılmıştır (Tuğba Aydeniz, (2010). Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, s.77)

¹³⁶ Surre Alayı'na Mısır'daki Haremeyn vakfı olan köylerden toplanarak katılan hububata denilmektedir (Tuğba Aydeniz, 2010. Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, s.77)

yerleri vakfetme, deve ve su tedarik etme yoluyla Haremeyn topraklarına getirilen hizmetlerdir. Dokuzuncu Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim tarafından yapılan Merc-i Dabık (1516) ve Ridaniye (1517) seferlerinde Memluklulardan Mısır ve çevresinin alınması ile bu kentler de Osmanlı topraklarına katılmış, Haremeyn toprakları ile birlikte Habeş, Yemen ve Sudan, Mısır Beylerbeyi'ne verilmiştir. Bu topraklardan vergi alınmamış, bölge halkının ve hacıların ihtiyacına yönelik vakıflar kurulmuş, her yıl yardım olarak sure alayları gönderilmiştir (Aydın, 2007, s. 11-12). Memluklulardan Osmanlıların devralması ile bu kuruluşlar daha düzenli bir hale gelmiştir. Osmanlılar daha çok ilmi, sosyal ve dini kuruluşlar inşa etmişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere, hayır kuruluşlarının sayı ve çeşit bakımından en önemli kısmı Osmanlılar zamanına rastlamaktadır. Bu kuruluşlar sadece Osmanlı Padişahları tarafından değil, sadrazamları, valideleri, hasekileri ve diğer devlet adamları tarafından da inşa edilmiştir (Elkabashi, 2006, s.35-36). Böyle bir birikimin üstüne tam da Osmanlıların eline geçtiği ilk yarım yüzyıl içinde ve Osmanlılar açısından en çok yapısal gelişme gösterdiği dönemde yapılmış olan Haseki Hürrem Sultan'ın Haremeyn'e ait külliyelerinde kendisi ile Osmanlı'nın bu kutsal kente olan sorumlulukları arasında bağlantı kurmayı amaçlanmış olmalıdır (Peirce, 1996, s.270).

4.2.1.1 Haseki Hürrem Sultan Medresesi, İmareti ve Ribatı (Medine)

Konumu: Medrese, Hz. Ali Kuyusu'nun yakınındadır. Bu kuyunun ve medresenin yakınlarında Hasekiye Köprüsü'nün, 1572 yılında Sokullu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı hamamın, Darüssade Ağası Sebili'nin ve tüm han-medreselerin altında sebillerinin var olduğunu Evliya Çelebi (2011) bildirmektedir. Medrese bugün mevcut değildir.

Evliya Çelebi Hz. Ali Kuyusu'ndan bahsederken “ Güz yerde bayırlar yakınında Hz. Ali, Bostan Kuyusu gibi bir geniş kuyu kazmış. Dolaplar ile sular çekilip etrafında büyük havuzlar vardır. Bu kadar Hacı yıkanıp dışarı çıkıp ihramlarını giyip bu sudan içerler” demektedir (Evliya Çelebi, 2011). Bu yerde on iki kubbeli bir mescidden de bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 2011). İhrama girildiği için Sokullu'nun yaptırmış olduğu hamam, yıkanma ihtiyacına karşılık yapılmış olmalıdır. Haseki Hürrem Sultan'ın medresesi gibi, medresenin yakınlarında Mimar Sinan'ın yaptığı

Sokullu'nun hamamı da mevcut değildir (Önge, 1988, s.405). Haseki Hürrem Sultan Medresesi'nin adı Sokullu Mehmed Paşa'nın vakfiyesinde geçmektedir.

....ve ol cây-ı pâk-menzil-i ruhâni arz-ı iklim-i sânde vâki olub bilâd-ı hârreden olmağla---
hâric-i Medine-i mutahharada mescid-i Kayanın kalbinde vâki olub kâh hâtem-i enbiyâyâ
...kâh hâtemine nispetle şöret bulan bi'r-i nebî ve bi'r-i hâtemin âb-ı safvet-mâ'nı semt-i
Medine'ye icrâ edüb... Haseki Sultan... binâ itdüğü medrese... ardına geldikde ayırub
müstakil mecrâ bina edüb...bir mikdarını binâ itdikleri hamam-ı pür-sürûra bahş edüb .....
(Gökbilgin, 1952, s.510)

Buradan hamama bahşedilmiş müstakil bir mecranın Haseki Sultan'ın medresesi arkasına yapıldığı anlaşılmaktadır. Mecrenin yeri tanımlanmıştır ancak medresenin yeri için bir bilgi niteliği taşımamaktadır.

Bugün mevcut olmadığı için hakkında bilgilere ulaşılması zor olan bu medrese için küçük verilerin birleştirilmesi yapının çevresiyle ilişkisi hakkında fikir edinmemizi sağlayabilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Kuba Mescidi'nin batı tarafındaki Caferiye Bahçesi'ndeki '*Ayn-ı Zerka*' Kuyusu'ndan Medine'ye kanallarla ulaşan su yolu genişletilmiştir.(Aydın, 2007, s.120; Güler, 2002, s.69). Bu su yolunun son noktasında ise Hasekiye Medresesi yaptırılmıştır.

Ayn-ı Zerka Suyu'nu Medine'ye ilk olarak Muaviye döneminin Medine Valisi olan Mervan ibn-ül Hakem getirmiştir. Bu su yolunun Medine'ye ulaştırılması Emeviler'in yaptığı en önemli hizmetlerden biridir (Aydın, 2007, s.119). Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise ilaveler ile genişletilmiş ve onarılmıştır, 1564-72 arası bu hizmetler sayesinde Mekke ve Medine daha bol suya kavuşmuştur. 1572 yılında Sokullu Mehmed Paşa, Nebi ve Hatime Kuyuları'nı satın alarak *Ayn-ı Zerka*'ya ekletmiş, kanalları genişletmiş ve kentin ribat, medrese ve imaret gibi ihtiyaç noktalarına dağıtmıştır. Suyun son noktası olan Hz. Ali Kuyusu'nun yakınında olan Hasekiye Medresesi'nin yanına da bir hamam yaptırmıştır (Aydın, 2007, s.121; Güler, 2002, s. 69).

Medine'de sur dışında olduğu bilinen Haseki Hürrem Sultan'ın imaretinin yeri ise tam olarak bilinmemektedir. 1550 başlarına tarihlenen arşiv belgesinde yer alan imaret, mutfak, sebil, bahçe ve *şebak* (?)'tan oluşur bir şekilde gösterilmiş ise de yeri hakkında bilgi mevcut değildir (BOA/TS.MA.d 3521, H.957/1550). Arşiv belgesinde adı “.....Mekke-i mükerreme ve medine-i münevvere ve kuds-i şerifde tayin ettikleri her günde bir hatm-i şerif ve bazı mübarek surelerdir. Ve dahi medine-i

münevverede bina eyledikleri ribat-ı şerifdir.....” (BOA/TS.MA.d 1674) şeklinde geçen ribatın da yeri bilinmemektedir.

Tarihi ve mimarı: Medresenin adı geçmese de imaretin adı *Tezkiret-ül Ebniye* geçmektedir (Sönmez, 1988, s.72). Buradan medresenin olmasa da imaretin Mimar Sinan tasarımı olduğu anlaşılmaktadır.

Haseki Hürrem Sultan’ın Medine’deki yapılarının yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte yaklaşık tarihi yapıların inşası için Mısır’a yollanan fermanlardan takip edilebilmektedir. Genelde Mekke ve Medine ile ilgili işler için Mısır Beylerbeyi görevlendirilmiştir. Bazen de Medine’de görev alan idareciler sorun ya da eksiklikleri İstanbul’a bildirmiş, hükümet de bu sorunun çözümü ve eksikliklerin giderilmesi için Mısır Beylerbeyi’ne emir vermiştir (Elkabashi, 2006, s.25). Kente yollanan sadakaların saklanması, yapılacak olan yapılara malzeme, işçi ve paranın yollanması da Mısır Beylerbeyi’nin sorumluluğunda olmuştur (Elkabashi, 2006, s.26).

Haseki Hürrem Sultan’ın yapıları için de yukarıda belirtilen yol izlenmiş, Medine’deki Haseki Hürrem Sultan Medrese ve İmareti Sinan tarafından tasarlanmış, yerel mimar tarafından yapılmış olmalıdır. 1548 yılı başına tarihlenen ve daha önceki yılları da içerdiği belirtilen arşiv belgesi Mekke ve Medine’de bulunan imaretler için Süveyş, Cidde, Bulak ve Tur İskeleleri yolu ile Mısır’dan hububat getirildiği bilgisine göre bahsi geçen 1548 yılından önce imaretler işler durumdadır (BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548). 1549 yılında Cidde sancağına ve Mısır Eyaleti’ne yollanan iki ferman, Eski Saray kethüdası Selman Ağa’ya gerekli yardımlarda bulunmasını istemektedir¹³⁷. Selman Ağa, Haseki Hürrem Sultan’ın Medine’deki yapılarının yapımını yönetmesi için¹³⁸ İstanbul’dan yollanan kişidir. Bu yapılar Sultan Süleyman’ın emri ile Kahire’de mimarbaşı olan Kara Mustafa’ya Kabe’yi yenilettiği döneme de (1551-52) rastlamaktadır. Sultan Süleyman 1552

---

¹³⁷ Necipoğlu kaynak olarak TSA.E. 5221/2, H.956/1549 ve TSA.E 5404/13, H.956/1549 vermektedir (Necipoğlu, 2005, s.537).

¹³⁸ İmaretler 1548 yılından önce işler durumda olduğuna göre burada bahsi geçen yapım yönetimi imaretin yapımının tamamlanması ve medresenin inşası olabilir.

yazında kethüda Yakup Ağa ve Sünbül Ağa'ya Medine'deki yapılarının bitirilmesi için yönetimde tam yetki vermiştir¹³⁹ (Necipoğlu, 2005, s. 276, 278).

Buradan da Haseki Hürrem Sultan'ın medresesi ve imareti 1547-52 yıllarında, Mimar Sinan'ın tasarımı ve yerel mimarların çalışmaları ile yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Fakat medresenin Haseki Hürrem Sultan'ın kendisi tarafından mı Kanuni tarafından eşi için mi yaptırıldığı anlaşılamamaktadır. Haseki Hürrem Sultan İmareti'nin banisi hakkında da farklı görüşler vardır. Mekke ve Medine'de ilk Osmanlı yapılarının Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yapıldığı, bu yapılar arasında da ilk imaretin, Kanuni Sultan Süleyman tarafından eşi Haseki Hürrem Sultan adına inşa ettirilen imaret olduğu söylenmektedir (Faroqhi, 1995, s.136). Elkabashi ise tezinde arşiv belgelerini kaynak göstererek¹⁴⁰ Haseki Hürrem Sultan'ın yaptırdığını belirtmektedir (2006, s. 52).

Mimari: Medrese ve imaret bugün mevcut olmadığı gibi mimarisi hakkında da bilgi mevcut değildir. Sadece çeşitli kaynaklardan veriler toplamak şartı ile bir takım yorumlamalar yapılabilmektedir. Evliya Çelebi'ye göre, Haseki Hürrem Sultan'ın medresesinde hacılar yatıp kalkmışlardır. Medresede üçer kazan çorba gece gündüz dağıtılmıştır. Koyun eti, pilav, zerde, aşure fakirlere verilmiştir (Evliya Çelebi, 2011). İmaretin ise ortasında minareli bir mescidin yaptırıldığı ve mescide çok sayıda imam gibi görevlilerin çalıştığı anlaşılmaktadır. İmarette her gün fakirlere deşişe çorbası ile ekmek verilmiştir (Elkabashi, 2006, s. 52-53). Her iki yapıda da ihtiyaç sahiplerine yiyecek verilmesinden yola çıkarak medresenin imarete oldukça yakın konumlandığı, mutfağının birlikte işlediği, medrese sakinlerinin yiyecek ihtiyacını imaretin sağladığı düşünülebilir.

Söz konusu medresenin 1576 tarihli belgeye göre bu yılda harap durumda olduğu görülmektedir. Belgede “Mısır beylerbeyisine hüküm ki: Merhûm babam tâbe serâhûnûn vâlide si merhûme Sultân tâbe serâhânın Medine-i Münevvere'de olan medresesi hârab müşrif olduğu istima‘ olunup tamir olunmak lâzım olmayın buyurdum ki...” denmektedir (Elkabashi, 2006, s.46¹⁴¹). Medrese 1847 yılına kadar

---

¹³⁹ Necipoğlu kaynak olarak TSK.K 888, fol. 405v, H.959/1552 vermektedir (Necipoğlu, 2005, s.537).

¹⁴⁰ Kaynak olarak gösterilen arşiv belgeleri: (BOA/MD, nr.XX 76/184, H.980.Ramazan.25/ 29 Ocak 1573), (BOA/MD, nr.XXVII, 96/236).

¹⁴¹ Kaynak olarak BOA/MD, nr. XXVIII, 80/188 gösterilmektedir.

eğitime devam etmiş ve bu dönemde sıcaktan ders işlenemediği için güneşin yükseldiği saatlerde kaleye çıkılmıştır. Bu dersten çıkışın doğru bulunmaması sebebiyle medresenin onarımı istenmiş ve yakınlarında bir ek binanın yapımı için keşif talep edilmiştir (BOA/A.MKT.NZD 62/53, H.1269/1847).

İmaret ile ilgili Arşiv belgeleri incelenecek olursa yaptırıldığı yüzyıl içinde kazan ihtiyacı duyulduğu ve istenen bu kazanların yollandığı anlaşılmaktadır. 17 Cemâziyelevvel 983/23 Ağustos 1575 tarihli bir hükümden, imarete kullanılan kazanların onarım gerektirdiği ve iki kazana daha ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. 20 Şaban 983/24 Kasım 1575 tarihinde Mısır beylerbeyine ve kadısına gönderilen bir hükme göre de beş tane kazana ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu kazanların İstanbul'dan yollandığı görülmektedir (Elkabashi, 2006, s. 53)¹⁴². Tüm bunlardan da, bu dönemlerde Medine'de yaşayan fukaranın sayısının arttığını ya da bu kurumun genişlediği anlaşılmaktadır. Sultan II. Selim Dönemi'nde de Medine'ye bir imaret yaptırılarak ve Mısır'a vakıflar tesis edilerek imaretlerin ihtiyaçları karşılanmıştır (Aydın, 2007, s. 150).

Değerlendirme

Medine'deki eğitim faaliyetleri, medreselerin durumu, sayısı ve Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarının bu medreseler arasındaki yeri hakkında bilgi edinmemiz için bize sayısal veriler sağlayan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden faydalanmak gerekmektedir. Evliya Çelebi'ye göre Medine'de eğitim faaliyetleri Mekke'ye oranla daha hareketlidir. Yine Evliya Çelebi kayıtlarına göre Medine'de aralarında Rüstem Paşa, Sokullu Mehmed Paşa ve Haseki Hürrem Sultan'ın medreselerinin de bulunduğu 46 büyük medrese, 6 daru'l-huffaz, 11 daru'l- hadis ve aralarında Valide Sultan Mektebi'nin de bulunduğu 20 çocuk mektebi olduğu bilinmektedir (Güler, 2002, s. 87). Bu Valide Sultan'ın hangisi olduğu bulunamamıştır, fakat arşiv belgelerinde Haseki Hürrem Sultan'ın yapısına mektep ya da tekke de denildiği görülmektedir (BOA/TS.MA.d, 1448 0004, H.1220/1805; BOA/TS.MA.d, 1411, H.1219/1804-05). Eğer bu mektep sıfatı medresesi için verilmemiş ise Haseki Hürrem Sultan'ın burada bir de mektebi yapılmış olabilir. Bu durumda adı geçen Valide Sultan Mektebi'nin Haseki Hürrem Sultan'a ait olabilme ihtimali

---

¹⁴² Burada kullanılan kaynakta arşiv belgelerinin adları şöyle verilmiştir. (BOA/MZD, nr. III, 334/861 ; BOA/MD, nr. XXVIII, 386/1002; BOA/MD, nr. XXIX, 110/268).

doğmaktadır. Fakat Medine’de Safiye Sultan’ın da Haseki adıyla tanınan bir mektebinin mevcut olduğu unutulmamalıdır.

Haseki Hürrem Sultan’ın faaliyetleri bu bölge için kadınlar açısından ilk olmadığı gibi son da değildir. Haseki Hürrem Sultan’dan önce Osmanlı kadınlarının yapısal faaliyetleri görünmese¹⁴³ de sonrasında Haseki Hürrem Sultan’ın öncüllüğünde yapılar yaptırmışlardır. Safiye Sultan’ın 1591-92 tarihli fakih ve öksüzler için yaptırılmış olan *Ummu's-selatin el- Hasekiyye* Mektebi ve Haseki Sultan Ribatı, Canfeda Hatun’un 1773-74 tarihli ribatı, Medine’de yaşayan evlenmemiş kızlara vakfedilen Rabia Hatun’un 1797-98 tarihli ribatı ve tarihi belirlenemeyen Adile Sultan Ribatı Haseki Hürrem Sultan’ın yapılarından sonra inşa ettirilen yapılardandır (Aydın, 2007, s.152, 153, 160). Kanuni Sultan Süleyman’ın ve sadrazamlarından Rüstem Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa’nın da bu kutsal kentte medrese, cami, mektep gibi vakıf yapıları ve arazileri de bulunmaktadır (Güler, 2002, s. 54).

4.2.1.2 Haseki Hürrem Sultan Medresesi, İmareti ve Ribatı (Mekke)

Konumu: Medrese ve imaretinin yeri hakkında bir bilgiye sahip olunamasa da Haseki Hürrem Sultan Mekke’deki yapısının yeri hakkında veri sağlanan kaynaklardan Hakluyt’ın 1599’da verdiği bilgilerde, Mekke’nin üç kapısı olduğu ve bu kapılardan birinin dışında Sultan Süleyman’ın karısı, Rose diye anılan *Cassachi*¹⁴⁴ tarafından hastane yapıldığı söylenmektedir (Tolmacheva, 1999, s. 176-177). Haseki Hürrem Sultan’ın Mekke’de hastane yaptırdığı bilinmemektedir. Bahsettiği yapı gerçekten darüşşifa olabilme ihtimali vardır, fakat büyük bir olasılıkla medrese ya da imaret olmalıdır. Belki de medrese, imaret ve darüşşifadan her üçünü ya da herhangi ikisini kastetmiştir. Arşiv belgelerinde “Kanuni Sultan Süleyman’ın zevcesi Haseki Sultan’ın Mekke ve Medine fukarası için tesis ettiği imaret ve darüşşifaya tahsil edilen deşişe vakfı malından.....Mekke’deki imaret ve darüşşifa hademesine vs. istihkak sahiplerine.....” şeklinde geçen bilgi Haseki Hürrem Sultan’ın Mekke’de bir darüşşifası olduğunun doğruluk payını arttırmaktadır (BOA/TS.MA.d, 1401, H.1088/1678). Ayrıca yine arşiv belgelerinde “Haseki Sultan’ın Mekke’deki imareti

---

¹⁴³ Erken Dönem Osmanlı kadınlarının bu bölgede yapısal faaliyetlere katılmamasını, bölgeye olan ilgisizliğe ya da kısıtlanmasına değil Yavuz Sultan Selim Dönemi’ne kadar fethedilmemesine bağlamak gerekir. Haseki Hürrem Sultan’ın öncülüğü de fetih sonrasında rastlar. Bunun içindir ki bölgedeki ilk imaret ve medreseler arasında Haseki Hürrem Sultan’ın yapıları da zikredilmektedir.

¹⁴⁴ Burada genelde kullanılan Hürrem, Aleksandra ya da Roxelana’yı kullanmamasına rağmen Rose dediğine göre muhtemelen Haseki Hürrem Sultan’dan bahsetmektedir

ve yanındaki medresenin tamiri ve etrafındaki dükkanlarının varidatı ve yapılan muhtelif masraflar...” şeklindeki açıklamalara bakılacak olursa imaret ile medresenin yan yana olduğu, medresenin yemeğinin imaretten sağlandığı¹⁴⁵ ve etrafında sebzeçi, kasap, çantacı gibi dükkanları olduğu anlaşılmaktadır (BOA/HH.d, 21746 ve 21747, H.1265/1848-49)¹⁴⁶.

Bu bilgilere göre Haseki Hürrem Sultan’a ait olabilecek imaret, medrese ve darüşşifanın üçünün ya da ikisinin Mekke kapılarından birinin dışında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Üçünün de bir arada bulunması durumunda Haseki Hürrem Sultan’ın burada bir Külliye yaptırdığını göstermektedir. Arşiv belgelerinde geçen külliyenin etrafındaki dükkanlar için verilen Merve ve Mihnâta mahalleri ve Hayni Sokak’tan sadece Merve bölgesinin yeri belirlenebilmiştir (**Şekil 4.147**).

Haseki Hürrem Sultan’a ait Mekke’deki hayratların yeri hakkında bir fikir de BOA vermektedir.

“Haseki Sultan’ın Mekke’de Safa mevkiindeki ribatının harab olan mahallerinin tamiri için iktiza eden meblağın itası hakkında Serif Said bin Musaid tarafından. a.g.y.tt” (BOA/C.EV. 129/6402 H.1255/1840). Burada bahsi geçen ribatın Haseki Hürrem Sultan’a ait olması muhtemeldir. H.1173 /1759 tarihli bir başka arşiv belgesinde bu ribatın küçük sakabaşılar tarafından nüzulgah olarak kullanıldığı belirtilmektedir (BOA/C.EV. 49/2409, H.1173/1759)¹⁴⁷. Bu belgelere göre de Mekke’deki hayratların bir kısmının Safa Mahallesi’nde olduğu ortaya çıkmaktadır ki bu doğru ise haritadaki tahmini yeri belirlenebilmektedir. Safa mevki de aşağıdaki haritada görüldüğü gibi Kabe’ye yakındır ki Haseki Hürrem Sultan’ın yapılarının Kabe’ye yakın olduğu bilinmektedir (**Şekil 4.147**). 1848 tarihli bir diğer arşiv belgesi de yapıların Safa ve Merve arasında olduğunu düşündürür niteliktedir.

---

¹⁴⁵ ‘Haseki Sultan’ın Mekke’deki imaretinden medresedeki fakirlere verilen yemek masraflarının varidattan geriye kalan kısmının miktarı’ (BOA/HH.d 21748, H.1266/1849).

¹⁴⁶ “Merve ta’bir olunan mahalde kâin sebzeçi dekâkîsi, Mihnâta ta’bir olunan mahalde kâin kasap dekâkîsi, Yine mahal-i mezbûrede [adı geçen yerde] kâin çantacı dekâkîni, Yine mahal-i mezbûre civarında kâin çantacı dekâkîni, Zikakk-ı Hayni? [Hayni Sokak] ta’bir olunan mahalde kâin dekâkîn” (BOA/HH.d, 21746 ve 21747, H.1265/1848-49). Bu belge 19.yy’ın ikinci yarısına doğru medrese ve imaretin hala onarılıp işletildiğini göstermektedir.

¹⁴⁷ Bu belgede Haseki Sultan’ın ismi verilme de Kudüs’te de vakfı olduğu bilgisini içermesinden Haseki Hürrem Sultan’a ait bir vakıf belgesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Saka: Ordunun gerisinde bulunan asker takımı

Nüzulgah: Hacıların Mina’da konakladıkları yerler

Harem-i Serif civarında Safa ve Merve arasında olan yerlerde menafi-i hurmet dükkanların yıkıldığı. Harem-i Serifte geceleyen fukaranın çıkarılarak Haseki Sultan hayratından olan dersaneye yerleştirildiği. Serif Hazretlerinin Hıttı-i Yemaniye'ye katib yaveri olarak gittiği. Cidde valisinin yazısı. Mekke'de Seyh Ali Hasim'in muhtesib tayin edildiği ve nisan itası. Emin-i Miftah Seybizade Ahmed Efendi'ye ve Naibulharem Seyid Ali Efendi'ye nisan itası. Cidde'de Nakibussadat Seyyid Abdullah Efendi'ye maas tahsisi. (10. Anadolu). (BOA/MVL 32/43, H.1265/1849)

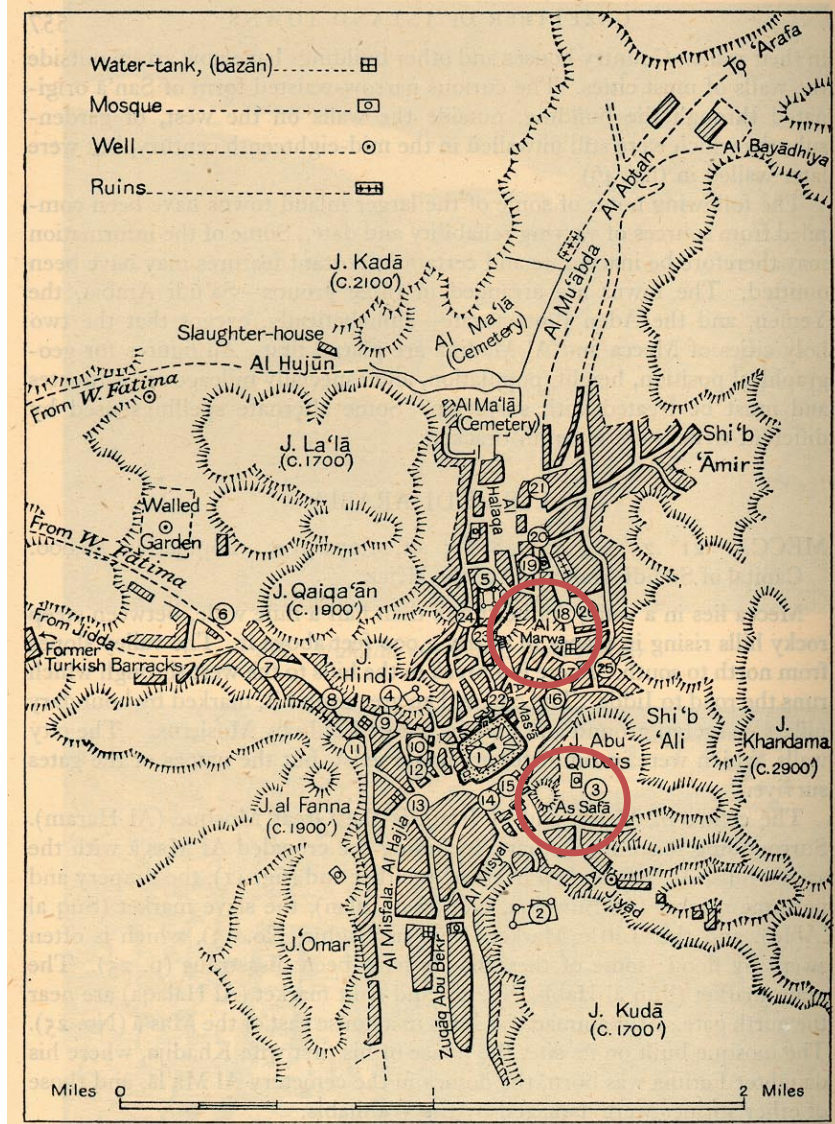

FIG. 41. *Plan of Mecca*
Heights in feet above the central valley are approximate

1. Al Haram	10. Donkey-drivers' inn	19. Al Jaudhariya
2. Qal'a Jiyād	11. Graveyard	20. Sūq al Habb
3. Masjid Bilāl	12. Zuqāq as Suwaq	21. Al Ma'lā
4. Qal'a Jebel Hindi	13. Sūq as Saghir	22. As Suweiqā
5. Qal'a Filfil	14. Al Hamidiya	23. Al Qarāra
6. Sheikh Mahmūd	15. Egyptian kitchen	24. Al Falq
7. Jarwal	16. Al Qashāshiya	25. Prophet's birthplace
8. Hārat al Bab	17. Sūq al Leil	26. Former Sharif's palace
9. Ash Shubeiqā	18. Al Ghazza	

Şekil 4.147 : 1946 yılına ait Mekke planı (www.lib.utexas.edu).

Tarihi ve mimarı: Bu yapılardan sadece imaretin adı *Tezkiret-ül Ebniye, Tezkiret-ül Bünyan ve Tuhfet-ül Mimarın*'de geçmektedir (Sönmez, 1988, s.36, 72, 89).

Medine'deki yapılarda olduğu gibi Mekke'deki Haseki Hürrem Sultan yapıları da Sinan tarafından tasarlanmış, yerel mimar tarafından yapılmış olmalıdır. Medine yapılarında verilen bilgiler yinelenmek gerekirse, 1548 tarihli arşiv belgesine göre imaret işler durumdadır (BOA/TS.MA.d, 4571, H.954/1548) 1549 yılında Cidde sancağına ve Mısır Eyaleti'ne yollanan iki ferman, Eski Saray kethüdası Selman Ağa'ya gerekli yardımlarda bulunmasını istemektedir. Selman Ağa, Haseki Hürrem Sultan'ın Mekke ve Medine'deki imaretlerinin yapımını yönetmesi için İstanbul'dan yollanan kişidir. Bu imaretler Sultan Süleyman'ın emri ile Kahire'de mimarbaşı olan Kara Mustafa'ya Kabe'yi yenilettiği döneme (1551-52) rastlamaktadır. Sultan Süleyman 1552 yazında kethüda Yakup Ağa ve Sünbül Ağa'ya Mekke ve Medine'deki imaretlerin bitirilmesi için yönetimde tam yetki vermiştir (Necipoğlu, 2005, s. 276, 278).

Buradan da Haseki Hürrem Sultan'ın medresesi ve imareti ve belki de darüşşifasının 1547-52 yıllarında, Mimar Sinan'ın tasarımı ve yerel mimarların çalışmaları ile yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Arşiv belgelerinde “Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Sultan'ın Mekke ve Medine fukarası için tesis ettiği imaret ve darüşşifaya.....” (BOA/TS.MA.d, 1401, H.1088/1678) şeklindeki açıklamalara göre Haseki Hürrem Sultan tarafından yapıldığı düşünülebilir fakat bu, yapıların Kanuni Sultan Süleyman tarafından eşi için yaptırmış olma ihtimalini çürütmez.

Mimari: Bugün mevcut olmadığı için bu yapıların mimarisi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Elde edilebilen bilgiler inşa için gerekli malzemelerin nereden temin edildiğinden ibarettir. İnşaat malzemesi genelde kereste, demir, tuğla, mermer, çivi, menteşe ve kurşun levha olarak Karadeniz, Kuzeybatı Anadolu, Bulgaristan gibi başka Osmanlı topraklarından kervan ve liman yolu ile Mısır üzerinden gelmektedir. Çünkü bu bölgede inşa malzemesi olarak yalnızca taş bulunmaktadır. Bu nedenle Haremeyn'de yapılacak yapıların daha geniş bir örgütlenme ve hazırlık gerektirdiği kesindir. İnşaat işçisi ise maliyeti arttırmasına rağmen Mısır ve Suriye'den tedarik edilmektedir. Birçok malzeme ise İstanbul'da imal edilmiş ve Haremeyn topraklarına yerine konmaya hazır bir şekilde yollanmıştır. Yapıların aydınlatılması ve süslenmesi için malzemeler de merkezden ya da Mısır'dan gelmiştir. Yiyecek ihtiyacının karşılanmasının pahalıya mal olması, malzeme ve işçilerin dışarıdan getirilmesi,

nakliye denetimleri, bedelleri ve kayıpları Haremeyn bölgesindeki inşaat işlerinin pahalıya mal olmasına sebep olmuştur (Ovalıoğlu ve diğ., 2008, s. XXXIII; Faroqhi, 1995, s.103-106). Bu bilgiler Osmanlı döneminde yapılmış tüm yapılar için genel bilgi niteliğindedir.

Haseki Hürrem Sultan'ın hayır kurumlarına ait onarım ya da yok oluşuna dair bilgilere ulaşabilmek için çeşitli dönemlerdeki seyyahlar ve arşiv belgelerinden yararlanmak gerekmektedir. Hakluyt'tan edinilen bilginin verildiği döneme bakılıcak olursa, III. Murad Dönemi'nde bu yapılar henüz yıkılmamış ve işleyen yapılardır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin de bahsetmesi bu dönemde de (1670'ler) mevcut olduklarını göstermektedir. H.1265/1848-49 tarihli "*Haseki Sultan'ın Mekke'deki imareti ve yanındaki medresenin tamiri*" konulu arşiv belgelerine göre o tarihte de mevcut olduğu ve onarım gördüğü anlaşılmaktadır (BOA/HH.d, 21746 ve 21747, H.1265/1848-49). Bugün mevcut olmadıklarına göre 20.yy içinde yıktırılmış olmalıdırlar.

Değerlendirme

1672 yılında hac vazifesini yerine getiren seyyah Evliya Çelebi Medine'de olduğu gibi Mekke'de de gözlemler yapmış, eğitim kurumları, imaretler ve benzeri kurumlar hakkında bilgiler vermiştir. Kaydettiğine göre, Mekke'de Memluklulardan kalan ve Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen aralarında Kanuni Sultan Süleyman'ın dört medresesi ve Haseki Hürrem Sultan'ın Hasekiye Medresesi'nin de bulunduğu 40 büyük medrese, 150 çocuk mektebi, ve 40 dar'ul-hadis bulunmaktadır. Evliya Çelebi aynı zamanda halkın ilimle meşgul olmayı sevmediğini bu yüzden gerekli hoca ve ilim sahibi insanların Anadolu'dan buraya getirildiğini de bildirmektedir (Güler, 2002, s. 85-86).

Haseki Hürrem Sultan'ın imareti ve varsa darüşşifası için ulaşılabilen bilgiler Osmanlı döneminde Haremeyn'e ilk imaretin Kanuni Sultan Süleyman tarafından Haseki Hürrem Sultan için yaptırılmış olduğudur (Gökbilgin, 1952, s.595-596). II Selim de hem Mekke hem Medine'de imaret yaptırmıştır. Sokullu Mehmed Paşa da 1576 yılında Kabe civarına darüşşifa inşa ettirmiştir. Haremeyn'de inşa edilen imaret ve darüşşifaların en önemlisi ise Mekke'de IV. Mehmed'in hasekisi Gülnuş Valide Sultan (H.1127/1715-16) tarafından yaptırılmış ve giderlerini karşılamak için Mısır'daki arazilerini buraya vakfetmiştir (Güler, 2002, s.91-92).

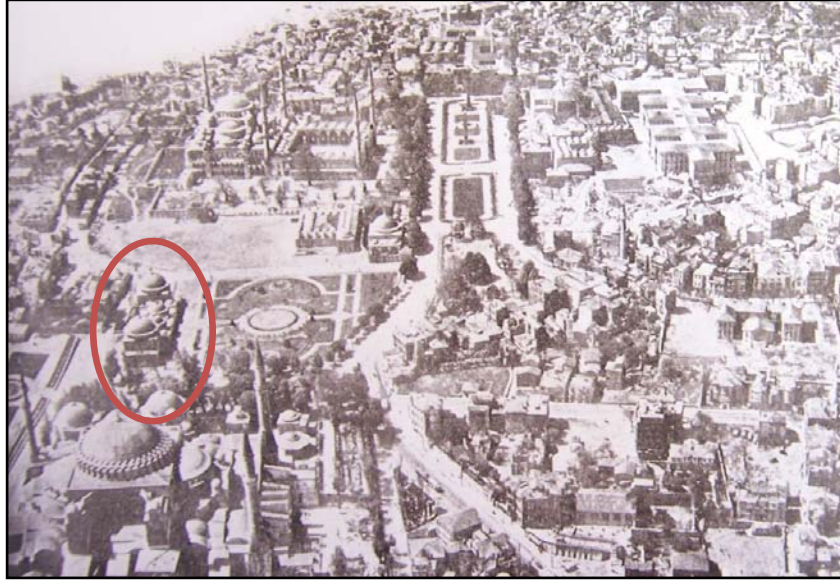
Haseki Hürrem Sultan kutsal topraklarda sadece yapı yaptırmakla kalmamış çok büyük çapta bir hayır işi olarak oğlu Şehzade Mehmed'in ruhu için Haremeyn halkına gerekli hububatın ulaştırılması için 'Deşişe Vakfı' kurdurmuştur¹⁴⁸. Yiyeceklerin Mısır üzerinden Mekke, Medine gibi kutsal topraklara ulaştırılması için Süveyş Kanalı ve Nil üzerinde işleyecek gemiler yaptırmış, Mısır, Cidde, Süveyş, Bulak ve Tur üzerinde iskeleler kurulmuş anbarlar yaptırmış, yiyeceklerin kara yolu ile taşınması için at ve develer tahsis ettirmiştir (BOA/TS. MA.d 1445, H.956/1550; BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549; BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548). Ayrıca arşiv belgelerinde geçen ve hakkında başka bilgiye ulaşılamayan Hürrem Sultan'a ait Mekke ve Ürdün'de yetimler mektebi ve Cidde'de medrese ve imaretin varlığı söz konusudur (BOA/TS.MA.d 3558/0001-7, H.994/1586; BOA/TS.MA.d 9825, H.957/1550).

4.2.2 Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Ayasofya-İstanbul)

Bölgenin mimari gelişimi: Hamamın bulunduğu çevre Bizans dönemi için de önemli olan bir bölge olmuştur. Osmanlı öncesi dönemde Bizans Sarayı bu bölgede yer almış, yarışların yapıldığı Hipodrom için bu bölge seçilmiş, dini yapı olarak Ayasofya bu bölgede inşa edilmiş ve ünlü Zeuxippos Hamamı da yine bu bölgede yapılmıştır. Kentin bu bölgesinin manevi karakteri Osmanlılar döneminde de pek değişmemiştir. Bu dönemde Topkapı Sarayı, Bizans Sarayı'nın alanına inşa edilmiş, Hipodrom'un yerindeki At Meydanı'nda düğünler yapılmış, bu düğünler sırasında yarışlar yapılmış, Ayasofya camiye çevrilmiş, Zeuxippos Hamamı yerine ya da yakınlarına Haseki Hürrem Sultan Hamamı yapılmıştır (**Şekil 4.148**) (Kara, 2010, s.106). Bu bölgede bu önemli yapılardan başka hepsi Kanuni Dönemi Mimar Sinan yapısı olan Mehmed Paşa Sarayı, Rüstem Paşa Sarayı, Koca Ali Paşa Sarayı, Güzel Ahmed Paşa Sarayı, Koca Sinan Paşa Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı'nın bulunduğunu Evliya Çelebi bize bildirmektedir (Evliya Çelebi, 2003, s.277). Bu kadar önemli yapıların bulunması bu bölgeyi yönetimin kalbi ve devlet görevlilerinin yerleşim alanı yapmaktadır.

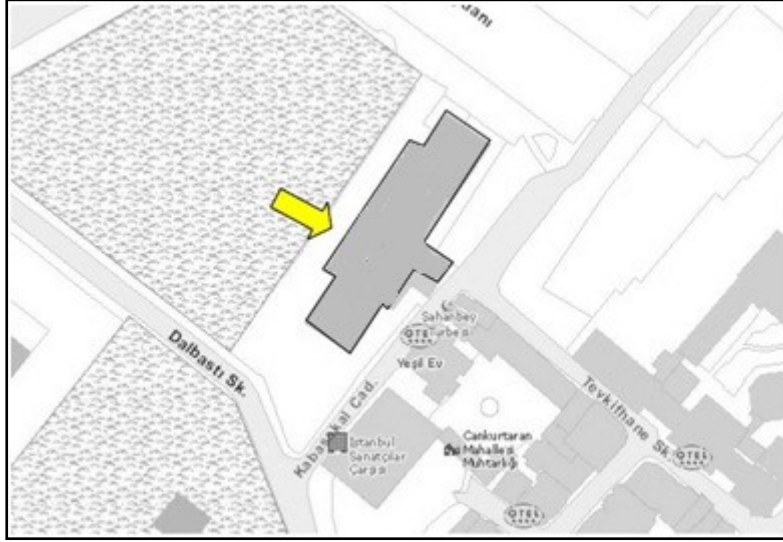
---

¹⁴⁸ “Şehzade Sultan Mehmed'in validesi Haseki Hürrem Sultan'ın, oğlu ve Hama için Haremeyn fukarasına tahsis etmiş olduğu deşişe vakfının varidat ve masraflarını havi Mısır evkafına memur Abdullah mühür ve imzalı hesap defteri.” (BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549).

Şekil 4.148 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı ve çevresi (Yılmaz, 2003, s.193).

Konumu: Fatih döneminde Güngörmez Mescidi Mahallesi olarak bilinen mahallede (Obruk, 1989, s. 30), At Meydanı karşısında, Ayasofya Cami civarında, Kabasakal Caddesi'nin sağ köşesinde, Bizans döneminde Zeuxippos Hamamı'nın bulunduğu alana inşa edilmiştir (**Şekil 4.149**) (Cansever, 2005, s. 208). Bu hamam Haseki Hürrem Sultan adına yapıldığı için kendi döneminde Haseki Hürrem Sultan Hamamı adıyla, çeşitli dönemlerde Hürrem Haseki Hamamı, Hürrem Sultan Hamamı, Haseki Sultan Hamamı, Haseki Hürrem Hamamı ve Haseki Hamamı adlarıyla, diğer hamamları ile adları karışmaması ve Ayasofya yakınlarında bulunduğu için Haseki Ayasofya Hamamı, Haseki Sultan Ayasofya Hamamı, Ayasofya Hamamı, Büyük Ayasofya Hamamı, Ayasofya-ı Kebir Hamamı adlarıyla bilinmektedir (Obruk, 1989, s. 35; Haskan, 1995, s.172). Bahçekapı'daki Haseki Hamamı'ndan sonra yapıldığı için arşiv defterlerinde bu hamamın adı 'Yeni Hamam', Bahçekapı'daki hamamın adı ise 'Eski Hamam' olarak geçmektedir (BOA/TS.MA.d 4575, H965/1557; Taşkiran, 1972, s.187-188). Hamamın Ayasofya Camii'nin görevlilerine ve cemaatine vakfedildiği belirtilmektedir (Peirce, 1996, s. 270). Müller-Wiener ve Haskan'ın bildirdiğine göre ise Haseki Hürrem Sultan'ın vakfına gelir olarak yapılmıştır (Müller-Wiener, 2002, s. 329; Haskan, 1995, s.172).

Şekil 4.149 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Şen, 2008, s. 111)

Tarihi: *Adsız Risale*, *Tuhfet-ül Mimarın* ve *Tezkiret-ül Ebniye* ve *Bünyan*’da adı geçen (Sönmez, 1988, s.39, 76, 92, 99) bu yapının mimarının Sinan olmasından yana şüphe duyulmamaktadır. Hamamın erkekler bölümünün kapısında bulunan kitabede yapım tarihi yer alırken banisi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

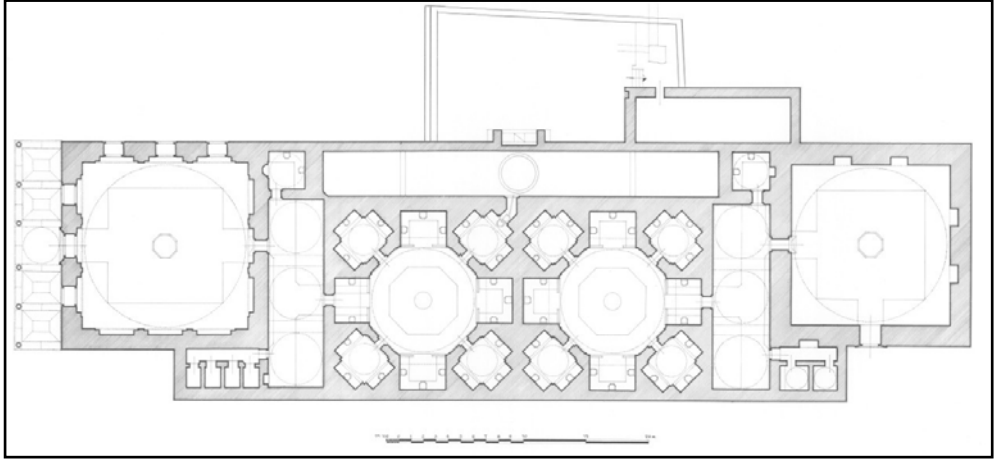
“Eğer Görmek dilersen ravzai Firdevs-ü rıdvani
Gelüb hammam-ı sultâne safa bul eyle seyranı
Revan olmuş içinde selsebilü Kevser ırmağı
Sakahüm rabbihimdir içene ol âbin elhanı
Hüdayi girdi gördü bağ-ı Adnin aynidir ânı

Didi tarih “hammamı bihişt âbâd-ı Sultani” H.964/1556 (Koçu, 1960, s. 1478).

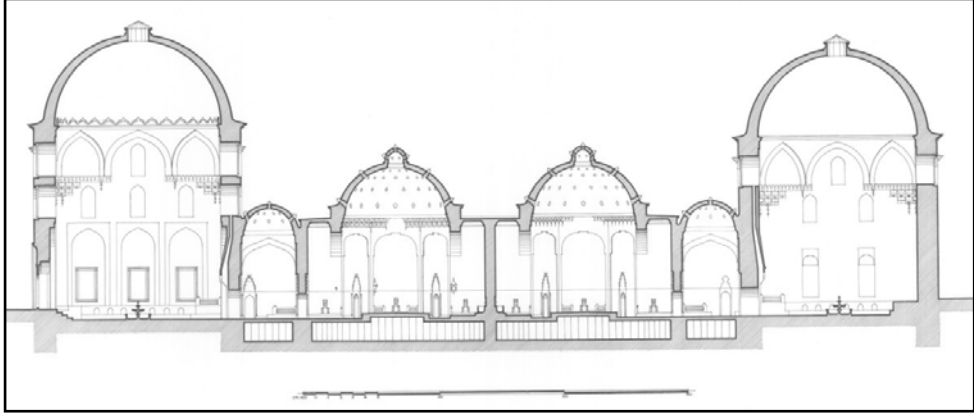
Haseki Hürrem Sultan’ın yaptırdığını belirtenlerin yanı sıra Haseki Hürrem Sultan adına Kanuni tarafından yaptırıldığını belirten kaynaklar da bulunmaktadır (Thys-Şenocak, 2009, s.104; Peirce, 1996, s.269; Tanman, 1994, s.4; Müller-Wiener, 2002, s. 329). Arşiv belgelerinde Haseki Hürrem Sultan vakfına ait olduğu belirtilmekte ise de sultan ya da hasekisi tarafından yaptırıldığına dair bilgi içerecek düzeyde ayrıntılı değildir. Bu belgelerden biri hamama ait kira sorunlarını içerirken ‘Haseki Sultan Evkafı musakkafatından Ayasofya Hamamı’nın müstecirleri ellerindeki temessuke istinaden çok az kira verdiklerinden, diğer isteyenlerle murafaa olunarak ecr-i misli ile talibine ihalesi hususunun Haremeyn Müfettişliği’ne emir ve havalesi. a.g.y.tt (BOA/C.EV, 243/12124, H.1255/1840)’ muhasebe defteri olan bir diğeri hamama ait kurşun onarımını içermektedir. ‘36620 merammat-ı [onarım] kurşun beray-ı [için] hamamın Aysofyayı Kebir’ (BOA/TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73).

İnşa edildiği 1556-57 yılı yılları Süleymaniye Külliyesi'nin yapım yıllarına da rastlamaktadır.

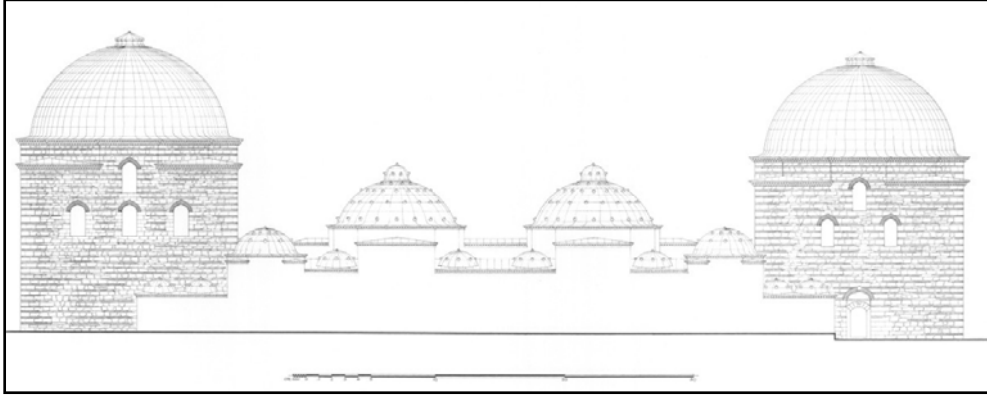
Mimari: Çifte yapılmış olan bu hamamın Ayasofya tarafında erkekler, Sultanahmet Cami tarafında ise kadınlar bölümü bulunmaktadır. Kadınlar ve erkekler bölümü bir doğru üzerinde planlandığı için oldukça uzun (75m) görünmektedir. İki uçtaki merkezi birer kubbenin örttüğü soyunmalık hacimleri yapının esas kütlelerini oluşturmaktadır. Soyunmalık bölümlerini ılıkliklar, ılıklik bölümlerini de sırt sırta vermiş sıcaklık bölümleri takip etmektedir (Şekil 4.150-153).

Şekil 4.150 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı planı, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 215).

Şekil 4.151 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kesiti, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 218).

Şekil 4.152 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı görünüş, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 219).

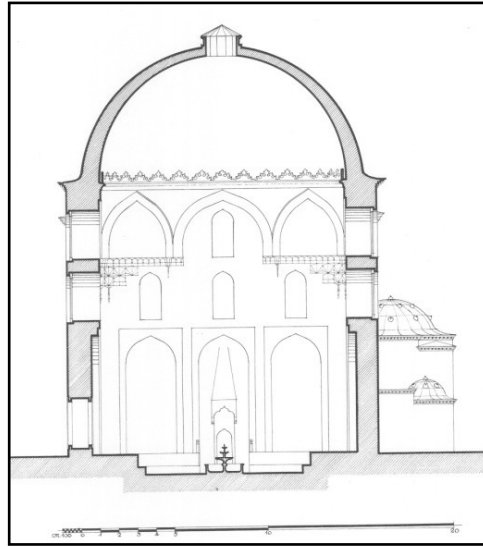
Şekil 4.153 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı, t.y (DAI İST - 4994).

Erkekler soyunmalığına, önündeki baklava başlıklı altı mermer sütunun taşıdığı, beş almaşık örgülü sivri kemer gözlü revak ile girilmektedir (Şekil 4.154). Revakın ortadaki gözünün örtüsü pandantifli bir kubbe, yanlardaki ikişer gözlerin örtüsü ise aynalı tonozdur. Revaklı girişte bulunan almaşık örgülü mermer kemerli kapı üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kadınlar bölümüne ise revaksız batı cephesinde duvarla korunmuş koridor ve merdiven ile girilmektedir.

Şekil 4.154 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı giriş revağı, t.y (İAMFA).

Soyunmalıklar büyük ve yüksek birer kubbe ile örtülmüştür (Şekil 4.155). Soyunmalık kısmında, duvarların taşıdığı dıştan sekizgen kaskaklı ve fener aydınlatmalı kubbege geğış köşelerdeki mukarnaslı tromplarla sağlanmaktadır. Erkekler bölümünün soyunmalığı kadınlar bölümündekine oranla daha büyük ve kubbesi daha yüksektir. Ayrıca erkekler tarafının her bir cephesinde altta üç, üstte bir olmak üzere toplam dört adet alan birinci kat seviyesi penceresi, kadınlar tarafının her bir cephesinde ise altta iki, üstte bir olmak üzere toplam üç doğal aydınlatma bulunmaktadır. Pencereleerin üzeri tuğlalı sivri kemerlerle örülmüştür. Erkekler soyunmalığı girişinin solundaki duvarda zemin katı seviyesinde dikdörtgen, mermer söveli, sivri hafifletme kemerli geniş pencereler açılmıştır. Bu duvarın karşı cephesine de karşılık olarak nişler yerleştirilmiştir. Giriş kapısının iki yanındaki pencereler küçük tutulmuştur. Bu giriş ve yanlardaki pencereler, tam karşısındaki duvarda bulunan ılıkığa giriş ve yanlarda nişler ile karşılıklı getirilmiştir. Kadınlar bölümünün zemin kat seviyesinde pencere bulunmamaktadır. Bu durum erkekler soyunmalığını daha aydınlık kılmaktadır. Kadınlar bölümünün mahremiyeti nedeniyle böyle bir uygulamaya gidilmiş olması loş bir ortam yaratmıştır. Her iki tarafın soyunmalığının ortasında da fiskiyeli havuz yer almaktadır. Erkekler bölümünün soyunmalığında bulunan havuzun fiskiyesi balık gövdeki fakat arslan ağızlıdır (Şekil 4.156).

Şekil 4.155 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kesitinde erkeklere ait soyunmalık birimi, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 217).

Şekil 4.156 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı soyunmalığı ve önündeki fiskiyeli havuzu (ayasofyahamami.com).

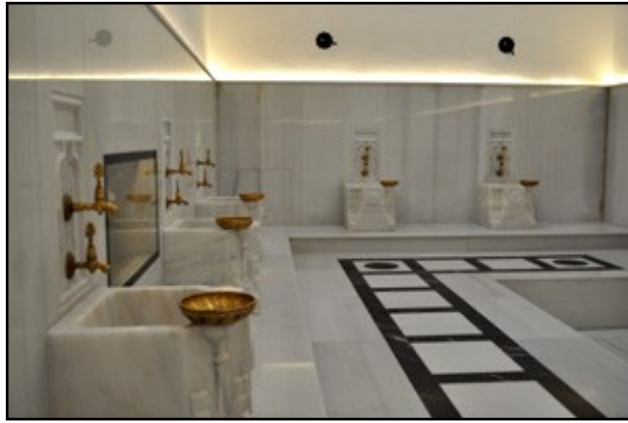
Soyunmalık biriminin dört tarafını kagir yüksek sekiler çevrelemektedir. Bugün mevcut olmasa da bu sekilerin orijinalde üzeri ahşap sedirlerle döşeli olduğu düşünülmektedir (Çetin, 1987, s.99). Kadınlar soyunmalığının sekileri erkekler bölümündekinden daha dar tutulmuş olup ortada kalan havuzlu alan daha geniştir. Böylece kadınlar bölümünün fiskiyeli havuzu daha büyük tutulabilmiştir. Her iki soyunmalıkta da sekilerinin altlarında ayakkabı koyma nişleri bulunmaktadır. Bu bölümde bugün bir de ahşap galeri katı bulunmaktadır (Şekil 4.157). Merdivenle çıkılan bu katta soyunma kabinleri yer almaktadır.

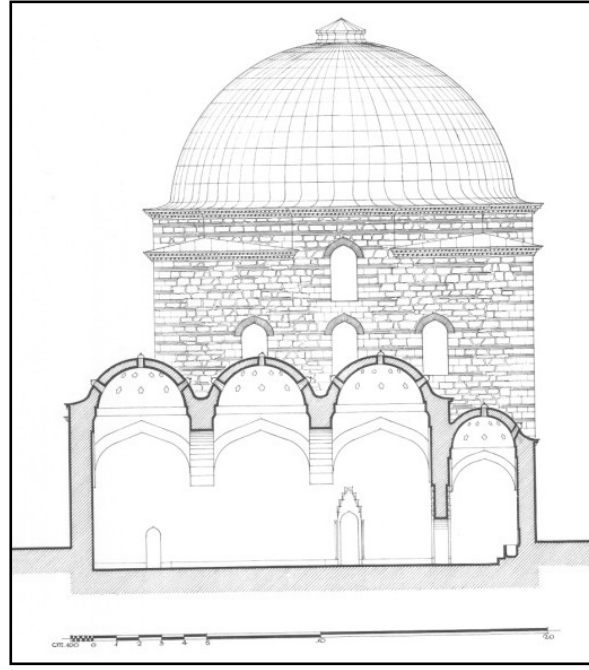

Şekil 4.157 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kadınlar soyunmalığındaki sekiler, ahşap soyunmalıklar, fiskiyeli havuz (Şehri Kartal,2012).

Soyunmalık bölümünden bir kapı ile dikdörtgen ılıkılık (ya da ılıkılık) bölümüne geçilmektedir (**Şekil 4.158**). Bu bölüm sivri kemerlerin taşıdığı her birini küçük birer kubbenin örttüğü üç eşit birimden oluşmaktadır (**Şekil 4.159**). Bu bölümün bir tarafında tuvaletler, diğer tarafında da traşlık hücreleri yer almaktadır. Kadınlar birimin tuvaletleri ise erkekler birimine oranla daha küçüktür.

Şekil 4.158 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı ılıkılık, 2012 (ayasofyahamami.com).

Şekil 4.159 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı kesitinde erkeklere ait ılıklik birimi, 1939 (M.K, A.S.Ü, L 217).

Kadınlar bölümünün ve erkekler bölümünün sıcaklıkları sırt sırta vermiştir. Bu sıcaklık bölümünden birer kapı ile dört köşesinde bulunan kubbe örtülü ve üçer kurnalı halvetlere geçilmektedir. Halvet birimlerinin dörtgensel sıcaklık birimine 45°'lik açıyla yerleştirilmiş olması nedeniyle diğer hamam örneklerinden ayrılmaktadır ve halvetlerin içi üç cephesinde bulunan nişler ile genişletilmiştir. Bu halvetler arasında kalan hacimler sofa (ya da eyvan) birimlerini oluşturur (Şekil 4.160). Böylece ikisi sağ ve solda, biri halvet karşında olmak üzere üç sofası bulunmaktadır. Bu sofalar daha yüksek kotta bulunur ve üstleri de tonoz örtülüdür. Eyvan ve köşeleri pahlanmış halvetlerden arta kalan sekizgen ortak kullanım alanının ortasında bu mekanın geometrisine uygun sekizgen göbektaşı bulunmaktadır. Bu şekli ile yıldızvari sıcaklık tipi¹⁴⁹ ile eyvanlı haçvari plan tipinin (köşe halvetli Sıcaklık Şeması¹⁵⁰) birleşiminin örneğini teşkil etmektedir (Şekil 4.150) (Ertuğrul, 2002, s.57; Şen, 2008, s. 25,26).

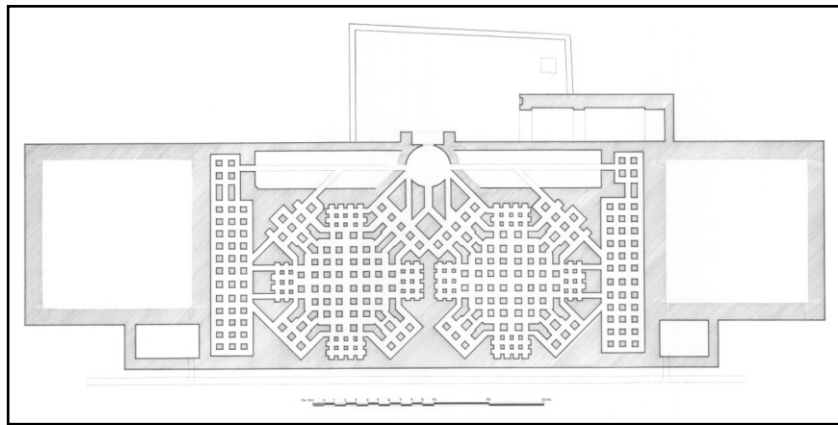
¹⁴⁹ “Bu tip sıcaklık mekanlarında, orta mekan 6 veya 8 kenarlı çokgen biçimindedir.....Orta mekanın etrafında, duvar kalınlığı içinde tonozlu nişler bulunur. Bazı örneklerde, köşelerdeki nişlerin yarım daire biçimli eksedralardan oluştuğu görülmektedir. Bu plan şemasına, İslam ve Türk mimarisinde kaplıcalarda çok rastlanmıştır. Osmanlı Hamam mimarisinde de yaygın kullanılmış bir örnektir.” (Şen, 2008, s. 26).

¹⁵⁰ “Bu tip sıcaklık şemalarında mekan 4 eyvanlıdır. Mekanın biçimlenişine göre eyvanlardan birisi giriş kısmını oluşturur. Bu durumda eyvan sayısı düşer. Mekanın köşelerinde halvet hücreleri bulunur. Halvet hücrelerinin sayısı bazı durumlarda teke kadar düşebilir.” (Şen, 2008, s. 25)

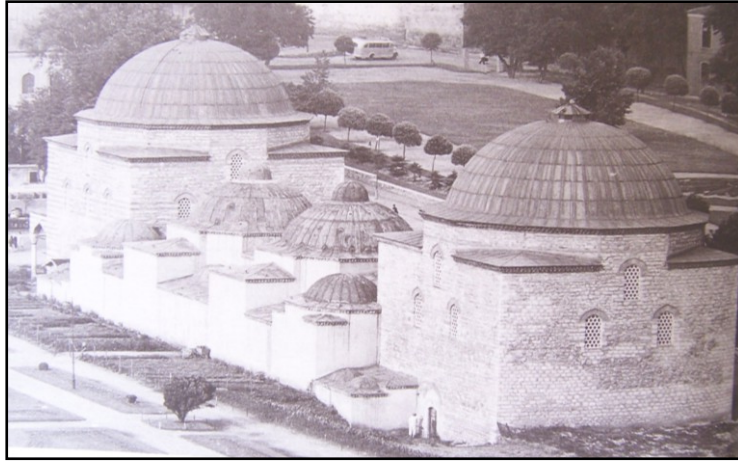
Şekil 4.160 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı sıcaklığı ve mozaikli göbek taşı, 2012 (ayasofyahamami.com).

Hamamın güney tarafında sıcak su depoları ve külhan bulunur. Bu bölüm soyunmalık ile ılıklik-sıcaklık bölümünün birbirlerine göre kaydırılmasından oluşan boşluğa yerleştirilmiştir. Külhan hamamın ısıtılmasını sağlayan ateşin yakıldığı ve yakıtın depolandığı hacimdir. Bu külhanın girişi yapının denize bakan cephesindendir ve bu hacim kot olarak hamam döşemesinin altında bulunmaktadır. Ilıklık, sıcaklık ve halvet birimlerinin altına yerleştirilmiş olan yükseltilmiş döşemenin aralarından su buharının dolaştırılması ile hamamın ısınması sağlanmıştır. Buharın dolaştırıldığı bu kanallara ‘cehennemlik’ denilmektedir (**Şekil 4.161**). Bu hamamın su deposuna gelen su için Çeçen’in çalışmasında Kırkçeşme Suyolu inşa edilirken Eğrikapı’dan 1 lüle suyun bu hamama verildiği bilgisi bulunmaktadır (1988, s.170). Ayrıca kadınlar bölümünde bulunan kuyunun Ayasofya – Yerebatan arası su sarnıçlarından beslendiği düşünülmektedir (Obruk, 1989, s. 31).

Şekil 4.161 : Haseki Sultan Hamamı’nın cehennemlik planı (M.K, A.S.Ü, L 216).

Yapı dış cephesiyle de oldukça etkili bir mimariye sahiptir. İç mimaride oluşturulan işlevsel şekillenmeler yapının dışına da yansımaktadır. Soyunmalık ile ılıklik-sıcaklık hacimleri birbirlerine göre kaydırılmıştır. Bu yüzden soyunmalık ile ılıklik-sıcaklık birimlerinin kurşun kaplı kubbeleri de dışarıdan farklı akslarda görünmektedir (Şekil 4.162). Ayrıca çift sıra pencereli dış cephe duvarlarında farklı kotlarda oluşturulan satırlar, duvarlar üzerine oturtulan köşeli kasnaklı kubbeler ve sekizgen prizma biçiminde aydınlık fenerleri cepheyi hareketlendiren unsurlardır. Kurşun kaplı kubbe, kubbelerin oturduğu sekizgen kasnak, kubbe etekleri ve tromp eteklerinde bulunan iki sıra halinde üçgensel dış sıraları ile yatayda bir düzen oluştururken, düz, penceresiz, dik açılı köşeyi oluşturan duvar satırları (tromplarla sonlanan köşe duvarı) düşeyliği vurgulamakta, böylece geometrik bir düzen oluşmaktadır (Şekil 4.163). Soyunmalık bölümü iki sıra tuğla ve bir sıra taş karışımı örülmüş, aradaki ılıklik-sıcaklık bölümü tuğla hatıllı yontma taştan örülmüştür.

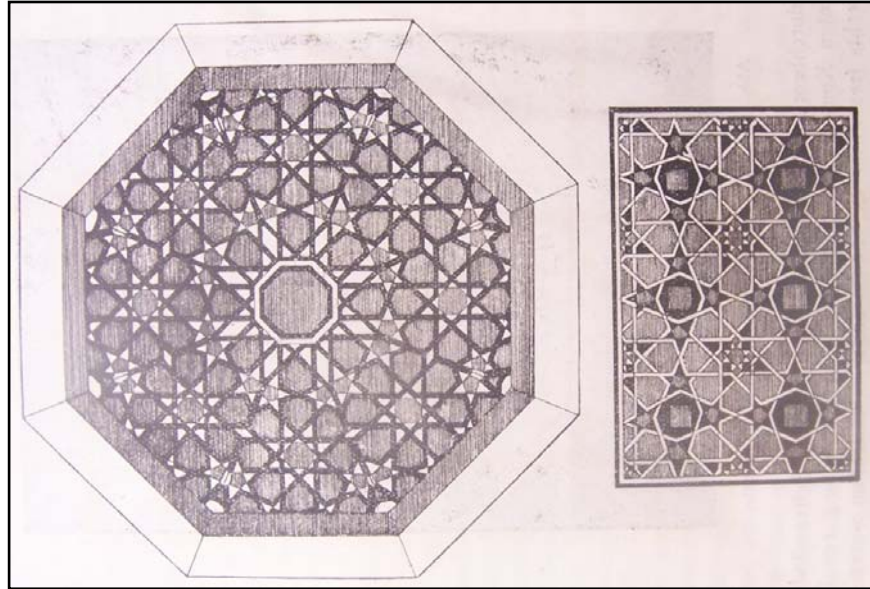
Şekil 4.162 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Kuran, 1986, s. 90).

Şekil 4.163 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı cephesi, (Haskan, 1995, s. 175).

Hamamın form-fonksiyon şemasına uygun şekilde tasarlanmış mimarisi dışında yapıyı özgünleştiren süsleme öğeleri de bulunmaktadır. Göbektaşının üzerindeki renkli taş mozaikler (Şekil 4.164), kubbelere geçişte tromp eteklerinde kullanılmış olan mukarnaslı konsollar, kubbe kasnağındaki lale motifli bezemeler, kandil ve şamdan için yapılmış olan üzeri yaşmaklı raflar, kurnalar, dış cephede kubbe ve tromp eteklerinde kullanılan üçgensel dış sıraları (tuğla kirpi saçaklar) yapıyı süsleyen unsurlardandır. Ayrıca hamamın soyunmalığındaki pencerelerle, ılıklik ve sıcaklık bölümlerinin kubbelerindeki ışık gözleri (fil gözü) doğal aydınlatma sağlanmıştır. Sahip olduğu tüm bu aydınlatmaları ile en fazla ışık alan Osmanlı Hamamı olarak gösterilmektedir (Ertuğrul, 2002, s. 216).

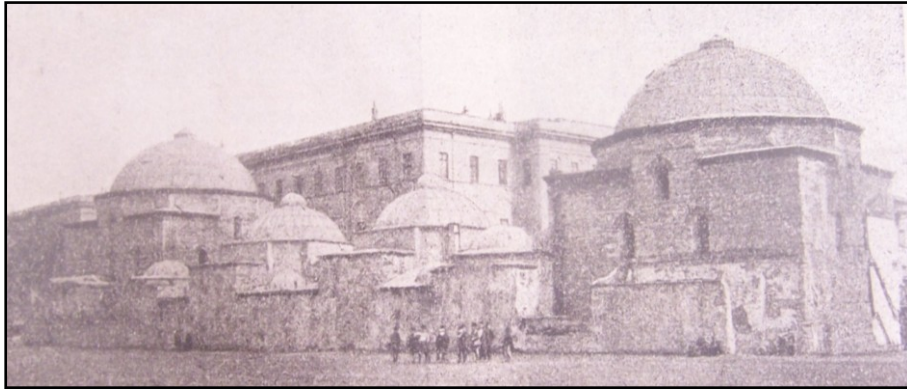
Şekil 4.164 : Sıcaklıkta bulunan göbektaşında ve eyvan zemininde yer alan geometrik bezemeler (Glück, 1921, s.90).

Onarımlar: Yaptırıldığı dönemde İbrahim Paşa Konağı gibi büyük konaklar ile çevrili olduğu, 1741 yılında çıkan bir yangında hamamın bulunduğu bölgenin tahrip olduğu (Müller-Wiener, 2002, s. 329) ve 20.yy’a kadar yoğun bir yerleşim içinde yer aldığı bilinmektedir (Şekil 4.165) (Ertuğrul, 2002, s. 56).

Şekil 4.165 : Sultanahmet bölgesinde Müslüman Mahalleleri, t.y (Kaya, 2010).

1912’de çıkan bir yangında zarar gören hamamın 1913’de yıkılması düşünülmüştür (Obruk, 1989, s.34; Müller-Wiener, 2002, s. 329). Bu yıkım çalışmaları Cemil Topuzlu’nun şehreminiliği dönemine (1912-1914) rastlamaktadır. İstanbul kent planlamaları kapsamında tramway yolu genişletilmiş ve çeşitli yerlerde meydanlar ve parklar oluşturulmuştur. Bu çalışmalar kapsamında Sultanahmet Meydanı da açılmış (**Şekil 4.166**), Haseki Hamamı parkın bütünlüğünü bozduğu gerekçesiyle Topuzlu tarafından yıktırılmak istenmiş, ancak izin çıkmaması nedeniyle başarılı olamamıştır (Kaya, 2010, s.127).

Şekil 4.166 : Hamamın ön görünüşü, 1916-17 (Glück, 1921, s. 85)

Yangından sonra 1916’ya kadar bakımsız kalmıştır. Erkekler bölümünün girişinde bulunan revaklı kısım özünde üç gözlü iken 1916-17 yılında yapılan onarımlar ile beş kemer göze çıkartılmış, böylece cephe boydan boya revakla kaplanmıştır. Bir süre daha hamam olarak kullanılan yapı Cumhuriyet döneminin başlarında belediyenin benzin deposu olarak kullanılmıştır. 1933 yılında hamamın alt tarafında

bulunan Darülfünun yangınında tehlike geçirmiş ve yangına müdahalede kullanılan basınçlı su ile zarar görmüştür (Obruk, 1989, s. 34; Kafalı, 1957, s.15). 1935-36 yılları arasında TTK tarafından hamamın gereken kıymetinin verilmesi ve depolanan benzinin çıkarılarak hamam olarak işlevini geri kazanması için girişimlerde bulunulmuştur. Bu uğraşlar neticesinde eski hamamlara ait bir müze haline getirilmesi kararı çıkmış, ancak kararda mülkiyetinin bir akara devredilemeyeceği ve belediyeye ait olduğu da belirtilmiştir (**Ek A.2.12**).

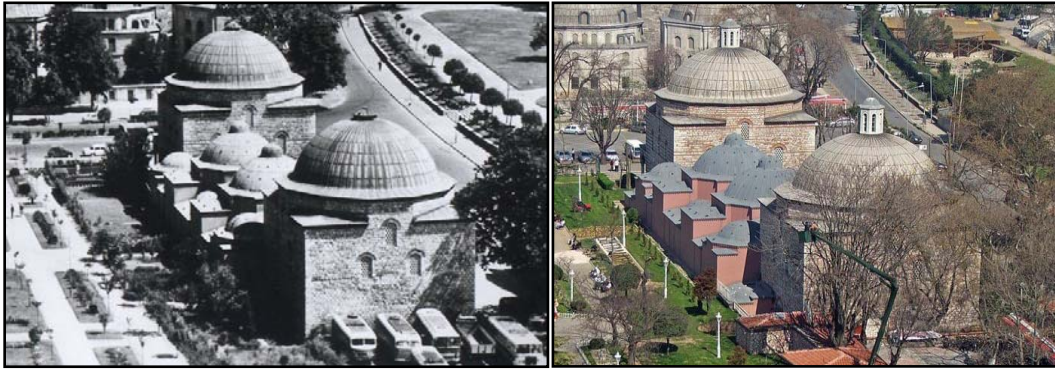
1930'lu yıllar sonrasına ait bilgilere bakıldığında belirtildiği gibi müze yapılmadığı anlaşılmaktadır. Aru'nun 1941 tarihli çalışmasından, TTK'nun girişimleri ile müze olması doğrultusunda alınan karardan sonraki hali ortaya çıkmaktadır. Soyunmalık bölümünün dört tarafı yüksek sekilerle çevrelenmiş ve üzerine ahşap sedir döşenmiştir. Kubbe ortasında bir tepe camı açılmış ve yukarıya doğru küçük bir fener şeklinde yükselmiştir (Bugünkü uzunlukta, sütunlu bir çatı feneri mevcut değildir) (Aru, 1949, s. 89,94). 1940'da Devlet Basımevinin kağıt ambarı olarak kullanılmıştır (Haskan, 1995, s.172). Bu kullanımlar sırasında erkekler ve kadınlar bölümü arasındaki sıcaklık bölümünün duvarı açılmış ve döşemeler zarar görmüştür (Ertuğrul, 2002, s. 56-57). Eyice bu duvarın 1916-17 restorasyonları sırasında müzeye dönüştürülmek için açıldığını belirtmektedir (1991, s.211).

1947'lerdeki durumu hakkında bilgi veren Koçu ise bu hamamın revak kubbelerinden su sızmakta olduğunu, onarılmadığı takdirde çökebileceğini, genel olarak kağıtların depolandığı hamamın kadınlar bölümünün ılık ve soyunmalığının kitap deposu olarak kullanıldığını, erkekler hamamının camekanı ortasında bulunan fiskiyenin yerinde olmadığını, ahşap soyunma odalarının kaldırılmış olduğunu, göbek taşının çökmüş ve üzerindeki mozaik tezyinatın zarar görmüş olduğunu, kurnaların tahrip edildiğini ve kadınlar hamamına kağıt balyaları ile dolu olduğu için girilemediğini bildirmektedir (Koçu, 1960, s.1478-1480). 1957-1958'de onarım geçiren hamam müzeye dönüştürülmek istenmiş, ancak mümkün olmamıştır (Müller-Wiener, 2002, s.329).

Bu onarımlardan sonra 1980'lere kadar ahşap soyunma kabinleri, mermer şadırvanlar ve mermer döşemesi yok olmuş, ılıklıktaki mermer sekiler, sıcaklıktaki mermer kurnalar ve göbek taşları tahrip olmuştur (Şen, 2008, s.115). 1980'lerde Ayasofya'nın kimyahanesi olarak kullanılmıştır (Demircanlı, 1989, s. 380).

1986-89 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore ettirilen hamam Kültür Bakanlığı'nın kullanımına verilmiştir¹⁵¹. Restorasyon sırasında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararıyla soyunmalıklardaki sekilerin üzerine önceden kaldırılmış olan ahşap iki katlı soyunma kabinleri yeniden yapılmıştır. Hamamın bozuk olan mermer döşemeleri ile erkekler bölümü sıcaklığındaki geometrik desenli göbek taşı yenilenmiştir. Her iki bölüme de kendiliğinden kapanabilen ahşap kapılar takılmıştır. Kömürle ısıtılan hamamın etraftaki diğer yapılara zarar vereceği düşünülerek ısı sistemi kaloriferli olarak değiştirilmiştir (Çetin, 1987, s. 99). Yerinden kaldırılmış olan ortadaki fıskiye havuz ise yeniden yerine yerleştirilmiştir (Haskan, 1995, s. 173). 1980'lerin sonlarında, Uluslararası İstanbul Sanat Bienali kapsamında çağdaş sanat sergileri düzenlenmiştir. 1988 yılından itibaren bu yıla kadar el halı ve kilimlerimizin tanıtımının yapıldığı sergi ve satış merkezi olarak kullanılmıştır (**Şekil 4.167**) (Şen, 2007, s.114).

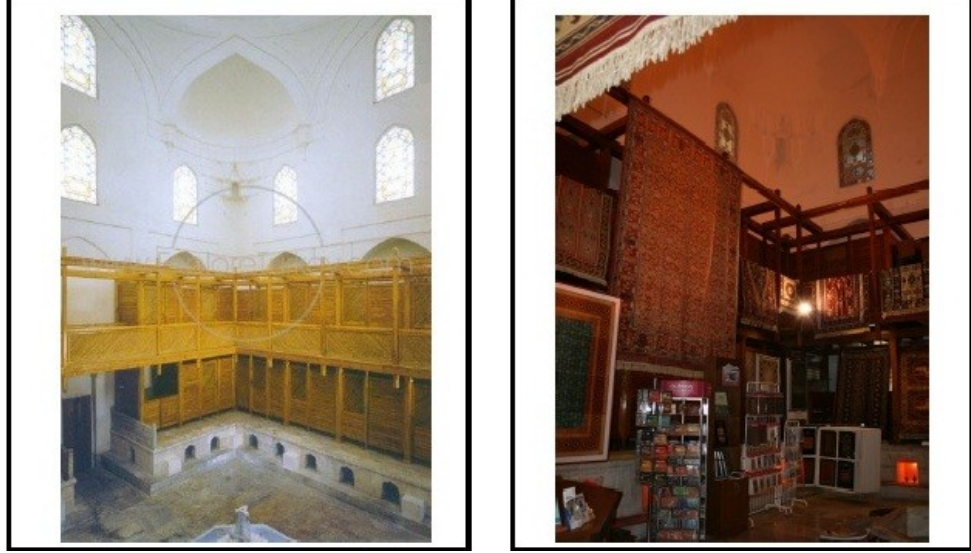
Şekil 4.167 : Haseki Hürrem Sultan Hamamı, 1989 onarımı öncesi ve sonrasına ait hava fotoğrafı (Şen, 2008, s.112).

Sergi ve satış salonu yapılırken yeniden işlevlendirme projesi kapsamında erkek soyunmalığının girişinin sağ tarafında ahşap resepsiyon bankosu tasarlanmış, ahşap soyunma kabinleri halı sergi elemanı olarak kullanılmış (**Şekil 4.168**), sekilerin altındaki nişler aydınlatılarak küçük kültürel objeler yerleştirilmiş, ılık ve sıcaklıkta halı sergileri için metal teşhir elemanları yerleştirilmiş, kadınlar hamamına girişte merdivenin yanına engelliler için rampa tasarlanmıştır. Bu restorasyon sırasında verilen kararlardan biri de erkekler ve kadınlar sıcaklık mekanları arasında,

---

¹⁵¹ Bu restorasyon sırasında hamamın kazandığı mimari özelliklerin ayrıntısı için A. İnkilap Obruk'un "İstanbul Ayasofya Haseki Hamamı ve Türk Mimarisindeki Yeri" adlı tez çalışmasına bakınız (Obruk, 1989)

kağıt deposu yapıldığı dönemlerde açılan kapının korunmasıdır. Hamamın asıl işlevi açısından uygun olmayan bu kapı ile halıların teşhir edildiği sergi salonunda iç mekanlar arası dolaşım bütünlüğü sağlanması düşünülmüştür (Şen, 2008, s. 117-119).

Şekil 4.168 : 1989 Restorasyonu öncesi soyunmalıkta ahşap soyunma kabinleri ve sonrası halı sergi işlevi kazandırılması (Şen, 2008, s.113)

Şu anda Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan hamamın 2008-2011 yılları arasında Haseki Turizm ve Kocaeli Üniversitesi işbirliği ile öğretim üyesi mimar Tevfik İlder tarafından restorasyonu yapılmış, Haseki Turizm tarafından 15 yıllığına kiralanmış ve Mayıs ayında hamam, hamam ürünleri satış ve cafe olarak işlevlendirilerek hizmete açılmıştır. Bu restorasyonlar sırasında soyunmalıklarda bulunan ahşap soyunma kabinleri değiştirilmiş (Şekil 4.156-157), tüm kurna lüleleri ve taslar altın kaplanmış, hamam ön cephenin orta noktasına barok bir çeşme yerleştirilmiş (Şekil 4.169) (Haseki Hürrem Sultan Çeşmesi adı verilmiştir), arka cepheden payandalarla desteklenmiş (Şekil 4.170), ve hamamın bahçesine cafe eklenmiştir (Şekil 4.170-171).

Şekil 4.169 : 2008 - 2011 restorasyonları sonrasında Sultan Ahmed Meydanı'ndan görüntüsü ve cepheye eklenen barok çeşme (Şehri Kartal).

Şekil 4.170 : 2008 – 2011 restorasyonları kafe biriminin eklenmesi ve duvarın payandalar ile desteklenmesi (Şehri Kartal).

Şekil 4.171 : 2008-2011 restorasyonları sırasında eklenen kafe biriminin erkekler bölümünün revaklı girişine yansması (Şehri Kartal).

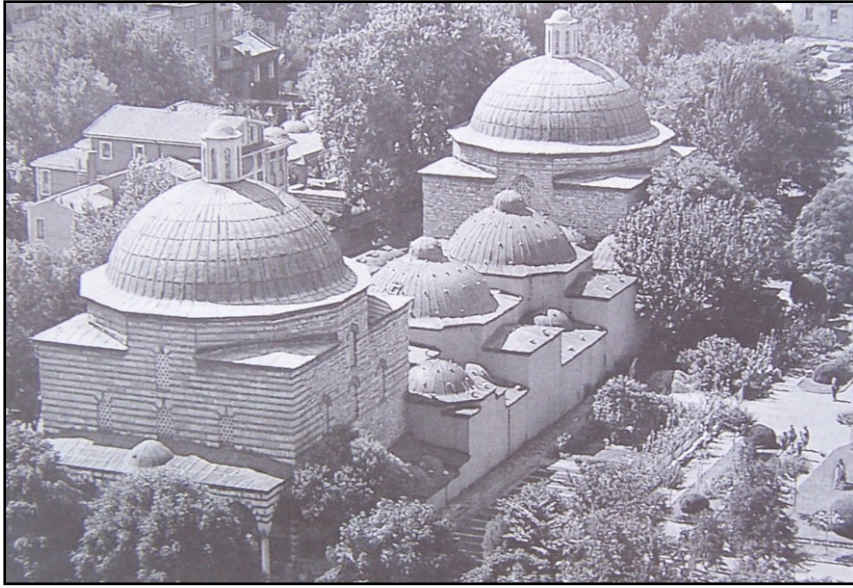
Değerlendirme

Hamam hem Haseki Hürrem Sultan'ın baniliği dolayısıyla politik açıdan diğer yapılarıyla, hem de Mimar Sinan'ın yapısı olması nedeniyle sanatsal açıdan diğer hamamlarla kıyaslamayı gerektirmektedir. Bulunduğu arazinin değeri de değerlendirme konusuna girmesi gereken önemli unsurlardandır.

Kuban, 'Sinan ve Sanatı' adlı makalesinde, Sinan'ın yapılarını, Osmanlı mimari sentezinin en özgün düzeye erişmesi ve Sinan'ın sanatsal kişiliğini açıklamayı açısından iki grupta toplamaktadır. Sinan'ın yapılarının büyük bir bölümünü Osmanlı mimarisinin 14.yy'dan sonra ortaya koyduğu şemaların geliştirilmesi ve bir biçim tematiğinin sonuçlandırılması olarak görmektedir. Buna örnek olarak Sinan'ın büyük Ayasofya Hamamı'nın şema açısından Bursa Sultan Orhan Hamamı'na benzemesini ve boyutlarının büyük olmasına rağmen 15.yy Bursa ve Edirne hamamlarından daha ileri bir mimari ürün olmadığını gösterir (1993, s.96).

Benzer şekilde Kuran da hamamın sıcaklık bölümünün köşelerinde yer alan halvetler ile dört kollu haçvari orta mekan oluşturulmasını Anadolu'da Selçuklu Dönemi'ne inen bir geçmişe sahip olduğuna bağlamaktadır. Bu şema 14-15.yy Osmanlısı ve Sinan'ın erken hamam denemelerinde de görülmektedir (1986, s.91). Tanman ise merkezi sofalı ve dört eyvanlı mimarisi ile Türk hamam mimarisine, sekiz kollu yıldız biçimindeki şeması ile Roma hamam mimarisine bağlanabileceğini belirtmektedir (1994, s.4)

Bahçekapı'daki Haseki Hamamı ya da Haseki'deki Bostan Hamamı'nda görülen kadınlar ve erkekler birimine ait kütlelerin yanyana getirilmesinin aksine bu hamamda kadınlar ve erkekler kısmının uzunlamasına bir düzende u uca getirilmesi iyi ısınmayan bir planlama Şeması olarak bilinmektedir. Bu yüzden bu plan Şeması pek kullanılmamıştır. Bu yönü ile de Mimar Sinan'ın hamam denemelerinin bir rneği olarak görülmektedir (Ertuğrul, 2002, s. 56). Kullanışlı olmadığı için Sinan tarafından bu plan Şemasının bir daha denenmediği belirtilmektedir (Obruk, 1989, s. 6; Sözen, 1975, s. 225). Aslında tüm dezavantajına rağmen bu plan Şeması yapının dış görünüşüne estetik açıdan üstünlük kazandırmaktadır. Batıdan bakıldığında, iki ucta yükselerek yapıyı sınırlayan soyunmalıklar ile bunların arasında kalan farklı kotlardaki diğer bölümler, kubbelerin farklı kotlarda birbiri ardına sıralanması, kitlelerin ahenkli oranları ile diğer hamamlara oranla oldukça dikkat çekicidir (**Şekil 4.172**) (Tanman, 1994, s.4).

Şekil 4.172 : Hürrem Sultan Hamamı st örtü sistemi (Tanman,1994,DBİA, s.4).

Hamam girişinde revak uygulamasını Mimar Sinan'a has bir uygulama olarak görmek gerekir. Edirne ve Havsa Sokullu Hamamı'nın girişleri de buna örnek olarak gösterilebilir. Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Kızlar Ağası Hamamı da Haseki Hamamı ile benzer mimaride, kadınlar ve erkekler bölümünün sırt sırta eklenmesi ile oluşturulmuştur ve zamanında erkekler bölümünün girişinde altı stnlu bir revak bulunduğu bilinmektedir (Ertuğrul, 2002, s.56, 57). Kudüs'teki Sultan Hamamı'nın da giriş revağının olduğunu burada hatırlamak gerekmektedir (**Şekil 4.138; şekil 4.139**).

Evliya Çelebi, 17.yy incelemelerinde, bu yapı için İstanbul'un en güzel ve en büyük hamamlarından olduğunu, her şeyin yeni ve temiz olduğunu, çarşı hamamları içinde eşraf ve ayan hamamlarından olduğunu ve şakayla karışık bir şekilde şeyhlere mahsus olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2003, s.286, 290).

Bu bölgenin seçilmesinin sebebi olarak ise daha önce var olan bir hamamın kalıntılarından yararlanmış olması akla gelmektedir. Kanuni döneminde İstanbul'a gelerek (1544-1547 arası ve 1550 yılında) Bizans dönemi eserleri hakkında rapor hazırlayan Gyllius, bu bölge yakınlarında bir hamam olduğunu belirtmektedir. Bu hamam Aristo, Platon, Demokritos, Aneksimenes, Herkül, Paris Sezar gibi düşünür, mitolojik kahraman ve büyük idareci heykelleri barındırması ile antik Yunan ve Roma heykel galerisini andıran Zeuxippos Hamamı'dır ve hipodromdaki oyunlardan sonra sporcular tarafından kullanılmıştır. Bu ve bunun gibi İstanbul'da olan Bizans dönemi hamamlarının artık yerinde olmadığını ya da müslümanlar tarafından tanınmayacak şekilde değiştirildiğini belirten Gyllius, Haseki Hamamı'nın yapıldığı yıllarda İstanbul'da olmadığı için yerine başka bir hamamın yapılıp yapılmadığını bildirememiştir (Gyllius, 1997, s.70-71). Müller-Wiener Zeuxippos Hamamı'nın Septimius Severus tarafından Hipodrom ile birlikte 196 yılında Herakles Zeus Hippios Tapınakları'nın yerinde yaptırıldığını, bu hamamın 8.yy'da yıkıldığını, 15.yy'a kadar Zeuksippos bölgesinde bir hamamın var olduğunu, ancak bu hamamın eski hamamın yerini kullanıp kullanmadığının bilinmediğini belirtmektedir (**Şekil 4.173**). Tafur tarafından 1437'de Hipodrom civarında bir hamamdan bahsedildiğini ve bu alanın üzerine daha sonraki yıllarda evler inşa edildiğini bildirmektedir (Müller-Wiener, 2002, s.51). Cansever ise, Haseki Hamamı'nda Bizans Dönemi'nden kalma Zeuxippos Hamamı'nın temellerinin kullanılmış olduğunu belirtmektedir (2005, s.208).

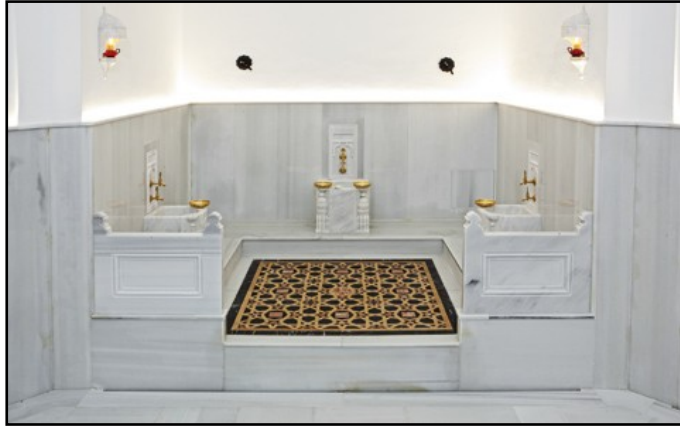
yıkanma için suya ihtiyaç duyulmuş ve Sinan da Ayasofya Hamamı'nı, Binbirdirek su mahzenini, Ayasofya'nın avlusundaki su şadırvanını yaparak bu soruna çare bulmuştur. Ayrıca Mimar Sinan Ayasofya'nın kubbesini destekleyerek yıkımdan kurtarmasının yanında bu hamamı yaparak da Ayasofya'ya imzasını atmış ve böylece Haseki hamamı ile Ayasofya Cami'nin hamam ihtiyacını karşılamıştır (Çetin, 1987, s. 100).

Bu hamam için seçilen yer hakkında Haseki Hürrem Sultan'ın statüsü açısından yorum getiren Peirce ise "Hürrem'in İstanbul'daki iki anıtının yerleri -Haseki Külliyesi ve büyük bir hamam- onun halkın gözündeki imajı şekillendirmek ve belki de bütün olarak hanedan ailesinin halkın gözündeki imajına katkısı olsun diye özellikle seçilmiş gibi görünmektedir" diyerek seçilen yerin tesadüf olmadığını vurgulamaktadır (1996, s.267). Bilinçli bir yer seçimi olarak Osmanlı'nın başkentinde bulunmasıyla, daha da önemlisi yönetimin merkezi olan Topkapı Sarayı'na ve İstanbul'un ilk camisi olan Ayasofya'ya yakınlığıyla bu hamam değer kazanmaktadır.

Yapının bir diğer özelliği de diğer yapılarına kıyasla ihtişamlı bir çifte hamam olarak görünmesidir. Yapının çifte olması halka yönelik olmasına, büyüklüğü ise Yeniçeri Ocaklarına yakınlığına bağlanmaktadır (Obruk, 1989, s.31). Haseki Hürrem Sultan'ın büyük ölçekli yapılarına kıyasla bu hamamın sıradan yapısı, akıllıca yapılmış bir yer seçimi ile daha büyük ve yüce gösterilmiştir. Bu da onun sadece hayır olsun diye değil hanedan içindeki yerini gözler önüne sermek için böyle bir yer seçtiğini göstermektedir (Peirce, 1996, s. 269). Hamamın bulunduğu At Meydanı ve Ayasofya imparatorluk aksı üzerinde yer almaktadır. At Meydanı da törenlerin, şenliklerin ve düğünlerin yapıldığı, saray halkının tebaasına kendini gösterdiği bir yer olarak sarayın uzantısıdır (Peirce, 1996, s. 269-270). Bu meydan aynı zamanda Haseki Hürrem Sultan'ın çocukları olan Şehzade Mehmed, Selim, Bayezid ve Cihangir'in sünnet düğünleri yapıldığı yer olması ve seyyahlar tarafından nakledilen muhteşem Haseki Hürrem Sultan – Kanuni Sultan Süleyman düğününün burada yapılmış olması ile de önem taşımaktadır. Bu evlilik ile Haseki Hürrem Sultan sarayda itibar kazanmış ve saraydaki kazanımlarını kamusal alanda da pekiştirmek için bu Haseki Hamamı gibi kendi adını taşıyan hayır eserleri inşa etmiştir. Bu hamamla kentin merkezi bir noktasına, alay geçişlerinin olduğu yerde güç

gösterisinde bulunmuş, hem sarayda hem de sokakta var olduğunu belirtmiştir (Kara, 2010, s. 113).

Bu bölgenin öneminden ve diğer hamamlara kıyasla daha ihtişamlı olmasından yola çıkarak hamamın kullanıcılarının daha seçilmiş ve elit tabakadan olduğu varsayılabilir. Bu hamamın kendisi tarafından kullanıldığı da düşünceler arasındadır. Kadınlar bölümünün sıcaklığında bulunan eyvanlardan biri diğerlerinden daha gösterişlidir ve Haseki Hürrem Sultan için tasarlandığı düşünülmektedir (**Şekil 4.174**). Bu eyvana Sultan Eyvanı denilmektedir (Özgen, 2011).

Şekil 4.174 : Sıcaklık birimindeki ‘Sultan Eyvanı’ (ayasofyahamami.com).

Ayrıca bu hamam konumu itibari ile yapıldığı ve Haseki Hürrem Sultan tarafından kullanıldığı dönemden sonraki dönemler için de gözde hamamlar içinde bulunmaktadır. Gelin hamamı denen geleneğe göre kız tarafı hamam kiralamış veya davetlilerin ücretleri ödenerek diğer müşterilere de açık tutulmuştur. Sadece gelin hamamı için değil, loğusa, sünnet, asker, damat ve bayram hamamları için de hamamlar kapatılmıştır. Ailenin ekonomik durumuna göre hamamın büyüklüğü seçilmiştir. Ayasofya’daki Haseki Hamamı da büyük bir hamam olması nedeniyle zengin ailelerin kalabalık törenleri için Çinili Hamam, Horhor Hamamı, Kazasker Hamamı ile birlikte çok seçilenler grubundandır (Taşcıoğlu, 1998, s. 117-118).

4.2.3 Haseki Suyu (Edirne)

Edirne’nin su tarihi: Haseki Hürrem Sultan’ın Edirne’deki su yolları hakkında çalışması bulunan Onur’dan alınan bilgilere göre, Edirne’de fetihten önce küçük bir kasaba (Kaleiçi, Yıldırım Mahalleleri) olarak Meriç ve Tunca nehrinin suları kullanılır iken fetihten sonra kale dışındaki yamaçlara da mahalleler kurulmuş, kentleşmiştir. Böylece çeşme ve hamamlara ihtiyaç duyulmuştur. I. Murad ve

Yıldırım dönemlerinde saraylar yapılıncı çeşitli yerlerden su getirilmiştir. Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde daha da büyüyen kente hayratlar, külliyele yaptırılıncı bu yapılar için de su getirtmek zorunda kalınmıştır. Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde de gelişme devam ettiğı için çeşitli yollarla sular getirttirilmiştir (Onur, 1978, s.41). 16.yy’a kadar su ihtiyacı Tunca Nehri üzerine konulan dolaplarla karşılanmakta iken kentin suyunun sistemli hale gelmesi 16.yy’ın ilk yarısında Kanuni döneminde sağlanmıştır. Bu dönemde kente gelen suyollarının yetmediğı görülmüş ve Haseki Hürrem Sultan adına kentin kuzey doğusundaki su kaynaklarından su getirilmiştir (Köylüoğlu, 2001, s. 2). Haseki Hürrem Sultan’ın adını taşıyan su yolu Taşlımüsellim Suyolu’dur ve bu nedenle ‘Haseki Suyu’ adını da taşımaktadır.

Konumu: Edirne’de var olan suyollarının kaynakları Taşlımüsellim, Sinanköy, Hıdırağa, Ortakçı, Pravadi, Döllük köylerinde bulunmaktadır. En zengin su kaynağı Ortakçı’da, en eskisi de Kurt Alçağı Deresi’nden getirilen, Pravadi ve Ortakçı vadilerinden geçirilen sudur (Tosyavizade, 1994, s.71). Taşlımüsellim Suyolları, Edirne’ye su getiren eski suyollarından en önemlisidir. Bu su yolu Sinanköy-Pravadi (bu kolun uzunluğu 6km) ve Taşlımüsellim Köyü güneyinden başlayan (bu kolun uzunluğu 15km) iki kola ayrılmakta, Küçük Döllük Köyü’nün kuzeydoğusunda birleşerek (bu kolun uzunluğu 20km) Taşlık’taki makseme¹⁵² ulaşmaktadır. Bu su yolunun toplam uzunluğu 40-45km’ye ulaşmaktadır¹⁵³ (Öziş ve Arısoy, 1987, s. 2-1; Onur, 1978, s.13).

Badi (19.yy), kitabının ‘Edirne Çeşme Suları’ başlıklı sayfasında bu su yolunun rotasını şöyle açıklamaktadır.

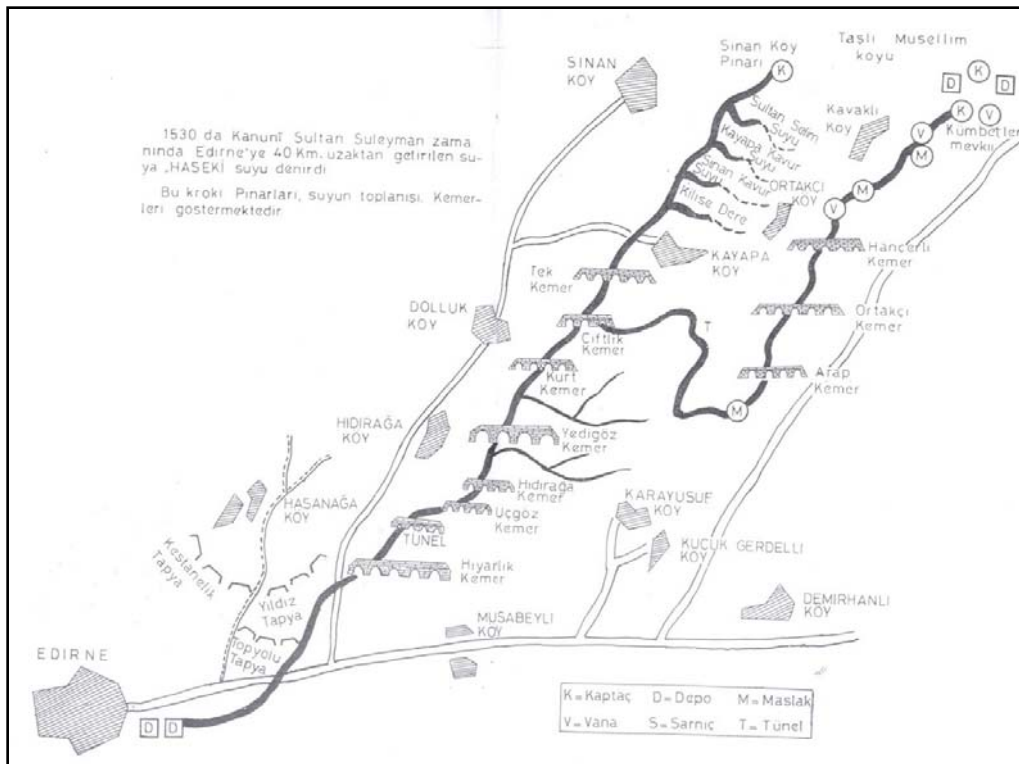
Bu mecraya giren sular birkaç menbadan nebean eder. Başlıcalarından biri Edirne’ye beş saat baid mesafeden kain Taşlımüsellim kariyesi arazisinde ve diğeri iki saat mesafede vaki Hıdırağa kariyesi toprağındadır. Bunlar birleştirilerek ve daha bazı menabi-i sagireden nebean eden sular karıştırılarak takriben yarım arşın mikabında ma-i leziz hasil olup bu su derununda bir adam ayakça ve serbestçe yürüyüp gezilebilecek raddede kebir ve muhkem bir kargir mecra içine alınarak bayırlar delinip derelere ve alçaklara kemerler yapılp ve iktizasına göre dolaştırılıp tülen altı saatlik mesafeyi tecavüz eden kargir yol ile Buçuktepe

---

¹⁵² Geçmişte kent dışından getirilen suyun kullanım yerlerine dağıtılmak için toplandığı, lüleli havuz ve tekneleri bulunan üstü örtülü yapıdır. Maksemeler Romalılar tarafından icat edilmiş, Osmanlılar döneminde de, maskem su dağıtım sisteminin ana donatı öğelerinden biri olarak yapılp kullanılmıştır (Köylüoğlu, 2001, s.24).

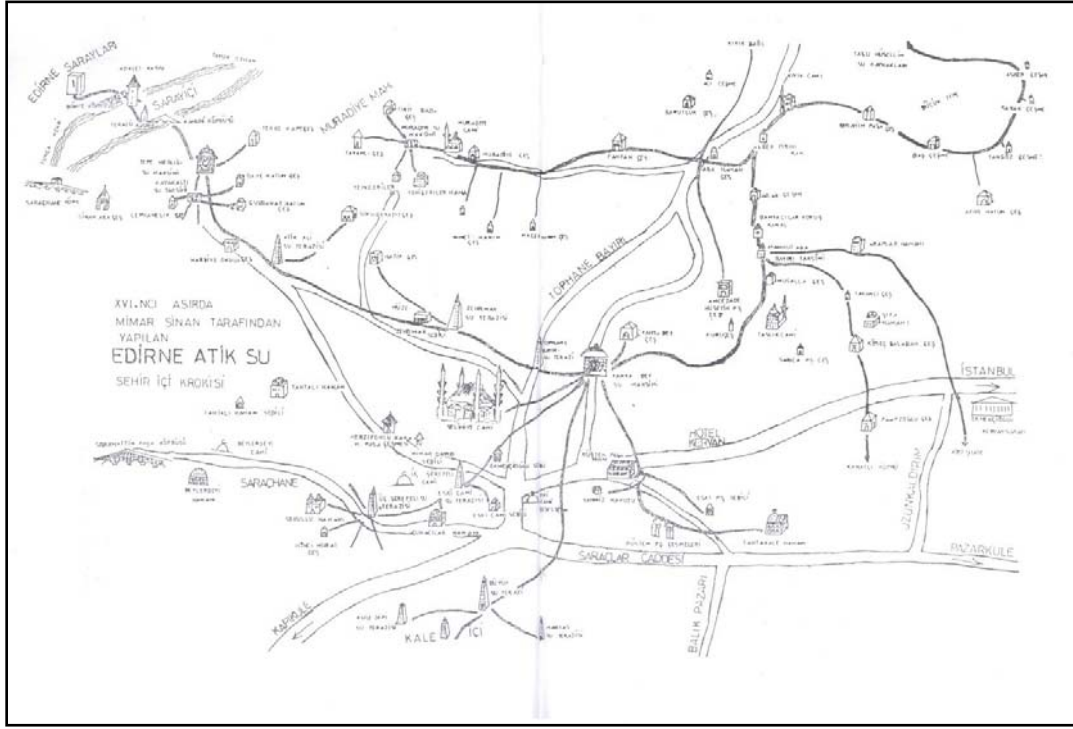
¹⁵³ Öziş ve Arısoy’un kaynağına göre 45km, Onur’un kaynağına göre ise 40 km’dir.

altından Kavakkapı nam mahalden şehre dahil olduktan sonra kıyıktan aşağı Taşlık Cami-i şerif kurbunda Yahya Bey Mescid'in şerifinin mihrabı pişgahında vaki Maksim-i mahsusuna mansub olup ondan cevam'i şerife ve han ve hamam ve sebil ve havuz, çeşmelere taksim olunur. (Onur, 1978, s.15)

İkinci kaynak olan Pravadi (Sinanköy) Suyu, Edirne'ye 4.5 saat uzaklıktaki Pravadi Kalesi yanından başlamaktadır. Pravadi bağlarının güneyinde Bağlıkdere'ye yakın bir noktadan çıkan su Pravadi Deresi yakınında bulunan değirmenin yanındaki su ile birleşmekte ve Kanlıdelik- Kavurderesi arasında bulunan üç kaynağın sularını da alıp Pravadi Deresi'nin doğusundan güneye dönmektedir. Yaklaşık 1.100 m ilerledikten sonra Kayapa Kavurderesi kuzeyinde Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa kaynakları ve diğer dört kaynakla birleşip Kayapa Köyü'nün batısından geçmektedir (**Şekil 4.175**). Bu civardaki kaynağın suyunu da alıp Yaya Deresi, Kemer Deresi, Kavak Alçağı Deresi'ne ulaşip buradan Çiftkemer'e gelmektedir (Onur, 1978, s.30-31; Köylüoğlu, 2001, s. 5-6). Bu su yolu Edirne'nin başkent olduğu dönemlerde de kullanılmakta olup, Sinan tarafından onarılarak Taşlımüsellim kaynağına eklenmiştir (Çeçen, 1988, s. 450).

Çiftkemer'de Pravadi kaynağından gelen su ile birleşen Taşlımüsellim su yolu Döllük Köyü sırtlarından ve Kanlısavak'tan geçirilerek Kurtkemer'i'ne, buradan sonra da Gelin, Kasımpaşa, Kofçağız ve diğer iki kaynağın sularını alarak Yedigözü Kemer'i'ne getirilmiştir. Buradan sırasıyla Bahçe Kemer ve Ağa Hamamı Kemer'i'ne akıtılarak buradaki Ahi Çelebi Suyu'nu alınmış ve 3km'den uzun olan Büyük Tünel'den geçirilmiştir. Buradan Hızırağa Bağları'na çıkarılarak döndürülmüş ve Hasanağa Kemer'i'ne, oradan da Karayokuş Kemer'i'ne getirilmiştir (**Şekil 4.175**). Buradan tekrar döndürülüp Gülaltı'na getirilmiş, 800 m uzunluğunda ve ilk giriş noktası 18m derinlikte yeraltında olan bir tünelden geçirildikten sonra Kınalıköprü'ye ve sırasıyla Kınalızade, Bostancıbaşı, Karaboğa çeşmelerine ulaştırılmıştır. Sonrasında Kimyalar Bağlığı'nın üst tarafından yaklaşık 150m uzunluğundaki Devebağırtan Tüneli'ne getirilmiştir. Buradan Defterdar Alçağı'na ve Dörtkaya Bağlığı Kemer'i'ne, buradan da Kavakbaşı'na getirilmiştir. Buradan ise İbrahim Ağa Mahallesi'nden geçirilerek Dibek Fırını yanında bulunan bacaya getirilmiştir. Buradan ise kollara ayrılıp dağılmaktadır. Bir kol Kıyık yönüne, Zincirlikuyu ve Muradiye'ye, iki kol ise Kırkaltı Ev'de bulunan sarnıçlardan geçerek Taşlık Bacası'na gitmektedir. Taşlık Bacası'ndan ise bir kol Kirişhane'ye, bir kol Kurşunlufırın'a, bir kol da Şevket Bey Konağı'na ayrılmaktadır. Kalan su ise Yahya Bey Mescidi'nin altında bulunan su terazisine gitmektedir. Buradan ise kentin kalan kısmına ve saraya dağıtılmıştır (**Şekil 4.176**) (Onur, 1978, s.36-37; Köylüoğlu, 2001, s.6).

Şekil 4.176 : Mimar Sinan suyollarının şehiriçi krokisi (Onur, 1978, s.24-25).

Pravadi ve Taşlımüsellim Suyollarının birleşiminden sonra izlediği yol Tosyavizade tarafından biraz daha farklı anlatılmaktadır. Suyun birleştikten sonra Arap ve Gaydacı Kemerlerinden, Hasanağa Cevizlik Bağlarından geçerek Bostancıbaşı Çeşmeleri'ne geldiğini, buradan Kestanelik ve Yıldız Tabyalarının doğusundan geçerek Kıyıktabyası güneyine ve Buçuktepe'ye ulaştığını, nihayetinde Kavakkapı mevkinde kente ulaştığını belirtmiştir. Bu noktada, Menzil Ahır, Attar Çeşmesi ve Süle Kolu adları ile üç kola ayrıldığını, sonrasında Yahya Bey Cami karşısında Kanuni Dönemi'nde 1529'da yapılan su haznesine aktığını, bu hazneden teraziler ve kollar ile kente dağıtıldığını bildirmiştir. Kaynaklardan suyu derleyen mahzenlerin (su deposu) korunabilmesi için ise yakın köylerdeki halkı vergiden muaf tutulmuştur (Tosyavizade, 1994, s.71).

Tarihi ve mimarı: Mimar Sinan'a ait tezkirelerde adı geçmemesine rağmen Taşlımüsellim Suyolu'nun 16.yy'da Sinan tarafından inşa edildiği kabul edilmektedir, ancak kesin yapımtarihi belli değildir. Edirne suyolları hakkında bilgi veren en eski eserde Badi, bu suyolunun H.936/1530'da inşa edildiğini belirtmektedir. "Edirne'nin Çeşme sularının mecrası cennetmekan Kanuni Sultan Süleyman Han hazretlerinin asar-ı Hayriyelerinden biri belki birincisidir ki, tarih-i itmamı olan 936 senesinden beri Edirne ahalisinin sebab-i ihyasıdır" (Onur, 1978

s.15). Peçevi (17.yy) ve Ata Tarihi'nde (19.yy) ise Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Haseki Hürrem Sultan için Mimar Sinan'ın inşa ettiği belirtilmektedir. Ata Tarihi'nde “.....Haseki Sultan için divan yolunda dikili taş kurbinde bir cami-i şerif ve Medrese-i münif ve mektep ve Darüşşifa ve imaret ve Medine-i Münevverede bir İmaret ve Mekke ve Medine ahali-i muhtacını küllü yevmin infak (bütün gün bakılacak) olunmak üzere evkaf tertip ve tahsis ve Edirne şehrine ma-i leziz (tatlı sular) icra ve çeşmeler binasile ahalisi eska ve Edirne'den geçen neyr-i Meriç üzerindeki cısr-i Mustafa Paşa....” şeklinde sıralanan Haseki Sultan yapıları arasında Edirne sularının da bulunduğu görülmektedir (Onur, 1978, s.16). Peçevi Tarihi'nde ise “....Edirne şehrine dahi Kevser misali sular götürüp nice çeşmeler icrası ile fukara hayat-ı taze ve sürur bi endaze hasıl etmekten hali değildir.... (Edirne kentine de Kevser suyu gibi sular getirilip birçok çeşmeler yaptırmıştır ki bunlardan fukara halk yeniden can bulmaktan ve ölçüsüz sevinç duymaktan geri kalmaz)” denilerek bu bilgiler yinelenmektedir (Peçevi, 1992, c.1, s.300). Bu gibi tarih yazılarının ikincil dereceden kaynak teşkil ettiği için Haseki Sultan'a ait olması kesinleşmemiştir.

Yine Onur'un 'Haseki Suyu' adlı çalışmasından ulaşılabilen Hazıra İbrahim Efendi'nin 'Muntahab-ı Tarih-i Hibri' adlı kitabında “ ..ve bu şehrin suyu da Sultan Süleyman Han getirüp tarafından şehre ithal etmiştir. Ve mahruse-i Edirneyi cevanibi erbaasından üçer dörder menzil yerden siyah ve bahr-ı Rum ve Kūhistan-ı Balkan ve hudut-u Kostantaniye ihata edüp mabeyni bir hazire şeklinde vaki olmuştur” şeklindeki açıklamada Haseki Hürrem Sultan'ın adı geçmemektedir (Onur, 1978, s.22). Aynı kaynaktan ulaşılan H.1319/1901-1902 tarihli Edirne Salnamesi'nde Edirne suyollarına ait bilgilerde de Haseki Hürrem Sultan'ın adı zikredilmemektedir. “Edirne'deki suların menbai şehre 6 saat mesafede kain bir ovada ve Taşlımüsellim kariyeleri civarında olup iptida cennetmekan Kanuni Sultan Süleyman Han hazretleri tarafından Sarıcapaşa Mahallesi kadar kargir kemerli mecralar inşası ile şehre getirildiği gibi.....” (Onur, 1978, s.26). Katip Çelebi'nin Cihannüma'sında da “ bu şehirde bu kadar sular akarken yine suyunu Sultan Süleyman bir günlük yerden kehriz ile getürmüşlerdir. Azim vadilere uğrar, birçok yerlerde kemerler bina olunmuştur. Saruca Paşa mahallesine yakın kubbeli yere gelüp hamamlara, camilere, başka mahallere, elli altmış çeşmeye ve onyeddi Sebilhaneye tevzi ve taksim olunur” denirken de Haseki Hürrem Sultan'dan bahsedilmemiştir (Onur, 1978, s. 41). Sultan

Süleyman tarafından yapıldığını belirten kaynaklardan bir diğeri olan Tarihçi Hıbrî Efendi'nin (17.yy) 'Enis-ül Müsamirin' adlı kitabında "ve bu şehrin suyu bir menzil bait yerden kariz (yer altı lağımı) ile Sultan Süleyman hazretleri getirüp Kıyık semtine ithal etmiştir." şeklinde açıklamalarda da Haseki Hürrem Sultan için yapıp yapılmadığı belirtilmemiştir (Onur, 1978, s. 29). Bu kaynaklarda sadece Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığının belirtilmesi, Haseki Hürrem Sultan'ın adının geçmemesi, suyunun Kanuni Sultan Süleyman tarafından Haseki Hürrem Sultan adına yaptırılmış olmadığı anlamına gelmemektedir.

İnşa tarihi ve banisi hakkında farklı yorumlar getirilse de Mimar Sinan tarafından yapıldığı araştırmacılar tarafından kabul görmüştür (Öziş ve Arısoy, 1986; Onur, 1978). Bu görüşü kabul edenlerden olan ve Edirne suyu hakkında çalışması bulunan Onur, Edirne'ye getirilen suyun bazen aşağıya bazen de yukarıya akıtılmasından yola çıkarak, Mimar Sinan'ın orduda iken su getirme tekniği ve su götürme düzenini öğrenmiş olduğu için, o devirde bu kadar uzaktan su getirebilmeyi Sinan'dan başkasının yapamayacağını vurgulamaktadır. Yine Onur'a göre Mimar Sinan, Kâğıthane'den su getirerek İstanbul'un, Taşlımüsellim'den su getirerek Edirne'nin su sorununa çözüm bulmuştur. Edirne'ye su getirirken kullandığı su akıtma yöntemi Roma veya Bizans Dönemi'ne dayanabileceği gibi, kent içinde suyun mahalle, sokak, ev, sebil, hamam ve cami şadırvanına ulaştırma düzeni yani su maksemli ve terazileri tamamen kendi buluşudur (Onur, 1978, s.13-14). Onur aynı çalışmanın başka bir sayfasında yaptığı yorumda su sisteminin banisi ve mimarı hakkındaki fikirlerinin doğruluğundan oldukça emin görünmektedir. 1530 yılında Haseki Hürrem Sultan tarafından Mimarbaşı Sinan'a emir verilerek Edirne'nin su gereksinimini çözmesi istenmiştir. Sinan derhal Edirne'ye giderek incelemelerde bulunmuş, Taşlımüsellim ve Sinan köylerinde içilir ve kullanılır su kaynağı ve pınar bulmuştur. Daha sonra kümbetler yaparak yer altı sularını bir noktada toplamış, kanal ve kemerlerle akıtarak Bucaktepe eteklerine kadar getirmiştir. Burada baş mahzene (su deposu) akıtılan su Baş Çeşme'den başlayarak ana su maksemlerine getirilmiş, buralardan ise künk ve teraziler ile kent içine dağıtılmıştır (Onur, 1978, s.20). İstanbul için yaptığı su yapılarından 25 sene önce yaptığı için Sinan'ın su ile ilgili ilk işi olduğunu, İstanbul'daki Bizans Dönemi su sistemini aynen burada uygulamak üzere işe başladığını ve bu dönemde Subaşı görevinde bulunduğunu da belirtmektedir (Onur, 1978, s.21).

Mimar Sinan suyolları hakkında çeşitli çalışmaları bulunan Çeçen ise Taşlımüsellim Su Tesisleri için 1530 Haseki Hürrem Sultan tarafından Edirne’de yaptırılan külliye’nin inşaatı sırasında Edirne’nin su ihtiyacını temin amacıyla Mimar Sinan’a yaptırıldığını kabul etmektedir. Bu düşüncesini Svilengrad’da yaptırılan Cısr-i Mustafa Paşa Köprüsü’nün yapım tarihi olan 1529 ile çok yakın bir tarihte yaptırılmış olmasına bağlamaktadır (Çeçen, 1988, s.450). Ne Taşlımüsellim Suyolları ile ne de Svilengrad’daki külliyesi ile ilgili böyle bir bilgi 1540 ve 1551 tarihli vakıf belgelerinde yoktur. Ayrıca Haseki Hürrem Sultan’ın Svilengrad’taki külliyesi 1530 tarihinde yaptırılmamıştır. Haseki Hürrem Sultan’ın Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Edirne’de geçirdiği 1556-57 yıllarında külliyesi için hazırlıklar yapılmış, bu bölgeye su kanalları, çeşmeler yaptırılmış, fakat külliye Haseki Hürrem Sultan’ın ölümü nedeniyle eşi tarafından 1559-60 yılında yaptırılabilmiştir (Necipoğlu, 2005, s. 279).

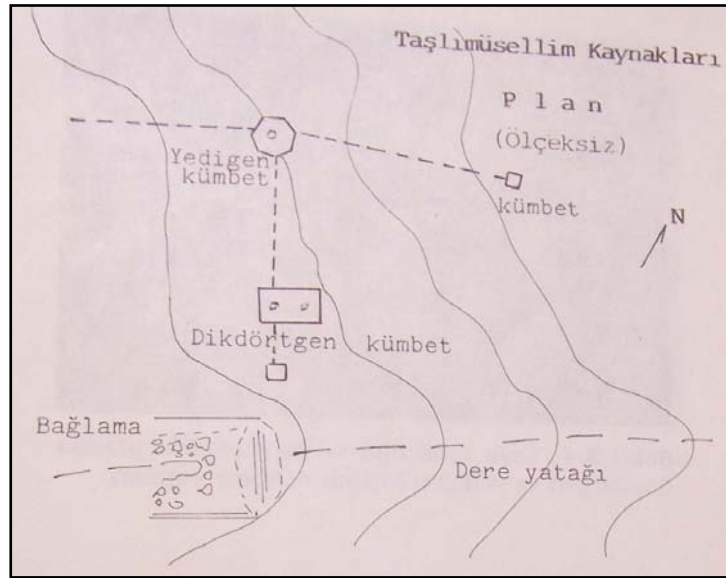
Öziş ve Arısoy’un ‘Mimar Sinan’ın Suyolları’ adlı kitabında, Haseki Hürrem Sultan adına Edirne’de yapı bulunmamasından ve en yakın yapısının Bulgaristan’ın Svilengrad yakınında Meriç Suyu üzerindeki Cısr-i Mustafa Paşa Köprüsü yanında bulunan Haseki Külliyesi olmasından dolayı aradaki mesafenin uzaklığını da dikkate alarak Haseki Hürrem Sultan’ın baniliğine şüphe duymaktadırlar. Fakat, Edirne’nin kuzeybatısından su getiren Sarayakpınar Suları’nın bir bölümünün Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası’na iletilmesinden dolayı Edirne’ye gelişi eksilen suyun fazlaştırılmasının Taşlımüsellim Suyolu’nun yapımı ile sağlandığını, buna göre de Taşlımüsellim Suyolu’nun 1530 yıllarında inşa edilmiş olma ihtimalinin bulunduğunu vurgulamaktadırlar (Öziş ve Arısoy, 1987, s. 2-4, 2-13). Mimar Sinan’ın Edirne’deki suyolları için yaptığı ikinci işin Tunca Nehri’nin güney kolu üzerinde 1553-54 yıllarında inşa ettiği Saray Köprüsü olduğunu, üçüncü işin ise 1567’de daha batıda Yalnızgöz Köprüsü inşası ile başlayan Selimiye Külliyesi inşası olduğunu da belirtmektedirler (Öziş ve Arısoy, 1987, s. 2-13). Tüm bu yorumlamalardan sonra da inşa tarihi için dört farklı ihtimal oluşturmuşlardır. İlk ihtimal su yollarının, ilaveler hariç, tamamının 1530’larda inşa edildiğidir. İkinci ihtimal ise Sinanköy Kolu’nun 1530’larda, Taşlımüsellim Kolu’nun 1554 veya 1570’lerde yapıldığıdır. Üçüncü ihtimal tamamının Selimiye Külliyesi inşa edildiği dönemde yapıldığı fakat Süleymaniye Külliyesi’nin suyolunda olduğu gibi tezkirelere yansımadığıdır. Son ihtimal ise, esas suyolunun Selimiye’den önce

yapılmış olması ve bazı eklemelerin Selimiye inşası ile yapılmış olmasıdır (Öziş ve Arısoy, 1987, s. 2-13, 2-14).

Edirne suyolları hakkında çalışması bulunan Köylüoğlu ise bu suyollarının 1530 yılında inşa edildiğini, Selimiye Cami inşası sırasında (1570) bazı katmanlar eklendiğini ve bunun Süleymaniye Cami örneğinde olduğu gibi tezkirelere geçirilmediğini varsaymaktadır (2001, s. 10).

Mimari

Kümbetler¹⁵⁴: Taşlımüsellim kolu başındaki su toplama ve dağıtma sistemi, yedigen planlı bir kümbet, dikdörtgen planlı büyük kümbet ve yakınındaki küçük kümbetten oluşmaktadır (Şekil 4.177). Bu kümbetler incelendiğinde farklı dönemlerde yapıldığı anlaşılmaktadır. En erken tarihli yedigen kümbet, bir yamaç altındaki yeraltı sularını derleyen yatay galerilerin toplama havuzu işlevini görmektedir (Şekil 4.178). Dere yatağında taşlarla inşa edilmiş olan dikdörtgen büyük kümbet ise daha sonradan yapılmış olup, alçak bir bağlama şeklindeki kabartma yapısı ile derlenen debiyi arttırabilme ve kaçakları önlemek için su seviyesini yükseltme amaçlıdır (Şekil 4.179). Küçük kümbetin ise büyük kümbet ile olan bağlantısından dolayı aynı dönemde yapıldığı düşünülmektedir (Öziş ve Arısoy, 1987, s.2-1).

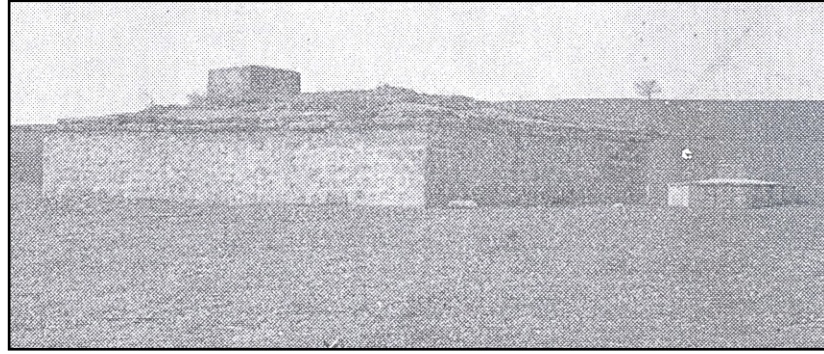

Şekil 4.177 : Kümbetlerin yerleşim krokisi (Öziş, Arısoy, 1987, s.2-5).

¹⁵⁴ Bir veya birkaç pınar ve bentten gelen suları toplayarak tasfiye eden ve tek kol halinde suyu götüren havuzlardır (Onur, 1978, s. 19).

Şekil 4.178 : İçinde pınarların toplandığı yedigen kümbet (Onur, 1978, s.40).

Şekil 4.179 : Taşlımüsellim’de pınarların toplandığı kümbetler (Onur, 1978, s.23).

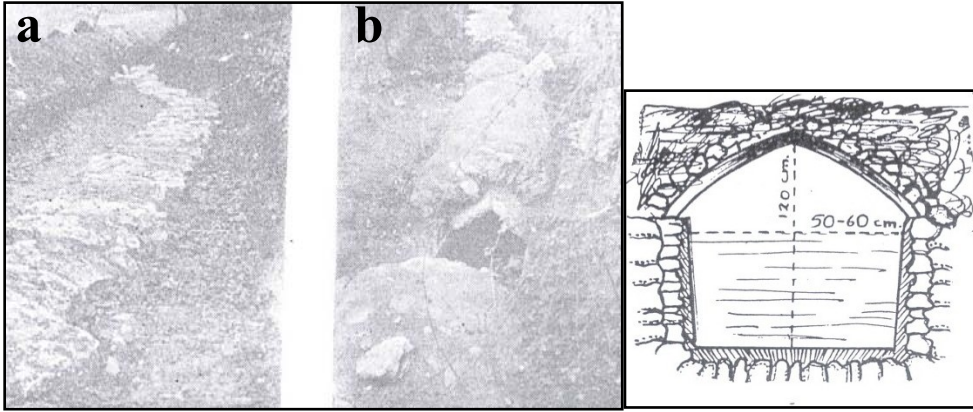
Kanallar: Bütün kanallar kâgir olup, içi mermer horasan sıva kaplıdır. Kanal genişliği ve derinliği kümbetlerden başlayarak gittikçe artar (Onur, 1978, s.26). Kemerlerin üzerinde dıştan üçgen kesitli, tonoz tavanlı, harçlı tuğlalarla örülmüş olan su kanalları (**Şekil 4.180-181**), kemerler haricinde dikdörtgen kesitli, üstü yassı taşlarla örülmüş galeri (dehliz) şeklindedir (**Şekil 4.182**). Boyut olarak da 30-50 cm genişlik, 60 – 120 cm yükseklik aralığındadır (Öziş ve Arısoy, 1987, s. 2-3; Onur, 1978, s.26).

Şekil 4.180 : Kümbetlerden suyu alan kanallar (Onur, 1978, s.23).

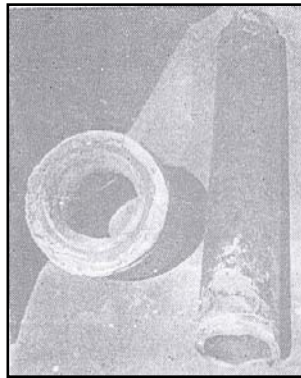

Şekil 4.181 : Kemer üzerinde dıştan üçgen kesitli su kanalları ve havalandırma bacaları (Onur, 1978, s.27).

Şekil 4.182 : Üzerleri **a.** kalın taş kapak ve **b.** kalın kiremit kapak örtülü su kanalları ve kesiti (Onur, 1978, s.33).

Künkler: Kanallar suyu Buçuktepe'ye oradan da maksem yerlerine aktarırken, toprak künkler de suyun kent içine akıtılmasını sağlamaktadır (**Şekil 4.183**). Künklerin iç çapı 30-20cm arası değişmektedir. Maksemden su terazisine su akıtan künkler 30 cm iken, su terazisinden ev, çeşme, havuz, sebil, hamamlara su akıtan künklerin ölçüsü daralmaktadır. Toprak künkler 1890 yılında demir boruya çevrilmiştir (Onur, 1978, s. 26, 28, 49).

Şekil 4.183 : Solda keten kenevir ve horosan ile korunan künk ile sağda kiremit su künkü (Onur, 1978, s.32).

Tüneller: Her biri 1.5 km uzunluğundaki tünel geçitleri ise Taşlımüsellim kolu üzerinde ve diğer kol ile birleştikten sonraki Hasanağa Köyü yakınında bulunmakta olup, bunlardan başka üç kısa tünel daha vardır ve böylece toplam tünel geçit uzunluğu 3.8 km civarını bulmaktadır (Öziş ve Arısoy, 1987, s. 2-3).

Su Kemerleri: Arazinin az eğimli olmasından dolayı¹⁵⁵, su yolu üzerinde var olan su kemerleri çoğunlukla tek açıklıklı, tek katlı, köprü görünümünde ve mütevazı boyuttadır. Kesme taş ve yığma taştan yapılan kemerler sayıca fazladır. Taşlımüsellim kolunda 4, Sinanköy Kolu'nda 1, birleşiminden sonra da 7 tane olmak üzere toplam 12 tane olan ve uzunlukları 20 m ile 105 m arasında değişen (toplam 520 m civarı) kemerlerden en önemlisi Yedigöz Kemeridir (Şekil 4.184) (Öziş ve Arısoy, 1987, s.2-3; Onur, 1978, s.29).

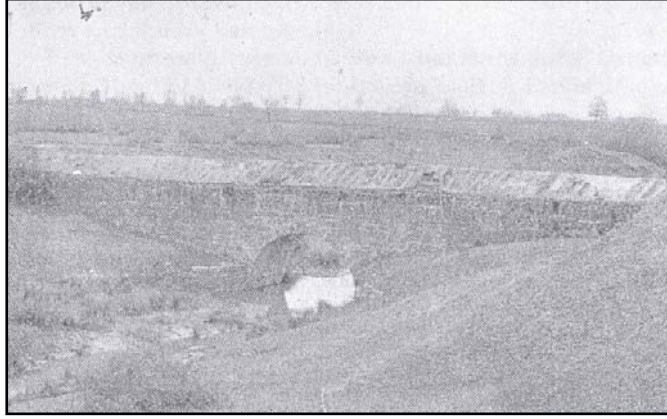
Şekil 4.184 : Yedigöz Kemer (Öziş, Arısoy, 1987, s.2).

Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırıldığı düşünülen su kemerlerinin bulunduğu yer ve adları şöyledir. Taşlımüsellim kaynağından çıkan suyun bulunduğu Kavaklı Köyü'nün alt tarafında yer alan Hançerli Kemer, Ortakçı Köyü'nün alt tarafında bulunan Ortakçı Kemer, yine Ortakçı Köyü yakınlarında bulunan Arap Kemer, Karayusuf Köyü yakınlarında bulunan Karayusuf Kemer, Hıdırağa Korusu başında bulunan Çifte Kemer, Döllük Köyü yakınlarında bulunan Kurt Kemer, Değirmen sırtlarında bulunan Bahçe Kemer, Hıdırağa Köyü yakınlarında bulunan Hıdırağa Kemer, Hasanağa Köyü yakınlarında bulunan Oğlanlı Kemer, yine Hasanağa yakınlarında bulunan Hasanağa Kemer, Ağa Hamamı Suyu yakınlarında bulunan Üçgöz Kemer ve Hıdırağa Köyü yakınlarında bulunan Yedigöz Kemer (Köylüoğlu,

---

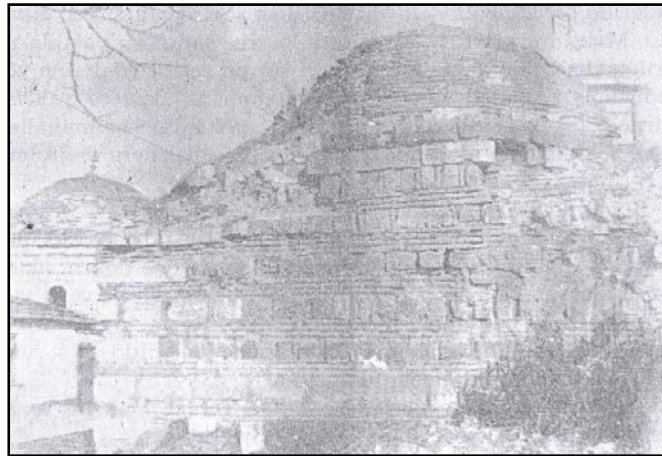
¹⁵⁵ Peremeci'ye göre yollar çok dalgalı, inişli çıkışlıdır. Hatta bu yüzden Taşlımüsellim ve Pravadi Köyleri Edirne'ye yakın olmasına rağmen suyu Edirne'ye getirebilmek için çok dolaştırılmış, alçaktan yükseğe, yüksekten alçağa indirip çıkartarak su yolu uzatılmıştır (Onur, 1978, s. 37)

2001, s. 16-20). Bunlardan Yedigöz Kemerı hariç diğerkleri aynı mimariye sahiptir. Hepsi de Kesme taştan inşa edilmiştir. Tek kemer gözlü olup, bu kemerler sivri kemerdir (Şekil 4.185). Üzerine semender çatı (kanallar anlatılırken bahsedildiğı şekliyle dıştan üçgen kesitli, tonoz tavanlı, harçlı tuğlalarla örölmüş, dğerk bir deyişle kesme taşlardan iki tarafa meyilli örtü sisteminde) yapılmıştır. Yedigöz Kemerı'nin ise iki ucunda havalandırma bacaları bulunmaktadır (Şekil 4.186).

Şekil 4.185 : Kanalların ilk çıkış yerinde bulunan tekgözlü kemer (Onur, 1978, s.40).

Maksemler: Su kemerlerinin yanında, Cihannüma Kasrı arkasında bulunan Sarayıçi Su Maksemi'nin, Tepe Mezarlığı'nın arkasında bulunan ve Edirne saraylarına, Tekke Kapı'ya, Sanayi Kışlası'na su dağıtan Tepe Mezarlığı Su Maksemi'nin, Taşlık Yahya Bey Camii arkasında, Soğuk Çeşme Sokak'ta bulunan Yahya Bey Su Maksemi'nin (Taşlık Su Maksemi) (Şekil 4.186) de Haseki Hürrem Sultan tarafından 1530 yılında Mimar Sinan'a yaptırılan maksemlerden olduğı düşünölmektedir (Köylüoğlu, 2001, s. 24-25). Bunlardan Tepe Mezarlığı Su Maksemi bugün mevcut değildir.

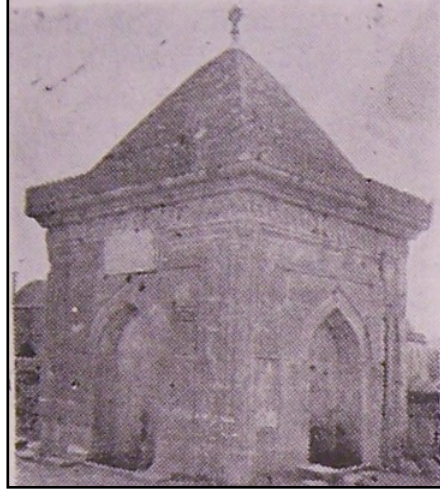

Şekil 4.186 : Taşlık Maksemi (Onur, 1978, s. 44).

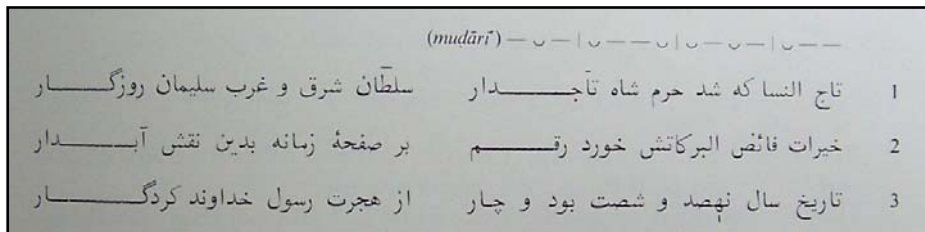

Edirne’de bulunan Kesveç Balaban adlı çeşmenin kitabesinde yapılış tarihi olarak 1554 verilmesi nedeniyle yapının Mimar Sinan tarafından yapılan Haseki Suyu’nun tarihi ile çakıştığı yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır (Tunca, 2002, s.64,183).

Şekil 4.188 : Sinan dönemi piramit kubbeli çeşme (Onur, 1978, s.72)

Haseki Hürrem Sultan tarafından çeşmeler yaptırıldığına bir kanıtı da Edirne’nin Osmanlı dönemi kitabelerini inceleyen Dijkema’nın katalogunda bulunmaktadır. Bu katalogta yer alan çeşmenin kendisi bugün mevcut olmamakla birlikte kitabesi Edirne Müzesi’nde bulunmaktadır. Katalogun 34. sırasında verilen kitabe Haseki Hürrem Sultan’ın adını taşımaktadır. Rumilerle süslenmiş olan kitabe *ta’lik* olarak yazılmış ve Farsçadır (Müze Envanter No: 1554) . H.964/1556 tarihli 116x65cm boyutlarındaki bu kitabe Sarayakpınar Köyü yakınlarındaki Budak-Doğanca’da bulunan bir çeşmeye aittir. Kitabede günümüz Türkçesi ile ‘Kadınların tacı, taç giyen, Doğu ve Batı’nın Sultanı, zamanının Süleyman’ının harem-i şah’ı oldu/ Çok fazla olan hayırları ve bereketleri, bu zamanenin tarih kitabında, çok belirgin şekilde yazıldı ve yer aldı/ Tarih ise sene 964 Peygamber’in hicretinden sonra idi’ yazmaktadır (Şekil 4.189).

Şekil 4.189 : Hürrem Sultan’a ait çeşme kitabesi (Dijkema, 1977, s.55).

Kitabede geçen '*harem-i şah*' (Hürrem Şah?) kelimesi Haseki Hürrem Sultan'ı karşılıyor olabilir ki Kanuni'nin Edirne suyollarını, bir çok çeşmeyi ve dolayısıyla bu yapıyı onun için yaptırdığı bilinmektedir (Dijkema, 1977, s. 55-56).

Kaptaj (Suyun Derlenmesi): Suyu temiz olarak korumak, oksijensiz bırakmamak için 'kaptaj' yöntemi uygulanmıştır. Suyu kanallar boyu filtreden geçirmiş, dinlendirme, durultma, çökeltme, havalandırma ve aktarma işlemleri için kanallar boyunca savaklar¹⁵⁶, bacalar, filtre kullanmıştır. Suyun kirlenmemesi için kaptaj sahasına iskan izni verilmemiştir (Onur, 1978, s.22).

Teknik Özellikler: Suyolunun teknik özellikleri Mimar Sinan'ın su yolları hakkında çalışmaları bulunan Çeçen tarafından şöyle açıklanmıştır:

Tesisin isale hattının toplam uzunluğu 35 km dir. Sular iki koldan toplanmaktadır. Taşlımüsellim Köyü civarından 150 m kotundaki menbadan toplayan kol, yaklaşık 15 km sonra bu kolun batı tarafındaki 115 m kotundaki Sinanlı (Pravadi) menbalarının suyunu getiren kol ile birleşir. Bu ikinci kolun uzunluğu 5.5 km dir. İsalenin eğimi % 0.5-1.6 arasında değişerek ana depoya ulaşır. Bu tesiste toplam uzunluğu 3.8 km olan beş tünel vardır. Tesisteki su kemerlerinin en uzun Yedigözü Kemer olup, boyu 105 m dir. Tesise gelen suların toplam debisi 35 lt/sn veya 3024 m³/gün dür. Bunun 10 lt/sn si Taşlımüsellim'den daha azı Pravadi kolundan, gerisi ise çeşitli menbalardan gelmektedir. Tesisin yapıldığı tarihteki debisinin daha fazla olduğu muhakkaktır. Zira zamanla suyolları bozulmuştur. (Çeçen, 1988, s. 450)

Onur, 'Haseki Suyu' ile ilgili yaptığı çalışmasında bu suyolunun bir başka özelliğine dikkat çekmektedir. 16.yy'da büyümeye başlayan Edirne'nin su için yapılan çalışmaların planı çıkarıldığında kentin imar planıyla paralel uygulandığı görülmektedir. Diğer bir deyimle, bu kentin yerleşim ve imar planı dahilinde oluşturulan ana cadde, yol ve sokaklar, Sinan'ın getirdiği su yollarına göre ortaya çıkmıştır. Cadde, sokak ve yolların yer altındaki izdüşümünde su tesisleri yer almaktadır. Ana ulaşım aksı bu şekilde ortaya çıktıktan sonra diğer ara sokaklar buna göre şekillenmektedir. Bu planlama şekli günümüzde eski görüntüsünü kaybetmiştir (1978, s.63).

Onarım ve eklemeler: Edirne'ye getirilen Taşlımüsellim Suyolları çeşitli dönemlerde eklemeler ve onarımlar geçirmiştir. İlk eklemeler yine Kanuni

---

¹⁵⁶ Osmanlı su dağıtım şebekelerinin merkezinde yer alan taş tekne. Kentin aynı yörelerine gönderilecek su önce bu savaklara gelip oradan lüleler ile borulara verilmiştir (Köylüoğlu, s.24)

Dönemi'nde aynı tarihlerde Edirne Sarayı'nın ilavelerle genişletilmesi sırasında olmuştur. Sarayın yakınlarında Kanuni'nin adı ile anılan Saray Köprüsü yapılmıştır. Bu ilaveler sırasında, Haseki Hürrem Sultan adına Edirne'ye getirilen suyun bir bölümü saraya ayrılmış ve borular ile köprü üzerinden geçirilmiş ve saraya ulaştırılmıştır. Eski Saray yakınlarında, Tepe Mezarlığı civarında bir de su haznesi yaptırılmıştır. Saraya getirilen suyun yüksek katlara ve uzaktaki kasırlara çıkarılması için bugün Terazi Kasrı ve Adalet Kasrı olarak bilinen su terazileri yapılmıştır (Köylüoğlu, 2001, s.9).

1695 yılında II. Mustafa Dönemi'nde Hıdırlık civarındaki Bönce Suyu kaynakları Yıldırım ve Yeni İmaret'ten geçirilerek Edirne Sarayı'na ve Namazgah Ovasına ulaştırılmıştır. Suyolları Sarayakpınar'dan kanallar ile saraya ve kışlalara getirilmiş ise de zamanla kışlaların artması ile suyolları yetmez olmuştur (Meriç, 1965, s. 129). 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası tahrip olan suyolları yüzünden Edirne Sarayı ve kışlaları tek kaynak olarak Sarayakpınar'ı kullanmıştır. Bu su da yetmeyince Bönce Suyu kışlalara çevrilmiş, II. Ordu Kurmay Başkanı Miralay Hacı Mehmed Hayri Paşa tarafından 1894 yılında suyolları ve depolar onarılmıştır (Onur, 1978, s.49; Meriç, 1965, s.129).

1901-1902 tarihli Edirne Salnamesi'nde yer alan onarım bilgilerinde, Edirne'deki ana suyollarının kent merkezine 6 saat mesafede bulunan Taşlımüsellim karyesinden Kanuni Sultan Süleyman tarafından Sarıca Mahallesi'ne kadar kargir kemerli suyolları inşası ile kente getirildiği, vezirler tarafından su kaynakları katılarak yaklaşık 2000 çuvaldız¹⁵⁷ ulaşıldığı 1888-89 senesinde ise kente 5 saat mesafede bulunan başka bir menbaadan 8000 çuvaldız su eklendiği, eklenen bu suyun kaynağına dair sütun dikildiği ve üzerine eski valilerden Hacı İzzet Bey'in tarih attığı bildirilmiştir (Gökbilgin, 1964, s.11).

Bundan sonraki dönemlerde Taşlımüsellim Suyolları'nın azaldığı görülerek onarımlarda bulunulmuştur. Hahambaşı Efendi'nin oğlu Mühendis Sevr Efendi 1909 yılında Pravadi kaynağında araştırma yapmış ve suyun %45 oranında azalarak kente ulaştığını tespit etmiştir. Suyollarına altı kaynak daha eklenirse kente ulaşan suyun oranında artış olacağını bildirmiştir. Balkan Savaşı nedeniyle bu proje uygulanamamıştır. Aynı şekilde 1910-11 yıllarında bir Fransız firma tarafından Arda

---

¹⁵⁷ 1 Çuvaldız = 1.125 lt/dak

Nehri'nin sularının arındırılması ve demir borular ile kente su verilmesi düşünülmüş, bunun için haritalar çizilmiştir. Bu proje de bahsi geçen savaş nedeniyle uygulanamamıştır. 1912-13 yıllarında Bulgarlar tarafından Edirne kuşatılmış ve Edirne'yi susuz bırakmak için Çiftekemerlere dinamit atılmak istenmiştir. 1914-15 yıllarında ise Demirtaş Suyu'nun Tunca köprüleri üzerinden motorla getirilmiş, Üç Şerefeli Cami ve Yediyol ağzına kadar demir borular döşenmiş ve Avrupa'dan madeni küçük çeşmeler getirilerek kentin çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir. Bu çeşmelerden biri Karaağaç Gar Binası önünde durmaktadır. Sınır düzenlemeleri sırasında Demirtaş kaynağı Bulgaristan tarafına verilmesi ile bu su borularına ve çeşmelere giden su Bulgarlar tarafından kesilmiştir (Köylüoğlu, 2001, s. 9-10).

Bugün ise bu su yolu ihmal edilmiş olup harap durumdadır. Bu suyollarından çok az bir miktarı kullanılmaktadır. Edirne Belediyesi yeni kuyular açarak Edirne'nin suyunu çoğaltmıştır.

Değerlendirme

Taşlımüsellim Suyolunun hem yapım tarihi hem de banisi hakkında kesinleşemeyen birçok yorum bulunmaktadır. Bu yorumların hepsi 1530 yılında Haseki Hürrem Sultan adına (ya kendisi ya da eşi tarafından) yaptırıldığı sonucuna çıkmaktadır. Fakat bu tarihin doğruluğu pek mümkün görünmemektedir. Necipoğlu'nun, 1556-57 yıllarını Sultan Süleyman'ın hastalığı nedeniyle Edirne'de geçiren Kanuni ile eşi Haseki Hürrem Sultan'ın¹⁵⁸ Svilengrad'da Haseki Külliyesi'ni yapmayı planladığı, hazırlık olarak bu senelerde Edirne'den Cısr-i Mustafa Paşa'ya su kanalları ve çeşmeler yaptırdığı doğrultusunda verdiği bilgileri (2005, s. 279) Edirne Müzesi'nde bulunan 1556 tarihli bir çeşme kitabesinde Haseki Hürrem Sultan'ın adının geçmesi (Dijkema, 1977, s.55-56) de doğrulamaktadır. Ayrıca 1530 yılı Haseki Hürrem Sultan'ın banilik gücünü göstermesi için çok erken bir yıldır ve Mimar Sinan o dönemlerde henüz mimarbaşı değildir. Bu durumda Öziş ve Arısoy'un Taşlımüsellim Suyolları'nın yapım tarihine dair verdiği ihtimallerden ikincisinin doğru olma olasılığı kısmen kuvvetlenmektedir (1987, s. 2-13, 2-14). Sinanköy Kolu, 1530'larda

---

¹⁵⁸ 1555 Temmuz ve 1558 Nisan'ını birlikte geçiren Haseki Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman, Nahçıvan seferinden sonraya rastlayan bu dönemlerde hastalıklar nedeniyle Edirne'ye sık sık kışı geçirip dinlenmeye gitmişlerdir. Sultan Süleyman'ın gut hastalığından çektiği dönemlerde Haseki Hürrem Sultan da sıtma ve barsak hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalıklar nedeniyle doktorunun da tavsiyesiyle gittikleri Edirne Kavak Sarayı'nda kışı geçirmişler, fakat ilkbaharda hastalığı artan Haseki Hürrem Sultan kapalı bir arabayla İstanbul'a getirilmiştir (Sakaoğlu, 2009, s. 176, 179; Necipoğlu, 2005, s.269).

Cisr-i Mustafa Paşa Köprüsü'nün yapımı esnasında Sarayakpınar suyunun buraya verilmesinden dolayı Edirne suyunun azalması nedeniyle yaptırılmış olsa gerektir. Taşlımüsellim Kolu ise Saray Köprüsü, Adalet ve Terazî kasırlarının yapıldığı dönemlere yakın bir dönemde, yani 1556-57 yıllarında Haseki Külliyesi'ne su sağlamak için yaptırıldığı ve Haseki Hürrem Sultan'ın vefatı nedeniyle külliyenin 1559-60 yılında Kanuni tarafından yaptırılarak bu projenin tamamlandığı varsayılmalıdır.

Tarihi ve banisi hakkında yapılan farklı yorumlara rağmen mimarının Sinan olduğuna dair yorumlar kesindir. Mimar Sinan'ı su mühendisliği açısından inceleyen Öziş ve Arısoy, onun sade fakat akılcı geçişleri olan ve en uzun kolu 35km'ye varan Edirne suyolunun kalfalık özelliğini; sorunlu araziye geçişi ve daha eski kalıntıları kullanmaktaki başarısından dolayı en uzun kolu 26 km'ye varan Süleymaniye suyolunun ustalık özelliğini; önemli boyutlara ve ender güzellikteki su kemerlerine sahip, en uzun kolu 35 km'ye varan Kırkçeşme suyolunun ise asıl gücünü gösterdiğini belirtmişlerdir (Öziş ve Arısoy, 1987, s.1-4, 5-1).

4.2.4 Haseki Hürrem Sultan Külliyesi (Svilengrad-Bulgaristan)

Bölgenin mimari gelişimi: Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nin olduğu bölge Mustafa Paşa vakıf eserleri haricinde yeşilliklerden oluşan çok da yoğun olmayan bir yerleşim yeridir. Bu bölgenin külliye kurulmadan önceki durumu seyyahların notlarında da boş ya da yerleşimi oldukça az olarak verilmiştir. Kanuni Dönemi'nin başlarında Osmanlı topraklarına seyahate çıkmış olan Dernschwam Mustafa Paşa Köprüsü'nün olduğu bölge için bağlarla çevrili olduğunu, ahşap baraka şeklindeki dükkanlar, hamam ve kervansaraydan oluşan Mustafa Paşa Vakfı yapılarının sıralandığı caddeyle bağlantısı olduğunu belirtmektedir. Yerleşim yerini betimlerken ise kervansarayları tanımlamakta ve tek katlı sade Türk evleri ve dükkanlardan oluşan güzel bir kasabanın ortasından Meriç Nehri'nin aktığını bildirmektedir (1987, s. 43-44).

Kanuni dönemi başlarında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a gelen Josep von Lamberg ve Niclas Jurischitz'in elçilik günlüğünden edinilen bilgiye göre, onlar da tıpkı Dernschwam gibi bu bölgeden geçmişler ve burada bulunan bir kervansarayda (muhtemelen Mustafa Paşa Kervansarayı) konaklamışlardır. Köprüyü geçtiklerinde sık meşe ormanına rastlamışlardır.

8 Ekim, Cumartesi, Uzunova'dan ayrılarak bir tepeyi aştık, önce Harmanlı denilen bir köye ve sonra da sık bir meşe ormanından yol alarak çok güzel, taş bir köprüye geldik. Bu Mustafa Bey adında kudretli bir paşa tarafından yaptırılmıştı. Burada konakladık .....
9 Ekim, Pazar, daha önce de belirttiğim Meriç üzerindeki uzun, taş köprüden geçerek, güzel, geniş bir düzlüğe geldik ve 4 mil yol alarak çevresi surlarla çevrili, büyük bir kent olan Edirne'ye girdik. Burada da yine uzun bir köprüden geçerek bir kervansarayaya vardık ve orada konakladık.....29 Aralık, Perşembe, öğle üzeri Edirne'den çıkarak uzun taş köprüye geldik ve o civarda konakladık.....30 Aralık, Cuma, taş köprüden sonra yine meşe ormanından geçtik ve ormandan çıkınca Virni adındaki Bulgar köyüne girerek geceyi orada geçirdik. (Curipeschitz, 1989, s. 41, 42, 49)

Buradaki boş arazilerin imara açılmasında Osmanlı iskan politikası uygulanmıştır. Osmanlı fetihleri ile Balkan kentlerine Türk-İslam kültürü getirilmiş ve bu bölgelerin Müslümanlaştırılması için Osmanlı iskan politikasına göre Osmanlı idaresini, ordusunu, din adamlarını, Anadolu'daki Müslüman nüfusu, yaşam tarzını, sosyal kurumlarını ve mimarisini getirmişlerdir. Böylece yeni İslami merkezler oluşmuştur (Çolak, 1996, s.73). Rumeli'de aralarında Haseki Hürrem Sultan'ın külliye birimlerinin de bulunduğu hanlar, hamamlar, köprüler, camiler, imaretler, medreseler, mektepler, mescidler, tekkeler ve zaviyeler yapılarak mimari alanda da İslamlaşma sağlanmıştır. İmaretler ve hanlar halk aş evi ve konaklama yeri olarak yolculara, fakirlere, seyyahlara ve Müslüman-Hristiyan hacı adaylarına yiyecek ve yatacak yer sağlamıştır (Çolak, 1996, s.74; Eyice, 1988, s.100). Tahrir defterlerine göre boş arazilerde, yol güzergahlarında derbentlerin ve köprülerin yapımını ve onarımını, menzil noktalarında yolcuların dinlenmesini ve emniyetini sağlamak için köyler kurulmuştur. Bu köyler mülk, vakıf ve ikta şeklinde kişilere taksim edilmiştir (Çolak, 1996, s. 74; Aktepe, 1953, s. 308).

Çolak'ın Balkanlarda İslamlaşmayı konu alan eserine göre, Osmanlılar Rumeli'de kurdukları kentler Türk kent topluluğu olarak gelişmiştir ki bu da üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk önce hükümet idari açıdan Türk personelini ve ailelerini bu kentlere yerleştirmiştir. Daha sonra da sultanlar, hanım sultanlar, devlet adamları ve zenginler hayır kurumları ve vakıflar kurmuşlardır. Son olarak da Türk ahi-esnafları müesseseler kurarak, kenti ticari ve sanayi olarak Anadolu örneğine göre teşkilatlandırmışlardır (Çolak, 1996, s.76; Akdağ, 1995, s. 396-7). Bunun bir örneği olan Haseki Hürrem Sultan'ın Svilengrad'taki külliyesi seyyahların da belirttiği gibi öncesinde yerleşimin az olduğu araziye konumlanmış ve kurumun işlemesi için de çevre yerleşimlerden aileler getirilip alanı iskana açmıştır.

Konumu: Bugün için Edirne'nin 30km batısında, Bulgaristan - Svilengrad'da, yine o yüzyıl başında vezir olan Mustafa Paşa'nın köprüsünün (1528-29) yanında kurulmuş olan Haseki Hürrem Sultan'a ait bu külliye kendi dönemi içinde değerlendirilecek olursa Edirne kentinde, adını aldığı köprüden yaklaşık otuz yıl sonra yaptırılmıştır. Köprü bugün hala mevcut olmasına rağmen, külliye iz kalmamıştır.

Külliye ait yapılara ait bilgiler kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Tezkirelere göre cami, imaret ve sıbyan mektebinden oluşan Haseki Hürrem Sultan'a ait külliye, daha önce Mustafa Paşa tarafından köprüsünün yakınlarına yaptırılan hamam, kervansaray, dükkanlar gibi yapı toplulukları ile bir bütün oluşturmaktadır. Önceden var olan bu yapılara Kanuni tarafından yolcular ve hacılar için çeşitli hizmet yapıları (imaret, kervansaray vb) eklenip genişletilmiştir. Çevreye yerleştirilen yeni Müslüman sakinlerin çocukları için de bu külliye sıbyan mektebi yaptırılmıştır (Necipoğlu, 2005, s.278, 280).

Külliye, Avrupa-Asya bağlantı yolu ve hac güzergahı üzerinde olmasından ve yanında bulunan köprüden dolayı, buradan geçen ya da konaklayan yolcular, seyyahlar ve hacılar tarafından yazılan eserlerde kaleme alınmıştır. Necipoğlu'nun çalışmasında ulaşılan bu seyyahlardan Jacob von Betzek (1564-65) bölgede çarşı (market), hamam, yeni yapılmış cami, iki kervansaray ve imaretin varlığından bahsetmiştir. Jacopo Soranzo (1575) da külliye camii, imaret ve kervansaraydan oluştuğunu belirtmektedir. Kervansarayın kötü kokusu ve sıcaklığından dolayı konaklamak için imaretin daha uygun olduğu da bu kaynaktan öğrenilmektedir (Necipoğlu, 2005, s. 280, 537). Ayrıca Du Fresne- Canaye (1573) de cami, imaret ve taş duvarlı, kurşun kaplı, geniş bir kervansaraydan bahsetmiştir. Verdiği bilgiler arasında imarete müslim ve gayrimüslimlerin üç gün kalabildikleri, kaldıkları süre boyunca ücretsiz olarak bulgur, et ve dört somun verildiği de vardır.

Güzel taşlarla yapılmış, yirmi kemer uzunluğundaki Mustafa Paşa köprüsüne vardık ..... Köprünün yanında rahat ve büyük, tamamı uzun taşlarla yapılmış, üstü kurşun kaplı bir kervansaray bulunuyor, kervansaray o kadar büyük ki buraya yaklaşık yedi yüz at rahatça sığabilir; üstelik insanlar için düzenlenmiş ve kervansarayı çepeçevre dolanan dehlizler de cabası; kervansarayın dışında da yazın kullanılan yatak odaları var. Sultan Süleyman'ın karısı ve günümüzdeki padişah Selim'in annesi Rossa, masraflarını üstlenerek bu hanı ve yanındaki camiyi yaptırmış. Bu kervansaraya gelen yolculara, ister Müslüman, ister Hristiyan olsunlar, sayılarının çokluğuna bakılmadan üç gün boyunca bulgur pilavı, birkaç parça haşlanmış et ve dört ekmek veriliyor. (Fresne-Canaye, 2009, s. 46)

Külliye ve çevresi hakkında Evliya Çelebi ise geniş bilgiler vermektedir. Mustafa Paşa Köprüsü'nün bulunduğu kasabanın Çirmen Sancağı'na bağlı olduğunu, Meriç Nehri boyunca uzandığını, bağlar, bahçeler ve 700'e yakın konut ile gelişmiş bir yer olduğunu belirtmektedir. Verdiği sayısal bilgiler ile de önemli bir kaynak niteliğinde olan Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, bu bölgede yedi adet ibadet mekanının olduğunu ve bunlardan sadece Mustafa Paşa Köprüsü'nün başındakinin selatin camisi niteliğinde olduğunu ve bu caminin imaret, sıbyan mektebi, kervansaray, hamam, çarşı (market) gibi yapılarla bir külliye oluşturduğunu ve tüm yapıların kurşun kaplı olduğunu belirtmektedir (Necipoğlu, 2005, s. 280).

Tarihi ve mimarı: *Tezkiratü'l Ebniye*'de sıbyan mektebin olmasa da caminin ve imaretin adı geçen külliye'nin yapım tarihi, Haseki Hürrem Sultan'ın ölümünden sonraya, 1559-60 yıllarına rastlamaktadır. Yapımına aslında ölümünden önce Kanuni ile 1557-58 kışını Edirne'de geçirdikleri sırada karar verildiği varsayılabilir. Bu ihtimal üzerine dikkat çeken Necipoğlu konuyu şöyle açıklamaktadır. Balyos Antonio Barbarigo 1558'de kaleme aldığı raporunda, hasta olan Sultan Süleyman'ın ölme ihtimalinden korkan Haseki Hürrem Sultan'ın, eşini gözünün önünden ayırmadığını kaydetmektedir. Hasta olan Sultan Süleyman'a doktoru kışı Edirne'de geçirmesini önermiştir. Bunun üzerine Edirne'ye giden ikilinin orada geçirdiği zaman boyunca, Haseki Hürrem Sultan'ın yapıları için hazırlıklar yaptığı ve 1556-57 yılında buraya su kanalı¹⁵⁹ ve çeşmeler yaptırdığı bilinmektedir (Necipoğlu, 2005, s.279, 537).

Banisi hakkında bazı yorumlar da yolu buraya düşen seyyahlardan gelmiştir. Jacob von Betzek ve Du Fresne-Canaye bu külliye'yi Haseki Hürrem Sultan'a atfetmektedirler. Jacopo Soranzo ise diğerlerinden farklı olarak, külliye'yi II. Selim'in annesi Haseki Hürrem Sultan'a değil de eşi Nurbanu Sultan'a mal etmektedir (Necipoğlu, 2005, s.280; Soranzo, 1856, s.52). Külliye'nin Mustafa Paşa Köprüsü kenarında bulunmasından dolayı çoğu seyyah, bu yapıyı Mustafa Paşa'ya atfetmişlerdir (Necipoğlu, 2005, s.537¹⁶⁰). Evliya Çelebi ise külliye'yi ve çevresini anlatmasına ve bize kitabesinden bir beyit nakletmesine rağmen banisinden hiç bahsetmemektedir. Yalnızca, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Mimar Sinan

---

¹⁵⁹ Bu suyollarından "Edirne Haseki Suyu" başlıklı bir önceki maddede ayrıca bahsedilmiştir.

¹⁶⁰ Necipoğlu'nun dipnotta verdiği isimler: Pigafetta, 1890, s.211; Lescalopier, 1921, s.33; Gerlach, 1674, s.514

tarafından yapıldığını belirtmektedir. Seyahatname’de ve *Tezkiretü’l Ebniye*’de de belirtildiği gibi Haseki Hürrem Sultan’ın bu yapısı muhtemelen Mimar Sinan tarafından tasarlanmış, ancak İstanbul ve Edirne’den gönderilen yerel mimarlar tarafından inşa edilmiş olmalıdır (Necipoğlu, 2005, s.278, 537¹⁶¹).

Yapım tarihi ve mimarı için Evliya Çelebi’nin seyahatnamesi kaynak gösterilerek farklı yorumlar da yapılmaktadır. Evliya Çelebi’nin verdiği Hicri 916 tarihli kitabesine göre Miladi 1510-11 tarihlerinde yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkan Sözen ve Kuran’a göre, bu cami II. Bayezid Dönemi’nde yaptırılmış, Haseki Hürrem Sultan tarafından da 1540 ya da 1550’li yıllarda Mimar Sinan’a yenilettirilmiş ve bu yüzden Sinan tezkiyelerindeki listede kendi yapısıymış gibi yer alabilmiştir (Sözen, 1975, s. 280; Kuran, 1988, s.178).

Mimari: Mimari çizimleri bulunmayan bu külliye ait tek görsel veri Abdülhamid Albümleri’nde bulunan caminin önden çekilmiş fotoğrafıdır. Bu fotoğrafa göre cami kagir duvarlar üzerine kurşun kaplı kırma ahşap çatı olarak yapılmıştır. Girişin bulunduğu ön cephe beş kemer gözlü çift sıra revaklar ile tanımlanmıştır. Sözen’in fotoğrafı yorumlamasında bu revaklar üç cepheyi de sarmaktadır ve sütunlar mermerdir (1975, s. 280).

Şekil 4.190 : Haseki Hürrem Sultan Cami ön cephe, 19.yy (Necipoğlu, 2005, s. 279).

Bugüne gelememiş olan külliye ait çizimlerin bulunmamasına rağmen arşivlerden tasarım sürecine ait bilgilere kısmen de olsa ulaşılabilmektedir. Bu belgeler Kanuni

---

¹⁶¹ Evliya Çelebi ile ilgili kitaplarda bu bilgilere rastlanmamış olmamla birlikte Necipoğlu’nun çalışmasında kaynak olarak (Evliya, TSK, B.304, 3:147v) verilmiştir.

Sultan Süleyman ve Edirne Kadısı arasında olan bilgi alışverişini içermektedir. 1559-60 yılları arasına tarihlenen bu belgelerden merhum eşi Haseki Hürrem Sultan adına yaptırdığı külliye Kanuni'nin uzaktan (İstanbul'dan) kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Külliye, Haseki Hürrem Sultan'ın gittikçe büyüyen¹⁶² vakıflarının artan gelirleriyle inşa edilmiştir. Kanuni'nin Edirne Kadısı'na gönderdiği 17 Temmuz 1559 tarihli buyrukta verilen bilgilerden imaretin camiden önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Edirne kadısına hüküm ki:

Bundan akdem Mustafa Paşa köprüsi kurbinde binası ferman olunan imaretün kurbinde bina olınacak mescidün kar-namesi irsal olunup buyurdum ki:

Anun gibi ustada vüs'at var ise irsal olunan resim üzre mescidün binasına dahı mübaşeret idüp itmama irişdüresin; amma resimde menare iki olmuşdur, bir itdüresin. (Aykut ve diğ, 1993, s.57, no.117)

Bu buyruktan öğrendiğimiz bir diğer konu da İstanbul'daki tek minareli camisinden farklı olarak çifte minareli tasarlanmış olmasıdır. Buyrukta bunun nedeni açıklanmamaktadır, fakat çifte minareli olması muhtemelen sultan tarafından eşinin vefatından önce uygun görülmüştür. Çünkü bu dönemde hayatta olan iki şehzade de (Bayezid, Selim) Haseki Hürrem Sultan'dandır ve burada ortada olan durum, Haseki Hürrem Sultan'ın resmi olarak kullanamasa da 'Valide Sultan' unvanını kazanmış olmasıdır.

Edirne kadısına yollanan 22 Şubat 1560 tarihli buyruk, bu külliyenin imaretinin su sistemini içermektedir. Bali Paşa'dan arazide araştırma yapması istenmiştir. Bali Paşa da verilen emre göre iki köyden su getirilmesi ve Meriç nehri üzerine su değirmeni yapımı için keşif ve metraj çıkarmıştır. Sonuç olarak, buna izin çıkmamış ve Sultan daha ucuz bir değirmen yapılmasını emretmiştir.

“ Yazıldı

Dimetoka kadısının ademi Kurd'a virildi

Fi 26 Cemaziye'l-ahır sene 967

Edirne kadısına hüküm ki:

Mektub gönderüp su yolcular-başı Bali yedinden hükm-i şerif varid olup Mustafa Paşa köprüsi'nde bina olunan imaret için gelmesi münasib olan iki suyun levazımına ne mikdar

---

¹⁶² 1556-57'de Ayasofya yakınlarına çifte hamam yapılmıştır ve buna da kira odaları, dükkanlar bağlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Haseki Sultan'ın vakfına 1557 yılında Vize sancağını ve köylerini (TSA.E 765, 12Ca 964; Necipoğlu, 2005, s.537) de eklemiştir (Necipoğlu, 2005, s. 279; Taşkıran, 1972, s.185-193)

akçe lazımdır. Kimesnenün hakk-ı şürbi var mıdur ve Meriç'den mahal-i mezkûra dolabla gelür olsa ne mikdar nesne ile hasıl olur. Ehl-i vukufi ile görölüp tahmin olınmak ferman olınmadığın ol iki suyun üzerlerine varılup Mujak nam karye-i mezbûre halkınun adem-i rızaları olup ve hem Saruca Paşa vakfi olmağın cabisi vakfiyede masturdur, alınur ise vakfa zarar müterettib olur ve Ak-ova nam karye kurbinde olan suyun dahi alınmasına ahalisinün hakk-ı şürbimiz vardır diyü rızaları olmaduğın ve dolab hususi ehl-i vukuf ile görildükde eyle çekilür dolab olmasına kabiliyet olup külekleri ve maslakları ve sa'ir levazımı için altmış bin mikdarı akça tahmin olınduğın arz eylemişin. Eyle olsa ol iki kimesnenün hakk-ı şürbleri olmağın feragat olunup dolabla su getirilmesin emr idüp buyurdum ki:

.....Vardukda, te'hîr itmeyüp bu hususa mübaşeret idüp vus'at üzere bir maslak bina olunup dolabdan maslaka dökölüp andan imarete gelmek üzerine tedarüki ne ise görüp dolaba iki at iki akça vazife ile muhtac olursa bir hıdmetkar ta'vin idüp itmam-ı maslahat olınmağa sa'y ü ihtimamun vücuda getüresin. Ne vechile tedarük itdüğün yazup bildüresin. (Aykut ve diğ, 1993, s.393-94, no.871)

Bu hükümden anlaşılacağı üzere inşa edilen imarete su getirilmek istenmiş ancak suyun çekilmesine Akova Karyesi ve çevre karye halkları razı olmamıştır. Bu konuya Majuk Karyesi razı olmuş ancak yakınındaki Saruca Paşa Vakfı'na zararı dokunacağı tespit edilmiştir. Fakat su emre göre getirilmiştir (Taş, 2004, s.163-164).

13 Mayıs 1560'daki buyruğa göre Edirne Kadısı, vergiden muaf araziler üzerine yeni yerleşmeler kurulması ve külliye'nin çevresine insanların binalar yaparak yerleşmesini sağlamak için görevlendirilmiştir

Yazıldı

Haseki Sultan'un müşahere katibi Cömerd'e virildi.

Fi 17 Şa'ban sene 967

Edirne kadısına hüküm ki:

Mektub gönderüp Mustafa Paşa Köprüsi kurbinde vaki' olan cami'-i şerif ve imaret-i amire etrafında haricden ba'zi kimesneler gelip tavattun idüp ev yapup sakin olmak isterler. Lakin, zikr olunan mevzı'un kudeması mevzı'-ı mezkûrun etrafın müsellemlik ta'ifesinden tapu ile alup tarlalar idüp zira'at itdükleri ba'isden haliya gelüp yir taleb iden kimesnelere mani' oldukların arz eylemişsin. Buyurdum ki:

Vardukda göresin; zikr olunan müsellemlik tarladan yir alınduğı takdirde ne mikdar yir alınmak lazımdır? Tamam ma'lûm idinüp dahı vuku'ı üzere arz eyleyesin. (Aykut ve diğ, 1993, s.488, no.1102)

28 Mayıs 1560'da kadıya gönderilen bir başka buyruk da caminin büyüklüğü ve yapı tipi hakkında bilgi vermektedir.

Yazıldı.

Ademi Derviş Ali'ye virildi.

Fi 3 Ramazan sene 967

Edirne kadısına hüküm ki:

Mektüb gönderüp Mustafa Paşa Köprüsi kurbinde bina olunacak cami', mescid mi olur, yohsa cami' mi olur? Sarahaten emr-i üzredür diyü bildürmişsin. Buyurdum ki:

Cami' üslubı üzre bina itdüresin" (Aykut ve diğ, 1993, s.524, no.1193).

Bu bilgi bize caminin yapımının bina türünün belirsizliği nedeniyle bir süre durdurulduğunu ve cami olarak yapılacağının aydınlığa kavuşmasıyla devam edildiğini göstermektedir. Cami olduğu çifte minareli tasarlanmasından da belirli olmasına rağmen belgelerdeki 'mescid' kelimesinin cami ve mescidler için ortak olarak kullanılmasından dolayı bir karışıklık yaşanmış ve kadı yapılacak işi garantiye almak istemiş olmalıdır. Evliya Çelebi'nin caminin kitabesinden naklettiği beyitte de kelime olarak 'mescid' geçmektedir. Fakat aynı beyit II. Selim'in Karapınar'daki Sultaniye Camisi'nin kitabesinde de yazıyor olması da bu yapının mescid olduğu şüphelerini gidermektedir. Ayrıca Evliya Çelebi de minaresi ile çok estetik bir görünüme sahip olan caminin selatin cami niteliğinde olduğunu, imaretinde yolculara çok sayıda ve çeşitte yiyecekler verildiği belirtmektedir (Necipoğlu, 2005, s.280).

20 Haziran 1560 tarihli buyrukta da külliye'nin yakınına bir sibyan mektebinin yapılmasını emretmektedir.

Yazıldı.

Vize beği ademi Hasan'a virildi.

Fi 29 Ramazan sene 967

Edirne kadısına hüküm ki:

Haliya Mustafa Paşa Köprüsi kurbünde bina olınan imaretde bir mu'allim-hane bina olınmasın emr idüp buyurdum ki:

Emrüm üzre mahall-i mezbürda bir muhtasarca mu'allim-hane bina itdüresin. (Aykut ve diğ, 1993, s.558, no.1272)

9 Eylül 1560 tarihli son yazışmalarda Bali Paşa, Sultan tarafından istenen daha ucuza mal olan su değirmeninin yapılmasına başlandığı belirtmektedir. İstanbul'dan gelen emir, kış bastırmadan bitirilmesini istemektedir. 1.400 kübit uzaklıktaki su kaynağından başlayan su yolu iki lüle su nakletmektedir . (Aykut ve diğ, 1993, s.647).

Değerlendirme

Kanuni Sultan Süleyman'ın Edirne Kadısı'na yolladığı bu buyruklarda yapıların tasarlanmasının ve yer seçiminin dönemin koşullarına ve yaptıran kişinin statüsüne göre değişebildiğini göstermektedir. Kanuni Sultan Süleyman bu camiye tasarlatırken eşini, müstakbel Valide Sultan olmasından daha çok Haseki Sultan olarak kutlamıştır.

Haseki Hürrem Sultan yapıları hakkında geniş bilgilere yer veren Necipoğlu, bu külliye ile ilgili bölümde de önemli kaynaklardan bilgileri değerlendirerek yorumlamalarda bulunmuştur. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak külliyenin yapıldığı dönemin koşullarını incelemek gerekmektedir. Bu döneme kronolojik olarak bakılırsa, eşinin sağlığında onun Valide Sultanlığını kutlamak için çifte minareli planlamış, eşi öldükten sonra yaşanan krizi dağıtmak için bu kararı geri çekmiş gibi görünmektedir. Çünkü minarelerin teke indirilme aşaması, şehzadeler arasında Konya'da patlak veren veliahtlık kavgasıyla çakışmaktadır. Bu savaş 1559'da Selim'in statüsünün veliaht olarak açıklık kazanması ve 1562'de Bayezid'in öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Süleyman oğlu Selim'e Konya Karapınar'da çifte minareli bir cami (Sultaniye) yaptırmasına izin vermiş ve böylece geleceğin sultanını ilan etmiştir. Kendisi de yine Konya'da Mevlana Türbesi'nin yanında yaptırdığı çifte minareli cami ile (1559-60) varisinin zaferini kutlamıştır (Necipoğlu, 2005, s. 279-80).

Haseki Hürrem Sultan'ın, ömrünün son yıllarında, müttefikleri Mihrümah ve Rüstem ile birlikte Bayezid'i tahta aday seçtiğine dair görüşler vardır. Bu doğru ise, çifte minareli planlanan camisi onun gücünü temsil ettiği ve isyan eden şehzadesi Bayezid'i desteklediği anlamını vermektedir. Belki de plan Selim'i yatıştırmak için değiştirilmiştir. Çünkü Selim'in o dönemlerde kendisine karşı Bayezid'i destekleyen annesi, kardeşi ve eniştesinden hoşlanmadığı 1562 yılında Venedik elçisi tarafından not edilmiştir (Necipoğlu, 2005, s. 279)¹⁶³.

---

¹⁶³ Necipoğlu tarafından kaynak olarak; Marcantonio Donini (1562), Alberi kaynağında 1844-50, 3:184-185 verilmektedir (Necipoğlu, 2005, s.537)

4.2.5 Haseki Sultan Kariye Medresesi¹⁶⁴ (İstanbul)

Tezkiret-ül Ebniye, *Tezkirat-ül Bünyan* ve *Tuhfet-ül Mimarın*'de adı geçen (Sönmez, 1988, s.33, 70, 88) bu yapının yeri hakkındaki bilgiler tutarsızlık göstermektedir. *Tezkiret-ül Ebniye*'de (Bab III.9) ve *Tezkiret-ül Bünyan*'da (Bab III.8) yeri “*Sultan Selim yakınında*” olarak geçmektedir (Sönmez, 1988, s.33, 70). Baltacı'nın verdiği bilgiye göre Nakkaş Sai Efendi'nin belirttiği “*Sultan Selim kurbünde*¹⁶⁵” tanımlaması yanlıştır. Fatih, Çarşamba'da bulunan Valide Kösem Mahpeyker Sultan'ın yaptırdığı ve Valide Medresesi olarak anılan Özdemiroğlu Osman Paşa Medresesi¹⁶⁶'ni Haseki Hürrem Sultan'ın medresesi ile karıştırdığını tespit etmiştir. Doğru yerinin Esad Efendi kitapları arasındaki bir yazma mecmuada¹⁶⁷ “*Medrese-i Gahriyye, nam-ı diğerk Hankah der bab-ı tob*” olarak açıklandığını ve bundan dolayı Topkapı'da olduğunu belirtmiştir (Baltacı, 1976, s. 232-33). İstanbul, Kültür ve Sanat Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde de “*Topkapı civarında*” olduğu belirtilmektedir (İKSA, c.4, 1984, s.1900). Evliya Çelebi bu yapı için “Şehzade Selimiye yakınında Haseki Sultan'ın Kahriyye Medresesi, Mimar Sinan yapısıdır” demektedir (Evliya Çelebi, 2003, s.272). Sakaoğlu ise bu yapının Eğrikapı'da olduğunu belirtmektedir (2008, s. 179).

TSA'nin kapalı olması nedeniyle BOA'nde araştırmaları yapılabilen yapının adına ise belgelerinden sadece birinde rastlanabilmiştir. “Haseki Sultan'ın İstanbul'da kain cami, imaret ve medresesi evkafından Ka'riye Darulhadisi'ndeki dersiam cihetinin tevcihi.” (BOA/C.MF. 13/635 H.1218/1803). Bu belge Kariye Medresesi'nin Haseki Hürrem Sultan Evkafı'na dahil olduğunu göstermektedir, fakat darulhadis olarak geçmektedir ve yeri belirtilmemiştir. Yukarıda belirtilen tüm veriler yapının yeri hakkında tutarlı bilgi sağlamadığı gibi yapının fonksiyonu için de hankah (tekke), medrese ve darulhadis gibi birbirinden farklı işlevler yüklemektedir.

---

¹⁶⁴ Medreselerin kuruluşu ve gelişimi, eğitim ve öğretim faaliyetleri, sınıflandırılmaları, medresenin elemanları, teşkilatı, tüm 15-16.yy medreselerinin listesi ve müderrisleri hakkında geniş bilgi için bknz: Baltacı, C., 1976, XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul. Bu kaynakta Haseki Hürrem Sultan'ın Kariye Medresesi (Topkapı), Haseki Sultan Medresesi (Avratpazarı) ve Haseki Sultan Medresesi (Kudüs) müderrislerine yer verilmiştir (Baltacı, 1976, s. 232-33, 496-500, 567).

¹⁶⁵ Baltacı'nın gösterdiği kaynak: *Tezkiret-ül-bünyan*, s. 10

¹⁶⁶ Baltacı'nın gösterdiği kaynak: *Hadika'tül Cevami* I, s.215

¹⁶⁷ Baltacı'nın gösterdiği kaynak: (Mecmuatü'r-resail, Esad Ef. Ktp. Nr. 3384, s. 71)

Necipoğlu ise daha farklı bir yorumla 1549'da Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyesine bağlanan bu yapının Edirnekapı'ya yakın olduğunu, belki de Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyesinde adı geçen Toklu Dede Tekkesi (Ayvansaray'da) olduğunu belirtmektedir¹⁶⁸ (2005, s.271). Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyesinde Kariye Medresesi'nin adı geçmezken, Necipoğlu'nun belirttiği gibi Toklu Dede Zaviyesi 1540 ve 1551 tarihli her iki vakfiyesinde de geçmektedir (VGMA; **Ek A.1.1; Ek A.1.2**). Bu durumda Toklu Dede Zaviyesi vakfa 1540 tarihinde bağlanmış olduğuna göre 1549 yılında Haseki Vakfı'na bağlanmış olduğunu belirttiği Kariye Medresesi olması olası değildir. Çünkü tezkirelerde 'Haseki Sultan'ın Kahriye nam medresesi' olarak geçmesine bakılacak olursa bu medrese Haseki Hürrem Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış ya da onarılarak genişletilmiş olmalıdır. Oysa ki Toklu Dede Zaviyesi, Haseki Vakfı'na bağlanan başka bir küçük vakıftır ki Osmanlı vakıf tarihinde küçük vakıfların büyük vakıflara bağlanma örneğine rastlanmaktadır. Haseki Vakfı bu zaviyenin aydınlatılması için kandil masraflarını karşılamıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde adının geçmemesi vakfa en geç tarihli olan 1550-51 yılına ait vakfiyesinin hazırlanmasından sonra yaptırılmış- onartılmış olma ihtimaline bağlanmalıdır. Bu ihtimali doğrulayan bilgiyi medreseler ile ilgili çalışmasında Baltacı vermektedir. Belirttiğine göre, hankah [tekke] olarak yapılmış olan bu yapı 963/1555-56 tarihinde medreseye çevrilmiştir (Baltacı, 1976, s.232). Bu nedenle Hankah Medresesi adı ile de kullanılmıştır.

Necipoğlu, tekke olarak 1549 yılında Haseki Hürrem Sultan'ın vakfına bağlandığını belirttiği yapının daha sonraki dönemlerde içinde bulunan dervişlerin Sünni mezhebine uymayan davranışları nedeniyle medreseye çevrildiğini belirtmektedir (Necipoğlu, 2005, s.271). Necipoğlu'nun verdiği arşiv belgesinde (TSA.E 7788, H.955/1549), Yahudilerden vergi olarak alınan 100 akçenin Balat'taki Haseki Hürrem Sultan'ın tekkesinde çalışan şeyh ve dervişlerin maaş ve yiyecek gibi harcamalarına ayrıldığının belirtilmektedir (Necipoğlu, 2005, s.536). Bu belgede tekkenin Balat'ta olduğu belirtilmektedir. Balat bölgesinde Leblebiciler Sokağı bulunmaktadır. Daha sonra da değinileceği üzere Eski Eserleri Koruma Derneği'nin arşivlerinde Eminönü'ndeki Leblebiciler Hanı'nın Haseki Hürrem Sultan'a ait

---

¹⁶⁸ Necipoğlu bunu H.965/ 1558 tarihli muhasebe defterinde 'Edirnekapı yakınlarında Yeni Medrese' şeklinde geçmesine bağlamaktadır (Necipoğlu, 2005, s.536; Arşiv belgesi için bkz: Taşkıran, 1972, s.185-189).

olduğu yönünde bilgi veren çalışmalar da vardır. Leblebici Hanı'nın Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu yönünde resmi bir kaynak bulunamadığı için derneğe ait bu belgede, TSA'dak arşiv belgelerinin Balat'ta olduğu belirttiği Haseki Sultan'a ait tekkenin Leblebiciler Sokağı'nda bulunduğuna dair bilgiler içeriyor olma ihtimali doğmaktadır.

Diğer taraftan, TS.MA.d 4575 numaralı 'Haseki Vakıfları mahsulat ve ihracat defteri'nin gelirlerle ilgili sayfalarında "Edirnekapi civarında Yeni Medrese" ve "Edirnekapi medresesi" adı geçmektedir (Taşkiran, 1972, s.187,188). Eğer ki Haseki Sultan'ın vakıf yapıları hakkında bilgi veren arşiv belgelerinde geçen Edirnekapi'daki yeni medresenin bahsi geçen Kariye Medresesi olduğu varsayılırsa, bu medresenin Edirnekapi'da olma ihtimali yükselmektedir.

Edirnekapi'da olma ihtimalini, aynı bölgede bulunan Kariye Kilisesi Camisi'nin de bu adı taşıyor olması desteklemektedir. Bugün dahi bu tarihi kilisenin etrafında 'Kariye Yağhanesi', 'Kariye İmareti', Kariye Türbesi' ve 'Kariye Hanı' gibi sokak adları bulunmaktadır. Haseki Hürrem Sultan'ın 'Kariye Medresesi' de bu sokakların yakınlarında olduğu için bölgenin adını almış olmalıdır.

Selatin Medreseleri arasında bulunan bu medrese aynı zamanda ellili medreselerdendir (Baltacı, 1976, s. 232-33). Medrese paye bakımından H.963/1555-56¹⁶⁹, H.1001/1592-93¹⁷⁰ ve H.1008/1599-1600¹⁷¹'da ellili medreselerden iken, H.1321/1903-4¹⁷² tarihinde ise Hamise-i Süleymaniye payesindedir. Buradan da bu medresenin 1903-4 tarihine kadar ayakta olduğu anlaşılmaktadır (Baltacı, 1976, s.233).

Medresenin noktasal yeri ve ne zaman yok olduğu bilinmemektedir. Yeri hakkında eldeki tek görsel veri Ahunbay'ın 'Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları' adlı çalışmasında bulunmaktadır. Ahunbay çalışmasında bu medresenin Fatih'te olduğunu belirtmiş ve tarihi yarımada haritası üzerinde bulunduğu noktayı işaretlemiştir (**Şekil 4.191**) (1988, s.288, 296-297).

---

¹⁶⁹ Baltacı'nın gösterdiği kaynak: Atai, s.168 (Hadikatü'l-hadayik fi tekmileti's-Şakayık)

¹⁷⁰ Baltacı'nın gösterdiği kaynak: Ruus, 253, s.215 (BOA Kamil Kepeci tasnifi Ruus defteri)

¹⁷¹ Baltacı'nın gösterdiği kaynak: Atai, s.432 (Hadikatü'l-hadayik fi tekmileti's-Şakayık)

¹⁷² Baltacı'nın gösterdiği kaynak: İlmiye Salnamesi, s. 103

Şekil 4.191 : İstanbul Tarihi Yarımada Mimar Sinan tarafından yapılan medreseler¹⁷³ (Ahunbay, 1988, s. 296 - 297).

¹⁷³ 11 numara ile gösterilen Kahriye Medresesi'dir

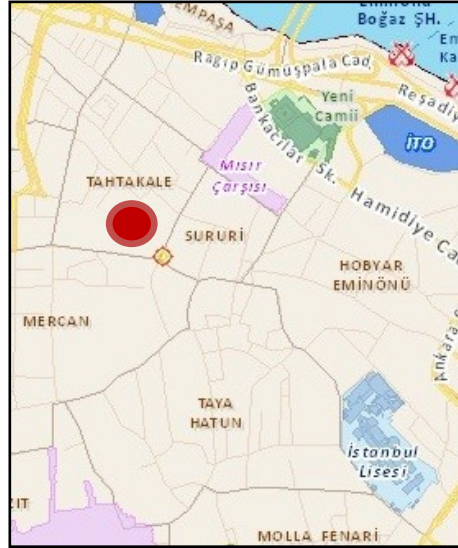
4.3 Diğer Yapılar

Haseki Hürrem Sultan'ın baniliğinde yaptırılan ve vakfiyeler, kitabeler ve arşiv belgeleri gibi bürokratik metinlerle desteklenen yapıların haricinde Haseki Hürrem Sultan'a aitliği historiyoğrafik metinlerde belirtilen yapılar, Haseki Hürrem Sultan'ın ikamet ettiği saraylar ve istirahat ettiği türbesi, kendi baniliğinde yaptırılmasa da Haseki Hürrem Sultan ile ilişkili olmaları nedeniyle tez kapsamına alınmış ve bu başlık altında toplanmıştır.

4.3.1 Yazılı Kaynaklarda Haseki Hürrem Sultan'a atfedilen yapılar

Bu başlıkta yer alan yapılar Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde ve arşiv belgelerinde rastlanmayan, ancak çeşitli araştırmacıların çalışmalarında adı geçen eserlerdir ki bu kapsamda İstanbul Eminönü'ndeki Leblebici Hanı, Haseki Sultan Külliyesi'nin yakınlarındaki Haseki Bostan Hamamı, Konya Karapınar'daki Valide Hamamı ve Haremeyn'deki Ayn-ı Zerka Suyolları incelenmiştir. Ayrıca döneminin tarihçilerinin anlatımlarında yer alan Haseki Hürrem Sultan tarafından ya da Kanuni Sultan Süleyman tarafından onun adına yapılan yapılar ile Haseki Hürrem Sultan'ın baniliğinde olmayan fakat yapımında rolü olan yapılar da ele alınmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'a atfedilen yapılardan Leblebici Hanı, İstanbul'un deniz ticareti merkezlerinin en önemlisi olan Eminönü'nün Tahtakale mevkiinde Sabuncu Hanı Sokağı ile Fincancılar Yokuşu'nun kesişiminde bulunmaktadır. Arkasında ise, Büyük Şişeci Hanı yer almaktadır. Han kitablesiz olduğu için yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Haseki Hürrem Sultan Vakfı'ndan olduğuna dair gösterilen tek kaynak Eski Eserleri Koruma Derneği'nin arşivleri olduğu belirtilmektedir fakat bu kaynağa ulaşılammıştır (Güran, 1978, s.92; Cantay, 1994a, s.200). Haseki Hürrem Sultan'ın 1537-1551 yılları arasında Avratpazarı'nda yaptırdığı camisi için hazırlanan vakfiyelerde külliye için bir han yaptırıldığı belirtilmektedir ki belki de bu nedenle Leblebici Hanı Haseki Hürrem Sultan'a atfedilmiştir. Vakfiyelerde geçen açıklamalara göre Haseki Hürrem Sultan'ın Daye Hatun Mahallesi'nde 55 odalı fevkani ve tahtani (üst kat ve alt katlı) bir hanı vardır, bu hanın adı da 'Yenihan'dır (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2). Vakfiyede geçen Daye Hatun Mahallesi daha önce Kalcılar Hanı başlığında da bahsedildiği gibi Mahmud Paşa Hamamı'nı içeren bir alandadır ve Leblebici Hanı'nı içine almamaktadır (Şekil 4.192).

Şekil 4.192 : Leblebici Hanı’nın ve haritadaki konumu (İstanbul Şehir Rehberi).

Diğer taraftan Leblebici Han’ın vakfiyelerdeki mimari tanımlamalarında geçen alt ve üst katlı 55 odayı içermesi, bu bölgedeki tek avlulu – iki katlı – ticari amaçlı 16.yy han yapılarına uyması Haseki Hürrem Sultan’a ait olma ihtimali doğurmaktadır (Şekil 4.193).

Şekil 4.193 : Leblebici Hanı, 1920-40 (Pervititch, 2001).

Eski hali ve kullanımı hakkında verilere ulaşılamayan ve günümüze özgünlüğünü yitirmiş olarak gelen hanın bugünkü durumuna bakılacak olursa, 16.yy hanlarının özelliği olan düzgün dörtgen şekli (yaklaşık 32x36m) plana hakimdir, ancak cepheye zamanla 18.yy özelliği kazandırılmıştır (Şekil 4.194).

Şekil 4.194 : Sağda: Leblebici Hanı’nın üst katlarda ve avlusunda aldığı ekler ile bugünkü durumu ve giriş cephesi (Şehri Kartal,2012).

Haseki Hürrem Sultan’a atfedilen bir diğer yapı da Avratpazarı’nda yaptırdığı Haseki Külliyesi civarında, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi üzerinde ve Mucid Sokağı’nın köşesinde bulunan Haseki Bostan Hamamı’dır (Şekil 4.195). Haseki Külliyesi’ne yakın olması ve Haseki adını taşıması nedeniyle baniliği de ona atfedilmiş olmalıdır.

Şekil 4.195 : Haseki Bostan Hamamı ve Haseki Sultan Külliyesi’nin İstanbul Şehir Rehberi’nden alınmış hava fotoğrafındaki yeri.

Bu hamamın tarihlendirilmesi, dolayısıyla banisi hakkında çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Akbatu bu hamamın Fatih Vakfı’ndan olduğunu belirtirken, Ünver de benzer şekilde “Eski bir hamam olduğu rivayet olunur. Hatta, Fatih’in Dellak Dedesi bu hamamda çalışmış, Fatih’in yıkandığı ve dellakın onu yıkadığı yerde mahfuz idi...” diyerek bu hamamı Fatih dönemine bağlamaktadır (Haskan, 1995, s68-69). Reşat Ekrem Koçu ise “Onaltıncı asırda Kanuni Sultan Süleyman’ın en makbul

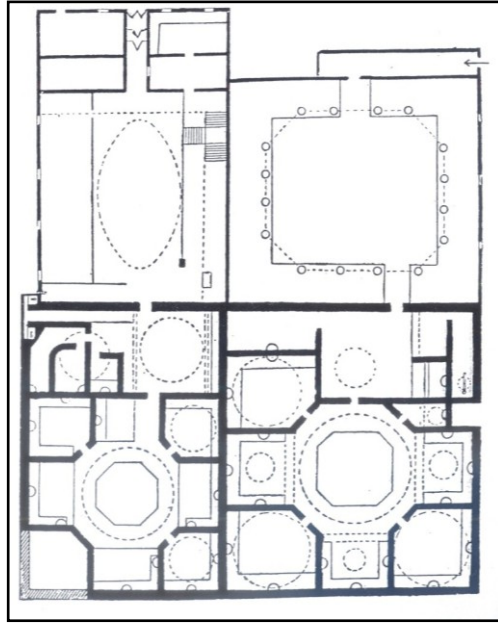
hasekisi Hürrem Sultan adına yaptırdığı hayır eserleri arasında....büyük ve çifte bir hamamdır” demektedir (Koçu, 1960a, s.3006). Orcan’ın tarihi yarımada’daki hamamları konu alan tez çalışmasının katalogunda bu hamamın kaynak gösterilmeden 1550 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir (2011, s.62).

Bu hamamın Ayasofya veya Bahçekapı’daki hamamlarla karıştırarak Haseki Hürrem Sultan’a atfedildiği belirtilmektedir (Haskan, 1995, s.70). Fakat, Fatih döneminde yapılmış, Sinan tarafından onarılmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu ihtimali kuvvetlendiren bir durum *Tezkiret-ül Ebniye*’de “Ayasofya yakınında Haseki Sultan Hamamı” (bab XIII/9), “Yahudiler İçinde Haseki Sultan Hamamı” (bab XIII/10) ve “Haseki Sultan Hamamı” (bab XIII/11)¹⁷⁴ adı altında İstanbul’da kurulu üç farklı ‘Haseki’ adını taşıyan hamamın geçmesidir (Sönmez, 1988, s.77). Ayrıca İstanbul İl Turizm ve Kültür Müdürlüğü’nün ‘F-363-30’ nolu İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri’ne göre de bu hamam Haseki Hürrem Sultan’a ait gösterilmektedir (URL1). Hamamın erkekler giriş kapısında da tarih olarak 1550 verilmektedir.

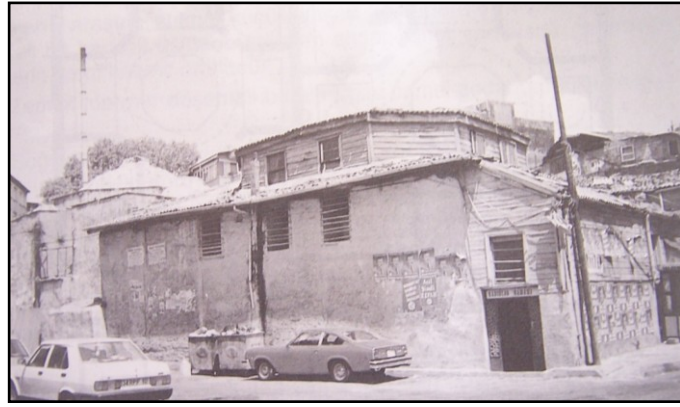
Haseki Hürrem Sultan’ın Ayasofya ve Bahçekapı’daki diğer iki hamamı gibi çifte olan Haseki Bostan Hamamı özgünlüğünü yitirmiştir. Kadınlar bölümü ve erkekler bölümü girişi ayrı yönlerde olan hamam, iç mekanda sonradan eklenen ve çıkartılan hacimler bulundurması, kadın- erkek bölümünün simetrik olmayışı, soyunmalık bölümünde farklılıklar görülmesi ve üst örtü sistemlerinin birbirinden farklı olması ile dikkat çekmektedir. (Şekil 4.196-197).

---

¹⁷⁴ Kuran’ın tezkire listesinde bu hamam Haseki Bostan Hamamı olarak verilmektedir (1986, s. 252). Ayrıca Sönmez de parantez içinde Haseki’de olduğunu ve Bostan Hamamı olduğunu belirtmiştir (1988, s.77).

Şekil 4.196 : Haseki Bostan Hamamı planı (Haskan, 1995, s.68).

Şekil 4.197 : Haseki Bostan Hamamı kadınlar girişi (Haskan, 1995, s.68).

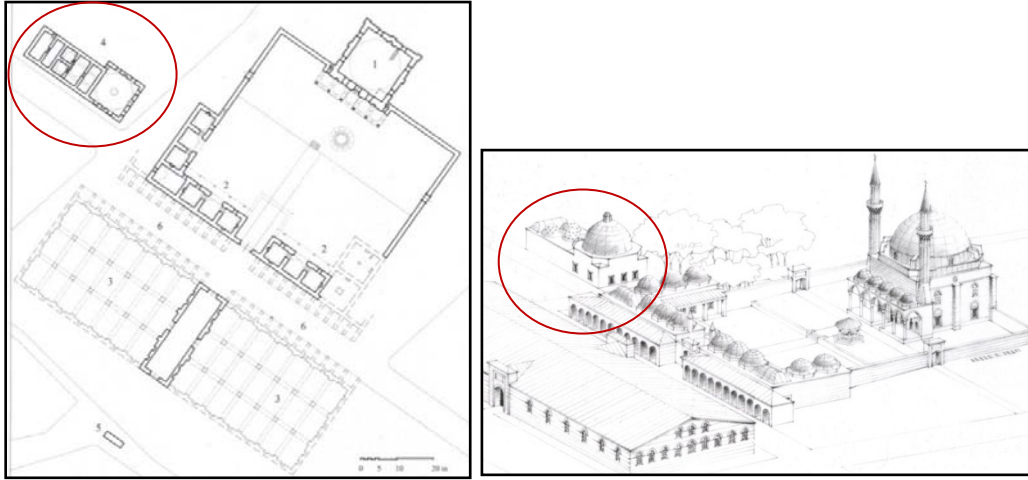

Şekil 4.198 : Haseki Bostan Hamamı'nın arkadan görünüşü (Haskan, 1995, s. 69).

Hamamı Haseki Hürrem Sultan'ın yaptırdığına ya da onarttığına dair bilgi mevcut değildir. Haseki Külliyesi'nin vakfiyelerinde de adı geçmeyen bu yapının Haseki

Hürrem Sultan'a ait olabileceğine dair tek ihtimal yukarıda da bahsedildiği gibi Sinan tezkirelerinden *Ebniye*'de Haseki Sultan'a ait üç hamamdan bahsedilmesi ve güvenilirliği olmayan bir takım rivayetlere konu olmasıdır. Bu rivayetlerin her ikisini de Reşat Ekrem Koçu vermektedir. “Bir halk rivayetine göre, Sultan Süleyman ile Hürrem Haseki'nin kızları Mihrimah Sultan bir doğuş özü olarak tek memeli imiş, daima yalnız yıkanmış, anasının yaptırdığı bu büyük hamamda Şeftali Kurnası denilen bu küçük dar halvet onun için yapılmıştır.” (1960a, s.3006). Diğer rivayet ise “İkinci Sultan Selim bir gün tebdil gezerken anasının adına yapılmış bu hamama girerek bu kurnada yıkanmış, o günden sonra kurnanın etrafı bir demir parmaklık ile çevrilerek artık bu kurnaya müşteri alınmamıştır.” şeklindedir (Koçu, 1960a, s.3006).

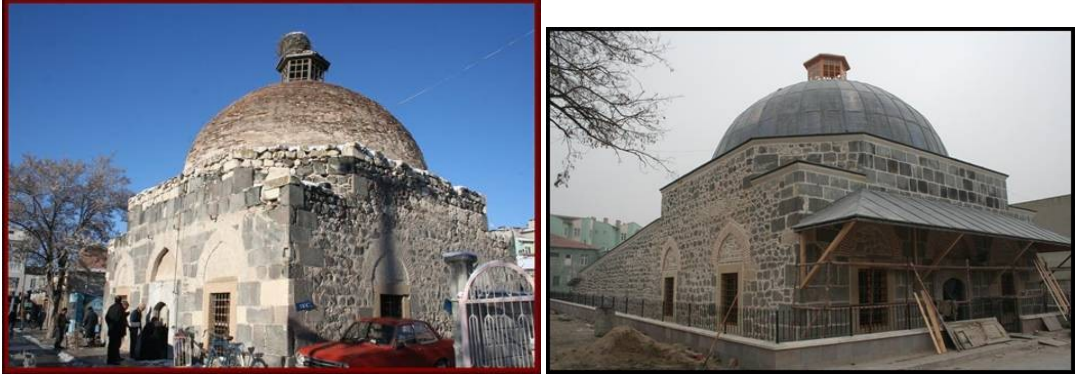
Haseki Hürrem Sultan'a atfedilen bir diğer yapı da İstanbul dışında bulunmaktadır ve bu atıf nedeniyle Haseki Hürrem Sultan'ın adını 'valide' sıfatıyla taşımaktadır. Bu yapı, Konya Ereğli'ye bağlı Karapınar beldesinde, II. Selim'in Konya valisi iken Kanuni Sultan Süleyman'ın izniyle yaptırdığı Sultaniye Külliyesi'nin bir parçası olarak 16.yy'da yaptırılmış olan Valide Hamamı'dır¹⁷⁵ (Şekil 4.199).

Şekil 4.199 : Sultaniye Külliyesi plan ve perspektif (Necipoğlu, 2005, s. 234).

Son yıllarda restorasyon geçiren Valide Hamamı, merkezi kubbenin örttüğü soyunmalık bölümü, ortadaki birimin kubbe ile örtüldüğü üç birimlik ılıkılık bölümü, yine ortadaki birimin kubbe ile örtüldüğü üç birimlik sıcaklık bölümü, iki halvet ve külhandan oluşmaktadır (Şekil 4.200).

¹⁷⁵ Bu hamamın Haseki Hürrem Sultan'a atfedildiği konusunda, maili ile (11.02.2011 ve 23.02.2011) beni bilgilendiren Sayın Talha Uğurluel'e teşekkür ederim. Kendileri tarafından Rodos'ta da hayır eserleri olduğu ve hayli kötü durumda olduğu belirtilmiştir, ancak bu konuda herhangi bir veriye ulaşılamadığı için teze dahil edilememiştir.

Şekil 4.200 : Hamamın onarım öncesi/sonrası (<http://www.restorasyonforum.com>).

Tezkiret-ül Ebniye'de adı 'Valide Sultan Hamamı' olarak, *Tezkiret-ül Mimarın*'de 'Sultan II. Selim Hamamı' olarak, *Adsız Risale*'de 'Karapınar'da hamam' olarak ve *Tezkiret-ül Bünyan*'da 'Sultan Hamamı' olarak geçmektedir (Sönmez, 1988, s.39, 77, 92, 100). Buradan Sinan'ın yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Külliyenin diğer birimlerinin II. Selim ya da Kanuni Sultan Süleyman'a ait olduğu yönünde farklı görüşler olduğu gibi hamamın da II. Selim, Kanuni Sultan Süleyman ya da Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu yönünde karşıt görüşler mevcuttur. Hamamın Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğunu düşünenler olduğu gibi hem II. Selim hem de Haseki Hürrem Sultan adına yaptırılmış iki ayrı hamamın varlığını savunanlar da bulunmaktadır. Bu karışıklıklara sebep olarak yukarıda da belirtildiği gibi, tezkirelerde farklı adlarla anılmasıdır. Gündüz, II. Selim'in 1542-44 ve 1559-66 tarihlerinde Konya'da vali olmasından yola çıkarak, bu hamamın Haseki Hürrem Sultan tarafından 1558 tarihindeki ölümünden önce, oğlunun Konya'da vali olarak bulunduğu bir dönemde yaptırdığını düşünmektedir (Gündüz, 1980, s. 165). Aynı şekilde Gündoğdu ve Yaman da banisi olarak Haseki Hürrem Sultan'ı vermektedir (Gündoğdu, 1989, s. 44; Yaman, 2009, s.98). Erdoğan ise tezinde hamamı 'Valide Hamamı' olarak değil 'Sultan Selim Hamamı' olarak belirtmiştir. Külliye'nin yapım tarihi hakkında bilgi verirken 1514 Çaldıran zaferinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından temellerinin atıldığını, 49 yıl sonra 1563-74 yılları arasında külliye'nin bütün birimlerinin bir bütün olarak ve hamam bu bütünlüğün dışında kalacak şekilde II. Selim tarafından yapımına devam edilip bitirildiğini belirtmektedir (Erdoğan, 1989, s. 55, 98.). Önge ise biri II. Selim, diğeri Haseki Hürrem Sultan'a ait olan iki farklı hamamın varlığından bahsetmektedir (1988, s.407). Hamam'ın Haseki Hürrem Sultan'a değil Sultan Süleyman'a ait olduğunu düşünenlerden biri ise 'Karapınar Sultan Selim Külliyesi' adlı çalışması ile Küçükdağ'dır. Tezkirede adının 'Valide

Sultan Hamamı' olarak geçmesini yanlışlığa bağlamaktadır¹⁷⁶. Bunu da külliye'nin yapım tarihi olan 1560-63 yılları arasında Haseki Hürrem Sultan'ın ölmüş olmasına dayandırmaktadır. Haseki Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra da vakıf gelirleriyle hayır işlerine para harcandığı bilinmektedir. Bu hamamın da Haseki Hürrem Sultan'a ait vakıfların gelirleriyle yaptırılmış ve bu nedenle 'Valide' adının verilmiş olabileceğini, fakat böyle bir kayda rastlanmadığını belirtmektedir (Küçükdağ, 1997, s.47-48).

Yapım tarihi, bulunduğu yer ve adı açısından Haseki Hürrem Sultan'a ait olamayacağı düşünülen bu yapının gerçekten de ona ait olup olmadığı bugün için bilinmez ama varsayımlarda bulunabilir bir durumdur. Külliye'nin yapım tarihi gerçekten de 1560'ların başına rastlaması Haseki Hürrem Sultan'ın vefatından sonraya denk gelmektedir. Fakat ölümünden sonra onun adına yaptırılan yapı örneği bulunmasından dolayı bu durum normal karşılanmalıdır. Küçükdağ'ın da belirttiği gibi gittikçe büyüyen vakfının gelirleriyle yapılmış olabilir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman da eşinin adına Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliye'yi yaptırdığında Haseki Hürrem Sultan hayatta değildir. Bulgaristan'daki bu külliye'yi sağlığında kararlaştırmış fakat hastalığı nedeniyle hayata geçirememiş olma olasılığı belki de Karapınar'daki hamam için de geçerlidir.

Haseki Hürrem Sultan'ın hayatta iken yaptırmış olduğu düşünüldüğünde, bulunduğu yer itibari ile iskanın yeni yeni geliştiği menzilde külliyesiz, sadece hamam yapımına kalkışması zayıf bir ihtimaldir. Fakat Ereğli bölgesi Şehzade Mustafa'nın boğdurulduğu yerdir. Genel olarak Osmanlı'nın, özellikle de Konya halkının çok sevdiği Şehzade Mustafa'nın ölümüne sebep olarak Haseki Hürrem Sultan'ın gösterilmesi, onun bu bölgeye hayır eseri yaptırarak halkın öfkesini kırmaya çalışmış olabileceğini düşündürmektedir. Osmanlı arşivlerinde bulunan bir belge de bu yönde bilgi içermektedir. Şehzade Mustafa'nın öldürüldüğü 1553 yılına ait belgede Haseki Hürrem Sultan Vakfı'ndan şehzadenin öldürüldüğü Ereğli'nin yakınlarında yer alan Karaman'da (Larende) bulunan ulema ve fukaraya sadaka göndermiştir (TS.MA.d 4088, H.960/1553). Daha önce Haseki Hürrem Sultan'ın hayatının anlatıldığı

---

¹⁷⁶ Harvard Üniversitesi'nde Sanat ve Mimarlık Tarihçisi olan Prof. Dr. Gülru Necipoğlu ile mail yoluyla yapılan görüşmeler sırasında (25.09.2012) tezkirelerdeki bu adın hata olabileceği, külliye'nin yapıldığı tarihlerde Haseki Hürrem Sultan'ın hayatta olmaması nedeniyle hamamın banisi olamayacağını belirtmiştir. Verdiği bilgi için Sayın Necipoğlu'na teşekkür ederim.

başlıkta da bahsedildiği gibi bu belge o bölgedeki halkın gönlünün alınmaya çalışıldığının göstergesidir.

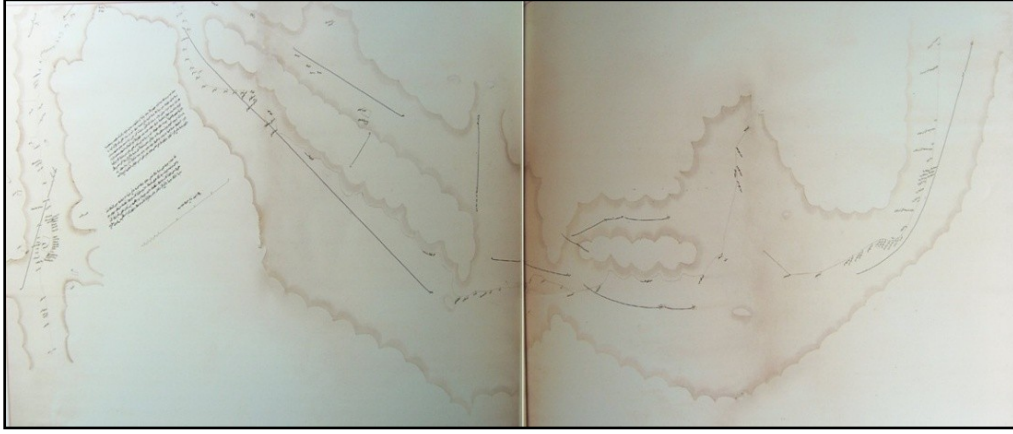
Ayrıca külliye'nin banisi II. Selim de Haseki Hürrem Sultan'ın oğlu olarak külliyesinden bir birimi validesinin ruhuna hediye eylemiş olabilme ihtimali vardır. Düşünüldüğünde Haseki Hürrem Sultan 'Valide' sıfatını hiçbir yapısında kullanmamıştır¹⁷⁷, bu durum yapının sağlığında yaptırmış olma ihtimalini zayıflatmıştır. Fakat, nasıl Kanuni Sultan Süleyman, Cısr-i Mustafa Paşa Köprüsü'ndeki külliye'yi Haseki Hürrem Sultan için yaptırırken eşi olma sıfatından dolayı 'Haseki' adını vermiş ise II. Selim de yine ona hediye ettiği yapıya annesi olma sıfatından dolayı 'Valide' adını vermiş olabilir. Kanuni Sultan Süleyman'ın aynı dönemde yine Konya'da yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi, II. Selim'in Sultaniye Külliyesi ve Haseki Hürrem Sultan'ın Valide Hamamı ile üçlü (baba-oğul- anne) bir kutlama yapılmak istenmiş de olabilir. Bu durumda baba ile oğul arasındaki kutlamalara müstakbel sultanın annesi de 'valide' sıfatıyla dahil edilmiş gibi görünmektedir. Bunların hepsi bir görüştür. Daha önce de söylendiği gibi Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğunu kanıtlayacak ne bir vakfiye ne de arşiv belgesi bulunmaktadır.

Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu çeşitli kaynaklarda zikredilen bir diağır hayır işi de Haremeyn Suyolları'nın onarımıdır (Şekil 4.201). Kaynaklarda belirtilene göre Abbasi Halifesi Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde Hatun tarafından getirtilen ve Hunain'den Mekke'ye uzanan 12 mil uzunluğundaki suyollarının Osmanlı döneminde onarımını Haseki Hürrem Sultan üstlenmiştir (Necipoğlu, 2005, s.73-74). Arafat Dağı'ndan Kabe'ye su getiren bu suyolunun adı ilk kurucusundan dolayı 'Ayn-ı Zübeyde' olarak bilinmektedir (Necipoğlu, 2005, s.270).

---

¹⁷⁷ 'Valide' sıfatını Sultan II. Selim'in validesi Haseki Hürrem Sultan hayatının hiçbir döneminde kullanmamış, tezkirelere de valide şeklinde hiç geçmemiştir. Ancak vakfiyelerinde ve arşiv belgelerinde şehzadelerin validesi olarak nitelendirilmiştir. Tahtta olan sultanın validesi olarak anılan Osmanlı hanımı II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan olması ve tezkirelerde de ismi 'Valide Sultan' olarak geçmesine bakılacak olursa hamamda bahsi geçen valide II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan olabilir.

Şekil 4.201 : Mekke yakınlarındaki Ayn-ı Zübeyde suyunun kaynağı ve geçtiği yerleri gösteren harita¹⁷⁸ (BOA, HRT, 541; Ovalıoğlu ve diğ., 2008, s.433).

Bu suyollarının yapım tarihi 16.yy'ın da gerisine gitmekte ve 8.yy'ın sonları – 9.yy'ın başlarına dayanmaktadır. Halife Harunu'r-Reşid (786-809)'in eşi Zübeyde Hatun, Arafat ile Taif arasında bol miktarda bulunan suyu Mekke'ye ulaştırma gayretinde bulunmuştur. Bu da o zaman kadar su için yapılan çalışmaların en önemlisidir. 828 yılında başlayan isale hattı inşası bir yıl sonra çok mühim miktarda para harcanarak Mekke yakınlarına ulaştırılmıştır. Zübeyde Hanım yolun güvenliği için de su yolu üzerinde bütün arazileri ve bahçeleri satın almıştır. Bu su yolu onun adını taşıyarak '*Ayn-ı Zübeyde*' olarak adlandırılmıştır. Çeşitli dönemlerde gördükleri onarımlar ile yakın zamana kadar faaliyette kalmışlardır (Güler, 2002, s.35). Bu toprakların Osmanlı'ya katılması ile birlikte aralarında Haseki Hürrem Sultan'ın da bulunduğu düşünülen saraylı kadınlar ve devlet ileri gelenleri tarafından su hizmetleri devam ettirilmiştir.

İlk kurucusunun yukarıda da belirtildiği gibi Abbasi Halifesi Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde olduğu herkes tarafından kabul edilen su yolunun Osmanlı döneminde onaranı hakkında farklı yorumlar getirilmiştir. Bu su yolunun Kanuni tarafından, Haseki Hürrem Sultan tarafından ya da kızları Mihrümah Sultan tarafından onarıldığı söylenegelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Haremeyn'de başlattığı yapı onarımları sırasında Haseki Hürrem Sultan da *Ayn-ı Zübeyde* suyollarının onarımını üstlendiği söylenmektedir. Belki de suyollarının onarımını Haseki Hürrem Sultan eşi ile birlikte üstlenmiştir (Necipoğlu, 2005, s. 73-74, 190). Talikizade (1593-94) de Haseki Hürrem Sultan'dan bahsederken onu Zübeyde'ye benzetmiş ve Mekke'de su

¹⁷⁸ Haritada yer alan Osmanlı Türkçesi metnin günümüz Türkçesine çevrilmiş hali (Ovalıoğlu ve diğ., 2008, s.433), tezin 'Arşiv Kaynakları'nın listelendiği başlığında, ilgili madde içinde yer almaktadır.

hazneleri yaptırdığını, hacılar için erzak sağladığını belirtmiştir (Necipoğlu, 2005, s.270). Su yollarının onarımını Haseki Hürrem Sultan'a atfeden bir diğer isim olan Mehmed Aşık ise Mekke halkı ve hacılarının bu suyu her kullanışlarında Haseki Hürrem Sultan'ın ruhu için hayır dua ettiğini belirtmektedir¹⁷⁹ (Necipoğlu, 2005, s.536).

Suyollarının onarımı için İstanbul'dan gönderilen ya da Mısır, Suriye gibi yakın çevreden sağlanan çalışanlar ve onarım tarihi hakkında bilgi yoktur. Onarımların Haseki Hürrem Sultan'ın vefatı ile yarım kaldığı, Kanuni tarafından devam ettirildiği (1561 yılında) ve Mihrümah Sultan tarafından 1572'de bitirildiği (Abbott, 1946, s.255) düşünülürse ömrünün sonlarına doğru 1550'lerin son yarısında başlattığı varsayılabilir. Haseki Hürrem Sultan'ın onarımını üstlendiği düşünülen suyolları bugüne ulaşamadığı için mimari özellikleri de onarım tarihi gibi bilinmemektedir. Mimari veri olarak su yolu üzerindeki tüm arazi ve bahçelerin Zübeyde Hanım tarafından satın alındığı, 900 mil'lik Mekke Kufa arasındaki yollar boyunca su kuyuları, su dağıtım şebekeleri, çeşmeler, havuzlar, kervansaraylar, darülacezeler, hacılar için misafırhaneler yaptırdığı, Kufa yolu boyunca surları ve Medine'de yapılar onarttığı söylenmektedir (Tolmacheva, 1999, s.164; Singer, 2002, s.96). Bunların mimarisi ve hangilerinin Haseki Hürrem Sultan tarafından onarıldığı ise bilinmemektedir.

Haremeyn bölgesi suyollarının onarımları hakkında geniş bilgi Güler'in Haremeyn Vakıfları hakkındaki çalışmasından elde edilmiştir. *Ayn-ı Zübeyde* suyollarının onarımı Osmanlı dönemi için ilk Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlatılmış, bu suyollarının ve suyu çekilen kuyuların temizlenip derinleştirilmesi, kullanılır hale getirilmesi, bütün çeşme ve havuzların ıslah edilmesi için Mekke'den inceleme raporu istenmiş, bu rapor doğrultusunda onarım için gereken malzeme ve iş gücünü sağlanmıştır. Onarımdan yaklaşık otuz sene sonra sel ve kum firtınaları nedeniyle yeniden kullanılamaz hale gelince 1562-63 yılında onarılması için Mekke'den İstanbul'a dilekçe gönderilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu oluşturulan raporda onarım için 30.000 altın gerektiği sultana sunulmuştur. Mihrümah Sultan ise 1572 yılında kendi bütçesinden 50.000 altın vererek devlet bütçesine dokundurtmadan onarımı üstlenmiştir ve bu şekilde suyollarının ihyası on iki sene (1562-73)

---

¹⁷⁹ Necipoğlu'nun çalışmasında kaynak olarak 'Mehmed Aşık, TSK. E.H. 1446, fol. 165v' ve 'Talikizade, TSK.A 3592, fol. 29v-30r' verilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.536).

sürmüştür (Güler, 2002, s. 64-68). Selaniki Mihrümah Sultan'ın Mekke suyoları için Tarih'inde “İsmetlü Mihrümah Sultan.... Hazretleri beş yüz bin altun harc u sarf eyleyüp, Arafat nam celeb-i sahire-i sımadan nice mihnet ü meşakkat ile ab-ı zülalmanend selsebil-misal su getürdüp Haremu'llah içinde icra eylediler. Evvel Mısır Defterdarı Mihmandar-oğlu ıbrahim Beğ hizmet eyledi. Ba'dehu Mısır Defterdarı Etmekci-zade Mehmed Beğ hizmet eyledi.” demektedir. Dönemin tarih kitaplarında Mihrümah ile ilişkilendirilerek anlatılan bu olay resmi kayıtlarda yani bürokratik belgelerde daha farklı olarak 15 yılı kapsayan bu olayın yer aldığı mühimme defterlerinde Mihrümah Sultan'ın adı verilmeden yer almıştır¹⁸⁰. Bürokratik belgenin değinmediği baniye historiyoğrafik metinde özellikle verilmiştir. Mihrümah'ın adının belgelerde geçmeyişi bu devasa yapı projesinde kadına özgü bir mahremiyet niyetiyle gizlenme olasılığından değil pratik açıdan olduğu ön görülmektedir. yapı daha mütevazi ölçekte olduğunda, kendi serveti ile yapı yaptırdığı belgelerde Mihrümah'ın ismi ile ortaya konulmuştur. Mekke'deki büyük, pahalı ve zor projedeki rolü simgesel niteliktedir. Daha önceden Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde Hatun tarafından yaptırılan ve bu yüzden “Ayn-ı Zubeyde” denilen bu suyollarının daha sonraki bir dönemde Osmanlı yönetimince başka bir kadına mal edilmesi simgesel rolünü açıklamaya yetmektedir (Tanyeli, 1999, s.77-79). Bu durum bürokratik belgelerde adına rastlayamadığımız Haseki Hürrem Sultan'ın aynı suyollunun daha önceki yenilemeleri ile ilgili historiyoğrafik metinlerde yer alıyor olmasında da geçerli gibi görünmektedir

Haseki Hürrem Sultan'a atfedilen yapılar bu kadarla sınırlı değildir. 16.yy ve 17.yy Osmanlı tarihçileri gerek kendi baniliğinde gerekse Kanuni Sultan Süleyman'ın baniliği altında yaptırılan yapılara yer vermişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın eşini temsilen baniliği söz konusu olduğunda arşiv belgelerinde Haseki Hürrem Sultan ile ilgisine rastlanamayan, fakat Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi adını taşıyan yapılar da listeye eklendiği görülmektedir. Osmanlı tarihçileri listeyi şişirmek suretiyle Haseki Hürrem Sultan'ın baniliğini abartmış ya da gerçekten de Haseki Hürrem Sultan'ın hayırseverliğinin yansması olan ancak döneminin bürokratik belgelerine

---

¹⁸⁰ Mihrümah Sultan'ın Haremeyn Suyolları'nın onarımını üstlenmesine yönelik arşiv belgeleri, yapılan harcamalar, kullanılan malzemeler, malzemelerin getirildiği yöreler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Tanyeli, 1999, s.77-80; Necipoğlu, 2005, s.300-301.

yansımayan hayır işlerini historiyoğrafik belgeleme yoluyla bugüne ulaşmasını sağlamışlardır.

Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın yasal eşi olduğunu da belirten Talikizâde Mehmed İbn Mehmed el-Fenâri, 16.yy'da ele aldığı eserinde Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarını listelemese de onun cömertliğini ve yüce gönüllülüğünü överek hayır işlerine bugün için bilinenden daha geniş olarak yer vermiştir. Haseki Hürrem Sultan'ı bani gösteren anlatımlarında Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde Hatun ile bilime, ulemaya, askere ve halka desteği gibi konularda benzerlik gösterdiğini belirtmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın da Zübeyde Hatun'a benzer şekilde nerede bir şeyh görse ona saygı gösterdiğini, nerede ihtiyaç duyulan bir yapının yokluğunu duysa o yapının yaptırılması için maddi yardım gönderdiğini, birçok Cuma camisi, şeyhler için tekke ve ulema için medreseler yaptırdığını, nerede harap bir mescid görse onarttığını ve sayısız mahalle mescidleri, camiler, hamamlar, dükkanlar, suyolları, köprüler ve dervişler için tekkeler yaptırdığını bildirmiştir. İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki askerler için silah ve at sağladığını, Mekke yolu üzerindeki menzillerde suyolları ve kaleler yaptırdığını, hacılar için erzak, yük ve binek hayvan, konaklama, hastalar için ilaçlar sağladığını, seferlerde yıpranan yeniçeri malzemelerini yenilenmesi için vakfından fon ayırdığını belirterek imparatorluğun her kesimden insanına el uzattığını vurgulamıştır¹⁸¹ (Necipoğlu, 2005, s.269-270).

Osmanlı tarihçilerinden Mehmed Hemdemi Solakzade'nin 17.yy ilk yarısında ele aldığı Tarih-i Solakzade adlı eserinde Haseki Hürrem Sultan için yaptırılan yapıları Kanuni Sultan Süleyman'ın baniliği altında yer vermiştir. Bu listede Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ancak arşiv kayıtlarına ve vakfiyelerine göre Haseki Hürrem Sultan ile ilgisi olmayan yapılar da yer almaktadır.

Ve Haseki Hürrem Sultan için, Avrat Pazarı kurbunda Cami ve Medrese ve Muallimhane ve İmareti ve Darüş-şifa ve kabe-i Muazzama'da dört medrese ve Şam-ı Şerif'te bir cami ve Medrese ve imaret ve Bağdat-ı darüs-selâm'da İmam-ı Âzâm ve hüâm-ı Ekrem Hazretleri'nin türbe-i şeriflerini tamir ve üzerinde Cami ve İmareti ve etrafına bir hisar-ı üstüvar ve dahil-i şehir-i mezburda El'arif-i Rabbî Şeyh Abdülkadir-i Geylânî mezar-ı pür Enverlerini tamir ve termim ve Konya'da mahrem-i esrar-ı kayyumî Celâlettin-i Rumî Hazretleri'nin ruh-u şerifleri için iki minareli bir cami-i lâtif ve yine mezar-ı Mevlânâ'da bir mescid-i münif ve Kudüs-ü şerifte tahra-i mubarekin içini ve dışını serapa kâşi ile tezyin ve en'va'ı nukuş ile rengârenk hane-için buyuruldu. (Taşkıran, 1972, s.22,26)

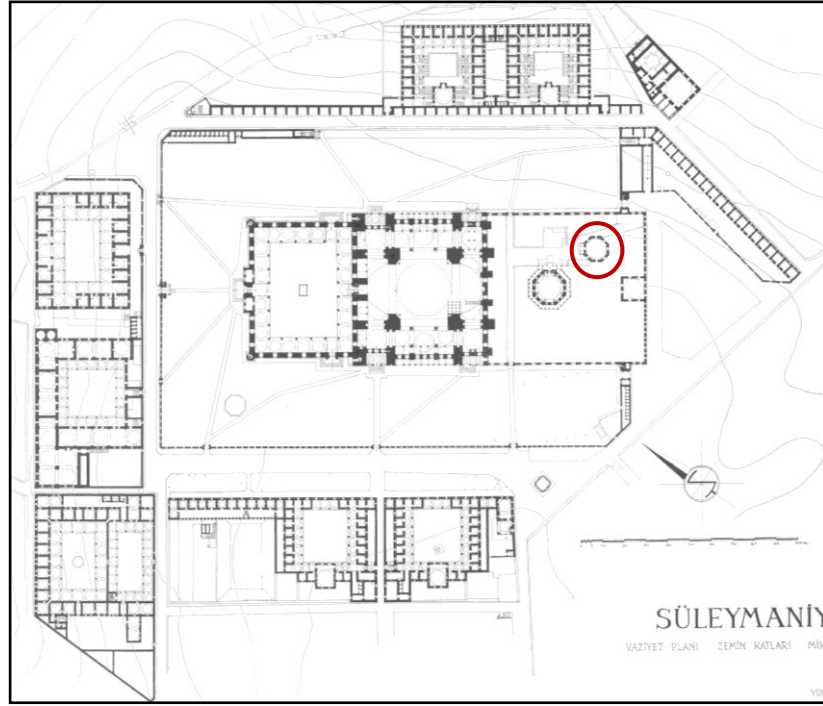
¹⁸¹ Necipoğlu'nun çalışmasında kaynak olarak 'Talikiade TSK.A 3592, fols 29v-30r' verilmektedir. (Necipoğlu, 2005, s.536)

Peçevi'nin de 17.yy'da ele aldığı Tarih-i Peçevi adlı çalışmasında yine Kanuni Sultan Süleyman'ın banılığı altında Haseki Hürrem Sultan için İstanbul Avratpazarı'nda külliye, Tophane'de Cihangir Cami, Bağdat'ta İmamîâzam Hazretleri ve Şeyh Abdulkadir-i Geylani için hayır eserleri, Konya'da Mevlana Celaleddin Hazretleri için hayır eserleri, Şam, Kefe ve İznik'te hayır eserleri, fethedilen yerlerdeki kiliselerin camiye çevrilmesi, Mekke ve Medine'de hayır eserleri ve deşîşe vakfı, Arafat'tan su sağlanması, Edirne'ye su getirilmesi ve çeşmeler yapılması, Cısr-i Mustafa Paşa'daki hayıreserleri, Kudüs'teki hayır eserleri ve kızı Mihrümah Sultan için Üsküdar'da yaptırılan külliyei zikretmektedir (Peçevi, 1992, s.298-300).

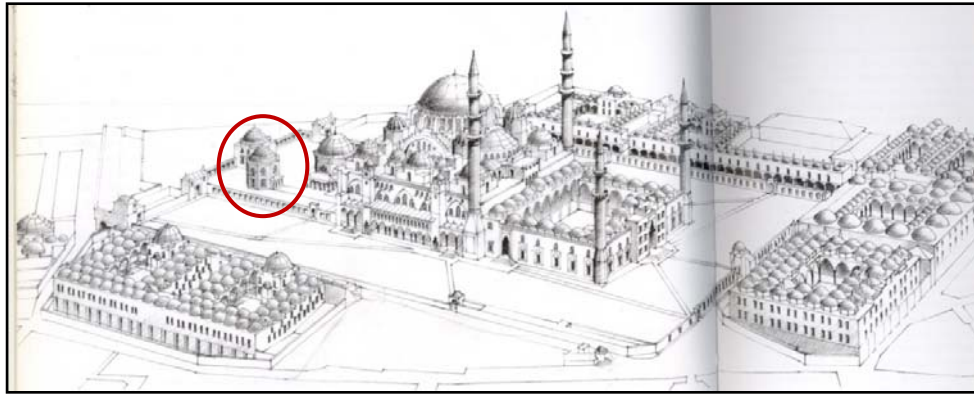
Haseki Hürrem Sultan'ın yapımında bani olarak olmasa da yapım kararında ve mimarisindeki rolü inkar edilemeyecek yapılar bulunmaktadır. Bunlar Haseki Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman'ın çocukları olan Şehzade Mehmed, Şehzade Cihangir ve Mihrümah Sultan için Saraçhane, Cihangir, Üsküdar ve Edirnekapi'da yaptırılan yapılardır. Şehzade Mehmed, ilk çocukları ve çok sevilen şehzadeleri olarak ailesi tarafından veliaht şehzade seçilmiş; Şehzade Cihangir, hayatı boyunca geçirdiği hastalıklar nedeniyle ailesinin aşırı ilgisi ve gözetimi altında tutulmuş; Mihrümah Sultan ise tek kız evlat olarak ilgi odağı olmuştur. Sahip oldukları bu ayrıcalıklar adlarına yapılan yapılara yansımıştır (Necipoğlu, 2005).

4.3.2 Haseki Hürrem Sultan Türbesi (Süleymaniye-İstanbul)

Konumu: İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi adına yaptırdığı Süleymaniye Külliye'sinin haziyesinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin güneydoğusunda konumlanmaktadır (**Şekil 4.202; 4.203**). Hazire Süleymaniye Cami'nin kible duvarının arkasına gelmektedir. Bu hali ile İstanbul'da Fatih Dönemi ile başlayan caminin kible duvarı arkasına türbe yaptırma ve külliyei ziyarete gelenlerden hayır duası bekleme geleneği devam etmiştir.

Şekil 4.202 : Süleymaniye Külliyesi Planı ve Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin konumu 1939, (M.K, A.S.Ü, L 31).

Şekil 4.203 : Süleymaniye Külliyesi Perspektifi ve Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin konumu (Necipoğlu, 2005, s.206-207).

Tarihi: Haseki Hürrem Sultan Nisan 1558'de öldüğünde henüz yapım aşamasında olan (1548-1559 arası) Süleymaniye Külliyesi'nin haziyesine defnedilmiş ve Mimar Sinan'a bir türbe yapılması emredilmiş olmalıdır (**Şekil 4.204**). Süleymaniye Cami ve İmareti muhasebe defterlerinde türbe için alınan malzemeler ile harcanan miktarlar verilmiştir. Bahsi geçen türbenin Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu düşünülmektedir. Buradan da türbenin Haseki Hürrem Sultan'ın ölümünden 1559 ortalarına kadar inşanın sürdüğü anlaşılmaktadır (Önkal, 1992, s. 146).

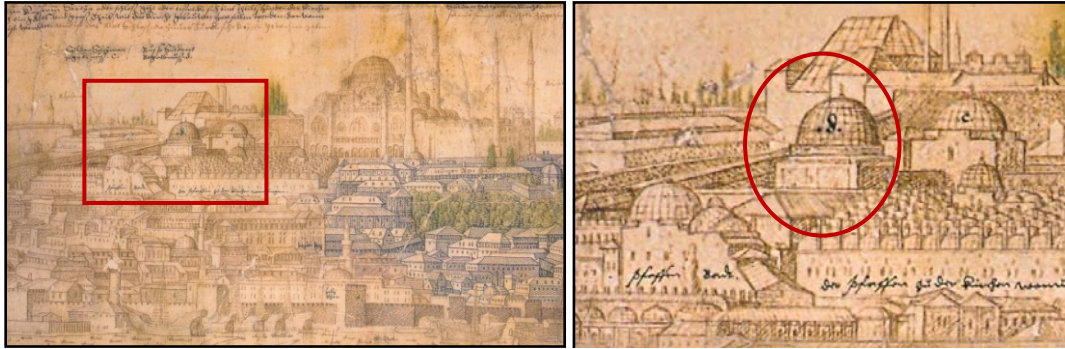
Bu veriler ışığında Haseki Hürrem Sultan'ın türbesinin 1558-1559 arası Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte inşa tarihini belirten bir kitabesi yoktur.

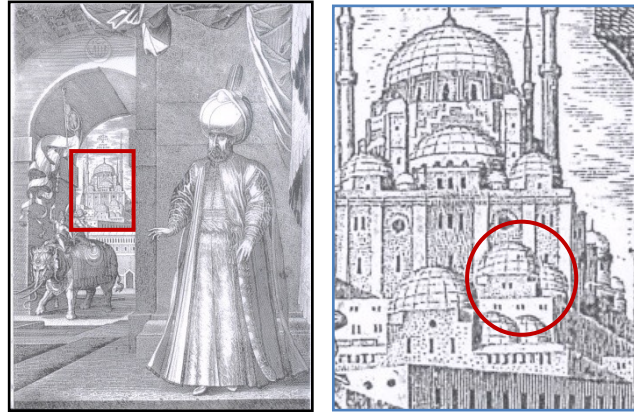
Şekil 4.204 : Süleymaniye Haziyesi'ndeki Haseki Hürrem Sultan Türbesi, Lokman, Tarih-i Süleyman, 16.yy (Necipoglu, 2005, s.135).

Türbe, Süleymaniye Külliyesi içinde bulunduğu için Haseki Hürrem Sultan'ın değil Kanuni'nin vakfiyesinde yer almıştır. Tezkirelerde 'Haseki Sultan Türbesi' olarak geçen bu türbenin adı Süleymaniye Vakfiyesi'nde 'Kadın Efendi Türbesi' olarak geçmektedir ve cennete benzetilmektedir (Cantay, 1989, s.47).

Türbenin yapıldığı yıllara ait Lorichs'in İstanbul Panoraması'nda (1559) ve gravüründe (1574) bu yapının bulunması, hem 1559 tarihinde bu yapının bitirildiğini göstermesi hem de hazirede henüz Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin bulunmaması açısından önemlidir (Şekil 4.205; 4.206).

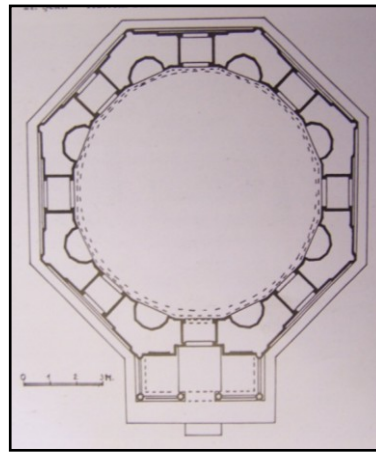

Şekil 4.205 : Lorichs'in 1559 tarihli İstanbul Panoraması'nda Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin konumu (Fischer, 2009, vol.4).

Şekil 4.206 : Lorichs'in 1574 tarihli gravürü, Eski Saray'dan Süleymaniye Külliyesine bakış (Fischer, 2009, s.55).

Mimari: Dıştan sekizgen planlaması ve cephesiyle Sultan Selim'deki Şehzadeler Türbesi'ne benzemektedir. Bahsi geçen bu türbe de Kanuni'nin bebek yaşta ölen şehzadeleri için yapılmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın türbesi ise dıştan sekizgen gövdeli olmasına rağmen diğer sekizgen örneklerinden farklı olarak içten onaltıgendir (**Şekil 4.207**). İç-dış planlamasındaki bu fark ve iç cephedeki çini kaplamaları ile türbe mimarisindeki yerini almaktadır.

Şekil 4.207 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi Planı (Önkal, 1992, s. 148).

Kuzey cephesinde bulunan girişin önünde üç kemer gözlü revak bulunmaktadır. Revakın mermer levhalarla örtülmüş düz çatısı, önde mukarnas başlıklı dört mermer sütun ve arkada binanın cephesine yaslandırılmış iki mermer sütuna oturmaktadır. Aralarında mermerden korkuluklar bulunan sütunlar ise birbirine, kilit taşlarında rozetler bulunan sivri kemerlerle bağlanmıştır (**Şekil 4.208**). Revakın iki yanında sekiler bulunmaktadır. Revakın gerisindeki kapı ise geçme örgülü basık kemerli, mermer sövelidir ve mermer bir niş içine alınarak derinlik verilmiştir. Bu nişin

köşeleri kavislerle yumuşatılmış ve üstte Bursa kemeri ile sonlandırılmış gibi gösterilmiştir. Kapının iki yanındaki duvarlarda çini panolar bulunmaktadır.

Şekil 4.208 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi cephesi ve önde giriş revakı (wowturkey.com).

Türbe içte ise her biri 1.75-1.8 m arasında değişen onaltı kenarlı bir çokgen şeklinde olup yaklaşık 9 m genişliğindedir. Dış cephe sayısı ile iç cephe sayısı arasındaki fark, pencereler arasında kalan alanların kırılması ve oluşan yeni yüzeylere nişlerin yerleştirilmesi ile meydana getirilmiştir. Böylece her bir kenara biri diğerini takip edecek şekilde niş ve pencere açıklığı rastlamaktadır (**Şekil 4.209**). Bu pencereler dış cepheye ise her kenara bir adet gelecek şekilde yansımaktadır. İç cephe kenarlarında toplam sekiz niş, yedi pencere ve bir kapı bulunmaktadır.

Şekil 4.209 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin iç görünümü (www.flickr.com).

Pencereler altta 0.95x1.7m ölçülerinde olup düz atkılı ve mermer sövelidir, ahşap kapakları vardır. Pencere aralarında kalan nişler ise yedi sıra mukarnasla taçlanmıştır. İç duvarlar zeminden 3.75m'ye kadar çinilerle kaplıdır. Duvar, çini kaplamanın üstünde kireç sıvalı olarak devam etmektedir ve bu seviyede de biri kapı üstüne diğerleri alt sıra pencerelerin üstüne gelecek şekilde sekiz alçı pencere vardır. İçten duvarlara oturan kubbeye geçiş bir sıra mukarnasla sağlanmıştır ve bu örtü de kireç sıvalıdır.

Zemin ise altıgen tuğlalarla döşeli olup mekanda üç adet sanduka vardır. Bunlardan ortada ve en büyük olanı ajurlu bir muhafaza içine alınmış olup Haseki Hürrem Sultan'a aittir (**Şekil 4.209**). Haseki Hürrem Sultan'ın sandukasında “*Cennet mekân Firdevs âşiyân Gâzi Sultan Süleyman Han tab-ı serah hazretlerinin harem-i ismetleri Haseki Hürrem Sultan 981 (965 olmalıdır)*” yazmakta olan bir levha bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.177). Levhada yer alan H.981 ölüm tarihi olmadığına göre kitabenin konum tarihi olmalıdır (Taşkiran, 1972, s28). İkincisi ise ahşap işçiliğinin sergilendiği prizmatik sandukadır ve 1572'de ölen II. Selim'in oğlu Şehzade Mehmed'e ait olduğu düşünülmektedir. Şehzadenin üzerinde bulunan taht sanduka üzeri hendesi şekillerle süslenmiştir ve fildişi kakmalıdır. Sanduka başında duran kavuk da kendi döneminden kalmadır (Taşkiran, 1972, s.28). Diğer ahşap sandukanın önündeki levhada Kanuni'nin kız kardeşi Hadice Sultan'ın 1582'de ölen kızı Hanım Sultan'a ait olduğunu yazmaktadır (“*Hadice Sultan kerimesi Hanım Sultan 990*”) fakat Ayvansarayı bu sanduka için II. Ahmed'in kızına ait olduğunu bildirmektedir (Önkal, 1992, s.145).

Türbe dışta kesmetaş kaplıdır ve giriş hariç her bir kenarda iki sıra pencere açıklığı bulunan cephesi üzerinde dairesel kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Yapı dışarıdan silme ve plastırlarla da hareketlendirilmiştir. Sekizgen gövdede bulunan cepheler köşelerde silmelerle yumuşatılmıştır (**Şekil 4.208**). Bu silmeler arasında kalan her bir cephe üstten, alttan ve yanlardan hiç kesintiye uğramadan dolanan çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçeveler içinde kalan altlı üstlü pencereler de ‘armudi’ silmelerle ayrıca çerçevelenmiştir. Alt pencerenin hemen üstünde bulunan sivri kemerler de pembe mermer silmeler ile derinlik kazandırılmıştır. Pencerelerden alt sıradakiler düz atkılı, mermer söveli, pirinç parmaklıklıdır. Bu pencerelerin üzerine sivri kemerli alınlık bulunmaktadır. Üst sıradaki alçı şebekeli pencereler sivri kemerlidir (**Şekil 4.208**). Cephenin üst sınırında ise silmelerden oluşan korniş, sekizgen gövdeyi çepeçevre dolanmakta ve kubbe kasnağına geçiş ile gövde arasında sınır oluşturmaktadır. Cepheden biraz geride başlayan dairesel kasnak üzerinde Taht Ayeti’nin yazılı olduğu bir yazı şeridi dolanmaktadır¹⁸². Kasnağa oturan kurşun kaplı kubbesinin (çap 9.2m) ortasında taş bir alem bulunmaktadır (**Şekil 4.210**).

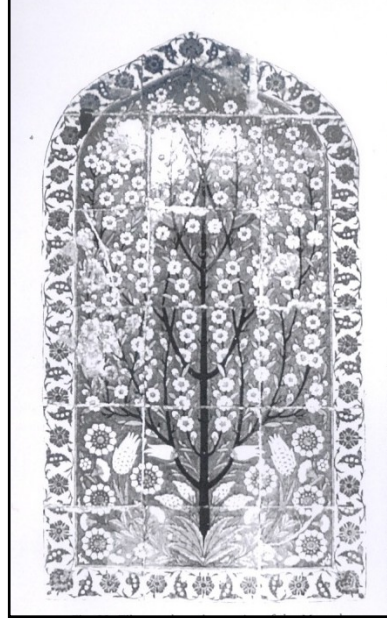
Şekil 4.210 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi’nin kubbesi (wowturkey.com).

Türbedeki süslemeler ve el işçiliğine ilk örnek ise girişteki kündekari tekniği ile hazırlanmış kapı kanatlarıdır. Yıldız ve poligonlar ile geometrik şekiller oluşturulmuş ve üst tablalarda *Kelime-i Tevhid* yazılmıştır. Kapının iki yanındaki duvar satırlarında sivri kemerle sonlanan, bahar bahçelerini hatırlatıcı şekilde ortasında çiçekler açmış bir ağaç ve etrafında lale ve karanfillerle resimlendirilmiş

---

¹⁸² Bu yazı şeridi Kanuni Sultan Süleyman’ın bebek yaşta ölen şehzadeleri Murad, Mahmud ve Abdullah için babası Yavuz Sultan Selim’in külliyesi haziresinde yaptırdığı türbenin kasnağında da bulunmaktadır (Taşkıran, 1972, s.27). Bu şehzadelerden Abdullah hariç diğerlerinin Haseki Hürrem Sultan’dan doğup doğmadığı belli değildir.

İznik Çinisi panolar yer almaktadır (Önkal, 1992, s.144-148). Bu panolarda lacivert arka fon üzerine siyah dallı ve kırmızı-beyaz çiçekli bahar ağacı, laleler, karanfiller ve köşelerde Çin bulutları vardır (**Şekil 4.211**). Bu panoların altlarında benekli mermer görünümlü çiniler, üstünde lacivert arka fona beyaz yazılı dua ve tesbihler yazılıdır.

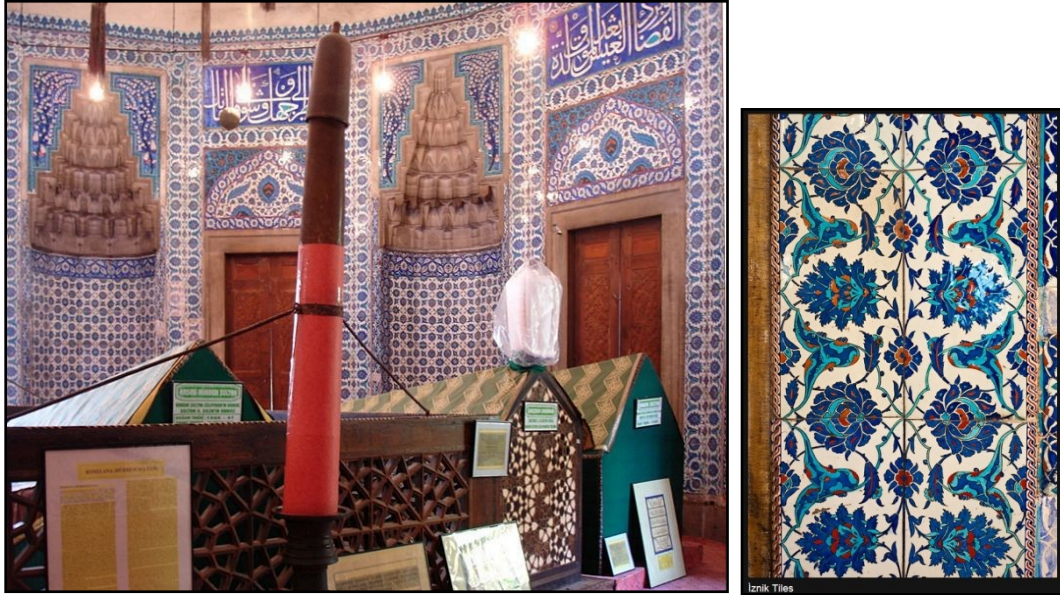
Şekil 4.211 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin revaklarında bulunan çini panolardan detaylar (Sezgin, 2003, s. 56).

Ahşap pencere kapakları üç tablaya bölünmüş olup, alt ve orta tablaları geometrik motiflerle süslenmiştir. Pencerelelerin etrafı ise beyaz zemin üzerine palmet ve şakayıklarla süslü çini bordürlerle çevrilidir (**Şekil 4.212**). Çini duvar kaplamasının üst sınırı ile pencere atkıları arasında iki dikdörtgen çini pano oluşturulmuştur. Daha geniş olan alt panoya sivri kemerli alınlık yerleştirilmiştir. Bu alınlıkta beyaz zemin üzerine mavi şakayıklar ve yapraklar vardır. Köşeliklerde lacivert zemin üzerine siyah ve kırmızı çiçek ve yapraklara yer verilmiştir. Üst pano ise lacivert zeminli olup beyaz celi sülüs ayetler vardır.

Pencere aralarında olan nişler ise mermer mukarnaslarına kadar lacivert, kırmızı, firuze şakayıklar, yapraklar ile bezenmiştir (**Şekil 4.212**). Mukarnas köşeliklerinde ise lacivert zemin üzerine alttan başlayarak yükselen kahverengi dallarda beyaz bahar çiçekleri ve bu ağaçların iki yanında laleler ve karanfiller yer almaktadır. Nişler pencerelelerde olduğu gibi bordür çinilerle çerçevelenmiştir. Giriş açıklığının

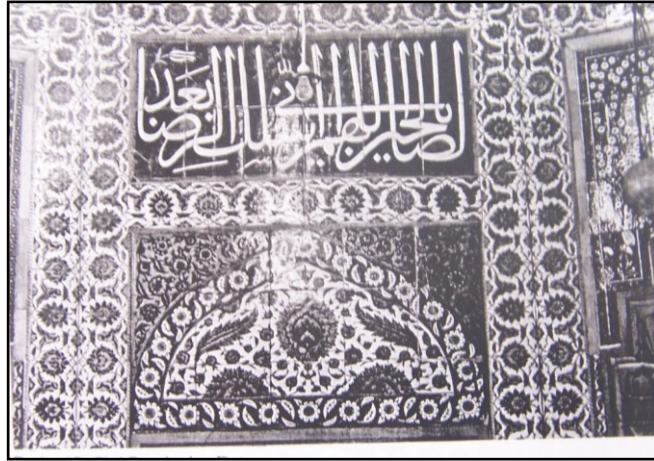
bulunduğu kenarda ise yeşil zeminli çinilerle, kapı üzeri ise diğer duvarlarda görülen çiniler ile kaplıdır. Bu kenarda kapı üstünde iki yazı panosu yer almaktadır.

Şekil 4.212 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi iç görünüşü (www.flickr.com).

Kubbenin göbeğinde gri ağırlıklı rumi, palmet ve lotüslerle bezenmiş bir madalyon bulunmaktadır. Bu madalyondan altı adet altı köşeli geçmelerle süslü rozetler çıkmaktadır. Kubbe eteği ile göbeği arasında madalyonlar yerleştirilmiş olup bunların da ortalarından kandiller türbenin harimine sallandırılmaktadır. Ayrıca kubbenin ortasından inen altın varak kaplı bir top mekana sarkmaktadır (Cantay, 1989, s.47).

Türbenin çeşitli yerlerinde yazılı çerçeveler vardır. Türbeye girerken ilk karşılaşılan kapının üzerindeki dikdörtgen çerçevede *Kelime-i Tevhid* yazılıdır. Aynı zamanda kapı kanadında da ahşap üzerine *Kelime-i Tevhid* ve kapının yan duvarlarındaki çini panolarda dua ve tesbihler yazılıdır. Kubbe kasnağına celi sülüsle ayetler yazılıdır. Bu ayetler Besmele ile başlar Ayete'l-Kürsi Suresi ve Al-i İmran Suresi'nin 18, 19 ve 26. ayetleri takip etmekte ve afiv ayetleri ile sonlanmaktadır (Önkal, 1992, s.146). Bununla birlikte iç mekanda kapı ve pencere üstlerindeki çini panolarda celi sülüs yazılar vardır (Şekil 4.213). Kapının üstündeki çift panoda da kapının dış yan duvarlarındaki çini panolardakilerle aynı yazılar yazılıdır. Kapı üzerinde başlayan bu dualar pencereler boyunca devam edilerek okunur. (Önkal, 1992, s. 146).

Şekil 4.213 : Pencere üstü yazı ve bezemeli çini pano (Sezgin, 2003, s. 55).

Onarımlar: Sandukalar üzerine inen askılar, kabirleri çevreleyen şebekeler ve şehzade sandukaları özgündür (Taşkiran, 1972, s.28). Haseki Hürrem Sultan'ın üzerinde bulunan 16.yy'a ait mendiller ve kaşbastıların kendisine ait olduğu düşünülmektedir ve Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne alınmış, buradan da Topkapı Sarayı Müzesi'ne gönderilmiş ve İşlemeler salonunda teşhir edilmiştir. Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin eski teberûkât eşyası¹⁸³ kayıt defterinde kayıtlı eşyaları aşağıdaki gibidir;

Bir takım matbu' eczay-ı şerife, cevizden mamül dört köşeli yüksek kapaklı, ayakları oymalı eczay-ı [cüzler] şerife sandığı, Yazma eczay-ı şerife, diğer bir takım eczay-ı şerife sandığı, yedi adet şamdan, puşideli şallar, beş rahle (Taşkiran, 1972, s.28).

Yapıdaki çiniler zarar görmüş olup bazı düşen çinilerin yerine kötü taklitlerinin yerleştirilmesi ile çinili kompozisyon bozulmuştur. Bu panolar 1996-97 yılları arasında Restorasyon ve Konservasyon Merkez Labaratuvarı Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir (Teksarı, 2005, s.84). Türbenin kubbesi de onarım görmüş ve kubbe tezyinatı döneminin özelliğini yitirmiştir. Türbe 2011 yılı başından bu yana restorasyondadır.

Değerlendirme

Haseki Hürrem Sultan'ın türbesini, türbe mimarisi içindeki yerini belirleyebilmek için kendinden önceki ve sonraki hanım türbeleri ile ilişkilendirmek gerekmektedir. Hanım Sultan Türbeleri, Selçuklular Dönemi'nden bu yana önde gelen kadın

---

¹⁸³ Yapıda mevcut olan ve hayırsever kişi veya kuruluşlar tarafından bağışlanmış bulunan her türlü eşyayı, ifade etmektedir

yapılarından, hatta denebilir ki ilk sırayı almaktadır. Tezin İslam dünyasından örnekler verilen bölümünde de vurgulandığı gibi Türkiye sınırları içindeki türbelerin %20'si kadınlara aittir. Bunu Türkiye ile sınırlamak doğru değildir, aslında bilinen ilk türbe de bir kadın yapısıdır ve Türkiye dışında Samarra'dadır. Abbası Halifesi el-Muntasır (hd. 861-62)'ın annesi Habashiye -Hristiyan olduğu düşünülmektedir - tarafından oğluna yaptırılmıştır (Tolmacheva, 1999, s.162).

Selçuklu Dönemi'nde anıtsal boyutlara ulaşan türbeler Erken Dönem Osmanlısı'nda boyut olarak küçülmektedir. Bu dönem kendi içinde incelendiğinde şehzade annelerinin kendileri ve oğulları için türbe yaptırdığı görülmektedir. Devletin başına geçemeyen şehzadeler, padişah olan kardeşi tarafından öldürülmek suretiyle bertaraf edilmiş, naaşının kaldırılmasını da validesi üstlenmiştir. Oğluna türbe yaptıran cariyeler, sonrasında Bursa'da ölene kadar yaşamış ve ölümünden sonra da kendi türbesini yaptırmışlardır (Peirce, 1996, s. 67-68).

Padişahın önce ölen eşler ve anneler için, henüz padişahın mezar yeri belirlenmediğinden, gömü yerleri değişirken; padişahın sonra ölenler, padişahın türbesinin yakınlarında oluşturdukları aile türbelerine gömülerek hanedana bağlanmışlardır. Bu durum Murad Hüdavendigâr döneminde değişikliğe uğramış, padişah türbelerinin yakınlarına kadınlar değil hanedanın erkek üyeleri gömülmeye başlanmıştır. Valide Sultanların ayrı türbeleri olmuştur. Sultan olan oğulları tarafından yaptırılan bu türbeler hanedan üyelerinin bulunduğu türbelerden farklı yerde, farklı mahallelerde yapılmıştır. Bu dönemdeki değişikliklerin, soylu ailelerin kızlarının yerine cariyelik sistemine geçmeye başlaması ile zamanlama olarak çakışması tesadüf değildir (Peirce, 1996, s.68).

Fatih Sultan Mehmed dönemi ile itibaren kadın üyelerin türbeleri önem kazanmaya başlamıştır. Valide Sultanların türbeleri ise ölümünden sonra, padişah olan oğlunun isteği ile padişahın babasının (Valide Sultan'ın eşinin) yanına yapılmıştır. Ölümünden sonra eşleri ile aynı hazireyi paylaşan bu kadınların türbelerinin büyüklüğünü, bulundukları hazire ortaya koymaktadır. İstanbul'da Fatih dönemi ile başlayan kendi adına yaptırdığı külliye'nin camisinin kible duvarı arkasına türbe yaptırmaya geleneği sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bu külliye'nin ve türbelerin büyüklüğü kadınlara yaptırılan türbelere de yansımıştır. Yine de eşlerinin türbelerinin yanında küçük tutularak padişahların türbelerine ölçek katmaktadır. Fatih Dönemi'nde başlayan bu değişimi "köle kurumu üyelerinin Mehmed

döneminde elde etmeye başladıkları daha önemli statüye” ve “türbe mimarisinde alabildiğine somut yapıları aracılığıyla cariyeleri sultan ailesi içine katmama eğilimin ağır basması” ile açıklanmıştır (Peirce, 1996, s.69). Kanuni Sultan Süleyman’ın, annesi için babası Yavuz Sultan Selim’in külliyesinin haziyesinde ve onun türbesinin yanına yaptırdığı Hafsa Sultan Türbesi ve kendi adını taşıyan Süleymaniye Külliyesi’nin haziyesine yaptırdığı eşi Haseki Hürrem Sultan Türbesi, Fatih’in başlattığı bu değişimin örnekleridir. Bunlardan Hafsa Sultan’a ait olanı eşinin ölümünden sonra, eşinin türbesinin yanına, oğlu tarafından yaptırılmış iken, Haseki Hürrem Sultan’ın türbesi eşinin ölümünden önce, eşinin külliyesinin haziyesine, yine eşi tarafından yaptırılmıştır. Hafsa Sultan’ın türbesi eşinin türbesine göre konumlanırken, Haseki Hürrem Sultan’ın türbesi eşinin türbesinden önce, yeni yapılmakta olan külliye’nin haziyesi içine bulunan türbe olarak, belki de Kanuni Sultan Süleyman’ın türbesinin gelecekteki yeri de düşünülerek konumlanmıştır.

Haseki Hürrem Sultan ile birlikte Osmanlı hanedan ailesinin İstanbul’da bir çatı altında toplanmasının sonucu olarak aile üyelerine ait sandukaların da bir türbe çatısı altında toplanmasını beraberinde getirmiştir. Tam olarak II. Selim dönemi ile birlikte sultan türbeleri aile türbelerine dönüşmüştür. Valide Nurbanu Sultan, eşi II. Selim’in türbesinde yatan ilk cariyedir (Peirce, 1996, s.253). Haseki Hürrem Sultan’ın ailenin İstanbul’da toplanma sürecini başlatan kişi olması nedeniyle, onun da eşinin yanında gömülü olması beklenmektedir. Fakat oğlunun saltanatını göremeden eşinden önce ölmesi nedeniyle kendini çok seven Sultan Süleyman¹⁸⁴ tarafından kendisine ait Süleymaniye Külliyesi haziyesi içinde ayrı bir türbe yaptırılmıştır. II. Selim dönemi ile değişen gömme gelenekleri Haseki Hürrem Sultan için ‘eşinden sonra, oğlu II. Selim’in saltanatında ölmüş olsa idi belki de, III. Murad döneminde ölen Mihrimah Sultan’ın babasının yanına gömülmüş olması gibi, eşinin yanında yatıyor olabilirdi’ dedirtmektedir. Sultan türbelerinin aile türbesi niteliğinde olma durumu Hadice Turhan Sultan’ın kendi külliyesinde kendi için türbe yaptırması ile duraklamıştır.

---

¹⁸⁴ Sultan Süleyman’ın eşine olan sevgisinden yola çıkarak, Haseki Hürrem Sultan öldüğünde Kanuni Sultan Süleyman’ın onu yanından ayırmak istemediği, kendi ölümünden sonra bile yanında olması için Avratpazarı’nda Haseki Hürrem Sultan adına bir külliye olmasına rağmen kendisi adına yaptırmakta olduğu Süleymaniye Külliyesi’nin haziyesine gömdürmüş ve türbesini yaptırmış olduğu düşünülmektedir (Taşkıran, 1972, s.24).

Daha sonraki dönemlerde valide sultanlar da kendi külliyelerindeki türbelere defnedilmeye başlamıştır¹⁸⁵.

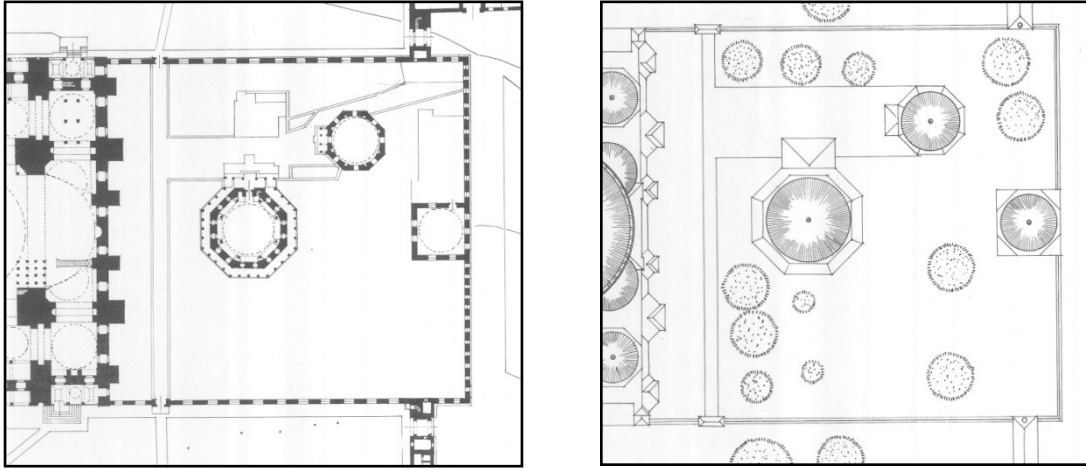
Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin İstanbul içindeki konumunu incelemek de kendi adına yaptırdığı külliye de değil de eşinin Süleymaniye'de yaptırdığı külliye de yatmasını açıklamaya yardımcı olacaktır. Türbelerin konumlanması genelde belirli güzergâh üzerinde olmuştur. Bu güzergâh, sultanların cülus töreni sırasında kullanılan hattır ve bu yol üzerindeki atalar ziyaret edilmiştir. Tören yolu Topkapı sarayı ile başlamakta, Divanyolu'ndan Bayezid Cami, Süleymaniye, Şehzade, Fatih Külliyesi gibi selatin külliyelerinden geçilerek Edirnekapı'dan sur dışındaki Eyüp'e ulaşılmaktadır. Türbelerin konumunu sadece merasim yolu etkilememiştir. Kentin topografyasında yer alan ve Haliç'ten bakıldığında görünen tepeler selâtin camileri için seçilen alanlardır¹⁸⁶. Tören yolu bu tepeleri bağlayan sırtları izlemiştir (Sezer, 2001, s. 50-52). Haseki Hürrem Sultan'ın türbesi de hem yukarıda belirtilen Fatih döneminde başlamış olan eşinin külliyesinin kible duvarı arkasındaki hazireye gömülme hem de burada belirtildiği gibi törensel güzergâh üzerinde yer alan eşinin yeni yapılmakta olan Süleymaniye Külliyesi'ne gömülme geleneklerine uymuştur.

Haseki Hürrem Sultan'ın türbesi yönlendirme açısından incelendiğinde, hanım sultanların türbeleri için yapılan genellemelere katılmaktadır. Sultan türbelerinin girişi kuzeydoğudadır. Bu gereksinimin nedeni, ölünün başını güneybatıya, ayağını kuzeydoğuya doğru yerleştirmek, yönünü kibleye baktırmak ve türbeye girenin kuzeydoğudan sultanın ayakucuna ulaştırmak istemeleridir. Hanım sultan türbelerinin girişi ise sultan türbeleriyle dik açı yapmaktadır yani kuzeybatıya dönüktür. Daha sonraları sultanın yanına gömülme geleneği kalkınca bu yönelme ortadan kalkmıştır ve konumuna bağlı olarak giriş yönü değişmiştir (Sezer, 2001, s.27-29). Haseki Hürrem Sultan'ın türbe girişi de Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesiyle dik açı yapacak şekilde yerleştirilmiştir (**Şekil 4.214**).

---

¹⁸⁵ Bunlardan Gülnuş Emetullah Sultan Üsküdar'daki külliyesine yaptırdığı türbesinde, Nakşidil ve Mihrişah Sultan da kendi türbelerinde yatmaktadır.

¹⁸⁶ Süleymaniye Külliyesi'nin, dolayısıyla Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin kent topografyası içindeki konumu nedeniyle şehir panoramasına etkileyici bir biçimde yansması en iyi Lorichs'in 1559 yılındaki çalışmasında görülür (**Şekil 4.205**).

Şekil 4.214 : Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nin hazire içindeki yönelişi, 1939, (M.K, A.S.Ü, L. 31, 33).

Türbenin mimari şekillenişinde ise dönemin beğenisi etkili olmuştur. 16.yy'da sekizgen ve kare planlı çıplak kesme taş ve bazen mermer kaplama kullanılmıştır. Özellikle Mimar Sinan'la birlikte farklı plan tipleri ve içi dışı farklı plan denemeleri de yapılmıştır. Bu yüzyılın sonlarında türbe boyutlarında büyüme başlamıştır, fakat bu büyüme Orta Asya ve Hindistan'daki örneklerle kıyaslanamayacak kadar azdır. Bunu nedenselleştirmek gerekirse, Osmanlı mimarisinde işlevsellik ön plandadır ve hiçbir işlevi olmayan büyüme kullanılmamıştır. Türbenin görevi kişiyi hatırlatıcılıksa zaten yaptırdığı büyük camiler ve diğer sosyal yapılar bunu yerine getirmektedir (Sezer, 2001, s.25, 36). Haseki Hürrem Sultan'ın türbesi de dönemin mimari beğenisine uymuş ve sekizgen planlanmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın türbesinde bu plan şeması kullanıldığı gibi yine onun ailesinden eşi Sultan Süleyman ve kızı Mihrümah Sultan'ın birlikte yattıkları türbede¹⁸⁷, oğlu Şehzade Mehmed ve Cihangir'in birlikte yattıkları türbede, damadı Rüstem Paşa'nın türbesinde, validesi Hafsa Sultan'ın türbesinde ve kayınpederi I. Selim'in türbesinde de bu plan şeması kullanılmıştır. Mimar Sinan, sekizgen şemayı kullanarak kendini yineliyor gibi hissedilse de – Sultan Süleyman'ın türbesinde görülen yapıyı çevreleyen revaklı galeri ekleme gibi yapıyı özgünleştiren yollarla – dışta-içte farklı köşe sayısı uygulayarak farklılıklar yaratma ve dış cepheyi hareketlendirme yoluna başvurmuştur. Haseki Hürrem Sultan'ın yapısı da dışta sekizgen, içte onaltıgen

¹⁸⁷ Mihrümah Sultan, babası Kanuni Sultan Süleyman'ın tek ve sevgili kızı olma gibi özel konumu nedeniyle 1578'de babasının yanına gömülmüştür. Kanuni Sultan Süleyman 1578 yılına kadar geleneklere uyacak şekilde türbesinde tek yatmıştır. II. Selim dönemi ve sonrasında III. Murad, II. Mehmed, I. Ahmed'in de türbeleri geniş aile türbeleri olmuştur (Peirce, 1996, s.253).

olması ile diğer türbelerden ayrılmaktadır. Sekizgenin bu kadar çok kullanılmasında sadece mimari değil dinsel sebepler de aramak gerektirmektedir. Sekizgen şema, dört ana yön ve dört ara yönü simgelemektedir. Bu şemayı kullanarak cennet imgesine gönderme yapılmaktadır. Bu nedenle çok kullanılmıştır. Görünen o ki Kanuni dönemi aile üyeleri bu imgeleri kullanmak istemişlerdir (Ateşoğlu, 2007, s. 180).

Haseki Hürrem Sultan'ın türbesi önemini Kanuni Sultan Süleyman tarafından eşine verdiği değeri ve sevgisini yansıtacak şekilde ahirette kavuşulması vaat edilen Cennet köşküne benzeyen mimarisi ile yakalamıştır (Sakaoğlu, 2009, s.177; Necipoğlu, 2005, s.219). Türbeyi ön plana çıkartan mimari özelliklerinden en önemlisi giriş revağında ve iç mekan duvarlarında kullanılan 16.yy'a özgü çini tezyinatıdır. Sinemoğlu Sinan dönemi çinilerini incelediği bir çalışmada Haseki Hürrem Sultan Türbesi'nde bulunan cennet kavramını simgeleyen ağaçlı panoyu şu şekilde yorumlamıştır.

.....Çini sanatçısı için onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında cennet kavramını ifade etmek ve dile getirmek bir yeniliktir. Bu yeniliği mevcut kalıplar ile gerçekleştirmek mümkün olamayacağı için sanatçı yeni kalıplar ortaya koymuştur. Sanatçı bu yeni kalıpları meydana getirirken de tabiatı eğilmiş, tabiatte bulduğunu da olduğu gibi işlemeyip, akıl ve hayal süzgecinden geçirdikten sonra çizmiştir. Hareket noktası tabiat olduğu için bu kalıplar tabiatın izlerini taşır, aslında doğalcılıkları da buradadır. (Sinemoğlu, 1988, s. 541)

Haseki Türbesi'nde yer alan çinilerde kullanılan kırmızı renk, 16.yy'ın ilk yarısında kullanılan sarı ve yeşilin yerini alan 16.yy'ın ikinci yarısına mavi renk ile birlikte damgasını vuran bir renktir ve ilk olarak Süleymaniye Camii, Haseki Türbesi ve Rüstem Paşa Cami'de kullanılmıştır. II. Selim Türbesi'nde de kullanıldıktan sonra kaybolan bir renk olması nedeniyle Haseki Türbesi'nin içinde bulunduğu 16.yy'ın ikinci yarısında kalmış bir renktir (Sinemoğlu, 1988, s.542). Yine Sinemoğlu, Haseki Hürrem Sultan Türbesi revağında bulunan çini panolardaki renk seçimi için;

.....Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında ise renk, tezyini bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır. Rengin iki biçimde farklı iki amaç için; hem motifin kolayca seçilebilmesine yardım edecek tarzda hem de tezyini olarak kullanılışına en uygun örnek Hürrem Sultan Türbesi'nin kapı revağı içinde yer alan düzenlemedir. Burada renk, çerçeve ile değil motiflerde tamamen tezyini amaç ile kullanılmış, düzenlemenin esas motifini teşkil eden ağaçta ise, önem bakımından diğer motiflerin tümünden ayrı tutularak, ağacın göze ilk bakışta çarpması temin edilecek biçimde uygulanmıştır. Burada önem, mavi tonlarının ağır bastığı panoda, ağaç gövde ve dallarının siyaha boyanması ile vurgulanmıştır. (Sinemoğlu, 1988, s. 542)

Necipoğlu Sinan yapıları ile ilgili çalışmasında zamanının Zübeyde'si, Fatıma'sı, Aişe'si ve Rabia'sı olan hasekisine olan sevgisini abideleştirmek için bu türbeyi yaptırdığı görülen Süleymaniye Vakfiyesinde türbenin algısal görünüşünün cennet bahçeleri ve gökkubbe ile karşılaştırılmış olduğunu belirtmektedir (Necipoğlu, 2005, s.219). Cantay ise Süleymaniye Külliyesi ile ilgili çalışmasında vakfiyesinden yola çıkarak Haseki Hürrem Sultan Türbesi için İznik'ten 2089 adet çini ısmarlanarak getirtildiğini ve çini süslemelerde ölüm düşüncesinden uzak bir değerlendirmeye gidildiğini belirtmektedir (1989, s.48). Yine bu vakfiyede Kanuni Sultan Süleyman'ın türbenin süslemeleri ile de ilgilendiği bildirilmektedir. Bu durumda, giriş revaklarında ve iç mekanın duvarlarında yer alan bahar ağaçlı çinilerin Kanuni'nin isteği ile yapıyı süslediği düşünülebilir (Cantay, 1989, s.48). Haseki Hürrem Sultan'ın da bahar ayında (Nisan) öldüğü de unutulmamalıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın “muhibbi” mahlasında yazdığı şiirlerinde Haseki Hürrem Sultan'ı “hayatımın baharı” olarak nitelendirmiştir ve hasekisinin bahar aylarında ölmüş olması acı bir tesadüftür. Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı bu türbe için bahar dallarıyla süslü çiniler getirtmesi tesadüf olmasa gerekir (Goodwin, 1998, s.104).

İç mekan da Haseki Hürrem Sultan'ın adına yaraşacak şekilde tasarlanmış ve türbe içi ve dışında bulunan yazı panolarında yer alan ayetlerle ahiretine hazırlanmaya çalışılmıştır. İç mekandaki çini süslemeli köşelerde içinde ahirette mağfiret için Allah'a yalvarışlar bulunan ayet şeritleri bulunmaktadır. Kubbe kasnağındaki yazı şeridinde yer alan Taht ayetini diğer ilgili ayetler devam etmekte olup kıyamet gününde merhumeyi koruyacağı düşünülmüştür (Necipoğlu, 2005, s.220). Vitraylı pencerelerden içeri sızan ışık adının anlamı “neşeli ve şen” olan Haseki Hürrem Sultan'ı canlandırmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman şiirinde Haseki Hürrem Sultan için “baharım, neşem, ıslıl ıslıl günüm, durmadan gülen esirim” sözlerini kullanmıştır. Şiirinde dile getirilen bu duygular, Haseki Hürrem Sultan'ın türbesine hapsedilmiştir. (Necipoğlu, 2005, s.220). Baharın çiçekler yoluyla canlandırılması 1573 yılında İstanbul'u ziyaret eden Philippe du Fresne-Canaye tarafından da hissedilmiş olmalı ki Haseki Hürrem Sultan'ın türbesine girdiğinde türbeyi tanımlamak için şu sözleri yazmıştır.

Sultan Süleyman'ın karısı Hürrem Sultan ve oğullarından biri, ne çok yüksek ne de çok geniş olmayan başka bir kulede yatmakta. İçine gömüldükleri sandukaların çevresinde, hep içlerinde güzel kokulu çiçekler bulunan porselen kaplar (bunlar dünyada rastlanabilecek en

güzel örneklerdir) bulunduruluyor. Kadının sandukası başında sarık yok, ama sandukanın üstüne çok zengin işlemler yayılmış ve yakut ve firuzeli bir sorguç taşıyan bir başlık yerleştirilmiş. (Fresne-Canaye, 2009, s.71)

Yukarıda görüldüğü gibi Haseki Hürrem Sultan vefatından sonra eleştiri oklarını üzerine toplayan hayatı gibi türbesi ile de batılıların dikkatini çekmiş, görsel açıdan türbesi hakkında yorum yapma gereği duymalarını sağlayacak kadar etkileyici olmuştur. Ancak her batılı üzerinde du Fresne-Canaye’de olduğu kadar olumlu etki bırakmamıştır. Türbesi hakkında en büyük eleştiri hayatını da oldukça olumsuz eleştiren Hammer’den gelmiştir. ‘Hürrem Sultan Süleyman Türbesi yanında bulunan mezarı –eski Bizans’ın Atmeydanı’nda ilk zamanlardan beri görülen ve üzerindeki kitabe bu payitahtın Ruslar tarafından zaptedileceğini haber vermekte olan- atlı Blerofon heykelinden ziyade, şehrin gelecekteki mukadderatına manidar bir işaret gibi görünür.’ (Hammer, 1993, s.422).

Türbe görevlileri de Haseki Hürrem Sultan’a verilen önemi gözler önüne sermektedir. Arşiv belgelerine göre Haseki Hürrem Sultan’ın sandukası başında görevli devamlı bekçiler, ruhuna Fatiha okuyanlar bulunmaktadır. Başbakanlık Arşivi Maliye Defteri’nde Haseki Hürrem Sultan Türbesi’ndeki görevliler ve mevacibi [maaşları] kayıtları üç gruba ayrılmaktadır.

1. Cemaat-ı eczahan (Kur’an-ı Kerim cüzleri okuyan topluluk). Sabah, öğle, ikinci vakitlerinde cüz okuyan görevliler her biri 31 kişiden oluşan gruplara ayrılmıştır.
2. Cemaat-ı bekçiyan (36 kişilik bekçi topluluğu)
3. Cemaat-ı müteferrika (9 kişilik değişik görevli topluluk)

Bu bilgiye göre toplamda 138 kişi günde 348 akçe ile görevlendirilmişlerdir (Taşkiran, 1972, s.28¹⁸⁸).

Sonuç olarak, Haseki Hürrem Sultan, ne kendinden öncekiler gibi ‘yenilgiye uğramış cariyeye’ olarak kendi türbesini yaptırmış, ne kendinden sonrakiler gibi eşinin türbesine defnedilmiş, ne de Hadice Turhan Sultan gibi kendi külliyesinde kendi yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. Türbesinin yeri ve yapımında rol almış olamasa da iki evladını beklenmedik bir şekilde hastalıktan kaybeden acılı anne olarak oğlu için yaptırılan türbede ve külliyyede rol almıştır. Diğer haseki Mahidevran’dan olan

---

¹⁸⁸ Kaynak olarak BOA, 5424 nolu Maliye defteri, 57.sayfa verilmiştir.

şehzade için türbe yaptırılmaz iken Haseki Hürrem Sultan'ın iki oğlu için de iki ayrı külliye ve bir türbe yaptırılmıştır¹⁸⁹

4.3.3 Haseki Hürrem Sultan ikametgahları

Haseki Hürrem Sultan Eski Saray'daki haremi Yeni Saray'a taşıyarak yönetime karışan ilk kadın sultan olarak da bilinmektedir. Fakat Yeni Saray'da yaşamış olduğunu kanıtlayan belge yoktur. Tarihçiler bu konuyu edindikleri dolaylı bilgilere göre yorumlamışlardır. Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi'nde Haseki Hürrem Sultan'a ait herhangi bir ize ya da mimari düzenlemeye bugün için ulaşmak imkansız olsa da onun padişaha yakın olmak için Yeni Saray'ın Harem dairesinde bir takım değişiklikler ve genişletmeler yaptırttığı gravür ve yazılı kaynaklarda yer almıştır (Anhegger-Eyüboğlu, 1986, s.36).

Ancak Necipoğlu'nun Topkapı Sarayı ile ilgili çalışmasında belirtilen arşiv belgelerinden 1526-1529 yıllarında mimarbaşı Alâeddin'in (Acem Alisi) gözetiminde Topkapı Sarayı'nda yapılan yenilemeler esnasında Harem'in¹⁹⁰ (*sarây-ı duhterân* = kızlar sarayı) de yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır¹⁹¹. Arşiv defterinde kızlar odasının yanında yeni bir oda, bir kızlar hamamı, hasbahçe tarafındaki avlu duvarına bir demir kapı, ahşap bir ev, bir köşk, şadırvan, su yolu ve havuz, kızlar sarayına has ahırlar tarafından taş bir merdiven ve yeni bir mutfak yapılması için gerekli masraflar yer almaktadır. Kızlar odalarına tahta döşemeler, dolaplar,

---

¹⁸⁹ Kanuni Sultan Süleyman, çocukken ölen iki oğlu için babası I. Selim'e yaptırdığı külliyein haziresine Şehzadeler Türbesi'ni yaptırmıştır. Ayrıca Haseki Hürrem Sultan'ın oğlu Şehzade Mehmed öldüğünde bugünkü Şehzadebaşı'na türbesini ve ardından külliyesini yaptırmıştır. Yine Haseki Hürrem Sultan'ın sakat oğlu Şehzade Cihangir için bugünkü Cihangir'de külliyesini yaptırmış, öldüğünde de abisinin türbesine defnedilmiştir. Fakat taht için mücadele eden Mahidevran'ın oğlu Şehzade Mustafa ve Haseki Hürrem Sultan'ın oğlu Şehzade Bayezid için türbe yaptırılmamış ve İstanbul yerine Bursa'ya ve Sivas'a gömülmüşlerdir. Mahidevran ise oğlunun ölümünden çok sonra maddi durumu düzelince oğlunun mezarı üzerine türbe yaptırmıştır. (Peirce, 1996, s.108).

¹⁹⁰ Yeni Saray'da Harem'in bulunmadığı, ilk olarak Haseki Hürrem Sultan ile birlikte getirildiği yönündeki yanlış düşüncelerin aksine 1475'te II. Mehmed'in katibi olan Kritovulos, Topkapı Sarayı'nda 150, Eski Saray'da da 250 kız olduğunu yazmıştır (Goodwin, 1998, s.105). Bu durumda Haseki Hürrem Sultan'ın Harem'i taşıdığı değil, kendisi ve çocuklarının taşınması ile var olan Harem'in genişletilmesini sağladığı düşünülmelidir.

¹⁹¹ Harem genişletmeleri sırasında, daha sonraki genişletme ve eklemelerden dolayı pek iz kalmasa da, bugünkü Sünnet Odası'nın yerinde, Has Oda'nın mermer sofasında yeni yaptırdığı köşkün özellikleri bilinmektedir. 1520 ve 1530'lu yılların beğenisi olan mavi-beyaz-turkuaz renklerle bezeli duvar çinilerinin moda olduğu Timuri-Türkmen zevki, 16.yy ortalarına rastlayan Klasik Osmanlı mimarisinin gelişimine kadar sürmüştür (Necipoğlu, 2007, s.147-152). Harem'in de bu üsluba göre genişletildiği varsayılabilir.

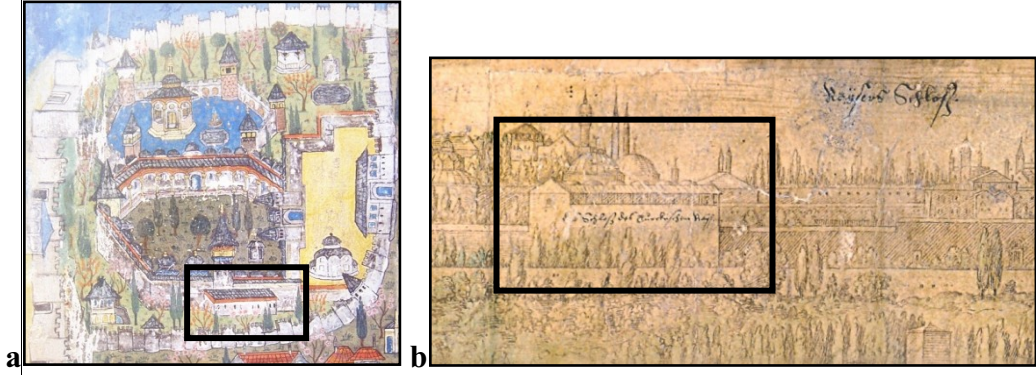

sundurmalar, iskemleler, ve sandıklar yerleştirilmiştir¹⁹² (Necipoğlu, 2007, s.208, 212). Bu bilgi sultanın aralarında Haseki Hürrem Sultan'ın da bulunduğu Eski Saray'daki Harem'in bir kısmının Yeni Saray'a taşınmayı düşündüğünün bir göstergesidir (Peirce, 1996, s.163). Bir kısmı taşınmış olan Eski Saray Haremi'nde ölmüş sultanın kadınlarının ve hanedan kadınlarının da loğusalık dönemini geçirdiği Harem hastanesinin kaldığı söylenmektedir (Goodwin, 1998, s.105).

Yeni Saray'daki Harem Dairesi'nin genişletilmesi Lorichs'in panoramasına ve Matrakçı Nasuh'un minyatürüne de yansımıştır (**Şekil 4.215**). Haseki Hürrem Sultan'ın yaşadığı dönemden somut bir mimari veri kalmamış olsa da Harem Ağaları Koğuşu, Cariyeler-Kalfalar Dairesi, Büyük Biniş yönündeki Harem Ağaları Hamamı'nın klasik dönem mimarisinin izlerini taşıdığı ve Hürrem ile başlayan haremdeki yeni dönemin gereksinimlerinin göstergesi olduğu belirtilmektedir (Sözen, 1998, s.117-118). Haseki Hürrem Sultan'ın Yeni Saray'a taşınması ile birlikte Harem'in mimarisinde bir takım değişikliklere başvurulduğu Haseki Hürrem Sultan'ın 1535 Irakayn seferinde bulunan eşine gönderdiği mektuplardan da anlaşılmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi bu mektupta geçen 'hamamdan ötürü bize hayırlı haberler göndermişsiniz, hüküm göndermişsiniz" sözleri (Uluçay, 2001, s.54-57; **Ek A.2.3**), bu dönemlerde yapılacak olan Bahçekapı'daki Haseki Hamamı için söylenmemiş ise, o yıllarda Topkapı Sarayı'na yeni taşınmış olan Haseki Hürrem Sultan, Harem'de ihtiyaç duyulan bir hamamdan bahsediyor olmalıdır. Daha sonra bahsedileceği gibi 1530'ların sonunda Bassano ve 1550'lerde Nikholay'ın Haseki Hürrem Sultan'ın ikametgahı hakkında verdiği bilgilerde hamamların varlığına vurgu yapılmaktadır.

---

¹⁹² Necipoğlu arşiv kaynağı olarak 'BOA, MM 17884, fol.53-54,69, 71; KK 7097, fol. 22, 24, 58' vermektedir.

Şekil 4.215 : a. Matrakçı Nasuh'in 'İstanbul' minyatüründe Topkapı Sarayı ve Harem Dairesi, 1537 (Atıl, 1987, s.30); **b.** Lorichs'in panoramasında Topkapı Sarayı ve Harem Dairesi, 1559 (Fischer, 2009, Vol.4).

Mahidevran Hatun'un şehzadesi ile birlikte sancağa gitmesi ve validesi Hafsa Sultan'ın vefatına rastlayan bu taşınma konusunda döneminin Batılıları tarafından verilen ilk bilgi evliliğine dair raporları da sunan *De'Ludovici* tarafından gelmektedir. 1534'te bildirdiğine göre Haseki Hürrem Sultan ve çocukları Topkapı Sarayı'nda sultan ile birlikte yaşamaktadır. Bu taşınma ile evlilikleri arasında bir bağ olma olasılığı vardır. *Bassano*'nun da 1530'ların sonunda Haseki Hürrem Sultan'ın Yeni Saray'daki dairesini anlatması buraya yerleşmesini doğrulamaktadır. "Sultan hanımın sarayı Büyük Türk'ün sarayının içindedir ve gizli odalardan geçerek birinden diğerine gidilebilir... Sultan hanımın dairesi çok muhteşemdir, içinde özel ibadet yerleri, hamamlar, bahçeler vardır ve sadece ona değil, yüz kadar nedimesine de her türlü konfor sağlanmıştır..." (Peirce, 1996, s.83). Benzeri bilgiler Contarini, Lello, Menavino'da da bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.169).

Yeni Saray'a taşınması yönündeki yukarıdaki tartışmalarla birlikte, Eski Saray'ın Harem'inin 1541 yılında yanmasından sonra¹⁹³ arazisinin büyük bölümü Süleymaniye Külliyesi'nin yapımı sırasında kullanıldığı, daha küçük olarak inşa edildiği ve bu dönemde Harem halkının Topkapı Sarayı'na taşındığı fikri de yaygındır (Necipoğlu, 2007, s.208, 212). Evliya Çelebi de 1541 yılında Eski Saray'ın yanması ile Harem'in Yeni Saraya taşındığını yazmaktadır. Buna dayanarak Eski Saray'ın yanması Yeni Saray'a taşınmak için kasıtlı yapıldığına bağlanmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.169). Bu taşınma ile devlet işlerine karışmayı, veraset işini halletmeyi, devlet adamları ile sıkı temasta bulunmayı, divan toplantılarını takip

¹⁹³ Haseki Hürrem Sultan'ın Eski Saray'da en yakınları arasında satıcılık da yapan bir Yahudi kadının olduğu söylenmektedir. Bu kadın o kadar zengin olmuştur ki, 1540 yangınında yanan Eski Saray'ın haremmini kendi parasıyla inşa ettirmeye gücü yetmiştir (Jorga, 2005, s.127-128).

edebilmeyi amaçladığı düşünülmektedir (Uluçay, 2001, s.28). Bu bilgileri doğrulayan bir başka anlatı da Eremya Çelebi'den gelmektedir.

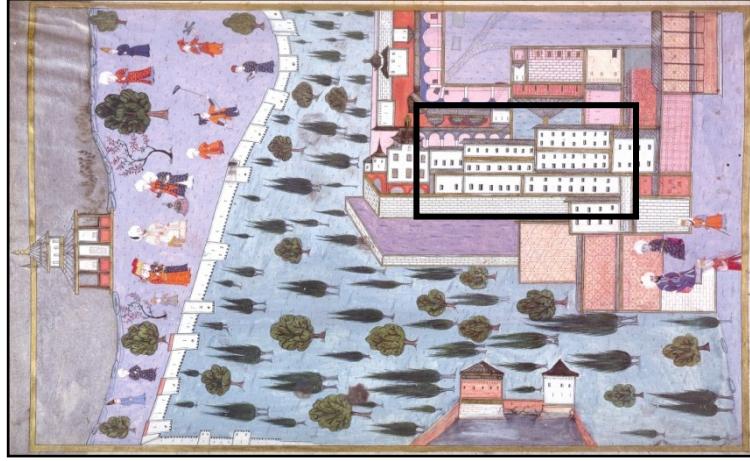
Harem dairesi, Kanuni devrine kadar, eski sarayda kalmış bulunuyordu. Nakil tarihi 1541-1545 arasında olsa gerektir. Bu naklin, Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Hürrem Sultan'ın daima zevci yanında bulunmak arzusu ile yapıldığı söylenirse de, 1541 senesinde eski sarayda çıkan yangın yüzünden husule gelen büyük tahribatın da buna sebep olması ihtimal dahilindedir. Bu tarihten sonra, Topkapı Sarayı'nın harem dairesi, muhtelif zamanlarda yapılan ilavelerle büyümüş ve sarayın geniş bir kısmını işgal etmiştir. (Taşkiran, 1972, s.21)

Eski Saray'daki Harem'in Yeni Saray'a taşınması olayı doğru ise bu sadece Kanuni Sultan Süleyman'a yakın olmak için değil, siyasi olayları izleme kolaylığından ileri gelmiş olabileceği vurgulanmaktadır (Sakaoğlu, 2009, s.169). Bu görüşü destekleyecek bilgi Hürrem Sultan'ın Harem'i taşımasına dair 1551'de Nicolas Nicholay'ın verdiği açıklamalarda bulunmaktadır. “Büyük Türk'ün eşi kadın sultanın burada sarayı vardır ve bir saray (Harem) muhteşem hamamlarla çevrilidir. Sonra şehzadelerin daireleri yer almaktadır” (Sakaoğlu, 2009, s.169). Bu açıklamaların 1551 tarihine rastlaması, taşınma işinin bu tarihlere rastlaması yönündeki üçüncü bir fikir ayrılığına ve taşınma işinin Haseki Hürrem Sultan'ın uzun süren Elkas seferinden dönen sultan ile özlem giderme ve Mihrümah Sultan ve Rüstem Paşa ile birlikte planladıkları Şehzade Mustafa'nın ortadan kaldırılması meselesini gerçekleştirmek için yeni bir Doğu seferine ikna etme çabası olarak gösterilmesine neden olmuştur (Sakaoğlu, 2009, s.171).

Haseki Hürrem Sultan'ın Harem'i hiçbir zaman taşımadığına, bu taşınmanın ancak valide sultanlar döneminde gerçekleşebildiğine yönelik bilgiler de bulunmaktadır. 1578-81 yıllarında İstanbul'un III. Murad-Safiye Sultan dönemini anlatan diplomatik görevli Salomon Schweigger “Padişahın eşlerinin nedimeleriyle birlikte yaşadıkları Eski Saray, Sultan Beyazıt Camii yakınlarındadır. Burası yüksek bir duvarla çevrili olduğundan, içerideki bina gözükmaz. Padişahın eşi, maiyetiyle ve cariyeleriyle birlikte burada yaşar. Binaya dışarıdan ne kadın girebilir, ne de erkek; sadece padişah gelir ve birkaç gün kalır” demiştir. Bu örnekten yola çıkarak Sakaoğlu, Topkapı Sarayı haremde bulunan Araba Kapısı kitabesindeki H.996/1587 tarihinin harem bu yıllarda taşınması ile ilgili olabileceğini belirtmektedir (Sakaoğlu, 2009, s.161).

Haseki Hürrem Sultan'ın değişiklikler yaptığı Topkapı Sarayı haremde oturup oturmadığı konusunda olumsuz düşünenlerden biri Anhegger- Eyüboğlu'dur. Kanuni

Sultan Süleyman'ın validesi Hafsa Sultan'ın Eski Saray'da gelini Haseki Hürrem Sultan ile birlikte oturduğunu mektuplaşmalarına dayandırmış, ayrıca vefatından sonra cenazesinin Eski Saray'dan çıkmasından yola çıkarak kadınlar saltanatını Haseki Hürrem Sultan'ın Eski Saray'da başlattığını, bunu gelinleri Nurbanu, Safiye, Kösem ve Turhan gibi valide sultan olabilmiş hasekilerin Yeni Saray'da devam ettirdikleri sonucuna varmıştır (Şekil 4.216) (Anhegger-Eyüboğlu, 1986, s.36).

Şekil 4.216 : 1584 tarihli Hünername’de Harem’in daha genişletilmiş olarak görünümü, TSMA (Yerasimos, 2000, s.310).

Haseki Hürrem Sultan'ın hala Eski Saray'da ikamet ettiğini belirtenler arasında döneminin kaynaklarından Süleymaniye Külliyesi'nin yapılmakta olduğu ve Haseki Hürrem Sultan'ın ömrünün sonuna yaklaştığı 1555 yılında İstanbul'da bulunan Dernschwam da bulunmaktadır. Haseki Hürrem Sultan'ın ikamet ettiği Eski Sarayı hakkında da geniş bilgiler sunmaktadır.

“....İstanbul'da padişahın karısının oturduğu yere de saray deniyor. Haseki Sultan burada cariyeleri ve haremağaları ile ikamet ediyor.... (Dernschwam, 1987, s.59).

.....Hürrem'in ikametgâhı padişahın sarayından uzakta bir yerde. Burası vaktiyle geniş bir arazi imiş. Padişah burada belirli bir kısmı çevirtmiş, buraya muazzam bir cami, kervansaray, hamam, medrese ve birçok dükkan yaptırıyor. Çok geniş bir yer. Nerdeyse Belgrad kadar var, hattâ daha da büyük. Bu inşaat gördüğüm kadarı ile 1555'ten itibaren üç yılda ancak tamalanabilir. Hürrem Sultan'ın sarayının önünde büyük bir meydan var. Burası geniş bir avlu haline getirilmiş. Etrafı yüksek duvarlarla çevrili. Duvarlar bir şehir surunu andırıyor. Ne içeriye, ne de dışarıya girilip çıkılabilir. Çok geniş avlunun içinde kadınlar için birçok ev ve hücreler var. Ayrıca geniş bahçeler bulunmakta.

Büyük kapının önünden geçerken iç tarafta kapıya uzak olmayan bir yerde birkaç hadım haremağası görülür. Köpek çobanı gibi ellerinde sopalarla otururlar. Buradaki teamülü bilmeyen bir kimse kazara kapının önünde durup içeriye bakarsa onu hemen yakalarlar.

Şayet adam saf ve aptalca birisi ise içeriye çekip soyup soğana çevirirler ve temiz bir dayak atarlar. Öyle ki, herif bir daha sultanın sarayının semtine bile uğramaz. Görevini tam yapan bekçi ve muhafızların neden sayılıp sevildiğini, neden bu sarayın kapısının önünden geçilmeyip uzaktan gidildiğini anladım.

Kadınların kaldığı bu saraya, erkek olsun kadın olsun, diğerlerinde olduğu gibi öyle fazla girilip çıkılmaz. Ancak yaşlı ve şişman bir Yahudi karısı bir eşeğe binmiş vaziyette her gün bu saraya girip çıkıyor. Buraya her gün erzak taşınmıyor. Herhalde burada oturanlar da paşalar gibi daha çok çorba ve koyun eti yiyorlar. (Dernschwam, 1987, s.188-189)

Eski Saray'daki törenler Harem'in ne zaman kimin tarafından Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı'na) taşındığını anlamakta aldatıcı olmaktadır. Harem taşınmadan önce de taşındıktan sonra da bir gelenek olarak şehzadeler sünnet düğünü için Eski Saray'dan tören alanına getirilmiş ve hanım sultanlar da buradan gelin gitmiştir. Sultan Süleyman'ın büyük oğulları Şehzade Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet töreni 1530 yılında yapıldığında şehzadeler Eski Saray'dan resmi törenle alınıp tören alanına getirilmiştir Kızı Mihrümah Sultan da 1539 yılında kardeşi Bayezid'in sünnet düğünü ile beraber Eski Saray'dan gelin gitmiştir (Peirce, 1996, s.161, 165).

Devlet törenleri kadar Harem'in taşınması yönünde aldatıcı bilgi veren bir diğer unsur da arşiv belgeleridir. 1550'lere ait harc-ı hassa defterleri (1552, 1555) Haseki Hürrem Sultan'ın ismini Eski Saray'da ikamet eder göstermektedir. Bu iki olasılığa dayandırılmaktadır. Bir kısmı Yeni Saray'a taşınan Harem'in tamamı Eski Saray'ın listesinde kayıtlı gösterilmeye devam etmiş ya da 1550'lerin sonlarında hasta olan Haseki Hürrem Sultan sağlık nedenlerinden dolayı içinde bir hastane barındıran Eski Saray'da ikamet etmiştir. (Peirce, 1996, s.83).

Haseki Hürrem Sultan'ın Eski Saray'daki Harem'i Yeni Saray'a taşıdığı, bu sarayın Harem'inde kendine deyim yerinde ise küçük bir saray oluşturduğu, yukarıda uzun uzadıya belirtildiği gibi anlatılabilir de kendi adına ayrı bir yerde ayrı bir saray yaptırıp yaptırmadığı bilinmemektedir. Harem'i konu alan kitabında Croutier ise Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan için bir saray yaptırmak istediğini, Hürrem Sultan'ın ise gözden ırak olmamak için padişahın dikkatini başka bir şeye çevirmek için Mimar Sinan tarafından yapılacak yeni bir cami inşasını ortaya attığını ve böylece Süleymaniye Cami'nin yapımına başlandığını belirtmiştir (Aksoy-Croutier, 2009, s.115).

Haseki Hürrem Sultan'ın kendine ait ayrı bir sarayı olmasa da kızı ve gelininin kendine ait saraylarının olduğu bilinmektedir. Mihrümah Sultan'ın Üsküdar'daki

külliyesinin ve Nurbanu Sultan'ın yine Üsküdar'daki külliyesinin yanında birer de sarayının olduğu bilinmektedir (Kayaalp-Aktan, 2005, s.137). Haseki Hürrem Sultan yine de Eski Saray ve Yeni Saray'da ikamet ettiği gibi zaman zaman eşi ile birlikte Üsküdar'daki Kavak Sarayı'nda ve Edirne'deki Kavak Sarayı ya da Sarayı'ndeki kasırdaki yaşamıştır (Sakaoğlu, 2009, s.176). Ayrıca oğullarına yaptığı ziyaretler sırasında Manisa, Konya, Kütahya, Amasya ve kaplıcalar için Bursa gibi şehirlerde de konaklamıştır (Peirce, 1996, s.80-81).

Hastalıkları nedeniyle ve seferler haricinde kendilerine kalan zamanlarda kışı (1544-45-46 kışı ve 1553-1555 Nahçıvan seferi dönüşünde birlikte geçirdikleri kışları (Sakaoğlu, 2009, s.153)), geçirmek için birlikte gittikleri Edirne'deki sarayı Haseki Hürrem Sultan zaman zaman da babalarının seferde bulunduğu dönemlerde Rumeli'ye 'saltanat kaim makamı' ile atanan şehzadelerini ziyaret için gitmiştir. 1553-55 Nahçıvan seferi sırasında Sultan Süleyman'a yolladığı mektupta Haseki Hürrem Sultan, seferden zafer haberleri gelecek diye Şehzade Bayezid'in bulunduğu Edirne'deki saraya gidemediğini belirtmiştir (Uluçay, 2001, s.60-63; **Ek A.2.7**). Ancak Sultan Süleyman'ın Şehzade Mustafa'nın 1553 sonbaharında boğdurtmasının ardından sultan, 1555 yılına kadar seferden dönmemiştir. Haseki Hürrem Sultan da bu süre zarfında mektubunda belirttiği ziyareti yapmıştır.

Hürrem Sultan birkaç hafta önce Edirne'ye küçük oğlu Bayezid'in yanına gitti. Fakat tekrar İstanbul'a çağırıldı. Ve 28 Mayıs günü döndü. Kendisine iyi bir karşılama töreni yapılamadı. Bazı desislerinden dolayı o da zan altında imiş. Burada şöyle bir gelenek varmış. Şayet padişah oğullarından birini ülkenin başka bir tarafına yollarsa o, padişah avdet etmesini emretmediği sürece İstanbul'a dönemezmiş (Dernschwam, 1987, s.86)

Dernschwam hala Edirne'de ikamet eden Bayezid'in sarayını 1555 yılındaki notlarında şöyle anlatmaktadır.

Padişahın en küçük oğlu Bauazeth (Beyazıt) Edirne'de ikamet ediyor. Kendine mahsus güzel bir sarayı ve birkaç yüz hizmetkarı var. Kısa boylu, solgun, benzi hasta gibi sapsarı, zayıf hafif bıyıklı bir şehzade. Padişah kendisi bulunmadığı zaman sarayda başka biri oturamaz. Saray, Meriç nehrinin öbür yakasında, ağaçlar arasındadır. Ancak kulesi görülebiliyor. Saray galiba bir orman içinde, asıl bina görülmüyor. Hiç kimse oraya sokulmuyor. Yeniçeriler, sanki kutsal bir yeri bekler gibi, sarayı göz altında tutup koruyorlar. Aslında haşmetlilerinin görünmesinden şeref duyacakları yerde garip ve anlaşılmazlığı güç bir saray geleneği takip ediyorlar. Padişahın İstanbul'daki Edirne'deki ve diğer yerlerdeki saraylarını kölelerinden, harem ağalarından, cinedi'lerden, Kapuczi (kapucu) ve paşalardan başka kimse bilmez, tanımaz. Padişahın Viyana'daki saraylardan daha büyük gözüken sarayının nasıl yapıldığını

İstanbul'da dahi kimse bilmez. Ayasofya'dan alınan iri kare taşlar (bloklar) ve diğer büyük taşlardan yapılmış olan bu saray heybetini pek göstermez. Sarayın içinde padişahın bizzat kaldığı büyük bir bahçe mevcut. Sarayın tamamı kuleleri olan bir yüksek surla çevrilmiştir. Öyle ki, insanın burada bunalıp dehşet içinde kalacağı ve bağıracağı gelir. Sarayın etrafında hendek yok. Ancak kuleler ve surlar çok yüksek ve sağlam yapılmış. İçerideki evlerin sayısını bilen yok. Köşkler, silahhaneler ve muhtelif memleketlerden alınıp getirilmiş silahların bulunduğu binalar var. (Dernschwam, 1987, s.331)

Haseki Hürrem Sultan İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nın Harem'ini genişlettiği gibi belki de bu Edirne Sarayı'nın Harem'inde de yenilikler yaptırmış, özellikle 1553-55 Nahçıvan (İran) seferinden sonra eşi ile birlikte gittiği uzun kış dönemlerinde (Sakaoğlu, 2009, s.153) şehrin su yollarının genişletilmesini ve Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliye'nin yapımını planlamıştır.

4.4 Vakfa Bağlı Küçük Vakıflar, Vakfa Gelir Getiren Yapılar ve Araziler

Bu başlıkta yer alan yapılar Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde yer alan, fakat kendisi tarafından yaptırılmamış olanlardan oluşmaktadır. Bu yapıların 1540 ve 1551 tarihli vakfiyelerinde geçmesinin nedeni bir şekilde Haseki Hürrem Sultan ile bağlantısı olan kişilere ait vakıfların bu vakfa bağlanması ya da vakfın giderlerinin bu vakıftan karşılanmasıdır. Küçük vakıfların kendinden daha büyük vakıflara bağlanması Osmanlı vakıf sisteminde karşılaşılmayan bir durum değildir. Bazı durumlarda büyük vakıfların vakfiyelerinde belirtildiği şekilde, küçük vakıfların aydınlatması için gereken yağın sağlanması, görevli masrafları, yoksulların ihtiyaçlarının karşılanması gibi belirlenmiş masraflar büyük vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Kağıthane Daye Hatun Külliyesi, Ayvansaray Toklu Dede Zaviyesi, Aksaray Acıpınar Hasan Dede Zaviyesi, Denizli Sarımahmutlu Köyü Şeyh Muslihiddin Camisi ve Uşak'ta ismi bilinmeyen Fatih döneminden bir zaviye bu gruba dahil edilmiştir. Bu başlığın ikinci alt başlığında ise Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde bulunan fakat kendi tarafından yaptırılmayıp satın alınan, vakfa gelir getirmesi düşünülen han, hane, ambar, dükkan, vakıf arazileri, tarlalar, karye ve köylere yer verilmiştir. Bunun yanında vakfiyelerde yer almayan, ancak BOA'dan elde edilen belgelerde bulunan yapılar, arazilere yer verildiği gibi bazı küçük vakıfların masraflarının karşılanması ve sadakalar da liste halinde ele alınmıştır.

4.4.1 Vakfa bağı küçük vakıflar

Haseki Hürrem Sultan Vakıflarına bağı küçük vakıf yapılarından biri Kağıthane’de yaptırılmış olan cami, sıbyan mektebi, hazire, namazgah, çifte hamam, taş tekkeler (yalaklar) ve dükkanlardan oluşan Daye Hatun Külliyesi’dir. Bu külliye bugüne cami ve mektebi kalmıştır (Serhatoğlu, 2007, s.42).

Daye Hatun Külliyesi 1544 yılında oğlu Şehzade Mehmed’in sütanesi¹⁹⁴ adına yaptırılmıştır (Serhatoğlu, 2007, s.11). Bu bilgiyi arşiv belgeleri ve yapım kitabesi de doğrulamaktadır. Arşiv belgelerinde banisi hakkında “Nezaretimiz evkafından İstanbul’da vaki merhum Sultan Mehmed’ten ve diyesi merhum ve diye hatun Aşk camii şerifi vakfından ödenmek üzere bir akça ile furuş ve yövmi üç akçe.....” (Serhatoğlu, 2007, s. 34) bilgisi yer alırken, banisine ait benzer bilgiler son cemaat yerinin harime giriş kapısında bulunan özgün kitabesinde;

“Daye-i Sultan Mehmed’dir bu mescid sahibi

Hakk te’ala ayleye erzani rahmetle ana

Cennet-i firdevsde ola Resule hem-nişin

Her ki mescid sahibini Fatiha birle ana 951” (1544/1545) de bulunmaktadır. (Ayvansarayı, 2001, s. 386).

Haseki Hürrem Sultan’ın sadece 1551 tarihli vakfiyelerinde adının geçmesinden anlaşılacağı gibi inşasından (1543) sonraki dönemlerde, 1551 tarihlerinde Haseki Hürrem Sultan’ın vakfına bağlanmıştır.

Vâkıfe hazretleri bu evkafının zevaidinden kâğıthane namile meşhur olan mahalde şerefli ve hayırcı kadınların başı Ayşe Hatun’un gayet güzel bir tarzda bina ve inşa etmiş olduğu câmi-i şerifin mesalihine günde yirmi altı dirhem tayin etmiştir. Bu meblâğ her ay başında zikri geçen câmi-in mütevellisine teslim olunur. Oda onları câmi’in vezâifine, sair mühimmat ve masarısına sarfeder. (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2).

Necipoğlu, Daye Hatun tarafından 1544-45 tarihinde mescid olarak yaptırılan ve kitabesin de mescid olarak geçen yapının Haseki Hürrem Sultan’ın 1551 tarihli vakfiyesine dahil edilirken camiye çevrildiğini belirtmektedir (Necipoğlu, 2005, s.536).

---

¹⁹⁴ Şehzade Mehmed’in sütanesi Daye Hatun’dur ve ‘Daye’nin kelime anlamı ‘dadı-sütanne’dir ve Taye, Daya, Toyo gibi çeşitli kullanımları vardır. Buradaki Daye genel anlamda kullanılmıştır, sütanesinin gerçek adı bilinmemektedir (Serhatoğlu, 2007, s.33). Necipoğlu’nun çalışmasında Daye Ayşe Hatun olarak geçmektedir (2005, s. 536).

Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyesi gibi Arşiv belgeleri de külliyei Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na bağlamaktadır ve mescidi 'cami-i şerif' olarak göstermektedir. "Nezaretimizde olan evkaftan İstanbul'da vaki merhumu ve mağfur mehya Haseki Sultan tab şeraha evkafı mülhakatından Kağıthane'de vaki merhume Daye Hatun cami-i şerifinin yövmi altı akçe vazife ile imam,....." (BOA/C.MF.16/782, H.1212/1797). "Ferman Sahhilen buyurduğu sureti hesab Kağıthane camii şerifi Hasıla Sultan Vakfı mülhakatında Kağıthane'de vaki vediye Hatun Cami şeriflerin bazı mahallerinin acele tamir lüzum olduğundan bu defa Hamidiye kalem vekili hususiye Mustafa Efendi marifetiyle tamir olunarak vuku bulan masarife....." (Serhatoğlu, 2007, s. 34).

Cami, Kağıthane Köyiçi Mevkii, Sadabad Caddesi ile Cami Arkası Sokak arasında bulunmaktadır. İki sokağa da cephesi vardır. Kagir duvarlı, ahşap kırma çatı örtülü cami son cemaat yeri yönünde genişlemektedir (**Şekil 4.217**).

Şekil 4.217 : Daye Hatun Cami çizimi, 1964 (Serhatoğlu, 2007, s. 30).

Sıbyan Mektebi, Topatan Caddesi, Tabya Caddesi ve Çobançeşme Sokak arasında bulunmaktadır ve vakfiyesinde olmasa da arşiv belgelerinde Haseki Vakfına bağlı gösterilmektedir (BOA/C.MF. 73/3630, H.1195/1781; BOA/C.MF.16/782, H.1212/1797) (**Şekil 4.218**). 19.yy özellikleri taşıyan mektep, Haseki Hürrem Sultan'ın vakfına ait olan Daye Hatun Külliyesi'nin ilk mektebinden farklıdır ve belki de onun yerine yapılmıştır. Bugün var olan mektep iki katlı, iki ayrı yapıdır (Serhatoğlu, 2007, s. 41). Daye Hatun Hamamı ise bugüne gelememiş olmakla beraber arşiv belgelerinde Haseki Vakfına bağlı olduğu belirtilmektedir (BOA/TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-1773).

Şekil 4.218 : Sıbyan Mektebi eski hali, IRCICA, 1999 yılı hali (Serhatoğlu, 2007).

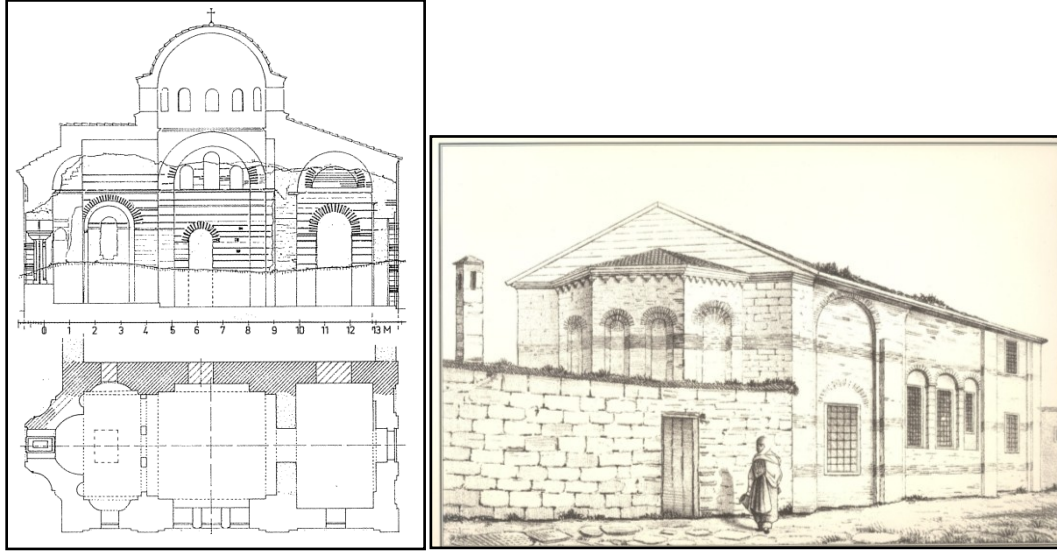
Daye Hatun Külliyesi'nin bulunduğu Kağıthane bölgesinde yapılaşma Kanuni Dönemi ile hızlanmaya başlamıştır. Yavuz Selim Dönemi'nde mesire yeri olarak sık ziyaret edilen bu bölgede Kanuni Dönemi'nde Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin bir bahçesi ve içinde Kasr-ı Dilara adlı köşkü olmuştur. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın, II. Selim'in, III. Murad'ın ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın da bağları vardır (Ünver, 1973, s. 437,438, 450).

Bu bölgenin Haseki Hürrem Sultan ve Daye Hatun açısından önemini belirleyen olaylardan biri Daye Hatun'un sütüneliğini yaptığı Haseki Hürrem Sultan'ın oğlu olan Şehzade Mehmed'in de içinde bulunduğu Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadelerinin sünnet düğünüdür. Bu düğün At Meydanı'nda başlamış ve Kâğıthane'de sonlanmıştır. Bu düğün için Kâğıthane çayırlığında bir at koşusu ile yarışmalar düzenlemiştir (Serhatoğlu, 2007, s.11). Bu yapıda dikkat çeken bir nokta da Şehzade Mehmed'in vefatını (1543) takiben yaptırılmış (1544-45) olmasıdır.

Ayrıca aynı Daye Hatun'un İznik'teki mescidi de Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na bağlıdır. “İstanbul'da Haseki Cami evkafına mülhak İznik kazasının Akkırım köyünde vazifesi Daye Hatun evkafından alınmak üzere mektebde muallimlik ve camide hitabetlik tevcihi...” (BOA/ C. E, 459/23221, H.1180/1766) ve “İstanbul'da Haseki Sultan Evkafı mülhakatından İznik'e tabi Akharim karyesindeki Daye Hatun Cami hitabetinin....” (BOA/HAT, 1449/ 24, H.1187/1774).

Haseki Hürrem Sultan vakfına bağlı küçük vakıflardan bir diğeri de Ayvansaray'daki Toklu Dede Zaviyesi'dir. Haseki Hürrem Sultan'ın 1551 tarihli vakfiyesinde “Fatih döneminde Müşarünileyha vâkıfe hazretleri İstanbul'da kâin Toklu Baba Zaviyesine zeytin yağı parası olarak ayda yirmi beş dirhem verilmesini şart ve tayin eylemiştir.” şeklinde geçmektedir (Vakfiye 1551; VGMA; **Ek A.1.2**).

Ayvansaray'da St. Thekla Kilisesi'nden çevrilen Toklu İbrahim Dede Mescidi'nin 1929 yılına kadar ayakta olduğu bilinmektedir. Bu mescidin ismi ilk olarak İmparator Theophilus'un en büyük kızı Thekla tarafından 9.yy'da onarılarak kiliseye çevrilen bir şapel olarak geçmektedir (Kırımtayf, 2001, s.106-107). Bugün için güney duvarındaki kalıntıları bulunan ve Komnenoslar dönemine atfedilen kilise, tek nefli, narteksli, apsisi dış cepheye yansıyan kubbeli bir yapıdır (**Şekil 4.219**). Mescidin yakınlarında yatan iki Arap İstanbul fethi şehidinden biri olan Ebû Şeybetü'l- Hudrî'nin mezarında bekçilik yapan Toklu İbrahim Dede tarafından II. Bayezid döneminde tekke-mescide çevrilmiş olduğu düşünülmektedir (Wüller-Wiener, 2002, s.206; Necipoğlu, 2005, s.536). Kiliseyi mescide çeviren İbrahim Dede'nin kabri ise yine mescidin yakınlarında, Eğrikapı'da iki şehidin yattığı Ebu Şeybet-ül-Hurdî haziresinde bulunmaktadır ve hazire bugünkü ismini de bu Toklu Baba Türbesi'nden almıştır. (Ayverdi, 1953, s.22; Necipoğlu, 2005, s.536). Toklu kelimesinin 'Thecla'nın değişmesi ile bugüne geldiği de düşünceler arasındadır (Kırımtayf, 2001, s.106-107).

Şekil 4.219 : Toklu İbrahim Dede Mescidi, plan, kesit ve görünüş
(Müller - Wiener, 2002, s.207 - 208).

Haseki Hürrem Sultan tarafından para bağışında bulunulduğu bilinen Kariye Medresesi ile aynı yapı olabileceği de düşünülmektedir (Necipoğlu, 2005, s.271). Yukarıda belirtilen yazılı kaynaklarda mescid olarak bahsedilen, Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyesinde zaviye olarak geçen bu yapı BOA'daki Haseki Hürrem Sultan'a ait belgelerde ise türbe olarak geçmektedir.

Muhasebe defteri: Mutevelli Safer Ağa zamanında .....Ebu Said ve Tokludere Turbeleri ve saire için mum, zeytinyağı, ekmek, pirinc, safran, odun ve matbah levazımatı, hamaliye, vakıf umurunu gormek için gerekli malzeme, ucretler, taamiyeler, bahsisler, mektep için sahra ziyafeti, sıbyan için melbusat, vakıf ruznamcesi, mutevelli ve cabiler, dellaliye, tamirat ve saire için vaki olan tediyat ve masrafları havi Vakıf Katibi Ahmed muhurlu defter. (BOA/ TS.MA.d 3538 0003 R.1185/1772-73)

Haseki Hürrem Sultan'ın vakıflarına bağlı bir diğer yapı da Ankara-Aksaray yolu üzerinde ve Aksaray'dan 28 km mesafede, Sümür Yaylası'nın Acıpınar mevkinde bulunan Hasan Dede Zaviyesi'dir¹⁹⁵ (Önge, 1983, s.145).

Haseki Hürrem Sultan'ın 1540 ve 1551 tarihli iki vakfiyesinde de bu zaviyenin adı geçmektedir ve vakfından günde yirmi iki dirhem bahşetmiştir. Erken tarihli vakfiyesinde Hasan Dede'nin adı geçer iken, ikinci vakfiyesinde adı zikredilmeden Acıpınar'da kain bir zaviye olarak nakledilmiştir. 1540 tarihli vakfiyesinde "Aksarayda kâin Hasan Dede Zaviyesine evkafının mahsulunden günde yirmi iki dirhem verilmesini şart eylemiştir." (Vakfiye 1540; VGMA; **Ek A.1.2**) şeklinde ve 1551 tarihli vakfiyesinde ise;

Acıpınar namile maruf olan mahalde kâin zaviyenin mesalihine günde yirmi dört dirhem tayin eylemiştir. Bunun on üç dirhemi taam mesalihine sarfolunur. Bir gün pirinç çorbası, bir gün buğday çorbası pişirilip yolculardan, müsafirlerden gelip gidenlere verilir. Onlardan arta kalan da köy halkından olan fukaraya, zuafaya, bilhassa kesb ve kârdan âciz kalmış ihtiyar kadınlara ve pir-i fânilere verilir. Kalan on bir dirhem ise bunun beş dirhemi şeyhe bir buçuk dirhemi imama, bir buçuk dirhemi kayyıma, bir buçuk dirhemi aşçıya, bir buçuk dirhemi ekmekçiye sarfolunur. (Vakfiye 1551;VGMA; **Ek A.1.2**).

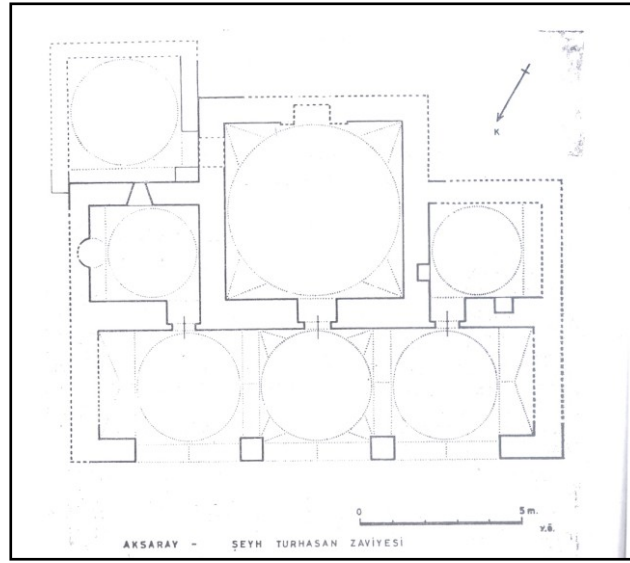
şeklinde tanımlanmıştır. Bu zaviyenin ne zaman yapıldığı konusu ve banisi, kitabesi olmadığı için kesin olarak belirlenememektedir. Tarihini belirleyebilmek için yapının mimarisi üzerinden mukayeseler yapılmaktadır. Hasan Dede Zaviyesi hakkındaki makalesinde Önge, bu yapıyı mimari özelliklerinden yola çıkarak 13-14.yy arasına ya da 15.yy Beylikler dönemine, en geç 15.yy son çeyreğine ait olabileceğini düşünmektedir (1983, s. 153). Bu tarihlendirmeyi destekleyen bir başka kaynak ise Konyalı'nın Aksaray Tarihi adlı eseridir. Konyalı, 1534-35 yılına ait bir vesikaya göre, bu tarihte zaviyenin şeyhinin Şeyh Turhasan (*Kıdvet-üs sülehâ ve'l meşayih Hasan Dede*) olduğunu belirtmektedir. 16.yy'a ait bir ilamda ise Hasan Dede'nin

---

¹⁹⁵ Necipoğlu Ankara-Aksaray yolu üzerinde bulunan bu yapıyı İstanbul ili Aksaray semtinde bulunan Şeyh Hasan Dede Tekkesi ve Aksaray ili Acıpınar mevkinde bulunan bir başka tekke olarak iki ayrı yapı olarak vermektedir (Necipoğlu, 2005, s.536).

zaviyeyi yaptıran kişi olduğu bildirilmektedir (Konyalı, 1974, s. 1178-1180, 1182). Önge, bu zatın 16.yy'ın ilk çeyreğinde Dede ünvanına sahip olmasından yola çıkarak, onun 1525 tarihinde 70-80 yaşlarında bir pir olduğuna ve zaviyesini 40-50 yaşlarında yaptırdığına, dolayısıyla zaviyenin 1480'lerde yaptırılmış olduğuna ihtimal vermektedir (Önge, 1983, s. 153).

Yapı iki yanda birer hücre, ortada bir mescid birimi ve oluşan bu üç birimin önünde boydan boya uzanan revaktan oluşmaktadır ve ters T planlı, iki ya da daha çok fonksiyonlu, zaviyeli cami tipindedir (**Şekil 4.220**) (Önge, 1983, s. 149).

Şekil 4.220 : Hasan Dede Zaviyesi planı (Önge, 1983, s. 146).

Hasan Dede olarak bilinen bu zatın Haseki Hürrem Sultan ile nasıl bir bağı olduğu konusunda Kanuni Dönemi'nde yaşamış bir hayırsever olduğu ve bir şekilde Haseki Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman'ın sevgi ve saygısını kazanmış olduğu dışında pek bilgi yoktur (Konyalı, 1974, s.1179).

Şeyh Turhasan adına Kayseri, Kırşehir, Niğde, Ankara, Balıkesir, Antalya, Bursa, Manisa ve Kocaeli gibi kentlerin köylerinde de Durasan, Dur-Hasan, Turasan, Turhasan, Tru-Hasan, Hasan Dağı şeklinde rastlanmaktadır. Buradan türbe ve zaviyelerine birçok köy vakfettiği, bugüne halk arasında adının efsaneleşerek geldiği ve yine onun adını taşıyan yapıların, dağların ziyaret edilerek dilekler dilendiği, dualar edildiği anlaşılmaktadır. Aksaray'daki bu yapı da Hidrellez zamanı yöre kalkı tarafından ziyaret edilmekte ve eğlenceler yapılmaktadır (**Şekil 4.221**) (Önge, 1983, s. 145).

Şekil 4.221 : Hasan Dede Zaviyesi görünüşü (Önge, 1983, R. 2).

Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde adı geçen ve hakkında pek fazla bilgiye ulaşılamayan yapılardan biri Denizli'nin Sarımahmutlu Köyü'ndeki Şeyh Muslihiddin Camisi, bir diğeri de Şeyh Muslihiddin'in oğlu Şeyh Ahmed'in Uşak'ta bulunan zaviyeli bir camisidir.

Şeyh Muslihiddin'in camisi Haseki Hürrem Sultan'ın 1551 tarihli vakfiyesinde;

Fatih döneminde Yine vâkıfe hazretleri, Anadolu Vilâyetinde Denizli kazasında Sarımahmutlu namile maruf olan köyde Mevlâna Şeyh Muslihiddin'in bina ve imar etmiş olduğu câmi-i şerifin mühimmatı, erbab-ı vezaif vesair levazım ve masarifi için günde otuz dirhem tayin etmiştir. Bunun on dirhemi fukara-i sofiye şeyhine imam ve hatibe üç dirhem, mu'allime iki dirhem, müezzine bir dirhem, câmi'in maruf hâdimine bir dirhem, her sene başında İstanbul'daki mütevelliden bu meblâğı alup onu vazife sahipleri arasında tevzi' edecek olan kimseye kemal-i istikamet ve emanet, hulus-i diyanet ve sıyanetle ulaştıracak olan cabiye bir buçuk dirhem verilir. Mum ve hasır masrafı için yarım dirhem verilir. (Vakfiye 1551; VGMA; **Ek A.1.2**).

Bu zat 1463-64 yılında Denizli'nin Sarımahmutlu Köyü'nde doğmuş, ilk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Bursa'da icâzet almış ve İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da kendisine Muslihuddin lakabı verildikten sonra Ayasofya Camii'nde vaaz verdiği bilinmektedir. Daha sonra Sünbül Efendi'nin tarikatına katılıp Merkez Efendi ismini almıştır. Bir süre sonra ise o yıllarda şehzade olan Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Manisa'da yaptırdığı külliyesindeki hankahta şeyhlik yapmak için İstanbul'dan ayrılmıştır¹⁹⁶. Sünbül Efendi'nin 1529'da vefatı ile

---

¹⁹⁶ Söylenegeline göre ise bu külliyenin darüşşifasında tabiplik yapmış ve mesir macununu şifa niyetine halka dağıtmıştır. Mesir bayramı bu hikayeye dayandırılarak kutlanmaktadır. Bu darüşşifanın

İstanbul'a dönmüş ve onun halifesi olarak Sümbüliye tarikatında şeyhliği devralmıştır (Velikahyaoğlu, 2000, s.180-189; Necipoğlu, 2005, s.293).

Kanuni Sultan Süleyman ile Merkez Efendi arasındaki ilişki Manisa'da annesinin külliyesinde başlayan ilişki İstanbul'da da devam etmiş ve 1537 yılında Çorlu seferine çıkıldığında Merkez Efendi ordu şeyhi tayin edilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.293). Kanuni Sultan Süleyman'ın Merkez Efendi'nde "bizim Merkez" diye bahsettiği söylenmektedir. Bayezid, Fatih, Şehremini, Üsküdar, İstinye, İnceğiz, Tire, Çorlu gibi yerlerde zaviyeler ve kendi doğduğu Sarımahmutlu Köyü'ne de bir cami yaptırdığı, yine bu köye bir çilehane ve mektep, Denizli'nin merkezinde bir medrese ve çeşme yaptırdığı belirtilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in kızı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kardeşi Şah Sultan'ın ise Merkez Efendi'nin içinde bulunduğu Halvetiyye tarikatının yaygınlaşması için maddi yardımlar yaptığı, Mevlanakapı dışında bulunan zaviye (1514) ve camiye vakıflar tahsis ettiği, Eyüp'te kendi arazisi üzerinde de bir zaviye ve cami (1533 yada 1537'de) yaptırdığı bilinmektedir. Bu zat 1552 yılında vefat etmiş, Mevlanakapı dışında bulunan dergahının yanına defnedilmiştir. Kabri üzerine ise bir ihtimal Şah Sultan tarafından türbesi yapılmıştır (Velikahyaoğlu, 2000, s.183-188).

Merkez Efendi'nin Haseki Hürrem Sultan'ın eşi Kanuni Sultan Süleyman tarafından ordusuna şeyh tayin edecek kadar çok sevildiği, yine Haseki Hürrem Sultan'ın görüncesi Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan¹⁹⁷'in bu zatın tarikatıyla yakından ilgilendiği bilinse de Haseki Hürrem Sultan'ın bu zat ile bağlantısı bilinmemektedir. Tüm bu bilgilerden hanedan ailesi tarafından sevilen Merkez Efendi'nin yapıları, yine bu hanedan üyeleri tarafından yaptırıldığı ya da korunup gözetildiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Ahmed'in Uşak'taki zaviyeli camisinin adı Haseki Hürrem Sultan'ın 1551 tarihli vakfiyesinde geçmektedir.

Fatih döneminde Uşak kasabasında kâin zaviyede sâkin olan yoksul fakirlerin taam masrafı için günde üç dirhem tayin eylemiştir. Mezkûr Şeyh Ahmet bini Mevlâna Şeyh

---

Merkez Efendi Manisa'dan ayrıldıktan çok sonra, 1539-40 yılında tamamlandığı düşünüldüğünde ise hikayenin doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır (Velikahyaoğlu, 2000, s.182)

¹⁹⁷ Şah Sultan'ın Merkez Efendi ile evlendiği de varsayımlar arasındadır (Velikahyaoğlu, 2000, s.190-191). Fakat Şah Sultan'ın Lütü Paşa ile yaptığı evlilik ve Merkez Efendi ile aralarındaki yaş farkı bu evliliğin gerçekliğini cevapsız bırakmaktadır. Çalışmasında Şah Sultan'ın baniliğini konu alan Necipoğlu, Merkez Efendi'nin adını taşıyan İstanbul'daki yapıların Şah Sultan tarafından yaptırıldığını belirtirken bu evliliğe hiç değinmemiştir (Necipoğlu, 2005, s.293)

Muslihiddin'e kayd-ı hayat şartile günde beş dirhem tayin eylemiştir. Bu meblâğ sonra evkafın zevaidine zam olunur. Keza mezkûr câmi-i şerif kurbinde sâkin olan Mevlâna Hayrettin Şeyh Fani'ye kayd-ı hayat şartile günde üç dirhem tayin ve tahsis eylemiştir. Bu da sonra keza evkafın zevaidine zam ve ilhak olunur. (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2).

Hakkında başka bilgi bulunmayan Fatih döneminde yaptırılmış olan zaviyenin başında, Denizli Sarımahmutlu'da camisi olan Şeyh Muhlisiddin'in (Merkez Efendi'nin) oğlu olan Şeyh Ahmed bin Mevlana Şeyh Muslihiddin'in olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Ahmed hayatta olduğu sürece günlük maaş bağlanmış, bu zaviyedeki fakirlerin yemek masrafları vakfa bağlanmıştır. Bu zaviye için sonrasında cami-i şerif demesi yapının zaviyeli bir cami olma ihtimalini doğurmaktadır. Bu caminin yakınlarında yaşayan Mevlana Hayrettin Şeyh Fani'ye de hayatta bulunduğu dönem boyunca para tahsis edilmiş ve bu zatların vefatından sonra baağışların vakfa verilmesine karar verilmiştir.

Şeyh Ahmed, Merkez Efendi'nin Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan'dan doğan oğlu ve halifesi olduğu varsayılmaktadır. Babası tarafından İstanbul Baba Nakkaş Tekkesi'nde şeyhlik yapmış ve sonrasında memleketi Denizli'ye gitmiştir. Burada evlendikten sonra babasının vefatı ile İstanbul'a dönmüş ve makamını devralmıştır. İki yıl hizmet ettikten sonra kendi isteği ile ayrılıp babasının memleketi Denizli'nin Akçe Köyü'ne dönmüş, 1555 ya da 1563 yılında Uşak'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (Velikâhyaoğlu, s.190-191). 1551 tarihli Haseki Hürrem Sultan vakfiyesinde zaviyenin ismi geçtiğine göre babasının öldüğü yıllarda Uşak'ta bulunmaktadır ve Merkez Efendi'nin – belki de Şah Sultan'ın da-oğlu olduğu için hanedan ailesinin maddi yardımlarından yararlanmışır.

4.4.2 Vakfiyelerine ve arşiv belgelerine göre gelir getiren yapılar ve araziler

Haseki Hürrem Sultan'ın vakıflarına ait külliye'nin büyük birimlerinin haricinde, ait olduğu vakfa gelir getiren küçük ölçekli yapılar da vardır. Bunlar kiler, dükkan, han, fırın, kiraya verilmiş evler, hamamlar gibi getirisi olan yapılardır. Külliye'nin cami, medrese, imaret, darüşşifa ve mektep gibi yapıları da para harcanan yapılardır. Bu yapılar için harcanacak olan para yukarıda bahsi geçen gelir getirici yapılar aracılığı ile sağlanmaktadır. Bu yapılar satın alınabildiği gibi vakıf tarafından da yaptırılmak suretiyle kullanılanlar vardır. Bazı köy, kariye, mezra, tarla, çiftlik gibi bölgeler de Haseki Hürrem Sultan'ın vakıflarına bağlanmış bu arazilerde yetişen ürünler ya da ikamet edenlerden alınan vergiler ile vakfın geliri arttırılmışır.

İstanbul Haseki Sultan Külliyesi Vakfı'na dahil gelirler

İstanbul'daki cami, medrese, mektep, imaret, darüşşifa ve çeşmeden oluşan Haseki Sultan Külliyesi'ne ve Ankara'da Haseki Camisi'ne ait 1540 ve 1551 tarihli vakfiyelerinde (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2) bulunan han, hamam, hane, mahzen, oda, dükkan, fırın gibi yapılar ile tarla, çiftlik ve köy gibi araziler maddeler halinde sıralanmıştır. Bu vakfiyelerden 1540 tarihli 14 madde halinde sıralanan gelir yapıları ve arazileri 1551 tarihli vakfiyesinde 32 maddeye çıkarılmıştır. Aşağıda oluşturulan her bir maddenin sonunda hangi vakfiyede adının geçtiği parantez içinde verilmiştir.

- İstanbul Daye Hatun Mahallesi'nde Hızır Bey ve Abdüsselam Bey Vakfı arazilerinde yaptırılmış olan iki katlı, elli iki odalı, yirmi bir dükkanı bulunan Yenihan¹⁹⁸ (1540-1551)
- İstanbul Yahudi Kapısı civarında Karaca Paşa Mahallesi'nde Yasef oğlu Menahim oğulları Yasef, Mezoştı ve Şabatay'dan satın alınan arazi üzerinde inşa olan çift hamam¹⁹⁹ (1540-1551)
- İstanbul Nöbethane Mahallesi'nde bulunan, vefat etmiş olan Saray Aşçısı Yahya'dan Hazine-i Amire'ye kalmış olan ve sonrasında Haseki Vakfı'na temlik edilen bir oda, bir ahır, bir su kuyusu bulunan bir hane (1540-1551)
- İstanbul, Yahudi Kapısı dışında bulunan, Ayasofya Vakfı'na ait bir arazi üzerine, deniz sahilinde yapılmış olan kayıkhaneye²⁰⁰ (1551)
- İstanbul Ayulanka Mahallesi'nde bulunan, iki katlı bir ev, tek katlı üç ev, bir ekmek fırını, dört dükkan ve bezirhane olarak kullanılan bir odayı içine alan bir hane²⁰¹ (1551)

---

¹⁹⁸ Bu han vakıf tarafından satın alınmadığı, satın alınan arazi üzerine banisi tarafından yaptırıldığı için 'Kalcılar (Halıcılar) Hanı (Dayehatun – İstanbul)' başlığı altında incelenmiştir.

¹⁹⁹ Bu hamam vakıf tarafından satın alınmadığı, satın alınan arazi üzerine banisi tarafından yaptırıldığı için 'Haseki Hamamı (Bahçekapı- İstanbul)' başlığı altında incelenmiştir.

²⁰⁰ Burada bahsi geçen yolcu taşıyan kayıklar için bir kayıkhaneye niteliğinde mi ticaret gemileri için bir iskele niteliğinde mi olduğu bilinmemektedir. Eremya Çelebi'de bahsedilen Eminönü bölgesindeki dükkanlara Ahyolu'ndan fındık ve tuzların sahil şeridinde bulunan iskeleler yolu ile getirilmesi (Kömürciyan, 1988, s.15) ile Haseki Sultan vakfına ait olan kayıkhanenin bir alakası olabilir. Bahsi geçen kayıkhaneye bir iskele ise Haseki Sultan Vakfından olan Ahyolu'nun ürünleri yine Haseki Sultan Vakfına ait olan iskeleler yolu ile İstanbul'a getirilip satılmakta ve vakfa gelir sağlanmaktadır. Eminönü sahil şeridi iskele ve kayıkhaneleri için Lorchs'in Kanuni dönemi İstanbul'unu yansıtan panoraması görsel veri sağlamaktadır.

- İstanbul Edirnekapı Mahallesi’nde bulunan iki hane (1540)
- İstanbul Haseki Sultan Medresesi yakınlarında Hacı Mübarek Vakfı arazisi üzerinde bulunan üç adet dükkan (1540-1551)
- İstanbul, Haseki Sultan İmareti yakınlarındaki arazide bulunan Bostancıbaşı Vakfı’ndan olan üç adet dükkan (1540-1551)
- İstanbul, Haseki Sultan Cami yakınlarında bina edilmiş olan on oda (1551)
- İstanbul, Karaman Pazarı adı ile bilinen çarşıda bulunan Hacı Evliya oğlu Mustafa ve Ali’den satın alınmış olan iki katlı otuz beş oda ve dört dükkan (1551 tarihli vakfiyesinde otuz iki oda ve beş dükkan olarak geçmektedir, Ayrıca onarıma muhtaç bir hane ve bir ekmek fırını da eklenmiştir²⁰²) (1540-1551)
- İstanbul, Emiri Mumhane civarında iki katlı elli dört oda, on altı dükkan, dört mahzen ve iki ekmek fırını²⁰³ (1551)
- İstanbul, Odun Kapısı dışında bulunan Ayasofya Vakfı’ndan arazide yapılmış olan kereste anbarı olarak kullanılan mahzen ve bozahane olarak kullanılan biri büyük otuz dört dükkan (1551 tarihli vakfiyede kereste anbarı olarak kullanılan mahzen, otuz beş adet dükkan olarak verilmiştir. Ayrıca bozahane olarak kullanılan otuz dört dükkana bir de Başçı dükkanı eklenmiştir.) (1540-1551)²⁰⁴
- İstanbul Unkapanı yakınlarında altı mahzen (1540-1551)
- İstanbul, Ayakapı’da bir ekmek fırını (1551)

---

²⁰¹ Taşkıran’ın çalışmasında yer alan Topkapı Sarayı’na ait H.965/1558 tarihli ‘Haseki Vakıfları mahsulat ve ihracat defteri’ adlı arşiv belgesinde de “*Ayalenke Kapısı’nda 9 ev ve dükkanlar* (TS.MA.d 4575, 75b)” olarak geçmektedir (Taşkıran, 1972, s.185-188).

²⁰² Taşkıran’ın çalışmasında yer alan Topkapı Sarayı’na ait H.965/1558 tarihli ‘Haseki Vakıfları mahsulat ve ihracat defteri’ adlı arşiv belgesinde de “*Karaman Pazarı’nda 32 oda, aynı yerde ekmek fırını, aynı yerde 5 dükkan* (TS.MA.d 4575, 75b)” olarak geçmektedir (Taşkıran, 1972, s.185-188).

²⁰³ Taşkıran’ın çalışmasında yer alan Topkapı Sarayı’na ait H.965/1558 tarihli ‘Haseki Vakıfları mahsulat ve ihracat defteri’ adlı arşiv belgesinde de “*Unkapanı yakınında 7 dükkan, 54 odalı İskender Çelebi odaları, bunların yakınında 16 dükkan, İskender fırınlarından iki fırın, İskender Çelebi odaları yakınında 9 arpa mahzeni* (TS.MA.d 4575, 75b)” olarak geçmektedir (Taşkıran, 1972, s.185-188).

²⁰⁴ Taşkıran’ın çalışmasında yer alan Topkapı Sarayı’na ait H.965/1558 tarihli ‘Haseki Vakıfları mahsulat ve ihracat defteri’ adlı arşiv belgesinde “*odunkapısı dışındaki başhanenin bir yıllık mahsülleri ve kiralari* (TS.MA.d 4575, 75a), *başhane dairesinde 35 dükkan, Ağaç anbarı yerinde 35 dükkan* (TS.MA.d 4575, 75b)” olarak geçmektedir (Taşkıran, 1972, s.185-188).

- İstanbul, Edirnekapı, Akkerman Mahallesi'nde, Nikola oğlu İstati ve Yorgi oğlu Nikola'dan satın alınmış dört odalı evden oluşan iki hane (1551)
- İstanbul, Edirnekapı, Akkerman Mahallesi'nde bir ekmek fırını (1551)
- İstanbul, Edirne Kapısı dışında, silahhane olarak kullanılan bir bina Akkerman Mahallesi'nde bir ekmek fırını (1551)
- İstanbul Ebu Eyyub-i Ensari kasabasında (Eyüp'te) bir ekmek fırını (1551)
- İstanbul, Galata'da, Lonca Mahallesi'nde bulunan, iki katlı iki ev ve tek katlı bir evin birleşik olduğu bir hane (1551)
- İstanbul, Galata'da, Lonca Mahallesi'nde, Frenk Sarı Zani'den satın alınan iki katlı iki ev ve tek katlı bir evi ihtiva eden bir hane (1551)
- İstanbul, Galata'da, Lonca Mahallesi'nde, Ayasofya Vakfı'ndan olan arazi üzerinde bulunan çeşitli sayıda evleri içeren bir hane (1551)
- İstanbul, Galata, Tophane'de Sinan Kadı Mahallesi'nde bulunan zimmi [gayr-ı müslim] Angelus'tan satın alınan hane ve bitişiğindeki altı dükkan (1551 tarihli vakfiyede hane ile birlikte yedi bab oda ve dükkanlar verilmiştir.) (1540-1551)
- İstanbul, Beşiktaş'ta bir hane (1540)
- İstanbul, Galata'ya bağlı Beşiktaş'ta, Saraymumcular hanesi yakınında bulunan iki katlı elli beş oda, on yedi dükkan, iki ekmekçi fırını, dokuz mahzen²⁰⁵ (1540-1551)
- Silistre Sancağı, Ahyolu Kazası'nda bulunan dokuz köy;

Vasilkoz (Vaslykoz) Köyü (1540-1551)

Enbeleç (Enbiliç) Köyü (1540-1551)

Vardvize (Verduze) Köyü (1540-1551)

---

²⁰⁵ Şehrin tarihi yarımadasında özellikle Eminönü bölgesinde bulunan ticari hanlar gibi 16.yy'da Galata-Beşiktaş yakasında da kıyı boyunca han-kervansaray yapılmış olduğu bilinmektedir. Bu iki bölgeden sonra İstanbul kentinde Üsküdar da ticaret yerleşimi açısından üçüncü bölge olarak katılmıştır (Başer, 2002, 56). Bugün mevcut olmayan han hakkında bulunan tek bilgi, III. Murad'ın 1582 tarihli fermanında, bu hanın onarımı, geliriyle de Haseki Sultan Cami'nin onarılması istendiğidir (Akkan, 2009, s.61).

Pondoloti, diğler adı ile Gornoz Köyü (1551)

Mospolye, diğler adı ile Vizdce Köyü (1551)

Malu, diğler adı ile Çamurlu Köyü (1551)

Yakacık Köyü (1551)

Konak Köyü (1551)

Kozcağaz Köyü (1551)

Çıtrık Köyü (1551)

- Aydos Kazası'nda on bir köy²⁰⁶

Misevri (Misivri, Misuri) Köyü (1540-1551)

Gözke Köyü (1540-1551)

Sucili (Sucula) Köyü (1540-1551)

Yinice Köyü (1540-1551)

Ayandaverya? Köyü (Ayana ve Revade Köyleri) (1540-1551)

Çatırık (Çırta diğler adı Yeniköy) Köyü (1540-1551)

Manastır Ruhban (Rühbani Manastırı) Köyü (1540-1551)

Ayulari Andırye (Ayulaş Anderye) Köyü (1540-1551)

Erkeçpınarı Köyü (1551)

Karapınar Köyü (1551)

Eskihisar Köyü (1551)

---

²⁰⁶Bu kazanın Haseki Hürrem Sultan'a temlik edilen köyleri arşiv belgelerinde şöyle geçmektedir. "II. Selim'in beratı: İslimye sancağı Aydos kazası Misivri Köyü hududunda Yeniceköy, Abana, Keşişler Manastırı, Ulaş, Anderya karyelerini bütün hudud, hukuk ve levahıkıyla mezraaları, haracı, kaçkunı, ispence, beytülmal ve mal-ı gaib, mal-i mefkud, cürüm ve cinayet rusumu, badıhava, resm-i ganem, zahireleri, a'sar-ı ser'iye ve rusum-ı örfiyesiyle, iskeleleri ve dalyanlariyle babası Kanuni Sultan Süleyman tarafından validesi merhum Haseki Sultan'a temlik edildiğine dair mulkname-i humayunu kendisinin de yenilediği. a.g.tt" (BOA/ TS.MA.d 7119, H.982/1574). Ayrıca Aydos livasında Haseki Hürrem Sultan Vakfına kayıtlı Yenişehir Kazası da (BOA/ TS.MA.d 3614, H.999/1591) kayıtlı arşiv belgesinde geçmektedir. Bir diğler belge de Silistre livasında Misivri ve Sohlu karyelerini içermektedir ve belge II. Selim'in temliknameyi yenilediğine dair beratı niteliğindedir (BOA/ TS.MA.d 7372, H.982/1574). Son bir belge de Aydos kazasındaki İmanos namındaki mezrayı içermektedir ve II. Selim'in validesi Haseki Hürrem Sultan'a Kanuni Sultan Süleyman tarafından temlik edildiğine dair berat niteliğindedir (BOA/ TS.MA.d 7381/0001 953/1547).

- Aydos Kazası'nda İmnus Karyesi (1551)
- Aydos Kazası, İmnus Karyesi'nde Arklı Mezrası (1551)
- Çorlu Kazası'na tabi Umurcu Köyü (1551)
- Silivri Kazası'nda Kabakçı Mezrası (1551)
- Anadolu Vilayeti, Aydın Sancağı'na tabi Kestel'de bulunan Kadıncık Çiftliği (1551)

Kudüs Haseki Hürrem Sultan Külliyesi Vakfı'na dahil gelirler

Kudüs'teki Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'ne ait biri 1552, diğerleri 1557 tarihli üç Arapça Vakfiye bulunmaktadır. Tez kapsamında 1552 tarihli vakfiyenin İngilizce çevirisine (VGMA; Ek A.1.4) 1557 tarihli vakfiyenin VGM tarafından yapılan Türkçe çevirisine (VGMA; Ek A.1.3) ulaşılmıştır. Bu vakfiyeye ek olarak 1560 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeni gelirler eklenmiş ve ek vakfiye çıkarılmıştır (VGMA; Ek A.1.4). 1552 ve 1557 tarihli asıl vakfiyede ve 1560 tarihli ek vakfiyede bulunan Kudüs'teki cami, imaret ve 55 odalı hanı içeren külliyesine ait gelirler aşağıda maddeler halinde verilmiştir. Aşağıda oluşturulan her bir maddenin sonunda hangi vakfiyede adının geçtiği parantez içinde yer almaktadır.

- Trablus'da Zaviye'ye tabi Beşniyn (Bistanin) Köyü dışında üç Sehyun Yel değirmeni (1552)
- Zuhur'da Sa'diyye Sabunhanesi (1552)
- Sabi Köyü'nde Avamid Sabunhanesi (1552)
- Trablusşam'a tabi Güre Nahiyesi'nde Emyun Köyü ve Kaykabe Mezrası (1552-1557)
- Trablus'da Şeyh Tathac Mahallesi'nde bulunan iki han ve dükkanlar ile bunlardan yeni olan hanın kuzeyinde bulunan ve sınırları güney ve batıdan yol, doğudan Kalit Nehri, kuzeyden deniz kapısı (?) olan arazi (1552- 1557)
- Trablus'da, Han-ı Adimi Mahallesi'nde bulunan bir han (Kemerli çarşı: Kayseriyyetü'l-İfrenç) (1552- 1557)
- Trablus'da Zaviye'ye tabi Reşhiyn (Raşhin) Köyü'nde bulunan ve Reşhiyn Nehri üzerinde dönen Taytariyye adında dört su değirmeni. (1552-1557)

- Trablus'da Zaviye'ye tabi Beşniyn (Bistanin) Köyü ..... Karyesi bulunan ve Ebu'ali Nehri üzerinde dönen Ra'nite (Ra'iyye) adında dört su değirmeni (1552-1557)
- Kudüs'de, güneyde Harem-i Halil'deki Bab'ül Gavanim'e giden yol, doğudan Halil hanesi, batıdan ve kuzeyden yol ile çevrili olan çifte hamam²⁰⁷ (1557)
- Kudüs'e tabi, Beyt-i Kesa Karyesi ve bu karyeye tabi Harube Mezrası (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde bulunan Kefercins Köyü'nde yirmi dört kırat (dirhem'in onaltıda biri) hisseden on sekiz kıratı (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde bulunan Keferiana Köyü ve Keferitab Mezrası (1557)
- Kudüs'e tabi Bakiul-fan Köyü ve bu köye ait bir arazi olan Baki'ul-fers (1557)
- Kudüs'e tabi Beyt-i Lukya Köyü ve bu köyün hududlarında kalan Nuşef ve Rükübis Mezrası (1557)
- Beytüllâhim Karyesi'nde yirmi dört kırat hisseden on sekiz kıratı (1557)
- Beytüllâhim'in batısında Beyticala Karyesi'nde yirmi dört kırat hisseden on sekiz kıratı, Halletül-cuz arazisi ile Resil Cüneyne arazisi de buna dahildir (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde El-Kanisa Köyü (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Bi'rimaiyn Karyesi (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Sebtare Köyü'nde yirmi dört kırat hisseden on iki kıratı (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Unnabe Köyü (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Safriye Karyesi'nde yirmi bir kırat hisseden tamamı (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Harita Köyü (1557)

---

²⁰⁷ Bu hamam vakıf tarafından satın alınmadığı, satın alınan arazi üzerine banisi tarafından yaptırıldığı için 'Sultan Hamamı (Kudüs)' başlığı altında incelenmiştir.

- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Cendas Köyü'nde yirmi dört kırat hissedenden yedi kıratı (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Yazder Köyü (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Yahudiye Karyesi (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Beyt-i Decin Köyü'ndeki on sekiz kırat ve bir kıratın sekizde biri miktarında hisse (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Beytişena Köyü (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Rantaya Köyü (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Na'lin Karyesi'nde yirmi dört kırat hissedenden on sekiz kıratı (1557)
- Nablus'e tabi Kafon Köyü ve bu köye bağlı Deyr-i Selâm Mezrası (1557)
- Nablus'e tabi Benisaab Nahiyesi'nde Haşanetü'l-Cemasiyn Mezrası'nın dörtte bir hissesi (1557)
- Gazze'ye tabi Remle Nahiyesi'nde Ledd (Ludd, Lydda?) Köyü (1557)
- Kudüs'e tabi, Ceyb Köyü'nde iki bin beş yüz dirhemlik hisse (1557)
- Sayda eyaletinde Hârâ Köyü'nün onda bir hissesi (1560)
- Sayda eyaletinde El-Kanîse mezrasında yirmi dört kırat hissedenden on dokuz kıratı (1560)
- Sayda eyaletinde Sûfîyye ve Galyuba mezarları (1560)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinde ismi geçen yapılar, araziler ve bağışlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere göre Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu anlaşılan fakat vakfiyesinde ya da diğer kaynaklarda adı geçmeyen yer ve yapılar bulunmaktadır. Bu arşiv belgelerinde bulunan yapıların bir kısmı yeri geldiğinde ilgili konuların başlığı altında da incelenmiştir. Bu başlık altında arşiv belgelerinde rastlanılan tüm yapılar, araziler ve vakfın gideri niteliğindeki bağış, sadaka, deşîşe vakfı ve Kur'an okutmalar yukarıda olduğu gibi maddeler halinde verilmiştir.

- Mora Yarımadası'nda Livadiya kasabası haslarından

Livadiya Mahallesi

Yapayanaki Mahallesi

Yapanikoli Mahallesi

Yapaistani Mahallesi

Yapayani Mahallesi (BOA/ TS.MA.d 1583, H.1028/1619)

- Kudüs kazasına tabi Remle kasabasında vaki Hasekiye Medresesi (BOA/İ.E.EV.10/1231, H.1090/1679)
- Kudüs kazasına tabi Remle’de sabunhane (BOA/TS.MA.d 3643 0012 H.963/1556)
- Edirne’nin (Bugünkü Bulgaristan’ın) Cisir-i Mustafa Paşa, Ada, Üsküdar ve Manastır nahiyeleri (BOA/ MAD.d.. 133, H.1080/1670)
- Edirne (Bulgaristan-Svilengrad) Cisir-i Mustafa Paşa Kasabası’nda bulunan külliye ait cami, imaret ve mektep²⁰⁸ (BOA/C.EV. 203/10142, H.1191/1777; BOA/C..EV.. 280/14276, H.1198/1784)
- Edirne (Bulgaristan-Svilengrad) Cisir-i Mustafa Paşa Kasabası’nda bulunan külliye ait büyük han (BOA/TS.MA.d 7504, H.1177/1763) ve dükkanlar (BOA/TS.MA.d 7189, H.1182/1768)
- Edirne (Bulgaristan-Svilengrad) Cisir-i Mustafa Paşa Kasabası’nda bulunan külliye ait yedigözlü değirmen (BOA/C.BLD. 127/6312, H.1177/1763)
- Edirne (Bulgaristan-Svilengrad) Cisir-i Mustafa Paşa Kasabası’nda bulunan külliyesine ait Mustafa Paşa Köprü’sü yakınlarında su ve köprü (BOA/TS.MA.d 7234, H.973/1566)
- Bulgaristan Nevrekop’da cami²⁰⁹ (BOA/İE.EV. 4/394, H.1084/1673)
- Bulgaristan Ahyolu’nda Misivri kasabasında Haseki Sultan Camii²¹⁰ (BOA/C.EV. 127/6306, H.1209/1794; BOA/C.EV. 300/15269, H.1226/1811)
- Ankara'da Hasekiyye Medresesi²¹¹ (BOA/C..MF.. 172/8580, H.1184/1770)

---

²⁰⁸ Vefatından sonra Haseki Hürrem Sultan adına Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan bu külliye tez kapsamında ‘Haseki Hürrem Sultan Külliyesi (Svilengrad – Bulgaristan)’ başlığı altında incelenmiştir.

²⁰⁹ Bu arşiv belgesinde Haseki Sultan’ın adı verilmemiştir, fakat ‘merhume Haseki Sultan’ denildiği için valideliğini göremeden haseki iken Osmanlı topraklarına yapılar bırakarak vefat eden tek şehzade annesi Haseki Hürrem Sultan olduğu için ona ait olduğu düşünülmüştür.

²¹⁰ Misivri kasabasında Haseki Nahiyesi de bulunmaktadır (BOA/C.EV. 34/1672, H.1180/1766). Bu da bahsi geçen Haseki Sultan Camii’nin bulunduğu bölgeye ismini verdiğini ya da Haseki Sultan’ın vakfına ait olan bir bölge olduğu için bu adı almış olduğunu göstermektedir.

- Daye Hatun'un Kağıthane'de mektebi ve hamamı²¹² (BOA/C..MF.. 73/3630, H.1195/1781; BOA/C.MF. 16/782, H.1212/1797; BOA/TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73)
- İstanbul'da Yeni Hamam²¹³ (BOA/ TS.MA.d 3528 0014-19, H.1040/1630) (Büyük Ayasofya Hamamı (BOA/ TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73)
- Kalcılar (Halıcılar – Kalcacılar - Kaliçe) Hanı²¹⁴ (BOA/TS.MA.d 3528 0014-19, H.1040/1630; BOA/ TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73; BOA/ İE.EV. 40/4558, H.1131/1718-19; VGMA/ EV. GDK 00184.00006, H.1257/1841)
- Ka'riye Darülhadi²¹⁵ (BOA/C. MF. 13/635, H.1218/1803)
- İstanbul'daki Galata Camii, İmareti ve iki medresesi²¹⁶ (BOA/ TS.MA.d 5948, H.966/1559)
- Kanlıca'da cami (BOA/ TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73)
- Derviş Ali Mahallesi'nde [Edirnekapı yakınlarında] cami (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Anadolu Kavağı'nda Akbaba Hazretleri kabri yakınlarında hamam (BOA/ TS.MA.d 1674)
- [Saraçhane'de] sebilhan, bitişiğinde çeşme (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Haseki Sultan Camisi avlusunda 11 lüleli şadırvan ve cami yakınlarında çeşme, su yolu (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Merhum ..... Ahmed Paşa Cami yakınlarında bina eyledikleri latif (?), evli ve bekar odaları yanında iki çeşme (BOA/ TS.MA.d 1674)

---

²¹¹ 1540 ve 1551 tarihli vakfiyesinde Ankara'daki Haseki Cami'nin adının geçmesine rağmen Hasekiye adlı bir medresenin varlığından bahsedilmemektedir. Fakat Konyalı'nın caminin bitişiğinde bir dersane ve sekiz hücreden oluştuğunu bildirdiği medrese Hasekiye Medresesi olmalıdır ve Haseki Hürrem Sultan'ın vakfı ile alakası var mı, yoksa yakınlarında olduğu için mi bu adı aldı bilinmemektedir (Konyalı, 1978, s.52)

²¹² Yapılar Haseki Hürrem Sultan'ın şehzadesi Mehmed'in sütanesi Daye Hatun'un Kağıthane'de bulunan külliyesine aittir. Vakfa Bağlı Küçük Vakıflar başlığı altında incelenmiştir.

²¹³ Bahsi geçen hamam Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı'dır. Aynı belgede Bahçekapı'daki Haseki Hamamı 'Eski Hamam' olarak nitelendirilmiştir ki Ayasofya'daki hamam yaptırıldığında bu adları almışlardır. Tez kapsamında her iki hamam da ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

²¹⁴ 1540 ve 1551 tarihli vakfiyesinde Yenihan adı ile verilen bu han tez kapsamında 'Kalcılar (Halıcılar) Hanı (Dayehatun-İstanbul) başlığı altında incelenmiştir.

²¹⁵ Bu yapı tezin 'Haseki Sultan Kariye Medresesi' başlığı altında incelenmiştir.

²¹⁶ Bahsi geçen yapılar Haseki Hürrem Sultan'ın babası ile gittiği İran seferi sırasında Halep yakınlarında genç yaşta ölen hastalıklı şehzadesi Cihangir adına Tophane'de yaptırılan külliye olmalıdır.

- Sufiler Mahallesi'nde [Aksaray] onarttığı mektep (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Kervansaray²¹⁷ yakınında üç dükkan ve çöp ambarı (TS.MA.d 4575, 75a, H.965/1557)
- Unkaparı'nda çöp ambarı (TS.MA.d 4575, 75a, H.965/1557)
- Bahçekapı Haseki Hamamı yakınlarında yedi ev ve hamam içinde 20 dükkan (TS.MA.d 4575, 75a, H.965/1557)
- Kağıthane-Yedikule dışındaki mezbaha ve üç dükkan (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Ayasofya civarındaki hamamın, odaların ve dükkanların geliri, yeni hamamın bir yıllık mahsulü, bir ekmek fırını, kırk yedi evli odası, yeni hamam civarında dört bekar odası (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557), hamamın külhanı yakınındaki beş bekar odası, üst tarafındaki on beş bekar odası, yeni hamam yakınında on dört dükkan, bunların toplamı, Ayasofya Hamamı için ihali zimmetinde olan paranın bir kısmı (TS.MA.d 4575, 75d, H.965/1557; BOA/ TS.MA.d 9811, H.1004/1596)
- Ahırkapı civarında kereste arabaları mahsulü, yeni hamam [Ayasofya Hamamı] yakınındaki iki berber dükkanı (TS.MA.d 4575, 75d, H.965/1557)
- İznik kazasının Akkırım (Akmeriyem?) köyünde Daye Hatun Cami²¹⁸ (BOA/ C.EV. 459/23221, H.1180/1766; BOA/ C.EV. 195/9702, H.1150/1738)
- Hamdi Efendi Hamamı, Küçük Pazar'da han zemini, Babacan Yahudi Hanesi, Zeyrek'te Yorgi hanesi ve sair haneler²¹⁹ (BOA/ TS.MA.d 3533 0001-3, H.1012/1603)
- Mısır'da vefat eden Hain Ahmed Paşa'nın, İstanbul'da Mahmud Paşa Hamamı yakınlarında Daye Hatun mahallesinde bulunan Haraççı evleri²²⁰ (BOA/ TS.MA.d 7373, H.930/1524)

---

²¹⁷ Burada bahsedilen kervansaray Kalcılar Hanı ya da Avratpazarı'ndaki Haseki Sultan Külliyesi'nin içinde olduğu söylenen kervansaray olmalıdır.

²¹⁸ Haseki Hürrem Sultan'ın 1551 tarihli vakfiyesinde Daye Hatun'un Kağıthane'deki camisi yer alırken İznik'teki bu yapıdan bahsedilmemektedir.

²¹⁹ Bu belgede bahsi geçen yapılar 1540 ya da 1551 tarihli vakfiyesinde yer almamaktadır, ancak aradan geçen 50 yılda mahalle adları değişmişse aynı yapılar tekrarlanmış olabilir.

- Derviş Ali Mahallesi’nde dört bab odalar ve bu mahallede bulunan Haseki Vakfı’na bağlı caminin avlusuna bitişik altı bab evli odaları, Asiye Hatun’dan satın alınan dört bab odalar, caminin sağında bir bab eski oda ve ona bitişik dört bab dükkan, caminin batısında olan kapısı karşısında bir bab ev, caminin karşısında on üç bab oda ve on bir bab dükkan ve ona bitişik dokuz bab oda, cami yakınında eski ve yeni odalar ve dükkanlar (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Hacı Paşa Mahallesinde Yahudilerin yaşadığı tahtani ve fevkani dokuz bab oda, odalara bitişik bir bab dükkan, yine odalara bitişik bir bab dükkan ve favkani üç bab evli odaları (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Yahuda Kapısı yakınlarında Sarıca Paşa Mahallesi’nde tahtani ve fevkani birden fazla evi içeren ve Yahudiye ait büyük ev, evin arkasında dört bab dükkan ve iki bab mahzen ve dört bab oda ve dört bab ekmek fırını (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Eski Saray yakınında merhum Mercan Ağa Mahallesi’nde evler ve bitişğinde menzil (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Sultan Bayezid Cami yakınında merhume Hümâ Sultan Sarayı duvarına bitişik yirmi üç bab dükkanlar (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Camcı Ali Mahallesi’nde on üç bab oda, bu odaların bulunduğu sokakta dokuz bab dükkan (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Merhum Balabanağa mahallesinde vaki on bir bab avlu oda (BOA/ TS.MA.d 1674)
- İshak Paşa Mahallesi’nde üç bab evli odalar (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Tülbentçi Hüsam Mahallesi’nde iki avlu ve avlu içinde çeşitli büyüklük ve sayıda evleri içeren menzil (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Rüstem Paşa Sarayı yakınlarında Mimar Sinan Mahallesi’nde tahtani ve fevkani on bir bab odayı hamamı içeren ev (BOA/ TS.MA.d 1674)

---

²²⁰ Şehzade Mehmed’in validesi Haseki Hürrem Sultan’a Kanuni Sultan Süleyman tarafından temlik edildiğine dair berat niteliğindedir. 1524 yılına ait olduğuna göre, Haseki Hürrem Sultan’a bir doğum sonrası temlik edilmiş olmalıdır. Bahsedilen yer Kalcılar (Halıcılar) Hanı’nın olduğu bölgedir.

- Elvanzade Mahallesi'nde dahili ve harici iki avlu ve içinde çeşitli büyüklük ve sayıda evleri içeren büyük ev (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Eyüp, Hasköy'de iki bab fevkani hücreyi ve mahzeni ve kiremit değirmenini ve iki bab kiremit fırını ve üç bab tahtani odayı içeren kiremit fırını (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Hz. Eyüp Ensari yakınlarında İdris Köşkü mahalinde karlık [kar kuyusu?] (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Anadolu Kavağı'nda Akbaba Hazretleri kabri yakınlarında bir bab fırın ve beş bab dükkan (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Anadolu Kavağı'nda Akbaba Hazretleri kabrini ziyarete gelenler için altı bab bekar odalar, yedi bab evli odaları (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Anadolu Kavağı'nda fevkani ve tahtani çeşitli sayıda ve büyüklükte dükkanlar ve bitişiğinde menzil (BOA/ TS.MA.d 1674)
- [Saraçhane'de] Sebilhan ve çeşme karşısındaki Mimar Ayas Mescidi'nin aydınlatma masrafları (BOA/ TS.MA.d 1674)
- İstanbul'da ..... Cami'nin vazifeli masrafları (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Edirnekapı dışındaki boş arsaların kirası (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Edirnekapısı dışındaki mezbaha dükkanları, bu mezbahalarda kuzu zamanında kuzu boğazlayan Hristiyanlardan alınan vergi, iki at gemisinin getirdiği odunlar (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Yedikule dışındaki mezbaha yakınındaki çayırın ürünü (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Haseki Sultan Cami ve İmareti yakınındaki bahçelerin meyva ve çiçeklerinden elde edilen para (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Haseki Sultan İmareti kilerinden satılan kepek, tulum vesaireden elde edilen para (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Edirnekapı [Kariye?] Medresesi mevacibi için emir gereğince, Yahudiler Haracından ayrılan paranın Hazire'den alınması (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)

- Haseki Sultan Darüşşifası’da ölenlerin satılan mallarından hasıl olan para (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Cüz okuyanlar ve diğer hademelerin noktalarından gelen para (TS.MA.d 4575, 75c, H.964/1557)
- Ebu Said ve Tokludere Türbeleri masraflarının karşılanması²²¹ (BOA/ TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73)
- Celvi Dede Tekkesi'nde İbrahim Gülşeni fukarasına tahsis edilen sadaka (BOA/ C..BLD. 21/1021, H.1118/1706)
- Larende uleması ve fukarası için sadaka²²²

Mevlânâ Hz. Şeyh Alâeddin zaviyesi fukarasına

Küçük Dede Zaviyesi fukarasına

Mansur Dede Zaviyesi fukarasına

Kitapcızade Zaviyesi fukarasına

Fasîh (Basan) Cami ahâlîsine

Hacı Beyler Cami ahâlîsine

Azabzâde Cami ahâlîsine

Larende'de sakin gurebaya ve saireye sadaka (BOA/TS.MA.d 4088, H.960/1553)

Mekke – Medine’de Haseki Hürrem Sultan külliyelerine dahil yer ve yapılar, bazı gelirler ve bağışlar

Tez kapsamında ‘Haseki Hürrem Sultan Medresesi, İmareti ve Ribatı (Haremeyn)’ başlığı altında incelenen Mekke ve Medine’de yapılarına ait vakfiye örneğine ulaşılamamıştır. Bu nedenle var olan yapılar, karyeler, köyler arşiv belgelerinden faydalanarak aşağıdaki gibi sıralanmaya çalışılmıştır.

- Mekke’de imaret, yanında değirmen, (BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548; BOA/TS.MA.d 1445, H.956/1550)
- Mekke’de imaretinin yanında medrese ve dükkanlar

²²¹ 1551 tarihli vakfiyesinde Toklu Baba Zaviyesi olarak geçmektedir. Bu yapı ‘Vakfa Bağlı Küçük Vakıflar’ başlığında incelenmiştir.

²²² Bahsi geçen Larende Karaman’ın eski adıdır. Arşiv belgesinin Şehzade Mustafa’nın Karaman yakınlarındaki Ereğli’de öldürüldüğü 1553 tarihine rastlamasına Haseki Hürrem Sultan’ın hayatının anlatıldığı başlıkta yer verilmiştir.

Merve mevkinde sebzeçi dükkanları

Mihnâta mevkinde kasab, çantacı dükkanları

Zikakk-ı Hayni? [Hayni Sokak]'da dükkanlar (BOA/HH.d, 21746 ve 21747, H.1265/1849)

- Mekke'de Safa mevkinde Küçük sakabaşıların nüzulgağı olarak kullanılan ribat ve sebil (BOA/C.EV 129/6402, H.1255/1840; BOA/C.EV 49/2409, H.1173/1759)
- Medine'de matbah (mutfak), sebil, şebak(şubbak²²³?) ve beyzadan (bahçe) oluşan imaret (BOA/TS.MA.d 3521, H.957/ 1550).
- Medine'de medrese ve ek binası (BOA/A.MKT.NZD, 62/53, H.1269/1847)
- Medine'de ribat (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Mekke ve Medine'de darüşşifa mektep ya da tekke ismi ile geçen yapılar²²⁴ (BOA/TS.MA.d, 1448 0004, H.1220/1805; BOA/TS.MA.d, 1411, H.1219/1805; BOA/TS.MA.d, 1401, H.1088/1678)
- Cidde'de imaret ve medrese (BOA/TS.MA.d 9825, H.957/1550)
- Ürdün ve Mısır'da yetimler mektebi ve sebil (BOA/TS.MA.d 3558 0001-7, H.994/1586)
- Mısır'da şehir dışında masbuga-i harir yakınında bir ev (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Mısır İbn Halife yakınında bir ev ve diğer bir ev (BOA/ TS.MA.d 1674)
- Mismârî navlunu, Mısıriyye? (BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549)
- Mısır Eyaleti dahilinde, Bulak kazasına bağlı Menufiye Vilayeti malları (BOA/TS.MA.d 1401, H.1088/1678; BOA/TS.MA.d 1411, H.1219/1805; BOA/TS.MA.d 1421, H.1194/1780; BOA/TS.MA.d 1434, H.1217/1803; BOA/TS.MA.d 1448 0004, H.1220/1805; BOA/TS.MA.d 1448 0005, H.1028/1618; BOA/TS.MA.d 1508 0002, H.1029/1620; BOA/TS.MA.d 1560, H.1118/1707; BOA/TS.MA.d 1568 0001, H.1030/1621)

---

²²³ Şubbak: pencere, gişe, vitrin, camekan

²²⁴ Medresesi ya da imaretini tanımlıyor olabilir ki Kudüs'te bulunan imaretinin de arşiv belgelerinde tekke adı ile geçtiği olmuştur

- Mısır Eyaleti dahilinde Şarkıye Vilayeti malları (BOA/TS.MA.d 1401, H.1088/1678)
- Mısır Eyaleti dahilinde Feyyum Vilayeti malları (BOA/TS.MA.d 1401, H.1088/1678)
- Mısır Eyaleti dahilinde Bulak kazasına bağlı Garbiye Vilayeti malları (BOA/TS.MA.d 1401, H.1088/1678; BOA/TS.MA.d 1411, H.1219/1805; BOA/TS.MA.d 1421, H.1194/1780; BOA/TS.MA.d 1434, H.1217/1803; BOA/TS.MA.d 1448 0004, H.1220/1805; BOA/TS.MA.d 1448 0005, H.1028/1618; BOA/TS.MA.d 1464, H.996/1588; BOA/TS.MA.d 1560, H.1118/1707; BOA/TS.MA.d 1568 0001, H.1030/1621; BOA/TS.MA.d 3102, H.964/1557)
- Mısır Eyaleti dahilinde Bahnasa Vilayeti ve mülhakatı köyleri (BOA/TS.MA.d 1448 0004, H.1220/1805; BOA/TS.MA.d 3102, H.964/1557; BOA/TS.MA.d 3536 0002, H.1162/1749)
- Mısır Eyaleti dahilinde Abâ, Baskanon vs. karyeleri (BOA/TS.MA.d 1508 0002, H.1029/1620; BOA/TS.MA.d 1445, H.956/1550; BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549)
- Garbiyye Vilayeti'nde Mahalle-i Din-i adlı Köyde vakıf olan Nil iskelesi ve gemi, Garbiyye ve Naviyye İskelesi vilayetlerindeki köyler, Cidde ve Bulak İskelelerinde satılan ürünlerin gelirleri, (BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548; BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549).
- Mısır, Süveyş, Cidde, Bulak, Yenbû, Tur, Aşağı ve Yukarı Yulak İskeleleri (BOA/TS. MA.d 1445, H.956/1550; BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549; BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548; BOA/TS.MA.d 1448 0005, H.1028/1618; BOA/TS.MA.d 1567, H.999/1591; BOA/TS.MA.d 1411, H.1219/1805; BOA/TS.MA.d 1421, H.1194/1780; BOA/TS.MA.d 1434, H.1217/1803; BOA/TS.MA.d 1448 0004, H.1220/1805).
- Süveyş kanalı, Nil Nehri ve Cidde'de işleyen vakıf gemileri, Hindi gemileri (BOA/TS.MA.d 1567, H.999/1591; BOA/TS.MA.d 1568 0001, H.1030/1621; BOA/TS.MA.d 3102, H.964/1557; BOA/TS.MA.d 1401, H.1088/1678;

BOA/TS.MA.d 1445, H.956/1550; BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549; BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548)

- Süveyş kalyonları [yelkenli ve kürekli harp gemileri], kalyon anbar ve yelkenleri (BOA/TS.MA.d 1448 0001, H.994/1586; BOA/TS.MA.d 1464, H.996/1588; BOA/TS.MA.d 1568 0001, H.1030/1621).
- Süveyş anbarları, Mısır anbarları ve Bulak'ta üzerinde odalar bulunan anbar (BOA/TS.MA.d 1508 0002, H.1029/1620; BOA/TS.MA.d 1567, H.999/1591; BOA/TS.MA.d 1568 0001, H.1030/1621; BOA/TS.MA.d 3102, H.964/1557; BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548; BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549)
- Mekke, Medine ve Kudüs'te her gün hatim okunması (vakfin gideri) (BOA/TS.MA.d 1674)
- Zeynep Hatun, Gazale Hatun, Katip Muhammed'e (Mehmed'e) verilen paralar, vakfin mütevellisinin, çalışanların, katiplerin ve Merhum Şeyh Gazevani'nin oğlunun masraflarının artan buğdaydan karşılanması (vakfin gideri) (BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548)
- Şehzade Sultan Mehmed ve Hama (?) için Haremeyn fukarasına tahsis etmiş olduğu deşişe vakfı (vakfin gideri) (BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549)

5. DEĞERLENDİRME

5.1 Haseki Hürrem Sultan'ın Harem Kurumu'nun Oluşmasındaki Rolü Açısından Değerlendirme

Haseki Hürrem Sultan'ın Osmanlı Haremi'ne girmesi ile birlikte Harem yaşantısında bir takım değişiklikler olmuş, bazı noktalarda kurallar çiğnenmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın saraydaki yaşamı sırasında sahip olduğu ayrıcalıklar ile halkın tepkisini çekmiş ya da günümüz tarih araştırmacılarının dikkatini çekmiştir. Bunlardan ilki Harem'e girdiği andan itibaren dört yıl içinde peş peşe üçü erkek biri kız dört çocuk doğurmasıdır. Her cariyeye bir şehzade doğurma izni veren Osmanlı tarihinde ilk kez aynı cariyeden birden fazla şehzade doğmuş olması, bundan sonraki dönemdeki hasekilerin de birden fazla erkek evlat vermesine öncülük yapmış, dahası her ne kadar kardeş katlinin kalkmasına bağlı bir gelişme olsa da bir hasekinin her iki şehzadesinin saltanatında valide sultanlık görevini üstlenmesinin de yolunu açmıştır. Fakat Haseki Hürrem Sultan'ın kendisi, ömrü boyunca sahip olduğu dört şehzadeden sadece birinin tahta çıkabilmesine rağmen, valide sultanlığını görece kadar yaşayamamıştır.

Haseki Hürrem Sultan daha sonrasında Cihangir adlı bir şehzade daha dünyaya getirmiş ve bir süre sonrasında Kanuni Sultan Süleyman ile nikahlanarak halk arasında şaşkınlık uyandırmıştır. Daha öncesinde sadece soylu gelinlerle nikahlanan Osmanlı sultanları vardır ancak cariyeye sistemine geçildikten sonra nikahlanan olmamıştır. Bu nedenle de halkın da belleğinden çıkan nikah hakkı, üstelik ilk kez soylu olmayan bir cariyeye verildiğinde şaşkınlık yaratmıştır. Sahip olduğu ayrıcalıklarla ilkleri kendinde toplayan Haseki Hürrem Sultan, 'sultan' sıfatını kullanan ilk haseki olmuştur. Ayrıca sahip olduğu birden fazla erkek evlat nedeniyle şehzadesiyle birlikte sancağa gitmeyen ilk cariyeye olmuştur. Kendisinden sonra gelen hasekilerin de 18.yy'a kadar 'sultan' unvanını kullanmasına, gelini Nurbanu Sultan ve onun gelini Safiye Sultan'ın da resmi nikahlı olduğuna dair verilen bilgilere ve sancağa şehzadesi ile birlikte gitme geleneğini kaldırmasına bakılacak olursa Haseki Hürrem Sultan'ın kendinden sonraki kuşak için çok önemli bir model olduğunu

ortaya koymaktadır. Bu yeniliklerin hemen uygulamaya geçirilmesi Haseki Hürrem Sultan'ın getirdiği değişikliklerin hızlı bir şekilde benimsendiğini ve bir gelenek haline getirildiğini göstermektedir²²⁵ (Peirce, 1996, s. 127).

Haseki Hürrem Sultan'ın Osmanlı dünyasına bir diğer katkısı ise hükümdarlığın en büyük evlada kalmasının kurumsallaşmasını kolaylaştırmasıdır. Sahip olduğu ve hayatta kalan iki evladı arasında meydana gelen taht kavgalarının sonucunda en büyükleri olan Şehzade Selim'in tahta çıkmasından sonra II. Selim ve III. Murad döneminde en büyük şehzadenin onurlandırılması, daha sonraki dönemlerde ekberiyet sisteminin çıkması²²⁶ yolunda bir adımdır (Peirce, 1996, s.128). Şehzadelerin sancağa gitmemeleri de Haseki Hürrem Sultan ile başlayan bir süreçtir. III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed sancağa giden son şehzade olmuştur. Daha sonrasında sembolik olarak sancak ile görevlendirilmişler, fakat onların yerlerine kethüdaların gidip bu görevi üstlenmeleri şehzadelerin yaşamını sarayda geçirmesini sağlamıştır (Peirce, 1996, s.132).

Haseki Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan ve Safiye Sultan Osmanlı dünyasındaki diğer hanedan kadınlarından farklı olarak kraliçe gibi bir konuma sahip olmuşlardır ve Avrupalı gözlemciler tarafından da 'royne' [kraliçe] olarak görülmüşlerdir (Peirce, 1996, s. 129). Haseki Hürrem Sultan Avrupalılar tarafından 'kraliçe' sıfatıyla anılmasıyla beraber aynı zamanda Osmanlı dünyasına hasekilik sıfatını kazandıran kişi olmuştur. Hürrem Sultan'ın adının başına bağlanan "haseki" sıfatı, sultan eşleri tarafından daha önceden de kullanıldığı belgelerle kanıtlanamamıştır (Sakaoğlu, 2009, s.162). Bu durumda 'haseki' sıfatını ilk kullanan Haseki Hürrem Sultan olduğu varsayılabilir. Diğer Türk veya İslam devletlerinin aksine Osmanlılarda erken dönemi göz ardı edersek haseki ve validelik görevi bakımından kadının kariyeri ayrı tutulmuştur. Bu görevler ilk defa Haseki Hürrem Sultan'da bir araya gelmiştir. Bunun sonucunda asla tekrarı yaşanmayan bir rolü olmuştur, 'haseki' kavramını bir daha silinmemek üzere güçlendirmiştir (Peirce, 1996, s.120).

---

²²⁵ Yine de Haseki Hürrem Sultan ile aralarında fark vardır. Hürrem Sultan hasekiliğini başkent İstanbul'da elde etmesine rağmen Nurbanu Sultan ve Safiye Sultan eşlerinin şehzadeligi döneminde gittikleri sancaklarda haseki olarak ünlenmişlerdir. Başkent İstanbul'a döndüklerinde ise padişahın eşi olarak cinsel rol değil, tahtın varislerinin annesi olarak politik bir rol üstlenmişlerdir (Peirce, 1996, s. 127). Haseki Hürrem Sultan ise hayatını hep haseki olarak sürdürmüştür.

²²⁶ Şehzade olma koşulu aranmaksızın sultanın erkek kardeşi, kuzeni, yeğeni ve oğulları ekberiyet sistemine dahildir. Bu sisteme geçişteki etkenlerden diğerleri de döneminde yaşanan erken ölümler ve erkek varis bırakmadan ölen padişahların olmasıdır (Peirce, 1996, s.132, 134).

Haremin tutarlı bir kurum haline gelmesi, Haseki Hürrem Sultan ve sonrası dönemin özelliklerindendir ve bu dönemlerde meydana gelen değişikliklerin, bilhassa sultanın ailesinin başkent İstanbul'da toplanmasının sonucudur. Padişah sarayından daha az çıkan bir sultan olurken, ailesi de kendine sancak görevi verilmemesi sonucu başkentte toplanmışlardır. 16.yy sonu itibari ile artık sultanın kendisi haricinde aileden kimse başkentten ayrılmamıştır. Anneler, hasekiler ve şehzadeler sarayın sakinleri haline gelmişlerdir (Peirce, 1996, s.160). Haremdeki bu güçleniş sadece başkentte toplanmaya bağlı değil, sultanın ailesinin yine sultanın ikametgahı ile birleşmesinden de ileri gelmektedir. Sultan Süleyman'ın tek cariyeye bağlı kalması harem hayatının gidişatını değiştirmiş, cariyenin cinsel görevini kalıcı hale getirmiş, sonuçta Haseki Hürrem Sultan'ın başlattığı Yeni Saray'da ikamet etmeye, sultan ailesinin Yeni Saray'a taşınmasına neden olmuştur. Sonrası dönemlerde Esi Saray'a padişahla ilişkisi kalmayan kadınlar taşınmıştır. Eski Saray böylece ölen sultanın haremi için bir ev ve yeni cariyeler için eğitim kurumu olmuştur. Sultan Süleyman'ın saltanatından sonra Yeni Saray'daki Harem, hem hızlı büyüme gerçekleştirmiş hem de yeni ikametgahında yeni bir teşkilatlanma gerektirmiştir ve 'Harem kurumu' oluşturmuştur (Peirce, 1996, s.160-161, 167).

Hanedan ailesinin Haseki Hürrem Sultan ile başlayan sultanın haseki, şehzade, hanım sultan²²⁷ ve valide sultan ile birlikte İstanbul'da yaşamaya başlaması, kadın ve erkeklerden oluşan saray halkının ortaya çıkmasına yol açmış ve tebaanın merakına maruz kalmışlardır. Doğumlar, ölümler, evlilikler, cülus, hal, sünnet düğünleri, kardeş katli ve idamlar hep başkent olan İstanbul'da olmuş ve halk tarafından takip edilmiştir (Peirce, 1996, s.370).

Saray kadınlarının halk dilinde ve yazılı metinlerde geniş ölçüde yer alması Haseki Hürrem Sultan ile başlayan bir süreçtir. Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan da hanedan ailesinde saygı duyulan bir üye olmuştur ve ölümü ile halk yasa boğulmuş, saygı ile anılmıştır. Fakat, Hafsa Sultan vakayinamelerinde sadece ölümü ile yer

---

²²⁷ Hanedan ailesinin başkentte toplanmasına Haseki Hürrem Sultan kadar kızı Mihrümah Sultan ve sultanın kızkardeşi Hadice Sultan da sebebiyet verenler arasındadır. Padişah damatlarının Sultan Süleyman döneminden itibaren sancakbeyi ve beylerbeyi olarak başkentten uzak ve devlet işlerine karışmaya müsaade edilmeyen, görevleri sınırların korunması ve sancakların geliştirilmesine yönelik olan devlet adamlarından değil de başkentte kalarak devletin yönetiminin göbeğindeki kubbealtında görev yapan vezir ve sadrazamlardan seçilmiş ya da onların hanım sultanlar ile evlenmesinden sonra bu makama yükseltilmiştir. İlk örneklerden Hadice Sultan ile evlendiği düşünülen İbrahim Paşa, İstanbul Atmeydanı'ndaki sarayda, Mihrümah Sultan ile evlenen Rüstem Paşa da Diyarbakır yerine İstanbul'daki saraylarında yaşamışlardır (Peirce, 1996, s.93-94).

tutmuşken, Sultan Süleyman döneminden sonra, Haseki Hürrem Sultan'ın tarih sahnesinde oynadığı rol sayesinde, valide sultanlar sadece ölümü ile anılmamış aynı zamanda yaşamı boyunca halk arasında eleştirilere maruz kalmış, kendilerine ölümünden önce de törensel itibar ve kurumsal güç tanınmıştır. (Peirce, 1996, s.250). Nurbanu Sultan ve haleflerinin kullandığı 'Valide Sultan' unvanı da varlığını bir noktada Haseki Hürrem Sultan'a, onun 'Haseki Sultan' olarak baskın bir rol almasına borçludur. 'Haseki Sultan' sıfatının Hürrem Sultan tarafından onursal olarak haddinden fazla kullanması, anneliğin değil de haseki sultanlığın bu kadar onurlandırılmasının yanlış olduğunun farkına varılmasını sağlamıştır (Peirce, 1996, s.251).

5.2 Haseki Hürrem Sultan'ın Banılığı ve Mimari ile ilişkisi Açısından

Değerlendirme

Elde edilen veriler kadınların yapıya maddi kaynak sağlayan patronlar olarak göstermektedir. Yapıya mimari açıdan ne kadar katkıda bulundukları bilinmemektedir. Aslında bu sorun erkekler için de geçerlidir.

Bazı söylentiler ya da yapılar üzerinde yapılan bazı incelemeler kadın banilerin de yapımda söz sahibi olduğunu göstermektedir. Elde bulunan en eski örnekler Murad Hüdavendigâr dönemine uzanmaktadır fakat bir söylentiden ibarettir. Ayverdi Osmanlı eserlerini ele aldığı kitabında "Merzifon'da söylenen bir rivayet Çelebi Medresesi yanındaki Sultan Murad Cami'nin temelini Devlet Hatun'un atıldığını bildirir." demektedir (Ayverdi, 1989a).

Thys- Şenocak tarafından yapılan yorumlamalar da Valide Hadice Turhan Sultan'ın Yeni Valide Külliyesi'nin yapımında söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bu külliyesi için yaptırdığı caminin hünkâr kasrı çini süslemeleri ile diğer birimlerinden ayrılmaktadır. Caminin diğer bölümlerinde yer verilmiş olan ayetler dinle ve namazla ilgiliyken sadece hanedanın girebildiği hünkâr kasrındaki duvarları süsleyen din uğruna fethin önemini vurgulayan ayetler, oğlunun seferlere çıkmaması vaktini Edirne'de avcılık ile geçirmesine endişelenen annesi Turhan Sultan tarafından ve oğluna mesaj vermek için seçilmiş gibidir. Turhan Sultan'ın caminin yapımı sırasında Hünkâr Kasrı'nın Valide Dairesi'nde kaldığı ve caminin yapımını denetlediği düşünülmektedir. Hünkâr Kasrı'nın konumu gelişigüzel değil, tüm inşaat alanını görebilecek şekildedir. Ayrıca Topkapı Sarayı'nın haremindeki odasının

manzarasına da giren bir konumdadır. Turhan Sultan buradan inşaatın gidişatını izlemiş olmalıdır. Valide Sultan sıfatıyla açılış törenine de katılmıştır (Thys-Şenocak, 2009, 245-256). Benzer şekilde Valide Nurbanu Sultan'ın da Yenikapı'daki sarayından Üsküdar'daki camisine dua için gittiğinde, caminin hünkar mahfili tarafında bulunan büyük odada, camiye yaptığı yorucu ziyaretinden sonra dinlenme ve geceyi geçirmek amaçlı kalmış olma ihtimali bulunmaktadır (Peirce, 1999, s.255). Yine yakın bir örnek olarak 18.yy başında Valide Gülnuş Emetullah Sultan'ın Yeni Valide Külliyesi'nin açılışı için bir gün önceden Üsküdar'a gittiğini, açılışın ertesi günü de camisini görmek istediği, diğer hanım sultanlarla birlikte içinde mescid namazı kıldığı söylenmektedir (Güler, 2006, s.34).

Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarına ne kadar müdahale ettiği ise Turhan Sultan'ınki kadar açık değildir. Mimari ve sanata ilgisi konusunda verilebilecek birer örnek vardır. Bunlardan yapılarının yapım aşamaları ile ilgilendiğini gösteren örneği Haseki Hürrem Külliyesi'dir. Bu külliye Mimar Sinan'ın ilk yapısıdır. Dolayısıyla ya mimarbaşı olarak tayin edilmiş ve ilk iş olarak bu külliye yapılmış, ya da bu cami yapılarırken Haseki Hürrem Sultan'ın yardımıyla mimarbaşılığa yükselmiştir (Kuran, 1974, s.62-63). Eğer Haseki Hürrem Sultan'ın yardımı ile mimarbaşı olmuşsa Haseki Hürrem Sultan bu yapıyı çok beğenmiş olmalıdır ki bu da onun mimariyle ilgilendiğini gösterir²²⁸. Haseki Hürrem Sultan'ın Avratpazarı'ndaki külliyesine dahil merkezi kubbeli mütevazi camisi, Valide Hadice Turhan Sultan'ın külliyesi dahilinde bulunan ve selâtin camisi niteliğinde olan Eminönü Yeni Valide Cami kadar büyük olmadığı için ve 17.yy cami mimarisinin özelliklerinden biri olduğu için hünkar kasrına sahip değildir. Bu nedenle caminin banisine özel bir Valide Odası'na da sahip olmamıştır. Ancak cami içinde bulunan ve sonradan eklenmiş gibi görünen üst kat mahfile çıkışı sağlayan iki merdivenden birinin caminin beden duvarı içinde bulunması sebebiyle özgün olduğu ve caminin Sinan tarafından yapılan tasarımının bir parçası olduğu düşünülmektedir (Sönmezer, 2003, s.10-11). Tasarımında müezzin mahfili olma ihtimali haricinde Haseki Hürrem Sultan'ın isteğiyle oluşturulmuş bir mekanın varlığı da akla gelmektedir. Ayrıca külliyesinin imaret ve medrese gibi birimlerinde çini süslemelere başvurulması da Mimar Sinan medreseleri arasında tek

---

²²⁸ Bu konuya 'Haseki Sultan Külliyesi (Avratpazarı-İstanbul)' maddesinin değerlendirmesinde değinilmiştir.

örnek olması (Ahunbay, 1988, s.244) göz önünde tutulduğunda, kişisel tercih gibi görünmektedir.

Ayrıca kadın banilerin yapılarının yapıldığı alana etrafı kapalı arabayla ziyaretlerde bulundukları ya da erkek bir vekil gönderdikleri bilinmektedir ki Haseki Hürrem Sultan'ın da en azından bir kere yapısını ziyaret ettiği ve inşaatta çalışan acemi oğlanları ayda beş akçe ile ödüllendirdiği bilgisi bulunmaktadır²²⁹. Bu olay onun yapının inşa sürecini takip ettiğini ve annelik içgüdüğü ile çalışanları kollama duygularını yoğun bir şekilde yaşadığını göstermektedir (Necipoğlu, 2005, s.70, 273). Ayrıca kesin kanıt olmasa da Haseki Hürrem Sultan'ın Ayasofya'daki hamamında bir eyvanı kendisi için özel döşettiği bilgisi (Özgen, 2011) doğru ise bu hamamdaki zemini geometrik bezemeli tek eyvan olan Sultan Eyvanı, Haseki Hürrem Sultan'ın kendi isteğine göre döşenmiş olmalıdır. 1558'teki vefatına yakın yaptırılan bu hamamda (1556) kendine ayrılan köşesinde yıkanma olasılığına ne kadar sahip olduğu bilinmemektedir. Haseki Sultan Külliyesi'ni en azından bir kere ziyaret etmiş ve Haseki Hürrem Sultan Hamamı'nda kendi için bir köşe ayırtmış olsa bile diğer illerdeki yapılarına gitmiş olma olasılığı yok gibidir.

Haseki Hürrem Sultan'ın kendi yapılarından biri olmasa da en sevdiği oğlu Şehzade Mehmed'in ölümü ile yapılan Şehzade Külliyesi'ne de katkısı olduğu düşünülmektedir. Bugüne kadar şehzade türbelerinde görülmeyen, sultanlara has ve süslemeleri ile de dikkat çeken mimarisinde aşırı sevgisinin bir göstergesi olarak babasının olduğu kadar annesinin de payı vardır. Üstelik bu türbeye yaklaşık on yıl sonra Şehzade Cihangir de gömülmüştür. Kanuni gibi o da şehzadelerinin türbesinde iki oğlunu kaybetmiş olmanın acısını yaşayan bir ziyaretçi olmuştur ve en azından iki kere ziyaret etmiştir (Necipoğlu, 2005, s.200). 17.yy başlarında bir yeniçeri tarafından kaleme alınan ve yeniçerileri konu alan kitapta Haseki Hürrem Sultan'ın şehzadesi için yapılan yapıda çalışan acemi oğlanların kafası ve ayakları açıkta çalışmalarına acıdığını, sultana aylık maaşlarında beş akçe arttırım yaptırmayı önerdiğini belirtmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın kendi mücevherlerini satarak sağladığı bu maaş arttırımı, berber ve ayakkapı pahası olarak ayrılmıştır ve Haseki

---

²²⁹ Necipoğlu kaynak olarak 'Özcan, Abdülkadir, ed., 1994, *Eyyubi Efendi Kanunnamesi*, İstanbul, s.49' vermektedir.

Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra da eşi tarafından devam ettirilmiştir²³⁰ (Necipoğlu, 2005, s.194-195).

Sanat ile olan bağıını ise Talikizade'nin Şehnâme adlı eserinde görmekteyiz. Necipoğlu tarafından dikkat çekilen bu eserinde Haseki Hürrem Sultan'ın ülkenin çeşitli yerlerinde talebelere okutulan Peygamber (s.a.v)'ın ruhuna hazırlanan 1.200 Muhammediye²³¹ adlı yazmaların hattatlığını yaptığını, her nerede nadir bulunan, değişik bir eser olduğunu duysa hemen İstanbul'a getirtmek için harekete geçtiğine değinmiştir. Bu merakını da İstanköy Adası'ndan getirttiği altın kadehi, çok kaliteli Avrupa kadifelerini ve Mısır'dan getirttiği çok sayıda çiftler halinde Yusufi güvercini (postacılıkta kullanılan) ile örneklemiştir²³² (Necipoğlu, 2005, s.270). Talikizade'nin ifadelerinden nadir olan şeylere karşı ilgisini ve gerek yaptırttığı, gerek onarttığı yapılar ile tebaasından ulema, tebaa, yeniçeri, hacı, yolcu, şeyh, talebe gibi çeşitli farklı gruplara el uzattığı, kendisine karşı Şehzade Mustafa'ya taraf olan bu gruplardan insanların çeşitli ihtiyaçlarını sağlayarak yardımlarını esirgemediği anlaşılmaktadır.

Bani – Mimari ilişkilerinde ise baniler yaptırdıkları yapılara mali destek sağlamakla kalmamış, bir nevi güçlerinin simgesi olan mimari eserlerin yapım aşamalarına bir şekilde dahil olmuşlardır. Bu dahil olma sultan ve devlet adamı gibi banilerin -belki de baninin belirli bir sanat eğitimi almış olmalarından kaynaklanarak- mimara bazı isteklerini dayatması, estetik biçimlerin ana hatlarını belirlemesi ya da planlarını bizzat çizmesi, yazılarını yazması şeklinde gerçekleşebilmektedir (Aydın, 2004, s.65-66). Baninin plan şemasına ya da külliye kompozisyonuna doğrudan müdahalede bulunmadığı, külliye de olacak bina türlerinin seçimi, minare, kubbe ve revaklı avlu, cephede pahalı malzeme kullanımı gibi kararlarda dahil oldukları da belirtilmektedir. Yapıdaki minare sayısı, kubbe çapları, cephedeki pahalı malzemelerin çeşitliliği baninin önem derecesine göre değişebilmektedir (Aydın, 2004, s.67-68). Bani-

---

²³⁰ Yeniçerilere karşı yaptığı bu anaç yardımlara rağmen Haseki Hürrem Sultan sevilmemiş ve cadılıkla suçlanmıştır (Necipoğlu, 2005, s.194-195). Necipoğlu Haseki Hürrem Sultan'ın bu ziyareti için kaynak olarak 'Petrosiyan, Y. E. ve diğ., 1987, *Mebde-i kannun-ı yeniçeri ocağı tarihî (Kawânîn-i Yeîçeriyân (101571606))*, Moscow, fol.33v' vermiştir (Necipoğlu, 2005, s.524). Biri Eyubi Efendi, diğeri bir yeniçeri tarafından dile getirilmiş olan inşaatta çalışanların maaşında arttırım yapılması ve ayakkabı pahasının karşılanması olaylarının geçtiği yer ve zaman farklı anlatılmıştır. Bu elde edilen bilgilerin Haseki Hürrem Sultan'ın iki farklı hayır işine mi yoksa tek bir hayır işinin iki farklı anlatımına mı ait olduğu belirlenememiştir.

²³¹ 1449 yılında Yazıcıoğlu Muhammed tarafından yazılmıştır (Necipoğlu, 2005, s.270).

²³² Necipoğlu kaynak olarak 'Talikizade, Şehnâme, TSK.A 3592, fols 29v-30r' vermiştir (Necipoğlu, 2005, s.536).

sanatçı ilişkisinde söz konusu baninin kadın olması durumunda daha sınırlı bilgiye sahip olunmaktadır. Yapının son şekli için banilerin mimara etkileri, yer seçim özgürlüğü, tasarıma etki derecesi, kadın banilerin yapılarına dair bir stil analizi yapıldığı ölçüde açıklanabilir hale gelecektir. Bunun yanı sıra Üsküdar'daki Mihrümah Sultan Cami'nin iki minareli olması yapım sırasında maddi kaynakların padişahın hazinesinden sağlanmış olabileceği ihtimaline dayandırılması, caminin önündeki revak saçakları bir bayanın eteklerine benzetilmesi, Edirnekapi'da bulunan ve iç mekanda bol ışık alan camisi için Mihrümah Sultan'ın Sinan'dan "*kadın ruhunun tüm ışığını yansıtacak kadar zarif*" olmasını istemesi (Aydın, 2004, s.72-73), vakfiyesinde kurucusunu yaptırdığı caminin gök kubbeyi simgeleyen, parlak yıldız, güneş ve ayla süslenmiş kubbesi ile vurgulaması²³³ (Necipoğlu, 2005, s.313) kadınlar açısından açıklanabilen bazı mimari verilerdir. Rüstem Paşa tarafından başlatıldığı, ancak vefatı nedeniyle eşi Mihrümah Sultan tarafından bitirildiği düşünülen Tahtakale'deki Rüstem Paşa Cami için de kadınsı özellikler atfedilmiştir. Caminin yoğun çiçek desenli çinilerinin aksine kadınsı estetik değere sahip boyama işçiliği ile ön plana çıkmaktadır. Strüktürel zarafeti, metafor olarak ışığın kullanılması Sinan'ın patronunun kadınsı kimliğini vurguladığının açık bir ifadesidir (Necipoğlu, 2005, s.313). Haseki Hürrem Sultan'ın yapıları için buna benzer bir örnek ise türbesinde - her ne kadar kendisi yaptırmış olmasa da - görülmektedir. Türbenin bahar dallı çini süslemeleri, vitraylı pencerelerden içeri giren ışık, Kanuni Sultan Süleyman'ın şiirlerinde "*baharım, neşem, ısl ısl günüm, durmadan gülen esirim*" olarak nitelendirilen Haseki Hürrem Sultan'ın 'şen, neşeli' anlamına gelen adını canlandırmaktadır. (Necipoğlu, 2005, s.220).

Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarındaki kadınsı özellikler ise yapılara girilememesi, girilebilen yapıların özgünlüğünü yitirmesi nedeniyle belirlenememiştir, ancak yapılabilecek mimari analizlerden ilki kendini halka yaptırdığı yapılar ile görünür kılmış ve statü ilanını yapmış olmasına rağmen yapılarının selatin camilerindeki gibi çifte minare ile yüceltilmemiş olmasıdır. Selatin külliyesi hariç tutulduğunda, Mimar Sinan tarafından tek şerefeli iki minareli cami tasarımı Kırım Han'ına

---

²³³‘Mihrümah’ kelime olarak camisinin kubbesini süsleyen bezemelerde vurgulandığı gibi ‘güneş ve ay’ demektir. Necipoğlu vakfiyesine kaynak olarak ‘VGM, Defter 635/2, no.10, s.83’ vermektedir. Kadın yapılarına ait benzer bir tanımlama da İsmihan Sultan'ın Kadırga'da bulunan camisinin kubbesi için de verilmiş, Sina Dağı'na benzetilen ve kutsal ışığı içine çeken şeffaf kubbesi cennete benzetilmiştir. Necipoğlu bunun için de kaynak olarak (VGM, Defter 635/2, no.10, s.85) vermiştir (Necipoğlu, 2005, s.540).

tasarladığı cami, validesi Hafsa Sultan'ın Manisa'daki camisi, Mihrümah ve Valide Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'daki camileri, Selim'in Karapınar'daki camisi gibi sadece çok az hanedan üyeleri ile sınırlandırılmıştır. İki şerefeli çifte minareli cami ise sadece padişahlara özel olup tek istisnası Şehzade Mehmed'in Şehzadebaşı'ndaki camisidir. İki minareli cami yapma ayrıcalığı padişah tarafından kendi hanedan ailesinden üyelere verilmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın Avratpazarı'ndaki külliyesi için tek minareli cami tercih edilirken ölümünden sonra yapımına başlanan Mustafa Paşa Köprüsü başındaki külliyesi için tasarlanan camide başlangıçta çifte minare seçilmiştir. Daha sonrasında tek minareye indirilen tasarıma geçilmesinin sebebi anlaşılamasa da 'valide sultanlığını görmüş olsaydı iki minare kullanılmasının gerçekleşme ihtimali daha büyük olacaktı' denebilir. Valide sultan olması durumunda tahttaki sultanın annesi olarak hanedan ailesinde olan kan bağı, tahttaki sultanın eşi, şehzadelerinin annesi olma durumunda sahip olduğu konumdan daha yüksektir ve bunun örneği 'Haseki' sıfatını aşamayan Haseki Hürrem Sultan'ın bu nedenle çifte minareli cami yaptıramaması, hanedan ailesindeki yerinin valide sultanlık ile yükselten Valide Nurbanu Sultan'ın II. Selim'in ölümünden sonra oğlu III. Murad'ın saltanatı sırasında Üsküdar'da çifte minareli cami yaptırmaması ile görülmektedir (Necipoğlu, 2005, s.121-122). Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi çifte minareli olmasa da padişah tarafından çok sevilen oğlu veliaht Şehzade Mehmed'in ve kızı Mihrümah Sultan'ın annesine ait bir yapılar topluluğu olarak kendinden önceki saraylı kadınların yapılarına nazaran fazlasıyla onurlandırılmıştır (Necipoğlu, 2005, s.305). Çifte minareli bir camiye sahip olamamış ama ilk defa seleflerinin taşradaki örneklerinden farklı olarak başkentte kendi adına külliye yaptırmıştır. Bu külliye bir ilk olmasına rağmen kendinden önceki saraylı kadın yapılarına uygun olarak merkezi kubbeli ve tek minarelidir (Necipoğlu, 2005, s.269).

Haseki Hürrem Sultan yapıları için söylenebilecek bir söz de kendisine ait olduğu kesin olan Ayasofya, Bahçekapı ve Kudüs'teki hamamlarının çifte hamam olmalarıdır. Filistin bölgesinde Haseki Hürrem Sultan'ın hamamından başka çifte hamam örneğine rastlanmamış olması, çifte olup olmaması yönündeki kararın baniye bırakıldığını ve Haseki Hürrem Sultan'ın, kadınların ve erkeklerin aynı anda yıkanabildiği çifte hamam yaptırmayı özellikle tercih ettiğini düşündürmektedir.

Haseki Hürrem Sultan hayır eserleri ile hem Allah katında sevap kazanmak hem de halkın gözünde kaybettiği itibarını kazanmayı arzulamış olabilir. Haseki Hürrem

Sultan'ın günah çıkartması ve oğullarının tebaa karşısında meşrutiyet kazanmasını kolaylaştırması olarak nitelendirilen bu girişimler aslında halk katında tam olarak başarılı olamasa da onu tanımlayan tarihçiler üzerinde etkili olmuştur. Rüstem Paşa adına yazılan bir anonim kaynakta Haseki Hürrem Sultan cömertliği, hayır eserleri ve belki de Hürrem Sultan tarafından gerçekleştirilmeyen bir sürü güzel işleri övülmüştür. 1590'larda Talikizade de Kanuni Sultan Süleyman'ın desteği altında Haseki Hürrem Sultan'ın hayır eserlerini Abbasi Halifesi Zübeyde ile karşılaştırarak övmüştür (Necipoğlu, 2005, s.269).

5.3 Haseki Hürrem Sultan'ın Mimari Faaliyetlerine Kanuuni Sultan Süleyman'ın Desteği Açısından Değerlendirme

Haseki Hürrem Sultan'ın bu kadar çok sayıda ve çeşitli coğrafyalarda yapı yapabilmesinin en önemli nedeni Kanuni'nin ona verdiği imtiyazlardır. Kanuni Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim'in aksine sevgisini gizlemeden yaşayan, belli eden biridir. Onun şehzadelerine, kızı Mihrümah Sultan'a ve validesi Hafsa Sultan'a olduğu gibi sadrazamları İbrahim Paşa'ya, Rüstem Paşa'ya ve Sokullu Mehmed Paşa'ya ve şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye de olağanüstü yetkiler vererek tanıdığı imtiyazdan Haseki Hürrem Sultan da yararlanmıştır (Peirce, 1996, s.223). Özellikle Kanuni döneminde kadın yapılarında ilkler yaşanmıştır. Validesi Hafsa Sultan'ın ve kızı Mihrümah Sultan'ın çifte minareli külliyesi ve Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'da yapı yaptırabilen ilk Haseki olması buna örnektir. Haseki Hürrem Sultan eşinin ona verdiği ayrıcalıklardan hem yukarıda da anlatıldığı gibi Harem Kurumu'nun oluşumunda hem de mimari alanda yararlanmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamış olmak sadece kadın baniler için değil genel olarak mimariyi himaye etmek isteyen tüm seçilmişler sınıfı için ayrıcalıktır. Çünkü kamusal yapılar hanedanın dini inancının kuvvetliliğini, halkına verdiği önemi ve kazandığı zaferleri gözler önüne sermişlerdir ve bir görev gibi her padişah tarafından yerine getirilmiştir. Fakat Kanuni'ye kadar padişahlar tek külliyeyle bu görevi tamamlamışken, Sultan Süleyman döneminde bir kente birden fazla büyük külliye yapılmıştır. Özellikle İstanbul'da babası için yaptırdığı Sultan Selim Külliyesi de sayılırsa altı hanedan ve birçok vezir külliyesi inşa edilmiştir. Bu altı külliye üçü padişahın ailesinden kadınlara (biri eşi, ikisi kızına) aittir ve bu

dönemde İstanbul'a yapılan ilk külliye de Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesidir (Peirce, 1996, s. 266).

Ayrıca Kanuni ile olan aşkı ve nikahlı bir çift olmaları mimariye de yansımıştır. İkisinin de yaptırdıkları yapılar incelendiğinde eş zamanlarda aynı bölgeye bayındırlık hizmetleri getirdikleri görülmektedir. Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul, Edirne, Mekke, Medine ve Kudüs'teki yapılarının yapıldığı dönemde Kanuni de bu bölgelere hizmet yapıları yapmış ve bu bölgelerin gelişimini sağlamıştır. Aralarında görülen fark ise Haseki Hürrem Sultan'ın faaliyetleri tek yapı ya da tek külliye ölçeğinde olmasına rağmen Kanuni'nin imar faaliyetleri aynı bölgenin gelişimi sağlayacak şekilde birçok yapı yaptırmasıdır.

Kanuni Sultan Süleyman, eşi Haseki Hürrem Sultan'a banilikteki en önemli ve ilk desteğini maddi anlamda vermiştir. Hafsa Sultan oğlu Sultan Süleyman sancakta iken 200 akçe maaş almış Haseki Hürrem Sultan ise 1550'lerde 2000 akçe almıştır ki bir şehzade annesinin maaşı 30-40 akçe iken bu düzeyde yüksek maaş daha sonrasında sadece valide sultanlara verilmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken aradaki 40 yılda 200 akçe maaşın Haseki Hürrem Sultan için 2000 olmasıdır ki Sultan Süleyman'ın eşine olan davranışını ortaya koymaktadır. (Peirce, 1996, s.173-174). 16.yy'ın sonlarında hasekilerin maaşı Haseki Hürrem Sultan'ınkinden az olarak 1000 akçeye düşürülmüştür (Necipoğlu, 2005, s.270).

Mekke – Medine'de bulunan yapılarına gelince Kanuni Sultan Süleyman'ın bu bölgelerde bulunan yapıları ve şehir surlarını onarttığı, Kabe'yi genişlettiği, medreseler inşa ettirdiği dönemlerde Haseki Hürrem Sultan da bu topraklara imaretler ve medreseler yaptırmış, su yollarını onartmıştır (Necipoğlu, 2005, s. 276, 278). Haseki Hürrem Sultan'ın buraya getirdiği hizmetlerin eşi Kanuni Sultan Süleyman'ın getirdiği hizmetlerle aynı döneme rastlaması onların çift olarak bu işe kalkıştıklarını ve Abbasi Halifesi Harunu'r-Reşid ve eşi Zübeyde'nin buraya bir çift olarak getirdiği hizmetleri temsil ettiklerini göstermektedir (Faroqhi, 1995, s.7; Necipoğlu, 2005, s.190). Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyelerinde 'çağının Zübeydesi' olarak nitelendirilmesi ile bilinçli olarak, kendisi ile onun hayır eserleri arasında ilişki kurmak istenmiş olabilir. Yine belki de bu nedendir ki hac yolu üzerindeki Darb-ı Zübeyde adıyla anılan kaleleri su yolları ile birlikte onartmış, Kabe'ye Arafat'tan getirdiği Ayn-ı Zübeyde suyollarını yenilemiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Zübeyde Hatun tarafından yaptırılan su yollarını tamir ettirdiği

yönündeki bilgiye de 1521 Belgrad seferi sonrasında Kemalpaşazade'nin kayıtlarında yer verilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.270, 536).

Sultan Süleyman gerek kendinin gerekse bir çift olarak eşi ile birlikte Haremeyn'e yaptığı hizmetlerle hem kendi ailesinin kadınlarının halk tarafından kabul edilmesini istemiş hem de kendisi de bu konuda hassaslığını örneklercesine tarihteki hayırsever kadınların hayır eserlerine özen göstermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in ilk eşi Hz. Hadice (r.a)'ın türbesinin kubbesini onarmış ve evi üzerine de bir kubbe yaptırmıştır (Peçevi, 1992, s.427). Yukarıda da bahsedilen Abbasi halifesi Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde Hatun'un yaptırdığı su yollarının Kanuni Sultan Süleyman, eşi Haseki Hürrem Sultan ve Mihrümah Sultan tarafından çeşitli dönemlerde onarılması da bu döneme rastlamaktadır. Sultan Süleyman'ın ailesinden kadınlar ile Harunu'r-Reşid'in ailesinden kadınlar (Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde Hatun gibi annesi Hayzuran da hayır işleri yapmıştır) arasında olumlu bir bağlantı tasarlanmış ve bu bağlantı Osmanlı tebaasının da dikkatini çekmiş olmalıdır. Vakfiyelerinde de Haseki Hürrem Sultan'ın “zamanının ve çağının Zübeyde'si” olarak anılması kurulan bağlantının kanıtı gibidir (Peirce, s.271-272).

Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki külliyesinin zamanlama ve yer seçimi açısından ise Sultan Süleyman için İstanbul'da yapılacak olan külliye ile eş zamanlı olması, Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesini de İstanbul'daki Süleymaniye ve Şam'daki külliyesi ile birlikte Sultan Süleyman'ın ard arda dizilmiş işlerinin bir parçası, bir tamamlayıcısı yapmaktadır. Burada Sultan Süleyman'ın oğullarının anası ve birçok hayır eserlerinin sahibi olarak Haseki Hürrem Sultan'ı muhteşemliği, cömertliği ve dindarlığı ile nam salmış olan sultanın bu sıfatlara sahip olmasında Haseki Hürrem Sultan'ın da bir payı olduğunu tebaasına gösterir niteliktedir. Vakfiyede yer alan övücü sözler tebaa tarafından okunmasa da yapının kendisi Haseki Hürrem Sultan'ın amacına hizmet etmektedir (Singer, 2002, s.81).

Edirne'de bulunan su yolları açısından ise Harunu'r-Reşid ve eşi Zübeyde Hatun onların örnek aldığı ilk çift değildir. Vakfiyelerinde Süleyman Paygamber'in temsilcisi olarak Kanuni'ye II. Süleyman, Haseki Hürrem Sultan'a da Seba Melikesi Belkıs unvanı verilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.190). Hürrem Sultan ve Sultan Süleyman 1556-7 yıllarında yine bir çift olarak Edirne suyollarının yapımını da başlatmış ve bu şehre çeşmeler, kemerler, kanallar ekletmişlerdir. Bu çeşme kitabelerinden bazıları Haseki Hürrem Sultan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın adını

içermektedir ve burada Süleyman Hazreti Süleyman, Hürrem de Seba Kraliçesi olarak nitelenmektedir (Dijkema, 1997, s.55-56. No.34; Necipoğlu, s.190, 531).

Haseki Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman'ın çoğu şehire birlikte hizmet getirmesi, masrafların Kanuni Sultan Süleyman tarafından Devlet Hazinesi'nden karşılanması nedeniyle çoğu Osmanlı tarihçilerinin kayıtlarında Kanuni Sultan Süleyman ile Haseki Hürrem Sultan'ın hayırışleri birlikte ve bir çift olarak anılmaktan kaçınılmış ve çoğu zaman Haseki Hürrem Sultan'ın hayır eserleri Kanuni'nin baniliği altında eşi için yaptırılmış olarak anlatılmalıdır. Ramazanzade Mehmed'in 1560'lardaki kayıtlarında yer alan Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki külliyesi, Edirne'deki su yolları, Cısır-i Mustafa Paşa'daki külliyesi, Mekke Medine'deki yapıları Kanuni Sultan Süleyman'ın baniliği altında eşi adına yaptırılmış olarak zikredilmektedir²³⁴ (Necipoğlu, 2005, s.270). Haseki Hürrem Sultan'ın adına Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı söylenen yapılar arasında sadece sonuncusu yani Cısır-i Mustafa Paşa'daki onun ölümünden sonra ve gerçekten de onun adına yaptırılmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın bu kadar uzun süre ve imparatorluğun her köşesine bir ağ gibi yapılar dikmesi eşi tarafından kendine ihsan edilen şahsi zenginliğinin bir sonucudur ve arkasında haleflerine örnek olacak kadar çok yapı bırakmıştır. Kanuni'nin ona peşmanlık olarak verdiği ve temlik ettiği arazilerin dışında evlendiği sırada başlık olarak verdiği 100.000 gümüş para (6.000.000 akçe) ve 1550'lerde 2000 akçe olduğu bilinen maaşı vardır (Necipoğlu, 2005, s.270). Kanuni Sultan Süleyman ile evliliğinden sonra başlanan İstanbul'daki Haseki Sultan Külliyesi'nin ödenekleri, ya zenginliğin doruk noktasında olan Osmanlı'nın Devlet Hazinesi'nden ya da Kanuni'nin evlilik sırasında verdiği eyalet satın alınabilecek büyüklükteki cihaz (çeyiz) parası ile karşılanmıştır (Taşkıran, 1972, s.26).

5.4 Yer Seçimi Açısından Değerlendirme

Osmanlı saray kadınlarının yaptırdıkları yapılar için yer seçimi, dolayısıyla Haseki Hürrem Sultan'ın yapıları için belirlediği yerler çok da tesadüfe bağlı olmayıp bir takım özelliklere sahip olması ön planda tutulmuştur.

---

²³⁴ Necipoğlu'nun çalışmasında kaynak olarak 'Ramazanzade, 1862, s.301; Hasanbeyzade, 1980, s.62' verilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.536).

Kentsel gelişme gerektiren semtler

Bir yapı yapılmaya karar verildiği zaman, mimar ile birlikte arazi arama işine girilmiştir. Arazinin yerini belirleyen niteliklerden biri, gelişmeye ihtiyacı olan bölgelerin var olmasıdır. Külliye, imara açık bölgelerin yenilenmesini ve büyümesini sağlamak ya da bir bölgeyi imara açmak için o bölgenin merkezine yerleştirilmiş ve sunduğu hizmetler ile etrafında yapılaşmayı başlatmıştır. Külliye yeni mahallelerin oluşmasını sağlayan mıknaatıs görevindedir. Bu nedenle Hafsa Sultan'ın Manisa'da yapılan külliyesi, Kösem Sultan'ın Üsküdar'daki Çinili Külliyesi bu amaçla seçilmiş yerler üzerine yapılmıştır. Hatta Hafsa Sultan'ın külliyesi yapıldığında etrafındaki arsalar satılığa çıkarılmış ve buralara yapı yapanlar vergiden muaf tutulmuştur (Peirce, 1996, s.265). Haseki Hürrem Sultan'ın Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliyesi ve eğer iddia edildiği gibi Haseki Hürrem Sultan'a ait ise Karapınar'daki hamamı, Ankara'daki camisi, Mekke ve Medine'deki hayır eserleri kentsel gelişimi sağlayan menzil yapılarıdır²³⁵.

Fethedilmiş ve kutsal topraklar

İslam dininin koruyucusu olarak Osmanlılar her zaman yeni topraklar fethetmek istemiş ve fethettiği bu toprakları İslamlaştırmak için camiler yaptırmıştır. Kadınlar da bu çalışmalara ortak olmuştur. Çelebi Mehmed'in kızı Ayşe Hatun (Üsküp), II. Bayezid'in kızı Selçuk Hatun (Serez), II. Bayezid'in kızı Hundi Hatun (Yunanistan), Hafsa Sultan (Bulgaristan'da iki tane), Hadice Turhan Sultan (Sigetvar'da kiliseyi camiye çevirmiştir) gibi saray mensubu kadınların Balkan topraklarında camileri vardır (Ayverdi ve Yüksel, 2000-2000a-2000b). Haseki Hürrem Sultan'ın da Bulgaristan'da külliyesi bulunmaktadır. Arşiv belgelerinde geçen Ahyolu'nun Misivri kasabasındaki ve Nevrekop'taki Haseki Sultan Camileri ona ait ise Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliyesi ile birlikte Bulgaristan'da üç yapısı bulunmaktadır.

Kutsal topraklara da çok eskiden beri giden kervanlarla bağışlarda, para yardımıyla bulunulmuştur. Yavuz'un kutsal toprakları fethi ile hac yolundaki suyuolları onarılmış ve buralara hayır eserleri yapılmıştır. Saray kadınlarından da bu topraklara ilk eseri Haseki Hürrem Sultan vermiştir. Haç güzergâhında suyuollarını onarmış ve imaretler, medreseler yaptırmıştır. Ondan sonra kızı bu görevi devralmış, o da Mekke ve Medine gibi kutsal kentlerde birçok hayır yapısı yapmıştır. Daha sonrasında da

---

²³⁵ Bu konuda daha açık değerlendirme, yapılara ait başlıkların 'Değerlendirme' bölümünde yapılmıştır.

valide sultanlar suyollarını onarmış ve ihtiyaç sahiplerine çeşitli hayır eserleri yapmışlardır. Arşiv belgelerinde geçen Mısır, Cidde, Ürdün gibi kutsal toprakların etrafındaki fethedilen Arap ülkelerindeki yapıları doğru ise Haseki hürrem Sultan Bulgaristan'da olduğu gibi Arap topraklarına da büyük yatırımlar yapmıştır. Kutsal kentlerden bir diğeri olan Kudüs'te de bir camisi, hamamı ve hanı bulunan imaret yaptırmıştır. Haseki Hürrem Sultan Mekke ve Medine, Kudüs gibi kutsal kentlere kadar hayırseverliğini ulaştırarak, bu bölgeleri ziyarete gelen hacıların kendi işlediği sevapların farkında olmasını ve kendi için duacı olmasını sağlamıştır (Peirce, 1996, s.288).

Arazinin sahip olduğu kadınsı değerler

Bazı araziler ise daha öncesinde bir kadının bıraktığı iz ile değer kazanmış olabilir. Bir kadının adı ile anılan araziler Osmanlı kadınlarının dikkatini çekmiş ve o kişi ile bağlantı kurmuşlardır. Hadice Turhan Sultan da kendine cami yapmak için Safiye Sultan'ın yarım bıraktığı araziye seçmiştir. Ayrıca bu külliyenin yakınlarında Kösem Sultan'ın Büyük Valide Han'ı ve Haseki Hürrem Sultan'ın Haseki Hamamı da vardır (Thys-Şenocak, 2009, s.100-101). Bazı bölgeler kadın yapılarının öbekleştiği yerler olarak dikkat çekmektedir. Bu konuda Üsküdar, Eminönü ve Eyüp önemli noktalardır.²³⁶

Haseki Hürrem Sultan, İstanbul'da Haseki semtine adını veren külliyesini yaptırırken de bölgenin kadınlarıyla bağlantı kurmak, halkın gözündeki imajını belirlemek istemiştir. Bu bölge kadınların alışveriş yaptığı yer olup Avratpazarı diye anılmaktadır. Ayrıca esir pazarı olarak da bilinmesi nedeniyle Haseki Hürrem Sultan'ın köle kökenini vurguladığının düşünülmesinin yanı sıra, bu külliyenin aslında bulunduğu bölgenin kadınlara hizmet etmek amacıyla yapıldığı da düşünülmektedir (Peirce, 1996, s.267).

Haseki Hürrem Sultan hac güzergâhındaki suyollarını onartırken kendini Arap kadınlarından Abbasi Halifesi Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde Hatun ile özdeşleştirmiştir. Zübeyde Hatun hacca gitmiş ve yaşanan sıkıntıları gördükten

---

²³⁶ Üsküdar: Yapım sırasıyla Gülfem Hatun Külliyesi, Mihrümah Sultan Külliyesi, Atik Valide Külliyesi, Çinili Külliye, Yeni Valide Külliyesi, Eminönü Hanlar Bölgesi: Haseki Hürrem Sultan Hamamı, Kalcılar Hanı, Daye Hatun Mescidi, Safiye Sultan'ın başlattığı Valide Cami, Kösem Valide Sultan'ın Büyük Valide Hanı, Hadice Turhan Sultan'ın bitirdiği Yeni Valide Külliyesi, Eyüp: Kanuni'nin kardeşi Şah Sultan'ın mescidi, Kanuni'nin torunu Şah Sultan'ın Zal Mahmud Paşa Külliyesi, 18.yy ve sonrası saraylı kadınların yaptırdığı türbe merkezli külliyeler

sonra bu bölgeye su yolları ve darülacezeler yapmaya karar vermişken, Haseki Hürrem Sultan Haremeyn'e hac ya da herhangi bir sebeple gitmeden yardım elini uzatmış ve yardımlarında imaret ve medrese yapıları yaptırmakla beraber Zübeyde Hatun'un su yollarının onarımını üstlenmiştir (Singer, 2002, s.96) Haseki Hürrem Sultan'ın su yolları onarımını Mihrumah Sultan'ın tamamlamış olması onların anne-kız olarak da Heyzuran (ö.789) ve gelini Zübeyde, Yemen'de Esmâ (ö.1087) ile gelini Erva (h.1099-1138) gibi hayır işleri kitaplarda yer alacak kadar önemli şahsiyetleri rol model almış olabileceklerini göstermektedir. Hayır faaliyetlerinde ikili gönüllülük kuşaklar boyu sürmüştür. Belki de saray kadınları arasında birbirinden görerek yayılan bir faaliyet olmuştur (Singer, 2002, s.97).

Aynı şekilde Kudüs'te imaret yaptığı arazide önceden Memluk döneminden Tunşuk Hatun'un saray kalıntılarını kullanmıştır. Tunşuk Hatun'un sarayı hayır işi için harcandığı bilinmemektedir. Burası aynı zamanda Konstantin'in annesi Helena'nın (Elena) Hristiyan hacıları için yapmış olduğu konaklama tesisidir ya da öyle inanıla gelmiştir. Tunşuk Hatun ve Azize Helena'nın Kudüs'te yaptırdığı hayır işleri ve bu hayreserlerinin yeri Haseki Hürrem Sultan'ın ilgisini çekmiş ve kendi de oraya vakıf kurmak istemiş olabilir (Singer, 2002, s.92). Arazinin değer olarak Helena'dan Haseki Hürrem Sultan'ın eline geçmesi, üstünlük iddiası ile Hristiyanlardan Müslümanların aldığını da simgeler niteliktedir (Singer, 2002, s.93-94). Zübeyde Hatun'un Haremeyn'e hizmetinde olduğu gibi Azize Helena da Kudüs'e hac yolculuğu yaptığı sırada yardım elini uzatırken Haseki Hürrem Sultan gitmeden İstanbul'dan uzatmıştır (Singer, 2002, s.91).

Yapılı bölgeyi seçmek

Haseki Hürrem Sultan'ın yaptırdığı yapıların konumları incelenecek olursa birçoğunda önceden var olan yapıyı seçtiği görülmektedir. İstanbul'daki Haseki Külliyesi'nin yapıldığı alan külliye'nin konumlanmasından da anlaşılacağı gibi yapılı bir bölgedir. Haseki Bostan Hamamı'nın Haseki Vakfına eklendiği kabul edilecek olursa Fatih dönemine ait bir hamamın onarımını üstlenmiş olmalıdır ki var olan bir yapıyı değerlendirdiği görülmektedir. Yine İstanbul'daki Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı için Bizans döneminden kalma Zeuxippos Hamamı'nın temelini seçmiştir. Belki de Bahçekapı'daki Haseki Hamamı'nda da var olan bir Yahudi Hamamı'nın temelleri kullanılmıştır. Kudüs'teki hamamın da önceden var olan ve Ahmed Paşa'dan alınan bir hamamın çifte hamama çevrilmesi ile oluştuğu ya da

yerinde var olan 5.-6.yy haç planlı bir Bizans kilisesinin kullanıldığı düşünülmektedir.

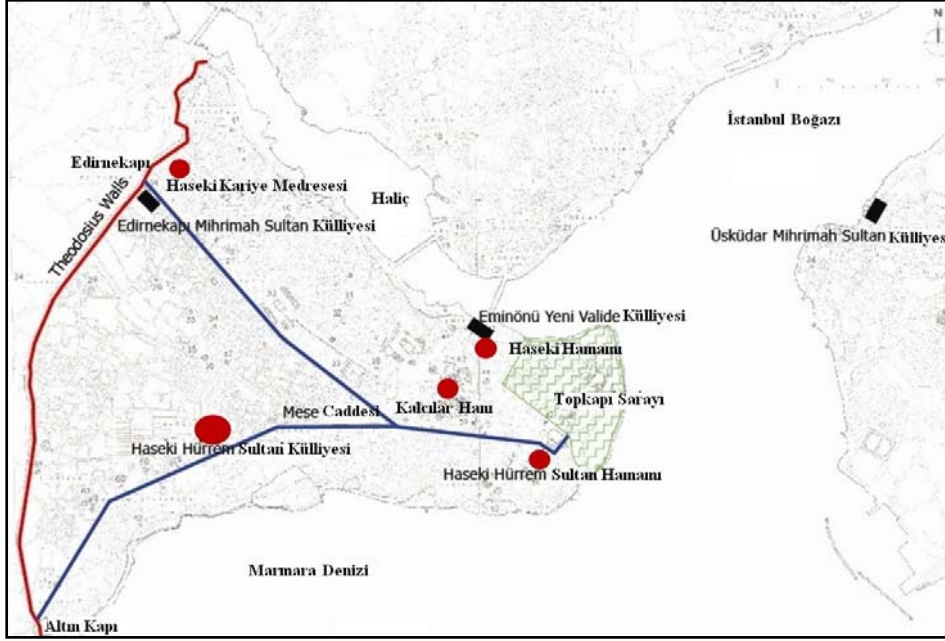
Kudüs'teki külliye'nin yerinde önceden Helena'nın hizmet yapısının olduğu bilinmektedir. Ayrıca Tunşuk Hatun'un sarayının büyük bir parçası onarılmak suretiyle kullanılmıştır. Edirne'deki Haseki Suyu da Edirne'nin var olan su yollarına ek olarak suyu bollaştırmak için getirilmiş bir hizmettir. Mekke'deki su yolu dahi Zübeyde'nin kurdurduğu su yollarının onarımıdır. Ayrıca Kariye Hankahı'nı medreseye çevirttiği gibi Daye Hatun Külliyesi'ne ait mescidi de kendi vakfına geçirerek onarımlarını üstlenmiş camiye çevirtmiştir. Bunun yanında Aksaray'daki örnek gibi birkaç tekkeyi de vakfına geçirerek medreseye ya da imaret işlevi vermiştir. Bu örneklerde var olan yapıyı seçerek genişlettiği görülmektedir.

Önemli yollar

Haseki Hürrem Sultan'ın yapıları bir bütün olarak incelendiğinde önemli yollar üzerinde konumlandığı görülmektedir. Bu yapıların çoğu hac yolu üzerinde olup, bu güzergah dışında kalan yapılar ise bu yolla bağlantısı olan Baharat Yolu, İpek Yolu, Halep Şam Yolu gibi ticaret yolları ya da kervan yolları üzerinde yer almaktadır. Cısr-i Mustafa Paşa'daki yapı, İstanbul'daki yapıları, Karapınar, Ankara, Mekke, Medine, Kudüs'deki yapıları hep önemli yollar üzerindeki ziyaret ya da konaklama noktalarıdır. İstanbul'daki yapıları da kendi içinde incelendiğinde Bizans döneminden bu yana önemini koruyan yollar ve bölgeler (saray ya da ticaret bölgesi) üzerindedir.

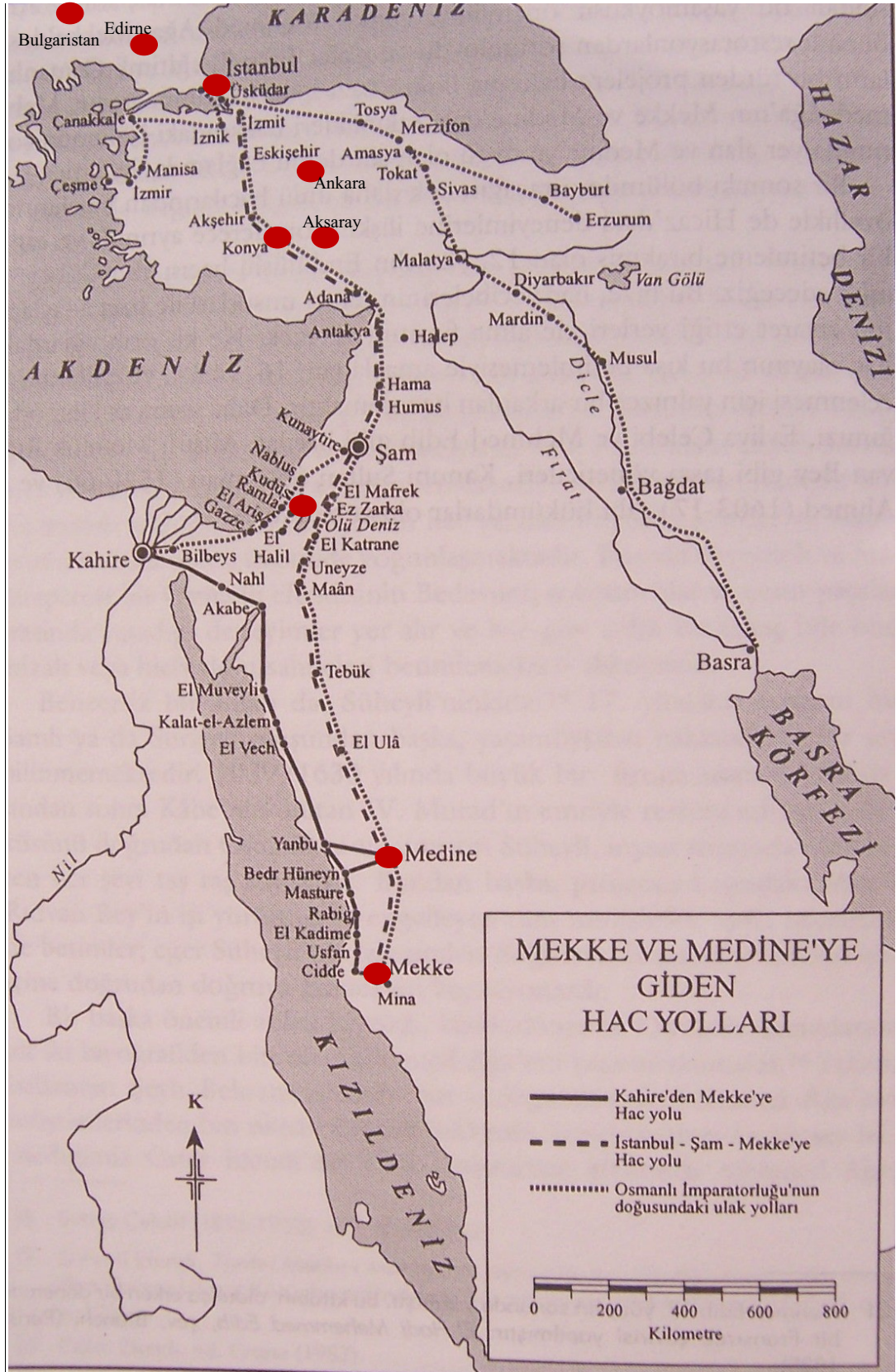
Yer seçimi açısından İstanbul düşünüldüğünde, devletin başkentinin değişmesi, başkent'in değişimine bağlı olarak taşınan saraylarla birlikte Harem'in de taşınması, saraylı kadınların eser yaptırmak için bu bölgeleri seçmesine gerekçe olabilir. Ayrıca oğulları ile birlikte sancağa gitmeleri, şehzade annelerinin tercihini payitaht kentlerden yana kullanmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda, Haseki Hürrem Sultan'ın eserlerini taşra yerine İstanbul'da yaptırabilmesi, o dönemde başkent'in İstanbul olması ve şehzadesiyle birlikte sancağa gitmemiş olmasıyla açıklanabilmektedir. İstanbul içinde ise sur yakınları, Eminönü ticaret bölgesi, tarihi Mese yolu üzerindeki önemi Bizans döneminden gelen merkezi alanlar (Arcadius Forumu, Hipodrom bölgesi gibi), Ayasofya İmparatorluk aksı üzeri seçilmiştir (**Şekil 5.1**). Saraylı kadın yapıları ile ünlü dini açıdan kutsal değerler taşıyan Eyüp (Eyüb el-Ensari'nin kabrini içermesi açısından kutsal) ve Üsküdar bölgesini (Hac yolculuğunun bu noktadan

başlaması açısından kutsal) seçmemiş olması dört kutsal şehirde de yapı yaptırmaya dikkat eden Haseki Hürrem Sultan için dikkat çekicidir.

Şekil 5.1 : Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki yapılarının yeri (Sümertaş, 2006, s.77'den alınıp geliştirilmiştir).

Haseki Hürrem Sultan yapılarının haritadaki yerleri belirlendiğinde hac güzergahında toplandığı görülmektedir (Şekil 5.2). Hac yolu üstünde konumlanması hacı adaylarının hayır eserlerinden faydalanmaları durumunda baninin işlediği sevaplar karşısında ruhuna bol hayır duası etme imkanı vermektedir (Peirce, 1996, s.288), ama yine de tek neden bu olmamalıdır. Hac yolu çeşitli kültür ve coğrafyalardan gelen Hristiyan ve Müslüman hacıların geçtiği ve konakladığı güzergah olarak yolcularına Haseki Hürrem Sultan'ın Bulgaristan, İstanbul, Kudüs, Mekke ve Medine'deki yapılarında konaklama imkanı sunmaktadır. Bu sayede yapıları farklı millet ve coğrafyadan gelen insanların dikkatini çekmiş, yolculuk notlarına konu olmuştur. Bu durum, kullanıcılarının yapı çevresinde oturan sabit ve belirli kişiler olduğu yapılardan daha fazla ün getirmektedir. Yapılarının çoğunlukla hac yolu üzerinde olması nedeniyle, Müslüman hacılar hem konaklama hem de ibadet imkanından yararlanmış, banisinin ruhuna dua etmiş, Hristiyan hacılar ise Cısr-i Mustafa Paşa ve Kudüs'teki yapılarında konaklamış, İstanbul ve diğer illerdeki yapılarını ya görmüş ya da varlığından haberdar olmuş olmalılardır. Gördükleri yapıları yaptıranına kadar not alan seyyahlar yapıların ve banisinin adının bugünlere ulaşmasını sağlamışlardır.

Şekil 5.2 : Haseki Hürrem Sultan yapılarının hac yolu üzerindeki konumlanışı (Faroqhi, 1995, s.12).

5.5 Tarih Açısından Değerlendirme

Haseki Hürrem Sultan 16.yy'ın ilk yarısında 1537-38 yılından ölümüne kadar (1558) yaklaşık yirmi yıl boyunca mimarlık alanında sahneden inmemiştir (Thys-Şenocak, 2009, s. 103-104). Bu yirmi yıllık dönemdeki imar faaliyetleri zamanlama açısından yasal eş olması ve şehzadesinin ergenliğe girmesi ile başlayan 1530'lardaki rolü ve şehzadesini 1543'te kaybetmesi ile başlayan 1540'ların sonundaki rolü olarak ikiye ayrılmaktadır. Mimarlık alanındaki ömrünün ikinci yarısı olarak 1548-49'da başlayan bu rolü 1550'lerdeki hastalığında belki de ölüm korkusu ile devam ettirmiş ve vefatı ile son bulmuştur. Vefatından sonra kendine atfedilen yapılar ise eşi Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır

16.yy'da padişah kadınları toplum içindeki rollerini ortalama 33 yaşlarında kazanmışlardır. Şehzadenin harem kurup cinsel yaşamına başlaması en erken 16 olduğu ve yine bu yaşlarda şehzadeye çocuk veren cariyenin ilk doğan erkek çocuğunun 16 yaşlarında ergen sayıldığı düşünüldüğünde cariyenin 33 yaşlarında iken şehzadesinin tahta kesin olarak aday olduğu görülmektedir. Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesini yaptırmaya başladığı 1537 yılında Şehzade Mehmed'in 16 yaşlarında olması buna bağlanmaktadır. Sancağa gönderilmemiş olsa da ergenlik yaşına gelerek annesine ayrıcalık hakkı kazandırmıştır (Peirce, 1996, s.371).

Haseki Hürrem Sultan'ın Avratpazarı'ndaki imar çalışmaları evliliğinden (1530 ya da 1534) kısa bir süre sonraya (1537-38) rastlaması da ilginçtir. Belki de bu yüzden padişah'tan aldığı gününün 100.00 gümüş para (6.000.000 akçe) değerindeki cihaz parası ile finanse edilmiştir ve evliliği ile elde ettiği statü atlamasının mimari bir kutlaması, politik gücünü halka yansıtılması niteliğindedir (Necipoğlu, 2005, s.270, 271, 276).

Külliye'nin 1538-39 yılındaki açılış töreni Haseki Hürrem Sultan'ın otuzlu yaşlarının, yasal eşliğe yükseltilmişliğinin, Şehzade Mehmed sancağa çıkma yaşının gelmişliğinin göstergesi olmasının yanında 1540 tarihine ait vakfiyesi, yine bu tarihlerdeki muhteşem bir düğün ile diğer oğulları Bayezid ve Cihangir'in sünnet edildiği, kızı Mihrümah Sultan'ın Rüstem Paşa ile evlendirildiği döneme rastlamaktadır. Bu külliye'nin yapımından birkaç yıl sonra şehzadesi sancağa gönderilmiş ve Şehzade Mustafa ise tahttan uzak bir sancak olan Amasya'ya tayin edilmiştir. Mustafa'nın yerine Manisa'ya gönderilen Şehzade Mehmed bir yıl sonra

vefat etmiş (1543) ve Haseki Sultan'ın külliyesinin yapımı yarım kalmış, şehzadesi Mehmed için yaptırılan külliye'nin bitiminden sonra (Necipoğlu, 2005, s.273, 276), belki de evladını hastalıktan kaybetmenin verdiği acı ile darüşşifa eklenmiş ve külliye tamamlanmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'ın hayır faaliyetleri aynı zamanda Sultan Süleyman döneminde başlatılan yoğun imar faaliyetlerinin öncüsü niteliğindedir. Öncesinde başkentte hanedanı temsilen sultanın adını taşıyan birer külliye imza atılmış iken Sultan Süleyman döneminde hanedan ailesinden çok sayıda katılan olmuş ve şehirde büyük bir yapılaşma baş göstermiştir. Padişahın kendi adına, babası adına, şehzadesi Mehmed adına, kızı Mihrümah adına yaptırdığı külliyelerin yanında kız kardeşleri, damatları ve en başta da hasekisi kendi adlarına külliye yaptırılmışlardır. Haseki Hürrem Sultan'ın Avratpazarı'nda yaptırdığı külliye Sultan Süleyman dönemi İstanbul'daki inşa çalışmalarını başlatan ilk külliye niteliğindedir (Peirce, 1996, s.266). Bu külliyelerin inşa edilme döneminin Sultan Süleyman saltanatının ikinci çeyreğine ve sonrasına rastlaması, fetih hayallerinin gerçekçiliğini yitirdiği döneme rastgelmesi bakımından ilginçtir. Sultan Süleyman döneminin ilk çeyreğinde törenler, fetihler, sarayın ihtişamı gözler önüne serilmiş iken, bu on yıldan sonra hanedanın zenginliği ve gücü hayır eserleri aracılığı ile vurgulanmıştır (Peirce, 1996, s.266).

İstanbul'daki külliyesi için oluşturduğu vakfının ardından mimarlık hayatının ikinci yarısında Kutsal topraklar olarak Mekke-Medine'de yapılar yaptırıp yeni bir vakıf kurmuştur. Mekke- Medine'deki imaret, medrese, ribatları (1548-1552) ve Ayn-ı Zübeyde Suyollarının onarımı onun cömertliğini dünyanın çeşitli yerlerinden gelen hacılara gösterici niteliktedir. Vakıflarının gelirlerinin arttığı 1550'li yıllarda Edirnekapı yakınlarındaki Kariye Hankahı'nı medreseye çevirmiş, Ayasofya yakınlarına ikinci hamamını yaptırmıştır. Bu vakıf eserleri 1549-57 yılları arasında yaptırdığı Kudüs'teki imaret merkezli, cami, kervansaray, medrese ve hamamdan oluşan külliyesine kurdurduğu vakıf ile son bulmuş ve ömrü tamamlanmıştır (Necipoğlu, 2005, s.276).

Kudüs'teki Haseki Sultan Külliyesi'nin zamanlama açısından Sultan Süleyman için İstanbul'da yapılacak olan külliye ile eş zamanlı olması, Haseki Hürrem Sultan külliyesini de İstanbul'daki Süleymaniye ve Şam'daki külliyesi ile birlikte Sultan Süleyman'ın ard arda dizilmiş işlerinin bir parçası, bir tamamlayıcısı yapmaktadır.

Burada Sultan Süleyman'ın oğullarının anası ve birçok hayır eserlerinin sahibi olarak Haseki Hürrem Sultan'ı muhteşemliği, cömertliği ve dindarlığı ile nam salmış olan sultanın bu sıfatlara sahip olmasında Haseki Hürrem Sultan'ın da bir payı olduğunu tebaasına gösterir niteliktedir (Singer, 2002, s.81).

Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki imaretin ve Edirne'deki Taşlımüsellim Suyolları'nın yapımına kalkışması ve bu tesislerin son eserleri olması, hastalıklarının başladığı dönemden yatağa düşüp vefat etmesine kadar süren bir döneme tarihlenmesi psikolojik açıdan açıklanabilir ve cennet kapılarının vefatından sonra kendine açılmasını garantilemeye çalıştığını göstermektedir. Kudüs'teki yapısı ile Hz. Peygamber (sav)'ın hadisinde geçen burada vereceği bir somun ekmek karşılığında alacağı dağlarca altın vermişliğin sevabı, imarete karnını doyuran ihtiyaç sahiplerinden ve Edirne'deki çeşmelerinin suyunu tadanlardan alacağı hayır dua ona cennetin anahtarını verecektir. Bu hayır işlerinden sadece Kudüs'teki vefatından önceye tarihlenirken Edirne'de yaptırmayı düşündüğü hayır eserleri yarım kalmış, Taşlımüsellim Suyolları'nın devamı niteliğindeki Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliyesi vefatından sonraki tarihte eşi tarafından yaptırılarak Haseki Hürrem Sultan'a atfedilebilecek hayır eserleri son bulmuştur.

Haseki Hürrem Sultan, ömrünün son yirmi yılına rastlayan yapısal faaliyetlerinin hemen hemen hepsini hasekilik döneminde yaptırmıştır. Tarih olarak vefatından önce olan bu hasekilik yapılarından farklı olarak yukarıda da bahsedildiği gibi sadece Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliyesi vefatından sonra yaptırılmıştır. Yapılarını yaptırdığı tarihlerin hiçbirinde valide sultan olmak kendine nasip olamamış olsa da tapu senetleri ve vakfiyelerde 'valide sultan' olarak geçmektedir. Bu da kendine eş olarak tanınan ayrıcalıklar sayesinde yaptırdığı yapıların geleneklere aykırı olduğunun fazla göze çarpmaması için özellikle vurgulanan bir sıfatıdır (Singer, 2002, s.106).

Büyük ölçekli imar faaliyetlerinden Avratpazarı'ndaki külliye'nin 1537-40 ve 1549-50 tarihlerinde, Mekke-Medine'deki külliye'nin 1548-52 tarihlerinde, Kudüs'teki külliye'nin 1549-57 tarihlerinde ve Edirne'deki suyolları ile İstanbul Ayasofya'daki hamamın 1556 tarihlerinde yaptırıldığı göz önünde bulundurulduğunda yapım için mümkün olduğu kadar sultanın çıktığı seferlerin dışında bir tarihlerde, imar faaliyetlerle ilgilenebileceği bir aralığın seçildiği anlaşılmaktadır. 1535 tarihinde Irak'ın seferindeyken Haseki Hürrem Sultan'ın ona muhtemelen Bahçekapı'daki

hamamı için “hamamdan ötürü bize hayırlı haberler göndermişsiniz, hüküm göndermişsiniz” demesi (Uluçay, 2001, s.54-57; **Ek A.2.3**), seferde iken bile Haseki Hürrem Sultan’ın yapıları ile ilgilendiğini, savaş alanından yapım ile ilgili buyruklar gönderdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mekke-Medine’deki hayıreserlerine ait ulaşılabilen arşiv belgelerinin 1548-52 tarihleri arası olması, padişahın Avusturya seferinden döndüğü (1547) Elkas seferine çıktığı (1548) yıllar arasına denk geldiğini göstermektedir.

5.6 Yapı Türü ve Bu Yapılardan Yararlananlar Açısından Değerlendirme

Osmanlı dönemi imar faaliyetlerinde de Selçuklu döneminde olduğu gibi kadınların banilik etmeyi uygun gördükleri baskın bir yapı türü bulunmaktadır. Selçuklu kadınlarının türbe mimarisindeki rolünü Osmanlı kadınlarında cami mimarisi almıştır. Ayvansarayı’nın katalogundaki 953 caminin 68’i kadın tarafından ya da bir kadın adına yapılmıştır, bu sayı %7 oranındadır. Sinan tarafından tasarlanan ya da restore edilen 448 cami, imaret, darüşşifa, mektep, medrese, zaviye ve türbe gibi yapılardan 39’u yani %9’u kadınlar adına yaptırılmıştır (Bates, 1978, s.246-247). Osmanlı kadınları yukarıda bahsi geçen cami, imaret, medrese, zaviye ve türbe gibi yapılara yatırım yapmalarının yanında bunlara nazaran daha az oranda han, kervansaray, çarşı ve köprü gibi yapılar yaptırmış olsalar da Klasik Dönem sonuna kadar saray, köşk gibi kendi kullanımlarına yönelik yapılar yaptırdığı bilinen kadın yoktur (Bates, 1978, s.247).

Haseki Hürrem Sultan’ın da Osmanlı’nın çeşitli coğrafyalarında yaptırdığı külliyelerin hemen hemen hepsi camiye içermektedir. Bunlardan sadece Mekke ve Medine’deki külliyelerin cami içerikli olup olmadığı belli değildir. İstanbul, Cısr-i Mustafa Paşa, Kudüs, Ankara’daki yapıları cami içeriklidir. Bunun yanında arşiv belgelerinde geçen Haseki Hürrem Sultan’a ait gibi görünen Bulgaristan’a bağlı Misivri ve Nevrekop’taki, İstanbul içinde bulunan Derviş Ali Mahallesi, Galata ve Kanlıca’daki camiler ve vakfına bağladığı Kağıthane Daye Hatun Cami, İznik Daye Hatun Cami, Denizli Şeyh Muslihiddin Camisi, Uşak’ta Şeyh Ahmed’in zaviyeli camisi ile bu sayı çoğalmaktadır. Fakat bu camilerden mimarisi bilinenleri Erken Dönem Osmanlı’sında kadınların yaptırdıkları örneklerden pek de farklı olmayacak şekilde tek minareli, merkezi kubbeli mütevazi yapılardır. Bu yapılara beş vakit

ibadete gelen Müslüman halka hizmet sunmuş ve Allah'ın mescidini yaptırmaya nail olan biri olarak Müslümanlığını Osmanlı'nın Müslüman halkına vurgulamıştır.

Bütün güzellikleri câmi'dir, vâkıfe bunu sırf Allah rızası için takva esası üzerine inşa ettirmiştir. Böylelikle eser bırakan şanlı ve halis mü'minler sırasına girmiştir ve Cenab-ı Hakk'ın Kitâb-ı Mübini'nde öğdüğü şu zümreye dahildi: “Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe imanı olanlar tamir ederler.” Nebiyy-i Muhtar olan Peygamber Efendimiz de şöyle buyurmuştur: “Her kim Allah için bir mescid bina ederse, Allah da onun için cennette bir ev yapar. (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2)

Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarında sayısal oran olarak camileri ön planda olsa da büyüklük ve önem olarak imaretleri ön plandadır. Haseki Hürrem Sultan'ın dört kutsal kentte de imareti vardır (Singer, 2002, s.173). İstanbul, Mekke, Medine ve Kudüs gibi Allah (c.c) ve Peygamber (s.a.v)'in övdüğü kentlerde bulunan bu dört imaretinden başka Cisir-i Mustafa Paşa'daki Külliyesi'nde de imaret bulunmaktadır ancak bu beş şehirdeki külliye'den sadece Mekke, Medine ve Kudüs'teki külliye'leri imaret merkezlidir. Bunun yanında arşiv belgelerinde geçen Cidde ve İstanbul Galata'daki imarete, Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na bağlanan Aksaray'daki Toklu Dede Zaviyesi'nde de yemek dağıtımı yapılmaktadır. Şeyh Ahmed'in Uşak'taki camisi de zaviyeli olması nedeniyle zaviyenin fukarasının yemek masrafları Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na bağlanmıştır. Haseki Hürrem Sultan'a ait bu imaret ve zaviyeli yapılarda bölge halkına, fakir fukaraya, külliye çalışanlarına, medrese talebesine ve hocalarına, şeyhlere, darüşşifasındaki doktorlara, yolculara ve hacılara yemek dağıtılarak her kesimden insanların karnı doyurularak hayır duası almak banisine nasip olmuştur.

Haseki Hürrem Sultan'ın külliyelerinde yer alan bir yapı türü de mektep ve medreselerdir. İstanbul Avratpazarı'ndaki külliyesi içinde, Edirnekapi Kariye'de, Cisir-i Mustafa Paşa, Mekke, Medine, Kudüs'teki külliyelerinde ve belki de Ankara'daki camisinin yanında olmak üzere toplam altı yerde medreseler kurdurmuştur. Bunlardan Cisir-i Mustafa Paşa ve Avratpazarı'ndaki külliyesinde birer mektebi mevcutken Mekke ve Medine'deki yapıları arşiv belgelerinde mektep ya da medrese olarak değişik adlarla verilmektedir. Bunlar dışında arşiv belgelerinde geçen Cidde'de medrese, Mısır ve Ürdün'de yetimler mektebi, İstanbul Galata'da iki medrese, Sufiler Mahallesi'nde onarttığı mektep, Kağıthane'de vakfına bağladığı Daye Hatun mektebi de bulunmaktadır. Bu yapılardan dini derslerin yanında fen dersleri de gören talebe, bu talebeye ilim dağıtan ulemalar faydalanmaktadır.

Haseki Hürrem Sultan mektep ve medreselerinde eğitim gören talebeler ile özel ilgilenmiş gibidir. Ulemanın Talebeye derslerde okuttuğu Peygamber (s.a.v)'ın ruhuna hazırlanan 1.200 Muhammediye'nin²³⁷ adlı yazmaların hattatlığını yapmıştır (Necipoğlu, 2005, s.270). Yine yapılarında barınan talebenin soğuktan korunmaları için her hücreye bir ocak yaptırmıştır. Bu hizmetlerinin karşılığında vakfiyesinde de görüldüğü gibi ulema ve talebeden hayır dua beklemektedir.

Medresenin odalarında müsta'it ve ilmi kavramağa hazırlıklı, mutad olan kitapları anlamağa, mutalâ'aya kadir, fazilette nümune-i imtisal, mekârim-i ahlâka örnek olan onaltı nefer talebe sâkin olup mer'i olan şekilde derse devam ederler, şer'i özür olmaksızın dersi asla terk etmezler dersten sonra müderrisle birlikte üç İhlâs bir Fatiha okurlar Hazret-i Peygamber üzerine salât ü selâm getirirler ve sevabını müşarünileyha vâkıfenin ruhuna bağışlarlar. (Vakfiye 1551; VGMA; Ek A.1.2)

Hanım sultanların yaptırdıkları medrese ve mektepte eğitim görmek ya da hocalık yapmak, bir üst seviye medreseye geçene kadar Osmanlı döneminin ulemalarından bazılarına nasip olmuş, bu ulemalar tarafından padişah ailesi kadınlarının ismi sık olarak anılmıştır. Şeyh Ebussuud Efendi'nin oğlu Molla Şemsedin Ahmed ve daha birçok ulema Haseki Hürrem Sultan medresesinde hocalık yapmıştır (Peirce, 1996, s.289). Bu yapılar ile Haseki Hürrem Sultan, Osmanlı tebaasının birçok kesiminde olduğu gibi ulemanın da gönlünü kendi ve kendi çocuklarından yana yapmayı amaçlamıştır.

Haseki Hürrem Sultan adına Ayasofya gibi saray bölgesinde, Bahçekapı gibi ticaret bölgesinde, Kudüs gibi hac güzergahı üzerinde hamamlar yaptırılarak zengin, fakir, tüccar, devlet ileri gelenleri, seyyah, kısacası Osmanlı'nın farklı kesimlerinden kadın ve erkeklerin yararlanması sağlanmıştır. Osmanlı'nın temizlik kültürünü yansıtan, halkın her kesimine hitap eden ve her kesimi tarafından Haseki Hürrem Sultan'ın adının hatırlanmasını sağlayan hamamlar hayır dua almaktan daha çok vakfa gelir amaçlı yapılardır. Vakfiyelerinde geçen İstanbul'daki Eski Hamam (Bahçekapı Haseki Hamamı) ve Kudüs'te Yeni Hamam (Sultan Hamamı), arşiv belgelerinde geçen Yeni Hamam (Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı) vakfın banisi tarafından yaptırılmış, vakfiyesinde ve arşiv belgelerinde geçen Kağıthane Daye Hatun Hamamı ise vakfına sonradan bağlanmıştır. Bunlar haricinde sadece arşiv belgelerinde geçen ancak yaptırıldığı ya da satın alındığı anlaşılamayan İstanbul Anadoluakavağı'nda hamam ve Hamdi Efendi Hamamı bulunmaktadır. İstanbul

---

²³⁷1449 yılında Yazıcıoğlu Muhammed tarafından yazılmıştır (Necipoğlu, 2005, s.270).

Haseki'deki Bostan Hamamı ve Konya'daki Valide Hamamı'nın ise Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırıldığı belirtilse de vakfiye ya da arşiv belgeleri gibi resmi kaynağı bulunmamaktadır.

Haseki Hürrem Sultan'ın, besin ihtiyacını karşılayan imaretler kadar hayır dua topladığı bir yapı türü de temizlik ve temel içme suyu ihtiyacını karşılayan suyollarıdır. Edirne ve Haremeyn'de su sıkıntısını gidermek için yaptırdığı Taşlımüsellim ve Ayn-ı Zübeyde Suyolları, gelen geçen halkın, yolcuların ve hacıların hizmetine sunulmuştur. Bu su kaynakları yöre halkı ve yolcular tarafından her kullanılışında banisinin ruhu için hayır dua edilmiş olmalıdır. Edirne ve Haremeyn'deki büyük çaplı su yolu çalışmalarının yanında bu şehirlerde çeşmeler, Mekke, Medine, Ürdün ve Mısır'da sebil İstanbul Saraçhane'de sebil ve çeşme, Avratpazarı'ndaki külliyesinde imaret duvarı üzerindeki çeşme, Ahmed Paşa Cami yakınlarındaki iki çeşme ve tüm camilerinin avlularında şadırvan yaptırmıştır. Ayrıca Kudüs, İstanbul, Mekke, Medine, Cısr-i Mustafa Paşa gibi büyük külliyelerinin bulunduğu bölgelerde külliyelerine su iletimini sağlayan suyollarını da yaptırmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'ın tercih ettiği yapı türlerinden biri de vakıflarına gelir sağlayan, gelip geçen yolcuların, hacıların konakladığı han ve kervansaraylar ile bulunduğu bölgenin fakir ve kimsesizlerini barınmasını da sağlayan ribatlardır. Kalcılar Hanı, Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliyesinde bulunan büyük han, Kudüs külliyesinde kervansaray, Mekke Medine'deki külliyelerindeki ribatlar ve belki de Avratpazarı'ndaki külliyesinin yakınlarında yaptırıldığı düşünülen kervansaray bani tarafından yaptırılmış olup, Trablus'da Şeyh Tathac Mahallesinde iki han, Trablus'da Han-ı Adimi Mahallesi'nde bulunan han (Kemerli çarşı), Beşiktaşta iki katlı elli beş odalar [han?] ve Karaman Pazarı olarak bilinen yerde iki katlı otuz beş odalar [han?], Küçük Pazar'da han zemini bani tarafından satın alınmıştır. Bu yapılar hac yolu ve büyük ulaşım yolları ya da ticaret bölgeleri içinde olup çeşitli coğrafyalardan gelen yabancı seyyahlara ve Hristiyan - Müslüman hacı adaylarına barınak olmuştur. Mekke ve Medine'deki ribatlarının ise fakir ve kimsesizlere ev olma görevini üstlenmiş olmalıdır. Önemli akslar üzerinde kurulan bu yapı türleri seyyahlar aracılığı ile Haseki Hürrem Sultan'ın adını farklı coğrafyalara yaymasının yanında hacı adayları, fakir ve kimsesizler aracılığı ile kendilerine barınak sağlayan banisinin ruhuna hayır dua etmesini de sağlamaktadır.

Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na gelir için yaptırılan Cısr-i Mustafa Paşa'daki külliyesine ait su değirmeni, Kudüs'teki külliyesine ait Trablus'ta sekiz su değirmeni

ve üç yel değirmeni, Haremeyn'deki külliyesi için yaptırılan Mekke'de un değirmeninin işletmeciliği yapılmıştır. Bunun haricinde imalathaneler kurdurulmuş, gelirinin vakfa bağlanması amaçlanmıştır. Ancak Kudüs vakfı için Zuhur'da ve Sabi köyünde inşa edilen Sabun imalathanesi istenilen geliri vermediği için elden çıkartılmıştır.

Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na ait arazi ve köylerden toplanan ürünlerin satış ya da imaretlerine ulaştırma amaçlı nakilleri için çeşitli yerlerde kayıkthane ve iskeleler kurdurmuştur. İstanbul Bahçekapı yakınlarında yaptırdığı kayıkthane, Haremeyn vakfı için kurdurduğu Mısır, Süveyş, Cidde, Bulak, Yenbû, Tur, Aşağı ve Yukarı Yulak İskeleleri bunlardandır.

Haseki Hürrem Sultan yapıları arasında tek örnek olarak kalan yapı türü İstanbul'daki külliyesine yapımından on yıl sonra eklettiği darüşşifalardır. Şehzadesi Mehmed'in ölümünden sonraya rastlayan bu darüşşifa çok büyük ölçekli bir yapı olarak Süleymaniye, Atik Valide Darüşşifaları ile birlikte İstanbul'un hastalarına ve dertlilerine hizmet etmiştir. Sadece kadın hastalara hizmet ettiği söylene de vakfiyesine göre kadın erkek ayırmaksızın her dertten muzdarip hastalara kapılarını açtığı görülmektedir (VGMA; Ek A.1.2). Daha sonraki dönemlerde kadın hastalar, deliler, tutuklular ve fahişeler için hizmet verdiği de olmuştur. Hastaların derdine deva bulduğu düşünüldüğünde bu darüşşifanın banisine hayır dua ettiği sonucu çıkarılabilir. Darüşşifasında çalışan doktorların da İstanbul'da üç adet darüşşifa bulunduğu düşünüldüğünde döneminin en başarılı doktorlarından olmaları muhtemeldir. İstanbul'daki Haseki Sultan Darüşşifası'nın yanında arşiv belgeleri Haseki Hürrem Sultan adına Mekke Medine'de de darüşşifasının bulunduğu belirtse de bahsi geçen darüşşifaların bu bölgelerde bulunan imaretlerinin yerine kullanılıp kullanılmadığı ya da imaretin haricinde bir de darüşşifasının bulunup bulunmadığı belli değildir.

Haseki Hürrem Sultan'ın sufi yönünü yansıtan yapı türlerinden olan derviş ve şeyh tekkeleri ise onun tarafından yaptırılmamış ancak giderleri karşılanmıştır. Arşiv belgelerinde ve vakfiyelerinde geçen İstanbul'da Ebu Said Tekkesi'ne, Toklu Baba Zaviyesi ve Türbesi'ne, Celvi Dede Tekkesi'ne, Aksaray'da Hasan Dede Zaviyesi'ne ve Uşak'ta Şeyh Ahmed'in zaviyeli camisine, bu yapılardan faydalanan şeyhlere, dervişlere, fakir ve fukaraya, yolculara, dullara Haseki Hürrem Sultan Vakfı'ndan ödenek ayrılması onun sufi yönünün arkasında yatan halkın gözündeki dindarlığını arttırıcı önemini ortaya koymaktadır (Necipoğlu, 2005, s.271). Sufiler sadece Haseki

Hürrem Sultan tarafından değil devlet tarafından desteklenmiştir. Bu açıdan Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahlar, Sokullu Mehmed Paşa ve Rüstem Paşa gibi sadrazamlar, Haseki Hürrem Sultan'ın yanında Nurbanu Sultan Mihrümah Sultan, kızı Ayşe Sultan, Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan gibi hanım sultanlar da sufileri koruyucu bir yanı olduğunu göstermişlerdir (Necipoğlu, 2005, s.302).

Bu yapı türlerinden farklı olarak Haseki Hürrem Sultan'ın kendi yaptırmadığı ancak satın aldığı kiler, fırın, kiraya verilmiş evler, hane, mahzen, oda, dükkan gibi yapılar bulunmaktadır (VGMA; Ek A.1.1; Ek A.1.2; Ek A.1.3; Ek A.1.4). Ancak yukarıda da görüldüğü gibi Haseki Hürrem Sultan adına yaptırılan bir saray ya da köşk yoktur. Kendisi padişah ailesinden oluşan Harem'in Topkapı Sarayı'na taşınmasında öncülük etmiş, bu sarayda kendi adına büyük ve özel daire hazırlanmış olmasına rağmen, kendi adını taşıyan bir saray yaptırmamıştır. Bunun yanında kızı Mihrümah Sultan'ın ve gelini Nurbanu Sultan'ın külliyesi yakınında sarayları olduğu bilinmektedir.

Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılmasa da vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından onun adına Süleymaniye Külliyesi haziresi içine türbe yaptırılmıştır. Bu türbenin de Cüz okuyuculuğu, bekçilik ve çeşitli görevlerde çalışan çok sayıda çalışanı olmuş, sabah, öğle ve ikindi vakitlerinde Haseki Hürrem Sultan'ın ruhuna dualar ve cüzler gönderilmiştir (Taşkiran, 1972, s.28).

Haseki Hürrem Sultan Vakfı'nın artan gelirleri ise yeni yapılar yaptırmaya olanak verdiği gibi kölelerin azad edilmesinde, ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır (Necipoğlu, 2005, s.274). Vakfın gelirlerinin bir kısmının kölelerin özgürlüğüne kavuşması için ayrılmış olması Haseki Hürrem Sultan'ın köle kökenli olduğunu unutmadığını yansıtmaktadır²³⁸ (Necipoğlu, 2005, s.273). Haseki Hürrem Sultan'ın ihsanlarından cariyeleri, yapılarının inşasında çalışan acemi oğlanlar, Larende, Haremeyn gibi çeşitli bölgelerin fakir fukarası da faydalanmıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi Haseki Hürrem birçok yapı türünün baniliğine imzasını atmış, aynı zamanda Osmanlı tebaasının birçok kesimine, kadınlara, yoksul, düşkün, hasta, talebe, ulema, hacı ve yolculara temizlenme, barınma, yeme içme hizmetlerinin verilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu yapıların yapımında ya da işletilmesinde çalışanlar aracılığı ile birçok kişiye iş olanağı tanımış, vakfına ait arazilerde bulunan ürünlerin toplanması, satılması ve dağıtılması yolu ile bu

---

²³⁸ Necipoğlu'nda kaynak olarak TIEM no.2191, fol.42r verilmiştir (Necipoğlu, 2005, s.537).

bölgelere ekonomik canlılık getirmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşımayan yapı türü olarak saray, köşk gibi kişisel konutlar, kale ve kışla gibi askeri yapılar kalmıştır.

5.7 Bani ve Mimar Açısından Değerlendirme

Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan ve vakfına bağlanan yapıların hepsi ya kendisi tarafından ya eşi Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış ya da satın alınmıştır. Kanuni Sultan Süleyman ile evliliğinden sonra başlayan Haseki Hürrem Sultan'ın adına hayır eserlerinin yapımının ödenekleri, Osmanlı'nın Devlet Hazinesi'nden, ya Kanuni Sultan Süleyman'ın evlilik sırasında verdiği cihaz parasından, ya Haseki Hürrem Sultan'a temlik edilen toprakların gelirlerinden ya da yine Kanuni Sultan Süleyman'ın Harem'inde bulunması ayrıcalığı ile elde ettiği kişisel serveti, düzenli olarak aldığı hasekilik maaşından karşılanmış olmalıdır. Hanedan kadınlarının gelirlerini çok kolay bir şekilde elde etmeleri ve Haseki Hürrem Sultan'a ait çoğu yapının masrafları Kanuni Sultan Süleyman tarafından karşılanmış olması nedeniyle de bu yapılar çoğu kez Sultan Süleyman'ın baniliği altında geçmektedir.

Haseki Hürrem Sultan'a ait Avratpazarı'ndaki külliye'nin bir bütün olarak tasarlanmaması, imaret için yapım tarihi olarak kimi kaynakların 1551 yılını vermesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından eşinin külliyesine sonradan ekletildiği yorumlarına neden olmuştur (Günay, 2006, s. 159). Aynı durum Ayasofya'daki Haseki Hürrem Sultan Hamamı için de geçerlidir ve kendisi tarafından yaptırıldığı düşüncelerinin yanı sıra, Kanuni Sultan Süleyman tarafından eşi adına yaptırıldığı da düşünülmektedir. Bu durum vakfiyelerde yer almaması nedeniyle Mekke, Medine gibi kutsal şehirlerdeki külliyeler için de geçerlidir. Yapılar varlığını yitirmesi, mimarisi için olduğu kadar banisi için de belirsizlik yaratmıştır, Kanuni Sultan Süleyman tarafından eşi adına yaptırıldığı düşünceleri oluşmuştur. Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan yapılardan sadece Bulgaristan'daki külliyesi ve Süleymaniye Külliyesi içinde bulunan türbesinin yaptıranı kesin olarak Kanuni Sultan Süleyman'dır.

Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırıldığı belirtilen ancak vakfiye ya da arşiv belgesi gibi resmi kaynaklara sahip olmayan yapılardan Haremeyn'deki Aynı

Zübeyde Suyolları için banisi olarak Kanuni Sultan Süleyman ve kızı Mihrümah Sultan da rol oynamışlardır.

Edirnekapı'da bulunan Kariye Medresesi'nin de ilk banisi bilinmemektedir ve Haseki Hürrem Sultan tarafından hankahtan medreseye genişletilmesi ile vakfa bağlanmış olabileceği gibi Sinan tezkirelerinde yer alması sebebiyle Haseki Hürrem Sultan tarafından genişletme söz konusu olmadan yeni bir medrese olarak yaptırıldığı da düşünülebilir.

Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na bağlı İznik'teki Daye Hatun Mescidi, Kağıthane'deki Daye Hatun Külliyesi, Şehzade Mehmed'in sütannesini tarafından yaptırılmış ancak Haseki Hürrem Sultan tarafından masrafları karşılanmıştır. Kağıthane'deki külliyesine ait ibadet biriminin Daye Hatun tarafından mescid olarak yaptırıldığı, vakfa bağlandığında Haseki Hürrem Sultan tarafından camiye çevrildiği düşünülmektedir (Necipoğlu, 2005, s.536). Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılmayan ancak vakfa bağlanan bir diğer yapı da Ayvansaray'daki Toklu Dede Zaviyesi'dir. Komnenoslar döneminde yaptırılmış olan bir kiliseden zaviyeye çevrildiği düşünülen bu yapının Bizans dönemindeki (9.yy) banisi İmparator Theophilus'un en büyük kızı Thekla (Kırımtayfı, 2001, s.106-107), Osmanlı dönemindeki (II. Bayezid dönemi) banisi ise zaviyenin yakınlarında yatan iki Arap İstanbul fethi şehidinden biri olan Ebû Şeybetü'l- Hudrî'nin mezarında bekçilik yapan Toklu İbrahim Dede olarak verilmektedir (Necipoğlu, 2005, 536). Haseki Hürrem Sultan Vakfı'ndan Aksaray iline bağlı Acıpınar'daki Hasan Dede Zaviyesi'nin ise Kanuni döneminde yaşamış bir hayırsever olan Şeyh Turhasan Dede'nin olduğu belirtilmektedir (Önge, 1983, s. 145). Yine vakfa bağlı olan yapılardan Denizli'nin Sarımahmutlu Köyü'ndeki Şeyh Muslihiddin Camisi, Merkez Efendi lakabı ile tanınan ve Çorlu Seferi'nde ordu şeyhi olan Mevlana Şeyh Muslihiddin tarafından yaptırılmış olduğu ve Uşak'ta bulunan zaviyeli caminin Şeyh Muslihiddin'in oğlu Şeyh Ahmed'e ait olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen tüm bu yapılar, Haseki Hürrem Sultan ile bir şekilde bağlantısı olan, sevgisini kazanmış kişiler tarafından yaptırılmış, Haseki Hürrem Sultan Vakfı tarafından bir takım masraflarının karşılanmıştır. Bu yapıların banilerinin kimliği, Haseki Hürrem Sultan ile bağlantısı bile tam belirlenememişken, mimarlarına ait bilgiye hiç ulaşılamamıştır.

Yapılarının mimarı tezkirelere dayandırılabilirdiği ölçüde Mimar Sinan olduğu belirlenebilmiştir. Haseki Hürrem Sultan'a ait yapılardan Ankara'daki cami, Daye Hatun Mahallesi'ndeki Kalcılar Hanı, Kudüs'teki Sultan Hamamı ve Avratpazarı'ndaki imaret tezkirelerde geçmemektedir. Bu nedenle mimarının başka biri olduğu düşünülmektedir. Bunlar dışında Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu kanıtlanamayan yapılardan Leblebici Hanı ve Haremeyn Suyolları'nın onarımı da tezkirelerde geçmemektedir. Edirne'deki Suyolları tezkirelerde geçmese de Sinan'a ait olduğu düşünülmektedir.

İstanbul dışında bulunan yapılarının tasarımcısı Mimar Sinan olsa da bu bölgelere İstanbul'dan gönderilen denetimciler ve bölgenin yerel mimarları tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Bu düşünceleri yapıların bölgenin yerel mimarisine uyması desteklemektedir. Buna en iyi örnek Kudüs'teki külliyesinin yerel izler taşıması verilebilir. Her ne kadar yerel mimarlar tarafından yapılsa da imparatorluk yapıları olduğu için Başmimar Sinan'ın kontrolünden çıkmamış ve Osmanlı Mimarisi'ne uygun olarak yapılmışlardır.

5.8 Onarımlar Açısından Değerlendirme

Haseki Hürrem Sultan'a ait yapıların çoğu ya onarım geçirmiş ya da bugüne gelememiştir. Aradan geçen yaklaşık 500 senede Mekke, Medine ve Bulgaristan'daki külliyeler, Bahçekapı'daki hamam, Edirnekapı'daki Kariye Medresesi, Kudüs'teki külliyesine ait 55 odalık ribatı, Remle'deki medresesi ve Haremeyn'deki Ayn-ı Zübeyde Suyolları ya bakımsızlık ya da işlevini yitirmesi nedeniyle günümüze gelmeyi başaramamıştır.

Bu güne gelebilen yapılardan Avratpazarı'ndaki cami, Ayasofya'daki Haseki Hürrem Sultan Hamamı ve Kudüs'teki imareti işlevine devam etmektedir, ancak hamam bir takım işlev değişikliklerinden sonra özgün işlevini bu sene geri kazanmıştır. Avratpazarı'ndaki cami, Daye Hatun Mahallesi'ndeki Kalcılar Hanı ve Leblebiciler Hanı, Kudüs'teki külliye bugüne ekler olarak gelebilmiştir. Avratpazarı'ndaki cami, kubbe merkezli tek birimden oluşurken 17.yy'da kubbe merkezli bir birim daha eklenerek hacmi iki katına çıkarılmıştır. Daye Hatun Mahallesi'ndeki Kalcılar Hanı ve Leblebiciler Hanı bugün için konaklama ve ahır olarak kullanılma işlevini yitirmiş, içine birtakım dükkanlar eklemek suratiyle tüm hücreler atölye ve dükkan olarak kullanılmıştır. Kudüs'teki külliye ise Müslüman Mesleki Yetimhanesi ve

aşevi olarak kullanılmakta olup 19.yy'da yapının avlularına ve çatı terasına yeni katlar eklenmiştir. Bu külliyeye yine bu yüzyılda eklenen Adliye Dairesi ise oldukça yer kaplaması nedeniyle özgün yapının bir kısmını kullanmış olmalıdır. Bu ekler haricinde tüm yapılarında özgünlüğünü az ya da çok yitirecek şekilde onarımlar ve değişiklikler yapılmıştır.

6. SONUÇ

Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarını bir bütün olarak konu alan çalışma bulunmaması nedeniyle seçilen bu tez çalışmasında Haseki Hürrem Sultan Yapıları'na giriş olarak çeşitli dönemlerdeki coğrafyalarda ve farklı dinler etkisinde yaptırılmış olan saraylı kadınların yapıları incelenmiş ve tarihin her döneminde kadınların mimari alanda rol aldığı ortaya konulmuştur. Her dönemin imparator eşi, annesi, kızı, kardeşi, saray görevlileri gibi çeşitli mevkilerdeki kadınları kendilerine imkan verildiği ölçüde, elde ettiği statülerine bağlı olarak çeşitli ölçeklerde ve yapı türlerinde eserler vermiş, bunların bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu kadınlardan bazıları ise yaptırdıkları yapılar ile diğer kadınlara örnek olmuştur.

Bu eserler içinde Osmanlı döneminde yapılanlar önemli yer tutmaktadır. Osmanlılar için en çok eserin verildiği dönem ise Haseki Hürrem Sultan'ın içinde bulunduğu Klasik dönem olarak adlandırılan 16.-17.yy'lardır. Bu yüzyıllar içinde yaşamış olan Haseki Hürrem Sultan, sahip olduğu ayrıcalıklar, yarattığı ilkler, yapılarının ölçeği ve sayısı, Osmanlı coğrafyasında yayıldığı yerler açısından diğer kadın banilere kıyasla büyük önem kazanmıştır. Haseki Hürrem Sultan da kendini tarihteki bazı kadınlar ile özdeşleştirmiştir. Roma İmparatoru Konstantinos'un annesi Azize Helena ve Abbasi Halifesi Harun el Reşid'in eşi Zübeyde bunlardan ikisidir ve biri Hristiyan, diğeri ise Müslüman oluşu ile dikkat çekmektedir.

Konu Osmanlı dönemi açısından ele alındığında ise, Erken Dönem Osmanlı ile Klasik Dönem Osmanlı'yı birbirinden ayıran noktalar olduğu anlaşılmıştır. Kuruluş döneminde Osmanlı padişahları politik nedenlerle soylu ve saraylı kadınlarla evlenmiş, fakat devletin yeterli güce ulaştığı Fatih döneminde bu tutumdan vazgeçilmiş ve haremde soylu kadınların yerini cariyeler almıştır. Cariyelerin erkek çocuk doğurma sayısı bir ile sınırlandırılmış ve vakti geldiğinde şehzadesi ile birlikte sancağa gönderilmişlerdir. Oğlu ile birlikte taşraya giden cariyeler burada padişahın eşi olma sıfatından sıyrılıp veliaht şehzadesini yetiştiren anne rolünü üstlenmiştir. Saraylı kadınların verdiği mimari ürünler de bu yönde gelişmiş ve hayır kurumları Bursa, Edirne gibi başkentlere, Manisa, Amasya gibi sancaklara ve fethedilmiş

Balkan topraklarına dağılmıştır. Bu dönemde verilmiş kadın eserleri, Klasik döneme oranla daha küçük ölçekli ve külliye olmaktan yoksun tekil yapılardır.

Klasik döneme gelindiğinde ise, hasekiler ve valide sultanlar döneme adlarını yazdırmışlardır. Bu dönemde hasekiler, şehzadesi ile birlikte sancağa gitmemiş, ömrünü İstanbul'da, padişahın birçok cariyesinin bulunduğu hareminde geleceğin validesi olma çabaları ile geçirmişlerdir. Taşrada iç politikaya karışma yetkisi verilen görece daha özgür şehzade annelerinin yerini harem kapalı kapıları ardında var olma savaşı veren gözdeleler, hasekiler ve bu savaşı kazanmış valideler almıştır. 17.yy'a doğru çocuk yaşta tahta çıkan padişahların valideleri tahtı yönetebilecek yaşa gelinceye kadar çocuklarına naibelik yapmış ve siyasette etkin rol almışlardır. Padişahın seferlere çıkmasındaki azalışa paralel olarak törenlere katılımları ve zaferlerin göstergesi olan selatin yapıları da azalmıştır. Erken döneme nispeten görünürlüğünü ve özgürlüğünü yitiren saraylı haseki ve valideler kendilerini harem dışındaki dünyaya görünür kılmak için padişahın ihmal ettiği törenlere eşlik etmiş ve hayır eserleri yaptırmışlardır. Böylece, hem dine bağlılıklarını sergilemiş, hem de tebaa ile aralarında görsel bir bağ kurmuşlardır. Klasik dönem saraylı kadın yapıları, Erken dönem Osmanlı ile kıyaslandığında, taşradaki küçük ölçekli tekil yapıların yerini İstanbul'da yoğunlaşmış, büyük ölçekli hanedan külliyelerinin almış olduğu görülmüştür.

Erken dönem Osmanlı ile Klasik dönem Osmanlı arasında duran ve iki dönem arasında büyük farkların oluşmasına neden olan (sağlayan da denebilir) kişi ise, Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan'dır. Sahip olduğu birden fazla erkek çocuk doğurma, padişah ile evlenme, şehzadeleri ile birlikte sancağa gitmeme ve Harem'i Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı'na) taşıma ayrıcalıkları ile banilik açısından kendinden öncekilerden daha iddialı olduğunu kanıtlamıştır. Tüm bu ayrıcalıklar, özellikle de sancağa çıkmaması, onun ve kendinden sonraki hanedan kadınlarının yapı faaliyetlerinin İstanbul'da yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Haseki Hürrem Sultan ise, yapılarını İstanbul'da toplamakla kalmamış, Edirne'de, Ankara'da, Aksaray'da, Konya'da, Mekke'de, Medine'de, Kudüs'te ve Bulgaristan'da birçok yapıya, ya da yapı topluluğuna adını vermiştir. Bu kadar geniş coğrafyaya bu kadar çok sayıda yapı yaptırması bakımından Osmanlı kadın dünyasında bir ilk, üstelik bunları 'valide sultan' sıfatını kullanmadan 'hasekilik' döneminde yaptırması açısından tektir.

Haseki Hürrem Sultan 16.yy'ın ilk yarısında Rusya yakınlarından Osmanlı Sarayı'na getirilmiş ve o dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi olmuştur. Döneminin siyasi olaylarında, Şehzade Mustafa ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın ölümünde aldığı roller açısından tartışılmıştır. Çocuklarının sahip olduğu ayrıcalıklar ve veliaht kavgaları dönemin diğer ilgi çeken konuları olmuştur. Eşine ve Polonya kralına gönderdiği mektuplardan devlet politikasına karıştığı da anlaşılmaktadır. Döneminin seyahatnamelerinde dahi entrikalarla karışık olarak politik gücü vurgulanmıştır. Aslında Haseki Hürrem Sultan, mimari alanda da en az politik alanda olduğu kadar kendinden söz ettirecek öneme sahiptir.

Haseki Hürrem Sultan'ın genel olarak saraylı kadın yapılarına katkıları yukarıda görüldüğü şekilde ortaya çıkarıldığı gibi VGM ve BOA'dan elde edilen dört adet vakfiyenin ve belgelerin ışığında, Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan yapılar incelenmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın mimari alandaki ilk projesine 1538-40 yıllarında Mimar Sinan'ın mimarbaşı olması ile başlanmıştır ve cami, medrese, mektep, imaretten oluşan külliye Sinan'a başkent İstanbul'un Avratpazarı yakınlarına yaptırılmıştır. Şehzade Mehmed'in zamansız vefatı ve Sultan Süleyman'ın hastalanması Şehzade Cihangir'in hastalıklı olarak büyümesine eklenince, Haseki Hürrem Sultan'ın hastabakıcı psikolojisinin ürünü olarak 1551 yılında külliye darüşşifa birimi de eklenmiştir. 1540 tarihli ve darüşşifanın eklenmesi ile yeniden hazırlanan 1551 tarihli iki adet Arapça vakfiyesi bulunan bu külliye, Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'da yaptırılan altı hanedan külliyesinin ilkidir. Tek minareli camiye sahip olması bakımından hanedan camileri arasında ikinci planda kalsa da, bağlı bulunan yapıların ölçeği ve sayısı ile önem kazanmıştır. Külliyenin kadınsal veriler içeren bir bölgede yapılması tesadüfün dışında, Kanuni Sultan Süleyman'ın inceliğinin göstergesi olmuştur.

Bu külliye gelir getiren ticari yapılardan olan Daye Hatun Mahallesi'ndeki 52 odalı han hakkında 1540 ve 1551 tarihli vakfiyelerindeki tanımlamadan başka bilgi yoktur, ancak bu tanımlamadaki han, arşiv belgelerinde Haseki Hürrem Sultan Vakfı eserleri arasında zikredilen Eminönü'ndeki Kalcılar Hanı olmalıdır. Kitabesi olmadığı için mimarisinin 17. ya da 18.yy özelliklerini yansıttığı, iki katlı, tek avlulu bu han arşiv belgelerine güvenilecek olursa, bölgedeki 16.yy'dan günümüze

gelebilen nadir hanlardandır ve onarımlar nedeniyle 18.yy özelliği kazanmış gibi görünmektedir.

Avratpazarı'ndaki külliye gelir getirmesi için Bahçekapı'da yine Sinan'a 1537-40 yıllarında yaptırılan Haseki Hamamı (Eski Hamam) ile 1556-7 yılında At Meydanı'nda yaptırılan Haseki Hürrem Sultan Hamamı (Ayasofya-ı Kebir Hamamı), imar faaliyetlerinin devamı niteliğindedir. Haseki Hürrem Sultan'ın 1535 tarihli mektubunda hamamdan bahsedilmesi Bahçekapı'daki hamamın, sultanın 1536 Irakayn seferi dönüşü başlatıldığını düşündürmüştür. 1540 ve 1551 tarihli vakfiyesinde de adı geçen Bahçekapı'daki bu hamam, belki de Mimar Sinan'ın yaptığı ilk hamam niteliğinde olup, mimari açıdan Ayasofya yakınlarındaki Zeuxippus Hamamı'nın yerine kurulan Haseki Hürrem Sultan Hamamı'na altlık oluşturmaktadır. Adı sadece arşiv belgelerinde ve Sinan tezkirelerinde geçen Ayasofya'daki bu hamamın Topkapı Sarayı, Ayasofya ve At Meydanı'nı içeren bir bölgede yer alması, Haseki Hürrem Sultan'ın halkın gözündeki imajını şekillendirmektedir.

1540 ve 1551 tarihli vakfiyesine göre, Avratpazarı'ndaki Haseki Sultan Külliyesi'nin yapıldığı yıllarda, bir de Ankara'da Haseki Sultan Cami yaptırılmıştır. Şehrin Aşağı Yüz'ünde, Tahtakale bölgesinde, II. Bayezid döneminde yapılmış olan Hasan Paşa vakıf eserlerinin yanına yaptırılan Haseki Sultan Camisi, bu vakfa ait eserler ile birlikte tek bir külliye gibi hizmet vermiştir. Haseki Hürrem Sultan'a ait İstanbul Edirnekapı'daki Kariye Hankahı'nın ise 1555-56 yıllarında Mimar Sinan tarafından genişletilerek medreseye çevrilmiş olduğu tezkirelerden ve arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Haremeyn Bölgesi'ndeki yapılarına ait vakfiye örneğine ulaşılammış olsa da, arşiv belgelerine ve Sinan tezkirelerine göre, Haseki Hürrem Sultan adına Müslümanlığın kutsal toprakları olan Mekke ve Medine'de de birer imaret, medrese, sebil ve ribat yaptırılmıştır. 1551-52 yıllarında ve birçok yapısında olduğu gibi, yine Mimar Sinan tarafından tasarlandığı düşünülen bu yapılar bugün bulunmadığı için, yeri ya da mimarisi hakkında yeterince veri yoktur.

1552 tarihli Osmanlı Türkçesi olan, 1557 tarihli diğer ikisi ise Arapça olan üç adet vakfiyesi bulunan Kudüs'teki külliyesine ise 1549 yılında başlanmış olup, 1557 yılında Haseki Hürrem Sultan'ın vefatından hemen önce bitirilmiştir. Vefatından

sonra, eşi Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1562 yılında bu vakfa yeni topraklar eklenerek, ek vakfiye hazırlanmıştır. İmaret, cami, 55 oda, kervansaray, hamam, sabunhaneler, değirmenler ve dükkanlardan oluşan külliye, Müslümanlar için üç kutsal şehirden biri olan Kudüs'te kadınsal değerleri olan bir arazide yapılmıştır. Her taşına kutsal bir hikaye yazılmış olan bu şehirdeki külliye'nin kutsallığı da 4.yy'da Azize Helena'nın hayır eserinin üzerine yapılmış olmasından gelmektedir. Helena'nın yapısının üzerine Memlûklular döneminde yapılan Tunşuk Hatun Sarayı bu yapıya ikinci bir kadınsal değer katmaktadır. Bu durumda, Haseki Hürrem Sultan'ın külliyesi bu sarayın onarımı ve genişletilmesi ile oluşmuş ve üçüncü bir kadınsal değer eklemiştir. Bu külliye'nin bir parçası olan Sultan Hamamı ise, külliye'nin yakınlarında yaptırılmış olup Filistin'de bulunan tek çifte hamam olması ile önem kazanmaktadır. Bu hamamın üzerine bugün Ermeni Manastırı yapılmıştır. Külliye ise hala ihtiyaç sahiplerine aş veren bir kurum olarak bugüne gelebilmesi ile diğer yapılarından ayrılmaktadır.

Sağlığında yaptırmayı düşündüğü bir diğer külliye ise, vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamamlanmıştır. Arşiv belgeleri ve Sinan tezkirelerine göre, Bulgaristan, Cisri Mustafa Paşa Köprüsü başında Mustafa Paşa'nın 1529 yılında dükkanlar, hamam, kervansaray ve köprüden oluşan vakıf birimlerinin yanına yaptırılan cami, sıbyan mektebi, imaret, kervansaray ve dükkanlardan oluşan Haseki Sultan Külliyesi, ilk etapta çifte minareli planlanmış olup, Şehzade Bayezid ile Şehzade Selim arasında patlak veren taht kavgaları nedeniyle tek minareye indirilmiştir.

Haseki Hürrem Sultan'ın hayır eserleri arasında, arşiv belgesi ve vakfiye gibi resmi belgelerde rastlanmayan, ancak varlığına çeşme kitabelerinde ve döneminin tarih kitaplarında rastlanan suyolları da bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın hastalığı nedeniyle Edirne'de bulundukları sırada karar verilip, 1556 yılında yaptırılan Edirne Haseki Suyu, Cisri Mustafa Paşa'da yaptırmak istediği külliyesi için bir hazırlık niteliğindedir. Haseki Hürrem Sultan'ın suyollarından bir diğer su yolu ise, Haremeyn topraklarında Abbasi Halifesi Harun el Reşit'in hanımı Zübeyde tarafından yaptırılmış olan Ayn-ı Zübeyde suyollarıdır. Bu suyolları, ilk banisinin de bir kadın olması ve Haseki Hürrem Sultan sonrasında kızı Mihrümah Sultan gibi diğer saraylı kadın baniler tarafından da onartılması nedeniyle önem kazanmıştır.

1558 yılında vefat eden Haseki Hürrem Sultan adına eşi Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve Süleymaniye Vakfı'na bağlı olan türbesi ise, o dönemde yapılmakta olan Süleymaniye Külliyesi'nin kible duvarı arkasındaki hazirede bulunmaktadır. Revaklarında ve iç cephe duvarlarında bulunan 16.yy çinileri ile klasik dönem Türk mimarisindeki yerini almıştır.

Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu günümüz tarihçileri tarafından düşünülen, ancak arşiv belgesi, kitabe ve vakfiye gibi resmi belgelerle desteklenemeyen yapılar arasında, hamamlar, hanlar ve suyolları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Avratpazarı'ndaki Haseki Bostan Hamamı'dır. Fatih döneminde var olduğu bilinen bu hamamın Sinan'a onartılarak külliyenin vakfına dahil edildiği belirtilmektedir. Konya'da, Haseki Hürrem Sultan'ın oğlu II. Selim'in 1563-74 yılları arasında yaptırmış olduğu Sultaniye Külliyesi'nin bir parçası olan ve tezkirelerde Valide Sultan Hamamı olarak geçen hamamın da Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Ancak, tezirelerde bir yanlışlık yapılmadığı varsayıldığında, bu tarihlerde Haseki Hürrem Sultan'ın hayatta olmamasından yola çıkılırsa ya sağlığında külliyenin yapımından önce kendi tarafından, ya da vefatından sonra eşi veya oğlu tarafından onun anısına yaptırılmıştır.

Eminönü Hanlar Bölgesi'ndeki Leblebici Hanı ise, 1540 ve 1551 tarihli vakfiyesinde geçen Daye Hatun Mahallesi'ndeki 52 odalı han ile karıştırılarak Haseki Hürrem Sultan'a ait olarak gösterilmektedir. Ancak, hiçbir arşiv belgesinde adının geçmemesi ve Daye Hatun Mahallesi sınırları dışında bulunmasına bakılacak olursa, vakfiyede bahsi geçen han bu değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Kalcılar Hanı bu tanımlamalara uymaktadır.

Yine yukarıda belirtilen, Haseki Hürrem Sultan'a ait Haremeyn'deki Ayn-ı Zübeyde Suyolları'nın Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu arşiv belgesi, kitabe ve vakfiye gibi resmi belgelerce kanıtlanamamıştır.

Varlığı kanıtlanan, ancak Haseki Hürrem Sultan'a ait olduğu belirlenemeyen bu yapılar haricinde, Bulgaristan Nevrekop ve Misivri'da camiler, Galata'da cami, medrese ve imaret, Kanlıca'da cami, Anadolu Kavağı'nda hamam, Saraçhane ve Ahmed Paşa Cami yakınlarında çeşmeler, Sufiler Mahallesi'nde onarttığı mektep gibi BOA belgelerinde Haseki Hürrem Sultan'a ait görünen, fakat bugüne ulaşamadıkları için varlığı kanıtlanamayan yapılar da bulunmaktadır. Bu yapılar,

kendi sağlığında mı yapıldı, yoksa vefatından sonra vakfının artan gelirleri ile mi yapıldı, ya da satın alındı anlaşılamamıştır.

Bunlar haricinde, han, hane, dükkan, fırın, sabunhane, değirmen, ambar, mezra, tarla, çiftlik, ve karyeler gibi çeşitli yapılar ve araziler de yapılarına gelir getirmesi için Haseki Hürrem Sultan Vakfı'na bağlanmıştır. Kızı Mihrümah Sultan'ın Üsküdar ve Edirnekapı'daki külliyesi, oğulları Şehzade Mehmed'in Saraçhane'deki külliyesi ile Şehzade Cihangir'in Galata'daki külliyesi, Haseki Hürrem Sultan'ın adına yaptırılmamış, ancak sahip olduğu ayrıcalıklardan çocuklarının da faydalanmış olması açısından yapımlarında bir anne olarak önemli rol almıştır.

Haseki Hürrem Sultan'ın vakfiyeleri, kendi yaptırdığı hayır eserleri haricinde, bir nedenle Haseki Hürrem Sultan'ın sevgisini kazanmış kişilerin yaptırdığı yapılara verilen bağışları da içermektedir. İstanbul Kağıthane'deki Daye Hatun Külliyesi, İznik'teki Daye Hatun Mescidi, Ayvansaray'daki Toklu Dede Zaviyesi, Aksaray Acıpinar'daki Hasan Dede Zaviyesi, Denizli Sarımahmutlu'daki Şeyh Muhlisiddin (Merkez Efendi) Camisi ve Uşak'ta Şeyh Muhlisiddin'in oğlu Şeyh Ahmed'e ait zaviyeli cami, Haseki Hürrem Sultan'ın vakfına bağlı küçük vakıflardır.

Haseki Hürrem Sultan, tüm bu yapılarını Kanuni Sultan Süleyman'ın desteğini arkasına alarak yapabilmiştir. Bu dönemde, Kanun Sultan Süleyman'ın teşviki ve Mimar Sinan'ın da başmimarlık görevine getirilmesi ile çok sayıda mimari eser verilmiş, Haseki Hürrem Sultan'ın yapıları da bunlar arasında yerini almıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul, Mekke, Medine, Kudüs, Bulgaristan'daki yapılarının yaptırıldığı dönemde, Kanuni Sultan Süleyman da bu bölgelerde yapılar yaptırmış ve imar faaliyetlerinde bir çift olarak hareket etmişlerdir.

Haseki Hürrem Sultan, yapıları için yer seçiminde bulunurken de birtakım hususlara dikkat etmiş gibi görünmektedir. İslamiyet için kutsal olan dört şehirde de (Mekke, Medine, Kudüs, İstanbul) yapılar yaptırmış ve hadislerde belirtilen Allah'ın rızasına nail olmaya çalışmıştır. Bunun haricinde, fethedilen Balkan topraklarında (döneminde Edirne'ye bağlı) yapı yaptırıp bölgenin imara açılmasını ve Müslümanlaşmasını sağlamıştır. Yaptırdığı yapıların neredeyse hepsi hac yolu, seyyahların Osmanlı toprakları üzerinden geçerken kullandıkları ana yollar, veya ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Seçici olduğu bir diğer unsur ise, arazinin kadınsal değerkler içermesidir. Maliyeti azaltmak için de var olan vakıf eserlerinin

yanına kendi yapısını ekleyerek bir külliye oluşturmuş, ya da önceden var olan eserlerin temellerini kullanarak, onartarak ve genişleterek kendi yapılarını oluşturmuştur.

Arazi seçimi kadar yapım tarihi açısından da önemli olan nokta ise, yapılarının Şehzade Mehmed'in ergenliğe girdiği dönem olan 1537-40 yılları ile yine Şehzade Mehmed'in vefat ettiği ve kendi hastalık döneminin yaklaştığı 1540'ların sonundan 1558 tarihindeki ölümüne kadar olan dönemi içeren iki ayrı zaman dilimine tarihlenmeleridir. Yapıların mimarisine ne kadar dahil olduğu, tasarım aşamasına karışıp karışmadığı bilinmese de, dindarlara, dervişlere, hocalara, şeyhlere, talebelere, doktorlara, hastalara, yolculara, hacı adaylarına, seyyahlara, aç ve susuzlara, evsiz barksızlara, fakir fukaraya hizmet eden cami, zaviye, mektep, medrese, darüşşifa, han, çifte hamam, kervansaray, imaret, suyolları, sebil ve çeşme gibi yapı türlerinin seçiminde etkin olmuş, her kesim insandan hayır duası almıştır. Kışla, kale gibi askeri yapılar ve kendi adına saray yaptırdığına dair hiçbir belgede, Haseki Hürrem Sultan'ın adı geçmemektedir.

Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan bu yapılar, maddi açıdan eşi tarafından desteklendiği için, Osmanlı dönemi tarihçileri tarafından Haseki Hürrem Sultan'dan çok, Kanuni Sultan Süleyman bani olarak gösterilmiştir. Bu nedenle, Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan yapılar, ya kendisi tarafından, ya da Kanuni Sultan Süleyman tarafından onun adına yaptırılmıştır. Haseki Hürrem Sultan'ın imar faaliyetlerine giriştiği dönemde, Sinan'ın da mimarbaşılık görevine getirildiği ve yapıların büyük çoğunluğunun tezkirelerde geçtiği göz önünde bulundurulursa, Haseki Hürrem Sultan'ın yapılarından İstanbul'da olanları, Mimar Sinan gözetiminde yapılmıştır. İstanbul dışındaki yapıların yine Mimar Sinan tarafından tasarlandığı, ancak yerel mimarlar tarafından inşa edildiği düşünülmelidir. Haseki Hürrem Sultan'a ait yapılardan Bahçekapı ve Kudüs'teki hamam, Edirnekapı ve Kudüs'teki medrese, Mekke, Medine ve Bulgaristan'daki külliye, suyolları, Ankara'daki cami bugüne ulaşamamıştır. Bugüne ulaşan yapılardan Ayasofya'daki Hamam, Avratpazarı'ndaki külliye, ait cami ve Kudüs'teki külliye, ait imaretin bir bölümü, işlevini devam ettirmektedir. Diğer yapılar, restorasyonlar ve genişletmelerle işlev değişikliğine uğramışlardır.

Yapılara girilemediği için Haseki Hürrem Sultan'ın şahsi kararları açısından incelenemeyen bu yapıların mimarileri ve değeri ortaya konularak Haseki Hürrem

Sultan'ın yer seçimi, yapıların tarihlendirilmesi, mimarının belirlenmesi, yapısal faaliyetlerin büyüklüğü ve önemi, geçirdiği onarımlar ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

- Abbott, N.** (1946). *Two Queens of Baghdad: Mother and Wife of Harun al- Rashid*, Al Saqi, London.
- Ağır, A.** (2009). *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ahunbay, Z.** (1988). *Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Darülmurallar, Mektepler, Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed. Bayram, S., T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, TDAV, İstanbul, s.239-310.
- Akça, M.** (2008). *Tarihi Yarımada İçerisinde Bulunan Hanlar Bölgesi'nin Kentsel Tasarım İlkeleri Açısından İncelenmesi*, İTÜ, FBE, Y.Lisans Tezi, İstanbul.
- Akdağ, M.** (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akkan, T.** (2009). *Mimar Sinan'ın İstanbul'da Saray Kadınları için Yapmış Olduğu Eserler ve Bu Eserlerin Mimari Özellikleri*, MSGSÜ, SBE, Y.Lisans Tezi, İstanbul.
- Aksoy Croutier, A.** (2009). *Harem: Gizemli Dünya*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Aktepe, M. M.** (1953). XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 299-312.
- Alioğlu, E. F. ve Aydemir, O.** (2011). Haseki Hürrem Sultan Külliyesi, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.2, VGM, İstanbul, s.8-18.
- Alioğlu, E. F., Aydemir, O. ve Sünnetçi, E.** (2012). Haseki Hürrem Sultan Külliyesi 2010-2012 Yılları Restorasyonu, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.4, VGM, İstanbul, s.18-29.
- Altınay, A. R.** (2000). *Kadınlar Saltanatı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*, İstanbul.
- Altun, A.** (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- And, M.** (2011). *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*, YKY, İstanbul.
- Anhegger-Eyüboğlu, M.** (1986). *Topkapı Sarayı'nda Padişahın Evi (Harem)*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul.

- Anonim.** (1984). ‘Haseki Sultan Kariye Medresesi’ maddesi, *İKSA*, c.4, Tercüman Gazetesi, İstanbul, s.1900.
- Arsebük, E.** (1938). Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, cilt *I*, Ankara.
- Aru, K. M.** (1949). Türk Hamamları Etüdü, İTÜ, İstanbul Matbaacılık, İstanbul.
- Aslanapa, O.** (1986). Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Atallah, M.** (2000). Architects in Jerusalem in The 10th-11th/16th-17th Centuries: The Documentary Evidence, *Ottoman Jerusalem: The Living City: 1517-1917*, Eds. Auld, S., Hillenbrand, R., cilt *I*, Altajir World of Islam Trust, Londra, s.159-191.
- Ateş, İ.** (1990). Önsöz, *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyyeleri*, Ed. Duran, T., Tarih Araştırmaları ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul.
- Atıl, E.** (1987). The Age of Sultan the Magnificent, National Gallery of Art; New York: H. Abrams, Washington.
- Avcı, Y.** (2004). *Kudüs 1890-1914*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Aydın, A.** (2007). 16.yy’da Medine Vakıfları, YKY, İstanbul.
- Aydın, A.** (2004). 16. Yüzyıl Osmanlı yapılarını Etkileyen Bâni-Sanat-Sanatçı İlişkisinin İstanbul Camileri Özelinde İncelenmesi, YTÜ, FBE, Mimarlık Anabilim Dalı, Y. Lisans Tezi, İstanbul.
- Aykut B. ve diğ.** (1993). 3 Numaralı Mühimme Defterleri, BOA, Ankara.
- Ayvansarayi, H.** (2001). Hadikatü’l-Cevami, haz. Galitekin, N., İşaret Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, E. H.** (1989). Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, *I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Ayverdi, E. H.** (1989a). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, *II*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Ayverdi, E. H.** (1989b). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, *III* ve *IV*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Ayverdi, E. H.** (1958). 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü, İstanbul.
- Ayverdi, E. H.** (1953). Fatih Devri Mimarisi, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Ayverdi, E. H. ve Yüksel, A.** (2000). Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Romanya- Macaristan, *I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Ayverdi, E. H. ve Yüksel, A.** (2000a). Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya, *II* ve *III* İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Ayverdi, E. H. ve Yüksel, A.** (2000b). Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan-Yunanistan-Arnavutluk, *IV*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Bahadıroğlu, Y.** (2011). Muhteşem Kanuni Sultan Süleyman Altın Çağ ve Hürrem Sultan, Paradoks Kitap, İstanbul.

- Baltacı, C.** (1998). 'Hürrem Sultan' maddesi, *DVİA*, cilt **18**, TDV Yayınları, İstanbul, s.498-500.
- Baltacı, C.** (1976). XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul.
- Başer, A.** (2002). *16. Yy. Hanları ve Küçük Çukur Han'ın Değerlendirilmesi*, MSGSÜ, FBE, Y.Lisans Tezi, İstanbul.
- Bates, Ü.** (1978). "Women as Patrons of Architecture in Turkey", *Women in the Muslim World*, Eds. Beck, L., Keddie, N., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, s.245-260.
- Batur, A. ve Batur S.** (1968). Sinan'ın Yapıtları, *Koca Sinan*, Ed. Bektaş, C., Doğu Matbaası, İstanbul, s.63-77.
- Benli, G.** (2007). *İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Korunma Sorunları*, YTÜ, FBE, Doktora Tezi, İstanbul.
- Brubaker, L.** (1997). Memories of Helena: Patterns in İmperial Female Matronage in the Fourth and Fifth Centuries, *Women, Men and Eunuchs, Gender in Byzantium*, Eds. James, L., Routledge, London: New York, s.52-75.
- Busbecq, O. G. de.** (1939). Türk Mektupları, çev. Yalçın, H. C., Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Can, S.** (1997). *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, Ankara Üniveristesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Y. Lisans Tezi, Ankara.
- Cansever, T.** (2005). Mimar Sinan, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul.
- Cantay, G.** (1994). "Kalcılar Hanı" maddesi, *DBİA*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c.5, İstanbul, s.424.
- Cantay, G.** (1994a). "Leblebici Hanı" maddesi, *DBİA*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c.5, İstanbul, s.199.
- Cantay, G.** (1992). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Ankara.
- Cantay, T.** (1989). XVI. – XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Cantay, T.** (1988). Fetih'ten Sonra, Mimar Sinan'a Kadar Osmanlı Sanatı, *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed. Bayram, S., T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, TDAV, İstanbul, s.69-90.
- Cohen, A.** (1989). Economic Life in Ottoman Jerusalem, Cambridge Uni Pres, New York.
- Cohen, A. ve Lewis, B.** (1978). Population and Revenue in The Towns Of Paletsine in The Sixteenth Century, Princeton.
- Connor, C.L.** (2011). Bizans'ın Kadınları, çev. Cezar, B., YKY, İstanbul.

- Cumhuriyet Gazetesi.** (1929). 21.07.1929 tarihli gazete, s.1, (TBMM Arşivi'nden alınmıştır).
- Cunbur, M.** (1987). Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler, *Erdem*, c.**III**, S.**8**, Mayıs 1987, s.341-348.
- Curipeschitz, B.** (1989). 1530 Yılında, Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü, çev. Nutku, Ö., TTK, Ankara.
- Çandarlıoğlu, G.** (1966). Türk Toplumunda Kadın, *Hayat Tarihi Mecmuası*, c.**I**, s.**4**, Mayıs, s.22-28
- Çeçen, K.** (1997). II. Bayezid Suyolları Haritaları, İBB İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, İstanbul.
- Çeçen, K.** (1988). Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri, *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed. Bayram, S., T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, TDAV, İstanbul, s.439-464.
- Çetin, E.** (1987). Haseki Hamamı, *V. Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri*, 7-13 Aralık, VGM Yayınları, Ankara.
- Çetin, O.** (1990). Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Çıkla, A.** (2004). Erken Dönemde Osmanlı Devleti'nde Kadın Baniler (1299-1512), *Mimarist*, **14**, Kış, s.86-89.
- Çınar, S.** (2003). İstanbul'un Semtleri: Haseki, İBB, İstanbul.
- Çolak, K.** (1996). *XIV-XVI. Yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Y. Lisans Tezi, Ankara.
- Danişmend, İ. H.** (1947-1961). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa.** (1977). Zübde-i Vekayıat (1656-1684), sade. Özcan, A., Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Demir, F.** (1986). İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı, TDV, Ankara.
- Demir, H.** (1991). Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, TDV, Fatih Şubesi, İstanbul.
- Demircanlı, Y. Y.** (1989). İstanbul Mimarisi İçin Kaynak olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, VGM Yayınları, Ankara.
- Dernschwam, H.** (1987). İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü, çev. Önen, Y., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara

- Dijkema, F. Th.** (1977). The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne, E. J. Brill: Leiden.
- Doğan, S.** (1997). 'Haseki Külliyesi' maddesi, *DVIA*, c. **16**, TDV Yayınları, İstanbul, s. 370-372.
- Dow, M.** (2000). The Hammams of Ottoman Jerusalem, *Ottoman Jerusalem: The Living City: 1517-1917*, Eds. Auld, S., Hillenbrand, R., cilt **1**, Altajir World of Islam Trust, Londra, s.519-524.
- Dow, M.** (1996). The İslamic Baths of Palestine, published for the British School of Archaeology in Jerusalem by Oxford University Press, Walton Street, Oxford: New York.
- Durukan, A.** (2006). Baniler, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 137-171.
- Egli, E.** (1954). Sinan, der Baumeister Osmanischer Glanzzeit, Verlag für Architecture, Erlenbach: Zürich.
- El-Cheikh, N. M.** (2004). Gender and politics in the harem of al-Muqtadir, *Gender in the Early Medieval World: East and West*, 300-900, Eds. Brubaker, L., Smith J. M. H., Cambridge University Press, Cambridge: New York, UK, s.147-164.
- Elkabaski, A. M. O.** (2006). *Osmanlı Medinesi: XVI.yy'da Mukaddes Bir Şehrin İdaresi, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, İ.Ü, SBE, Doktora Tezi, İstanbul.
- Erbilgin, S. H.** (2010). *Theodosios Hanedanı'nda Kadın Banilerin Etkinlikleri*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Erdoğan, A. Günel, G., ve Kılıcı, A.** (2007). Osmanlı'da Ankara, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi **12**, Ankara Büyük Şehir Belediyesi, Ankara.
- Erdoğan, A. Günel, G., ve Narince, M.** (2007). Cumhuriyet ve Başkent Ankara, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi **14**, Ankara Büyük Şehir Belediyesi, Ankara.
- Erdoğan, E.** (2004). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi, SBE, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Erdoğan, E.** (1998). *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyelerinde Nüfus ve Etnik Yapı*, Gazi Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Y. Lisans Tezi, Ankara.
- Erdoğan, E.** (1989). *Restoration and Rehabilitation of Sultan Selim Complex in Konya, Karapınar*, ODTÜ, Y. Lisans Tezi, Ankara.
- Erdoğan, E. G.** (2009). *II. Andronikos Dönemi Konstantinopolis Manastırlarının Toplumla İlişkisi ve Philanthropia Kavramı*, İTÜ, FBE, Doktora Tezi, İstanbul.

- Ergin, N.** (2007). Taking Care of Imarets, Repairs and Renovations to the Atik Valide İmareti, İstanbul, circa 1600-1700, *Feeding People, Feeding Power, Imarets in the Ottoman Empire*, Eren Yayınları, İstanbul, s.151-168.
- Eriş, C.** (1992). *İstanbul'da Merkezi Ticaret Bölgesi Ticaret Yapılarının Gelişimi ve Tahtakale Halil Ağa Hanı (Cinci Han)*, YTÜ, FBE, Y.Lisans Tezi, İstanbul.
- Ertuç, H.** (2007). *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum.
- Ertuğ, A.** (1986). İstanbul: Gateway to Splendour, A Journey Through Turkish Architecture, Yazıevi, İstanbul.
- Ertuğrul, A. D.** (2002). *Mimar Sinan'ın İstanbul'da Mevcut Hamamları*, İTÜ, FBE, Y. Lisans Tezi, İstanbul.
- Esin, E.** (1991). Katun (Türk Kadınına Dair), *Araştırma*, c.**XIII**, Ankara, s.377-415.
- Evliya Çelebi.** (2011). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c.**9**, haz. Kahraman, S. A., YKY, İstanbul.
- Evliya Çelebi.** (2003). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c.**1**, haz. Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y., YKY, İstanbul.
- Eyice, S.** (1997). “Haseki Hamamı” maddesi, *DVİA*, TDV Yayınları, c.**16**, İstanbul, s.369-370.
- Eyice, S.** (1991). “Ayasofya Hamamı” maddesi, *DVİA*, TDV Yayınları, c.**4**, İstanbul, s.211-212.
- Eyice, S.** (1988). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve İstanbul'un Görünümü, *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed. Bayram, S., T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, TDAV, İstanbul, s.99-108.
- Eyice, S.** (1970). Ankara'nın Eski Bir Resmi, *Atatürk Konferansları*, **IV**, TTK Basımevi, Ankara, s.61-124.
- Eyice, S.** (1963). İstanbul Minareleri, Güzel Sanatlar Akademisi, Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri I, İstanbul.
- Faroqhi, S.** (1995). Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac, 1517-1638, çev. Güven, G. Ç., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Fischer, E.** (2009). Melchior Lorck, Vandkunsten Publishers, Vol **1-4**, The Royal Library; Copenhagen.
- Fresne-Canaye, P.** (2009). Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573, çev. Tunçdoğan, T., Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Genim, S.** (2006). Konstantiniyye'den İstanbul'a: XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, c.1, haz. Kıbrıs, R. B., Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pera Müzesi, İstanbul.
- Gerlach, S.** (2007). Türkiye Günlüğü 1573-1576, Ed. Beydilli, K., çev. Noyan, T., 2 cilt, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Glück, H.** (1921). Probleme des Wölbungsbaues, Halm und Goldmann: Wien.
- Goad, C. E.** (2007). Charles Edouard Goad'ın İstanbul Sigorta Haritaları, Haz. Dağdelen, İ., İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul
- Golombek, L. ve Wilber, D.** (1988). The Timurid Architecture of Iran and Turan, V.1, Princeton University Press, Princeton: New Jersey.
- Goodwin, G.** (1998). Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, çev. Gül, S., Sabah Kitapları, İstanbul.
- Goodwin, G.** (1993). Sinan, Ottoman Architecture and Its Values Today, Saqi Books, London.
- Gökbilgin, M. T.** (1964). Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enis-ül Müsamirin, *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü armağan kitabı*, TTK, Ankara, s.77-117.
- Gökbilgin, M. T.** (1952). XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar Mülkler- Mukataalar, Üçler Basımevi, İstanbul.
- Gökbilgin, M. T.** (1950). 'Hürrem Sultan' maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 5, MEB, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Gölpınarlı, A.** (1963). Mektuplar/ Mevlana Celaleddin, İnkılâp ve Aka Kitapevi, İstanbul
- Grelot, J.** (1998). İstanbul Seyahatnamesi, çev. Selen, M., .Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul
- Güler, M.** (2002). Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII yüzyıllar), TATAV, İstanbul.
- Günay, R.** (2006). Sinan'ın İstanbul'u, YEM Yayınları, İstanbul.
- Gündoğdu, H.** (1989). Karapınar'da Selimiye Külliyesi, *Kültür ve Sanat*, s.2 (Nisan 1989), s.40-45.
- Gündüz, İ.** (1980). Bütün Yönleriyle Karapınar, Karapınar Belediyesi, Konya.
- Güran, C.** (1978). Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, VGM Yayınları, İstanbul
- Güreşsever, G.** (1973). Haseki Darüşşifası, *Sanat Tarihi Yıllığı*, İÜ, Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Ens., İstanbul.

- Gürpınar, L.** (2009). *Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesindeki Avlulu Hanların İncelenmesi*, Y. Lisans tezi, YTÜ, FBE, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Güzel, H.** (2002). *Ankara'nın Bütün Tarihi Çerçevesinde Ankara Vakıfları: Tespit ve Değerlendirme*, Y. Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Gyllius, P.** (1997). İstanbul'un Tarihi Eserleri, çev. Özbayoğlu, E., Eren Yayınları, İstanbul
- Hakimiyeti, Milliye.** (1929). 20.07.1929, s. 12 tarih ve sayfalı gazete, (TBMM arşivinden alınmıştır).
- Hammer, J. F. von.** (1993). Büyük Osmanlı Tarihi, çev. Çevik, M., Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Haskan, M. N.** (1995). İstanbul Hamamları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Hürel, H.** (2010). İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü, Kapı Yayınları 220, İstanbul
- İnan, A.** (1993). Kayseri'de Gevher Nesibe Şifahanesi, *Malazgirt Armağanı*, Ankara, s.1-8.
- İşli, E. N.** (2009). İstanbul Hamamları ve Şinasi Akbatı, *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, haz Özdem, F. ve Konyalı, A., cilt **II**, YKY, İstanbul, s. 155.
- İyianlar, A.** (1992). “*Valide Sultanların İmar Faaliyetleri*”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İzgi, Ö.** (1975). İslamiyetten Önce Türklerde Kadın, Türk Kültürü Arştırmaları, Ankara, s.145-160.
- Jorga, N.** (2005). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 3 (1538-1640), çev. Epçeli, N. ve Beydilli, K., Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Kaflı, K.** (1957). İstanbul Hamamları, *TOK Belleteni*, Sayı: **183**, Türkiye Turing Otomobilciler Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Kahya, E. ve Erdemir, A. D.** (2000). Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, TDVY 302, Ankara.
- Kaplan, M.** (1951). Dede Korkut Kitabında Kadın, *Türkiyat Mecmuası*, c.**IX**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Arştırmaları Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s.99-112
- Kara, T.** (2010). *İstanbul Hipodromu, Mimarlık Tarihi İçerisindeki Yeri ve Önemi*, Trakya Üniversitesi, FBE, Y. Lisans tezi, Edirne.

- Karpuz, H., Şimşek, F., ve diğerleri.** (2008). Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü, 2 cilt, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya.
- Kaya, Ö.** (2010). Cihan Payitahtı İstanbul, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kayaalp – Aktan, P.** (2005). The Atik Valide Mosque Complex: A Testament of Nurbanu's Prestige, Power and Piety, Harvard Üniversitesi, Sanat ve Mimarlık Tarihi Bölümü, Doktora tezi, Cambridge.
- Kırımtayfı, S.** (2001). Converted Byzantine Churches In Istanbul : Their Transformation Into Mosques And Masjids, Ege Yayınları, İstanbul.
- Kitapçı, Z.** (1996). Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları, Konya.
- Koçu, R.E.** (1960). 'Ayasofya Hamamı' maddesi, *REKA*, cilt 3, Aşiret Yayınları, İstanbul, s.1477-1480.
- Koçu, R.E.** (1960a). 'Haseki Bostan Hamamı' maddesi, *REKA*, cilt 6, Aşiret Yayınları, İstanbul, s.3600.
- Konyalı, İ. H.** (1978). Ankara Camileri, VGM, Ankara.
- Konyalı, İ. H.** (1974). Abideleri ve Kitabeleriyle Aksaray Tarihi, c.1, Baha Matbaası, İstanbul
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi.** (1988). İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul, çev. Andreasyan, D. H., haz. Pamukçıyan, K., Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Kösemen, D.** (2005). *İstanbul Ticaret Bölgesinin Oluşumunu Etkileyen Çevresel Faktörler ve Hanların Mimari Kurgusu*, MSGSÜ, FBE, Y. Lisans Tezi, İstanbul.
- Köylüoğlu, N.M.** (2001). Edirne'de Osmanlı'dan Günümüze Su Yapıları, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne.
- Köymen, M. A.** (1992). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alp Arslan ve Zamanı), c.III, TTK Basımevi, Ankara.
- KTİB.** (2009) Kudüs Taş ve İnsan, 13 Bölüm TRT Belgeseli, proje: Öçal, I., metin: Balcı, K., yönetmen: Öçal, S., danışman: Dursun, H., Balcı, K., sponsor: Türk Telekom, yapım: Studio24Saat.
- Kuban, D.** (2007). Osmanlı Mimarisi, YEM, İstanbul.
- Kuban, D.** (2005). Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları, YEM, İstanbul.
- Kuban, D.** (1999). Divriği Mucizesi, Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme, YKY, İstanbul.
- Kuban, D.** (1994). "Kentın Gelişimi" maddesi, *DBİA*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c.4, İstanbul.

- Kuban, D.** (1993). *Sinan ve Sanatı*, Türk Kültüründe Sanat ve Mimari, 21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul, s.89-112.
- Kuran, A.** (1988). Mimar Sinan'ın Camileri, *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed. Bayram, S., S., T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, TDAV, İstanbul, s.176-214.
- Kuran, A.** (1988a). Mimar Sinan'ın Türbeleri, *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed. Bayram, S., T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, TDAV, İstanbul, s.223-238.
- Kuran, A.** (1986). Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kuran, A.** (1974). Haseki Külliyesi, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Hümaniter Bilimler 2*, s. 57-86.
- Kurat, A. N.** (1992). IV-XVII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri ve Tarihi, Ankara.
- Küçükdağ, Y.** (1997). Karapınar Sultan Selim Külliyesi, Karapınar Belediyesi Kültür Yayını 5, Konya.
- Manaz, A.** (1992). Suriye'nin Başkenti Şam'da Türk Dönemi Eserleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sanat Tarihi Dizisi, 16, Ankara.
- Mansel, P.** (2008). Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924, çev. Erol, Ş., Everest Yayınları, İstanbul.
- Marmara, R.** (2012). Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul.
- Merçil, E.** (1988). Türkiye Selçukluları'nda Meslekler, Ankara.
- Meriç, R. M.** (1965). Mimar Sinan/ Hayatı, Eserleri, Ankara.
- Merriman, R. B.** (1944). Suleiman the Magnificent, 1520-1566, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Müller- Wiener, W.** (2002). İstanbul'un Tarihsel Topografyası, YKY, İstanbul.
- Myres, D.** (2000). Al-'Imara Al-'Amira: The Charitable Foundation of Khassaki Sultan (959/1552), *Ottoman Jerusalem: The Living City: 1517-1917*, Eds. Auld, S., Hillenbrand, R., cilt 1, Altajir World of Islam Trust, Londra, s.539-582.
- Myres, D.** (2000a). An Overview of the Islamic Architecture of Ottoman Jerusalem, *Ottoman Jerusalem: The Living City: 1517-1917*, Eds. Auld, S., Hillenbrand, R., cilt 1, Altajir World of Islam Trust, Londra, s.539-582.
- Nalçacı, F.** (2010). *Niğde, Aktaş (Andaval) Köyündeki Konstantinos ve Helena Kilisesi Duvar Resimleri*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Y. Lisans Tezi, Ankara.

- Natsheh, Y.** (2000). Architectural Survey: Catalogue of Buildings: 15. Al-‘Imara al-‘Amira (Khassaki Sultan) (959/1552), *Ottoman Jerusalem: The Living City: 1517-1917*, Eds. Auld, S., Hillenbrand, R., cilt 1, Altajir World of Islam Trust, Londra, s.539-582.
- Natsheh, Y.** (2000a). The Architecture of Ottoman Jerusalem, *Ottoman Jerusalem: The Living City: 1517-1917*, Eds. Auld, S., Hillenbrand, R., cilt 1, Altajir World of Islam Trust, Londra, s.539-582.
- Necipoğlu, G.** (2007). 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari Tören ve İktidar, çev. Sezer, R., YKY, İstanbul.
- Necipoğlu, G.** (2005). The Age of Sinan: Architectural Culture in The Ottoman Empire, Princeton University Press, Oxford.
- Obruk, A. İ.** (1989). *İstanbul Ayasofya Haseki Hamamı ve Türk Mimarisindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi, SBE, Y.Lisans Tezi, Ankara.
- Ok, S.** (1996). Köle Pazarından Saraya Cariyeler, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Onur, O.** (1978). Edirne Su Kültürü: ‘Kadim Su’ (Haseki Suyu): Mimar Sinan’ın su yolları, su kemerleri, teraziler, maksim yerleri, çeşme ve sebiller, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul.
- Orkun, H. N.** (1987). Eski Türk Yazıtları, Ankara.
- Ovalıoğlu, İ., Gündoğdu, R., ve diğ.** (2008). Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz 1, Ed. Yılmaz, Ö. F., Çamlıca Basım, Sulttanahmet, İstanbul.
- Öklü, A.** (2005). *İstanbul’da 16.Yüzyıl Osmanlı Külliye Bütünlüğünde Medrese Mimarisi*, MSGSÜ, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öney, G.** (1971). Ankara’da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- Önge, Y.** (1983). Niğde Aksaray’da Şeyh Turhasan veya Hasan Dede Zaviyesi, Selçuk Üniversitesi, Fen –Edebiyat Fakültesi, *Edebiyat Dergisi*, Sayı 2, Konya, s.145-160.
- Önge, Y.** (1988). Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar, *Sinan Eserleri I*, İstanbul, s.405-410.
- Önkal, H.** (1992). Osmanlı Hanedan Türbeleri, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Özcan, A.** (2011). İstanbul’un Eminönü Semti XVII. Yüzyılda mı İslâmlaştırıldı?, *Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan, S., sayı 37, TDV Yayın, İSAM: İstanbul.
- Özgen, E.** (2011). Hamam Sefası, alındığı tarih: 15.01.2012, adres: <http://www.timeoutistanbul.com>.
- Öziş, Ü. ve Arısoy, Y.** (1987). Mimar Sinan’ın Su İletim Sistemi, *Mimar Sinan Dönemi Türk Sanatı*, haz. Sönmez, Z., İstanbul, s. 219-224.
- Özkan, A.** (2005). Mısır Vakıfları (Osmanlı Devri ve Öncesi), İSAR Vakfı Yayınları, no. 16, İstanbul.

- Özkeçeci, İ.** (1997). Tarihi Kayseri Cami ve Mescidleri, Kayseri Kocasinan Belediyesi Yayınları, Kayseri.
- Öztuna, Y.** (1965). Türkiye Tarihi, Hayat Kitapları, c.6.
- Peçevi İbrahim Efendi.** (1992) Peçevi Tarihi, Haz. Baykal, B. S., Kültür Bakanlığı Yayınları 467, Ankara, s.298-300.
- Peirce, L. P.** (1996). Harem-I Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pektaş, K.** (2002). Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Peri, O.** (1992). Waqf and Ottoman Welfare Policy. The Poor Kitchen of Hasseki Sultan in Eighteenth-CenturyJerusalem, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. **35**, No. 2, s.167-186.
- Pervititch, J.** (2001). Sigorta Haritalarında İstanbul, Axa Oyak, İstanbul.
- Roded, R.** (2008). Property Ownership, Philanthropy and management: Endowment Documents, *Women in Islam and the Middle East: a reader*, Ed. Roded, R., I.B. Tauris: London; New York, s.140-158.
- Sakaoğlu, N.** (2009). Bu Mülkün Kadın Sultanları, 2.baskı, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- Selaniki Mustafa Efendi.** (1989). Tarih-i Selaniki, haz. İpşirli, M., İÜ. Fen Edebiyat Fak. Yayınları 3371, İstanbul.
- Serhatoğlu, A.** (2007). Daye Hatun Mektebi Kağıthane, Kağıthane Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Sezer, G.** (2001). *İstanbul'daki Hanedan Ve Rical Türbeleri*, İ.T.Ü FBE, Y. Lisans tezi, İstanbul.
- Sezgin, T.** (2003). İstanbul'da Saraylı Hatun Türbeleri, MSGSÜ, SBE, Y.L Tezi, İstanbul
- Sinemoğlu, N.** (1988). Mimar Sinan Dönemi Duvar Çinilerine Biçim, Mekân-Satıh, Renk ve Perspektif Açılarında Bakış, *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed. Bayram, S., T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, TDAV, İstanbul, s.539-544.
- Singer, A.** (2002). Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti, çev. Şendil, D., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Singer, A.** (1997). The Mülknames of Hürrem Sultan's Waqf in Jerusalem, *Muqarnas 14*, Ed. Necipoğlu, G., Yale University Press: New Haven, s.96-102.
- Sola, E.** (2007). Uyuyan Adamı Uyandırmak: İspanyol 'Haber' Edebiyatında Süleyman'ın Son Yılları, *Muhteşem Süleyman*, Ed. Kumrular, Ö., Kitap yayınevi-158, İstanbul, s.101-126.
- Sönmez, M. Z.** (1988). Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Sönmezer, Ş.** (2003). *İstanbul'daki Sinan Camilerinde Mekan ile Serbest Düşey Taşıyıcılar Arasındaki Boyut İlişkisi*, İTÜ, FBE, Doktora tezi, İstanbul
- Sözen, M.** (1998). *Bir İmparatorluğun Doğuşu*: Topkapı, Unilever, İstanbul.
- Sözen, M.** (1988). *Sinan: Architect of Ages*, T.C., Kültür yayınları, İstanbul.
- Sözen, M.** (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Stephan, St. H.** (1944) *An Endowment Deed of Khassaki Sultan*, Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine 10, 24 Mayıs 1944, (VGM arşivinden alınmıştır) s.170-194.
- Sümertaş, F. M.** (2006). *Female Patronage In Classical Ottoman Architecture: Five Case Studies in Istanbul*, ODTÜ, FBE, Y. Lisans tezi, Ankara.
- Şen, Y.** (2008). *15-17.yy Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması*, Haliç Üniversitesi, FBE, Y. Lisans Tezi, İstanbul.
- Tanman, B.** (1994). 'Haseki Hamamı', *DBİA*, TTV, İstanbul, c.4, s.4.
- Tanman, B.** (2000). *Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık Ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırma, Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.511-543.
- Tanyeli, U.** (1999). *Saray Kadınlarının Bânilik Rolü: Görüntünün Ardında Ne Var?*, *Milli Saraylar, Tarih Kültür, Sanat, Mimarlık Dergisi*, Sayı 1, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara, s.76-85.
- Taş, Ö.** (2004). *3 Numaralı mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tasnif ve Analizi*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Taş, H.** (2006). *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyıllarda Ankara, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVII. Dizi, Sayı 9*, Ankara.
- Taşcıoğlu, T.** (1998). *Türk Hamamı*, haz. Pasiner, A., Duran Ofset Matba, İstanbul.
- Taşkıran, N.** (1972). *Hasekinin Kitabı*, Haseki Hastanesi Kalkındırma Derneği Yayınları, İstanbul.
- Taşkıran, N.** (1970). *Haseki Hürrem Sultanın Polonya Arşivindeki İki Mektubu Hakkında*, *Haseki Tıp Bülteni*, cilt 8, Sayı 4, s.337-341.
- Teksarı, S.** (2005). *Büyük İstanbul Türbeleri Ve İstanbul'da Tüm Ziyaret Yerleri Rehberi*, Mapmedya, İstanbul.
- Tezcan, H.** (2006). *Osmanlı Sarayının Çocukları*, Aygaz Yayınları, İstanbul.
- Thys-Şenocak, L.** (2009). *Hadice Turhan Sultan: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ortaç, A., Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Tolmacheva, M.** (1999). Female Piety and Patronage in the Medieval Hajj, *Women in the Medieval Islamic World: Power, Patronage, and Piety*, Ed. Hambly, G. R. G., St. Martin's Press; New York.
- Tosyavizade, R. O.** (1994). Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu), yay. Kazancıgil, R., Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne.
- Tuğlacı, P.** (1985). Osmanlı Saray Kadınları, Cem Yayınları, İstanbul.
- Tunca, A.** (2002). Edirne'de Çeşmeler ve Su Çalışmaları, *Yöre Dergisi*, Sayı 27,28,29,30, Edirne.
- Tuncer, M.** (2001). Ankara Şehri Merkez Gelişimi, (14-20.YY), T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tuncer, M.** (2010). Ankara Tarihi Kent Merkezi İçinde Suluhan (Hasan Paşa Hanı)'ın Yeri ve Konumu, alındığı tarih 20.09.2011, adres: <http://ankaratarihi.blogspot.com>.
- Turan, O.** (1971). Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.
- Turan, O.** (1977). 'İkda' maddesi, *İ.A*, İstanbul, s.949-959.
- Turan, O.** (1993a). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.
- Turan, O.** (1993b). Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.
- Uçtım, N. R.** (1980) Hürrem ve Mihrümah Sultanların Polonya Kıralları II. Zigmund'a Yazdıkları Mektuplar, TTK Belleteni, Cilt XLIV, Sayı 176, TTK Basımevi, Ankara, s.697-715.
- Uluçam, A.** (1989). Irak'taki Türk Mimari Eserleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Uluçay, M. Ç.** (2001). Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları, 2.baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Uluçay, M. Ç.** (1992). Padişahın Kadınları ve Kızları, TTK, Ankara.
- Uluçay, Ö. Ç.** (1956). Haremde Mektuplar, İstanbul.
- Uludağ, O. Ş.** (1940). Haseki Hastanesi 400 Yaşında Değildir, *Tıp Dünyası*, No.2, Kader Basımevi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1984). Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK Basımevi, Ankara.

- Uzunçarşılı, İ. H.** (1967). Şehzade Mustafa'nın Ölümünde Medhali Olan Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın İkinci Sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından Şikâyeti Havi Kanuni Sultan Süleyman ile Rüstem Paşa'ya Pek Ağır Mektupları, *TTK Belleteni*, Cilt **XXXI**, Sayı **121-124**, TTK Basımevi, Ankara.
- Ünver, S.** (1995). İstanbul Risaleleri, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları **19**, c.1, İstanbul.
- Ünver, S.** (1939). 1539-1939, 400üncü Yıl Dönümü Dolayısıyla Haseki Hastanesi, İÜ, Tıp Tarihi Enstitüsü, Yeni Laboratuar Yayınları **16**, İstanbul.
- Ünver, S.** (1973). Her Devirde Kağıthane, *Vakıflar Dergisi*, **X**, Ogun Kardeşler Matbaası, Ankara, s.435-461.
- Ürekli, F.** (1998). 1894 İstanbul Depremi, *İstanbul Araştırmaları* **5**, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, s.47-81.
- Url- 1:** < <http://www.restorasyonforum.com>>, alındığı tarih, 19.09.2011.
- Wemple, S., F.** (2005). Beşinci Yüzyıldan Onuncu Yüzyıla Kadın, *Kadınların Tarihi: Ortaçağın Sessizliği*, c.II, çev. Fethi, A., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.167-195.
- Williams, C.** (1994). The Mosque of Sitt Hadaq, *Muqarnas* **11**, Ed. Necipoğlu, G., Yale University Press: New Haven, s. 55-64
- Velikahyaoğlu, N.** (2000). Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Vogt-Göknıl, U.** (1987). Mimar Sinan, Sandoz Kültür, İstanbul.
- Yaman, C.** (2009). Konya İli Karapınar İlçesi'nin Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı, Niğde Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Yavuz, E.** (2007). XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü, Başkent Üniversitesi, SBE, Y. Lisans Tezi, Ankara.
- Yediyıldız, B.** (1982). "Vakıf" maddesi, *DVİA*, TDV Yayınları, İstanbul, s.153-172.
- Yerasimos, S.** (2000). İstanbul: İmparatorluklar Başkenti, çev. Güntekin, E. ve Sönmezay, A., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Yermolenko, G.** (2005). Roxolana: 'The Greatest Empresse of the East', *The Muslim World*, Vol. **95**, Issue 2: 25 April, Wiley-Blackwell Publishing, New York.
- Yılmaz, F.** (2003). Asırlar Boyunca Eminönü, c.II, Eminönü Belediye Başkanlığı, İstanbul.
- Yılmaz, Y.** (2002). Kanuni Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi (Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü- Başlangıçtan 1600'e Kadar), Ankara Üniversitesi, SBE, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora tezi, Ankara.

- Yüksel, A.** (1983). Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri, *V*, İstanbul Fetih Cemiyeti , İstanbul.
- Yüksel, İ. A.** (2004). Kanuni Sultan Süleyman Devri İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, c.*VI*, İstanbul.
- Ze'evi, D.** (2000). Kudüs: 17. Yüzyılda bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları **92**, Beşiktaş, İstanbul.

ARŞİV KAYNAKLARI

- BCA/030-0-010-000-000-213-447-7** İstanbul Haseki Sultan Külliyesi Tamirat Raporu.
- BCA/030-0-010-000-000-120-851-18.** Ankara 1929 Tahtakale Yangını hakkında.
- BCA/030-0-010-000-000-1-5-12.** Ankara 1929 Tahtakale Yangını hakkında.
- BCA/030-0-010-000-000-213-446-1.** İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı hakkında.
- BCA/030-0-010-000-000-213-447-2.** İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı hakkında.
- BOA/A.MKT.NZD 62/53, H.1269/1847.** Haseki Sultan'ın Medine'de inşa ettiği medreseye ilave bina yaptırılmasına izin verilmesi.
- BOA/ C.EV. 459/23221 H.1180/1766.** İstanbul'da Haseki Camii evkafına mülhak İznik kazasının Akkırım köyünde vazifesi Daye Hatun evkafından alınmak üzere mektebde muallimlik ve camide hatiplik tevcihi. Hatt-ı Hümayun'lu. g.tt
- BOA/ C.EV. 260/13293, H.1227/1812.** Kudüs'teki Haseki Sultan Camii ve Medrese ve İmareti Evkafı'nın münhal tevliyetinin tevcihi. g.tt
- BOA/C.EV, 243/12124, H.1255/1840.** Haseki Sultan Evkafı musakkafatından Ayasofya Hamamı'nın müstecirleri ellerindeki temessüke istinaden çok az kira verdiklerinden, diğer isteyenlerle murafaa olunarak ecr-i misli ile talibine ihalesi hususunun Haremeyn Müfettişliği'ne emir ve havalesi. a.g.y.tt
- BOA/C.EV. 129/6402 H.1255/1840.** Haseki Sultan'ın Mekke'de Safa mevkiindeki ribatının harab olan mahallerinin tamiri için iktiza eden meblağın itası hakkında Şerif Said bin Musaid tarafından. a.g.y.tt.
- BOA/C.EV. 49/2409, H.1173/1759.** Haseki Sultan Vakfı'ndan Mekke'de Küçük Sakabaşılının nüzulkahları olup tamire muhtaç bulunan mahallin kesif defterinin tanzimiyle irsalı.a.g.tt
- BOA/C.MF. 97/4818, H.1125/1713.** Kudüs'te vaki Remle'de Hasekiye medresesi münhal kitabetinin tevcihi (Çürümeye yüz tutmuş) g.tt
- BOA/C.MF. 73/3630, H.1195/1781.** Haseki Sultan evkafına mülhak Kağıthane köyünde Daye Hatun evkafından olan mektebde muallimlik cihetinin tevcihi.
- BOA/C.MF. 16/782 H.1212/1797.** Haseki Sultan evkafı mülhakatından Daye Hatun'un Kağıthane'de kain cami ve mektebi vakfının imamet, hitabet, muallim, halife-i mekteb ve sair cihetlerinin ferağ ve tevcihi.

- BOA/C.MF. 13/635 H.1218/1803.** Haseki Sultan'ın İstanbul'da kain cami, imaret ve medresesi evkafından Ka'riye Darülhadisi'ndeki dersiam cihetinin tevcihi.
- BOA/C.SH. 13/650, H.1264/1847.** Kadınlara mahsus bir hastahane olmadığından muhtaç olan hasta kadınlar yatırılıp tedavi olunmak ve gebe kadınlara vaz-ı haml edinceye kadar bakılmak üzere Haseki'deki bimarhanenin hastahane haline konulması ve bir eczahane ile matbah ilave kılınması hakkında Meclis-i Vala kararıyla sadır olan irade-i seniye'yi mübelliğ Evkaf nazırına yazılan tezkire.
- BOA/ C.SH. 25/1234, H.1260/1845.** Haseki Bimarhanesi'nden naklolunacak deli kadınlar için Süleymaniye Bimarhanesi'nde ayrı bir mahal inşa edilmesine ve memur ve hademeler tayin olunmasına dair takrir. g.tt.
- BOA/C.SH. 28/1351, H.1259/1843.** Haseki Sultan Kadın Darüşşifası'ndaki fahişelerin Edirnekapı'da hastahane ittihaz olunan medreseye nakledilmesine ve burasının nizam ve intizama raptı. g.tt.
- BOA/DH.MKT. 2259/140, H.1317/1899.** Paris'te tab olunan Hürrem adlı roman ile Brüksel'de neşrolunan Independance Belge gazetesinin 4 Teşrin-i Evvel 1315 tarihli nüshasının idhal ve intisarının önlenmesi.
- BOA/DH.UMVM.d. 101/33, H.1338/1920.** Yenicami yanındaki tarihi Haseki Hamamı'nın tamamına yakınının, belediyenin bütün engellemelerine rağmen İtalyan sahiplerince yıktırıldığı, geriye kalan kısım için bir şey yapılamayacağının Maarif Nezareti'nden bildirildiği.
- BOA/ EV.d. 14563, H.1268/1851.** Haseki Sultan Çeşmesi, Hastahanesi, Camii ve sair hayratı Evkafı irad ve masarıfat muhasebesi.
- BOA/HAT 1449/24 1187/1774.** İstanbul'da Haseki Sultan Evkafı mülhakatından İznik'e tabi Akharim karyesindeki Daye Hatun Camii hitabetinin Hafız Veli Halife'ye tevcihi. a.g.y.tt.
- BOA/HH.d, 21746 H.1265/1848-49.** Haseki Sultan'ın Mekke'deki imareti ve yanındaki medresenin tamirat masraflarını havi defter. a.g.tt
- BOA/HH.d, 21747, H.1265/1848-49.** Haseki Sultan'ın Mekke'deki imareti ve yanındaki medresenin tamiri ve etrafındaki dükkanların varidatı ve yapılan muhtelif masarıfatı havi defter.
- BOA/ HR.MKT. 222/43, H.1274/1858.** Kudüs'de kain Haseki Sultan Vakfı'nda olup ve önceden Katolik milletinden bir kadın tarafından satılan Çifte Hamam'ın senedlerinin gönderilmesi.
- BOA, HRT, 541.** Mekke-i Mükerrreme yakınındaki Ayn-ı Zübeyde suyunun kaynağı ve geçtiği yerleri gösteren harita. (Haritadaki yazı: Devlet-i Abbasiye'den Harun Reşid Hazretlerinin zevce-i pâkizesi cennetmekân sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât merhûme ve magfûrûn-lehâ Zübeyde Hatun Hazretleri Ayn- Zübeyde'nin Vâdi-i Nu'mânn'da vâki menba'ndan fakat işbu bi'r-i Zübeyde'ye gelinceye değin mecrâsını müceddeden binâ ve inşâ ettirip cereyâna muvaffak olmuş ve Devlet-i Âl-i Osmanî ve verâset-i taht-ı Süleymanî ile müsta'id olan cennetmekân sâhibü'l-hayrat ve hasenât merhûm ve mağfûrun-leh Gâzi Sultan Süleyman Han Hazretlerinin kerîme-i muhteremesi

cennetmekan sahibetü'l hayrât ve'l-hasenât merhûme ve mağfûrun-lehâ Mihrimâh Sultan Hazretleri işbu bi'r-i Zübeyde'den Yemen birkesine gelinceye değin ayn-ı mezkûrun mecrâsını müceddeden binâ ve inşa ettirip tekmilen cereyânına muvaffak olmuş olduğunu ve ayn-ı mezkûrun taht-ı zeminde vâki' mecrâsının mahalli menfezi olan bacaya lisân -ı belde üzere sarze ve nerdubân ile hubût olunan bacaya bizzat ve mâ-i mezkûrun terâküm ettiği havuza birke ve fevk-i zeminde vâki mecrâyâ kantara ve kantaranın mahall-i menfezi olan bacaya fetga tesmiye olunduğu işbu mahalde şerh verilmiştir.)

BOA/İ.DH. 598/41661, H.1286/1869. Haseki Tevkifhanesi'nde kadınlara mahsus bir hastahane yapılması.

BOA/İ.DH. 414/27417 1275/1858. Kudüs'deki Haseki Sultan Vakfı'ndan Nukyi Kadın üzerine takarrür eden çiftte hamamlara dair.

BOA/ İE.EV. 40/4558, H.1131/1718-19. İstanbul'da vaki Haseki Sultan Evkafı Han-ı Kaliçe müşahede cabiliğinin tevcihine dair Babüssaade Ağası Hasan Ağa'nın yazdığı arz.

BOA/ İE.EV. 10/1231, H.1090/1679. Kudüs kazasına tabi Remle kasabasında vaki Hasekiye Medresesi'nin mahlul olan mesihatının tevcihi hakkında Kudüs Kadısı Muşlu Efendi tarafından yazılan arz.

BOA/MVL 32/43, H.1265/1849. Harem-i Şerif civarında Safa ve Merve arasında olan yerlerde menafi-i hurmet dükkanların yıkıldığı. Harem-i Serifte geceleyen fukaranın çıkarılarak Haseki Sultan hayratından olan dersaneye yerleştirildiği. Serif Hazretlerinin Hıttâ-i Yemaniye'ye katib yaveri olarak gittiği. Cidde valisinin yazısı. Mekke'de Seyh Ali Hasim'in muhtesib tayin edildiği ve nisan itası. Emin-i Miftah Seybizade Ahmed Efendi'ye ve Naibulharem Seyid Ali Efendi'ye nisan itası. Cidde'de Nakibussadat Seyyid Abdullah Efendi'ye maas tahsisi. (10. Anadolu).

BOA/ŞD. 2943/40, H.1308/1891. Bahçekapısı'nda mutasarrıf oldukları Haseki Hamam'ın vergisinin tadili istirhamına dair sahipleri tarafından verilen arzuhali. (İstida 13)

BOA/ŞD. 3058/49, R.1327/1911. Haseki Hamamı'nın takdir olunan kıymetinin tenziline dair tüccardan Mehmed Şamil'in arzuhali. (İstida 30)

BOA, TSMA.d 10609, H.962/1555. Vakıf defteri: Kudüs'de Haseki Sultan Hamamı ve İmareti evkafının mütevellisi Ferhad'ın, Kudüs'de olmadığı için, vekili olan Bayram Çavuş ve Kudüs Kadısı Abdurrahman Efendi marifetiyle vuku bulan varidat ve masraflarının muhasebesine ait icmal defteri.

BOA/TS.MA.d 9825, H.957/1550. Mekke ve Cidde'de Kanuni Sultan Süleyman'ın kadınlarından Haseki (Hürrem) Sultan'ın imaret ve medresesinin nazır, katip, müderris ile imaret matbahının günlük masraflarına dair.

BOA/ TS.MA.d 7381/0001 953/1547. Kanuni Sultan Süleyman'ın beratı: Oğlu II. Selim'in validesi Hürrem Sultan'ın, Aydos kazasındaki evkafı içinde bir sipahinin 900 akçe bazara, İmanos namındaki mezraanın temlik edildiği ve hududunun tayini için Aydos kadısına tebligat yapıldığı ve

mezkur kadı tarafından ehl-i vukuf vasıtasıyla yapılan inceleme sonunda hududun tayin ve tesbit edildiği.

BOA/TS.MA.d 7373, H.930/1524. Kanuni Sultan Süleyman'ın tamamlanmamış beratı: Bundan evvel Mısır'da vefat eden Hain Ahmed Paşa'nın, İstanbul'da Mahmud Paşa Hamamı kurbunda Daye Hatun mahallesinde vaki Haraccı evleri demekle maruf miri için zabtedilmiş olan hanelerinin, Şehzade Mehmed'in validesi Haseki Sultan'a temlik edildiği. a.g.tt.

BOA/ TS.MA.d 7372, H.982/1574. II. Selim'in beratı: Babası Kanuni Sultan Süleyman'ın, validesi Haseki Sultan'a Silistire livasında Misivri ve Sohlu karyelerini bütün hukuk ve levahıkıyla ve her türlü avarız ve tekalifden masun, serbest ve maktuu'l-kalem olmak üzere temlik ettiği temliknamenin tecdidi kendisine arzedildiği cihetle bahsi gecen temliknamede surutun mukarrer kılındığı.

BOA/TS.MA.d 7189, H.1182/1768. II. Selim beratı: İslimye Sancağı Aydos Kazası Misivri Köyü hududunda Yeniceköy, Abana, Keşişler Manastırı, Ulaş, Anderya karyelerini bütün hudud, hukuk ve levahıkıyla mezraları, haracı, kaçkunu, ispençe, beytülmal ve mal-ı gaib, mâl-, mefkud, cürüm ve cinayet rüsumu, badıhava, resm-i ganem, zahireleri, a'sar-ı şer'ie ve rüsum-ı örfiyesiyle, iskeleleri ve dalyanlariyle babası Kanuni Sultan Süleyman tarafından validesi merhum Haseki Sultan'a temlik edildiğine dair mülkname-i hümayunu kendisinin de yenilediği. a.g.tt.

BOA/ TS.MA.d 7119, H.982/1574. II. Selim'in beratı: İslimye sancağı Aydos kazası Misivri Köyü hududunda Yeniceköy, Abana, Keşişler Manastırı, Ulaş, Anderya karyelerini bütün hudud, hukuk ve levahıkıyla mezraaları, haracı, kaçkunu, ispence, beytülmal ve mal-ı gaib, mal-i mefkud, cürüm ve cinayet rüsumu, badıhava, resm-i ganem, zahireleri, a'sar-ı ser'ie ve rüsum-ı örfiyesiyle, iskeleleri ve dalyanlariyle babası Kanuni Sultan Süleyman tarafından validesi merhum Haseki Sultan'a temlik edildiğine dair mülkname-i hümayunu kendisinin de yenilediği. a.g.tt.

BOA/TS.MA.d 4575, H964/1557. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi ve Şehzade Mehmed'in validesi Haseki Sultan'ın İstanbul'da vaki cami ve imareti evkafının varidat ve masraflarını. a.g.tt.

BOA/TS.MA.d 4571, H.954/1548. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Sultan'ın Mısır'da vaki hayratı evkafı nazırı İskender Pasa ve mütevellisi Hasan ve katib Mehmed vasıtasıyla görülen hesapları. a.g.tt

BOA/TSMA.d 3904, H.947/1540. Şehzade Sultan Mehmed'in validesi Hürrem Sultan'ın camiinin yakınındaki matbah, kiler, fırın, anbar, su yolu ve saire inşası için Dergah-ı Ali müteferrikalarından Mehmed Bey marifetiyle yapılan masraflar.

BOA/TS.MA.d 3643 0003-4, H.961/1554. Muhasebe defteri: Haseki sultanın Kudüs'teki imareti evkafından Yeni Hamam'ın, Mütevellî Haleb livası zuemasından Ferhad Çelebi ve Vakıf Katibi Hüsrev Bey marifetleriyle vuku bulan varidat ve masrafları.

- BOA, TS. MA d 3643 0005-6, H. 961/1554.** Muhasebe defteri: Haseki sultanın Kudüs'teki imareti evkafının, sabık Mütevellileri Haydar Kethüda ve Ali Kethüdanın bakaya hesapları dahil olmak üzere Mütevellî Haleb livası zuemasından Ferhad Celebi ve silahdarlar cemaatinden Katip Hüsrev Bey marifetiyle vuku bulan varidat ve masrafları.
- BOA, TS. MA d 3643 0007, H. 961/1554.** Muhasebe defteri: Haseki sultanın Kudüs'teki imareti matbahının, su değirmenindeki beygirlerin arpaları da dahil olmak üzere, Mütevellî Haleb livası zuemasından Ferhad Celebi marifetiyle vuku bulan masrafları.
- BOA, TS.MA.d 3643 00011, H.963/1556.** Haseki sultanın Kudüs'teki imareti evkafının mütevellisi Bayram Bey tarafından imarete ve iki hamam binasının tamamlanması için yapılan sarfıyatı gösteren defter.
- BOA, TS.MA.d 3643 00012, H.963/1556.** Haseki sultanın Kudüs'teki imareti için yapılan pilav ve zerdenin yarım kepçe alınması, dul kadınlara birer fodula ve çorba verilmesi, fukara ekmeğinin arttırılması, mütevellî Trablus ve Kudüs'e giderken defterlerin muhafazası için muhafız tayini, imaret şeyhlerinin tevliyet işlerine karıştırılmaması, Ramle'de bir boyahane yapılması, yoğurt zamanı çorbaya yoğurt karıştırılması, hamam yakınındaki harap ahırın satın alınıp şeyh ve mütevellî için ev yapılması ve sair teklifler. a.g.tt
- BOA/ TS.MA.d 3614, H.999/1591.** Haseki sultanın Aydın livası Yenişehir kazasındaki evkafının, Mütevellî Mustafa Bey tahvilinden ve Vakıf Nazırı Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa'nın vekili Mehmed Bey marifetiyle vuku bulan varidatını havi defter (Defterin masraf kısmı kopmuştur).
- BOA/TS.MA.d 3558 001-7, H.994/1586.** Haseki Sultan'ın Kudüs'teki imaretinin Mütevellî Ömer Çavuş zamanında Molla Yusuf yediyle yapılan masrafları, Trablus'taki evkafından olan hanın tamiri ile müsteciri Hacı Cemal yediyle yapılan masrafları, Kudüs'teki imareti evkafının Dergah-ı Ali çavuşlarından Mütevellî Ömer Çavuş marifetiyle ve Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa vekili Mehmed Bey tarafından vuku bulan varidat ve masrafları, Han kapısındaki dükkanların tamir masrafları, han müsteciri Hacı Taciddin yediyle ve Bölükbaşı Memi marifetiyle yapılan masraflar, Hürrem Sultan'ın Mısır ve Ürdün'deki mekteb-i eytam ve sebili evkafının solaklardan Nazır Mehmed Celebi tarafından tahsil edilen varidat ve masrafları ve Mekke ve Medine'deki iki imareti evkafının Babüssaade Ağası Osman Ağa'nın nezareti altında, Mısır Kalesi mustahfızlar ağası ve vakfın mütevellisi Mehmed Ağa marifetiyle geçmiş senelerden bakiye hububatıyla anbarlarda ve zimmetlerde mevcut olan ve muhtelif vakıflardan tahsil edilen hububatın ve her iki imarete gönderilen miktarlar ile diğer masrafların muhasebesini havi defter. a.g.tt
- BOA/TS.MA.d 3538 0003, R.1185/1772-73.** Muhasebe defteri: Mütevellî Safer Ağa zamanında İskender Celebi, Kalcacılar Hanı, Büyük Ayasofya, Dane Hatun, Hamdi Efendi ve Haseki Sultan hamamları icarelerinden, Küçük Pazar'da han zemini, çiftlik mukataalarından, dükkan muaccesinden yapılan tahsilat ile cami, imaret, darüşşifa ve Mustafa Pasa Köprüsü vazifelilerine verilen akçeler, İstanbul ve Kağıdhane

camileri, Ebu Said ve Tokludedde Turbeleri ve saire için mum, zeytinyağı, ekmek, pirinç, safran, odun ve matbah levazımatı, hamaliye, vakıf umurunu görmek için gerekli malzeme, ücretler, taamiyeler, bahşışler, mektep için sahra ziyafeti, sıbyan için melbusat, vakıf ruznamçesi, mütevellî ve cabiler, dellaliye, tamirat ve saire için vaki olan tediyat ve masrafları havi Vakıf Katibi Ahmed mühürlü defter.

BOA/ TS.MA.d 3528 0014-19, H.1040/1630-31. Haseki Sultan'ın İstanbul, Ankara, Aksaray, Cısr-i Mustafapasa ve sair yerlerdeki cami, imaret, medrese, darüşşifa ve darulhadis evkafının Dergah-ı Ali sipahilerinden Mütevellî Ahmed Ağa, Hacı Salih Efendi ve Hızır Ağa zamanlarında ve Babüssaade Ağası Ahmed Ağa ve Halil Ağa marifetleriyle İstanbul'daki eski ve yeni hamamların taksitleri, halıcılar hanı, dükkanlar ve mahzenlerin muacceleleri, icarları, Rumeli ve Anadolu cibayetleri, mukataalar ve gebran cizyesinden gelen varidat ile erbab-ı vezafin maaşları, taamiyeleri, matbah masrafları, camilerin balmumu, pamuk ipliği, kandil ve sair masraflarını muhtevi defter. a.g.tt

BOA/TS.MA.d 3521, H.957/1550. Şehzade Sultan Mehmed'in validesi Hürrem Sultan'ın Medine'deki matbah, sebil ve imaretinin varidat ve masrafları.

BOA/TS.MA.d 2498, H.1008/1599. Hesab defteri: Kanuni'nin zevcelerinden Hürrem Sultan'ın, Trablusşam ve Kudüs'de vaki imaretleri evkafı emvalinden, mezkur memleketler ve mülhakatı kasaba ve köylerde olan han, hamam, evler, sabunhane, odalar, tarla ve değirmenler ile bunların hasılatı ve imaretde tebh edilen yemek, pilav, zerde, aşure ve saireye sarfedilen mevadd ile fiyatları, vakıf hademe ve memurlarının ulufeleri, vakıf akaratının ve matbahlar alat ve edevatının tamir ve tecdidi masrafları, bazı mühim köylerin vakıf aksamından olduğu halde mahalli köylüleri tarafından kendi üzerlerine kaydettirdikleri ileri sürülerek bunların iadesi ve bazı mühim köylerin de vakfa ilhakı için hükm -i şerif ihdası arz ve ricasını havi. a.g.y.tt.

BOA/TS.MA.d 1674. Haseki Hurrem Valide Sultan'ın İstanbul, Eyüb, Anadolukavağı ve Mısır'daki vakıflarının isimleri: İstanbul'da, Derviş Ali mahallesindeki cami, oda ve dükkanlar, Bayezid Camii yakınında Hüma Sultan Sarayı duvarına bitişik dükkanlar, Camcı Ali mahallesindeki odalar, İshak Pasa mahallesinde üç ev ve odalar, Yahudi kapısındaki Sarıca Pasa mahallesinde evler, Mercan Ağa mahallesinde evler, Hoca Pasa mahallesinde dokuz ev, Dölbendci Hüsam, Mimar Sinan, Elvanzade mahallelerindeki evler. Eyüb'de: Hasköy'de kiremid fırını, İdris Köşkü'nde karlık. Mısır: Şehir haricinde masbuga-i harir yakınında bir ev, İbn Halife kürbünde bir ev ve diğer bir ev. Valide Sultan'ın hayratları: Mekke, Medine ve Kudüs'de her gün hatim okunması, Medine'de ribat, İstanbul'da cami, mektep, mevlid kıraatı, Abbas Ağa mahallesinde sebil, çeşme vs. hakkında defter.

BOA/TS.MA.d, 1448 0001, H.994/1586. Vakıf defteri: Kanunu Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Sultan'ın, Mekke ve Medine fukarasına tahsisen tesis ettiği desise vakfı malının, sabık Mısır Beylerbeyi Sinan Pasa ve lahik

Beylerbeyi ve vakıf nazırı Obüs Paşalar zamanında vakfın sabık mütevellisi Mustafa Ağa ve sonra vakıf mirlivası ve mütevellisi Hüdaverdi Bey, Katip Mehmed ve şahit Şeyh Sahabeddin ve Şeyh Nureddin marifetleriyle yapılan muhasebesini ve vakıf mallarından hilali, zahire ve Süveyş kalyonları hasılatından, zahire bahasından vs.den vuku bulan varidatıyla, vakıf memur ve mustahdemlerinin mevacibleri, kalyon anbar ve yelkenlerinin tamiri ve tecdidleri masraflarına ve bunların, yukarıda adları yazılı kimseler tarafından yapılan muhasebesini havi. (Mısır Kadısı Ahmed'in mühür ve imzası vardır) g.tt

BOA/TS.MA.d, 1448 0001, H.1220/1805. Vakıf defteri: Haseki Sultan'ın Mekke ve Medine'de vaki iki tekke sakinleri için tesis ettiği vakıf emvalinden, Mısır eyaleti dahilinde Garbiye, Menufiye ve Bahnasa vilayetleri ve mülhakatı köyleri hasılatıyla, Yukarı ve Aşağı Yulak Benderi ve Süveyş İskelesi hilali vakfı musakkafatı mahsulatından mütevellit varidatı ve surre ve vakıf nazırı, hademe ve memurları vazife ve mevaciblerine verilen para dolayısıyla vaki masraflar. (Mısır Kadısı Mehmed Arif, Sadrazam Halil Hamid Paşazadedir) g.tt

BOA/TS.MA.d, 1448 0005, H.1028/1618. Vakıf defteri: Haseki Sultan tarafından Mekke ve Medine sakinleri için tesis edilen iki imaret evkafının, Mısır'da vaki emvalinden hilali hassa araziden ve Mısır eyaleti dahilinde Garbiye, Menufiye vilayetleri ve mülhakatı köyleri mahsulatından, Süveyş ve Cidde iskelelerinde vaki gemiler navlunlarından, Mısır eyaleti ve mülhakatı köylerde vaki vakıf musakkafatı icarelerinden oluşan varidatı ile, vakıf memur, katip ve mustahdemlerinin vazife ve mevacibine, imaret levazım ve mühimmatının sevki için deve ve kayık ücretlerine verilen paralardan mutahassıl masraflara dair defter. (Mısır Kadısı Mutahhar mühür ve imzalı).

BOA/TS. MA.d 1445, H.956/1550. Vakıf defteri: Şehzadelerin validesi Hürrem Sultan'ın, Haremeyn fukarası için Mısır'da tayin ettiği vakfın 956 ve 957 senelerinde buğday ve hububattan hasıl olan varidatı ile Mekke ve Medine'ye gönderilen buğday ve hububattan nakliye ücretlerine verilmek üzere Mısır'da satılanların bahalarından ve borçları ödemek için verilen paralardan ibaret masraflar. a.g.tt

BOA/TS.MA.d, 1411, H.1219/1804-05. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Sultan'ın Mekke ve Medine'de bulunan iki mektep ve imareti vakıflarının, Mısır eyaleti dahilinde Garbiye, Menufiye, Aşağı Yulak ve Suveys iskeleleri, vilayet ve kazaları ve mülhakatında vaki musakkafat icare bedelleri ve arazide yetişen hububat bahaları itibarıyla hasıl olan varidatı ve surre, mevacib ve vezaifine verilen paralar için vuku bulan masarır. (Mısır Valisi Mehmed Ali Pasa ile Babüssaade Ağası Mustafa'nın mührü vardır) a.g.tt.

BOA/TS.MA.d, 1401, H.1088/1678. Vakıf varidat ve masarır muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Sultan'ın Mekke ve Medine fukarası için tesis ettiği imaret ve darüşşifaya tahsil edilen desise vakfı malından Mısır eyaleti dahilinde Menufiye, Şarkiye,

Feyyum ve Garbiye vilayetleri emvalinin faizlerinden, Hindi sefineleri navlunundan ve saireden vuku bulan tahsilatı, Mekke'deki imaret ve darüşşifa hademesine vs. istihkak sahiplerine irsal edilen surre ve Mısır ve Süveyş'te kain vakıf hademesi mevaciclerine verilen ve ayrıca imaret için alınan yağ, pirinç, bal, sabun vs. gibi levazım mubayaasına sarfolunan paraların muhasebesi neticesinde vakıf sandığında yirmi yedi bin yüz para yedek kaldığı. g.t.t

BOA/C.EV. 34/1672, H.1180/1766. Haseki Sultan Evkafı mukataalarından Misori mukataası ve Haseki nahiyesinde sakin reayadan bazıları kedimen sakin oldukları köylerini terk ederek aher koy ve kazalarda ikamet etmekte olduklarından mahallerine iade ve iskanları

BOA/ TS.MA.d 7234, H.973/1566. Hesap defteri: Harc filorisinden Hürrem Sultan'ın mührü için verilen, Mekke fakirlerine, merhumun cariyelerine, yine Haremeyn fukarasına, Mustafa Pasa Köprüsü kurbunda inşa olunan imaret levazımına, su, köprü vs. hususlarına verilen filorilere dair. a.g.tt

BOA/TS.MA.d 9896, H. 969/1562. Şehzade Sultan Selim'in (II. Selim) validesi Hürrem Sultan'ın ruhu için Medine ahalisine taksim ve tevzi olunmak üzere gönderilen meblağları havi defter. Haseki Külliyesi'nin tüm birimlerine de su sağlamak için su yolları inşa edilmiştir. "Haseki Sultan Tekkesi, Su Yolları, Cerrahpaşa Minaresi Külâhı ve Kasımpaşa Mevlevihanesi ile defterde isimleri yazılı hayratın keşf ve tamirat masraf kayıtları."

BOA/EV.d. 23434; H.1291/1874-75. Haseki Sultan Tekkesi, Su Yolları, Cerrahpaşa Minaresi Külâhı ve Kasımpaşa Mevlevihanesi ile defterde isimleri yazılı hayratın kesf ve tamirat masraf kayıtları.

BOA/HH.d 21748, H.1266/1849. Haseki Sultan'ın Mekke'deki imaretinden medresedeki fakirlere verilen yemek masraflarının varidattan geriye kalan kısmının miktarı.

BOA/TS.MA.d 3644 0002, H.956/1549. Şehzade Sultan Mehmed'in validesi Haseki Hürrem Sultan'ın, oğlu ve Hama için Haremeyn fukarasına tahsis etmiş olduğu deşişe vakfının varidat ve masraflarını havi Mısır evkafına memur Abdullah mühür ve imzalı hesap defteri.

BOA/TS.MA.d 4088, H.960.Z.30/ 1553 Kasım 7. Hesap defteri: Larend'e'de vaki ulema ve fukaraya, Şeyh Alaeddin zaviyesi fukarasına, Küçük Dede, Mansur Dede, Kitapcızade ve sair zaviyeler fukarasına, Larend'e'de sakin gurebaya ve saireye Haseki Sultan tarafından tevzi ettirilen sadaka miktarı. a.g.y.tt

BOA/ TS.MA.d 1583, H.1028/1619. Müfredat defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Hürrem Sultan evkafından Mora Yarımadası'nda vaki Livadiya kasabası haslarının mezkur haslar voyvodası Süleyman Bey zamanında yapılan tedkikata göre Livadiya ile Yapayanaki, Yapanikoli, Yapaistani, Yapayani mahallelerinde sakin reayanın ve Livadiya'da mukim yabancıların ve bahçıvanların isimlerini ve kasabanın carsısındaki yabancıların, bazı mahallerdeki reayanın ve sairenin mükellefiyeti hakkında yapılan tashihâtı ve mükelleflerin isimlerini havi defter. a.g.tt

- BOA/ MAD.d.. 133, H.1080/1670.** Edirne'nin Ada, Üsküdar, Cisir-i Mustafa Pasa, Manastır nahiyelerinde vaki Havass-ı Hümayun köyleriyle Haseki Sultan havassı olan ve muhtelif vakıflara ait ve başkaca tımar ve zeamete dahil bulunan karyelerin arazilerindeki tarla ve mezarların ve dönümlerine göre kile hesabıyla tahsil kılınan buğday miktarlarının kayıd ve meşruhatını muhtevi defterdir. a.g.tt.
- BOA/C.EV. 203/10142, H.1191/1777.** İstanbul'da Haseki Sultan Camii Evkafı mülhakatından Edirne'de Cisir-i Mustafa Pasa kasabasında kain mekteb ve camii vakfından almak üzere imaret ekmekçiliğinin tevcihi.
- BOA/C..EV.. 280/14276, H.1198/1784.** Cisir-i Mustafa Paşa'da Haseki Sultan Camii ve Mektebi Vakfı'ndan muhassas vazife ile merammeti cihetinin tevcihi. g.tt
- BOA/TS.MA.d 7504, H.1177/1763.** Haseki Sultan'ın Cisirimustafapasa kasabasında yaptırdığı camiın vakfından olup zelzelede harab olan büyük hanın tamiri için yapılan tahmini kesif defteri.
- BOA/C..BLD. 127/6312, H.1177/1763.** Cisir-i Mustafa Pasa kasabasında köprü ittisalindeki Haseki Sultan Evkafı'ndan harap olan yedi gözlü değirmenin tamiri. g.tt
- BOA/İE.EV. 4/394, H.1084/1673.** Nevrekop'da merhum Haseki Sultan'ın bina eylediği cami müezzinliği hakkında Nevrekop Kadısı Mehmed tarafından yazılan arz.
- BOA/C.EV. 127/6306, H.1209/1794.** Mesuri kasabasında Haseki Sultan Camii Evkafı'ndan imamlık, hatiplik cihetlerine dair.
- BOA/C.EV. 300/15269, H.1226/1811.** Ahyolu'da Haseki Sultan Camii'ne Varna Ordusu Nazırı Yusuf Agah Efendi tarafından otuz adet cüz vaz ve bunun için nukut vakfeylediği hakkındaki hüccetin hulasası.
- BOA/C.MF. 172/8580, H.1184/1770.** Ankara'da Haseki Medresesi'nde Alemdar Ahmed Ağa Vakfı'ndan müderrislik cihetinin tevcihi. g.tt
- BOA/ TS.MA.d 5948, H.966/1559** Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki Galata Camii, İmareti ve iki medresesi evkafının senelik hasılatı. a.g.tt
- BOA/ TS.MA.d 9811, H.1004/1596** Muhasebe defteri: İstanbul'da Büyük Ayasofya Camii kurbunda Haseki Sultan evkafından müteehhil ve mücerredler odaları, dükkanlar ve fırınların icare bedellerinden vuku bulan tahsilat ve masraflarını havi. g.tt
- BOA/ C. EV. 195/9702, H.1150/1738** İstanbul ve gayrideki Haseki Sultan Camii Vakfı'ndan İznik kazasına tabi Akmeriyem köyünde Daye Hatun Camii hitabetinin tevcihi.
- BOA/ TS.MA.d 3533 0001-3, H.1012/1603** Merhum Gazi Sinan Paşa'nın Ayakapı kurbundaki evkafı odalarının, Vakıf Mütevellisi Mahmud Bey zamanında tamiri ve yine adı gecen vakfın kervansaray odalarının dehlizleriyle beraber tamir ve termimi, İstanbul'da Sinan Pasa Mescidi ve mescid kurbundaki Süleyman Bey odaları, Bab-ı Hümayun'da vaki büyük hane icarelerinden, Hürrem Sultan Vakfı'ndan Yahudi haneleri, Babacan Yahudi hanesi, Zeyrek'de Yorgi hanesi ve sair haneler icarelerinden, müteferrik emval ile icare muaccelelerinden vuku bulan

varidat ve mescid hademeleri, vakıf zabitleri ve vakfın diğer alakadarları vazifelerine, tamirat ve mubayaalara sarfedilen meblağların miktarını havi hesap defteri. a.g.tt

BOA/ C.BLD. 21/1021, H.1118/1706 Haseki Sultan Ciftliği levazımının Emin-i Harc-ı Hassa Mehmed'e verildiğini mubeyyin makbuz.

BOA/TS.MA.d 1421, H.1194/1780 Vakıf defteri: Hürrem Sultan'ın, Mekke ve Medine'deki mektepleri vakfının, Babüssaade ağası Mehmed Ağa nezaretinde ve Mısır Muhafızı Melek Mehmed Pasa ve mütevellî Murad Bey zamanlarında, Mısır'ın Garbiye, Menufiye vilayetlerine tabi karyeler hasılatından ve Süveyş benderi musakkafatından ve gılaldan hasıl olan varidatı ve surre, Mısır ve Süveyş'teki erbab-ı vezaif mevacibi, rikab-ı hümayun akçesi, tamirat ve Haremeyn'e gönderilen gılal vs.den ibaret masarifatı. a.g.tt

BOA/TS.MA.d 1434, H.1217/1803. Vakıf defteri: Büyük Haseki Sultan'ın (Hürrem Sultan), Mekke ve Medine'deki iki mektebinin, Mısır Muhafızı Hüsrev Pasa zamanında Mısır'da Garbiye ve Menufiye vilayetlerindeki bazı köylerin hasılatından, Yulak ve Süveyş benderi musakkafatından tahsil edilen varidatı ile surre için gönderilen paralar, Mısır ve Süveyş'teki vakıflar hademesinin mevacibi vs. için yapılan masraflar. a.g.tt

BOA/TS.MA.d 1508 0002, H.1029/1620. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Hürrem Sultan'ın Mekke ve Medine sakinleri için tesis ettiği imarete tahsis olunan desise vakfı zahiresinin Mısır eyaleti dahilinde (...) vilayeti mülhakatından Aba vs. karyelerin mahsulatından ve Menufiye zahiresiyle Bulak ve Süveyş anbarlarındaki buğday ve bakladan vs. menbalardan vuku bulan varidat ve vakıf memur ve müstahdemlerinin vazifeleri, imaret levazım ve mühimmatı için sarfedilen paralara ait defter. (Mısır Kadısı Mazhar veya Mütahhar mühürlü)

BOA/TS.MA.d 1560, H.1118/1707. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki (Hürrem) Sultan'ın Mekke ve Medine'de bulunan imaretleri için tesis edilen desise vakfının hilali ve arazi haracı mahsullarından ve Mısır eyaletine tabi Garbiye ve Menufiye vilayetleri mahsulat ve arazi haracından mezkur vilayetlerde vakfa ait menabiden istihsal edilen varidatıyla mezkur imaretler mühimmat ve levazımı için vuku bulan mubayaata, Mekke ve Medine'ye Süveyş'ten develerle sevk edilen hububatın nakliyesine, vakıf memur ve müstahdemlerinin vazife ve mevaciblerine verilen paralara dair defter. (Mısır Valisi Enişte Hasan Pasa ile Mısır Kadısı Abdullah'ın mühür ve imzası vardır) a.g.tt

BOA/TS.MA.d 1568 0001, H.1030/1621. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Hürrem Sultan'ın Mekke ve Medine'de vaki imaretleri evkafının hinta bahasından, Bulak hilali ve musakkafat mahsulundan Garbiye vilayeti ve mülhakatı karyeleri mahsulundan, Süveyş'te bulunan vakfa ait kalyonlar navlunundan ve saireden mutahassıl varidatıyla vakıf memur ve müstahdemini vazifelerine, Mekke ve Medine'ye gönderilen erzak bahası ve irsaliyesine ve vakfın sair hususatına sarfedilen paralara dair. (Defterin sonunda, İstanbul'da

Firuz Bey vakfının hasılat ve masraflarına dair hesap defteri ile Mısır Kadısı Şeyh Mehmed'in mührü vardır)

BOA/TS.MA.d 1464, H.996/1588. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Sultan'ın Mekke ve Medine'deki imareti evkafının Süveyş'ten vakıf kalyonlarıyla sevk edilen hububat nakliyesinden, hilali ve arazi haracından, Mısır ve Garbiye'de ve mülhakatı köylerdeki arazi mahsulatından ve musakkafat icaresinden Mısır Vilayeti Beylerbeyi İdris Paşa zamanında vuku bulan tahsilat ve masraflar. (Mısır Kadısı Ahmed mühürlü)

BOA/TS.MA.d 3102, H.964/1557. Hesap defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Sultan'ın Mısır eyaleti dahilinde bulunan evkafının, mezkur vakıflar nazırı İskender Paşa ve mütevellî Hasan marifetleriyle tutulan muhasebesine göre, geçen senelerin bakayasıyla beraber asıl vakıf malı, geçmiş senelerde Garbiyye ve Bahnasa vilayetleri köyler haracı, Süveyş'deki sefineler navlunu, Bulak'da vakıf anbarlarına konulan yulafın ücreti, Garbiyye vilayetinde Hüsameddin Reis uhdesindeki Mısır gemileri ücreti ve müteferrik emval ve zahire bahaları ve saire gibi menbalardan hasıl olan varidatıyla vuku bulan masrafları havi. a.g.tt

BOA/TS.MA.d 3536 0002, H.1162/1749. Büyük Haseki Sultan'ın (Hürrem Sultan) Mekke ve Medine'de bulunan vakıf tekkelerin masrafları için Mısır sabık Valisi Sadrazam Abdullah Paşa zamanında bakayadan hilali musakkafatı, havas malı, Mısır, Bulak ve Süveyş'teki musakkafat, Garbiyye, Bahnasa, Mısır-ı kadim ve sair vilayetler hasılatı ve mahsulat-ı arzıyeden vukubulan varidat ve masrafları havi Mısır Kadısı Abdülbaki Arif mühürlü hesap defteri (Defterin başında Mısır Valisi Abdullah Paşa'nın eyalet mührü vardır). g.tt

BOA/TS.MA.d 1567, H.999/1591. Muhasebe defteri: Kanuni Sultan Süleyman'ın zevce Haseki Hürrem Sultan'ın Mekke ve Medine'deki imaretleri için tesis edilen desise vakfı emvalinden Bulak anbarında hilali ve musakkafat ve arazi haracı ve Suveys ve Cidde'ye isleyen vakıf gemileri ve ayrıca Cidde, Süveyş vs. iskelelerine gönderilen küçük gemiler hasılatından vakıf arazisinde yetişen erzak ve hububatdan mütevellid varidatıyla, Mekke ve Medine'ye vaki irsalat, vakıf memur ve müntesibleri vazifelerine ve imaretler levazım ve mühimmatına yapılan masraflara dair defter. (Mısır Kadısı Mehmed'in mührü vardır).

VGMA/EV. GDK 00184.00006, H.1257/1841. Haseki Sultan Vakfı (Kalcılar Hanı Derununda).

EKLER

EK A.1 : Vakfiyeler

EK A.2 : Arşiv Belgeleri

EK A.1

Ek A.1.1 : Haseki Hürrem Sultan'ın H.947/1540 tarihli vakfiyesi (Türkçe, VGM, Osman Keskioglu)

608/2 numaralı defterin 213 sahife ve 176. Sırasında kayıtlı Haseki Sultan vakfına ait 947 tarihli Arapça vakfiyenin Türkçe tercümesidir.

Bağışlayan, yarğıl原因 Allahın adı ile, bize Allah kafidir. O ne iyi yardımcıdır. Söze unvan olan en güzel kelam, mühim her işin başında zikrolunan en mubarek söz, meliki muttesal olan Allahıma hamd ve zinnet etmek, azamet ve celal sahibi hakka sena eylemekti o zati kebrîya ki, kudreti kahiresile kâinatı emsalsiz olarak ibda etmiş bilumum masnuatı iradatı bahiresile bir kanunun mecburiyet olmaksızın meydana getirmiş, kâinatın derecelerini çok üstün bir kaide üzere döşemiş, vucud merdivenlerini en parlak şekilde kurmuş varlıkta yer almış olanların hepsine en bedî'i nimetlerini ifaza etmiş karşılıksız inamını onlara her hududda aşırı olarak bol bol dökmüştür, parlak hikmeti ve her şeyi saran ilmi iktizasınca murekkep ve basit varlıklarının her birine nice acaip hikmetler açık ve kapalı garip maslahatlar tevdi' etmiştir ki, akıllar onları anlamakta hayran kalır, hayret vadisinde dolaşır, kudret ayetlerini kâinatın sahifalarına nakış etmiş, vahdetin sancaklarını arazi ve ayandan her şeyin üzerine dikmiştir, insanı en güzel bir kıvamda yaratmıştır, onu anlamak ve öğrenmek şerefile şereflendirmiştir, insan işbu ayat ve delillere bakarak halığın varlığını bulmak yolunda muvaffak olmak şerefini haizdir, bunca alametlerle istidlal ederek hakka ulaşmak yoluna Allah onu irşad etmiştir. Bu alimlere ibret ve müşahide gözüle bakar, her mevcude de sırrı hakkı araştırmak, hakayıkı eşşanın ahvalini düşünür, mülukün tetavvur ve tekâmülünü melekutun esrarını murakaba eder, nazarı tevfiğ ilâhî ile teyid olunur, hakayıkı eşşayı olduğu hal üzere görür, nâsut muhitinin darlığından çıkıp kurtulur lahut yüceliklerine çıkıp kanad açar hazirei kutsun hafayasına muttaliğ olur serairi ünsin definelerine dalar, anlar ki: gerçek Allahdan başka tanrı yoktur. Onun maadasını her şeyi varlık ancak onun izharile meydana gelir onun nurundan ışık alır ve her mevcudun başıdır, her hayır ve vucudi ifaza eden odur, melekî ve melukatın zimamı onun elindedir, yaşatan ve öldüren o dur. O kendisi ise daimi haydır, asla ölüm yoktur, dilediğini yapar istediği gibi hüküm eder, onun hükmünü takip edici yoktur, hakim ve hamid olan o dur, o kadirdir, men edeni yoktur, kahirdir, munazîi yoktur, onun üzerine zeman ceryan etmez, onu hiç şuuratışgal edemez, bunların maverasında onun nice şuurunu vardır, onları fikirler idrak edemez, zamlar onlara nail olamaz, o allahı sübhan olsun ki, onun cemalinin tesbihleri ne azizdir, nazarlar ona ulaşamaz, onun celalinin otağı fikirlerin vasıtaların oraya yetişmesinden çok yücedir, Allaha aciz ve taksirimizi itiraf ederek hamd ederiz, onun sonsuz nimet denizlerinden mutenaim olanlarla birlikte ona şükürler ederiz.

Tam nubuvet suresinin fatıhası umumi risaletinin hatimesi enbiyanın hatemi resullerin sonuncusu halkı en doğru yola hidayet kılan seyid celil, resulu cemil alnında nur parlayan, Tevrat ve İncilde vasfı yazılı olan ümmî nebi Hazreti Muhammede selat ve selam olsun ki, o âli sıfatlarla mavsufdur, ayatı katia ile bais olunmuştur parlak mucizelerle teyid kılınmıştır, bütün ümmetlere beşir ve nezir olarak gönderilmiştir, Allahın iznile ona çağırmakta aydın nura davet etmektedir,

onları delalet ve şer uçurumlarından kurtarmak zulmetten nura çıkarmak için çalışmaktadır, onların boyunlarını taklid boyunduruğundan kurtarmak, onların göksüne tevhid gerdanlığı takip süslemek istemektedir, ta ki, varlığın maliki olan Allaha iman etsinler, ancak ulu tanrı olan rabbe ibadette bulunsunlar o hak peygamber emellerinin gerçekleşmesi uğrunda hakkile muahede de bulunmuş hakkın tecellisine çalışmıştır, ta ki, yer yüzünde fitne kalmasın, din halis allah dini olsun, böylelikle halkın yüzlerini tapına geldikleri kiblede çevirmiş, onların boyunlarına şimdiye kadar tanımadıkları bir gerdanlık (tevhid gerdanlığı) takmıştır, onları hakka davet etmiş bulundukları açık delaletten kurtarmıştır, batıl karanlığı dağılıp perişan olmuş, yakın nuru bütün şaşasile parlamıştır onun getirdiği hidayete tabi olanlar, muradlarına nail olup fevzu' necat bulmuşlardır, inad gösterip de isyan edenler kendi süfli heva hevesini tanrı ittihaz edinip uyanlar kötülük ve alçaklık çukurlarına yuvarlanmışlar, yalan uçurumlarına düşmüşlerdir, Allah her kimse bu ilâhi nurunu nasip etmezse o kimse için başka bir nur yoktur.

O büyük Peygambere işte böylece selat ve selam olsun ki, onun nurları, ufukların her tarafında parlasın, sahifelere satırlar dizildikçe bu selat devam etsin, onun hayırlı alve ashabına da selam olsun dünya durdukça zulmet ve ziya bulundukça onlara ve onlara tabi olanlara selam olsun haşır ve mizan gününe kadar bu hal böyle devam etsin.

(Tuğrai hümayun)

(burada Rumeli kazaskerinin tevki ve tasdiki vardır)

Bundan sonra asıl maksada gelince: akil selim ve doğru düşünce sahibi olan herkese pek vazih olduğu gibi anlayan gönlü olupda kulak tutup hazır olana aşikârdır ki, dirayetli olana yakışan, seçkin üstün anlayışlı kimselere vacip olan bütün varlığıla Allaha dönmek gizli ve aşikâr her halinde allaha teslim olmak her ahvalda allahdan lazım geldiği veçhile kurunmaktır hiç bir lahza Allahı onudup gaflet üzere olmamalı, onun murakabasından kendisini varestte ad etmemelidir. Allahdan başka her şeyden vaz geçerek yalnız Allahı anmalıdır, gönlüne hutur eden şeyi onun için allahın cemalini müşahide için bir ayna, onun sıfatı kemalini mutalaa için bir vasıta saymalıdır, zira bu vucud aleminde zahir olan küçük ve büyük her şey şanlı bir sa'ni in vucudune deildir, tevhid alemine götüren açık bir yoldur, onun ışıgı ile hidayet bulunur bu böyle bir açık burhandır ki, onda hiç bir şüphe yoktur, ışıgı nur saçan bir sancak gibidir, o yola koyulup giden asla sapıp şaşmaz bu öyle bir kanundur ki, asla eğriliği yoktur, hiç güçlük çekmeden tabi olunacak kıstasdır, rabbinin ayetlerini tilavet eden bir sözcüdür, dinleyip belleyen hani? Davet vuku bulduğu zaman icabete hazır bir sadıkdır insanlara akıllarının mertebelerine göre hitap eder onlara söylediklerinin icabına göre cevap verir, bazen en açık ibare ile konuşur bazen en latif işaretlerde bulunur, hitabda onların ibham ve tasrihlerini nazarı itibare alır, varlıkta hiç bir şey yoktur ki, kendi hamdile allahı tesbih etmiş olmasın fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız, aceba akılların bağlarını bağlandı, yoksa kalblerin üzerine kilidmi vuruldu, ibret ve intibah gözüle bak! Gözden şüphe perdesini kaldır da ulu yardımcının bedavi' sonuna, parlak hikmetine göz at, nefsanî alayıkden sıyrılarak zülmanı kayıtlardan kurtularak enfusi ve afaka bak, kuvvei kutsiyenin coşup feyz bulması hususunda mebadii eniseden imdad um! Çonkü istenilen dilek kartal kuşu yumurtasından daha değerli ayyuk medarından daha yücedir. Cenab-ı Hakk'ın şeriati ruhların su kaynağı olan dini her susuzu kandırır onun celal ve kudsiyetini korusu etrafında ancak birer birer dolaşır, bir tedebbür ve ibret gözüle bakarak gece ve gündüz sahifelerini çevirir onlara nice büyük ayetler görürsün bunda, basiret sahipleri için nice ibret verici şeyler vardır, kaza ve kader

esrarının katmerlerini düşün, onlardaki nice acaip ibretleri mutaala et! Onları takdir edenin kudretini tedbir edin, hikmet tedbirini tefekkür et! Kader seni alıp götürmeden, ecel gelip araya girmeden düşün, alemdeki zerrelere her biri denizin katrallarından her bir katrasını ibda' kaleminin koyduğu her nokta kâinat lavhasına yazdığı her harf hiç şüphesiz ki akli başında olan bir kavim için aydın bir huccet, açık bir delil, parlak bir ayettir, onların içindekilerden sen asla gafil olma, Allahım sen bunları boş yere halk etmedin, sakın, sakın, fehim ve idrak zamanını kaçıрма! Zira fırsat elden çıkıp kaçmak üzeredir, der top olan esbab dağılmağa mahkumdur, kervanın çanı çalınmıştır, çadırlar toplanıp denkle bağlanmıştır kafileler yürümeğe kazırdır göç vakti geldi, firar zamanı yaklaştı, hiç bir kimse için burada ebedi kalma yoktur, burada ancak sayılı ecel günlerini doldurur işte bun o sayılı günlerin geçmek üzere olduğunu görüyorum, öyle olunca çok çalışmak lazımdır, geçenleri telafi etmeli ecel gelip catmazdan önce geleceğe hazırlanmalıdır, zira ölüm gelince emel bağları kopar umitler kesilir, hiç bir şeye meydan kalmaz, bu alçak dünyadan sakın! Zira o hilebazdır, aldatıcı bir gaddardır, burası helak yeridir, karar evi değildir, boş emeller yatağıdır, hüsran kaynağıdır, gam ve musibetlerin çarpıştığı keder ve felaketlerin kaynağıdır bir yerdir, nimetleri daima zevale maruz sakinleri göçüp gitmeye mahkumdur, lezzeti elemle karışık sıhhatine hastalık bulaşık sururu şerre yakındır, vusali hicranla arkadaşdır dünyayı elde etmek için neşinde koşan kimse akar su üzerine yazı yazmağa çalışıyor demektir, ona güvenip dayanan göçmeğe mahkûm olan çör çöp ve selenti üzerine yerleşiyor sayılır dünyanın peşinde koşan ona erişemez, ondan kaçanda kurtulamaz, firavunların ve cebbarlar bile onun şiddetinden emin kalamazlar kayserler kisralar dahi onun dehşetinden kurtulamazlar, nice milletler zaferlerle ona hizmet ettiler fakat onlardan hiç bir eser kalmadı, bu haberleri hafızana bir sor, Sasan oğullarına verdiği saltanatı çekip geri aldı, Yunan oğullarından bir eser bırakmadı, Yemene bahş ettiklerini geri alı, Mudar kabilesinde de bırakmadı, Sebe her tarafda dağılıp perişan oldu, onlardan göçüp giden bir yardım görmedi, eğer bu haberlerde şuphen varsa, şu harabelerin taşına toprağına sor arza sor, senin nehirlerini kim yardı ağaçlarını kim dikti, meyvalarını kim devşirdi, eğer dil ile sana cevap vermezse lisanı hal ile cevap verir zira en doğru söz lisanı halin ifadesidir, nice hükümdarlar vardır ki, dünyaya sahip olmuş, onu eline geçirmiştir, daha da himmeti göklere hakim olmaktır, yer yüzü onun askerlerine ve ordularına dar gelmektedir, göklerdeki bulutlara başları değmektedir, yığın yığın asırların omuzlarına çıkmış gecelerin siyah gündüzlerin kula ata binmiş, meydana atılmış, onun şiddet ve dehşeti karşısında, her cebbar anıt korkup boyun etmiş onun kuvvetine her şey munkat olmuştur, onun şöhretinin celali dünyanın her tarafına yayılmış, bütün milletler onun şevketine itaatle teslim olmuştur, onun sözlerini bir tatlı ruzgar gibi hükümdarlık bahçesinde akıp yayılmış onun hükümleri iklimlerin her tarafında hafızdır, onun emirleri sahifelere yazılmış, her tarafda fermanı okumuştur, onun bahş ve atayası boyunları süslemiş, onun mehabeti göz kapaklarını yerinden oynatmış gözleri hayran bırakmıştır, onun haşmeti kalblerin içine yerleşmiştir, az kaldı yürekler haşiyetinden eriyecekti, en üstündekiler bile ona itaatle boyun eğdi, onu ziyaret ettiler, ikbal ve saadet içinde yüzen kitleler bile onun sancağı altında toplandılar, öyle bir kitle toplandı ki hududlar onlara dar gelip taşıdı, en parlak devlet basamaklarına çıktılar, saltanatı kahirenin üst katına yükseldiler, semiz atlara bindiler, etrafı dolaşdılar, ülkeleri aktardılar, yüksek binalar kurdular, uzak emelleri elde ettiler, göklerle boy ölçüşüp yüksek binalar yaptılar, kubbeleri gök kubbeden nişan verir öyle kal'alalar kurdular ki, oraya çıkmak pek zordur, onların kurdukları tahtlar feleklerin bürcünü andırır nice asırlar boyunca bu hal böyle devam etti onlar bunlar asla eskiyip yok olmaz zannına düşdüler ölüm şüphesi onları sardı,

arzuladıkları ile aralarına perde çekti, zaman onlara hücumlarına başladı, yağma ve telanini tekrarladı, onları o yüksek köşkleri temelinden sarsılıp yıkıldı sağlam kapuları devrildi, bayrakları solup düdüldü, otağları ortadan kalktı, meskenlerinin izleri silindi, yerleri yurdları belirsiz oldu, divarları direkleri yıkıldı, temelleri ve köşeleri sarsıldı, kaideleri tahtları tavanları çökdü, süsleri nakışları silindi, resimleri eserleri kalmadı, ahvalleri büsbütün bozuldu, usul kaideleri yok oldu, yolları nişanları ortadan kalkıp belirsiz oldu, sahneleri muhatleri atıl olup caddeleri seyir yerleri bozulup ıssız kaldı, Hadisat onların güzelliğini bozdu, savuran rüzgar onun nişanlarının güzelliğini dağıttı şimdi onları görenler tanıyıp tanımamakta tereddud edip hayret içinde kalırlar, bunlar aceba bir hanenin resmimidir, yoksa bir kitap satırıdır, asırlar onların beşâşetini silip götürdü, onların zairi oradan bom boş geçer soran kimseye cevap verilmez, orada ne çağırın var, ne de cevap veren! Hiç bir ses duyulmaz bu ülkelerin bakiyelerinden alaca kargalar ses vermektedir, öyle acayip haberler söylerler ki kulaklar onları almaz atar, o sesler bu eski harabeler üzerinde askeder durur halka geçmiş asırların haberlerini duyurur, onlar yokluk ve helak sözlerini rivayet eder, ad ve semud kıssalarını anlatır, sanki onların kulakları muthiş sayhalar tıkamış sağırlandırmış gibidir, onlar darma dağın olmuşlardır, onlardan hiç bir eser göre biliyormusun? Felaket hadiseleri onların kapıları önüne çökmüştür, hesaba katmadıkları musibetler onları dinletmektedir, onların başına kıyamet kopmuştur, onların önüne nice engeller çıkmıştır, zaman onlara neler çekdirmiş neler onlar nice durlu kahırlara uğramıştır, onlara okunu atmış, adavet kılıcını sallamıştır, meşakkatler onların sırtını kanburlandırmış, keskin kılınçlar onların aşinalık vasıtalarını kesmiş, oklar mızraklarda onlardan dönmemiş, o koca kalkanlar onlara faide vermemiştir, tepeden çukura inmişler, onların ak yüzleri haybetle kararmıştır, hepsi bir tayfı hayale döndüler, ancak gündüzün bir kısmında durmuş gibi oldular, ah bu zaman ne yamandır, anlar ne çabuk gelip geçer, kaplumbağa baş parmağından da hakısadır, her ne kadar dağ başı gölgesinden daha uzun sanılırsa da o göz yumup açınca kadardır, belki daha kısadır, farzet ki, dünyanın müddeti uzundur, zamanı uzar gider, binlerce sene surer, onu hesablama için hesabıların kudreti yetmez bu uzak muddetin geçmesinden ve bu zamanın sona ermesinden sonra kendisine varılacak bir yer güvenilecek bir makam helas umulacak bir mahal var mıdır? Asla! Böyle bir şey yoktur. Başın hakkı için söylerim, göçme zamanı yaklaştı, nasıl ki, kitabı mübin bunu böylece söylemiştir görmüyormusun biz Azimuşşan onları senelerce nimet içinde yaşattık sonra onlara vad olunan o gün gelip çattı, onları hiç bir şey müstağni kılamadı, doğru rey ile müeyyed olan reşid bahtiyar odur ki, munhec kavime, doğru yola girmeğe muvaffak olur, daima baki kalacak salih ameller tahsiline çalışır ömrü gelip geçici boş şeylerle geçirmez, himmet diğzginlerini bu dünyanın zinet ve duzeninden çeker azimet dizginlerini bu dünyanın lezzetinden kasar, bu dünyanın saadet ve ikbaline aldanmaz, onun cah ve celaline kapılamaz, nice mağrur kimseler vardır ki, mevkii, onu felaket uçurumlarına sürüklemiştir, nice meftunlar vardır ki, hakaret ve hellak çukurlarına yovarlanmışdır, ne mutlu o kimselere ki, Allahın kendilerine verdiği bol nimetlerin şükrunu eda eder, kendisine gönderilen hukuku layikile iyfa eder, kendi mühimmat ve ihtiyacatından arta kalanı hayrat uğruna sarf eyler zaruriyetinden fazlasını hasenat yollarına harcar çünkü böyle yapış ahret de onun için daha faydalıdır, allah indinde derecelerinin yakınlaşmasına vesile olur, bunun gayrı işleri boşdur havaya giden toz gibidir, hazreti Peyganber şöyle buyurmuştur: dünyandan senin olanlar ancak şunlardır: yiyip eskittiklerin, giyip eskittiklerin birde sadaka vermek suretile ibka ettiklerindir.” Yine hazreti peyganber buyurmuşdur, adem oğlu ölünce bütün amelleri kesilir ancak üçü müstesnadır, kendisine dua eden salih evlat bırakanlar nasa faydalanacakları ilim

öğretip bırakanlar bir de sadakat cariyeye terk edenler, bunların amelleri kesilmez şüphe yoktur ki, sadakaların en faziletlisi, hasenatın en kamil olanı, hayratın en tamı ve meberratın da en hayırlısı vakıftır ki, onun südü kesilmez yardımı nihayet bulmaz, daima memesinden süt gelen her vakit tarlasından mahsul alan bir hayır kaynağıdır, bu fani dünya durdukça duran devamlı bir sadaka gibidir, hayata bağlı olmadığı gibi ölümlerde inkıta'a uğramaz, vakıf işte böyle faidesi devam eden geliri baki kalan, bereketi tazelenen bir hayırdır, geliri masraflara sarf olunurken, vâkıfın zikri geçer adı anılır, bu vâkıf için ikinci bir ömür mesabesinde olur herkesin lisanı vâkıfı methi ve sena eder, işte Cenab-ı Hak ve subhane hazretlerinin bu şerefli yola suluke ve bu parlak saadete kavuşmağa muvaffak buyurduğu kullarından biri de iş bu dini ve şer'i mecellenin bu müteber ve güzel vesikanın sahibi azemet ve celal tacinin intisi, saadet ve ikbal cebinin gurrei kraliçeler kraliçesi meliki halini kraliçe tavurlu zatı yüce sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zatı ve şanı yüce zamanın ayşesi devranın Fatimesi, Saltanatı zahirenin matlağı gurrei hilafeti bahirenin incisinin sedefi, meliki hamd olan allahın türlü atıfetlerle bekâm (açık) Sultan Süleyman oğlu emir Mehmedin validesi (burada sultanın methi hakkında on beş satır kadar yazı vardır- mütercim) bak dı da şu dünyanın ahvalini bir düşündü, onun umurunun ibtidasını ve sonunu teemmül ile şu mulahazayı derpiş etti, izzet celal sahibi olan allahı taala bütün alemlere ihsanı şamil olur kendisi hakkında nimet sofralarını hazırlamış, ona kerem ve ihsanı bol bol vermiştir, zahir ve batını türlü nimetler ona ihsan etmiştir, görünür görünmez nice atiyelerde bulunmuştur, bunları akıllı beşer anlamaktan acizdir, bunları saymak için takat yetmiz, Cenab-ı Hak onun izzet ve ikbal takini cah ve celal otağlarını o derece yükseltmiştir ki, gökler bile onun yanında küçük kalır onun etrafına fehim ve idraklar yetişemez, allah onu şanlı bir mevkie seçmiş onu sağlam bir makama yerleştirmiştir, onu şerefin en yüksek kademelerine yükseltmiş şan ve izzetin en yüce odalarına çıkarmıştır, onu saltanat zehra gölgelerinden parlak hilafet sedirlerine oturmuş mekalid umuru cenabın ellerine teslim etmiş, cumhur halkın yüzünü onun kapısına doğru çevirmiştir, zaten onun kapısı dileklerin kıblesi, emellerin katedisidir, Cenab-ı Hak zulal fazıl ve keremini kullarına bol bol atmak için onu arada vasıta kılmıştır, küçük büyük hakir yüksek herkese ifaza edilen her nimetin kaynağı işte bu yüce kapı olmuştur. Uzakda ve yakında olanlardan her birine ulaşan her hayrın asıl menba'ı işte burasıdır, onu daima devlet ebedi nimet her yandan kuşatmıştır, ona her şeye verilmiştir, onun büyük bir arşı vardır, müşteri yıldızının mertebesini geçer belkısın arşından (tahtından) daha üstündür, maksadların ve yücesine erişmiş mirsadların nasiyesine malik olmuştur, ihtiyaçların en mübremine iyfa etmiş hacetlerinin ve dileklerinin hepsini bitirmiştir, zaman idare yedeğini ona vermiş, ona itaat ve inkiyadı bir vazife bilmiştir, iylik ve hayrat hazinelerinin anahtarlarını onda olup onları açar, bol bol ona inam ve ihsanlar saçar hayrat sancaklarını yeşil muhitlere dikmiş, hasenat çadırlarını yer yüzünün çöllerine kurmuştur, kaffei halk üzerine iylik ve inam yağmurlarını yağdırmış onun nimetleri sofraları bütün afaka yayılmıştır, onun nimetlerinin gerdanlıkları birer tak halinde boyunları sarmıştır, memleketin her tarafında uzak yakında bulunanlardan onun coşgun iylik ve inam denizinden alup içmeyen az bulunur, onun bereketli yağmurundan faydalanmayan yok gibidir, işte müşarünileyh vâkıfe hazretleri bu ahval düşünerek bunların zeval bulmamasını dilediğinden, günlerin ve ayların onları bozmamasını yılların ve asırların onları eskitmemesini, istediğinden onların tasarruflarının fena bulmaması bu yüksek devletin devam üzere bakası asırlar boyunca bu izzet ve şanın sürüp gitmesi biricik emeli olmuştur, onun parlak nimetlerinin yoksul ve bokeslerden kesilmesini istemez,

taki onun ihsan yağmuru dileyenlerden asla kesilmesin kimse onun nimetlerinden mahrum kalmasin, onun cömerdliğinden eli boş dönmesin, ardı arası kesilmeyen bereket yağmuru gibi ihsanı halk üzerine daima yağsın, her millet onun gölgesi altında rahat etsin, onun devletin yaygısı halkın altında toplanıp durulmasın, ellerinin önünde nimet sofraları kaldırılmasın, onun bu dünyada parlak devlet ahret saadetiyle birleşsin, bu hususda Cenab-ı Hakk'ın şu kavli kerimini de mütaala buyurmuştur, “ne gibi hayırlar işlerseniz şüphesiz allah onları bilir keza kendisinden başka tanrı olmayan allahın şu kavli de vardır” kendi nefsiniz için her ne takdim ederseniz onu Allah indinde hazır bulursunuz kuranı mübinde bu babda daha başka nice ayetler vardır, vâkıfe hazretleri rabbinin bu kelimelerini tasdik etti, o zaten allahına teslim olanlardandır, buna binaen nice hayrat seniyye makamları hasenat behiyye binaları kurdu, bunları en güzel azimet ve iyi niyetle içden gelen bir temiz duyguyla başardı. Bu cümleden olanlardan biri, darussaltana olan istanbul mahallelerinden başcı hacı mahallesinde kâin cami şerifdir ki bu takı yüksek bir mescidi şerif revakı yüce bir camii münifdir, nice parlak güzelliği cami, ve gönül okşayıcı bedayi' sunu havidir, vâkıfe bunu sırf allah rızası için bina etmiş binasını da tekva üzerine kurmuştur, bu hayırla Cenab-ı Hakk'ın allahın mescidlerini ancak allah aheiret gününe iman edenler imar eyler,” kavle işaret buyurulan mefahir erbabi müminler sırasına girmek istemiştir, kendisine gece gündüz kesilmeden selat ve selam olsun, hazreti peygamber efendimiz bu gibiler hakkında şu vade bulunmuştur, “her kim ki allah için mescid bina ederse allahda onun için cennetten bir köşk hazırlar” bu cami mümin ve müminelerden orada namaz kılanlara oturdukça ve ayakda allahı zikredenlere ruku' ve sucud etmek için mescidlere kapanıp kendilerini ibadete verenlere vakıf etmiştir, müşarunileyh vâkıfenin yaptığı hayrattan biri de zikri geçen camiin karşısında bina etmiş olduğu medresei şerif olup mearif ulume ehemmiyet vermek, ulemaya tazim göstermek, halk arasında onların mevkini yükseltmek için bunu da vakıf etmiştir, on altı aded yüksek kubbeli odayı ve dersane için diğer bir büyük odayı müstemil olan bu medreseyi ilmi ehline ve erbabına bilumum talebeye vakıf etmiştir ki, aslı ve ferî ulumu şer'iyye tahsili ma çalışırlar nakli ulumun şu mutevekkıf bulunduğu fununu akliyye ile nefislerini etkmile uğraşırlar, kendilerini olgunlaştırmakla meşgul olurlar.

Bu hayrattan biride zikri geçen camii şerif civarında bina etmiş olduğu mektebi şerif dir ki, bunuda her kim olursa olsun fakirlerin çocuklarına ve çocukların fakirlerine kuranı azim ve furkanı kerim talim etmek üzere vakıf eylemiştir, bu hayrattan biri de zikri geçen medresenin yanı başında bina etmiş olduğu imaretler ki, nevalisi çok bir mutfığı, misali bulunmayan bir temiz yemek odasını, bir helayi, bir odunluğu ve daha münasip ve yakışır şeylerin hepsini müstemil olup bunu da fakirlere yoksullara, zaif ve muhtaç olanlar zumresine vakfeylemiştir. Yine bu hayrat cümlesinden biri ankara şehrinde bina etmiş olduğu camii şerifdir, bu zikrolunanların cümlesi mahallerinde küçük büyük her kes arasında şöhetlerine binaen tahdid ve tarifden, temiz ve tebyinden müstağnidir, şanı yüksek, mevkii yüce olan müşarunileyh vâkıfe hazretleri iş bu zikir olunan mübarek makamların, şerefli binaların mesalihine sarf olunmak üzere müteaddid vakıflar yapmıştır ki, onlarda şunlardır.

1. İstanbul mahallelerinden Daye hatun mahallesinde vaki yeni han bu vakıflar cümlesinden olup bunun bir kısmı merhum Hızır bey evkafı arazisine, bir kısmı merhum abdusselam bey arazisine, bir kısmı sakalar başı evkafı arazisi üzerine bina olunmuştur, fevkani ve tahtani olmak üzere elli iki odayı, yirmi bir aded dükkânı müstemildir, arzın mukatası senede üç bin yedi yüz yirmi dirhem

olup bunun bin beş yüz altmış dirhemi Hızır bey evkafına, bin seksen dirhemi Abdusselam bey evkafına, bin seksen dirhemide Sakalar başı evkafına verilir.

2. Bir birine muttasıl iki hamamın tamamı da bir evkaf cümlesinden olup bunlar istanbul suru kapılarından Yahudi kapısı civarında Karaca paşa mahallesinde kâin Yasef oğlu Munahim oğulları Yasef ve furuşeni ve Şbetanyeden satın alınmış olan arsa üzerine bina edilmiştir, bu hamamlardan birisi erkekler diğeri kadınlara mahsusdur, bunların yanı başında yirmi bir dükkân ve üç ev mevcuttur.

3. İstanbul mahallelerinden Nöbethane mahallesinde vaki bir hanenin tamamı ki, üzerinde oda bulunan bir ahuru, bir su kuyusunu müstemil olup saray aşçılarından Yahyanın muhallelfatı ile beraber hazinei amireye zabt edilmiş olup bu hususda ki ferman şerif hakanide beyan olunduğu veçhile temlik sultani ile müşarunileyha vâkıfe hazretlerine temlik edildiğinden onun silki milkine dahil olmuştur.

4. Zikri geçen medresenin civarında kâin hacı mübarek evkafı arazisi üzerine bina edilmiş üç aded dükkânın tamamı da bu evkaf cümlesinden olup zemininin mukataası senede yedi yüz yirmi dirhemdir.

5. Bu evkaf cümlesinden biride merhum Bostancı başı evkafından (aslından açık olup kalemle okunmuyor diye yazılmış-mütercim) kâin arazide bina olunmuş üç aded dükkânın tamamı ki arsasının mukaatası senede üç yüz altmış gümüş dirhemdir.

6. İstanbul mahallelerinden edirne kapı mahallesinde kâin iki hanenin tamamı ki bunlardan biri (aslında bozulduğundan okunamayup açık bırakılmış-mütercim) satın alınmıştır,

7. Karaman pazarı diye maruf olan çarşıda kâin fevkani ve tahtani otuz beş oda dört aded dükkân vakıf olup bunlar hacı evliya oğlu Mustafa ve aliden satın alınmıştır arzının mukaatası senede iki yüz altmış dirhemdir,

8. İstanbul kapılarından odun kapısı dışında kâin Ayasofya evkafı cümlesinden olan arazide bina edilmiş bulunan kereste anbarı diye maruf olan mahzen bozahane diye maruf olan diğeri bir büyük dükkân ile otuz üç aded dükkânın tamamı vakıftır,

9. Bu evkaf cümlesinden biri de zikri geçen istanbul'da Unkapanı civarında kâin altı aded mahzenin tamamıdır,

10. Galatada Tophane diye maruf olan mevziin karşısında Sinan kadı mahallesinde kâin zimmi Angelusdan satın alınmış olan bu hanenin tamamı ona muttasıl olan altı dükkânla birlikte vakıftır.

11. Yukarıda zikri geçen İstanbul muzafatından Beşiktaş diye maruf olan mevzida kâin bir hanenin tamamı da bu evkaf cümlesindendir,

12. İstanbul'da saray mumcular hanesi kurbunda kâin fevkani öe tahtani elli beş oda, on yedi aded dükkân iki ekmekci furunu dokuz aded mahzen bu evkaf cümlesinden olup bu zikr olunanların kaffesi işbu vakfiyenin baş tarafında adı ve şanı geçen müşarunileyha vakıfe hareketlerine intisap ile büyük küçük herkes arasında meşhur olduklarından hududlarını beyan ve tarife hacet yoktur,

13. Silistre sancağında ahiyolu kazasında kâin üç aded köyün tamamı vakıf olup onlarda şunlardır: Vasilkoz köyü, enbeleç köyü, ve Vardvize köyü,

14. Yine bu evkaf cümlesinden olarak Aydos kazasında vaki sekiz aded köyün tamamı vakıftır ki, onlarda: misevri, gözke, Sucili, Yinice Ayandaverya, Çatırık, Manastır ruhban, ayulari andırye, köyleridir, bu zikir olunan köylerin cümlesi uzak yakın herkesce hududları ile bilindiğinden tahdid ve tafsife hacet görülmemiştir.

İş bu zikir olunan mevkufatın cümlesi sabık ve lahıkı dahil bilumum hudud ve merafikile tevabi ve levahikile zikir olunsun olunmasın yazılsın yazılmasın, sair levazimile sahih ve şer'i surette açık ve müteber yolda vakıftır. Bunların vakıf oldukları sahih surette tebeyyün ve tahakkuk etmiştir, bu hususları cenabı âli (burada üç satır kadar methi muhtevi elkab vardır-mütercim) sultanın mukarrebelerinden İbrahim ağa İbni Abdurrahman böylece ikrar ve itiraf etmiştir, bu vakfı ikrar ve itirafa kendisinin müşarunileyha vâkıfe tarafından vekil olduğu padişahın inayetiyle mazhar olmuş aziz ve ihtişam devlet ve ihtiram sahibleri olan Sinan ağa bini Abdurrahman ve Selman ağa İbni Abdulmennan nam kimselerin şهادetleriyle sabit olmuştur, Müşarunileyha vâkıfe hazretleri kendisine vakfı ikrare vekâlet verdiği gibi vakfın tescili ve sair büyük küçük az çok yapılması gereken hususların iyfası içinde vekâleti mutlaka vermiştir, müvekkilesi bütün tasarrufatının nafiz teberruatının müteber olduğu bir huccet halinde iken temiz niyet iyi maksadla yukarıda mücmelen ve mufassalan beyan olunan hayırlı makamları mübarek binaları ve onların mesalihine istiklâl edilmek üzere diğer müsakkafat ve köyleri vakıf ve sadaka eylemiştir, cemi hukuk ve merasimile bilumum hudud ve levazimile şer'i şerif mucibince vakıf altında dahil olanların cümlesi vakıftır. Müşarunileyha vâkıfe hazretleri zikir olunan mübarek makamları vakıf edip onları malum ve muayyen mesalih için vakıf kıldığını bildirmiştir, diğer müstegallat ve mevkufatına gelince müşarunileyha vâkıfe şart etmiştir ki, bunlardan her biri vechi şer'i üzere helal yolda güzelce istiğlal olunup emanet ve diyanetile maruf istikamet ve siyanetile mavsuf harama meyilden uzak, günah işlemekten ırak hizmetini görmekte kusur etmez, zimmetini temiz tutarak üzerine aldığı işi yapmaktan çekinmez, gelir ve giderde en açık usuli takip eden ve bu hususda elinden geleni esirgemeyen evkafı tamirde, galleyi tahsil etmekte ciddiyetle çalışan, hiç bir hususda dakika fevt etmeyen bir mütevellî marifetile idare olunur emin, doğru düşünür, rakkam ve yazı kaidelerini bilir, hesap verme günü olan kıyamette Allahın azabından korkar bir kimsede kâtip olur iş bu zikir olunan sıfatların cümlesile mavsuf iki mevsuk kimsede cabi olup emanet ve istikamet üzere hizmet görürler, taksir ve hatadan sakınırlar vakfın işlerini görmekte güzel ve ciddi surette çalışırlar onun mesalihi için sabah akşam sabrı saii gösterirler, vakfın şartlarına bu zikir olunan kaidelere tamamilen riayet ederler Cenab-ı Hakk'ın ihsan etmiş olduğu gelir ve hasılatından evvela icare ve mukaataları ödendikten sonra kalandan her şeyden evvel vakfın rakabesi tamir olunur, gerek müstegallat ve gerekse hayratın meremmetine sarf edilir, arta kalandan mütevellîye geçer gümüş paradan her gün yirmi dirhem katip olana her gün geçer yedi dirhem, İstanbul ve etrafındaki evkafın cabisine her gün beş dirhem zikri geçen köylerin cabisine her gün geçer gümüşden dört dirhem verilir. Müşarunileyha vakıfe şart etmiştir ki, zikir olunan İstanbuldaki camii şerifine ilim zühd selah ile mavsuf, ilim, günleri bütün ülkelerde adet olduğu vechile hutbe okur aynı zamanda her Cuma günü hafızlarla birlikte camiinin mahfelinde oturup onlarla beraber kuranı kerim tilavet eder ve onların reisi olur, kendisine her gün on beş gümüş dirhem verilir, tekva sahibi temiz dindar, şeriata riayetkar Allahdan korkan namaz vakitlerini vaciblerini ve sünnetlerini müstahablarını, ve diğer adap ve muhasenatını bilir bir kimse imam olup beş vakit farz namazlarda ve diğer cemaatle eda olunan namazlarda müslüman cemaatine imam olup namaz kıldırır kendisine her gün sekiz dirhem verilir selah sahibi, namaz vakitlerini bilir zikir olunan sıfatları havi iki kimse müezzin olup bunlar taharat üzere nöbetleşme suretile minarede beş vakit ezan okurlar, ve bunlardan her birine günde dörder dirhem verilir, güzel sesli hoş elhanlı diğer iki kimse sela han olup adet olduğu üzere Cuma ve bayram günlerinde mezbur müezzinler ile beraber sela okumak için onlara katılırlar, bunlardan her birine günde

ziyade noksansız olarak birer dirhem verilir hamelei kuranı kerimden kıraet ve tecvid ilini iyi bilen altı nefer kimse devirhan olup bunlardan her biri Cuma günleri namazdan önce kuranı kerimden onar yirmişer, zamanın müsaadesine göre daha fazla ayeti güzel ses ve hoş elhan ile okuyup sevabını peygamberimiz Muhammed Mustafanın ruhuna onun al ve ashabının ruhlarına bağışlarlar, bunlardan her birine birer buçuk dirhem olmak üzere her gün dokuz dirhem verilir. Salih bir kimse dahi muarriif olup kuranı kerim tilaveti hitam bulduğu zaman tarif hizmetini ifa eder, kendisine her gün dört dirhem verilir. Ehli kuran olanların sulehasından, hamelei kuranı etkiyasından ruşd ve vera' ile mavsuf dindarlık ve tekva ile maruf onbeş nefer kimse cüzhan olup her gün öğle nemazından sonra cümlesi camide toplanarak imamda onlarda dahil olmak şartile her biri kuranı kerimden birer cüz'ü şerif okurlar ve bu kıraetde tertile riayet ederler acele ve süratle okumazlar adap ve erkanına riayetle tilavet hakkını verirler, bunların arasına kuranı kerimin kadrini bilmeyen, onun şan celilini anlamayan sabi küçük çocuklar katılamazlar, her iki günde bir hatmi şerif edip sevabını müşarunileyha vâkıfe hazretlerinin ruhuna bağışlarlar, biri imam olmak üzere içlerinden ikisine ikişer dirhemden günde dört dirhem verilir diğerlerinin her birine günde birer buçuk dirhem verilir, diyanet ve selah erbabından, siyanet ve felah ashabından yedi nefer kimse aynı vakitte toplanıp her biri kelimei tevhid bin def'a söyleyüp sevabını vâkıfenin ruhuna bağışlarlar bunlardan her birine günde bir dirhem verilir, ehli kurandan bir salih kimse her gün mezbur camiideki kürsu üzerinde yatsı namazından sonra bir aşırı şerif okuyup kendisine aydı kırk dirhem verilir, günahdan uzak eteği temiz, iki kimse kayyım ve kandilci olup icap ettikçe kapıları açup kaparlar, mumları ve kandilleri yakarlar, camii şerifin hizmetini görüp gözedup süpürürler temizlerler, eczai şerife sandığını cüz'ü okuyanların önüne getirirler, okuduktan sonra cüzleri kaldırıp yerli yerine koyarlar, bunlardan her birine günde üçer dirhem verilir. Diğer bir kimse sucu olup mezbur camii yanındaki sakaya her gün kifayet mikdarı su doldurur günde kendisine iki dirhem verilir, mütedeyin ve salih bir kimse noktacı ve murakıp olup bütün erbabı vazifenin umurunu gözedir onları vazifelerini güzelce iyfaya teşvik eder, vazifelerini layikile yaparak tefriği zimmet etmelerini söyler, şer'n müteber olan bir özür bulunmaksızın işi başına gelmeyenlerin vazifelerini ihlal ettikleri günler için nokta koyar, teksir vuku bulan günün yevmiyesini kesmesi için tehir göstermeksizin mütevellie ihbar eder, kendisine vazife mukabili günde bir dirhem verilir, camii mezburda yakılacak mum ve kandil yağı ve hasır için her gün (mikdarı açık) dirhem ve bu tebdil ve tağyir olunmaz, yine müşarunileyha vâkıfe hazretleri şart etmişlerdir ki, zikri geçen darıtalım olan mektebe kuran ve tecvid ehlinden bir kimse muallim tayin olunup bunun kuranı kerimi bilmekte mahir olması, iyi sıfatlarla muttasıf güzel ahlakla mutehallık bulunması gerekdir, müslüman çocuklarına kitabı mübini telkin edip öğretir lugat ve sarf belletir, elinden geldiği kadar çalışır, onlara şefkat ve merhamet kanadlarını döşeyip yatar, onlara babanın evlâda bakdığı gibi iyi gözle bakar, talim ve irşadda aralarında fark gözetmez, talim ve terbiye kanunlarına riayet eder, onların ahlakını en mükemmel surette tehzibe çalışır, onlara karşı layık oldukları dikkat ve ihtimamı yapar, onlar için samimi dost ve bel ki muşfik baba gibi olur, kendisine günde altı dirhem verilir, sülehadan mevsuk sebatlı emin bir kimse mektebe kalfa tayin olunup oda aynı usul üzere hareket eder, çocuklara dersi ve geçenleri tekrar eder, yukarıda zikir olunan yolda oda asla şaşmaz, bu vazifesi mukabili kendisine günde iki dirhem verilir Müşarunileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, medresesinde müderris olan kimse, kemal ve fazıl ve fazlı kemal ile mavsuf olacak, akranı ve emsali arasında ilmin çokluğu ve dinin kemali ile maruf bulunacaktır, zamanın ileri gelenleri nezdinden itibarlı asrın efendileri indinde makbul, akranına

faik zamanında tanınmış, parlak ve ateşin fikirli, tenkid kabiliyet işi olacak, tahkik mevakine vâkıf olup bittetik merdivenlerine çıkabilecek, dini müşkulatı keşf edip de mudelâtı yakineyi çözecektir, perde arkasında gizli kalmış olan ince fen meselelerini çözmeğe alışık herhangi bir fenni ilim şubesini okutmağa kadir olup ulumi şer'iyeyi okutmağa devam edecek, funun mütebereyi talebesine anlatacaktır, bunları iş bu medresenin emsali medreselerde okutulması adet olan kitaplardan okudacaktır, en kısa bir zamanı boş geçirmeyup daima tedris ile meşgul olacaktır, ancak tahsil için istirahatla lazım olduğundan tatil yapılması mütaad olan günlerde ders kesilecektir, bu vazifesi mukabili müderrise günde elli dirhem geçer gümüş para verilir, medresenin odalarında ilimi seven okuması adet olan kitapları mutaala kudretini haiz olan istidadlı talebeden on altı nefer sakın olup içlerinden fazilet numunesi olan ahlak ve semaili kerim bulunan muid olur müteber usul üzere cümlesi derse devam eder şer'i özür olmaksızın asla terk etmezler, ders sonuna erdikten sonra müderrisler birlikte onlardan üç ihlası ve fatihai şerif okurlar hazreti Peyganber efendimize selat ve selam getirirler, sevabını vâkıfenin ruhuna bağışlarlar, medresede muid olan kimseye noksansız olarak beş dirhem verilir, diğerlerinde günde ikişer dirhem verilir medresede bir kimse bevrap olup akşamları karanlık çöküncü kapuyu kapar, sabahları açar, medresenin etrafını süpürüp günde bir def'a olsun temizler, kendisine günde ziyadesiz noksansız iki dirhem verilir Müşarunileyha vâkıfe şöyle şart etmiştir ki, temiz ahlak ile mavsuf salih müttekidindar, kanaat sahibi temizliğe riayetkar tama'dan uzak bir kimse imarete şeyh olup kendisine günde sekiz dirhem geçer gümüş para verilir, imametle maruf, diyanetle mavsuf bir kimse vekili harç olup imarete sarf olunan mekulatı satın alır, kendisine her gün için beş dirhem verilir, selah ve siyanetle mavsuf emin bir kimse dahi kilerci olup istikamet ve emanet üzere İmaretin anbarını muhafaza eder, kendisine her gün için dört dirhem verilir, bir kimse dahi katip olup geliri gideri, asıl ferî' ne masraf olursa onları yazar, kendisine her gün üç dirhem verilir, sanatında kamil iki kişi aşçı olup münavebe suretile imarete yemek pişirirler, vazifelerine son derece dikkat ederler, bunlardan her birine günde üçer dirhem verilir, iki kimse dahi ekmekçi olup münavebe suretile ekmek yapıp pişirirler, bunlardan her birine günde üçer dirhem verilir, emin iki nefer kimse nakip olup istikamet üzere nikabet vazifesini iyfa ederler, mukarakaba yaparlar, bunlardan her birine günde ikişer dirhem verilir, diğer kimse bulaşıkçı olup kaseleri ve diğer kapları yıkar, odun yarıp hazırlar kendisine her gün iki dirhem verilir, diğer iki kimse buğday döğücü olup buğday döğerler ve pirinç ayıklayup hazırlarlar, bunlardan her birine günde birer dirhem verilir, bir kimse hamal olup kasabdan et getirir kendisine günde iki dirhem verilir diğer bir kimsede bevrap olup mutfağın kapısında hizmet görür kendisine günde iki dirhem verilir diğer bir kimse dahi kaseleri gözedup hıfz eder kendisine günde iki gümüş dirhem verilir diğer kimse ferraş olup bunlardan biri daima imaretin etrafını süpürür her gün onu temizler, vazifesine canla başla bakar diğeri ise helalara bakup onları her gün gayet iyi temizler, bunlardan her birine günde ikişer dirhem verilir, diğer iki kimse değirmenci olup bunlardan biri değirmende hizmet görür, diğeri ise değirmenin su yollarına bakar, bunlardan her birine günde ikişer dirhem verilir emin dindar hizmete kadir iki kimse handa vazife görüp bunlardan biri İstanbuldaki handa hancı ve ferraş olup kendisine günde üç dirhem verilir diğeri ise Beşiktaşdaki handa ferraş olup kendisine her gün yarım dirhem verilir Müşarunileyha vâkıfe yine şart etmiştir ki, bir kimse meremmetçi olup tamire muhtaç olan yerleri islah ve tamir eder, kendisine her gün dört dirhem verilir, Allah kendisine bol bol ihsanda bulunsun vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, kendi imaretlerinde diğer imaretlerde olduğu gibi maruf ve müstesna günlerden maadasında günde iki defa yemek hazırlanır, sabahları pirinç akşamları

buğday pişirilir, Cuma vesair mübarek gecelerde ise güzel ve hoş yemek pişirmek adetine riayet olunur bu geceler için sabahları buğday pişirilip akşamları ise aşağıda zikri gelecek olan yemekler pişirilir, sabah ve akşam yemekleri için elli okka koyun eti tayin etmiştir, bunun yarısı sabahleyin diğer yarısı da akşam pişirilir, ramazan gecelerinde ise bunun hepsi akşam pişirilir çorba için her gün iki kile pirinç ve temiz buğdaydan iki kile buğday tayin etmiştir, bunların her ikisinde istanbul kilesidir, her gün ekmek için beş kile un, beş okka tuz iki okka soğan pirinç çorbası için iki okka un, buğday çorbası için her gün okkanın sekizde biri mikdarı kimyon sakız için de günde bir dirhem gümüş para tayin etmiştir. Nuhud için günde dört dirhem büber için günde bir dirhem tayin etmiştir, gün de iki buçuk çeki odun verilir, mevsiminde pirinç çorbası için günde yirmi iki okka den kırk okkaya kadar kabak sarf olunur mevsiminde bulunduğu takdirde koruk o bulunmazsa yerin ekşi yoğurt kullanılmak üzere günde on iki okkadan kırk okkaya kadar sarf olunabilir pirinç çorbasına giden sebzeler için günde bir dirhem sarf olunur, vâkıfe şart etmiştir ki, Cuma ve remazanı şerif gecelerinde keza berat ve reğaip gecelerinde bayram günlerinde dane pirinç diye meşhur olan yemek pişirilir bu yemek için bu günlere mahsus olmak üzere beş kile pirinç on beş okka tereyağı, nohud için üç dirhem, soğan için bir dirhem noksansız olarak tayin etmiştir, bu gece ve günlerin her üçünde diğer imaretlerde adet olduğu üzere bu yemeklere şu üç nevi' nefis yemekler ilave olunur, birinci gece zirha diye maruf olan yemek pişirilir onun için sekiz okka bal on beş dirhem zaferan üç okka erik üç okka kayısı dört okka incir, üç okka badem, on üç okka kuru üzüm, tayin etmiştir, ikinci gece ekşi aş diye maruf olan yemek pişirilir, bunun içinde yirmi okka kara üzüm, dört okka kırmızı üzüm üç okka erik, üç okka kayısı, dört okka incir, okkanın sekizde biri nisbetinde nane iki okka pestil tayin etmiştir, üçüncü gece zerde pilavı pişirilir bunun içinde iki gece pirinç yirmi okka bal dört okka tere yağı, on beş dirhem zaferan tayin etmiştir aşura günü aşura denilen taam pişirilir, onun için yirmi okka bal, bir kile buğday, dört okka incir altı okka armud altı okka kırmızı uzum iki okka badem, üçer okka erik ve kayısı, on sekiz okka kara üzüm, İstanbul kilesile yarım kile fasulye, bir okka pestil, tayin etmiştir, müşarunileyha vakıfe hazretleri yine şart etmiştir ki, mevlud du nebevi günü dane ve zerde diye maruf olan yemekler pişirilir, bunlar için on beş kile pirinç altmış okka koyun eti, kırk iki okka tere yağı etmek almak için yüz dirhem otuz sekiz okka bal, yirmi beş dirhem zaran çeyrek kile nohud dört okka soğan, yirmi dirhem büber tayin etmiştir. Vâkıfa şart etmiştir ki, güzel sesli hoş elhanlı bir kimse her sene bu mübarek günde yukarıda zikri geçen camiide mevludu nebevi riselesini okur kendisine altı yüz dirhem verilir, güzel sesli üç nefer kimse onunla beraber oturup onlara adet üzere mevlud arasında nati peygamberi okurlar, bu mihathanlardan her birine üçer dirhem verilir, onlarla birlikte mezkûr camiin imamı, iki müezzini hafızlar cüz aşrı şerif okuyucular iki kayyım bunların hepsi beraber bulunup bunlardan imama elli dirhem müezzinlere yirmişer dirhem hafızlara cüzhanlara aşır şerif okuyuculara yüz altmış dirhem verilir, aralarında müsavat üzere tevzi olunur, kayyımlardan her birine onar dirhem verilir, şerbet için iki okka şeker yarım okka gülsuyu tayin etmiştir, Allah hayratını kabul etsin, vazıfe hazretleri yine şart etmiştir ki, her akşam ve sabah yemeklerinden imaretin hademesine saireye odalarda sakın olan talebeye verilecektir, hatibe, imama müezzinlere vakfın katibine muarriye kayyımlara her nebvette ikişer aprça et ikişer ekmek ve diğer yemeklerden ikişer kap yemek verilir, yine aynı usul üzere imaret hademesinden şeyhe vekil harça kilerciye kilerin kitibine, aşçılara onların çıraklarına nakiblere kaseleri gözedup yıkayana mutfağın bevvabına imaretin ferraşına ekmekcilere ve onların çırağına pirinç ayıklayanlara değirmencilere et taşıyana su yolcuya, imarete hizmetde bulunan ve yasakci denenlere hela temizleyiciye, sakaya

su doldurana, İstanbuldaki vakıfların cabisine, evkafın meremmetcisine, medresenin bevvabına yemek verilir, medresenin odalarında sakin olan talebeden her birine ikişer ekmek birer parça et hizmette bulunanlara verilenin yarısı kadar yani birer kap de yemek verilir, Sohta diye maruf olan taifeden on altı kişiye akşam ve sabah olmak üzere sekiz kap yemek verilir yani iki kişiye bir kap yemek düşer bir kabda odalarda sakin olan talebeye verilecek kadar yemek vardır, bunların her birine bir parça et ve bir ekmek verilir, bu verilen yemeklerden arta kalan diğer fakirlere ve yoksullara verilir, vâkıfe şart etmiştir ki, her kurban bayramında yirmi koyun alınıp fakirler ve yoksullar için kurban kesilir, İstanbulda vaki Toklu zade zaviyesinde yakılacak kandil için ayda yirmi dirhem tayin etmiştir, yine şart etmiştir ki vâkıfe Ankaradaki camii şerifinde imamlık şartlarını bilir, alim dindar şeriyata riayetkâr salih bir kimse imam olup beş vakit cemeate namazlarını kıldırır imamlık yapar, fenalıklardan masun bir kimse dahi hatib olup Cuma ve bayram günleri sünneti vech üzere hütbe okur, bunlardan her birine günde dörder dirhem verilir, güzel sesli iki kimse müezzin olup nöbetleşerek ezan okurlar, bunlardan her birine günde üçer dirhem verilir, kuranı kerimi güzel okuyan hafızlardan altı nefer kimse devirhan olup her Cuma günü camiin mahfelinde toplanırlar diğer camilerde adet oluğu üzere kuranı kerim okurlar

En güzel okuyan en alim olan kimse reis olur, reis olana günde iki dirhem diğerlerinin her birine günde birer dirhem verilir temiz ve çelâk bir kimse kayyım ve kandilci olup lazım olduğu zaman kapıları açup kapar, mumları ve kandilleri yakar kendisine günde bir dirhem verilir hizmete kadir bir kimse ferraş olup camiin etrafını süpürüp temizler, kendisine günde bir dirhem verilir, kandil mum, hasıl parası olmak üzere her gün için üç dirhem şart ve tayin etmiştir, aksarayda kâin Hasan dede zaviyesine evkafının mahsulunden günde yirmi iki dirhem verilmesini şart eylemiştir müşarunileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, iş bu zikir olunan evkafının bil cümle umur ve mesalihi kendi elinde olup rey ve iradesile onları idare eder, dilediği veçhile tasarruf eder kimse karışamaz uzakdan yakından kimse itiraz edemez müstakil olarak onların mesalihini idare eder, masraflarını tayin eyler, dilediği gibi gallelendirir vazifelerin adedini tayin eder, ziyade ve noksan kılar, azil ve nasb eyler, diğer herkesce malum umuru müstakillen yapar, şartları istediği gibi tebdil tağyir eyler, kaidelerini değiştirir, daha faydalı bir şekle ifrağ için çalışır, maslahat ve tedbir havi iycab ederse öyle hareket eder münasip gördüğünü yapar zikir olunan masraflardan arta kalan fazlayı dilediği gibi tasarruf eder ondan faidalanır, istediği gibi harcar kimse itiraz edemez, hayatta oldukça bunların hepsini yapar, ecel kâsesinden ölüm şerbetini içipde Allahın darısselami çağırın nidasına icabet ettikten bu dünyadan köçdükten sonra tevliyet umurunu tevcih etmek adel ve ihsan ile emir eden zamanın vali ve hükümdarının reyine muvafz olur oda güzel ahlaklı kimselerden münasip gördüğü ve bu işe layık bulunduğu kimseyi mütevellî tayin eder, oda kusursuz bu hizmeti iyfa eder bu zikir olunan umurdan hiç birini ihlal etmez, ve vazife ve mensulblarını da münasip gördüğü ehliyet sahibi olanlara tevcih eyler, müşarunileyha vâkıfe şart etmiştir ki babısseade ağası yanı kapı ağası olan kimse işbu zikir olunan evkafına hasbi nazır olacaktır, işbu zikir olunan şartları ve kaideleri beyan ettikten sonra vâkıfe zikir olunan evkafının cümlesini elinden çıkarmış onlardan mülkiyet elini çekmiş ve onları tescil mütevellî nasb ve tayin eylediği akran ve emsalinin kudvesi Mehmed bey ibni abdurrahmana teslim eylemiş oda her nevi' mevaniden ari olarak sahih ve şer'i suretde tesellüm eylemiştir, şer'i şerif kaidelerine dini münif kanunlarına uygun bir suretde yapılan iş bu ikrar ve tesellüm muamelelerinden sonra iki taraf bu hususların cümlesini sahih ve şer'i suretde ikrar ve itiraf eylemişler bir birlerine tasdik etmişlerdir. İş bu raddeye

gelmişken vekili mezbur iş bu vakfında dönüp müvekkilesi vâkıfenin emiri üzerine iş bu vakıf yapılanların cümlesini geriye onu milkine almak istedi çünkü imamı azam ebu hanife hazretlerine göre vakıf ariyet hükmünde olduğundan vakıf ondan istediği zaman rucu edebilir, mütevellî olan kimsede büyük imamlardan böyle vakfın sıhhat ve luzumuna kail olanların sözlerine dayanarak vakıfdan rucu kabul etmedi, elindekini geri vermekten imtina eyledi iki taraf bir birlerine münaza edip iş ilerledi, bunun üzerine iş bu vakfiyenin üstüne tevkinî koyan hakimin huzurunda murafaa oldular hakimde (burada hakimin methi hakkında iki satır kadar elkab vardır-mütercim) niza' noktasını uzun boylu düşünerek tetkik etti tarafeynin delillerine bakdı, mütevellînin delilini daha kuvvetli buldu buna binaen iş bu zikir olunan evkafın cümlesinin yazıldığı ve şerh olunduğu üzere o şartlar dahilinde umum ve hususunda sıhhat ve luzumuna hüküm olundu, hidayetli imamların kavline dayanarak bu hükmü verdi buna binaen işbu zikir olunan evkaf sahih ve şer'i müseccel lazim bir vakıf oldu, müteber ve açık kaidelere uygundur iş bu vakıfların ve şartların tebdil ve tağyiri asla caiz değildir iş bu vakfiyenin mazmun ve muhtevasına aykırı hareket etmek asla helal değildir, ondan hiç bir şey noksan yapılamaz ve hiç bir sebeble bu şartlardan ve bu vakıf atıl bırakılamaz, Allah ve ahiret gününe iymân edenlerden hakim, kadı, varis gaib hazır her kimse olursa olsun onlardan hiç birine iş bu vakfı bozmak helal değildir. Onu yazıldığı ve kararlaştığı şekilde asla çıkaramazlar her kim ki bunun tahvil ve tağyirine kalkışırsa onu ibtal ve tevire çalışırsa allahın meleklerin bilumum nasın hepsinin lağneti onun üzerine olsun öylesinin varacağı yer cehennemdir, orada kaynar sular irinlerle sulanır, her kim bu vakfın şartlarından birini tağyir veya tebdil edersi yahud onun noksan ve ibtaline çalışır naksa ve ihlaline uğraşırsa en büyük günahlardan birini irtikap ediyor demektir, mücrimlerin ayaklarında ve alınlarından yakalandıkları o günde cezaya çarpar, vakfı yapanın ecir ve mükafatı hayy cevad ve kerim olan allaha aittir.

Bunların yazılması ve üzerine şahid ikame edilmesi Hicri 947 senesi Recep ayının yirmi sekizinci günü vaki olmuştur.

Ek A.1.2 : Haseki Hürrem Sultan'ın H.958/1551 tarihli vakfiyesi (Türkçe, VGM, Osman Keskioglu)

608 /2 Numaralı Defterin 222. Sayfa 177. Sırasında kayıtlı “Haseki (Hürrem) Sultan Vakfı”na ait 958 H. (1551 M.) tarihli Arapça vakfiyesinin tercümesidir.

BAĞIŞLAYAN, YARLIĞAYAN ALLAH ADIYLA

Söze unvan olan en güzel kelâm, mühim her işin başında zikrolunan en mübarek söz, yüce Padişah Allah-ü Te'âlâ'ya hamd ü sena etmek, azamet ve celâl sahibi Tanrı'yı anmaktır. O zat-i Kibriya ki, kudret-i kahiresiyle kâinatı emsalsiz olarak ibda' etmiş, bil-umum masnû'âtı irade-i bâhiresiyle bir kanuni mecburiyet olmaksızın meydana getirmiş, kâinatın derecelerini üstün bir usul üzere hazırlamış, vücut merdivenlerini en parlak şekilde kurmuş, varlıkta yer almış olanların hepsine en bedi' nimetlerini ifaza etmiş, karşılıksız in'amını onlara her haddenden aşırı olarak bol bol vermiştir. Parlak hikmeti ve her şeyi ihata eden ilmi iktizasınca mürekkep ve basit varlıkların her birine nice acaip hikmetler, açık ve kapalı garip maslahatlar tevdi' etmiştir ki, akıllar onları anlamakta hayran kalır, hayrat vâdisinde dolaşır durur. Kudret âyetlerini kâinatın sahifelerine nakşetmiş, vahdet sancaklarını a'raz ve a'yandan her şeyin üzerine dikmiştir. İnsanı en güzel bir kıvamda yaratmıştır. Onu anlamak ve öğrenmek şerefiyle şereflendirmiştir. İnsan işbu âyet ve delillere bakarak Hâlik'in varlığını bulmak yolunda muvaffak olmak şerefini haizdir. Bunca alâmetlerle istidlâl ederek hakka ulaşmak yoluna Allah onu irşad etmiştir. Bu âlemlere ibret ve müşahede göziyle bakar, her mevcutta Hakk'ın esrarını araştırır, hakayik-i eşyanın ahvalini düşünür, mülkün tetavvur ve tekâmülünü, melekütun esrarını tefekkür ve mürakabe eder, nazarı tevfik-i İlâhi ile teyid olunur, hakayik-i eşyayı olduğu hal üzere görür, nasût muhitinin darlığından çıkıp kurtulur, lâhut yüceliklerine çıkıp kanat açar, hazire-i kudsün hafayasına muttali' olur, serair-i ünsün definelerine dalar. Anlar ki, gerçek Allah'dan başka Tanrı yoktur. Ondan maada her şey, her varlık ancak onun izhariyle meydana gelir, onun nurundan ışık alır. O her mevcudun başıdır. Her hayır ve bereketi ifaza eden odur. Mülk ve melekütun idaresi onun elindedir. Yaşatan ve öldüren odur. O kendisi ise daima Hay'dır, asla ölüm yoktur. Dilediğini yapar, istediği gibi hükmeder, O'nun hükmünü takip edici yoktur. Hâkim ve Hâmid olan O'dur. O Kâdir'dir, men'edeni yoktur, O Kâhîr'dir, münazi'i yoktur. O'nun üzerine zaman cereyan etmez, O'nu hiç şu'unat işgal edemez, bunların maverasında onun nice şu'unu vardır, onları fikirler idrak edemez. Zanlar onlara nail olamaz. O Allah'a subhan olsun ki, onun cemalinin tesbihleri azizdir, nazarlar O'na erişemez. O'nun celâlinin otağı fikirlerin vâsıtalarının oraya yetişmesinden çok yücedir. Allah'a karşı aciz ve taksirimizi itiraf ederek ona hamederiz, onun sonsuz nimet denizinden feyziyab olanlarla birlikte O'na şükrederiz.

Tam nübüvvet sûresinin fatıhası, umumi risaletin hatimesi, enbiyanın hatemi, Resullerin sonuncusu, halkı en doğru yola hidayet kılan ulu Peygamber, güzel elçi, alnında nur parlayan, Tevrat ve İncil'de vasfı yazılı olan ümm-i nebiy Hazret-i Muhammed'e, salât-ü selâm olsun ki, o âli sıfatlarla mevsûftur, kat'i âyat ile ba's olunmuştur. Parlak mucizelerle teyit kılınmıştır. Bütün ümmetlere beşîr ve nezîr

olarak gönderilmiştir. Allah'ın izniyle ona çağırmakta, aydın nure davet etmektedir. Onları dalâlet ve şerr uçurumlarından kurtarmak, zulmetten nure çıkarmak için çalışmaktadır. Onların boyunlarını taklit boyunduruğundan kurtarmak, onların göksüne tevhid gerdanlığı dakup süslemek istemektedir. Taki varlığın mâliki olan Allah'a iman etsinler, ancak ulu Tanrı olan Rabb'e ibadette bulunsunlar. O hak Peygamber emellerinin gerçekleşmesi uğrunda hakkiyle mücahede bulunmuş, hakkın tecellisine çalışmıştır. Taki yer yüzünde fitne kalmasun, din halisi ile din olsun.

Böylelikle halkın yüzlerini tapına geldikleri kiblede çevirmiş, onların boyunlarına şimdiye kadar tanımadıkları bir gerdanlık, tevhid gerdanlığı takmıştır. Onları Hakk'a davet etmiş, bulundukları açık dalâletten kurtarmıştır. Bâtıl karanlığı dağılıp perişan olmuş, yakın nuru bütün şa'saasiyle parlamıştır. Onun getirdiği hidayete tabi olanlar, muratlarına nail olup fevz ü necat bulmuşlardır. İnat gösterip de isyan edenler, kendi süfli heva ve hevesini Tanrı ittihaz edinüp ona uyanlar kötülük ve alçaklık çukurlarına yuvarlanmışlar, yalan uçurumlarına düşmüşlerdir. Allah her kime İlâhi nurunu nasip etmezse o kimse için başka bir nur yoktur.

O büyük Peygambere böylece salât ü selâm olsun ki, onun nurları ufukların her tarafında parlasun, sahifelere satırlar dizildikçe bu salât ü selâm devam etsün onun hayırlı âl ve ashabına da selâm olsun. Dünya durdukça, zulmet ve zıya' bulundukça onlara onlara tabi olanlara salâtü selâm olsun haşir ve mizan gününe kadar bu hal böylece devam etsün.

(Burada Sultan Süleyman ibni Selim Han tuğrası vardır. Altında da Rumeli kazaskesinin tevki' ve tasdıkı vardır.)

Bundan sonra asıl maksada gelince: Sağduyu ve doğru düşünce sahibi olan her kese açık olduğu gibi anlayan gönlü olup da kulak tutup hazır olana âşikârdır ki, dirayetli ve akıllı olana yakışan, seçkin ve üstün anlayışlı kimselere vacip olan bütün varlığıyla Allah'a Allah'ına dönmek, gizli ve âşikâr her halinde Allah'a teslim olmak, her ahvalde Allah'dan lâzım geldiği veçhile korunmaktır. Hiçbir lâhza Allah'ı unutup gaflet üzre olmamalı, onun mürakabesinden kendisini vâreste addetmemelidir. Allah'dan başka her şeyden vaz geçerek yalnız Allah'ı anmalıdır. Gönlüne her hutur eden şey onun için Allah'ın cemâlini müşahede için bir ayna, onun kemal sıfatlarını mutalâ'a için bir vâsıta sayılmalıdır. Zira bu vücut âleminde zâhir olup meydana çıkan küçük büyük her şey, şanı yüce bir sani'in vücuduna delildir. Tevhid âlemine götüren açık bir yoldur. O'nun ışığıyla hidayet bulunur, bu öyle açık bir delildir ki, onda hiç bir şüphe yoktur. Üzerindeki ışığı nur saçan bir sancak gibidir. O yola sâlik olup giden asla sapup şaşmaz. Bu öyle bir kanundur ki asla eğriliği yoktur. Hiç güçlük çekmeden tabi olunacak bir kıstasdır. Rabbi'nın âyetlerini tilâvet eden biri sözcüdür. Dinleyüp belleyen nerede? Davet vuku' bulunduğu zaman icabete hazır bir sadıktır. İnsanlara akıllarının mertebelerine göre hitap eder. Onlara söylediklerinin icabına göre cevap verir. Bazan en açık ibareyle konuşur, bazan en lâtif işaretlerde bulunur. Hitapda onların ibham ve tasrihlerini nazarı itibara alır. *"Varlıkda hiç bir şey yoktur ki, kendi hamdiyle Allah'ı tesbih etmiş olmasun. Fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız."* Aceba akılların bağlarını bağlandı, yoksa kalplerin üzerine kilitmi vuruldu. İbret ve intibah göziyle bak; gözden şüphe

perdesini kaldır da ulu Yaradıcı'nın beyaii sun'ine parlak hikmetine göz at. Nefsani alâyikdan sıyrılarak, zulmani kayıtlardan kurtularak enfüs ve âfaka bak; kuvve-i kudsiyyenin coşup feyz bulması hususunda mebad-i ünsiyyeden imdat um; çünkü istenilen dilek kartal kuşu yumurtasından daha değerli ayyuk medarından daha yücedir. Cenab-ı Hakk'ın şeri'atı ruhların suya kandıkları kaynak olan dini, her su sizi kandırır, onun celâli ve kudsiyeti korusu etrafında ancak birer birer dolaşır, tedebbür ve ibret göziyle bakarak gece ve gündüz sahifelerini çevir, onlarda nice büyük âyetler görürsün, bunda basiret sahipleri için nice ibret verici şeyler vardır. Kaza ve kader esrarının kat kat olan sırlarını düşün. Onlardaki nice acaip ibretleri mütalâ'a et; onları takdir edinin kudretini, tedbir edenin hikmetini tefekkür et; kader senin elinden tutup seni sonsuz sefere götürmeden, ecel gelip araya girmeden düşün; âlemdeki zerrelere her biri, denizin katrallarından her katrası, ibda' kaleminin koyduğu her nokta, kainat levhasına yazdığı her harf, hiç şüphesiz ki, akli başında olan bir kavim için aydın bir hüccet, açık bir delil, parlak bir âyettir, onların içindekilerden sen asla gafil olma; Allah'ım, sen bunları boş yere halk etmiş değilsin. Sakın, sakın fehim ve idrak zamanını elden kaçırma. Zira fırsat elden çıkıp kaçmak üzeredir. Bir arada der toplayan esbap dağılmağa mahkumdur. Kervanın göç çanı çalınmıştır. Çadırlar toplanıp denkler bağlanmıştır. Kafiler yürümeğe hazırdır. Göç vakti geldi, buradan kaçma zamanı yaklaştı. Hiç bir kimse için burada ebedi kalma yoktur. Burada ecel günleri sayılıdır. O günlerde ancak kalabilir. İşte ben o sayılı günlerin geçmek üzere olduğunu görüyorum. Öyle olunca çok çalışmak lazımdır. Geçenleri telâfi etmek gerektir. Ecel gelip çatmazdan önce geleceği hazırlanmalıdır. Zira ölüm gelince emel bağları çözülür, ümitler kesilir. Hiç bir şeye meydan kalmaz. Bu alçak dünyadan sakın; zira o hilebazdır, aldaticı, gaddar bir cadaloz gibidir. Burası helâk yeridir, karar evi değildir. Boş emeller yatağıdır, husran kaynağıdır, gam ve musibetlerin çarpıştığı, keder ve felâketlerin kaynağıdır bir yerdir. Nimetleri daima zevale maruz, sâkinleri göçüp gitmeğe mahkumdur. Lezzeti elemle karışık, sıhhatine hastalık bulaşık. Sururu şerre yakındır, visali hicranla bağdaşıktır. Dünyayı elde etmek için peşinde koşan kimse akar su üzerine yazı yazmağa çalışıyor demektir. Ona güvenip dayanan göçmeğe mahkum olan çör-çöp ve selenti üzerine yerleşiyor sayılır ki yıkılmağa mahkumdur. Bu dünyanın ardı sıra koşan ona erişemez. Ondakı kaçan da kurtulamaz. Firavınlar ve cebbarlar bile onun şiddetinden emin kalamazlar, Kayserler ve Kısralar dahi onu dehşetinden kurtulamazlar. Nice milletler zaferle ona hizmet ettiler. Fakat onlardan hiç bir eser kalmadı. Bunların haberlerini hatıralardan sor; nice oldu bir gör. Sasanoğullarına verdiği saltanatı çekip geri aldı. Yunanoğullarından bir eser kalmadı. Yemen bahsettiklerini geri aldı. Mudar kabilesinde de bir şey bırakmadı. Sebe her tarafta dağılıp perişan oldu. Onlardan göçüp giden kimseden bir yardım görmedi. Eğer bu haberlerde şüphen varsa şu harabelerin taşına toprağına bir sor. Arza sor, senin ırmaklarını kim yardı, ağaçlarını kim dikti, meyvelerini kim devşirdi? Eğer lisan ile cevap veremezse, lisan-i hal ile cevap verebilir. Zira en doğru söz, lisan-ı halin ifadesidir, o yalan olamaz. Nice hükümdarlar vardır ki, dünyaya sahip olmuş, onu eline geçirmiştir. Dehada himmeti ta göklere hâkim olmak hevesindedir. Yer yüzü onun erlerine ordularına dar gelmektedir. Göklerdeki bulutlara başları değmektedir. Yığın yığın asırların omuzlarına çıkmış, gecelerin siyah, gündüzlerin kula atına binmiş, meydana atılmış, onun şiddet ve dehşeti karşısında her cebbarı aid korkusundan boyun eğmiş, onun kuvvetine her şey münkad olmuştur. Onun şöhretininin celâli dünyanın her tarafına yayılmış, bütün milletler onun şevketine itaatle teslim olmuştur. Onun sözleri bir tatlı ruzgâr gibi hükümdarlık bahçesine akıp esmiştir, onun hükümleri iklimlerin her tarafında nafiz olmuştur. Onun emirleri sahifelere yazılmış, onun fermanı her taraftan

okunmuştur. Onun bahş ve atayası boyunları bir gerdanlık gibi süslemiş, onun mehabeti göz kapaklarını yerinden oynatmış, gözleri kendisine hayran hayran baktırmıştır. Onun haşmeti kalplerin içine yerleşmiştir. Az kaldı, yürekler haşyetinden eriyecekti. Herkes ona itaatle boyun eğdi. Onun heybeti karşısında en dik başlar bile yere indi. En uzak yerlerden bile yönelip ona geldiler. En derin vâdilerden hey'etler gelip onu ziyaret ettiler. İkbâl ve sa'adet içinde yüzen kitleler bile onun sancağı altında toplandılar. Öyle bir kitle toplandı ki hudutlar onlara dar gelince etrafa taşıtı. En parlak devlet basamaklarına çıktılar. Saltanatı kahirenin üst derecesine yükseldiler. Eyi cins atlara bindiler, etrafı dolaştılar, ülkeleri aktardılar, yüksek binalar kurdular, uzak emellere nail oldular. Göklerle boy ölçüşen yüksek binalar yaptılar. Kubbeleri gök kubbeden nişan verir. Aşması mümkün olmayan derecede kuvvetli kal'alar kurdular, onların kurdukları tahtlar feleklerin bürcünü andırır. Nice asırlar boyunca bu hal böyle devam etti. Onlar, bunlar asla eskiyip yok olmaz zannına düştüler, Fakat ölüm şüphesi onları sardı. Arzuladıkları şey ile aralarına girip perde çekti. Zaman onlara akın hücumlarına başladı. Yağma ve talân hücumlarını tekrarladı durdu. Onların o yüksek köşkleri temelinden sarsılıp yıkıldı. Sağlam kapıları devrildi. Bayraklar eskiyip düdüldü otağları ortadan kalktı, meskenlerinin izleri silindi. Yerleri yurtları belirsiz oldu. Divarları, direkleri yıkıldı. Temelleri ve köşeleri sarsıldı. Kaideleri, tahtları, tavanları çöktü. Süsleri, nakışları silindi. Resimleri, eserleri kalmadı, yolları nişanları ortadan kalkıp belirsiz oldu. Sahneleri, Mabetleri âtil kaldı. Caddeleri, seyir yerleri bozulup ıssız bir hale geldi. Hâdisat onların suretlerinin güzelliğini bozdu, her şeyi savuran ruzgâr onun nişanlarının güzelliğini dağıttı. Şimdi onları görenler tanıyıp tanımamakta tereddüt edüp hayret içinde kalırlar. Bunlar acaba bir hanenin resmi midir? Yoksa bir kitabın satırları mıdır? Asırlar onların beşâsetini silip götürdü. Onların zairleri oradan bomboş geçer. Soran kimse bir cevap alamaz. Orada ne çağırın var. ne de cevap veren; Hiç bir ses duyulmaz. Bu ülkelerin bakıyelerinden alaca kargalar ses vermektedir. Öyle acaip haberler söylerler ki, kulaklar onları almaz, o sesler bu eski harabeler üzerinde akseder durur. Halka geçmiş asırların haberlerini duyurur. Onlara yokluk ve helâk sözlerini nakleder, onlara Âd ve Semud kavimlerinin kıssalarını anlatır, Sankî onların kulaklarını müdhîş sayhalar tıkamış, sağırлаştırmış gibidir. Onlar darma dağın olmuşlardır. Onlardan hiç bir eser görebiliyor musun? Felâketler onların kapıları önüne çökmüştür. Hesaba katmadıkları musibetler onları inletmektedir. Onların başına kıyamet kopmuştur. Onların önünde nice engeller vardır. Zaman onlara neler çektiirmektedir. Onlar nice dürlü kahirlere uğramıştır. Felek onlara okunu saplamış, düşmanlık hançerini çekmiştir. Meşakkatler onların sırtını kanburlaştırmış keskin kılıçlar onların âşinalık vâsıalarını koparmış, okları ve mızrakları onlardan hiç bir şey'i men'edememiş, o koca kalkanlar onlara fayda vermemiştir. Onlar o yüksek tepelerden çukurA inmişler, onların ak yüzleri haybetle kararmıştır. Hepsi birer tayfı hayale döndüler. Ancak gündüzün bir kısmında durmuş gibi oldular. Ah bu zaman denilen şey' ne yamandır; ne çabık gelip geçer, anlar bir lâhzada akıp giden vakitler kaplumbağanın baş parmağından daha kısadır. Her ne kadar dağbaşı kölgesinden daha uzun sanılırsa da, göz yumup açincaya kadar geçer gider. Hatta daha kısadır ve yakındır. Farzet ki, daha uzun olmuş, bundan ne çıkar. Zaman uzamış gitmiş binlerce sene sürmüş, onu hesaplamak için hesapçıların kudreti yetmez, bu uzak müddetin geçmesinden ve bu zamanın sona ermesinden sonra varılacak yer, güvenilecek makam, halâs ümid edilecek bir mahal var mıdır? Asla, böyle bir şey yoktur Başın Hakkı için söylerim, haberdar ol, göç zamanı yaklaşmaktadır. Nasıl ki kitab-ı mübin bunu böylece söylemektedir. *"Ya Habibim görmüyor musun? Biz azimüşşan onları senelerce nimet içinde yaşattık. Sonra*

onlara vadolunan o gün gelip çattı onları hiç bir şey müstağni kılamadı.” Doğru Kur’an ile müeyyet olan reşit ve bahtiyar odur ki, minhaci kavime, doğru yola girmeğe muvaffak olur. Daima baki kalacak salih ameller tahsiline çalışır, ömrünü gelip geçici boş şeylerle geçirmez. Himmet dizginlerini bu dünyanın zinet ve düzeninden çeker. Azimet dizginlerini bu dünyanın lezzetinden kasar, dünyanın sa’adet ve ikbaline aldanmaz, onun cah ü celâline kapılmaz. Nice mağrur kimseler vardır ki, mevki’i onu felâket uçurumlarına sürüklemiştir. Nice meftunlar vardır ki, zillet ve helâk çukurlarına yuvarlanmıştır. Ne mutlu o kimselere ki, Allah’ın kendilerine verdiği bol nimetlerin şükrünü eda eder, kendisine verilen hukuku lâyikiyle ifa eder. Kendi mühimmat ve ihtiyaçlarından arta kalanı hayrat uğruna sarfeyler. Zaruriyatından fazlasını hasenat yollarına harcar. Çünkü böyle yapmak âhirette onun için daha hayırlıdır. Allah indinde derecelerin yakınlığına vesile olur. Bunun gayri bütün işler boştur, havaya giden toza benzer. Hazret-i Peygamber şöyle buyurmuştur; *“Dünyandan senin olanlar ancak şunlardır: Yeyip eksilttiklerin, geyip eskittiklerin, bir de sadaka vermek suretiyle ipka ettiklerindir.”* Yine Hazret-i Peygamber buyurmuştur: *“Âdemoğlu ölünce bütün amelleri kesilir. Ancak üçü müstesnadır: Kendisine dua eden salih evlât bırakanlar, nase faydalanacakları ilim öğretip bırakanlar, bir de sadaka-i cariye terk edenlerdir.”* Bunların amelleri kesilmez. Şüphe yoktur ki, sadakaların en faziletlisi, hasenatın en kâmil olanı, hayratın en tammı ve meberratın da en hayırlısı vakıftır ki, onun sütü kesilmez, yardımını nihayet bulmaz, daima memesinden süt gelen, her vakit tarlasından mahsul alınan bir hayır kaynağıdır. Bu fani dünya durdukça duran devamlı bir sadaka gibidir. Hayata bağlı olmadığı gibi ölümle de inkıta’a uğramaz. Vakıf işte böyle faidesi devam eden, geliri baki kalan, bereketi her zaman tazelenen bir hayırdır. Geliri masraflara sarf olunurken vâkıfın zikri geçer, adı daima anılır. Bu ise vâkıf için ikinci bir ömür olur. Her kesin lisanı vâkıfı medh u sena eder. Namı dillere destan olur, işte Cenab-ı Hak ve subhanehu hazretlerinin bu şerefli yola sülûke ve bu parlak sa’adete kavuşmağa muvaffak buyurduğu kullarından biri de işbu dini ve şer’î mecellenin, bu muteber ve güzel vesikanın sahibi, ismet ve celâl tacının incisi, sa’adet ve ikbal tacının guresi, kraliçeler kraliçesi, melek halli, sultane tavırlı, zati yüce, sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi, muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zati ve şanı yüce, zamanın Aişe’si, devranın Fatma’sı, saltanat-ı zahirenin matla’-i gururi, hilâfet-i bâhirenin incisi sade fi, Melik-i Samed olan Allah’ın dürlü âtîfetlerine nail olan Sultan Süleyman’ın oğlu Emir Mehmed’in vâlidesi (burada sultanın medhi hakkında 17 satır yazı vardır-mütercim) Bunlara baktı da şu dünyanın ahvalini bir düşündü. Onun umurunun iptidasını ve sonunu teemmül ile şu mülâhazayı derpiş etti: İzzet ve Celâl sahibi olan Allah-ü Te’âlâ, bütün âlemlere ihsanı şâmil olsun, kendisi hakkında nimet sofralarını hazırlamış, ona kerem ve ihsanını bol bol bezletmiştir. Zahir ve bâtın dürlü nimetler ona ihsan etmiştir. Gizli ve âşikâr nice atıyyelerde bulunmuştur. Bunları akl-ı beşer anlamaktan âcizdir. Bunları saymak için tâkat yetmez. Cenab-ı Hak onun izzet ve ikbal tâkını, cah ü celâl otağlarını o derece yükseltmiştir ki, gökler bile onlara nisbetle aşağıda kalır. Onların etrafına fehim ve idrakler yetişemez. Allah onu şanlı bir mevki’ye seçmiş, onu sağlam bir makama yerleştirmiştir. Onu şarkın en yüksek kademelerine yükseltmiş, şan ve izzetin en yüce katlarına çıkarmıştır. Onu saltanat-ı zahire gölgelerinde parlak hilâfet tahtına oturtmuş, mekalid-i umuru cenabının ellerine teslim etmiştir. Cumhur halkın yüzünü onun kapısına doğru çevirmiştir. Zaten onun kapısı dileklerin kıblesi, emellerin Kâbe’sidir. Cenab-ı Hak, Zülâl-i Fazl u keremini kullarına bol bol akıtmak için onu orada vâsıta kılmıştır. Küçük, büyük, hakir, yüksek her kese ifaza edilen her nimetin kaynağı işte bu yüce kapı olmuştur.

Uzakta ve yakında olanlardan her birine ulaşan her hayrın asıl menba'ı işte burasıdır. Onu daima devlet, ebedi nimet, her yandan kuşatmıştır. Ona her şey verilmiştir. Onun büyük bir arşı vardır. Müşteri yıldızının mertebesini geçer. Belkis'in arşından (tahtından) üstündür. Maksatların en yücesine erişmiş, bütün mürakabe yollarını göz altında tutmaktadır. İhtiyaçların en mübremine ifa etmiş, hâcetlerin ve dileklerin hepsini bitirmiştir. Zaman idare yedeğini ona vermiş, ona ita'at ve inkıyadı bir vazife bilmiştir. Eyilik ve hayrat hazinelerinin anahtarları onda olup onları o açar, bol bol in'am ve ihsanlar saçar, hayrat sancaklarını yeşil muhitlere dikmiş, hasenat çadırlarını yer yüzünün çöllerine kurmuştur. Kâffe-i halk üzerine eyilik ve in'am yağmurları yağdırmış, onun nimetleri sofraları bütün âfaka serilmiştir. Onun nimetlerinin gerdanlıkları birer tâk halinde boyunları süslemektedir. Memleketin her tarafında uzakta yakında bulunanlardan onun coşkun eyilik ve in'am denizinden alıp içmeyen az bulunur. Onun bereketli yağmurdan faydalanmayan yok gibidir. İşte müşarün ileyha vâkıfe hazretleri bu ahvali düşünerek bunların zeval bulmamasını dilediğinden günlerin ve ayların onları bozmamasını yılların ve asırların onları eskitmemesini istediğinden onların tasarruflarının fena bulmaması, bu yüksek devletin devam üzere bekası, asırlar boyunca bu izzet ve şanın sürüp gitmesi biricik emeli olmuştur. Onun parlak nimetlerinin yoksul ve bî-keslerden kesilmesini istemez. Taki onun ihsan yağmuru dileyenlerden asla kesilmesin. Kimse onun nimetlerinden mahrum kalmasin, onun cömertliğinden eli boş dönmesin. Ardı arası kesilmeyen bereket yağmuru gibi ihsanı halk üzerine daima yağsın. Her millet onun gölgesi altında rahat etsin. Onun devlet yaygısı halkın altından toplanıp dürülmesin. Ellerin önünden nimet sofraları kaldırılması. Onun bu dünyadaki parlak devleti âhiret sa'adetiyle birleşsin. Bu hususta Cenab-ı Hakk'ın şu kavli kerimini de mütala'a buyurmuştur: *"Ne gibi hayırlar işlerseniz şüphesiz Allah onları bilir."* Yine kendisinden başka Tanrı olmayan Rabb-i Müte'al şöyle buyurmuştur: *"Kendiniz için ne gibi bir hayır takdim ederseniz onu Allah nezdinde hazır olarak bulursunuz."* Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de daha nice âyetler, nasslar vardır.

İşte müşarün ileyha vâkıfe hazretleri Rabbi'nin bu kelâmını tasdik ederek ona canla başla teslim olduğundan güzel niyyet ve eyi maksatlarla nica hayrat ve hasenat binaları kurmuştur ki, onlarda şunlardır:

Bu cümleden biri Darü's-saltanatı's-seniyye olan İstanbul mahallelerinden Başcihacı Mahallesinde bina olunan mescid-i şeriftir ki, kemerleri yüksek, kubbesi yücedir. En üstün bir tarzda yapılmıştır. Bütün güzellikleri câmi'dir, vâkıfe bunu sırf Allah rızası için takva esası üzerine inşa ettirmiştir. Böylelikle eser bırakan şanlı ve halis mü'minler sırasına girmiştir ve Cenab-ı Hakk'ın Kitâb-ı Mübini'nde öğdüğü şu zümreye dahildi: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe imanı olanlar tamir ederler."* Nebiyy-i Muhtar olan Peygamber Efendimiz de şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah için bir mescid bina ederse, Allah da onun için cennette bir ev yapar."* Vâkıfe hazretleri bu câmi'i namaz kılan mü'min ve mü'minelere vakfetmiştir ki, onlar ayakça, ve oturukça her halde Allah'ı zikrederler. Mescidlerde ibadete kapanıp rükü' ve sücud halindedirler.

Bu evkâf cümlesinde biri de zikri geçen câmi'in karşısında bina etmiş olduğu müdresedir ki, marif ve ulûlun şanına itibar, ulema-yi izama tazim ve halk arasında onların namını tebci için inşa olunmuştur. On altı adet yüksek kubbeli odayı, derslane olarak kullanılan diğer bir büyük odayı müştemildir. Bunlar ilim erbabına ve talebeye vakıftır. Aslî ve fer'î olan ulûm-i şer'iyye ile meşgul olanlar ulûm-i

nakliyenin mütevakkıf bulunduğu fûnun-i akliye ile nefislerini tekml etmek isteyenler bunlardan faydalanır.

Bu cümlelerin biri de zikri geçen câmi’i yakınında bina olunan mekteb-i şeriftir. Bunu da her kim olursa olsun fakirlerin çocuklarına ve çocukların fakirlerine Kur’an-ı Azim öğretmek ve Furkan-ı Kerim’i anlatmak için vakfeylemiştir.

Bunlardan biri de: Zikri geçen medresenin yanı başında bina olunan imarettir ki, bir mutfak, temiz yemekhanesi, halâsı, odunluğu ve diğer lüzumlu ve münasip şeyleri hepsi mevcuttur. Bu da fakir ve yoksullara, zu’afa ve muhtarlar zümresine vakıftır.

Bunlardan biri de: Zikri geçen mahalledeki medresenin arkasında bina olunan Darüşşifa’dır ki, her türlü dertlere devadır, bu da hastaların, derde ve diğer ağrı, sızılara müptelâ olanların tedavisi için vakıftır.

Bu evkâf cümlesinden biri de: Anadolu şehirlerinden meşhur Ankara’da bina etmiş olduğu câmi-i şeriftir. Bi zikr olunanların cümlesi mahallerinde küçük büyük arasında meşhur olduğundan hudutları beyandan, tayin ve temyizden müstağnidir.

Bundan sonra müşarûn ileyha vâkıfe hazretleri işbu zikr olunan evkâfının mesalihi, bu müberak makamların, şerif binaların idaresi için muhtelif vakıflar yapmıştır ki, onlar da şunlardır:

1- İstanbul mahallelerinden Dâye Hatun mahallesinde kâin Yenihan’ın tamamı ki, bunun bir kısmı Abdüsselâm Bey Evkâfı sahasına, bir kısmı Hızır Bey evkafı arazisine, bir kısmı da sakalarbaşı evkafı arazisine bina olunmuştur. Fevkani ve tahtani elli iki odayı, yirmi bir adet dükkânı müştemildir. Arazisinin mukata’ası senede üç bin yedi yüz yirmi dirhemdir. Bunun bin seksen dirhemi Abdüsselâm Bey Vakfı’na, bin beş yüz altmış dirhemi Hızır Bey vakfı’na, bin seksen dirhemi de Sakalarbaşı evkafına verilir.

2- İstanbul mahallelerinden Karaca Paşa Mahallesinde Yahudi kapısı civarında kain birbirine muttasıl çifte hamamın tamamı ki, biri kadınlara, biri de erkeklere mahsustur ve Yasef oğlu Menahim’in oğulları Yasef, Mezoştı ve Şabatay’dan satın alınan arsa üzerine kurulmuştur. Bu hamamın yanı başında yirmi bir dükkân ve yedi ev vardır.

3- Yine İstanbul mahallelerinden Nevbethane Mahallesinde vaki bir hanenin tamamı ki, bir ahuru, üzerinde bir odayı, ve bir su kuyusunu müştemil olup saray aşçısı Yahya’nın muhalefatından hazine-i âmireye zaptedilmiş ve hükm-i şerif-i hâkinede mufassal bildirildiği üzere temlik-i sultani ile müşarûn ileyha vâkıfe hazretlerinin silk-i milkinge dahil olmuştur.

4- Bu cümleden biri de istanbul kapılarından Yahudi kapısı haricinde deniz sahilinde yapılmış bir kayıkhanenin tamamıdır ki, Ayasofya evkafından olan arsa üzerine bina edilmiştir. Ve senelik mukata’ası altmış dirhemdir.

5- İstanbul mahallelerinden Ayulanka Mahallesinde vaki bir hanenin tamamı ki, fevkani ve tahtani iki evi, diğer tahtani üç evi, bir ekmek fırını, dört adet dükkânı, bezirhane diye maruf diğer bir odayı müştemildir. Bundan ötürü her sene Ayasofya evkafına mutad resim olarak dört yüz dirhem alınır.

- 6- Yukarıda zikri geçen medrese kurbinde kâin ve Hacı Mübarek evkafından olan arsa üzerinde mebni üç adet dükkânın tamamı ki, sahasının senelik mukata'ası yedi yüz yirmi dirhemdir.
- 7- İmarat-i âmire kurbinde kâin Bostancıbaşı evkafından olan sahada mebni üç adet dükkân binasının tamamı ki, arsasının senelik mukata'ası dört yüz altmış iki dirhemdir.
- 8- Câmi-i şerif kurbinde bina edilmiş on adet odaların tamamı da bu vakıflar cümlesindendir.
- 9- Karaman pazarı diye maruf olan yerde kâin fevkani ve tahtani otuz iki odayı, beş adet dükkânı havi binaların tamamı vakıf olup bunlar Hacı Evliya oğulları Mustafa ve Ali'den satın alınmıştır. Ve Ayasofya evkafına olan arzının mukta'ası senede iki yüz seksen dirhemdir.
- 10- Bu cümleden biri de harap bir ev olup vakt-i hacette oraya odaların pislikleri ve delikli taşları temizlenir.
- 11- Bu evkaftan biri de orada kâin ekmek fırınıdır.
- 12- Bu cümleden biri İstanbul'da Emiri Mumhane civarında kâin fevkani ve tahtani elli dört adet odalar, on altı adet dükkân, dokuz adet mahzen ve iki adet ekmekçi fırını da vakıftır.
- 13- İstanbul kapılarından odun kapısı haricinde kâin ve Ayasofya evkafından olan arsa üzerinde mebni kereste anbarı namıyla maruf olan otuz beş adet dükkânın tamamı ki, arsasının senelik mukata'ası dört yüz elli dirhemdir.
- 14- Yine aynı yerde kâin ve mezbur Ayasofya evkafından olan arsa üzerinde mebni otuz dört adet dükkân ile bir adet Başcı dükkânının tamamı vakıf olup senelik mukata'ası iki bin iki yüz seksen dirhemdir.
- 15- İstanbul'da Unkapanı civarında kâin altı adet mahzenin tamamı vakıftır.
- 16- İstanbul kapılarından Ayakapısı namile meşhur olan kapı civarında kâin bir ekmek fırınının tamamı vakıftır.
- 17- İstanbul kapılarından Edirnekapı civarında Akkerman Mahallesinde kâin dört bab evi müştemil iki hanenin tamamı vakıf olup bunlardan biri Nikola oğlu İstati, diğeri Yorgi oğlu Nikola nam kimselerden satın alınmıştır.
- 18- Bu cümleden biri de zikri geçen mahallede vaki bir ekmek fırınının tamamıdır.
- 19- Zikri geçen Edirne kapısı dışında kâin silâhhane namile maruf olan bir binanın tamamı vakıftır.

- 20- Ebu Eyyub-i Ensari kasabasında vaki bir ekmek fırınının tamamı vakıftır.
- 21- Galata mahallelerinden Lonca mahallesinde kâiin bir hanenin tamamı ki fevkani iki evi, tahtani bir evi müştemildir.
- 22- Bu evkaf cümlesinden biri Firenk Sarı Zani'den satın alınan arsa üzerinde mebni bir hanenin tamamı ki, iki fevkani evi ve tahtani bir evi muhtevidir.
- 23- Mezkûr Ayasofya evkafından olan saha üzerinde mebni bir büyük hanenin tamamı ki, müte'addit evleri müştemildir ve arsasının senelik mukata'ası yüz yirmi dirhemdir.
- 24- Galata Kal'ası haricinde Tophane namile maruf olan mavzi'in mukabelesinde Sinan Kadı Mahallesinde kâin bir hanen tamamı ki, ittisalindeki yedi bab oda ve dükkânlarla birlikte zimmi Angelus'dan satın alınmıştır.
- 25- Bu evkaf cümlesinden biri de zikri geçen Galata muzafatından Beşiktaş namile maruf olan mevzide kâin bir hanın tamamı ki, bu zikrolunanların cümlesi, evsafın işbu vesikanın başında beyan olunan müşarûn ileyha vâkife hazretlerine mensubiyetle büyük küçük her kes arasında meşhur olduğundan tayin ve tariften müstağnidirler.
- 26- Bu evkaf cümlesinden bir kısmı da Silistre sancağı tevabi'inden Ahyolu kazasında kâin birbirine yakın on adet köyün arazisinin tamamı ki, onlar da şunlardır:
- Vaslıykoz Köyü, Enbiliç Köyü, Verduze Köyü, Pondoloti nam-ı diğer Gornoz Köyü, Mospolye Köyü, diğer namı Vizdce'dir, Malu Köyü, diğer namı Çamurlu'dur, Yakacık Köyü, Konak Köyü, Kozcağaz Köyü, Çıtrık Köyüdür.
- 27- Bu cümleden bir kısmı da zikri geçen sancak tevabi'inden Aydos kazasında vaki birbirine komşu on bir adet köyün tamamı ki, onlar da şunlardır: Misuri Köyü, Gözke Köyü, Sucula Köyü, Yenice Köyü, Ayana Köyü, Revade Köyü, Ayulaş Anderye Rühbani Manastırı, Çırta Köyü, diğer ismi Yeniköy, Erkeçpınarı Köyü, Karapınar Köyü, Eskihisar Köyü.
- 28- Bu cümleden biri de zikri geçen kaza dahilinde kâin İmnus karyesinin tamamıdır.
- 29- Zikri geçen karye tevabiinden Arklı mezre'ası namile meşhur mezre'a da bu evkaf cümlesindendir.
- 30- Çorlu kazası tevabi'inden umurcu köyü namile maruf olan köyün tamamı bu evkaftandır.
- 31- Silivri kazasında vaki Kabakçı mezreası namını taşıyan mezrea bu evkaftandır.

32- Anadolu vilâyeti Aydın sancağı tevabi'inden Kestelde kâin bir çiftliğin tamamı ki, Kadıncık çiftliği namile maruftur.

Bu zikrolunan köylerin ve çiftliklerin cümlesi temlik-i sultani ve atıye-i hâkani ile mu'arızsız ve münazi'siz olarak müşarün ileyha vâkıfe hazretlerinin silki milkine geçmiştir. Ve bunların cümlesi uzak, yakın herkes nezdinde şöhretinden dolayı tavsif ve tahditten müstağni olduğu gibi ayrıca hudutları ve rüsumu, nişanları, sınırları tam olarak ferman-ı şerifte, menşur-i münirde yazılıdır, o suretle ki, o yazılanlar bütün kapalılıkları giderir, iphamı kaldırır, bir hadd-i tam gibi hakikat-i hali keşfeder. Başkalarının karışmasına meydan bırakmaz, efradını cami', ağyarını mani' bir haldedir.

Bu zikrolunanların cümlesi sabık ve lâhik hudut ve merafikile, tevabi ve levahikile, yolları ve mesalikile zikr olunsun, olunmasun, yazılsun ve yazılmasun, diğeri onlardan ayrılmayan şeyleri ile sahih ve şer'i ve muhkem surette vakıf, açık ve muteber yolda habs olup fi sebilillâh sadaka kılınmışlardır.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmişlerdir ki: İşbu zikrolunan mevkufatının cümlesinin mesalihini gözetmek, bilumum müsebbelâtının mühim ve lüzumlu işlerine bakmak, inşaat yapmak, tamir ve istiğlâl etmek, kabz ve i'tada bulunmak, hıfz ve zaptetmek, alıp vermek, bu alacakları toplayıp vazife sahiplerine vermek, hal ve akdetmek, kabul ve reddeylemek, toplayıp dağıtmak vesaire gibi küçük büyük işlerle meşgul olmak üzere bir mütevellî nasb ve tayin olunur ki, bunun âkil, emin, kâmil sağlam rey sahibi, doğru düşünceli, zamanının halkı arasında mümtaz, akran ve emsalî arasında seçkin, emanet ve diyanetle maruf, istikamet ve sıyanetle mevsûf harama meyletmekten uzak, günah irtikâp etmekten masun, hizmetini edada taksir etmez, uhdesindeki ödeyip zimmetini tefir' etmekte tekâsül göstermez, gelir ve gider hususunda en emin ve vâzih yolda yürüyen ve mümkün olanı yapan, evkafı tamirde, geliri toplamakta ciddi hareket eden, hiç bir cihette en ince bir meseleyi bile kaçırmayan, evkafın müsteğlâtından her birini veçh-i şer'i üzre helâl yolda evkafa yakışır şekilde gallelendiren vakfın her hangi bir işinde ve umurunda asla ihmal göstermeyen bir kimse olması şarttır ve bunun vazifesi elli dirhem olunur. Emin, mevsuk, âdil, mufassalen beyan olunan sıfatlarla mevsuf rakkam ve kitabet kaidelerini bilir kıyamet günü Allahın azabından korkar bir kimse kâtip olup defterine az çok, küçük büyük her şeyi ihmalsiz yazar, bunun vazifesi on dirhem olur. Yine vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, gerek hayrat ciheti olsun ve gerekse müsteğallâtan bulunsun istihkak erbabından olanlar vakfın hususiyetine göre mesalihinden birine tayin olunurlar, ve herkes üzerine aldığı vazifeyi yerine getirmelidir.

Müsteğallâta gelince: Onun müsakkafatını tahsil için emin, müstakim bir cabi ve mütedeyyin doğru bir kâtip tayin olunur. Bunlardan her birinin vazifesi beşer dirhemdir. Ahyolu, Aydos kazalarındaki vaki köylerin gallelerini tahsil etmek ve onları mütevellîye göndermek üzere bir müstakil cabi tayin olunur. Umurcu Köyü ve Kabakçı Çiftliği için keza müstakil bir cabi bulunur. Anadolu vilâyetinde Aydın sancağında vaki çiftliğin mesalihi için diğeri bir cabi tayin olunur. Bunlardan her biri emanet ve istikamet üzre hizmet görür, taksir ve hatadan sakınır, vakfın umurunu görmek için en güzel yolda çalışır akşam sabah ciddiyetle onun mesalihini görür. Bunlardan her biri tahsil edip topladığı ve kabzedip aldığı şeyi az olsun çok olsun her ne ise hiç uzatıp ihmal etmeden derhal mütevellîye teslim eder. Bunlardan her birinin vazifesi dörder dirhemdir.

Bu zikrolunan şartlara riayet ve şu kaideler muhafaza olunduktan sonra Cenab-ı Hakk'ın gelir ve galle olarak rızık ve ihsan buyurduğu gelirden (Burada iki kelime okunamamıştır-mütercim) Mukata'at borçları ve icare hakları ödendikten sonra meremmet ve tamir mesalihine sarfolunur. Sonra kalandan ileride sırası gelince zikrolunacak masraflara sarfolunur.

Hayrat makamlarına ve meberrat binalarına gelince; müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, bunlardan her birine inşasından maksada uygun olarak vazifeyi lâyikile görmeğe kadir bir vazife sahibi tayin olunur. Şöyle ki:

Câmi-i şerife gelince: İlim, zühtü salâh ile mevsûf, hilim, rüşû ve felâh ile maruf bir kimse oraya hatip tayin olunup Cum'a ve bayram günlerinde memlekette âdet olduğu üzere hutbe okur. Bunun vazifesi on dirhemdir. Âlim, mütteki, temiz, dindar, şeri'ate tabi, dine ri'ayetskâr, namazın erkânını, vaciplerini, sünnetlerini, müstahaplerini, sair mebadisini, mukaddematını, âdap ve muhasenatını bilir bir kimse imam olup beş vakit farz namazlarda ve cema'atle eda olunan diğer namazlarda müslüman cema'atine imam olup vazifesi sekiz dirhem olur. Salih vakitleri bilir, zikrolunan güzel sıfatlarla mevsuf olan iki kimse müezzin olup münavebe suretile taharet üzere minarede ezan okurlar, bunlardan her birine beşer dirhem verilir. Güzel sesli, lâtif elhanlı, ezan usullerine vâkıf üç nefer kimse adı geçen müezzinlerle birlikte Cum'a ve bayramlarda salâ okumak üzere âdet veçhile toplanırlar, bunlardan her birinin vazifesi bir dirhemdir. Kur'ân-ı Kerim'i ezbere bilen, ilmi kıraet ve tecvide vâkıf olan yedi kimse ki, Kur'ân-ı Kerim'i ma'rifet hususunda efdal olanları reis olur, bunlardan her biri Cum'a günü namazdan evvele vaktin müsa'adesine Kur'ân-ı Kerim'den birer aşr-ı şerifi güzel üslub ve hoş elhan ile okuyup dinleyenleri mütelezviz kılarlar, okudukları Kur'ân'ın sevabını Peygamberimiz Hazret-i Muhammed Mustafa'nın ruhuna, âl ve ashabının ervahına bağışlarlar. Reis olan kimsenin vazifesi beş dirhem, diğerlerinin vazifesi ikişer dirhem olur. Salih bir kimse mu'arrif olup tarif vazifesini küçük büyük herkesin arasında mutad olduğu veçhile Kur'ân-ı Kerim tilâveti akabinde ifa eder. Bunun vazifesi dört dirhemdir. Kur'ân-ı Kerim ehlinden olan sulehadan ve Furkan-ı Azimi ezbere bilen etkiyadan rüş ve vera' sahibi, din ve şeri'at ahkâmına ri'ayetskâr, otuz nefer tayin olunup bunların cümlesi her gün öğle namazından sonra toplanırlar, imam da bunlara dahildir, her biri acele ve sürat göstermeksizin usul ve âdaba ri'ayet ederek tertil ve tilâvet kaidelerini gözeterek Kur'ân-ı Kerim'den birer cüz' okurlar ve sevabını müşarünileyha vâkıfe hazretlerinin ruhuna bağışlarlar. Bunların arasında Kur'ân-ı Kerim'in celâlet-i kadrini bilmeyen, onun şan-ı celilini anlamayan sabiler bulunamaz. Bunların her birinin vazifesi ikişer dirhemdir, imam olan kimse bunların reisi olup onun vazifesi üç dirhemdir. Diyanet ve salâh ehlinden, sıyanet ve felâh erbabından yedi nefer kimse öğle namazından sonra toplanıp bunlardan her biri maruf veçhile bin defa Kelime-i Tevhidi söyler, sevabını müşarünileyha vâkıfenin ruhuna hibe ederler, bunlardan her birinin vazifesi birer buçuk dirhemdir. İçlerinden birisi diğerlerine reis olup onun vazifesi iki dirhem olur.

Kur'ân-ı Kerim ehlinden salih bir kimse aşırhan tayin olunup câmi-i şerife konulan kürsü üzerinde her gün yatsı namazından sonra cema'at dağılmadan önce bir aşr-ı şerif okur. Bunun vazifesi ayda kırk dirhemdir. Kur'ân-ı Kerim ehlinden diğer bir kimse Yâsin okuyucu tayin olunup kürsü üzerinde sabah namazından sonra Yâsin Suresini okur, vazifesi üç dirhemdir. Kur'ân-ı Azim erbabından diğer bir kimse Amme okuyucu tayin olunup ikindi namazından sonra kürsü üzerinde Amme

Suresini okur, bunun vazifesi iki dirhemdir. Mütteki, günahlardan temiz, züht ü salâh, rüşd ü felâh ile mevsuf iki kimse namazcı tayin olunup her gün bizzat câmi-i şerife gelirler ve selâtîn câmilerinde âdet olduğu veçhile kemal-i huşu' ve hudu' ile yirmi rekât nâfile namazı kılarlar ve sevabını vâkıfe hazretlerinin ruhuna bağışlarlar. Bunlardan her birinin vazifesi altışar dirhemdir. Ehl-i kıraet ve tecvid olan sulehadan, Kur'an-ı Mecid hâfızları olan etkiyadan dört nefer tayin olunup bunlardan her biri kendi evlerinde her gün huzur-ı kalp ve kemal-i hudu' ile En'am Suresini okurlar. Bunlardan her birinin vazifesi ikişer dirhemdir.

Zikri geçen câmi-i şerife emin iki kimse kayyım ve kandilci tayin olunup icabında kapıları açıp kaparlar, halkın mesalihine ri'ayet ederler, ihmal etmeksizin mumları ve kandilleri yakarlar, câmi'in süpürme, temizleme gibi hizmetlerini görüp gözetirler, ecza sandığını okuyucuların önüne getirirler, okuduktan sonra toplayıp kaldırır ve yerine koyarlar, bunlardan her birinin vazifesi dörder dirhemdir.

Mum, kandil, câmi'in hasırı mesalihine beş dirhem sarfolunur. Câmi-i şerifin yanındaki sekayeye her gün kifayet mikdarı su doldurmak için bir adam tayin olunur, vazifesi günde iki dirhemdir. Sülehadan emin bir kimse noktacı tayin olunup zikri geçen vazife sahiplerini mürakabe eder, umumunu kontrol yapar, onları vazifelerini lâyikile ifaya teşvik eder, üzerlerine aldıkları vazifeleri yerine getirmeleri için kızıştırır, şer'an muteber olmayan bir özür bulunmaksızın vazifesini ihlâl eden için nokta koyarak işaret yapar, geciktirmeden mütevellîye ihbar eder. O taksir yapılan günlerin vazifesini keser. Bu hususta küçük büyük kimsenin hatırını gözetmez, yoksa mütevellî onu azleder ve yerine hak hususunda lâ'imî levminden korkmayan başka birini getirip tayin eder, bunun vazifesi bir dirhemdir.

Vâkıfenin inşa etmiş olduğu mektebe gelince: Kıraet ve tecvit ehlinden Kur'ân-ı Mecidi bilmekte mehareti olan, güzel vasıflarla muttasıf, iyi ahlâkla mütehallik bir kimse oraya muallim tayin olunup müslüman çocuklarını öğretir, onlara Kitab-ı Mübini, lügat ve sarfı kudretlerine göre talim eder, onlara şefkat kanatlarını indirir, onlar arasında hiç bir fark yapmaksızın cümlesine kendi evlâdına bakdığı gözle bakar, talim ve terbiye kanunlarına riayet eder, ahlâklarını en güzel surette tehzip eder, onlara son derece dikkat eder, ihtimam gösterir, onlara karşı samimi bir dost hatta müşfik bir baba gibi davranır aralarında mürahik ve yetişkinlerden, şekavet ve şenaat sahibi olanlardan kimse bırakmaz. Vazifesi altı dirhemdir. Mevsuk sulehadan, sebatlı ümenadan bir kimse mektebe kalfa tayin olunup o da aynı tarzda hareket eder, çocuklara derslerini tekrarlatır, bu satırlar arasında beyan olunan usulden dışarı çıkmaz, vazifesi günde iki dirhemdir.

Medreseye gelince, müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, ulema-yi a'lâm ve meşahir-i fiham arasından kemal-i fazl ve fazl-ı kemal ile mevsuf, emsal ve akran arasında vefret-i ilim ve din ile maruf, zamanın baş olanları arasında itibarlı, asrın efendileri nezdinde makbul, akranına faik, emsalinden seçkin, parlak zekâlî, tenkit kabiliyetini haiz, tahkik mahallerine vâkıf, tetkik yerlerini gözetleyen, dini müşkilâtı açan, mu'dalât-i yakiniyeyi çözen, hafa perdesi arkasında gizli olan en ince meseleleri bilen, mutad fenlerden hangisi olursa olsun okutup anlatmağa kadir olan bir kimse müderris olup okunması âdet olan değerli kitaplardan şer'î ilimleri ve muteber maarifi ifadeye ve tedrise devam eder. Bunun emsali medreselerde ulemanın takib ettiği ders usulü takip olunur. En kısa bir zaman bile dersle meşgul olmadan geçirilmez. Ancak tatil edilmesi mutad olan gün müstesnadır. Çünkü o günlerde

istirahat tahsilin prensiplerindendir. Müderrisin vazifesi geçer gümüş dirhem ile günde elli dirhemdir. Medresenin odalarında müsta'it ve ilmi kavramağa hazırlıklı, mutad olan kitapları anlamağa, mutalâ'aya kadir, fazilette nümune-i imtisal, mekârim-i ahlâkta örnek olan onaltı nefer talebe sâkin olup mer'i olan şekilde derse devam ederler, şer'i özür olmaksızın dersi asla terk etmezler dersten sonra müderrisle birlikte üç İhlâs bir Fatiha okurlar Hazret-i Peygamber üzerine salât ü selâm getirirler ve sevabını müşarünileyha vâkıfenin ruhuna bağışlarlar. Bunlardan mu'id olanın vazifesi beş dirhem, diğerlerinden her birinin vazifesi ikişer dirhemdir. Medresede bir kimse bevvab olup kapının hizmetine bakar, onu geceleri kapar, sabah olunca açar, medresenin etrafını günde bir defa süpürüp temizler. Vazifesi günde iki dirhemdir.

Mamur olan imarete gelince: Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki; salih, müttaki, emin, müstakim, nezih, müdeyyin, vera' sahibi, kanaatkâr, mütevekkil, şeriate riayetkâr, tama'dan uzak, nefesine hâkim, hoş ahlâklı herkese karşı mütevazı' uysal, tatlı sözlü, nezaketle konuşan, herkese alâka gösterir, şen ve beşuş çehreli, daima gülümseyen, katı yürekli, kaba ve haşin olmadığı gibi şert ve galiz olmayan, bilakis halim ve selim olup hiç kızmayan, şerefe dokunmaktan ve kalp kırmaktan çekinen, halka ta'n ve bühtan ile dil uzatmayan, küfür ve la'netten lisanı temiz olan bir kimse oraya şeyh olup vazifesi günde on dirhemdir.

Emanetle maruf, diyanetle mevsuf bir kimse vekil-i harç tayin olunup imarette sarf olunan mekûlât vesair levazımı satın alup tedarik eder, vazifesi günde altı dirhemdir. Diyanet ve sıyanetle mevsûf diğer bir kimse kılarcı olup imaretin anbarını muhafaza eder bunun vazifesi günde dört dirhemdir. Diğer bir kimse ona çırak olup onun vazifesi günde iki dirhem olur. Bir kimse kâtip tayin olunup geliri ve gideri, asli ve fer'i yazar, bunun vazifesi dört dirhemdir. San'atinde mahir, yemek pişirmekte usta vazifelerine ciddiyetle bakan, nevbetinde asla kusur etmeyen iki kimse aşçı olup bunlardan biri reis olur ve onun vazifesi beş dirhemdir, diğerinin vazifesi dört dirhemdir. İki kimse aşçılara çırak olup bunlardan her birinin vazifesi birer dirhem olur. İki kimse ekmekçi olup nevbetle imarette ekmek pişirirler, bunlardan her birinin vazifesi dörder dirhemdir. Onlar için iki kimse çırak tayin olunup onların vazifesi birer dirhemdir. İki kimse imarette nakip olup nakabet hizmetini emanet ve istikamet üzere ifa ederler, bunlardan biri ekmek nakibi, diğeri de et nakibi olur, her birinin vazifesi ikişer dirhemdir.

Bir adam kâse yuyucu olup kapacak ne varsa yıkar ve odun yarar, kendisine iki dirhem verilir. Diğer iki kimse buğday ve pirinç ayıklayıcı olup bunlardan her birine ikişer dirhem verilir. Bir kimse hamal olup kasaptan et getirir, kendisine iki dirhem verilir, bir kimse bevvab olup mutfakta kapının hizmetini görür, kendisine iki dirhem verilir. Diğer bir kimse kâseleri görüp gözetir, kendisine iki dirhem verilir. Üç kimse çanakçı olup bunlardan her birine her gün birer dirhem verilir. Diğer iki kimse ferraş olup birisi her vakit imaretin etrafını süpürüp temizler, hizmetine ciddiyetle sarılır; diğeri helânın hizmetine bakıp onu temizler, her gün temiz tutar, bunlardan her birine günde ikişer dirhem verilir. Diğer iki kimse dahi tayin olunup bunlardan biri odunları muhafaza eder, onları tartar, kendisine bir dirhem verilir, diğeri anbarı muhafaza eder, ona da bir dirhem verilir. Diğer iki kimse dahi tayin olunup biri yemeklik buğdayı döğer ve onun kabuğunu soyar, diğeri de su yollarına islah ve tamir edüp hamamın su yoluna bakar. Bunlardan her birine günde ikişer dirhem verilir. Doğramacı, yapıcı ve taşcılık san'atini bilir bir kimse meremmetçi tayin olunup bu

evkafımın tamir ve ıslah işlerine bakar, bu hayratın meremmetine hizmet eder, ihmal etmeksizin tamire muhtaç yerleri görüp gözetir hasıl olan hanel küçük ve ehemmiyetsiz de olsa derhal tamire koşar çünkü ihmal edilince küçük hanel büyük zararlar getirir, bunun vazifesi dört dirhemdir.

Vakfın mesalihini kayıt ve tesbit için bir müttaki kâtip tayin olunur, az olsun, çok olsun masrafları ihmal etmeksizin vaktinde yazar, bunun vazifesi iki dirhemdir. Keza bu mesalih için emin ve daima vazifesine bakan bir kimse mutemet tayin olunur, onun vazifesi iki dirhemdir. Emin ve vazifelerinde müstakim iki nefer tayin olunup bunlardan biri İstanbul'daki handa hancı ve ferraş olup kendisine günde üç dirhem verilir, diğeri Beşiktaş'da vaki handa ferraş olup ona da günde yarım dirhem verilir. Diğeri bir kimse sucu olup hapishanedeki Cafer Baba Zaviyesine her gün üç yük tatlı su getirir ve kendisine günde üç dirhem verilir.

Darüşşifaya gelince: Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki; iki nefer hazik, riayet ve inayete lâıyk, fetanet ve kiyasetle maruf, hazakat ve ferasetle mevsuf, tıp ve hikmet kanunlarını bilen, onların bilimum mes'elelerini tafsilâtiyle ihata eden, mizaç ahvalinin hususiyetlerini anlayan, ilâc tertip etmekte mahir olan, şurup ve macunların ahvalinde tecrübeli, onların hastaların ahvaline mülâyim veya mübayin olanlarına vâkıf, iş görme ve bir çok tecrübelerle ilimlerini tekit etmiş, ve dürlü ahval ve etvar müşahedesile maariflerini ilerletmiş, ilim tahsilinde ve tatbikatta zamanlar geçirmiş, onları tamamlama hususunda vakitler harcamış kimse doktor olup bunlardan her biri selim kalpli, kerim ahlâklı, güzel huylu, endişeden uzak, iyi iş yapar, ince kalpli, uysal, akraba ve ecanip hakkında hayır diler nasihati, tatlı dilli, hoş sözlü, güler yüzlü, makbul huylu olmalıdır. Hastalardan her birine candan dost gibi refet ile nazar eder, onları asık surat ile karşılamaz. Onlara az da olsa vahşet ve nefret uyandıracak söz söylemez, zira sözde bulunan sert bir kelime bazan hastaya en büyük dertten daha ağır gelir. Belki hastalara en lâtif ibarelerle söz söyler, onlara en güzel şekilde hitap eder, sual ve cevapta onlarla en şefkatli yolu tutar, zira sarf olunan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde cennet kevserinden, zülâl ve selsebilden daha tatlıdır. Hastanın tatlı söze ihtiyacı daha çoktur. Hastalara şefkat ve riayet kanatlarını indirip döşer, onların üzerine inayet ve himaye kemerlerini gerer, bu iki doktordan her biri her gün geçen gecenin akabinde heman Darüşşifaya gelip vazifesine başlar, hastaların, illetli kimselerin ahvaline bakar, hastalıkların ve dertlerin seyrini gözetir, nabızlarına bakar, idrarlarını gözden geçirir ve diğeri hastalığın meşhur alâmetlerini tetkik eder, küçük büyük hepsinin ahvalini sorar, en küçük şeyleri bile ihmal etmez. Sonra her birine en uygun ilâcı vererek tedavi eder, eğer hastanın vaziyeti tekrar hastahaneye gelmesini icap ederse ihmal etmeksizin heman hastahaneye koşar, bu iki tabipten her biri bu yazılan şartlara riayet eder ve bu kaideleri olduğu gibi muhafaza eyler. Senenin ve ayların günlerin her birinde bu şartlardan bir danesini bile ihlâl ve ihmal etmeden bunlara temamilen riayet etmek mecburidir. Her kim ki bu sayılanlardan birini ihlâl eder, üzerine aldığı vazifelerden birini ihmal ederse vazife mukabili almış olduğu şey ona haram olur, âhirette de azap ve garama duçar olur. Bunlardan birinin vazifesi günde yirmi beş dirhemdir. Diğeri vazifesi ise on beş dirhemdir. Mezkûr Darüşşifada fazıl, fenlerinde kâmil, san'atlarında mahir, ellerine çabuk, ilâçta üstad, tedavi ederken tedebbür ve tefekkürle hareket edüp tehevvür göstermeyen iki kimse kehhâl (göz hekimi) olup bunlardan birinin vazifesi beş dirhem, diğeri vazifesi ile üç dirhem olur. Oraya san'atlerinde mahir, her nevi yaraları tedavi etmeğe kadir iki kimse cerrah olup bunlardan birinin vazifesi beş dirhem, diğeri üç dirhemdir. Her kesçe malûm olsun ki; tabipler hakkında

zikrolunan şartların cümlesi kehhaller ve cerrahlar hakkında da aynile câridir. Onların da bu zikrolunan şartlara muhalefetten sakınmaları, onlardan hiç birini hiç bir suretle asla ihlâl etmemeleri lâzımdır. İlâç ve şurupları kaynatmakta mahir iki kimse eczacı olup bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir. Darüşşifaya bir kâtip, bir vekilharç ve bir de kılarcı tayin olunup bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir.

İki kimse de Darüşşifada aşçı olup hastalara mizaçlarına göre yemek pişirirler, bunlardan her birinin vazifesi ikişer buçuk dirhemdir. Diğer iki kimse ilâç hazırlamak için edviyeci olup bunlardan her birinin vazifesi ikişer dirhemdir. Diğer dört nefer kimse dahi hastabakıcı tayin olunup bunlardan her biri hastaların mesalihine bakarlar, lâzım olan hizmeti görürler, onların ihtiyaçlarına koşarlar, her zaman ahvallerini görüp gözetirler, onların yanından hiç bir zaman ayrılmazlar, gündüzleri onların hizmetinden bir saat bile gecikmezler, geceleri ise münavebe suretiyle ikişer ikişer hizmet ederler, bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir. Diğer iki kimse hastaların idrar şişelerine ve o emsali şeylere bakarlar, gündüzleri her ikisi de hizmeti kusur etmezler, geceleri ise münavebe suretiyle hizmet ederler. Bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhem olur. Diğer iki kimse çamaşırcı olup icabedince hastaların çamaşırlarını yıkarlar, bunlardan her birinin vazifesi ikişer dirhemdir. Diğer iki kimse dahi tayin olunup bunlardan biri ferraş, diğeri bevvap olup her birinin vazifesi ikişer dirhem olur. Diğer bir kimse bahçeci tayin olunup câmi'in önünde ve yanbaşındaki bahçelere, imaretin önünde kâin bahçeye bakar, bunun vazifesi iki buçuk dirhemdir. Diğer bir kimse çöpçü olup Darüşşifada, imarete ve medresede toplanan çöpleri toplayup kaldırır, onları mahalline götürüp atar, vazifesi iki buçuk dirhem olur. Diğer bir kimse zuafa ve hastalar hamamında dellek ve külhancı olup hastalara kemal-i rıfk ve şefkatle muamele eder, vazifesi iki dirhemdir.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri yine şart etmiştir ki; ilâç, şurup, yemek ve edviyeli çorba vesaire için her gün yüz elli dirhem sarf olunur ve bunların cümlesi Darüşşifaya iltica eden hastaların mesalihine ihtiyaçlarına göre tevzi olunur. Onlara asla tazyik yapılmaz. Şuruplardan ve macunlardan hiç bir şey hariçten isteyenlere verilmez. Ancak Pazartesi ve Perşembe günleri müstesnadır. Çünkü iki tabip bu iki şerefli günde hariçten şurup ve macun isteyenlere bunlara muhtaç olmadığı halde alup satmak için değil de ilâç ve tedavi için aldıklarına kanaat getirdikleri takdirde ilâç verirler.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, her sene vezn-i tam, ayar-ı kâmil yüz altun salih ve emin bir adama verilüp bedeli hac gönderilir. Bu kimsenin zühd ve takva ile maruf, dindar, şer'-i şerif ahkâmına riayetkâr, millet-i İslâmın kitabına mütemessik, Hanefi Mezhebinden sünni itikatlı olması, doğru yolda sabit kadem, ehli dalâl ve bid'atin inançlarından, riyakârların hösteriş ve hiylelerinden uzak, hanif ve muhlis müslüman, lâtif olan Rabb'ına mütevekkil, menasik-i haccı tafsilâtile bilen, hac ef'alini delilsiz yapmağa kadir, bundan önce bir veya bir kaç defa hac etmiş olması şarttır. Keza bu kimsenin üzerinde her hangi bir cihet tevcih edilmemiş olmak, bir yerde vazifeli bulunmamak lâzımdır. Çünkü hacca gidince bu vazifesi muattal kalmış olur. Vâkıfe yerine bir vekil bırakarak bu vazifeyi görebilir, fakat bu hiyle yoluna sapmak demektir. Ve hem bu gibi hiyleli ef'ale baş vuranlar, yukarıda şart koşulan vasıflarla ittisaftan uzak demektir. Onun için yukarıda şart koşulduğu veçhile kemal-i hudu' ve huşu'la, haccın erkânına, vaciplerine, âdabına ri'ayet

ederek, hiç bir esas ve usulünü ihlâl etmeksizin hac edebilecek bir kimsenin seçilmesi lâzımdır.

Yine müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki; her sene Ramazan Bayramında mektepde okuyan ve Kur'ân öğrenen öksüz fakirlerden on nefer çocuk halk arasında mutad olan veçhile kendilerine münasip elbise alınıp giydirilir.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki: İmaretlerinde müstesna olan ma'dut günlerden maada her gün iki defa yemek pişirilir, sabahları pirinç çorbası, akşamları bulgur çorbası yapılır. Cum'a günleri vesair şerif ve mübarek geceler müstesnadır. Çünkü onlarda lâtif yemekler pişirilir. Sabahları bulgur çorbası yapılır, akşamları ise bütün ülkedeki imaretlerde mutad olduğu üzere başka yemekler yapılır. Her gün için yüz okka koyun eti tayin ve tahsis etmiştir. Bunun yarısı sabahları, diğer yarısı akşamları pişirilir. Yalnız Ramazan geceleri müstesnadır, çünkü o zaman hepsi akşam pişirilir. Çorba için temiz pirinçten üç kile ve bir çeyrek kile pirinç; temiz buğdaydan da buğday kilesile üç kile ve çeyrek kile buğday tayin etmiştir. Ekmek için sekiz kile ve çeyrek kile un tayin etmiştir. Yemek ve ekmek için on iki buçuk okka tuz, üç buçuk okka soğan, pirinç çorbası için üç okka ve çeyrek okka un, buğday çorbası için altmış beş dirhem kimyon, pirinç çorbası sakızı parası için bir buçuk dirhem, nohut bahası için yedi dirhem, biber parası olarak bir buçuk dirhem tayin etmiştir. Her gün dört çeki ve bir kantar odun ki hepsi on yedi kantar eder, tayin etmiştir. Mevsiminde otuz altı okka kabak, vaktinde yirmi okka koruk, maydanuz parası içinde bir buçuk dirhem tayin olunmuştur.

Vâkıfe şart etmiştir ki, her Cum'a gecesı ve Ramazan-ı Şerif ayı gecelerinin her birinde devam üzere dâne pirinç namile maruf olan aş pişirilir, ve her gece onun yanına diğer imaretlerde âdet olduğu üzere lâtif yemeklerden biri ilâve olunur. Meselâ ilk gece zerde namile maruf olan yemek, ikinci gece zirba, üçüncü gece ekşi aş diye meşhur olan aşlar pişirilir, dâne pirinç namile maruf olan birinci aş için sekiz kile bir çeyrek pirinç, yirmi dört okka ve dörtte üç okka mikdarı yağ, nohut parası için dört dirhem, soğan için bir dirhem ve çeyrek dirhem tayin etmiştir. Zerde diye maruf olan ikinci aş için üç kile ve çeyrek kile pirinç, otuz iki okka bal, altı buçuk okka tereyağı, onbeş dirhem zağferan tayin etmiştir. Zirba namile maruf olan üçüncü taam için yirmi dokuz buçuk vukye bal, yirmi dirhem vezni zağferan, on üç okka ve çeyrek okka nişasta, amaskine diye maruf olan erikten beş okka, zerdalu dört buçuk okka, badem beş okka, incir beş okka, kuru üzüm yirmi bir okka olarak tayin etmiştir. Ekşi aş namile maruf olan taama gelince: Onun yapılması için altı buçuk okka kırmızı kuru üzüm, otuz üç okka ve çeyrek okka kara üzüm, beş okka erik, dört buçuk okka zerdalü, beş okka incir, nane için altmış beş dirhem, üç okka ve çeyrek okka pestil tayin etmiştir.

Vâkıfe şart etmiştir ki; Regaip gecesı, Berat gecesı ve Bayram geceleri de Cüm'a geceleri ve Ramazan-ı Şerif gecelerinde pişirildiği gibi dâne namındaki yemek bu sayılan taamlardan biriyle beraber pişirilir. Ve Mikdar ve kemiyeti de artırılır. Her nevi' taamin eczasına onun yarısı kadar bir ziyade katılır ve yemeğin bütün eczasında bu nisbete riayet olunur. Fakat et ve ekmek ve Bayram günlerinde mutad mikdardan ziyade yapılmaz. Vâkıfe yine şart etmiştir ki; aşura günlerinde aşura namile maruf olan aş pişirilir onun için de otuz okka bal, bir buçuk kile buğday, beş okka incir, on sekiz okka armut kurusu, sekiz okka kuru üzüm, üç buçuk okka badem, beş buçuk okka erik, üç okka zerdali, yirmi sekiz okka kara üzüm, bir buçuk

kile bakla, yarım kile fasulya, çeyrek keyl nohut, bir keylin sekizde biri kadar tuz, bir çeki odun tayin etmiştir.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart kılmıştır ki: Mevlid-i Şerif kıraet olunurken dâne ve zerde namlarıle maruf olan taam pişirilir ve bunlar için de yetmiş okka et, yirmi keyl pirinç tayin etmiştir. Bunun on dört kilesi dâne için, altı kilesi de zerde için ayrılır, elli dört okka yağ, keza elli dört okka bal, bir keylin sekizde üçü mikdarı nohut, otuz dirhem biber, beş okka soğan, on beş dirhem zağferan, on beş dirhem sakız, tayin etmiştir. Ekmek parası olarak yüz elli dirhem, on beş okka şerbet şekeri, bir okka nöbet şekeri, dört okka gül suyu, buhur bahası için altmış dirhem tayin etmiştir. Kur'ân-ı Mecidi elhan ile hoş elhan ile tecvid üzre okuyan beş nefer kimseden her birine yirmişer dirhem verilmek üzre yüz dirhem tayin etmiştir. Mevlid-i Şerifi lâtif sada ile okuyana yedi yüz dirhem, Na'at-i Peygamberî ve diğer müveşşehatı okumak üzre beş nefer kimse göstermiştir ki bunlardan her birine altmışar dirhem verilir.

Huzzardan câmi'in imamına altmış dirhem, vakit müezzinlerinden her birine yirmi beşer dirhem, muarrife yirmi dirhem, câmi-i şerifin cüz-i şerif okuyucularından, Yâsin Suresi Amme Suresi, aşr-ı şerif okuyucuları, tesbihciler, noktacı bunların cümlesi için iki yüz elli dirhem tayin etmiştir. Kayyımlardan her birine on beşer dirhem, aşcılardan her birine yirmi dirhem, ekmekçilerden her birine on beş dirhem, pirinç ayıklayıcı iki şahıstan her birine onar dirhem, odun kesip yaran kimseye on dirhem tayin etmiştir.

Müderisler, hatipler, imamlar ve emsali gibi eşraftan meclise gelenlere Mevrit kıraetinden önce ziyafet verilir, bunda verilecek yemekler: Mühelleb bin Ebisafra'ya nisbet edilen muhallebi, tavuk çorbası ve ekşi aştır. Yedi sofralık yemek hazırlanır, bunlar için yirmi tavuk, üç okka zerdali, iki okka badem on okka kara üzüm, bir buçuk okka kırmızı üzüm kurusu bir okka erik tayin etmiştir. Muhallebi için ise yedi okka şeker, süt parası olarak otuz dirhem, bir kile pirinç ki, bundan diğer iki yemeğe de sarf olunur, iki okka limon suyu, mevsiminde kızartmak için beş kuzu tayin ve tahsis etmiştir.

Müşarünileyha vâkıfe şart ve tayin etmiştir ki, akşam ve sabah pişirilen gündelik yemeklerden medresesinin odalarında sâkin olup ulûm-i diniye tahsiline devam eden, taatta sevap gösterüp vaktini boşa geçirmekten sakınan talebe-i ulûma akşam, sabah birer yemek verilir ki bu yemeğin mikdarı iki parça et, iki ekmek, iki kepçe dolusu yemektir, ancak israftan kaçınmak için çorbadan bir kepçe verilir. Keza cami-i şerif, imaret-i âmire, Darüşşifa ve evkaftaki mekânlarda isimleri geçen hademe-i evkaf ki onlarda müteveli, hatip, imam, beş müezzin, sermahfel, muallim, kalfa, iki namazcı, muarrif, noktacı, iki kayım, evkaf kâtibi, imaret şeyhi, vekilharç, kılarcı ve çırağı, kılarcı kâtibi, iki aşçı ve çırakları, iki ekmekçi ve çırakları, iki nakip iki adet kazan ve kâseleri yıkayıcı ve onları muhafaza edici, üç nefer çanakçı olan şahıs, imaretin bevhabı, ferraşı, iki nefer pirinç ve buğday ayıklayıcı, değirmenci, et hamalı, su yollarını ve dolabı ıslah eden, evkafın meremmetçisi, meremmat kâtibi, mutemet, câmi-i şerifteki sekayeyi dolduran sucu, İstanbul'daki evkafın cabiri, kâtibi, odun deposunun muhafızı ve kantarcısı, mektebin ferraşı, medresenin bevhabıdırılar bunlara da verilir, müstait tilmizlerden her birine bu sayılanlara verilenin yarısı verilir.

Darüşşifa hademelerinden her birine bir yemek verilir ki onlar da iki doktor, iki göz hekimi (kehhâl) iki cerrah, bir kâtip, vekilharç, kılarcı, iki eczacı, iki aşçı, iki edviyeci, dört kayım, iki karure hizmetçisi, iki çamaşırcı, bir ferraş, bir bevwap, bir bahçevan ve çırağı, bir çöpçü, bir dellâktir.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki, geçinmeden âciz, maişet işinde sıkıntı çeken sâdat ve ulema zümresinden on iki fakir ve yoksul kimselerin her birine berat-i şerif ile birer tam taam verilir. Bundan önce de kadın ve erkek on iki zaif kimseye verilmesini tayin ve şart kılmıştı. Böylece şimdi adetleri yirmi dört nefere çıkmıştır. Bunlardan biri ölüncü onun yerine ulema ve sâdattan ihtiyacını tedarikten âciz, yiyeceğini bulmakta muztar kalmış bir kimse berat-i sultani ile tayin olunur.

Vâkıfe şart etmiştir ki, bu hususta gayet dikkat üzre hareket olunup şefaathı ve iltimas vâsıtasile müstahik olmayan kimselerin münhal olan yere tayin edilmesinden sonra derece içtinap edilmelidir. Bu yerlere ancak fakir ve yoksul olanlardan istihkak ve liyakat sahibi kimseler tayin edilebilir. Bu tayin olunan yemekler verildikten sonra arta kalanı fakirler ve yoksullar yemekhanede yerler.

Vâkıfe şart etmiştir ki: Her sene yirmi adet koyun satun alınup kurban kesilir ve bunların etleri fukaraya ve muhtaçlara verilir.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri Ankara'da kâin câmiî şerifin hatibine dört dirhem, imamına keza dört dirhem, müezzinlerden her birine üçer dirhem, sermahfel olana iki dirhem, beş hafızdan her birine birer dirhem, kayyım ve kandilci olana bir dirhem, câmi'in ferraşına bir dirhem, zeytin yağı ve hasır bahası olarak günde üç dirhem tayin eylemiştir. Ankaralı Şeyh Mevlâna Şemseddin Ahmed'e kaydı hayat şartile günde on dirhem tahsis yapmıştır. Onun ölümünden sonra evkafın zevaidine ilâve olunur.

Acıpınar namile maruf olan mahalde kâin zaviyenin mesalihine günde yirmi dört dirhem tayin eylemiştir. Bunun on üç dirhemi taam mesalihine sarfolunur. Bir gün pirinç çorbası, bir gün buğday çorbası pişirilip yolculardan, müsafirlerden gelip gidenlere verilir. Onlardan arta kalan da köy halkından olan fukaraya, zuafaya, bilhassa kesb ve kârdan âciz kalmış ihtiyar kadınlara ve pir-i fânilere verilir. Kalan on bir dirhem ise bunun beş dirhemi şeyhe bir buçuk dirhemi imama, bir buçuk dirhemi kayyıma, bir buçuk dirhemi aşçıya, bir buçuk dirhemi ekmekçiye sarfolunur.

Müşarünileyha vâkıfe hazretleri İstanbul'da kâin Toklu Baba Zaviyesine zeytin yağı parası olarak ayda yirmi beş dirhem verilmesini şart ve tayin eylemiştir. Vâkıfe hazretleri bu evkafının zevaidinden kâğıthane namile meşhur olan mahalde şerefli ve hayırcı kadınların başı Ayşe Hatun'un gayet güzel bir tarzda bina ve inşa etmiş olduğu câmi-i şerifin mesalihine günde yirmi altı dirhem tayin etmiştir. Bu meblâğ her ay başında zikri geçen câmi-in mütevellisine teslim olunur. Oda onları câmi'in vezaifine, sair mühimmat ve masarısına sarfeder.

Yine vâkıfe hazretleri, Anadolu Vilâyetinde Denizli kazasında Sarımahmutlu namile maruf olan köyde Mevlâna Şeyh Muslihiddin'in bina ve imar etmiş olduğu câmi-i şerifin mühimmatı, erbab-ı vezaif vesair levazım ve masarifi için günde otuz dirhem tayin etmiştir. Bunun on dirhemi fukara-i sofîye şeyhine imam ve hatibe üç dirhem, mu'allime iki dirhem, müezzine bir dirhem, câmi'in maruf hâdimine bir dirhem, her sene başında İstanbul'daki mütevelliden bu meblâğı alup onu vazife sahipleri arasında tevzi' edecek olan kimseye kemal-i istikamet ve emanet, hulus-i diyanet ve sıyanetle ulaştırılacak olan cabiye bir buçuk dirhem verilir. Mum ve hasır masrafı için yarım dirhem verilir, Uşak kasabasında kâin zaviyede sâkin olan yoksul fakirlerin

taam masrafı için günde üç dirhem tayin eylemiştir. Mezkûr Şeyh Ahmet bini Mevlâna Şeyh Muslihiddin'e kayd-ı hayat şartile günde beş dirhem tayin eylemiştir. Bu meblâğ sonra evkafın zevaidine zam olunur. Keza mezkûr câmi-i şerif kurbinde sâkin olan Mevlâna Hayrettin Şeyh Fani'ye kayd-ı hayat şartile günde üç dirhem tayin ve tahsis eylemiştir. Bu da sonra keza evkafın zevaidine zam ve ilhak olunur.

İşbu evrakta mücmelen ve mufassalen yazılanların cümlesinin sıhhat ve doğruluğu şer'-i şerif meclisinde ve din-i münif mahfelinde tahakkuk etmiştir, bu hususta en küçük bir şüpheye bile mahal yoktur. Evvelâ vakfın aslının tesis ve sonra ona ilâve olunanların cümlesi, şartlarının tayin ve beyanı, yazıldığı veçh üzre masraf mahallerinin gösterilmesi böylece sıhhat üzre cereyan etmiştir. Bu hususların bu bast ve beyan olunan veçh üzre cereyan ettiğini sultanın mükarreplerinden (burada dört satır kadar dua ve medih elkabı vardır-mütercim) Abdurrahmanoğlu Cafer Ağa böylece ikrar ve itiraf eylemiştir ki kendisinin bu hususta vakfı ikrara vekili olduğu, tescil vesair küçük büyük her nevi hususların ikmalî için müşarünileyha vâkıfe hazretleri tarafından tescil mütevellisi tayin edildiği Hazineci Yakup Ağa bini Abdülkerim ve Kılarcıbaşı Yakup Ağa bini Abdülmuin namındaki kimselerin şahadetleriyle sabit olmuştur.

Görülüyor ki, müşarün ileyha vâkıfe hazretleri bilumum şer'î tasarrufatının sahih, muteber teberruatının nâfiz olduğu bir halde iken lisanile kalbindekini ifade ederek temiz niyyet ve halis maksatla işbu vakfiyenin sayfeleri arasındaki satırlarla icmal ve tafsil suretiyle beyan buyrulan hayrat müesseselerini, hasenat binalarını vesair istiğlâl için hazırlanan müsakkafatı, köyleri ve enva'i akarları bilumum hukuk ve rûsumile, hudut ve tevabi ile, şer'-i şerif mucibince vakıfta dahil olan her nev'-i levazımı ile vakf ve fi sebilillâh habs eylemiştir. Zikri geçen mübarek buk'aların, mekânların vakfiyetine gelince onların cümlesini mesalih-i malûmesiyle ait oldukları hususlar için vakfetmiştir. Onlardan maada müstağallât ve mevkufata gelince, vâkıfe şart etmiştir ki; bunları mütevellî olan kimse kâtip, cabi vesair mübaşirler vâsıtasile vakfın mesalihine sarf olunmak üzre gallelendirip hasıl olan gelir ve galleyi toplayup alır, onların cümlesini zapt ve hıfzeder, vakfiyede icmal ve tafsil suretiyle ber-vech-i tekmil yazılıp beyan olduğu üzre onları muayyen vazife sahiplerine, gösterilen masraflara sarfeder. Hulâsa adı geçen vekil, müşarünileyha vâkıfe hazretlerinin sözlerini memur olduğu vech üzre takrir etmiş, etrafi ile izah ve beyan olunduğu vechile her şeyi yerli yerince anlatmış, araya hiç bir hilâf sokmamıştır. Ne usulde ve furu'da, ne şartlarda ve kaidelerde hiç bir noktayı bile değiştirmemiştir. Bundan sonra mumaileyh vekil yine ikrar etmiştir ki, müşarünileyha vâkıfe hazretleri işbu zikrolunan evkafının cümlesi, kendisi hayatta oldukça onun elinde olup onlarda re'y-i münirine vechile dilerse öyle tasarruf eder, istediği şekilde idare eder, uzaktan yakından buna kimse karışamaz, onları müstakillen idare eder, masarısını tayin eyler, gallelendirir, vazifelerin adedini çoğaltır veya azaltır, istediğini nasp veya azleder, bu ve emsali umuru istediği gibi yapar, şeraiti tebdil ve tağyir edebilir. Gelirin azlığı veya çokluğu halinde daha güzel ve faydalı olanı yapar. Maslahat ve tedbir iktizası münasip bulunduğu usulde hareket eder, zikrolunan masarıftan arta kalan fazladan kendisi dilediği vechile faydalanır. Onları kendi umuruna sarfeder, bu hususta ona kimse muaraza ve müdahale edemez. Kendisi hayatta olduğu müddetçe bu umurun cümlesini yapmakta muhayyerdir. Ecel kâsesinden içip de Darüsselâma davet eden Allah'ın nidasına icabet ederek bu dünyadan göçtükten sonra bu vakfın tevliyet umuru zamanın umurunun başında bulunana tefviz olunur. O da bu hususta adil ve ihsandan ayrılmayarak tevliyete salih olan bir kimseyi mütevellî yapar. Ancak bu

kimsenin güzel ve dürüst ahlâklı, bu vazifeyi tafsîl ve beyan olunduğu veçh üzere ifaya muktedir, şartlarından birini ihlâl etmeksizin vazife görür emin kimselerden olması şarttır. Diğer cihetlerin ve mevkilerin de böyle şartları haiz, işin ehli olan kimselere verilmesi de şarttır. Vâkıfe hazretleri şart etmiştir ki; Babussaade-âmiri yani Kapıağası olan kimse işbu evkafına hasbî nâzır olalar.

Sonra müşarûn ileyha vâkıfenin vekili yine ikrar etmiştir ki, vâkıfe hazretleri işbu zikrolunan evkafının cümlesini kendi elinden çıkararak onlardan mülkiyet elini kaldırmış ve onların cümlesini bu evkafa mütevellî nâsı ve tayin etmiş olduğu zikri geçen a'yan ve emsalin rehberi Abdülkerim Çelebi ibni Abdülkadir'e sahih ve şer'i surette teslim etmiş, o da onları şerait-i mutebeserine riayetle mevaniden hâli bir halde teslim almıştır ve bu teslim ve tesellüm muamelesi epey zaman önce yapılmış, mütevellî olan kimse de sair mütevellîlerin evkafta tasarrufları misillu onlar da vakfiyet üzere tasarruf eylemiştir. Şer'-i şerife ve kavanin-i mevzuaya uygun olarak yapılan bu masraflar sahih ve şer'i surette ikrar ve itiraf olunup mütevellî tarafından da vicahen tasdik olunmuştur. İki taraftan söz beylece tamam olup vakf işi kemal bulmuşken mumaileyh vekil müvekkilesi namına işbu vakıflardan rucu' edüp onları vâkıfenin mülküne geri almak istedi. Çünkü İmam-ı A'zam Ebu Hanîf'e Hazretlerine göre (burada iki satır kadar medhi muhtevi elkap vardır-mütercim) vakfın lüzumu lâzım değildir, mütevellî de imamlardan sıhhat ve lüzumuna kail olan imamların kavline dayanarak buna itiraz etti. Aralarında ihtilâf uzadı da uzadı, nihayet dayanılmaz bir haddi buldu. En sonunda işbu vesikanın üstüne tevki'ini koyan (burada iki satır kadar medhi muhtevi elkap vardır-mütercim) hâkimin huzurunda mürâfa'a oldular. O da niza' mahalline teemmül ile baktı. Mütevellînin tarafını daha racih ve onun delilini daha kuvvetli buldu. Böylece müctehid imamlardan kail olanların re'yine binaen iş bu evkafın yazıldığı şartlar dahilinde umum ve hususunun sıhhat ve lüzumuna sahih ve şer'i surette hükmetti ve bu zikr olunanların cümlesi sahih ve muteber surette, şer'an sıhhat ve lüzumuna hükm olunmuş müseccel birer vakf oldular. Bundan böyle işbu vakfiyenin mazmununa aykırı bir surette tağyir ve tebdili, hiç bir sebep ve suretle noksan ve ta'tili caiz değildir. Allah'a, âhiret gününe imanı olan hiç bir kimseye, hâkim, kadı, vâris, gaip, hazır kim olursa olsun bu vakfi kararlaştırıldığı şekilden bozmak asla helâl olmaz, her kim bunu tahvil ve tağyire kalkışırsa tezvîrat yaparak onu iptale çalışırsa Allah'ın, meleklerin ve nâsın hepsinin lâ'neti onun üzerine olsun. Onun varacağı yer cehennemdir. Orada kaynar su ve irinle sulanır. Her kim ki bunun şartlarından birini bozar, kaidelerinden birini değiştirirse, yahut nakz ve iptaline kalkışırsa, noksan ve ihlâline el uzatırsa ma'siyet irtikâp etmiş olur, mücrimlerin ayaklarından ve başlarından yakalandıkları kıyamet gününde cezaya çarpar. Bu vakfiyenin baş taraflarında evsafı zikrolunan müşarûn ileyha vâkıfe hazretlerinin ecr ü mükâfatı Hay, Cevad ve Kerim olan Allah'a aittir.

Bunun yazılıp üzerine şahit ikame edilmesi 958 senesi Muharrem ayının guresinde Perşembe günü cereyan etmiştir.

Mütercim: Osman Keskiöğlü

Ek A.1.3 : Haseki Hürrem Sultan'ın H.964/1557 tarihli vakfiyesi (Türkçe, VGM, Osman Keskioglu)

608/2 numaralı defterin 235.Sayfa 178.Sırasında kayıtlı
“(Haseki Sultan) vakfı”na ait 964 tarihli Arapça
vakfiyenin Türkçe olarak tercümesidir.

Hamdü sena o Allaha mahsustur ki, onun ceberutu önünde anlayışlar ve akıllar durmakda, onun melekûtu karşısında ecille-i fuhulün fikirleri hayran kalmaktadır. Onun hazire-i kudsi her gelen için su kaynağı olmakdan yücedir, onun harem-sarayı etrafında ancak birer birer dolaşılır, sunu' kudretile bu âlemleri en bedi' nizam üzre ibda' etmiş, en yüce hikmetile onlara nice nice hikmetler tevdi' eylemiştir. Âyati kudretini kâinatın sayfelerinde en vâzıh şekilde göstermiş, vahdetinin sancaklarını bilumum a'raz ve a'yan üzerine dikmiştir. Kullarından dilediklerini iş bu âyat ve delâil ile istişhat etmeğe muvaffak kılmış, bu nişan ve delâil ile istişhat etmeğe muvaffak kılmış, bu nişan ve ifadelerle onları istidlâl yolunu hidayet buyurmuştur. Onun nimetleri her kese âm ve şamil olup feyzı bütün mevcudatı kaplamıştır. Ve onun ihsanı her haddi aşmıştır. Halkın umuru yedi kudretinde olan allahı tesbih ederiz. Herkes ona dönecektir.

Salâtü selâm tam nübüvvet suresinin Fatıhası, umumi risalet risalesinin hatimesi, enbiya ve Resullerin hatemi, halkı en doğru yola hidayet ederek Güzel Peygamber, ulu rehber, Tevrat ve İncilde evsafı yazılı ümmi nebiy Hazreti Muhammedin üzerine olsun ki, o âyeti katia ile gönderilmiş, parlak mucizelerle'de te'bid edilmiştir. Keza onun âl ve ashabına, onlara tabi olanların cümlesine dünya durdukça salâtü selâm olsun.

Bundan sonra asıl maksada gelince: akli selimi olan, doğru düşünen herkese âşikâr olduğu gibi anlayan kalbi olan herkes bilir ki, fetanet sahibi olana lâîk olan, akıl ve fikir sahiplerine düşen şey; bu âleme ibret göziyle bakmaktır. Böylece mevcudatta hakkın sırrını araştırır, hakayikî ahvali düşünür, bu âlemin bir halden bir hale geçişini, esrarı melekûtu müşahede eder, alim ve hallâk olan allahın bedayii sun'unu mülâhaza eder enfüs ve âfakdaki parlak hikmetleri mutalâa eder, onu takdir edenin kudretini düşünür, müdebbirinin hikmetini düşünür, kader alıp götürmeden, araya ecel girip çatmadan bunları teemmül etmelidir. Çünkü fırsat elden gitmek, esbap dağılmak üzredir. Mahallede göç kervanının çanı çalındı, çadırlar toplanıp dürüldü, denkler bağlandı, kafileler harekete hazır bir haldedir Göç ânı gelip çatı. Kimse için burada ebedi kalmak yoktur. Burada ancak sayılı günler, muayyen bir müddet kalınabilir. Hakim, vâhidi kahhar olan allahü Zülcelâl elindedir. Her şey onun nezdinde muayyen bir ölçüde, takdir elidir. İnsanın üzerine düşen dünya ve âhiret ahvalini bilmek için bütün takatile çalışmak, sarfı himmet etmektir. Bu suretle ancak açık olarak hakkı bulur, sağlam kulpa ve metin ipe (Kur'ana) sarılmış olur, görüşü tevfiķi ilâhi ile te'bid edilir, eşyanın hakaikını olduğu hal ve mahiyet üzre görür. Anlar ki: Bu dünya helâk evidir, karar yeri değildir. Boş emeller yuvasıdır, gam ve felâket ocağıdır. Kaygısı ve tasası eksik olmaz. Nimetleri zevale maruzdur, sâkinleri göçmeğe mahkumdur. Lezzetleri elemle karışık, sıhhati hastalıkla bulaşıktır. Sururu şerre yakındır, vuslatı ayrılığa rehinder. Dünyayı elde etmek için koşan, akar su üzerine yazı yazmağa çalışana benzer. Dünyaya yerleşmek isteyen, göçen selenti üzerinde mekân tutan gibidir. Peşinde koşan bu dünyayı yakalayamaz,

ondan kaçan da kurtulamaz. Firavinler ve Cebbarlar dahi onun yeis ve şiddetinden yakayı kurtaramamışlar, Kayserler ve Kisralar onun dehşetinden kurtulamamışlardır. Eğer bu haberlerin doğruluğunda şüphen varsa, taş, toprağa sor, arza sor bakalım, senin ırmaklarını kim yardı? Ağaçlarını kim dikti? Meyvelerini kim devşirdi? Eğer sana lisanı kalle cevap veremezse lisanı halle cevap verebilir; Nice pâdişahlar vardır ki, dünyanın her tarafına hâkim olmuşlar; bütün milletler onlara boyun eğmiş. Serkeşler onun itaati altına girmişler, cebbarlar onun heybeti karşısında yerlere serilmişlerdir. Parlak devlet basamaklarına yükselmişler; kuvvetli saltanat merdivenlerine çıkmışlardır. Atlara binmişler, sonsuz ordularla, deniz gibi askerlerle ülkelere yayılmışlardır. Nice yüksek binalar kurmuşlar, uzaklar onlara yakın olmuş her şey boyun eğmiştir. Nice yıllar bu hal böyle devam etmiş, onlar da bunlar asla yok olmayacak zannına düşmüşlerdi. Nihayet ölüm gelip çattı, bunlarla istekleri arasına ecel girdi. Tayfî hayale döndüler. Bu dünyada gündüzün ancak bir kısmında durmuşa benzediler. Doğru yolu bulmağa muvaffak olan, Sıratı müstakımı bulan bahtiyar odur ki, himmet dizginlerini bu dünyanın zinet ve âlâyişinden çekip azimet yedeklerini eyi cihete çevirir. Cenab-ı Hakk'ın kendisine bol bol ihsan buyurmuş olduğu nimetlerin şükrünü eda eder, kendisine in'am olunanların hakkını ifa eyler, Kendi mühimmatından artanları hasenat yollarına sarfeyler zaruriyatından fazla kalanları hayrat uğrunda harcar. Zira böyle yapmak âhirette onun için daha hayırlıdır, ve İndallah kurubata vesile olur. Bundan gayri olan işler boştur. Resuli ekrem efendimiz şöyle buyurmuştur: Dünyandan senin olan ancak yeyip eksilttiklerin, geyip eskittiklerin ve birde sadaka vererek ipki buyurmuş olduklarıdır” Yine Hazreti Peygamber buyurmuştur ki; âdem oğlu ölünce bütün amelleri kesilir, ancak üçü müstesnadır: Faydalanılan ilim, düa eden salih eve sadakai câriye bırakanların kesilmez.” Hiç şüphe yok ki, sadakaların en güzeli, hayratın en sevaplası sonu kesilmeyen, geliri ve hayrı eksilmeyen vakıftır. Zira onun memesinden dâima süt akar, onun tarlasından her zaman mahsul alınır, vakıf daimi ve ebedi bir sadakadır. Bu fâni dünya durdukça durur. Hayatla meşrut olmadığı gibi ölüme de bağlı değildir. Faidesi her zaman devam eder. Geliri bâkîdir. Gelir masarife sarfolunurken vâkıfın ismi anılır, böylelikle onun için ikinci bir ömür vardır. Herkesin lisanı onu medhu sena eyler, hayırla yâdeder.

İşte Cenab-ı Hak ve subhanehu Hazretlerinin bu şerefli yola sülûke ve bu parlak seadete kavuşmağa muvaffak buyurduğu kullarından biri de iş bu din ve şer'i mecellenin, bu muteber ve güzel vesikanın sahibi, azamet ve celâl tacının incisi, seadet ve ikbal tacının gurre, kraliçeler kraliçesi, melek halli, sultan tavırlı, zati yüce, sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi, muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zati ve şanı yüce, zamanın ayışesi, devranın Fatıması, saltanatı zahirenin yaldızı, hilâfeti bahirenin incisi, Meliki Samed olan allahın dürlü âtîfetlerine nail olan sultan Süleymanın oğlu emir Mehmed'in anası vâlide sultan hazretleri (burada pâdişahın medhini ve duayı havi sekiz satır yazı vardır-mütercim) Cenab-ı Hakk'ın: Her ne hayır işlerseniz allah onu bilir” kelâmı münifini mutalâa ve keza kendiniz için ne gibi bir hayır işlerseniz onu nezdi İlâhîde hazır bulursunuz” ve sair bu mealde vârid olan âyatı beyanını görünce Rabbın kelimelerini tasdik ederek bir çok hayrat makamları, hasenat binaları meydana getirdi ve bunları Rabbın rızasını kazanmak için temiz niyyet ve halis maksatla yaptı ki: bu cümleden biri Kudüs şerif mahallelerinden elsit mahallesinde allah rızasıyçün takva üzere binası kurulan yüksek taklı, yüce revaklı camii şerif ve Mabedi müniftir. Vâkıf iş bu hayratı yapmakla: innema Ya'muru Mesacidallahi” âyeti kerimesile Cenab-ı Hakk'ın öğdüğü mü'minler silkine dahil olan, Peygamber efendimizin hadisi şerifinde beyan buyurduğu veçhile: allah rızasıyçün bir Mescid bina eden kimseye

allah da cennete bir ev bina eder haberine masadak olmuştur. Bu camii namaz kılmak isteyen mü'min ve mü'minelere vakfeylemiştir.

Bu cümleden biri: Zikri geçen Camiin karşısında İmaret olup nevalesi bol bir mutfağı, misli olmayan temiz bir yemekhaneyi, bir fırını, bir kıları, bir avluyu, bir anbarı, müteaddit halâları ve bir odunluğu müştemildir. Ona lâyük ve münasip şeyleri (burada bir kaç kelimelik yer siliktir-mütercim) bunu fakirlere, biçare yoksullara, zaiflere, ve muhtaçlara vakfeylemiştir.

Bu evkaf cümlesinden bir kısmı da: Mezkûr Camiin etarfinda bina ettiği elli beş adet odalardır. Bunları da dindar mü'minlerin salihlerine ve muvahhid müttakilerden mücavir olanlara, nefislerini tabiat kirlerinden temizleyen zâhitlere; ahkâmı şer'iyeyi ihlâl etmeksizin şeriat ipine tutunanlara vakfetmiştir. Bunlar sünnet usulünce taata devam ederler, gece gündüz ayakta ve oturukça oldukları halde Allahı zikrederler, Mescidlere kapanıp rukû' ve secde yaparlar, bu evsafı haiz olanlar bu odalarda gece ve gündüz sâkin olup gizli ve âşikâr surette vâkıfın ruhu için dua ederler.

Bu cümleden biri de: orada bina edilmiş olan geniş bir handır ki, bunu da yolculara ve müsafirlere vakfetmiştir. Bu zikrolunanların cümlesi mahallinde küçük büyük herkesçe meşhur olduğundan hududunu beyan ve tarife hâcet kalmamıştır.

Müşarünileyha vâkıfa hazretleri, iş bu zikrolunan mübarek mekânların ve hayratın mesalihi için şu zikrolunacak şeyleri halis niyyet ve temiz azimetle vakfetmiştir:

1. Trablıs Şam tevabiinden Güre nahiyesinde vaki emyun namındaki mamur köyün tamamı Kaykabe namındaki mezrea ile birlikte vakıftır.
2. Gazze tevabiinden Remle nahiyesinde kâin ledd namında ki köyün tamamı.
3. Kudüsü şerif tevabiinden Ceyb namındaki köyde olan iki bin beş yüz dirhem mikdarındaki hissenin tamamı vakıf olup bunlar hakkında fermanı şerif sadır olmuş ve bunların cümlesi müşarünileyha vâkıfanın silki milkine temlikî sultani ile dahildirler. Uzak yakın herkesçe şöretlerinden dolayı burada hududunu beyana hâcet yoktur. Çünkü fermanı sultanide bunların cümlesinin hududu, rûsumu, alâmetleri, sınırları btün teferruatile tamamen yazılmıştır.
4. Trablıs şehri mahallâtından şeyh Tathac mahallesinde kâin iki han ve dükkânların tamamı ile mezkûr yeni hanın ittisalinde şimal tarafında kâin bir kıt'a hâli arazi vakıf olup hududu kıbleden umumi yol, şarkdan keza umumi yol ve Kalit nehri, şimalden umumi yol, ve deniz kapısı, garpten umumi yoldur.
5. Zikri geçen şehirde hanı Adimi mahallesinde vaki bir hanın tamamı vakıf olup hududu kıbleden umumi yol, şarktan (burada bir derkenar varsada aynı mevkuflu tekrardan ibaret olduğu anlaşılmıştır-mütercim) hanı Adimi, şimalden Turunç bahçesile, garpten umumi yol ve Kalit nehri ile çevrilmiştir.
6. Mahrusei mezbure tevabiinden Zaviyeye tabi Reşhiyn köyü arazisinde kâin Taytariyye namile maruf dört adet değirmenin tamamı vakıf olup bunlar Reşhiyn suyu üzerinde dönmektedir ve hududu kıbleden adı geçen nehir, şimalden ve şarktan bostanların yolu, garpten de bostanlarla çevrilmiştir.
7. Yine Zaviye tevabiinden Beşniyn ( ) karyesi arazisinde kâin (Ra'nite) diye maruf olan dört adet değirmenin tamamı ki ebuali nehri üzerinde dönmekte olup hududu kıbleden ve garpten adı geçen nehir, şarktan mezbur değirmenin arkı, şimalden umumi yoldur.
8. Beyti Makdisi şerifte kâin iki adet hamamın tamamı ki hudutları kıbleden Haremi Halildeki Babül gavanime giden hususi yol, şarktan akdı Halil hanesi, garpten işlek umumi yol, şimalden keza yoldur.

9. Kudüsü şerif tevabiinden Beytikesa karyesinin tamamı vakıf olup hududu kıbleden ümmülağ'a gediği, Surar vâdisi, gelin ocakları ve zecimdir, şarktan dağ silsilesi, küçük gölceğizlerin kıyısı, Tennur sırtı başı beyti hanına ile bu arazi arasındaki yoldur, şimalden Şiabül-beyzi, salıp bulunan kıyı, eşmuyıl köyü gölü, Bedva karyesine giden işlek yoldur, garpten mezkûr yoldan başlayup oradan Bedva büyük taşına, oradan Aruza, Karamuk pınarına, beyti Talha arazisidir. Keza bu hudut dahilindeki onun tevabiinden Harube mezreaşı da bütün hukukile onunla birlikte vakıftır.

10. Yine bu vakıf cümlesinden olarak (kefercins) denilen köyde yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat mikdarı vakıf olup mekânında şöhretinden ve uzak yakın herkesce hudutları malûm olduğundan hudutlarını beyana hâcet yoktur.

11. Keferiana namındaki köy keferitab diye maruf olan mezrea ile birlikte vakıf olup küçük büyük herkesce her ikisinin de hududu malûm olduğundan hudutlarını beyan ve tavsife lüzum yoktur.

12. Bu evkaf cümlesinden biri de Bakiul-fan köyünün tamamıdır ki, hududu kıbleden mahallindeki sıra taşlar, (Mağsel) vâdisi su kenarıdır, şarktan Selle vâdisi, büyük tepenin kıyısı mantar arazisi, saka kuyusuna giden yol, makairül-dahrandır; şimalden çeşme, carih vâdisi, Cuzei şemh kuyusu, za'frane arazisi, Halletül-acuzde hatman kıyısı, yol, hatum kayasına varıncaya kadar devam eden silsile, sultan yolu, Salâhaddin gediği bulunan vâdidir. Keza bunun hukukundan olmak üze (bakiul-fers arazi parçası da ona tabidir.

13. Bu evkaf cümlesinden biri de beyti Lukya köyünün tamamı olup hududu kıbleden su mecrası, Benuş ağacı, serisi, keçi boynuzu ağacı, büküntüdeki kıyıya (beyti nubi) köyü arazisinde karaağaçtır, şarktan merican gediği eteğindeki akıntı, Sel'i gediği üstünde beyti avra vâdisi, su mecrası kıyısı, su çatallaştığı yer, handek, burak sahili, Harun tepeleridir, şimalden kış suyu kuyusu, makran kıyısı, Benuş ağacı bulunan silsile, beni maali gediği, haramiye gediği silsilesi, su mecrası, Fevar vâdisi, armuyat konağında dağ eteği ve kovanlıktır, garpten silsile ve birbirine bitişik taşlar, sahrinç yanında Serris ağacı, purçak çayırı karşısında dikili taş, iki kuyu arasındaki kızılıcak ağacı, yol yanındaki direk, demirci vâdisinde ki çift kayalar ki bunun hukuku tevabiasından olan beyti Nuşef mezreaşı ve rükûbis mezreaşı dahi bu zikrolunan hudut dahilindedirler.

14. Beytilâhim karyesindeki yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat mikdarındaki hissenin tamamı vakıftır. Bu köyün hududu komşularca malûmdur.

15. Beyticala karyesindeki yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat mikdarındaki hissenin tamamı vakıftır. Hududu ehalice malûmdur, Halletül-cuz arazi kıtasile resil cüneyne arazisi de bu hudud dahilinde olup onlarda da aynı haklar câridir.

16. Remle tevabiinden Kenise köyü bu evkaf cümlesindendir hududu kıbleden sultan yolu ve sahrinç, şarktan sahil, keferita arazisi ve caaritedir, şimalden unnabe arazisi ile Kenise arasındaki vâdidir, unnabe harman yerlerine kadar devam eder, garpten yol, Sikke vâdisi, ve fakr yoludur.

17. Bi'rimaiyn karyesinin tamamı da bu evkaf cümlesinden olup hududu kıbleden Acencul arazisi Azer kal'ası divarı, Uveyne pınarı, ve Cuzetür-re'sdir, şarktan beyti siyra arazisi, maznik, pınar, kal'a divarıdır, şimalden kal'a harabeleri arazisi, mezarlığa giden yol burak vâdisindeki sidre ağacıdır. Gârpten beyti şena arazisi, beyti şenare divarı, üzerinde salıp bulunan kayadır.

18. Sebtare köyünde yirmi dört kırat asıldan on iki kırat mikdarı hissenin tamamı vakıf olup hududu kıbleden arazisi ile Serfende arasındaki Sidre ağacı, tuzlu denize giden yoldur, şarktan arazisi ile azerya arasındaki sidre ağacı, kanatır

köprüsüdür, şimalden vâdi, kızılıç ağacı, garpten keferiana arazisi, dikili taş ve direktir.

19. Bu evkaf cümlesinden biri de unnabe köyünün tamamıdır ki, hududu kıbleden Berda kanalı, dikili taş, Berye mezreasına giden yol, Bukur kıyısı, şarktan harube arazisi, aralarında sahrinç bulunan iki incir ağacı, şimalden kep kör kal'ası çiftliği kıyısından Seyiha mezreasına giden yol, garpten Behlul ağacı civarındaki taş ve Hamme büküntüsü harebesidir.

20. Safriye karyesindeki yirmi bir kırat hissenin tamamı vakıf olup hududu kıbleden direk cevizi karşısındaki dar yol, Ledd köyüne giden yolun civarındaki dikili kaya, şarktan bu köy ile Sebtari arasından akan su mecrası, sebtare yolunda Cami kıtasındaki direk, şimalden saad ve Sait arazileri, aralarındaki dikili direk ve beyti decendir. Garpten beyti decen arazisi ve dikili taştır.

21. Bu evkaf cümlesinden biri de Harita namındaki köyün tamamı olup hududu kıbleden Beliyne ve Decane arazisi, ırak hamam kırığı, eyüp Aleyhisselâm pınarı, şarktan decane arazisi ve Irakurrahmedir, şimalden deyriamar arazisi, silsile, süs çayırı başı, garpten çıplak arazidir.

22. Bu evkaf cümlesinden biri de Cendas köyündeki yirmi dört kırat asıldan yedi kırat mikdarı hissenin tamamıdır ki, hududu kıbleden candas köprüsü, ledd ile ve arasındaki yerli dikili taştır. Şarktan beyti arif arazisi, ...bulunan sınır, Harar vâdisi; şimalden cami arazisi parçası, Harare gölü, Kefericins köprüsü, garpten Cendas köprüsüne giden miri yoludur.

23. Yine bu evkaf cümlesinden biri Yazder köyünün tamamıdır ki, hududu kıbleden Galit ve eski beyti kasaptır, şarktan Haruru ahmer yemiş ve incir bulunan sahrinç, Simon harbesi kıblesi, Sake menzili vâdisidir, şimalden Selme arazisi kıtasıdır, garpten Semad kuyuları kurbinde sidre ağacı, Saaber ağacıdır.

24. Bu cümleden biri de: Yahudiye karyesi tamamıdır ki, hududu kıbleden Musa sidresi karşısındaki direk, şarktan su akıntısı ve ebukebbaş arazisi yakınındaki Pelut ağacı, Ebumukbil gölü, şimalden sanober ve kızılıç ağacı, Pelut ağacı yakınındaki sahrinç, Şalga mişeliği civarındaki mengenedir, garpten su inişindeki büküntü, yabancı keçi boynuzu ağacı, İsa Hurmalığı, şeyh ali kiraladığı yerdir.

25. Bu cümleden biri de: Beyti decin köyündeki on sekiz kırat ve bir kıratın sekizde biri mikdarındaki hissenin tamamıdır ki, hududu kıbleden sidre ağacı, kumluk içi, Hasan oğulları hurmlığı, Sadun hiyar tarlası, şarktan yerli taş, dikili iki direk ve yoldur, şimalden yazder arazisine kadar su akıntısıdır, garpten Sake menzili, Simon büküntüsündeki ağaçlara, incir bulunan sahriceidir.

26. Beytişena köyünün tamamı vakıf olup hududu kıbleden sultan yolu, Neyne yatağı, iki yerde sıra taşlar, şarktan Salkıt köyü arazisi, Cami vâdisindeki kına kayası taşına, şimalden Berfilya arazisi, Caar sahrinci, çayır ortasındaki sıra taşlar, garpten Kenise köyü arazisi, salkıt pınarı karşısında ki sahrinçtır.

27. Bu evkaf cümlesinden biri de Rantaya köyünün tamamı olup hududu kıbleden üç adet sidre ağacı, ümmüs-sud köprüsü, Maskat ibni amih aşarı, sidreye ulaştıran amud, şarktan onun arazisi ile, Tıra arasındaki sidre, Kola ile arasındaki su akıntısındaki büyük taşlar, Benon sidresi, su bataklığı karşısında ki taş, şimalden yolun şarkındaki taş, büyük sidre ulaşan mecradaki direk, kandol sırtı, hakri hamdan sidresi, garpten yahudiye köyü arazisi, su akıntısındaki üç büyük kaya, Mukbil gölü, Ebukebbaş arazisi kurbindeki pelut ağacı, ve su mecrasıdır.

28. Na'lin karyesinde olan yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat mikdarı hissei şayianın tamamı vakıf olup hududu Şalta harabesi arazisi, maslap vâdisi süs çayırı şarktan deyrikadis arazisi, Mis hallesi silsilesi, tehlil çayırı, şimalden Şebteyn

arazisi, Mâlik hallesi ocakları, harik mağarası, yol, sahil, hallei şaver vâdisi, garpten kına arazisi, oradan Ebigarip suyuna varır, niza' silsilesi, Galveş ağaçlığına, savahi silsilesi, keçi boynuzluğu, Fureyka' vâdisidir.

29. Bu evkaf cümlesinden biri de Nablis tevabiinden Kafon köyünün tamı olup hududu kıbleden gazalat mezreası ile arasındaki yoldur, şarktan keferiseb ile arasındaki sidredir, oradan su akıntısı sidresine, oradan şimal cihete doğru sazlığa, oradan iki amude varan yola, oradan mişelikteki sidreye, Kahvan tepesine, garbe doğru yine meşelik ortasında saz biten mahalle, büyük kal'aya, oradan şakaf tepeye varır. Bu hudut dahilindeki deyri selâm mezreası da bunun hukukundandır.

30. Bu evkaf cümlesinden biri de Nablis tevabiinden Benisaab nahiyesinde Haşanetül-Cemasiyn mezreasının rubu' hissesidir ki, hududu kıbleden Baadaki kal'a, şarktan değirmen kapısındaki köprüden ibni neccar tepesine kadardır, şimalden Kılavye gölü olup oradan çam ağaçlarına varır, garpten hakiri cemize deresi olup bardak tepesine varır.

İş bu zikrolunanlar bil-umum hudut ve merafikile, tevabi ve levahikı ile, yolları ve mesalikile, zikrolunsun olunmasun, yazılsun yazılmasun, diğer bil-umum hudut ve merafikile, tevabi ve levahikile, yolları ve mesalikile, zikrolunsun olunmasun, yazılsun yazılmasun, diğer bil-umum levazimile sahih ve şer'i surette, açık ve muteber yolda vakıf olup Fisebilillâh sadakadırlar. Bunların cümlesini sultanın mukarreblerinden olan (burada medhi muhtevi iki satır kadar elkap vardır-mütercim) Cafer ağa ibni abdurrahim böylece ikrar ve itiraf etmiştir. Kendisinin işbu vakfı ikrara, tescil için rucu' davasına müşarünileyha vâkıfa hazretleri temiz niyyet ve safi maksatla iş bu zikrolunan hayratı ve onların mesalihine sarfolunmak üzere bu akaratı, köyleri, müsakkafatı bil-umum hukuk ve merasimile, hudut ve levazimile, şer'i şerif, dini münif ahkâmı gereğince vakıf namı altında dahil olan her şeyile vakfeylemiştir.

Zikrolunan mübarek makamlara gelince: onları vakfedüp bil-umum hukukile mesalihini malûme için tayin ve tahsis kılmıştır. Zikrolunan müstegallata gelince vakıfa hazretleri şart etmiştir ki, iş bu mevkufatın cümlesinin mesalihine bakacak, bina, tamir, istiğlâl yapmak, geliri toplayıp kabz ve hıfz etmek gibi işleri yapmak için âkıl, emin, kâmil, doğru düşünceli, eyi fikirli, akran ve emsaline faik, diyaneti kâmil, harama el uzatmaktan kaçınan, hizmetini ifada asla kusur işlemeyen, gelir ve gider hususunda üzerine aldığı vazifeyi lâyükile ifa eden bir kimse müteveli nasb ve tayin olunup bu evkafı en güzel şekilde işletir, tamir eder, galleyi toplar, hiç bir işi ihmal etmez, vazifesini şer'an helâl olan surette ifa eder. Bunun vazifesi günde otuz kıtadır.

İş bu evkafın mesalihine bakmak üzere emin ve hizmete kadir, müstakim ve dindar beş adet cabi tayin olunup emanet ve istikamet üzere vakfa hizmet ederler, taksir ve hiyanetten kaçınırlar. Akşam sabah vakfın fiadesine ciddi surette çalışırlar, tahsil ettiklerini az çok her ne ise vakit uzatmadan derhal müteveliye teslim ederler, bunlardan her birinin vazifesi altışar dirhemdir.

Emin ve mevsuk kimselerden yukarıda tafsil olunan sıfatlarla mavsuf, rakam ve kitabet kaidelerini bilir, hesap günü allahın azabından korkar bir kimse vakfına kâtip olup az çok, büyük küçük her şey'i tehir etmeden derhal yazar. Vazifesi on dirhemdir.

İş bu zikrolunan şartlara ve kaidelere riayet olunduktan sonra Cenab-ı Hakk'ın ihsan buyurmuş olduğu galle ve gelirdin evvelâ vakfın rakabesinin tamirine sarfolunur. Gerek müsakkafat ve gerekse hayrat makamları tamir olunduktan sonra kalan hasılat aşağıda sırası gelince beyan olunacağı veçhile diğer masarîf mahalline sarfedilir.

Müşarünileyha vâkıfa hazretleri şart etmiştir ki, mezkûr camii şerife ilim ve salâh ile maruf, hilim ve felâh ile mavsuf bir kimse imam nasb ve tayin olunup

Kur'ân-ı Kerim tilâvetinde ve tecvid ilinde mahir olması, Hanefi mezhebinde, sünni itikadında bulunması, Namazın erkânını, Vaciplerini, sünnetlerini, Müstabahlarını, âdabını bilmesi şarttır. Müslüman cemaatine imam olup Namazlarını kıldırır, xezan hizmetine de riayet eder. Vazifesi dört dirhem olur.

Vâkıfa hazretleri yine şart etmişlerdir ki, temiz ahlâklı müstakim, vera' ve takva sahibi, müvekkil kanaatkâr yumuşak huylu, anlayışlı, tatlı sözlü, güler yüzlü, halim, selim, öfkeden uzak, ırz ve namus hetkinden, kalp kırmakdan kaçınan bir kimse imarete şeyh olup yemek ahvalini mürakabe eder, devam üzre mutfağa gelip bakar, vazifesi sekiz dirhem olur.

Diyanetle mavsuf, emanetle maruf bir kimse vekil harç olup imarete sarfolunan mekûl3at ve levazımı satın alır, vazifesi sekiz dirhem olur. Salâh ve sıyanetle mavsuf iki emin kimseden biri imarete kıldar olup imaretin kılarını emanet üzre muhafaza eder, diğeri ise anbarcı olur, bunlardan her birinin vazifesi beşer dirhem olur. Bu hususları yazmak için bir kimse kâtip olup az çok harcanan her şeyi ihmal etmeksizin vaktinde derhal yazar, vazifesi altı dirhem olur. San'atinde usta iki kimse aşçı olup her zaman vazifelerine ciddiyet ve sadakatle bakarlar, bunlardan biri aşçıbaşı olup vazifesi yedi dirhem, çırak olanın vazifesi ise üç dirhemdir. Dört kimse ekmekçi olup imarete ekmek yaparlar, bunlardan biri reis olup vazifesi altı dirhemdir, diğerlerinin vazifesi ise beşer dirhem olur. Bunların üç çırağı olup her birinin vazifesi üçer dirhemdir. Tama' ve hırstan uzak iki kimse nakip olup biri ekmekleri mürakabe eder, diğeri et ve yemek nakibi olur. Vazifelerini matlup veçhile ifa ederler. Bunların her birinin vazifesi beşer dirhem olur. İki kimse kâse uyuyucu olup bunlardan her birine her gün üçer dirhem verilir. Üç kimse çanakçı olup çanaklara bakarlar, bunlardan her birine günde üçer dirhem verilir. İki kimse buğday ve pirinç ayıklayıcı olup her birinin vazifesi üçer dirhem olur. Bir kimse buğday ve pirinç tartıcı olup vazifesi üç dirhemdir. Bir kimse Buğday ve pirinç tartıcı olup vazifesi üç dirhemdir. Bir kimse Buğday döğücü ve kabuğunu ayıklayıcı olup vazifesi altı dirhemdir. Bir kimse değirmenci olup imaretin ununu üğüdür, vazifesi altı dirhemdir. İki kimse Buğday eleyici olup unu elerler bunlardan birinin vazifesi dört, diğerinin vazifesi üç dirhem olur. Bir kimse Bulgur döğücü olup vazifesi iki dirhemdir. Diğer iki kimseden biri un işleriyle meşgul olup Buğdayı anbardan değirmene götürüp un yapıldıktan sonra tekrar imarete getirir, vazifesi dört dirhemdir, diğeri ise mutfağın sekayesine kâfi mikdarı su getirir, icabında buka'i şerife önlerine su serper, vazifesi, üç dirhemdir. Diğer dindar ve temiz bir kimse kayyım ve kandilci olup odaların hizmetini görür, camii şerifi süpürüp temizler sabah olunca kapıyı açır, akşam karanlık basınca kapıyı kapar, mumları ve kandilleri ihmal göstermeksizin vaktinde yakar, vazifesi beş dirhemdir. Emin, dindar hizmete kadir bir kimse hancı, ferraş ve bevval olup imaretin hanında hizmet görür, mutad işleri yapar, vazifesi dört dirhem olur. Diğer bir kimse bevval olup mutfakta iş görür, aşhanenin kapısına bakar, vazifesi dört dirhemdir. Diğer bir kimse ferraş olup aşhaneyi, mutfağı, imaretin haremını temizler, oradaki çöpleri kaldırıp çöplüğe atar, vazifesi dört dirhemdir. Diğer bir kimse dülger ve taşcı olup evkafın tamire muhtaç yerlerini tamir eder, ihmal ve tekâsül göstermeden bu işleri vaktinde derhal ifa eder, haleldar olun yerleri tamir eder. Zira küçük bir hâlel, büyük işlere ve zararlara yol açar. Onun için en küçük bir tamiri bile ihmal etmez, vazifesi beş dirhem olur. Bir kimse dahi hamamlarda meremmetçi olup yazıldığı veçhile bozulan yerleri kusursuz tamir eder, vazifesi dört dirhemdir. Bir kimse su yolcu olup hamamların ve imaretin su yollarını tamir eder vazifesi dört dirhemdir. Kimse dahi sayrefi olup vazifesi dört dirhemdir. Kandil yağı için günde iki dirhem tayin olunmuştur.

Müşarünileyha vâkıfa hazretleri şart etmişlerdir ki: zikri geçen imarette Cüm'a gecelerinden başka gecelerde iki defa yağlı çorba pişirilir, sabahları pirinç çorbası, akşamları bulgur çorbası yapılır. Cüm'a geceleri ise sabahları bulgur çorbası pişirilir, akşamları ise aşağıda zikrolunacak nefis yemekler hazırlanır. Pirinç çorbası için her nevbette temiz pirinçten yirmi Kudüs batmanı tayin etmiştir ki, İstanbul okkasile kırk okka pirinç tutar. Tereyağı üç batman yani altı okkadır. Üç okka nohut, dört okka soğan, altmış batman odun yani 120 okka tutar, iki buçuk batman tuz, yani beş okka tutar, yirmi beş batman yani elli okka Yoğurt, maydanus parası olarak dört dirhem tayin etmiştir. Bulgur çorbası için her nevbette dört Kudüs batmanı Buğday tayin etmiştir. Üç batman yani altı okka tereyağı, beş okka tuz, iki batman soğan, yetmiş Kudüs batmanı odun tayin eylemiştir. Üç okka Kimyon, bir buçuk batman nohut tahsis etmiştir. Yine şart eylemiştir ki, Cüm'a geceleri dâne pirinç ve zerde namile maruf olan yemekler pişirilecektir. Bunların havayici ve malzemesi için altmış iki Kudüs batmanı yani yüz yirmi dört okka pirinç, otuz beş batman yani yetmiş okka koyun eti, on üç buçuk batman yani yirmi yedi okka tereyağı, dört okka nohut, soğan yine bu mikdar, doksan batman yani yüz seksen okka odun kırk dirhem vezni büber dört buçuk batman yani dokuz okka tuz, onaltı buçuk batman yani otuz üç okka bal, zağfran bahası olmak üzere on dört dirhem şart ve tayin eylemiştir.

Yine vâkıfa şart etmiştir ki, mübarek Ramazani şerif gecelerinde dahi dâne pirinç ve zerde namile maruf olan bu yemekler işbu tafsil olunan veçhile hazırlanacaktır. Aşura günü, ise dört kazan dolusu aşura namile maruf olan çorba bütün levazım ve havayiciyle yapılacak, Kudüsdeki ulemaya, fukaraya, sulehaya umumen tevzi' edilecek, ve buna lâzım olan şeyler vakıfdan sarfedilecektir.

Yine vâkıf şart etmiştir ki, her gün imarette fudola namile maruf olan ekmek yapılacaktır. Bunun her biri pişdikten sonra doksan dirhem gelecektir. Her gün bu mikdarda iki bin fudola yapılacaktır. Bunun için de elli beş batman yani yüz on okka odun, üç batman yani altı okka tuz, tayin eylemiştir.

Yine müşarünileyha vâkıfa hazretlerinin şartları cümlesinden dir ki, mezkûr odalarda sâkin olan mücavirlerden her birine her gün akşam sabah birer kepçe mikdarı yemek verilecektir. Bir'de ekmek verilecektir. Cüm'a geceleri ise bu mikdara birer parça ekmek ilâve olunacaktır. Mescidi şerif, imareti âmire ve saire hademesinden her birine tarzı mesbuk üzere birer yemek, ikişer parça ekmek verilecektir. İmaretten kendilerine hisse verilecek olan o hademei hayratın isimleri şunlardır: imam, vakfın kâtibi, şeyh, vekiliharç ve kâtibi, kilârdar, anbarcı, iki aşçı ve çırakları, ekmekçiler ve çırakları, iki nakip, iki kâse yuyucu ve mürakıpleri, ölçekçiler, pirinç ve Buğday ayıklayıcılar, Buğdan döğücü, cabiler, değirmenden unu getiren, değirmenci, Bulgur çeken, elekçiler, sekayeye su getiren, kayyım, hancı, mutfak ve yemakhanenin bevvabı, iki ferraş, iki meremmetçi, bir su yolcudur.

Müşarünileyha vâkıfa yine şart eylemiştir ki, akşam sabah olmak üzere fukara, biçera, zuafa ve muhtaçlardan yemekhaneye gelen dört yüz nefer kimseye iki yüz tas yemek verilir, iki kişiye bir kap yemek düşer, bu yemekler de mücavirlere verilen mikdarda aş ve et bulunur. Her birine bir ekmek verilir. vÂkıfanın şartı şöyledir ki: hariçten isteyen kimseye yemek verilmez, ancak hademeler müstesnadır. Bu hususta hiç bir şefaathı ve vâsita kabul olunmaz, iltimas yapılmaz. Her kim bu şartlara aykırı gelüpte muhalefet ederse almış olduğu şey gadabı muciptir, haram ve zehir olur. Âhiretde azaba duçar olur.

Yine müşarünileyha vâkıfa şart etmiştir ki, iş bu zikrolunan evkafının cümlesi umuru kendi aydın re'yelerine bağlıdır. Onlarda dilediği veçhile, istediği şekilde tasarruf eder. Bu hususta uzakdan yakından ona kimse münazaa edemez. Mesalihini idarede, masraflarını tayinde, gallelendirme hususunda, vazifeleri azaltup

çoğaltmada, mikdarında nasıp ve azilde vesair umurda müstakillen hareket eder, dilediğini yapar, şartlarını bozar, değiştirir, daha faideli ve yararlı gördüğü şekle koyar, maslahat ve tedbir neyi icabederse öyle hareket eder, iş bu masarıftan artan fazladan dilediği gibi kendisi faydalanabilir. Buna kimse itiraz edemez. Hayratta olduğu müddetçe bu umurun hepsini yapabilir, ölüm kadehinden ecel şerbetini için de allah darı selâma davet ediyor nidasına icabet edince tevliyet işi zamanın vâlisinin reyine mufavvaz olur. O da bu hususta adil ve ihsan ile emirden ayrılmayarak ahlâkı mardıye ile muttasıf olan emin bir kimseyi müteveli nasp ve tayin ederek iş bu vakfın umurunu idareyi ona verir. Oda zikrolunan veçhile evkafın hizmetini görür, onun hiç bir umurunu ihlâl etmez. Diğer cihetler de ehliyet ve istihkak sahibi olanlara teslim edilir.

Büyük şanlı vâkıfa şart etmiştir ki, istanbul'da her kim Babüsseade emiri yani kapı ağacı olursa iş bu evkafına hasbi nazır olalar. Her sene sonunda mütevelliden evkafın hesabını alıp göreler. Masarîf ve vazifelerden artanı müteveli nazıra teslim eder, nazır oda onu son derece ehemmiyetle hıfzeder. Bu rakabenin tamiri ve ıslahı için muhafaza olunur. İhtiyaç zamanında yani yangın, zelzele vesair âfat vuku' bulursa, o zaman rakabenin aslına sarfolunur.

Müşarünileyha vâkıfanın vekili ikrar ve itiraf etti ki, bu zikrolunan evkafın cümlesini vâkıfa milkinden çıkarırdı, ondan milkiyet elini çekti ve onları tescil mütevellisi yaptığı akran ve emsalin medari iftiharını Haydar kethüda bini abdurrahman namındaki zate sahih ve şer'i surette kavanini şer'iyyeye uygun olarak mani'den hâli bir şekilde teslim etmiştir. O da ondan böylece teslim almıştır. Bu hususların böylece açık ve muteber yolda cereyan ettiği ikrar ve itiraf olunmuş, müteveli tarafından da tasdik edilmiştir.

İş bu raddeye gelmişken, mumaleiyh vekil, müvekkilesi namına iş bu vakıfdan rucue' edüp onu geri almak istedi, çünkü imamı azam ebuhanifeye göre (burada medhi muhtevi iki satır elkap vardır.-mütercim) vakıfdan rucu' sahihtir. Müteveli de büyük imamlardan vakfın lüzumuna kail olanların kavline dayanarak buna itiraz etti. Aralarında niza' uzadı da uzadı. Nihayet iş bu vesikanın üstüne tevkiini koyan hâkimin huzurunda mürafaa oldular. O'da şer'i mes'eleleri halletmedeki üstün maharetini göstererek niza' mahallini inceden inceye tetkik etti. Mütevellinin huccetini daha kuvvetli buldu. Bunun üzerine iş bu evkafın yazıldığı veçhile umum ve hususunda sıhhat ve lüzumuna hükmetti. Böylece bu evkafın cümlesi sahih ve şer'i surette, açık ve muteber yolda sıhhat ve lüzumuna hükmolunmuş lâzım, müebbed, müseccel birer vakıf oldular. Bundan böyle tağyir ve tebdili asla caiz değildir. Bunu işittikten sonra herkim tebdil ederse vebali ancak o tebdil edenlerin boynuna olsun. Allah işidir ve bilir, vâkıfın eciri de Kerim olan allaha aittir.

Bunlar 964 senesi Şaban ayının ortalarında cereyan etmiş ve yazılmıştır.

IN THE NAME OF ALLAH, THE MERCIFUL, THE COMPASSIONATE ² I, I

Exceeding praise and appropriate thanks be to Him, the Lord of earthly and spiritual dominion,³ the Lord of Glory, the sum of Divine Attributes,⁴ Who has caused the human tissue to take on a most wonderful form, and has created it in the most symmetrical shape; Who has taught us the way of earning

¹ Cf. the following passage from a *Berât* issued by Sultan Vahîdeddin to a member of the Mardam Bey family in Damascus: '... and that in case of abandoning or negligence of duty he should be dismissed from office and the post be given to someone else ...', (*Berât* dated 15 August 1916 = 15th Shawwâl 1334). Yet this stipulation was an ancient one, as may be proved by a similar passage in the Endowment Deed of Mehmed II, the Conqueror, published by Tahsin Öz in *Zwei Stiftungs-urkunden des Sultans Mehmed II. Fatih*, Istanbul, 1935, p. 144, where the passage runs: '... if their integrity is proven, they may be left in their posts, yet if his (!) defalcation becomes evident he will be replaced by another trustee.'

² The *Basmala* is written in 'white' on a gold background, with floral designs in blue, green, red, and 'white'; the latter being another shade of the 'creamy' colour of the chancery paper.

³ *mâliku-l-mulki wa-l-malakût* (Daniel ii. 37) expresses unlimited temporal and spiritual sovereignty.

⁴ *rabbu-l-'izzî wa-l-iabarût*; both *malakût* and *jabarût* are early Aramaic loan-words.

our means of subsistence and instructed us in the paths of His Wisdom, making us a worthy caliph of the world¹ and competent in the knowledge of the Lord of the Universe;

II, ¹ and thousands of unlimited prayers and innumerable salutations of all kinds be on him, the Apostle and Prophet,² the leader of prophets and apostles, the model of the ancient and modern,³ the most pre-eminent of mankind, the intercessor on the Day of Judgement⁴—who has a laudable position,⁵ and of whose water all blessed shall drink—⁶ I mean Muhammad, the Elected—may Allah commend and salute him—who, by the shining lights of the luminous Sheri'a, has caused the darkness of error to vanish; and who successfully has shown the road to Paradise to all mankind;⁷

And also [prayers be] on the large tree of his family and the noble Companions, each of whom is a star in the constellation of [pure] religion,⁸ and a glittering star in the apogee of the real knowledge of true religion,⁹ may Allah—exalted be He—be pleased with all of them;

III [The Royal Cypher of Sultan Suleimân the Magnificent]:

IV [Arabic text in *nes-ta'iq*]
Praise be to Allah, Who helps the Truth to come to light!¹¹

Whatever has been written in this legally valid paper and the beautiful [y drawn up] document, to wit, the establishment of the endowment, the setting forth of the relevant conditions, the details of expenditure as stated therein, has been signed and dealt with before me.

¹ Many allusions to Koranic passages are met with in similar documents. This passage is a Turkish translation of a phrase occurring nine times, the best known being that of Sûra x, verse 14.

² Lit.: 'The Holder of the Office of Apostle and the "Seat" of Prophetic Mission.'

³ Lit.: 'the first and the last ones', i.e. those who have preceded and those who are to succeed.

⁴ This so-called *maqâm-i muhmmidî* is the part rather than the place assigned to the Prophet with regard to his intercession in favour of all prophets and saints on the Day of Judgement.

⁵ *Şihîr-i herze-i mevîdâ*, 'the owner of the frequented water tank', alluding to the traditional *herze ar-rîdâ* (Tank of the Apostle) in Paradise, of which all blessed will drink on the Day of Judgement.

⁶ *Dâr-u-s-salâm*: Paradise (lit.: 'the abode of safety'), in contradistinction to the 'House of Affliction', *dâr-u-l-ibtilâ*.

⁷ This is the religious certitude based on divine revelation, and quite apart from the esoteric knowledge transmitted by oral tradition, which is traced to the Prophet by a chain of authorities ending with 'Ali, his son-in-law, to whom all Derwish fraternities trace their origin.

⁸ *Nijm-i burj-i dîn i burj* = zodiacal sign.

⁹ For full bibliography on the subject see the article *'igâr-ê'* in the *Encyclopaedia of Lilam*, Vol. IV, pp. 822 ff. This Royal Cypher contains, as it were, twice the word *khân*, usually applied only for the reigning sultan.

¹⁰ *Mühim-u-l-herq*, also: who causes truth (or: right) to triumph finally, or: who upholds truth, etc.

AN ENDOWMENT DEED OF KHÂŞSEKI SULTÂN

I have given judgement with regard to its legal validity, in order that action may be taken accordingly both in major and minor matters. My sentence was thereby based on the Sheri'a as set forth and expounded in the canonical books.¹ It has been endorsed on the present document after I have taken full knowledge of the diverging opinions of the noble authorities²—may Allah be pleased with all of them as well as with me, the poor servant of Allah, to Whom be praise and Whose indulgence I expect, Ja'far b. 'Ali, the Qâdî of the Victorious Army in the flourishing Province of Asia Minor.³

May Allah, exalted be He, make both of us obtain indulgence through his favour and grace!⁴

[Marginal note in Arabic]

Action should be taken [accordingly] when [this Document] is proved to be consistent with the Sheri'a Law. May His servant, the poor Abu-s-Su'ûd, be granted indulgence.⁵

[Turkish text.]

After [offering due praise to Allah]⁶—it is neither hidden nor a secret to v, ¹ reasoning, understanding people, endowed with knowledge and intellect (or: judgement); that the cause of creating mankind,⁸ the reason of bringing intellectual beings into existence, is the adoration of the Creator of mankind and the knowledge of the mysteries of life and resurrection, as well as the attaining ⁵ of eternal life and obtaining everlasting bliss, until, this transient existence and

¹ Lit.: the canons of the noble Sheri'a.

² This clause should be appended to every Sheri'a Judgement, as the Judge is bound to pronounce his sentence only in accordance with the tenets of the system (*madh-hab*, 'school') followed by him. The school of Abu Hanîfa (whose shrine is in al-Mu'azzamiyya, the northern suburb of Baghdad) was the official system in Turkey. Cf. n. 1, p. 194.

³ Of the two qâdîs mentioned under this name in *ash-shaq'iq an-nu'mâniyya*, Vol. II, the teacher of the imperial prince Bayazîd, son of Suleimân I, is more probably the Judge who passed this sentence. Ja'far [b. 'Ali] of Menteshâ died in A.H. 964 [= 1557] whilst on his pilgrimage. The biographer states that he was of an upright character. *Op. cit.*, p. 46.

⁴ 'Both of us' means the writer and his father; cf. Sûra xvii, 25.

⁵ Abu-s-Su'ûd b. Mulyiddîn, Muhammad al-'Amâdî (of 'Amâdiyya, north of Mâsul) was an eminent Ottoman lawyer (of Kurdish descent) and a famous exegete as well. He was the Sheikh-ul-Islâm and was the author of the *qânu-n-nâmê* (Code) of Suleimân the Magnificent, who is known to Orientals as Suleimân *al-qânûnî* (the Codifier of law). Abu-s-Su'ûd is one of the most outstanding personalities and men of letters whom Turkey ever produced. He lived from 1490 to 1574. Many documents and fewwâs still bear his name. His death was sincerely mourned by Sultan Selim II.

⁶ This is the original meaning of *ba'dhu* or the Arabic *amma ba'd*.

⁷ Most of the following Turkish terms are taken from the Şîfî vocabulary and are translated literally.

⁸ *ef'âd ve khalîq*: individuals as well as humanity at large; or: mankind and the created universe.

wearisome road once ended, man receives everything according to his own desert or according to destiny (!), and perceives an unending ray from the VI, ¹ light of existence, obtaining a gift of eternal duration (when one) perceives (finally) that this world will disappear into the abyss of nothingness and the deserts of annihilation.

Therefore it is evident that the bounden duty of every intelligent person is to consider thoughtfully the course of events and to view the details of life's beginning and end with the utmost care before he withers and fades away, and to praise the only God, the absolute overflowing One, Whose wonderful graces are manifold and Whose lovingkindness is all-embracing. Who is the refuge of the world, and Who has abundantly bestowed [on us] the tables of riches, bounty, and flowing grace.

VII, ¹ As long as the gates of true knowledge are open and the paths of firm belief are clear, one should study and observe, and as long as the infinite secrets and real truths exist and are apparent in the form in which they are known; as long as the light of persons and facts is pictured on the leaf (flying) in the wind, ⁵ since the plane of this world is fixed to no ground, being the unreal existence of matter and the index to the books of eternity as well as the sample of the world to come.

In this transitory life we await an early departure. Here each man's good VIII, ¹ deeds and visible acts are performed to be summed up in the world to come. They are but a reflection of their lasting prototype. Only people with a sound insight and a straightforward character should, as much as in them lies, direct their ability to the good and endeavour to form godly habits and to complete ⁵ their human knowledge. They should openly endeavour to perform good deeds, attain the goal of their hearts through pious actions, and appear in the robes of (religious) knowledge and perfection,¹ [so] that they may appear comely on the Day of Judgement, and partake of eternal bliss, joy, and pleasure in Paradise.

IX, ¹ It is for these clear facts and necessary premisses that the pearl in the wreath of grandeur and majesty, the lucky forelock of happiness and felicity, the queen of queens, she who is of angelic dispositions, the sublime felicitous one, ⁵ the beautiful person of ideal qualities, the highest of moral reputation among Moslem men and women, the quintessence of highly respected and the chief of the venerated females, the 'Āyisha of her times, the 'source' of a flourishing

¹ This is a reference to the common belief that the good deeds would on the Day of Judgement envelop their perpetrator 'like a cloak'.

² 'Āyisha, the favourite wife of the Prophet, was one of the foremost authorities in *ḥadīth* ('Tradition').

ing sultanate, the shell¹ of the pearls of the glorious califate—she who is especially adapted by the many kindnesses of the Eternal King, the mother-X, ¹ sultan of Emir Mehmed,² son of the most felicitous and grand sultan and the most glorious and illustrious emperor, the holder of the great office of imām,³ ⁵ the accomplished sultan, who inherited the grand califate from father to son; the upholder of the shining religion, the expounder of the wonders of the pure Sherīʿa, the subduer of Pharaohs and giants, who causes the faces of kings and sovereigns to grow pale; the lion of the battle-fields, the conqueror of the regions of sea and land, both east and west; he, who arranges well and solidly XI, ¹ the carpet of peace and war; the trenchant and sharp sabre, the hero, the great and generous prince, the lord of the kingdoms of the earth; the deep shade of Allah [reflected] on all nations; the humiliator of emperors, the all-subduing hero and eminent prince, the sultan of all [mankind],⁴ the sultan of the eastern and western parts of the world, the emperor of the four cardinal points, the sultan, son of the sultan, the sultan Suleimān Khān [I],⁵ may Allah—⁵ exalted be He—perpetuate the days of his flourishing califate and the years of his victorious reign, as long as days and years succeed each other; and may He spread his just rule over the four quarters of the inhabited world,⁶ and guard XII, ¹ him with an unsleeping eye wherever he stays and stands, support him with

¹ So termed because she was the mother of the heir-presumptive.

² He was the first-born of Khāṣṣeki Sultān but had three elder half-brothers (from a Georgian sultan). He was born on 20 January 1523 (during the siege of Rhodes). Cf. v. Hammer, *op. cit.*, III, 31. Died 6 November 1543.

³ The Turkish sultan is *ex officio* the first imām of Islām. Within a few years after the conquest of Egypt he was considered the rightful calif.

The Arabic endowment deed mentions the sultan three times as calif (once as the most courageous of califs), the Turkish only twice (see above). Abu-s-Su'ūd al-'Anadī, the then Shaikh al-Islām, repeatedly mentions him in his writings as calif. Turkish contemporary sources also testify to this fact, such as the Turkish biographer Ahmed Tashkōpri-Zādē (ob. 1560)—vide *waṣīyatna-l-a'yān*, I, 66—the historian 'Alī Minnō (ob. 1584) in his supplement to *waṣīyatna-l-a'yān*, Vol. II, p. 296, as well as the historian al-Qurāmī (ob. 1610) in his chronicle *al-shihāb al-d-dawūd*, p. 295.

⁴ *Sultān-i 'arab wa 'ajam wa rōm* is a phrase similar to that of Jews and Gentiles, Greeks and Barbarians (cf. *QDAP*, II, p. 28). *Rōm*, Romans, Byzantines, stands for the rest of the sultan's subjects, especially 'Turks' of Asia Minor. In this connection the phrase has, however, a political significance, claiming lordship over all these nationalities in Turkey, Persia, Arabia, and elsewhere. His wars against Shī'ite Persia were partly caused by such aspirations.

⁵ This enumeration of the predecessors stresses the undisputed legal claims and the birthright of the sultan to both the throne and the califate.

⁶ The habitable quarter of the earth's surface, the Greek *oikouménē*. A good number of administrative expressions, technical terms, *epitheta orientalia*, and redundant titles were borrowed by the Turks from the Byzantines, to say nothing of the many Byzantine institutions which the Turks left unchanged. Cf. Clay, *Amurru*, p. 194, for a very early use of the expression 'four corners of the world', and Isaiah xlii, 17.

His holy angels of victory wherever he goes and travels,¹ and keep his progeny—guarded against calamities and afflictions—² until the Day of Resurrection. May He double true happiness for him and rightly guide him to consider the actions of his glorious conduct with an appropriate mind and a sound judgement.

The Creator of the Universe—exalted be His great favours and honoured be His most comely Names³—has from the very beginning distinguished her Majesty for sublime favours, and created and formed her for admirable deeds, XIII, ¹ implanted in her a high moral disposition and endowed her with excellent qualities, thus enabling her to bring forth later on the hidden virtues from behind a veiled canopy, in order that they may be publicly known, to acquire laudable moral qualities, and to perfect them with a sound knowledge which accomplishes her illustrious attributes. Yea, Allah ordained that she should be brought up in the shadow of the magnificent sultanate and in the *Harem* of the resplendent caliphate,⁴ thus bestowing upon her all kinds of graces, both apparent and hidden, as well as bounteous blessings and gifts, so much so that XIV, ¹ the pavilion of her grandeur and felicity reaches with 'her' crowned head to the stars [Ursae minoris], and her glorious majesty touches the highest sky.⁵

[Her Majesty] having seen and beheld these endless graces and boundless favours bestowed upon her, and out of gratefulness therefor and in compliance with the noble content of the holy verse:⁶ 'Do good, as Allah has done good unto you', unlocked the cupboards of favours and gifts and opened the doors of unlimited kindness to mankind at large, pouring out bounteous gifts and favours in abundance; thus both people of distinction and mankind at XV, ¹ large were nurtured by her favours. Her aim thereby was that people should benefit by her kindnesses, which—in order to procure her eternal bliss—were granted freely and were intended to be perpetual as days wear into months and years into ages, and that no disorder should befall them, so that her prosperity and luck should continue unchanged to the end of time.

¹ For a similar expression cf., *inter alia*, two firmāns of the Mamluk sultan Faraj (issued for him by the generalissimo Taghribirdi), dated the 18th Rabi' I and 24th Rabi' II 824 [= 23 March 1421 and 28 April 1421] respectively, where at the end of the documents the phrase *u-allaahu ta'ala ya-nayyidahu bi-l-madfa'i* (... may Allah, exalted be He, help you (!) through His Angels [sc. in carrying out the injunctions of this firmān]).

² Lit.: *min ra'isi-l-mawtān, ila yaumini yuh'athān*, 'from the vicissitude of death, until the day when they would be restored to life'. See Sūra vii. 13; xv. 36; xxxviii. 79; xliii. 16 and 101; xlvii. 37.

³ *amr u-llāhi-l-husnā*, being ninety-nine, are usually recited with a rosary. See Sūra vii. 179; xvii. 110; xx. 7; lx. 24.

⁴ 'Shadow' expresses here 'protection' as in Psalm xci. 1. Sultante and caliphate indicate in this connexion the person rather than the office of the holder.

⁵ Lit.: 'the dome of the heavenly sphere.'

AN ENDOWMENT DEED OF KHĀSĒKI SULTĀN

Her Majesty, having abandoned the desires of this world and abhorred its vanities, has had her most illustrious endeavours directed towards the most elevated stations¹ and goal of the most sublime intentions,² wishing to attain hereafter the highest heavens as reward, [3 lines omitted] while the vestiges of XVI, ¹ her devoutness should not be discontinued, nor her graceful behests abandoned, but that her legacies of kindnesses should continue to be firmly established and the traces of her gifts remain to the poor for constant use. She ⁵ therefore emulates the exalted precedent set as a fine custom by Abraham, the Friend of Allah,³ the praiseworthy prophet⁴—may Allah, the Glorious, be graciously disposed towards him—whose carpet of prosperity⁵ was spread for comers and goers ... [5 lines omitted].

[Now], in order that her illustrious property may be eternal, and founded on XVII, ⁴ the pillars of pious deeds and built by good actions, she ... [3 lines omitted] set down in conformity with [legal] restrictions and stipulations, in order [?] to withstand the vicissitudes of time and the changes of the course of ages [davarān], so that it should not be subject to the disorder of transient events, XVIII, ¹ [2 lines omitted] while wishing to enregister the details of *awqāf* minutely, to ⁵ comply strictly with its stipulations and requirements, and to fulfil them, has appointed as general representative of her noble self His Excellency, [4 lines omitted] who is admitted to the very exalted Imperial Presence, the Grandee XIX, ² of the sublime Imperial Realm, who is especially adapted by the grace of the Noble King, Ja'far, son of 'Abdu-r-Rahīm⁶—may Allah, exalted be He, per- ⁵ petuate his glory and prosperity, and may He associate his aspirations and desires with success. [She has given him] an unrestricted, unconditional general Power of Attorney and a certain, complete [legal] substitution,⁷ the validity of which was formally established on the witness of the two very illustrious and eminent personages, and who are especially adapted by the XX, ¹ grace of the King of Succour,⁸ [i.e.] the Chief Store Keeper Ya'qūb Agha bin

¹ i.e. eternal bliss in heaven.

² Again a parallel expression to the preceding one, amplified by the next phrase. This redundancy is part and parcel of the inflated bombastic style of the period.

³ Cf. for this expression Sūra iv. 124.

⁴ He is considered by the Moslems as a Prophet. This is, like so many other Moslem legends, traceable to Midrashic and Haggadic sources. Cf. the expression 'carpet' for 'company' in *ḥikā' al-ḥimādi*, i.e. informal; but it is used in this connexion in the sense of R. Dozy, *Supplément aux Dictionnaires arabes*, I. 85 b, bottom.

⁵ These are the names of the fathers created *ad hoc*, in order to conceal their Christian origin. The names here have been arranged to conform to the preceding and following rhymes; usually 'Abdullah alone is used for the 'Moslem name' of non-Moslem fathers.

⁶ *niyāhat mahabbat al-ḥimādi*.

⁷ The usual form is *al-Malik al-mu'tin*, the succour-giving King; but *al-muta'ān* (He, Whose succour is sought) had to be inserted instead for the sake of the rhyme of the following names.

'Abdu-r-Rahmân, and the Head Butler Ya'qûb Agha bin 'Abdu-l-Hannân—may Allah, exalted be He, perpetuate their prosperity and cause their lives to end by good deeds.¹ [Both of them gave] a legally valid declaration and a clear acceptable admission.²

The afore-mentioned illustrious Mandator—may she rejoice in this world and in that one to come—wishing to be counted amongst those believers of XXI, 1 laudable actions and to enter their order—and on the injunction of the Grand Qur'ân and the Noble Book [wherein the verse runs]: 'Only he repaireth the Mosques of Allah, who believeth in Allah and in the Last Day',³ as well as in consideration of the noble Tradition [stating that] 'Whosoever builds a mosque for Allah, shall have a house built unto him by Allah in Paradise',⁴ which contains a noble and cherished promise, has built in the protected and holy [town of] Jerusalem—may it be encompassed by the grace of Allah, XXI, 5 exalted and blessed be He—a well-founded edifice with strongly built pillars, a lofty vaulted mosque, and a high praying-place with firm domes and has endowed it to those Moslems who would observe [there] the prescribed prayers and continue the desirable devotion.

XXII, 1 Seeking the pleasure of Allah, she has gratuitously⁶ built and embellished (near the Haram esh-Sherif area) [a building] with fifty-five doors [opening] to high-domed rooms and pleasant dwelling-places of firm structure and strong construction. She has set them aside for [the use of] those devotees who dwell in the holy precincts⁷ and for those pious faithful, who follow the orthodox practice of the traditional law and continue to lead a life of obedience to it, who cling to the rope of sacred law,⁸ those god-fearing monotheistic people [muwahhidîn]⁹ who assiduously attend the devotional prayers. She has en-

¹ It is only too natural to wish to die 'in the odour of sanctity'. A different matter from this *khutimât bi-r-râhîkâtî 'alâ lulu* (used expressly for a Moslem) is the more significant *khutimât 'alâ lulu bi-l-khair* (wishing a Christian or Jew to die as a Mohammedan), 'may his end be good'. I.e. that the general representative of Khâssêki Sultân combined in his person all requisite conditions of a sane and faithful Moslem, according to the prescriptions of the Sherf'a Law.

² Sûra ix. 18. The verb *ya'muru* stands for 'building', repairing, and 'frequenting'.
³ A. J. Wensinck, *Concordance et Indices de la Tradition musulmane*, I. 221, mentions this *hadith* not less than thirty-six times.

⁴ Alluding to Sûra ix. 110.

⁵ *hikmat-l-lâhî tādla*. Lit.: for the sake of Allah.

⁶ *majdûrîn* are those people who *yajûdûrûn*, i.e. for pious purposes dwell 'in the neighbourhood' of some saint, or, more often, who live a devotional life for a stretch of time in the sanctuaries of Mecca, Medina, Jerusalem, or other famous shrines of Islam (Shi'a not excluded).

⁸ This phrase has been construed with elements and ideas borrowed from several Koranic passages, notably Sûra iii. 103.

⁹ *Muawahhidîn*, 'Unitarians' is the only term by which the Druzes in their writings denote their own sect.

dowed them with it in order that they, dwelling there, may both in the early morning and the late afternoon¹ busy themselves with offering prayers [for the spiritual benefit] of the eminent endowing lady.

Near this noble Mosque, connected with the said rooms, she caused a public building of good structure to be erected, [consisting of] an enclosure² and XXIII, 1 several roofed building[s],³ of high construction with a spacious courtyard—a source of abundant favours⁴—and beside it an exquisite model of a [public] kitchen,⁵ a bakery, a cellar, a woodshed, privies, a room for provisions [for: refectory],⁶ and a store room—containing many gifts.⁴

She has set them aside [for the use of] the poor and needy [= dervishes], the weak and the distressed. In the vicinity she has also caused a clean and fine caravanserai to be built,⁷ as well as a spacious and tidy stable for the use of travellers and those who alight and arrive [from a journey], for the wayfarers, XXIV, 1 and in general for all those who travel and journey.

The illustrious bequeathing lady of sublime position, wishing the said beautiful pious foundations and exceedingly benevolent institutions to remain and endure and be of permanent and continual existence together with the objects and requisites, equipments and appurtenances, has set aside for their maintenance the revenues from:⁸

(a) the village of *Amyûn*,⁹ situated in the sub-district of Kûra, within the XXV, 1 district of the protected town of Tripoli,¹⁰ [which she owns as] a landed estate in freehold by a Royal Patent, as valid property [received as] an imperial gift with explicit evident right, [the Imperial Deed of Possession, containing boundaries and marks set out therein in a lucid and auspicious manner and written in details in the Royal Letter of Patent, which boundaries and marks

¹ This, too, is a quotation from a beautiful passage of Sûra xxiv. 36, describing devotees praying in mosques.

² Strictly speaking, no 'enclosing wall' [= *mahdêa*] is now visible, though the building is contiguous with those on the same line. Only one entrance is at present used.

³ *muwaqqifât* are either the buildings proper as distinguished from the ground they stand on, or house property in general. House and land tax was under the Turkish rule *muwaqqifât vergii*.

⁴ These phrases are expletives, not connected with the sense of the context but inserted by the scribe, who affected the florid style of the period.

⁵ The *'imâret*, public soup kitchen, is in the building adjoining the road leading to the Haram area. *ma'kal* and *ma'harab* stand usually for food and drink; *ma'kal* in the sense of refectory is not readily understood. The Arabic versions of John vi. 56 use these words for *claus* and *potus*.

⁶ The fourth door from the present main entrance to the public kitchen (known as *ikhye*) is higher up the lane and opens to a stable with a barrel-vault. Yet it is not certain whether this is the one mentioned.

⁸ In the following footnotes quotations made from the Arabic Waqfiyye are indicated by a capital italicized *W*.

⁹ *W*: adding the farm Qaiqabeh near by.

¹⁰ The Turks applied this term to nearly all large towns.

are well known to people of esteem and famous (sc. so that they need no further definition)];¹

- i. Here the Arabic Waqfiyye inserts the following additional villages, places and farms, buildings and shares set aside by Khāṣṣeki Sultān for the same purpose:
- ii. The whole village [now: town] of Lydda, near Ramleh.
- iii. One share out of ten in the village of el-Jib, i.e. two thousand and five hundred dirhem. Map reference: Palestine Exploration Map, Sheet XVII. Ms.
- iv. The whole of two baths on a lane, leading to the Bāb el-Ghawānimeh, the north-western gate of the Haram enclosure. One of these is now no more to be identified. The other, having become disused, was sold in the latter half of the 19th century to the Armenian Catholics, who built a church on the site and reused part of the building of the former *Ḥammām as-Sultān* (a name still clinging to the Armenian Catholic Patriarchate at the Third and Fourth Station of the Via Dolorosa), bought from the Khālidī family. Cf. *Journal of the Palestine Oriental Society*, Vol. XIII (1933), pp. 238 ff. It is a *hār* bought from the Khālidīyya *awāqif*.
- v. The whole of the village of Beit Ikṣa (Sheet XVII. Mt) together with the farm of el-Khar-rūbeh (Sheet XVII. Js).
- vi. Eighteen out of twenty-four shares in the village of Kafr Jinnis (Sheet XVII. Ir).
- vii. The whole village of Kafr 'Ana (Sheet XIII. Iq) and the farm of Kafr Ṭāb [east of al-Kanīsa (xi) as mentioned below].
- viii. The whole village of Buqat' ad-Dān (Sheet XVII. Mt?) and the Buqat' al-'Arnin lands. Rukūbis (?).
- ix. All the [imperial] share owned in Bethlehem, i.e. eighteen out of twenty-four.
- x. All the [imperial] share owned in Beit Jāla (Sheet XVII. Mu), i.e. 18/24ths, together with the lands known as Khallet el-Jōz and Ras el-Haniyye within the boundaries of Beit Jāla.
- xi. The whole village of al-Kanīsa in the Ramleh sub-district (Sheet XVII. Js).
- xii. The whole village of Bīr[im] Ma'n (Sheet XVII. Ks).
- xiii. All the [imperial] share in the village of Subtāra in the coastal plain, i.e. 12/24ths.
- xiv. The whole village of 'Annābeh (Sheet XVII. Js).
- xv. All the [imperial] share in the village of Sāfirīyya (Sheet XIII. Ir), i.e. 20/24ths.
- xvi. The whole village of Kharabra [i.e. little ruin] (Sheet XIV. Lr) ... Bounded on the north by lands of Dair 'Annār ...
- xvii. All the [imperial] shares in Jindās, i.e. seven out of twenty-four (Sheet XIII. Ir).
- xviii. The whole village of Yāzūr (Sheet XIII. Hq).
- xix. The whole village of al-Yahūdīyya [alias al-'Abbāsiyya at present] (Sheet XIII. Iq).
- xx. All the share in the village of Beit Dajan (Sheet XIII. Hq), i.e. eighteen full shares out of twenty-four and a third of a share.
- xxi. The whole village of Beit Shenna (Sheet XVII. Js).
- xxii. The whole village of Rantiyye (Sheet XIII. Iq).
- xxiii. All the [imperial] share in the village of Na'n (Sheet XIV. Kr), i.e. 18/24ths.
- xxiv. The whole village of Qaqūn (Sheet XI. Jm) with the farm Deir Sallām and one-fourth of the farm Heitānet el-Jammāsin in the region of Bent Ṣa'b (Iṣṭakarm sub-district). Additional Endowments made by Sulaymān I on 29 Shawwāl 967 [= 23.7.1567] include (a) all the [imperial] share in the tithes of Hār village, i.e. 2830 dirhem; (b) all the [imperial] share in the farm of al-Kanīsa, i.e. 19/24ths; (c) and (d) the whole of the two farms Ṣūfiyya and Jalbūne [= ? Jalūḍbe], all situated in the sub-district of Sidon.

AN ENDOWMENT DEED OF KHĀṢSEKI SULTĀN

- (b) the *caravanserai*¹ situated in the quarter of Sheikh Ṭutnāḥ² (one of the quarters of the said protected town), the boundaries of which are: a public road to the south, a public road and the bank of the river Qalīṭa³ to the east; a public road and the Sea Gate to the north, and a public road to the west, at the end of which it is situated;
- (c) and the *shops* contiguous with it;
- (d) and a *plot of land* (not planted with trees);
- (e) and a vaulted market [*qīṭariyya*] in the selfsame protected city, situated in the quarter of Khān el-'Edēmi, with the public road to the south, and the said Khān el-'Edēmi to the east, and an orange grove⁴ to the north, whilst it ends in the west at the public road and the bank of the river Qalīṭa;
- (f) and the soap factory⁵ known under the name of Sa'diyya, situated in the Zuḥūr Quarter of the selfsame protected town, the boundaries of which are the mosque⁽¹⁾ of the Samaritans⁶ in the south, and the ditch of the Sultān's Mill in the east together with the garden of Ibn Qubayya; to the north the houses of 'Ajem Baba⁷ Kemāl and to the west the houses of the former Commandant of the citadel,⁸ Haider Agha;
- (g) and the soap factory⁹ known as 'awāmid [columns] situated in the Sab'i road of the selfsame protected town; the boundaries of which are the houses of the butcher Gabrish Ogflu and of Devletbāy¹⁰ to the south, and to the east the houses of the aforementioned Devletbāy, and the public road from the north, and from the west the Sab'iyye road;

¹ W mentions two *khāns* in the same quarter¹ (but cf. n. 5 *infra*). Factories were often placed in *khāns* in medieval towns.

² *Tutnāḥ* indicates a Turkish dish of chick-peas with stewed mutton in gobbets (*qush bashy*).

³ The present-day Nahr Abu 'Alī, the Adonis river of the ancients. The Aramaic Qalīṭa is derived from the same root as *qīṭ* in Wādī-l-Qīṭ, the Biblical Brook Kerith.

⁴ *Ḥarūṣ*, the bitter orange (*citrus vulgaris*). Tripoli is still known for its citrus gardens.

⁵ See *supra*. Similar *khāns* are still known in Aleppo and elsewhere in Syria and Mesopotamia as Khān ṣ-ṣābūn.

⁶ Samaritan colonies existed still to the middle of the 17th century in Damascus. In Gaza the name of a public bath (*ḥammām as-samara*) indicates their former existence there.

⁷ These two nouns (indicating an 'old Persian') are not the original name of the person in question, but the title of a Bekrashi sheikh.

⁸ This is not a family name, as in the case of the *ḏiḏārīs* in Jerusalem, now called Duzdār. These Commandants used to be appointed yearly, cf. *Journal of the Palestine Oriental Society*, XIII, p. 103. The Duzdār family is a branch of the 'Asālīs.

⁹ Not mentioned in the Arabic Waqfiyye.

¹⁰ This Daulabāy (Devletbāy) is probably the amīr, who was in A.H. 904 [= A.D. 1498] Governor of Tripoli and was then transferred to Aleppo as Governor. *Yāḍ* Ibn Iyās, *an-nuḥūd as-sāḥir*, II, 360 *et passim*. His full name is Daulabāy bin Arknās as-Sāqī (i.e. the cup-bearer). He became also Governor-General of Damascus, and was a relative of the sultān Ṭumanbāy.

(h) and in the village of *Rash-hîn*¹ in the sub-district of Zāwiya attached to the district of the selfsame protected town, all the four mills known as *Tātarīyya*² and situated on the river of Rash-hîn, bounded on the south by the said river Rash-hîn and from the east and north by the roads [leading] to the orchards, and to the west the orchards;³

(i) and the four mills situated in the village of *Bisrān*⁴ in the said sub-district, bounded on the south and west by the river Abu 'Ali;⁵ and by the mill ditch on the east, and the public road on the north; which mills are known as Rā'iyya⁶ and are driven by the said river Abu 'Ali;⁵

(j) and outside the [outskirts] of the aforementioned protected town the three windmills known as *Ṣahyān*,⁷ which need no further description nor definition, and of which one is known as the main mill [*al-āsh dēyermēn*];⁸

The whole of these [*awqāf*] mentioned above together with their boundaries, rights, appurtenances, and annexations in general as well as their appendants have been bequeathed by her Majesty, who has stipulated that, during her lifetime, she herself would administer and manage all the affairs of the above-mentioned endowments according to her own wish; that revenues accruing therefrom should be spent in the manner she chooses to direct; that [their administration] should lie in her hands undisputably, so that she may change the conditions of the bequest, its rules and regulations and alter them, reduce or increase them, and that her decisions [in this connexion] be neither objected to, nor hindered, nor be the subject of strife or question by anyone soever;

and that, after the ray of light and gift of grace of her soul soars from this bodily world to the spiritual one of Paradise, and ascends to the Gardens of eternal bliss,⁹ all the affairs of the *awqāf* should be administered by the sultan of East and West,¹⁰ subject to his enlightened behest. His Majesty would then order the different posts and offices to be given in charge to those trustworthy Moslems and reliable faithful people, who are most fit for them;

¹ *Rash-hîn*, *Rish-hîn* (Aramaic, probable corruption of Resh-'Aina), the 'head of the spring', which source still supplies water to Tripolis. This is one of the many Aramaic names in the document. Cf. *Amyān*, *supra*, which means 'gazelle'.

² *W*: misspelt *Tātarziyya*. (with the *ghān*), Aleppo, Tripoli, Baghdad, Mosul, Basra, Jaffa, Gaza, Ramleh.

³ i.e. outside the town area. Eastern towns with vast areas of orchards are, *inter alia*, Damascus

⁴ *Bashmān*, as correctly spelt in *W*. It is also an Aramaic word.

⁵ or *Qallā* (cf. *supra*, p. 185, n. 3).

⁶ *W*: *Trābiyya*.

⁷ This name occurs in several places in Syria and was known to the Crusaders as Saone.

⁸ The original name can only be conjectured, as very few, if any, Turkish rural names have survived in Syria-Palestine.

⁹ Lit.: 'the garden of amusement'; here as in so many other mystic expressions no clear line can be drawn between coarse sensuality and sublime spirituality. It may also stand for *al-anas bi-lāh* (devotion to Allah).

¹⁰ *sultān-i ālāqā*, the sultan of the horizons, i.e. Lord of the Universe.

[Further her Majesty has ordered] that the trustee be a person renowned for his deep attachment to religion and known for his appearance of integrity and honesty. He should be a pious, religious, acceptable, and religiously minded person [1 word] who would not deviate [sc. from the straight path], and whose hands are clean from committing sins,¹ a man of serious endeavours in XXXI,¹ carrying out his duties, who would welcome guests and not turn them away. He should strive and show his aptitude and should guard himself as much as possible from negligence and carelessness. He should observe with integrity⁵ the laws of collecting the revenues and should endeavour to make [the *awqāf*] prosper through all kinds of laudable efforts, following the prescriptions of efficiency, increasing and repairing it from time to time and making it a habit to disburse sufficiently for that purpose; and to pay the greatest attention to it, XXXII,¹ so that all vestiges of [her] illustrious [personage] should thus grow and increase day by day.²

An upright and honest clerk should be employed to put down in writing all the [business] transactions of the said *awqāf* and to note them down without delay nor postponement. He should be well versed in accountancy, proficient⁵ in writing, and of a sound judgement. Also a tax-collector, possessed of the said laudable qualities and noble character, able to carry out his duty, and upright, pious, and religiously XXXIII,¹ minded, free from vice and devoted to his duty, should be employed. Whatever he collects and obtains he should hand over and deliver to the trustee without delay.³

Enlisting the help and assistance of the said clerk and tax-collector, the trustee should put all the said *awqāf* to profitable use according to the usual practice, the ordinary method, and the lawful ways as well as the well-known manner.

After having duly observed and followed the above-mentioned stipulations XXXIV,¹ laid down, and the restrictions and conditions imposed, the daily fixed wages⁴ [payable] to the trustee should be twenty aqché;⁵ his clerk should be paid six aqché a day,⁶ and the tax-collector five aqché per day.⁷

¹ *al-dmān zālī maṣān*: his skirt well guarded from crimes and sins.
² One of the premisses of *awqāf* administration and management.
³ He may not keep the money thus collected in his private custody till, say, the end of the month, and thus make use of it to his own ends.
⁴ *W* has only dirhem throughout. The relative purchasing power of the two coins may be inferred from the respective amounts fixed as wages for the various employees.
⁵ *W*: Thirty pieces [sc. of gold *per mansem*].
⁶ *W*: ten dirhem *per diem*.
⁷ *W*: five revenue collectors at six dirhem each *per diem*.

5 What remains hereafter from the revenues should be spent, whenever necessity calls for it and in sufficient amounts, on the real estates mentioned above, for the repairs and reconditioning of the said buildings, the afore-mentioned noble mosque, the noble rooms, the beautiful caravanserais, and the high and lofty building, in general on the main endowments and benevolent institutions. XXXV. 2 The illustrious bequeathing lady—may Allah, exalted be He, perpetuate her protecting qualities,¹ and make her exalted rank and eminence endure forever—has thus ordered, that a virtuous *imâm*² should be appointed for the aforementioned noble mosque. He should be one of the Moslem jurists, prudent and a God-fearing believer, known for his religious knowledge, asceticism, and piety, endued with forbearance, orthodox belief, and [spiritual] prosperity;³ mastering the knowledge concerning the pillars of prayer,⁴ the religious duties, the rules of action [conforming with the Prophet's precepts],⁵ the works deemed to be canonically laudable,⁶ the principles and elements of knowledge⁷ in religious matters, good behaviour, and beneficent acts. He should be a Sunnite⁸ following the school of Abu Hanîfa.⁹ He should lead the Moslem congregation in prayers as prescribed,¹⁰ and also serve as mu'ezzin, calling for prayers. He should be paid three aqché per day.¹¹ 5 She has also stipulated that a sheikh should be in charge of the said imperial building.¹² He should be of pure character traits, God-fearing, conforming to the canonical law, content, trusting in Allah, piously scrupulous, and not greedy; of kind words and agreeable speech, forbearing, free from vices, of good demeanour, refraining from hurting one's feeling, pious and of mild and forbearing disposition. He should receive [as wages] five aqché per day.¹³ XXXVII. 1 Also an under-steward should be employed. He should be known for his

¹ *Adama zillîlîha*, cf. also in this connexion the epithet given to the sultan: *hazret-i zillîyyet penâhi*, which may be rendered by 'His Protecting Majesty'.

² Usually anyone could act for a time as imâm on a single occasion.

³ *faidî*; one of the redundancies inserted for the sake of the rhyme, and untranslatable.

⁴ *arkânus-salât*; should probably be: *arkânul-dîn*, as prayer itself is the second of the five foundations of religion. Perhaps the order of the congregational prayer is meant.

⁵ *sunan*.

⁶ *mustahabbât*.

⁷ *melâdât ve muqaddimât*: in a religious sense, worship, alms, fasting, and pilgrimage, are meant.

⁸ Süleimân's wars which he waged against Persia were, considered from the religious point of view, those of an orthodox *sunni* against a dissident *shî'î*.

⁹ The official school followed by the Ottoman Empire. It ranked second under the Mamlukes (cf. Ibn Iyâs, *op. cit.*, *passim*, especially at the end of each year, when the high functionaries are enumerated). ¹⁰ i.e. by divine revelation to the Prophet. Cf. the religious meaning of *kutîba* in the Qur'an.

¹¹ *W*: four dirhem per day.

¹² *'indret-i dînîrî* also: well-preserved kitchen, or that in good condition. The adjective is still applied to official institutions and buildings, e.g. *matba'a-i dînîrî*, the State Printing Press (1928).

¹³ *W*: eight dirhem.

honesty and religiosity. He should buy (under the directions of the trustee and the sheikh) the requisite foods for the public kitchen, and hand these to the stores and the larder. He should receive four aqché per day [as wages].¹

Also a trustworthy and upright Keeper for the Store Room and another for the Pantry should be employed. They both should be virtuous and honest people,² and should be put in charge of the Store Room and the Pantry, respectively, which they should keep and guard with honesty and integrity. Each of them should receive four aqché per day.³ XXXVIII. 1

A trustworthy and upright clerk should especially be employed for these duties. He should be free from moral faults, not deviating from the right path, and of a morally sound character. He should keep account of receipts and expenditure, both large and small⁴ down to the veriest trifle,⁵ without changing or altering the facts, neither neglecting his duty nor failing to enter these details in an account book. He should receive four aqché, too, per day.⁶

Two serious, active master cooks and master bakers, respectively, should also be employed. They should cook the foods in the manner followed by all the imperial public kitchens, and bake the *Fodîla* bread⁷ accordingly. Of the cooks one should be the head, and should receive six aqché per day, while the other should receive four aqché daily.⁸ Both of them should have an apprentice under them, who should be always in their service. He should be paid two aqché per day.⁹

Of the bakers, too, one should be the head and receive five aqché per day,¹⁰ while the other¹¹ should get four aqché a day.¹² Three apprentices should work under them, each receiving two aqché a day.¹³

Two Inspectors of Food and Bread¹⁴ should also be employed, who should pursue their duties with honesty, in the usual manner. Each of them should receive four aqché daily.¹⁵

Two persons should be employed to wash dishes and plates, and whose wages should be two aqché per day for each.¹⁶ Further, two persons should be placed in charge of the earthenware dishes,¹⁷

¹ Also eight dirhem in the Arabic Waqfiyye. ² Lit.: 'free from vice and the betrayal of trust'.

³ *W*: five dirhem.

⁴ Lit.: 'branch and root'.

⁵ Lit.: 'the whole and the skin of a date stone'.

⁶ *W*: six dirhem.

⁷ *W*: also called *Fodîla*. This bread was not white, but rather brown, as may be inferred from its description in the regulations concerning the *jihâd*. It has at present no special form, but is the usual market bread, baked in the building.

⁸ *W*: seven and three dirhem respectively.

⁹ *W*: mentions no apprentice.

¹⁰ *W*: six dirhem.

¹¹ *W*: five dirhem.

¹² *W*: conforms in this detail.

¹³ *W*: five dirhem.

¹⁴ *W*: for 'meat and bread'.

¹⁵ *W*: three dirhem.

¹⁶ *W*: three dirhem.

¹⁷ *W*: three *tihanaqji*.

they should be held responsible for cups, bowls, and basins of the whole public XLII, 1 kitchen building, each receiving as daily wages two aqché.¹

Three additional persons should be employed, one for cooking the food.² He is to receive two aqché *per diem*. The two others should wash and cleanse 5 the wheat and rice to be cooked as food. Each of them should receive fifteen aqché per month as wages.³

Two other persons should be employed, one for carrying the wheat destined for bread from the store to the mill, and transporting the flour from the mill to XLII, 1 the store. He should receive daily three aqché.⁴ The other person should fetch water for the kitchen in sufficient quantity, also sprinkle water in front of the aforementioned benevolent institution. His wage should be two aqché a day.⁵ 5 Two honest, religiously minded persons, pious and able to carry out their duty, should further be employed: the one as guardian of the noble mosque and the living rooms (also to be in charge of pots and pans), and to light and extinguish the lamps in due time, to open the doors in the morning, and to XLIII, 1 close them in the evening, and sweep and clean [mosque and rooms] whenever cleaning is needed. He should receive four aqché per day.⁶ The other one should carry out the duties of innkeeper⁷ of the said caravanserai, as well as doorkeeper and general servant [*ferrâşî*]; and guard the *khân* and keep it in good order and be responsible for carrying out all the necessary relevant 5 services. He should receive daily two aqché.⁸

Furthermore, two persons should be employed: one as doorkeeper of the [public] kitchen and the refectory, receiving two aqché⁹ a day, and the other as general servant for the [public] kitchen, the refectory, and the building of XLIV, 1 the sanctuary [*imâret-i haramîn*], cleaning any refuse or rubbish. He should receive as wages two aqché daily.¹⁰

Another three persons, well versed in miller's works, should be appointed, in order to work at the above-mentioned three windmills in the usual manner, 5 performing there whole-time duty, and carrying out the necessary repairs if and when required. The miller in charge of the main mill should receive daily six aqché,¹¹ while the others would get three aqché each a day.¹²

¹ *W*: three dirhem.

² *W*: omits this detail.

³ *W*: three dirhem per day.

⁴ *W*: mentions here one person to 'measure wheat and rice' at three dirhem *per diem*. A post is provided then for another person to 'prepare rice and wheat' for six dirhem per day, another post for two persons to 'sift the wheat', at a daily wage of four and three dirhem respectively, and finally a post for someone to 'grind the wheat' at two dirhem per day.

⁵ *W*: three dirhem.

⁶ *W*: five dirhem.

⁷ *khâşî*.

⁸ *W*: at four dirhem each daily.

⁹ *W*: three dirhem.

¹⁰ *W*: four dirhem a day.

¹¹ *W*: has six dirhem.

¹² *W*: mentions them after the miller as sifters of wheat with a daily wage of four and three dirhem respectively.

A master repairer¹ should be employed to carry out all important repairs connected with the works. He would be required to repair all apparent defects XLV, 1 in whatever waqf, be they small or large, without delay, and restore them.² He should receive four aqché per day.

For lights and lamps two aqché should be spent per day.³

She has therefore apportioned and estimated the following rations for the imperial public kitchen [*imâret-i 'âmire*], where food should be cooked twice daily, viz., in the evening⁴ and in the morning.⁵ On the nights preceding Fridays a *zerde* rice⁶ dish should be cooked; and on all other nights⁷ a rice XLVI, 1 soup for the [following] morning should be cooked with clarified butter⁸ and for the evening [meals] a burghul soup.⁹ Rice for the said dish should be measured out in the Constantinople kilé, and five kilé [each time]¹⁰ accordingly, sixty okié¹¹ mutton, sixteen okié clarified butter, two okié chick peas, 5 four okié onions, five okié salt, one hundred and twenty okié fuel wood, and thirty dirhem pepper.

As for the *zerde* dish¹² two kilé and four okié rice, six okié clarified cooking XLVII, 1 butter, twenty okié honey,¹³ and saffron for ten aqché worth have been apportioned by her.

With regard to the said rice soup [one]¹⁴ kilé and four okié rice, four okié clarified cooking butter, and two okié chick peas together with four okié 5

¹ *W* has in this instance a post for a carpenter, mason, stone-cutter in one at five dirhem daily wages.

² *W* mentions then a person in charge of repairs for the two baths [of Jerusalem] at four dirhem daily wages; another person responsible for the canalization and the glass panes of these two baths also at four dirhem daily wages; finally, a cashier (post not defined) for four dirhem daily wages.

³ *W* has two dirhem instead.

⁴ In Moslem religious festivals the *tuqfe* (corresponding to the Christian *feria*) is observed; the eves of these days are also kept.

⁵ This practice is still followed in distributing food.

⁶ *W*: *ruzz mufafâh*, i.e. rice cooked so that the grains do not adhere to each other; it has nothing to do with *filfil*, but is derived from *√ fl*. *W* does not give any definition.

⁷ *W* considers nights during Ramadan equal to Friday nights in this respect.

⁸ *ruḡhan-i sâd* as distinct from *ruḡhan-i za'it* (oil), both expressions being Persian; in common parlance it is also *say* [= *sâd*] *yagh*, to distinguish it from butter, *terî yagh*, and *zâtî yagh* (oil).

⁹ Burghul is considered inferior to rice in the Arab-speaking countries, as indicated by the adage: *il-'izz la-r-ruzz us-il-burghul shanaq hâla* (Rice is honoured, and burghul has hung himself [out of jealousy]). Burghul for the correct *Burghul*, boiled, dried, and pounded wheat.

¹⁰ *Kilé* (of Istanbul) approximately of the same capacity as the English bushel.

¹¹ *Okî* (90 dirhem) and not *Okâ* (400 dirhem), both Jerusalem weight.

¹² The *zerde* dish is a Turkish speciality, known to Greeks and Armenians, and Moslem Arabs. *W* gives the Turkish word, with no further definition. Rice is coloured with saffron and sweetened.

¹³ The *zerde* is sweetened with honey according to the Turkish recipe and with treacle according to the Armenian and Greek recipe.

¹⁴ Quantity missing, supplied from *W*.

onions and five okié salt as well as one hundred and twenty okié fuel wood; and during the seasons pumpkins¹ and *qushûr*² and sour milk [*yoghurt*] and verjuice³ and lemon juice and pepper should be bought for the value of twelve aqché, as estimated by her;

XLVIII, 1 As to the burghul soup two kilé and one-eighth—according to the Constantinople measure—burghul, together with four okié clarified cooking butter, two okié chick peas, four okié onions, one hundred and twenty okié fuel wood, five okié salt, and half an okié coriander⁴ have been estimated by her; She has also stipulated that [the bread sort known as] *Fodûla* should be baked daily in the bakery mentioned above, the net weight of a baked *Fodûla* being ninety dirhem; and that for the daily baking of these *Fodûla* breads ten kilé flour, five okié salt, and eighty okié fuel wood have been set aside by her. She has further stipulated that a ration from the above-named dishes should be issued to each devotee and pious person living in the holy precincts, [viz.] a basting-ladle full of cooked food and a *Fodûla* bread per head, to which a lump of cooked meat should be added on Friday eve.⁶

[Cooked rations should also be issued in the same manner] to the Preacher of the noble mosque [*imâm*], the clerk of the awqâf, the Sheikh of the building,⁷ the under-steward and his clerk, the keepers of the store room and the pantry, L, 1 to each of the two cooks and their apprentice, the two bakers separately, as well as to their three apprentices, to each of the two 'wardens', to each of the washers of plates and pans, and those in charge of the dishes, and of cleaning rice and wheat, and to him who carries the wheat to the mill and retransports the flour thence, and to the person carrying water to the kitchen section, and to the guardian [of the mosque], the innkeeper, the doorkeeper at the kitchen and the refectory, the general servant [*ferrâhî*], the three millers separately, and to the repair-master: each time a basting-ladle full of food and two *Fodûla* breads, and on Friday eve a lump of cooked meat should be issued in L, 1 addition thereto.

She has further stipulated that food should be distributed in the said refectory to the poor and needy, the weak and destitute,⁸ to four hundred

¹ *Qashq* stands also for gourd, squash, or vegetable marrow.
² *Qushûr-nuqâ'* of Persian origin; it is still known locally, though not to be found in the available dictionaries. It consists of dried, cooked fruits served as dessert.

³ *Qorîq* are sour grapes and much relished; they are used for salads, or pressed for their verjuice. The phrase means both fruit and juice. Sour pomegranate juice (*rihb rummân*) may be used instead.

⁴ *Shînîz*, a Greek loan-word (σίνις), equals one-eighth of a bushel.

⁵ Not much used in the Arab cuisine, except for sweetmeats and in some household recipes.

⁶ In Turkish, *yakhtî* means a stew of meat (or fish). In Arabic, however, this Turkish loanword is used for any vegetable cooked with meat, as, e.g. *yakhtî betinjîn*, egg-plants cooked with meat.

⁷ i.e. the person in charge of the building.

persons at a time, each of them receiving one *Fodûla* bread and each two of them a bowl of food, a basting-ladle full, and in addition to that a lump of cooked meat on Friday eve;

She has also stipulated that except for the above-mentioned servants and other [employees] no food may be set aside to any one person on the request and intervention of anyone, nor may it be taken outside in a copper bucket. Thus LII, 1 food set aside for such a purpose and taken out would be considered [by her] to have been stolen,¹ and [the person doing so] as having committed a crime and a sin against Allah, the eternal King.

Furthermore she has also stipulated that whosoever be *ex officio qapû âghasi*² at the Gate of Felicity³ should be Superintendent [*nâzir*] of the said awqâf;⁴

At the end of each year he should take the accounts of the said waqfs from the general trustee [*mütevelli*], who, submitting them, should after due deduction of the estimated expenses and the fixed personal emoluments, pay the rest of the revenues to the Superintendent. This one, in his turn, would accept, LIII, 1 receive, and keep them, so that they may be ready to be spent on the freehold property [*ruqba*], in accordance with the principles followed, if and when vicissitudes and misfortunes happen as months wear into years, ages pass by, and times and hours change.⁵

This arrangement of stipulations and setting of regulations [*temhîl-i zerâbîl*] having been settled, the model of noble and eminent persons, and the chief of the general and illustrious people, who is especially adapted by the grace of the All-Bounteous King, Haider Kiahya⁶ b. 'Abdu-r-Rahmân⁷ was

¹ Lit.: Morally illicit, or, divinely prohibited.

² This was the chief white eunuch (generally a Georgian or a Circassian slave) in charge of the Imperial Palace. His office bears a far resemblance to that of the Lord Great Chamberlain. He was selected not so much for his integrity (greek being one of the vices of eunuchs in general), but more probably because he was always within reach of the sultan and could thus easily be called to account.

³ *Der-i sa'âdet* = *bab-i sa'âdet*, known formerly also as '*arz qapûs*', Gate of Applications (indicating the habit of submitting them there). It was the innermost of three gates, and led to the Imperial apartment. The outer gate was the august gate, *bab-i humûyân*, opposite the Hagia Sophia Mosque, the second gate, *arîa qapûs* [the middle, central gate] was used for gaining access to the Imperial Divan.

⁴ Guardian, inspector. In Mamluke times the local inspector of pious foundations was the *nâzir-i horramîn ahi-charfân* (Superintendent of the two noble sanctuaries [sc. in Jerusalem and Hebron]), and the north-western gate of the Haram enclosure is called after such an official *bab en-nâzir*, now *bab el-ghawdhime* (in honour of the great number of learned members of the Ghânim family of Jerusalem), now corrupted into *Bâb el-Gharûdme* (Gate of the freed slaves from the Ghor or Jordan Valley).

⁵ The text differs here from that of the final form of the waqfiyye.

⁶ Written *ket-chudâ*, lit. the village chief. This person would be a major-domo (or, in the time of the waqfiyye, the 'Minister of the Interior', though no such office existed *de facto*).

⁷ The inference is tempting to consider him, too, as of Christian birth, since his father's name is very vague for a true Moslem. The rhyme is the same in the preceding and succeeding passages.

LIV, 1 appointed by Her Noble Self [*nefs-i kerîmeleri*] to be the joint administrator. She handed over to him all the revenues of the said waqfs, to administer them in accordance with the endowment deed until the registration of them has been completed.

The said Haider Kiahya has wholly and completely acknowledged and confirmed the said words and written stipulations and all regulations, completed and fulfilled them and duly observed and kept them.¹ He signed the details of the said *awqâf* with regard to their legal validity and usefulness, the regulations fixed and the necessity of the written stipulations and their purpose having been legally decreed, pronounced and confirmed and signed by him.

These sentences have been arranged, set up, and written down

On the Thirtieth Day of Jumâda the First, anno Nine Hundred and Fifty Nine [= 24th May, Fifteen Hundred and Fifty Two].²

ST. H. STEPHAN

¹ In spite of such a statement, no endowment would be legally valid, unless the bequeather [or his representative] formally retracted his request in Court before its final validation. The judge would thereupon declare the endowment to be a 'beneficial and valid' pious act, quoting at the quoting at the same time some relevant and authoritative legal opinion.

Lines 229 ff. of the *Waqfiyye* indicate the normal course taken in registering the deed finally:—
'... When both parties [sc. the trustee and the judge] had made clear their respective point of view and the matter became ripe for decision, the said trustee wished to retract from his engagement to administer her [Majesty's] endowment to which he was appointed by a deed... In doing so he only followed the lofty example set by... the great *imâm* Abu Ḥanîfa an-Nu'mân b. Thâbit of Kûfa [? 699–767]. Thereupon the said administrator [read: judge] objected to this refusal, and upheld the view of other great *imâms*, who had decided on the legal validity of pious endowments... When the contention and litigation about the difference in opinion... reached its highest, ... Our lord, the above mentioned judge [viz., Mehmed b. 'Abdu-l-Wahhâb, then second vice-Chancellor of the Ottoman Empire, *Anadolu qâzi 'askeri*]... carefully considered the point in issue and studied it thoroughly. He arrived at the conclusion that the trustee had the better case and the stronger argument with regard to the legal validity of the endowment. Thus he delivered a sentence that the *awqâf* should be [endowed and] maintained according to the detailed and general stipulations, thereby agreeing with the opinion of those *imâms*, which opinion he maintains.

Therefore the legal validity of the endowment became binding and was duly registered. Hereafter it may neither be changed nor exchanged. 'Then, if any one alter it after having heard it, the guilt of it rests upon those who alter it; verily Allah hears all and knows all [best]' (Sûra ii, v. 177). May the gracious God requite the endowing lady:

This took place and was registered Mid Sha'bân 964 [= 14. 6. 1557].

[The deed was witnessed by several grandees of the Ottoman Empire, including the trustee and Rustem Pasha, son-in-Law of Khâşşeki Khurrem.]

² No indication of the place of issue has been given here, the date being written in Arabic in the usual manner.

EK A.2

Ek A.2.1 : TS.MA, No. E. 5662 Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu 1 (Uluçay, 2001, s.36-40).

Canûm Paresi Sultanum,

Be –nâm ki çün nesîm-i subh-ı re'fet –efzâ, tahiyyet ki çün visal-i şeker-lebân-ı dil-rübâ, du'âlar ki âvâz-ı uşşâk gibi pür-sûz, senâlar ki kelimât-ı iştiyâk gibi âteş-efrûz, arzûlar ki melek-manzaralar geysûları gibi bî-payan, ahlâslar ki servi-kaddler ruhsarı gibi nûr-ı safâyla münevver, ihtisâslar ki lâle-haddler-i sünbülî gibi vefa râyihâları ile mu'attar, da'vât ki çün mencûk-ı sancâk ser suy-ı âsûman, senâhâyı ki çün gülbank-ı Allah Allah-ı mücâhidân-ı makbûl-i hazret-i Pâdişâh-ı müste'ân, kavâfil-i Zühre-i müsebbihân-ı âbdâr ve râhile-i âh-ı tâb-dâriyle tuhfe-i melik-i a'lâ ve hediye-i mahfil-i huld intimâ kılınduktan sonra, zamîr-i münîr-i âlem-ârâya ki cânib-i şerîfleri göynüklü gözlerüm nûr-ı sa'âsetüm sermayesi, vâkıf-ı râz-ı nihânumdur. Gamlı gönlüm asâyîşi, merhem-i dil-i mecrûhum al ki aşkı gönlümün tahtına sultândur. Müdâm ger â'âdet-i cihânüm bendesiyüm ben anın, yüz bin sûziş-i sîne bizle arz olunuz ki; benüm nihâl-i firdevs-i a'lâ Sultânüm, bu bî-çâre kıbelinden zerre mikdâr tahaffus-ı ahvâl buyurursanız, ilâhi yâmMu'în, inâyet dergâhındandır. Şol gün ki, felek-i gaddâr-ı nâ-sazkâr ben derd-mende zulüm edüb, cânuma dürlü dürlü hançer-i firkatler salub, bu benüm miskin gözüm yaşına bakmayub, kıyâmet günün fikrine getirmeyüb, siz şükûfe-i cennet-i huld berrini benden cüdâ düşürdüyse râhatum zahmete, şâhlığum gussaya, zindegânüm helâke yüz dutup, dün gün enîn-i nâle vü feryâdumdan ins ü cân pür-sûz olub, ihtimâldir ki, girmeye muvâfakatı inâyet-i Yezdân mukârin olub, siz ömr-i azîzümi gene bana müyesser kılub, bu kadar gurbetüme firkatüme esirgemek ola, yâ Rabbe'l-lemîn.

Benüm yüzü Yusuf'um, sözü kandüm, lâtif, nâzenin sultânüm, Allah dergâhına yüzüm süpürge kılub, bir derecede niyâz ederüm ki; sizi benden örmen ayırmak sözü harab olsun, belki gene tîz dîzâr-ı mübârekenüzi göstere, İlâhî neccinâ mine'l-firâk. Ger midâd olsa denizler, işbu ağaçlar kalem, bu firâkın şehrini bunlar kaçan tahrîr eder? Her kim diler ki firkate düşenin halin bile, Sûre-i Yusûf okusun, ol anı tamâm tefsîr eder.

Benüm sultânüm, cânûm nûr-ı melek ruhsârüm, el-hâletühâzihî reşâhât-i kalem garâyib-iyâr u sehâr âsâr ve negkâmât-ı hâme-i mu'c'iz-nümâ regâib-nigâr, yani misâl-i bî misâl ve hitâb-ı şerîfî'l-makâl ki mücib-i âsayîş-i cân ve muktezâ-yı ârayîş-i revân çün menşûr-ı sübhânî ve tuğrâ-yı âsumânî ufkı ikbâlden çün lâc-ı sa'âdet nüzûl ve iclâl gösterdi. Sen lâ kadem ibâret-i mergûbla, ol günün rûşeni zâtun , selâmet-i zât-ı şerîf haberlerin işitdümse Hakk bilür ki ol zaman bana nice gözükdi, gûya ki mübârek ağzınızdan söz işitdüm. Ol ferimlerden gözüm pınarı sinem derdine çeng ü kânûn olub, yüzüm üzre revân oldı. Hakka çok dürlü şükürler kılınub, ziyâde zârilere olundu ki, haşre [de]k bunun şükranesine iştigâl olunsâ uhdesinden gelmek ihtimâli yokdur.

Beyt;

Okunduğunda gözüm yaşı akdı şâdiden

Meğer ki derd-i dilümdem ana meded etdinüz

Pür eyleyüb sıdk-ı hâtırı cevâhir ile

Gönül hazînesini mâhzen-i murâd etdinüz.

Benüm gözüm nûru sultânüm, gece yoktur ki şerâr-ı nâr-ı âhdumdan, âlem-i âteş-nâk seher yoktur kii, gün yüzünüz şevkiyle feryâd-ı nevhâmdan felekler çâk olmya.

Beyt:

Rûzumı şeb gibi târik etti ey mâh-ı iştiyâk

Müşkil olur iftirâk ah iftirâk vah iftirâk

Benüm sa'âdetüm, vaktihâ mecnûn-veş mir'at-ı sihr gibi envâr-ı dîzârunuz safâsına râgıb-gâh-ı mişkât-ı kamer gibi ruhsâr-ı münevverünüz safâsına tâlib olurum.

Beyt:

Yılduzum düştü benüm ol mâh-ı zahşândan cüdâ

Zerreye olmaz bekâ hurşid-i zahşândan cüda

Ah kim hicr-i cânüm müşkil imiş

Gamm-ı derd-i nigârüm müşkil imiş.

Benüm sultânüm, firkat sûzune kenâr yokdur. İmdi siz dahi bu derd-mendi esirgeyüb mektûb-ı şerîfinüzi bu cânibden çok eğlendirmeyesüz. Bari anınla cânuma rahat hâsıl ola. Benüm sultânüm, sormuşsuz ki eger yazımı okumuş olsan dahi ziyade hasretler yazardun. İmdi benüm sultânüm, bu kadar yeter, cânuma tesîr ziyâde oldu. Husûsâ mektûb-ı şerîfinüz okundukta; bendenüz, Mîr Mehmed ve câriyenüz Mihrimâh, giryeler ve firkatler ederler. Anların giryeleri had beni deli kılmışdur. Heman güyâ ki arada matem vardur. Sabıkâ benüm sultân bendenüz Mîr Mehmed ve câriyenüz Mihrimâh ve Selim Han ve Abdullah envâ'i selâmlar edüb, gubâr-ı pâyinüze yüz sürerler. Ve ba'dehu paşaya küstüğümünden istifsâr buyurulmuş, inşâallahu Teâlâ mülâkat müyesser olur ise ol işidilür. Hâliyâ biz dahi Paşa'ya selâmlar ederüz, kabul kılalar. Bâki, sa'âdet-i dâreyn mukarrer bâd.

El-fakîrû'l-hak'ir

Câriyenüz

Hurrem

Ve ba'dehir benüm sultânüm, benüm cânüm pâresi, Sultân Mustafa'ya selâm gönderürsenüz, Hem Siyavuş kulunuz mübârek hâk-i pâyinüze yüz sürer.

Ek A.2.2 : TS.MA. No.E. 5426 Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu 2 (Uluçay, 2001, s.44-47).

Sultânüm Pâdişâhum,

Şol du'âlar ki anın riyâzı rûy-ı âşık ve ma'şûk gibi işvedâr-ı muhabbet-ezhâr esmâniyle pür hüsn-i cemâl ve şol senâlar ki anın beyazı çeşm-i ganım-hâr gibi şarâb-ı şevk-engiz ile mâlâmâldır. Kâfile-i âh-ı sehergâh-ı derd-mendân kûşe-i hasretde ve revâhile –i nâle-i sinegâr-ı diyâr-ı firkat bizle, sa'âdetüm yıldızı sultânüm huzûr-ı şerîflerine ithâf kılındıktan sonra, peygûle-i mihnetde sregerdân ve zâviye-i hasretde bî-kes ve bî-derman kalan bî-çâre cânîbinden, ber-mûceb-i innellahu Teâlâ hukukın azîm emvâc-ı lûtf-ı mütelâtim ve efvâc-ı telettuf-ı müterâkim olub, kulzüm-i bî-pâyân-ı şâhâne ve deryâ-yı b'i-kerân hüsrevânenüze hutûr etdirüb, istifsâr-ı şeme-i müstemnidi buyurursanız; benüm dü mekân gibi mahlûk-ı bi-emr-i hâlikü'l-ekvân içre maksûdidüm. Ömrüm bahârı dürri-i dere-i şehriyâri ve hâtır-nuvâz-ı mergûb şânınız, yani himâyet-i rûzgâr-ı sa'âdetinüzle alâ mâ-hüve'l-mûrad kıyas buyurula. Fe-emmâ bu dehr kılub kaydaka misâl cân-ı miskin garka vermek hezâr derdile kastetmişdür ki şerhinde diller sergerdân olub, kalemler dili mest olut. Hiç bu drede gönüller ve sîneler takat getürmez. Fe-emmâ ol serv-i endâm musâhâbeti bu miskin gönle hutûr itdirüb, teselli-i dil hâsıl olub, firkat içre kalmış enînlü ömür biraz andan hayât-ı külli bulur.

Hakka çok türlü şükür ki gölü âyine misâl kılub, her an ve lâhza hayâl-i şerîf ve kadd-i hümayun ve kelâm-ı şeker-rizunuzu ol âyine içre bana nasîb kılub biraz cân verir.

El-fakirü'l-hakîr

Bendenüz

Mehmed

Beyt:

Ey sab'a, sultânuma zâr ü perişân diyesün

Gül yüzünsüz işi bülbül gibi efgân diyesün

Firkatinde sanma derd-i dile dermânın yeter

Bulmadı kimse anın derdine dermân diyesün

Tığ-ı derdiyle delüb yüreğimi dest-i gamm

Ney gibi firkatle hasta vü nalân diyesün

Benüm ömr-i azlûm kendülercesin Hakk-celle celâlehu amme nevâlehu-dergahından temennâ-yi sâdık ve ümîd-i lâîk budur kim; bu zâ'ifesinün şeb u rûz safâ-yı hâtır bizle ve himmet-i bülendile olan niyâzuma ve enîn-i hazînüme ve çeşm-i giryânuma ve dil-i gamm-gînüme ve âh-ü zâruma ve sûziş-i sâzuma lûtfunden merhamet kılub, gine ol âfilâb-ı zahşândan münevver cemâlinüzi ben derd-mendine bir vecihle mukadder ide kim ayruk bir dahı firkate yol olmayıb, gice ve gündüz ol mâhilâb-ı mutahhar diyâra karşı pervâne ve hayrân olub şâdiler ola. Benüm sultânüm, cân u gönülden sevgilü şâhum ve ruh-ı revanum dünya ve ahiretde ümîd-vârum, Hazret-i Hayy-i lâ-yemût zât-ı şerîfinüzi cemi' âlâmlardan ve unsûr-ı

lâtîfünüzü dükel-i eskâmlardan dür edüb kendü eltâf-ı mâ-lâ-nihâtetine ve habîbinün âb-ı rûy-ı hürmetine ve evliyâlar haşmetlerine mukârin edüb, küffâr-ı bed-kerdâr-ı hâk-sâr üzre tal'at-ı meyûmunla ve râyât-ı hümâyûnla mansûr ve muzaffer kılı vire min yâ Hayze'n-nâsirûn. Haliyâ benüm sultânüm, hitâb-ı mustetâb-ı şâdümânî ve kitâb-ı müşkin-i şerefşân-ı ruhânî bizle ben câriyenüzü hâkden ref'itmekten kasdın ki buyurduğunuz sa'âdet gösterdi ve ke-suhûfin mükerrermetin merfu'atin mutahhara olub, baş üzre taçkılub kudûm-ı mübârek için dürr-i cevâhir ve lâ'l-i zevâhir yerine kanlu göz yaşlarum îsâr ve nisâr edüb, bu çeşm-i gamm-gînümüzü pürnûr ve dil-i mâhzûnumu mesrur kıldı. Benüm sa'adetüm günü hemîşe dil-nüvâzlıklar ve hâtır-sâzlıklar kılmaktan hâli olunmaya ve ba'dehu Mekketu'llah [Kabetu'llah]'dan bir azîz kimesne gelüb eyütdi; seyrümde Server-i Kâ'inat'ı gördüm. Aleyhi's-selâm mefâhir-i mevcudat buyurmuş ki; bu esmâ ile merkûm gönlün [gömlek] kati' et de gazâda ben ana geydürem. Ol kişi emre imtisâl gösterüb vasiyeti yerine getürdi, size isâl ederüm ki şehristânı teftiş etdi. Kıbet, Emre Koca'ya götürdi. Emre koca dahı bize gönderdi. İşte size gönderdüm. Allahu Teâlâ aşkına ve Resulûllah hürmetine anı geymeyince olmyasuz.

Ve ba'dehu Mustafa bendenüz ve Mîr Mehmed çâkerinüz ve Mihri-mâh câriyenüz ve Selim Han ve Abdullah bendelerinüz hazretinüze senâlar edüb, mübârek başmağınuzı yüz sürerler. Ümîddir ki red olunmaya ve ba'dehu Gülfem câriyenüz hezârân niyâz birle selâmlar edüb, mübârek başmağınuzı yüz sürer. Bâki sa'âdet dâreyn mukarrer bâd bi-Rabbi'l-ibâd.

El-Fakîrü'l-hakîr

Câriyenüz Hurrem

Yan tarafında;

Ve ba'dehu ben Gülfem câriyenüze bir kutu kolonya birle altmış tane filori göndermişsüz, gözlerüm karardı, tîz ol bir kutı kolonyayı yedüm. Gel gör kim hâlüm ne oldu. Andan konuk dahı evümüzde bulundu. Ne söyledigüm bilmezem, uzun gün uyukladum. Kimi burnuma fiske vurur kimi mashara olur. Her yerde siz beni mashara itdünüz. İnşâallah buluşduğumuzda söyleşirüz ve hem ben câriyenüze and virüb kadının harçlığından sormuşsuz. İmdi ben ana virüb sordum, dimedi. Vardum Envar'a sordum eyütdi ki beş yüz filori kaldı. Heman şöylece mülâhaza buyur. Fe-emmâ bu sözden kadının haberi yokdur. Ve ba'dehu karındaşum paşa hazretlerine selâmlar iderüm ve Siyavüş, mübârek başmağınuzı yüz sürer, hazret-i sultânüm.

Ek A.2.3 : TS.MA No. E. 6056 Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu 3 (Uluçay, 2001, s.54-57).

Sultânüm Hazretleri

Cânüm pâresi Sultânüm Hazretlerinin mübârek hâk-i pâ-y-i şerîflerine bu çirkin yüzümü sü[r]metken sonra benüm cân-ı azîzüm, devletüm, sa'âdetüm, sultânüm çok şükür Hakk Teâlâya ki mübârek mektûb-ı şerîfinüz gelüb gözlere nûr gönüllere sürûr hasıl kıldı. Hakk Teâlâ kemâlün pîr edüb, kıyamete dek seni benden ayurmayub, bir dahı mübârek dîzâr-ı şerîfinüze yüz sürmek nasîb ede. Benüm cânüm pâresi , benüm ömrümün hâsılı, devletlü sultânüm, , mübârek mektûbunuzda sihhatinüz haberin anmışuz. Şükür Hakk Teâlâ'ya, seni cemi' hatalardan saklasun. Eğer biz bî-çâre za'ife câriyenüz cânibinden istifsâr idersenüz, vallâhi benüm cânüm, ne gicem gicedür ve ne gündüzüm gündüz. Sizin gibi pâdişâhın sohbetinden ayrılam dahı benüm halüm ne olsa gerekdür? Vallahi ve tallahi firâkınız âteşinde gice ve gündüz yanarum. Benüm halüm, heman hakk Teâlâ'dan ayruk kimse bilmez. Benüm cânüm pâresi , gözüm nûru, iki cihânda ümîdüm, vallahi dünyada heman siz murâdumsız. Benüm halüm ne dil ile takrîr olunur ne kalem ile tahrîr olunur.

Beyt:

Bir dahı görmek nasîb ola mı âlemde seni

Eşigüne bâri bir gez yüzüm sürsem gâni

Korkarum unudasuz devletlü sultânüm beni âh vâh el-firâk

Yalnuz gün gibi seyrân ile harâşân eylerin

Hâk-i pâ-y-i şâha varınca bu za'îfin kemter

Abd unutulmıya hâcetüm budur.

Kimseye kılma nazar devletlü sultânüm sakın

Yalnız gün gibi seyrân ile harâşân eylerin

Vay ne müşkil derd olurmuş pâdişahın firkati

Yaktı yandırdı beni bu nâr-ı hicrin mihneti

N'ola bu câriyeni oda yakmak imiş âdeti

Yalnuz gün gibi seyrân ile harâşân eylerin

Ah benüm cânüm pâresi devletlü sultânüm, hamâmdan ötürü bize hayırlı haberler göndermişsiz, hüküm göndermişsiz, vallah şol kadar sevindüm ki, heman Hakk Teâlâ bilür. Allahu Teâlâ ve tekaddese, ömrünü, devletini ziyade eylesün. Bir yerine bin versün. Benüm Sultânüm, vallâh billâh mübârek gönlünüze gelmesün ki, ben kulları tamam isterüm.vallâh siz bilürsüz, benüm cânüm razı olmaz, bir nesnecik murâdumca olmayınca. Vallâh yalnuz heman mutbah harcına elli bin akşam gitti. Bakiyesin kendüme harçlığa alıkomadum. Andan sonra benüm cânüm pâresi, gözüm nûru,

gönlüm sürûrî sultânüm, mübârek zikrinüz göndermişsiz. Vallâh ziyâde şâz-ı azîm oldum. Hakk Teâlâsizleri iki cihânda sevindirsün. Eğer oğlancuklارun tarafından istifsâr eylersenüz; erenler himmetiyle eyü hoş, heman mübârek başmağınıza yüz sürüb mübârek cemâlinüze müştâklardır. Hakk Teâlâ nasîb ede. Cihangir'in omzundan ötürü sorarsanız; Mamul-oğlu'nun yakısından konurđı, şimdi hele baş verdi, in'ayetullâh ile deşildi. Şimden sonra eyücedir.eğer imam hocadan ötürü sorarsanız; heman bir meyyitdür, ne ölü ve ne diri, şöyle yatur. Şimdi boğazı işlenür, iki[de] bir de solumaz, heman onun halin Allahdan gayri kimse bilmez. Elhamdülillâh, benüm sultânüm, ötede paşadan dahı hayır haberler işidilür. Hemişe hayır haber işidilsün. Kılıcınız üstün olub düşmanlarınız makhûr olsun. Bâki besselâm bi-Rabbi'l-ibâd

Paşaya selâm ederüz, Dâyenüz dahı eyu hoş mübârek başmağınıza yüz sürer.

Ek A.2.4 : TS.MA. No. E.5038 Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu 4 (Uluçay, 2001, s.50-52).

Hazret-i Sultânüm

Yüz yere koyub hâk-i pâ-yi sa'âdet penâhınız pûs [bûs] etmeden sonra, benüm devletüm güneşi ve sa'âdetüm sermâyesi sultânüm, eğer bu firâkın adına yanmış, ciğeri kebâb, sinesi harâb, didesi pür-âb, gicesini gündüzden farketmiyen, hasret deryâsına gark bl-çâre, aşkınız ile mübtelâ, Ferhad ve Mecnun'dan beter Şeyda çâkerinüz tarafından sorarsanız, ne kim Sultânümdan ayıryım, bülbül gibi âh u feryâdum dinmeyüb, bir hâlüm var ki, hicründen Hakk, kâfir olan bendelerine dahı vermesün. Benüm devletüm ,benüm sultânüm, husûâ ki bir buçuk ay oldu, ki sultânüm tarafından bir haber belirmedi, Hakk, a'lem-i alâmdır ki, bir gûnâ râhatlık yüzün görmeyüb, gice subha dek, subhdan giceye dek bir düzüye ağlayub, kendü hayalumdan el yuyub, cihân gözüme dar olub, bilmem nidüb niyleyeceğüm zâr eyleyüb, nâlân u giryân gözüm kapular gözler iken, ol ferdi rabbü'l-âlemîn, âleme rahmet iden Subhân-ı Yezdân, cümle âleme inâyet-nazarın edüb, feth haberin ve müjde haberlerin yetiştı ve işittikdeHakk alımdır ki , benüm pâdişâhum, benüm sultânüm, ölmüş idüm taze cân bağısladı. Hakk Teâlâ hazretine bin bin şükürler ol bâri Teâlâ dergâhına kılınub, şenlikler şâzumânlıklar kılındı. Bütün âlem zulûmât içinden çıkub, Hakk'ın rahmet nûruna gark oldılar. Elhamdülillâh, minnet ol Hüdâya Hemîşe benüm sultânüm, benüm pâdişâhum, dünya ve ahret sultânı, mesnedüm, dünya bakdığım iki gözüm nûru sermayesi, şâhım, sultânüm, gazâlar edüb düşmenlerin hâk olub, memleketler alub, yedi iklim müsahhar edesin. İns ü cin eemrinüz muti'i olub, her belâ ve kazâlardan Hakk saklayub, her murâdun ki mübârek gönülden geçe, müyesser ede. Mu'inin olan Hızır İlyas zahîrün olsun. Cümle evliyâlar, enbiyâlar üzerinüzde hâzır ve nâzirun ola. Cümle âlem sâye-i sa'âdetinüzde hoşça geçüb şâz u hândân olalar. İnşâallahu Teâlâ iki cihân güneşi selveri [serveri] enbiyâ izzetine min yâ Rabbe'l-âlemîn. Heman ol Bâri Teâlâ hazretlerinden ümîdüm ve maksûdum oldur ki; tezcecik gelüb, mübârek didârın görüb, yüzüm ayağınız gubârına sürmek müyesser ve mukadder ide. Min, yâ Mucibe's-sâ'ilîn . Benüm Sultânüm, yerler gökler kâyım durdukça durasun. Pâdişâhum, gine bu câriyenüz topraktan kaldırub, tezkire gönderüb, Mâhmud Çelebi'den beş bin filori in'âm eylemişsiniz. Bir günün bin, yardımcın Allah olsun. Şimdilik, benüm sultânüm, bu ne zahmet idi? Mübârek bıyığınız kılıbana neş bin filoriden degül, yüz bin filoriden artukdur. Ol in'âm bize cânumuzdan ziyâde minnetdür. Bir günün bin olsun. Benüm sultânüm, andan sonra şehir etrafından sorarsanız şimdilik dahı hastalık vardır. İllâ kim evvelki gibi degüldür. Bolay ki sultânüm gelince, Hakk inâyet edüb geçe gide. Azîzlerimiz cevâb eydürler ki, hazân yaprağın dökünce geçe derler. Benüm Sultânüm, tazarru' ve iltimâs ederüm ki, tezce tezce mübârek kâğıdınızgönderesüz, zirâki, billâhi yalan degül, bir hafta iki hafta geçe, ulak gemliye, âlem gulguleye gelür. Dürlü dürlü sözler söylenür. Heman ben kendünefsim için isterüm sanmayınız. Mir Mehmed Hânuma, Selim Hânuma bin bin duâlar ve senâlar edüb mübarek gözlerin öperüm ve ba'dehu Bâyezid bendenüz, Cihângir bendenüz, Mihrimâh câriyenüz, hâk-i pâyinüzeyüz sürerler. Efendülerin ellerin öperler. Gülfem câriyenüz ve Dâye câriyenüz hâk-i pâ-yi şerîfinüzeyüz yüzler sürerler; kabul oluna.

Ek A.2.5 : TS.MA No. E.11480 Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu 5 (Uluçay, 2001, s.59).

Hazreti Sultânum

Yüz bin firak hasretiyle selâmlar du'âlar edüb mübârek dest-i şerîfinüzi bûs eldikten sonra; benüm devletüm, sultânum , eğer bu hasretinüz âteşine yanmış câriyenüz cânibinden zerre denlû istifsâr buyurursanız, hakkın inânetiyle, erenler himmetiyle eyu hoş selâmet üzre olub, devâm-ı devletinüzde İznik yanında Dikilitaş yanında konub, Mekkedden hacılar geldi, onlar ile hazretinüze kâğıt gönderdüm. Heman murâdum oldur ki, sizün sağluğunuz haberin bilüb şâz olmakdur . İmdi benüm cânım pâresi, devletüm, sa'âdetüm mübârek mizâc-ı şerîfinüz nicedür ve nice degül? Lüftunuzdan gâh be gâh bu câriyenüze ilâm buyurasız zirâ ki, Hakk âlimdür ki firâkınızdan yüregüm yanub, yakılub pürhûn olmuştur.Gice ve gündüz Hakk Teâlâ dergâhından dilerüm ki, yine mübârek cemâlinüzi görüb hâk-i pâyinüze yüzüm sürmek nasib ola. Ve hem Bayazid Han'a selâm edüb,gözlerinden öperüm. Mihri-mâh, Cihangir Şâh hâk-i pâyinüze yüz sürer.

Ek A.2.6 : TS.MA. No. E. 5859 Haseki Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu 6 (Uluçay, 2001, s.66-68).

Yüz hâk-i ma'delet türâbına koyub Sultânüm Hazretlerinin hâk-i pâ-y-i şerîflerine yüzler sürdükten sonra, benüm gözlerümün nûrî, devletüm ve sa'âdetüm, mübârek mektûb-ı sa'âdet-nümânuz gelüb vusûl buldu. Gözlerüme nûrlar ve gönlüme sürûrlar hâsıl olundu. Bir günün bin olub yardımcın Allah ola. Benüm Sultânüm, cânüm Pâresi mübârek mektûb-ı şerîfinüzde buyurmuşsunuz ki, bir iki gün ayağum ağrıdı deyu, Hakk bilür benüm Sultânımı bir mertebede b'i-huzûr olub ağladum, kâbil degil. Hakk Teâlâ sultânüm hazretlerinin bir günün bin edüb hatalardan bekliye. Benüm sultânüm, elhamdülillâh, şimdilik eyüdü buyurulmuş, benüm sultânüm elhamdülillâh şükürler olsun Allaha. Benüm sultânüm, cânüm pâresi, pâdişâhum, aceb ne sebep oldu, benüm sultânüm, Allahı seversen güzel başcu(ğu)n olsun şimden sonra ev bulunur heman cihânda sultânüm, sağ olsun. Benüm iki gözüm sultânüm eğlenmeyüb şimden sonra gelmeye himmet idesiz. Benüm sultânüm, benüm cânüm pâresi çak şol kadar mübârek ayağınızdan bî-huzûr oldunuz ki, yürüyemedünüz. Benüm Sultânüm, ah yoluna kurban olayum, benüm sultânüm, şimdilik Allahı seversen güzel başınçün yine bana bir âdem [ile] sıhhat ü selâmetinüzi bildürmesüne himmet edesüz. Benüm sultânüm, Hakk bilür şol kadar tasalandum ki, heman Allah bilür. Benüm sultânüm, bu kâğıdı göndermişsiz ki, Selim Hanuma gönder deyü. Benüm sultânüm, kâğıdınız gelmezden evvel bir kapucı gönderdüm idi, bizim Hacı Ali'ye. Benüm Sultânüm, emrinüz üzerine yine göndereni[m]. Benüm eğer bu firâkum âteşine köynüşmüş câriyen tarafından yana sorarsanız; şimdilik Hakk'ın inâyetiyle ve sultânüm hazretlerinin eyyâm-ı devletinde hoş sıhhat üzre mülâhaza buyurula. Heman Hakk celle a'lâ dergâhından dilerüm. Sultânüm hazretlerinin bir günün bin edüb, yine sa'âdetle gelüb, yüzüm hâk-i pâ-y-i şerîfinüze sürmek müyesser ola. Amin yâ mu'în. Hakk bilür benüm sultânüm iştîyâkın bir mertebe cânuma kâr etdi ki, kalem birle tahrîre ve zebân ta'bire kâbil degül. Sultânümdan ayru hâlümü Hakk'dan gayri kimse bilmez. Benüm sultânüm, cânüm pâresi Bayazid Hanuma ve Cihangir Şâhıma selâmlar ederüm. Mihrimâh câriyenüz hezâr meskenet ile yüzler sürüb mübârek gubâr-ı şerîfinüz bûs eder ve Hüma Şâh ve Gülfem câriyenüz hâk-i pâ-y-i şerîfinüze yüzler sürer kabûl oluna.

Cânımın pâresi sa'âdetlü sultânüm hazretlerine derûn-ı gönülden, envâ'ı bisyâr, cân u dilden sad hezârân hezâr bin dürlü hasret iştiyâklariyle, bin bin du'âlar ve senâlar edüb, yüzümü hâk-i pâ-y-i şerîfe sürüb, mübârek dest-i şerîfinüzi bûs ederüm. Benüm iki gözüm, yoluna kurban olduğum devletüm, Pâdişâhum, ümîddir ki, ben bî-çâre câriyenüzi kabûl-ı müştâk-ı azîm buyurula. Benüm devletüm ve benüm sa'âdetüm sultânüm, mübârek mizâc-ı şerîfinüznicedir? Mübârek başınızdan ve cemi' âzanuzdan olsun ve mübârek ayağınızdan nicesiz? Şimdilik benüm devletüm, benüm sultânüm tamam hüsn-i âfiyet üzresiniz. Benüm iki gözüm devletüm, pâdişâhum, Bârî Teâlâ hazretinden hâcetüm budur ki, hazret-i Hakk vücud-ı şerîfini cemi' hatalardan ve belâlardan saklayub, herîşe hakkın hıfz-ı âmânında olub, ömri Nuh süresiz. İnşaallâh benüm Pâdişâhum ve benüm cânım pâresi sa'âdetlü Pâdişâhum, gözüm nûru, gönlümün eğlencesi, benüm dünyalarca hasretüm, varum, Pâdişâhum, eğer elemhasretiyle ciğeri kebâb ve gamm firkatiyle dîdesi seylâb olmuş bî-çâre câriyen ahvâlinden yana Sultanum sual eder ise; Hakk bilür ki, benüm sa'âdetüm, evkâtum, cümle melâl ile geçüb, hicrânından vücûdum nâle oldu. Benüm devletüm, benüm Pâdişâhum, Allah bilür ki, gice-gündüz firâkın hasretin aduna yanub yakılırum. Hakk bilür ki, benüm devletüm, bir dem bir an rahatlığım yoktur. Mübârek ayağınız türâbından ayru hâlüm diğerk gündür. Benüm Pâdişâhum, benüm devletüm, andan sonra sultânüm Cihangir Şâhımın gözlerinden öperüm. Andan sonra benüm sa'âdetüm, hanım peyk dürlü iştiyâk ile yüzler sürüb hâk-i pâ-y-i şerîfinüzi öper, Hüma Şâh Ayşeciğüm dahı Peyk Kadun hâk-i pâ-y-i şerîfinüze yüz sürerler; ümîddir ki kabul oluna. Benüm devletüm, andan sonra sultânüm şehir ahvâlinden sorulursa; bihamdilillâh emn ü âmân üzre olub, cân u dilden sultânuma du'âlar edüb, cemi' âlem sultânuma müştâklardır. Benüm devletüm, bâki ne demek lâzım ve's-selam.

Kemîne Cârîyen

Sağ yanında:

Benüm devletüm, benüm Sultânüm simdik şehirde bir gulguledir ki, muştucu gelür deyu. Cemi' âlem şehir donanmasına hazır dururlar. Heman iki üç gün kalmıştır ki, yakın, muştucu şehre gire, şehir donanır deyu hazır dururlar. Bilmezüm, ilin sözü müdür yohsa sahîh midir? Anı bilmedük. İmdi devletüm, benüm Sultânüm, sahîh muştucu gelirse ne aceb, benüm sultânüm siz hod devlet ile Heleb'de kışlarsız. Andan sonra benüm Sultânüm, Kızılbaşın oğlanı, avreti dutulmadı, arada bir nesne yoktur. Şimdi ol yok, bu yok; muştucu geldigü hiç kimseye hoş gelmez. Benüm Sultânüm, eğer benüm devletüm, ben cârîyenden ötürü gönderirsenüz, yakın Bayazid'e varam deyu, şimdi dahı gitmezüm. Varmadan bile bîzârüm. Tek Hakk Teâlâ bana mübârek cemâlini göstersün. Benüm Pâdişâhum, benüm arzum pâdişâhumdur. Hüdâ nasib ede İnşaallâh gönül hoşluklarıyla yüzüm hâk-i pâ-y-i şerîfinüze sürmek. Benüm Sultânüm andan sonra benüm sa'âdetlü Pâdişâhum, kimin tedbiriyle olundu şimdi muştucu gelmek? Cemi' âlem buna hayrân olmuşdur ki, aceb Pâdişâh Hazreti Haleb'de kışlamak için mi muştucu gönderir deyu bir gulguledir ki gider şehirde. İmdi Sultânüm, eğer dersen ben cârîyen için dilek iyledüm vaktin ile dedüm.

Sol üst tarafında:

İnşâallâh sultanûm, Hazret-i Hakk ol mel'ûnı tezcecik nekbet-i zevâl irişmiş ola. Hazret-i Hakk anı Karun gibi yerlere geçirüb helâk ide. Allah aşkına olsun Pâdişâhum, eğer çıkdıysa elden ne gelür, eger çıkmadıysa aziz başınız göndermiyesiz şimdi. Şimdi dahı benüm Pâdişâhum bir ulu azîz şöylece haber gönderdi ki, 'Pâdişâh Hazretleri bu yıl gitmese yeg idi. Çünkim gitti, hakkın emri böyle idi, men' olmadı. Çeri gitmekle, at davar gitmekile, çok çok belâsız kazasız savdı. Allahu Teâlâ üzerinde illâkim Hakk'un avn ü inâyetiyle şimden sonra nusret fırsat Pâdişâhındur. Gâm gussa çekmesinler, her gussanın bir şâzisi olur. İnşâallah şimden sonra şâzılıklar ola deyun' buyurdular. Benüm sultânım şöylece bilesiz.

Arkasında:

Andan sonra benüm devletüm, iki gözüm, yoluna kurban olduğum sa'âdetüm, bendenüz Rüstem Paşa bendenüzdür. Nazar-ı şerifinüz üzerinden diriğ elmiyesiz. Benüm devletüm, kimesnenin sözüne amel etmiyesiz. Hele sol câriyen Mihri-mâh'ın yüzi suyuna, benüm devletüm, benüm pâdişâhum, aziz başınız için ben câriyen dahı hatırı için olsun sa'âdetlü Pâdişâhum

Ek A.2.8 : BCA, 030-0-010-000-000-213-447-7 (İstanbul Haseki Sultan Külliyesi
Tamirat Raporu)

T. C. BAŞVEKÂLET Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü Sayı: C		No. 5744		Dosya işaretleri 259	
BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ					
Gelen	Tarihi	4/3425			
Evvelin	Numarası				
Mücevvid		12.5.1938			
Tevvid tarihi		M. Gökşin			
Mübeyyiz					
Tebyiz tarihi		12.5.1938			
Mukabele edenler					
Sadira	Umumi	6			
No.	Hususi	2085			
Mürbütatı		3.12			
Sevk tarihi		16-5-38			
Mukayyidin imzası					
“ dairelere tamir ve inşaatlarını temin için teşkil edilen		Dahiliye Vekiliğine			
		Maarif "			
		Vakıflar Umum Müdürlüğüne.			
		Istanbuldaki büyük camilerin tamirleri			
		sırasında şehrin imari de nazarı dikkate alınarak camiler civarında bulunan medrese, çeşme, sebiller gerekli gayelerin düşünülmesi için teşkil edilmiş türbe ve ~~halk~~ mimarisi binaların da alakadar komisyon tarafından İstanbuldaki Haseki, Mahmutpaşa, Mihrimah camileri ile ~~müftülüklerinin~~ binaların ne şekilde ~~ve~~ tamir edileceklerine dair yazılan ve Vakıflar Umum Müdürlüğünden 4.5.1938 tarihli ve 10421/71 sayılı tezkere ile tevdi olunan üç raporun suretleri bilece sunulmuştur .			
mündericatlarına göre gereğinin yapılma- sını rica ederim .					
Dahiliye , Maarif Vekilliklerine ve Vakıf- lar Umum Müdürlüğüne yazılmıştır .					
		Yaz K.ğ. Başvekil V.yerine Müsteşar			

15-

030 10 213 447 7

T. C.
VAKIFLAR
Umum Müdürlüğü
İnşaat Müdürlüğü
Sayı

10421

71

Baş Vekâlet Yüksek Makamına

4 Mart 1938

Hulâsa

İstanbul'daki Büyük cami-
lerin tamiri H.

Eti. B. Rapor

13/1/938 Gün ve 227437/7 Sayılı arızaya ekdir:

İstanbul'daki Büyük camilerin tamiri sırasında şehrin
imarı nazarı dikkate alınarak camiler civarında bulunan Medre-
se, Çeşme, Sebîl, Türbe ve saire gibi binaların da alâkadar x
dairelerle çalıgılarak tamirleri cihetine gidilmesi Yüksek em-
irleri iktizasından bulunmuş ve bu emre imtisalen birde Komis-
yon teşekkül etmişdi. Bu Komisyonun İstanbul'daki Mıhrimah, x
Haseki ve Mahmud Paşa camileri hakkında tanzim ettiği Uç kıta
raporun flişik olarak takdim kılındığını sonsuz saygılarımla
arzylerim.

[Signature]

gazi İlerine
11.V-938

Vakıflar Umum Müdürü

[Signature]

030	10			213	447	7

BAS	EKA				
5-5-938	3425	3			

2

HASEKİ CAMİİ MEDRESESİ, İMARETİ VE
DARÜŞŞİFASI HAKKINDA RAPOR .

İstanbul'un en meşhur ve mühim bir hastahanesi civarında ve aynı ismi taşıyan Haseki camii Kanunî Süleyman'ın haremi Hürrem namına mimar Sinan tarafından 1540-Tarihinde yapılmıştır. Murabbaı musattahdan tek kubbe-ye dört köşede zarif dilimlerle geçen mimarî bir tertibi vardır. Bu camiin karşısında önde bir medrese, bir mekteb ve arkası cesim bir imaret ve bir-darüşşifa vardır. Bu dört camıadan ayrı olarak mebni bulunan cami binası = ittisalına birinci (sultan) Ahmed 1614-Tarihinde bir nazirini daha yaparak cami bir misli daha büyütülmüştür. Camiin beden divarı bir sıra taş, iki sı-ra tuğla ile örülmüş olup diğer binalar kâmilan kesme/taş olarak inşa edilmiş-dir.

Cami binasının hemen ittisali gibi yakınında dar bir sokakla müf-rez bir medrese, bir mekteb, bir türbe, bir muvakkithane, bir semahane ve = sokağın köşesinde bir zarif sebîl olarak gayet güzel bir mecmua var ise de bunlar Gazi Bayram (paşa) namile mâruf eserlerdir. Hatta bunların arkasın-da halen kapalı Bayram (paşa) tekkesi ve Baba (Efendi) dergâhı da ahşab x bir harabe halinde bulunmaktadır.

Haseki camii uzun senelerdenberi esaslı bir tamir görmemekle beraber dahilden harab bir vaziyette değildir. Ayrıca bir saha içinde olan bu-cami binasında yapılması icabeden bütün tamirler ve işler Vakıflar Umum Mü-dürlüğüne aid olup anlar da aşağıda gösterilmiştir.

1 - Sokak cihetinden cami avlısına girerken sağ cihette ve karşı-da dört evin avlıya medhalleri olup bu evlerin başka mahaller de de çıkar yerleri yoktur. Binaenaleyh avlının sağ tarafında bu evlere mahsus bir geçid mahalli ayırarak cami avlısıyla irtibatlarını kesmek veya çok bir paraya tevakuf etmemek dolayısıle bu evleri istimlak etmek münasib olacaktır.

2 - Camiin garb cihetindeki kâgir müezzin odası ile şark cihetindeki ahşab kayyum odasının ve arka tarafta müezzinlere mahsus iki harab barakanın heğmi ve ankazın naklile yerlerinin tesvi

030	10			213	447	7

yesisi ve soncemaat mahallinde direkler aralarındaki ahşab bölmele-
rin kaldırılması lâzımdır.

- 3-Kurşun samanlı sıva ve hatıl tamiri,
- 4-İki kubbeğe içlik alçı pencere imali (on altı adet)
- 5-Dışlık alçı pencere imali (yirmi iki adet)
- 6-Karasağaçdan pencerelerin tevdidi (on üç adet)
- 7-Dıvarlardaki stampa boyaların silinmesi ve kalem yapılması,
- 8-Haricî cephelerde pencere taşlarında ve bilhassa cami cümle kapı-
sının stalâktitli taşları üzerinde ve soncemaat mahalli direk-
lerinde sıva, badana ve yağlı boya tabakasının raspasıle altlarının
temizlenmesi,
- 9-Cephelerde umumiyetle derz tamiri,
- 10-Minarenin taş aksamının tamiri ve külâh tevdidi,
- II-Şadırvanın tamiri,
- 12-İhata dıvarlarının ve medhalin tamiri,
- 13-Avlinin tarh ve tanzimi,

Yukarda zikredilen tamiratin (6300) lira ile ve istimlâkin iki üç-
bin lira ile kabili icra olduğu tahmin edilmiş isede mesaha ile ayrıca keş-
fi yapılması lâzımdır.

Arada bir sokak ile iki guruba ayrılan Haseki binaların birinci gu-
rubu bu cami olub sureti imarı yukarda gösterilmiştir. İkinci guruba gelin-
ce burada tamiri Vakıflar Umum Müdürlüğüne aid büyük bir imaret binası var-
dır. Bu binanın başlıca tamirâtı şu kısımlardan ibarettir:

- I - Binanın haricî cephelerinde ve muhtelif mahallerinde kesme taş-
tamirâtı,
- 2 - Umum çatının ve kubbelerin kurşunla setri veya haricî mücerrid-
sıvası,
- 3 - Kapı ve pencere imalâtı,

dahilden sıva ve döşeme gibi aksâmın yapılmasına şimdilik lûzum görülmeyece-
ği cihetle yukarda yazılı tamiratin (6000) lira ile icrası kabil olacağı xx
tahmin edilmiş olub ayrıca mesahalı keşfinin yapılması bittabi lâzımdır.

Vilâyet'e aid işler:

Haseki binalarının bu ikinci gurubunda bir medrese, bir mekteb ve-
bir de darüşşifa binası vardır. Bunlarda imaret binası gibi tamiri yapılmı-
yacak olursa pek az zaman zarfında tasavvurun fevkinde harabeye doğru giden
bu eserler bir kaç sene sonra ihmale kurban olarak yok olacaktır. Bütün bu-

030	10			213	447	7

12

binalarda ilk yapılması lazım gelen şeyler binayı haricî, hava ve su tesislerinden kurtarmak için icabeden şeyler olup bunlarda üstünün su geçmez hale ifrağı, pencerelerinin yapılması ve bozuk duvar taşlarının tecdidi, şöyleki:

I - Medrese :

- 1 - Medresenin on yedi odasının ve bir dershanesinin ve yirmi dört revakının kubbelerinin ve eteklerinin otları temizlenecek, satırları tamir edilecek, yeni samanlı sıva yapılacak, kenarlar hatıl ve saçlarla takviye edilerek yeni kurşun lahvaları döşenecektir. Kurşunla setri şimdilik pahalı görüldüğü halde üstünün muhafazası şimdilik sıva ve eversil gibi bir madde ile de temin edilebilir.
- 2 - Medresenin haricî vecihlerinde ve kapı ve pencere etraflarında ve silmelerde kesme taş tamirâtı ve imalâtı,
- 3 - Pencere doğramaları,
- 4 - Kapı doğramaları,
- 5 - Derhane kapısının tamiri,
- 6 - Dershanenin dışlık alçı pencereleri (dört aded)
- 7 - Dershanenin içlik alçı pencereleri (dört aded)
- 8 - Medresenin cümle kapısı,

Medresenin bu yazılan kısımlarının onarılmaları için lââkal (20,000) lira bir masrafa ihtiyaç olduğu takribî bir hesap neticesidir. Kurşun x yerine şimdilik sıva ve eversil ile setredildiği halde bu masraf 8-bin = liraya iner.

II - Küçük Mekteb Binası :

- 1 - Medhaldeki ahşab bölmelerin ve çatının ve kat ve zemin döşemelerinin kâmilten sökülmesi,
- 2 - Yeni çatı inşası,
- 3 - Yeni döşeme imali,
- 4 - Sıva ve badana ,
- 5 - Kapı ve pencere,

Bütün bunlarında asgarî (2000)lira ile yapılabileceği tahmin edilmiştir.

III - Darüşşifa :

- 1 - Umumiyetle sakafının mücerred bir sıva ile setri,
- 2 - Pencere ve kapı ve kemer taşlarının tamir ve tecdidi,
- 3 - Kapı ve pencerelerinin imali,

030	10			213	447	7

13

Sayılan bu tamiratın da ancak (8000) lira ile olabileceği tahmin edilmiştir. Bu raporda söylenen masraflar takribî bir hesap neticesi olup hakikî masrafların bulunması için bunların mufassal keşiflerinin yapılması lâzımdır.

Gerek Evkaf'a aid imarethane gerek İdarei Hususiyeye aid medrese, mekteb ve darüşşifa binaları bu suretle harabiden kurtarıldıktan sonra bunların iç teşkilâtının sıvalarının, döşemelerinin tamiri ve hüsnü halde muhafası gine bir masrafa ihtiyaç gösterecektir.

Binaların mimarî ve turistik kıymetleri büyük olmakla beraber bu = tamirler ve hüsnü halde muhafaza masraflarına karşı bunların müsait olabilecekleri ve yfne ihtiyaçlara tekabül edebilecek şekillerde kullanılmaları nın çarelerini aramak çok yerinde olur.

Böyle medreselerde Vilâyet'ce tesis edilmiş olan Edirnekapı'daki = Çocuk Bakım Evi ile Üsküdar'da İskele meydanındaki Süt Damlası, bu binaların nasıl kullanılabileceğine güzel birer misal teşkil eder. Bundan başka = mahalle Spor Teşkilâtı, mahalle Kitab Evi gibi sosyal ihtiyaçların da bu = binalarda teessüs edebilmesi tedkike değer bir mevzudur.

Bu muntıkada Müzeler Umum Müdürlüğüne teveccüh eden hiç bir tamir = işi görülmemiştir.

(A) Bayram(paşa) türbesi vardır. O da harabdır. Fakat bu günlerde = küçük bir tamir yaptırılıyor.

Haseki camiası meyanına dahil edilmesi zarurî olan Bayram(paşa), se bil, türbe, tekke, mekteb ve medrese de muhtaç tamir bir haldedirler.

Bunlardan tamirleri Evkaf'a aid olanlar:

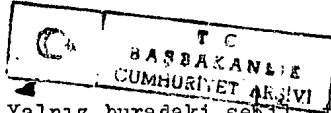
Burada Türbe bahçesindeki tekkenin kurşun örtüleri yenilenecek noksan ve muhtacı tamir pencereler ve kapılar yapılacak. Tekke odaları da islah olunduktan sonra sureti istimali düşünülecektir. Bilâhare keşfi yapılmak üzere iki bin lira gideceği tahmin edilmiştir. Elveyim kirada olan sabık Şeyh ikametgâhı olan ahşab ve köhne binanın yangın tehlikesine karşı yıkdırılması lâzımdır.

Müzelere aid işler:

Türbe, İstanbul'da mevcut türbelere nisbeten tarzı mimarî itibarile şayanı tedkik bir tipte yapılmıştır. Mimar Kasım'a aid olduğu memul olan == bu eserin içlik müzeyyen alçı çerçeveleri sıva ve kalem işleri, ahşab döşeme, sandukaların ve kapıların ve sıvaların tamiri 2000-Lira sarfına muhtac=

030	10			213	447	7

14

Sahifa - 5 -

olduğu tahmin edilmiştir. Yalnız buradaki sebîl, türbeye mülâsık ve aynı zamanda türbeden geçildiği için sebîlin tamiri de Müzeye aid olmak lâzımgelir. Sebîlin muhtacı tamir işleri şunlardır:

Haricî taş işi, kepekleri ve kurşun tamiri olub keşfi yapılmak üzere bunlar içinde tahminen iki bin lira sarfı icab eder.

Bayram(paşa) Medrese ve Mektebi (Vilâyet'e aid işler):

Mektebin fevkanî kısmı ahşab olub sonradan ilâve suretile yapılmıştır. Bunun harab bir hâlde olması cihetile yıkdırılması ve yıkıldıktan sonra şekli aslisine göre bir sakaf yapılması, bin lira kadar bir masraf x gideceği tahmin olunabilir.

Medreseye gelince: Medresenin sokak yüzü yüksektir. Altındaki eş hasa aid dükkânların istimplâki ile işlek bir cadde üzerinde olan bu dükkânların temiz alış veriş yapan esnafa kiraya verilmesi muvafıktır: Medrese = uzun zamanlar tamir yüzü görmemiş olduğundan dolayı harab isede Haseki med resesi gibi tahribe mârûz kalmamıştır. Kurşunların fersudeleşmiş olanların tamiri alçı ve ahşab çerçevelerin yapılması ve mevcudlarının tamir olması için ayrıca keşfi yapılmak üzere 3000-Lira kadar gideceği tahmin olunmuş -dur.

İstanbul Müzeleri Genel
Direktörü
ve
Eski Eserleri Koruma Encümeni
Reisi

İst. Belediye İmar
Müdürü Pr.

Vakıflar Umum Md.
İnşaat Müdürü

030	10			213	447	7

15

Ek A.2.9 : Asarı Atika Encümeni'ne ait 1939 tarihli 197 sıra nolu 572.dosya
(Bahçekapı Haseki Hamamı Hakkında Rapor

Sıra No	Kayıt tarihi	Asarı atılanın bulunduğu vilâyet, kaza ve yer	Yapıldığı tarih	Mimarî ve banisi	Tamir tarihi			
197	11.7.939	İst. Vilâyeti dahilinde Emin öni Kaza, Gemi Cam'ı ile yerli mallar pazarı sok.	16.2.16. m.	Pınar Haseki Sultan				
Binanın tanınmış adı	Aslından ne olduğu	Bugün ne için kullanıldığı	Kimin malı olduğu ve nasıl ele geçirdiği					
Haseki Hamamı	Hamam	Yıkılmış ve ~~harabeye~~ ~~harabeye~~ ~~harabeye~~	Bilinmediği sebeplerle bazı kimselerin elindedir					
İstampa No	Üzerindeki yazı ve tarihlerin kopyası							
	yoktur							
Tahribatı	Neden ibaret olduğu ve tarihi	on sekiz sene evvel yıkılmıştır. bazı malumları ve diğerleri de. Tesarrüfata.						
	Kimler tarafından yapıldığı ve kanunî takibat	Biri kaza, sene süren muhabe ve mümaxarete rağmen müğce bu mühim eserin zıyaatına uğradığını iddia etmektedir.						

Takfigesinde; atık Karaca Paşa mahallesinde
diye yazdı olan bu Haseki Hamamı
336 senesinde yıkılmış ve bunun
mutafazası için Mutafazacı asarı
atık encümeni daimia müzeles
n. m. vassatı ile uzun mutabakat
da bulunmuşdur. Eski Dossa N. 572
bu ^{halıhukuk} ~~isla~~ ^{ayın ne bu gibi esatlar olanı müfide} ~~isla~~ ^{ayın} yazılan raparda:
(muazzam asarıdan madun olan ve her
bir somati minaride kalibiyet ve istidadi-
mı gösteren ve menafii umumiyeye deki
haysi haklığına bu kadar olan bu gibi
müessesatı sikkide sahife medeniyati
mizden birer birer silindi) denmektedir.
1372'den beri bu mebanii mühimme selâhiyyeden: Haski
Karaköy, yedi kule, Karaköy, Çukur çeşme ve Haski'den
Hacı Paşa ve Tapı Taşınla atık vâhisi Hamamı gibi bir daha
misillerini nâicade getirmek imkân olmayıp esatlar yıkılmıştır.

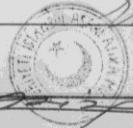
Yapılması lâzımgelen
plân ve fotoğraflar
hakkında ihtar

Binanın yapılış tarzı
hakkında mümkün
olan tafsilât

İmza mahalli

Yıldırım yapılış ekolü (Tefhîrîlâhîlümge ve yâhudîlâhîlümge
isiminde Haseki Hamamı diye
yazılmıştır)

Bugün'n yerride hamam yoktur. yıkılmıştır. Bu binâ
geni camii ve teferruatının cenneti gibi köşermece
ve buradan kenuba doğru giden yolun kenarında
ittir.

Encümen azasından

Muallimîsinî

Yıldırım

DEVLET BASIMEVİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

سقف

نیزک :

باسمه و بیکایت حضرتعالیه

19 عود: 429 ساعت 1,5 ده اقداره

خانه شماره است کرانه کرانه بنامنه یاغیه

میتوب 4 ساعت روانه و یولید تحقیقه

کوره 525 دکابه 100 خانه 1 جابه

1 مچه 2 فوس 5 خانه یاغیه صدده صدده

سوند و ده بیکته

صوبی صوند نصیه ایله بیکته بیکته بیکته ده

بجده اولته یاغیه کل متراماتی و صول اهر

عمیل کرانیه آره بیکته حاجیه رو غانه کلله بیکته

کلله بیکته بیکته بیکته بیکته بیکته

قیاسیم : 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100

13-05

Ek A.2.11 :BCA, 030-0-010-000-000-1-5-12 (Ankara 1929 Tahtakale Yangını hakkında)

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ

M. U.

Sayı

SURET

Dahiliye vekaleti Celilesine

H :
Tahta kale yangını ha-
kkında .

Temmuzun on dokuzuncu gecesi tahta kalede vukua gelen ve Binnetice(328) dükkân (43) hane bir gazoz fabrikası (6) han (3) Fırın bir (I) Mescit (I) cami (I) hamam (I) otel (7) mahrukat deposunun yanmasına takriben üç buçuk milyon lira zarar vukuına ve bir şahsın muhterik olmasına sebebiyet veren harikin sür'atle zuhuru hakkında icra kılınan tahkikatta : yangının zuhurunda bir kasit âseri gayrı mevcut olup yangının ilk çıktığı emniyet şirketine ait kereste hızar mahallinden dar bir aralıkla tefrik edilen keskin hanının ikinci katında bulunan ve pencereleri hızar mahalline nazır olan odada ikamet eden keskinin müslimizir mahallesinden kasap Şükrü çavuş ve şeriki Süleyman taraflarından eseri gafletle atılan sığaranın ağaç talaşlarına isabet ederek talaşların ıstıhale harikin zuhuruna sebebiyet verildiği icra kılınan tahkikat ve ictima olunan şuhudun şahadetinden anlaşılmış ve haklarında tanzim olunan evrakı tahkikiye müddei umumilige tevdi edilmiştir .

Memleketlerinde bulunan meznunların ifadelerinin ahzi ve ikametgah senetleriyle iadesi keskin kaymakamlığına yazılmış olup vurununda bunlarında makamı iaddiaya tevdi edileceği arz olunur efendim .

Bolis müdürü . N .

28/7/929

Vali
Nevzat

İrfan

Aslına mutabıktır

030 10 120 851 18

Ek A.2.12 : BCA 030-0-010-000-000-213-446-1 ve BCA 030-0-010-000-000-213-447-2 (İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı hakkında).

T. C.
Dahiliye Vekâleti
M. İ. U. M.
S. M.
Sayı

87
48

10/2/934

Hulâsa: Ayasofya meydanındaki hamam binası H.:

259

Başvekkâlet Yüksek makamına

Ayasofya meydanındaki hamam binasında bulunan Benzinler yapılan tetkikat neticesinde Bu hamam binası bele diyenin benzin deposu olmayup muhtelifülcins mevad ve eşya- nın hıfzına ve tevziine mehsus levazım anbarı olduğu ve ih- tiyaç hasıl oldukça azar azar müteahhitlerden getirilmekte olan Benzinlerin de Bu anbarın bir kısmında muayene edildi kten sonra ve temizlik ve yollar gibi muhtelif şubelere- tevzi edilmekte olduğu ve burasının evvelce belediye tara- findan 10 bin altın liraya satın alındığı ve beş senelik - imar programında buranın hali aslısi tamamen mahfuz kalmak ve etrafına yeni ihtiyaçlara uygun ilaveler yapılarak hey' eti umumiyesi 0 civar halkına hamam olarak tesis ve inşası mukarrer bulunduğu anlaşılmıştır. İçindeki 100 kilo benzin kaldırılmış ve mezkur hamama, tevzi için dahi Benzin konul- mamasının mahalline tebliğ edilmiş bulunduğunu arz eylerim efendim .

18.2.934

N.

18.2.934

Dahiliye vekili

S. Kaya

030	10			213	446	1

1-

17-2-934 705

Cevaplanarak Evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesile yazıldığını dercolumması rica olunur

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Şube : .....

Dosya işaretleri

259

18

Gelen	Tarihi	BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
Evrakın	Kımarası	
Müesvıt	21.6.1936	Türk Tarık Kurumu Şöbaskıranlığına
Tesvıt tarihi	23.	
Mübeyyız	6	
Tebvız tarihi	2240	
Mukabele edenler		
Sadıra	Umumi	16.12.1935. tarihli ve 1199 sayılı terzkereleri iğesine Rayfiyet Dahiye Yıkıllığına yazılanı. Bu karar akınam cevafta ; Şıfırsızlıya Hamamın başaltıldığı ve her türlü endişelerin her tarafı edildiği ve burasının maktada inşaatına müjüm olarak Hamam ve ya eski Hamamlarımıza aid bir Müze halinde kullanılmamasına karar ettigi , ancak müziyeti doğrudan doğruya Belediyeye aid bulunmamasından akare devrine kasımi inşaa bulunma dığı Yıkıletın işareti ile bilgilendiril miştir. saygılarla arz ederim.
No.	Hususi	
Merbutatı		
Sevk tarihi	24.6.36	
Mukayyidin imzası	Hüseyin	Başvekillet Müsteşarı

-4-

030 10 213 447 2

T. C.

Dahiliye Vekâleti

M. i. U. M.

Ş. M.

Sayı

87/181

Başvekâlet Yüksek Makamına

Hulâsa: 17/6/936

Ayasofya hamamı H. i.

C : 23/12/935 gdn ve 6/3578 sayıya :

Ayasofya hamamının boşaltılarak müze idaresine devri hakkındaki yüksek iş'arları üzerine keyfiyet İstanbul vilâyetine yazılmıştı

Alınan cevabi tahriratta , Ayasofya hamamının boşaltıldığı ve her türlü endişeleri bertaraf edildiği ve burasının maksadı işnasına uygun olarak hamam veya eski hamamlarımıza aid bir -- müze halinde kullanılmasının tekarrür ettiği bildirilmekte, ancak mülkiyeti doğrudan doğruya belediyeye aid olan bu gayri men kulün akara devrine kanuni inkân bulunmadığı iş'ar olunmaktadır

Derin saygılarımla arz ederim .

Dahiliye vekili

yazı İşlerine 22-6-36

030 10 213 447 2

22-6-936 3886

Cevaben yazılacak Evrak : Cevap olduğu muharreratin tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesile yazıldığımin dercolunması rica olunur

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Şube :

5
2185

Dosya işaretleri

259
18

Gelen	Tarihi
Evrakın	Numarası
Müsevit	
Tesvit tarihi	
Mübeyyiz	
Tebyiz tarihi	23.12.75
Mukabele edenler	
Sadık	Umumi
No.	Hususi
Merbutatı	
Sevk tarihi	24.12.75
Mukeyyidin imzası	H. H. H.

İkmalatlarak
müzeler İdare-
sine teslimi
rica edilmekte
olduğundan gere-
ğini yapılma-
sını ve sonu-
suna bildiril-
mesini rica
edim.

Rasv. Y.
m. Y.

Yakula
23-12-75

Dahiliye Sekilligini

Türk Tarih Kurumu Ras-
konligından alınan 16-12-935
tarikhli ve 1199 Ah tezkerede;
İstanbul Alrbağlıgınca malzene
deposu olarak Kullandılmakta
olan büyük Türk Mimari
Koca Sinan'ın güzel eserle-
rinden Ayasofya hamamı-
nın, Kurumun tesebbüsü
üzere ikmalatlarak müze
İdaresine devri Alrbağlıgından
üstündağ tarafından Kabul
edilmiş olduğundan müze olarak
Kullandılması pek ferah olacak
olan hamamın bir an önce

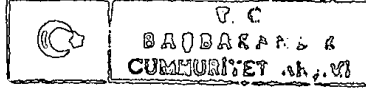
030 10 213 447 2

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ

Ankara: 16.12.1935

REİSLİĞİ
1199

Başbakanlık Yüksek Katına

Büyük Türk Mimarı Koca Sinan'ın güzel eserlerinden Ayasofya hamamı, İstanbul Urbaylığı tarafından malzeme deposu olarak kullanılmaktadır. Kurumumuzun teşebbüsü üzerine bu hamamın boşaltılarak Müzeler idaresine devredilmesini Urbay Muhiddin Üstündağ kabul etmişlerdi. Hamamın Müze olarak kullanılması çok yerinde olacağından burasının biran önce boşaltılarak Müzeler Dayresi emrine verilmesi için yüksek delâlet ve emirlerinizi rica eder, derin saygılarımızı sunarız.

Ali

Türk Tarih Kurumu
Asbaşkanı
İstanbul Saylavı

Halit İsmet

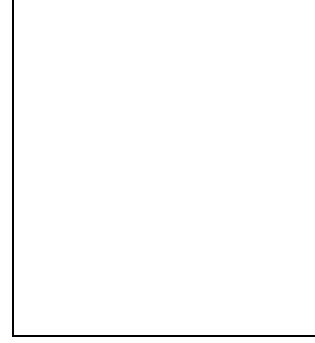
030	10			213	447	2

T.C. BAŞBAKANLIK K. CUMHURİYET M. V.	
24-12-1935	6632

4

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad:Şerhi KARTAL

Doğum Yeri ve Tarihi: ILGAZ 20.09.1984

Adres:

E-Posta: kartalseh@gmail.com

Lisans: İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Yüksek Lisans:

Mesleki Deneyim ve Ödüller:

Yayın ve Patent Listesi:

TEZDEN TÜRETİLEN YAYINLAR/SUNUMLAR